

АЛЪМАНАХ
СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ
ЗЕМЛІ

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
SCHEWTSCHENKO GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN
UKRAINIAN ARCHIVES
Vol. XXVIII

ALMANAC OF THE STANYSLAVIV REGION

SYMPOSIUM

Editorial Board:

Ivan Stavnychyj, Osyp Levytsky, Rev. Volodymyr Klodnycky,
Osyp Hajskyj, Mykhajlo Demianchuk, Mykola Klymyshyn

Compiled and edited by
Bohdan Krawciw

NEW YORK — TORONTO — MUNICH

1975

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА
УКРАЇНСЬКИЙ АРХІВ, ТОМ XXVIII

АЛЬМАНАХ СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЗЕМЛІ

ЗБІРНИК МАТЕРІЯЛІВ ДО ІСТОРІЇ СТАНИСЛАВОВА
І СТАНИСЛАВІВЩИНИ

Редакційна Колегія:

Іван Ставничий, Осип Левицький, о. Володимир Клодницький,
Осип Гайський, Михайло Дем'янчук, Микола Климишин

Редактор-упорядник:

Богдан Кравців

НЬЮ-ЙОРК — ТОРОНТО — МЮНХЕН

1975

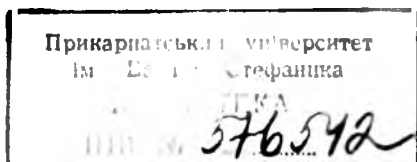
Поручили до друку: Богдан Кравців і д-р Роман Миколаевич

Видання Центрального Комітету Станиславівщини

Члени Комітету: Б. Катамай — голова; д-р Л. Голінатий і інж. Я. Федюшко — заступники голови; Л. Гладка — секретар;
О. Грабовенська і Е. Луцький — фінансові секретарі;
д-р Б. Олесницький і проф. Л. Попович — члени комітету;
д-р М. Логаза, Д. Бойчук, О. Луцька, проф. М. Остап'як і ред. М. Макар — члени фінансової комісії;
ред. О. Гайський — пресовий референт;
інж. Р. Раковський, інж. Р. Степаняк і інж. М. Дем'янчук — контрольна комісія.

Обкладинку виконав графік Василь Дорошенко

Друкарські роботи виконала друкарна д-ра Петра Белея в Мюнхені

ПЕРЕДМОВА

Альманах Станиславівської Землі виходить друком — після багатьох років підготовки і друкування — у десятиріччя Першого Загального З'їзду Земляків Станиславівщини, який відбувся у травні 1965 року і на якому й вирішено видати окремою книгою збірник праць і матеріалів про Станиславів і Станиславівщину.

Передісторія й історія видання цього Збірника висвітлена в його ж ключових статтях «Як поставала наша книга» та «Пам'яті ініціаторів і творців Альманаха Станиславівської Землі». Це повній посвяти відданості і невсипущій активності названих у цих статтях незабутніх наших Земляків — ред. Івана Ставничого, проф. Осипа Левицького, о. д-ра Володимира Клодницького, як членів Редакційної Колегії, та д-ра Богдана Олесницького і Осипи Грабовенської, як членів Центрального Комітету Станиславівщини, треба завдячувати зібрання багатого статтейного, документального й ілюстраційного матеріалу і реалізацію його видання окремим збірником, майже тисячсторінковою книгою. Окремого підкреслення заслуговує активний ентузіазм невтомого для справи видання Станиславівського Альманаха ред. Осипа Гайського, що його статтями відкривається й замикається наша книга.

За змістом надрукованих матеріалів наш Альманах не охоплює Станиславівської Землі в ширшому розумінні, хоч би в таких межах, як колишне — за часів польської окупації — Станиславівське Воевідство, чи Станиславська, згодом Івано-Франківська область в час теперішньої советської окупації. Не включені до Збірника матеріали про такі землі, як Городенщина, Снятинщина, Коломийщина, Гуцульщина, Рожнітівщина, Долинщина, Рогатинщина. Зумовлена ця обмеженість тим, що, поперше, не було фізичної можливості охопити в одному збірнику усю величезну територію названих земель, і, подруге, тому, що більшість із цих земель вже охоплена опублікованими окремими збірниками і про інші готуються чи й друкуються такі ж регіональні видання. Обмежений наш Альманах за змістом здебільшого до території колишньої Станиславівської судової округи 1932—1939 років із 12 судовими повітами, абож Станиславівської (адміністративної) округи 1941—1944 років, тобто повітів Станиславів, Богородчани, Галич, Надвірна, Делятин, Товмач, Калуш. Ширший за своїм територіяльним засягом тільки зміст надрукованих в Альманасу праць проф. д-ра Ярослава Пастернака про передісторію Станиславівщини і д-ра Лева Шанковського про Українську Повстанчу Армію і її дії на терені Четвертої Округи «Говерля» в 1943—1956 роках.

За одностайною згодою і членів Редакційної Колегії і Центрального Станиславівського Комітету прийнято й дотримано в усьому Альманасу назви Станиславів і Станиславівщина і похідних від них — станиславівці, станиславівський, а не зміненої советською адміністрацією 1939 року назви Ста-

ніслав, чи встановленої в 1962 році назви Івано-Франківськ (по-українському мало б бути: Івано-Франківське) й Івано-Франківська область. Усі надруковані в Альманасу праці, статті й матеріяли стосуються часу, коли наше місто називалося Станиславів і в такому звучанні ця назва зафіксована в усіх довідниках українських і польських до 1939 зглядно 1945 року, в тому числі й у Загальній Українській Енциклопедії, виданій у Станиславові в 1930—1935 роках. У Станиславові родилися, жили і працювали більшість з авторів надрукованих в Альманасу статей і матеріялів, як і з-поміж тих діячів, що про них у збірнику йде мова. Станиславівцями називають себе вихідці з цих земель і такої ж назви дотримуються вони у своїх організаціях і з'їздах. Щождо назв окремих місцевостей, то вони подані так, як їх вживали станиславівські українці до 1939 року, в деяких випадках в різному звучанні, як наприклад, Книгинин і Княгинин, алеж Милованс, а не усучаснене Миловання.

Зібраних зусильними заходами ініціаторів і членів Редакційної Колегії матеріялів для Збірника було стільки, що їх могло б вистати на три чи й більше тисячосторінкових томів. Так, наприклад, окремої книги вимагали б зредаговані проф. Осипом Левицьким матеріяли до історії Української Гімназії у Станиславові, абож незвичайно цінні джерельні матеріяли д-ра Василя Яшана про 1939—1944 роки, включно з його працею про кривавий терор гестапо у Станиславові, чи й зібрані дир. Михайлом Дем'янчуком матеріяли про Надвірнянщину. В порозумінні і за згодою членів Редакційної Колегії і Центрального Станиславівського Комітету проведено конечну в цьому випадку селекцію наявних праць, статей і матеріялів і надруковано тільки ті, що могли б бути важливими документально причинками до історії Станиславівської Землі, чи й ті, що в них більше чи менше вичерпно на-світлена картина українського життя в такій чи іншій ділянці в різних періодах історичного розвитку нашої землі. Подекуди, для повнішого образу передруковано дещо і з уже опублікованих причинків. Для деяких ділянок треба було опрацювати нові огляди на основі книжкових і газетних матеріялів.

З огляду на недостачу місця (обмежений до 1 000 сторінок об'єм нашого Альманаса) довелося вилучити майже увесь, інколи дуже цінний мемуарний матеріял — тобто спогади з громадського й особистого життя. Використано такі матеріяли тільки частинно, якщо вони давали чи й доповнювали наявні дані до історії окремих міст і сіл, абож таких чи інших українських громадських установ, чи й для біографії окремих діячів. Якщо йде про останніх, чи про міста й села, то в розділах про них можуть бути і є напевно великі й дошукульні прогалини. Багато із важливих місцевостей не згадані взагалі. Немає силует чи й згадок про багатьох видатних й активних станиславівців. Протеж і Редакційна Колегія й упорядник не мали змоги в сучасних еміграційних умовах, при відсутності джерельних й архівних матеріялів, доповнити наявні прогалини, щоб не продовжувати й так надто довгого й затяжного процесу підготовки і друкування Збірника. Не було зокрема можливости присвятити окрему вагу питанням українсько-польських, українсько-жидівських чи й українсько-вірменських взаємин.

Опубліковані у Збірнику матеріяли були писані в різний час, деякі ще в першій половині 1960-их років, здебільшого до 1970 року, тому ж деякі згадки й дані можуть бути перестарілі чи й несвоечасні.

Упорядник доклав усіх зусиль, щоб Альманас якнайбільніше ілюструвати, вважаючи, що репродукції фотографій, листівок й інших оригінальних

речей — це найкращий, найбільш переконливий фактографічний матеріал. Повелося це здійснити тільки завдяки великій кількості зібраних ред. Іваном Ставничим й іншими співробітниками оригінальних, інколи унікальних фотографій, поштових листівок, репродукцій тощо. В результаті опубліковано у нашому Альманасу 412 ілюстрацій, більше, як їх є у виданій 1971 року в Києві на державні кошти, тенденційній і пофальшованій, якщо йде про історію українського життя Станіславівщини, монографії «Івано-Франківська область», що появилася в серії «Історія міст і сіл Української РСР» і нараховує, без 12 кольорових вклейок, всього 357 фотоілюстрацій.

Видання Альманаса вимагало багато труду, зусиль і коштів, що їх дали Станіславівські Земляки, яким і належить за це щира й велика подяка. Завдання його буде сповнене, якщо майбутні історики знайдуть в Альманасу потрібний їм матеріал для наукової історії нашої Землі і якщо для Станіславівців відкриється в нашій книзі хоч частина їхньої молодости, їхнього життя і їхньої дії на славу нашої ширшої Батьківщини — Соборної України.

ЗМІСТ

Передмова	V
ОНО: Ми зростали з нашим містом	1
Богдан Бора: Станиславів (вірш)	12

ІСТОРІЯ

Ярослав Пастернак: Станиславівщина у сивій давнині	13
Петро Ісаїв: Історія міста Станиславова	32
Теofil Окуневський: Станиславів у 1880-их роках	103
О. М. Л.: Станиславів у 1890 році	106
Осип М. Левицький: Управа міста Станиславова	109
о. Ісидор Сохоцький: Станиславів — тимчасова столиця ЗУНР (ЗОУНР)	113
Іван Ставничий: Від повітового міста до столиці ЗУНР	118
Василь Кушинський: Зустріч студентів Подністров'я в Побережжю 1927 року	142
К. П.: Українська влада у Станиславові 1941 року	150
Василь Яшан: Дивізія «Галичина» у Станиславівській окрузі 1943—1944	152
Лев Шанковський: Тринадцять літ... (Дії УПА й збройного підпілля ОУН на терені Військової округи ч. 4 «Говерля» в 1943—1956 рр.)	163

НАСЕЛЕННЯ, ГЕОГРАФІЯ, ПРИРОДА

Лев М. Попович: Станиславів і його населення в 1732—1970 рр.	194
Кость Кисілевський: Мовні особливості Станиславівщини і Товмаччини	197
Микола Остап'як: Територія Станиславівщини. Пам'ятки її первісної природи та праці проф. В. Бригідера для їх збереження	200
Едвард Жарський: Рослинність і тваринність Станиславівщини	210
Андрій Гайний: Битківський нафтовий басейн	219
Роман Юркевич: Лісівництво Станиславівщини	228

Гаврило Гордієнко: Тис — заповідне дерево українських Карпат	244
Роман Юркевич: Карпатська фавна і ловецтво	249
Богдан Лучаковський: Чорний ліс	256

ШКІЛЬНИЦТВО, ВИХОВАННЯ

Тимотей Мацьків, Юліян Каменецький, Осип М. Левицький: Історія Української Державної Гімназії в Станиславові	261
Микола Марковецький: Вам досі сняться... (Вірш)	302
Микола Климишин: Розвиток політичної думки учнів Української гімназії у Станиславові у двадцятих роках	303
Михайло Соневицький: Спогади про дівочу гімназію «Рідної Школи» в Станиславові в рр. 1924—1928	308
Дарія Скочдополь-Бойчук: Моя школа: До історії монастиря і шкіл Сестер Василіянок у Станиславові	317
Осип Є. Бойчук: Пласт у Станиславові й околиці	327
О. Гайський: Тіловиховання і спорт	341
Роман Андрухович: По спортових місцинах колишнього Станиславова й теперішнього Івано-Франківського	389

ТОВАРИСТВА Й ОРГАНІЗАЦІЇ

Б. Кр.: «Просвіта» у Станиславівщині	393
Іван Ставничий: Станиславівська «Просвіта» 1918 року	395
Михайло Островецька: «Просвіта» у Станиславівщині в 1923—1926 р.	398
Б. Кравців: «Рідна Школа», її школи, філії і кружки	415
Софія Олесницька: «Українська Бесіда» у Станиславові	422
Дарія Бойчук: Слідами минулого. Спогади про працю жіноцтва в Станиславові	425
Іван Ставничий: П'ятий Січковий З'їзд у Станиславові 1910 року	460
І. Ставничий: Станиславівські українські товариства 1913 року	463
Степан Слюсарчук: Міщанські товариства у Станиславові	464
Побратим С.: Руханково-спортове товариство «Сокіл»	468
Осип Левицький, Іван Остап'як: Ловецьке Товариство «Ватра»	471
Ірина Навроцька-Лунева: Харитативна акція жіноцтва у Станиславові під час першої світової війни	473

ГОСПОДАРСТВО

Євген Луцький: До історії кооперативного руху у Станиславівщині	476
Василь Лопатнюк: Станиславівщина в історії «Маслосоюзу»	481

Іван Остап'як: Господарська діяльність Філії Т-ва «Сільський Господар» у Станиславові	487
Петро Петрик: Миловане і його школа	491
Юрій Синишин: Купецтво і промисел у Станиславові	498
Осип Цвіренко: Земельний Банк Гіпотечний у Станиславові	507

ЛІТЕРАТУРА, ПРЕСА, ВИДАВНИЦТВА

Богдан Кравців: Літературна Станиславівщина	508
Олесь Бабій: Микола Федюшка-Євшан	519
Іван Ставничий: Українська преса у Станиславові	523
Б. Кравців: Станиславівські видання і видавництва	530

МИСТЕЦТВО, МУЗИКА, ТЕАТР

Дам'ян Горняткевич: Станиславівські образотворчі мистці	536
Іван Ставничий: Маляр і карикатурист — О. Р. Сорохтей	544
Григорій Крук: З молодих років у Станиславові	546
Осип Залеський: Музичне життя Станиславова	552
Євген Цегельський: Денис Січинський — його творчість і життя	558
О. Гайський: Ярослав Барнич — життя і творчий шлях	566
Олександра Костюк: Осип Залеський — музиколог, композитор, педагог	571
І. Ставничий: З театрального життя у Станиславові	574
Олена Бенцаль-Карп'як: Український народний театр ім. І. Тобілевича	577
Данило Антоневиц: Театр ім. Тобілевича і його меценат дир. К. Вишневський	580
Іван Менделюк: Останній театральний сезон 1943—1944	589
Ярослава Барнич: Шкільний театр у Станиславові	592
Іван Радиславич: Марія Дмитракова	595

ПРОФЕСІОНАЛІСТИ

Богдан Олесницький: Наші лікарі	603
Антін Перегінець: Станиславівські суди і судді та адвокати — українці	614
Юрій Фединський: д-р Юлій Олесницький серед українських правників Станиславова	623
Лев Голінатий: Нотарі-українці Станиславівщини	630
Іван Ставничий: Правники українці у Станиславові 1921 року	632

СТАНИСЛАВІВСЬКІ ДІЯЧІ

о. Ізидор Сохоцький: Д-р Лев Бачинський — державний муж і будівничий	633
Іван Дурбак: Д-р Іван Белей — перший лікар-українець у Конго	636
М. Б.: Д-р Микола Бих	637
Р. М.: Корнило Білобрам	638
О. Б.: о. Іван Блавацький — парох Милованя, Хриплина й Опришовець	638
Микола Остап'як: Проф. д-р Володимир Бригідер — науковець і дослідник	641
Софія Олесницька: Радник Теодор Величко — турист, фотограф, посадник Станиславова	642
Д-р Н. Р.: о. Михайло Ганушевський — священник, громадський діяч і посол	645
Дарія Бойчук: Меланія Грушкевич — дружина лікаря, громадянка	648
О. У.: Ярослав Гузар — інженер, організатор хорів	649
А. Б.: Проф. Іван Голембйовський — педагог, посадник м. Станиславова	650
Г. У.: Володимир Дейчаківський — провідний діяч ОУН	651
Галя Кілярова: Дрогомирецькі і їх рід	652
Ю. Підпечарський: о. Василь Ільницький — священник, педагог і письменник	653
Р. С.: Юліян Каменецький — педагог, пластун, музейний діяч	655
Микола Климишин: Ярослав Карпинець — хемік-винахідник і підпільник	656
Пантелеймон Ковалів: Проф. Кость Кисілевський — мовознавець і педагог	658
Р. М.: Мирослава Кохановська — виховниця і громадська діячка	660
Ю. Підпечарський: о. Клим Кульчицький — священник, громадянин	661
І. С.: Микола Лемеха — урядовець суду, громадський діяч	662
Тетяна Юзвякова: Микола Лепкий — брат Богдана Лепкого	663
о. Василь Лаба: о. Митрат Роман Лободич	665
Степан Волинець: д-р Іван Макух — громадський діяч і державний муж	666
Н. А.: Сотник Теодор Мартинець	668
Дмитро Козій: Д-р Тимотей Мацьків — правник і громадянин	669
ОНО: Проф. Сава Никифоряк — наш учитель	670
Дарія Бойчук: Софія Олесницька — громадська діячка	672
Р. М.: Григорій Онуферко — правник, музика і турист	673
О. Гайський: Професор Гнат Павлюх	674
Данило Пісецький: Гриць Пісецький — «Цуньо»	675
А. М.: Іван Проць — вчитель і редактор	677
Дмитро Ткачук: Проф. Іван Рибчин — науковець і педагог	678
О. Лев.: Д-р Николай Сабат — директор Станиславівської гімназії	681
Василь Яшан: Инж. Ілля Сем'янчук — кооператор, економіст	682

Р. М.: Іван Смицнюк — борець за свободу селян	684
Любов Шулякевич: Северин Софрон Снігурович — патріарх українських ремісників	684
О. Н.: Володимир Соколовський — спортсмен і учений ветеринар .	686
А. М.: д-р Юрій Срібний	687
І. С.: Радислав Василь Ставничий	688
Іван Дурбак: о. Проф. д-р Іван Фіголь — громадянин і проповідник .	689
Р. М.: Іван Ясінський — начальник громади Книгинин	690
Осип: Станиславівці в анекдотах	691

СЕЛА І МІСТА

Станиславівщина

Іван Ліщинський: Боднарів	695
Ю. Гуцулів: Вовчинець	696
Володимир Феданків: Книгинин-Колонія — «Майзлі»	700
Остап Пицко: Книгинин-Місто	711
М. К.: Колодіївка	712
Пестрий Дятель: Павелче і його 45-ий юнацький курінь	715
Степан Зубаль: Село Пасічна — його топографія, історія і побут . .	717
М. Л.: Підпечари	724

Богородчанщина

Р. М.: Богородчани-місто	729
Микола Остап'як: Грабовець	731
Михайло Яблінчук: Космач	736
Марія Пасічнякова: Ляхівці	740
Володимир Феданків: Руїни Скиту Манявського	741

Солотвинщина

Юліян Пелех: Солотвинщина	746
Володимир Феданків: Солотвина в роках 1926—1939	750
Данило Пісецький: Районна молочарня в Солотвині	753

Галич й околиці

Р. М.: Галич-Місто	756
Дмитро Герчанівський: Крилос і його княжий двір	761
Дмитро Прідун: Викторів	765
І. С.: Чешибіси — Єзупіль — Жовтень	766

Василь Ходак: Побереже	770
Володимир Гірняк: Тязів	775
<i>Калущина</i>	
Р. М. Калуш	776
Богдан Лучаковський: Калуш і Калущина в листопадові дні 1918 р.	778
Петро Белей: Войнилів і його історія	784
Осип Базюк: Угринів Старий	795
<i>Надвірнянщина</i>	
Степан Небеш: Надвірнянщина	798
Дмитро Прідун: Зі Станиславова у Надвірнянські гори	805
Михайло Дем'янчук: Надвірна	809
Михайло Дем'янчук: Українська торгівля і промисл у Надвірній і Над- вірнянщині	822
Н. О.: Надвірнянський «Малий Катинь»	827
Степан Небеш: Надвірна під кігтями гестапо	830
о. З. Золотий: Делятин	837
Р. М.: Перерісль	842
Ярослав Зубаль: Саджавка	845
<i>Товмаччина — історія і побут</i>	
Осип Клодницький: Семен Височан — «Хмельницький Галицької Землі»	850
Осип Клодницький: Товмаччина до Другої світової війни	853
о. Володимир Клодницький: Кінець 1918 року у Товмаччині	858
Осип Клодницький: Товмач за українських часів	864
Осип Клодницький: Товмаччина — територія, населення, природні ресурси і господарство	870
О. Клодницький: Народний побут, звичаї і фольклор Товмаччини	876
О. Клодницький: Весілля на Товмаччині	889
<i>Товмаччина — села і міста</i>	
О. К.: Бортники	894
о. Осип Атаманюк: Братишів	895
Р. М.: Гарасимів	896
В. Петришин: Гостів	897
Р. М.: Гринівці	898
Микола Тимчук: Грушка	899
о. В. Клодницький: Долина над Дністром	908
о. Осип Атаманюк: Королівка	912

о. Володимир Клодницький: Нижнів	913
Федір Кухній: Олеша	915
Р. Ковальський: Отинія	916
о. Н. Угорчак: Із спогадів про Отинію	920
о. Осип Атаманюк: Прибилів	921
О. К.: Пужники	922
Осип Клодницький: Тисьмениця	922
о. Степан Фіголь: Ще про Тисьменицю і сільце Погоню	924
Р. М.: Товмач	926
Олекса М. Вінтоняк: Від Струпкова до Мюнхену	930
Осип Клодницький: Хотимир	933

*   *

*

О. Гайський: Як поставала наша книга	947
— : Пам'яті ініціаторів і творців Альманаха Станиславівської Землі	940

МИ ЗРОСТАЛИ З НАШИМ МІСТОМ

Я не знаю, коли і з якої перспективи з ним познайомилися ви — в мене це справа найранішого дитинства. Від мого села воно було віддалене на два, а як рахувати його передмістя, всього на один кілометр. Стежкою вузької батьківської присадибної нивки, стежкою широкого панського лану, понад потічком і ровом, глибоким, як прірва між цими двома неспівмірними світами — і ось було воно Місто...

Що казало кількарічній дитині це слово? Очима можна було бачити, що там інакші хати — здоровіші за сільські ліп'янки — і що хат тих куди більше, ніж у селі.

З кількості хат родився висновок, що в місті більше людей, ніж у селі. Але... з поняттям «люди» — була морока: з розмов старших селян виходило, що люди живуть на селах. Міста заселяють пани, які поділяються на польських панів (чи ляхів) і жидівських панів. Були теж і наші пани, але їх було малувано, та й вони, з сільської точки погляду, йшли під спільний знаменник чужих панів. (Мама носила молоко до «лсхавки», яка говорила по-українськи, мала в хаті портрет Шевченка і посилала дітей до українських шкіл).

Одне дуже цікавило і манило до міста: постійний великий рух у ньому. Про це свідчили дими, що виростали- клубилися над великими будівлями, та могутній перериваний скреготом і зударом заліза, шум-гул у місті.

Дорослі, які побували в місті, казали, що це від фабрик і залізниці. Фабрик не описували ближче, а залізниця — дослівно: колія — страшна потвора, про яку тільки в казках оповідають (... як іде — земля гуде ...).

Сяк, чи так, місто уявлялося як якесь дуже важливе середовище. Туди мама носила щодня молоко до «лсхавки», овочі на продаж і постільки «лявфри» носила, що їх, на замовлення панів із міста, батько на ткацькому верстаті виробляв. За те все мама паперові і металеві гроші одержувала — а за гроші в місті все дістанеш: миску драглів, півфунта мішанини, білий хліб, цукерки (не кажучи вже про менш принадні, але не менш важливі артикули, як мука, цукор, сіль, синька, мило, свічка, й нафта).

Раз на тиждень, у четвер, всі дороги з сіл вели до міста. Люди їхали на возах і йшли пішки, гнали перед собою й тягнули за собою худобу, везли й несли попутаних курей, качок і гусей — все на продаж, на торговицю...

Додому дядьки верталися червоні на обличчі, співали, вигукували, авантюрувалися. Деякі йшли зигзагом, від рова й до рова, заточувалися, падали. Люди казали, то від горівки. П'яні...

Факт, що в місті можна набувати теж і шкідливі речі, як от горівка, дещо охолоджував дитяче захоплення містом, проте нові добрі сторінки міста швидко надолужували недобір. В місті живуть лікарі, що при-

Фото із зб. д-р Г. Носковської-Гіряк

Зеленосвяточний похід на стрілецькі могили у Станиславіві 1921 (?) року

їжджають на село людей від хворіб і смерти рятувати... В місті багато різних шкіл, у яких можна вивчитися на пана...

Але й без панства: що ми робили б, якби з міста замовлення на «лявфри»-хідники не приходили?... «Як руді миші з голоду померли б» — казав батько. І не тільки ми... Один із наших сусідів брукував дороги в місті, другий мурував хати, ще інший працював у броварі. Все це приносило гроші, а гроші — повторював батько — життя...

*

Мені було чотири роки від роду, як однієї днини мама взяла мене за руку і повела до міста. Насправді, то було тільки передмістя, а проте, скільки сильних вражень дало мені моє перше перебування у місті!.. Я не знаю дотепер, від чого більший страх брав мене тоді: від залізниці — чи від загрози, щоб я не згубився в місті... Я вперше пережив сцену добивання торгу, вперше заходив до крамниці з «шилом-милом-мотовилом, гарбуз-маслом, смаровилом». Вперше бачив, як ловили злодія, що селянці з рук гроші вирвав; бачив обманців, що фальшивою грою «в три карти» забирали в наївних дядьків готівку за продану коняку-корову... Висновок із першого контакту: місто цікаве й корисне, але й небезпечне. Тільки розумні й сильні можуть устояти проти приман і небезпек міста...

Коли батько з війська приїхав на відпустку, ціла наша родина пішла до міста фотографуватися. Тоді я вперше перейшов рубікон передмістя і вступив на територію справжнього Станиславова.

Враження було несамовите (де вже там рівняти враження з Нью-Йорку, що його я вперше переживав тридцять-три роки пізніше)! Тоді,

Із зб. Ст. Бриндзея

*Українські пластунки біля стрілецьких могил на цвинтарі у Станиславові
(Фото з пол. 1920-их років)*

в дитинстві я був би ні за що в світі не повірив, що можуть бути вищі будинки, ніж у моїм місті... А вози, а фіякри, а ровери — навіть «автомобілі», що тут і там сновигали...

Я по коліна ноги сходив, заки ми добилися до фотографічної робітні «Рембрандт». Мені почеплено на груди відзнаку з монархами чотирьох осередніх держав — і так нас сфотографовано.

В нецілій рік після фотографування я скинув з убрання відзнаку з чужими монархами й на їхнє місце почепив тризуба, а на голову вбрав мазепинку. Австрія впала — до нас прийшла Україна, з міста прийшла, очевидно... Я надивуватися не міг, як вона могла звідти прийти, як там так само мало наших, але мене впевняли, що тоді, за України, багато наших людей у місті було.

Восьмирічному хлопчині було так цікаво поглянути на Україну, в місті — але найстарший брат, старшина Української Галицької Армії і командант на два села, стійку коло хати поставив, ще й чобітки мої сконфіскував. Я спитав раз стійкового, за що мене хатнім арештом обложено, а він вияснив: «Бо тепер багато таких смичків до війська втікають і потім з ними клопоти є...».

... Була зима, проте в наших серцях і в нашому місті троянди цвіли... В нашій хаті був несамовитий рух. До нас безугавно приїжджали кур'єри з міста, щось звітували братові в другій кімнаті, щось передавали і зникали.

В навічєр'я 3-го січня 1919 р. двері нашої хати не замикалися. Увечері поставний старшина на білому коні привіз братові довжезний сувій синьо-жовтої стяжки. Брат зараз взяв стяжку ту на куски різати і в кокарди складати.

Як жагуче горіли очі сестри Оленки?.. Як усильно просила вона брата, щоб не різав усієї стяжки, щоб частину залишив їй — у коси заплітати... Надаремно благала вона, надаремно — мати...

— Показилися чисто! — лютував брат. Завтра свято злуки двох українських держав, парада перед Вітовським... В мене вісімсот новобранців, кожному кокарду на груди треба — а ти їй... у коси на заплітання стяжку давай.

... На другий день відбулося історичне свято Злуки — предтеча 22-го січня.

Середущий брат, якому дозволено було іти на парад, чуда-дива оповідав про бачене, зокрема про дефіляду перед найвищим будинком міста — «Одесою».

Але найстарший брат був прибитий, розчавлений. Ще з-за порога жбурнув під ноги сестрі пакет із синьо-жовтими кокардами і голосом, що будив співчуття до його розчарування, кинув: — «Маєш свою стяжку»...

З восьми-ста його підкомандних новобранців тільки... сім чоловік на параді прийшли.

Сусідська Ямниця, що-правда, чотириста уніформованих козаків прислала, але Ямниць у ті дні не було багато, щоб надолужити недобір від неспівідомих...

Село не підтримало належно міста — і синьо-жовта Україна, в мазепинках, мусіла звідти вийти. Їй на зміну прийшла червоно-біла Польща, в рогативках. Будинок «Одеса» перейменовано на «Варшаву», вулицю Мазепи на Голуховського, вул. Хмельницького на Казимирівську...

А потім з міста Польща й на село зайшла...

Із зб. І. Ставничого

*Станиславівський парк, тепер ім. Т. Шевченка
(Із поштової листівки, виданої у Станиславові в 1920-их рр.)*

Коли, після визвольних змагань, українці кинулися до науки, щоб готуватися до другої дії — я досягнув метрикальний вік, що дозволяв мені на вступ до першої класи гімназії.

Яке велике враження зробила на одинадцятирічного хлопчину Українська Чоловіча Гімназія, при вул. Липовій 44! Зовнішньо і внутрішньо. Я донині бачу різьблених силачів-атлясів, що двигали на плечах тягар фронтального будинку, гублюся від ліцитації гасел і приказок, що в різних мовах пропонували свою мудрість із внутрішніх стін будинку й коридорів.

Нас було близько вісімсот учнів — від жовтодзюбів і до вусатих вояків, які тількищо вернулися з фронту, та дозрілих панночок. А потім панночки з роками позникали — школа стала напівшколою чоловічою.

Пригадую наших дорогих професорів, з усіма їхніми добрими прикметами і слабощами. Як багато витівок і пакостей робили ми їм за те, що вони... нам знання давали, до «другої дії» народної готували!.. Нема каяття, нема покути, яку ми на себе нині наложимо б за нерозум і невдячність молодечу; єдиною розрадою є певність, що такою ж монетою нам наші власні діти (за)платять.

*

Романтика шкільної України доповнялася романтикою з театральної сцени. В «Народному Базарі» й «Українській Книгарні» афіші сповіщали про вистави «Ой, не ходи Грицю», «Запорожець за Дунаєм» й інші. З під-советської України гостював театр Бойкової...

Але насправді Україну творили школи: питомці Духовної Семінарії (при вул. Липовій), учні нашої гімназії, Дівочої Семінарії Сестер Василянок

(при Петра Скарги), утраквістичної Державної Чоловічої Семінарії (Тринітарська Площа), а згодом Української Дівочої Гімназії УПТ (Липова 80), приватної Української Чоловічої Семінарії (вул. 3-го Мая) і приміщеної там же 7-ми клясової «Шашкевичівки». Ілюзію рідної армії давали відділи Пласту, в одностроях.

Із статичної України, заякореної в установах і крамницях, в ранні двадцяті роки, не багато було видно. Крім будинків згаданих уже шкіл, на Липовій вулиці була єпископська палата і «Церковна Штука» на розі Сапіжинської і 3-го Мая — банк, агенство «Дністра» і порцеляна Снігуровича, далі вниз 3-го Мая — представництво Форда Вишневського, заля Сокола, в ринку — Народна Торговля, катедральна церква, такі ж церкви, читальні «Просвіти» й випадкові крамнички на передмісцях і це (як не враховувати вивісок українських лікарів, адвокатів і інженерів) все, чи майже все. Правда чимало наших людей (як друкар Данкевич, реставратор Карчевич і інші) по струсиному поховали були голови в пісок штучної своєї польськості — проте, навіть із дисконтом таких випадків, годі було повірити, що це місто декількома роками раніше було столицею «Західньо-Української Держави».

*

В другій гімназійній для нашого відділу «Б» і ще для декількох кляс не було місця на науку — ми мусіли вчитися в пополудневих годинах.

Фото із зб. О. Гайського

*Група гімназійних учнів і студентів у Станиславівському парку:
посередині сидить сл. п. Гриць Пісецький*

Як романтично виглядало місто в вечірньому освітленні... і... як лячно ставало на душі, коли воно, зі своїми світлами лишалося позаду, а ледве від землі відрослий «другак» мав діло з глибокими снігами і привидами вовків...

Одного зимового вечора на Тринітарській площі маршував відділ польського війська. В один мент старшина попереду скомандував: «сьпеваць!... тиш-чтери...» — і сталося несамовите... З уст польських вояків неспіливо, пригноблено вилетіла пісня:

«Гей, на горі там женці жнуть...»

Я підійшов ближче і впізнав між вояками своїх односельчан. То були колишні підкомандні мого брата — ті самі, що трьома роками раніше навіть на параді рідного державного свята не зволили прийти. Тепер ішли-маршували. Співаючи — плакали...

*

У третій гімназійній на шляху молодого хлопчини з'явилася перша примана міста: Футбол, спорт. Якось на годині руханки наш учитель Осип Заславський повів нас на поблизу до гімназії грище Каси Ощадности.

Грище кинуло від дружин і змагунів, що вправлялися в грі на одні справжні, дерев'яні і штучні, з убрань, шапок і книжок зроблені ворота. Зокрема за серце брав запасний воротар жидівського Гакоаху: чи не міг би й я так хвацько плигати в повітря за м'ячем, ловити його і зараз же вибивати знову в поле?..

То було в четвер, а в неділю я був уже на змаганнях станіславівської Ревери... Я був увесь у лабетах футболу. Вертаючись додому, я так глибоко переживав бачене, коментуючи товаришам події на грищі, що на своєму шляху не запримітив липи, в три обійми заврубшки і в її зовнішність головою заїхав.

Відтоді я спортовцем став.

В п'ятій класі гімназійній, що правда тікати з цирком, а в шостій — з театром тікати хотілося, проте інцидент із липою був не дарма: я таки при спорті залишився. Саме тоді у Станіславові гостювало львівське Спортове Товариство «Україна» — з місцевим «Буй-Туром» змагалось.

Серце ковальськими молотами било об ковадло грудей від зворушення і гордоців, на вид чорних сорочинок «України» з червоними тризубами й синьо-жовтих одностроїв «Буй-тура»... Значить, ми теж можемо мати свій спорт, ми не гірші за других!.. І ще одна зворушливість: в «Буй-Турі» грали змагуни Ревери Копаницький, Кропивницький, Косач — значить ми не початківці якісь, тільки справжня сила...

Не чоломкаючися вдруге з липою, юнак постановив до п'яти років грати в першій дружині «України». Ціль була здобута до трьох літ.

*

А тим часом, разом із нашим фізично-духовим зростанням, росло й наше місто.

В новозбудованій театральній залі Сокола, при вул. 3-го Мая, йшли постійно вистави Драматичного Гуртка ім. Тобілевича, під керівництвом Григорія Мінченка-Сіятовського. 1928-го року Станіславів дістав професійний театр цієї самої назви, з відділами драми, оперети й опери.

Забава з танцями, влаштована в лютому 1936 р. в гімназійній авлі заходами громади 7-ої класи разом із старшими класами дівочої гімназії УПТ

Місто стало вдруге столицею Західної України — на цей раз своєрідною культурно-мистецькою столицею. Створення хору «Думка» — під ідейно-організаційним поглядом чи не найвартіснішої хорової одиниці в краю за всі часи — було логічно вислідною великого мистецького зрушення в той час.

З філії «Просвіти» (3-ого Мая і Сапіжинська), де резидував мгр. Михайло Кушнір, на села промінювала культурно-освітня праця. Образ студента, що на колесі, чи пішки спішив з доповіддю на село, був такий же звичний, як і образ хору «Думка», що під проводом свого Гамалії — Льоня Крушельницького, возами, чи саньми мчався на село обслуговувати національні святкування й інші імпрези. Канцелярії «Просвіти» в праці намагалися дотримувати кроку канцелярія «Рідної Школи», при вул. Голуховського 54, де резидував «секретар на колесі» Дмитро Прідун.

Солідно культивована народна нива швидко видала плоди — не тільки в виді окружних конкурсів, хорів, драматичних гуртків тощо — але й у конкретних економічних здобутках. До міста стали напливати меткі підприємчів одиниці з села, типу Юрка Синишина. Зорганізувавши свої крамниці, чи ремісничі робітні, вони зуміли не тільки задержати по українському боці гріш українського, але теж придбати гріш від чужого покупця.

Як гриби після дощу, на всіх кінцях і в осередку міста повиростали українські торговельно-промислові фірми і їхні корони-банки. Крамниці «Маслосоюзу» зовнішньо були орнаментально окрасою вулиць і торговельних дільниць, а внутрішньою естетикою і якістю товару змушували найзавзятіших польських шовіністів «зраджувати свою національну солідарність» і купувати в «Маслосоюзі».

Семимилевими кроками до мети господарської самовистачальности йшла українська кооперація. Повітовий Союз Кооператив, під проводом інж.

Ілька Сем'янчука, своїми забудованнями, при вул. Баторого й темпами росту в час найгіршої підпольської господарсько-фінансової безнадії вичарував враження істинно американського буму-добробуту.

Кажемо враження — бо навіть із своїми американськими темпами росту, українська кооперація і приватні підприємства могли примістити на працю тільки малий відсоток безробітних українців, зокрема інтелігенції, яких лишила поза скобками свого зацікавлення і своєї відповідальності нездарна і ворожо до автохтонного українського населення наставлена польська влада.

В таких умовах, як брат із сестрою, жили поруч себе надія з безнадійністю. В неділю підйом, спортова героїка на грищі, враження з мистецьких імпрез — а в будні... підпирання паркану на Кратерівці і слинка оскоми в устах, як у ресторані Гавбенштока грошовиті заїди заїдали при-смаки.

Увечері маршрут вів на «Бесіду», де за читанням газет, грою в шахи і проб хору «Боян», принаймні забувалося, що наш брат не єдиний — «є з ким нужді жить»...

Нині як своєрідне чудо вважати можна факт, що, навіть, опинившись на такому матеріально-господарському дні, люди все ж вірили в краще завтра й жили повним, бадьорим духовим життям.

Чи робила це тільки наша тодішня молодість? Ні, а коли й так, то була це молодість духа. Ми були свідомі, що не єдиним хлібом живуть люди — зокрема такі, як ми, що готовилися до «другої дії». Ми жилися-кріпилися вірою в нашу справу й нашу місію, нашою взаємолюбов'ю й одностайною поставою комбатантів-вояків за спільну справу. Наші перемоги в спорті, здвиги Рідної Школи, Соколів, Лугів, Жіночий Конгрес, й інші, здобутки Українського Спортивного Союзу, політичні процеси, в яких підсудні й їхні патріотичні оборонці місту і світові доказували нашу правду

Фото із зб. Л. Гладкої

Жінки й дівчата із станицлавівських сіл у поході на Зелені Свята 1942 року

Фото із зб. О. Пицка

Вкрита вінками Могила Поляглих під час зеленосвяточних поминок на цвинтарі 13 червня 1943 р.

й неминучість її перемоги, опіка організованого жіноцтва над політичними в'язнями, бій за мазепинки з польською вулицею, страйк старших кляс чоловічої гімназії проти наказу йти на польське свято «3-ого Мая» — все це насичувало й оп'янювало нас показом нашої сили і було доказом, що в готуванні до «другої дії» всенаціональних змагань ми були на правильному шляху.

*

Всесвітня завірюха ч. 2 розторошила наше місто. Не так фізично, як духово.

Коли прийшли «визвольники» зі сходу, вони — як казочному змієві, для замирення — віддало їм всі «костюми»-вбрання, а само одягнулося в старе ганчір'я, щоб робити пролетарське враження й таким чином окупитися. Але змії не вдоволився довго й вимагав у жертву людей. Швидко почалися арешти-вивози «чорним вороном», обмотування заляканих людей сітками вимушеного донощицтва, тортури допитів, із фіналом масакри політичних в'язнів у Станиславові, Надвірній і в інших містах 1941-ого року.

Коли в червні 1941-ого р. на зміну східнім прийшли західні «визвольники», спочатку блиснув навіть промінчик волі. Але тим жорстокіше було пробудження із сну: всупереч важкій данині призначеними контингентами, засуджене на роль гелютів українське населення було виставлене на постійну ловлю й вивіз на роботи до Німеччини, та на терор Гестапо. Поголовна ліквідація жидівського населення підсувала невеселий висновок: «На черзі — ми!»... А кривава вистава опери «Шаріка» Я. Барнича 13-го листопада 1943, з ганебним наглим судом і розстрілами під божницею, на такі висновки-думи витискала макабричну печать.

Загублене в терорі місто загубилося теж в просторі й часі. Коли випадково — зустрічна польська жінка спитала приїжджого про час і дістала

докладну відповідь, дезорієнтовано перепитала: — А на які час друга годзіна: на польські, російські, чи німецькі? . .

Ще важче було розгублення у вартостях, зокрема у вартості людського життя.

*

Від несповна тридцяти літ наше місто перебуває знову під контролем східних «невольників». Трагічна дивовижа почувань і розумувань: з одної сторони — трагічна радість із факту, що всі українські землі й люди зібрані в одну цілість (соборність у неволі) — а, з другої сторони, трагічний жаль, що втрачено кусник Піємонту, в якому, навіть за невідрадних умов підпольського буття, можна було до деякої міри вдержати закоріненний у рідному ґрунті стиль української духовости, українського життя й невикривленої української науки.

*

Ми не визнаємо нинішньої дійсности в нашому місті. В дусі ми бачимо його таким, яким ми запам'ятали й залишили його . . . На Липовій вулиці бачимо шкільну молодь, як спішить вона до своїх шкіл — чоловічої й дівочої гімназій, бачимо повільний похід питомців, у чорному, з Духовної Семінарії . . . На розі Липової, з порога «Церковної Штуки» до нас усміхається «Коля» Гірняк, а через вулицю, під своєю кам'яницею непорушно стоїть окуліст, д-р Ярослав Грушкевич . . . На Сапїжинській чи 3-ого Мая, перед своїм «Фарбодем» стоїть Юрко Синишин. Десь на розі вул. Петра Скарги, спалює асфальт колесами свого ровера проф. Я. Барнич, що спішить зі школи й до шкдлі на лекцію музики, а дзенькіт його роверного дзвінка примушує побожних матрон провітрити, чи це не священик, що із св. Тайнами до хворого спішить . . .

Вечорами ми на «Бесіди» при вул. Голуховського 20. Відвертаємо очі від шахової гри, щоб не дивитися як «Шмуль» — проф. Іван Смолинський — словом і ходами знущається над «Йовішом» Ульванським і радо пригледасмося, як Грицуляк, чи Реннер доказує Смолинському, що він тільки «лев», а над ним є ще пролеви . . . Коли двері читальні «Бесіди» тихо відкриваються й не зачиняються, ми знаємо, що то промінентний мешканець цієї кам'яниці голова Радикальної Партії й кол. заступник прем'єра Уряду Західної Української Народної Республіки, д-р Лев Бачинський когось очима шукає. Інша мешканка цього дому, чорноволоса Софія Олесницька, постійно в читальні, в колі свого жіноцтва . . . В неділю вранці, все — в церкві, а по обіді — на спортовому майдані . . . В горячу пору літа всі — над Бистрицею, на пляжі . . .

*

«Гарна, чарівна казка — завирокує скептик — але вона ніколи не вернеться до нас».

І це правда, але не повна, а тому не безнадійна правда. Бо коли ця казка не вернеться до нас — ми можемо вертатися до неї у снах своїх і в книзі, у якій ми наші Дорогі Міста, Містечка й села, Вас увіковічили.

Ми покладемо цю книгу на столі наших хат у всесвітньому розпорощенні — як найцінніший скарб. І залишимо дітям своїм — як талісман і заповіт.

До цієї книги, а за її посередництвом до Вас, ми будемо вертатися по-всякчасно: у хвилини пригноблення — щоб подихом Вашим гоїти рани душі, та черпати снагу до життєвої борні; в хвилини благоденствія — щоб від пахощів терпких Ваших, як від евшан-зілля, прочуняти, нагадати, хто ми, чого ми тут і які наші обов'язки супроти Рідної Землі.

Ми будемо вертатися до Вас за життя, чи посмертно — до часу коли в Вас «врага не стане-супостата».

Ми прагнемо вернутися до Вас — живими, чи мертвими —, щоб прахи наші спочили біля тих прахів, яких частиною є ми.

Богдан Бора

СТАНИСЛАВІВ

*Ввижаєшся, о, городе мій рідний,
І часто снишся казкою у сні —
Такий ясний, замріяний, погідний,
Як над тобою синьокрилі дні.*

*Ти пахнеш цвітом липовим весною,
У пізню осінь листям золотим,
Блакитним небом, білою журбою
І ярим снігом підкарпатських зим.*

*Зориш у вись і молишся церквами
За мертвих, ненароджених, живих;
З вершин дзвіниць благословиш хрестами
Своїх синів і дочок бойових.*

*Навколо тебе арфами під вітром
Хвилюються і гомонять збіжжя.
Твоя ріка для нас блищить привітом,
Для зайдів — лезом гострого ножа.*

*Ти пережив драгунські ляцькі кнути,
Прусацький чобіт, лайку й кулаки,
Переживеш і кригою закуте
Хижацьке серце ката з-над Оки.*

*Ти брат і гордість мечоносця Львова,
Ти беркут — вірний побратим орла.
Це ти йому на зміну йшов без слова,
Коли спливала кров з його крила.*

*Ти піднімав похилену калину,
Вплітав Вітчизні славу до вінка.
Ти жив, живеш і будеш жити для чину,
Для заповіту «Не пора!» Франка.*

*Тебе люблю, далекий мій і рідний!
Мені ти снишся казкою у сні,
Такий ясний, замріяний, погідний,
Як над тобою синьокрилі дні.*

На чужині, 1964

Ярослав Пастернак

СТАНИСЛАВІВЩИНА У СИВІЙ ДАВНИНІ

Терен сьогоднішньої Станиславівської області, в склад якої входять райони Рогатинський, Калуський, Станиславівський, Товмацький і Надвірнянський, від початків карбування обличчя європейського суходолу, був цілий вкритий Галицько-басарабським морем. Воно не раз міняло свій засяг і тільки приблизно 50 мільйонів років тому, у висліді піднесення терену, воно відступило в басейн сьогоднішнього Чорного Моря.

Дністер, головна ріка західніх українських земель, що своїми могутніми меандрами тюрить стрижень Станиславівщини, тоді ще не існував і тільки багато мільйонів років пізніше, під кінець льодової доби, яких 15 000 років тому, коли при зміні клімату на тепліший оба льодовики, північний і карпатський, почали танути, тоді води з них, зливаючись в одно, спливали вздовж південно-західнього боку Волинсько-подільської височини в сторону Чорного Моря й вижолобили з часом сьогоднішнє русло Дністра.

Створена в той спосіб велика ріка, 1 410 км. довжиною, стала важливим чинником в житті першого населення сьогоднішніх західніх українських земель, як найкращий на ті часи комунікаційний шлях, дороговказ для мандрівок та зв'язок з широким світом і його культурними й цивілізаційними досягненнями.

Найраніші сліди людського перебування в Станиславівщині, вже в стародавній (палеолітичній) добі, 300 000—8 000 до Хр., знайдено у 25 місцевостях. Це різне крем'яне знаряддя, придатне головню для домашнього вжитку. Свої кременярські майстри виробляли його з дуже доброго місцевого сиріцю-ядрищ, яких багато знаходиться в крейдяних покладах над Дністром

Я. Пастернак

Проф. Ярослав Пастернак
(1892—1969)

і Прутом. Велду їх кременярьську робітню, площею в яких 10.000 кв. м., виявлено в Рожневі (Товмач) на полі «могилки». Разом з кремінням подибувались іноді кістки впольованих мамутів, носорогів, що тоді в нас водилися, малих гризунів й інших, що вказує на мисливський спосіб життя перших поселенців Станиславівщини; двічі знайдено й вогнища з вугіллям (Рожнів, Стриганці). З того ж часу походить унікальна в Україні нахідка, яку виявили були свого часу в Старуні, єдиний комплетний зразок палеолітичного тваринного світу. Це цілий носоріг, який попав був у нафтоносні шари і там законсервувався. Зберігається він в Державному Природничому Музею у Львові.

Велику більшість тих палеолітичних стоянок мисливських гуртів виявив проф. Ю. Полянський своїми розкопками й тереновими дослідженнями в часі між двома війнами, відомість про решту завдячуємо М. Клапчукові й З. Залуцькому. Коли йдеться про їх часове визначення, то найранішу з них відкопав Ю. Полянський у 1928 р. в с. Буківна (Товмач) на ниві «Під зарубом» і датував її приблизно половиною палеолітичної доби, тобто часом 100 000—40 000 до Хр. (мустьєрська доба). Всі другі палеолітичні стоянки Станиславівщини дещо молодші з часу 40 000—25 000 до Хр. (оріньяцька доба).

З розміщення цих найраніших слідів заселення в терені виходить, що перші, кочуючі ще гурти населення Станиславівщини прийшли були у вище названих прадавніх часах горі Дністром з околиць Кам'янця Подільського і діставшись у сьогоднішню північну Товмаччину, розділились на дві частини. Одна з них подалася далі горі Дністром і дійшовши до устя Гнилої Липи, заманена мабуть широкою її долиною, завернула на північ, де залишились по ній сліди перебування в Дем'янові, Конюшках, Вербилівці й Потоці, як теж в обох Липицях на р. Нараївці.

Друга частина східних імігрантів завернула була вздовж річки Товмача на південь, дійшла в околицю сьогоднішніх Пужників і Хотимира і звідтіля, неначе проспектори, подалася в глибину Прикарпаття, де найдавніші на сьогодні сліди перебування виявив З. Залуцький у Майдані і Красній, у південній Надвірнянщині, вже біля підніжжя Карпат. Ми здогадуємося, що обидві ці стоянки вказують на можливість існування зв'язків Галичини з Закарпаттям вже в палеоліті шляхом через Татарський перевал. Цей наш здогад підтверджений фактом, що на трьох стоянках того часу, в Ганусівцях (Станиславів), Довгому (Товмач) і Конюшках (Рогатин), знайдено крем'яні наконечники списів так зв. солютрейського типу, цілі та в уламках, що походили зі сьогоднішньої Східної Словаччини чи Закарпаття.

Про духове життя найраніших поселенців Станиславівської області, про їх культурі вірування нічого ще не відомо, бо досі не виявлено їхніх поховань, в яких ці вірування найкраще віддзеркалюються. Це тому, що

(За Л. Козловським)
Крем'яне знаряддя оріньяцького типу
із розкопів у селі Довге б. Товмача

сліди поселення подибуються більшістю на поверхні терену, їх легко найти, а за похованнями, вкопаними глибше в землю окремих дослідів, на жаль, не ведено.

Часово наступні пам'ятки старовини зі Станиславівщини походять з молодшої кам'яної (неолітичної) доби, приблизно з часу 5 000—2 500 до Хр. Це різне знаряддя, вироблене з кременю, як сокири, серпи, ножі, пилки, наконечники списів і стріл, тощо, що його назбирано по полях чи викопано в 47 місцевостях. Значна більшість його була виготовлена з місцевих сирівців своїми кременярськими майстрами, робітні яких у виді великої кількості дрібних крем'яних відпадків та недокінченого знаряддя виявлено в Стриганцях (Товмач) і в Пасічній (Надвірна) на полі «Кременоша».

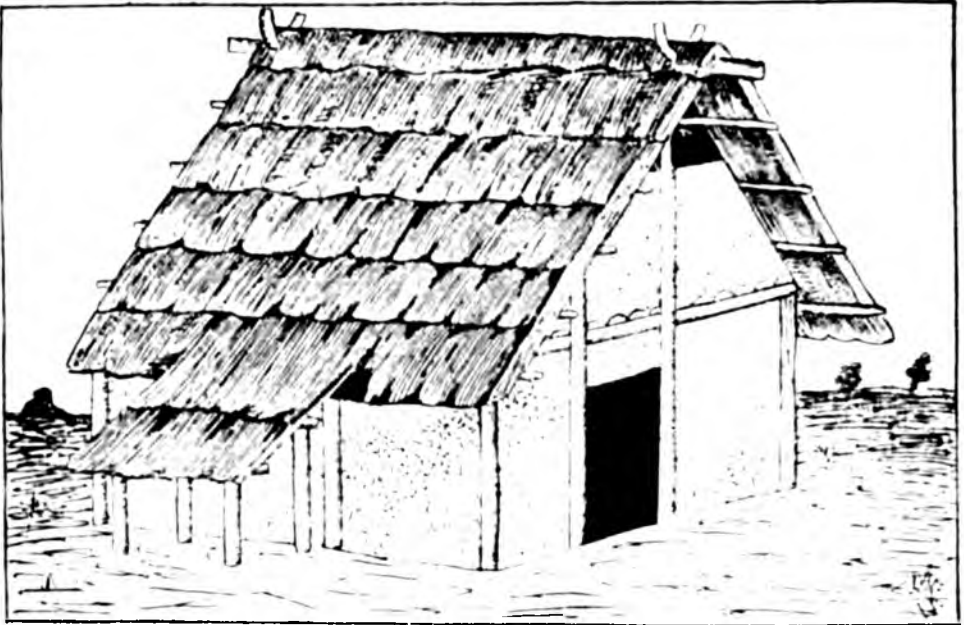
Решта цих неолітичних знаходів, зроблена з чужих порід (діорит, нефрит, серпентин), була імпортована, шляхом міжплемінного товарообміну з Польщі та Шлеську. Обсидіанове ядрище (вулканічне скло), найдене в Павелчу (Станиславів) є закарпатського походження, що далі підтверджує висловлений нами вище здогад. В с. Дора (Надвірна), в гірському ярі над Прутом, знайдено було в 1874 р. разом кільканадцять штук різного крем'яного знаряддя з надбужанського сирівцю. Був це так зв. крем'яний скарб, що засвідчує наявність зв'язків праісторичної Станиславівщини із західною Волиною тодішнім товаробмінним шляхом, що йшов з околиць Володимира Волинського вздовж річок Бугу й Серету в Подністров'я й Покуття.

Різне крем'яне й кам'яне знаряддя знайдено під кінець минулого століття на старих галдах біля копалень соли в Ланчині (Надвірна) і в Калуші. Воно має важливе значення для історії Станиславівської округи, бо засвідчує існування там соляного промислу вже яких 4 000 років тому.

Між неолітичними пам'ятками Станиславівщини особливу увагу привертають до себе уламки глиняного посуду, прикрашені мальованим гнідим або чорним орнаментом на червоному тлі. Він складений зі спіраль, волотів, іноді зображень тварин, рідко жінок, що крім декоративного призначення мали іноді символічне, може й магічне значення й виявляли глибоке відчуття краси й мистецтва. Так прикрашена кераміка — цілий посуд і в уламках — була виявлена в районах Станиславів (Викторів, Єзупіль, Сокіл біля Крилоса), Товмач (Горигляди, Нижнів, Хом'яківка, Хотимир) і Надвірна (Саджавка). Ці інтересні знахідки засвідчують перебування на тих місцях придніпрянсько-подільських племен, наших найкращих прапредків, з так зв. трипільською культурою. Зазначені на карті сліди їхніх поселень вказують на те, що вони, просуваючись горі Дністром, головню його південним боком, дійшли були аж до р. Лукви, де найдаліше, на сьогодні, на захід висуненим слідом цієї міграції є залишки трипільського поселення в с. Викторові (Станиславів), на полі біля сьогоднішньої церкви св. Миколая.

Різні знахідки на цьому й других місцях, як залишки житлових споруд, крем'яні серпи, кам'яна зернотерка для розтирання зерна на муку та кістки свійських тварин вказують на осілий спосіб життя й хліборобство та скотарство як головні зайняття цих трипільських поселенців. Мідяний гачок від вудки з Викторова каже, що були між ними й рибаки, а глиняні пряслички від веретен засвідчують розвинене вже у них ткацтво. Звичайно, розвивалося загально теж гончарство.

У двох могилах, які ми досліджували в Крилосі (Станиславів) «На углерисках» у 1939 р., і в Підгороддю біля Крилоса в лісі «Діброва» (1935), покійники були посипані червоною охорою. Цей прикметний похоронний звичай вказує на східне, зі степової України походження покійників, де був тоді, в половині III тисячоліття до Хр., у місцевого населення звичай при-

(За Л. Козловським)

Реконструкція трипільської хати, сліди якої розкопано в селі Незвиська біля Городенки

сипувати покійників у гробі червоною охрою. Причину цього звичаю дослідники різно пояснюють. Одні вважають, що охра мала служити покійникам до татування в містичному житті на другому світі, другі здогадуються, що вона мала символізувати очистний огонь для легшого переходу духа покійника на «той світ». Одне й друге мало б зв'язок з культовими віруваннями праісторичної людини.

Тут треба сказати, що в тих часах глиняний посуд, як надто крихкий, не міг бути предметом далекого товарообміну і тому кожне плем'я чи група племен сама для себе його виробляла, по-своєму формувала й прикрашувала. По тих різних формах і орнаментах пізнаємо етнічно-культурну приналежність праісторичної кераміки, відрізняємо своє від чужого.

І так в Буківній (Товмач), на високо положеному полі «Під зарубом», разом з численним крем'яним приладдям знайдено уламки глиняного посуду кулястих форм, прикрашеного ритим лінійним орнаментом, що є прикметний для пізно-неолітичної кераміки Судетських країв, Шлеску і Польщі. А в Залукві (Станиславів) виорали вироблену з лупаку мотичку, яка в названих краях йде в парі з такими посудинами. З мапованих знахідок цього типу в Посянню й Подністров'ю виходить, що це одне із шлеських племен пізно-неолітичного (енеолітичного) часу (2 500—2 000 до Хр.) мабуть в розшуках за кращими для хліборобства землями, подалось було вздовж цих двох річок на схід і задержалось було якийсь час у Станиславівщині, прямуючи далі в сторону Буковини й Басарабії.

В Колоколині (Рогатин) Т. Сулімірський відкопав 1934 р. в печері два кістякові поховання і біля них дві посудини, колись з харчами в дорогу на «той світ». Їх форма й орнамент вказують теж на їхнє шлесько-моравське походження й приналежність до енеолітичної доби.

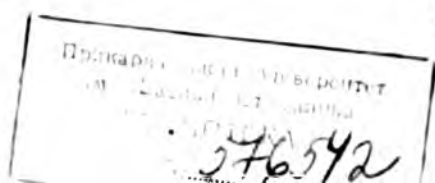
Іншого чужого типу кераміку з лійкувато розхиленими вінцями («лійкуватий посуд» в археології), в супроводі іншого типу кам'яних сокир-топірців, виявили принагідно в Бурштині, Колоколині (Рогатин), Галичі (Станиславів) і Товмачі. В останній місцевості знахідка походить з могили, де покійника ритуально спалили, може, щоб звільнити його духа від усього земного й тим облегшити йому перехід на другий світ, у містичне позагробове життя. Ця могила є найранішим на сьогодні праісторичним похованням на терені Станиславівщини і своїм вирядом-дарами (посудини, колись з харчами, крем'яний ніж) вказує на існування в тодішнього населення віри в позагробове життя. Це є теж слід імігрантів, що з неврожайних теренів далекої півночі дістались були в другій половині III тисячоліття до Хр. вздовж Висли в Подністрів'я.

Після того прийшла в Станиславівщину друга хвиля цих нордійських переселенців, яка ховала своїх неспалених покійників в родинних гробівцях, зложених з кам'яних плит. Два такі кам'яні «скринькові гроби» були відкриті плугом до першої війни в Долині на полі «Чучулова», а один на терені Братишова (Товмач).

В кільканадцяти селах, в районах Рогатин (Болшівці, Вишнів, Колоколин, Підгороддя, Підмихайлівці, Стратин), Станиславів (Викторів, Залуква, Комарів, Кремидів, Підгороддя) і Калуш (Негівці) археологічними розкопами виявлено в могилах кістякові й тілопальні поховання, а біля них крем'яне й кам'яне знаряддя та кераміку (горщики з харчами й урни) прикрашену, ще до випалу, відтисками шнурка. Ці пам'ятки залишила по собі ще інша група чужих племен, що теж в пошукуванні кращих земель прийшла була із заходу, з центральної Європи через Польщу та Шлеск і розбрилась широко по західних українських землях. Як і їх попередники «нордійці», так і ці «шнуровики» боєм здобували собі місце серед автохтонного хліборобського населення. На те вказують численні кам'яні бойові топірці в їхніх могилах та в різних місцях окупованої ними території.

В одній групі таких могил, в Комарові (Станиславів), яку досліджували Т. Земенський (1886), Й. Грабовський (1934—35), Т. Сулімирський (1934—36) і ми (1935), знайдено разом зі «шнуровою керамікою» кам'яним і крем'яним приладдям теж дрібні бронзові прикраси і п'ять золотих ковтків. Ці металеві вироби датують комарівські могили вже наступною по кам'яній, бронзовою добою, і то самим її початком (1 800—1 500 до Хр.). Вона дістала свою назву від нового виробничого матеріялу-бронзи, стопу міді з цинною, що його почало вживати людство. Проте, цих складових частин бронзи не добували тоді ще на місці, в Україні. Їх, як і готове бронзове знаряддя й прикраси, спроводжували тоді здебільшого з-поза Карпат, з Семигороду. Тому воно було дуже дороге і його могла набувати тільки заможніша верхівка цих комарівських нащадків трипільських племен, яка тим самим переходила на вищий ступінь культури.

З того самого часу походила так зв. «Настасина могила» на Підгороддю біля Крилоса, яку ми досліджували в лісі «Діброва» в 1936 р. За народною (?) традицією, в ній мала б бути похована боярська дочка Настася Чагорова, полюбовниця князя Ярослава Осьмомисла, а втім наші розкопи виявили в ній обрядово, за праісторичним звичаєм, скорчений кістяк, біля нього глиняну посудину прикрашену відтисками шнурка, кам'яну й крем'яну сокирки та як прикраси мідяний нашійник і дві олив'яні спіральки-ковтки. Весь цей могильний виряд вказує приблизно на рр. 1800—1500 до Хр. як на час поховання цієї покійниці. З того самого часу походить найдений у Богородчанах кам'яний топірець так зв. фатянівського типу, що дістався у

верхнє Подністров'я міжплемінними торговельними зв'язками аж з далекої Московщини.

Того самого комарівського типу тілопальні могили з пізньою шнуровою керамікою й крем'яним знаряддям досліджували: Г. Оссовський (1889) в Тенетниках (Рогатин), Я. Брик (1931) і М. Смішко (1937) в Буківній (Товмач), Т. Сулімівський (1931, 1934) в Сернках (Рогатин), Вікторові (Станиславів) і Вікняках (Товмач) і Я. Пастернак (1935, 1936) в Братківцях і Підгороддю біля Крилоса (Станиславів). Можливо з того ж часу походили могили в Темерівцях і Кремидові (Станиславів), про які згадує львівський любитель старовини А. Шнайдер у своєму рукописному каталогу галицьких знаходів з 1860-их рр. В них мали знаходитися «бронзові й кам'яні предмети», які забрав якийсь аматор-збирач з Волині.

В Пужниках (Товмач) місцевий парох о. Сов'яковський розкопав з малярем М. Сосенком в 1893 р. могилу і добув з неї кам'яний зеленкуватий топірець. Згодом одночасними були й тілопальні могили в с. Сілець (Станиславів) та сліди поселення в тамошньому лісі «Буйне», в печерах, що їх досліджував В. Дідушицький 1883 р. та знайшов в них уламки кераміки й крем'яне знаряддя. З кінця бронзової доби походила кістякова могила з бронзовим вістряма на спис, розкопана без дозволу в с. Заріччя (Станиславів), друга, розорана в 1828 р. біля м. Галича, з бронзовим мечем і третя, яку розкопав Т. Сулімівський у 1930-их рр. в Путятинцях (Рогатин).

Другу, поруч могил, групу пам'яток бронзової доби творять у Станиславщині окремі знаходи бронзових предметів бойового, господарського й особистого призначення, добуті із землі в часі різних робіт. Меч знайдено в Томашівцях (Калуш), списи в Гориглядах (Товмач) і в Комарові (Станиславів), сокири в Путятинцях (Товмач), Вікторові, Крилосі (Станиславів) і Товмачі, ковальце в Брині (Станиславів) і нараменник в Крилосі. Найпізнішими пам'ятками цієї ж доби, приблизно з початку 1 тисячоліття до Хр., є два кітлики з бронзової бляхи, виорані в Озерянах (Товмач), які були навіть на археологічній виставці в Парижі в 1879 р.

В кількох місцевостях: Рогатин і Руда (Рогатин), Грушка і Хотимир (Товмач) і Галич — була добута принагідно із землі більша кількість бронзових предметів разом (в Груші понад 90) — це так зв. бронзові скарби. Стилїстична і хемічна аналіза цих бронзів та розміщення їх в терені виявляють їх закарпатське (семигородське) походження. Дістались вони на північ товарообмінним шляхом, що йшов з околиць Мукачєва долиною р. Ляториці до Верецького перевалу, а там в доріччя р. Стрия і на схід в Подністров'я і Попруття. На такий перебіг цього шляху вказують маповані бронзові скарби обабіч Карпат.

В с. Островець (Острів? — Станиславів) викопали скарб кам'яних ливарських матриць з пізньої бронзової доби (1000—800 до Хр.). Ця унікатна в Станиславщині знахідка вказує на те, що крім готових виробів із закарпатської бронзи імпортували теж матриці для їх місцевого виготовлення з перетоплєваних пошкоджених речей та може й із імпортованих сирівців.

Іншого типу праїсторичні пам'ятки досліджували ми в рр. 1934—1937 на терені с. Крилоса біля Галича. В трьох місцях: на Качкові на «Золотому Току» і на старому цвинтарі, що на схід від сьогоднішньої церкви, ми виявили сліди поселень і на них, між іншим, багато уламків глиняних посудин, ліплених від руки, з чорною, до полиску вигладженою зовнішньою поверхнею. Тілопальні могили з кількома посудинами цього ж типу розкопав Я. Брик 1931 р. в Буківній (Товмач), п'ять тілопальних могил з того ж часу розкопав Г. Оссовський у 1889 р. і знайшов у кожній з них по кілька посудин грубої

роботи, а у Вовчинці (Станиславів) відкрили в печері сліди поселення і два малі глечики з вухами цього ж типу. Часово визначити всі названі поселення й могили допомагає згадана вище чорна кераміка, яку датуємо в археології початком залізної доби (800—500 до Хр.). Ця доба дістала в праісторії свою назву від нового металю-заліза, з якого, як багато дешевішого від бронзи, бо свого, місцевого, стали масово виробляти всіляке знаряддя для господарського й домашнього вжитку і зброю. Це значно прискорило розвиток різних ділянок виробничої техніки та стало дуже допоміжним у хліборобській праці і в хатньому господарстві та дало почин вкінці до нівелізації племінних різниць у виявах їхньої матеріальної культури.

Інакше вираджена, хоча з того ж часу, була тілопальна могила, яку ми розкопували у 1935 р. в Комарові на «Кречківці» і знайшли в ній дванадцять глиняних посудин, колись з харчами в дорогу на «той світ». Форма цих посудин, зокрема черпаки з високими вухами, вказують на впливи закарпатської культури так зв. куштановицького типу на культуру населення південної частини верхнього Подністров'я у ранній залізній добі (800—500 до Хр.).

Цікаву своєю будовою й вирядом групу тілопальних могил (шість) розкопував Т. Сулімівський у 1934 р. на терені Братишова (Товмач). Вони були кругом обкладені камінням, а в їх виряді він знайшов глиняні посудини, круглі бронзові дзеркала і два золоті ковтки у виді цвяхів з широкими голівками. До тієї ж культури належала і кам'яна миска, яку знайдено окремо в Сапогові (Станиславів). Це пам'ятки по «скитах орачах» грецького історика Геродота, тобто по нащадках трипільських племен, які у старшій залізній добі (VI—V ст. до Хр.) опинилися були під впливом скитської кочової культури і під напором скитів частинно перейшли на західне Поділля, при чому братишівські могили — це єдиний на сьогодні слід їх перебування на терені Станиславівщини.

З окремих знаходів ранньої залізної доби згадаємо тут два кінські вудила з Медині (Калуш), сокирку з Блюдників (Станиславів) і бляшану посудину з Рогатина.

З кінця залізної доби, з останніх століть до Хр., походить принагідно розкопаний тілопальний гріб якогось бойовика у Липиці горішній (Рогатин), в якому стояла урна з перепаленими людськими кістками і біля неї залізний спис і залізна фібула для застібування одержі. Це найраніші залізні речі на терені Станиславівщини, що їх перенесли були зі собою вздовж Висли й Сяну нові пришелці венеда, предки західних слов'ян.

Другою унікатною знахідкою з останнього століття до Хр. є відкопана Л. Крушельницькою 1964 р. в Бовшові (Рогатин) землянка з останками глиняної печі та більшою кількістю уламків кераміки, виробленої вже на гончарському колі. Це на сьогодні перший достовірний слід перебування ще інших переселенців — кельтів по північному боці українських Карпат.

З перших століть по Хр. походили численні тілопальні могили, що їх ми виявили в Галичині в 1934 р. на терені Надвірнянщини і Станиславівщини і мали доповідь про цей новий в Подністров'ї вид ранньослов'янських пам'яток на міжнародному археологічному Конгресі 1939 р. в Берліні. Цього типу могил ми розкопали сімнадцять в Переріслі (Надвірна), три в Камінному (Надвірна), по дві в Грабівці (Надвірна) і в Брині (Станиславів), та по одній в Підгороддю коло Крилоса і в Братківцях (Станиславів).

Похоронний обряд племені, що залишило ті могили, а ними були предки літописних тиверців, відбувався з допомогою ритуального спалювання по-

(Із розкопів Я. Пастернака)

*Кераміка ранньослов'янських тілопальних могил
із села Перерісль біля Надвірної*

кійників на місці поховання. Перепалені кістки зсипували в невелику яму або в урну, яку закопували, засипували рештками вогнища і відправляли над ними обрядову тризну-бенкет. Часом на земляному насипі над тим був ще доволі грубий шар каміння, вкритий тонким шаром землі, а іноді й магічне кам'яне коло навколо могили, якого не міг переступити дух покійника із свого потойбічного життя.

Могильний виряд цих покійників складався з глиняного посуду, вже точеного на гончарському колі, залізних, бронзових і срібних прикрас, перших у нас кістяних гребенів та скляного посуду — все знищене вогнем частинно (металь) або в цілості (скло). З одної могили в Переріслі (Надвірна) ми добули кілька дрібних уламків римського теракотового посуду (terra sigillata), які разом з залишками стоплених скляних посудин вказують на торговельні зв'язки верхнього Подністров'я з грецькою колонією Ольвією біля Дністрово-Бозького лиману.

Того самого типу й часу дванадцять могил розкопали Т. Журовський і А. Шварц 1937 р. в Марківцях (Товмач), а одну, мабуть цього ж типу М. Смішко в Тенетниках (Рогатин).

Іншого типу великий ранньо-слов'янський тілопальний могильник досліджував І. Коперницький в рр. 1889—1890 в Липиці горішній (Рогатин). Глиняні урни й посудини з харчами були то ліплені від руки, то точені на колі, не було при них жодної зброї (хлібороби), а між бронзовими й залізними прикрасами подибувались малі металеві дзеркальця, які засвідчували зв'язки цього племені — гетів чи костобоків за здогадом М. Смішка — з південно-українським греко-скитським світом. Такі ж могили розкопував Г. Оссовський в 1890-их рр. в Тенетниках (Рогатин) і знайшов у кожній з них по кілька посудин так зв. липицького типу. Одну таку могилу розорали до першої світової війни на передмістях Станиславова.

На терені с. Псари (Рогатин) досліджував К. Гадачек у 1910 р. кістякове погребисьце, де біля покійників він знайшов глиняні посудини, колись з харчами, срібні ковтки, бронзові фібули й бурштинові та скляні намистини. Залишило ці поховання якесь інше, не встановлене досі ранньо-слов'янське плем'я, що не спалювало своїх покійників, яке прийшло було в IV—V ст. у верхнє Подністров'я із Західнього Поділля, як на це вказує там більша кількість могил цього ж типу й часу.

В Хотимирі, Петриліві, Олеші (Товмач) та в Озерці (Станиславів) принагідно виявлено тілопальні поховання, в яких на відміну від всіх вище згаданих гробів, біля урн лежала залізна зброя: мечі, списи, умба від щитів і остроги. Розгадати походження спалених там покійників помогли зігнений втрое меч (Петрилів) і вдвое спис (Озерце). Такий, подиктований страхом, звичай ритуального «унешкідливлювання» зброї покійників був у західнього ранньо-слов'янського племені венедів, які в перших століттях по Хр. збройною силою пробились були вздовж Бугу й Сяну у верхнє Подністров'я й Попруття.

Ще іншого типу, вже кістякове поховання досліджував М. Смішко в 1935 р. в Колоколині (Рогатин). Замітне воно було великою кількістю металевих предметів у виряді. Біля покійника знайдено бронзові фібули, пряжки до ременів, уламки бляшаних посудин, а далі уламки срібної бляхи, якою було оббите дерев'яне ведро, чотири срібні вуха до нього й одно масивне бронзове вухо з обличчям грецького божка Пана — твір високомистецької вартости. За здогадом автора розкопів, покійник належав, мабуть, до панівної кельтійської верстви закарпатського походження, племена якої окупували були Словаччину, просунулись невеликою групою в околицю сьгоднішнього Мукачева і звідтіля вислали розвідку через Карпати в Подністров'я.

Вражає те, що при такій кількості ранне-слов'янських й інших поховань з першої половини I тисячоліття по Хр. залишки тогочасних поселень по-дибуються незвичайно рідко, а їх же мусить бути теж багато. Видно, вони ждуть ще свого дослідника. Досі відомі залишки тільки одного поселення того часу, яке виявив В. Баран 1963 р. в Дем'янові (Станиславів), а в Голині (Калуш) відкопав Б. Януш у 1924 р. гончарську піч і багато побитих посудин біля неї. Унікатним у своєму роді є теж срібний скарб з VI ст., виораний 1908 р. на полях с. Підгороддя біля Крилоса. Він складається з кількох литих браслетів, каблуковатого вуха якоїсь посудини та золоченого й емальованого візантійського диска зі знаком грецького майстра Віталія (Ві-та-лі-ю) на споді.

Проте перше місце в групі окремих знаходів займають римські монети-денари, що їх знайдено досі у 28 місцевостях Станиславівщини, в цьому у восьми місцевостях була більша їх кількість — цілі скарби. Усі ці монети, а головно їх скарби, є наявним доказом торговельних зв'язків сьгоднішньої Станиславівщини з римськими провінціями у перші століття по Хр.,

(За В. Янушем)

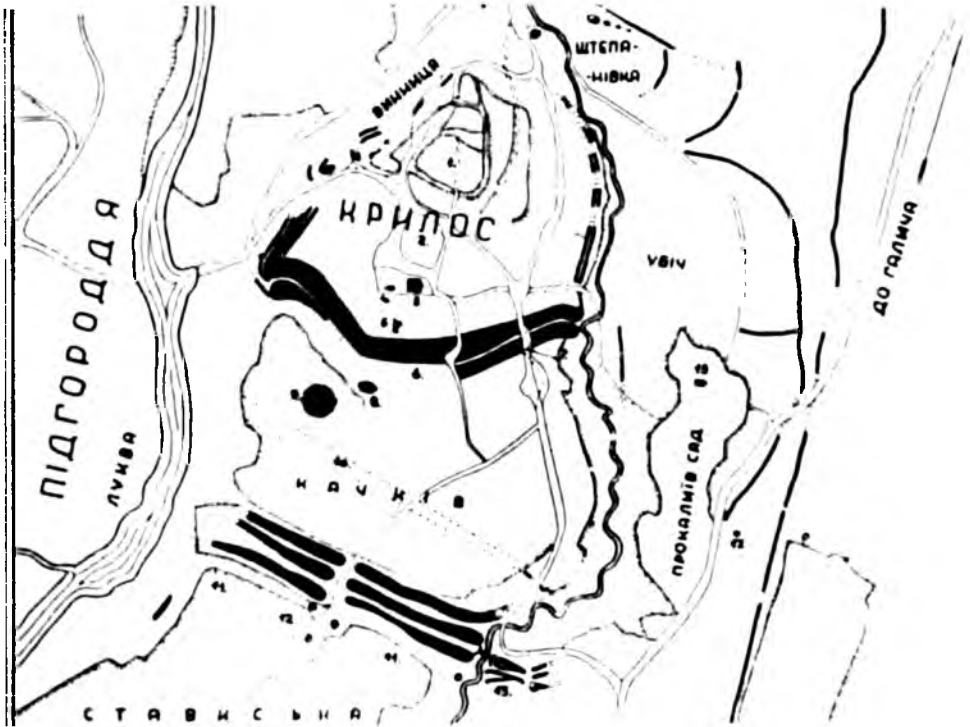
Реконструкція гончарської печі,
знайденої під час розкопів
у с. Голинь біля Калуша

а водночас вони засвідчують перехід товарообмінної торгівлі на грошову — важливий поступ в економіці тих часів. Розміщення цих знаходів в терені вказує на два торговельні шляхи з-над Чорного моря, горі Дністром і Прутом. Третій ішов, можливо, Верецьким перевалом.

Перелік пам'яток ранньої слов'янської доби, тобто першої половини I тисячоліття по Хр., кінчиться бронзовою фібулою, викопаною окремо в 1880-их рр. в Комарові (Станиславів).

У п'ятдесяти місцевостях Станиславівської області збереглися городища — залишки укріплених валами й ровами поселень. Ці найбільш прикметні пам'ятки старовини наступної по ранньо-слов'янській княжожї доби (800—1340) правили за осідки місцевої влади, промислово-торговельні центри та боронили границь князівств і торговельних шляхів. На терені Станиславівщини вони розміщені головню вздовж усіх рік, з помітним їх згущенням між долішнім бігом річок Лімниці й Солотвинської Бистриці. Саме там був центр Галицько-волинської Держави і її столиця Галич.

Територія старого, княжого Галича досліджується, з різними перервами, вже кількадесять літ. І так о. Ляврецький з Залукви (Станиславів), під доглядом проф. І. Шараневича, відкопав в рр. 1882—1884 фундаменти п'ятьох малих церков на терені сіл Залуква і Підгороддя (Станиславів). О. Чоловський переводив у 1890 р. пробні розкопи біля сьогоднішніх парохіяльних церков у Галичині й Крилосі, Й. Пеленський досліджував у 1909 і 1911 рр. церкву св. Пантелеймона біля м. Галича, а Л. Чачковський і Я. Хмілевський в рр. 1925—1929 склали карту укріплень та виявлених до того часу

Карта Укріплень старого Галича
(За Л. Чачковським і Я. Хмілевським, із доданням Я. Пастернаком
Успенським собором)

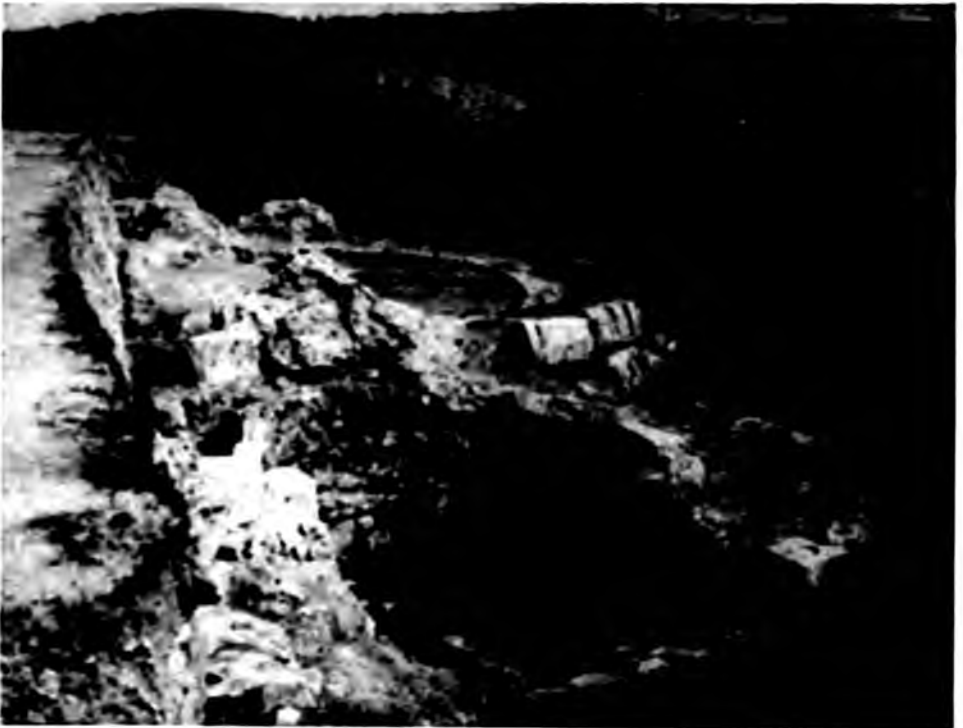

Фото із зб. В. Мокловича
*Фундаменти апсид Успенського катедрального Собору у Крилосі,
відкопані 1937—1938 р.*

церквищ. Завданням усіх цих досліджень-розшуків було вирішити питання, де саме був центр старого, княжого Галича — в сьгоднішньому Галичі, на Залуківській височині чи в Крилосі — та тоді це не пощастило.

Систематичні археологічні розкопи на цьому терені, а саме в с. Крилосі, які ми перевели в рр. 1934—1941, остаточно виявили місце старої княжої столиці і разом з попередніми тереновими розшуками дали змогу реконструювати загальний її плян. Складався він з чотирьох частин:

1) У природно захищеному місці між р. Луквою й Мозолевим потоком, у північній частині так зв. Крилоської гори, на сьгоднішньому «Золотому Току» знаходився княж-двір з двірською церквою св. Спаса. Там ми відкопали багато слідів заселення, ще з початку залізної доби, та багато виробів з різних металів, скла, кости й глини. Найважливішими між ними був золотий емальований ковток торбинкового типу, імпортований з Візантії та олив'яні привісні печатки-молібдобулі першого галицького єпископа Косми з написом: «Мр-Ту, скепес ме Косман Галіцес», тобто «Мати Божа, охороняй мене Косму з Галича». Після наших розкопів випадково викопали там у 1947 р. багатий срібний скарб: чотири масивні нашійні гривні, три браслети і 1105 арабських диргемів-монет з ІХ—Х ст. Всі ці цінні знаходи наявно свідчать про те, що тільки там, на «Золотому Току» міг бути й був галицький княж-двір чи дітинець, як його тоді звали. Ще пізніше в 1951 р. деякі розкопи там перевів В. Гончаров (Київ), який виявив там керамічні плитки з грифами й рослинним орнаментом для декорування ними

стін, може двірської Спаської церкви, а в 1965 р. М. Каргер (Ленінград) відкопав три півземлянки з X—XI ст.

2) На південь від «Золотого Току» був осідок церковної влади — галицьких єпископів, згодом митрополитів і там ми відкопали в рр. 1937—1938 квадратові фундаменти монументального Успенського кафедрального Собору, прикрашеного архітектурною різьбою в романському стилі. Будував його князь Ярослав Осьмомисл в рр. 1153—1157 і тільки одним роком пізніше, на весні 1158 р., Володимиро-суздальський князь Андрій Боголюбський, тесть Ярослава Осьмомисла, поклав, як відомо з літопису, наріжний камінь під теж Успенський Собор у Володимирі на Клязьмі, у Московщині, і закінчив будувати його в 1161 р. Часове взаємовідношення обох Соборів, Галицького й Володимирського, виразно засвідчує, що це галицькі будівничі, після закінчення першого з них, були післані в Московщину будувати другий з них. Ніяк не хотіли погодитися тепер з тим московські й ленінградські археологи, звиклі твердити навпаки, що це московська архітектура мала вплив на галицьку. З того виникла дискусія на всесоюзному конгресі «Дослідників старих руських городів» в Ленінграді 1941 р. між нами й М. Каргером, який, супроти виразних літописних вказівок, змушений був частинно поступитися, мовляв «обидва Собори були одночасні!».

В притворі Галицького Собору ми виявили кам'яний саркофаг з похованням його основника князя Ярослава Осьмомисла, а біля саркофагу поховання молодої дівчини-княжни із золотом гаптованим чільцем на черепі. До речі другий подібний саркофаг, невідомо з чиїм похованням, викопали у Крилосі в 1908 р. і зробили з нього хрест на цвинтарі, третій у Вікторові (Станиславів) біля фундаментів церкви св. Спаса, а четвертий на Підгороддю, того ж року біля Благовіщенської церкви. Поховані в них були, очевидно, члени галицької боярської верхівки.

Фото із зб. В. Мокловича

Саркофаг князя Ярослава Осьмомисла відкритий Яр. Пастернаком у притворі Успенського Собору в княжому Галичі

3) На південь від Собору, за подвійними оборонними валами, на сьогоднішньому широкому полі «Качків», було колишнє галицьке пригороддя, де мабуть була приміщена військова залога столиці. Там ми розкопували тепер широко розсілу «Галичину Могилу» і виявили під нею залишки землянки й багато уламків глиняного посуду з ранньої залізної доби.

4) На захід від княжого й митрополічного осідку, від властивого городу, по другому боці р. Лукви було підгороддя, властиве місто Галич. Там тепер село Підгороддя. На його терені як вже вище сказано, о. Ляврецкий з проф. Шараневичем досліджували церквуща і монастирища, а на «Благовіщенському» викопали сильно пошкоджений кам'я-

Із зб. І. Ставничого

Каплиця і церква збудована в 16-ому ст. з матеріалу колишнього Успенського катедрального Собору князя Ярослава Осмомисла. (Поштова листівка, видана «Унією» у Львові)

ний саркофаг. У 1951 р. В. Гончаров (Київ) виявив там залишки двоповерхових дерев'яних, мабуть, боярських садиб з кольоровими шибками-вітражами у вікнах та горна, що в них витоплювали мідь і залізо.

В загальному виявилось, що княжий столичний город Галич, з центром-акрополем на Крилоській горі, займав своїми чотирьома частинами коло 40 кв. кілометрів простору, тому В. Гончаров у своєму звіті з розкопів справедливо каже: «У XII ст. Галич став одним з найбільших міст древньої Русі, а судячи по величині збережених до наших днів оборонних споруд, він не мав собі рівних древніх міст Подніпров'я й Подністров'я».

Однородну з Крилоською, але багато меншу пам'ятку середньовічної церковної архітектури відкопали ми на терені с. Побережжя (Станиславів) над Дністром. Це здоровенні, 250 см. завгубшки фундаменти кам'яної круглої церкви-ротунди, проміром 15 м. «в світлі», з кам'яною підлогою та уламками різьб в романському стилі.

Пробні розкопи, для встановлення часу їх побудови, перевели ми на городищах у Вікторові, Пітричі (Станиславів) і Фітькові (Надвірна) і викопали на першому з них посріблюваний браслет маншетового типу з XIV ст., а на другому виявили залишки середньовічної пекарської печі. Два недовсліджувані городища виявив А. Кіркор у 1875 р. в Хотимирі (Товмач).

Другу, побіч городищ, групу пам'яток княжої доби творять у Станиславівщині могили рядового населення, виявлені досі в Брині, Вікторові, Крилосі, Підгородді (Станиславів), у Довгому (Калуш), в Жовчеві (Рогатин) і Хотимирі (Товмач). Ми досліджували їх у Крилосі, А. Кіркор в Хотимирі (Товмач) і він виявив там вже християнські кістякові поховання з багатьма прикрасами у жінок, при чому майже всі покійники, можливо з санітарних причин, лежали на грубому вапняному підсипі. Цей дуже рідкісний звичай виявлено теж в одній могилі в сусідній Городенщині (Живачів).

Важливе історичне значення мали дві могили, що їх ми розкопали в лісі «Дуброва» коло Підгороддя (Станиславів) влітку 1935 р. Обидві вони, прикметні кладенням кінських голів біля покійника та нагайкою, якої дерев'яна ручка була закована у срібну золочену, гарно орнаментовану бляшку, є першими досі в Галичині пам'ятками літописних, кочуючих ще угрів. Вони вирішили важливу в мадярській історії проблему, яким саме шляхом їхні середньовічні предки перейшли з Київщини в їхню теперішню, нову батьківщину в Подунав'ю. Наші розкопки виявили, що цим шляхом була територія княжого Галича і далі Верецький перевал та долина Ляториці.

Між окремими знахідками важливе місце займають скарби арабських монет, що поза тереном княжого Галича їх найдено в Грабівці (Надвірна) разом зі срібною візантійською монетою царів Василія й Романа й новгородською срібною гривною, та в Чернієві (Станиславів) разом з іншими середньовічними монетами. Один арабський диргем найдено в м. Товмачі або його околиці, другий в Крилосі. Ці монети засвідчують торговельні зв'язки столиці Галицько-волинської Держави з Близьким Сходом шляхом через Київ.

Унікатну, єдину досі в Галичині річ знайшла учениця М. Лепецька у 1958 р. в с. Сапогові біля Галича. Це бронзова посудина-водолій з XII ст., що своєю формою нагадує пса й птаха і дуже подібна на популярного в іранській мітології сенмурва, що вважався носієм «доброго початку» і був пов'язаний з добродійною стихією води. Таких водоліїв вживали священики в церкві, але є здогад, що й князь міг при деяких церемоніях, як колись Пилат, вмивати руки водою з нього.

На великому городищі «Бук-город» в Буківній (Товмач) викопали принагідно «перо» княжої доби. Це бронзова кругла шпилька 12 см. довжиною, один кінець якої загострений і ним писали на дощечках вкритих во-

Із зб. І. Ставничого

Частина експонатів у колмишньому музею у Крилосі: викопані знаряддя, фрагменти кераміки, стін і муру. Поштова листівка видана «Унією» у Львові 1939 р.

Із зб. І. Ставничого

Руїни замку біля Галича: збудований в 14-ому сторіччі, був відновлений в пол. 17-ого ст. А. Потоцьким і знищений в 1676 р. (Із поштової листівки виданої у Станиславові 1910 р.)

ском, а другий розширений в рівно стяту лопатку, прикрашену ритим хрестиком — ним школярі «стирали табличку», тобто загладжували віск на ній для повторного писання. Проте це «перо» могло служити теж до лініювання пергамену гострим кінцем. Подібні три письмові прилади, з менш декоративною лопаткою знайдено раніш в Крилосі і всі вони засвідчують знання письмової справи не тільки в столичному городі, але й далеко поза ним (Буківна).

Єдиною свого рода знахідкою є бронзова печатка з погруддям рабіна та єврейським написом «... з Несвіжа», яку нашли свого часу, мабуть на терені Успенського Собору в Крилосі. Вона засвідчує якісь зв'язки жидівської віроісповідної громади Литви з галицьким митрополитом.

Тут згадати б ще кілька поганських культових пам'яток, відомих з терену Станиславівщини. В с. Лопушній (Рогатин) добули біля 1850 р. з р. Липиці кам'яну статую мабуть двоголового »Святовита», на жаль знищили її як поганського божка і на збереженій його підставі поставили мурований хрест, що, мабуть, ще до сьогодні там стоїть. В с. Хотимирі (Товмач), біля «Триглавої гори» стояла ще в минулому сторіччі кам'яна статуя Триглава, яку в 1866 р. розбила каменяка, що сточилась була з сусідньої гори. А в Підгороддю коло Рогатина Українські Січові Стрільці в 1917 р. випадково відкопали «кам'яну бабу» — кам'яну плиту з зазначеною рукою і нашли під нею в горщику вуглики, зв'язчі кістки й щелепу барана. Вона зберігалася потім в Українській Гімназії в Рогатині.

У тридцяти місцевостях Станиславівщини збереглися руїни замків чи вже лиш топографічні назви «замчисько». На них знаходять тепер частини зброї, монети й керамічні матеріали, які датують їх XV—XVII століттями. Одні з цих руїн, на горбі біля м. Галича, перший дослідник княжого Галича

о. А. Петрушевич вважав за останки княжого палацу Ярослава Осмомисла і на цьому основував своє твердження про ідентичність сьогоднішнього Галича зі старим, княжим. Поети складали вже думи про них, проте археологічні й архівальні розшуки виявили, що це руїни польського старостинського замку з часів Казимира Великого (XIV ст.), зреставрованого в половині XVII ст. Андрієм Потоцьким і потім знищеного в часі воєн гетьмана Дорошенка в 1676 р.

Ми досліджували в 1935 р. оборонне замчище в Грабівці (Надвірна), датоване, як показалося, керамічними й іншими матеріялами на XVI—XVII ст. Руїни великого замку Куропатів у Пнів'ю (Надвірна) XVI ст., залого якого, за народним переказом, вирізала збунтована шляхта, цікаві тим, що замок мав вже центральне ogrівання з допомогою каналіків у мурах.

Сліди в терені у вигляді руїн чи лиш тільки назв залишило по собі теж одинадцять василіянських монастирів. Монастирище найбільш відомого з них досліджували ми в 1935 р. в с. Маняві (Надвірна) над потоком Бетерсом. З цього укріпленого Скиту заснованого в XVII ст. Йовом Княгиницьким, залишилась тільки в'їздова брама-дзвіниця й довкільні мури. Серед них ми відкопали фундаменти монастирської церкви і монаших келій. За переказом в крипті під церквою мав бути похований гетьман Виговський. Тепер в ній ми нашли дерев'яну домовину з похованням священника (залишки фелона), порозкидані людські кістки і два більші кусні нагробних каменів з частиною дати кирилицею «А. Х. . . .» (16 . . .). Поховання гетьмана там не було. Можливо його перенесли, після опущення Скиту монахами в 1785 р. в інше місце, бо, наприклад, нагробна плита з похованням згаданого ігумена Княгиницького є тепер на престолі в церкві села Маркова (Надвірна). В чотирьох: Єзупіль, Межигірці, Сілець (Станиславів) і Юнашків (Рогатин) збереглися сліди печерних (скельних) монастирів, з інших

Із зб. І. Ставничого

*Замок у Пнів'ю біля Надвірної, зруйнований 1612 року. (Із поштової листівки
видааної у Кракові в 1930-их рр. для В-ва Ф. Яворського в Надвірній)*

шістьох у Станиславівщині (Перснівка, Підгороддя) залишились лиш незначні сліди й назви в поземеллі.

Окрему групу пам'яток XV—XVI ст. творять поховання, прикриті кам'яними плитами, ще присипаними землею. Шість таких поховань з дуже вбогими дарами (бронзові бляшані ковтки й дротяні перстені) розкопали ми 1932 р. біля замчиська в Делієві (Товмач). Друге цвинтарище того ж часу виявлено в Підпечарах (Товмач), а по одному «підплитовому гробові» в Нижневі й Хотимирі (Товмач). Група великих «татарських могил» виділялася в минулому столітті біля м. Бурштина.

Старовинна зброя належить до дуже рідкісних пам'яток. В Комарові (Станиславів) викопали в часі польових робіт сталевий меч, остроги і стремена, в Саджавці (Надвірна) залізне ратище, бойовий топір і залізну стрілу, й у Виспі (Рогатин) рушницю-гаківницю.

На закінчення огляду пам'яток старовини Станиславівщини згадаємо ще знахідки давніх монет. Цілі скарби польських, німецьких, угорських, бельгійських, бургундських та еспанських, золотих, срібних та мідяних монет, в цьому числі декілька рідкісних руських півгрошів добули із землі в Рогатинщині (Кліщівна, Рогатин), Надвірнянщині (Камінне, Надвірна) і Станиславівщині (Комарів). Позакопували ці скарби в землю польські магнати в непевних часах, спричинених козацько-польськими війнами, зокрема походами гетьманів Хмельницького й Дорошенка на Галичину.

Іншого походження були окремі мідяні монети Яна Казимира, які ми знайшли біля покійників на старому цвинтарищі в Крилосі, на руїнах Собору, а Д. Ковальський на подібному цвинтарищі в Жовчеві (Рогатин). У 17-ому ст. був звичай давати покійникам дрібні гроші в руку в дорогу на «той світ», може як далекий відгомін грецької легенди про ріку Стикс та перевізника Харона.

Певно за посередництвом козаків дісталась в Калушину золота турецька монета, яка у 1880-их рр. зберігалась у місцевій церкві у Войнилові (Калуш), може як дар котрогось з полковників чи гетьманів.

У висновках приходиться сказати, що сьогоднішня Станиславівщина, завдяки своєму догідному географічному положенню, зокрема при такому важливому комунікаційно-торговельному шляху як Дністер, з найдавніших часів, бо вже зі старшої кам'яної (палеолітичної) доби була безперервно досить густо заселена й належала до просторих теренів, зайнятих найранішими праісторичними предками українського народу — трипільськими племенами. Завдяки цій важливій водній магістралі населення Станиславівщини мало по всі описувані тут часи живі зв'язки з іншими частинами українських земель та з іншими країнами Європи. Що правда, тим же шляхом користувались теж різні дрібні хвилі чужих імігрантів, які від часу появлялися у верхньому Подністров'ю, проте вони не задержувались тут довго, а ті їх частини, які залишались на місці, не залишали жодного тривалого сліду в антропологічному типові чи духовій структурі місцевого населення.

Постійні зв'язки з іншими частинами українських земель мали вирішний вплив на культурний, економічний і державницько політичний ріст автохтонів Станиславівщини, на витворення спільного всім праукраїнським племенам антропологічного типу, одного національного обличчя, одних рис національного характеру, звичаїв і вірувань, мистецького смаку та почуття приналежності до багатющого духовною й матеріальною культурою українського народу, вповні різного від народів московського й польського. Цих різниць ніяк не зітруть різні часові окупаційні режими.

ЛІТЕРАТУРА

(Скорочення: ВНД — Вестник Народного Дома, Львів; Зап. НТШ — Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів; КСИА — Краткие сообщения Института Археологии Акад. Наук УРСР, Київ; КСИИМК — Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН, СССР, Москва—Ленинград; Сов. Арх. — Советская Археология, Москва; ААС — Acta archaeologica Carpathica. Krakow; МААЕ — Materiały archeologiczno-antropologiczne i etnograficzne, Pol. Akad. Um., Krakow; ZOW — Z otchłani wieków, Poznan).

- Вагнер Г. К., *Бронзовый водолей из древнего Галича*, Сов. Арх. 1963, кн. 2.
- Гончаров В., *Древний Галич*, Вісник АН УРСР, Київ 1956.
- Грабовецький В., — Арсенич П., *Галич*, Львів 1964.
- Грушевський М., *Печатки з околиць Галича*, Зап. НТШ, 38, 1900.
- Довженко В., *Селища и городища в окрестностях древнего Галича*, КСИА, 4, 1955.
- Каргер М., *Галицко-вольнская экспедиция*, КСИИМК, 79, 1960.
- Ляврецкій Л., *Розкопы под Галичем*, «Зоря», Львів 1882.
- Ляврецкій-Шараневич, *Про розкопы в Галиче*, «Діло», Львів 1883.
- Ляврецкій Л., *Дневник розкопок в Залукві*, рукопис 1885.
- Пастернак Я., *Княжий Галич*, «Новий Час», Львів 1934, чч. 132—137.
- Пастернак Я., *З надвірнянської старовини*, «Життя і Знання», Львів, 1935.
- Пастернак Я., *Перші археологічні розкопи з рамени гр.-кат. Богословської Академії у Львові*, «Богословія», XIV, Львів 1936.
- Пастернак Я., *Настасина могила в Крилосі*, «Літопис Нац. Музею», у Львові, 1937.
- Пастернак Я., *Галицька катедрa в Крилосі*, Зап. НТШ, 154, 1937.
- Пастернак Я., *Перші розкопи на «Золотому Току» в Крилосі*, «Сьогочасне й Минуле», Львів 1939.
- Пастернак Я., *Старий Галич*, монографія, Краків—Львів 1944.
- Пастернак Я., *Звідкіля назва «Галич»?*, «Студентський Прапор», Львів 1944.
- Пастернак Я., *Галич — найбільший княжий город*, «Свобода», 1956, 132.
- Пастернак Я., *Археологія України*, Торонто 1961.
- Петрушевич А., *Критико-историческія разсужденія о надднестрянском городе Галиче и его достопамятностях*, ВНД, 1882—1888.
- Петрушевич А., *Короткое описание старинных предметов открытых на полях близ города Галича*, «Слово», Львів 1885.
- Петрушевич А., *Археологическія находки близ города Галича*, ВНД, 1884, чч. 14—18.
- Площанский В., *Галицко-русскій город Станиславов по достоверным источникам*, «Сборник Гал.-Русской Матици», IV, Львів 1868.
- Полянський Ю., *Реконструкція географічного середовища молодшого палеоліту подільсько-басарабської провінції*, НТШ, Львів 1935.
- Раппорт П. О., *О типологии городищ Галицкой Руси*, ААС, VIII, 1966.
- Свенцицкий И., *Опис Музея Ставропиг. Института*, Львів 1908.
- Свенцицкий І., *Глюстрований провідник по Національнім Музею*, Львів 1913.
- Чачковський Л. — Хмилевський Я., *Княжий Галич*, Станиславів 1938.
- Шараневич И., *Стародавний Галич*, «Зоря Галицкая», Львів 1860.
- Шараневич И., *Старорусскій княжий город Галич*, Львів 1880.
- Шараневич И., *На котором месци стояв Галич*, «Зоря», Львів 1880.
- Шараневич И., *Известіе о результатах изследовательных розкопок в Галиче*, Львів 1887.
- Antoniewicz W., *Archeologia Polski*, Warszawa 1918.
- Czołowski A., *O położeniu starego Halicza*, Lwów 1890.
- Czołowski A., *Dawne zamki i twierdze na Rusi halickiej*, Lwow 1892.
- Gruszecki A., *O jaskiniach*, Warszawa 1878.
- Janusz B., *Zabytki przedhistoryczne Galicji wschodniej*, Lwów 1918.

- Kozłowski L., *Zarys pradziejow Polski południowo-wschodniej*, Lwow 1939.
- Pasternak J., *Moje badania terenowe w 1935 r.*, ZOW, XI, 1936.
- Pasternak J., *Moje badania terenowe w 1936 r.*, ZOW, XII, 1937.
- Pasternak J., *Die ersten altungarischen Grabfunde nordlich der Karpaten*, „Archaeologia Hungarica“, XXI, Budapest 1937.
- Pasternak J., *Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Krylos*, „Slavische Rundschau“, IX, Prag 1937.
- Pasternak J., *Katedra halicka w Krytosie*, „Biuletyn historii sztuki i kultury“, Warszawa 1938.
- Pasternak J., *Katedra ksiąząt halickich*, „Ruch Słowiański“, Lwow 1937.
- Pelenski J., *Halicz w dziejach sztuki sredniowiecznej*, Krakow 1914.
- Śmiszko M., *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej*, Lwow 1932.
- Stupnicki J., *O monetach halicko-ruskich*, Lwow 1865.
- Sulimirski T., *Scytowie na zachodnim Podolu*, Lwow 1936.
- Sulimirski T., *Kurbany komarowskie*, Stanisławow 1939.
- Szarłowski A., *Stanisławow i powiat stanisławowski*, Stanisławow 1887.
- Szaraniewicz I. *O rezultatach poszukiwan archeologicznych w okolicach Halicza*, Lwow 1886.
- Wiadomość o starożytności miasta Halicza*, „Rozmaitosci“, Lwow 1833.
- Zacharjewicz J., *Wykopaliska w Zalukwi nad Dniestrem*, „Dzwignia“, Lwow 1882.

ІСТОРІЯ МІСТА СТАНИСЛАВОВА

Місто Станиславів¹ засновано досить пізно, бо аж 1662 року одначе перед тим, з найдавніших часів, існувала територія, земля, на якій це місто засновано. Тим то ця стаття поділю на дві частини:

- I. Історія території,
- II. Історія міста.

I. ІСТОРІЯ ТЕРИТОРІЇ

Цю історію почнемо приблизно з початку IX століття по Христі, тобто з 800-тих років, одначе не раз доведеться кинути погляд і в попередні сторіччя.

Близько пограниччя двох племен

Ми не знаємо точно, до котрого племени належала територія пізнішого міста Станиславова, бо не знаємо докладно границь земель окремих українських племен. Та все ж таки відомо, що обговорювана тут територія була близько пограниччя земель тиверців і хорватів.

Про тиверців відомо, що вони жили поміж ріками Дністром і Прутом аж до Дунаю і до Причорномор'я. На північному заході своєї території вони були поселилися клином поміж хорватами і дулібами.²

Недалеко території пізнішого міста Станиславова починалися оселі племен хорватів, що зайняли були простори від верхнього бігу Дністра в напрямі на північний захід і далі на захід аж поза Вислу, через Краківщину аж до Шлезьку (західні хорватів звали в той час звичайно білими хорватами).

Якщо йдеться про попередні століття, то чеський дослідник Нідерле доказав, що з перших століть по Христі жило в межиріччі Пруту і Дністра плем'я карпи, про яких писав грецький географ Птолемей та яких згадали римські письменники, до IV ст. включно, між племенами, що нападали на римські провінції Дакію, Іллірію й Мезію³ (карпи правдоподібно напа-

Проф. д-р Петро Ісаїв

¹ До 1662 р. большевики називали це місто Станіслав, а того року перезвали його на Івано-Франківськ.

² о. д-р Ісидор Нагаєвський, «Стародавня Україна в світлі історичних пам'яток», Йорктон, Саск., Канада 1961 140 стор.

³ о. д-р І. Нагаєвський, там же, 150—151 стор.; у примітці подано там: Niederle, L., Starozytnosci Słowianskie, Warszawa 1907, I, 486 і наст.

дали на провінцію Дакію, що займала територію нинішньої Румунії і Семигороду, отже, була найближчою до них). Археологічні розкопки свідчать, що карпи жили на Підкарпатті до VI ст. Натомість залишки культури на Підкарпатті з VII і VIII ст. вказують, що їх творили безпосередні предки хорватів. Правда, карпи могли переселитися кудись на інші землі, однак деякі учені думають, що вони включилися в плем'я хорватів, або що карпи і хорвати — це одне й те саме плем'я. На це могла б вказувати подібність їх назв, з таким самим основним пнем: карпи, гори Карпати, хорвати, хорвати. В кожному разі, в IX ст. хорвати виступають уже на середньому Підкарпатті і далі на північний захід, як вище згадано.

З уваги на те, що вістки про хорватів у джерелах неясні, проф. Михайло Грушевський залишив був це питання відкритим,⁴ однак згодом дослідники пішли вперед і сьогодні учені приймають, що князь Святополк велико-моравський у роках 872—875 здобув т. зв. Білу Хорватію, яка мала свого князя. Дуже можливо, що той князь, або котрийсь із його васалів мав свій осідок в Перемишлі, бо в 1958—1960 рр. розкопано в тому місті фундаменти кам'яної каплиці-ротонди, з трьома апсидами, збудування якої вчені відносять на основі знахідок на IX-те, чи й половину X-того століття. Каплиця була злучена переходами з мурованим будинком, мабуть палатою чи то князя, чи його намісника, чи єпископа. Проф. М. Чубатий припускає, що межі Білої Хорватії, як східної провінції Великої Моравії, могли доходити по Дністрову притоку Лімницю, а може й Бистрицю.⁵

Та все ж обговорювана тут територія була мабуть ще на землях тиверців, хоч до неї сягали і впливи хорватів. Однак без уваги на те, до якого племені належала територія пізнішого міста Станиславова, певне те, що на тій території з антських часів жило слов'янське населення, яке було предками українців і тому це була з найдавніших часів *праукраїнська територія*.

Близько торговельних шляхів

Хоч сама територія пізнішого міста Станиславова в княжі і раніші часи не була при торговельному шляху, проте водні і суходільні торговельні дороги проходили в ті часи недалеко. Водним шляхом була тоді недалека ріка Дністер. Крім того, близько рік Дністра і Прута проходили важливі суходільні торговельні шляхи Покуття. Недалеко був також важливий торговельний шлях з Угорщини через гори Карпати до міста Галича, далі через Дністер і Поділля, на південь від Теревовлі в напрямі до Києва.

Початки християнства

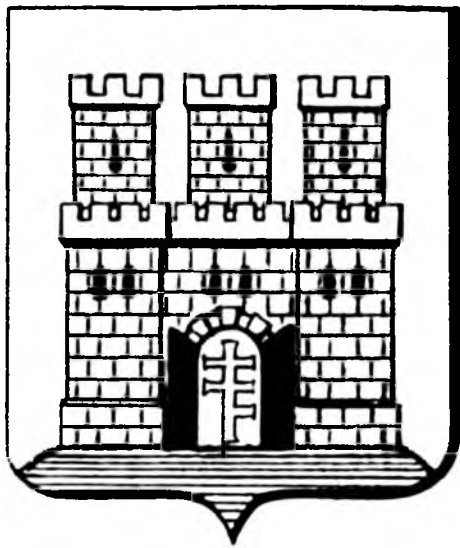
В другій половині IX-ого ст. ширилося християнство на Підкарпатті з Великоморавської держави, а згодом мабуть з міста Перемишля — в слов'янському тобто Кирило-Методіївському обряді. З Моравії поширилося християнство в тому обряді на Словаччині, в краю князя вислян і далі на північ в Чехії, на Закарпатті і Підкарпатті.

Вже в XVII ст. Мелетій Смотрицький написав в одній із своїх праць, що Галичина прийняла християнство 872 року.⁶ Вже давніше о. А. Доб-

⁴ М. Грушевський, «Історія України-Руси», т. I, Нью-Йорк 1954, 213 стор.

⁵ Проф. Микола Чубатий, «Історія християнства на Русі-Україні», т. I, Рим—Нью-Йорк 1965, стор. 113, 127 і ін.

⁶ Проф. М. Чубатий, цитов. праця, 137 стр.; в примітці там подано: Smotrucki M., Paraenesis albo Napomnienie do bractwa Wilenskiego. Kraków 1629, pag. 46.

Герб міста Станиславова (18-е ст.)

жемо припускати, що християнство ширилося чи то колись просто з Моравії, чи згодом з Перемищини також і на Підкарпатті, і над Бистрицею, де згодом постало місто Станиславів.

Приєднання до Київської держави

Першу вістку про приєднання земель тиверців і хорватів до держави Київської Русі записано в українському початковому літописі «Повість временних літ» під 907 роком. Там читаємо: «Пішов Олег на греків..., і взяв багато варяг, словен..., і хорватів, і дулібів, і тиверців, які є толковини...». До цієї вістки слід відмітити:

1. Деякі учені думають, що князь Олег ще не був приєднав повністю хорватів, дулібів і тиверців до своєї держави, що ті племена були тільки союзниками князя Олега, що вони, мабуть, склали були з ним т. зв. зачіпно-відпорний союз.

2. Якщо йдеться про хорватів, то, на думку проф. М. Чубатого, мабуть тільки східна частина хорватів, з-над верхнього Дністра, брала участь у поході Олега, бо інші білі хорвати мали в той час свого князя, що був близько 906 року в союзі з мадярами, які недавно перед тим розбили були великоморавську державу і здобули Угорщину. (Цит. праця, стор. 125—127).

3. В науці є кілька інтерпретацій слова «толковини». Мабуть найправильніше пояснення, що воно означає «перекладачі», бо в такому значенні вжито те слово в «Слові о полку Ігореві». Між тиверцями, що їх оселі доходили до Причорномор'я, де були грецькі колонії, були, видно, такі люди, що знали грецьку мову і були перекладачами для Олегового війська.

981 року зайняв князь Володимир Великий «Перемишль, Червень і інші городи, які є до сьогодні під Руссю», а 993 р. здобув він гірські пограниччя.

⁷ Подаю це за іншими авторами; вони покликаються на працю: о. А. Добрянский, «Исторія епископовъ трехъ соединенныхъ епархій...», Львов 1893.

Можна прийняти, що в той час зайняв Володимир В. також і територію пізнішого міста Станиславова.

Чи польські князі Болеслав I і II були над Бистрицею?

З літописів знаємо, що польський князь Болеслав I Хоробрий, допомагаючи українському князеві Святополкові, дійшов аж до Києва, але мусів вертатися до Польщі, а по дорозі зайняв Червенські городи 1018 р. Згодом знову приєднав ті городи до Київської Русі-України князь Ярослав Мудрий в 1030—31 роках і тоді збудував місто Ярослав над Сяном. Далі знаємо, що польський князь Болеслав II Смілий (або Щедрий), користаючи з боротьби між синами Ярослава Мудрого, здобув 1071 р. Перемишль, «місто численних русинів», після завзятого їх опору, як це відмітив польський літописець і історик з XV ст., Длугош. Те місто було в руках поляків до 1079 р.⁸ Крім того, Болеслав II зайняв Червенські городи 1077 р., що їх відібрали знову українські князі в 1080-тих роках.

Деякі польські історики хотіли добачувати в Червенських городах не тільки частину Волині, але й велику частину пізнішої Галичини, напр., польський історик Станислав Закшевський дошукувався городу Червень в теперішньому селі Червоногороді на Поділлі, коло Дністра.⁹ Деякі з-поміж польських істориків пересували границі Червенських городів аж по ріку Серет чи навіть і Збруч.¹⁰

Новіші українські історики приймають, що під Червенськими городами літописці розуміли Надбужжя, а саме землю по обох боках верхнього Північного Буга. Місто Червень було там, де тепер є село Чермно (близько Грубешова, над річкою Гучвою, лівобічною притокою Півн. Буга). З міст, що існували пізніше на території Галичини, вони зараховують до Червенських городів тільки Белз і Броди та ще Всеволож (тепер село Старгород, Сокальського району). Навіть Перемишль не належав тоді мабуть, до Червенських городів.

На мапі, долученій до підручника історії Польщі Анатолія Левицького, перевиданого в Ганновері 1947, визначено границю держави Болеслава I так, що вона проходить на північний захід від міста Стрия, в напрямі до пізнішого Львова і на півн. захід від міста Тернополя.¹¹ Хоч це поміркована польська інтерпретація Червенських городів, проте вона включає надто багато території з пізнішої Галичини, бо, напр., маємо підставу думати, що Перемишль не належав до держави Болеслава Хороброго, тому що про здобуття цього міста в той час нічого не написав згаданий уже вище І. Длугош, а він, пишучи свою історію, користувався між ін., як це виявлено, Перемишльким літописом, який не зберігся. Якщо Болеслав I був би зайняв Перемишль 1018 року, то це було б записано в тому літописі, а за ним згадав би був про це і Длугош.

Тим то можемо сказати, що військо польських Болеславів не проходило просторами чи лісами в межиріччі обох Бистриць.

⁸ Микола Андрусак, «Перемишль в історії України до 1918 р.», в збірнику «Перемишль — західний бастион України», Нью-Йорк—Філадельфія 1961, 28 стор.

⁹ Там же, 28 стор.

¹⁰ о. д-р І. Нагаєвський, цит. твір, 161 і 162 стор.

¹¹ Anatol Lewicki: Zarys historii Polski (do r. 1795). Wydanie nowe, poprawione i uzupełnione przez Dr. J. Jasnowskiego i Dr. F. Lenczowskiego. Hannover 1947: мапа поміж 56 і 57 стор..

Близько княжої столиці

Склалося так, що місто Галич, віддалений близько 25 кілометрів від пізнішого Станиславова, стало столицею сильного Галицького, а згодом і Галицько-Волинського князівства. Сталося це так:

Ярослав Мудрий мав найстаршого сина Володимира, який помер ще за життя батька, а по ньому залишився внук Ярослава Мудрого, Ростислав, що мав трьох синів Ростиславичів: Рюрика, Володаря і Василька. Тридцять років після смерті Ярослава М., згадані три брати Ростиславичі здобули для себе 1084 р. південно-західні українські землі і поділилися ними: Рюрик узяв Перемишль; Володар — Звенигород, що був недалеко пізнішого Львова, а Василько — Теробовлю.

Згодом син середнього брата Володаря, а саме Володимирко (літопис називає його здрибніло) об'єднав усі три згадані князівства у своїх руках, а свою столицю переніс до міста Галича над рікою Дністром 1141 року і таким чином став засновником Галицького князівства, з династії Ростиславичів. Незабаром, близько 1150 р. Галич став осідком окремого Галицького єпископства.

Таким чином Галич став подвійною столицею, княжою і церковною. Ясно, що ці події збільшили важливість близької території в межиріччя обох Бистриць, де пізніше постало місто Станиславів.

З часів князя Володимирка (†1153) маємо цікаву згадку про місцевість Тисьменицю, віддалену приблизно 10 кілометрів від пізнішого міста Станиславова. Про цю вістку читаємо у книжці Павла Волосенка «Тисьмениця» ось що:

«В Іпатському літописі¹² знаходиться така згадка про Тисьменицю під роком 1144 (цитати з літописів перекладаю тут українською сучасною мовою, — П. І.): Тієї ж зими, коли Володимир вийшов в Тисьменицю на лови, в той час післали Галичани по Івана по Ростиславича в Звенигород і ввели до себе в Галич. В Густинському літописі (том II, стор. 297) читаємо: В тому же році, коли Володимир був в Тисьмениці на ловах, Галичани призывали собі Івана Ростиславича, Володимирового брата,¹³ на княження... Є згадка про Тисьменицю і в Галицько-Волинському літописі, що король Данило приїздив до Тисьмениці на лови».¹⁴

Місцевість княжиного замка

Передмістя Станиславова Княгинин було, як виникало б, місцевістю, в якій у ті часи був замок княгині. У згаданій книжці «Тисьмениця» написано про це так:

«Тодішні землі від Галича до Тисьмениці, а певне і далші, належали до княжих, як на це вказують назви, що ще досі задержалися, як: Княгинин, Княждвір біля Коломиї і т. п.

«Передмістя теперішнього Станиславова, що його оточують з заходу, півночі і сходу, ще донедавна носили назву Княгинин, перекручене зі слова Княгинин. В Княгинині мав бути замок княгині, а до нього вела широка алея, обсаджена обабіч липами, що частинно задержалися й досі напри-

¹² Кажучи докладніше, слід сказати: В Іпатському літописному кодексі, у вміщеному в ньому Київському літописі.

¹³ В дійсності Іван був Володимирів братанич, тобто син його брата Ростислава. Володимирко зібрав військо і вигнав братанича з свого князівства.

¹⁴ Павло Волосенко, «Тисьмениця», Нью-Йорк 1958, стор. 5.

Із зб. Л. М. Поповича
Герб на печатці магістрату
міста Станиславова в 1920—1930 рр.

то польські магнати улаштували гарні парки і насаджували дерева обабіч алей.

Ми не маємо ніяких згадок у джерелах про саму місцевість Княгинин га його околицю, в якій аж 1662 р. засновано місто Станиславів, одначе маємо дуже багато історичних вісток про події в Галичині, інколи й про Коломию, а в дальших століттях і про близьку Отинію. Одначе події, що відбувалися в Галичині, переживали більш чи менш і околиці Княгинина. Тим то тут подаю бодай короткий перегляд важливіших подій, зупиняючись довше тільки над деякими з них.

Від Володимирка до Ярослава Осьмомисла

Коли князь Володимирко Володаревич об'єднав Перемишське, Звенигородське й Тереховельське князівство в своїх руках і переніс свою столицю до Галича, то після того подбав, щоб мати у своїй новій столиці й єпископа. В старому архіві перемиського єпископства зберігалася записка з вісткою, що князь Володимирко переніс перемиського єпископа Олексія до Галича, де він став першим галицьким єпископом 1141 року, хоч формально Галицьке єпископство засновано мабуть аж 1147 р.¹⁵ Другим єпископом галицьким був Косма, якого висвячено на єпископа в Києві 1156 р. Згодом, з 1302 р. Галицьке єпископство від часу до часу ставало й окремою Галицькою митрополією.

¹⁵ Проф. М. Чубатий, цит. твір, 543 стор.; Д-р Г. Лужницький відмітив у своїй раніше виданій праці «Українська Церква між Сходом і Заходом», Філадельфія 1954, що вістка про першого галицького єпископа Олексія не зовсім певна (стор. 99).

Із зб. І. Ставничого

*Загальний вид міста Станиславова
(Із поштової листівки, виданої в Перемишлі в 1920-их рр.)*

Після смерти князя Володимира став княжити його син Ярослав Осьмомисл (1153—87), що зробив могутнім своє князівство. Він провадив кілька переможних воєн, а зокрема посунув він кордони Галицького князівства аж до Дунаю, зайнявши територію теперішньої Молдавії, через що значно поживилася торгівля в Галичі. Могутність цього князя зобразив невідомий автор «Слова о полку Ігореві» такими гарними словами:

«Галицький Осьмомисле Ярославе!
Високо сидиш ти на своїм злотокованім столі,
підпер гори угорської своїми залізними полками,
заступивши королеві путь,
зачинивши Дунаю ворота,
метаючи тягарі через хмари,
суди рядячи до Дунаю.
Грози твої по землях течуть,
одчиняєш ти Києву ворота . . .».

«Се чужоплеменники відібрали вашу отчину . . .»

Після смерти Ярослава Осьмомисла 1187 р. населення прикро переживало боротьбу за княжий престіл в Галичині, коли, як записав літописець, «быст мятежь великъ в Галицкой земли» і коли чужинці, мадяри, зайняли Галич.

Ярослав Осьмомисл, перед смертю призначив молодшого сина Олега князем в Галичі, а старшого Володимира в Перемишлі. Бояри не схотіли Олега і прогнали його з Галича, а покликали собі Володимира. Але Олег вернувся незабаром до Галича з допомогою польського князя Казімира II

Справедливого. Володимир зміг зайняти галицький престіл, аж по смерті Олега, але бояри не були задоволені його володінням, бо він «не любив думи (наради) з мужами своїми» — і з інших причин. Незабаром Володимир мусів тікати з Галича. Він подався до угорського короля Белі III і просив про допомогу, а тимчасом бояри поклонилися до Галича волинського князя Романа Мстиславича. Король Беля III покориствувався ситуацією, зайняв своїм військом Галич, прийняв титул короля Галичини, в Галичі посадив свого сина Андрія як свого намісника, а князя Володимира замкнув у в'язниці на Угорщині. Таким чином мадяри вперше¹⁶ окупували Галич.

Галицькі бояри спершу не ставили опору цій окупації, бо угорський королевич тільки формально був королівським намісником, а в дійсності вся влада була в руках бояр. Та між населенням ширилося невдоволення угорською окупацією. Це відбилосся відгомном навіть і в Києві. Київський митрополит закликав київських князів, щоб вони подбали про повернення Галичини: «се чужоплеменники відібрали вашу отчину, варто б вам заходитися коло того». Кілька князів пробували відібрати Галицьку землю від мадяр, але не змогли, а далі частина населення навіть підняла повстання проти мадяр, але ті здушили повстання і почали жорстоко карати населення.

Коли вже почав рватися терпець галичанам, несподівано з'явився з військом князь Володимир Ярославич. Він втік з в'язниці, з Угорщини, і прибувши до Фрідріха Барбаросси, просив його про допомогу проти угорців. Цісар, зайнятий підготовою до хрестоносного походу, сам не дав допомоги, але доручив це своєму васалеві — польському князеві Казімірові II Справедливому. З польським військом і з допомогою населення прогнав Володимир угорців і княжив ще 10 років (1189—99).

Хоч він мав двох синів, але вони не повернулися з Угорщини. На ньому закінчилася династія Ростиславичів.

«... а був хоробрий як тур»

Після смерті Володимира знову розгорілись війни в Галичині, яку хотів об'єднати разом з Волинню волинський князь Роман Мстиславич, що раз княжив уже в Галичі. Але бояри, під проводом можного боярина Володислава Кормильчича,¹⁷ хотіли мати своїми князями синів Ігоря Святославича, відомого героя «Слово о полку Ігореві». Все ж таки Романові вдалося перемогти галицьких бояр, яких він згодом приборкав і примусив слухати його. Таким чином Роман об'єднав два більші князівства в одну Галицько-Волинську державу, до якої приєднав ще й Київщину та частину Литви. Відзначився він також своїм походом на половців, яких розгромив.

---

¹⁶ Здебільша приймають, що це була перша малярська окупація Галича, однак український історик Степан Томашівський висловив здогад, що вже угорський король Стефан (975—1038), скориставши з княжих міжусобиць і походу Болеслава I Хороброго на Київ, зайняв був українське Прикарпаття по обох боках Карпат, з Перемишлем, де призначив князем свого сина Емерика, названого «князем русів» у Гільдесгаймському літописі під 1031 р.

Мадяри, на думку С. Томашівського, відступили з Північного Підкарпаття і з Перемишля мабуть аж тоді, коли угорським королем став Андрій I (1046—61), в зв'язку з тим, що Андрій I одружився з дочкою Ярослава Мудрого — Анастасією. (Див. М. Андрусак, цитов. стаття, стор. 28).

¹⁷ При цій нагоді згадаю, що професор Гарвардського університету Омелян Прицак поставив гіпотезу (здогад), що Володислав Кормильчич був автором «Слова о полку...», (див. звіт з його доповіді в «Свободі», ч. 10, 1966.)

У «Галицько-Волинському літописі» названо Романа «самодержцем усієї Русі» і записано про нього такі слова: «бо він кинувся був на поган як лев, а був сердитий як рись, нищив їх як крокодил, переходив їх землю як орел, а був хоробрий як тур». (Це мабуть уривок з народної пісні про нього). 19 червня 1205 року поліг він у війні з поляками.

40-річна боротьба за Галич

Після смерти Романа почалася довга й затяжна боротьба за Галич, що тривала — з різними перервами — 40 років. Ясно, що населення не тільки з близьких, але й з далеких від Галича околиць значно терпіло від тих частих воєн.

Роман залишив вдову і двох малолітніх синів — трирічного Данила й однорічного Василька. Через неприхильність бояр до Романовичів вдова піддалася під опіку угорського короля Андрія II, а цей прийняв титул «король Галичини й Володимирії» та впровадив мадярські залоги до Галича. З того часу почався ряд кривавих воєн, що їх годі описувати тут докладніше.

У той час вперше напали на Європу татари, які розбили половців в околиці Подоння. Деякі українські князі вирішили разом з половцями стати до бою проти татар. До зудару дійшло 31 травня 1223 р. над річкою Калкою¹⁸ (нинішній Кальчик або Калець, правобічна притока Кальміюса, що впадає до Озівського моря). В бою взяла участь між ін. Мстислав Удатний, Данило, Мстислав III, київський князь, і ін. Літописець написав, що над Калкою пропало дев'ять десятків всього українського війська, в тому згинув 6 князів, а самих киян пропало десять тисяч. Між князями згинув і Мстислав III, київський, але Мстислав Удатний і Данило вернулися щасливо додому. «Сталася перемога над українськими князями, якої ще не було» — кінчає свій звіт літописець.

Татарське лихоліття I-го татарського нападу на Європу не зупинило боротьби за Галич. Вона продовжувалася далі. Впродовж тих тридцять і двох років (1205—1237) змінювались володарі в Галичині двадцять разів. Кожна зміна, з винятком кн. Ростислава після його батька Михайла Чернігівського, та з винятком може ще деяких, відбулася в умовах завзятої і кривавої війни. А було ще кілька воєн, даліше чи ближче Галича, після яких не було зміни володаря в тому місті. Крім того, були війни за деякі інші міста Галицько-Волинського князівства, в яких участь брали вояки з околиць Галича. З того можна уявити собі, що переживало за той час населення, яке жило в околиці пізнішого Станиславова.

Ледве тільки три роки зазнав Галич відносного спокою, як рознеслася грізна вістка про другий, жахливий татарський напад на Україну.

Після бою над Калкою і погоні аж до Дніпра 1223 року татари вернулися до Азії і аж по 14-ох роках вони вирушили знову в похід на Європу. 1237 року зайняли вони Рязанське князівство, далі Ростово-Володимир-Суздальське, а 1239 зайняли Переяславщину та Чернігівщину, понищивши їх. В грудні 1240 р., як води Дніпра замерзли, татари переправилися на правий берег ріки й почали здобувати Київ.

¹⁸ Большевицькі підручники подають дату: 16 червня 1223 р. — Є також джерела, що подають 1224 рік.

Із зб. І. Ставничого

На площі Фердинанда 1905-ого року (Поштова листівка в-ва «Аргиста»)

Після здобуття і зруйнування Києва 6 грудня 1240 р. та інших місцевостей татарський хан Бату, як написав літописець, «прийшов тоді до Володимира (міста), взяв його коп'ям і вибив без пощади, так само город Галич і багато інших городів, що їм нема числа». Далі хан, за порадою Данилового воеводи Дмитра, якого він пощадив і тримав при собі, поспішив з військом на Угорщину (воевода порадив так, щоб рятувати інші галицькі міста від татарського знищення).

Не знаємо, наскільки татари знищили в той час околиці пізнішого Станиславова. У згаданій уже книжці «Тисьмениця» її автор висловив припущення, що тоді «згорів напевно і ловецький замок в Тисьмениці». Дуже можливо, що в той час татари спалили і будівлі в Княгинині, але могло бути й так, що та місцевість врятувалася. Одначе в кожному разі в час того татарського нападу не було княгині, жінки Данила, у Княгинині. Вона здебільша переживала до того часу на Волині, а тоді втекла перед татарами до польської землі, де її, разом із дітьми, віднайшов князь Данило, як вернувся з Угорщини.¹⁹

Спокійніші часи

Татари, пройшовши й поруйнувавши українські землі в 1238—41 рр., пішли на Угорщину, а 1242 року вернулися через українські землі й осіли над нижньою Волгою. Ще двічі відновилася боротьба за Галич. Якраз безпосередньо перед тим, як татари мали вертатися з Угорщини 1242, Га-

¹⁹ «Галицько-Волинський Літопис», цит. вище, т. II, стор. 20.

лич зайняв був знову вищезгаданий князь Ростислав, але на короткий час, бо князь Данило прогнав його. А в 1245 р. Ростислав зорганізував коаліцію проти Данила, діставши для допомоги угорські і польські війська, але князі Данило й Василько, з допомогою половців, перемогли ту коаліцію в бою під Ярославом і остаточно закріпили за собою володіння Галицько-Волинським князівством, але 1245 року Данило був примушений поїхати до татарського хана і признати його бодай загальну зверхність, а Данилова підготовка до боротьби з татарами не увінчалася успіхом. Але для Галича настали від тоді спокійніші часи . . . , затихли війни.

Однак разом із спокійними часами Галич почав ступнево втрачати своє значення як столиці князівства. Хоч приблизно аж до 1301 року Галич залишався частково столицею, проте вирости два інші центри: Холм та Львів і вони, як теж давнє столичне місто Володимир Волинський зменшили значення Галича.

Вже 1237 року князь Данило заснував місто Холм на Забужжю, а коли місто згоріло 1255 р., відбудував його і дбав про його розвиток. Також близько 1250 р. заснував Данило місто Львів, яке назвав так на честь свого сина Лева. Після 1250 р. князь, а далі король Данило мабуть почав перебувати здебільшого в Холмі, а то й у Львові.

Близько 1250 р. Данило одружив свого сина з дочкою угорського короля Константією. — 1264 року помер король Данило, а Лев став князем. Хоч дехто висловлював здогад, що Лев перебував у місті, названому його іменем, але доказів на те нема. В кожному разі, якийсь час після смерти Данила Лев був князем тільки Галича і Перемишля. Отже, можна припускати, що тоді він мав свою резиденцію в Галичі, а його жінка в Княгинині.

За життя князя Лева, який помер правдоподібно 1301 р., Галич був ще щонайменше частково княжою столицею.

Наслідник і син Лева Даниловича князь, а згодом і король Юрій I (1301—1308 або 1315) переніс свою столицю до міста Володимира на Волині. З того часу Галич перестав бути столичним містом, але два роки згодом, 1303 р., став осідком Галицької митрополії. Першим її митрополитом був Ніфонт (1303—1305). Наступний митрополит Петро з ратенського монастиря (над рікою Рать коло Белза) став водночас київським і галицьким митрополитом і переніс свій осідок на північ до Володимира над Клязьмою, а згодом перебував часто в Москві. Аж 1317 року найменовано в Галичині іншого митрополита. В 1347 р. скасовано окрему Галицьку митрополію (в Галичі залишилося тільки єпископство), однак 1370 р. відновлено її і вона протривала до 1401 р.

Галич залишився надалі важливим торговельним центром і осідком княжого воеводи.

Під польською, угорською і знову польською окупаціями

Польський король Казімір III зайняв Галичину 1349 р. і тоді розпочалася війна з литовським князем Любартом, що став галицько-волинським князем 1340 р., після вимертє князів з роду Романовичів. Та війна тривала з різними перервами, аж до 1366 р. В час тих воєн угорський король дав допомогу польським військам 1351 і 1352 рр. Війни закінчилися договором, на основі якого Галичина й західня частина Волині залишилися під

Із зб. І. Ставничого

*Ринок у Станиславові
(Поштова картка з 4 серпня 1907 року)*

Польщею, а східня частина Волині — у руках Любарта. Хоч згодом війни відновлялися, але кордони змінювалися тільки на Волині, а не в Галичині.

Після смерті Казіміра III 1370 р., польським королем став Людовік угорський і своєю особою об'єднав дві держави — Угорщину та Польщу. Користаючи з цього, Людовік відновив 1372 р. галицьке князівство на території Галичини, під назвою «Руське королівство».

Людовік угорський помер 1382 р., а спадкоємницею польського престолола стала його дочка Ядвіґа, коронована на польську королеву, що вийшла заміж (під натиском польських панів) за литовського великого князя Ягайла, який також коронувався на польського короля 1386 р. Королева Ядвіґа з польським військом зайняла Галичину 1387 р. Перемишль і Львів піддалися без бою, але аж після того, як королева потвердила їм права і привілеї міста. Натомість угорський воевода в Галичі Венедикт приготувався до облоги. Польські війська наступали, але без успіху. Даремна була й допомога литовських князів з Витовтом на чолі. Аж пізно влітку вдалося спонукати Венедикта до переговорів і «по доброму» зайняти Галич.

З того часу була Галичина під польським володінням аж до першого розбору Польщі 1772 р., значить — у роках 1387—1772, тобто 385 років.

Щодо польського управління українськими землями і господарки, то вже Казімір III почав акцію закладання сільських і міських осад, здебільша на маґдебурському праві, через що прибували й поселялися на українських землях поляки й інші чужинці. За князя Володислава Опільського, не-українця, що його призначив Людовік угорський, почали організувати латинську Церкву в Галичині. — 1375 року створено латинське архієпископство в Галичі. Мабуть тоді передано одну українську церкву на латинську катедру. Першим латинським галицьким архієпископом найменовано Матвія, каноніка з Ерляви. Згодом латинське архієпископство перенесено до Львова.

Більшого розмаху набрала польська господарка на українських землях після 1387 р., за короля Ягайла (Ядвіґа померла 1399 р.). Про це польський історик написав в своєму підручнику історії Польщі так: «Незабаром прибрало величезні розміри осадництво руських країв. Щоб залюднити і загосподарити урожайні пусті простори («пустковья»), роздав Ягайло і його наслідники величезні території заслуженим магнатам та польській і руській шляхті, з обов'язком засновувати на них осади на маґдебурзькому праві. Польське населення, головно з Мазовша, заохочене тим, почало тепер переноситися в великому числі («тлумне») на Русь. Таким способом мішався на Русі польський елемент з крайовим . . .».²⁰

За часів Ягайла почали вводити польське право на українських землях, що були під польською окупацією, а з 1434 р. запроваджено таку державну адміністрацію, яка була в Польщі. З українських земель, що належали до корони (Польщі), створено 1435 р. два воєвідства: 1. Руське воєвідство, з осідком у Львові, до якого включено чотири землі — Львівську, Галицьку (міста Галича), Перемиську й Сянїцьку; 2. Подільське воєвідство, з осідком у Кам'янці, до якого належало тільки Поділля Корони, тобто до ріки Мурахови. У всіх більших містах встановлено уряд старости, земські і городські суди, земські шляхетські соймиви тощо.

Політичні події на північному Прикарпатті в 1431—1648

Тепер подам перегляд політичних подій в околицях Галича до часу повстання гетьмана Богдана Хмельницького, поминаючи події з історії Церкви, культури й економії на тій частині української землі. Зрештою, до тих ділянок на тій землі маємо дуже мало вісток у джерелах.

1490 р. зайняв Покуття і підняв там селянське повстання якийсь Муха з Волощини. Один сучасник записав, що Муха «в короткому часі, зібравши близько 9000 війська з селян, впав у ту частину Руси, де лежить Снятин — взяв його і пограбив, потім нападав на різні міста й села, інші підбив собі аж до Галича». Маємо вістки, що Муху намовив до цього діла волоський воєвода, проте в тому русі селян були також соціальні, а навіть національні протипольські мотиви. Коли Муха подався під Рогатин, там розбило його шляхетське військо — так, що він ледве втік.

Рік пізніше, 1491 р., волоський воєвода висунув якогось Андрія Барула, що називав себе правним спадкоємцем Руси, яку Казімір III силоміць захопив для себе. Барул пробував зайняти західню Україну з допомогою турецького султана, але його зловили слуги Бучацького. (Про Муху й Барула див.: М. Грушевський, «Історія України-Руси», т. VI, стор. 243 та 270).

Вже від 1480 р. почалися часті напади татар, що були під проводом хана Менґлі-герая, на Україну, однак татари в той час не доходили до Покуття і Галича. Аж у 1502 році вдарили вони на Галичину, але вони мабуть не були тоді в Галичині. Однак того року волоський господар Степан ходив на Покуття, повоював землі до Дністра й по тих містах посадив своїх людей. Наступного, 1503 р., знову Степан ходив на Покуття, а 1505 р. татари спустошили Поділля і Галичину. (М. Грушевський, цит. твір, т. IV, стор. 333 і наст.).

²⁰ Див.: Anatol Lewicki, вищецит. книжка, стор. 67—68.

Станиславівський «Пасаж» всередині
(Із поштової листівки з 1907 року)

Із зб. І. Ставничого

В 1509 р. волоський воевода Богдан пішов походом на Галичину і тоді перейшло на його бік багато українських шляхтичів. Коли поляки прогнали воеводу, і коли на основі мирового договору українські шляхтичі повернулися з Волощини, вони виправдувалися, що пристали до воеводи з примусу. Однак, на думку М. Грушевського, можна думати, що вони вчинили це з інших мотивів. (Див. про це ще далі під 1530 р.).

1523 р. турки й татари напали на Поділля і Галичину, а 1524 року турки повторили свій напад. Далі величезна татарська орда (подавали що 40 000) впала на Волинь, звідтіля в Галичину, під Мостиськами стала табором, а окремі загони розкинулися по західніх українських землях. Польське й литовське військо було ослабле і не зводило рішального бою, тільки вело партизанські бої.

1530 р. волоський воевода пішов походом через Покуття на Галич та пробував здобути Кам'янець і Львів. Подібно, як у 1509 р. перейшло чимало шляхтичів на бік волоського воеводи, так і тепер на його бік перейшли майже всі русини і піддалися йому, як сказано в одній вістці з того часу. Він поводився з ними ласкаво, а з латинниками ні. В зв'язку з тим сприянням українців Мусі, а згодом волоським воеводам в 1509 і 1530 рр. — М. Грушевський ствердив, «що на ґрунті спільної віри, письменства, культурних елементів була все певна внутрішня зв'язь між західньою Україною й Волощиною» та що «е в тих усіх епізодах кінця XV і першої половини XVI в. якийсь слід українсько-волоської ірреденти... так неясної через брак джерел». (М. Грушевський, там же, т. VI, стор. 243 і т. VII, 33).

Та ірредента, як бачимо, була зокрема, а раніш головню на сусідньому Покутті і в околицях Галича.

Коли волинський князь Дмитро Вишневецький заснував бл. 1550 р. Запорізьку Січ на Дніпровому острові Мала Хортиця, перенесену згодом

на інші острови, козаки почали більш зорганізовано нападати на татар і на Волощину, що була під турецькою зверхністю. Польський уряд, не бажаючи встрявати у війну з Туреччиною (татарський хан був також васалем турецького султана), зупиняв козаків перед тими їх нападами, головню за короля Степана Баторія. А як цей король помер 1586 р. і почалося безкоролів'я з боротьбою партій, козаки збільшили свої напади й викликали як реакцію нові походи турків чи татар на землі, що були під польським володінням.

1586 року козаки напали на Волощину, але волоський господар, з турецькою допомогою, вигнав козаків і вони мусіли відступити на Покуття. Так сюди прибули — зорганізовано чи не вперше — козаки.

В зв'язку з іншими козацькими нападами рушило турецьке військо, разом з татарами, почало війну з Польщею і передне турецьке військо пішло на Покуття 1588 р., але незабаром полякам вдалося довести до мирного договору.

В 1594 р. велике татарське військо вирушило на Угорщину, мабуть для допомоги туркам, і мало пройти туди через Молдавію, але молдавський господар дав ханові велику суму грошей, щоб він не йшов через Молдавію. Тоді хан пішов вгору коло Дністра на Покуття, звідтіля далі в Галичину аж під Самбір, грабуючи, палячи оселі й побиваючи людей. Зустрівши польське військо коло Самбора, татари втекли через гори на Угорщину. (М. Грушевський, т. VII, 201).

1618 року польський гетьман Жолкевський відкинув перший татарський напад, але не виступив проти другого нападу татар, бо мав замалі сили. В королівській інструкції цей напад описано так: «поганин, глибоко запустившись в Покуття, шаблею і вогнем пустошив і забирав людей в свою паскудну неволю, так що цим хижакам вже мабуть і рук до забирання і лик до в'язання не ставало... — він уже немов погорджував людьми низького стану, а тільки шляхетською кров'ю наповняв немилосерно свої хижі руки: скільки половлено поважних людей, скільки осоромлених панен, скільки оцінених на нечувані ціни — стидно згадати й вимовити». (Там же, т. VII, 375).

1621 року відбулася відома битва під Хотином, недалеко Покуття, між великим турецько-татарським військом і польською армією, битва, в якій відзначалися козаки, під проводом гетьмана Петра Сагайдачного, допомагаючи полякам проти спільного ворога.

Коли свавільні ватаги з Брацлавщини й Поділля напали були на околиці Білгороду й на волоські землі, мірза Кантемір, начальник Білгородської орди відповів на те походом на Покуття 1622 р. (Там же, VII, 495).

Згаданий мірза Кантемір непокоїв головню коронні землі, але польський полководець Конєцпольський двічі погромив його 1624 р., раз під Скалою, а вдруге під Мартиновом, коло Галича.

В час воєн Б. Хмельницького

Коли Хмельницький почав війну з Польщею і його військо зближалося до Галичини, то в деяких місцевостях, а то й у частинах тієї землі активні українські елементи почали організувати революційний рух проти

Із зб. І. Ставничого

*Вулиця Кілінського
(Із поштової листівки, виданої 1910 р. у Кракові)*

Польщі. Вони: 1. передавали листи до Б. Хмельницького з проханням, щоб прислав до них козаків, з обіцянкою, що допоможуть козакам, забезпечать харчами тощо; 2. втримували зв'язки, головню пізніше, з деякими козацькими загонами; 3. у деяких місцевостях населення організувалося на козацький лад, а саме формувало сотні, вибираючи старшину, як напр., в Тереховлі, Хоросткові, Янові, однак найбільше цей рух розвинувся в Калушчині і на Покутті, на якому були прояви ірреденти, як вище згадано, вже в час повстання Мухи 1490 р. та в час походів волоських воеводів на Покуття в 1503 і 1509 рр.

Провідником й організатором українського війська на Покутті став український шляхтич Семен Височан. До нього зголосилися інші шляхтичі, щоб допомогти йому в тому, а першими зголосилися шляхтичі з Ісакова. Його осідком і столицею стала Отинія, а його, так сказати б, ад'ютантом був шляхтич Березовський. Незабаром зорганізували вони бл. 15 000 війська.

Те військо здобуло різні міста й замки, однак найміцнішим і найбільш оборонним замком до часу, коли засновано Станиславів, був замок у місцевості Пнів. До того замку, під захист мурів і замкової залози сховалося багато орендарів зі своїм майном та польські пани. Височанове військо облягало кілька тижнів замок у Пневі і — хоч обложені завзято боронилися — здобуло його, з допомогою козаків і великої групи повстанців з Калуша. Військо Височана оволоділо цілим Покуттям, а то й деякими сусідніми місцевостями.

Під кінець 1648 р. ситуація змінилася. Військо Хмельницького залишило Західню Україну, а польські війська зблизилися до Покуття. Височан пробував зупинити поляків на Дністрі в грудні 1648 р., але без успіху. Під напором польського війська відступив він на Брацлавщину і воював далі в козацькому полку Івана Богуна, відзначившись 1651 р. в бою

під Вінницею. Частина покутських повстанців перейшла разом з Височаном на Брацлавщину і поповнила козацькі загони, а частина їх подалася на Буковину.

Після договору Б. Хмельницького з московським царем в Переяславі 1654 р. Семен Височан видав заклик до галицьких Українців, щоб вони переходили на бік Б. Хмельницького. Згодом він героїчно боронив Лисянку перед наступом польських військ, що були під проводом Яна Чарнецького. А 1666 р. прийшов його трагічний кінець. (М. Грушевський, цит. твір, т. VIII, част. 3, стор. 93—94; W. Lipinski: «Z dziejow Ukrainy», Krakow 1912, стор. 235—236; тут між ін. вчислено бл. 20 прізвищ шляхтичів, що приєдналися до Височана).

В час визвольних воєн Б. Хмельницького проходили через Покуття польські чи й татарські війська, а також військо семигородського князя Ракочія.

З початком місяця вересня 1653 р., в той час, коли ворожі війська облягали Тимоша Хмельницького в Сучаві, а Богдан Хмельницький спішив з козацьким військом на відсіч синові, польський король прибув зі своїм військом під Галич. Польське військо розтаборилося мабуть між Галичем і Болшівцями та перебувало там півтора тижня. Звідтіля рушило воно під Кам'янець. (М. Грушевський, там же, IX, т., 1-ша част., стор. 651—654).

В вересні і жовтні 1655 р. військо Б. Хмельницького і московське військо облягали Львів кілька тижнів. В той час Хмельницький післав козацькі загони по Галичині і тоді козаки й москалі прибули й під Галич. Тоді правдоподібно попалено деякі оселі (мабуть польські) в околиці Галича. (Там же, т. IX, 1114—1115). В той час відбувся рейд і під Коломию. М. Грушевський висловив думку, що тодішні козацькі рейди по Галичині мали й політичну мету: «азначити козацьке право на всю західне-українську територію». (Там же, IX, 1128 стор.; там є мова і про інші дві цілі рейдів).

Але польському королеві вдалося перетягнути татарського хана на свій бік. Хан рушив з військом проти козаків аж до Галичини і воював з ними та нищив Україну.

Під Озірною татари оточили військо Б. Хмельницького, облягали 4 дні і примусили Хмельницького скласти з ханом мирний договір, в якому Хмельницький обіцяв, що не буде підтримувати шведського короля Карла Густава, який зайняв був велику частину Польщі, та що признає зверхність польського короля. З-під Озірної пішов хан з татарами до Галича і їх мав супроводити туди козацький корпус. З того міста татарський хан написав листа до короля і до польського коронного гетьмана — обидва листи з датою 27 листопада 1655 р. (Там же IX, 1140).

Коли московський цар замирився з поляками в Вільні 1655 р., тоді, як козацькі і московські війська ще не були відібрали всіх українських земель від Польщі, гетьман Б. Хмельницький зорганізував протипольський союз з держав: України, Семигороду (князь Юрій Ракочій) і Швеції. Князь Ракочій вирушив з своїм військом у похід на Польщу, а Б. Хмельницький післав йому на допомогу 30 000 козаків, під проводом полковника Антона Ждановича, в той час наказного гетьмана. Князь Ракочій перейшов Карпати і прибув до Стрия в перших днях лютого 1657 р. Згодом зайняв він Галич і Самбір. Ті міста, як і деякі інші, піддалися йому. Від міст узяв Ракочій грошовий викуп.

Із зб. І. Ставничого

*Будинок поштового уряду за Австрії
(Із поштової листівки, виданої 1910 р. у Кракові)*

Козаки Ждановича пішли в напрямі на Львів і Перемишль. Хоч Ракочій перейшов був із своїм військом і з козаками Ждановича до Кракова, Сандомира, Люблина й до Варшави (Ракочій хотів стати королем Польщі), проте він мусів скапітулювати перед поляками в Чорному Острові на Волині в липні 1657 р. (Там же IX, стор. 1315, 1323 і інші).

В історичній літературі маємо, ще таку вістку: Коли татари верталися з шведської кампанії, побили когось під Галичем і на інших місцях та відібрали здобич і полон. Не знаємо виразно, кого побили татари й від кого відібрали здобич, але все ж таки знаємо, що в той час татари були під Галичем і на інших місцях та вчинили багато шкоди. (Там же, IX, 1355).

II. ІСТОРІЯ МІСТА

Завваги щодо літератури

Відомості про основні події в місті Станиславові беру далі з історії того міста, написаної польською мовою, яку вміщено в 15-томовій праці: «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich». Wydano pod redak. F. Sulimirskiego. Warszawa 1880—1904.

Том, в якому вміщено працю про місто «Станиславів» і який видано в Варшаві 1890 р., опрацювали два автори: Bronisław Chlebowski і Władysław Walewski. Наприкінці подано бібліографію, яку використано теж до цієї статті.

Події доведено в тому «Словнику...» в загальному до 1875 р., однак немає там потрібних даних про українців — поза загальними згадками й поза даними про опришків та походи козаків під Станиславів. Дані про українців беру з інших праць. А й до тих подій, які беру з того «Словника...» (де вони з'ясовані коротко, енциклопедичним способом), додаю тло, ставлю їх, так сказати б, у ланцюг подій, що відбувалися в дані часи в колишній польській державі перед її поділами, чи згодом в австрійській державі, щоб таким чином їх краще висвітлити.

Зокрема з'ясовую ті зміни й реформи, які ввів австрійський уряд, бо тоді можна уявити собі виразніше обставини, що в них жило населення Станиславівщини. При подіях 1848 року наświetлюю коротко хід революції в інших краях Австрії, зупиняючись докладніше на подіях у Львові, бо тільки тоді стають повністю зрозумілі акції, що відбувалися в Станиславівщині.

Заснування міста

На території, де засновано місто Станиславів, було село Заболотів (не мішати з Заболотовом, що є над рікою Прутом, коло Снятина), в межиріччі Солотвинської і Надвірнянської Бистриць, які недалеко за Станиславо-вом зливаються в одну річку і впливають до Дністра як його правобічна притока. Згодом був там великий ловецький двір.

Належала та місцевість в 17 ст. до родини Потоцьких, польських магнатів, що в згаданому сторіччі мали на Покутті великі посілості. Першим знаним власником того Заболотова був Станислав Ревера Потоцький, краківський воєвода, а водночас великий коронний гетьман польських військ.

Сином вищезгаданого магната Станислава Ревери був Андрій на Потоці Потоцький, краківський каштелян і польський коронний гетьман. Він перемінив село Заболотів на місто, надаючи місцевому українському й польському населенню магдебурзьке право 1662 року. Нове місто назвав Андрій Потоцький «Станиславів» на честь свого сина Станислава, галицького старости, який пізніше, 1683 року, поліг у війні з турками під Віднем.

Того самого, тобто 1662 року (17 вересня) отримали подібні привілеї жиди, а 15 років згодом, в 1677 і 1678 рр., дістали магдебурзьке право також вірмени. Крім того надано т. зв. 20-літні «свободи» для цехів (вони 20 років не мали платити оплат) 1664 року (24 квітня і 4 вересня), які надавано новоприбулим ремісникам і в пізніших роках (1672, 1678, 1726 і 1729).

Польські королі потвердили привілеї, надані місту, а саме король Ян Казимір 14 серпня 1663 та Михайло Вишневецький і Ян III Собеський в квітні 1677 р., зрівнявши його у правах з іншими містами.

Також польський сойм забезпечив місту правне становище, рівноядне з королівськими містами — конституцією з 14 січня 1677 р., з приводу заснування латинської колегіати.

*Пам'ятник Адамові Міцкевичові
(Із поштової листівки, виданої 1910 р. у Кракові)*

Із зб. І. Ставничого

Організація й господарський розвиток міста

На основі наданих привілеїв вже в 1662 р. зорганізовано дві громади і дві міські управи, а саме одну українсько-польську і другу — жидівську, це значить, що вони мали окремого свого в'їта, окремий міський уряд, окрему міську раду та суди лавників. Згодом зорганізовано ще й третю міську громаду — вірменську, з окремими вищезгаданими установами й урядами.

Родина Потоцьких вибудувала оборонні мури, брами, башту й кріпосні рови довкола міста коштом кільканадцять мільйонів тодішніх грошових одиниць.

У Станиславові скоро розвинулося господарське життя, а саме ремесло й торгівля. Згадані свободи для цехів стягали до міста різnorodних людей, що займалися ремеслом і розвивали його.

Також Станиславів став центром внутрішньої і зовнішньої торгівлі. В Станиславові відбувалися численні ярмарки і тому це місто скоро стало торговельним осередком для Покуття.

Процвітала й зовнішня торгівля. Під кінець 17 ст. місто стало осідком багатих вірменських купців, які були торговельними посередниками між південно-східними і західними сусідніми країнами. Вони вели торгівлю, з одного боку, з Угорщиною, Волощиною і Басарабією, а з другого боку, з Вроцлавом, Віднем, Гданськом та Монахіюмом (Мюнхеном).

Культура

Станиславів скоро став не тільки господарським, але й культурним центром, однак та культура була великою мірою, однобічна, бо польські магнати та дідичі дбали головно про розвиток польської культури.

Релігія. Дідичі будували й вивіновували латинські костьоли в Станиславові, хоч будували чи допомагали будувати й українські церкви, зокрема в сусідніх селах (будучи т. зв. коляторами), але ті церкви не були такі багаті, як латинські костьоли. Вірменські купці поставили свою церкву, а жиди — свою божницю. Далі засновано два латинські монастирі — Тринітарів і Єзуїтів (Ісусовців).

Освіта. Вже 1669 року закладено у Станиславові польську т. зв. колонію краківської Академії, яка проіснувала до 1718 р., коли переіменовано її на Єзуїтську колегію. Аж до 1773 року вона була вогнищем польської освіти для Покуття, причиняючись до польщення українців, що користали з тієї школи.

Добродійні установи. Були засновані в місті дім для убогих і шпиталь (лікарню), що мали чимале значення.

Війни

Як давніше різні напади й війни досягали й Покуття, так само не оминули вони його й після заснування міста Станиславова.

Коли гетьман Петро Дорошенко піддав Україну під опіку Туреччини, то турецький султан, згідно зі своїм зобов'язанням в договорі з гетьманом Дорошенком, рушив з турецьким військом і козаками, щоб відібрати українські землі від Польщі. Тоді українські козаки, разом з турецьким Галіль-Башею, дійшли до околиць Станиславова в вересні 1672 р., а перед нападом Гуссейна-Баші Андрій Потоцький мусів навіть відступити з міста.

1675 року Андрій Потоцький із своїм військом побив татар під недалеким Калушем, а чергового — 1676 року, в перших днях вересня, турецький Ібрагім-Баша, званий Шейтаном, підступив під Станиславів, спалив його передмістя і намагався здобути місто облогою. Та в той час польський король Ян III Собеський підійшов з військом до Журавна. Це примусило турків і татар відступити від Станиславова. Тоді відділ польського війська із Станиславова, під проводом Яна Деннемарка, поспішив на допомогу королеві. Того самого, 1676 року, варшавський сойм доручив польським гетьманам, щоб вони мали «в особливій опіці Станиславів і Березжани».

Чужоземні відвідувачі й описи міста

1672 року був у Станиславові Ульрик Вордум, який їхав на Поділля й Україну, щоб агітувати поміж польською шляхтою, яка була тоді в війську, за вибором князя де Льонгвевіль на польського короля. Вордум залишив опис стану міста після десяти років з часу його заснування.

5 грудня 1673 р. увійшов до Станиславова Ян Собеський, в той час гетьман і великий коронний маршалок польських військ, який згодом став королем. Вітав його святково дідич на замку, де «на привітання і при охоті дано вогонь зо сто разів». Ще того ж дня від'їхав Собеський до Калуша.

Треба згадати ще одного гостя, бо він залишив цінний опис Станиславова. Був ним Франціск Даллерак, довірений дворянин короля Яна III і секретар його дружини Марії Казімири. Даллерак затримався в Станиславові 1687 р. Він залишив опис Станиславова, французькою мовою такого змісту:

«Має він (Станиславів) величний палац, збудований гарно й декоративно з каменю. Ринок, дома, мешканці й арсенал відзначаються над всі

інші міста Руси. Населення складається з дуже багатих вірмен і волохів. Роблячи висновок з одягу чоловіків і жінок, не менше також з частих ярмарків, які щодо багатства й різноманітності товарів не поступалися ярмаркам у Львові та Варшаві, можна б назвати Станиславів серцем королівства, хоч його околиця зовсім знищена».

Тут скажу від себе, що вислів в описі «населення складається з дуже багатих вірмен і волохів» не слід розуміти дослівно. На мою думку, автор того опису під час короткого перебування в місті звернув свій зір на тих людей, що притягали його увагу своїм багатством, своїми виставними крамницями. Та це не значить, що тоді не було в місті іншого населення, біднішого, українців, поляків і жидів, про яке знаємо з інших джерел.

1691 року помер Андрій Потоцький, засновник міста, яке перейшло в спадку до його сина Йосифа Потоцького, дуже впливового магната. Він тримав 6 000 надворного війська і мав бл. 150 000 дукатів річного прибутку. Згодом він отримав дуже високий уряд в польській державі. Перебував він здебільша у своєму замку в Станиславові. Брав участь у всіх важливіших політичних акціях, чим втягнув у вир подій і місто своєї резиденції.

Козаки гетьмана І. Мазепи в Станиславові

В 1700—1721 рр. ішла т. зв. північна війна, під час якої шведський король Карло XII між ін. зайняв велику частину Польщі. Польський король Август II втік до Саксонії, а королем Польщі, заходами шведського короля, став Станислав Лещинський. Проти нього і проти шведів вів війну московський цар Петро I. На його доручення гетьман Іван Мазепа зайняв Київщину й Волинь 1704 року, а в 1705 р. 40 000-тисячна українська козацька армія, під проводом гетьмана Мазепи, зайняла Львів і цілу Галичину.

Із зб. І. Ставничого

*Залізничний двірць із внутрішньої сторони
(Із поштової листівки, виданої 1913 р. у Станиславові)*

(Див.: Д. Дорошенко, «Нарис історії України», т. II, 2-ге вид., Мюнхен 1966, стор. 141—142).

В 1706—1707 рр. Станиславів мали в своїх руках українські козаки і зупинили в урядуванні всі міські управи. Не урядували вони аж до 1708 р.

Власник Станиславова як союзник гетьмана П. Орлика

Йосиф Потоцький, власник Станиславова, був прихильником Станислава Лещинського. До цього мабуть причинилося те, що жінка Йосифа — Вікторія була дочкою Вацлава Лещинського, тобто була стричною сестрою Станислава Лещинського, який був союзником Карла XII, а водночас був і союзником гетьмана І. Мазепа з того часу, як Мазепа перейшов на бік Карла XII. Коли москалі перемогли шведів під Полтавою 1709 року і коли Карло XII разом з Мазепою подалися до Бендер, що були під зверхністю турецького султана, тоді поспішив до Бендер і власник Станиславова Йосиф Потоцький зі своїм надворним військом.

Як знаємо, гетьман І. Мазепа помер 22 вересня 1709 р. в Бендерах. Українським гетьманом на еміграції вибрано Пилипа Орлика, а він на весну 1711 р. вирушив в похід на Правобережну Україну із зорганізованою ним 16-тисячною українською армією, з польським відділом Йосифа Потоцького (прихильника С. Лещинського) і з допоміжними татарськими силами. Власник Станиславова вів тоді партизанську війну, поборюючи прихильників короля Августа II. Хоч гетьман Орлик спочатку мав успіх і дійшов був аж під Київ, проте той похід не досяг своєї мети, а гетьман відступив із зайнятої території.

В зв'язку з тим прихильник Августа II Адам Сенявський напав на Станиславів в 1713 р. і здобув місто, беручи закладників та великий окуп.

Того ж року дійшло до згоди поміж Августом II і Йосифом Потоцьким. Від тоді довший час, аж до 1739 р. не було воєнних дій в околиці Станиславова.

Після смерті Августа II Й. Потоцький знову перейшов на бік С. Лещинського і причинився до вибору його на короля. Далі почалася сукцесійна війна, але врешті Й. Потоцький замирився з Августом II, а цей найменував його великим коронним гетьманом (1736 р.) і краківським каштеляном (1748 р.).

Знову козаки під Станиславовом

В 1737—39 рр. Московщина вела війну з Туреччиною, з видатною участю козаків з Гетьманщини і з Запоріжжя. Начальним вождем був московський фельмаршал Мюнїх, який 1739 р. переніс терен війни до Молдавії. Перед тим Йосиф Потоцький вів переговори з Туреччиною через свого довіреного шляхтича Гуровського і запропонував Туреччині скласти союз із запланованою конфедерацією магнатів і шляхти. Мабуть Мюнїх знав про ті переговори і тому ж післав козаків на Покуття, щоб спаралізувати ті пляни. Козаки зайняли по черзі Кути, Городенку, Тисьменицю, а далі почали штурмувати станиславівські укріплення. Одначе польська залага, під проводом генерала Гундорфа, оборонилася і козаки не здобули міста.

Того, 1739 року, Мюнїх, з московським військом і допомогою козаків, переміг турецьку армію під Хотиним, а згодом Туреччина підписала мир з Росією.

Із зб. І. Ставничого

Вулиця Казимирівська
(Поштова листівка, видана у Відні 1915 року)

Чума й опришки

Населення Станиславова й околиці зазнало великого нещастя від страшної пошести-чуми, яка вибухла там двічі — 1705 і 1730 років. Ясно, що тоді ж згинуло багато людей від тієї смертоносної пошести.

В другій половині 1730-тих років (головно після 1735 р.) діяли в Станиславівщині опришки, що нападали на двори панів, а також і на купців та інших багатих людей, але часом і на звичайних селян. Хоч частина селян уважала їх за месників народних кривд, проте польські пани і суди трактували їх, як звичайних розбійників і карали опришків кривою.

Розвиткові опришківства сприяли густі ліси, близькість гір Карпат, положення Покуття на пограниччі польської держави, Угорщини, Семигороду й Волощини, куди могли тікати опришки, а також війни й замішання в польській державі. Провідниками на Покутті були: Пискливий, Пинт, Добощ, Ваюрак, Мартинчук і ін.

Власник Станиславова тримав у своєму замку озброєну міліцію, яка мала завдання ловити опришків. Ту міліцію називали «смоляки». Зловлених опришків віддавали до міського суду в Станиславові, який називано «секвестром». Він видавав смертні присуди для опришків. Через «смоляків» і «секвестри» Станиславів викликавав пострах у сільського населення.

Станиславівський ключ посілостей

За Йосифа Потоцького ключ його посілостей був чи не найбільший. До нього належали: Станиславів і Лисець та села (поазбучно): Дрогомирчани, Загвіздя, Іваниківка, Книгинин, Крехівці, Лисець Старий, Майдан, Опришівці, Пасічна, Посіч, Падикив, Радча, Рибно, Стебник, Угринів, Чукалівка.

В травні 1751 р. помер Йосиф Потоцький. Кілька тижнів тривав його похорон, на який прибули, крім родини, видатні державні діячі й магнати з різних сторін польської держави. Станиславівський ключ одідижив син померлого Станислав, познанський воевода, далі 1760 р. — вдова по ньому Олена з Замоївських, а ще далі, 1761 р., її два сини — Вікентій і Франциск. За якийсь час, перед 1764 р., Катерина з Потоцьких Коссаковська взяла від них в оренду цілий станиславівський ключ послостей, а 1771 р. набула його на власність.

Московські війська тричі в Станиславові

Коли 1763 р. помер польський король Август III Саський, в Польщі почалися знову внутрішні замішання і боротьба, до якої вмішалася московська цариця Катерина II, користаючи з тодішньої слабости Польщі. В той час висунено трьох кандидатів на польського короля. Катерина II хотіла, щоб королем став Станислав Август Понятовський, а дуже впливова в Польщі родина Чарториських, звана тоді коротко «фамілія», висунула як кандидата на короля — князя Адама Чарториського, генерала подільських земель. Натомість друга дуже впливова родина — Потоцьких, до якої належала і тодішня власниця Станиславова Катерина Коссаковська, висунули як кандидата наперед сина Августа III — Фрідріха Августа, а як той скоро помер, то — Івана Клеменса Браніцького, тодішнього великого коронного гетьмана. Для підтримки свого кандидата створили Потоцькі конфедерацію в Галичі в липні 1764 р., а свої сили сконцентрували в Станиславові. Викликані їх опозицією на допомогу московські війська підступили до Станиславова й почали облогу. Під час обстрілювання московські гармати знищили вежу Єзуїтського костьола. Москалі здобули місто штурмом, а на мешканців міста наклали контрибуцію. Провідники конфедерації Потоцьких дісталися до неволі, а дідичка Станиславова втекла на Волощину. — 26 вересня 1764 випущено Потоцьких з неволі, а 5 жовтня москалі залишили Станиславів і подалися до Львова.

Подібна ситуація заіснувала в Станиславові 4 роки пізніше, тобто 1768 р. Після того, як представник Росії для Польщі Репнін заарештував двох польських єпископів, а також польського гетьмана і його сина, які на сеймі спротивилися російським пропозиціям, та накинув Польщі корисні для Росії вирішення, зорганізовано т. зв. конфедерацію барську (в місті Барі, 29 лютого 1768), яка поставила собі як головну мету — звільнення Польщі від супрематії Росії. Крім того, та конфедерація зверталася також і проти короля Понятовського і релігійних дисидентів. Барські конфедерати почали збирати військо, щоб могли досягти тієї мети.

До барської конфедерації приєдналися і Потоцькі, разом із власницею Станиславова. В квітні 1768 р. зорганізовано, як одну з філіяльних конфедерацій — конфедерацію галицької землі в Підгайцях Великих, а її маршалком став теребовельський староста Маріян Потоцький. Тоді полк. Пшилуський взяв зі Станиславова для конфедератів 5 гармат, 19 гарматніх куль (бомб), по бочці пороху й картачі.

Але цариця Катерина II (1762—96) післала до Польщі московське військо для здушення руху конфедератів. Москалі двічі зайняли були Станиславів в той час.

1770 року поширилася в Станиславові пошесть, через яку убоге населення втекло було в сусідні ліси.

З війною з конфедератами частинно було зв'язане і повстання гайдамаків, т. зв. коліївщина 1768 р. Боротьба конфедератів тривала 4 роки й закінчилася першим поділом Польщі 1772 р., коли Галичину зайняла Австрія.

Під австрійським володінням

З переходом Галичини до Австрії 1772 р. в цілій Галичині заведено австрійську адміністрацію. На чолі галицької адміністрації був губернатор і радники, яких приділював йому уряд. Цілу Галичину поділено на 6, а пізніше на 19 округ, званих з латинська циркулами. — 1786 року додано Буковину як 20-тий циркул (таким залишилася вона аж до 1849 р.). На чолі циркулів був «крайсгавптман», якого населення, головно польське, називало старостою, бо він мав подібний обсяг влади, як давніше городський староста. Станиславівщина стала одним із тих циркулів і мала свого крайсгавптмана.

В містах залишилися міські ради, які вибирано, але їх начальниками стали державні службовці (урядники), звані в більших містах бурмістрами, а в менших — синдиками. (Див. А. Lewicki, цит. твір, стор. 184). Призначено бурмістра і для Станиславова.

Суди. На основі патенту цісаря Йосифа II (1780—90) з дня 5 квітня 1782 р. залишено ще поміщицький (панський) суд над селянами, але зреформовано його в тому напрямку, що для виконання цієї функції пани мали складати окремий іспит. Якщо хтось із них не склав іспиту, то мусів утримувати своїм коштом окремого суддю, так званого юстиціярія або мандатора. Пани здебільша тримали мандаторів. Сільські громади мали право вибирати «пленіпотентів», тобто заступників на суді. (Д. Дорошенко: «Нарис історії України», т. II, 2-ге вид., Мюнхен 1966, стор. 300).

Для міщан були окремі міські суди. Вищі суди були в окружних містах, а у Львові був апеляційний суд. Для шляхетських цивільних справ, а головно для таких, що виникали з посідання земних дібр, затримано городські (городські) і земські суди до 1786 р., а далі створено для тих справ т. зв. «fora nobilium» (місця шляхетських судів).

Австрійський уряд призначував державними службовцями німців або понімчених чехів. За цісареві Марії Терезії (†1780) урядовою мовою була латинська мова, а за Йосифа II (1780—90) введено німецьку урядову мову. (А. Lewicki, цит. твір, стор. 184).

Суспільні реформи. Марія Терезія патентом з 1775 р. наказувала панам поводитися по-людськи з селянами та не вимагати від них обов'язків понад те, що сказано було в інвентарях. Вже 1772 р. почали складати нові маеткові інвентарі, на основі яких 1775 р. заведено так зв. рустикальні податки. Але не багато панів послухали того заклику, а ті, що послухали, не вчинили того повністю. Аж Йосиф II законом обмежив панщину і скасував кріпацтво (залежність селянина від панів), наперед частково, а згодом цілковито. Панщину обмежив він до 30 днів річно, а далі у згаданому вже патенті з 5 квітня 1782 розпорядив, що селяни мали право одружуватися без дозволу пана й давати своїх дітей до ремесла або до школи, шукати собі заробітку, де хто хотів.

В 1785 р. доручив цісар скласти новий катастер (податок від нерухомостей). За 4 роки закінчено його складання і тоді, 1789 року, цісар встановив, що 70% прибутків з ґрунту мало залишатися для селянина, його власника, на прожиток, 12% мав він платити державі як податок, а 18% дідичеві, при чому до тих 18% мали вчисляти згаданих 30 днів обов'язкової панщини та ін. податки, які мав платити селянин дідичеві вже до того часу. Податок для держави мав стягати вїт, а не пан, як було до того часу. Давніше пани брали собі 80% прибутків селянина, а не 18%. Це була велика полегша для селян.

За наступного цісаря — Леопольда (1790—92) наказано адміністрації стежити за тим, щоб шляхта не робила перепон тим селянам, які хотіли за грошовий викуп звільнитися від панщизняних обов'язків. Одначе за чергового цісаря — Франца II (1792—1835) зовсім занедбано вицезгадані реформи, корисні для селян. Економічне становище селян погіршилося, коли 1821 року встановлено ґрунтовий податок на основі нових інвентарів з 1819 р., в яких вчинено багато надужить при означенні лісів і випасів, через що постало багато процесів.

Школи. Початкові школи — на основі розпоряджень цісареві Марії Терезії з 1774 і 1777 рр. — ділилися на 1) парафіяльні, що були одноклясні і в них мали вчити «рідною мовою», а в дійсності вчили церковно-слов'янською з українською вимовою; 2) тривіальні, звичайно триклясні, які були по селах і по менших містах; 3) нормальні, які дехто називав головні, що були звичайно чотироклясні, по більших містах, в яких учили німецькою мовою. В той час також львівський єпископ Петро Білянський доручив, щоб священники самі або через дяків учили письма (Станиславів належав тоді до львівської дієцезії).

В Станиславові відкрито ті школи пізно, аж після розпорядження з 1781 р., що всюди мають бути школи, де є 90—100 шкільних дітей, а саме нормальну школу відкрито в Станиславові 1784 р., а жіночу школу аж 1797 р. Також відкрито ще й нормальну жидівську школу.

В 1784 р. відкрито в Станиславові й гімназію. Гімназії були наперед 5-клясні, з 1818 р. — 6-клясні, а з 1848 р. — 8-клясні і тоді введено іспит зрілості (матуру). Мова навчання була в них спершу латинська з допомогою німецької, а пізніше німецька з допомогою польської. Спершу українців у гімназії було мабуть мало. Але 1784 р. вийшло розпорядження, що до духовних семінарій не будуть приймати кандидатів, які не мають закінченої середньої школи. З того часу священники, які здебільша бажали згодом післати своїх синів на студії богословії, посилали їх до гімназії. Ходили до них і сини деяких міщан та державних чи міських службовців.

Вже 1774 року Марія Терезія заклала у Відні духовну семінарію для католицьких питомців візантійського обряду, названих в ті часи греко-католиками, при церкві св. Варвари, через що ту семінарію звали з латинська «Барбареум». Поставлено її повністю нарівні високої школи — університету. Одначе число питомців у ній було обмежене, бо можна було прийняти тільки 15—20 питомців з Галичини. Десять років згодом, тобто 1784 р., перенесено ту високу школу до Львова і вона стала генеральною семінарією, тобто у тій школі студювали всі питомці. Рівень тієї школи був вищий, як рівень давніших дієцезальних семінарій, через що освіта нашого духовенства піднеслася. Тим то і Станиславівщина отримала незабаром священників з високою освітою.

Як і давніше в деяких місцевостях (не всюди) деякі дідичі казали інколи і священникам відробляти панщину. В 1777 р. австрійський уряд видав забо-

рону виганяти священників та дяків на панщину, а далі зрівняв у правах греко-католицьке духівництво з латинським. В 1782 р. цісар Йосиф II скасував всі ті монастирі, які не вели шкіл чи добродійних закладів (шпиталів, захистів тощо). З їх майна створив цісар т. зв. «релігійний фонд», з якого уряд почав виплачувати священникам місячні пенсії.

Тоді то скасовано в Станиславові польські два монастирі: Єзуїтів і Тринітаріїв, а значно пізніше, бо аж 1799 р., замінено колегіяльний костьол на польський парафіяльний.

Коли цісар Йосиф II відбув свою поїздку по Галичині 1783 р., то прибув і до Станиславова. В зв'язку з тим з'їхалася численно родина Потоцьких, які велично приймали й угощали цісаря на станиславівському замку.

В книжці «Географія Галіції і Льомбардії» з 1786 р., виданій польською мовою, написано, що в Станиславові були «гарні доми й високі кам'яниці, широкі й бруковані вулиці, багаті крамниці купців і стайні вірмен, наповнені кіньми на продаж та багато порядних фабрик» (стор. 92).

Вже 6 квітня 1782 р. держава перебрала була станиславівський домінійон (спадковий маєток) на свою власність, одначе тодішня дідичка Станиславова Катерина Коссаковська ударемнила ту спробу своїм особистим впливом на віденському дворі. В 1792 р. продала вона місто Петрові Потоцькому, а як він збанкрутував, місто перейшло 24 червня 1801 р. на власність державного скарбу, точніше кажучи, на власність вищезгаданого релігій-

Із зб. І. Ставничого

Римо-католицька катедрa
(Із поштової листівки, виданої у Кракові 1916 р.)

ного фонду, в сумі 246,948 злотих польських і 20 грошів. Тим фондом завідувала держава. Аж 1848 року передано права й прибутки давніх станиславських дідичів самому місту.

1807 року французький цісар Наполеон I склав мирний договір з Пруссією й Росією в місті Тильжа, на основі якого створено «Князівство Варшавське» з частини польських земель. В 1809 р. Наполеон почав війну з Австрією, а Князівство Варшавське стало його союзником і польське військо воювало проти Австрії, щоб відібрати від неї землі, які колись належали до Польщі, і приєднати їх до Князівства Варшавського. В той час польське військо зайняло в імені Наполеона Люблин, Замость, Сандомир, Львів, Перемишль, частину Тернопільщини й пішло на Покуття, а 6 червня 1809 р. відділ польського війська здобув Станиславів. Хоч польська кіннота зударилася була з австрійським військом на дорозі, що веде зі Станиславова до Тисьмениці, проте польське військо змогло протриматися в Станиславові за його укріпленнями аж до кінця липня того року.

Коли у висліді дальших воєнних дій австрійське військо знову зайняло Станиславів, то в 1809—1812 рр. збудовано мур, брами й башту та засипано рови міста Станиславова. Після того середмістя з'єдналося з передмістями.

Місто зазнало декілька стихійних лих: в ньому були більші пожежі в 1826, 1827 і 1835 рр. В 1831 р. нищила населення холера. Проте місто далі розвивалося, бо старалися прикрасити й упорядкувати його головню два австрійські старости — Франціск Краттер і Казімір Мільбахер.

«Весна народів» 1848 р. у Львові і в Станиславові

На початку 1848 року посилювався революційний рух проти абсолютизму володарів. В перших днях січня збунтувалися італійці проти австрійської влади в Медіоляні, далі з кінцем лютого того року почалася революція в Парижі, а 13 березня — у Відні. Два дні пізніше австрійський цісар Фердинанд I проголосив конституцію для Австрії. Окремі народи почали тоді ставити свої домагання до австрійського уряду — мадяри, чехи, а далі поляки й українці в Галичині.

Поляки створили свій політичний провід, а саме в Кракові «Комітет Народови», а у Львові «Раду Народову», яка висунула свої домагання до австрійського уряду — створити з Галичини окрему адміністративну одиницю з польською урядовою мовою в адміністрації, судах і школах, з окремим соймом і т. ін. Далі поляки почали організувати польську гвардію у Львові і по інших містах.

Українці створили 19 квітня «Головну Руську Раду» у Львові, яка стала першим українським політичним проводом у Галичині під австрійським володінням і яка 1. видала заклик до українського населення в Галичині та домагалася від австрійського уряду поділити Галичину на дві адміністративні одиниці: східню Галичину з українським характером і західню з польським характером; 2. почала видавати політичний часопис «Зоря Галицька» (тижневик, перше число з датою 15 травня 1848 р.); 3. створила по більших містах свої філіяльні окружні Ради; 4. вислала представників українців на Слов'янський З'їзд у Празі, що почався 31 травня т. р.; 5. взяла участь у виборах до парламенту; 6. скликала «З'їзд руських учених» в дні 19 і 26 жовтня т. р.; 7. українські селяни на Підкарпатті створили селянське ополчення і 8. Головна Руська Рада вжила заходів, щоб довести до зорганізування української військової формації «руських стрільців».

Із зб. І. Ставничого

*Частина зруйнованого в наслідок воєнних дій Станиславова
із старим ратушем 1916 року*

У Станиславові відбулися в 1848 р. подібні події, як у Львові. Поляки створили тут «Раду Обводу» 8 травня, а далі почали організувати польську гвардію, під проводом Миколая Болоза Антоневича і Антонія Жолубовського.

Українці створили Окружну Раду, як філію «Головної Руської Ради» і вона почала вести дуже інтенсивно вічеву і пропагандивну акцію в Станиславівщині, даючи в цьому приклад іншим окружним радам. На вічах «пояснювано конституцію, поучувано народ про ціль і засоби культурно-освітньої праці, при чому головний натиск покладено на паралізування польської повстанчої агітації між українськими масами». («Велика історія України», стор. 678).

Один делегат «Головної Руської Ради» на вищезгаданий «Слов'янський З'їзд у Празі походив зі Станиславівщини, а саме Олекса Заклинський, що закінчив тоді студії богословії. Можливо, що його виделеговано тому, що він раніше студював право в Відні і тому мусів знати добре німецьку мову. Згодом був він священиком у Богородчанах. Іншими делегатами на той з'їзд були Іван Борискевич та о. крилошанин Григорій Гинилевич з Перемишля.

Перші послы з Станиславівщини і справа скасування панщини

5 червня 1848 р. проголосив австрійський уряд виборчу ординацію до парламенту, на основі якої з Галичини мали вибрати 96 послів, а з Буковини 30, разом 126 (в той час Буковина належала адміністративно до Галичини; аж наступного, 1849 року стала вона окремою адміністративною одиницею). Незабаром вибрано послів, усього 37 українців, в тому 26 селян, а решту творили священики і службовці. Кілька послів українців вибрано

з Станиславівщини, а між ними о. Григорія Шашкевича, пароха з Угринова, який згодом став речником українських справ в австрійському уряді, а також Івана Капущака, селянина з Ляховець.

Вже перед скликанням парламента, а саме 16 квітня 1848 р. цісар Фердинанд I підписав патент «про скасування всякої роботизни й інших підданчих повинностей в Галичині», а 23 і 24 того місяця, на сам Великдень, проголошено той патент. Це викликало велику радість між українськими селянами, а водночас їх вдячність і прихильність до Австрії. З того приводу на галицьких дорогах та роздоріжжях поставлено святково «хрести свободи». Одначе цісар скасував тоді панщину тільки в Галичині, а її скасування в інших краях вирішив парламент, який святково відкрито 12 липня 1848 р. у Відні.

Третього дня нарад почато дискусію над скасуванням панщини в інших краях Австрії. В тій справі промовляли деякі з українських послів селян але найбільше враження викликала промова І. Капущака з Ляховець. Він звернув увагу на відшкодування панам за скасування панщини, бо сама панщина в самій Галичині вже була скасована, і ствердив, що: 1. Не панам треба дати відшкодування, а пани повинні дати його селянам, бо: «коли ми мусли працювати по три, чотири дні, а то й цілий тиждень, а дідич рахував нам той тиждень за один законний день, то — хто тут має заплатити відшкодування — ми, чи вони?». 2. Поведінка панів супроти селян була часто нелюдяна. 3. Скасування панщини — це не є дарунок панів, за який треба дати їм відшкодування, бо до цього примусила їх німецька молодь (своєю революцією).

І. Капущак говорив, хоч ломаною, але загально зрозумілою німецькою мовою, вживаючи сочистих висловів. Буря оплесків сколихнула парламент, коли він скінчив свою промову. (Винятки з його промови подано в «Вел. історії України», стор. 680).

Селянське ополчення в Станиславівщині 1848—49

Мадяри підняли повстання проти Австрії, бажаючи мати зовсім незалежну свою власну державу. Проти нападів малярських повстанців почало озброюватися населення сусідніх країв. Виступили збройно південні слов'яни а також зорганізовано добровольчі відділи на малярському пограниччі в Сирії, Долішній Австрії, Моравії та Істрії. Подібно було й на галицькому Підкарпатті.

Напади малярських повстанців на прикордонні галицькі місцевості почалися в листопаді 1848 р., а далі ставали все частіші. Більшість регулярного австрійського війська післано до Італії і тому військо не могло забезпечити Галичини. Тоді австрійські «крайсгавптмани» звернулися з закликком до селян Підкарпаття організуватися в військові відділи.

Тому, що поляки, мріючи про відбудову незалежної Польщі, сприяли малярським повстанцям, а навіть деякі перебралися через Карпати, щоб їм допомагати, українські селяни з запалом організувалися й озброювалися, бажаючи виявити свою вдячність за скасування панщини.

Напіввійськові відділи зорганізовано з українських селян в сянській, самбірській, стрийській, станиславській та коломийській округах. Їх завданням було спинювати натиск малярських повстанців на Галичину та не допускати, щоб вони об'єдналися з повстанчими загонами поляків з цього боку Карпат.

В Станиславській окрузі зорганізовано тоді 17 810 ополченців.

В «Зорі Галицькій» (ч. 15, 1849) є опис сучасника, як виглядало таке ополчення. Винятки з нього подаємо сучасною літературною мовою і правописом:

«В кожному селі, що належить до ляндртурму (краєвої оборони) мусить бути кожний від 20—50 літ озброєний і на даний знак має збиратися на визначене місце; у кожному селі є один командант, а кілька або кільканадцять сіл мають свого надкоманданта і творять одну ляндртурмову округу. До округи Богородчани належить більше як 10 сіл, що можуть поставити більше як 5 000 людей. Нині (17 січня 1849) походилися вони всі озброєні в списи й коси та ждуть генерала, що має їх переглянути. Досить значний відділ творять міські хлопці... окружний комісар оповідав, що в горах, на делятинському гостинці, стоїть, крім ляндртурму, 100 стрільців-гуцулів з гарматою, вилитою нашим Дуткевичем...».

З інших описів, пізніших, в «Зорі Галицькій» довідуємося, що кожне село висилало до окружного центру одного або двох ордонансів для принесення наказів, що в кожному селі була варта, яка незнайомих питала за паспортами, що від самої границі, від села до села, розставлено стовпи тривоги, обвиті смолою та живицею. Як ворог наближався, запалювано стовпи, а озброєні селяни збиралися на призначених місцях. Були також відділи кінноти. Деякі відділи були озброєні рушницями, крем'яними крісами тощо. Один відділ, що був на перегляді в Богородчанах, мав гармату на жовто-синій ляфеті, з обслугою, одягнутою в сині кабати з жовтими вилогами, сірі шаравари та баранкові шапки з жовтими верхами (Див. докладніше у «Вел. іст. України», стор. 688—690).

Після капітуляції мадярських повстанців 13 серпня 1849 р. відділи ополченців стали зайві, однак їх розв'язано аж пізно восени 1849 р.

«Руські стрільці» в Станиславові

Селянське ополчення було тільки напіввійськовою організацією, однак з початком 1849 р. українці почали організувати уже регулярний військо-

*Залізничний двірць у Станиславові
(Із поштової картки, виданої у Кракові 1916 року)*

Із зб. І. Ставничого

вий полк руських добровольців, які формально отримали назву «руські стрільці». Організовано їх в допомогу монархії проти мадярської революції, однак мабуть думали про них також як про національну самооборону.

1 січня 1849 р. Головна Руська Рада видала відповідний заклик до нашого населення в Галичині і разом з поученнями розіслала його до Окружних Рад і деканів. У Львові почала діяти «Комісія для утворення полку добровольців», яка подбала про легалізацію своїх агентів красвою і центральною владою. Дня 10 березня 1849 р. цісарська канцелярія дала письмо про дозвіл організувати такий добровільний курінь та про устійнений «народний однострій» для нього. В дні 6 квітня 1849 р. число зголошених добровольців було 3 460. Генеральна команда у Львові приділила до майбутнього куреня старшин переважно українців і вислала їх формувати сотні в окружних містах — в Бережанах, Коломиї, Станиславові, Стрию і Самборі.

З 3 460 добровольців вибрано тільки 1 410 і створено з них курінь з 6-ма сотнями, під проводом майора Ватерфліта. Старшинський корпус творили в більшості українці. Для станиславівської сотні призначено поручника Родакевича. Курінь вирушив 6 вересня 1849 р. в напрямі Кошиць, але в воєнних операціях він не взяв участі, бо московські війська, які поспішили на допомогу Австрії, перемогли мадярських повстанців. Курінь тільки асистував при замиренні краю і вже 3 січня 1850 р. був у поворотній дорозі з Угорщини. 26 січня 1850 р. «Зоря Галицька» принесла вістку, що курінь розв'язано. Всіх звільнених добровольців забрали потім примусово до регулярного австрійського війська (дехто висловив думку, що про це подбали політичні противники українців в Галичині). («Бел. іст. України», стор. 690—692).

Репрезентація у крайовому соймі

В 1849 р. вернулася Австрія знову до абсолютизму, який тривав 10 років (т. зв. часи Баха, що був міністром внутрішніх справ). Аж 20 жовтня 1860 р. надано Австрії конофітуцію (жовтневий диплом), яку трохи змінено 26 лютого 1861 р. (лютневий патент), на основі якої введено в края Австрії отже і в Галичині, крайові сойми. В Галичині був один сойм у Львові для Західньої Галичини (з головним містом Краковом) і для Східньої Галичини. Всіх послів було 150. Принцип виборів був становий, значить, хто платив більше податків, ті вибирали більше число своїх представників. Були 4 виборчі курії з 1873 р., з 1896 р. — 5 курій, які скасовано аж 1907 р. А що при тому Західня Галичина мала здебільша польське населення, то поляки завжди мали велику більшість у крайовому соймі. В перших виборах на 150 всіх послів українці вибрали 46 послів, а трьох отримали як вірилістів, а саме українські єпископи стали членами сойму на основі свого уряду; разом 49 послів. Вибрано тоді послів і зі Станиславівщини, про що докладніше див. у праці о. І. Сохоцького в цьому збірнику.

Проведення залізниць через Станиславів

В 2-гій половині 19 століття австрійський уряд почав розбудовувати залізничні шляхи в Галичині. В 1859 р. збудовано залізницю з Кракова до Перемишля, а в 1861 р. — з Перемишля до Львова і так сполучено залізницею Відень зі Львовом. Згодом проведено залізничний шлях зі Львова через Галич і Станиславів, Коломидо до Чернівців. Спочатку уряд хотів

Із зб. І. Ставничого

Під час Першої світової війни: турецькі й австрійські вояки над могилами поляглих турків на Станиславівському цвинтарі

провести залізницю через Тисьменицю, де мала бути вузлова залізнична станція, однак тисьменицькі міщани не погодилися на те. Тоді проведено залізницю через Станиславів. — 1866 року збудовано залізничну станцію в Станиславові, яка згодом стала вузловою станцією, бо до Станиславова прокладено підкарпатську залізницю, що вела з Хирова через Стрий до Станиславова. Згодом збудовано залізницю до Бучача та іншу до Надвірної—Делятина—Ворохти, через що в Станиславові збігалося 5 залізничних ліній. Це перехрестя залізничних шляхів значно причинилося до розвитку міста.

Велика пожежа 1868 р. і відбудова міста

28 вересня 1868 р. вибухла велика пожежа, яка знищила більшу частину міста. Тоді згорів також стародавній великий ратуш. Щоб відбудувати місто, тодішній бурмістр д-р Ігнатій Камінський своїми енергійними заходами досяг того, що місто отримало дві великі позички, міську й т. зв. льотерійну. Таким способом місто збрало бл. один мільйон гульденів (ринських) і скоро відбудувалося.

Коли в 1875 р. улаштовано в місті промислову виставу, то вже не було видно слідів тієї пожежної катастрофи.

Заснування єпископства в Станиславові

Територія пізнішого міста Станиславова, із її церквами й парафіями, належала початково, ще з княжих часів до Перемиського єпископства, а згодом, приблизно від половини 12-го сторіччя до Галицького єпископства,

що деякий час було митрополією — в 1303—1347 та в 1371—1401 рр. (Останній митрополит з того часу Іван, 1392—1401, не мав потвердження на своєму становищі від царгородського патріярха). Далі Галицька митрополія, а то й єпископство східного обряду перестало існувати. Титул перейняв київський митрополит і почав називати себе митрополит «Київський, Галицький і всея Руси». В Галичі мав управляти дієцезією тільки намісник київського митрополита. Але від 1375 р. Галич був столицею латинського архієпископа, а архієпископ і король не хотіли, щоб згаданий намісник мешкав у Галичі. Тому він перенісся до Василянського монастиря в Крилосі. Деколи намісниками були архимандрити монастирів. Аж при кінці XV ст. осідком намісника став Львів, бо іменовано ним архимандрита львівського монастиря.

Спершу іменував намісника київський митрополит за відомом короля, а згодом митрополит давав намісникові грамоту і духовну владу, а король іменував його. Від 1509 р. Жигмонт I надав право іменувати галицьких намісників латинському архієпископові, який вже значно раніше переніс свій осідок з Галича до Львова. Частина посіlostей Галицького єпископства король передав ще перед тим латинському архієпископству.

З уваги на те, що намісники не були єпископами, то священників висвячував сусідній єпископ чи сусідні єпископи.

Після довгих і зусильних заходів львівських міщан і української шляхти король іменував Макарія Тучапського «єпископом Галицьким, львівським і каменецьким», 22 жовтня 1539 р., а митрополит висвятив його на єпископа 22 лютого 1540 р. Він осів у Львові у святоюрському монастирі і був спершу неначе митрополичим намісником, як єпископ («єпископом дворним») та прийняв титул «Владика галицький і кам'янецький».²¹

З того часу парохії з околиці пізнішого Станиславова належали до львівського єпископства, яке приняло церковну унію з Апостольською Столицею в Римі аж 1700 р., а львівське Ставропігійське Братство щойно 1708 р. Львівське єпископство стало митрополією 1807 року. В суті речі тоді вдруге відновлено Галицьку митрополію — вже в іншій, бо в австрійській державі і в інших обставинах та з осідком у Львові, а не в Галичі.

Львівська митрополія була дуже велика і тому важко було управляти нею. Тим то львівські митрополити й інші провідні люди старалися про створення окремого єпископства на її території. Історію цих старань висвітлив о. Олексій Заклинський, який вже перед висвяченням на священника був одним із делегатів на слов'янський конгрес в Празі (див. вище), з 1865 р. був парохом в Богородчанах, а далі став послом до сойму з 1870 р. і був послом до парламенту в 1873—79 рр. Про потребу заснувати наше єпископство в Станиславові говорив він 5 травня 1879 р. у своїй промові в парламенті, яку вмістив у написаних ним «Записках пароха Старих Богородчан». (Друге справлене і доповнене видання, Українське Вид. «Добра Книжка», Торонто, 1960, стор. 103—110).

Отже, старання, щоб заснувати наше єпископство, з'ясував о. О. Заклинський так (подаю тут в скороченні і доповняю його відомості за статтею з «Нової Зорі», з 28. IV. 1935): Вже в 1790 р. єпископ Білянський і Рило просили цесаря Леопольда II створити греко-католицьку митрополію,

²¹ Див. «Енциклопедія українознавства», Словн. част., т. 1, стор. 340, і т. 4, стор. 1416—14; М. Грушевський, цит. твір. т. V, стор. 432—440; дуже добре й коротко зібрані відомості про це в книжці: о. Іриней І. Назарко, ЧСВВ, «Київські і галицькі митрополити», Торонто 1962, стор. 146—149.

а також третє греко-католицьке єпископство в східній Галичині.²² В 1806 р. львівський єпископ Ангелович²³ звернувся до цісаря Франца I з такою самою проською, але висловив бажання, щоб осідком третього єпископства був Снятин або Городенка, щоб до нього належала й територія Буковини, де були греко-католики. Одначе тоді ведено переговори про піднесення львівського єпископства до митрополії і тому те прохання було безуспішне.

В 1842 р. відомий письменник і префект Ватиканської бібліотеки Августин Тайнер звернувся до тодішнього декана Малиновського післати йому доповідь про потреби греко-католицького клиру Галичини, щоб церковна унія могла процвітати. Декан Малиновський між різними справами згадав, як особливу конечність, створення єпископств у Станиславові і в Тернополі. Але й ця доповідь була безуспішна.

«Головна Руська Рада» обговорила необхідність створення третього греко-католицького єпископства в Галичині на своєму 101-му засіданні 14 вересня 1849 р. і вислала о. протоєрея Михайла Куземського й проф. Євстахія Прокопчища в депутації до імператора Франца Йосифа I з тією самою проською. Далі львівський митрополит і кардинал Михайло Левицький та перемиський єпископ Григорій Яхимович вислали з датою 18 березня 1850 р. нову петицію до цісаря з добре умотивованою проською створити єпископство в Станиславові.

Згадана петиція мала успіх. Дня 28 травня 1850 р. появилася рішення цісаря, яким дозволено створити єпископство в Станиславові. На це погодився й Апостольський Престіл в Римі, як це стверджено в рескриптах австрійського міністерства з 22 вересня 1850 р. Тим то й у крайовому статуті (сойму) з 26 лютого 1861 р. сказано, що вірільний голос в соймі має мати той, що буде іменованій станиславівським єпископом, а до того часу має мати той голос львівський єпископ-помічник. (Вірилісти — це були послы, що ставали членами сойму не з вибору, а на основі свого становища чи уряду).

Львівська митрополича консисторія провізорично розділила дієцезію в своєму шематизмі на 1850 рік так, що до Львівської дієцезії мало належати 29 деканатів з 870 057 душами, а до Станиславівської дієцезії — 20 деканатів з 699 321 душами. Той поділ залишено й у шематизмах на чергові роки.

Хоч 1850 року Апостольський Престіл погодився на заснування Станиславівського Єпископства, проте Папа тоді ще не видав був булли про його заснування. Сталося це 36 років пізніше. Можливо, що таке спізнєння спричинила справа матеріяльного забезпечення нового єпископства владою, або й інші причини.

Перший наш єпископ у Станиславові

У зв'язку з декретом цісаря з 29 січня 1884 року — Папа Лев XIII (1878—1903) заснував Станиславівське єпископство своєю буллею з 25 березня 1885 р. і першим його єпископом найменував о. ректора д-ра Юліяна

²² Львівський єпископ Петро Білянський в 1779—98 рр., який перед тим був адміністратором тієї дієцезії (1778—79). Владика Максиміліян Рило був перемиським, а водночас і холмсько-белзьким єпископом в 1779—93 рр.

²³ Митрополит Антін Ангелович був перемиським єпископом з 1796 р., а водночас адміністратором Львівської дієцезії з 1798 р., Холмської з 1804 р., знову Львівської дієцезії з 1805 р. Того року він був адміністратором трьох дієцезій та львівським митрополитом в 1808—14 рр.

Пелеша. Тодішній львівський митрополит мав обіцяти, що частину послостей львівського єпископства приділить для нової дієцезії.

Єпископ д-р Юліян Пелеш вже був діяльний, заки став єпископом. В 1870 році, разом з о. Сильвестром Сембратовичем, тоді професором Богословії у Львові, який згодом став львівським митрополитом, заснував він богословський журнал «Руський Сіон». Згодом о. д-р Юліян Пелеш був парохом церкви св. Варвари в Відні 1874—83 та ректором віденської центральної духовної семінарії (званої цісарським конвиктом), а також виховником — катехитом цісарського престолонаслідника Рудольфа. В той час видано його «Догматику», підручник для середніх шкіл, Львів 1876—78, «Пастирське Богословіє» (988 стор.), Відень 1875—77, та наукову історію унійної Церкви німецькою мовою, під заголовком «Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom», Відень, томи I і II, 1878 і 1880, яка ще й досі не втратила свого значення.

Коли 1882 р. митрополит Йосиф Сембратович зрезигнував з митрополичого престолу, о. д-р Ю. Пелеш був одним із кандидатів на митрополита. Митрополитом Папа іменував Сильвестра Сембратовича (1885—98), а о. д-р Ю. Пелеш став незабаром станиславівським єпископом.

Дня 10 січня 1886 р. відбувся торжественний в'їзд й інсталяція першого єпископа в Станиславові. З тієї нагоди архикнязь Рудольф прислав владиці в дарунку дві пари гарних сивих коней із каретою.

Владика зорганізував Єпископську Капітулу і Консисторію, іменуючи її членів, визначаючи їх обов'язки і стараючись забезпечити Капітулу правно й матеріально. Вже в 1886 р. Капітула перейняла завідування катедральною церквою.

В 1886 р. почав появлятися «Вѣстникъ Станиславѳвской Епархіи», спочатку не періодично, а згодом, як місячник, і виходив аж до 1939 р.

1886 року архикнязь Рудольф, об'їжджаючи Галичину, склав візиту станиславівському єпископові.

Владика працював дбайливо для піднесення релігійности вірних у своїй дієцезії. В 1887—89 рр. перевів канонічні візитації в частині парохій його дієцезії, як це згадано в «Шематизмі» на рік Божий 1902, стор. 194—195.

Також у той час, коли ще між українським духовенством було чимало москвофілів, владика проявив український напрям.

Єпископ Ю. Пелеш управляв цією дієцезією тільки 6 років до 27 червня 1891 р., коли найменовано його перемиським єпископом.

Єпископ Юліян Сас-Куїловський

Другим станиславівським єпископом став Юліян Сас-Куїловський (від 22 вересня 1891 до 30 серпня 1899).

Через свої політичні революційні виступи в молодості під час революції в Австрії і на Угорщині в 1848—49 рр. опинився він на еміграції і врешті прибув до Парижу (докладніше про це див. у цитов. вже книжці о. І. Назарка, ЧСВВ, стор. 214—216). В Парижі він закінчив теологію в семінарії св. Сульпіція 1854 р., прийняв єрейські свячення як місіонар для Сходу, був капеляном Сестер Венедиктинок у Парижі, а далі адміністратором, згодом парохом і деканом в Руському Селі, Бірчанського деканату, став папським шамбеляном, крилошанином перемиської капітули 1882 р., згодом ректором духовної семінарії і катедральним парохом в Перемишлі,

далі 1887 р. архипресвітером владики Ю. Пелеша в Станиславові, потім єпископом помічником в Перемишлі (1890—91), де він властиво керував дієцезією, бо єпископ І. Ступницький був уже старий і хворий.

В 1891 р. єпископ Ю. Пелеш став перемиським Єпископом, а владику Ю. Куїловського найменовано на єпископа у Станиславові.

Коли новий владика приїхав до Станиславова, поляки взяли участь у його привітанні, бо сподівалися, що він буде податливий на їх натиск в національно-політичних справах. Учні польських шкіл тримали довгий шпалір — від залізничної станції до катедральної церкви. Але згодом поляки розчарувалися, бо владика не мішався до політичних справ і дотримувався солідарности з українськими національними колами.

Вже в вересні видав він послання до духовенства і вірних, в якому обговорив обов'язки священників, а вірних закликав до витривалої молитви. До кожного розділу послання додав владика відповідну науку для вірних.

В 1891 р. відбувся провінціональний синод у Львові, в якому взяв участь владика Ю. Куїловський і 32 священники з його дієцезії. Владика був більш обсерватором синоду, проте у вирішній хвилині став в обороні прав і привілеїв нашої Церкви.

Після синоду почав візитації у своїй дієцезії, при чому заборонив вітати його урочисто, чому виникали часто непорозуміння, бо священники й вірні привикли були вітати свого владика маніфестаційно, з бандеріями, музикою тощо.

За цього владика відновлено станиславівську катедральну церкву. Владика пожертвував кільканадцять тисяч корон на ту ціль.

1893 року єпископ Юліян Куїловський разом з митрополитом Сильвестром й іншими владиками взяв участь у паломництві до Риму з приводу ювілею Папи Лева XIII і виголосив знаменну промову до нього.

Цісарським декретом з 13 березня 1893 р. розв'язано греко-католицьку генеральну семінарію у Відні і дозволено засновувати дієцезальні духовні

Торговиця на Тринітарській площі
(Із поштової листівки, виданої у Відні 1918 р.)

Із зб. І. Ставничого

семінарії. Єпископ Ю. Куїловський подбав про виготовлення кошторису будови духовної семінарії в Станиславові.

Єпископ Ю. Куїловський скликав перший дієцезальний синод у Станиславові 1897 року, але в той час він вже почав занепадати на здоров'ї. 1898 року Папа іменував його асистентом папського престолу. Рік пізніше цісар іменував його, а Папа потвердив його номінацію на львівського митрополита 30 серпня 1899 р.²⁴

Граф Андрей Шептицький як станиславівський єпископ

Третім станиславівським єпископом став о. Андрей Шептицький, монах чину Св. Василя Великого, в той час професор догматики й моральної в Василянському монастирі в Кристинополі, а Папа потвердив цісарську номінацію 19 червня 1899 р. Висвячення його на єпископа відбулося 17 вересня того ж року у Львові, а 20 вересня відбулася його інсталяція на єпископа в Станиславові.

Вже в зв'язку з його інсталяцією владика виявив українські національні переконання. Коли тодішній станиславівський староста видрукував запрошення на інсталяцію владика тільки німецькою мовою, владика Андрей, довідавшись про це, казав видрукувати запрошення також українською мовою. Коли ж згаданий староста запросив на прийняття з приводу тієї інсталяції з українців тільки священників, а нікого із світських людей, то у відповідь на це владика запросив від себе 9-ох світських українців, між ними д-ра Михайла Коцюбу, лікаря, що був також доктором філософії і професором місцевої учительської семінарії та був діяльний у станиславівській філії «Просвіти». На тому прийнятті владика Андрей Шептицький сказав до князя Сангушка: «Князю, ти також наш, і в тобі пливе руська кров».²⁵

Хоч владика Андрей був станиславівським єпископом дуже коротко, бо один рік і чотири місяці, проте дуже багато вчинив для тієї дієцезії.

Як станиславівський єпископ граф Андрей Шептицький розвинув таку діяльність:

Видав 7 пастирських послань, в яких висловив дуже цінні і глибокі думки, обговорюючи різні ділянки життя з християнської точки зору в світлі Святої Євангелії. (Ці послання, разом з посланням, яке написав владика 1904 р. вже, як львівський митрополит, до вірних станиславівської дієцезії з приводу висвячення владика Г. Хомишина на єпископа, видано разом книжкою 1935 р. у Львові. Перевидано знову їх [сім перших послань], разом із шістьма іншими посланнями і великою студією д-ра Анатоля М. Базилевича про твори митрополита Андрея в Торонті 1965 р. під заг. «Твори Слуги Божого Митр. А. Шептицького», т. I. Праці Українського Богословського Наукового Товариства, т. XV).

2. На початку весни 1900 р. розпочав канонічні візитації парохій своєї дієцезії, під час яких гарно проповідував Боже Слово і які деколи пере-

---

²⁴ Відомості про владика Ю. Пелеша і Сас-Куїловського. де не відмічено джерела, подаю я тут за книжкою: І. Назарка, ЧСВВ, «Київські і галицькі митрополити», Торонто 1962, стор. 207—209, 216—219, 226. Кілька дат подано за згад. Шематизмом.

²⁵ Слова, які сказав владика до князя Сангушка, подані також в статті о. І. Сохоцького: «Роля Митрополита Андрея і української єпархії в українських визвольних змаганнях», «Шлях» з 20 січня 1960 р.

Из зб. В. Кравцева

Андрей граф Шептицький єпископ Станиславівський в рр. 1899—1900

мінялися в релігійні маніфестації. В зв'язку з тими візитаціями видав владика своє четверте послання «Правдива віра» — до русинів на Буковині та п'яте послання «До моїх любих гуцулів», написане гуцульською говіркою.

Із зб. д-ра М. Грушкевича
Церква оо. Василя
(Фото з 1938 р.)

3. Відвідував молодь в бурсах, давав стипендії і допомоги для неї та проповідував їй великопісні реколекції.

4. Підготував будову духовної семінарії, а саме купив сусідню площу, де мали збудувати семінарійну каплицю, і подбав, щоб австрійський уряд призначив 300 000 корон на будову тієї семінарії.

5. Відвідував в'язнів у карних заведеннях, проводив для них реколекції, сповідав їх і потішав. Ця практика збереглася в Станиславові до 1939 р.

6. Подарував капітулі свою бібліотеку, приблизно 4 000 томів а також цінні стародруки. Згодом заснував фундацію, відсотки якої в сумі 1 200 корон призначив на побільшення тієї бібліотеки.

17 грудня 1900 р. Папа Лев XIII іменував владика Шептицького на галицького митрополита, а 17 січня 1901 р. відбулася його інсталяція в церкві св. Юрія у Львові.²⁶

Генеральний вікарій о. Василь Фацієвич

Чотири роки Станиславівська дієцезія не мала владика, бо тоді змагалися за кандидата на єпископа митрополит Андрей і польські кола, що їх репрезентував галицький намісник цісаря, поляк. Митрополит поставив як свого кандидата тодішнього ректора духовної семінарії у Львові — о. д-ра Григорія Хомишина, який допоміг митрополитові зреформувати й духово оновити ту семінарію. Натомість польські впливові кола хотіли, щоб єпископом у Станиславові став москвофіл о. Мартин Пакіш.

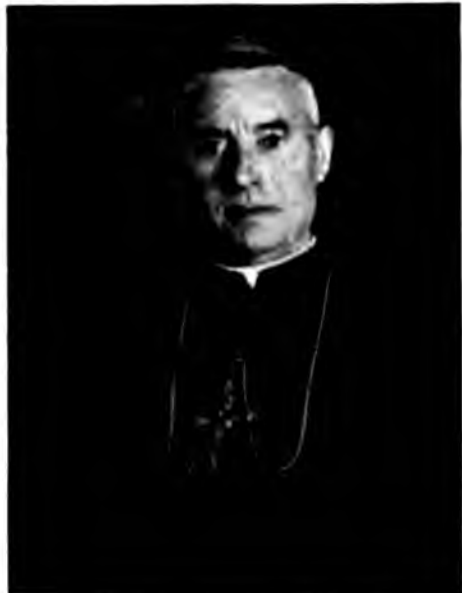
Змагання і так сказати б, «торги» за кандидатів та заходи в тій справі тривали довго, а за той час управляв станиславівською дієцезією в духовних

²⁶ Діяльність Владика Андрея в Станиславові представлена тут за вищезитоним вже працею о. Приня І. Назарка, стор. 226—227, який покликуються між іншим на працю о. проф. Івана Лятишевського, що згодом став єпископом-помічником в Станиславові: «Митрополит Андрій Шептицький як Єпископ Станиславівський», «Богословія», т. IV, (1926), книжка 1—4, а також на працю о. проф. Тита Галуциньського, ЧСВВ: Andreas Szeptuckyj, OSBM, Metropolita Haliciensis, „Analecta OSBM“, s. II, v. I, 2—3, Romae 1950. — та на інші твори. Тут відмічу, що до 1925 р. найповніше зображено життя і діяльність митрополита Андрея Шептицького в згаданому томі «Богословія»: том IV, 1926, кн. 1—4, який є збіркою працею більше авторів, що з'ясували різні ділянки його великої і багатобічної діяльності.

справах капітульний вікарій і архипресвітер єпископської Капітули о. Василь Фацієвич; маєтковими справами завідував т. зв. адміністратор темпоралій — о. Іван Дамаскин Микола Литвинович, що був архидияконом єпископської Капітули.

Св. п. Єпископ Григорій Хомишин
(1867—1947)

Св. п. Єпископ Іван Лятишевський
(1879—1957)

Фото із зб. Й. Комарницького

Ген. вікарій о. В. Фацієвич був вдівцем і за церковним правом не міг стати єпископом. У час його управління дієцезією поставлено будинок для духовної семінарії. В 1902 році посвячено наріжний камінь, а 1903 року закінчено будову. Спершу мешкали в тому будинку священники й відбувалися в ньому реколекції. Аж в дні 14 січня 1907 р. відкрито в ньому духовну семінарію, вже за владика Григорія Хомишина.

Владика Григорій Хомишин

На пропозицію митр. Андрея цар Франц Йосиф I іменував ректора Григорія Хомишина станіславівським єпископом 16 квітня 1904 р., а митрополит Андрей потвердив царську номінацію 23 квітня того ж року. Три церковні єрархи, а саме митр. Андрей, перемиський владика Костянтин Чехович і архієпископ вірменського обряду Йосиф Теодорович висвятили номіната на єпископа й довершили його інсталяції 19 червня 1904 р. в станіславівській катедральній церкві.

Молодь середніх шкіл утворила шпалір від єпископської палати до катедральної церкви, коли владика святителі і владика ішли на інсталяцію.

Делегація української Станіславівської громади, під проводом радника Карановича, принесла новому владіці в дарунку мітру і жезл (виготовлені в майстерні Дуткевича біля катедральної церкви).

Тодішній царський намісник Галичини — поляк, граф Андрій Потоцький прислав новому владіці в дарунку пару буланых коней. Владика продав ті коні, а гроші призначив на церковні цілі. (За інформаціями д-ра І. Волянського).

Свою єпископську діяльність почав Преосв. Григорій передусім від реколекцій для духовенства, якими хотів перевиховати, зміцнити духово й заохотити до ревної праці душпастирської.

Далі владика почав переводити канонічні візитації парохій, а при тому давав кількадевні, й інколи довші двотижневі місії для візитованих парохій, під час яких сам проповідував з великим успіхом і сам сповідав людей.

1910 року видав владика «Пастирський лист про часте і щоденне св. Причастя», а в 1912 р. опублікував працю «Про Найсвятішу Евхаристію». Вже після першої світової війни, в 1920 р. появилася його велика праця «Набоженство до Найсвятішого Серця Господа Нашого Ісуса Христа» (460 сторінок, формату вел. 8-ки).

Єпископ Григорій доповнив свою капітулу двома, а згодом третім крилошанами, свідомими українцями. Дотогочасні члени капітули були здебільша москвофіли, з винятком о. Івана Гробельського. Вони були невдоволені, що владика свідомий українець. Отець мітрат В. Фацієвич перенісся до іншої дієцезії. Владика іменував крилошанами 1905 р. о. д-ра Франца Щепковича, що згодом став професором місцевої Духовної Семінарії, і о. Івана Редкевича, знаменитого проповідника, що до того часу був сотрудником у церкві св. Юрія у Львові, а в 1910 р. о. мітрата Івана Гордієвського, відомого діяча на Поділлі.

Старанням владики уряд асигнував фонди на утримання Духовної Семінарії. Її ректором призначив владика 1906 р. о. Єремію Ломницького, ЧСВВ, а її професорами о. д-ра Тита Галуциньського і о. д-ра Амвросія Редкевича. Питомців першого року (24-ох) спроваджено до Станиславова з львівської Семінарії, а питомці вищих років залишилися у Львові. Дня 14 січня 1907 р. урочисто відкрито Духовну Семінарію в Станиславові.

З кожним новим роком прибував один рік питомців більше, аж до часу, коли семінарія мала вже чотири роки студій, через що треба було більше професорів. В акад. році 1907/8 професорами семінарії стали: о. д-р Франц Щепкович, о. д-р Йосиф Коциловський, ЧСВВ, що був одночасно віце-ректором, о. д-р Іван Лятишевський і о. д-р Василь Баран.

В акад. році 1908/9 о. Т. Галуциньський вступив до монастиря Отців Василян, а виклади його предмету, а саме біблічних студій перейняли частково о. крил. д-р І. Гробельський і о. д-р В. Баран.

Коли 1915 р. російське військо вивезло о. Є. Ломницького ЧСВВ, як закладника (він помер на засланні в Сібірську 1916), то ректором став о. Михайло Вальницький, а від 15 червня 1923 р. о. д-р Авксентій Бойчук.

Таким способом почала здійснюватися мрія владики, щоб виховати нове духовенство під своїм безпосереднім доглядом, і друга мрія, щоб запевнити собі допомогу Отців Василян, до яких мав довір'я і симпатію.

Вже тоді владика дбав про розвиток монаших Чинів і Згромаджень та допомагав їм матеріально. Напр., ще в травні 1900 р. Сестри Василянки перенеслися були до фундації ім. інж. Ол. Осостовича при вул. Заболотівській, яку перезвано згодом на Петра Скарги, ч. 17, якою завідувала єпископська капітула. В липні 1909 р. капітула віддала той дім на власність Сестер Василянок, які вели там інститут для дівчат, а від осені того року почали вести початкову школу й учительську семінарію. З допомогою владики Сестри вибудували на тій площі праве крило нового будинку в 1911—12 рр., де примістилися їх монастир і ведені ними установи.²⁷

²⁷ Див.: Д-р М. С. Цьорох, ЧСВВ, «Погляд на історію та виховну діяльність монахинь Василянок», 2-ге видання, Рим 1964, стор. 173—174.

*Українська католицька катедрa
(Фото з 1930-их рр.)*

Із зб. Марії Голубової

Товариство Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії вело успішно діяльність під енергійним проводом о. мітрата Івана Гордієвського. Воно прибирало стільки грошей, що закупило дві площі — одну в центрі міста для будови прибуткового дому, а другу площу під будову нової катедральної церкви, при вул. Третього Мая (це була площа по спаленому млині Імердауера). На першій площі вибудовано один з найкращих великих домів, на розі вул. Липової і Собеського, в якому приміщувалися готель, кінова зала, крамниці і приватні мешкання. На будову того дому зтягнуто великі позички, сплачування яких протяглося аж після I-ої світової війни, але дім давав і поважні прибутки.

Станиславівське єпископство не було вивіноване в прибутковій земельній посілості. Єпископ діставав тільки 20 000 корон річно з релігійного фонду, яким завідувала держава. Це було мало для дієцезальних потреб. У час творення станиславівської дієцезії тодішній львівський митрополит обіцяв вивінувати станиславівську дієцезію частиною своїх великих земельних дібр. Цього не здійснено. Приблизно 1905 р. митрополит Андрей дав гроші на закуп 4 000-моргової маєтності в Коршові, повіт Коломия, що її мали розпарцелювати, а її парцелю переводив о. Тит Войнаровський. Митрополит Андрей запропонував станиславівському єпископству 600 моргів дуже доброго лісу, фільварок з 300 моргами ґрунту, двір із приналежними будинками і 18 моргів саду. Це мало бути в заміну за половину тієї платні, що єпископ отримував з релігійного фонду, тобто єпископство мало отримувати не 20 000 корон, а тільки 10 000 корон, а замість других 10 000 корон мало мати прибутки з запропонованого маєтку, які, як оцінювали знавці, набагато перевищували б суму. При тому треба сказати, що Коршів мав залізничну станцію в місці і добре залізничне połącення зі Станиславом. Під час пертракцій владика завжди підкреслював, що платня в готівці корисніша, бо певніша і тієї пропозиції не прийняв.²⁸

Єпископська катедральна капітула

Вже 1887 р. владика Юліян Пелеш іменував перших членів капітули. Її статут потвердив Папа Лев XIII дня 29 січня 1894 р. Складалася капітула з трьох крилошан прелатів (архипресвітер-мітрат, архидиякон і кустос) та трьох соборних крилошан (канцлер, і двох радників, що були референтами приділених їм справ). Крім того були ще й почесні крилошани.

В 1902 р. крилошанами були такі священники: 1. о. Василь Фацієвич — архипресвітер-мітрат, настоятель капітули і капітульний вікарій, що в той час управляв дієцезією в духовних справах, а згодом перенісся до іншої дієцезії; 2. о. Іван Дамаскин Микола Литвинович — архидиякон, в той час адміністратор темпоралій (маєткових справ) дієцезії; 3. о. Симеон Ткачунік — кустос; 4. о. Северин Торонський — канцлер; 5. о. д-р Гробельський, доктор св. Богословія, — радник і референт Єпископської Консисторії; 6. о. Василь Богонос — радник і референт єпископської Консисторії. Владика Григорій Хомишин іменував крилошанами в 1905 р.: о. Івана Редкевича й о. д-ра Франца Щепковича, а 1910 р. о. мітрата Івана Гордієвського, як це згадано вже вище.

²⁸ Див. про це: О. мітрат Тит Войнаровський «Низка споминів з мого життя» в книзі: «Історичні постаті Галичини XIX—XX ст.», НТШ, Нью-Йорк—Париж—Сідней—Торонто, 1961, стор. 54—55).

Українські церкви і парохії в Станиславові

Чужинець, фригієць Ульрик Вердун, який був у Станиславові 1672 року, написав у своєму описі міста, що в Станиславові були дві руські церкви, а саме по обох боках Заболотівського передмістя (Станиславів засновано на території села Заболотова). Образи св. отця Миколая і св. Варвари з тих церков були в катедральній вежі. Крім того, українці мали свою церкву в середині самого міста, мабуть, церкву Введення в храм Пречистої Діви Марії, яка була на місці, де пізніше стояла катедральна церква. Згадані церкви на передмісті були дерев'яні, а про первісну церкву в середмісті не знайшов я даних, з чого вона була збудована.

Далі вже в році заснування міста, тобто 1662 року, власник міста Андрій Потоцький видав грамоту з дозволом будувати нову церкву, однак міщани почали її будову аж 1670 р. — на тому місці, де перед першою світовою війною була нова синагога, а докінчили її будову (через брак матеріяльних засобів) аж 1781 року. Була це церква Воскресення Христового.

Отже маємо вістки про чотири українські церкви в Станиславові в перших десятиліттях існування міста.

З дальшого часу збереглися вістки про дерев'яну церковцю на передмісті Кнігинині; яка до 1800 р. мала свого окремого пароха. Останнім її парохом в той час був о. Григорій Головінський. Однак при концентрації парохій скасовано її, а ту церковцю разом з іконостасом, але без дзвонів, закупила громада Пасічна, де в той час церква була згоріла. Але вірні Кнігинина збудували згодом своїм коштом капличку, яку з часом розширено. В 1902 р. збирали гроші на будову нової мурованої церкви в Кнігинині.

А тепер ще кілька слів про катедральну церкву. На тій території була руська церква вже в перших десятиліттях існування міста. Але згодом перейняли ту територію польські ченці Єзуїти. Вони збудували на ній костіол Тіла Христового, а також будинок, де примістили свою школу-

*Будинок поштового уряду за Польщі
(Із поштової листівки, виданої 1939 р. у Львові)*

Із зб. І. Ставничого

академію. Після скасування ордену Єзуїтів їх будинок перебрано на власність державного наукового фонду з призначенням для гімназійних шкіл, а в костьолі приміщено наперед військовий магазин (склад). Аж 1849 р. уряд відступив той костьол на українську парохіяльну церкву, яка 1885 року стала катедральною церквою. В 1886 р. почала завідувати нею єпископська капітула. Вона вирішила відновити церкву в середині коштом 130 000 корон. Її реставрація почалася 1898 р. і поступила далі в чергових роках Владика Ю. Сас-Куїловський пожертвував від себе кільканадцять тисяч корон на ту ціль.

В 1902 р. було в Станиславові дві церкви, а саме катедральна церква Воскресення Христового і церква в Кнігинині, та 6 каплиць: в міському шпиталі, в домі т. зв. інквізитів, в домі старців, в домі убогих під управою братів Альберта, в діючому інституті під управою Сестер Василіянок та каплиця Воскресення Христового в карному домі (у в'язниці), яку називали також церквою, де була окрема парохія.

В Станиславові було в той час дві парохії: 1. парохія при катедральній церкві Воскресення Христового, яка мала дві прилучені: а) вищезгадану церкву в Кнігинині з вірними з тієї місцевости і з вірними з Гірки та Кольонії; б) прилучена Кнігинин-обшар двірський; 2. парохія при цісарсько-королівському карному домі в Станиславові.

Катедральна парохія мала тоді свого пароха і 4-ох сотрудників, разом 5 душпастирів, які були катехитами в різних школах і сповняли душпастирські обов'язки в вищезгаданих каплицях. Парохія при карному домі мала пароха й одного сотрудника.²⁹

Кількість населення Станиславова за віровизнанням в 1902 році була така:

Парохія:	гр.-кат.	лат.	вірм.	гр.-оріент.	авгсб.	еванг.	жид.
Катедральна, матірня	3 900	8 334	58	209	188	—	13 826
Кнігинин, Гірка	4 203	7 348	—	—	—	535	5 892
Кнігинин, обшар двірський	106	—	інші віровизнання подано, мабуть, разом вище.				
Парохія при карному домі	595	—	інші віровизнання подано, мабуть, разом при катедр. церкві.				
Разом:	8 804	15 682	58	209	188	535	19 718

На всіх 3 397 вояків у Станиславові було 1 660 греко-католиків.

Коли підсумуємо всі віровизнання, то встановимо кількість населення Станиславова, Кнігинина, Гірки й Кольонії в 1902 р. на 47 718 душ. Українці становили тоді 19,5% всього населення (докладно: 19,48%³⁰).

²⁹ Відомості й дані для цього розділу подані за статтею о. В. Фацієвича: Мѣсто Станиславовъ і его церкви, що була надрукована в «Шематизмі... греко-кат. Епархії Станиславовской на... 1902». Станиславів, 1902, стор. XV—XVIII і 142—143.

Школи у Станиславові

Народні (початкові) школи. У вищезгаданому «Шематизмові...» на 1902 р. подано, що перший катедральний сотрудник о. Євстахій Шмериковський був катехитом при двох дівочих школах, а саме при школі ім. королевої Софії і при школі ім. Гофманової. Були це прилюдні школи, мабуть повноклясні, з польською мовою навчання, в яких мали вчити української мови, якщо була вистачальна кількість українських дітей. Крім того совітник і референт Єпископської Консисторії о. д-р Григорій Литвинович був катехитом в жіночих виділових школах в Станиславові.

В шематизмі на 1906 р. згадано, що в Станиславові є чоловічі і жіночі народні школи, але нічого не сказано про їх катехитів. В шематизмі на 1938 рік вираховано аж 5 чоловічих початкових шкіл, з яких в 1900-их роках існувало мабуть щонайменше дві, а саме школа ім. Пірамовича і школа ім. Чацького. Можливо, що вже й тоді існувала школа ім. Міцкевича. Можна припускати, що в них вчилися й українські хлопці.

В 1906 р. третій катедральний сотрудник о. Євген Гиссовський був катехитом в 6-клясній чоловічій і 4-клясній жіночій школах у Книгинині-Гірці. (Шематизм на 1906 рік).

В Станиславові була й українська початкова школа ім. Шашкевича, але немає даних, коли її відкрито. Можна припускати, що вона існувала вже перед Першою світовою війною.

В березні 1900 р. прибули до Станиславова Сестри Василіянки, які відкрили народну школу при своєму монастирі з початком навчального року 1909/10, при вул. Петра Скарги ч. 17, як школу вправ для учениць учительської семінарії, що її сестри відкрили також того самого року, а саме 1 листопада 1909 р. В грудні 1912 та народна школа дістала право прилюдности. В першому навчальному році — 1909/10 — мала та школа 23 учениці, в другому — 38, в третьому — 90, в четвертому — 136, а в п'ятому 1913/14 — 164.

При карному домі була 2-клясна етатова школа для в'язнів. Була вона мабуть на рівні початкової школи, але для дорослих.

Середні школи. В шематизмі дієцезії на 1906 р. згадано такі середні школи в Станиславові: ц.-к. польська гімназія, ц.-к. руська гімназія, ц. к. реальна школа (без клясичної філології, зі збільшеною програмою з математики, закінчення якої давало право вписатися до високих технічних шкіл — П. I.), ц. к. учительська семінарія, промислова школа, а в шематизмі на 1902 рік ще згадано й столярську школу, та подано, що другий катедральний сотрудник о. Володимир Микицей був катехитом при трьох школах: при реальній, промисловій і столярській, а совітник і референт Єпископської Консисторії — о. Михайло Семенів був професором релігії при ц. к. гімназії (в 1902 р. ще не було української гімназії в Станиславові).

При катедральній церкві було братство св. Отця Миколая, яке утримувало бурсу для молоді середніх шкіл (див. «Шематизм...», цит. вище, стор. XVII). З матеріалів до цього збірника знаємо, що вже 1900 року була в Станиславові Селянська Бурса при вул. Липовій ч. 80. Можна думати, що це була одна і та сама, бурса.

Державну гімназію з українською мовою навчання в Станиславові відкрито 1905 р. В тому часі відкриття нових середніх шкіл вимагало окремого рішення крайового сойму у Львові, де українські послы мусіли виборювати

кожну нову українську гімназію. Мусіли боротися вони й за створення української гімназії в Станиславові. Під час змагань за неї на терені сойму промовляв за її заснуванням між ін. і митрополит Андрій Шептицький на засіданні соймової комісії.

Першим і довголітнім директором цієї нової гімназії став д-р Микола Сабат, а новий будинок для неї при вул. Липовій 44 збудовано в 1907/8 рр. (Про дальший її розвиток надруковано ряд статей у цьому збірнику).

1 листопада 1909 р. Сестри Василянки відкрили українську приватну учительську семінарію (тільки перший курс-клясу) в домі фундації ім. інж. Ол. Осостовича при вул. Заболотівській, яку згодом презвано на Петра Скарги, ч. 17. Два місяці раніше відкрили вони початкову школу, а вже від року 1900 перейняли вони були ведення інституту для дівчат. З кожним навчальним роком в учительській семінарії перебував один курс (кляса) більше, так що в навч. році 1912/13 вони мали вже всі чотири курси, в яких було разом 139 учениць. Директорами тієї семінарії були до Першої світової війни Михайло Вашкевич (1909—1911/12), Теодор Грицак (1912/13) і о. Іван Сатурський (1913/14). Вчили в ній учителі місцевих шкіл й інколи самі монахині. За допомогою владики Григорія Хомишина Сестри Василянки збудували в 1911—12 рр. одно крило нового будинку для монастиря, до якого перенесли монастир, семінарію й інститут. (Подано за вище цитов. книжкою д-ра Саломії Цьорох, ЧСВВ, стор. 173—176).

Спровадження Сестер Василянок зв'язане з інститутом для дівчат, а до розвитку їх монастиря і їх шкіл причинилася фундація інж. Ол. Осостовича.

«Товариство Руських Пань» у Станиславові утримувало перед 1900 р. інститут для дівчат при вул. Казимирівській. В березні 1900 р. прибули до Станиславова Сестри Василянки, щоб перейняти управу того інституту. Спершу мешкали Сестри в Інституті при Казимирівській вулиці. Одначе вже в травні 1900 р. «Товариство Руських Пань» винаймило для Сестер і для інституту дім фундації ім. інж. Олександра Осостовича при вул. Заболотівській, презваній згодом на Петра Скарги ч. 17. Тією фундацією завідувала єпископська капітула нашої Церкви.

Одначе між «Товариством Руських Пань», що було власником інституту, і між монахинями виникли непорозуміння, через що товариство відібрало їм управу інституту, а сам інститут перенесло до іншого дому. Сестри залишилися у фундаційному домі, а разом з ними залишилося 18 дівчат з перенесеного інституту, для яких Сестри відкрили новий інститут у фундаційному домі під назвою «Інститут Марії». В липні 1909 року єпископська капітула передала їм той дім на власність. З допомогою владики Григорія Хомишина Сестри збудували в 1911—12 рр. на тій посілості одно крило нового будинку для монастиря, до якого перенесено монастир, семінарію і «Інститут Марії» для дівчат.

Українське громадське життя до Першої світової війни

1877 року засновано філію «Просвіти» в Станиславові, заходами проф. Євгена Желехівського (†1885), який був учнем Ф. Міклошича, потім був професором гімназій в Перемишлі, а згодом в Станиславові та який опрацював «Малорусько-німецький словар» т. I—II, Львів 1882—86 (II-ий том доповнив і видав Софрон Недільський). Цей словник склав Є. Желехівський фонетичним правописом і цим він причинився до введення того правопису в Галичині і на Буковині (правопис званий «желехівка»).

Довголітнім членом Віділу (Управи) станиславівської Філії «Просвіти» був доктор медичних наук і доктор філософії Михайло Коцюба, професор місцевої учительської семінарії. Згодом він став візитатором шкіл Львівської Шкільної Ради, перенісся до Львова, був членом Головного Віділу «Просвіти», провідником і речником економічної діяльності «Просвіти» (головою її економічної комісії та редактором її «Господарської Бібліотеки») і був найменований її почесним членом. В 1910—12 рр. головою станиславівської філії «Просвіти» був д-р Володимир Янович, місцевий лікар, визначний громадський і філантропійний діяч та просвітній організатор Станиславівщини. Він був також головою цієї філії і після Першої світової війни, та став почесним членом «Просвіти». (Про працю «Просвіти» й інших товариств див. докладніше в дальших статтях цього збірника).

В 1884 р. засновано «Товариство Руських Женщин» під проводом Наталії Кобринської. Після Першої світової війни переіменовано це товариство на Союз Українок.

Знаємо, що 1863 року заклали студенти університету першу тайну «Громаду» у Львові на взір київської «Громади». Як організатор таких громад визначився Данило Тянякевич, що пізніше став діяльним священиком. Він закладав громади в середніх школах. Маємо вістку, що таку тайну громаду засновано і в Станиславові. (Див. Іван Холмський: «Історія України», Нью-Йорк—Мюнхен 1949, стор. 346).

В Станиславові засновано хорове товариство «Боян» 1894 р. Його першим головою був Ромуальд Зарицький, видавець музичного календаря, що провадив музичну школу, яку 1921/22 переіменовано на Вищий Музичний Інститут ім. М. Лисенка.

Було в Станиславові також т-во «Бесіда», а після 1900 р. і «Народний комітет», який мав підготовляти й здійснювати українські політичні акції, зокрема підготовляти корисні для українців вибори послів до сойму у Львові і до парламенту в Відні.

Було засноване в Станиславові також руханкове товариство «Сокіл», яке мало свій дім. По селах Станиславівщини були поширені пожежно-руханкові товариства для молоді «Січ». Перше таке т-во заснував адвокат д-р Кирило Трильовський в селі Завалі на Снятинщині в 1900 р. Добре розвивалося т-во «Січ» в одному з найсвідоміших національно сіл в Станиславівщині, а саме в Викторіві, засноване, мабуть, в 1907—1908 рр., а далі в селі Побереже, засноване 1908 р., в Ляцькім і ін., а крім того були «Січі» майже в кожному селі судового повіту Товмач і в судовому повіті Тисьмениця, засновувані там від 1907 р. Вони улаштували повітові Січові

Фото із зб. І. Попеля
Будинок в'язниці у Станиславові,
що в ній в липні 1941 р. були
розстріляні опричниками з НКВД
всі українські політичні в'язні

Фото із зб. О. Пицка
Похорон розстріляних органами НКВД у станиславівській в'язниці українських політичних в'язнів: одну із домовин спускають у могилу

фестини в Товмачі, а також «Січі» з товмацького повіту брали участь в Січових фестинах в Станиславові, Коломиї і Городенці.

В українській державній гімназії в Станиславові проф. Григорій Кичун заснував пластовий відділ в навч. році 1911/12. Проф. Г. Кичун взяв участь у з'їзді впорядників і опікунів пластових відділів, що відбувся у Львові в днях 6—8 квітня 1913 р. У вересні того року той пластовий відділ мав бл. 80 пластунів, учасників. Багато пластунів, а також членів «Соколів» і «Січей» зголосилося до «Українських Січових Стрільців», як почали організувати їх в 1913—14 рр.

Після першої світової війни були в Станиславові «Народна Торгівля» та мабуть і «Сільський Господар». Можна припускати, що їх засновано вже правдоподібно перед першою світовою війною.

Дві політичні події в Станиславівщині

З політичного життя Станиславівщини треба згадати т. зв. баденівські вибори і хліборобські страйки.

Казімір Бадені, польський граф і політик, був намісником Галичини в 1888—95, а опісля прем'єром і міністром внутрішніх справ Австрії в 1895—97 рр. Наперед він — з доручення австрійського уряду — довів до частинного порозуміння з українцями в Галичині коштом незначних поступок для них (т. зв. «нова ера»), але під тиском польської шляхти змінив свою політику. Вже в 1895 р. відбулися вибори до галицького сойму при великих зловживаннях адміністрації, через що українці змогли вибрати тільки 14 своїх послів (не числячи москвофілів) на 150 всіх.

Ще гірші були вибори до парламенту 1897 року. Тоді застосовано проти-український злочинний терор жандармерії, а то й війська, через що дійшло до кровопролиття; вбито тоді 8-ох українців, 29 поранено, а близько 800 заарештовано. Одним із убитих був селянин Петро Стасюк в Чернівці, недалекому селі від Станиславова. Крім того, в Чернівці було тоді (27 лютого 1897 р.) 5 селян ранених і деяке число арештованих.

Іншими голосними подіями були хліборобські страйки. Польські дідичі давали досить низьку заплату селянам, здебільша безземельним, або мало-земельним, яких біда приневолювала заробляти на польських полях. Українські партії, зокрема радикальна партія підтримували страйковий рух. Найбільших розмірів набрали хліборобські страйки 1902 року, які охопили головню східні округи галицького Поділля і Покуття. В них взяли участь близько 200 000 сільських робітників (І. Холмський: *Історія України*, цит. вище вид., стор. 325).

Під час Першої світової війни (1914—1918)

28 липня 1914 р. Австро-Угорщина оголосила війну Сербії, 1 серпня — Німеччина Росії, 3 серпня — Німеччина Франції, 4 серпня — Англія Німеччині, а 6 серпня — Австро-Угорщина Росії. Так почалася Перша світова війна.

Частина австро-польської адміністрації в Галичині, що була під про-водом намісника поляка д-ра Витовта Коритовського, витворювала опінію, зокрема між австро-угорським військом, що не тільки москвофіли, але й українці сприяють Росії і є її прихильниками й зрадниками Австро-Угорщини. Як жандармерія, так і військо заарештували багато українців, а військо, головню мадярське, карало смертю без суду деяких українців внаслідок доносів про шпіонажу. Заарештованих вивозили до таборів відокремлення головню в Талергофі у Стирії, а також в Гнасі, Драгутині (Моравія), Естергамі, Гмюнді, Оберголлябруні, Енценсдорфі та Терезені.

В документах, чи в літературі можна знайти деякі імена з Станиславщини, як напр. арештували були й вивезли до табору о. О. Грегоровича (зі Станиславова), о. Луку Карвацького з Кудинова, о. Миколу Винницького — пароха Галича. (Ці прізвища подаю за книгою: д-р Григор Лужницький «Українська Церква між Сходом і Заходом», Філядельфія 1954, стор. 681—628; автор книги покликається на «Талергофській Альманахъ», Випускъ I, Львовъ 1924; Випускъ II, Львовъ 1925).

В днях 12—13 вересня 1914 р. у Микуличині ув'язнено шкільного інспектора зі Станиславова, нотаря Лева Гузара з Галича, о. Йосипа Скаліша з Красієва (коло Монастирськ) і інших українців. Вони мали бути закладниками до часу, доки там перебуватиме одна військова бригада. Але в тій бригаді був резервовий лейтенант д-р Степан Смаль-Стоцький, професор університету в Чернівцях, який заручився за льояльність чотирьох арештованих, в тому за Гузара і Навроцького. Тих чотирьох випущено, а інших тримали три дні, доки бригада не відійшла з Микуличина.

Коли прогнано московське військо 1915 року, зайняв місто Товмач коло Станиславова один австрійський військовий відділ. Старшина того відділу мав список «зрадників», що їх треба арештувати, між якими були й два брати — Іван і Петро Бурій зі Слобідки під Товмачем, що раніше помагали організувати Українських Січових Стрільців. Обох мали повісити. Вже навіть зладили шибениці. Аж рабин Ціфф, що добре знав братів, вставився за них перед старшиною і йому вдалося врятувати їх.

Російська окупаційна влада почала вже була організувати шкільництво, намагаючись вводити російську мову навчання. Для тієї мети відкрили курси московської мови для майбутніх учителів в більших містах Галичини. Тоді відкрито такий курс і в Станиславові, а також російська адміністрація почала підготову до відкриття московських гімназій у Львові і в Станиславові, однак далішні воєнні події перешкодили тому. (Див. докладніше про те в книзі Дмитра Дорошенка: «Історія України 1917—1923 рр.», 2-ге вид., Нью-Йорк, т. I, 1954, стор. 6—10).

Дня 2 травня 1915 р. армія фельдмаршала Августина фон Макенсена проломила російський фронт на відтинку Горлиці-Тарнів (Західня Галичина), почала офензиву і до кінця червня вигнала московські війська з Галичини аж по ріку Серет (лівобічну притоку Дністра), хоч згодом ще в 1915 р. москалі відсунули фронт до ріки Стрипи. Під російською окупацією залишилося тільки 8 повітів, близько до ріки Збруча. Москалі, відступаючи, вивезли багато наших людей, одних як в'язнів, інших як закладників. Ті, що втекли були перед москалями, вернулися тепер додому. Після повороту австрійського війська й адміністрації їх ставлення до українців поліпшилося.

В 1915—1916 навч. році українські школи в Станиславові відновили свою діяльність, та незабаром Станиславів попав під другу російську окупацію. Дня 4 липня 1916 р. російські війська, під проводом генерала Алексея Брусілова, почали офензиву, яка тривала до 13 серпня того року. В тому часі вони просунули фронт аж до середуші Золотої Липи й до Солотвинської Бистриці, а на Волині по ріку Стохід. Таким чином Станиславів попав вдруге під російську окупацію, і то в підфронтову смугу, бо фронт проходив над Солотвинською Бистрицею. В час московської офензиви Керенського, що почалася була 1 липня 1917 р., прорвалися були московські війська аж до Калуша, але згодом австро-угорське військо відібрало ту територію і відсунуло фронт в східньому напрямі, визволяючи Станиславівщину.

Немалий відгомін між галицькими українцями викликали революційні події на Наддніпрянській Україні в 1917 і 1918 рр., як створення Української Центральної Ради в Києві 17 березня 1917 р., великі маніфестації, з'їзди й конгреси, проголошення трьох Універсалів Центральної Ради: I-го з 23 червня 1917 р., II-го з 16 липня 1917 р., і III-го з 20 листопада 1917 р., війна з большевиками, проголошення незалежності української держави в IV. Універсалі, датованому 22 січня 1918 р., складення Берестейського миру 9 лютого 1918 р., в якому центральні держави визнали Українську Народну Республіку, та вигнання большевиків з України з допомогою військ тих держав. З приводу Берестейського миру відбулися українські маніфестації в деяких містах Галичини в тім і в Станиславові.

Створення Західньо-Української Держави

А тим часом Австро-Угорщина хилилася до упадку. Передбачаючи, що за владу в Галичині доведеться боротися з поляками, гурт українських військових старшин створив у Львові тайний «Центральний Військовий Комітет», який мав підготувати встановлення української державної влади у Східній Галичині.

Дня 16 жовтня 1918 р. появилася маніфест цісаря Карла I, в якому написано, що «Австрія по волі своїх народів має стати союзною державою, в якій кожне плем'я творить свій власний організм на області, яку воно засе-

лює». В днях 18 і 19 жовтня 1918 р. Українська Національна Рада вирішила уконститувати українську територію, що була під австро-угорським володінням, як українську державу.

Вже перед 1-им листопада створено в містах Повітові Національні Ради. В останніх днях перед тією датою Центральний Військовий Комітет вислав своїх кур'єрів (переважно студентів) до повітових центрів Галичини з українським населенням, щоб вони підготували перебрання влади в українські руки.

До Станиславова привіз відносний наказ д-р Іван Макух, адвокат з Товмача. Перед 1-им листопада він був у Львові. Центральний Військовий Комітет доручив йому виїхати негайно до Товмача й по дорозі передати в Станиславові наказ місцевому українському проводові перейняти владу.

Українська адміністрація в Станиславові

Повітові Національні Ради перейняли владу й призначили повітових комісарів. Також створено народну міліцію і перебрано державне майно. В Станиславові повітовим комісарем став місцевий адвокат і посол до австрійського парламента в 1907—1918 рр. д-р Лев Бачинський, його заступником місцевий радник суду Клим Кульчицький, а секретарем д-р Ол.

*Івано-Франківський обласний краєзнавчий музей
(Фото з 1967 р.)*

Надрага. Водночас д-р Л. Бачинський був заступником голови Української Національної Ради, а від початку січня 1919 р. став заступником президента тієї Ради та її Виділу і брав активну участь в їх праці.

Персональний склад міського уряду

Міський уряд Станиславова мав такий персональний склад: посажник міста — проф. гімназії Павло Чайківський; харчовий уряд — проф. Михайло Лаврів; начальник дирекції шляхів — інж. Іван Мирон (від січня став він Державним Секретарем тієї ділянки); санітарний шеф — д-р Володимир Янович, місцевий лікар і громадський діяч; шкільний інспектор — проф. Гнат Павлюх; прилюдна безпека — учитель Іван Слободяник; справи селянства — війт Чернієва Королюк і війт Радчі Остап'як. Командантом поліції був пор. Степан Калинович. В Станиславові було тоді 3 сотні (300 людей) жандармерії, а їх командантом був пор. Вацук.

Організація українського війська в Станиславівщині

Українська Національна Рада у Львові створила як виконну владу Західньо-Української Народної Республіки — Раду Державних Секретарів (міністрів) — 10 листопада 1918 р. День перед тим іменовано полк. Дмитра Вітовського Секретарем Військових Справ. Розпорядженням з 13 листопада 1918 р. поділив він Галичину й українську частину Буковини на три військові області: львівську, станиславівську і тернопільську, а кожній з них мали підлягати по чотири військові округи. Станиславівська область мала округи: Станиславів (повіти Станиславів, Богородчани, Надвірна, Товмач), Стрий, Коломия і Чернівці. Отже в Станиславові була Окружна і Повітова Військові Команди. Спершу покликуюно до війська мужчин українців різних річників, а на основі розпоряджень з 15 листопада від 18-го до 35-го року життя.

В Станиславові була Окружна Військова Команда, яку очолював Теодор Рожанковський, колишній посол до галицького сойму і перший командант Легіону Українських Січових Стрільців, а також Повітова Військова Команда, яку провадив сот. Русин. Командантом міста був хор. Гаморак. Військова залага в Станиславові нараховувала яких 1000 стрільців.

Окружна Команда в Станиславові сформувала два коші на базі колишніх 58 і 20 полків піхоти, що їх названо 1-им і 2-им пішшими полками. Крім цих полків, у Станиславові стояв ще кіш УСС (ком. сот. Богдан Гарасимів), який, як один з перших відгукнувся на заклик фронту й вислав під Львів один курінь УСС, що збільшив стан Легіону УСС до сили 3 куренів... Піші полки вислали на фронт три курені. У Станиславові були ще розташовані такі запасові частини: кінний запасний полк, гарматний запасовий полк, звідомний полк (зі старшинською і підстаршинською школами для вишколу зв'язківців), залізнодорожний, старшинська школа артилерії». (Див. Лев Шанковський: «Піхота Української Галицької Армії» у книзі «У. Г. Армія», т. I, стор. 153).

Інший автор подав, що за Австрії в Станиславові був 8-мий полк уланів. (Ол. Ганицький: «Кіннота У. Г. Армії», там же, стор. 205). З того можна здогадуватися, що вищезгаданий кінний запасний полк постав на базі 8-го полку уланів.

Фото із зб. О. Пицка

Похорон розстріляних органами НКВД у станиславівській в'язниці при вул. Білінського в липні 1941 року українських політичних в'язнів

Від ще іншого автора довідуємося, що на українсько-польському фронті боролася 3-тя батарея 1-го гарматного полку, яка була зі Станиславова. (Ярослав Курилюк: 1-ий гарматний полк УГА», там же, стор. 182).

Докладніше про це написав тодішній поручник Тимотей Мацьків, пізніше д-р права й суддя, у своїй статті «3-ий гарматний полк УГА», в книзі «УГА», т. II, стор. 91—94, з якої довідуємося, що перша станиславівська батарея виїхала 23 листопада 1918 р., під командою чет. Т. Мацькова, на відсіч Галицькій столиці, брала участь в боях на фронті та стала зав'язком 3-тього гарматного полку. Згодом, як виходить, в січні 1919 р. прибула на фронт зі Станиславова інша батарея, під командою Ю. Шепаровича. Вона згодом дістала назву батарея ч. 3. Це, видно, та сама батарея, про яку згадав Я. Курилюк. Обидві батареї брали участь у дальших боях.

Під кінець травня 1919 р. в Станиславові створено ще одну батарею з однорічних старшинської гарматної школи. Про цю школу докладніше написав хор. Степан Тулюк Кульчицький у статті «Старшинські школи Г. А.», у якій присвятив окремий розділ тій школі. («УГА», т. IV, стор. 268—270). Засновано цю школу при Станиславівському коші гарматного полку, а в другій половині грудня призначено для школи касарні кол. австрійського полку польової артилерії. Правильне навчання в тій школі відбувалося від 10 січня до 15 травня 1919 р. Одним з її інструкторів був вищезгаданий Т. Мацьків — від березня 1919 р. Через відступ і евакуацію не було кінцевого іспиту і свідoctв у тій школі. Перед відступом із Станиславова пор. Т. Мацьків утворив з однорічних тієї школи батарею, складену з чотирьох легких польових гармат, і вона відійшла через Нижнів до Чорткова. Далі включено її до 3-тьої Бережанської бригади, а саме до 3-го гарматного

полку, як батарею ч. 4. Вона взяла участь у бою, обороняючи Ягольницю, а далі і в Чортківській офензиві.

З неповного списку кандидатів тієї старшинської школи однорічних артилерії в Станиславові (там же, стор. 269—270) бачимо, що в ній учився між ін. теперішній редактор Енциклопедії Українознавства — д-р Володимир Кубійович, далі теперішній лікар д-р Богдан Макарушка в Нью-Йорку та відомий згодом проф. математики Мирон Зарицький і інші.

Військові лікарі і лікарні

Одним з членів Державної Ради здоров'я, яку зорганізував Державний Секретаріят Внутрішніх Справ в лютому 1919 р., був лікар Густав Добруцький, директор шпиталю в Станиславові. Лікарем для військової округи Станиславів був д-р Осип Прийма.

Військові лікарні ділилися на польові, запасні й окружні, які обслуговували гарнізони і відтяжували польові і запасні лікарні у випадку їх переповнення. У Станиславові були дві лікарні для розпорядження війська. Командантом першої був д-р Осип Маланюк, а другої — д-р Теофіль Бардах. Лікарями у них були: д-р Осип Прийма, д-р Микола Козак, д-р Микола Дикий, що помер від висипного тифу, д-р Кос і д-р Мондштайн. Медиками (-чками) були: Леонтій Максимонько, Н. Полотнюківна і Селянська. (Подано за статтею: д-р Володимир Шуровський, «Медична і санітарна Служба» в цит. вже книзі «У.Г.А.», т. I, стор. 272—273, 278 і 279).

Столиця Української Держави

Вже таки 1 листопада 1918 р. почалися у Львові бої між українським військом і польськими боївками. Згодом львівські поляки дістали більшу допомогу від поляків з польських земель і українські війська залишили Львів вночі з 21 на 22 листопада 1918 р. В зв'язку з львівськими боями провід уряду української держави переніс свій осідок наперед до Тернополя, а під кінець грудня того року, за порадою д-ра Івана Макуха, в той час секретаря (міністра) публічних робіт, до Станиславова, який був більш по середині краю і мав залізничні сполучення в різні сторони. Пропозицію такого перенесення поставила також Окружна Військова Команда в Коломиї до Секретаріату Військових Справ. Вже під кінець грудня 1918 р. перенесено Державний Секретаріят до Станиславова і приміщено його в будинку дирекції залізниць, що мав багато просторих кімнат. Тоді приїхав до Станиславова і президент Української Національної Ради — д-р Євген Петрушевич, який від жовтня 1918 р. перебував у Відні. 3-го січня 1919 р. почала свої наради Українська Національна Рада, що складалася з колишніх парламентарних і соймових послів та з новообраних делегатів від усіх повітів. Наради відбувалися в одному з найкращих будинків в Станиславові, який збудувала наша станиславівська дієцезія і в якому був тоді готель і кіно «Австрія», цей готель перезвано за української влади на «Одеса» (на розі вулиць Липової і Собіського).

Докладніше про діяльність Уряду ЗУНР у Станиславові — див. статтю о. І. Сохоцького п. н. «Станиславів — тимчасова столиця ЗУНР» та статтю І. Ставничого «Від повітового міста до столиці ЗУНР».

3 січня 1919 р. Українська Національна Рада схвалила важливий з історичного погляду закон про Об'єднання Західньої Української Республіки з Українською Народною Республікою.

Чергового дня, тобто 4 січня Українська Національна Рада іменувала новий Державний Секретаріат. Його головою (прем'єром) став д-р Сидір Голубович. Деякі секретарі залишилися ті самі, а деяким змінено їх ресорт (ділянку їх діяльності). Тоді змінено ресорт і Іванові Макухові: він став Державним Секретарем Внутрішніх Справ. Референтом релігійних справ при Державному Секретаріаті Освіти став незабаром о. д-р Іван Лятишевський, в той час професор місцевої Духовної Семінарії, а з 1930 Єпископ-Помічник. Незабаром поїхала до Києва Галицька делегація, що складалася з 65 осіб (галичан, буковинців і двох закарпатців), під проводом заступника голови Української Національної Республіки д-ра Лева Бачинського, керівника Секретаріату Закардонних Справ д-ра Лонгіна Цегельського і Секретаря Судівництва Йосипа Бурачинського.

22 січня 1919 р. відбулося торжественне проголошення об'єднання обох українських держав (зі збереженням автономії для ЗУНР) на Софійській площі в Києві: «Од нині во єдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України».

Після повороту галицької делегації з Києва відбулася найближчої неділі парада в Станиславові. Преосв. Григорій Хомишин відслужив архиерейську Божественну Літургію в катедральній церкві, в присутності представників УНРади, уряду та членів делегації до Києва, закінчену багаточисельним для об'єданого народу. На вулицях Станиславова відбулася військова парада. (Див. Микола Чубатий, «Соборність України і українське католицтво», «Шлях», ч. 3, 1959).

Від часу проголошення того об'єднання західні українські землі названо: «Західня Область Української Народної Республіки» (З.О.У.Н.Р.). Для тієї Области прийнято від тоді за державний герб тризуб замість дотогочасного лева.

Військова допомога для Карпатської України

З інших подій, що відбулися тоді в Станиславові, треба згадати військові експедиції з Коломиї і зі Станиславова та зі Стрия до Карпатської України, званої в той час «Підкарпатська Русь».

Українська Національна Рада, як Конституанта, проголосила 19 жовтня 1918 р., що до української держави має належати й Карпатська Україна. Вже на збори цієї Конституанти деякі чільніші українські закарпатські діячі вислали листа, в якому заявили свою солідарність з національними змаганнями галичан. Створені у важливіших центрах Карпатської України, а саме в Любовні на Спиші, у Сваляві і в Марморському Сиготі «Народні Ради» заявили за з'єднанням із ЗУНРеспублікою в листопаді і в грудні 1918 р.

Свої бажання в тій справі висловили й емігранти з Закарпаття в ЗСА, заявляючи ще перед тим свою прихильність до такої злуки на своєму з'їзді в Гомстеті 23 липня 1918 р. Але згодом Тома Масарик, пізніший президент ЧСР, повів між ними сильну агітацію і велика більшість їх делегатів заявила за приєднання тієї землі до Чехо-Словаччини — на з'їзді в Скрентоні 19 листопада 1918 р.

Але в перших днях січня 1919 р. прибули делегати Карпатської України до Станиславова, заявляючись за з'єднанням з ЗУНР, а Всенародні Збори Угорських Українців в Хусті (420 делегатів) вирішили 21 січня 1919 «з'єднання . . . з Соборною Україною» та прохали між ін. «щоб українське військо обсадило комітати заселені українцями . . .» Ці збори вислали делегацію

до Станиславова, під проводом Степана Клочурака, про прийняття якої написав д-р Макух, тодішній Державний Секретар Внутрішніх Справ, так:

«З великим ентузіазмом прийняла Українська Національна Рада делегатів, людей молодих і енергійних, та впровадила їх на своє засідання. Тут вітали делегацію президія і представники поодиноких фракцій. Невимовна радість панувала тоді в серцях усіх, хто переживав ці великі хвилини єднання.

«Рішення... в Хусті... і урочисте передання того рішення... — це була відповідь на рішення в Скрентоні...»

«Постанову Національної Ради в Хусті приєднатися до Західньо-Української Народної Республіки Українська Національна Рада прийняла одностайно... (Д-р Іван Макух «На народній службі», Детройт, 1958, стор. 245).

Державний Секретаріят, зв'язаний війною проти поляків не міг вислати більшого війська на Закарпаття, тільки — вже перед тими Зборами в Хусті — менші експедиції, які вирушили в першій половині січня 1919 р. з Коломиї і Станиславова та зі Стрия. Експедиція з Коломиї вирушила 7 січня. Мабуть до неї долучилася експедиція зі Станиславова на залізничній лінії в Делятині (це непевне). Того самого дня ця експедиція зайняла Ясіня, перемогла мадярів під Раховом 17 січня і зайняла Сигіт, але мусіла врешті відступити з великими втратами — перед мадярськими й румунськими військами. Друга експедиція наперед зайняла Мукачів, але була примушена відступити з втратами перед мадярською перевагою.³⁰

Ухвалення законів у Станиславові

Українська Національна Рада у Станиславові ухвалила низку важливих законів. Вже у Львові ухвалено основний закон про самостійність земель, що були під австро-угорською владою, і закони про тимчасову адміністрацію держави та про тимчасову організацію судів, а в Станиславові схвалено, крім згаданого закону про об'єднання обох українських держав та постанови про приєднання Закарпаття, ще закони про доповняльний статут Національної Ради, про її Виділ, про незайманість її членів, про спосіб оповіщення законів і розпоряджень, про мову державних установ, про основи шкільництва, про громадянство й громадські права та обов'язки, про 8-годинний день праці та врешті два найдвші закони, а саме про земельну реформу, ухвалений 14 квітня, і про вибори до союму, ухвалений 15 квітня. Тут треба ствердити, що проєкт двох важливих законів, а саме закону про об'єднання обох українських держав з 3 січня і закону про земельну реформу опрацював місцевий, станиславівський адвокат д-р Лев Бачинський, в той час заступник президента Української Національної Ради і її Виділу.

³⁰ Ті події з'ясовано тут в основному за книжкою С. Ярославина тобто о. І. Сохоцького, «Визвольна боротьба на Західньо-Українських Землях», Філядельфія 1956, стор. 84, 92, 101, з тією різницею, що додано тут про експедицію зі Стрия, бо о. І. Сохоцький говорить тільки про експедицію з Коломиї і другу зі Станиславова. Натомість проф. Лев Шанковський у своїй вище цит. статті у примітці ствердив, що «військову виправу на Закарпаття організували запасні коші в Стрию (на Мукачево) та в Станиславові (на Мармароський Сигіт)» при чому згадав, що перед тим вислано пропагандивний рейд групи стрийських пластунів по Закарпатті», під командою кол. хор. УСС — Юрка Гарасимова. («УГА» т. I, стор. 153). А д-р Володимир Вемко у своїй статті «Виправу на Закарпаття» (там же, стор. 426—428) говорить про виправи з Коломиї і Стрия. Проф. Л. Шанковський в розмові зі мною висловив погляд, що Станиславівська група мабуть об'єдналася з Коломийською на згаданій залізничній лінії.

Станиславівська преса за української держави

В зв'язку з тим, що Станиславів був столицею української держави, появлялася в ньому численна українська преса, періодична й неперіодична. Список тих часописів подав д-р І. Макух у вище цит. книзі на 247—248 стор.:

Періодичними були:

«Република» — урядовий щоденник Державного Секретаріату;

«Нове Життя» — щоденник;

«Стрілець» — часопис для війська, три рази на тиждень; редактором був поет В. Пачовський, а потім д-р Осип Назарук.

«Републиканець» — революційно-демократичний тижневик, часопис «Селянсько-Робітничого Союзу»;

«Воля» — часопис Української Соціал-Демократичної Партії;

«Народ» — тижневик, а згодом щоденник Української Радикальної Партії, що його редагував журналіст Микола Балицький.

Неперіодичні часописи:

«Вістник законів і розпорядків державних ЗОУНР»;

«Вістник Державного Секретаріату Військових Справ»;

«Републиканський Самоохотник» — гумористичний, літографований журнал УСС.

«Станиславівський Голос» — часопис Повітової Національної Ради в Станиславові, появлявся двічі в тиждень (як це подав Д. Микитюк у статті «Запільні органи . . .» «УГА» т. II, стор. 40).

Школи й залізниця

Український уряд перемінив усі польські середні школи на українські і удержавнив усі українські приватні школи. Національні меншості могли відкривати свої школи під умовою, що їх учителі складуть приречення на

Фото із зб. Марії Голубової

Українські комбатанти під час походу 1942 року.
В першому ряді зліва: д-р Маланюк, пполк. Голуб, дир. Глушко, д-р Воевідка

вірність українській державі. Для їх гімназій призначено по чотири міста. Поляки не скористали з цього і гімназій не мали. В Станиславові відкрито жидівську гімназію (і в трьох інших містах) та німецьку гімназію.

Підготовляли відчинення рільничих, ремісничих і фахових шкіл, а в червні 1919 мали почати нормальну працю університетські філософічні і правничі курси в Станиславові, щоб дати змогу докінчити студії тим студентам, що вже були почали науку у тих факультетах.

При державному Секретаріаті Внутрішніх Справ у Станиславові відкрито школу державної жандармерії, у якій відбувалися також курси для поліційних підстаршин, що їх іменовано після закінчення тих курсів поліційними чотарями.

Залізниця мала великі труднощі, в тому й у Станиславові в листопаді і грудні 1918, а частинно ще й у січні 1919, бо тоді сотні тисяч війська і полонених намагалися повернутися до своїх країн і переїздили — одні зі сходу на захід чи південний захід, а другі навпаки, в протилежному напрямі. При тому полонені в деяких містах поширили пошесті і недуги. Частина з них, як напр. в Тернополі, мусіли залишитися для видужання по шпиталях, і багато з них померло.

Евакуація українського уряду і польська окупація

Після того, як Франція допомогла полякам створити під проводом ген. Й. Галлера стотисячну, добре озброєну й добре виряджену армію і коли ця армія замість проти большевиків започаткувала наступ проти Української Галицької Армії, уряд ЗОУНР, українські урядові установи і військові з'єднання мусіли покидати не тільки галицьке Поділля, але й Станиславів та Покуття. 24 травня 1919 року союзні з поляками румуни почали займати Покуття і підійшли за кілька днів до Хриплина під Станиславовом.

25 травня 1919 р. відбулася евакуація Державного Секретаріату і державних установ зі Станиславова в напрямі на Бучач. Військові частини не встигли вивезти державне майно. Дещо з того майна попало в людські руки, а дещо забрала польська влада. Незабаром польське військо зайняло Станиславів і дальша українсько-польська і большевицька війни включно зі славною Чортківською офензивою проти поляків відбулися поза територією Станиславівщини.

Після того, як Уряд УНР склав договір з Польщею 22 квітня 1920 р. і після спільного польсько-українського походу на Київ, большевики відсунули фронт аж по лінію Варшава-Замостя-Львів. В зв'язку з тим дивізія Удовиченка перейшла 10 серпня 1920 р. на правий берег Дністра, щоб боронити лінії тієї ріки. Тоді у Станиславові була одна з команд Армії УНР і українські вояки появилися знов у Станиславівщині, яка одначе, була вже під польською владою.

Із встановлюванням на українських землях польської адміністрації Станиславівщина переживала те саме, що й інші землі під Польщею. Арештування, переслідування, засилання до концентраційних таборів в Домбю і Тухолі, грошові карі, військові карні експедиції, ставали все дошкульнішими. Виявами української боротьби стали: віднова «Просвіт», збірки збіжжя на тайний український університет у Львові, дії УВО, бойкотування державного перепису населення 1921 р. і бранки до війська 1922 р. та виборів до союму й сенату — того самого року з уваги на те, що антанта ще не згодилася була на остаточне, а тільки на тимчасове прилучення тих земель до Польщі. Це сталося аж 15 березня 1923 р. Далі наступили такі події, як

Обжинки у Станиславові 1942 року: проф. Микола Лепкий одержує символічний пшеничний сніп

боротьба зі советофільством, акція «Рідної Школи», розвиток нашої кооперації, соймові вибори 1935 р. тощо.

Тут я зупинюся над розвитком нашої церкви, наших шкіл, товариств та кооперації в Станиславові чи й у Станиславівщині поміж двома світовими війнами.

Церковне життя

Станиславівська єпархія під проводом владики Григорія Хомишина продовжувала всесторонньо розвиватися. Сам Владика вів широку архипастирську діяльність, влаштовуючи численні місії для вірних і реколекції для священників.

Ректором Духовної Семінарії став у 1923 р. о. д-р Авксентій Бойчук і був ним аж до 1939 р. В 1938 р. були такі її настоятелі: віце-ректор — о. д-р Василь Василик; префект — о. Степан Вапрович; духовник: — о. Семеон Лукач.

Професорами Богословського Ліцею ім. Івана Золотоустого були в 1938 р.: Преосв. д-р Іван Лятишевський (від 1907 р.), Преосв. д-р Николай Чарнецький, о. д-р Василь Баран (від 1907 р.), о. д-р Авксентій Бойчук (він був ректором Духовної Семінарії з 1923 р., а професором з 1928 р.), о. Семеон Лукач, о. д-р Василь Василик, о. д-р Ярослав Білецький, о. д-р Ісидор Луб, ЧСВВ, о. Степан Вапрович. («Шематизм на Рік Божий 1938»: там подано й роки, коли вони стали професорами). Раніше був професором о. д-р Яків Медвецький, одначе в 1935 р. він був найменований на адміністратора Лемківщини.

Число питомців 1935 р. було 92, в тому на I-ому році — 27; на II-ому році — 26; на III-ому — 24, на IV-ому — 15. Крім того, 6 питомців із Станиславівської дієцезії студіювало в папській Семінарії св. Йосафата в Римі, а один священник студіював у Мюнхені.

Монаші Чини

В 1920-их роках владика Григорій Хомишин спровадив до Станиславова монахів Чину Найсвятішого Ізбавителя (в скороченні ЧНІ), званих також Редемптористи. Владика надав їм парохію на передмісті Гірка та вбудував каплицю й приміщення для них при вул. Голуховського.

Єпископ Григорій дбав про розвиток монаших Чинів не тільки в Станиславові, але і в інших місцевостях своєї дієцезії. За фінансовою допомогою владики побудовано дім Сестер Служебниць в Микуличині (в горах Карпатах). Розвиток монаших чинів в дієцезії за часів владичтва Кир Григорія виявляють також числа монастирів. В час, як єпископ Григорій переняв єпископство в 1904 р., то в цілій дієцезії був тільки один чоловічий монастир і 4 жіночі монастирі, а саме: монастир Отців Василян в Бучачі, 3 монастирі Сестер Служебниць, а саме в Станиславові, в Погоні та в Кудринцях. Була одна захоронка Сестер Служебниць у Самолусках. А в 1935 було в цілій дієцезії 7 чоловічих монастирів, в тому 6 Отців Василян (в Бучачі, Михайлівці, Погоні, Улашківцях, Завалі і в Станиславові-Колонії) та один монастир Отців Редемптористів у Станиславові; і 34 жіночі монастирі, в тому 2 монастирі Сестер Василянок (Станиславів і Кудринці), 26 домів згромадження Сестер Служебниць, які вели сиротинці і захоронки, а два їх доми вели приватні народні школи (в Борщеві та в Глубічку), 3 доми Згромадження Пресвятої Родини і вище згаданий дім Сестер Милосердя св. Вінкентія а Павльо, що вів захист для немовлят.

З початком 1930 р. став станиславівським єпископом-помічником Преосв. Іван Лятишевський. Народився він 17 вересня 1879 р. в ремісничій родині в Богородчанах, гімназію закінчив з відзначенням у Станиславові, а богословські студії відбудув у Львові та у Відні, де студіював історію Церкви й осягнув докторат св. Богословії. Дня 20 жовтня 1907 року висвячено його на священника і того ж року став він префектом та професором в станиславівській Духовній Семінарії. За української влади був референтом релігійних справ при Державному секретаріаті Освіти в Станиславові 1919 року. Далі був референтом і совітником консисторії і якийсь час катехитом у реальній гімназії. В 1927 р. іменовано його крилошанином, а 24 листопада 1929 — станиславівським єпископом-помічником, 19 січня 1930 — архиєпископом-пресвітером капітули і генеральним вікарієм, а 26 січня 1930 р. висвячено його на єпископа.

На терені дієцезії діяло багато церковних і релігійних товариств. Крім згаданих попередньо, між ними були:

«Апостольство Молитви» мало в 1935 р. 220 канонічно встановлених товариств, а багато було ще в стадії заснування.

Т-во ім. Івана Милостивого, засноване в добродійних цілях ще перед Першою світовою війною, розвивало свою діяльність у Станиславові, Коломиї, Снятині і в Заліщиках.

Для ширення Католицької Акції було засноване 1934 року статутове Товариство «Скала». Головним завданням цього товариства було заснування читалень і бібліотек при парохіях.

Станиславівська дієцезія і консисторія

В статті «Станиславівська Дієцезія в 1935 році», написаній на основі Шематизму на 1935 р. і вміщеній в «Новій Зорі» ч. 31, 1935 р., подано такі статистичні дані:

В 1935, а радше у 1934 р. (бо статистичні числа подано мабуть ще з попереднього року) в Станиславівській дієцезії було: вірних — 1 035 214; деканатів — 20; парохій — 419; церков — 812, в тому 419 матірніх і 393 дочерніх; крім того 72 каплиці; священників: 292 парохи, 127 завідателів, 71 сотрудників, 17 експонованих (це значить мабуть: сотрудників призначених для окремих місцевостей — П. І.) і 29 катехитів; в тому 254 жонаті, 55 вдівців, 190 безженних, а крім того ще 22 священники-монахи; разом усіх священників було 520.

Під час Першої світової війни не було іменувань крилошан. Аж в 1925 р. іменував владика Григорій крилошанами о. д-ра Якова Медвецького і о. Дмитра Степа, який був крилошанином до листопада 1931 р. Дальші іменування були такі: — о. д-р Іван Лятишевський, що згодом став єпископом-помічником; 1929 — о. д-р Авксентій Бойчук; 1930 — о. Роман Лободич; 1935 — о. Іван Луцик; 1937 — о. д-р Василь Василик.

В 1938 р. були такі члени капітули: а) крилошани прелати: 1. Преосв. Іван Лятишевський, єпископ-помічник, архипресвітер і генеральний вікарій; 2. д-р Авксентій Бойчук, архидиякон з 1937 р.; місце кустоса було вільне; б) соборні крилошани: 1. о. Роман Лободич, 2. о. Іван Луцик і 3. о. д-р Василь Василик. Крім того, було 8 почесних крилошан. Канцлером Єпископської Консисторії був о. Теодор Паливода, а її совітником й референтами були всі вище вичислені крилошани під 1938 р., а також ще о. Юстин Гірняк, о. Микола Салі і о. Михайло Ганушевський.

Наші парохії

1938 року були в Станиславі три греко-католицькі парохії:

1. Парохія при катедральній церкві Воскресення Господа Нашого Ісуса Христа. Ця парохія мала тоді пароха о. крил. Івана Луцика і трьох сотрудників — отці Роман Винничук, Іван Палагіцький, і Михайло Ярослав Салевич. Ця парохія мала прилучену церкву св. Йосифа в Станиславі-Гірці. Крім того, Отці Редемптористи вели душпастирську працю у своїй каплиці при вул. Голуховського.

2. Парохія при церкві Покрови Матері Божої у Книгинині-місті, самостійна експозитура. Завідатель — о. Йосиф Казимир Савраш.

3. Парохія при церкві Христа Царя у Станиславі-колонії (Майзлі), яку вели Отці Василіяни. Завідатель — о. Йосип Лучинський, ЧСВВ, а сотрудник — о. Григорій Балагурак, ЧСВВ.

В «Шематизмі... на Рік Божий 1938» подані такі числа греко-католиків у тих парохіях:

1. Катедральна парохія:	
А) матірня церква	6 386
Б) Прилучена церква	3 268
2. Книгинин-місто	3 268
3. Станиславів-Колонія	3 006
Р а з о м:	15 928

Якщо взяти до уваги саме місто Станиславів, тобто приблизно саму катедральну парохію разом з прилученою церквою на Гірці, то було в ній 1938 р. 9 654 греко-католиків.

Народні і середні школи

В 1938 р. були в Станиславові такі початкові школи (подаю їх за «Шематизмом . . . на Рік Божий 1938»):

А) Приватні школи з українською мовою навчання (в дужках подано прізвище отця катехита даної школи):

1. Школа Сестер Василянко, тільки для дівчат, при вул. Петра Скарги, ч. 17 (замість катехита монахиня Сестра Йосипа Ісепенко, ЧСВВ).

2. Школа ім. о. Маркіяна Шашкевича «Рідна Школа», мішана, тобто для хлопців і дівчат (о. Михайло Менцінський); цю школу закрила польська влада на деякий час в навч. році 1931/32.

Б) Приватна школа Сестер Уршулянок з польською мовою навчання для дівчат (український катехит о. Йосип Савраш).

В) Публічні школи з польською мовою навчання, в яких вчилися й українські діти:

1. Школа ім. Пірамовича для хлопців (о. Атанасій Тимків);
2. Школа ім. Чацького для хлопців (о. Юліян Вальницький);
3. Школа ім. А. Міцкевича для хлопців (той сам);
4. Школа ім. Казіміра Великого (о. Атанасій Тимків);
5. Школа ім. Альойзога для хлопців (той сам);
6. Школа ім. А. Плятер для дівчат (о. А. Тимків);
7. Школа ім. Королевої Софії для дівчат (о. Ю. Вальницький);
8. Школа ім. Королевої Ядвіги (той сам);
9. Школа Гофманової (о. А. Тимків);
10. Школа ім. Конопницької (той сам);
11. Школа ім. св. Станислава, мішана — хлопці і дівчата (той сам);
12. Школа ім. св. Йосафата, мішана (о. Ю. Вальницький).

Мабуть всі школи були школами третього ступня, це зн., що вони мали щонайменше 5 або більше учителів. У Книгинині-місті була 7-класна утраквістична школа, де вчив релігії місцевий завідувач парохії.

Фатові школи з польською мовою навчання:

1. Державна школа деревного промислу (о. Йосип Савраш);
2. Приватна школа промислова жіноча (о. д-р Біленький).

Гімназії і загальноосвітні ліцеї:

А) З українською мовою навчання:

1. Державна чоловіча гімназія і ліцей IV-ий (о. Вол. Лука Микитюк);
2. Приватна жіноча гімназія і ліцей Сестер Василянко перемінені з колишньої учительської семінарії (о. Микола Остап'як);
3. Приватна жіноча гімназія і ліцей «Рідна Школа» (о. Іван Горняткевич).

Б) З польською мовою навчання:

1. Державна чоловіча гімназія і ліцей, I, II, і III (о. Іван Слезюк);
2. Державна жіноча гімназія ім. О. Скарбовського (той сам);
3. Державна коєдукаційна купецька гімназія (о. Іван Блавацький);
4. Приватна жіноча гімназія Сестер Уршулянок (о. Й. Савраш);
5. Приватна жіноча гімназія ім. Е. Ожешкової.

Крім того були ще два педагогічні ліцеї з польською мовою навчання, що їх створено замість колишніх семінарій, а саме:

1. Державний чоловічий педагогічний ліцей (о. Іван Слезюк);
2. Державний жіночий педагогічний ліцей (той сам).

Крім тих шкіл була в Станиславові ще й приватна українська музична школа, яку вело Хорове товариство «Боян». В 1921/22 навч. р. перемінено її у Вищий Музичний Інститут ім. М. Лисенка, філія у Станиславові, директором якого був О. Залеський.

В Станиславові була українська бурса для хлопців середніх шкіл і українська реміснична бурса.

Культурно-освітні й виховні товариства

Широку культурно-освітню й виховну діяльність розгорнули між двома світовими війнами на терені Станиславова і Станиславівщини «Просвіта», «Рідна Школа», «Союз Українок», «Пласт». (Про їх розвиток і діяльність див. в окремих статтях в цьому збірнику).

Крім названих діяли також Товариство «Сокіл» та «Січі» і згодом «Луги» й «Каменярі». Т-во «Сокіл» мало свій будинок при вул. 3-го мая, із залами для гімнастичних вправ і представлень.

Відновлені після 1920 р. «Січі» були розв'язані польською владою 1924 року. Замість них, з ініціативи Української Радикальної Партії, головно Романа Дашкевича й Остапа Павлова, засновано руханково-спортове т-во «Луг» в 1925 р., яке мало піввійськове забарвлення (однострої, військова муштра, наука стрільання тощо). Початково «Луг» був під впливом Радикальної Партії, пізніше УРСП, проти чого виступив Р. Дашкевич, що довело до розколу в «Лузі» 1927 р. Одні відділи пішли за Р. Дашкевичем, інші залишились під впливом УРСП. З уваги на те, що існування двох організацій під тією самою назвою було незручне й викликавало баламутство, УРСП заснувала нову організацію молоді «Каменярі», в якій виховувано молодь в дусі радикальної партії.

Економічні установи

Скоро після Першої світової війни почала свою працю філія «Сільського Господаря» в Станиславові під проводом о. Й. Раковського. Її секретарем був інж. Іван Шепарович, який згодом став довголітнім головою тієї філії. (Див. д-р Ілля Витанович «Історія українського кооперативного руху», Нью-Йорк 1964, стор. 400).

Вже в 1922 р. зорганізовано в Станиславові Повітовий Союз Кооператив, що його засновником і головним директором був Юліян Шепарович. Одначе в 1925 р. перенісся він на працю до Центросоюзу у Львові. В 1930-их роках перетворено цей Союз на Окружний Союз Кооператив (ОСК), який охоплював українські кооперативи в повітах Станиславів, Товмач і Надвірна («Маслосоюз» мав окремі об'єднання). ОСК був об'єднанням кооператив для закупу і збуту збіжжя, худоби тощо. Приблизно коло 1935 р. ОСК в Станиславові об'єднав 162 кооперативи для загального закупу і збуту. (Там же стор. 382—400).

Коли в 1932 р. послабла діяльність ОСК у Станиславові, то його Надзвірна Рада спровадила з Чехо-Словаччини інж. Іллю Сем'янчука, який закінчив економічні студії в Політехніці в Празі і залишився був на фаховій праці в ЧСР. Він виявив себе здібним адміністратором. Привів станиславівський ОСК до ладу, керував ним до II-ої світової війни. Якийсь час був головою того Союзу М. Швалюк. Головою Ради Союзу довгий час був інж. В. Дутка.

Станиславівський ОСК був одним із тих Союзів, що збували найбільше товарів, зокрема він передував у збуті живини, худоби на м'ясо, особливо його філії в Товмачі й Отинії (там же, стор. 386, 387, 400). 1937 р. станисла-

вівський ОСК збув 883 тонни збіжжя, вартости 218 853 тодішніх польських злотих.

Вже перед Першою світовою війною була в Станиславові одна крамниця «Маслосоюзу» для дрібного продажу. Про заснування Крайового Молочарського Союзу в Станиславові подав відомості д-р І. Витанович. Після Першої світової війни взялися за те діло О. Лис і інж. Андрій Палій, що вчилися молочарства в ЧСР і звітди прибули до Станиславова в 1923 р. А. Палій зговорився з проводом станиславівського «Сільського Господаря» (головою був о. Й. Раковський, а заступником І. Шепарович) і разом, без згоди централі, заснували філію Крайового Молочарського Союзу в Станиславові. Далі написав про це д-р І. Витанович так:

«До її управи ввійшли: інж. А. Палій, інж. І. Остап'як і селянин з Вікторова під Галичем, Федір Глум. Головою Надзірної Ради став учитель гімназії, проф. Данило Джерж. Викликали вони з Рудеччини до Станиславова й А. Мудрика, і от головно ці три, підготовані до діла, — А. Палій, А. Мудрик і О. Лис — перші розплянували й поділили між себе організаційну працю. Мудрик і Лис ходили пішки від села до села, організували молочарні, вчили селян модерного молочарства... А. Палій став торговельним референтом і бігав по крамницях... та продавав масло, що його доставили до «Союзу» Мудрик і Лис... (Д-р Ілля Витанович: «Історія українського кооперативного руху», Нью-Йорк 1964, стор. 404—405).

Але в березні 1924 р. на Загальних зборах Крайового Молочарського Союзу в Стрию всіх їх трьох вибрали до нової управи централі і вони перенеслися зі Станиславова, а в проводі станиславівської молочарської філії залишилися інж. М. Хомишин і Т. Котик.

У 1939 р. в Станиславові було 6 крамниць «Маслосоюзу» (там же, стор. 411).

Були в Станиславові і кредитові кооперативи, а саме «Кредитова Кооператива» й «Українська Міщанська Каса», тобто такі, що позичали гроші («Календар «Просвіти» на 1935 р., стор. 87).

В 1937 році було в станиславівському повіті разом 20 кредитових кооператив різних типів (д-р І. Витанович, цит. твір, стор. 432).

Був у Станиславові і т. зв. «Українбанк», що належав до найсильніших фінансово (всіх українбанків було 113). (Там же, стор. 433).

В 1936 р. інж. Атанас Мілянч — в порозумінні з Союзом Українських Купців і Промисловців — заснував Промбанк у Львові, а один із його відділів був у Станиславові (там же, стор. 437—438).

Треба згадати, що недалеко Станиславова, а саме в Калуші був також добре упорядкований Повітовий Союз Кооператив, який діяв у калуському й у частині долинського повітів. Той Союз мав 72 кооперативи для загального заупу і збуту, 5 міських споживчих, 15 кредитових і 6 районних молочарень, разом 98 кооператив. (Там же стор. 385).

Під першою большевицькою окупацією

1 вересня 1939 р. почалася друга світова війна, а саме німці почали війну з Польщею, під час якої в Станиславівщині німці бомбардували з літаків летовище на Діброві і знищили залізничні перехрестя в Хриплині.

Із зб. І. Ставничого

*На ринку перед новим ратушем в роки німецької окупації.
На дальшому пляні: нові копуди української катедрі*

Одначе до Станиславова прийшли не німецькі, а большевицькі війська, бо на основі договору з німцями большевики почали 17 вересня займати західно-українські і білоруські землі та зайняли їх по Буг і Сян.

Большевики встановили свою адміністрацію, присилаючи багато своїх урядовців з УССР, свою поліцію НКВД, почали достосовувати шкільництво до своєї системи, усуваючи навчання релігії, молитви й релігійні образи зі шкіл. Вони розв'язали всі українські політичні партії і національні установи, всі релігійні і національні видавництва, а почали видавати свої часописи і книжки, що пропагували атеїзм, комунізм і матеріалізм. Діяла тільки подекуди підпільно Організація Українських Націоналістів.

Большевики виарештували й заслали в глибину ССРСР численних українських активних громадян, а деякі з них втекли закордон, головно на території зайняті німцями. Хоч у той час вони ще не були повели повної боротьби з Церквою, то проте вже й тоді ув'язнювали священників, часто викликали їх на переслухання, відібрали всі церковні посілості, а то й частину мешкань у парохіяльних домах. Вже й тоді накладали вони на парохії великі податки, щоб так знищити їх. Також накладали великі податки на селян, щоб змусити їх вписуватися до «колхозів».

Большевики забрали для себе будинок Духовної Семінарії і частину єпископської палати в Станиславові. В єпископській канцелярії все поперевертали й перемішали, а частину архіву знищили. Кілька разів викликали вони владика Григорія на переслухання, посилаючи по нього авто. В той час владика дав великі повновласті отцям деканам і з їх допомогою полагоджував біжучі справи. Під час першої большевицької окупації 72-літній в той час владика Григорій виголосив сам всі 30 травневих проповідей в катедральній церкві, а в день свята Божого Тіла відбувся урочистий похід

з Найсвятішими Тайнами, який пройшов вулицями міста Станиславова; большевики не відважувалися цієї процесії розігнати.

Під малярською й німецькою окупаціями

22 червня 1941 р. німці розпочали війну з СРСР без попереднього її оголошення. Покуття, в тому і Станиславівщину зайняли малярські війська, як німецькі союзники.

30 червня 1941 р. Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголосила із львівської радіостанції відновлення Української Держави. У зв'язку з цим ОУН створила у Львові тимчасове українське правління під проводом Ярослава Стецька.

При малярському війську, яке зайняло Станиславівщину, не було представників ОУН. В Станиславові українське громадянство зорганізувало українську обласну управу під проводом кооперативного діяча Іллі Сем'янучука. При співпраці з малярським військом праця тієї управи йшла гладко.

Створений у Львові Український Краєвий Комітет зорганізував сітку своїх клітин, а саме по більших місцевостях Українські Окружні Комітети, по менших місцевостях Делегатури Українського Комітету, а по селах Мужів Довір'я. Зорганізовано таку сітку й у Станиславівщині.

Головою УОКомітету в Станиславові був проф. Микола Лепкий. Посадником міста Станиславова був гімназійний професор Іван Голембйовський.

Як у міських, так і в державних урядах було багато українців, але були й поляки. Була також і українська поліція, до якої належали тільки деякі справи.

В той час розвивалося значно українське шкільництво. Де було бодай 40 українських дітей, там можна було відкрити школу з українською мовою навчання, а де було в початковій школі бодай 20 дітей, там українська мова була предметом навчання. Те саме відносилось до польських дітей і польської мови. В початковому шкільництві було багато труднощів, як брак учителів, виїзди учителів, щоб придбати харчі, брак опалу взимку, а згодом від 1943 р. і дії партизан.

Вела свою працю українська гімназія, що в 1941/42 мала від січня 1942 р., крім нормальних клас ще 5 паралельних, т. зв. перевідних клас, разом всіх 513 учнів, в тому 400 хлопців і 113 дівчат. Гімназія була 8-класна, з навчанням грецької мови. Діяла й торговельна середня школа. УОК зорганізував також кілька званово-професійних шкіл, багато дитячих садків, дбав про бурси, допомоги для учнів тощо.

Український Краєвий Комітет мав різні відділи, в тому і Шкільний Відділ із референтами для окремих ділянок, а при Окружних Комітетах були стосовні референти, в тому й референт шкільних справ, який з своїми помічниками мав дбати про організацію і ведення дитячих садків по містах і селах, про вишкіл і призначення провідниць дитячих садків й опікувався також бурсами для молоді, для яких УОК давав великі допомоги та стипендії для молоді. Цю працю вів УОК і в Станиславові.

Хоч справа професійного шкільництва належала до шкільної влади, то проте УОК, згл. його шкільний референт допомагав організувати ті школи, бо в тому напрямі були великі труднощі, а саме важко було знайти фахових учителів чи інструкторів (ім не оплачувалося вчити в школі), підшукати приміщення, потрібні варстати чи машини тощо. Звичайно організував такі школи УОК й початково утримував їх, а після налагодження

праці в них передавав шкільній владі, але й потому УОК далі допомагав фінансово учителям чи інструкторам, щоб вони не покинули школи. Між іншим в навч. році 1941/42 проведено у Станиславові курс для підвищення кваліфікацій учительок професійних жіночих шкіл. У тому курсі взяли участь 52 учительки. Відомості про українське шкільництво в той час подав я тут за моєю недрукованою ще працею «Історія українського шкільництва в Генеральній Губернії в шкільних роках 1939/40—1944/45». Відомості про станиславівське шкільництво того часу опрацьовано в тій праці на основі звітів Шкільного Відділу при УЦК у Львові, що вів свою діяльність під проводом проф. Зенона Зеленого, який виготовив ті звіти.

З приходом німців почали відновляти свою працю і читальні «Просвіти», які згодом переіменовано, згідно з правильником Українського Центрального Комітету на Українські Освітні Товариства (УОТ), що підлягали керманічеві культурної праці в УЦК — Михайлові Кушніреві. В травні 1943 р. з ініціативи й заходами УОТ вшановано в Станиславові композитора Дениса Січинського фестивалем української пісні, при участі станиславівських хорів «Бояна» і «Думки» та хорів з Дрогобича, Коломиї і двох хорів зі Львова («Бояна» й «Сурми»).

Діяла також й організація молоді, під керівництвом Відділу Молоді при УЦК, яка в 1943 р. мала назву Виховні Спільноти Української Молоді і яка вела свою працю здебільша за зразками Пласту. Ця організація була поширена найбільше між шкільною молоддю по містах, але починала розгортати свою діяльність також по селах. Деяка частина тієї молоді брала участь у таборах, що їх улаштовувала та організація. ВСУМ видавали у Львові свій журнал «Дорога» (в дійсності видавало його єдине дозволене владою Українське Видавництво, а організація чи радше Відділ Молоді УЦК редагував його).

Фото із зб. І. Попеля

Свято Могил — 24 травня 1942: Панахида на цвинтарі

Важкими справами для населення за німців були отримування харчів на картки (малої кількості), здавання контингентів збіжжя і інших харчів для влади, примусове забирання визначеного числа людей до праці в Німеччині, а в 1943 р. долучили до того ще й масові арешти і розстріли.

Під московською окупацією

У висліді німецько-большевицької війни війська СРСР зайняли місто Станиславів дня 27 липня 1944 р. Почалася друга большевицька окупація західніх українських земель.

Настали сумні, важкі, похмурі, страшні, просто трагічні часи, під безбожницьким, жорстоким большевицько-московським режимом. Велика частина свідомих і активних українців подалися на захід, на еміграцію. Ті, що залишилися, мусіли жити під тяжким терором, в страху перед арештами, вивозами, знищенням — в атмосфері насильного встановлювання комуністичної рабської системи.

Була знищена українська Греко-Католицька Церква.

Зліквідовано всі українські національні, громадські і культурно-освітні організації.

Протеж українство, українська національна свідомість і патріотизм залишилися живими, доказом чого можуть бути численні суди над українськими діячами культури й українською молоддю Станиславова і Станиславівщини, що відбуваються там останніми роками.

(Ілюстрації до цієї статті — види міста Станиславова, фотографії станиславівських діячів та з таких чи інших подій — подані незв'язано зі змістом, але у хронологічному порядку.)

СТАНИСЛАВІВ У 1880-ИХ РОКАХ

Знайдений між паперами одного із колишніх діячів Станиславщини спогад д-ра Теофіла Окуневського був надрукований у газеті «Свобода», ч. 91 з 15 травня 1956 р. Д-р Теофіл Окуневський (народжений 1858 р. в Радівцях на Буковині, помер 19 липня 1937 р. у Городенці), адвокат, був одним із провідних діячів Галицької України і якийсь час жив і працював у Станиславові. Був співзасновником Української Радикальної Партії і з 1899 р. членом Української Національно-Демократичної Партії. В 1897—1900 і 1907—1918 був послом до австрійського парламента та в 1889—1900 і 1913—1914 послом до галицького сойму і за УНР членом Української Національної Ради і комісаром Городенщини. — Р е д а к ц і я.

Прибув я до Станиславова в 1884 р. навесні, маючи тоді 25 років, і вступив тут до адвокатської канцелярії д-ра Квятковського на місце Мілетона Бучинського, котрий власне в той час відкривав власну канцелярію.

Місто Станиславів виглядало в ту пору багато скромніше, як тепер, і розбудова його була багато менша. На вул. Липовій ледве кілька домів, 3—4 було поверхових, між ними дім б. адв. Пшибиловського, що його вже за моїх часів купив бурмістр Камінський на приміщення нашого Єпископства і Консисторії. Навпроти того дому стояв старенький партеровий домік, де мешкав наш станиславівський парох Шанковський з родиною. Тепер тут стоїть гарна 2-поверхова Духовна семінарія, — далі невеличкі доми аж до алеї з липами, на кінці якої стояв двір Ромашкана, власника сусіднього села Крехівці.

Ромашкан, хоч уважався ще за поміщика, був дуже скромним чоловіком, займався лише музикою, грав на фортепіані і коло нього гуртувалося музичне товариство, до якого мали доступ, а властиво й держали його наші українці, в першій ряді ціла родина нашого пароха о. Шанковського.

Ми молоді, сходилися часто в домі привітливого, добрячого пароха, бо там був спів, співав син Святослав, потім апеляційний радник у Станиславові, і його сестра Олена. Святослав служив тоді в суді, як судовий авскультант.

Катехитом гімназії був тоді о. Литвинович, пізніший архипресвітер, а сотрудником о. Семенів, його швагер. Жили вони обидва на поверсі в бурсі св. Николая при вул. Голуховського — дух в тій бурсі і в домі Литвиновича та Семенова був ще москвофільський. Катехитом жіночої школи був свідомий українець о. Порайко.

Характеристична на той час в Станиславові була обсада головних урядових місць. Старостою був тоді гофрат Прокопчиць, пізніший інспектор

східньо-галицьких староств. Він зовсім не таївся, що він з роду русин (українець), говорив з нами по-українськи і був строгий для себе і всіх урядовців. Хоча відчувалось тоді в Станиславові, що крайовий уряд — польський, але повітовий староста був таким маркантним австрійським державним патріотом, що жадний національний шовінізм не мав до нього доступу. Президентом суду був Паславський, перед яким рівнож трясся весь окружний суд, і тільки ми знали, що він з походження українець. Це був ходячий строгий австрійський закон, ніхто з нас доступу до нього не мав. Подібний тип стояв також на чолі державної гімназії Керек'ярто, перед яким трепетали всі професори; я заходив до нього кілька разів за якимись збірками, він говорив до мене по-українськи і давав датки. На чолі реальної школи стояв рівнож українець, дир. Чачковський, — цей вже був ближчий до нас і його родина ходила час до часу на наші імпрези. Зятем його був дир. Ілля Кокорудз, пізніший директор української гімназії у Львові.

Бурмістром в той час був Камінський, який з великим розмахом і цілою душею старався за розріст і піднесення значення міста Станиславова, задовжуючи його, коли важилось між суперницьким містом Коломиєю та Станиславомом, яке з них має стати центром Покуття. Але він своїми заходами у Відні, як посол, і своїми особистими та родинними зв'язками постарався, щоб остаточно осідком для нашого єпископства стало місто Станиславів, а не Коломия, закупив, як вже сказано, для нього дім Пшибиловського на вул. Липовій, постарався за те, щоб в Станиславові збудовано в'язничний дім коло теперішнього парку, постарався за будинок для штабу 36 полку «ляндвери» (краєвої оборони), страсував околицю Станиславова для переведення залізничної лінії та переконав міністерство шляхів у Відні, що найкращим центром залізничних сполучень має стати Станиславів. За весь той час коломийський магістрат під управою Функенштайнів та Трахтенбергів дрімав.

Вулиці міста Станиславова не мали тоді ще патріотичних імен, але називалися за напрямками, куди йшли — вул. Тисьменицька вела до Тисьмениці, Заболотівська (потім 3 мая) до Заболотова, Брукована (потім Ягайлонська) до Креховець, вул. Галицька до Галича.

Найчільнішим тоді свідомим українцем у Станиславові був гімназійний професор Євгеній Желехівський, що видавав свій українсько-німецький словар. Хоча він був хворий (мав рака на лиці), то все ж таки руководив нами молодими і заставляв нас до робіт. Пригадую собі, що як Кость Левицький написав у Львові брошуру про права товариств до зборів в Австрії, то він спонукав мене написати рецензію і я це зробив.

Другим знатним чоловіком був скромний Софрон Недільський, далі природник Верхратський. Щоб згуртувати якое нашу міську і сільську інтелігенцію і влити в неї одноцілну думку, я покористувався думкою повести всю інтелігенцію на розкопи княжого нашого города Галича, якими займався професор університету Шараневич зі Львова і парох з Залукви о. Лаврецький. Якраз тоді проф. Шараневич публікував свої звіти з тих розкопів.

Я запросив проф. Шараневича до Галича, який радо запросини прийняв і з цілою своєю родиною на означений час до Галича приїхав. Зі Станиславова й околиці зібрав я всіх, де лише знав я кого з нашої інтелігенції, замовив для цієї цілі в Станиславівським тартаку дараби, посадив на двох дарабах всю нашу інтелігенцію, для якої це була небувала весняна прогулянка, і все те Бистрицею повіз до Галича, звідки вже пішки пішли на місце розкопок. Там вже стояв проф. Шараневич, показав нам фундаменти

княжих церков, княжі саркофаги і все гарно пояснив. Пам'ятаю, що в цій прогулянці взяла участь ціла родина Шанковських, Литвиновичів, Ільницьких з Підпечар, упримнив нам ті хвили своїм співом молодий пигомець Рибак, і ми, в прегарнім настрою, подякувавши проф. Шараневичові за його виклад про нашу княжу минувшину, повернулись залізницею до Станиславова.

Коли вже сходився наш інтелігентський гурток, взявся я за порадою проф. Желехівського і Леоніда Заклинського до заснування «Бесіди» в Станиславові, якої тоді ще не було. Я постарався, чи виробив статут, з'єднав членів, наймив хату в Ринку, недалеко магістрату на 1-му поверсі, замовив у дешевій в'язничній столярні меблі і пустив «Бесіду» в рух. За образи постаралася учителька Ничаївна. Здається мені, що образ з дівчатами, що кидали вінки до води, довгі роки висів в Станиславівській «Бесіді». До неї зразу належали всі священики, хоч між ними були й москвофіли, і гімназійні вчителі. Учитель семінарії д-р Яхно дуже співчував нашій роботі і щедрою рукою нам у всім допомагали проф. реальної школи Левицький, обидва Заклинські Роман і Леонід, комісар Чорненький, Софрон Недільський, пізніший директор Коломийської гімназії, проф. Кумановський, урядовець з карного дому Білик, який оснував хор при нашій «Бесіді», залізничний урядовець Борис, проф. учительської семінарії Червінський і брат його, пізніший судовий радник в Коломії.

Коли вже була основана «Бесіда», то ми почали улашувати вечори. Вечір у честь Маркіяна Шашкевича дуже вдався. Акомпаніював до пісні «Цвітка дрібная» професор музики поляк. Вечерницями з танцями керував проф. Кумановський.

За почином Желехівського і Леоніда Заклинського рушилися ми молодші на села і стали закладати або відновляти «Просвіти». З початку в сусідніх селах Крехівці, Опришівці, потім по дальших.

Приймали нас радо всі священики і хоч деякі були з переконання москвофіли, то я ніколи не відчував в них тої негації нашого національного відродження, яка пізніше появилася у Львові, під впливом часописів, під редакцією Маркова, що стояли вже під рукою російських чорносотенців.

СТАНИСЛАВІВ У 1890 РОЦІ

Церкви, костьоли й інші святині

Станиславів був первісно селом під назвою Заболотів. Щойно 1662 р. ця оселя, яка була власністю Андрія Потоцького, одержала магдебурське право і стала містом. В цьому році побудував А. Потоцький дерев'яний, парафіяльний костюл лат. обряду і його вивінував. В 1669 р. піднесено цей костюл до гідности колегіята, при чому члени її капітули були оплачувані з доходів зі сіл Пасічна, Кривотули, Загвіздь, Скопівка та Голосків. В колегіяті вчили каноніки філософії, реторики, діалектики й апологетики. В 1718 р. обов'язок навчання в академічній колонії перейшов на єзуїтів. Існувала колегіята до часу зліквідування її австрійським урядом 1799 р. Коли дерев'яний костюл не відповідав уже потребам парафії, Андрій Потоцький побудував між 1672 і 1703 р. новий, кам'яний, поширюючи водночас будинок колегіяти. Той костюл присвячений Пречистій Діві Марії, св. Андрієві і Станиславу, є будовою в формі хреста з трьома, покритими бляхою вежами. Внутрішнє устаткування багате: різьблені, позолочувані вівтарі, два бічні мармурові. Дві з уміщених на стовпах (філярах) пам'яткових таблиць з польськими й українськими написами, вмуровано 1883 р. на згадку про Станіслава Потоцького, який загинув під час облоги Відня турками. Пожежа 1882 р. знищила дах, головну вежу та свіжо мальоване склепіння копули. Під костюлом були поховані тлінні останки родини Потоцьких в багатих саркофагах. При парохії існувала бурса, а радше музична школа для підготовки церковного хору.

Греко-католицька (уніятська) катедра була колишнім єзуїтським костюлом. Єзуїти прибули до Станиславова 1715 р., чого доказом є тогочасні згадки про призначені для них донації, по яких десять тисяч польських злотих річно, як прибутки із сіл Цуцилів і Голосків. Будову другого костюла ім. Непорочного Зачаття завершено коштом родини Потоцьких 1729 р. По скасуванні єзуїтського ордену призначено цей костюл до вжитку гімназійної молоді. Від 1847 р. став він парафіяльною, гр.-кат. церквою, а по

Фото із зб. І. Світличного

*Вівтар Матері Божої
в Катедральній Церкві у Станиславові*

заснуванні гр.-кат єпископства 1885 р. призначено його на єпископську катедру. Велика це й гарна будівля, хоч внутрі її вигляд доволі убогий і без будь-яких історичних пам'яток.

Священики римо-католицької колегії удержували спершу тільки місійний дім, що його 1722 р. переіменовано на колегію, а по скасуванні чину єзуїтів приміщено в будинку колегії гімназію, яка збереглася до нових часів. Це великий, двоповерховий, критий лупком будинок.

Вірменсько-католицький костьол, присвячений Непорочному Зачаттю, спершу дерев'яний, вимурувано між 1743 і 1762 р. Його відновлювано кілька разів, востаннє після пожежі 1868 р. Внутрі костьола заслуговували на увагу чудотворний образ Божої Матері, гарні фрески на стінах і галерія оперта на 14 колоннах, оздоблених статуями апостолів.

Костьол і монастир оо. Тринітарів заснував Андрій Потоцький: спершу ці будівлі були дерев'яні, вимурувано їх 1732 р. За цесаря Йосифа монастир скасовано і замінено спершу на в'язницю, опісля на суд.

Церкву св. Николая (в середмістю) розібрано на початку XIX-ого сторіччя; церква Божої Матері при вул. Зосина Воля згоріла в 1815 р. і перестала існувати, як і церква св. Варвари (на заболотівському передмістю).

Авгсбургсько-євангелицький збір мав одну муровану святиню, а ізраїльтяни одну синагогу й три доми молитви.

Школи, друкарні і преса

Основник міста, Андрій Потоцький, заснував 1669 р. т. зв. колонію краківської академії, яку називали звичайно «академією» і вона була під управою колегіальної капітули. В 1718 р. перейшла ця академія під управу єзуїтів, а 1722 р. переіменовано її на колегію. Ця єзуїтська школа складалася з п'яти клас: три нижчі були «граматичні», дві вищі гуманістичні. Був теж однорічний курс філософії. Вчили латинської мови, і з чужих французької та німецької. При колегії утворили єзуїти студентське братство «содалісів Марії», і, мабуть, удержували теж шляхетський інтернат.

Після скасування ордену (1773 р.) управляли школою колишні єзуїти й організація школи залишилася без змін. Від 1784 р. перейшла вона у заряд австрійського уряду й одержала назву: «ц. к. гімназія» спершу з 5 та 6 класами і від 1850 р. з вісьмома. У тій школі вчилися деякі з визначних польських учених і письменників, як, наприклад, Ф. Карпінський, Стан. Яховіч, поет М. Романовський, і з українців (тод. «русинів») Антін Могилянський та Іван Вагилевич. Крім гімназії існували, тоді в Станиславові: вища школа реальна (від 1874 р.), чоловіча хлоп'яча семінарія (від 1871 р.) і при ній школа вправ, виділова дівоча школа (найчисленніша в цілій монархії), дві 4-кл. хлоп'ячі школи, дівочий 8-кл. інститут, прив. школа для навчання слуг, промислова школа для термінаторів (1833), фахова школа зі станками для столярства, токарства та сницерства (1884), школа торговельна й удержувана жидами, жидівсько-польська школа. Міська бібліотека постала 1890 р. і нараховувала 5 700 творів в 8 000 томах, переважно історичного й археологічного змісту, латинською, польською, німецькою і французькою мовами, але з неї майже ніхто не користав. Міський архів був приміщений в ратуші; в ньому були відписи привілеїв дідичів і королів (оригінали пропали) та книги судових актів.

Стан освіти в Станиславові виглядав дуже невідраднo: більше як половина мешканців (10 591 на 18 626) не вміли читати ні писати.

Різних часописів розходилося в місті (1886 р.) 827 примірників. Одна книгарня і при ній читальня (від 1823 року) заспокоювали духові по-

треби міста й околиці. Польське «Т-во народної освіти» заснувало міську читальню в Станиславові і чотири в повіті.

В місті було дві друкарні. Від 1848 р. виходило тут багато, але недовговічних часописів, як ось: «Дзеннік Станіславовскі», «Омнібус», «Курер Станіславовскі», «Гонець», «Постемп», «Кроніка», «Мецанін»; з українських «Денниця» та «Господар і Промисленник». В той час (1890) виходило два часописи: польський «Курер станіславовскі» й український «Вістник станиславівської Епархії». «Календаж станіславовскі» виходив в рр. 1836—1883. Протягом деякого часу появлявся календар німецький.

Рух населення і санітарні умови

Смертність у місті Станиславові була вищою від середньої в порівнянні з більшими містами Галичини. Найбільше людей вмирало на заразливі недуги, хвороби легенів та віддихові. Рух населення в Станиславові без Княгинина 1888 р. був такий: народжених 715, померлих 650; в повіті разом із містом — народжених 4 903, померлих 3 876. Коли взяти до уваги останні сім років (1880—1887), то одержимо в Станиславові й Княгинині-Колонії на 19 445 мешканців річно 734 випадки смерті, отже на тисячу мешканців 37,7‰. Пересічна смертність у повіті виносила річно 3 696 випадків, отже на 1 000 осіб 42‰. Жидівське населення зросло (в рр. 1875—1882) на 20‰, католицьке лат. на 1.12‰. Станиславів мав три шпитали: гарнізонний, загальний ім. архикнязя Фердинанда (від 1841 р.) і жидівський (від 1845 р.). Аптек у повіті було 4 (3 в Станиславові й 1 в Галичі), лікарів 13 (11 в Станиславові і 2 в Галичі), хірургів 8 (в Станиславові 6), повитух 24 (22 в Станиславові, 2 в Галичі), 1 дентист, 1 ветеринар. Давніший цвинтар був на тисменицькому передмісті, при ньому стояв костюл св. Йосифа, тепер там готель Камінського. Новий цвинтар для всіх християнських віроісповідань засновано 1782 р. Місто мало багато приватних садів, але тільки один публічний — «на валах» за давнім замком. Вода до пиття в Станиславові була дуже погана, особливо в середмістю.

Не від речі буде доповнити ці відомості деякими даними про *станіславівський повіт*, коли йдеться про стан шкільництва та культурні товариства, централі яких були очевидно в Станиславові та які діяли в усьому повіті.* Школи: стан. повіт творив разом з товмацьким одну шкільну округу. Народних, публічних шкіл було у повіті в 1888 р. 60, а саме в Станиславові 1 дівоча 8-кл., 2 хлоп. 5-кл., 1 дів. 4-кл. і 1 хлоп. 4-кл., 2 коедук. 3-кл., 1 двокласова й 1 однокл. Приватних шкіл було 3: 4-кл. жидівсько-польська, дів. 8-кл. інститут в Станиславові і дів. научне заведення в Маріямполі. З польською викл. мовою було шкіл 13, з українською 49, двомовних 1. В народних школах працювало 61 учителів і 30 учительок. Кількість дітей в нар. публічних школах виносила 1888 р. 3 507 хлопців, 2 860 дівчат, — в прив. школах було 412 хлопців і 86 дівчат.

В Станиславові й повіті діяли такі товариства: Філія педагогічного Т-ва, Коло учителів вищих шкіл, Т-во народної освіти для Станиславова й околиці, Філія Т-ва «Просвіта», Т-во ім. Монюшки з муз. школою, Т-во руських жінок, Т-во взаємної помочі учителів, гімнастичне Т-во «Сокул», ловецьке Т-во Губерта, міське казино (від 1822 р.), руська Читальня, ремісниче Т-во «Гвізда», жидівське купецьке казино.

* У цій статті використано «Словник географічни крулевства польскеро і інших краюф словянскіх», виданий під редакцією Брон. Хлебовського і Влад. Валевського, том XI, Варшава 1890.

УПРАВА МІСТА СТАНИСЛАВОВА

І. До 1900 року

Станиславів був, як відомо, первісно селом під назвою Заболотів. Власниками його були польські магнати Потоцькі. На підставі ерекційного привілею з травня 1662 р. одержала ця оселя магдебурзьке право і назву «Станиславів». В 1663 р. дістало місто право вибору вїттів і лавників, тобто членів міської ради. Вибори відбувалися звичайно на Новий Рік в присутності замкових намісників, яких називано «бургграфами». Звичайно вибрано 12 осіб, з-посеред яких дідич назначував двох бурмістрів або президентів (проконсулес), після чого міщани вибирали ще двох лавників так, що назагал вибрано разом з бурмістрами 14 членів міської управи. Надто щороку відбувалися загальні збори громадян (коммунітас цівюм), на яких вибрано з участю радних двох «рахмістрів» («люнарів» або «квесторів») для управи доходами й розходами міста і 12 мужів з-поміж усіх громадян для контролі фінансового стану і господарки міським майном.

Головою т. зв. лавничого уряду, якому підлягало карне судівництво, був вїт, вибирали його з-поміж себе радні (лавники), або його заступник; головою міської ради був один з бурмістрів і до нього належали міська адміністрація і судівництво в справах *цивільних*. Наради міської управи, як і лавників відбувалися навпереміну в ратуші. Обидва ці уряди мали право в спірних або сумнівних справах відкликуватися на підставі королівського привілею до короля. На щорічних зборах послїльства вирішувано т. зв. плебісцити. Реміснича людність діставала рівні права з рештою міщанства: двадцять ремісників однієї категорії могли вже творити власний цех; вибори цехмістрів відбувалися щороку. Цехи були під контролею міської ради, яка видавала дозвіл на творення нових цехів, затверджувала вибори, відбирала присягу від цехмістрів, оцінювала вартість і якість ремісничої продукції. В різницькому цехові молодшими і старшими «цеховими братами» могли бути не тільки християни, але й лютерани й жиди. Та старшим цехмістром міг бути «тільки з польського народу», а молодшим теж і «з руского». Міщани й підміщани дістали право будувати броварні, солодівні й винниці, з тією тільки різницею, що підміщани (субурбані) були обов'язані платити дідичам дещо більші податки, а ситити мед взагалі не могли. В користь дідичів ішли з міста такі доходи: податок чиншовий, ґрунтовий, від горілки, пива й сиченого меду, а пізніше ще оплати від збіжжя і солоду, бджільного вулика, від різників за ятки і право виконувати їхнє ремесло, торгове, ярмаркове і мостове. Приходи люнарій, призначені на направи валів і мурів, на гармати, стрільний порох, заплату й одяг для 6-тїох міських слуг (містеріялес) складалися з оплат за ваги, пропанації, ропи, з брукового, помірнього, перевозженого пива, воскобїйні,

дьюгтю, мазі та судовокарних оплат вище п'яти злотих. На удержання урядів лавних і радних були призначені оплати з лазні, цегельні і вапняної печі, бляхарні, страганів на ринку і судових оплат вище 5 злотих. Жиди дістали окремий привілей 17 вересня 1662 р., що його опісля затвердив Юзеф Потоцький між 1703 і 1736 р. На його підставі дістали вони право «вільного будування й осідку, шинкування, гандлю й довільного зарібку». У всіх «судових трансакціях» могли відкликуватися до замкової юрисдикції, а «славетні войтве» обох націй (польської й вірменської) не мали над ними ніякої влади.

Коли в місті почали все численніше поселюватися вірмени (їх первісним торговельним осередком була Тисьмениця), то і їм в січні 1677 р. Андрій Потоцький надав привілей, що його затвердив король Ян III. Собеський. Від тоді могли вони теж користати з маґдебурзького права. Вони вибирали своїх 12 доживотних радних, а з-посеред них щорічно вїята, двох маршалків (президентів), лавників і радних. Вірменські лавники з вїйтом судили карні, а маршалки завідували вірменською громадою і судили справи цивільні. Від присуду обох вірменських урядів можна було відкликуватися до дідича згл. до визначеної ним особи. В процесах карних меншої ваги засідали вїйти і лавники одного тільки народу, але в справах «горлових» збиралися спільно і судили в присутності замкового делегата. Такий карний трибунал мав назву «секвестру» і відіграв сумну ролю в переслідуванні нашого гірського й покутського підпілля, що його поляки називали згїрдливо «опришками». Вірменське населення мало, нарівні з польською людяністю, право до всіх доходів (льонарій), вибирало щорічно до заряду льонарії свого урядовця (льонгера), а до побору податків своїх «екзакторів». Їх доходи йшли до рук «панів маршалків», які могли видавати з каси гроші тільки за поквітуванням вїята. На удержання радного й лавничого урядів призначено «вірменській нації» млин під Звіринцем. Крім міської ради мали вірмени ще більшу раду, яка була для них тим, чим було загальне зібрання для поляків. На цій більшій раді ухвалювано «плебісцити».

Такий стан тривав без зміни аж до переходу під владу Австрії. Тоді утворено «циркули» зі старостами у проводі. Магістрат і «домініюм» перейшли тоді в справах політично-адміністраційних під владу урядів циркулових. Від 1775 р. замкові делегати не брали вже участі в лавничому суді. Патентом з 1786 р. цісар Йосиф II, запровадив ще більші зміни. Місто одержало судового урядовця — синдика, який разом з бурмістром і асесорами творив міську управу або магістрат, що виконував судівництво в цивільних і поліційних справах, разом із цим і політичну владу. Магістрат заряджував міським майном і добродійними заведеннями. Від бурмістра і синдика вимагали правничої освіти. До помочі додавано т. зв. асесорів. Контроля над адміністрацією міського майна і опіка над його цілістю належали до компетенції «виділу», членів якого (електорів) покликував уряд з-поміж міських громадян. Конскрипційні і рекрутаційні справи залагоджувало «домініюм», яке й оплачувало такі чинності. В 1801 р. релігійний фонд, а властиво уряд, набув доміняльні права від Прота Потоцького, а в 1848 р. відкупило їх місто від уряду.

Створений патентом Йосифа II. стан перетривав з малими змінами до 1855 р., а саме до впровадження в життя т. зв. провізоричної устави, яка обмежувала міське самоврядування. Скасовано тоді уряд синдиків, містові відібрано судівництво і вїддано його судам окружному й місько-делегованому. Магістратові залишено тільки управу майном і фондами добродійних установ та виконання адміністраційної поліції. На підставі громадської

устави з 1862 р. і краювої з 1866 р. міська репрезентація складалася з міської ради (управи) під проводом бурмістра, і як керівного й контрольного чинника і магістрату, як виконного уряду. Міську раду творили 36 членів і 18 заступників, що їх вибирали безпосередньо три виборчі кола на протяз шести років. Бурмістра, його заступника і 5 асесорів вибирала рада з-поміж себе. Поліція під командою інспектора, нараховувала 34 особи, вогнева сторожа 19, санітарну службу повнили лікар і ветеринар.

Майно міста складалося з фільварку з городом в селі Княгинині і з тамошньої пропінатії, з пасовиська в Діброві, з кількох кам'яниць і реальностей, з газового заведення, ґрунтів і публічних огородів і площ в місті, з капіталів у вартостевих паперах або на гіпотеках. Крім того громада мала право пропінатії у самому місті, яке в 1888 р. дало річного прибутку 43727 зл. Міський бюджет в цьому році виказував звичайних доходів 190477 зл., звичайних розходів 206457 зл., проте недобір вносив 15980 зл.; надзвичайних доходів було 147190 зл., а розходів 148505 зл., отже надзвичайний недобір 1315 зл. Міське задовження в згаданому році виносило 1029052 злотих.

Станиславів став осідком самоуправної влади (повітова рада і виділ, міська рада і магістрат) і влади державної: староства з відділами адміністративним, податковим, технічним і окружною інспекцією лісів на 20 повітів, окружною дирекцією скарбу на 7 повітів, окружною шкільною радою на 2 повіти, обводовим судом на 12 повітів і одним місько-делегованим, державною прокуратурою, двома ц. к. нотаріятами і 12-ма адвокатами, карним заведенням на 1000 в'язнів з двома каплицями і школою, поштово-телеграфічним урядом, урядом мір і ваг, окружним, гірничим урядом на 32 повіти, повітовою командою жандармерії й оціночною комісією.

Релігійно-обрядову владу виконували:

Греко-католицьке єпископство, яке номінально існувало від 1850 р., та через брак фондів утворено дієцезію щойно 10 січня 1886 р. Капітула складалася з 6 членів: трьох прелатів і трьох каноніків. Обшир дієцезії виносив 440 кв. миль (260 в Галичині, 180 в Буковині). До неї належали 436 парафій, які творили 20 деканатів а саме: Богородчани, Буковина, Бучач, Галич, Городенка, Гусятин, Жуків, Заліщики, Коломия, Косів, Кудринці, Надвірна, Пістийн, Скала, Снятин, Станиславів, Товмач, Тисьмениця, Усте Зелене і Чортків. — До гр. кат. станиславівського деканату належало 20 Парафій: Вовчинець, Загвіздь, Іванівка, Крехівці, Лисець, Лисець Старий, Опришівці, Павелче, Пасічна, Пациків, Підлуże, Посіч, Радча, Станиславів (місто і село Княгинин), Угорники, Угринів Долішній, Чернів, Хом'яків, Хриплин і Ямниця.

Римо-католицький деканат належав до львівської архидієцезії і охоплював 10 парафій, 2 капелянії й одну експозитуру. В його склад входили парафії в Богородчанах, Галіччі, Єзуполі, Лисці, Надвірній, Отинії, Солотвині, Станиславові (місті і 16 селах), Товмачі, Тисьмениці; капелянії в Делятині і Нижневі; експозитура в Тарновиці Пільній.

Вірменсько-католицький деканат, який належав до львівської архидієцезії, мав чотири парафії: Станиславів, Тисьмениця, Лисець і Бережани.

Авгсбурзький-євангелицький філіял належав до громади Угарсталь під Калушем.

Існувала в Станиславові також ізраїльська віроісповідна громада з рабінном на чолі.

Місто вибирало одного посла до краювого сейму і разом з Тисьменицею одного до парляменту.

II. До 1944 року

Такий стан існував у міській управі на початку 20-го сторіччя: в часі до 1. світової війни він вдержався без основних, статуткових змін. У зв'язку з виборами були щонайбільше персональні зміни, або ж в складі магістратських урядовців.

Короткий період української державности не змінив в основі структури управи міста поза тим, що відносні функції виконували, крім представників польського і жидівського населення переважно українці. (Про це див. статтю ред. І. Ставничого «Від повітового міста до столиці ЗУНР»).

Коли після невдачі нашого визвольного зриву Західня Україна, в тому й Станиславів, опинилися знову під польською адміністрацією, управу міста очолював, як бурмістр, до 1936 р. власник друкарні Вацлав Хованец, а після нього провідний, місцевий «стшелец» Ян Котлярчик, який в 1939 р. вітав від управи міста большевиків з першим їх приходом на наші землі. Після цього він втік, мабуть до Румунії, а за це большевики вивезли опісля його жінку і дитину на Сибір. Воевода Ягодзінський виїхав зі своїм адмін. апаратом скоріше. В часі урядування згаданих двох бурмістрів, міська управа діяла вже не з вибору, а з призначення воевідського уряду; належали до неї самі поляки, декілька жидів, а з українців «для прикраси» тільки один українець, залізничник Галах.

В 1939 р. віддали большевики управу м. Станиславова, до того часу незнаному, місцевому комуністові І. Бойкові, та вже навесні 1940 р. його за хабарництво арештували й вивезли, а його місце зайняв Керпічев, москаль із східніх земель. Міської ради вже не було. В магістраті працювали тоді (ще з польських часів) українці: радник Федір Величко, Гречаник, Теодор Дзюбіна, а в міському відділі освіти директор нар. школи М. Гева і Степанія Червоняк, що їх опісля гестапо зліквідувало.

Після відходу большевиків, заки ще прийшли до Станиславова мадяри й німці, тодішній керманіч Области, сл. п. інж. Ілля Сем'янчук доручив професорові української гімназії, Іванові Голембйовському перейняти управу міста, і він на цьому пості залишався увесь час німецької окупації до 1944 р. При видатній співпраці адвоката д-ра С. Шлапака і радн. Величка вдалося йому, серед незвичайно важких умов жорстокого панування німців, вже в короткому часі знормалізувати всю працю управи й магістрату. Створено тоді такі відділи: персональний, мешканевий, харчовий, приділовий (т. зв. безцугшайновий), рахунковий, санітарний, огородничий, очистки міста, технічний і правової поради. Крім цього в обсяг діяльності посадника входили: управа газівні, електривні, різні і комісія контингентів.

Коли посадник Голембйовський в порозумінні з чільними громадянами міста задумав перевести вибори до міської ради і для цього запросив їх на нараду, та вже розпочав був збори, з'явився тодішній комендант гестапо Крюгер і заборонив займатися цією справою без дозволу німецького комісара міста.

Посадника підпорядковано тоді безпосередньо комісареві міста і справа вибору управи міста стала цілком неактуальною.

(Для першої частини цієї статті використано матеріал, який подав Alojzy Szarlowski в «Słownik-u Geogr. Król. Polskiego», (Варшава 1890, т. XI, стор. 196—198); друга частина написана на підставі інформацій проф. Ів. Голембйовського і Теодора Дзюбіни.)

СТАНИСЛАВІВ — ТИМЧАСОВА СТОЛИЦЯ ЗУНР (ЗОУНР).

Коли австро-угорська монархія кінчила своє існування президент Української Парляментарної Репрезентації у Відні д-р Євген Петрушевич скликав на день 18-ого жовтня 1918 р. до Львова Українську Конституанту для вирішення дальшої долі українських земель, які належали до Австро-Угорщини. В склад Конституанти входили члени обох палат австрійського парламенту, послали до галицького і буковинського соймів та по трьох делегатів від кожної української політичної партії й академічної молоді. Представниками Станиславівщини в Конституанті були вибрані з її терену парляментарні послы: д-р *Лев Бачинський* адвокат у Станиславові, журналіст д-р *Євген Левицький*, проф. *Юліян Романчук* і, мабуть, проф. *Олександр Колесса* (три останні постійно мешкали у Львові) й адвокат з Делятина д-р *Микола Лагодинський* та соймові послы: Станиславівський єпископ *Преосв. Григорій Хомшин*, селянин із станиславівського повіту *Лазар Винничук*, лікар з Калуша д-р *Іван Курівець*, адвокат з Товмача д-р *Іван Макух* й адвокат із Богородчан д-р *Михайло Новаковський*.

Конституанта прийняла назву «Українська Національна Рада» і вибрала своїм президентом д-ра Є. Петрушевича. Дня 19 жовтня 1918 р. проголосила вона створення на українських землях Австро-Угорщини незалежної української Держави. Дня 1 листопада 1918 р. зреалізував цю ухвалу таємний Військовий Комітет під проводом сотн. *УСС Дмитра Вітовського*, що походив з села Медуха, коло Галича. Сотн. Вітовський перебрав при допомозі українського вояцтва, що служило при різних австрійських частинах, владу у Львові в українські руки. Те саме сталося в усій Галичині. Столицею нової держави, якій Національна Рада 13 жовтня дала назву «Західньо-Українська Народна Республіка», став Львів.

У Львові Н. Рада покликала також перший тимчасовий Уряд ЗУНР, Ряду Державних Секретарів під проводом д-ра *Костя Левицького*. Членами Державного Секретаріату були із станиславівської округи: полк. *Дмитро Вітовський*, секретар військових справ, інж. *Іван Мирон* із Станиславова, секретар шляхів, д-р *Іван Курівець*, секретар суспільного здоров'я, д-р *Іван Макух*, секретар публічних робіт.

Після того, як 21 листопада українські війська залишили Львів, більшість членів Державного Секретаріату і присутніх у Львові членів Національної Ради переїхали до Тернополя. Але вже прикінці грудня ці органи влади перенесли свій осідок до Станиславова. Від тоді Станиславів став тимчасовою столицею ЗУНР і ЗОУНР. Коли до того часу діяльність урядових чинників мала доривочний і часто нескоординований характер, то в станиславівському періоді умови його праці устabilізувалися і в центрі, як також по повітах розгорнулася жвава державно-творча активність.

В новій столиці почав збиратися парламент ЗУНР, Українська Національна Рада. Для її доповнення Державний Секретаріят зарядив вибір прикінці листопада делегатів до неї від кожного повіту і більшого міста. З міста Станиславова був обраний на делегата гімназійний професор *Гнат Павлюх* і зі Станиславова-Кнігинина, залізничник *Осип Устиянович*, із станиславівського повіту *Дмитро Королук*, з калуського о. *Андрій Бандера*, із надвірнянського *Василь Нагірняк*, з долиньського директор гімназії *д-р Михайло Пачовський*, з товмацького народний учитель *Августин Домбровський*, з богородчанського *Дмитро Паневник*. Доповнена так Національна Рада складалася із приблизно 150 членів. Були це самі українці, бо національні меншості, не зважаючи на запрошення українських урядових чинників, свої делегатів до Ради не вислали.

Доповнена Національна Рада зібралася дня 3 січня 1919 р. у Станиславові на свою першу сесію у великій залі місцевого кіна. *Д-р Є. Петрушевич* склав перед нею свої повновласті і вона вибрала його вдруге одноголосно своїм президентом. Крім того вибрала Рада чотирьох заступників, між якими був *д-р Лев Бачинський*. До Секретаріату Ради увійшов *Осип Устиянович*. *Д-р Є. Петрушевич* був силою свого уряду головою держави і репрезентував її назовні. Тому і мешкав постійно у Станиславові, але на основі конституції він не мав суверенних прав, які прислугують голові держави, таких, як іменування членів уряду і приймання їх димісії, право амністії, іменування начальників центральних урядів, провірювання законів, схвалення Національною Радою та їх оголошення і т. п. Права ці виконував «Виділ Національної Ради», що складався з десяти членів і відбував наради під проводом Президента Ради. До «Виділу Національної Ради» належали також *д-р Л. Бачинський* і *д-р Михайло Новаковський*. Національна Рада вела свою працю за зразком західньо-європейських парламентів. Наради відбувалися в комісіях, як наприклад, комісія для закордонних справ, фінансова, військова, шкільна, для земельної реформи, для виборчої ординації до союму й інші та на пленумі. Деякі комісії радили перманентно. Тому, що в Галичині панував громадський мир і не було партійної боротьби, вдалося Раді випрацювати і схвалити цілий ряд законів, необхідних для життя нової держави.

Вже першого дня сесії, себто 3-го січня, Національна Рада схвалила закон про злуку ЗУНР з УНР в одну Українську Народну Республіку. На Комісії для закордонних справ велися від полудня аж до пізнього вечора гарячі дискусії між прихильниками беззастережної злуки і прихильниками об'єднання з автономією для ЗУНР аж до скликання установчих зборів — з окремою законодавчою (вибраний населенням Сойм) і виконною (Державний Секретаріат) владою. Цю останню концепцію обстоював завзято *д-р Л. Бачинський* і вона врешті перемогла на комісії, а пленум Ради схвалив одноголосно без дискусії випрацьований Комісією відповідний закон. *Д-р Л. Бачинський* був також провідником делегації, яку вислали Національна Рада і Державний Секретаріат до Києва нотифікувати цю ухвалу Директорії УНР. На цій основі Директорія схвалила окремий універсал і проголосила урочисто дня 22 січня 1919 на Софійським майдані злуку усіх українських земель в одну Соборну Українську Народну Республіку. Внаслідок того члени делегації увійшли в склад Трудового Конгресу. ЗУНР одержала назву Західня Область УНР — ЗОУНР, а *д-р Петрушевич* став шостим членом Директорії.

Дня 14 квітня Національна Рада схвалила закон про земельну реформу. Головою комісії, що його випрацювала і передала на розгляд пленуму Ради,

Полк. Дмитро Вітовський (1887—1919) секретар військових справ ЗУНР

був знову д-р Лев Бачинський. Закон спирався на засаду приватної власності і викликав незадоволення наддніпрянських соціалістичних партій, які обстоювали соціалізацію землі.

Національна Рада затвердила також проект демократичної ординації до майбутнього Союму. Закон запевнював представництво в Соїмі також національним меншостям відповідно до їх чисельности. Вибори до Союму мали відбутися вже в червні 1919 р.

Цивільну і військову владу на терені Галичини виконувала Рада Державних Секретарів, яка резидувала теж в Станиславові. Іменованій Національною Радою Державний Секретаріят був з різних причин здекомплетований і подався 3-го січня 1919 р. до димісії. Уже наступного дня, 4-го січня, іменував Виділ Національної Ради нову Раду Державних Секретарів в дещо зменшеному числі Секретаріятів під проводом д-ра Сидора Голубовича. Із станиславівців увійшли в її склад *полк. Дмитро Вітовський*

— секретар військових справ, *д-р Іван Макух* — секретар внутрішніх справ та *інж. Іван Мирон* — секретар шляхів, пошт і телеграфів. Кол. секретар народного здоров'я д-р Іван Курівець, по скасуванні цього секретаріату, став начальником такого ж департаменту в секретаріаті внутрішніх справ.

Перед Державним Секретаріатом стояли, здавалося, непосильні завдання. Та завдяки жертвенній праці урядових чинників вдалося створити вповні упорядковану державу і через вісім місяців боронити галицьку землю перед польським наступом.

Станиславів був також значним військовим центром. Перебували тут три запасні полки піхоти (між ними кіш УСС), з яких відходили доповнення на фронт. Крім них стояли тут постоем ще кінний запасний полк, гарматний запасний полк (зі старшинською і підстаршинською школами для вишколу зв'язківців), залізнодорожний курінь і старшинська школа артилерії.

В Станиславові діяли теж залізнично-технічні курси, курс практикантів на урядників руху і курс для вишколу поштових урядників. Народні і середні школи були вповні зукраїнізовані. Були відкриті теж жидівська і німецька гімназії. Через брак університету мали почати в червні 1919 р. в Станиславові нормальну працю університетські філософічні і правничі курси, щоб дати змогу закінчити студії студентам, які вже почали студії на згаданих факультетах.

В Станиславові появлялася досить численна українська преса. Урядовими органами були: «Вісник законів і розпорядків ЗОУНР», у яким Виділ

*Д-р Лев Бачинський (1872—1930)
віце-президент УНРади ЗУНР*

Національної Ради містив підписані Президентом Петрушевичем і найстаршим віком членом Виділу д-ром Антоном Горбачевським, схвалені Національною Радою Закони, «Вісник Державного Секретаріату Військових Справ ЗОУНР», «Вісник Державного Секретаріату Освіти і Віроісповідань ЗОУНР», «Вісник Державного Секретаріату Шляхів». Виходив, редактований Іваном Кривецьким урядовий часопис «Републіка». Секретаріат Військових Справ видавав для армії тижневик «Стрілець». Радикальна партія видавала свій окремий орган. Лівий «Селянсько-Робітничий Союз», який безуспішно старався здобути впливи в громадянстві і перебрати владу в свої руки, видавав газету «Републіканець». Підтримували цю організацію надніпрянські соціалісти-революціонери у закупленні ними «Новім житті».

На жаль в травні 1919 р. заломився український фронт під тиском польської армії, скріпленої військами ген. Галлера з Франції. На допомогу Польщі виступила Румунія, яка окупувала Покуття по Дністер і залізничну лінію Станиславів—Надвірна. Український уряд мусів спішно залишити Станиславів. Дня 15 травня 1919 р. заняли його польські боївки. Так закінчилася роля Станиславова, як українського державного і політичного центру.

*Д-р Іван Макух (1872—1946)
секретар внутрішніх справ ЗУНР*

ВІД ПОВІТОВОГО МІСТА ДО СТОЛИЦІ ЗУНР СТАНИСЛАВІВ У 1918—1919 РОКАХ

(Окремі записи із Щоденника)

Імпозантна маніфестація Станиславівщини

Одним із найсвідоміших і найсильніших повітів Галичини був до Першої світової війни Станиславівський. Репрезентували його у віденському парламенті д-р Лев Бачинський та д-р Євген Левицький. Перебували вони здебільшого у Відні і під час війни провід у місті і в повіті вели місцеві діячі, між яким не стало голови місцевої та повітової організації українців й кількарязового кандидата на посла до парламенту із Станиславова видатного діяча й лікаря д-ра Володимира Яновича, що його московські окупанти вивезли ще в 1914 р. у глибину Росії.

Обурені польськими демонстраціями проти Берестейського миру, які відбулися по різних містах Західньої Галичини і також у Львові 18 лютого 1918 р., галицькі українці вирішили провести широкі народні маніфестації за прискорення ратифікації миру між Центральними Державами й Україною. На поклик українського проводу у Львові відбулася така маніфестація й у Станиславові в дні 3 березня 1918 р. Зорганізуванням її зайнявся окремий комітет під проводом залізничного надрадника інж. Івана Мирона.

З сіл від 9-ої години ранку почали сходитися люди. Ішли цілі села, маршовим ладом, чвірками. Переважно жіноцтво — дівчата й молодиці та молодь — хлопці. Менше було старших чоловіків, багато з-поміж яких перебували в той час на різних фронтах.

Брали участь у маніфестації корпорації залізничників, члени різних станиславівських товариств й організацій, як також молодь міських шкіл.

На площі біля греко-католицької катедри польову архиерейську Службу Божу відправив Преосв. еп. Григорій Хомишин, який разом з митратом о. Іваном Гордієвським доклав усіх зусиль, щоб надати маніфестації як найбільш урочистого характеру, дозволяючи також духовенству брати активну участь в підготові і проведенні цього національного виступу. Церковну частину маніфестації закінчив Владика Григорій патріотичною промовою, кажучи: «Безприкладна в історії світу, страшна, жорстока безпощадна війна наближається до свого кінця... Чотири роки кривавився наш нарід по цей і по той бік державної межі, що розділяла нашу націю. І ось той нарід-мученик, який найбільше страждав і по-геройськи терпів і переносив дану йому Богом долю, той нарід, над яким уже панахиду відправляли заздрі й лукаві його вороги — не згинув у вихрах віків. Він воскрес оце до нового життя. І дивним дивом цей нарід-страждалець, який стільки,

Із зб. Ю. Синишина

*Відділ січовиків на вул. Третього Мая
(Із поштової листівки, виданої у Відні 1918 р.)*

безчисленну силу кривд зазнав від інших, він саме перший на цілому світі — сказав: Досить крові, досить ворожнечі, досить сліз, нехай буде мир!»

Після Богослуження в саме полудне розпочався похід, що закінчився масовим вічем «На валах». Взяло участь у поході понад 50 тисяч людей. Тривав похід три години. Це була імпозантна українська маніфестація. Проведені поляками 18 лютого маніфестації були нічим у порівнянні до нашої. Це був справжній український «велик-день», як сказав у своїй промові «На валах» посол д-р Лев Бачинський. Маси народу пливли і пливли вулицями міста. Станиславів був заллятий хвилями з українських сіл.

Навіть чужинці не могли залишатися пасивними серед величавости цього свята. Багато з-поміж них пороздобували відкілясь жовто-блакитні стяжечки і, попричеплювавши на грудях, парадували з ними. Можна було бачити з українськими відзнаками навіть місцеву військову поліцію.

В рядах поставних дівчат і молодиць, парубочого доросту, соколів і січовиків, вояків в австрійських одностроях, ішли біловолосі, похилі літами сільські дідусі, щоб заявити свою радість з приводу відродження України, Зокрема ж із факту, що Холмщину визнано справедливо за українською державою.

Згуртувавшись на вулиці Карпінського, українці пройшли зформованим походом вулицями Голуховського, Липовою і Третього Мая і залляли мов муравлище всю площу «На валах» та її околицю. Над морем голів майоріли прапори, найрізномодніші корошовки, таблиці з надписами сіл, що брали участь у поході, транспаранти з найрізнішими гаслами.

Сонце хилилося вже до заходу, як на трибуну виступив славний наш промовець д-р Лев Бачинський. Відкривши голову, почав свою промову до непроглядних тисяч зібраного народу.

«Велика це хвилина, в якій ми тут зібралися — говорив д-р Бачинський. З одержаних саме найновіших вісток відомо, що українські війська увійшли знову до престольного города Києва. І ми радіємо. Віки чекали ми, терпіли неволю, жили в рабстві, але час прийшов і ми до сліз зворушені щастям, доживши хвилини, в якій бачимо нашу Україну самостійною, незалежною державою. Ми, які досі втішної, радісної хвилини не мали, на голови яких лихо за лихом, удар за ударом валилися, святкуємо тепер воскресіння вільної України на руїнах московського царату, що його розпад віщував Тарас Шевченко. Сьогодні зійшлися ми тут для вислову нашої непомірної, безмежної радості, що Україна вільна, самостійна, ні від кого незалежна держава! Це наше перше всеукраїнське, всенародне свято, наш перший Велик-день!»

Слухаючи слів промовця, народ радів, відчуваючи силу в собі, з якою був досі необізнаний. З кожного обличчя пробивалася гордість на приналежність до великої української нації.

В дальшому своїй промові д-р Бачинський, який прибув спеціально з Відня, щоб взяти участь у маніфестації, проголошував вимогу поділу Галичини, відокремлення Східньої Галичини від польської Західньої, об'єднання всіх австрійсько-угорських українців, висловлював вдовolenня із справедливого приєднання Холмщини до української держави, вимагав в імені всіх присутніх негайного ратифікування миру з Україною.

Після закінчення промови проведено присягу всього 50-тисячного збору на вірність Україні й українській нації, з обов'язком стати на їх оборону, коли б вони знайшлися в небезпеці, під нападом ворогів. Наприкінці з захопленням прийнято зміст телеграм до царської канцелярії і до президента ради міністрів у Відні в справі здійснення висловлених промовцем вимог.

Грімким «Вже воскресла» закінчено це свято миру й державности України. Люди почали розходитися до своїх міст і сіл з почуттям сили та надій на славу майбутність.

Повітова Українська Національна Рада

На поклик невиспущого д-ра Лева Бачинського відбулися в понеділок 1 квітня 1918 року, безпосередньо після загальних зборів філії «Просвіти» важливі довірочні наради яких двох соток представників громад з усього станиславівського повіту. На цих зборах вирішено — на пропозицію д-ра Бачинського — створити Повітову Українську Національну Раду.

Після відкриття зборів д-ром Бачинським обрано — за пропозицією ст. радника держ. залізниць інж. Івана Мирона — однодушно на предсідника зборів д-ра Івана Мандичевського і на секретаря Івана Ставничого.

Взяв перший слово посол д-р Л. Бачинський. «Маємо зробити обрахунок життя нашого народу за час війни» — почав він свою промову про становище українців під Австрією. Найперше згадав ті надії, що їх лелівав український народ з початком війни, про те, як рвалися українці до бою з московським царизмом, і, як у нагороду за запал, за виставлення легіону добровільців і за кров наших вояків приходилося «крепірувати» по Талергофах, Гмюндах. Пригадував, як прозивали українців «зрадниками», як без суду мордували й вшали безневинних людей.

В дальшому вивів промовець перед очі зібраних картину життя в Наддніпрянській Україні від березневої революції 1917-ого року, від Керенського та віроломного Леніна, який послав московські полки на Київ,

перейшов до обговорення Берестейського миру 9-го лютого 1918 р., стверджуючи, що з цієї дати настав новий час для нашої нації і що з встановленням української влади над Чорним морем покладено фундамент під кращу долю українського народу. Заторкуючи справу Холмщини, д-р Л. Бачинський різко й рішуче виступив проти відкладання Австрією ратифікації справедливого миру з Україною. «Якщо із цим ще довше будуть тягти — заявив він, — то ми скажемо: Не хочемо належати до держави, яка ламає трактати!» Згадав посол також і про земельну реформу на Центральних і Східніх Українських Землях, де хліборобам призначено стільки землі, скільки можуть її обробити, а саме найбільше по 50 десятин, проти чого виступають польські соціалісти під проводом Гната Дашинського.

Після цього д-р Л. Бачинський обговорив становище українського народу під Австрією. Згадав польські страйки і демонстрації проти Берестейського миру, що відбулися 18 лютого 1918, і в зв'язку з цим натаврував безсильність австрійського уряду проти польської бути, толерування ним протидержавних польських виступів. Засуджуючи віденський уряд за дискримінаційне трактування українців і фаворизування поляків, промовець заявив: «Це не міністри, а бики! Така держава не варта за нюх табаки!» З притиском сказав, що відповідь на посягання польських панів на українську землю дали українці Східньої Галичини своїми маніфестаціями 3 березня 1918 р.

Далі промовець звернув увагу на аномалію існування чужої адміністрації на українській землі, на встановлювання по селах польськими старостами чужих начальників громад, на зменшення, а то й припинення урядування українською мовою. Торкаючись господарських справ, д-р Л. Бачинський висвітлював справу несправедливого розподілу апровізаційних продуктів

*Похід «Соколів» вулицею Карпинського
(Із поштової листівки, виданої у Відні 1918 р.)*

Із зб. І. Ставничого

по селах, безправного забирання селянам роздобутого ними по інших повітах насіння на засів. Зокрема ж натаврував факт беззаконної панщини українського селянства на ланах польських панів, які, використовуючи проголошений під час війни закон, що можна застосовувати примус для управи поля, власник якого пішов на війну, примушують селян відбувати примусову панщину для них, хоч і мають гроші, щоб винайняти собі робітників. Торкнувся також справи т. зв. жнивних комісій по селах, що мали б дбати про успішне проведення жнив усіма селянськими господарствами, але ж дбають тільки і то з допомогою австрійських жандармів польського роду про те, щоб відбулися жнива на панських ланах.

Наприкінці насвітлив промовець ще справу української школи, без якої діти по селах дичіють. Запропонував захоплювати шкільництво у свої руки таким робом, щоб встановити в кожному селі неурядового вчителя для українських дітей.

Щоб зарадити усім цим невідрадним обставинам, щоб протидіяти поширюванню лиха, щоб усвідомлювати й організувати наших людей, д-р Л. Бачинський, закінчуючи свою доповідь, запропонував створити безпартійну Повітову Українську Національну Раду, яка була б органом успішнішої боротьби проти ворожих затій і яка полегшила б наше політичне й економічне становище.

Промову д-ра Л. Бачинського доповнив економічними даними о. Йосиф Раковський із Хриплина. Із вибухом війни було в нас на 100 українців 94 селяни, в тому 75% дрібноземельних із щонайбільше трьома моргами землі. В усій Сх. Галичині із кожних 100 моргів 55 належало панам і тільки 45 селянам. Поляки підняли клич: не продавати панської землі українським мужикам! Так застала нас війна. Тепер — справжня економічна руїна: земля лишилася без оборотного капіталу, робоча сила стралилася у війні, немає коней, господарських знарядь, насіння. Відбулося, правда, засідання Хліборобської Ради, до якої належать на всіх 8 членів — 6 поляків і тільки 2 українці — Мартин Королюк і Яцко Остап'як від «Сільського Господаря». Мають сім парових плугів і два бензинові, але кожен знає, що ними не зорять хлопських ґрунтів, тільки панські. На увесь знищений війною станіславівський повіт обіцяно 45 вагонів насіння, в той час, як Коломия одержала 107 і Товмач 67 вагонів. До того ж польські дідичі заявили, що все насіння повинно дістатися їм, бо вони віддадуть збір державі, а хлопи — ні. Закінчуючи свої ствердження, о. Й. Раковський запропонував шукати дороги, щоб не згинуть з голоду й організуватися у своєму ж «Сільському Господарі», який у Станіславівським повіті має вже 7 000 членів, і в Галицькому судовому повіті — 3 600 членів.

Микола Данилюк сповістив, що в Скоморохах і Комарові люди не мають зерна ячменю, ні ярої пшениці. Живляться картоплею та фасолею.

Іванна Блажкевичева зголосила, що в Кремидові за 7 місяців люди дістали всього по 140 декаграмів муки. Таке саме з цукром і з насінням. Люди пухнуть з голоду. Всі голі та босі, без одежі та взуття, а помочі ніякої та жадної організації. За топку соли вимагають уже по кілька корон. А від нас реквірують усе за півдарма. Правительство, намісництво не хочуть нічого нам дати, кажуть нам іти з торбами. Ми восени скажемо за це все «падам до нуг» тим панам! Нашу українську мову топчуть, присилають нам польські «форлядунки» і т. ін. За кордоном наші брати скинули вже ярмо неволі. А тут ми досі були прутиками, що їх кожен ламає. Станьмо в'язанкою прутів, тоді нас ніхто не зламає. Дай, Боже, панування полякам, але в їх власнім царстві, а не в нас. Ми шануємо кожного і для нас цього

Із зб. І. Ставничого

Маніфестація вояків австрійської армії й українського населення у Станиславові у лютому 1918 року з приводу підписання мирового договору між Україною і Центральними Державами у Бересті Литовському (Репродукція із фото в журналі «Фаміліен- унд Фрауен-Цайтунг фюр Оестеррайх-Унгари» зошит 33, 3 березня 1918 року)

вимагаємо. Досить нам рабства. Маємо міністра, а голодовий тиф косить людей у Кремидові. Здесяткували нас італійський і карпатський фронти, Талергофи і Гмюнди. Мусимо нашу долю взяти в свої руки. Не розходімся сьогодні даремне додому. Організуймо живні комісії, утворім свою повіту УНРаду — як радить посол — для порятунку нашому селові.

Микола Баранкевич забрав голос у справі пошанування рідної української мови. Інтелігенція винна, що схилиє голови перед начальством: зійдеться 5 українців й один поляк, зараз усі цвенькають по-польському. Не помагає бештання. Всюди нам треба говорити чи писати тільки українською мовою! Чуючи нашу силу, не будуть нами нехтувати й топтати нас. У повіті нас 80 тисяч. Створім фонд на самооборону.

Інж. Іван Мирон підтримав пропозицію посла д-ра Бачинського. Годі терпіти кривди і біль, годі нарікати, треба силою видерти належні нам права від збанкрутованих польських панів. Зголошує формальну пропозицію: зібрані представники повіту покликають до життя Повітову Українську Національну Раду, яка має складатися із 100 членів і крім того Виконавчий Комітет із 15 членів із самого Станиславова.

Осип Устиянович настоював на потребі організуватися. Ось українські робітники й залізничники за три тижні зорганізували вже 700 членів.

Начальник громади Мартин Королюк звернув увагу на інтелігенцію по селах, зокрема на духовенство. Як довго священники не будуть іти рука-в-руку з народом, то все на вітер. Тільки нечисленним з-поміж них залежить

на добрі рідного народу. На сьогоднішніх зборах всього кілька одиниць з-поміж священства.

о. Дудинський спростував слова передбесідника. Духовенство йде з народом. Різні обставини склалися на те, що сьогодні немає на зборах усіх. Але терплять однаково всі. Треба подумати, як зарадити загальним недотачам, зокрема ж подбати про те, щоб українських селян звільняли з війська автоматично, не тільки жидів. Маємо ж вояків, які від самого початку війни 1914 року ще не одержали відпустки додому.

Після основної дискусії, що в ній забирали голос ще Лука Павлицький, Іван Ясінський, дир. Посацький, Володимир Грицишин, відповідав на заторкнені ними справи д-р Л. Бачинський. В справі відпусток для вояків ствердив, що влада інакше відповідає на вимогу дати 15 воякам відпустку, а інакший успіх був би, якщо б наша парламентарна репрезентація зажадала: «15 тисяч українців не мали відпустки!» Діло в тому, щоб єднатися, щоб одностайно, разом стати до боротьби. Особливо треба вважати, щоб ніхто не хрунів. На це треба контрольного органу, щоб не тільки висловлювати свої болі і жалі. У Львові тиждень тому виникло міркування: «Що ми робили б, якби так почалася польська революція? Чи і як ми боронилися б». Конкретно дораджує не розголошувати факту й висліду відбутих зборів, бо поляки зараз зареагують. Вони й так уже щось підготовляють, бо встановили в себе податок по 2 корони від голови родини і по 1 короні від особи. Щодо створення Повітової УНРади пропонує до її складу: по одному делегатові від кожної із 75 громад у повіті і з самого Станиславова — 15 осіб. Треба 5 осіб, щоб знали усі справи і тайни та могли б, у потребі, дати відповідні гасла й інструкції. Дораджує вибрати провізорично, заки села виберуть і зголосять своїх делегатів, ПУНРаду в складі 15 осіб.

Висновки дискусії сконкретизував предсідник д-р В. Мандичевський в таких постановках: 1) Збори визнають потребу створення Повітової Української Національної Ради; 2) Провізорично вибирають малу Повітову Раду із 15 членів; доручають кожній громаді вибрати місцеву раду із 15 членів.

До складу Малої Ради були обрані: д-р Л. Бачинський, о. митрат І. Гордієвський, о. Теодор Матейко, о. Й. Раковський, інж. І. Мирон, д-р В. Мандичевський, проф. Гнат Павлюх, проф. Микола Лепкий, І. Блажкевичева, М. Королук, Северин Снігурович, Іван Багрій, О. Устиянович, Михайло Сенчина, Жилук і Шкаврітка з Ланів.

Під час дальшої наради Микола Паранкевич запропонував, щоб до 14 днів вибрати делегатів по селах, між ними одного до Повітової Ради в місті й одного на скарбника. Запропонував теж податок 1 корону від особи для ведення цілої акції. Інж. І. Мирон повідомив, що проф. Данило Джердж відкриває з 1 травня підготовний курс до української гімназії і закликав посилати дітей у школу. Нотар Лев Гузар з Галича згадав про потребу позичок на відбудову господарств по селах і на закуп господарського інвентаря. С. Снігурович пригадав, щоб не забувати про Народний Фонд.

Переїзд УСС через Станиславів на Україну

Субота, 8 червня 1918 року, 11-та година перед полуднем. Доходить до мене відгомін якоїсь бадьорої військової маршової музики.

Йде довгий поїзд, замаєний зеленим гіллям. Спереду, за самою льокомотивою кільканадцять особових вагонів. Кожне вікно прибране синьо-жовтими корогами поміж зеленню... Оздоблені прапорами й зеленню

теж вантажні вагони. Грає військова оркестра. Це ж наші усусуси, український легіон . . . Їдуть на Україну!

Миттю сходжу вниз. На пероні зустрічаюся із знайомими: підхорунжий д-р Степан Ріпецький і Кузьмович, які були зі мною в офіцерській школі в Єгендорфі, Степан Навроцький, мол., зі скляним оком, тіточний брат мого приятеля Франя Андрусевича — хор. Феданків, сотн. д-р Волошин, полк. Гриць Коссак та ін.

Дисципліна, карність, але й товарицькість, увічливість.

Їдуть наші хлопці в Єлисавет. Покажуть організованість галицьких українців.

Фотографуються. В одному вагоні кілька наших пань: Марійка Навроцька, Стеткевичева, одна із Зайлівних, молодша сестра Лепкової. В іншому гурті: шк. інсп. о. Навроцький, суд. ст. радник Клим Кульчицький, проф. Микола Лепкий.

Була б люднішою ця зустріч на двірці, якби хтось сповістив був про переїзд УСС.

Усіх їде яка тисяча. В Єлисаветі проводитимуть вишкіл. Уся кадра УСС виїде за ними пізніше.

Поворот д-ра Володимира Яновича

У вівторок 18 червня 1918 повернувся із заслання в Росії просвітянський і політичний діяч й організатор Станиславівщини д-р Володимир Янович. Перебував на засланні ще з осені 1914 року в Сибірську.

Може тепер життя українців у нашому місті та в усьому повіті попливе живіше.

Із зб. І. Ставничого

Впроев. Єпископ Кир Григорій Хомишин виголошує патріотичну проповідь на площі Фердинанда перед українською катедрою до зібраних 50 тисяч українців під час маніфестацій з вимогою негайної ратифікації Австрією Берестейського Миру в неділю 3 березня 1918 року

Перехід Холмщини під окупацію Польщі

За вістками з середи 31 липня 1918, Холмщина починає переходити під Польщу. А засуд німцями Всеволода Голубовича — це така німецька «благородна подяка» за мир, що його він підписував в імені України. Атенат на німецького фельдмаршала Айхгорна — це справді таки — «котюзі по заслугі».

Кількатисячні «довірочні збори»

У неділю 22 вересня 1918 зібралось у світлиці українського «Сокола» при третього Мая ч. 18 й у великому поруч городі-майдані кілька тисяч народу із сіл Станиславівського повіту на «довірочні збори за запрошенням», бо ц. к. староство не дало дозволу на легальне зібрання.

Відкрив збори посол д-р Л. Бачинський. До президії були обрані: д-р В. Янович — голова, о. Т. Матейко і М. Корольок — заступники, та Іван Ставничий — секретар.

Численно зібрану — всупереч урядовій забороні — громаду привітав д-р В. Янович і після відкриття передав слово д-рові Л. Бачинському.

На початку своєї промови ствердив д-р Л. Бачинський, що великим здобутком цієї війни є прийняття принципу самовизначення націй. Скінчилось беззаконня, час, коли одні народи накидали силоміць свою волю іншим народам. Таємна дипломатія з вирішуванням життя й долі народів поза їхніми плечима відходить у минуле. Перфідною назвав промовець політику поляків у відношенні до України, стверджуючи, що хоч самі вони ще в ярмі, а вже зазіхають на чужі землі. Серед важкої воєнної скрути Українська Держава рятує Австрію від голоду. На жаль, в наслідок інтриг польських троюдників австрійський уряд зволікає з ратифікацією миру з Україною. Це віроломство і невдячність. Остерігаємо перед загарбанням Східної Галичини. Вона ж не навіки дана в посідання полякам, а час верховодства над чужими землями закінчився. Минув час, коли можна було рішати без нас і проти нас. Ми сьогодні вже не раби... За нами успіх боротьби. Закінчив свою промову д-р Л. Бачинський словами Франкового гимну «Не пора...»

Після запальної промови Л. Бачинського виступив залізничний робітник Романчак. Поінформував про місцеву громаду українських залізничників, яка за кілька місяців свого існування купує вже двоповерхову кам'яницю біля станції, де буде школа для дітей українських залізничників, бурса, світлиця на доповіді і драматичні вистави, гостинниця для проїжджаючих тощо. Висловив надію, що всі українці підтримають творення цієї нової твердині проти польської навали. Промовець закликав усіх вживати всюди української мови і закінчив свою промову гаслом «Будемо боротися до останнього!»

Після цього д-р Лев Бачинський відчитав резолюцію з рішучим протестом проти польських намагань загарбати від українців Східню Галичину і з вимогою створити з українських земель Галичини, Буковини та Північної Угорщини — Закарпаття — окремих український коронний край.

Голова віча д-р Володимир Янович закінчив збори короткою промовою і закликом: «Будьмо готові на всякі можливості з боку ворогів! Будьмо готові відперти ворожу руку! А там і в нас стане краще!»

Будинок дирекції залізниць, в якому приміщувалися в 1919 р. установи й канцелярії Державного Секретаріату ЗУНР

Друга спроба заснування Повітової УНРади

Заснована у висліді багатолюдних зборів українців Станиславщини, які відбулися 1 квітня 1918 року, Повітова Українська Національна Рада із 15 особами у своєму складі не проявила ніякої активності. Проведена в суботу 12 жовтня 1918 року д-ром В. Яновичем друга спроба заактивізувати цю установу не дала ніякого успіху. На зборах представників повіту, що відбулися в залі «Бесіди» постановлено: нічого покищо не вирішувати, але виждати спокійно розвитку подій у наступному тижні та зібратися на чергову нараду в неділю 20 жовтня 1918. Участь у зборах брав також прибулий із Відня д-р Лев Бачинський.

Українська Конституанта у Львові

У п'ятницю 18 і в суботу 19 жовтня 1918 відбулися у Львові Установчі — Збори — Українська Конституанта, на якій вирішено та проголошено утворення з українських земель Австрії окремого українського коронного краю в рамках австрійської монархії.

«Ми вже громадяни української держави»

В неділю 20 жовтня 1918 о год. 5-ій по пол. зійшлася численно українська громада Станиславова в залах «Бесіди» для вислухання звіту українських послів, як членів Конституанти у Львові, про проголошення окремої української провінції.

Про хід нарад Установчих Зборів українських нотаблів у Львові та про створення у їх висліді Української Національної Ради для Східньої Галичини з Буковиною та північною Угорщиною звітував д-р Лев Бачинський.

Виступивши на підвищення, він урочисто проголосив: «Ми вже громадяни Української Держави!»

Бурею грімких безперервних оплесків зустріли зібрані ці перші слова свого улюбленого посла, який у дальшій промові пояснив, чому під час нарад Конституанти вирішено не стверджувати покищо приєднання до Української Держави над Дніпром, а тільки проголошено творення окремого державного краю в межах Австро-Угорської монархії.

Другий посол і також член Львівської Конституанти д-р Іван Макух із сусідньої Товмаччини говорив про організацію війська, урядових установ, та всього суспільного життя у Східній Галичині.

Розходилися зібрані з радісним тремтінням і сподіваннями і, з другого боку, з тривогою про завтрашній непевний ще день.

Повернення кадри 20-го полку з Вадович

Вночі на неділю 27 жовтня 1918 повернулася до Станиславова кадра приналежного сюди 20 полку австрійської армії із Вадович у Західній Галичині. Із знайомих станиславівців приїхав фельдфебель Припхан, вчитель за професією.

Повітова УНРада в дії

Після двох безуспішних спроб створення Повітової Української Національної Ради — 1 квітня і 12 жовтня 1918 року — стала до дії у Станиславові й повіті Повітова УНРада, створена напередодні Листопадового Зриву в четвер 31 жовтня 1918 року. В склад цієї Ради цим разом увійшли: д-р В. Янович, д-р Л. Бачинський, суддя К. Кульчицький, інж. І. Мирон, проф. Чайківський, о. Й. Раковський, проф. Михайло Лаврів, проф. Г. Павлюх, проф. М. Лепкий, ред. Михайло Губчак, учит. Іван Слободяник, М. Корольок, Я. Остап'як, О. Устиянович, поручник Степан Калинович, д-р Надрага (до помочі судді Кульчицькому) та представники молоді — капітан Антін Рибчук і надпоручник Володимир Гадзінський.

З днем свого створення Повітова УНРада в поданому складі була вже готова перейняти всю фактичну політичну й адміністративну владу у Станиславівському повіті у свої руки та повести за собою на спільне діло — будування української державности — всі верстви українського суспільства.

Увечері цього ж дня, о год. 7-ій, відбулися ще збори українських залізничників. Промовляючи до зібраних, інж. І. Мирон сповістив, що поляки увели від вівтірка 29 жовтня в дирекції залізниць виключне урядування польською мовою.

В останні дні жовтня поляки почали пускати вістки, що зі Львова їдуть нібито до Станиславова польські легіоністи, щоб перебрати владу у Станиславові й інших містах Східньої Галичини.

На другий день після четвергової відбулася ще друга нарада в справі створення української міліції, щоб бути готовими на такі чи інші диверсії поляків.

Українська влада у Станиславові

Перейняття влади у Станиславові від представників австрійської держави відбулося в п'ятницю 1 листопада 1918. Провели це перейняття провідні члени Повітової Української Національної Ради: лікар д-р В. Янович,

старший радник залізниць інж. І. Мирон та старший радник Окружного Суду К. Кульчицький.

Був хмарний і холодний осінній день. Згідно з домовленням, зійшлися названі три діячі насамперед у приміщенні Т-ва «Українська Бесіда» на вул. Собіського. Автор цих рядків був наочним свідком тієї історичної події. По полудні цього дня вони, як представники Станиславівської Повітової Національної Ради, явилися із заявою перейняття влади в імені Західньо-Української Національної Ради насамперед у повітового старости Завістовського, повідомляючи його, як представника Австро-Угорської Монархії, що з цим днем державну владу на території Східньої Галичини переймає український народ і вибраний ним уряд. З такою ж заявою відвідали вони за чергою: директора місцевого поштового уряду, посадника міста Станислава д-ра Артура Німчіна, директор залізниць Станиславівської округи Прахтля-Морав'янського і наприкінці начальника залізничної станції.

В тому ж самому часі представники української військової влади обсадили всі військові магазини в місті, перебрали поліцію і прохарчування міста.

На міській ратуші замаєв український національний прапор.

Обсада головних урядів

З-поміж вибраних 31 жовтня 1918 року членів Повітової УНРади встановлено в суботу 2 листопада у взаємному погодженні таку обсаду найважливіших становищ української влади на Станиславів і Станиславівський повіт:

Становище повітового старости залишено для кол. посла до австрійського парламенту й місцевого адвоката д-ра Лева Бачинського, у той час ще у Відні. На тимчасового заступника старости призначено ст. радника Окр. Суду Кліма Кульчицького, приділяючи йому для помочі адв. д-ра Надрагу. На місце посадника міста Станислава настановлено, як комісаричного голову управи міста проф. Павла Чайківського. Пост директора залізниць Станиславівської округи передано інж. Іванові Миронові. Господарські справи міста й повіту доручено о. інж. Йосифові Раковському. На пост начальника апровізаційного уряду настановлено проф. Михайла Лаврова. Санітарні справи передано голові Повітової УНРади д-рові Володимирові Яновичеві. Шкільні справи доручено Гнатові Павлюхові. На керівника Пресового Бюра та на головного редактора запланованого органу Повітової УНРади призначено ред. Михайла Губчака. справи громадської безпеки в місті й повіті доручено вчителів Іванові Слободяникові. Керівництво справами селянства перейняли начальник с. Чернієва і кол. заст. посла Мартин Корольок та Яцко Остап'як із с. Радчі. справи робітництва доручено представникові залізничників Осипові Устияновичеві. На комісара міської поліції призначено тимчасово поручника Степана Калиновича.

Польська й жидівська делегації в українському старостві

Зараз наступного дня, в неділю 3 листопада, прибула до осідку Повітової УНРади в приміщенні повітового староства польська політична делегація в складі: д-р Юркевич, граф Дзедушицький, посол до віденського парламенту Равх, дир. Пілецький і дир. Парнас. Головною темою розмови було

зорганізування польської міліції в місті і прохарчування польської людности. Прийняв делегацію і відповідав їй заступник старости К. Кульчицький.

Того ж самого дня, перед полуднем, з привітом та побажаннями для Повітової УНРади явилася в заст. старости К. Кульчицького делегація жидівської людности м. Станиславова в складі: д-ра Ляндава, д-ра Лявфера і д-ра Зусмана. Під час розмови обговорено справу безпеки жидівського населення і створення для тієї мети окремої жидівської міліції.

По полудні, о год. 4-ій, цього ж дня в залі Народного дому відбулися збори для українців міста Станиславова, під час яких д-р Л. Бачинський поінформував про актуальну політичну ситуацію.

Пресова служба

Заходами хорунжого проф. д-ра Нестора Гаморака засновано в понеділок 4 листопада при окружній Військовій Команді Окружну Телеграфічну Агенцію у Станиславові (скорочено ОТАС) і Пресове Бюро. Завдання цих установ збирати інформації й вістки з усіх більших міст ЗОУНР, новини з Наддніпрянської України та ззакордону, як також передавати вістки й повідомлення для української преси у Станиславові та в інших містах. Приміщено ОТАС в телеграфічному відділі головної пошти у Станиславові.

З датою 5 листопада 1918 почав виходити «Станиславівський Голос» — урядовий часопис Повітової Української Національної Ради. Появляється двічі в тиждень — у вівторок і в п'ятницю. Видає Українське Пресове Бюро. Головний редактор Михайло Губчак. В 1-ому числі вміщено доручення Пов. УНРади, щоб податкові уряди почали стягати податки.

Збори представників сіл

В середу 6 листопада відбулися в «Народному Домі» збори відпоручників 112 сіл Станиславівського повіту, як представників до Повітової УНРади. На голову зборів обрано М. Королюка з Чернієва, на заступника о. Івана Ісаєва з Креховець, на секретарів Зубаля з Пасічної та Припхана з Княг. села. Референти Повітової Ради: К. Кульчицький, інж. І. Мирон, о. інж. Й. Раковський, ред. М. Губчак та М. Королюк склали звіти із своїх ресортів і поінформували зібраних про пляни дальшої діяльності. На зборах висловлено вимогу притягнути ширші кола громадянства, зокрема селянства до участі в державному будівництві.

Зі Львова одержано вістку, що створений там уряд ЗУНР очолив д-р Кость Левицький, як президент міністрів і міністер фінансів і що в склад цього уряду увійшли: інж. І. Мирон, як міністер залізниць, проф. О. Барвінський — віровизнання, д-р В. Панейко — закордонних справ і д-р Л. Цегельський — внутрішніх справ.

Події в місті і в повіті

Вночі з середи 6 на четвер 7 листопада на Княгинині-Бельведері біля фабрики Шуртмана хтось стрілив у гурток неозброєної жидівської сторожі й убив 18-літнього учня Мозеса Відельмана.

Польська боївка організується, пороздавала польські відзнаки, кажуть, що роздає також зброю й магазинну амуніцію, затримує чужих вояків, що вертаються додому, відбуває протиукраїнські збори.

Українська Окружна Команда у Станиславові проголосила розпорядження: крамниці мають бути відкриті до 5-ої згл. 9-ої год. вечора, каварні до 9-ої веч., після 9.30 веч. не вільно виходити на вулиці.

Вночі з 7 на 8 листопада скріплено стійки на залізничному двірці, щоб запобігти евентуальним нападам. Поліція віддала кілька стрілів до банд, що збиралися грабувати магазини.

Проголошено, що школи в місті будуть відкриті щойно 18 листопада з огляду на недостачу харчів і палива. По селах — всі школи відкриті. 8 листопада відбулися збори яких 200 вчителів, висловлено підтримку Повітовій УНРаді й зібрано 722 корон на добродійні цілі.

Проголошено загальну мобілізацію по селах. Новобранці проходять містом до своїх полків.

З днем 10 листопада почав виходити ще один український часопис — «Нове Життя». Виходить двічі в тиждень з датою четверга і неділі (від 10-го ч. з 18 грудня перейшов на щоденник). Редакцію «Станиславівського Голосу» — після від'їзду ред. М. Губчака до Києва в адміністраційних справах — перейняв з 3-го числа І. Ставничий, адміністрацію Іван Чепига.

11 листопада поляг під Ходоровом у бою з мадярами, які не хотіли скласти зброї, станиславівець чотар 95-го полку Антін Захарівич.

Українська нота до Вільсона

Одержано вістку, що представництво Західньо-Української Народної Республіки у Відні вислало в перших днях після перебрання влади українцями у Сх. Галичині ноту до президента ЗСА Вудро Вільсона з вимогою визнати за ЗУНР право самовизначення і з заявою, що українці будуть боротися аж до остаточної перемоги.

З днем 12 листопада почали виходити «Товмацькі Вісти», як орган повітового комісаріяту УНРаді в Товмачі. В Коломії за редакцією Омеляна Карашкевича виходить двічі в тиждень «Покутський Вістник».

Залізничний рух

В перших днях після перейняття влади українцями, не зважаючи на страйк польських залізничників, на залізничній станції у Станиславові відбувався безупинний посилений рух. З усіх фронтів верталися маси демобілізованих вояків. Обраховували, що кожного дня через Станиславів перездило 60 тисяч людей. Українські залізничники опановували добре ситуацію і перевозили поїздами не тільки українців, німців, жидів, чехів, угорців, але й поляків.

Розпорядки Секретаріату Військових Справ

З датою 13 листопада 1918 проголошено п'ять розпорядків Державного Секретаріату Військових Справ: про формування української жандармерії, про демобілізацію формацій, установ й урядів колишньої Австро-Угорської Монархії, про поділ ЗУНР на три військові області: Львів, Тернопіль і Ста-

ниславів, при чому до Станиславівської області увійшли округи — Станиславів, Стрий, Коломия і Чернівці, про мобілізацію всіх гажистів кол. австрійської армії до 50 р. життя і річників мужви від 1883—1900 рр. та перегляд народжених 1901 р.

Архикнязь Вільгельм (Вишиваний) у Станиславові

В четвер 14 листопада вполудне приїхав архикнязь Вільгельм — Василь Вишиваний автом із Черновець і замешкав у гостинниці «Австрія». У п'ятницю ранком узяв участь у стрілецькому однострої в запряженні українського війська, відвідав українські уряди і провідників і влаштував для них прийняття. Були на прийнятті д-р Л. Бачинський, староста К. Кульчицький, президент Окр. Суду Метелля, д-р В. Янович та ін. В неділю 17 листопада архикнязь Вільгельм, як сотник УСС, від'їхав зі своїм штабом до Львова.

Перед тим, в п'ятницю від'їхав до Львова, інж. І. Мирон, щоб зайняти становище державного секретаря залізниць в уряді ЗУНР.

Прибув до Станиславова із Черновець краєвий комісар української Буковини Омелян Попович. Буковину зайняли румуни, заявляють, що віддадуть, як присудить мировий конгрес.

Запряження українських вояків

У п'ятницю 15 листопада перед полуднем відбувалося запряження змобілізованих українських вояків. Проходила ця урочистість на подвір'ї казарми 95-ого полку в присутності військової старшини, архикнязя Вільгельма та відпоручників Нац. Ради. Запряження решти вояків проведено в суботу 16 листопада.

Відбувалося запряження за поданим нижче в оригінальному звучанні текстом «Роти присяги Українського Війська», що її склали пор. УСС Богдан Гнатевич з ред. І. Ставничим.

«Ми, жовняри українського Війська, присягаємо нині перед Богом всемогучим, всевідучим та перед людьми, що від тепер будемо вірно і з цілою посвятою служити лишень Українській Державі.

«Присягаємо, що від нинішнього дня будемо слухати лише Начальства Українського Народу то є Української Національної Ради та нею поставлених начальників наших.

«Присягаємо, що вірно й охотно будемо виповняти їх прикази у всіх обставинах — так в мирі як і в час війни, в кожній порі, на суші, морю і у воздуху.

«Присягаємо, що вірно і постійно будемо боронити нашої дорогої Вітчизни, ніколи, хоч би навіть у лихий годині, не покидати наших стегів та рядів, старшин і товаришів наших та ніколи не будемо вдавати ся в порозуміння з ворогом нашим.

«Взагалі будемо поводити ся так, як се воєнні правила та жовнярська честь, Воля, Добро і Щасте українського народу вимагають; за що й житте своє віддати ми готові. Так нам допоможи, Боже. — Амінь.»

Товариство «Українська хата»

Після понад 4-літньої перерви в діяльності відновлено в неділю 17 листопада міщанське товариство «Руска Хата» під новою назвою «Українська Хата» у Станиславові. На загальних зборах обрано управу в складі: Теодор Чернявський, д-р В. Янович, Радислав Ставничий, Юліян Баранюк, Михайло Дронь, Дмитро Дем'янчук, Остап Сеньчук, Микола Мартинець, Осип Копаницький, Семен Яворський, Михайло Клиновський і Осип Дзіняк.

З Києва одержано повідомлення, що там відбувся державний переворот і що провід гетьманського уряду перейняли прихильники федерації з Росією. Головою нового кабінету став С. Гербель, міністром закордонних справ Г. Афанасьєв. Під час зустрічі з урядовцями міністерства Г. Афанасьєв просив говорити по-російськи, бо української мови не знає. В дипломатичних взаєминах доручив вживати французької мови.

Зараз після перевороту, відбулася демонстрація студентів київського державного університету проти гетьмана П. Скоропадського.

В Білій Церкві створилася Директорія Української Народної Республіки. Головою став В. Винниченко, членами: С. Петлюра, Ф. Швець, О. Андрієвський.

Згодом одержано повідомлення, що Центральна Рада перейняла владу від гетьмана П. Скоропадського.

Заснування «Молодої громади»

В суботу 23 листопада о год. 6-ій веч. відбулися в кімнатах т-ва «Українська Бесіда» при вул. Сапїжинській ч. 23 загальні збори новозаснованої (за-мість «Української Молодіж») «Молодої Громади» з вибором управи та доповіддю про сучасне становище і завдання молоді. До управи були обрані: Юліян Каменецький — голова, І. Ставничий — заст. голови, Іван Рибчин — секретар, І. Чепига — скарбник, Ярослава Муринівна, Михайло Балицький і Дмитро Козій — заступники членів Управи.

Стан облоги

З днем 24 листопада, год. 12-а вполудне проголошено за наказом Української Начальної Військової Команди стан облоги в повітах Станиславів, Богородчани, Надвірна, Товмач і Городенка. Наказ з доручення Державного Секретаріату проголосив військовий командант полк. Олекса Гаванський.

До Станиславова прибув цими днями, після зайняття Львова поляками президент ЗУНР д-р Євген Петрушевич.

В неділю 24 листопада відбулися наради Української Соціал-Демократичної Партії над справою організації українських робітників. Проводили нарадами Іван Багрій, як голова, і Євген Сірецький, як секретар. Того ж дня заходами т-ва «Українська Хата» відбулася доповідь проф. Ю. Каменецького на тему «Український нарід, як самостійна одиниця».

«Ілюстровани Курієр Цодзенни» повідомив, що 25 листопада приїхала зі Станиславова до Кракова делегація (інж. Бончальський і дир. Гануш) з меморіалом до Ліквідаційної Комісії про становище поляків у Станиславові. Для переїзду одержали перепустки від української влади.

Доповняльні вибори до УНРади

4 грудня 1918 р. проголошено за підписом д-ра Л. Бачинського розпорядження українського Державного Секретаріату про доповняльні вибори до Української Національної Ради. Станиславівський повіт має вибрати одного члена, а Станиславів з Княгининами — двох. Управнені до вибору делегати усіх українських існуючих у повіті товариств — просвітних, економічних, пожарних та ін. Вибори призначено на день 12 грудня 1918, год. 10-а перед пол., у приміщеннях «Української Бесіди» у Станиславові. Виділ кожного товариства має вислати одного делегата з повноваженнями.

З'їзди й наради

Команда міста проголосила 9 грудня розпорядження про ревізії по домах під час стану облоги.

В Станиславові відбувся цими днями з'їзд повітових комісарів і начальників харчових управ з усієї ЗУНР з участю: д-ра К. Левицького, отам. Вітовського, д-ра Голубовича, інж. Мирона та кол. держ. секретаря д-ра І. Макуха. Після з'їзду інж. Мирон виїхав у службову поїздку.

10 грудня увечері до Станиславова приїхав держ. секретар пошт і телеграфів Олександр Пісецький. В головній пошті відбуваються дальші конференції.

11 грудня німці створили у Станиславові свою Національну Раду.

Того ж дня відбулися наради в справі доповняльних виборів. Д-р Л. Бачинський говорив про справу з'єднання ЗУНР з УНР, про тимчасовість вибору до УНРади, про консолідацію суспільности та про боротьбу з поляками. Наградник Стеблецький пригадав, що для укладання законів треба, щоб був вибраний хтось з правників; мало б бути репрезентоване також шкільництво. Вибори мають бути таємні, загальні, безпосередні і пропорціональні — картками. Йому відповів д-р Л. Бачинський, що правників у Нац. Раді досить. Слабо заступлене робітництво — тільки один Вітик із Дрогобиччини. Станиславів має вибрати одного, а Княгинин — другого члена до УНРади. Не треба майоризації Княгининів Станиславовом, хоч у Станиславові діє яких 50 товариств. Представник залізничників Оліярник вимагав признати їм голос, а ні — то виступлять. Проф. Павлюх заявився проти таких погроз, бо це вносить роздор. Устиянович пробував злагіднити виступ Оліярника. О. д-р Фіголь завважив, що ми всі є робітники, з тим, що одні працюють умово, інші фізично. Оліярник відповідає, що інтереси урядництва, робітників, селянства — розбіжні, але ціль одна. Закінчуючи дискусію, д-р Л. Бачинський запропонував вибрати трьох з-поміж представників.

Представники Станиславова в УНРади

З 12 грудня 1918 р. шефом українського генерального штабу став полк. Євген Мишковський.

Того ж дня відбулися доповнюючі вибори трьох членів до УНРади. Участь у виборах взяли представники товариств із п'ятдесят й одного міст і сіл Станиславівщини. Промовляв д-р Л. Бачинський, вітаючи зібраних у вільній Українській Державі. Господь Бог потребував аж шість днів, щоб збудувати світ. Треба довгого часу і напруження сил, щоб збудувати і

влаштувати нашу державу. Панування поляків скінчилося. Вони хотіли б давнього ладу, щоб над нами панувати. Мусимо боронити своєї рідної землі, але дотримуватися при цьому правди і справедливості. Маємо й ми кількох дідичів. Із Синевідська кількох мужиків доробилося. Поляків також не викинемо безмілосердно. Треба дати можливість жити усім. Наш уряд старається припинити грабунки, нелад. Українська Національна Рада це наша найвища влада, наш парламент. Будемо вирішувати справи, які на нас стосуються.

У висліді виборів були обрані картками до УНРади: від селянства — Мартин Корольок, від робітництва — Осип Устиянович, від інтелігенції — проф. Гнат Павлюк.

Меморіал Повітової УНРади

У висліді проведених нарад Повітова Українська Національна Рада передала Державному Повітовому Комісаріятові у Станиславові датований днем 21 грудня 1918 р. меморіал про українізацію і демократизацію громадянських установ.

«Західньо-Українська Народна Республіка — стверджено в меморіалі, — здвинулася на наших плечах. Ми всі — діти цієї землі, всі ми — члени славного українського народу. На всіх нас тяжіє один тягар і всім за заслуги належаться також якісь права й користі. Тим часом широкий загал українського суспільства відсунений від участі в державному будівництві...

«Наша думка така, що тим швидше й певніше підемо вперед, чим скоріше в цілій Західньо-Українській Республіці, а зокрема — що нас найближче стосується: у місті Станиславові і Станиславівській окрузі — буде проведена безоглядна і якнайдалі йдуча українізація в усіх областях державного, громадянського, товариського й суспільного життя (магістрат, пошта, залізниця, суд, податковий уряд, староство, школи).

«Рівночасно з цим заявляємося за демократизацією нашого громадянського й суспільного життя й жадаємо безоглядного здемократизування наших громадянських і державних установ, як по селах, так і по містах — допущення до будови української державности і до міських та повітових управ відповідного числа заступників міщанства, селянства, робітництва.

«За негайним смілим і безбоязким переведенням цих наших найрішучіших постулатів... стоїмо і наглядних успіхів повного зреалізування цих наших двох рішучих жадань у реченці найдалі до двох тижнів від дня передачі цього пропам'ятного письма на руки урядового представника Станиславівської землі ждемо».

Меморіал був прийнятий також зборами українських залізничників, що відбулися 23 грудня в читальні «Просвіти» на Гірці. На зборах заповіджено, що 27 грудня вийде у Станиславові перше число незалежного органу українських залізничників «Републіканець».

Повітова Господарська Рада

26 грудня 1918 вполудне відбувся вибір 36 членів Повітової Господарської Ради у Станиславові. До неї увійшли: від Станиславова — о. Й. Раковський і Кирило Шевчук; від Княгинина-міста — І. Ясінський, Іван Джус, Василь Бриндзей, Роман Грицуляк, Дмитро Дем'янчук та Іван Орищук; від Княгинина-Колонії — Семен Яворський і Михайло Сидор; від Га-

лича — Петро Чемеринський і Квятківський; від Блюдників — Іван Вівчар; від Боднарова — о. Василь Пік; від Викторова — Федь Глум; від Вовчинця — Василь Веретка; від Ганусовець — Іван Вовк; від Делієва — Михайло Бода; від Дорогова — Василь Кульматицький; від Єзуполя — Павло Чиверда; від Забережа — Йосиф Лятишевський; від Залукви — Василь Дирда; від Креховець — Михайло Ткачук; від Курипова — Олекса Вовкович; від Ланів — Юрій Бідочко; від Маріямполя — Онуфрій Богачук; від Микитинець — В. Грицишин; від Опришовець — о. Теодор Матейко; від Побережа — Василь Королук; від Радчі — М. Остап'як; від Тустані — Василь Чив'як; від Угорників — Прокіп Чубей; від Угринова — Винничук; від Хриплина — Василь Гах; від Чернієва — М. Королук; від Ямниці — Дмитро Дейчаковський.

З урядового життя

Проголошено, що начальним командантом військ ЗУНР став ген. Михайло Омелянович-Павленко.

Заповіджено, що в днях 2—3 січня 1919 відбудеться у Станиславові сесія Української Національної Ради.

Почав виходити у Станиславові неперіодичний «Збірник законів, розпорядків та обіжників, проголошених Державним Секретаріатом ЗУНР». Друкується в друкарні Е. Вайденфельда.

До Станиславова почали приїжджати члени уряду ЗУНР та Української Національної Ради — парламенту.

Нарада й рішення «Молодої Громади»

В серії популярно-наукових доповідей у «Молодій Громаді» агроном Семен Бужанко читав про «Земельне питання в історичному розвитку». Після доповіді проведено коротку членську нараду. Проф. Микола Росткович запропонував улаштувати в середу 1 січня 1919 велике віче «Молодої Громади», щоб вплинути на справу злуки УНР і ЗУНР під час скликаній на 2 січня 1919 першої сесії державної Української Національної Ради — парламенту ЗУНР. Вирішено провести це віче в порозумінні з Селянсько-Робітничим Союзом. Порозуміється з ним щодо участі ред. І. Ставничий, який постарается також про дозвіл влади на влаштування віча. Всю цьогорічну коляду вирішено призначити на ранених під Львовом українських вояків.

Віче «Молодої Громади»

У зв'язку із заповідженою на дні 2—4 січня 1919 року сесією Української Національної Ради і зокрема у зв'язку із справою злуки українських земель в одну Українську Народну Республіку, в якій то справі проявилися досить серйозні тертя й різниці думок, т-во «Молода Громада» скликало українців міста Станиславова на довірочну нараду-віче з метою з'ясувати політичну ситуацію і вплинути на нездичидованих членів УНРади і також подекуди й на рішення сесії. Відбулося це віче в середу 1 січня о год. 5-ій по пол. у приміщенні товариства при вул. Голузовського 20. Крім членів

«Молодої Громади» участь в нараді-вічі взяли прибулі на сесію делегати УНРади в краю.

Після відкриття наради головою т-ва проф. Ю. Каменецьким доповідь про політичну ситуацію виголосив проф. Володимир Гадзінський.

Перший виступив у дискусії делегат Рогатинської землі, заявляючи, що його вислали з тим, щоб домагався злуки обох українських республік. Скритикував заперечення д-ра К. Левицького проти злуки. Звернув увагу на занедбання у відбудові, постачанні нафти тощо.

Делегат Печеніжчини ,Гриць Дувірак, висловив вимогу, щоб справу злуки поставити на першу точку нарад сесії УНРади. Розділений кордоном народ почуває себе одним і прагне з'єднання. Заторкуючи справу аграрної реформи, заявив, що треба перевести розподіл ерекціональних церковних ґрунтів і більших земельних посіlostей. Ствердив, що селяни не розуміють спілкової управи землі. Найважливіша справа розподіл землі. Треба випрацювати відповідний законопроект. Коли весна захопить нас неприготованими, то станемо перед загрозю большевизму.

Делегат станиславівського робітництва О. Устиянович заявився за здійснення негайної злуки з УНР. Зауважив, що угорські українці не мають довір'я й любови до Галичини і що прагнуть до України, як цілості. Тимчасовий уряд Західньої України мусить перевести з'єднання всіх українських земель, аграрну реформу й охорону робітництва. Програма аграрної й робітничої реформи потягне мільйонові маси народу за українським урядом. Гасла цієї програми над Дніпром вплинули до тієї міри, що маса в одну мить згуртувалася біля Директорії і станула під її накази.

Силою держави є тепер свідоме військо. Досі наше правительство не зробило нічого, брак централізації влади. Між робітництвом страшне незадоволення. Першою точкою завтрішніх нарад мусить бути злука з Наддніпрянською Україною. Як це станеться, тоді всі будемо готові до оборони прав, що їх собі встановимо. Коли ж випадковим збігом обставин забракне вже крісів, то кожний українець і кожна українка всякою зброєю, яка попадеться під руку, буде захищати Україну.

До відповіді передбесідникам зголосився п. Бандера, закидаючи головно доповідачеві, що він кинув недобрий клич, бо не треба революціонізувати народу, а тільки повести його, як слід. Не вільно казати, що «двори можуть спопеліти», бо вони як цілість уважаються народним добром і мають припасти всьому українському народові в користування — непошкоджені й цілі.

(Із зб. М. Грушкевича)

Будинок готелю «Одеса», що в ньому відбувалися в січні 1919 наради Української Національної Ради й Уряду ЗОУНР

У своїм виступі проф. М. Росткович заявив, що більшість учительського збору є за негайною злукою (голоси із зали: «А чому не всі?»), на що промовець відповів: «Бо є, бачте, демократи і не-демократи!» Навіть найгірша крайність, тобто, якби нам судилося нещастя попасти в склад російської федерації, не може нас відстрашити від злуки.

Представник Надвірнянщини п. Нагорняк пригадав тортури і знущання польської шляхти над українським народом, пригадав жорстокості мадярів, які вивішали тисячі наших селян в час Першої світової війни. Тепер цей селянин далі йде проти своїх душманів, проти своїх відвічних гнобителів і душогубів. Пам'ятайте, панове, що ця земля скроплена його потом і його дорогою кров'ю. Вона ця земля належить йому — тому, що її сотками років управляв та на якій він досьогодні робить. Промовець висловив дві вимоги від надвірнянського селянства: щоб справа злуки була поставлена на першу точку парламентарної сесії у Станиславові в четвер 2 січня, та, щоб наполягати на справедливому для нашого селянства переведенні земель . . .

З черги виступив із промовою один із найкращих українських парламентарних промовців посол і заступник держ. секретаря закордонних справ д-р Льонгин Цегельський. Завтра починається сесія державної ради — казав він, — тяжко приходилося її скликати. Була здекомплетована. Дехто переконаний, нібито хтось із нашого правительства не хоче злуки з Наддніпрянською Україною. Насправді, у Хвастові 2 грудня 1918 укладено з Директорією передвступний чи увідний договір, силою якого обидві республіки зобов'язуються проголосити злуку, але аж тоді, як обидві столиці будуть здобуті(голоси з-поміж зібраних: «Це вже мусить бути!»), на що промовець заявляє, що кожен відповідає своїм сумлінням і не дасть себе ніяким зборам залакати чи стероризувати). Політики не ведеться на коліні. Не можемо гарячитися. Мусимо мати взаємне до себе довір'я. Без того не збудуємо держави. Справа злуки є середньою, а не першою нашою точкою. З законній державі треба насамперед перевести верифікацію виборів, а саме: вибрати комісії. А щодо аграрної реформи, то ми вже протягом 25 років голосимо, що земля мусить бути від панів відібрана та має перейти до рук селянства. Це постановила також Українська Конституанта у Львові 19 жовтня 1918 р. Знаємо, що нині є час демократії, тож хочемо дотримати те, що ми 25 літ проголошували. Буде вибрана комісія і тоді аграрна реформа знайдеться на денному порядку. Але до того треба одного, а саме: щоб у краю був лад! Не сміємо допустити, щоб прийшли чужі антантські війська робити в нас порядок. Не сміємо цієї небезпеки собі легковажити. Фактично, в нас тепер досить добрий порядок. Отож, будуть вибрані комісії, які до весни розділять землю. Вміймо бути громадянами Української Держави. Врешті щодо робітничих реформ, то на їх переведення треба також ладу і спокою. Ми втратили Львів, бо край не дав війська. Правити державою — це велика штука. Мусить бути лад і народ мусить платити податки. Австрія, заздалегідь, кермуючись польською злобою, не приділила нам грошей, не приділила амуніції, а на втримання війська йдуть великі мільйони. Державні секретарі не беруть ані сотика. Треба мати довір'я до своїх політиків.

Після д-ра Цегельського виступив заступник президента Української Національної Ради д-р Лев Бачинський. Почав від ствердження: насувається думка, чому люди з таким завяттям пруться у виламані двері? Адже, як ми вже чули, наш уряд зробив уже вступну попередню умову! . . . Акту-

альна також справа унії. Треба ж забезпечити свободу віри! (Голоси із залі: «Йдеться тут про шкіру, а не про віру!»). Найгірше, що могло б у такому випадку бути, це запекла боротьба всередині одного народу проти віри, чи віровизнання... Чи обрахував уже хтось поміщицькі землі? Візьміть під увагу нерівність маєтків, знищення війською, державні довги, втримання армії... Треба обдумати й забезпечити все трактатами, забезпечити взаємну поміч. Ті, що тепер найголосніше кричать, стелилися плазом перед поляками. Не можемо сподіватися допомоги з Наддніпрянської України, бо там самі її потребують і кличуть: «Дайте нам зараз 50 тисяч війська!» Як наші міста тут мирно захопили нам поляки й жиди, так там вони в руках москалів, поляків і жидів. Наша республіка не може поклатися на власні сили, бо не має доступу до моря, бракує вугілля. Маємо тільки нафту, за яку тепер може й вестися війна із захланною Польщею. Нехай же наші делегати говорять, що їх болить, нехай ухвалюють що слід і що можливо, щоб ми з дотеперішніх рабів стали вільними громадянами. Багато з нас інакше говорили б, якби були на відповідальних становищах. Революцію робім у наших власних душах...

Після закриття дискусії, проф. В. Гадзінський, збираючи висловлені на вічу думки, сконстатував, що виявилися дві основні лінії в поглядах на важливу справу злуки, одна — це був голос розсудливості й поміркованості в суспільних питаннях, друга — вимога безвідкладно перевести злуку без застережень, при чому визначування різниць мало б бути відкладене на пізніший час (заввага д-ра Л. Бачинського: «По шлюбі не можна з жінкою домовлятися...») Доповідач ствердив, що комітет, який скликав це віче, був далекий від того, щоб кидати колоди під ноги теперішньому урядові ЗУНР і висловив вдячність послам д-рові Л. Бачинському і д-рові Л. Цегельському за їхні голоси перестороги і заклики до призадуми, заки зробити такий чи інший крок. Усе ж таки ми, як молода українська інтелігенція, стоїмо рішуче й непохитно таки на чуттєвих позиціях негайної злуки, як брат із братом, де один одному — в обличчі смертельної загрози — безпосередньо по-братньому довіряє. Уважаймо, що може бути запізно! Мусимо діяти революційно!

Наприкінці прелегент прочитав Резолюції зборів українців, скликаних Т-вом «Молода Громада» в порозумінні з «Селянсько-робітничим Союзом» у Станиславові 1 січня 1919 р.:

«1. Ззивається Українську Національну Раду до негайного й урочистого проголошення сполуки Західньо-Української і Наддніпрянської Республік в одну державу під назвою Українська Народна Республіка і до негайного переведення цього в дійсність у всіх ділах державної управи на основі рівні з рівними, без огляду на те, яка доля чекає Україну, а з нею нас.

«Державний Секретаріят залишається як ліквідаційне правительтво до хвилини цілковитого технічного переведення злуки.

«2. Ззивається Українську Національну Раду до негайного знесення великої земельної власності і переведення аграрної реформи на основі законів, виданих у цій справі Київським правительством.

«3. Ззивається Українську Національну Раду сповнити негайно всі постуляти українського селянства й робітництва, зокрема ввести 8-годинний час праці.

«4. Збори вимагають безумовного поставлення справи Українських Республік, як 1-ої точки нарад УНРади».

В день віча, із датою 1 січня 1919 р., вийшло перше число часопису «Републіканець», революційно-демократичного тижневика, органу Селянсько-Робітничого Союзу. В цьому числі була надрукована стаття І. Ставничого «До Києва! Привіт Зборам Національної Ради Західньо-Української Народної Республіки» із вимогою злуки галицької землі з Наддніпрянщиною в одну велику незалежну Україну.

Сесія Української Національної Ради

Засідання Української Національної Ради ЗУНР почалося в понеділок 2 січня 1919 р. о год. 11.30 перед пол. Відбувалося в залі кіно-театру «Австрія».

Відкрив засідання президент УНРади д-р Євген Петрушевич, визначаючи як головне завдання нарад: довести до корисного результату злуку з Наддніпрянською Україною і з'ясовуючи внутрішню і зовнішню ситуацію, зокрема ж в умовах війни із Польщею.

Державний Секретаріят ЗУНР репрезентували державні секретарі: Голубович, Мирон, Вітовський, К. Левицький, Бурачинський, Л. Пегельський, Р. Перфецький, Мартинець. Були присутні, як гості, представники Наддніпрянської України, Буковини й Угорської України. Привітальну телеграму надіслала Начальна Команда українського війська за підписом ген. Павленка.

Перші промовці — Голубович, Вітик з'ясовували головні завдання УНРади й Державного Секретаріату: злуку усіх українських земель, організацію війська й адміністрації, справи українізації, рільництва і прохарчування міст.

Другий день засідання Української Національної Ради, п'ятниця 3 січня 1919 р. записався в історії подією великого значення: По довгих століттях неволі, по довгих віках розірвання української землі народ Галицької Землі проголосив устами своїх репрезентантів на першому засіданні Української Національної Ради у Станиславові іменем Західньої Области України злуку Наддніпрянщини із Наддніпрянською Україною в одну Українську Народну Республіку.

Увечері цього ж дня, о год. 7-ій, відбулася військова парада з приводу з'єднання українських земель. В супроводі музики, лямпіонів і смолоскипів дефілювали пробоеві чоти в сталевих шоломах, сотні піхоти, артилерія. Дефіляду приймали, стоячи на балконі готелю «Австрія» при вул. Липовій, президент Є. Петрушевич, секретар військового справ Д. Вітовський, посол С. Вітик та інші.

Наради в третьому дні засідання УНРади, в суботу 4 січня 1919, тривали від год. 12.30 до 2.30 по пол. і потім від 4-ої год. до пізньої ночі. Наприкінці нарад були присутні представники київського міністерства внутрішніх справ і шеф штабу українських військ при Начальній Команді полк. Мишковський. Від українського фронтового війська вітав УНРаду чотар Купчинський.

У висліді нарад були обрані:

Президія УНРади: президент — д-р Євген Петрушевич, заступники президента — д-р Лев Бачинський, Омелян Попович, Семен Вітик і Андрій Шмігельський, секретарі — д-р Степан Витвицький і Осип Устиянович, заступник секретаря — Семен Сілецький.

Виділ УНРади: д-р Є. Петрушевич, д-р Л. Бачинський, Гриць Дувірак, Є. Вітик, А. Шмігельський, д-р Антін Горбачевський, д-р Михайло Новаківський, о. д-р Степан Юрик, О. Попович і д-р Теофіль Окуневський.

Новий тимчасовий Державний Секретаріат: д-р Сидір Голубович, д-р І. Макух, д-р Агенор Артимович, інж. І. Мирон, інж. Маріян Козаневич, полк. Д. Вітовський, суд. радн. Осип Бурачинський, інж. Михайло Мартинець, д-р В. Панейко і д-р Л. Цегельський.

Комісії (дев'ять): заграничних справ (20 членів), законодавча (16 чл.), фінансова (12 чл.), військова (20 чл.), суспільної опіки (12 чл.), земельна (15 чл.), шкільна (14 чл.), технічної відбудови (9 чл.) і комунікаційна (7 чл.).

З'їзд делегатів Народного Вчительства

В понеділок 3 лютого 1919 р. відбувся у Станиславові з'їзд делегатів українського народного вчительства. Про станові справи народного вчительства доповідав Онуфрій Власійчук, про організацію вчительства — М. Книш.

В нарадах брали участь держ. секретарі д-р А. Артимович й інж. М. Мартинець. В дискусії обговорювано справи: переорганізації окружних шкільних рад, шкільних лікарів, націоналізації школи, створення комісії для шкільних підручників, українізації всього шкільництва тощо. Вирішено створити виконавчий комітет для справ вчительства.

ЗУСТРІЧ СТУДЕНТІВ ПОДНІСТРОВ'Я

В ПОБЕРЕЖУ 1927 Р.

З ініціативи гімназійних учителів М. Мацькова і Ю. Каменецького, як також лікаря д-ра Й. Гробельного скликано Товариську Зустріч кол. студентів-ок з нагоди 15-ліття закінчення гімназії та учительської семінарії в Станиславові, головно тих, які відбули матуру 1912 р. і перед тим роком. Зустріч відбувалася в селі Побереже над Дністром, повіт Станиславів літом 1927 р. Взяли в ній участь крім колишніх студентів-ок також запрошені парохі, як гості, місцева інтелігенція та визначні громадяни Побережа, Ганусовець, Стриганець і Маріямполь.

Заплянована зустріч мала в першу чергу товариський характер. Всі ті, хто міг, приїхали з далеких місцевостей, щоб не тільки відновити товариські зв'язки і пригадати давніші часи, але й побачити наслідки прожитого часу в одружених чи самітних товаришів-ок. На такій зустрічі ми колишні студенти мали змогу заторкнути питання, що могли б ми ще зробити доброго для своїх громад і як повести діло, щоб ще краще укріпити товариські зв'язки і не забувати себе.

А згадані села і містечка дали поважне число студентів-ок до різних шкіл, як гімназій, учительських семінарій, шкіл деревного промислу, сільського господарства. Велике число селянських дітей тих сіл покінчили й вищі школи і стали в ряди добрих священиків, професорів, учителів, інженерів, фінансистів — банкових урядовців, поетів-письменників, та організаторів власних підприємств; багато з них завдячували вищі і фахові студії своїм парохам. Парохі сіл, як катехити народних шкіл, підбирали здібнішу молодь і дораджували їхнім батькам післати дітей до міста — до гімназії, чи фахової школи.

Батьки слухали цих добрих порад і це вийшло не тільки на користь студуючої молоді, але також громадам-селама-парохіям, бо шкільна молодь, приїжджаючи до батьків на свята чи літні шкільні вакації, організувала по читальнях «Просвіти» аматорські вистави, доповіді з української літератури й історії, поширювала протиалькогольний рух та збирала фонди на будову церков, читальень, захоронок і дитячих садків. Актуальна була справа будови церкви в Маріямполі (тепер Маринопіль), де польський парох о. Босак насильно забрав церкву і перемінив на латинську.

Із вистав силами студентів та селянської і міщанської молоді дано такі вистави: «Назар Стодоля», «Степовий гість», «Невольник», «Кара совісти», «Жидівка-Вихрестка», «Два доми» — одна фіртка», «Хата за селом» та інші.

Театральними залами були селянські та міщанські стодоли, із збудованими там сценами та сидячими першими і другорядними місцями із крісел та лавок, позбираних у даній місцевості, де вистава відбувалася. Найбільше

місця займали стоячі місця, бо на них був великий попит, тому, що ціна була доволі низька.

Міжнародних терть в тому часі у нас ще не було, чого доказом є факт, що в Побережжю 1910 р. у виставі «Назар Стодоля» головну роль сотника Хоми Кичатого грав поляк Михайло Барта, син Стася і Теклі.

Доповіді з української літератури та історії, як також читання творів українських письменників відбувалися майже кожної неділі, по вечірні: залі читальні «Просвіти» були переповнені, слухачі цікаві були почути, що їм скажуть цікавого загально в селі люблені студенти.

А студенти розказували про давні княжі часи, про минуле недалекого Галича, про Молдавський Шлях, котрий виходив з Молдавії і через Коломию, Товмач проходив через тутешні околиці, прямуючи до Галича, звідки був вже без перешкод доброю дорогою до Львова. Тим шляхом приходило і вороже лихо до нас.

Читали, або переповідали поеми та оповідання Івана Франка, Стефаніка, Шевченка та ін., доповіді були часто ілюстровані прозірками при допомозі епідіяскопу, який визичали в Головній Управі «Просвіти» у Львові. З виставами та доповідями студенти часто їздили до сусідніх сіл-місцевостей, як Усте Зелене, Стриганці, Єзупіль, Ганусівці, а один раз навіть до Старуні на Підкарпаттю, в Богородчанському повіті, на південь від Станиславова.

Це були гарні і корисні поїздки до тих сіл, які закріплювали зв'язки між студіюючою молоддю і селянами й міщанами.

Перебіг зустрічі

Товариський з'їзд відбувався в першій половині серпня 1927 р. в Побережжю над Дністром: почався поминальною Службою Божою в місцевій церкві. До відправи Богослуження стануло 6-ох священиків, під прово-

Учасники зустрічі після поминального Богослуження в церкві в Побережжю в серпні 1927 р.

дом о. дек. Василя Мотюка, пароха Маріямполь, сослужителями були о. дек. Петро Янкевич, парох Ганусовець, декан езупільський, о. О. Шараневич — парох Побережа, о. Іван Галібей — парох Товстобаб, повіт Бучач, о. Ярослав Посацький — парох Тязева коло Ямниці і о. К. Гробельний — парох Милованя, пов. Товмач. Співав місцевий хор під управою гімн. учителя Василя Вовка. сина місцевих господарів.

По Богослуженні в церкві, відправлено панахиду на гробах бл. п. о. Николи Анастазієвського і директора школи сл. п. Павла Посацького, духових провідників с. Побереже.

Після панахиди учасники товариської зустрічі перейшли до недалеко церкви положеного дому Василя Кушинського, також кол. студента, де в саді, в тіні крилатої груші приготовлені і заставлені всяким добром столи чекали гостей. Гостину приготувала п-ні Анна Лопатинська при допоміж інших жінок.

Коли всі засіли до столу під голим небом, тільки в тіні крилатої груші підписаний господар дому Василь Кушинський привітав гостей коротким словом:

«Дорогі товариші шкільних літ, Всечесні оо. Парохи, що в їх домах ми ще як студенти часто гостювали, дорогі знані і особисто незнані гості, всі разом дорогі і достойні!

Є казка Сходу, в якій говориться, що кожній новонародженій дитині доля вручає маленький засвічений каганець, що ледве блимає. Чим більше дитина-молодець вкладає праці над своїм розвитком і набуває в книжках і в школі знання, тим ясніше сяє його каганець. Він освічує йому і його оточенню життєвий шлях, що стається немов ґрунтом його екзистенції і короною його старань, праці й успіхів, показує день вчорашній, нинішній і помагає будувати щасливе завтра.

Сьогодні, коли я вітаю вас, дорогі друзі, в моєму скромному домі на нашій товариській зустрічі, то бачу, що дані вам долею каганці горять різноколіровим полум'ям. Бачу, як в ньому сяє знання молодих священиків, гімназійних професорів, учителів-бок, інженерів, лікарів, письменників-поетів, та інших корисних практичних фахів, здобутих сильною волею і працею в школі і поза школою.

Нехай ті каганці прояснюють вам, дорогі друзі, й надалі шляхи до кращого нашого і громадського життя з Богом і під Божим Провидінням. Вітаю всіх щиро з глибини серця мого. Прошу бути свобідними так, як у себе вдома. Для сходи́н прошу вибрати з поміж себе старосту».

Слово привітання прийнято оплесками. Одноголосно вибрано головою з'їзду Всч. о. Софрона Левицького, пароха села Стриганці: цей подякував за честь і довір'я до нього, візвав всіх присутніх до молитви, в часі котрої поблагословив обильно стравами застелений стіл, після чого попросив учасників гоститися.

День цієї зустрічі був винятковим у нашім життю. Ми колишні студенти і товариші шкільних літ, мали можливість і нагоду побачитися, обмінятися думками, поговорити щиро, тим більше по такій тяжкій Першій світовій війні. Було про що говорити, як і побачити молоде покоління своїх давніх симпатій, пригадати собі гостину в домах присутніх на з'їзді священиків і місцевих парохів, в яких ми, ще як студенти різних шкіл, бували кожних свят і по всіх аматорських виставах, на прийняттях, забавах і танцях. Було

Спільний обід учасників зустрічі в саду Василя Кушинського в Побережжю

цікаво побачити себе зокрема, як ми виростили з молодих літ і змужніли, пригадати молоді літа, такі гарні, безжурні, повні запалу і мрій.

Під кінець обіду, ініціатор цієї зустрічі учитель гімназії Ю. Каменецький подякував священникам-парохам за їх присутність між нами на цьому з'їзді і за їх духову опіку над нами в молодім віці, за їх поради нашим мамам і батькам післати нас до наших шкіл, за щирю гостинність в їхніх домах, де ми вчилися культурної поведінки та користувалися їхніми бібліотеками в часі вакацій: колишнім студентам, товаришам шкільної лавки як і шкільних літ, а нині учасникам нашої приємної стрічі за їх прибуття, чим вможливили нам пережити ще раз минулі гарні часи спогадами, гутіркою, побуванням разом; а присутнім дорогим гостям, як поетові Олесеві Бабієві, о. Іванові Галібеєві, учителькам з околиць — за участь в цьому нашому з'їзді, п-і А. Лопатинській за смачний і обильний «трактамент-обід», та господареві дому, В. Кушинському, що в своєму домі і саді уможливив зібратися і відбути цей рідкісний, товариський з'їзд в Побережжю над Дністром.

Ю. Каменецький щирими словами подяки пригадав нам гарні минулі студентські часи, сам їх із нами переживавши. Закінчуючи своє слово поставив проєкт нового товариського з'їзду за нових десять літ в 1937 р., але події в краю, в Україні і міжнародні не дали можливості вже його відбути.

Гарні слова професора Ю. Каменецького в Побережжю не закінчили цього товариського з'їзду. Фінал його відбувся в сусідньому Маріямполі, куди учителька Ольга Мотюк, дочка пароха, запросила учасників у гостину на парохію.

Був чудовий серпневий день, 1927 р. — Ми пішки з Побережжя мандрували на лівий беріг срібнолентового Дністра, до Маріямполя. Насувалися думки про те, як то в давнину, за княжих часів тим Дністром пливли

зі столиці Галича воєнні та купецькі кораблі, а на них послали кн. Ярослава Осьмомисла до сусідніх східних володарів і до нього; як в 16 і 17 століттях долиною Дністра гналися турецькі і татарські орди, як ішли походом козацькі полки Хмельницького, Виговського, Дорошенка. В народі, з тих часів, залишилося багато різних переказів та оповідань.

Наше з'їздове товариство у милому гаморі гутірок і спогадів переправилося поромом до Маріямполья, а звідтіля пішком, стрімкими стежками вийшли ми на верх замкової гори, звідки простягається чудовий вид на долину Дністра, далеко ген далеко аж до Галича, а з другого боку-сторони на стриганецькі горби, вкриті лісом.

При тім треба сказати про криницю, що на замковім подвір'ю. Глибока на 63 м., тесаним каменем викладана, в наші часи була без води, хоч з ведром і про неї таке оповідали:

Криницю ту копали і будували татари-бранці, як невільники якогось власника того оборонного замку, Чортополем ще тоді званого. Невільники-робітники, розглянувшись в терені, постановили втекти. Беріг гори, що кінчився над коритом Дністра, мав бути отвором каналу їхньої втечі, що починався на відповідній висоті криниці. І так одна партія робітників копала криницю, а другі робітники копали канал в бік до Дністра, викидаючи землю разом на верх. Коли канал, з отвором до Дністра був уже готовий, частина невільників сильніших і відважніших утекла і скрилася в довколишніх лісах.

Я ту криницю часто оглядав, просліджував її будову і вгадував глибину, кидаючи до неї камінь, який падав до дна яких 17 секунд. Чи та криниця ще існує, не знаю, бо вже давно покинув я ті сторони . . .

Вже смеркало, коли ми прийшли на парохію в Маріямполі. Там застали вже Пилипа Волчука, директора цукрового банку у Львові, та Михася Галібея, підприємця-кафляра, обох зі Львова. В домі Мотюків, ми почувалися мов у себе вдома, деякі з нас перебули тут багато днів своєї молодости і зберегли їх глибоко в пам'яті, бо це був дім других батьків наших.

В часі вечері ,господар дому, о. декан Василь Мотюк щиро вітав і запрошував гостей продовжати гостину. По вечері, заспокоївши свій апетит добірними стравами (треба зазначити, що обидві гостини відбулися без алкогольних напитків), втомлені учасники з'їзду дістали нову силу. Молодші пішли на забаву до «Народного Дому», де їх чекали музиканти та місцева молодь, пізніші господарі й ремісники, що колись із нами студентами влаштували аматорські вистави. А отці-парохи засіли до «преферанса».

Забава з танцями затягнулася майже до ранку, а рано-вранці, коли пташки своїм співом вітали надходячий день, учасники з'їзду прощалися — роз'їжджалися в різні сторони, потішаючи себе, що стрінуться на 25-ліття.

Учасниками з'їзду в Побережжю були:

А. Колишні студенти:

1) Вовк Василь, з Побережжя, учитель гімназії в Чорткові, в часі другої світової війни секретар Єпископської Консисторії в Холмі, де й помер.

2) Вовк Оля з Анастазієвських, дружина Василя, учителька народної школи в Побережжю.

3) Вовк Григорій, гірничий інженер, перебував у Ганусівцях пов. Станиславів.

4) Волчук Пилип, з Маріямполья. Директор Цукрового Банку у Львові. Ініціатор будови церкви і дому-читальні «Просвіти» в Маріямпольї. Один з активних провідників протиалкогольного руху в Західній Україні разом із своєю дружиною д-р С. Парфанович. Помер на еміграції в Німеччині 30 жовтня 1946 р., в Авгсбургу.

5) Галібей Михайло, з Маріямполья, власник кафлярського підприємства у Львові та відомий діяч міщанських організацій і Рідної Школи, там же. Помер в червні 1964 р. в Овкленді, Каліфорнія.

6) о. Гробельний Кароль, з Маріямполья, парох Милованя, пов. Товмач.

7) Д-р Гробельний Осип, з Маріямполья, лікар в Станиславові. В часі українсько-польської війни 1918—19 командант санітарного поїзду армії УГА. Помер по другій світовій війні.

8) Д-р Гробельна Ольга з дому Полотнюк, дружина Осипа. Лікар-дентист у Станиславові. Померла по Другій світовій війні.

9) о. Каменецький Осип, з Маріямполья, довголітній парох Космача на Гуцульщині. На еміграції в Німеччині перебував в англійській зоні. Тепер парохом в провінції Манітобі, Канада.

10) Каменецький Юліян з Маріямполья, гімназійний учитель в Рогатині і Станиславові. Організатор протиалкогольного і протинікотинного руху в Західній Україні, Пласту в Рогатині, Зальцбургу і Чикаго. Організатор Українського Національного Музею в Чикаго.

11) Каменецька Наталія із Стрільчуків, Буковина. Учителька в Рогатині і Станиславові, зв'язкова дівочого Пласту в Рогатині і Зальцбургу, очолювала Союз Українок в Зальцбургу та член проводу Союзу Українок в Сан Франціско. Тепер в Каліфорнії.

12) Кушинський Василь з Побережа. Учитель, інспектор молочарства в Маслосоюзі, господар в Побережю. Тепер в Рочестері, Нью-Джерсі.

Спільна фотографія учасників зустрічі в Побережю

13) Левицький Мирон із Стриганець повіт Товмач. УСС, інженер. Пластовий діяч в краю і в Нью-Йорку, де тепер живе.

14) Левицький Василь-Софронів із Стриганець. УСС. Письменник, редактор. Тепер в Торонті, Канада.

15) Мацьків Михайло з Побережа. Гімназійний учитель в Станиславові. Помер по другій світовій війні.

16) Мацьків Ольга, з дому Янкевич, з Ганусовець п. Станиславів. Дружина професора.

17) Мацьків Михайло, із Побережа. Студент прав. Господар. Тепер в Торонті, Канада.

18) Мотюк Степанія, із Маріямполь. Учителька.

19) Посацький Іван, з Побережа. Студент.

20) Посацька Костя, з Побережа. Заміжна Шлемкевич. Померла в Нью-арку перед кількома роками.

21) Посацька Стефанія з Побережа. Учителька. Заміжна Галібей. По другій світовій війні відбула 10 літ заслання в Сибірі разом з дочкою.

22) о. Посацький Ярослав, з Побережа. Парох Тязева повіт Станиславів.

23) Посацька Михайлина з Анастазієвських, з Побережа.

Б. Священики-парохи:

1) о. Левицький Софрон, декан. Стриганці п. Товмач. Батько інж. Мирона і письменника Василя-Софронова. Дочки: Софія заміжня Замора, і Наталка зам. Гаврилів. Обидва зяті гімназійні учителі трагічно загинули в Советській Україні. Загально люблений у своїй парохії. Причинився багато до її освітнього й економічного розвитку. Помер перед другою світовою війною.

2) о. Мотюк Василь, декан Маріямполь. Дочки: Володимира, Ольга, Степанія. Усі три вчительки. Володимира, довголітня вчителька гімназії Сестер Василіанок у Львові. Зразковий парох. Ініціатор всіх культурно-освітніх і господарських установ в Маріямполі. Мішаний хор своїми виступами був відомий не тільки в околиці, але і в Станиславові. По насильній «займанщині» української католицької церкви польським ксьондзом Босаком, який перемінив її на римо-католицьку, відступив парохіяльний дім на потреби церкви. Жертвами і зусиллям парохіян до двох літ побудовано величаву церкву всередині міста і одноповерховий дім для читальні «Просвіти» за проектом інж. Вол. Січинського. Його заходами понад дві десятки молоді покінчило різні фахові і вищі школи. Своім тактом, добрими ділами з'єднав собі повагу не тільки парохіян, але також поляків і жидів. Помер перед другою світовою війною.

3) Шараневич Олекса. Парох Побережа.

4) о. Янович Петро. Декан Єзуполя. Парох Ганусовець п. Станиславів. Помер по другій світовій війні.

В. Гості:

1) о. Галібей Іван, з Устя Зеленого, парох Товстоаб. Помер на заслання в Сибірі.

2) Бабій Олесь, гімназійний учитель, поет, письменник. Дорогів п. Кадуш. Тепер в Чікаго.

3) Вовк Люся, учителька в Стриганцях.

4) Мотюк Оля, учителька в Маріямполі. Померла по другій світовій війні.

5) Макарева Стефа, учителька у Ганусівцях.

6) Пірановська Оля, учителька в Ганусівцях.

7) Величко Федір, урядовець Міської Управи у Станиславові. Світлицець. На цьому місці з пошаною треба згадати тих, що поклали свої голови за волю України в часі першої світової війни:

1) о. Юрій Альберт Галібей, з Маріямполя. Професор в Духовній Семінарії в Станиславові. Вбили його в часі українсько-польської війни польські вояки в Монастириськах п. Бучач.

2) Брати Волчуки, Іван і Михайло з Маріямполя, пропали без вісти на Великій Україні, в часі визвольних змагань.

3) Василь Вовк із Єзуполя, студент філософії, загинув на східньому фронті в серпні 1914 р.

4) Михайло Баран, з Маріямполя, пропав без вісти на Великій Україні. Також згадуємо і тих, що з різних поважних причин не могли взяти участі в з'їзді:

о. Микола Каменецький, з Маріямполя, монах ЧСВВ, як монах сповняв свої обов'язки в Крехові, Львові, в Югославії, а по другій світовій війні в Апостолес (Місіонес) в Аргентині. Відійшов у вічність в червні 1967 р.

о. Евстахій Мацьків з Побережа. Парох Мишина п. Коломия. Не прийняв православ'я. Вернувся на господарство батьків.

Д-р Тимко Мацьків з Побережа, суддя в Стрию, Познані, Кракові. В часі другої світової війни працював в УДК в Кракові і Німеччині. Автор цікавих споминів: «З-над Дністра до Канадійських Прерій».

*

Цей спогад завдячую співпраці учасників з'їзду шкільних товаришів того часу, Юліянові Каменецькому із Маріямполя і Михайлові Мацьковому з Побережа, які допомогли мені своїми матеріалами про цей з'їзд його описати.

Автор

УКРАЇНЬСЬКА ВЛАДА У СТАНИСЛАВОВІ 1941 РОКУ

Від вересня 1939 р. до червня 1941 р. Станиславів і Станиславівщина були під советською окупацією. Українці жили стероризовані в «новітній демократичній», московській, імперіялістичній системі, що її крім безоглядного терору, матеріальної нужди та провокацій наглядно й найкраще ціхувала нечувана в історії людства нахабна брехня у всіх можливих видах і аспектах.

З приходом большевиків всі прояви українського, національного життя завмерли. Частині провідних людей пощастило зберегти себе шляхом виходу за кордон, на захід, а тих, що залишилися, большевики або фізично знищили, або виарештували й вивезли на Схід, а решту стероризували.

В умовах советського терору не перестала однак діяти на західно-українських землях таємна, ще неподілена тоді Організація Українських Націоналістів. Характеристику й оцінку цієї ідеологічно-революційної організації часів большевицької окупації, її позитивів і негативів, дадуть у майбутньому компетентні історики.

Треба, однак, ствердити, що, в час тодішньої безоглядної окупації, ОУН тих часів впливала на загальну українців позитивно-об'єднуючо, стимулювала солідарність, давала народові силу перетривати ті тяжкі часи, зберігала віру в українську людину та сповнювала надією на зміну, на краще завтра.

Тиждень перед вибухом війни з ініціативи ОУН відбулася в малім домику в центрі міста таємна нарада, що в ній взяли участь: інж. Ілля Сем'янчук (помер на еміграції в Чикаго), Володимир Дейчаківський (помер у Торонті) та тодішній обл. провідник ОУН. Беручи до уваги можливість близького збройного конфлікту ССРСР з Німеччиною, вирішено на цій нараді відбутися в суботу 21 червня 1941 р. ширшу нараду вісьмох громадян Станиславова з метою приготувати перебрання влади українцями після відходу советських військ і в дальшу чергу подбати про безпеку населення та спокій і лад в місті. На цій нараді представники ОУН запропонували інж. Сем'янчукові, людині високих моральних прикмет і найбільш кваліфікованій, пост керівника українського правління в Станиславові й області, на що він погодився. Склалося саме так, що ця нарада відбулася в суботу, напередодні вибуху війни. Увечері, в часі нарад, було вже чути в місті стріли, опрічники з НКВД грасували по місті, арештували людей, багато з яких були вбиті в тюрмі при вул. Білінського. Учасники наради були таким несподіваним розвитком подій заскочені й глибоко стривожені, але ж усі були свідомі того, в якій відповідальній і почесній ролі вони знайшлися та водночас і того, що кожної хвилини можуть стати жертвою автоматів НКВД. В дальшу чергу нарад інж. Сем'янчук, вже як найвищий репрезентант української влади, з'ясував коротко своє становище й відношення до ОУН — провідної й керівної в той час організації. В дальшому вирішено управу міста передати проф. Іванові Голембйовському у радн. Теодорові Величкові.

Наступного дня розпочалася війна: вже зранку почали налітати і скидати бомби німецькі літаки, большевики кинулися тікати. Горіли рафінерії й маґазини, папери й документи по бюрах. Агенти НКВД переводили нашвидкуруч арешти людей, брали для заповнення приготованих списків

кого попало. Майже всіх арештованих знайдено пізніше постріляних в потилицю та присипаних вапном на тюремному подвір'ї при вул. Білінського.

Після втечі большевиків українці перебрали владу в місті. Були зайняті поліційні приміщення при вул. Камінського та тюрми й суду при вул. Білінського. Це завдання виконано при допомозі власної міліції, складеної з добровільців. В місті розліплено масово українську відозву до населення, в якій проголошено встановлення української влади. Опубліковано заклик до населення скласти всю зброю на протязі найближчих днів в приміщенню української поліції. Заклик підписала Організація Українських Націоналістів. Треба ствердити, що населення з респектом підпорядкувалося цьому розпорядкові, навіть поляки масово віддавали зброю.

Почала налаштовуватися міська самоуправа. Коли проф. Голембйовський погодився на пропозицію інж. Сем'янчука перейняти управління міста і на другий день пішов до праці, застав вже там урядовців, які працювали під проводом адвоката Ст. Шлапака і радн. Величка. Проф. Голембйовський на скору руку zorganizував потрібні відділи управи. Урядовці працювали жертвенно і творили ніби одну згармонізовану родину, свідому своїх обов'язків і відповідальности перед громадою і своїм народом.

У два дні після втечі большевиків прибуло до міста малярське військо, яке взагалі не вміщувалося до дій української влади. За вказівками інж. Сем'янчука встановлено повний спокій і порядок в місті. На вістку, що в близькому селі Опришівцях грасує більший большевицький загін партизанів і після відмови малярського командування виступити проти нього командант української поліції вислав на доручення інж. С. до Опришівця озброєний відділ під командою Івана Самокішина (помер в 1968 р. у Філядельфії), який незабаром вернувся, бо замість партизанів застав там тільки купу дезертирів, які грабували для себе харчі, і за приходом озброєного відділу, втекли у ліс. Поворот нашого відділу з пісню на устах упокоїв остаточно населення міста.

Тим часом 30 червня 1941 р., після приходу німців, пороголошено у Львові віднову Української Державности. Того самого дня те проголошення переведено і в Станиславові на площі між українською та польською катедрами при багатотисячному здвизі народу. Урочисту Службу Божу в асисті духовенства відправив станиславівський Єпископ Кир Григорій, а проклямацію віднови Державности проголосив інж. Сем'янчук. В цій урочистості крім численного населення міста й околиць, українського озброєного відділу та представників української влади взяло участь теж малярське військо (яке вміжчасі вернулося до міста) з повним своїм командним складом. Українське населення з радістю та ентузіазмом переживало ці хвилини, несвідоме того, що за недовгий час спаде на нього черговий удар, цим разом від цивілізованого, германського народу, якого задурманений величчю «фюрер» і його послідовники, нацистівські «іберменші», сповнені садизму і расової ненависти, йшли на Схід здобувати собі добробут та терени володіння, при чому безпощадно топтали і зневажали найвищі національні аспірації українського народу. Населення відразу розчарувалося «освободителями» від московської неволі: вони почали безпардонно утверджувати свою окупаційну владу арештами, вивозами до тюрм і концтраційних таборів, ловами за примусовими робітниками для Німеччини, розстрілами без суду українських патріотів — однаково інтелігентів, як і селян.

В такій ситуації закінчився короткий період незалежної української влади в Станиславівщині 1941 р.

ДИВІЗІЯ « ГАЛИЧИНА » У СТАНИСЛАВІВСЬКІЙ ОКРУЗІ 1943—1944

Вістки про творення українських військових формацій

В місяці червні і липні 1941 року Станиславівську округу окупувала мадярська армія. Мадяри мали також нагляд над адміністрацією округи, що її на ділі виконували українці, і то до часу, коли в початку серпня того ж року управу від мадярів перейняли німці.

Українська молодь зайнятих теренів, перебуваючи під враженням, що твориться Українська Держава, нетерпеливо чекала на покликання до зброї. Але німці в той час думали ще самі завоювати світ і не квапилися давати зброї в руки «расово менше вартісного» населення окупованих теренів. Десь у листопаді 1941 р. німецька влада все таки проголосила набір до армії. До Станиславова з'їхалося кілька тисяч молодих українців, але скоро вони розчаровані вернулися з нічим додому. Німці, мабуть, тільки для спроби прийняли тоді всього кільканадцять добровольців, що їх включено здебільша в різні допоміжні з'єднання німецької армії. Але вістки ширились і пізніше: раз хтось з самого Берліну привіз сплетню, що там вже пошито двісті тисяч одностроїв для українських вояків. Але то були радше побожні бажання, а не дійсність. Прийшов, однак, час, що німці під проводом свого фюрера Гітлера мусіли платити за вчинені ними політичні й мілітарні помилки, за їхні душоубства, за всі злодіяння і злочини у відношенні до людей і народів.

В бойових діях німці втратили ініціативу, тяжко програли битву за Сталінград (кол. Царицин) і почали відступати. Вправді українські землі ще не були віддані і фронт з кінцем лютого 1943 р. ішов приблизно від Ленінграду на південь через Новгород над Ільменським Озером, Смоленськ, Орел, Білгород, Харків, ріками Дінцем, далі Міюсом до Озівського моря. Однак скоро почались бої, в яких німці, хоч ставили сильний опір, не мали вже сили не то що йти вперед, але й хочби устabilізувати фронт. По якомусь часі німецькі армії, перевтомлені і здеморалізовані невдачами, ще скорше покидали окуповані перед тим території, ніж колись їх здобували.

За такої ситуації почали надходити до Станиславова в місяцях лютому і березні 1943 р. туманні вістки про заплановану українську військову формуацію. Щойно 19 квітня 1943 р. вістку про творення Дивізії «Галичина» привіз зі Львова і переказав у бюрах Союзу Громад при Окружному Старостві один з членів Українського Окружного Комітету. Вже наступного дня в домівці УОК о год. 18.30 вечора відбулися сходи колишніх українських військовиків, з участю яких 70 осіб. Голова УОК проф. Микола Лепкий* дав такі пояснення:

* Микола Лепкий помер у перших днях січня 1945 р. на скитальщині в Австрії.

Фото із зб. І. Попеля

Новобранці Першої Дивізії «Галичина» у Станиславові 1943 р.

У Львові на спеціальній конференції шеф уряду дистрикту Галичина д-р Отто Бавер подав до відома, що Гітлер дав свою згоду, щоб створити українську, галицьку військову частину-дивізію із яких 25 до 50 тисяч осіб; зголошення до дивізії добровільне. В склад мають входити добровільці українці у віці 20 до 25 років. Дивізія буде моторизована і кінна. У Львові вже працює в тій справі військова рада під проводом голови УЦК проф. д-ра Володимира Кубійовича. Буде вишкіл і будуть старшинські школи для молодих старшин.

На сходина зійшлися очевидно самі старші віком старшини, бо молодих старшин у нас не було; всі відчули, що це далеко не те, до чого змагаємо і в додатку надто пізно, але все таки вірили, що це буде деяке досягнення і що ця можливість треба в даних обставинах використати. Настрій приязний був помірковано добрий. Зв'язковим для цієї справи, який мав би бути в контакт з Окружним Староством, вибрано інж. Ілька Поповича,** який працював тоді в Управі міста.

Окружного старосту д-ра Альбрехта викликано в справі Дивізії до дистриктового уряду у Львові на день 28-го квітня.

Пропаганда і зголошення до Дивізії

Вже 29 квітня 1943 р. відбулась сесія волосних старшин і посадників, на яку запрошено представників УОК й українського духовенства. Анкета згл. нарада відбувалася в Окружному старостві о 11-ій годині перед полуд-

** Ілько Попович, буковинець, помер у Німеччині.

нем. Промовляв д-р Альбрехт, який щойно вернувся зі Львова, інж. Гринів, працівник шляхового відділу, від комбатантів, а також окружний господар — німець Зірк. Всі очевидно обговорювали справу Дивізії. Відділ пропаганди при старостві одержав відозви губернатора в справі творення Дивізії і їх розділено привним для дальшого використання.

Того самого дня увечері з'явився на двірці в Станиславові Мартинець, що їхав зі Львова до Надвірної. Його за наказом з Берліну вже вдруге арештували і він перебував у в'язниці у Львові яких 8 тижнів. Перед проголошенням творення Дивізії його і ще кількох товаришів звільнили і вони навіть взяли участь в церемонії з цього приводу. Всі вони були старшинами легіону «Нахтігаль», що діяв на Білорусі. Справа дивізії виглядала дуже актуальною й пильною і до пропаганди за нею крім цілого апарату Окружного староста, УОК та військово-уповноваженого притягнуто також начальників поодиноких громад, волосних старшин і посадників. Дня 30 квітня УОКомітет скликав сходу в театрі ім. Франка на 12-ту год. в полудне. Зі Львова приїхав Михайло Добрянський: з'ясував потребу створення дивізії тим, що це скріпить наше становище. Промовляв Ілько Попович, військово-уповноважений, і о. Володимир Микитюк від місцевого УОК. Дня 6-го травня 1943 р. увечері на сходах комбатантів привні звітували про відбуті поїздки в терені. Зголошення до Дивізії шли слабо. Точної евіденції зголошених ще не було зроблено. Вибрано комісію, яка мала зайнятися виготовленням летючок, закликів, а також вислати референтів на суботи і неділі на села для вербування добровільців.

Того ж дня пізнім вечером прибув до Станиславова полк. Альфред Бізанц, колишній старшина Української Галицької Армії, а з ним д-р Нойман і ще один старшина німець, що мав бути головою набірної комісії. Вони відбули нараду, що її відкрив коротким словом д-р Бізанц. Ширше про пляновану Дивізію говорив д-р Нойман. Між іншим він сказав, що з деяких відділів будівельної служби (бавдінст) утекло 90 відсотків робітників. Губернатор проголосив, що обов'язані до будівельної служби, отже ті, які вже перебувають у відділах праці, або отримали візвання ставитися до відділів, не можуть голоситися до Дивізії, бо це спричило б дезорганізацію праці. Хто втік, може безкарно до 15-го травня 1943 р., вернутися до свого відділу. До Дивізії можуть зголошуватися тільки годі, як вибудуть з будівельної служби. Робітники з Райху, що є на відпустці, не можуть зголошуватися в Дистрикті Галичина, але мають вернутися на місце своєї праці і там їм буде дана змога зголоситися до служби в Дивізії. Вояків української поліції приймати до Дивізії не можна, бо вони мають виконувати службу на місцях.

Бізанц попросив потім українців до окремої кімнати і поінформував, що хотів би у нашій окрузі починати асентерунок вже одинадцятого травня 1943 р. Йому пояснили, що в окрузі підготовка так розплянована, що скінчиться щойно з кінцем травня. Зголошення ідуть слабо через загальну знеохоту. В Товмачі, в додатку, протидіє польська пропаганда. Бізанцові ставили привні різні питання в зв'язку з творенням Дивізії, що буде з нашими політичними в'язнями. Бізанц відповів, що їх частину вже звільнили, частину випустять і в тому напрямку ідуть заходи, але деякі з них таки залишаться в ув'язненні. Німецька влада має протоколи з різних засідань Бандерівської ОУН, які свідчать про відкрите вороже наставлення і протинімецьку діяльність. В таких випадках годі рахувати на звільнення.

Колишні старшини задержать ті військові ранги, що їх вони мали в австрійській і українській арміях. Всі зголошені до Дивізії добровільці із

закінченою середньою освітою будуть трактовані як аспіранти і з них вийдуть молоді старшини. Де буде відбуватися вишкіл і де будуть кадри, ще не відомо.

На тій нараді вже спільно і німці й українці вирішили, що комісія почне набір найперше в Коломийській окрузі, а до Станиславова вернеться пізніше. Коломийська округа має чотири тисячі зголошених, а станиславівська сподівається, що буде мати до п'ять тисяч.

В неділю 9-го травня 1943 р., в годині 10-та ранку в театрі ім. Франка почалася велика маніфестація з приводу творення Дивізії. Говорив д-р Альбрехт, о. Микитюк й інж. Попович. Грала українська поліційна оркестра і співав хор «Думка». Багато людей, які не вмістились в театрі, стояли на площі перед театром. О дванадцятій годині оформився парадний похід, який перейшов вулицями Станиславова.

Наступного 10-го травня, почався перегляд річників 1920 до 1925 року народження, до праці в Райху. Хто з тих річників зголосився до Дивізії, не підлягав тому переглядові.

Почалася зусильна праця в окрузі. Агітували, переконували, говорили і німці і наші. Зголошення до Дивізії йшли різно. Кожний зголошений до Дивізії доброволець отримував на доказ того карту зголошення.

Набірна комісія і техніка перегляду

Набірна комісія, яка наперед розплянувала, де буде працювати і мешканці яких, сіл чи міст в даних осередках мають являтися, почала працювати в Станиславові 15 травня 1943 року, в приміщенні пожежної сторожі. До праці притягнуто багато помічних українських сил. В склад комісії входило чотирьох німців, із яких один лікар поручник був головою комісії; інші німці були підстаршинами. До перегляду прийшли добровільці із міста Станиславова. Голова комісії погодився з окружним старостою, що з метою заощадити час, перед комісію не будуть допущені ті із зголошених добровільців, що їх потрібно для праці на місцях. Селекцію мав переводити сам окружний староста, або уповноважена ним особа. Перед початком набору, голова комісії зібрав на повір'ї старших віком добровільців і так «на око» багато з них висортував і відставив, а між ними багато колишніх старшин. Опісля так само посортував малих ростом і деяких відставив й інших призначив до перегляду.

Техніка перегляду була така: при вході вартовий пожежник впускав групи по п'ять до десяти осіб, які входили до першої кімнати і виказували своїми посвідками зголошення. Дві помічні сили переглядали списки зголошених із даної місцевості і зазначували прибуття зголошеного. Окружний староста, або ним уповноважений відготовував тих, що їх треба до праці на місцях. Чотири писарі вповняли сині анкетні карти, в яких вписували особисті дані. З тими картками зголошені йшли до дальших оглядин. Дальшою стадією вже властивих оглядин, коли добровільці вже роздягнулися, були поміри зголошених, що їх переводили два німецькі підстаршини з нашими помічниками. При цьому німці перевіряли і «расу». Висліди вписувалися на анкетах. В дальших приміщеннях українські лікарі переводили лікарські оглядини. Двох їх було зі Львова, а третій був станиславівський окружний лікар д-р Іван Белей. Висліди перевірки і завваги лікарі нотували на окремих білих картках. По такій перевірці доброволець переходив до кімнати, в якій працював німець лікар, голова комісії, який рішав остаточно про прийняття зголошеного і давав на анкеті свій знак.

З тими документами ішли добровільці до дальших кімнат: до однієї неприйнятї та всі реклямовані, що не переходили лікарських оглядин, а до другої здатні до військової служби. В тих кімнатах виповняли для них потрібні документи, а прийнятї отримували додатково і відзнаку — галицького лева.

Першого дня зголошених прибуло досить багато. Того дня пройшло комісію яких 280 осіб, але відсоток прийнятих не був високий.

Наступного 16 червня, працівники комісії набрали вже вправи і праця пішла гладше. Добровільців з'явилось багато, так, що всіх не можна було оглянути. Яких сто відставлено на інший день.

Увечері вже в місті почали ширитися сплетні, що старшини поголосилися, але до війська не йдуть і реклямуються, тобто пробують звільнитися. Це мабуть було у зв'язку з тим, що голова комісії багатьох старшин старших віком, відставив без перевірки, як нездатних.

17-го червня переходили перегляд добровільці із волостей Пасічна, Боднарів й Угорники. 18-го червня, прийшли зголошені з волостей Черніїв і Лисець. Кількість зголошених була в двох днях досить добра, хоча не всі зголошені прийшли.

За чотири дні праці комісії в Станиславові переглянено понад дві тисячі добровільців, з-поміж яких прийнято около тисячу і триста чоловіків.

Праця комісії в Станиславівському повіті

Після Станиславова почався набір в околиці. Першим на чергу прийшов Єзупіль 19 червня 1943 р. В Єзуполі був гірший настрій. Зголошених було не багато, а ті, що прибули, отягалися, йшли до комісії без порядку. Вислід був загально слабший. Одне село Побереже стануло добре і в порядку.

Це був перший день, в якому комісія працювала без поспіху, не було стиску. На ніч комісія вернулася до Станиславова.

Раненько 20 червня комісія виїхала до Богородчан, де ставали з Богородчанської і Ляховецької волостей. В обох волостях було 210 зголошених, стануло 177. Тому день був легкий, бо звичайно комісія плянувала обслужити денно около 400 осіб.

Набір у Надвірній і в Делятині

21 червня 1943 р. відбувався у Солотвині перегляд, де станули волости Солотвина, Яблінка, Старуня і Росільна. Помагав німець, надвірнянський ляндркомісар Ліпс і українець, повітовий староста мгр. Стефанюк. Ставка була досить добра. Тільки село Кричка не дописало, явилось всього кількох добровільців.

Ночувала комісія в Надвірній і там 22 червня почала свою працю. Ставала сама Надвірна і Битьків-село і копальня. Зголошених явилось багато, одначе для нафтового промислу в Битькові треба було реклямувати понад 30 зголошених робітників.

25 червня комісія працювала в Делятині. Добровільці явилися численно. Не стало часу всіх перевірити і яких сто осіб відставлено на пізніше. Дещо клопоту було з прохарчуванням. Місцеві німецькі уряди придержувалися строго приписів і давали невисначальні приділи на картки навіть для членів комісії німців і наших працівників.

26 червня відбувся перегляд в Ланчині в будинках саліни, яка тоді не була чинна. Добровільців було обмаль, найменше з усієї округи. Кожен із прибулих довго надумувався, заки рішився стати перед комісією. Кажали, що не знають кого слухати: з українського Комітету приїздять і агітують, що треба йти в Дивізію, щоб мати своє військо. Але приходять молоді хлопці і кажуть не йти, бо німці мають нас за гарматне м'ясо. Це ті самі хлопці, які, як тільки прийшли сюди, співпрацювали з німцями, казали, що будемо мати Україну. Хвалили німців, а тепер творять цілком протилежне. — І знаєте, чоловік стане, як та кручена ярка і сам не знає, що робити. — На заввагу, що зголошення до Дивізії добровільні і ніхто до цього не силував, дехто відповідав: силував, не силував — але, як не до Дивізії, то заберуть до Німеччини на роботу, або до бавдінсту. От таки піду і стану перед комісією — все таки легше дихати, як людина має зброю. Таких розмов було більше і не тільки в Ланчині.

27 червня був набір у Микуличині. Працівники набрали вправи, і праця йшла справно. В Микуличині жила сім'я Полотнюків, він був надлісничим, а вона письменниця. Інж. Полотнюк був прийнятий до Дивізії але, як надлісничий, був реклямований. Незабаром гестапо його арештувало і розстріляло в місяці жовтні 1943 року. Полотнюкова (її псевдонім Ірине Вільде), залишилася з двома малими синами.

В днях 28 і 29 червня комісія перевела перегляд добровільців в Товмачі для повіту Товмач.

Дня 30 червня комісія урядувала в Галичі і там закінчила формально свою працю в окрузі. Однак дня 1-го липня 1943 р., комісія ще працювала додатково в Товмачі.

Набір у Калуському повіті

В часі творення Дивізії Калуш становив окреме Округне старство, яке охоплювало Калуський і Долинський повіти. Скоро опісля ту округу розв'язано і прилучено повіт Калуш до Станиславівської округи, а Долина відійшла до Стрия.

І в Калуші, і в Долині діяли Українські Допомогові Комітети і військові управи, які переводили акцію: вели пропаганду, помагали при перегляді зголошених добровільців. Головою Українського Комітету і головою Військової управи в Калуші був Ізидор Пігуляк, який дуже щиро і серйозно зайнявся вербуванням добровільців і всіми працями зв'язаними з творенням Дивізії, бо був переконаний, що то буде початок і зав'язок української армії. Походив він з Буковини, служив в армії УНР й працював якийсь час в морському міністерстві УНР.

Видатки Військових управ у Калуші і Долині покривав Союз громад.

Свято Дивізії у Станиславові

В неділю, дня 11 липня 1943 р., в дощову погоду відбулось у Станиславові на грищі Каси Ощадности Свято Дивізії. В годині 11-ій з'явився губернатор д-р Отто Вехтер, якого при вході привітав голова УОК проф. Микола Лепкий хлібом і сіллю, що їх подали три жінки. На площі Службу Божу в асисті численного духовенства, відслужив кир Іван Лятишевський, єпископ-помічник. По Службі Божій почав формуватися уже під дощем похід. В

походи ішли комбатанти, добровільці до Дивізії й Українська Служба Батьківщині (так називалася примусова праця в т. зв. частинах бавдінсту), а також відділ кінноти з довоколишніх сіл. Похід затримався в середмісті, на площі біля пошти. Тут долучилися ще жінки і дівчата. О годині 13,15 хвилин з приготовленої трибуни, виголошено промови. Відкрив парад у окружний староста д-р Альбрехт. Від УОК промову виголосив о. Володимир Микитюк. Говорив губернатор і від Військової управи у Львові інж. Михайло Хронов'ят. Закінчив полк. Бізанц. Німецькі промови перекладалися на українську мову. Як перестав дощ, учасники паради пішли походом вулицями Губернаторською, Коновальця, а біля двірця знову завернули на Губернаторську. Перед будинком окружного старства (будинок колишньої дирекції залізниць) від години 3-ої по полудні — губ. Вехтер в оточенні німецьких і українських представників приймав дефіляду. Перейшли ряди комбатантів, прийнятих до Дивізії добровільців, хлопці з будівельної служби, чоловіки, жінки і дівчата в народних одягах, а на кінці кіннота. Всі в дощі помокли і померзли, але йшли бадьоро, хоч похід тривав понад годину.

Після походу на сесії волосних старшин і посадників д-р Альбрехт подав до відома, що в Тернопільську округу увірвалися совєтські партизани. То була перша вістка в Станиславові про появу загонів Ковпака, який в скорому часі почав «господарити» у Станиславівській окрузі.

О годині 19,30, відбувся концерт. Співав тільки хор «Думка». Багато співаків прийняті були до Дивізії і вони тим концертом прощалися з Станиславівською українською публікою.

Покликання і виїзд на вишкіл

Дуже скоро почали приходити поодинокі покликання до колишніх старшин, щоб вони явилися до служби в означених місцях.

Перші збірні покликання прийшли 13 липня 1943 р. і їх привіз зі Львова післанець. Покликань було 305. Працівники Союзу Громад мусіли зараз же їх посортувати, поділити на старства і волості та поробити списки. Післанці з волостей вже чекали і їм ці візвання доручено для дальшої передачі. Доручено покликання і тим добровільцям, яких працедавці пізніше реклямували, а реклямаційні внески мала рішати Військова Управа у Львові, куди всі покликані мали явитися. Покликані мали виїздити до Брна, Штральзунду і Штетіна. 16 липня покликані явилися в Станиславові: їх приміщено в залі Сокола, а харчувалися вони в кухні УОК. Увечері їх прощали від УОК голова М. Лепкий, єпископ Іван Лятишевський і д-р Антін Княжинський. Дехто з покликаних був ще на концерті солістів в театрі ім. Франка, де співав Лев Рейнарович і на скрипці грала молоденька Леся Деркач. В суботу 18-го липня о 3-тій годині після полудня покликані явилися на площі в середмісті, яка тоді звалася площею Гітлера. Почалися святочні прощання, в часі яких вже було чути відгуки гарматних пострілів, з півдня, як наслідок боїв з партизанами Ковпака. Відкрив і перший промовляв окружний господар Зірк, бо д-р Альбрехт, кілька днів перед тим виїхав на відпустку. Найбільш підхожу промову виголосив німецький старшина командант місця (Ортскомандант). Він сказав приблизно так: Українські товариші, ви відходите на вишкіл, за вами закривається цивільне життя і починається військове; це життя для чоловіка краще, бо чоловік стає чоловіком щойно, як перейде військо. А на війні вояк має пам'ятати дві речі: свою рідну

маму і свою батьківщину, тоді нічого злого йому не станеться, хочби мав і своє життя посвятити. — Від місцевої військової управи говорив інж. Гринів. В супроводі оркестри помаршували добровільці на двірці і там розмістилися у військових товарних й одному особовому вагонах, які приготувала залізниця. Приїхав також транспорт з Чорткова, дехто з них приєднався до транспорту, а хто з них не хотів їхати товарними возами, поїхав пізніше в ночі особовим поїздом. Транспорт відїхав до Львова о 6-ій год. вечора. День був гарячий, потомилися і добровільці і ті, що їх прийшли прощати на двірці.

День перед тим, 16-го липня, прийшла дальша партія покликань разом 325 штук. Їх скоро посортували ті самі працівники і передали далі. Це були покликання прийнятих до Дивізії з самого Станиславова і близької околиці. Покликані мали їхати до Кракова через Львів і вони вже 19 липня о год. 7 рано відїхали до Львова в чотирьох для них зарезервованих особових вагонах. Деякі добровільці не прийшли на час і їх в Соколі — збірному пункті нараховано 68. По полудні до поїзду додано два особові вагони і вони також відїхали до Львова.

Від рекламаних, які вернулись зі Львова, прийшли перші описи дальших подій зв'язаних з першим транспортом. Поїзд станув аж у Ходорові, бо треба було відділити кілька вагонів ,в яких їхали СС-и до Стрия і відчепити особовий віз, який загорівся. Дійшло до бучі, коли в ресторані на двірці дивізійникам не хотіли подати пива, хоч шинкували іншим гостям. У Львові ночували в касарнях, діставали військовий харч. В неділю 18 липня всі брали участь у святі. Була Служба Божа, похід на площу біля театру, де між іншим промовляв і губернатор. Потім дефіляда. По полудні почали відїздити добровільці до місць призначення.

У Львові не була узглядна рекламація кол. старшини з Яблінки Тита Стефанова (Т. Стефанів пор. УГА, сотник Дивізії, помер 28 червня 1966 р. в Лондоні, Англія) і посадника Товмача, Твердохліба, а адвокат д-р Жук з Надвірної не хотів користати з рекламації і не вернувся.

Д-р Кофлер, заступник непрямного д-ра Альбрехта, дістав був доручення, мабуть від місцевого Гестапо, покликати 100 до 150 добровільців, які мали бути вжиті для вдержання порядку в окрузі. Кофлер звернувся в тій справі до дистрикту у Львові, а звітти прийшла очевидно заборона.

Дня 22 липня, прислала Військова Управа у Львові дальших 243 покликань. Всі покликані були обов'язані явитися у Львові дня 30 липня на 12-ту годину. Покликані відїхали зі Станиславова дня 30 липня, о годині 4.15 рано.

По всяких вишколах в різних місцевостях покликані збиралися в Пустокві біля Дембці, в таборі зв. Гайделягер.

Кошти праці Військової Управи у Львові покривав державний скарб, а кошти окружних і повітових уповноважених покривали Союзи Громад. Таке зарядження дистрикту прийшло до Станиславова 27 серпня 1943 року. Тоді також Військова Управа почала збіркову кампанію на культурну обслугу вояків Дивізії, яка 15 вересня 1947 року і дала 2 мільйона 300 тисяч золотих. Станиславів зайняв у збірці друге місце по Львові.

Дня 8 жовтня 1948 р. прийшло 1574 покликань для прийнятих до Дивізії із Станиславівської Округи. Їх розділено і з списками передано містам і волостям.

Того ж дня прибули до Станиславова полк. Бізанц, д-р Шульце і мгр. Михайло Кушнір. Увечері у приміщеннях УОК вони промовляли на схо-

динах колишніх старшин, їх промови не були приемні. Творення Дивізії не іде так, якби повинно. Не являються покликані, деякі тікають. Губернатор Вехтер невдоволений і нарікає на українців, бо можливо Дивізія не буде повна або її розв'яжуть. Тільки Бізанц був оптиміст і твердив, що Дивізія буде. З промов було слідно, що між німецькою владою й українцями нема співпраці. Німці ідуть своїми шляхами і не розуміють, та й не хочуть розуміти бажань і змагань українців, а українці не вміють вжитися в існуючі обставини і їх для себе якнайкраще використати.

Дня 12 жовтня окружний староста вислав покликаним окрему пригадку, що мають обов'язково явитися 22 того ж місяця, бо інакше будуть трактовані як дезертери.

В суботу 16 жовтня, прийшло 1175 дальших покликань. Окружний військово-уповноважений, хоч вже дещо розбудував свій уряд, не міг дати ради. Тому знову Союз Громад виконав ту працю і перевів висилку покликань у терен округи. Реченець приїзду був визначений на 5 листопада 1943 р.

В неділю, дня 17 жовтня, по різних місцевостях округи скликано на сходи добровільців, покликаних на день 22 жовтня. На тих сходинах промовляли делегати з Уряду військово-уповноваженого і відпоручники вислані від ОУК. Участь покликаних у сходинах була звичайно слаба.

Покликані на 22 жовтня збиралися у Станиславові. Їх реєстрували в пожежній сторожі і в кіні «Вікторія», і призначували їм місця для нічлігу. З ними приїздили і деякі волосні старшини. Наплив був задовільний. Прибували добровільці ще й наступного дня в суботу. Для них у театрі ім. Франка, о год. 15 ,наші актори, скріплені акторами Київського Театру, дали ревію, а в годині 18,30 відіграли «Запорожці за Дунаєм». В оркестрі грало кілька мадярських вояків, а диригував мадярський лейтенант.

В неділю 24 жовтня, в гарний, соняшний день, на площі в середмісті біля пошти, відбулася відправа добровільців. Говорив д-р Альбрехт, о. Микитюк і полк. Бізанц. Оркестра грала німецький і український гимни. Від 3 по полудні, добровільці завантажувалися на двірці і від'їхали коло 17,30 вечором. На збірних пунктах зареєструвалася 1241 особа, а виїхало 1125 осіб. Транспорт від'їхав десь під границю Франції. У вагонах були печі, дрова, солома.

Для групи добровільців покликаних на день 5 листопада назначено сходи по містах і волостях в неділю 31 жовтня. З ними мали поїхати і ті, що з будь-яких причин залишилися від попередніх транспортів.

На апель в неділю 31 жовтня з деяких сіл добровільці цілком не з'явилися.

В п'ятницю 5 листопада 1943 р. покликані з'їхалися у Станиславові. Їх реєстровано таки на двірці в міру того, як прибували поїзди. Від'їхали вони транспортом в суботу увечері, 6 листопада.

Військово-уповноважений реєстрував спізнених добровільців Дивізії, і їх ще кілька днів пізніше відставлювано особовими поїздами до Львова.

Тодішні часи були дуже неспокойні. Крім решток комуністичних партизанів, що діяли розкинено майже по цілій окрузі, почало активізуватися також українське підпілля. Його члени і прихильники перемовляли зголошених до себе і перепиняли зголошення до Дивізії. Українське підпілля в окрузі, називалося тоді «Українською Народною Самообороною». Знову ж гестапо, якби умисно дуже скріпило свою протиукраїнську активність. Гестапівці оточували села, робили облави, в'язнили, відбували суди і без

розбору розстрілювали людей, особливо молодь. А зі сходу почала напливати хвиля біженців, що дуже відчула Станиславівська округа.

Вістки від покликаних

В половині листопада 1943 р. прибули до Станиславова деякі старшини Дивізії, які одержали відпустки. Старшини артилерії, які, перейшовши вишкіл в Бенешові на Чехах, перебували в таборі Гайде-лягер, казали, що артилерія Дивізії зможе бути готовою щойно пізньою весною 1944 року.

З листів і особистих зустрічей з тими, які верталися з Дивізії були такі інформації: основний вишкіл піхоти, відбувається в Гайде-лягер. По інших місцях проходив вишкіл артилерії, кавалерії, панцерних гренадирів та інших спеціальностей. Добровільці дивізійники назагал вели себе по-правно. В таборі Гайде-лягер були також такі, що нарікали на всіх і вся, на людей, на старшин, на тяжкий вишкіл, на Військову Управу, але також на їжу. Старшинам старшого віку важко було переходити модерний піхотний вишкіл. Гарно і добре представлялися дивізійники з середньою освітою, дещо слабше аспіранти на підстаршин. Один підстаршина при звіті твердив, що його до Дивізії взяли силою і тому він хоче вертатися додому. Були й такі, що викручувалися недугами й іншими причинами, щоб вирватися із Дивізії. Німці старшини і підстаршини поводитися з нашими вояками може й ліпше, як зі своїми, але очевидно були між ними винятки.

З кінцем листопада 1943 р. на сесіях посадників і волосних старшин, які відбувалися в повітах: Станиславів, Надвірна, Делятин, Товмач, Галич і Калуш (що його щойно прилучено до Округи) подавав до загального відома окружний староста, що стан Дивізії тепер 18 тисяч. Інформував, що

Фото із зб. Р. Б. Припхана

Група станиславівців — кол. вояків Першої Української Дивізії УНА в полоні у Ріміні в Італії 1947 року

набір до Дивізії знову відкритий і, хто хоче, може голоситися. Якщо українці виставлять і дві і три Дивізії, або і цілу армію, то їм це не зашкодить. Вишкіл Дивізії буде закінчений навесну 1944 і тоді вона буде вжита на східньому фронті. Родини покликаних до Дивізії дістануть підмоги.

З нагоди Різдва в січні 1944 року, частина добровільців отримали відпустки і деякі з них приїхали у Станиславівську Округу. Для них в неділю 9 січня 1944 р., УОК, зглядно, військово-уповноважений влаштували прийняття в ресторані «Крим», очевидно з промовами і привітаннями. Добровільці співали, бавилися. Настрій у них був добрий і були вони доброї думки.

Родини добровільців відвідували їх спочатку в Гайде-лягер, а коли опісля Дивізію перенесено до Нойгамеру на Шлеську, то відвідини очевидно з обмеженнями, відбувалися і там.

З кінцем лютого 1944 року частини Дивізії переїздили через Львів на схід, правдоподібно в околиці, де були червоні партизани. Один курінь завітав до дистрикту і до нього промовляв губернатор. Мабуть в бою з партизанами на українсько-польському пограниччі, в одному з відділів Дивізії згинули наші два вояки з Станиславівської округи: Роман Андрійчик і Олекса Бобак, в дні 23 лютого 1944 року. Про їх смерть команда повідомила Окружне Староство, а воно в свою чергу повідомило родини з тим, що можуть взяти участь в похороні, який мав відбутися 26 лютого в Золочеві.

В тому часі з кінцем лютого 1944 р., лінія фронту на українських землях ішла приблизно від Дніпрового Лиману, через Корсунь до Шепетівки, а далі на південь від Поліських боліт, на Прип'яті, через околиці Рівного і Луцька; Ковель ще був у німецьких руках. У безпосередні фронтові бої увійшла Дивізія в місяці липні 1944 р. в районі Бродів.

Треба ще також згадати про бої частин Дивізії літом 1944 р. на Словаччині. Тоді партизани зайняли були частину Словаччини з Банською Бистрицею, як осередком партизанського руху, а також зайняли були Банську Щавницю. Щоб очистити зайняті партизанами терени, німці зайняли цілу Словаччину, роззброїли деякі частини Словацької Армії і розпочали безпосередню акцію очищення теренів зайнятих партизанами. В тій акції брали участь також частини Дивізії «Галичина». В половині жовтня 1944 р., бої проти партизан були настільки успішні, що була звільнена Банська Щавниця. В тому місті находилася команда даного відтинку фронту, а також була команда одного куреня Дивізії «Галичина», який тримав фронт у безпосередньому сусідстві Банської Щавниці. Так в самому місті, як в його околиці, було дуже багато наших скитальців, що їх були захопили партизани. Наші стрільці, як і команда помогли нашим втікачам в дуже великій мірі видістатися з тих небезпечних теренів і переїхати далі на Захід у спокійніші райони Чехо-Словаччини.

ТРИНАДЦЯТЬ ЛІТ . . .

(Дії УПА й збройного підпілля ОУН на терені Військової округи ч. 4 «Говерля» в 1943—1956 рр.)

В добрій частини немає тилу, ані крил, — усюди фронт, звідки ворог.
Статут польової служби
Армії УНР, т. 10.

1. Деякі вступні зауваження

У цьому нарисі ставимо собі завдання дати перспективний огляд збройної боротьби УПА і збройного підпілля ОУН на Станиславівщині в 1943—1956 роках. Хронологічні рамки нашого нарису визначаємо цими роками тому, що в 1943 році, на Станиславівщині, постали перші збройні відділи Української Народної Самооборони (УНС) і її перші військово-вишкільні табори, а про збройні сутички між українськими повстанцями і московсько-більшевицькими окупантами в 1956 році, як теж про існування збройного підпілля на Станиславівщині, в цьому часі, існують перевірені реляції, засвідчені також ворожими джерелами.¹ Знов же, нашим нарисом охоплюємо дії УПА й збройні виступи підпілля ОУН тому, що важно відмежувати збройну боротьбу УПА від збройної боротьби ОУН з таких причин: 1) УПА на Станиславівщині виникнула з УНС, для створення якої послужили організаційна мережа й людські кадри ОУН під проводом Степана Бандери;² 2) У збройній боротьбі УПА, ОУН поза своїми специфічними цілями ідеологічно-політичної організації, у військовому відношенні творила запільну базу для УПА, виконуючи для неї такі важливі військово-допоміжні функції, як службу безпеки, розвідки, постачання, зв'язку, різні технічні служби, а теж через свої спеціальні апарати забезпечувала для УПА медично-санітарну службу (через підпільний Український Червоний Хрест) і вела для неї політичну пропаганду (через Головний Осередок Пропаганди (ГОП) і підлеглі йому органи); 3) Після розформування УПА, наказаного в літі 1946 року й переведеного до кінця 1949 року, старшини й бійці УПА, які не здемобілізувались, перейшли до збройного підпілля ОУН, яке вже тепер складалося з «повстанців» — кол. вояків УПА й «підпільників» — кол. членів ОУН, або різних її апаратів. Таким чином, у збройному підпіллі ОУН від 1947 року і в дальших роках, учасниками були теж не-члени ОУН, але такий стан існував теж перед розформуванням УПА, бо

¹ Перевірена реляція із Заболотівського району розповідає про викриття органами безпеки повстанського схрона в літі 1956 року і про загибель у ньому 5 мужчин і 1 жінки, які відмовились піддатись ворогові. Знов же, про діяльність підпільної організації на Станиславівщині і її «філії» в Казахстані розповідає Г. Аксельрод у своєму репортажі «С хрестом и каскетом» у журналі *Юность*, Москва, 1959, ч. 6, ст. 104—107. Цей репортаж написано на підставі процесу станиславів'янина Зиновія Карася і товаришів, що відбувся в Казахстані в 1959 році.

² Для створення УНС на Станиславівщині послужила мережа й кадри ОУН під проводом Степана Бандери, але для створення Буковинської Української Самооборонної Армії (БУСА) послужила мережа й кадри ОУН під проводом полк. Андрія Мельника. В 1944 році БУСА об'єдналася з групою УПА-ЗАХІД і стала її частиною. В системі Військової Округи ч. 4 «Говерля» БУСА творила ТВ (тактичний відтинок) і, тим самим, входить до нашого огляду дій «Говерлі».

ОУН не дискримінувала нікого, хто прагнув боротися в її рядах. Автор цих рядків, не будучи членом ОУН, працював від 1939 року в установах ОУН першого організаційного ступеня (Краєвий Військовий Штаб ОУН, Реферат Зовнішніх Зв'язків Проводу ОУН), але це навіть не відокремлений приклад; таких осіб було більше. Зокрема дуже відважно підходила ОУН до уродженців ОСУЗ і СУЗ, яких чималу кількість включила в ряди ОУН, не зважаючи на їх попередню пов'язаність з КП(б)У чи комсомолом (напр. Осип Позичанюк, Панько Сак-Могила і б. інш.).

У нашому нарисі дій УПА й збройного підпілля ОУН на терені Військової Округи ч. 4 «Говерля», що з малими війнятками покривалася з територією Станіславівської, або як її тепер називають — Івано-Франківської області, ми старатисяємо покласти наголос не на фактологічний опис, а на соціологічно-психологічну і на порівняльно-історичну аналізу цього явища, що його окреслюємо назвою УПА. Недостатня кількість джерел для вивчення окремих фактів утруднюють фактологічний опис, але навіть тоді, коли джерельні факти є відомі, то тим не менше існують в дослідника поважні сумніви, як поступити з окремими прізвищами й фактами з уваги на можливість опублікування зайвих інформацій для ворога. І хоча можна припустити, що ворог знає всі або майже всі прізвища й факти, то все ж таки треба берегтися, щоб наша інформація не стала непотрібним свідченням, що його, так чи інакше, міг би використати ворог. З цієї причини, ми в нашому нарисі, обмежуємося тільки до тих прізвищ і фактів, що вже є відомі ворогові з інших джерел.

Коли ми кажемо про недостатню кількість джерел для вивчення історії УПА, то цим, в ніякому разі, не хочемо сказати, що цих джерел немає. Існують, в закордонних архівах, в показній кількості, власні джерела УПА: звіти, реляції, описи, повідомлення, підпільні публікації, передані за кордон в рр. 1946—1952. Існують ще не заторкнені рукою українського дослідника оригінальні документи гітлерівських окупантів України: архів Гімлера й гестапо, архіви тилових команд, що поборювали УПА, архіви окупаційної адміністрації. Очевидно, найповніші збірки документів зберігаються в московсько-большевицьких, а теж у польських і чеськословацьких архівосховищах. У Польщі, принаймні, ці документи використовуються польськими дослідниками для аналітичних, а навіть синтетичних праць про УПА, але можна припускати, що такої праці слід буде незадовго теж чекати від советських дослідників. У кожному разі, історик А. В. Санцевич закликає до таких праць, які, на його думку, стануть «серйозним ударом по зарубіжній історіографії, яка досі монополізувала цю тематику».³

Мабуть, однак, Санцевич думає про праці в англійській мові, типу праць проф. Джона А. Армстронга або проф. Ярослава Білінського,⁴ що проголосили научні праці, в якій порушили проблематику УПА, бо про українську історіографію, що нібито мала б «монополізувати» цю тематику, шкода й говорити. Не бажаючи обезцінювати своїх чи д-ра Петра Мірчука чи й інших авторів праць про УПА, бажаю зазначити, що історіографія «вільних українців» про УПА є дуже мізерна. Журнал *До Зброї*, який на-

³ Див. А. В. Санцевич, *Проблеми історії України післявоєнного періоду в радянській історіографії*, Київ 1967, Наукова думка, стор. 170.

⁴ Два твори американських науковців (другий з них українець родом), в яких вони старалися збагнути суть УПА й дати цьому феноменові научне пояснення, це: John A. Armstrong, *Ukrainian Nationalism*, Second Edition, New York—London, Columbia University Press, 1963, і Yaroslav Bilinsky, *The Second Soviet Republic. The Ukraine after World War II*, New Brunswick, New Jersey, Rutgers University Press, 1964.

магався насвітлювати проблематику УПА з різних точок погляду, припинив своє існування ще в 1955 році. З цього часу в ділянці публікації документів, мемуарів, аналітичних праць тощо ми зробили дуже мало, заступаючи брак аналітичних чи синтетичних праць про УПА невибагливою панегіричною літературою або ще невибагливішими памфлетами проти неї. Від української інтелектуальної еліти, від якої слід було чекати об'єктивних праць про УПА, ми не отримали ні наукових, ні літературних, ні мистецьких творів про УПА. Найгірше, що це діється тоді, коли в СРСР існує виразне соціальне замовлення на такі твори і вони появляються сотками, очевидно з метою дискредитації й оплюгавлення УПА.

У результаті не маємо об'єктивної оцінки боротьби УПА, яка, без сумніву була феноменом не тільки в історії українського народу, але й історії світу. Феноменом була єдність УПА з народом. Це був власне той елемент ідейно-моральної сили, що уможлививлював збройну боротьбу УПА й підпілля ОУН впродовж довгих років, не зважаючи на дуже важкі умови цієї боротьби. Над джерелами цієї сили мусить в першу чергу замислитись кожний дослідник цієї боротьби, мусить відшукати її історичні й соціальні коріння, пізнати її природу й характер, і накреслити засади, що лягли в основу її існування і дії. І тільки об'єктивна відповідь на всі питання, що стосуються цих справ, без нагинання цих відповідей до мотивацій і концепцій сучасности, дозволить дослідникові скопити суть боротьби УПА і зрозуміти її роль, що її вона відіграла в загальному історичному розвитку українського народу. Наш огляд дій УПА й збройного підпілля ОУН на терені ВО ч. 4 «Говерля» покаже, що елементи ідейно-моральної сили, які уможливлювали збройну боротьбу УПА на терені Станиславівської області, існували на терені області у високому ступені і тому були здатні забезпечити Станиславівській області перше місце на «революційному пляцдармі» Західньої України.⁵

2. Военна округа ч. 4 «Говерля» і її утворення

Наказом Головного Штабу УПА (далі: ГШ УПА) ч. 1 з дня 27 січня 1944 року утворено оперативні групи УПА: УПА-Північ, УПА-Захід і УПА-Південь. Для нашого огляду цей факт має значення тому, що з цим днем існуючі в Галичині, а в тому теж на Станиславівщині, відділи Української Народної Самооборони (УНС) включено до УПА й створено з них групу УПА-Захід. Одночасно наказ цей призначав на командира УПА-Захід полк. Ростислава Вишитога. За цим псевдом скривався тоді сокальчанин Василь Сидор, один із найближчих співробітників ген. Тараса Чупринки у військовому секторі ОУН.⁶ У підсоветській дійності, полк. Василь Сидор прийняв

⁵ Терміну «революційний пляцдарм» вживали українські підпільні публіцисти для визначення «основної бази визвольно-самостійницького руху, якою є Західня Україна: Галичина, Волинь, Буковина». «Пляцдармом» стала Західня Україна «в результаті окремого, дещо сприятливішого, як на інших землях історичного розвитку». Згідно з теоретичними заложеннями українських революціонерів, «революційний пляцдарм» мав їм служити для «організації кругової оборони проти ворожих атак», але й теж для організації наступального походу на схід, «для якого використовується кожна можливість, кожна нагода і кожна щілину в оборонній системі окупанта». Пор. Петро Полтава, «Безпосередньо за що ми ведемо наш бій», *Збірник підпільних писань*, Мюнхен, 1959, Український Самостійник, ст. 246, 257—258.

⁶ Після виходу з тюрми в 1936 році, Василь Сидор став військовим референтом Крайової Екзекутиви ОУН на Північно-Західніх землях і в тому характері

псевдо «Шелест». Полк. Василь Сидор-Шелест командував групою УПА-Захід до своєї смерті в дні 17 квітня 1949 року, коли загинув у бою над р. Лімницею недалеко від Перегінська.

Наказом ч. 17, з дня 1 березня 1944 року, в рамках групи УПА-Захід утворено 5 воєнних округ (ВО). ВО ч. 1 було місто Львів зі своєю базою в Янівських лісах, ВО ч. 2 «Буг» — Львівська область, ВО ч. 3 — «Лисоня» — Тернопільська область, ВО 4 «Говерля» — Станиславівська область, ВО ч. 5 «Маківка» — Дрогобицька область. Після розмежування між СРСР і Польщею, із українських земель за лінією Керзона, утворено ще ВО ч. 6 «Сян». Одночасно цим наказом призначено командирів ВО і начальників штабу. Командиром ВО 4 «Говерля» став полк. Іван Бутковський-Гуцул, який недавно помер у Мюнхені, начальником його штабу став «Колчак».

Нова ВО ч. 4 «Говерля» отримала юрисдикцію над усіма відділами УПА, що були розташовані на терені підпільної Станиславівської області. Підпільна область була новим звеном у структурі ОУН, невідомим у передвоєнній територіяльній мережі ОУН. Її утворено в 1940 році, щоб достосувати територіяльну мережу ОУН до тих змін, що їх в адміністративно-територіяльному поділі перевела московсько-більшевицька окупантська влада.

Реорганізація територіяльної мережі ОУН на терені Станиславівщини мала той наслідок, що замість 2 окружних і 10 повітових проводів ОУН, створено 1 обласний і 36 районних проводів. Реорганізація ця, якоюсь мірою сприяла умасовленню ОУН, бо нові районні проводи мали значно більшу можливість проводити організаційну роботу навіть у віддалених селах, ніж це мали, раніше, повітові проводи, які діяли на значно більших обширах. У результаті, стан ОУН під час першої московсько-більшевицької окупації значно збільшився. Коли перед війною, на території Станиславівської й Коломийської округ (Долинщина й Калушина належали до Стрийської округи), отже на терені 8 повітів нараховувалося, приблизно, 1200 членів і симпатиків ОУН, то після реорганізації мережі, на терені Станиславівської області, в другій половині 1940 року було вже 796 станиць ОУН і в них 9600 членів і симпатиків ОУН.⁷

Умасовлення ОУН під московсько-більшевицькою окупацією вимагало зміцнення її оборонності. Поскілки після польсько-німецької війни в 1939 році в руках ОУН залишилися чимало зброї, то майже в кожному районі постала озброєна боївка ОУН. При Обласному проводі існувала міцна обласна збройна боївка. Слід також зазначити, що Станиславівщина була краще озброєна, ніж інші області також тому, що через неї йшла лінія зв'язку на Мадярщину. Начальником цієї лінії зв'язку був Володимир Дейчаківський, який помер на еміграції в Торонто. Він був теж командиром похідної групи ОУН, яка в липні 1941 року прибула з Мадярщини до Станиславова, коли ще в ньому господарили большевики.

зорганізував був перші бойові повстанські відділи на Волині «Вовки». Арешти в серпні 1937 року захопили були теж В. Сидора, але повстанська акція відновилася в 1939 році, на Волині й Поліссі, в формі «Лозового козацтва». Якоюсь мірою ці спроби були передвісниками УПА на Волині, а назва «Вовки» послужила до найменування бойової сотні (потім куреня) УПА на Холмщині. Пор. Петро Мірчук, *Нарис історії ОУН*, том I, Мюнхен, Лондон, Нью Йорк, 1968, Українське Видавництво, стор. 459.

⁷ Ці і далші цифри про стан ОУН на терені Станиславівської області в 1940 і 1944 роках беремо із звіту організаційного відділу Обласного проводу ОУН на Станиславівщину з дня 1 квітня 1944 року, відпис з якого маю в своєму архіві.

Фото з архіву ЗП УГВР

З'єднання УПА-Захід під час інспекції з головної Команди УПА у відділах Різун, Черника і Гамалій в оточеному червоними партизанами Чорному Лісі біля Грабівки, Станиславівщина, в травні 1944 р.

Підпільна Станиславівська область проіснувала весь час гітлерівської окупації. Обласним провідником до своєї загибелі в дні 5 травня 1944 року був Роман Мокрій — Байда (1920—1944), після нього обласним провідником став Ярослав Мельник-Роберт, що загинув 31 жовтня 1946 року. До іменування його обласним провідником, Ярослав Мельник-Роберт займав пост окружного провідника в Коломиї. Пости окружних провідників відновлено за німецької окупації; станиславівським окружним провідником був Василь Дейчаківський-Мирон (1918—1944), який загинув з руки ворожого агента 7 квітня 1944 року. Пізніше побачимо, що ліквідація провідників збройної боротьби ОУН-УПА підсиланими агентами була однією з тих метод, що їх ворог послідовно вживав у боротьбі проти УПА й збройного підпілля ОУН.

Під час гітлерівської окупації, проведено деякі зміни в структурі Станиславівської підпільної області. В наслідок нового розмежування, проведеного Проводом ОУН, від Станиславівської до Тернопільської області відійшли 4 райони: Болшовецький, Букачовецький, Бурштинський і Рогатинський. Поменшена на Рогатинщину Станиславівщина мала вже тільки 12,5 тис. кв. км території і, приблизно, 806,6 тис. українського населення. На цій території, за гітлерівської окупації існували 2 відновлені окружні проводи в Коломиї і в Станиславові, 32 районні проводи,⁸ до 150 підрайонних про-

⁸ Осідки адміністративних районів за часів першої, а потім й поновної советської окупації були в таких місцевинах: 1. Богородчани, 2. Болахів, 3. Вигода, 4. Войнилів, 5. Галич, 6. Гвіздець, 7. Городенка, 8. Долина, 9. Єзупіль, 10. Жаб'є, 11. Заболотів, 12. Калущ, 13. Коломия, 14. Коршів, 15. Косів, 16. Кути, 17. Ланчин, 18. Лисець, 19. Надвірна, 20. Обертин, 21. Отинія, 22. Перегінсько, 23. Печеніжин, 24. Рожнятів, 25. Снятин, 26. Солотвина, 27. Станиславів, 28. Тисьмениця, 29. Товмач, 30. Чернелиця, 31. Яблонів, 32. Яремча. Тепер Івано-Франківська область має 12 «укрупнених» районів: 1. Богородчани, 2. Галич, 3. Городенка, 4. Долина, 5. Калущ, 6. Коломия, 7. Косів, 8. Надвірна, 9. Рогатин, 10. Рожнятів, 11. Снятин, 12. Товмач.

водів і до 1500 станиць, в яких було вже 23870 організованих членів ОУН і симпатиків, у тому 80% чоловіків і 20% жінок. Незалежно від них, у дні 1 березня 1944 року, у військових відділах УНС, що були розташовані на терені Станиславівської області перебувало до 4000 бійців, серед них багато таких, що були тут відкомандеровані з інших областей, щоб проходити вишкіл у карпатських військово-вишкільних таборах. Це й були ті людські кадри, що мали послужити для дальшої організації ВО ч. 4 «Говерля», а теж мали створити базу для її організації й дій.

Виникнення військових відділів УНС-и в Галичині неправильно пов'язують з появою червоного партизанського загону ген. Ковпака в липні 1943 року. Насправді, коли цей загін появився в Галичині, відділи УНС-и вже існували й, принаймні, 9 сформовані відділи брали участь в боях проти партизанів ген. Ковпака.⁹ Коли не рахувати військово-вишкільних таборів ОУН, що існували в Карпатських горах уже в 1942 році (напр. Військова школа кадрів ОУН «Тигри»), то військові відділи УНС-и зорганізувались і виступили отверто в травні-червні 1943 року в зв'язку з активізацією польської «Армії Крайової» в Галичині. Весною 1943 року, з центральних польських земель перекинено до Галичини більші відділи «Армії Крайової», які розташувались головню в польських селах навколо Львова, Перемишля й Самбора, а теж у польських селах у «коридорі», що сполучав Львів і Перемишль. Зайняті ними села, при повній байдужості гітлерівських окупантів, відділи «Армії Крайової» перемінили були в сильні фортеці. Очевидно, з появою цих відділів посилились не тільки протиукраїнські виступи польського підпілля по всій Галичині, але й піднесло теж голову большевицьке підпілля, т. зв. «Народна Гвардія ім. Івана Франка». Дислокація відділів «Армії Крайової» в Східній Галичині вказувала виразно, що її керівництво не тільки бажає перевести доконані факти в районі Львова, але за досвідом польсько-української війни в 1918—1919 рр. бажає створити польський коридор між Львовом і Перемишлем. Другий коридор керівництво польської «Армії Крайової» планувало створити між Львовом і Люблінщиною через т. зв. янівський полігон, з якого большевики, в 1940 році, виселили були українські села, а гітлерівські окупанти не дозволяли українським селянам повернутися до рідних сіл.

Документи, що їх опубліковано після II Світової війни, стверджують, що польська «Армія Крайова» дійсно мала такі плани, відомі під кличкою

---

⁹ Бойові дії УНС-и проти партизанів Ковпака обмежувались до того, щоб червоних партизанів не допустити до районів «повстанських республік» у Чорному Лісі й на Гуцульщині. Загін ген. Ковпака силою 1100 бійців (до 2000 харчового стану) прямував у Карпатські гори, щоб там знищити нафтопромисли й створити партизанську базу, яка мала послужити основою для створення другого партизанського фронту в Карпатських горах. Наприкінці липня і з початком серпня 1943 року, карна експедиція, що її організував шеф станиславівської *Авсендітштелле* СД Крігер, розгромила під с. Чорними Ославами загін ген. Ковпака, який поніс важкі втрати і розбігся. У советській літературі, про цей розгром пишуть, що загін оточило було «угруповання ген. Крігера» силою трьох дивізій і 26000 бійців, при чому між дивізіями, що нібито ліквідували загін ген. Ковпака називають теж «14-у дивізію Галичина». Див. Петро Вершигора, *Рейд на Сан і Віслу* (Київ, 1961) ст. 10. Насправді, Крігер не був генералом, ніяких дивізій крім поліційних загонів не було, а зокрема не було дивізії «Галичина», до якої щойно переведено було набір, в тому часі. Для ілюстрації умов, серед яких мусів жити тоді український народ, варто зазначити, що не зважаючи на явну ворожість українського населення до большевицьких партизанів, німецькі переможці під проводом садиста Крігера не вагались були вчинити криваву розправу над українським населенням с. Білі Ослави, де постріляли десятки мужчин, жінок і дітей, нібито, за співпрацю з большевицькими партизанами!

«Буря». Сигналом для «Бурі» мала бути поява большевицьких або альянтських військ у Галичині. Переконавання, що альянтські війська відкриють другий фронт проти держав Осі на Балканах і що британські та інші альянтські війська прийдуть скоріше до Галичини, ніж большевики, клялись в основу плану «Буря». Навіть самі керманічі «Армії Крайової» здавали собі справу, що «Буря» не має ніяких виглядів на випадок приходу большевицьких військ. Так і сталось: у липні 1944 року, в районі Львова «Буря» відбулася згідно з планами, але повсталі відділи «Армії Крайової» були розброєні большевицькими «союзниками», їхній командний склад арештований, вивезений і пропав без вісти.

В умовах активізації польської «Армії Крайової» в Галичині, концепція Галичини як спокійної запільної бази для УПА на Волині впала, а з'явилась концепція створення другої військово-повстанської бази в Карпатських горах. В травні 1943 року, керманіч військового сектора ОУН, Роман Шухевич очолив був Провід ОУН, щоб цю концепцію перевести в життя. Він видав негайно накази для створення військово-вишкільних таборів у Карпатських горах і для зайняття військовими відділами Янівського полігону. До речі, військово-вишкільна праця під проводом Краєвого військового штабу ОУН Львівського краю (пізніше реорганізованого в Головний штаб УПА) велась безперервно в 1941 і 1942 роках, але тепер вона набрала ширшого розмаху. Вже в червні 1943 року, згідно з наказами Шухевича, на терені Станиславівщини існували дві підстаршинські школи: ім. Симона Петлюри (к-р Степовий)¹⁰ і «Беркути» (к-р Чмелик), два вишкільні курені: «Гайдамаки» (к-р Хміль) і «Чорні чорти» (к-р Козак) і Військова школа кадрів ОУН «Тигри», яка послужила для створення славного куреня УПА «Сіроманці». «Сіроманці» склалися виключно з членів ОУН під проводом Степана Бандери. Своім командиром мали вони кол. старшого лейтенанта Червоної армії, Дмитра Карпенка-Ясгруба, першого старшину УПА, що був нагороджений Золотим Хрестом Бойової Заслуги. Карпенко теж пройшов був вишкіл у військовій школі кадрів ОУН «Тигри», бо він разом з іншими одеситами прибув до неї з Одеси, присланий на вишкіл як член ОУН Одеським обласним провідником М. Річкою.

У вересні 1943 року, на терені Станиславівської області існувало вже 9 з усіх 12 військово-вишкільних таборів, в яких звичайно було по три сотні: бойова з вишколених уже стрільців, вишкільна з новобранців і технічна, що звичайно розподілялась на три чоти: зв'язку, будівельну і зброярську. Будівельні чоти побудували майже в кожному таборі вигідні соснові бараки, деякі навіть з біжучою теплою й зимною водою, які служили за казарми для стрільців. Гітлерівські окупанти застосували були гострі репресії проти українських лісників, мовляв, вони допомогли «партизанам»

---

¹⁰ Підстаршинська школа ім. С. Петлюри мала свій постій під г. Піп Іван у Чорногорі, але пізніше перенесла його на г. Тарницю коло Космача. Згадка в «Хроніці опору» Валентина Мороза про «петлюрівський» полк у Космачі мабуть стосується цієї школи, бо частин Армії УНР («петлюрівської») ніколи в Космачі не було. Зимом 1945—1946 року, школу цю очолив пор. Степовий, кол. старшина-інструктор військової школи Червоної армії і кол. інструктор Старшинської школи УПА «Олені». Він загинув у боях під Космачем у березні 1945 року. У січні 1945 року квартирували у Космачі повстанські курені: «Гайдамаки» і «Гуцульський», а в Врустурах ще курінь «Карпатський». Вони звели великий бій під Космачем в дні 30 січня і 3 лютого 1945 року, і згадка про «петлюрівський» полк у Космачі може стосуватися і цих куренів. Пор. Вірлінів К. «За Космач» в УПА в світлі документів з боротьби за УССД 1942—1950 рр. Збірка документів, том I, Вид. ЗЧ ОУН, 1957, Бібліотека українського підпілля ч. 6, ст. 278—281.

будувати ці бараки, видаючи їм дерево з державних лісів. Серед лісників, що загинули тоді з руки гітлерівських опричників, був теж інж. Євген Полотнюк, чоловік письменниці Ірини Вільде, якого гестапо розстріляло в Коломиї.

Постання військово-вишкільної бази в Карпатських горах вимагало організованої допомоги цілого краю висилкою людських поповнень, зброї, харчів, одягу та інших матеріалів. У Карпатські гори спішили добровольці з цілого краю, а число тих, які бажали вишколюватись, було таке велике, що спеціальна інструкція мусіла обмежувати його до визначеної кількості з кожного терену. На певному етапі свого маршу, добровольці переходили лікарський огляд, і нездатні до військової служби мусіли повертатися додому, або просити призначення в інші терени. Ночами через призначені лінії зв'язку переїздили довгі валки, нерідко більш як 100 підвод, що везли різне добро. Окремими транспортами йшла худоба з прив'язаними до рогів знаками (числами) кінцевого етапу. Про ступінь опанування територіальною мережею ОУН західньоукраїнських областей, про повну диспозиційну контролю підпілля ОУН над українським населенням і про його повну підтримку для всіх організаційних починів підпілля свідчить факт, що цій організованій допомозі Волині й Поділля для нової військово-вишкільної бази в Карпатських горах не зуміли перешкодити гітлерівські окупанти. Майже всі транспорти щасливо дійшли до місць свого призначення.¹¹

Про ступінь опанування терену мережею ОУН й організацією УПА свідчить факт, який мав місце в березні 1944 року. Тоді з табору полонених у Станиславові тікала група голляндських старшин. Недалеко переправи через р. Дністер, цю групу затримав відділ УПА в німецьких мундурах під проводом хор. Черника. Відділ цей вів обстеження р. Дністра і в прибережних хащах натрапив на цю групу. Голляндські втікачі були певні, що їх затримали німці і тому для них мусіла бути дуже приємна несподіванка, коли їм хор. Черник сказав, що вони в руках українських повстанців. Хор. Черник відправив голляндських старшин, по зв'язках, до Чорного лісу, де вони якийсь час гостювали в таборі. Пізніше штаб ВО ч. 4 «Говерля» відправив голляндців зі своїми провідниками на Угорщину. Вони щасливо дібралися до Будапешту, де в будинку шведської амбасаді дочекалися кінця війни. Деякі з цих старшин займають, сьогодні, високі пости в голляндській армії і в 1947 році допомогли своїми впливами журналістові Романові Рахманному дістатись зі статтями про УПА на сторінки передових голляндських газет.

Опанування терену, диспозиційна контроля підпілля ОУН над українським населенням і його підтримка для всіх організаційних починів ОУН і УПА були ознаками, що на території Західньої України заіснувала була, в умовах гітлерівської окупації, реальна, з території, населення і влади зложена підпільна українська держава. Ця підпільна держава взялася за розбудову своєї армії, а що армії не можна було творити шляхом підпільної конспірації, повстанський рух на Західній Україні став явищем масовим. Внаслідок цього факту наступила, очевидно, деконспірація підпілля ОУН, що й досі є ще предметом критики переважно з боку тих, що участи

---

¹¹ Пор. Микола Лебедь, УПА, 1946, ст. 50—51. У місяцях червні-серпні 1943 року перейшло в Карпатські гори понад 300 транспортів, з яких у руки ворога впало тільки 5 транспортів. Із слів полк. Івана Бутковського-Гуцула, записаних автором 1948 року в Мюнхені.

в боротьбі не брали, але німецький спостерігач цього руху бачив у ньому тільки залізну послідовність і тверду рішеність всього народу. Він писав: «Хто залишався на місці, не робив собі жадних ілюзій щодо майбутнього: кожен був свідомий тієї важкої долі, що чекала його на довгі роки. Але в цьому була й сильна воля перетривати важкий час і подивугідна, незламна віра в незнищенність життєвої сили українського народу... Дух спротиву... охопив дослівно все населення. На кожному кроці можна було відчутися гарячкову активність: ліси заповнювалися охотниками, що йшли в повстанці; поставили нові магазини, де зберігалися зброя, амуніція, військове устаткування та харчі; організовано власний підпільний апарат адміністрації. Щоправда, в колах УПА існували тоді різні погляди на майбутні плани... форма і методи революційної боротьби не були уточнені. Але кожний спостерігав тверду рішеність поєднати активний дух спротиву з життєвою волею народу: боротися і перемогти».¹²

Фото з архіву ЗП УГВР

Командир IV військової округи УПА
полковник Іван Бутковський

3. Нарис бойової історії ВО ч. 4 «Говерля»

Коли в березні 1944 року постала ВО ч. 4 «Говерля» і створено для неї штаб, відділи УПА (перед тим УНС-и) мали вже за собою піврічну бойову історію. Вони мусіли обороняти свою верховинську базу перед нападами гітлерівських поліційних і есесівських загонів, які намагалися ліквідувати військово-вишкільні табори в Карпатських горах. Хоча таких збройних акцій гітлерівських окупантів було багато, вони, назагал, не увінчалися для них бажаним успіхом. Гітлерівцям не вдалось ні в одному випадку знищити повстанського відділу, або хоч завдати йому важких втрат. Навпаки, деякі експедиції окупантів закінчилися для них повним розгромом, як ось, напр., акція польової жандармерії з Долини на табір «Порпаш» під г. Магурою, де вишколювалася подільська сотня УПА «Трембіта» (к-р Бродяга). Дня 30 вересня 1943 року, коли жандарми верталися поїздом вузькоколійної залізнички до Долини, «Трембіта» влаштувала на них успішну засідку в місці, де шлях залізнички проходить під високою стіною скелі, а з другого боку круто обривається в р. Ілемку. Повстанські кулемети, які обстрілювали відкриті плятформи, на яких їхали жандарми, мали багате жниво. На місці

¹² «Спостереження про постання, структуру і дії українського підпілля» (VII), *Сучасна Україна*, Мюнхен, ч. 22/47 з дня 19 листопада 1952 року. Серію цих статей п. н. «Німецькими очима» написав був високий старшина гітлерівського зіхергайтсдінсту в Галичині.

засідки залишилося 80 убитих і 88 ранених, і 15 здорових полонених, але скільки ще було вбитих і ранених у поїзді, цього ніхто не знає. Після цієї поразки, гитлерівські окупанти довго вже не показувалися в горах.¹³

Кінець 1943 року позначився помітним скріпленням гитлерівських акцій проти УНС-и. Почалася вона 5 листопада акцією двох есесівських куренів з важкою піхотною зброєю на табір підстаршинської школи на г. Тарниця, а закінчилася акцією двох полків на Чорний Ліс (27 листопада). Окремо ще зі Стрия зорганізовано акцію проти повстанських таборів на г. Лютий і під Магурою (11—12 грудня). Всі ці акції, що ставили собі завдання зліквідувати зародок повстанської сили в Карпатах, принесли ворогові повну невдачу. Повстанські відділи не тільки що відбили наступ ворога, але й самі зійшли за ними на доли і зайняли села Підкарпаття. Вони посунулися до ріки Дністер і повністю опанували Галицький і суміжні райони, які на довгий час стали головною харчовою базою для Чорного Лісу.

Не маючи успіхів у збройних акціях проти УПА на Волині і в Галичині, гитлерівські окупанти вирішили придушити «Бандеравідерштандсбеверунг» тероризацією українського населення до крайніх меж. Цією тероризацією ворог старався залякати українське населення та створити прірву між ним і УПА. Дня 2 жовтня 1943 року проголошено розпорядок про «поборювання нападів проти німецького діла відбудови в Генеральній Губернії» (денник розпорядків для ГГ ч. 82/1943), а дня 10 жовтня, на підставі цього розпорядку, заведено в Галичині «винятковий стан» і введено в дію т. зв. «нагли суди поліції безпеки». З цього дня почалась кривава серія прилюдних розстрілів українців і українок, яка тривала до остаточного відступу німців з Галичини. За час від 10 жовтня до 30 червня 1944 року, з вироку цих судів розстріляно прилюдно в Галичині 1571 українців і українок. Тримовні оголошення з прізвиськами розстріляних і причиною розстрілу, зберігаються в архівах ЗП УГВР; фотостати з них передано до Жидівського Історичного Інституту — (ІІВО) в Нью Йорку та до інших наукових установ. Розстрілювали людей за приналежність до ОУН і УПА, до «Бандеравідерштандсбеверунг», за сприяння бандитизмові, участь в бандах, участь в заборонених українських організаціях тощо. До них приєднували українців й українок, що їх розстрілювали за «сприяння жидам». За цей «злочин» розстріляно з вироків «наглих судів поліції безпеки» понад 100 українців і українок, як це зазначено у відповідних мотиваціях присудів.

Очевидно, на Станіславівщині, в зв'язку з існуванням повстанської бази в Карпатських горах, протиукраїнський терор гитлерівських окупантів набрав масового характеру. По масових облавах, зокрема в Станіславі (театр — 14 листопада), Коломиїщині, Надвірнянщині, по масовій депортації до концтаборів і на важкі роботи до Німеччини (понад 15000 вивезених), наступила серія кривавих розстрілів, зведення яких подаємо в окремій таблиці. У Калуші німці взяли учнів торговельної школи зі шкільної лавки й розстріляли їх прилюдно в місті, в Коломиї розстріляли юнаків з «бавдінсту», у Ворохті — українських лісників, що, нібито, «сприяли бандитизмові». Про цілу низку інших розстрілів інформує наступна таблиця:

¹³ Пор. С. Ф. Хмель, *Українська партизанка*. З крайових матеріалів. Вид. ЗЧ ОУН 1959, стор. 256. Це є підручник партизанки, написаний старшиною УПА, який був командиром вишкільного куреня «Гайдамаки».

ТАБЛ. 1.

Прилюдні розстріли українців і українок на Станиславщині гітлерівськими окупантами в 1943—1944 роках

Дата	Місцевість	Кількість розстріляних українців і українок
23. X. 1943	Станиславів	22
30. X. 1943	Станиславів	13
1. XI. 1943	Долина	26
3. XI. 1943	Калуш	18*
17. XI. 1943	Станиславів	25**
30. XI. 1943	Ворохта	10
30. XI. 1943	Ямниця/Станиславів	10
1. XII. 1943	Новиця/Калуш	10
10. XII. 1943	Коломия	42
11. XII. 1943	Коломия	15
6. I. 1944	Єзупіль	10
11. I. 1944	Коломия	18
12. I. 1944	Дебеславці/Коломия	4
26. I. 1944	Гвіздець	30
5. II. 1944	Перегінсько	10
11. II. 1944	Богородчани	23
21. II. 1944	Угринів/Станиславів	10
28. II. 1944	Заріччя/Надвірна	25
28. II. 1944	Кошилівці/Коломия	18
10. III. 1944	Станиславів	21
14—20. III. 1944	Станиславів	30
14. IV. 1944	Станиславів	7
22. IV. 1944	Бабин Зарічний/Калуш	40
2. V. 1944	Завадка/Калуш	14
6. V. 1944	Калуш	42***

У світлі повищеного зведення, що обмежується тільки до території Станиславщини, твердження підсоветської науки й публіцистики про співпрацю «українських буржуазних націоналістів» з гітлерівськими окупантами, виявляються безсоромною і підлою брехнею. Збиваючи цю брехню в своїй підпільній статті, Петро Дума (Дмитро Маївський) ствердив, що з українськими націоналістами ще ніхто такою підлою брехнею не воював!¹⁴

У березні 1944 року, ситуація на терені ВО ч. 4 «Говерля» ускладнилась. Дня 5 березня 18-а больш. армія почала наступ з р. Хмельника на Кам'янець і далі на Коломию і Чернівці. Її підтримувала 1-ша больш. танкова армія. Танкісти вийшли до р. Дністра 24 березня і з ходу сфорсували ріку. Дня 28 березня танкісти оволоділи м. Коломиєю, 30 березня — м. Чернівця-

* Учні торговельної школи

** Арештовані під час облави в театрі

*** Підпільний документ: Як німці мордували непокірних українців? (Деякі дані і цифр з хроніки й статистики німецького терору на всіх українських землях в 1941—1944 рр. Архів ЗП УГВР, стор. 4—6.

¹⁴ Д. Маївський (П. Дума) «Наша відповідь» (2×2=4), у збірнику *Большевизм і визвольна боротьба* (Збірка статей), Вид. ЗЧ ОУН, 1957, ст. 290.

ми, та підійшли теж до Станиславова. Німецька контратака з р. Бучач-Підгайці змусила большевиків до відвороту з-під Станиславова, але Коломия вже залишилася в руках большевиків. На якийсь час фронт усталізувався на лінії Кути-Коломия-Чортків-Залісці. Фронт у Коломиї тримала 18-а армія, командувачем якої був ген. Журавльов, а політичним комісарем полк. Л. І. Брежнев, теперішній верховод ССРСР. Згадуємо про це тому, що Брежнев вже в квітні 1944 року наказав був дивізіям 18-ої армії вести розвідку й бойові акції проти УПА, наприклад 317-му полкові 271-ої стрілецької дивізії.¹⁵

Для затримання наступаючих большевицьких армій, які переходово дійшли до Татарівського проходу б. Ворохти ,німецьке командування перекинуло було цілу низку німецьких з'єднань з Франції та інших театрів війни. На територію Галичини, конкретно на Станиславівщину, прибула теж 1-ша малярська армія в складі 6 і 7 корпусів та 2-ої танкової дивізії. У квітні та в першій половині травня відбулося чимало боїв між УПА й мадярами (Хлібичин — 28. III, Боднарів — 5. IV, Копанки/Калуш — 13. IV, Кропивник — 21. IV, Грибівка — 6. V, Солотвина — 12. V). Мадяри громили українські села, розстрілювали невинних людей (о. Гаврилук у Мізуні — 6. IV), дико поводитися з українським населенням. Місцеві поляки служили їм розвідкою й намовою, і часто в малярських мундурах брали участь в малярських карних експедиціях. На щастя, зокрема після роззброєння трьох малярських сотень в р. Жаб'я, серед малярських високих старшин знайшлися люди, які зрозуміли все безглуздя витвореного становища і звернулися до УПА, щоб встановити з нею перемир'я. Таке перемир'я, в другій половині травня заключила УПА з командуванням 6-го малярського корпусу, очоленого ген. Ференцем Фаркашем де Кісбарнак, що після війни був одним із чоловіків діячів АБН. У його штабі начальником оперативного відділу був пізніший генерал Малетер, що очолював малярське повстання 1956 року. Він був у складі малярської делегації, яка переговорювала зі Штабом ВО ч. 4 «Говерля». Оце перемир'я затверджено пізніше в переговорах ГК УПА з головним командуванням малярської армії в Будапешті, які довели до встановлення перемир'я на всьому карпатському фронті. Після підписання перемир'я, напади малярського війська на УПА й на українське населення припинилися.

Все ж таки, головний свій бій за свою карпатську базу звела УПА не з німцями і не з мадярами, але з большевицькими партизанами. У квітні 1944 року, разом з 18-ою армією прибуло на Станиславівщину велике партизанське з'єднання М. І. Шукаєва. Цей великий загін, що оперував в Волині і на Поділлі, отримав завдання, якого раніше не міг виконати загін ген. Ковпака, а саме створити червоні партизанські бази в Карпатських горах. Дня 10 квітня 1944 року, загін Шукаєва силою понад 2000 бійців, вийшов у новий великий рейд. Користаючи з неприсутности відділів УПА

---

¹⁵ В офіційній советській історії війни п. н. *Великая Отечественная война Советского Союза*, том IV, ст. 224, читаємо про акції I укр. фронту проти «банд» укр. націоналістів, яких німецьке командування постачало зброєю і боеприпасами. Історія стверджує, що «банди» «убивали советських і партійних робітників, намагались зірвати набір у Червону армію і здачу контингентів, нападали на тиллові об'єкти й гарнізони і чинили диверсії на фронтових комунікаціях». Далі пишеться про те, що командування I укр. фронту перевело операцію для ліквідації банд, яка зліквідувала 36 збройних банд і 4315 бандитів. Акція мала тривати від 22 серпня до 7 вересня 1944 року, але це, що командування I укр. фронту таку акцію перевело, є вигадкою авторів офіційної історії. Її просто в зазначеному часі не було.

Фото з архіву ЗП УГВР

Група голляндських старшин під час перебування в УПА після втечі з німецького табору для полонених у Станиславові 1944 р. П'ятий зліва (у білій шапці) тодішній поручник і згодом генерал-лейтенант голляндської армії Едвард Й. Ц. ван Готегем

в Чорному Лісі, партизани Шукаєва зайняли його. У Чорному Лісі Шукаєв залишив отряд «Іскру» під проводом І. Г. Кулагіна (Жори), а сам з трьома іншими «отрядами» пішов в майданські ліси між Сколем і Туркою, де створив собі базу. Про загін Шукаєва пишуть в українській версії офіційної історії війни, що він до квітня 1944 року мав 68 боїв з німцями і 18 з бандерівцями, а від квітня до своєї втечі на Словаччину в серпні 1944 року — 11 боїв з бандерівськими «бандами».¹⁶

Від 23 квітня, коли большевицькі партизани захопили Чорний Ліс і до 1 червня, коли остаточно загін «Іскру» розгромлено, відділи УПА звели були важкі бої. Вони тривали 5 тижнів і закінчилися повною перемогою УПА. 29 квітня советські партизани захопили були, переходною, с. Грабівку, «столицю» Чорного лісу й розстріляли в ньому 23 цивільні особи, в тому капеляна чорноліських відділів УПА, о. Микитюка, що перед війною був катехитом української гімназії в Станиславові. Дня 31 травня німецька 7-а панцерна дивізія почала свою акцію на Чорний Ліс і тоді партизани, зібравши всі свої сили, намагались прорватись з Чорного Лісу в гори. Вони заатакували відділи УПА на лінії Гринівка-Грабівка, але попали під вогонь сконцентрованих гранатометів УПА. Партизани залишили весь свій обоз із боеприпасами, сотні вбитих і полонених і в паніці відступили в Чорний Ліс,

¹⁶ Пор. *Українська РСР у великій вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—1945 рр.* Київ 1969, том III, ст. 93.

де попались в район дій німецьких панцерних частин. До половини червня, відділи УПА цілком прочистили терен Чорного Лісу від залишків партизан, а 30. VI три чорноліські курені рушили на захід в р. Майданських лісів, щоб розправитись з рештою загону Шукаєва. Коли ці курені затрималися на горі Лопаті і Матагів, на них повели концентричний наступ дві німецькі дивізії 59-го корпусу, що недавно прибув на Станиславівщину з Франції. Від 9 до 15 липня атакували ці дивізії зайняті українськими повстанцями гори, але без результату. Не осягнувши своїх цілей, вони вночі з 15 на 16 липня почали відступати з гір.¹⁷

Тим часом, переможці бою на горі Лопаті, три чорноліські курені пішли далі на захід. Два курені (к-ри Різун і Благий) пішли в майданські ліси, щоб ліквідувати Шукаєва. Третій курінь (к-р Черник) пішов у Перемишчину, щоб перешкодити польській «Армії Крайовій» творити польський коридор з Перемишля до Львова. Курінь Черника мав дві дуже добре озброєні сотні: Хоми й Чорного. У половині вересня курінь «Черника» звів переможний бій у Турницькому лісі на Добромільщині, а потім з іншими куренями — великий бій під Ліщавою долішньою, в дні 24 жовтня 1944 року. У цьому бою загинув сотенний Хома. Бій під Ліщавою долішньою був одним з великих боїв, що їх УПА звела була проти большевицьких окупантів; він майстерно описаний у творі відомого упівського командира — Степана Хріна.¹⁸

Акція двох чорноліських куренів у Майданських лісах проти Шукаєва була теж успішною. Дня 15 липня по загоні Шукаєва вдарили чорноліські курені. У боях, що тривали цілий день і цілу ніч, партизанів Шукаєва змушено залишити села Риків, Завадку і Росохач і відійти на Турчанщину. Поскільки й там Шукаєву було гаряче, він у серпні 1944 року «перебазувався» на Словаччину.

Дня 27 липня 1944 року, Станиславів зайняла 1-ша большевицька гвардійська армія під проводом теперішнього маршала Гречка, яка почала свій наступ з району Підгайців. Вона продовжувала наступ по лінії Калуш-Долина-Стрий, який зайняла 5 серпня. До цього дня, вся Станиславівщина була вже в руках нових, московсько-большевицьких окупантів. В бойовій історії ВО ч. 4 «Говерля» почався новий період.

4. Нарис бойової історії ВО 4 «Говерля» (продовження)

У серпні 1944 року, для УПА й збройного підпілля ОУН на Станиславівщині почався новий період боротьби: період боротьби проти московсько-большевицьких окупантів. Вузькі рамки цієї статті не дозволяють насвітлити всіх моментів важкої й затьняної боротьби УПА й підпілля ОУН в цьому періоді й ми мусимо обмежитися виключно до найосновніших показників. Вистачить сказати, що в цьому періоді УПА й збройне підпілля ОУН пережило, між 1944 і 1946 роками, 14 нагальних «хрущовських» офензив на Станиславівщині, з яких одна тільки, т. зв. «велика бльокада» тривала 5 місяців (від 1. XII. 1945 до 30. IV. 1946) і вжито в ній приблизно 132000 військ, які ставши гарнізонами майже в усіх селах області, цілком забльокували терен, щоб унеможливити дію УПА й збройного підпілля ОУН.

¹⁷ Пор. ВШВО IV, I оп. Надзвичайний звіт до КВШ. Німецький наступ на відділи УПА в Долиніччині, з дня 16 липня 1944 року. Архів ЗП УГВР. У бою цьому, крім 3 чорноліських куренів, брала участь теж Старшинська школа УПА «Олені».

¹⁸ Пор. Степан Хрін, *Крізь сміх заліза*, Мюнхен 1952, До Зброї, стор. 63—78.

Офензиві ці називаємо «хрущовськими» тому, що вони відбувалися на наказ Хрущова, як першого секретаря КП(б)У, а оперативне керівництво над усіма акціями мало республіканське міністерство чи пак народний комісаріат внутрішніх справ (нарком: Василь Рясний). В 1947 році, функції поборювання УПА й збройного підпілля ОУН перейняло всесоюзне міністерство державної безпеки (НКГБ згл МГБ), конкретно «беріївці», які в поборюванні УПА й збройного підпілля ОУН почали застосовувати перфідні психологічні методи, що мали значно більше успіху, ніж «ураофензиві» Хрущова. Акцію «беріївців» проти УПА очолив міністер державної безпеки УРСР ген. Микола Ковальчук, старий «смершівець» і соратник Берії, який таки не пережив «кончини» свого шефа; його зліквідували в чистках «беріївців».¹⁹ Немає сумніву, що спадок у життєвій кар'єрі Микити Хрущова, який позначився тим, що в 1947 році його відсунено з посту першого секретаря КП(б)У і на його місце призначено «залізного комісаря» Кагановича, мав певний зв'язок з невдачами Хрущова в поборюванні УПА й збройного підпілля ОУН і пов'язаними з ними «недоліками» ідеологічного, політичного й економічного «будівництва» в західних областях УРСР. Сталін наказав був зліквідувати «банди» «німецько-українських націоналістів» до 15 березня 1945 року,²⁰ але Хрущов не зумів цього наказу виконати ні до цього терміну, ні до цілої низки наступних, що їх уже собі сам зі своїм наркомом Рясним визначав.

У боротьбі проти московсько-більшевицьких окупантів, відділи УПА на території ВО ч. 4 «Говерля», які від серпня 1944 року творили «групу УПА «Говерля» відігравали передову роль. Цю роль відігравали вони до половини 1946 року, коли на наказ ГШ УПА більшість відділів УПА розформовано і переведено їх демобілізацію. Значна частина командирів і бійців розформованих відділів перейшла до збройного підпілля ОУН. Реорганізація ця тривала довший час і закінчилася остаточно в 1949 році. Її зразково перевів в усіх областях «революційного пляцдарму» на Західній Україні, тодішній начальник ГШ УПА — полк. Олекса Гасин-Лицар.

Таким чином, від 1947 року, засадничо, існує вже тільки збройне підпілля ОУН. Розчленовані відділи УПА існують ще тільки високо в горах, і продовжують свою дію в 1947 і 1948 роках, але й поволі вони теж проходять реорганізацію, розсипуються широко в терені і входять в підпілля. У цьому новому збройному підпіллі, завдання якого прецизно визначили підпільні публіцисти Петро Полтава, Осип Дяків-Горновий та інші,²¹ Ста-

---

¹⁹ Дня 30 грудня 1949 року, ген. Ковальчук проголосив, за своїм підписом наказ ч. 312 до «решток банд українських націоналістів», щоб зголошувалися з «повинною». Оригінал цього наказу є в архіві ЗП УГВР, а сам наказ добре відомий в літературі предмету. Його цитують теж часто в московсько-більшевицьких памфлетах проти УПА, але без підпису ген. Ковальчука, яке стало «трефним» у СРСР.

²⁰ Термін 15 березня 1945 року, як остаточний термін для ліквідації «банд німецько-українських націоналістів», визначений Сталіним, відомий з інструкції першого секретаря КП(б)У Рівенської області Профілактова, яку здобули підпільники і яка зберігається в архіві ЗП УГВР. «Німецько-українськими націоналістами» називали партійці, за Хрущовим, УПА, щоб підкреслити її німецьке «походження», ало залишили цю практику, коли підпільники почали називати партійців «російсько-українськими націоналістами», а ще й як переконались, що українські народні маси всеціло відкидають будь-яке пов'язання УПА з гітлерівськими окупантами.

²¹ Див. зокрема статті Петра Полтави: «Безпосередньо за що ми ведемо наш бій», «Про наш плян боротьби за визволення України в теперішній обстановці», «Передпосилки поширення нашого руху в умовах большевицького СРСР» у П. Полтава, *Збірник підпільних писань*, Мюнхен 1959, ст. 243—294.

ніславівська підпільна область далі займає перше місце на «революційному пляцдармі» Західної України. Про справність цієї підпільної організації свідчить факт, що в 1948—1949 роках кількість акцій підпілля не меншає, а збільшується. В 1950—1952 роках, кількість акцій помітно зменшується, але не зменшується засадничий вияв підпільної організації: друк і поширення підпільної літератури. Оця «захальвна» творчість підпільної організації Станіславівщини є більшою в 1952 році, ніж в 1951; в 1952 році десятки назв підпільних творів побачили світло дня на Станіславівщині, значну кількість з яких принесено за кордон останніми кур'єрами, що прибули тут з рідних земель.²²

Для підтримання наших тверджень щодо «першости» Станіславівської області в повстанській і підпільній боротьбі, ми наведемо декілька цифр. І, так, на підставі докладних підрахунків, проведених мною на підставі опублікованих і неопублікованих звітів, на території Станіславівської підпільної області (без Рогатинщини) відбулося від 1 липня 1944 року до 30 червня 1949 року 1800 збройних акцій УПА й підпілля ОУН проти московсько-більшевицьких окупантів. Тут враховано всі акції: бої, сутички, рейди, атенатні акції, саботажні акції, пропагандивні виступи зі зброєю тощо.²³ Наступна табличка покаже, як ці акції розподілялись на окремі роки:

ТАБЛ. 2

Збройні акції УПА й підпілля ОУН на Станіславівщині в 1944—1949 роках

Роки:	Кількість акцій	%о усіх акцій
1944—1945*	440	12.6
1945—1946	470	31.3
1946—1947	219	24.0
1947—1948	318	26.4
1948—1949	353	33.0

²² Не менше напруженою мусіла бути в 1951—1952 роках атенатна акція підпілля на терені Станіславівщини, про яку маємо тільки неповні й скупі вістки. Російська письменниця Інна Варламова в своєму автобіографічному творі *Ищу тебя* (Москва 1966, ст. 590) стверджує, що в безлісному Теребовельському районі, в 1952 році, із 105 осіб партійного активу, підпільні атенатники зліквідували 35 осіб. Очевидно, на багатій природними умовами Станіславівщині, відношення це мусіло бути, якоюсь мірою, вище.

²³ Дослідник українського націоналізму, проф. Джон А. Армстронг, у назв. праці (ст. 294) дивується, як можна здобути авторитетні джерела для таких обчислень, проте він покликкується на мої обчислення, переведені в *Історії українського війська* (2-ге вид. Іван Тиктор, Вінніпер 1953, ст. 806—10), а теж в англійській *The Ukrainian Insurgent Army in Fight for Freedom* (New York 1954, ст. 44) і визнає їх віродостойними. Авторитетні джерела існують: це є звіти УПА й підпілля, які були надруковані в красивих підпільних виданнях, а теж передруковані у журналі *До Зброї*, а теж в окремому виданні: *УПА в світлі документів з боротьби за УССД 1942—1950 рр.* Том II, Бойові дії УПА, Видання ЗЧ ОУН 1960. На підставі цих звітів, а радше витягів із звітів, перевели свої обчислення сотн. М. Богор («Два тактичні періоди УПА. Спроба аналізу», *До Зброї*, 1951, ч. 13/26, ст. 6—7) та Степан Данилюк («Біляяс бойових досягнень УПА і збройного підпілля», *До Зброї*, 1953, ч. 19/32, ст. 8—9). У моїх обчисленнях для *Історії українського війська* я пішов даліше, бо крім опублікованих звітів, я використав теж неопубліковані звіти, які переховались в архівах ЗП УГВР і ЗЧ ОУН.

* Періоди часу раховано від 1 липня до 30 червня наступного року.

Повища табличка показує, що збройні акції на «революційному пляцдармі» Станиславщини зросли в 1947—1949 рр. так кількісно, як теж і в процентовому відношенні до акцій, переведених в усіх областях «революційного пляцдарму» Західньої України. В 1948—1949 роках, кількість акцій на території Станиславівської підпільної області досягла вже 1/3 усіх акцій, що відбулися в Західній Україні в той час.

Збройні акції не були розподілені рівномірно по районах області. Поскільки звіти подають завжди місцевість і район, де збройна акція відбувалася, ми можемо подати розподіл їх за районами. Для кращого перегляду, підрахунок цей переводимо не для 32 районів, що існували в 1944—1949 роках, але для сучасних адміністративних районів Івано-Франківської області (без Рогатинщини й частини Галицького району). Наступна табличка показує цей розподіл:

ТАБЛ. 3

Розподіл збройних акцій на окремі райони сучасної Івано-Франківської області

Чн.	Район:	Кількість акцій:	% ₀₀
1.	Богородчани	255	14.2
2.	Галич (частина)	123	6.8
3.	Городенка	65	3.6
4.	Долина	224	12.5
5.	Калуш	125	6.9
6.	Коломия	206	11.4
7.	Косів	306	17.0
8.	Надвірна	152	8.5
9.	Рожнятів	165	9.2
10.	Снятин	73	4.0
11.	Товмач	106	5.9
Разом:		1,800 акцій	100.0

Примітка: Тепер немає Станиславівського району; підстаниславівські села належать до Богородчанського району. Три збройні акції на терені м. Станиславова враховано теж до цього району. Збройні акції на терені міста Коломиї, засвідчені, між іншими, кол. советським летуном Пйотром Піроговим, який утік на Захід (Peter Pirogov, *Why I Escaped?* — New York, 1950, Slogan & Pearce), зараховано до Коломийського району. Для Буковини, яка в своїй західній частині входила в склад ВО ч. 4 «Говерля» не подано даних, бо їх немає за 1944—1946 роки в повному обсягу.

Із повищої таблиці виникає, що 61.4% всіх збройних акцій УПА й збройного підпілля ОУН мало місце в гірських районах області. На Підкарпаття припадає 38.6% усіх акцій. Все ж таки, і на Підкарпатті, у таких лісових масивах, як Болоховські й Кадобнянські ліси Калущини, Кінчацький ліс на Сзупільщині чи Уторопський ліс у Коломийщині повстанці розбудовували свої опірні пункти й довго втримували їх. Головною базою на Підкарпатті був Чорний Ліс. Хоча він був поперетинаний лініями й дорогами, по яких ворог мав змогу проходити навіть танками, повстанці в ньому почувалися добре, бо з нього був легкий доступ у Карпати. Терен Станиславщини цікаво описує у своїх спогадах сотн. УПА В. Ворон, який рейдував

по цьому терені зі скелетом Старшинської школи УПА «Олені».⁴² З нього виникає, що природні умови Станиславщини сприяли розвиткові повстанської й підпільної боротьби.

Підпільна боротьба на Станиславщині від 1 липня 1946 року до 30 червня 1949 року займала теж перше місце на «революційному пляцдармі» Західної України, як це показує наступна таблиця:

ТАБЛ. 4

*Станиславівщина у «революційному пляцдармі»
Західної України*

Області	Збройні акції	%о
Берестейська	3	0.1
Волинська	114	3.5
Дрогобицька	748	23.5
Житомирська	86	2.7
Закарпатська	19	0.6
Кам'янець-подільська*	16	0.5
Київська	3	0.1
Львівська	485	15.2
Рівенська	189	5.9
Станиславівська	890	27.9
Тернопільська	578	18.1
Чернігівська	3	0.1
Чернівецька	56	1.8
Разом:	3,190	100.0

Останні наші цифри стосуються до ворожих і наших втрат. Вони є приблизні, якщо йдеться про 1944—1946 роки, зокрема, коли йдеться про ворожі втрати і майже точні, коли йдеться про втрати підпілля в 1946—49 рр., які скрупулятно відмічались у підпільних звітах. Відношення втрат ворога до втрат УПА й підпілля показує наступна таблиця:

ТАБЛ. 4

Втрати ворога й УПА в збройній боротьбі на Станиславщині в 1944—1949 рр.

Періоди:	Втрати ворога вбитими	Втрати УПА вбитими	Відношення наших до ворожих втрат
1944—1945**	7,456	678	1 : 11
1945—1946	3,975	1410	1 : 2,8
1946—1947	1,012	303	1 : 3,4
1947—1948	1,442	420	1 : 3,4
1948—1949	753	265	1 : 2,7
Разом:	14,368	3,076	1 : 2,7

²⁴ Сотн. В. Ворон, «На мандрах скелету старшинської школи УПА», *До зброї*, Мюнхен, 1955, ч. 26/39, ст. 23—29.

* Тепер Хмельницька область.

** Періоди часу рахуються від 1 липня до 30 червня наступного року.

5. ВО ч. 4 «Говерля»: мілітарна і соціальна характеристика

Такі були 6 головні показники боротьби УПА й збройного підпілля ОУН на Станиславівщині. Першість Станиславівщини у збройній боротьбі була завойована не тільки сприятливими для повстанської боротьби природними умовами, але й високою бойовою й моральною якістю командного складу УПА й підпілля ОУН, організованістю і бойовою витриманістю окремих відділів УПА й клітин ОУН, а теж кращим може, ніж деінде, забезпеченням їх у зброю, амуніцію й воєнні матеріяли. Цим справам бажаємо присвятити наші кінцеві уваги про УПА й збройне підпілля ОУН на Станиславівщині.

Високі втрати большевиків, у першому періоді, пояснюються тим, що в своїх «ура-офензивах» большевики кидали маси солдатів «на сліпо» проти повстанців, бажаючи їх придавити своєю чисельною і технічною перевагою. Ці маси натрапляли на добре зорганізовані й озброєні повстанські курені, які прекрасно знали терен і використовували це знання для маневрування, організації «кругової оборони», окрилення, оточення ворога чи теж прориву. Це було теж причиною, чому большевики мали теж важкі втрати свого старшинського складу. Тільки два ТВ УПА: «Чорний Ліс» і «Гуцульщина» звітували за перший піврік 1945 року, що в боях з ними загинули: 1 полковник, 12 майорів, 24 капітанів, 77 лейтенантів та 38 партійців.²⁵

В серпні 1944 року відійшов на захід к-р ВО ч. 4 «Говерля» — пполк. Іван Бутковський-Гуцул. Його місце зайняв досьогочасний шеф штабу Колчак (пс.). Він зреорганізував Штаб ВО ч. 4 «Говерля», до якого входили старшини: організаційно-мобілізаційний, вишкільний, розвідки, зв'язку, зброяр, інтендант і провідниця обласного Українського Червоного Хреста (УЧХ). Штаб цей проіснував до 7 квітня 1945 року, коли під час великої облави на Підкарпатті впав майже в цілості жертвою несподіваного наскоку большевиків у с. Бринь, Галицького району. Старшина штабу, сотн. Богдан Катамай з Ямниці згинув, під час цієї облави, зі своїм почотом у своєму рідному селі.

Після знищення Штабу ВО ч. 4 «Говерля», командир УПА-Захід, полк. Шелест призначив командиром ВО ч. 4 «Говерля» сотника Грома, піднесеного до ступеня майора 9. IV. 1946 р. Майор Грім керував ВО ч. 4 «Говерля» довгий час. На «Зверненні Воюючої України до еміграції», майор В. Грім підписався як командир ВО ч. 4 «Говерля». Одне большевицьке джерело, яке Грома називає «керівником крайового проводу ОУН», подає, що псевдом Гром користувався Микола Твердохліб зі Станиславова.²⁶

На «Зверненні», написаному в жовтні 1949 року, немає підпису командира УПА-Захід, полк. Шелеста, який вже у цьому часі не жив. Як «член Штабу УПА-Захід» фігурує на «Зверненні» сотн. В. Хміль, перший командир вишкільного куреня «Гайдамаки» на Станиславівщині, автор підпільного підручника партизанки, що його ми цитували в нашій праці.

Як уже зазначено, до 31. X. 1946 року, підпіллям на терені Станиславівської області керував Ярослав Мельник-Роберт. Про нього теплими словами згадує автор підпільного підручника партизанки В. Ф. Хміль.²⁷ Большевицьке джерело подає обставини викриття бункра Роберта, який був побудований на г. Яворинах, поблизу с. Липа, Болехівського району. До викриття цього бункра допоміг зрадник, який три дні з большевиками

²⁵ Пор. *Історія Українського війська*, ст. 740—141.

²⁶ *Коли навіть ріки говорять*. Київ 1965, Т-во культ. зв'язків з українцями за кордоном, ст. 6, 10.

²⁷ Хміль, назв. праця, ст. 92.

шукав за бункром і його запасним виходом. Під час виходу з бункру запасним виходом, загинув Роберт, його дружина й всі підпільники.²⁸

Після загибелі Ярослава Мельника-Роберта, Станиславівську підпільну область очолив був Сталь. Про його долю немає ближчих відомостей.

Згідно з плянами ГШ УПА, кожна Воєнна Округа мала поділятися на Тактичні Відтинки (УПА). На території ВО ч. 4 «Говерля» існували повністю сформовані Штаби ТВ УПА «Чорний Ліс» і «Гуцульщина». Інші ТВ: «Журавлі», і «Дністер» були в стадії формування, але свого формування не завершили. ТВ «Чорний Ліс» командував Василь Андрусак (Грегіт Різун), а після його смерті до березня 1946 р. Прут. Після смерти Прута ТВ Чорний Ліс очолив Дунай. ТВ «Гуцульщина» командував пор. Степовий — до березня 1945 року, після нього, до своєї смерті 29. I. 1946 року — майор Козак, кол. командир вишкільного куреня «Чорні чорти», а після нього сотн. «Хмара». В 1949 році, сотн. Хмара провів був ще повстанський рейд до Румунії, до українських сіл на Сигітшині. Рейд цей тривав від 17 червня до 21 липня 1949 року і є описаний в одному числі *До Зброї*.²⁹ Командиром ТВ «Журавлі» був призначений к-р Михайло Клим з відомої родини в Мізуні старому на Долинщині, яка в новітніх змаганнях українського народу втратила була всіх своїх 4 синів. Брата Івана Кліма розстріляло гестапо в Дрогобичі (9. III. 1944), а брат Хведір загинув у похідних групах ОУН на Україні. К-р Михайло Клим був із засновників УНС-и на Долинщині — командував вишкільною сотнею УНС-и в школі «Тигри» вже в 1942 році. Командиром ТВ «Дністер» мав стати к-р Черник, а після його смерті в бою в Тяжеві, в січні 1945 року, став ним к-р Чорний.

За гітлерівської окупації, терен «Журавлів» під командою к-ра «Журавля» (М. Кліма) був найсильнішою повстанською базою в Карпатських горах. На ньому була розташована Старшинська школа УПА «Олені», Військова школа кадрів ОУН «Тигри», рогатинська вишкільна сотня к-ра Ясмина, бережанська вишкільна сотня к-ра Олега та інші вишкільні сотні. Тут народились «Сіроманці» к-ра Дмитра Карпенка-Яструба, «Хорти» к-ра Бея і «Опришки» к-ра Довбуша. Харчі на цю базу, де жило виняткове бідне бойківське населення, постачали регулярно з Рогатинщини, і коли це постачання було перерване, на терені «Журавлів» панував голод. Так було, коли терен «Журавлів» був відірваний від Рогатинщини через пересунення фронту. На терені «Журавлів», в долині р. Лужанки, містилися повстанські шпитальки, між іншими шпиталька, якою командував жид-лікар д-р Кум, який в обороні цієї шпитальки загинув геройською смертю (23. I. 1946). І тут містилися підпільні гарбарні, які виготовляли шкіру для потреб УПА. Одну таку гарбарню викрили большевики 5. XI. 1946 року, коли гарбарський майстер Василь Галів-Орел з Болехова, що її провадив, заломався

---

²⁸ Пор. Дмитро Криниця, «Чекіст», *Молодь України*, Київ, чч. 10 і 11 за січень 1967 року. Стаття Криниця присвячена є «чекістові» полк. КГБ Арсенові Григоровичу Костенкові, який очолював в Станиславівській області відділ «боротьби проти бандитизму». Костенко почав свою чекістську кар'єру ще в 1920 році, коли вкрався був у довір'я українського повстанського отамана Пустовойта в р. Котельви на Полтавщині й убив його, за що отримав був орден Червоного Прапора. Пізніше, разом з іншим зрадником — Колісиком, причинився був до ліквідації ще кількох українських повстанських загонів в 1920 і 1921 році. На Станиславівщині, полк. Костенко очолював боротьбу проти УПА й підпілля ОУН, і rado вживав традиційних методів. Він підіслав убивцю командирові ВТ УПА «Чорний Ліс» полк. Василеві Андрусякові (Грегіт Різун), який 24 лютого 1946 року вбив його, політвиховника «Чорного Лісу» — Бояна та ще двох стрільців.

²⁹ *До Зброї*, Мюнхен, 1950, ч. 9/22, ст. 11—12.

психічно перспективною четвертої зими в підпіллі й спровадив до неї большевиків, які вбили гарбарського помічника Феля. І тут теж містився обласний осередок пропаганди, що його большевики викрили щойно 29. XII. 1948 року.

Такий був, у загальних рисах, командний склад ВО ч. 4 «Говерля». Серед них були люди з високою чи середньою освітою, старшини, що мали вишкіл у чужих арміях (Хміль, Колчак, Козак, Степовий), але теж звичайні селянські хлопці, стійкі морально, тверді характером і сильні жертовною любов'ю до України. Таким був командир ТВ «Чорний Ліс» полк. Василь Андрусак (1912—1946), підстаршина Дружини Українських Націоналістів зі сотні Романа Шухевича, який пройшов у Чорному Лісі всі ступені від хорунжого до полковника. Полковником був іменований після своєї смерті, перед тим, як майор УПА, був нагороджений Золотим Хрестом Бойової Заслуги. Був чотири рази поранений у боях. Один із найкращих командирів УПА — хоробрий до одчайдушності, рішучий, ініціативний, а при тому дуже обережний, прекрасний тактик партизанської війни, дуже люблений повстанцями — такий був цей герой «Чорного Лісу», що заслуговує на те, щоб його ім'я зберегти в пам'яті на всі часи в майбутній українській армії.

Фото з архіву ЗП УГВР
 Генерал-лейтенант
 Едвард Й. Ц. ван Готеґем, автор спогадів
 «Моя зустріч з УПА»

Про добру організованість повстанських відділів і клітин підпілля, про високу бойову і моральну вартість бійців свідчить їхня бойова історія. Найтривалішу бойову історію мають гуцульські курені УПА: Гайдамаки, Гуцульський і Карпатський, що творили ТВ УПА «Гуцульщина». Курені ці проіснували до 1947 року, а розчленовані сотні цих куренів і до 1949 року. І, так, в 1948 і 1949 роках, у звітах постійно згадується сотні «Сурма», «Богуна», «Гонти», що належали до куреня Гайдамаків, сотні «Черемош», «Чорногора» і «Говерля», що належали до куреня Гуцульського і сотні: Березівська, «Трембіта» і Колодзінського, що належали до куреня Карпатського. До 1946 року оперував ще на Гуцульщині курінь «Перемога», який прибув тут з Буковини (к-р Недобитий) Двома куренями, що залишилися на Буковині, командували наддніпрянці: пор. Лісовий і пор. Павленко, обидва відзначені Срібними Хрестами Бойової Заслуги. Куренями ВТ «Гуцульщина» — майор Скуба, відзначений ЗХВЗ, хор. Тиса, пор. Рен. Березівською сотнею куреня «Карпатський», бійці якої майже всі носили прізвище Березовський, командував хор. Юрко Березовський, а коломиїською сотнею «Сурма», що може найдовше проіснувала з усіх відділів УПА й прославилась далекими рейдами по Буковині і на Закарпатті — хор. Білий.

Тривалу бойову історію мають теж чорноліські курені й курені із суміжних теренів. І так на терені «Журавлів» існували курені «Журавлі»,

«Хорти», якими командував легендарний пор. «Бей», що в УПА отримав був найбільшу кількість поранень, а теж курінь «Опришки» (к-р Довбуш). На схід від терену «Журавлів», що охоплювали Долинщину, був терен «Летунів» — журавенської сотні УПА, якою командував хор. Летун, а після нього елев Старшинської школи «Олені» пор. Середній. Журавенська сотня засадничо належала до ВО ч. 5 «Маківка» (к-р Щит), але після знищення більшовиками штабу ВО ч. 5 «Маківка» в Уличному (30. X. 1946) «Летуни» цілком перейшли в розпорядження ВО ч. 4 «Говерля». Вони залюбки оперували в Долинщині й Калущині, зокрема в Болохівських і Кадобнянських лісах. Калуським куренем УПА був курінь «Рисі» (к-р Гонта, † 11. V. 1946), який був рейдуючим куренем і залюбки рейдував по Карпатській Україні. Із чорноліських куренів, найсильнішим куренем був курінь «Дзвони» (к-р Хмара, а потім Чорнота), який рейдував по Станиславівській області і на Бучаччині. Сотні цього куреня під командою Сапера, Явора і Вовка проіснували до 1949 року. Підпільне джерело подає правдиве прізвище пор. Сапера: Михайло Коржак з Калущини.

До складу ТВ «Чорний Ліс» входила змінна кількість куренів УПА: «Месники» (к-р Благий, † 9. IV, 1945), які після смерти курінного й командира першої сотні — сотн. Вершника, продовжували далі своє бойове існування під командою к-ра 3. і прославили себе удачною засідкою на ген. Москаленка в Тяжеві (3. V. 1946 — ген. Москаленка не мішати з визначним полководцем Червоної армії; убитий у засідці очолював одну бригаду внутрішніх військ НКВД), «Смертоносці» — дуже бойовий курінь під командою хору Черника, а потім пор. Чорного, «Сивуля» (к-р сотн. «Іскра») та ін. Рейдуючим куренем Чорного Лісу був Підкарпатський курінь (к-р майор Прут, † 1. III. 1946), який літом 1945 року вирушив зі Станиславщини через Самбірщину й Лемківщину в рейд на Словаччину і 22 серпня 1945 року перейшов польсько-словацький кордон. Розділившись на менші відділи, курінь переходив через села районів Межиляборці, Стропків, Гіральтовці, Пряшів, Сабінів, Гуменне і в половині вересня вернувся на Закерзоння. Дня 22. X. 1945 р. закерзонські відділи УПА разом з куренем Прута перевели турбувальний наскок на м. Бірчу, в якому здобуто 7 кулеметів, багато амуніції й умундування.³⁰ Після бою під Вірчою, Підкарпатський курінь к-ра Прута повернувся на Станиславщину. До речі, в жовтні 1944 року, по Станиславщині рейдував курінь УПА під командою майора УПА Петра Миколенка-Байди, який прийшов рейдом із Закерзоння на Станиславщину, дійшов до Перегінська й повернувся назад на Закерзоння.

Було б помилкою думати, що в 1944—1946 роках існували тільки курені УПА, що постали були ще під час німецької окупації, або в перших місяцях московсько-більшевицької окупації, коли наплив добровольців до УПА вимірювався тисячами, поскільки небажаючих мобілізуватись до Червоної армії були десятки тисяч людей.³¹ Відділи УПА організувались теж в 1945 і 1946 роках, і з тоді сформованих відділів назвемо ті, що їх організація виявилася тривкою і вони проіснували довший час. І, так, у лютому 1945 року закінчила своє формування на горі Заплата сотня «Бистриця», яку після сформування приділено до куреня «Летуни», але яка, пізніше, опе-

³⁰ УПА, назв. праця, том II, ст. 107, 112.

³¹ Історія українського війська (ст. 715) подає такі цифри на підставі крайових матеріалів: У чотирьох областях Галичини до Червоної армії мобілізовано 192 150 осіб, тобто 57% тих, що повинні були зголоситись до мобілізації. Із них, на фронті, загинуло 44730 (вдвоє більше, як загинуло в УПА, дивізії, підпіллі тощо), а інвалідами додому повернулось 15870.

рувала самостійно (к-р Гайдамака, елев Старшинської школи «Олені»).³² Знов же, в зимі 1945/1946 року, сформувався на Товмаччині відділ «Дністер» (к-р Юрко), що проіснував до кінця 1947 року.

У нашому огляді ми назвали курені й відділи УПА, які мали довшу бойову історію, що тривала цілими роками. Поруч них існували теж ефемериди, що існували якийсь час, а потім зникали. Куренями УПА називали в УПА «матірні» формації, сотні яких вишколювались разом біля якогось вишкільного табору, але як тактичні формації курені діяли тільки в 1944—1945 роках. В другій половині 1945 року, курені УПА були розчленовані на відділи, що відповідали сотням, і підвідділи, які відповідали чотам. Часами курені існували далі як відділи УПА під своєю назвою («Гуцули», «Смертоносці» тощо), але інколи відділами УПА ставали сильні сотні куренів, що діяли вже під новими назвами («Сірі», «Лебеді», «Сурма» тощо), а підвідділи затримували назву своїх сотень, або приймали нові назви. В нашому огляді ми назвали ті формації УПА, що під своєю курінною назвою протривали найдовше, чи як курені, чи як відділи або підвідділи УПА.

У звітах і документах УПА немає даних про чисельність УПА і збройного підпілля ОУН на Станиславівщині за московсько-большевицької окупації. Звичайно, чисельність УПА значно перебільшують в українській еміграційній літературі.³³ Чисельність УПА на Станиславівщині можна підрахувати тільки приблизно. За даними пполк. Івана Бутковського-Гуцула, кількість діючих відділів сотень УПА напередодні московсько-большевицької окупації, на території ВО ч. 4 «Говерля» виносила 30 сотень легких і 10 сотень важких. За станом 168 бійців на легку сотню і 184 бійці на сотню важку, УПА на території ВО ч. 4 Говерля, напередодні московської окупації, чисельність УПА виносила 6,880 старшин і бійців. Очевидно, до цієї кількості не враховано Самооборонних Кущевих Відділів (СКВ), що були військовими відділами Організації, і не враховано теж всіх клітин Організації, що творили запільну базу УПА. Серед цієї кількості, можна рахувати, було 98% мужчин і 2% жінок. Можна припускати далі, що в перших місяцях московсько-большевицької окупації, ця кількість подвоїлася, не зважаючи на те, що фронтовим відділам Червоної армії вдалось знищити Штаб Старшинської Школи «Олені»³⁴ та кілька сотень УПА в р. Гошева (Болехівщина). Таким чином можна прийняти, що стан УПА на Ста-

³² Пор. Була УПА Тиса, «Як організувалась сотня УПА «Бистриця». Уривок із споминів», *До Зброї*, 1953, ч. 18/31, ст. 19—20.

³³ У панегіричній літературі натрапляємо часто твердження про 200000 бійців УПА і про багатотисячну армію УПА. Ці перебільшення мають джерело в перебільшених оцінках ворожих реляцій про УПА, наприклад, гітлерівці її оцінювали на 300000, а із свідчення Верховного Архiepіскопа Кардинала Йосифа Сліпого довідуємося, що після втечі німців з України, напереломі 1944—45 рр. в кругах військового командування ССРСР говорилося про півмільйонову армію УПА в Карпатах. Див. Д-р Петро Мірчук, *Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка), Командир Армії Безсмертних*, Нью-Йорк, Торонто, Лондон, 1970, Т-во кол. Вояків УПА в ЗСА, Канаді і Європі, стор. 125. Насправді, такої військової сили УПА ніколи не мала. Найбільший відомий мені стан УПА визначався цифрою 31519 старшин і бійців. Оборонцям цифри 200000 вказую на факт, що армія цієї сили мусіла б мати до 10000 старшин, до 34000 підстаршин, около 3200 кулеметів, 1600 гранатометів і мусіла б отримувати до 500 тонн військового спорядження (зброї й амуніції) денно. Очевидно, в рядах УПА й збройного підпілля ОУН боролось більше, ніж 200000 українців, але цю цифру годі показувати тільки в мілітарному аспекті.

³⁴ Див. З. Семенів, «Другий випуск старшинської школи УПА «Олені», *До Зброї*, Мюнхен, 1952, ч. 17/30, стор. 13—25.

ниславівщині наприкінці 1944 року досягав кількості до 13000 старшин і бійців, але в 1946, в час великої бльокади, це число зменшилося до 1/4 цього стану. Зменшення наступило внаслідок втрат, а теж внаслідок факту, що значна кількість бійців УПА зголосилася до органів московсько-більшевицької влади з «повинною» у відповідь на третє звернення цієї влади в зв'язку із закінченням війни в Європі. Після великої бльокади, в другій половині 1946 року, стан УПА знову збільшився через вплив свіжих добровольців. Треба зазначити, що, не зважаючи на зменшення свого стану, розсипавшись на великому терені, відділи й підвідділи УПА діяли не менше ефективно, як про це свідчить статистика збройних акцій у даному періоді.

З кого ж тоді склалися відділи УПА й клітини збройного підпілля ОУН, що їх підтримували? Збройна боротьба ОУН-УПА була ділом молоді і молоді від 17—24 року життя, головним чином, виповнювала відділи УПА й клітини підпілля. Людей старших мало; коли вони були, це були головню старі члени Організації. Про молодь Станиславівщини можна сказати, що в роки II Світової війни вона в 80% мобілізувала себе до УПА, до збройного підпілля ОУН, до дивізії «Галичина».³⁵ Масовий рух західноукраїнської молоді, що виявився в формі участі в збройній боротьбі за здобуття української державности, був типічним молодіжним рухом, численні приклади якого є добре відомі в історії. Він мав всі ціхи, притаманні тим рухам (критицизм в ставленні до старшої генерації, екзальтованість, погорда для раціоналізму, крайній фанатизм), але й теж мав властивості, що були притаманні українському середовищу, з якого він вийшов. Очевидно, як масовий рух, рух західноукраїнської молоді, що виявився в збройній боротьбі (байдуже чи в УПА чи в дивізії) не прийшов на замовлення сторонніх сил і не був видумкою політичних теоретиків чи фанатиків. Він не діяв на накази вождів чи організацій і не виникнув під впливом агітаторів і пропагандистів. Він, як і всі масові рухи в історії, був історичною konieczністю, що сформувалась внаслідок об'єктивно існуючих умов і була часткою історичного процесу, закономірним і логічним завершенням ланцюга причин і наслідків у житті народу. Ці причини й наслідки довели до високої національної свідомости цієї молоді, від якої вже не було відвороту, бо ж над нею працювали цілі попередні покоління. Коли до цього ще додати своєрідну «мілітаристичну ментальність», що захопила українську молодь під впливом живих традицій визвольної війни 1917—1920 рр. і сильного їх «культу» серед молоді в тридцятих роках, то не можна дивуватися. що молода українська генерація ринула в лави УПА, підпілля, дивізії, щоб перевести новий «зрив» з метою остаточного здобуття і закріплення української державности.

Серед цієї молоді були заступлені всі верстви суспільности: селяни (60%), робітники (25%) й інтелігенція (15%). Серед селян переважали бідняки й середняки, а не «куркулі», як цього б хотіла московсько-більшевицька «наука». Серед робітників переважали тартачні робітники й лісові робіт-

³⁵ Коли взяти чоловіче населення Станиславівщини у віку від 10 до 25 року життя, ми отримаємо цифру 30980 осіб, що означає резерву чоловічого населення Станиславівщини української національности. Із цього до УПА й підпілля мобілізувало себе 19096 (80%) від раніше названої цифри 23870), до дивізії «Галичина» — 5719 (37.2% уродженців Станиславівщини в стані дивізії 15229 в червні 1944 р. (Вольф-Дітріх Гайке, *Українська дивізія Галичина* (1970, стор. 24), то разом отримуюмо 24815 осіб, що себе добровільно мобілізували до УПА, підпілля і дивізії, або 80% від суми резерви — 30980). Українське населення Станиславівщини — 806.8 тис.

Фото з архіву ЗП УГВР

Стежа УПА на конях 1946 р. Командант й вояки цієї стежі згинули згодом усі в бою з советськими військами

ники. Інтелігенцію у відділах УПА творили учні середніх і професійних шкіл і студенти високих шкіл.

За територіальним походженням, серед бійців УПА на Станіславівщині переважали верховинці: бойки й гуцули. Вони творили знаменитий військовий матеріал: були відважні до очайдушности, знамениті стрільці, витривалі в маршах і негодах, спритні й ініціативні. Не бракувало, однак, подолян і волиняків, які в горах проходили вишкіл і тут залишилися. Вони були повільніші від верховинців, але рівночасно відважні, опановані, витривалі, Навіть найважчим завданням не знеохочувалися, але виконували його до кінця. Наддніпрянців було чимало на старшинських і підстаршинських постах, а теж на постах інструкторів у старшинських і підстаршинських школах. Як військовий матеріал вони були без конкуренції, добрі вояки в горах і на долах, доказували часто партизанських чудес, як легендарний командир «Сіроманців» — Дмитро Карпенко-Яструб. Із чужинців, у роки гітлерівської окупації була в Чорному Лісі чота, а потім сотня узбеків (к-р Кольцов), а в інших відділах УПА не бракувало теж чужинців, як славний кулеметник — словінець «Славко» або італієць Антоніо Донніні. Був теж російський поет «Ленінградській», що російською мовою складав патріотичні українські поеми. Всі вони впали в боротьбі на Станіславівщині. Але, коли ми вже згадуємо російського поета, то не можна оминати повстанських письменників: авторки чудових нарисів з життя УПА — Марти Гай і відомого чорноліського поета Марка Бослава, автора чотирьох збірок віршів, вибір з яких видано в перекладі на італійську мову. Передмову до цієї збірки написав італійський поет Армандо Капрі, вірші Марка Бослава на італійську мову переклав Сильвестер Татух.³⁶

³⁶ Див. Marko Boieslav, *Vergogna a te vile generazione*. A cura di Armando Capri. Traduzione dall'ucraino e note di Sylvester Tatuch. Torino, 1960, Studi e Ricerche editrice. 130 ст.

І останнє наше ствердження: станиславівські відділи УПА були добре озброєні. На початку московсько-більшевицької окупації був такий стан, що майже кожний стрілецький рій мав кулемета або два; на стрілецьку чоту припадало теж декілька гранатометів. Було теж подостатком важких кулеметів і гранатометів, фавстпатронів і протипанцерних рушниць. Майже всі повстанці мали автомати: німецькі, малярські «гей-пушки», советські ПППШ і ППС тощо. Було теж подостатком амуніції. За московсько-більшевицької окупації скасовано важкі сотні УПА, а їхню зброю, частинно, розділено між легкі сотні, а частинно замагазиновано. Реорганізація ця була потрібна, щоб повстанські відділи зробити відділами пробоевими, щоб вони відзначалися легкістю та рухливістю.

Коли ж ідеться про джерело повстанського озброєння, то мусимо тут спростувати ще одну большевицьку байку про те, що УПА, нібито, отримала всю зброю від німців. УПА не отримувала зброї від німців, вона її здобувала на німцях і здобула її в значній кількості під час відвороту німецько-малярських військ у Коломийщині, в березні — квітні 1944 р. і під час відвороту в липні-серпні 1944 року. Все ж таки, німецької зброї було обмаль в УПА; більше вже було малярської зброї й амуніції, яку отримано від малярської армії після встановлення з нею перемир'я. Малярська зброя стала неужиточною після того, коли з неї вистріляно всі запаси амуніції, а нових поповнень її вже не було. Тоді прийшлося замагазинувати малярську зброю, якою були озброєні деякі сотні УПА.

Головним джерелом постачання зброї й амуніції для УПА була таки Червона армія. УПА отримала свою зброю від большевиків двома наворотами: в 1941 році позбирано зброю за панічно тікаючими дивізіями Червоної армії, головню від 192-ої гірської стрілецької дивізії, що була розташована в районі Буркута на Гуцульщині і в суміжних районах Буковини. Повстання ОУН (полк. А. Мельника) в гірських районах Буковини кинуло цю дивізію в стан несамовитої паніки й вона розбіглася, хоча на неї ніхто не наступав (4 малярські бригади почали наступ на Станиславівщину щойно 1 липня). Другою такою дивізією, що залишила багато зброї підпільникам була 130-а стрілецька дивізія в Долинщині. Можна сказати, що зі запасів цих двох дивізій озброєно відділи УНС-и в 1943 році. За другим наворотом отримано зброю й амуніцію від червоноармійців у 1945 році, яких, після закінчення війни в Європі, пробували в Галичині вжити до боротьби проти УПА. Про те, як червоноармійці саботували цю боротьбу, можна написати цілу книжку.

6. Епілог чи пролог?

Збройна боротьба УПА й підпілля ОУН на Станиславівщині тривала довгі роки. Ще в 1954 році, рецензуючи широкоекранний кольоровий фільм «Над Черемошем», виконаний Київською кіностудією (пізніше названою «Ім. Довженка») за одноіменною повістю Михайла Стельмаха, Ол. Полторацький висловився, що «фільм характеризує боротьбу, яка велась у західноукраїнських областях у післявоєнних роках і, якоюсь мірою, ведеться ще тепер»,³⁷ і в своєму романі-трилогії «Вишневий сад» описував письменник Володимир Бабляк, як здавався органам безпеки «майор УПА Хмара»,

³⁷ Ал. Полторацький, «Сценарий о людях Карпат. «Над Черемошем» М. Стельмаха», *Искусство-Кино*, Москва, 1954, ч. 5, стор. 73—78.

командир ТВ УПА «Гуцульщина».³⁸ І, справді, в рр. 1951—1954 населення Станиславівщини пережило чергову трагедію знущань і страхіть збоку «доблесних» органів безпеки, які провадили безперервні акції на терені області, головно в її гірських районах. Метою цих акцій була не тільки боротьба проти «розгромлених решток оунівських банд», як офіційно ці акції називались, але теж боротьба проти дійсних і уявних «парашутистів», що з'являлися на Станиславівщині в цих роках. «Парашутисти» були, здебільшого, уявні — добре вигодовані «стрибки» в американських мундурах і пілотках з «тризубами», і з такими ж пасами, що їх носили допоміжні поліцисти за гітлерівської окупації, і вони мали завдання провокувати місцеве населення і вишукувати серед нього таких осіб, що сприятимуть цим парашутистам. Але й були дійсні парашутисти, що їх скинено з британських літаків. Ці добровольці, не зважаючи на свої патріотичні почування й добрий вишкіл, не мали ніяких шанс на рідній землі, бо технічною сторінкою їхньої висадки в Станиславівщині керував Гарольд («Кім») Фільбі, московсько-большевицький шпигун, що звив був собі тепле кубелечко на верхах британської розвідки. У своїй книзі спогадів, Кім Фільбі цинічно розповідає про свої заслуги в цьому ділі.

Збройна боротьба УПА й підпілля ОУН на Станиславівщині тривала довго і що вона так довго тривала, найкраще свідчить про всенародну підтримку для неї. Ця народна підтримка не зводилася до самого співчуття, до самої тільки ідейної єдності народу з підпіллям, але була підтримкою реальною, конкретною, підтримкою ділом. Український народ давав своїй підпільній армії приміщення й притулок, будував для неї бункри й схрони, дбав про матеріальну допомогу в формі грошей, харчів, одягу, взуття, ліків тощо, забезпечував для неї зв'язок і розвідку, посилав її поповнення за своїх синів і дочок до останнього часу.³⁹ Народ теж прислухався до голосу «з лісу» й виконував радо всі зарядження, накази й інструкції підпілля. У перших післявоєнних роках, цей послух населення для інструкцій підпілля створював фактично стан двоєвладдя на терені області: назверх існувала й діяла влада окупантів, але десь там була ще підземна влада, що не менше ефективно діяла серед народу. У конфронтаціях, які мали місце на «революційному пляцдармі» Західної України, народні маси часто ставали на боці підземної влади, вважаючи її рідною, своєю.⁴⁰

В єдності підпілля з народом була його найбільша сила. «Перфектний партизан плаває як риба у водах всенародної підтримки», стверджує теоретик партизанської війни Мао Тсе-тунг, і українські повстанці й підпільники такими «перфектними партизанами» були. Почуваючи за собою народну підтримку, вони виявляли в боротьбі мужність, стійкість, жертвен-

---

³⁸ Володимир Бабляк, «Білий світ», *Дніпро*, 1962, ч. 4, стор. 81. «Білий світ», — це третя частина трилогії «Вишневий сад».

³⁹ Для потвердження, див. Вадим Собко, «Нам спокій тільки сниться», *Дніпро*, 1959, ч. 2, ст. 3—73. У цій повісті, що вийшла теж окремим виданням (1959), автор розповідає, як учні фабрично-заводських технічних училищ тікали до УПА в 1948—1949 роках.

⁴⁰ Наймаркантніше народні маси заманіфестували свою поставу до окупантської влади під час виборів до Верховного Совету СРСР (10. ІІ. 1946) і Верховної Ради УРСР (9. ІІ. 1947). Ці вибори, на заклик підпілля, населення бойкотувало і тільки через найдикіший терор гарнізонників удалось більшовикам загнати частину населення до голосування. Про більшовицьке підтвердження факту бойкоту виборів, див. І. П. Богодист, «Піднесення політичної активності трудящих у боротьбі за зміцнення радянського ладу в західних областях УРСР (1944—1950 рр.)», *Український історичний журнал*, Київ, 1959, ч. 6, ст. 59. Богодист твердить, що населення не послухало закликів підпілля, хіба що було ним «стероризоване».

ність і героїзм. Ворогові було важко їх викривати й знешкідливлювати, і тому він намагався, з усіх сил, ізолювати підпілля від свого народу. З цієї метою він переводив постійні вивози населення до Казахстану й Сибіру, перевів колективізацію, організуючи місцеве населення до боротьби проти УПА («Стрибки», опоетизовані тепер на «ястребків» советськими письменниками»), але все надаремно: повстанці й підпілля мали підтримку свого народу до самого кінця повстанської боротьби. Це визнають зовсім відкрито польські дослідники боротьби УПА: ген. Ігнаци Блюм, полк. Ян Гергард, майор Веслав Шота й ін., і, остаточно, визнає це підсоветський історик А. В. Санцевич. Він робить своїм колегам закид, що «не розкривається на конкретному матеріалі зв'язок контрреволюційного збройного підпілля з частиною населення західних областей», зауважуючи зовсім слушно, що «адже без такої підтримки бандити кілька років не протрималися б».⁴¹ Можемо Санцевичеві тільки сказати, що ця «частина» населення західних областей, що підтримувала «банди», була значно більшою, ніж «частина», що вислуговувалася окупантам.

У своїй книзі англійською мовою про «Другу советську республіку, Україну по другій світовій війні», проф. Ярослав Білінський присвятив окремий солідний розділ боротьбі УПА, і цей же темі один розділ своєї бібліографії.⁴² Свою вичерпну аналізу проблеми УПА й збройного підпілля, проф. д-р Ярослав Білінський закінчив такими міркуваннями: «Проти всяких надій і сподівань, в надії, що збройний конфлікт між альянтами вже недалеко, і з переконанням, що західньоукраїнський «революційний пляцдарм» треба втримати за всяку ціну, вони (тобто українські революціонери — Л. Ш.) викликали на двобій ССРСР і Польщу і встоялися принаймні до 1950 років, тобто 5 років після закінчення війни. Вони це могли зробити тільки з підтримкою місцевого населення, бо советська влада старалася знищити їх різними методами, від ідеологічного переконування починаючи і кінчаючи вивозами й широкими ліквідаціями. В 1956 році, найпізніше, советський уряд фізично зліквідував пляцдарм, збройний спротив уже далі не існував у значних розмірах. Питання є: чи йому вдалося теж зліквідувати психологічний пляцдарм?»

У підсумках своєї книги, Я. Білінський відповідає на своє питання ствердженням, що «психологічний пляцдарм» не тільки існує на Західній Україні, але й що большевикам не вдалося перешкодити поширенню цього «психологічного пляцдарму» на ОСУЗ і СУЗ. Ми цілком погоджуємося з висновками проф. Білінського, але бажано додати тут ще один аспект проблеми. Величезне значення психологічного ефекту існування УПА й збройного підпілля полягає також у тому, що на долю бійців УПА й підпілля ОУН повелося розбити міт весильності й непереможності НКВД не тільки на «революційному пляцдармі» Західньої України, але також у всесоюзному масштабі. Після смерті Сталіна, у советських концтаборах, в рр. 1953—1956 відбулася ціла низка страйків і повстань, в яких, за відповідними свідченнями учасників й очевидців, перед вели бійці УПА й підпілля ОУН. До цієї безпосередньої атаки на Москву включилися були не тільки українці,

⁴¹ А. В. Санцевич, *назв. праця*, ст. 169. У своєму творі, Санцевич полемізує теж проти применшування значення «банд» і скорочування деякими советськими дослідниками часу їхньої діяльності, напр. до 1946 року. Автор погоджується з В. Маланчуком, який твердить, що націоналістичне підпілля діяло до початку 1950 року. Пор. В. Маланчук, *Торжество ленинської національної політики*. Львів, 1963. ст. 487.

⁴² Д-р Ярослав Білінський, *назв. праця*, ст. 111—140 і 417—422.

але й представники інших народів: литовці, лотиші, естонці, німці, грузини, татари, козаки, японці, а навіть росіяни. І хоча страйки й повстання в концтаборах були придушені режимом, то все ж таки вони налякали Москву до тієї міри, що вона рішилась не тільки на теоретичну «десталінізацію», але й на практичне розвантаження своєї системи концтаборів. Тисячі в'язнів концтаборів знайшлися тоді на волі й вернулись до нормального життя, тисячам інших, яким не дозволено вернутись додому, дозволено поселитись на т. зв. «вільних поселеннях».⁴³ Знов же ж теоретична «десталінізація» стала джерелом поляризації в самій КПСС по лінії підходу до «культу особи». Поляризація ця поділила партійців на два побуючі табори: оборонців і ворогів «культу Сталіна», тобто ворогів і прихильників лібералізації режиму. Від цієї поляризації, в остаточному розрахунку, московсько-большевицькій диктатурі не можна чекати нічого доброго. За ворогами «культу особи» буде остаточна перемога, бо оборонці «культу» намагаються спинити колеса історії, яких ніхто спинити не може.⁴⁴

Серія страйків і повстань у советських концтаборах була чималим потрясенням московсько-большевицької імперії, наслідки якого існують по сьогоднішній день. Здається ніхто не потверджує краще правдивості цього твердження, як сам московсько-большевицький агітпроп. Вісімнадцять років минуло на Станіславівщині, відколи, здається востаннє, пролунали постріли автоматів і крісів та вибухи ручних гранат і вісімнадцять років проминули, коли советські концтабори здригались від кривавих повстань, а московсько-большевицький агітпроп і вся московсько-большевицька окупантська влада далі ведуть перманентну війну проти УПА й збройного підпілля. Цієї війни, окупантський режим не припиняє ні на одну хвилину!

Очевидно, говоримо про психологічну війну проти УПА. Вона проявляється насамперед, в організації багатьох судових процесів проти колишніх повстанців і підпільників. Перед суди притягають людей, які вже ставали перед судом і були покарані, або людей, які зголосилися були «з повинною» до органів безпеки у відповіді на численні звернення до УПА й підпілля (останнє в 1956 році). І так, в травні 1967, большевицький суд засудив до смертної кари чотового УПА «Чумака» (Олекса Грига з Малієва,

---

⁴³ Проблема страйків і повстань у советських концлагерях в 1953—1956 роках має велику літературу в різних мовах. Важливіші праці в західно європейських мовах зібрав американський професор Йосиф С. Ровсек. Див. Joseph S. Rousek, „The Forced Labor Camps in the Soviet Orbit“, *Prologue*, Vol. IV, No. 1—2, 1960, ст. 52—53. Існує теж огляд свідчень очевидців страйків і повстань в основній французькій праці про советські концтабори, виданій Міжнародною комісією для розгляду практик концентраційних таборів, яка має осідок у Парижі. Працю цю зредатував Поль Бартон. Див. Paul Barton, *L'institution concentrationnaire en Russie, 1930—1957*, Paris 1958. Для українського читача особливий інтерес може мати книга учасника воркутського повстання 1953 року — німця Вольфганга Штрауса. Див. Wolfgang Strauss, *Trotz allem wir werden siegen!* München, 1969, J. F. Lehmanns Verlag, в якій українська участь у повстанні підкреслюється і наводиться численна література предмету. У найновішій праці французького історика Роляна Гоше, страйкам і повстанням у советських концтаборах присвячений окремий розділ (окремий розділ присвячується теж УПА). Див. англійський переклад книги: Roland Gaucher, *Opposition in the USSR, 1917—1967*, New York, 1969, 547 стор.

⁴⁴ Наслідки страйків і повстань, лібералізацію режиму, яку вони викликали, проаналізовано в британському ліберальному журналі «Енкавнтер». Див. Alfred Burmeister, Herbert Passin, Fritz van Brissen: „The End of Forced Labor?“ *Encounter*, London, vol. VI, No. 4, 1956, ст. 40—64. Також: *Parliament*, Bonn, Vol. XXIII, Jan. 6, 1956, ст. 346—356, і *Karl Heinrich*, „Wir streiken in Norilsk“, *ibid.* ст. 360 ff. Вичерпний опис страйку в Норильську маємо в творі американського езуїта о. Волтера Цішека. Поп. Walter Cizek, *With God in Russia*, New York, 1964.

Черновецька область), який в 1945 році зголосився був «з повинною», а потім став перед судом і був засуджений до 10 років концтабору. Тепер суд притягнув «Чумака» до відповідальності вдруге і присудив його до смертної кари за злочини, які були «невідомі» судові, що його судив уперше. До речі, офіційні заклики, щоб зголошуватися «з повинною», виразно обіцявали повстанцям і підпільникам, що їх ніхто не буде притягати до судової відповідальності за будь-які «злочини», здійснені перед зголошенням.⁴⁵

Суди над повстанцями й підпільниками відбуваються у супроводі погромницьких статей у пресі проти «всіх, хто ще дивиться у ліс». У газеті Рожнятівського району з приводу процесу місцевих підпільників писали у передовій, що до суду треба притягати не тільки колишніх членів «банд», але й теперішніх «носителів і поширювачів отруйних ідей українського націоналізму». Таким чином, ціль судових процесів проти кол. повстанців і підпільників стає цілком виразна: ідеться не тільки про «покарання винних», але й про тероризування невинних. Побожні бажання і заклики партійців і чекістів не залишаються без відгуку; в останніх роках, на Станіславщині, відбулося чимало процесів проти українських громадян, про які нам відомо із звернень Івана Кандиби чи Михайла Масютка до Верховної Ради УРСР з протестами проти репресій українських громадян органами безпеки чи державними судами.

Дальшою ознакою перманентної війни, яка ведеться проти УПА, є постійне нагадування про «оунівські банди», яке проводиться в різній формі. Для тієї мети в Станіславській області створено понад 200 музеїв, музейних кімнат, кутків «бойової слави», а в роках 1964—1965 встановлено більше ста пам'ятників, обелісків, меморіальних дощок. Імена загиблих у боротьбі проти УПА партійців, чекістів чи місцевих активістів стали носити піонерські дружини, школи, культосвітні заклади, підприємства і колгоспні бригади. В останньому часі, розшуковують в області могили загиблих у боротьбі проти УПА червоних партизанів, диверсантів, парашутистів, розвідників, чекістів і ставлять на них пам'ятники, а потім улаштовують «траурні мітинги», на які спроваджують родини загиблих і виголошують гнівні прокльони проти «вбивць і їхніх посібників». Всі ці «траурні мітинги» знову ж відбуваються в супроводі погромницьких статей проти «оунівських бандитів» і всіх, хто їм сприяв чи сприяє.⁴⁶

Очевидно, від цієї психологічної війни проти УПА не стоїть осторонь «українська радянська література», яка просто отримала соціальне замовлення на твори, які так чи інакше шкалюють УПА. Крім памфлетистів у роді Ярослава Галана, Юрія Мельничука, Петра Козланюка, не кажучи вже про таких, як Олекса Полторацький чи Владімір Беляев, теми УПА й під-

---

⁴⁵ Про чотового Чумака, див. *Гомін України*, 20 травня 1967, стор. 3 і 5, а теж *Вісті з України* за березень 1967 року.

⁴⁶ З «траурним мітингом» у Петриліві, товмацького району, стався скандал. В окопі над Дністром большевики відкрили трупи 13 осіб, що їх нібито вбила бойвка «Грома» дня 5 березня 1945 року. У Петриліві влаштовано «траурний мітинг», на який зігнано людей з околичних сіл. Було це в травні 1964 року. В другій половині 1964 року, в Петриліві і на Станіславщині появилася листівка, написана на Сибірі, в якій пригадують, що в березні 1945 року була велика облога над Дністром і що всі повстанські відділи повтікали перед цією облогою з Товмаччини. Автори листівки твердять, що людей у Петриліві замордувала одна з бойвок ма-йора Шоріна, який спеціалізувався в організації бойвок, що підшувалися під українських повстанців. «Беріівець» Шорін загинув у чистці 1953 року, але автори покликаються на підручного Шоріна — Могильного, який досі працює в органах безпеки на Станіславщині.

пілля ОУН, в останніх роках, порушували Дмитро Павличко, Іван Цюпа, Степан Чорнобривець, Дмитро Дереч, Михайло Стельмах, Ігор Муратов, Валентин Речмедін, Василь Большак, Володимир Бабляк, Вадим Собко, Василь Минько, Ростислав Братунь, Вадим Пеунов, Інна Варламова і багато інших. Кількість написаних ними творів з упівською тематикою рахується вже десятками назв. Звичайно, у всіх цих романах, повістях, нарисах чи спогадах читач отримує переборщено викривлену картину боротьби УПА й підпілля ОУН. Агітпроп вірить, що молоде українське покоління, яке щойно народжується тоді, коли існувала боротьба УПА й збройного підпілля, не матиме змоги перевірити правдивості чи навіть правдоподібності окремих описів і безкритично повірить у них. Але факт, що московсько-большевицький режим веде психологічну війну проти УПА навіть тоді, коли на Україні виросла вже цілком нова генерація (народжені в 1945 році закінчили сьогодні 25 років життя), свідчить, що психологічний «революційний пляцдарм» існує і, якоюсь мірою, діє. Накопичена на пляцдармі, впродовж довгих років боротьби революційна енергія, не розвіялася з вітром і далі свого часу жде. Поведінка московсько-большевицького режиму свідчить, що ця енергія, — це «реалітет», проти якої мусить бути зведена боротьба. Большевиків у всьому можна обвинувачувати, але не в донкіхотстві: з вітрянками вони не воюють. Вони є реалістами й оцінюють реалітети такими, якими вони є.

В 1947 році, Петро Полтава писав: «Український національно-визвольний рух не лежить колодою на розвитковому шляху історичного процесу. Він іде в ногу з тим усім, що доконується в світі. Він є складовою частиною тієї величезної сили, яка сьогодні руйнує старий світ і будує новий. Він являє собою те нове, об'єктивно прогресивне, яке лиш народжується. Ми учасники українського національно-визвольного революційного руху, не епігони минулого, а пробойовики майбутнього! Ми, які боремося за Українську Самостійну державу і за те, щоб кожна нація жила вільним життям у своїй власній самостійній державі, можемо про себе сказати словами Франка: «Ми — пролог, не епілог!»⁴⁷

---

⁴⁷ Петро Полтава, *Збірник підпільних писань*, Мюнхен 1959, стор. 70.

Лев М. Попович

СТАНИСЛАВІВ І ЙОГО НАСЕЛЕННЯ В 1732—1970 рр.

Про кількість населення заснованого в половині 17-ого сторіччя міста Станиславова ніяких джерельних даних немає. Стосовні статистичні дані наявні тільки для 1732 року, коли Станиславів ще під польською владою нараховував 3 321 душу населення. Згодом, наприкінці 18 ст., вже в складі Австрії, згідно з переведеним в 1792 році переписом, в місті жило 908 родин й усе населення нараховувало 5 448 осіб.

Переведений 1849 року австрійською адміністрацією перепис встановив 11 000 населення у Станиславові. За двадцять років, в 1869 р. ця кількість збільшилася до 14 786 душ.

Докладніші дані про населення Станиславова наявні для 1880 року. Тоді ж, на основі перепису проведеного 31 грудня, Станиславів нараховував 18 626 душ, в тому числі 9 285 чоловіків і 9 341 жінку. В місті було 1 350 будинків, між ними 450 з каменю або цегли. Мав тоді Станиславів 45 вулиць і 10 площ.

Якщо йде про цілий Станиславівський повіт, то в 1880 р. його населення становило 86 700 душ, в тому числі 42 936 чоловіків і 43 764 жінок. Усіх домів у повіті було 12 449. Після включення до повіту сіл Медуха і Братківці кількість населення збільшилася до 89 216 душ. На один кв км. припадало 110 мешканців. Щодо кількості населення Станиславівський повіт займав 22-ге місце між 74 повітами Галичини (не враховуючи Львова і Кракова) і 13-е місце під оглядом густоти населення. Більші міста нараховували: Галич — 3 464 мешканців. Єзупіль 3 104, Книгинин-село — 3 009, Маріямпіль — 2 322 мешканців. За віровизнанням було в повіті: 57 358 греко-католиків, 13 277 римо-католиків, 112 католиків вірмен, 363 євангеліків, 14 455 жидів, 1 124 інших, в тому числі 124 караїтів, які мали свою божницю в Галичі. Якщо йдеться про розговірну мову, то українською мовою говорило 56 519 осіб, польською — 20 057, німецькою й жидівською — 9 725, чеською — 82. За професією — з рільництва й лісництва жило 55 556 осіб, з ремесла і промислу — 8 842, з торгівлі — 5 450. Священиків було 85, учителів 270, лікарів 43, адвокатів 12, урядовців 164.

В 1914 році Станиславів нараховував, за даними «Провідника по Галичині» д-ра М. Орловича, 64 000 мешканців, між ними половину жидів. За кількістю населення він був третім щодо величини містом Галичини.

Згідно з польським переписом 1921 р. в Станиславові жили 51 391 особа, з того числа 14,3% українців, 57,3% жидів, 26,2% поляків. Українців була 8 441 особа. Станиславівський повіт нараховував у тому році 133 000 мешканців, з того 57% українців, 23,6% поляків і 18,8% жидів.

За переписом, проведеним польською окупаційною владою 1931 р., Станиславів нараховував 60 626 мешканців. У Станиславівському повіті було 193 000 мешканців, або ж 160 осіб на 1 кв. км.

На основі архівних матеріалів й інших джерел, в тому «Книги міських дій» з 1793 р., як також переписів населення, проведених австрійською, польською владою, можна скласти таку таблицю населення міста Станиславова:

Рік:	Мешканців:	Приріст:	У %:	Чоловіків:	Жінок:
1732	3 321				
1793	5 448	2 127	39,02		
1849	11 000	5 552	50,47		
1869	14 786	3 786	25,53		
1880	18 626	3 840	20,62	9 285	9 341
1890	22 391	3 765	16,81		
1900	30 410	8 019	26,36		
1910	33 390	2 980	8,93		
1921	51 391	18 001	35,03	24 099	27 292
1931	60 626	9 235	15,23		

Стосовно до поданих статистичних цифер із переписів 1921 і 1931 рр. густота населення в місті виносила на один км кв. в 1921 р. 2 306,6 особи і 1931 р. 2 721,1 особи.

В 1941—1944 роках за німецької окупації гітлерівці знищили 23 248 осіб жидівського населення Станиславова.

Проведений советськими окупантами в 1959 році перепис подав для Станиславова, перейменованого на Івано-Франківськ, 66 100 осіб населення. В 1970 році територія міста становила 2 700 га. Населення нараховувало 105 000 душ.

При заснуванні міста переважну частину населення Станиславова становили українці. Згодом почали поселюватися поляки, вірмени й особливо жиди, на рахунок яких відбувався найбільший приріст населення. Займалися жиди головним чином торгівлею, промислом й ремеслом.

Національний склад населення в 1732—1921 роках був такий:

Національності:	1732	1793	1869	1880	1900	1910	1921
1. Українці			2 236	2 794	4 606	5 624	8 441
2. Поляки	1 518	2 526	4 221	5 584	8 334	9 065	21 581
3. Вірмени	333	510	55	90	58	—	—
4. Німці	—	—	—	135	149	—	1 076
5. Жиди	1 470	2 412	8 088	10 023	13 826	15 161	20 208
6. Чехи	—	—	—	—	39	—	11
7. Інші	—	—	186	—	—	—	74
8. Вояки, службовці	—	—	—	—	3 398	3 540	—
Разом:	3 321	5 448	14 786	18 626	30 410	33 390	51 391

За віровизнанням населення Станиславова поділялося в тих же роках так:

Віровизнання:	1732	1793	1869	1880	1900	1910	1921
Греко-кат.			2 236	2 793	4 397	5 624	8 441
Римо-кат.	1 518	2 526	4 221	5 584	8 334	9 065	18 358
Вірмени	333	510	55	90	58	—	—
Православні	—	—	—	1	209	—	113
Євангеліки	—	—	—	134	188	—	1 209
Жиди	1 470	2 412	8 088	10 023	13 826	15 161	23 248
Інші	—	—	186	1	—	—	—
Вояки, служб.	—	—	—	—	3 398	3 540	22
Разом:	3 321	5 448	14 786	18 626	30 410	33 390	51 391

З поступом освіти й техніки йшов розвиток індустрії й торгівлі й різного роду ремесел. В місті поставали все нові підприємства, варстати, крамниці. Професійну структуру населення Станиславова унаглядное нижче подана таблиця для 1921 року:

2. Професія:	Разом:
1. Рільництво	1 011
2. Промисл і ремесло	6 143
3. Торгівля	7 261
4. Комунікація	5 989
5. Сусп. служба	2 782
6. Військо	361
7. Домашня служба	374
8. Безробітні	2 380
9. Не подали зайняття	1 825
Разом:	28 126

Подані в таблиці числа доводять, що більш як половина населення — 58,35% — була професійно зайнята.

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНИСЛАВІВЩИНИ І ТОВМАЧЧИНИ

Другові І. Ставничому
на спогад 1918—1919 рр.

Досліджуючи говірки Станиславівщини з Товмаччиною спостерігаємо їх спорідненість з наддністрянським говором, що в своїй основі виявляє наймолодший тип архаїчних південнозахідних особливостей української народної мови.

Гуцульський, надпрутський і наддністрянський говори разом з говірками мають такі спільноти, що характеризують їх супроти сусідніх:

- 1) підвищення -ѣа, -ѣа (я) до -ѣе (е), -ѣи, -ѣі: тилѣ, жикѣ, сѣе, сѣі;
- 2) сплутування м'яких задньоязичних кь, гь, та ть, дь: кьсто, гьик;
- 3) висьілье (весілля), на висьільу, білинье;
- 4) поглищення дзвінких приголосних: біп, бобу, бапка, бабок, клатка;
- 5) -ец (-иц) наросток: хлопец, хлопиц;
- 6) -т: хогьет, ходьіт!
- 7) -ови, -еви, -ом, -ем: дьдови, коневи і коньови, дьдом, конем;
- 8) -ов, -ев: бабов, тилицев, тилицьов;
- 9) на землі, на кони; кости, костий;
- 10) одна тільки відміна прикметників: гарний, синий; також порядковий числівник: третій, трета, трете (літературне: синій, синя, синє, третій, третя, трете);

11) сѣе, сѣі, си, ньі, тьі, ти; рухомі сѣі, сѣе, си;

12) рухомі архаїчні закінчення дієслів: -м, -йем, -йесь, -йес- сьмо, -сте, -сьте: вчєра-м ти говорила, чо-сте ходили . . .

13) особливі наголоси в дієсловах: буду, будеш; кажу, лубьіу і т. і.

II. А проте ці три говори різняться поміж собою структурою, зокрема словником. Вплинули на це різні географічні, виробничі, побутові особливості, а найбільше сусідські комунікації. Тому деякі звукові та словникові особливості гуцульського не тільки не вживані, а то й не знані в обох споріднених говорах:

а) Поява звука р на місці л у слові «бірше», бирше.

б) Підвищення а до е, ѣа до ѣе, ѣі в назвуці деяких слів у гуцульському: ѣек, ѣік, ѣеблуко, ѣєма . . .

в) Не знані в обох споріднених говорах гуцульські форми: ходивсми, тей бих заробили, меш, ме, мемо, мете ходити для майбутньої дії, адьі! (а диви!), д нему, т хакьі, ходи-ко!

г) Ціла низка гуцульських слів, не вживаних деінде: дьедьо, нєньі, стариньє (старі), привилѣ (лубок, похоронний звичай з забавою), хороми, хорім, (сьіни), колешньє (возьівньє), лудиньє, катраньє (шматьє, шмакьє), капчури (вовняні пончохи) . . .

III. Станиславівщина, сььогодні Івано-Франківщина, належить з Товмаччиною до південнонаддністрянського говору, як це виявило дослідження сочень мовлян у 36 заселених місцевинах (гл. Ізголоси південносхіднього Наддністров'я, розвідка К. Кисілевського в Науковому Збірнику УВУ, Мюнхен 1948).

Вона обмежена від заходу ріками: Солотвинською Бистрицею і Лімницею, що творять східню межу старої Бойківщини в горішньому їх бігу. Колись Бойківщина сягала на схід по Надвірнянську Бистрицю, як це показують її залишки в мові цієї околиці: архаїзми, дрива, яблика, блиха, дождж у Радчі, Лисці.

Починаючи від Росільної (Росівної) тягнеться поперечна південна межа Станіславщини й Товмаччини через Грабовець, Хотимир (Хоцемир) в напрямі Незвиस्क (Незвищ) до північної околиці Дністра. На цій межі замітні західнонадпрутські особливості.

Північну й східню межу становить Дністровий басейн.

IV. Особливості, що характеризують це південносхідне Наддністров'я, такі:

а) м'які визвуки та середозвуки -сь, сю, спільні з наддністрянським, у противенстві до надпрутського й гуцульського, що мають тверде с у цьому положенні, шось, хтось, десь, колись; сьуди, сьуда;

б) в займеннику: сьі, сьє (рідше) в противенстві до си в надпрутському та гуцульському: йак сьі злитило (Ямниця), голуба сьі ріжи(е) в Іваниківці, Радчі, йа сьє гнывайу (в Лисці) . . .

в) у називному, знахідному однини та родовому множини м'які визвуки -ць у противенстві до твердих -ц у гуцульському та надпрутському: молодицьі, молодицьє, молодицью, молодиць, кошницю, суниць, в Іваниківці, Радчі, Рошневі, Миловані;

г) в архаїчних закінченнях дієслів минулого часу: -йес поруч -йесь, -с-смо, -сте: вже би-с взяла (Лисец), ходив-йес, ходили-смо, ходили-сте в Цуцилові, Грабівці, Рибні, Надорожні, поруч: капаралисьмо, били би-сьте сьі в Надорожні, рідко в Радчі . . .

г) Шиплячі тут м'які перед -ьє, -ьі, -йі, як у наддністрянському мішьєти пичьєтка, біжьі!, кулешьі, шчьіслива, кошьільє, ленцьє, жьєти (жати) в Угринові, Ямниці, Іваниківці.

д) Під впливом школи й преси бувають тут теж пом'якшені дієслівні закінчення -ть в мові молодого покоління та поблизу міст, напр. в Радчі записано: не знайуть, в Лисці: крутьтьсьі. В закінченнях деяких числівників бувають паралельні т- -ть: пйетдисьєт і пйеддєсьєт двацьі(є)т пйєть у Радчі, Надорожні, Рошневі.

е) Непослідовні м'які задньоязичні: такьє, міхьірьі, кьірницьі . . .

е) Особливо звук л тут різnorodний: на пограниччі бойківського в місцевинах понад Бистрицями біжить ізофона середнього ль та його варіанту між л та ль: мольоко, мельник, у закінченнях минулого часу жін. роду: бралья, в множині: взьєльи. Послідовно середне ль чути в Рибні, Лисці, Радчі, Ямниці. Натомість не чути його на схід від Бистриць. Нема його ані в Стриганцях, Рошневі, Миловані, Надорожні, ані в Олеші, Грушці, Хомякові, Клузові, де виступає тверде л.

ж) М'яке р перед е, и, і: порьєдкьє, до порьєтку в Лисці, Рошневі. Одначе буває теж тверде р: косара, сырак, говору, горечо, мульєр в Радчі, Надорожні . . .

з) Дуже прикметні тут приклади на -йє в деяких словах: загойєласьі, дойєла в Забережі, Радчі, Грабівці . . . , йєнчый, йєстик, йєстина, йєскра.

В морфології:

а) префікси ві-, ви- тут рівнобіжно вживані, натомість ви- підо впливом школи.

б) Вищий ступінь прикметників твориться з допомогою суфікса: -шчий, -щий, -чий: тепльшчий, бідншчий, пушчий, молодчий, куртчий . . .

в) В родовому однини іменників на -ць: хлопцьє, коньє, дохторьє, дохторьі, але й дохтора, цара . . .

г) В 3-ій особі множини тепер. часу: ходьєт і ходьї, носьї, носьїт.

г) Неозначені форми дієслів з визвучними основами на к, г закінчені тут на -чи: мочи (могги), бічи (бігги) . . .

д) Майбутній час: буду казати, будеш ходити, рідше: буду казала . . .

В словнику замітніші слова: ая (так), ба? (для здивування), ба-а (як); бахур (хлопець, дитина неправового ложа), береза, -и (в часі коляди береза — проводить, в Радчі провідник парубків); бо-й-йє (єт, де там); брат в першій, в другій поруч стрийечний, тетечний брат; бульба, булька, мандибурка, мариканка; ковтанец, колотьох (колочена бульба); буяри — брати молоді, дружби; вальів, валова — жолоб для свиней, безрог; веремйє — погода, витити, витит (виставати, вирізнятися); вінок — обжинки; виходити кляси відбувати побір до війська; вуставкї (и) — вишивані рукави вгорі, робїєт гостину, справльєют г. (в роковини смерті); газда, газдиньї, газдївство, газдувати (господарити), грапа (лопата); дзелений, дзигарї; дилеко; дзьїдзьо — дзьадзьо — дідо), долішньєни (мешканці долішньої частини села), домарити (сидьїти вдома), йойканьчье — бохоньєтко в Радчі, жьєлива «кропива»; в женихьє їдут; живний читвер в Рошневї, Олешї, Надорожнї, журений — сумний в Радчі; запола — клітка в stodолї, в Радчі, миньї ни заходило (я не мав як — в Іваниківцї), на Збора в женихьє їдут (посилають старостів у другий день Рїздва): в Рошневї, Угриновї, Радчі; Зеленец, Зеленецьу (Зеленї свята) в Радчі, в Рошневї; катанка — короткий сїрак), китайка «стрічка» в Радчі, китицьї «оздоби на капелюсі та на сїраку ззаду», в Радчі, класти на лаву мерцьє в Іваниківцї, в Радчі; колач з гусками на Великдень (велигдень) в Угорниках; короваї, короваю в Підпечарах, короваї в Радчі, короваї (хлїб; весільний обряд в Іваниківцї); косьє до стьїни в Стриганцях; косицьї в Надорожнї, Рошневї; либой «мабуть» в Радчі, Іваниківцї; маламон, чорт; рисують дївцї в Радчі, метати, мечє на стельу кутьу в Радчі; мньїсницьї — коли дозволено танцювати; молодий і молода в Рошневї, Надорожнї; момнити — «блискати» в Іваниківцї; штири морда «чотири морги», в Радчі; на Радчу веде дорога; нарїєджувати мерцьє в Іваниківцї; невістка: 1) братова, 2) синова; нехотьєчи «несподївано» в Радчі, н. вмерли; обриваньцьї «облупленї кукурудзи — Угринів; пантрувати «пильнувати» в Рошневї; перекаландитичити «скапарити» в Радчі; писатисьї (називатисьї) в Рошневї, Олешї, Надорожнї; пївка «фартушок» в Надорожнї, пїтсукованьцьї (чир на молоці в Радчі), поклаткье «яїця» в Підпечарах, Надорожнї, Рошневї; полазник (непроханий гїсть на Новий Рїк); польїгичка «гарасївка»; полон, — у «збір» в Радчі; полукіпок «пїв копи снопів — 30 снопів, помірок «кусок землї» в Милованї; попереk болит «крижї болять»; правда не? «чи не так?» в Чукалівцї; примїтка — хустка на шию, Грабовець; пропїй, прошчье «обряди»; путєрїя — пожиток; пшеницьї «кутя»; йа рада би знати — каже чоловік в Радчі; рантух «завїй з полотна для баби» в Стриганцях, Рошневї, Клубівцях, Надорожнї; сарачишчє «бїдолаха» в Радчі; сердак «камїзелька з вишиваним плечем»; склеп «пивниця, льох» в Іваниківцї; смук, -у — чир з житньої муки в Угриновї; снась — вїсь в Радчі; сницьї «зв'язки між дишлем і підоймою»; сночи «вчора з вечора» в Радчі, Іваниківцї, Олешї; столец «спїдній снїп в полукіпку»; холошньї «зимовї штани в Рошневї; шопєнї «страва з фасоль в Грабівцї» . . .

ТЕРИТОРІЯ СТАНИСЛАВІВЩИНИ, ПАМ'ЯТКИ ЇЇ ПЕРВИСНОЇ ПРИРОДИ ТА ПРАЦІ ПРОФ. В. БРИГІДЕРА ДЛЯ ЇЇ ЗБЕРЕЖЕННЯ

I

Назвою Станиславівщина можна охопити меншу або більшу територію, зв'язану з містом Станиславовом, залежно від того, що візьметься під увагу при визначуванні розміру території. В цьому короткому нарисі йдеться головню про цінні залишки — пам'ятки природи ближчих і дальших околиць Станиславова, тому взято під увагу територію кількох повітів, які в минулому були зв'язані в той чи інший спосіб зі Станиславовом і яких територія, поділена тепер на райони, входить в склад Станиславівської області; для цього простору уживається тут назви «Станиславівщина».

Місто Станиславів розташовалося на Підкарпатті в межиріччі Солотвинської і Надвірнянської Бистриць, у відстані яких 20 кілометрів на південь від Дністра, недалекого княжого Галича, та у віддалі від Києва 716 км., і від Львова 140 км.

Професор д-р Володимир Бригідер, досліджуючи в архівах міста минуле Липової алеї в Станиславові, у своїй цікавій розвідці про неї подає коротко також деякі відомості і з історії цього міста.

До половини XVII ст. на тому місці, де розташований нинішній Станиславів, була невелика оселя Заболотів, оточена багнами і ставом, а від південного заходу знімалося мале укріплення т. зв. фортаціліум Ржечковських. В 1658 р. покутський магнат Андрій Потоцький купив від Ржечковських Фортаціліум разом з Заболотовом і його перебудував. Військовий шпиталь на Тринітарській площі, це колишня зимова палата, тобто властива мешкальна палата Потоцьких, забудовання в парку, то їхня літня резиденція, що пізніше стала власністю Ромашканів.

На початку XVIII ст. Станиславів мав досить мало населення. Альойзи Шарловський подає кількість населення з 1732 р. всього 253 родин (*Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Tom XI, Warszawa 1890). Цей польський автор змішує українців з поляками у своїх статистичних даних і пише, що було в місті 253 *rodzin polskich i ruskich*. Цілком зрозуміло, що подавати в той спосіб статистичні дані про населення та його національний склад є вигідне для тієї національності, яка на даній території є в зникаючій меншості, в даному випадку вистачала одна або дві польські родини при кількох сотках українських, щоб написати: «*rodzin polskich i ruskich*».

З часом це місто стало адміністративним, торговим, промисловим, культурним осередком на Підкарпатті. В 1920-их рр. воно мало 51 тисяч населення, сьогодні (1971) нараховує 105 тисяч людности. З цим містом впро-

довж його минулого була зв'язана менша або більша територія. Було воно осередком повіту, осідком Українського Греко-Католицького Єпископства, осередком області, а в часі нашої Державности (1918—1919) — столицею Західньої Области Української Народної Республіки. Рівнож значна частина Галичини була зв'язана з школами Станиславова. В середніх школах цього міста, особливо в українській державній гімназії, здобувало освіту багато нашої молоді з сумежних і дальших околиць. Станиславів був осідком численних українських установ, що на значному просторі Галицької землі організували та керували українським життям в різних його ділянках.

Теперішня його назва є Івано-Франківськ і є воно адміністративним осередком області тої самої назви, на просторі 13,900 квадратних кілометрів з 1 250 000 населення (в 1971), у великій більшості українського. Теперішня область простягається між 23°35' на заході і 25°39' на сході східньої географічної довжини. На півдні починається вона від 47°43' і сягає по 49°32' на півночі північної географічної ширини.

Географічне положення цієї території є корисне, воно дає можливість всебічного господарського розвитку. Приблизно 78% населення займається рільництвом на 433 300 гектарах посівної площі, яка головно знаходиться на долах; в горах населення займається головно скотарством. Вправді, ґрунти Станиславівщини досить урожайні, але трапляються також і квасні мало водопрохідні попільняки, які не є високої якості і тому в зернових культурах, особливо в пшениці, Станиславівщина не дорівнює українським чорноземним теренам. Ґрунти її назагал досить добре надаються для uprawи картоплі: Станиславівська область має під цією культурою найбільший відсоток (25%) посівної площі з усіх областей України (див. А. М. Григор'єв: Станіславська область, 1957). Беручи загально, в Україні під цією культурою знаходиться 5% посівної площі.

Також деякі галузі т. зв. видобувної промисловости на території Станиславівщини займають в Україні передове місце. Напр., Калущина є найбагатішим місцем в Україні в калієву сіль, її видобутку та фабричної перерібки її на добрива для сільського господарства. Поклади калієвої соли відкриті там ще в 1804 р. Там же знаходиться родовище земного газу, що його почали використовувати в 1913 р., спершу на освітлення і паливо, а пізніше для продукції газоліни. (Дуже багатим родовищем цього газу є Дашава в Стрийщині Дрогобицької області). На Підкарпатті Станиславівщини знаходиться інша дуже важлива корисна копалина, а саме нафта. Основні її родовища є в Космачі і Битькові, а найкращі вигляди на її видобуток має Долина, де все більше зростає кількість свердловин, а одна з найпотужніших дає 240 тонн нафти на добу. Подібним під оглядом хемічним до нафти є земний віск — озокерит. Виступає він в Дзвинячі і Старуні, де в нафтоносних шарах знайдено перед першою світовою війною рештки носорога. Кухонну сіль на Підкарпатті видобували з давен-давна. Вже за княжих часів була там соляна промисловість. На терені Станиславівщини пояс із соляними родовищами шириною яких 10 км. тягнеться від Болехова, через Долину, Старуню, Делятин, Ланчин, Косів, аж поза її межі. Головним чином видобувають там сіль через виварювання з соляних джерел. В Станиславівщині виступають досить багаті родовища гіпсу, а саме в околицях Галича, Станиславова, Товмача, де потужність родовища доходить до 30 метрів. З інших корисних копалин на цій території треба згадати буре вугілля, фосфорити, торф та залізну руду. Ця остання у Станиславівщині не є високої якості. Значне заліснення території (понад 30%) вплинуло на досить великий розвиток деревообрібною промисловости.

Як під оглядом господарським, так і під оглядом транспортного зв'язку з цілою Україною географічне положення території є доволі вигідне. Через Станиславівщину проходить дуже важлива залізнична лінія Львів—Станиславів—Чернівці—Букарешт, а також залізниця, що іде зі Станиславова через Надвірну, Делятин, Ворохту на Закарпаття. Будувати залізницю на терені Станиславівщини почали ще 1866 року.

Територія Станиславівщини відзначається великою різноманітністю рельєфу (різьба терену). Урізноманітнюють її гори, прекрасні річкові долини, підгір'я з рівнинами та горбовинами. Задля різноманітної краси природи та її багатства Станиславівщина є однією з найкращих територій України. Верховинна її частина, яка займає майже половину області, є найбільше мальовничою. Вже здалека, від самого Станиславова видно приманливі сині Карпатські хребти, що зарисовуються хвилястою лінією на тлі неба. Там в Карпатах, в менше доступних місцях збереглася ще не zdeформована незаймана первісна краса природи.

Ріки Станиславівщини, що випливають з Карпат, є у своїх верхів'ях бистрі, рвучкі і часто творять водоспади. Це створює добрі можливості для побудови гідроелектричних станцій. Перед другою світовою війною на терені Станиславівщини працювало 39 електростанцій з потужністю 12,8 тисяч кіловат, причому гідроелектричні станції давали 1% електричної енергії. При використанні всіх можливостей потужність електростанцій може збільшитися до кількох сот тисяч кіловат. Ріки Свіча, Лімниця, обидві Бистриці, Прут та інші пропливають мальовничими долинами, де розташувалися оселі-літництва. Найбільше званою під тим оглядом є долина Прута з своїми оселями-літництвами: Делятин, Дора, Яремче, Камінь Довбуша з віллею ім. Ів. Франка, де перед війною перебували літом наші письменники і журналісти, а далі в горах розташувалися інші відомі літництва: Микулечин, Татарів, Ворохта, вихідна точка для прогульок на Говерлю, найвищий верх (2 058 м.) Гуцульського Бескиду, тобто найкращої частини українських Карпат.

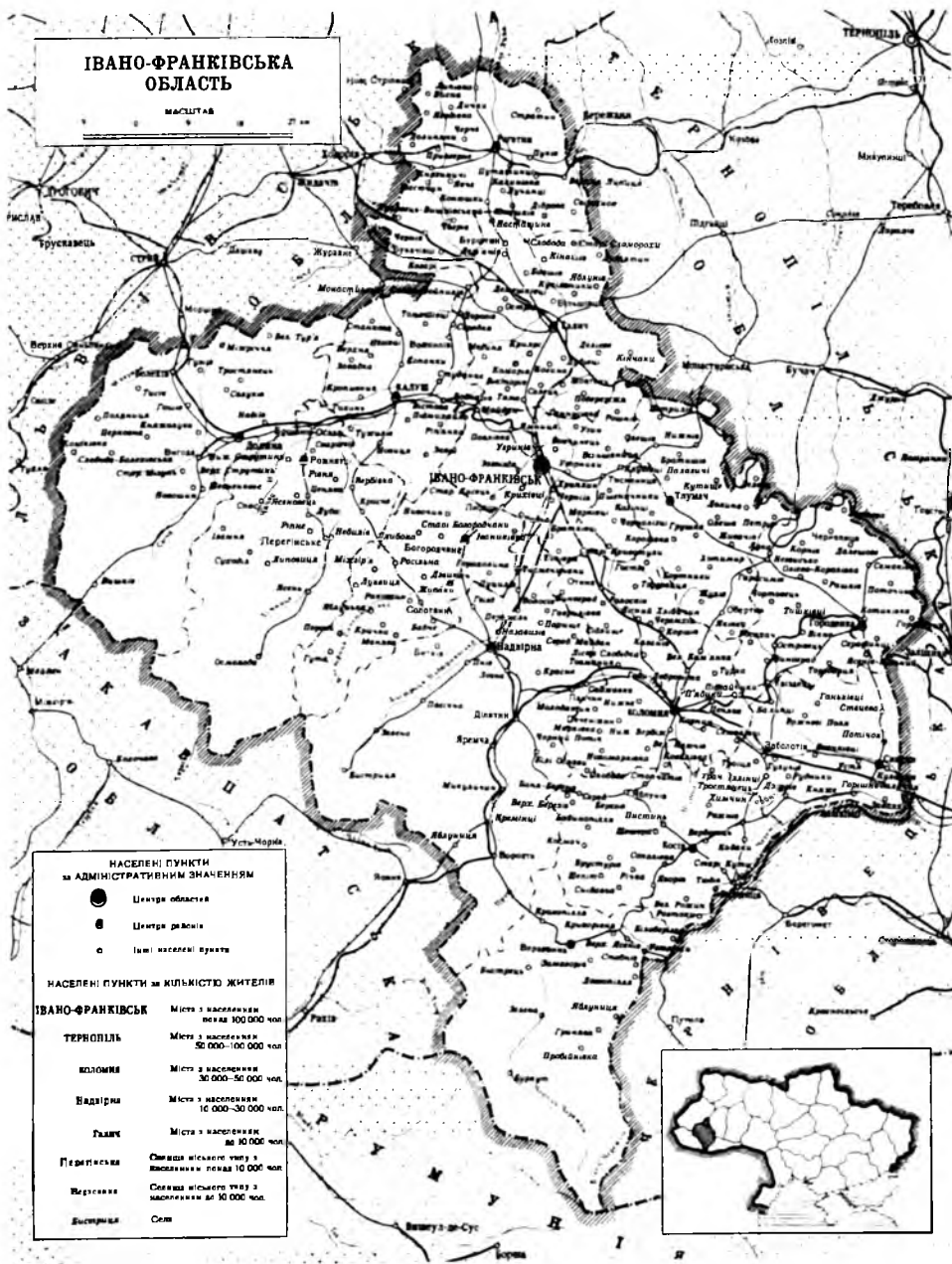
Частина Станиславівщини між Карпатами і Дністром, це або рівнинний терен тут і там легко хвилястий, або горбовинний. В околицях Станиславова і Калуша горби і долини чергуються з собою і творять китловини. Ця горбовинна частина є досить гарно заліснена. Зелениють там ліси шпилькові напереміну з листовими. На цих горбовинах, що тягнуться вздовж Солотвинської Бистриці, в часі Першої світової війни були побудовані сильні військові укріплення, в яких австрійська армія здержувала наступи російської армії майже впродовж року. Форма поземелля забезпечувала австрійському війську добрий достріл, бо на схід від Солотвинської Бистриці простягається рівнинний, майже незаліснений терен, що його далі на сході перетинають з більших річок Надвірнянська Бистриця і Ворона. Це вже так зване Покуття з визнаним своїм осередком Коломиєю. Під час Другої світової війни заліснені горбовини в околицях Станиславова, Калуша і Богородчан були тереном збройних дій Української Повстанської Армії.

II

У зв'язку з поширенням посівної площі, з заорюванням цілих просторів, з вирубуванням лісів та розбудовою людських осель зменшується площа з первісною (некультивованою) природою. Таким чином пропадають часто цінні і рідкісні об'єкти природи, з буйною життя рослин і тварин за-

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСТЬ

МАСШТАБ

Станиславівщина за адміністративним станом 1970 р.

лишаються тільки релікти. Із непрохідних колись пралісів Підкарпаття лишилися тільки тут і там оази. Разом з загином лісу зменшується також і кількість тварин. Останніми роками перед Другою світовою війною в Горганах, себто в найбагатшій на ліси смузі Карпат, що проходить через Станиславівську область, нараховувано всього около сотні ведмедів, не багато більше вовків та дещо більше оленів, але рись наприклад належить вже там до зовсім рідкісних тварин.

Первісна природа зберігається головню в тяжко доступних місцях та в заповідниках. Станиславівщина є одною з територій України, де ще досить багато залишилось первісної природи, особливо в Карпатах та в деяких місцях на долах. В Карпатах в мало доступних місцях збереглися правдиві праліси, що є найкращими пам'ятками первісної буйної природи. Найбільше тих пралісів знаходиться в Горганах і в Чорногорі і там з них створено заповідники. Чорногора славиться ще й красою своїх полонин. Особливо гарні вони весною, коли зацвіте первоцвіт, проліски, підсніжники та інші. В часі короткого гірського літа цей квітковий килим в полонині кілька разів змінюється. Цікавою є там між іншим Пожижевська полонина з своєю реліктовою рослиною рододендромом (*Rhododendron Kotschyi*) з рідкісним шафраном (*Crocus heuffelianus*), а також з деякими ендемічними балканськими рослинами, напр. Вероніка Баумгартена (*Veronica Baumgarteni*), фіялка східнокарпатська (*Viola dectinata*), жовтаниця альпійська (*Chrysosplenium alpinum*) та інші.

З реліктової фльори в Станиславівщині на особливу увагу заслугове високоякісна деревина — тис (*Taxus baccata*). Це один з дуже старих реліктів Європи та інших континентів. У всьому світі взяли його вже на облік і під охорону. В Станиславівщині знаходиться його найбільший заповідник України. Зберігається ця дуже цінна деревина в резерваті біля села Княздвір на кількадесятгектаровому просторі в кількості 9 650 екземплярів. Поза тим залишилися тільки назви місць, де він колись ріс, напр. недалеко Станиславова — Тисьмениця, Тисьменичани і т. п.

У ранній фазі післяльодовикової доби в Карпатах на значних просторах росла гірська сосна — кедрина, тепер вона належить до зникаючих видів. Росте вона вже тільки в Карпатах малими острівцями, переважно в тяжко доступних місцях. Зберігається вона в десятигектаровому заповіднику на горі Яйце біля Підлугото. З інших рідкісних дерев цієї території можна ще згадати модрину. В долині Маняви на висоті 670 метрів збереглося 17 штук цієї деревини 240-літнього віку. Поза тим виступає вона в Станиславівщині поодинокі або в дуже малих скупченнях. Більшими скупченнями виступає кедрина в українських Карпатах далі на заході поза Станиславівщиною. Коло Дуклі створено на 6-гектаровому просторі заповідник цієї деревини.

На поданих в цій статті рослинах не вичерпується видовий склад реліктової флори в Станиславівщині, для цього потрібна окрема стаття, спеціально присвячена фльорі цієї території. Тут звернено увагу тільки на деяких її важливіших представників, щоб хоч в скромний спосіб підкреслити той факт, що Станиславівщина це скарбниця дуже цінних залишків — останків пам'яток природи. Одним із головних завдань цієї статті ми поставили собі також познайомити Читачів хоч в деякій мірі з науковими працями визначного науковця Станиславівщини проф. д-ра Володимира Бригідера, який дуже наполегливо й дбайливо працював для дальшого виявлення залишків пам'яток природи в Станиславівщині та для створення добре науково обґрунтованих основ для їхнього збереження.

Про наукові праці проф. Бригідера появилася в його пошану публікація автора цієї статті п. н. «Синтеза наукової праці проф. д.ра Володимира Бригідера», видана Науковим Товариством ім. Шевченка в ЗСА, 1968 р. Там коротко з'ясовано всебічну наукову діяльність проф. Бригідера. Дальшим продовженням нашої статті є та частина «Синтези», де з'ясовано наукову працю проф. Бригідера для здійснення вимог охорони природи в Станиславівщині.

III

Буйні колись праліси Підкарпаття доходили до самого міста Станиславова. Зосталися з них тільки де-не-де залишки, але й ті з часом зникають від дії сокири. Так загинув безслідно прекрасний дубовий гай, що пишався своєю красою в полуднево-східній частині міста Станиславова ще на початку 19 ст. Був він улюбленим місцем прогулянок для мешканців міста, а головно для шкільної молоді. Залишилася по ньому тільки назва «Діброва». Так само пропав без сліду в Станиславіві так званий Пратер — скупчення дерев при давній Тисьменицькій (пізніше Сапіжинській), а тепер вулиці Івана Франка. Було це місце забав для нижчих шарів населення міста.

Фото проф. В. Бригідера
Липова алея в Станиславіві влітку

Часто загибають від сокири навіть у давні часи насажені людьми столітні дерева. Професор Бригідер, подаючи цікаві відомості про липову алею у своїй цінній розвідці п. з. «Липова алея в Станиславіві в її сучасному й минулому, як гідна охорони пам'ятка природи» — згадує про Станиславівський Бельведер, що також загинув без сліду разом з приналежним до нього парком. Була це палата на літо, яку в першій половині 18 ст. вибудував над Бистрицею Йосиф Потоцький для своєї жінки. При палаті росли шпалери крислатих дерев, що прикрашували палатний город. Був там також парк до 1809 року, але новий власник вирізав дерева, взявши за них більшу ціну від тієї, за яку купив усю посілість, а землю розпарцелював на городи для колоністів.

Жертвою розбудови міста впала також Липова алея. Професор Бригідер, досліджуючи в міському архіві документи, карти пляни міста та історичні розвідки, ствердив, що 1792 році Липова вулиця була засаджена липами в цілій своїй довжині. В тому часі при ній було тільки 18 партерових домів, схованих в садках. З початком 19 ст. вулиця почала розбудовуватись від сторони міста, а слідом за тим винищувано старі липи в цій частині, що в тому часі могли мати більше ніж сто літ. У 1805 р. крислаті та тінисті липи сягали вже тільки по вулицю Гіллера, з дальшою розбудовою вулиці поступило її обголювання від лип в сторону городу барона Ромашкана. Збереглися тільки ті липи, що росли на терені парку. Врятувало їх від загибелі улаштування міського парку на викуплених від барона Ромаш-

кана полях, приблизно 1895 р. Таким чином ця частина алеї стала частиною парку.

Граничною датою постановля алеї д-р Бригідер визначає рік 1662, тобто дату заснування міста з назвою Станіславів.

З природничого, чи пак з природничо-охоронного становища ніхто ніколи цієї алеєю не цікавився. Д-р Бригідер прослідив її минуле та ґрунтовно простудіював біологічний процес старіння цих 250-літніх лип, а що найважливіше, ствердив фактори, які той процес прискішують. Через надто високий рівень нащутування вулиці присипано дерева вище кореневої ший, а це одна з причин, через яку дерево не може розвиватись. Спираючись на наукових даних, він подав у своїй публікації вказівки для сповільнення процесу старіння та збереження цих дерев — реліктів пам'яток природи якнайдовше при житті, бо вони є водночас прикрасою міського краєвиду і місцем проходу населення. В часі досліджування алеї, тобто на початку 1930-х років, нараховувано там 96 дерев, з того 59 первісних та решту молодших. Д-р Бригідер визначив ці дерева як одну породу дрібнолистої липи.

Проф. Бригідер у своїй дослідницькій праці не обмежувався тільки своєю спеціальністю. Він, як науковець-зоолог, що займався перед війною головню дослідями над мікроскоповою будовою залоз м'якунів, біологічною спадковістю та іншими проблемами біології, а в останніх часах на університеті в Торонті досліджував з великим успіхом ембріональні стадії неодипріонів — великих шкідників хвойних дерев в Канаді. Свої наукові праці опубліковував українською, німецькою, польською і англійською мовою.

Ідея охорони природи, а особливо природи рідної землі, була сильним стимулом для його досліджень у терені поза стінами лябораторії. Справі збереження первісної природи проф. Бригідер присвятив дуже багато уваги та дослідницької праці. Ідея охорони природи здійснюється через творення парків, заповідників-резерватів чи, врешті, поодинокі об'єкти беруться під захист як пам'ятки природи. Про охорону цих вартісних і гідних збереження об'єктів дбає звичайно державна установа або приватні громадські об'єднання. На західню-українських землях такою установою була Заповідникова Комісія при НТШ у Львові, заснована в червні 1934 р. На території Польщі була створена Державна Рада Охорони Природи Польщі. Професор Бригідер був членом згаданої української установи, а крім того був довголітнім делегатом від Держ. Ради Охорони Природи на територію Станіславівщини.

Об'єкти природи визнаються гідними збереження із становища наукового, естетичного, а дуже часто з мотивів національно-патріотичних. Зрозуміло, що в умовах української державности охорона природи на наших землях мала б цілком інший характер.

Д-р Бригідер своїми дослідями виявляв науково-цінні та рідкісні компоненти природи Галицької землі, головню Станіславівщини та добре обґрунтував у своїх публікаціях конечність їхнього збереження. Досліджуючи сточище Дністра, він відкрив становище водяного горіха або водяної рогульки (*Tigra natans*) коло Дубовець над Дністром у Станіславівщині. Ця водна рослина творить часто агрегації (скупчення) в старих меандрах (закрутах) Дністра. Найхарактеристичнішою ознакою цієї рослини є її овоч у вигляді великого горіха, з якого виростають чотири ріжки, яким рослина завдячує свою назву.

Насіння цієї рослини має значну відживну вартість, а саме до 15% білків, около 7—8% товщу та приблизно 55% вуглеводанів. Можна його отже використовувати, як поживу. Колись ця рослина була поширена по

всій Європі, тепер її ареал звузився до поміркованої кліматичної смуги в Європі, головню до простору України. Одначе ця гарна і цікава рослина поволі також заникає із нашої фльори. Проф. Бригідер, описуючи її морфологію, біологію та розміщення у природі в праці п. н. «Рогоулька водяна в околиці Дубовець над Дністром», висуває постулат її охорони та створення з тих дністрових охаб (озерець), де вона має найкращі умови розвитку, резервату.

Державна Рада Охорони Природи пильно стежила за того роду літературою і з уряду свого була покликана до розглянення в ній заторкнених проблем. Саме розвідка д-ра Бригідера про рогоульку була знаменито обгрунтована науково для здійснення охорони цієї рослини.

Між численними й цінними об'єктами первісної природи, що пропали на наших землях під плугом, знайшлись також численні останки степу. Запропащення цих залишків особливо

тоді легке, коли вони не виявлені наукою. Цій проблемі професор Бригідер присвятив особливо багато часу й наполегливої праці. Його досліди виявили останки степової фльори на Опіллі, на горі «Виноград», що досить круто спадає в наддністрянську долину, а радше в її лівобічну відногу, якою вливається в Дністер Гнила Липа. Серед тамошнього наеселення живе переказ, що в давнину ця гора була вкрита винницями галицьких князів (вона віддалена від княжого Галича всього кілька кілометрів). Купці, що приїздили по вино з далеких околиць України, залишали з сіном для своєї худоби насіння степових рослин, які там таким чином розвелись. Таким способом селяни пояснюють собі появу різної від оточення рослинності на «Винограді». Зелама цієї гори селяни признають лікувальну силу. Дехто з селян плекав з успіхом там виноград і за Польщі. Гора в час досліджень була здебільша заорана, а частинно використовувана на пасовище. Збереглась тільки десятиморгова степова оаза, що була власністю греко-католицької парохії в Тустані. Цей розмірно невеликий простір має багатшу і цікаву фльору. Професор Бригідер прослідив ґрунтовно рослинні компоненти гори, що характеризують її як гідний збереження останок степу. З визначених нашим дослідником порід відмічені представники степової подільської формації:

Віхалка галузиста — *Anthericum ramosum*,
 Чемериця чорна — *Veratrum nigrum*,
 Півник або косатень травистий — *Iris graminea*,
 Овес мохнатий — *Avena pubescens*,
 Тонконіг або кипець стрункий — *Kocleria gracilis*,
 Гвоздик картузійський — *Dinthus carthusianorum*,
 Горицвіт весняний — *Adonis vernalis*,

Фото проф. В. Бригідера
 Липова алея в Станиславові зимою

Праліска велика — *Pulsatilla grandis*,
 Льон жовтий — *Linum flavum*,
 Гадючник — *Filipendula hexapetala*,
 Перелет — *Anthyllis kernerii*,
 Горошок угорський — *Lathyrus pannonicus*,
 Зіновать українська — *Cytisus ruthenicus*,
 Еспарцет сійний — *Onobrychis viciifolia*,
 Пазлій або краснокорінь — *Echium rubrum*,
 Миколайчик або будячок синій — *Eryngium planum*,
 Вероніка колосиста — *Veronica spicata*,
 Суховершки великоцвіті — *Brunella grandiflora*,
 Шавлія кільчаста або васильки-лопушки — *Salvia verticillata*,
 Шавлія лучна або васильки самосійні — *Salvia pratensis*,
 Ластовець звичайний — *Vincetoxicum officinale*,
 Наголоватки або волошки-труслин — *Centaurea scabiosa*,
 Волошка барвна — *Centaurea axillaris*,
 Деревій угорський — *Achillea pannonica*,
 Зміячка пурпурова — *Scorzonera purpurea*,
 Козелець східній — *Tragopogon orientalis*.

Професор Бригідер визначив багато інших порід, що входять у фльористичний склад гори. Тут подано тільки найбільше характеристичних представників степу. У своїй праці п. н. «Гора 'Виноград' на Опіллі як гідний збереження остаток степової природи», висловлюючи думку про конечність створення з цієї гори степового заповідника, уважає, що найвідповіднішим способом для цього є зберегти її перед заоранням, випасом для худоби та залишити її сіножаттю. Сінокіс — це конечна в цьому випадку умова збереження степової формації перед перевагою лісових компонентів, які також входять у фльористичний склад гори. Численні екскурсії дослідника в цей простір, дуже докладний огляд його і наполеглива праця над ідентифікуванням, себто визначенням гатункової приналежності численних рослин гори та виявлення її степових елементів — це все створило надзвичайно добре обгрунтовані науково основи для здійснення прекрасного задуму дослідника охорони від певної загибелі на цьому клаптику Галицької землі решток рослинності нашого колишнього славного й оспіваного степу.

Польська влада не цікавилася охороною пам'яток природи, з якими зв'язане минуле нашого народу. Доказом цього може бути печерний монастирець в селі Розгірче на Бойківщині (проф. д-р В. Бригідер: Василіянський монастирець в Розгірчі, як гідна збереження пам'ятка). Серед прекрасної лісової природи при стежці стоїть величезна скеля карпатського пісковика. В ній викуто людською рукою дві печери, одна над другою. До них ведуть широкі двері, а їх нутро роз'яснюють вікна. Внутрі печери є кам'яні лігва колишніх житців. В Історії України видання Тиктора є здогад про те, що там могли жити люди кам'яної доби. Д-р Бригідер уважає цей здогад за правдоподібний тільки в тому випадку, коли в цьому кам'яному бовдурі була вже попередньо вижолоблена ерозійними силами порожнеча, бо людині кам'яної доби з її примітивними знаряддями непосильна була така тяжка праця. Пізніші історичні дані стверджують, що печери були колись заселені монахи́нями чину св. Васи́лія Великого (Документи Перемиської дієцезії з р. 1761).

Викутий у стелі монастирець, ця цінна природничо-історична пам'ятка, не була визнана Державною Радою Охорони Природи, як пам'ятка природи і тому цей монастирець не був під охороною влади.

Проф. Бригідер у квітні 1935 р. на з'їзді українських природників і лікарів у рефераті п. н. «Наші найближчі і найактуальніші завдання в ділянці охорони природи українських земель під Польщею» висловив між іншим думку викупна Українською Церковною Владою цієї гарної і цінної пам'ятки природи та історії з частиною довколишнього лісу від польського поміщика. Одначе ця думка була трудна до виконання, бо саме в тому часі поляки почали повністю реалізувати своє шовіністичне гасло: «Ані п'яді землі в українські руки». Благородна думка проф. Бригідера зберегти пам'ятку природи, а водночас свідка нашого минулого для наших майбутніх поколінь, є ще одним свідченням про те, які завдання цей науковець-біолог включав у сферу своєї дослідницької праці.

*

На цьому місці щиро дякую ВП. П.: Пані Іванні Бригідеровій, дружині сл. п. професора, дир. Осипові Левицькому, проф. д-рові Богданові Романенчукові та проф. інж. Гаврилові Гордієнкові за випозичення публікацій — матеріялів, які використано при складанні цього скромного нарису. — Автор.

РОСЛИННІСТЬ І ТВАРИННІСТЬ СТАНИСЛАВІВЩИНИ

Львів — Галич — Станиславів — Ворохта — це звичайна тура кожного львів'янина, що вибирався в гори «переполокати свої груди від міських порохів». І скільки б разів ви не їхали тим шляхом, то завжди кожним разом, коли переїжджаєте через міст над Дністром з його лівого берега на правий — відкриєте наче б то нову країну. До Дністра — околиці, що їх минаєте, мають вигляд звичайного лісостепу; на зміну чергуються тут простори лісу з колишніми степами, а тепер луками чи орними землями, або гаї, розкинені малими скупченнями по безкраїх полях. З лівого, високого берега Дністра відкривається широкий краєвид на рівнини та холмовини Передкарпаття, за якими далеко на горизонті синіють гори.

Вертикальна зональність

Чим далі на південь, у напрямі гір, тим більше впадає у вічі певна зональність; на півночі — на Поділлі чи Опіллі — характерні були великі плями степів і листкових лісів, зложених з дуба з домішкою граба, денеде й бука. На Прикарпатті, де околиці поступово підвищуються, зникають колишні степові простори, а височини зайняті лісами з перевагою бука, до якого домішується дуб, граб та інші листкові дерева; зустрічаються шпилькові — смерека чи ялиця. Тут на Прикарпатті спостерігаємо перші прояви переходу широтної зональності в вертикальну; чим ближче гір рослинність розміщується за законами вертикальної смуговості: листкові ліси — вище них мішані — а там шпилькові — над ними «жереп» тобто криволісся — а над ними полонини (субальпійська смуга та альпійська). Ця вертикальна поясність викликана тим, що в міру збільшення висоти над рівень моря змінюються кліматичні умови, типи ґрунтів і разом з цим змінюється і рослинність та тваринність. Характер вертикальної поясності залежить в основному від положення гірської системи у відповідній частині земної кулі, від висоти гір та їхньої морфології. З висотою з'являються й природні комплекси, які нагадують собою краєвиди тих широтних поясів, що розташовані ближче до бігунів. Правда, повної тотожності між широтними і вертикальними поясами немає, але подібність кліматичних умов впливає і на подібність рослинності і тваринності.

Крім кліматичних умов — тепло, вологість, опади, світло, вітри — на розміщення рослин впливає також і ґрунтове підложжя, на якому ростуть рослини. Піскуваті ґрунти, в складі яких є багато піску або майже самий пісок, легко пропускають воду, що призбирається у його глибині. Правда, зверху пісок швидко висихає, але зібрана глибше вода є тим джерелом,

звідки можуть черпати воду рослини, що мають добре розвинену, довгу й сильно розгалужену кореневу систему. На таких ґрунтах росте, напр., сосна, верба чи різні зіллясті рослини.

На пісково-глинястих ґрунтах (т. зв. суглинок, що складається з такої кількості піску й глини, яка надає йому посередніх прикмет обох складових речовин) люблять рости: береза, дуб черешковий, ліщина й ін. Сухі глинясті ґрунти вкриває бучина та грабина, що утворюють не раз великі ліси.

Велика різnorodність рослин виступає на тих ґрунтах, які багаті на перегній (гумус, що являє собою перегнілі останки рослин, чи тварин, які жили раніш на цьому ґрунті, а пізніше вигинули). Такі ґрунти утворені на сухих місцях, це чорноземи, на мокрих — болотяні або торфові ґрунти. Дуже багато перегною утворюється в лісі, де можуть виступати такі рослини, що тільки завдяки цьому перегноеві завдячують свій розвиток.

Чорноземні ґрунти розташовані у Станиславівщині приблизно на північ від лінії Галич — Товмач — Снятин. Там і знаходимо степову рослинність.

Степова рослинність

Степова рослинність Станиславівщини не виступає якоюсь суцільною масою; її зустрічаємо в окремих плямах на сірих лісових ґрунтах чи опідзолених чорноземах Опілля, Придністров'я та Покуття. Рослинність таких степових плям неоднородна.

У тих степових скупченнях рослинності, що знаходяться на сухих місцях біля виходів гіпсів, на схилах тих височин, що звернені до півдня — виступають такі трави, як волосиста ковила, пухнатий вівсюнець, типчак, вівсяниця, маренка, полин, та інші. Зате ж ті степові луки, що розміщені на пологих, більш зволжених схилах, характеристичні низьким, але зімкнутим трав'яним покривом, з низенькою осокою, тирсою, синяком, шавлією, адонісом і багато іншими видами, що переважають у степу.

Луки й поляни

На пологих схилах тих частин, що звернені до півночі чи північного заходу, виступають розкішні луки і поляни; їх зустрічаємо і біля дібров, на узліссях чи в видолинках. В них пишно розвинулось різнотрав'я, як: чемериця, осока, жовтець, ломиніс, ласкавець і багато інших.

На сильно зволжених надрічкових луках Галицької улоговини чи на Прикарпатті — в долинах р. Свічі, Лімниці, Бистриці, Пруту й ін. розвинулися не менш мальовничі луки, з луговою та червоною вівсяницями, польовицею, тонконогом, конюшиною і ін. На дуже зволжених луках зустрічаємо зарослі волосистої осоки, малопродатної для випасу.

Високопродуктивні трави виступають на вододільних хребтах Прикарпаття. Ці вододільні луки, що формувалися на місці вирубаного лісу, з повноцінною травною використовують як сінокоси.

Не був би наш огляд повним, якщо б ми не згадали і про улюблені «царинки». Це поширені в Карпатах у поясі букового і шпилькового лісу луки, які утворились на зрубках. Вони розмістилися переважно по схилах долин гірських рік і їх використовують на пасовища чи сіножаті.

По заплавах рік Дністра, Лімниці, Бистриці й ін. поширені болота і торфовища. Виступають тут переважно осокова та осоково-зілляста рослин-

ність. Болота та торфовища зустрічаються і в горах, головню на полонинах, рідше в лісовому поясі. Трав'яний покрив тут бідний, зате побільше тут мохів і лишайників.

Поля, сади й огороди

Там, де раніш знаходилися ліси й степи — розкинулися тепер поля, сади й огороди. М'який і вологий клімат сприяв розвиткові землеробства та поширенню різнородних зернових чи технічних культур: пшениці, кукурудзі, цукровим бурякам, соняшникові, льоніві, тютюнові й ін. На Прикарпатті поширене озиме жито, на лісостеповому Покутті та Опіллі озима пшениця та цукрові буряки. Повсюди вирощують картоплю, коноплі, на Прикарпатті льон й ін.

Багато на Станиславівщині садів, з яблунями, сливами, вишнями, черешнями, грушами. У городах зустрічаються багаті посіви огірків, капусти, фасолі, цибулі й ін. У Карпатах вирощують різні рослини по долинах рік і схилах гір, біля осель людських. Тут же багато садів й огорудів. Посівні площі піднімаються до висоти 600—700 м над поземом моря, при чому найважливіші культури це жито, ячмінь, картопля, коноплі.

Лісова рослинність

Окрасою Станиславівщини — це її ліси, які раніше тягнулися далеко на північ по Дністер і на Поділля. Своім зеленим килимом вкривають вони передгір'я, нижні і середні частини гір, де їх верхня межа піднімається до висоти 1500—1600 м.

На знижених районах Прикарпаття виділяють декілька лісових скупчень.

Широколистяні грабові ліси виступають на сильно розчленованих височинах Придністров'я, чи Бистрицько-Товмацького району. В тих лісах находимо побіч граба, дуба — ясен, явір, клен, а крім того трапляються бук, липа, береза, осика, черешня і дуже рідко горобина. У підліску зустрічаємо бруслину, ліщину, вовче личко, а в трав'яному покриві — осоки, копитень, лісова фіялка, запашна маренка, підлісник й ін.

Діброви поширені на темносірих ґрунтах вододільних височин і по крутих схилах біля виходів вапняків. Звичайною породою є тут дуб, до якого приєднується ясен, польовий клен в першому поверсі, а в другому берест, граб, осика, черемха, береза, черешня, горобина. Серед чагарників находимо ліщину, татарський клен, калину, глід, терен, шипшину й ін. Трав'яний покрив досить різнородний.

Букові ліси — одні з найбільш замітних в Україні — саме тут, у Західній Україні досягнули своєї східної границі поширення. В тих районах України, де опадів є менше як 550 мм, бук не росте, а в передгір'ях його суперником стає граб. З рівнин бук мігрує в гори, де більше опадів, як в долині. В горах виступає головню в смузї від 500 до 1150 м. Окремі дерева піднімаються до 1320 м.

В північних районах Прикарпаття розвивається бучина з домішками граба, явора, ясена, липи, рідше дуба. На високих і плоских вододілах поширена свіжа бучина, утворена майже завжди чистими насадженнями з бука. На крутих схилах до бука домішується ялиця (*Abies*) особливо ближче до Карпат, наприклад на Прилуковинській височині. Це звичайно

темні ліси, при чому підлісок майже відсутній, а трав'яний покрив незначний. Знов же ж бучина на пологих схилах і в нижче положених місцях багата на підлісок (бузина, лоза, малина) і на яскравозелені соковиті трави.

Згадаймо і надрічкові та заплавні ліси, розложені по долинах рік, які є густо заселені і зайняті пасовищами, сінокосами, полями. У прирусловій частині річкових долин розвинена чорна вільха, до якої домішується деколи і сіра вільха (частіше в гірських долинах Карпат) верба, крушина, чорна смородина, бузина, і також хміль, паслин й ін.

Ціннощі Станиславівщини

Має Станиславівщина серед дерев і великі ціннощі, які тільки тут задержались. До них належить тис ягідний — залишок третинного періоду, який зникає тепер на земній кулі. В Карпатах відомо тільки ок. 10 місць, де зустрічається тис. Найбільший тисовий гай (ок. 70 га з ок. 10.000 деревами) знаходиться поблизу Коломиї у Княжому Дворі. Це одне з найбільших насаджень в Європі і його використовували на різні лади; його високоякісна деревина (тис звуть також «негній дерево!») стала й причиною його зникання. Не диво, що підпадає повній охороні.

Кедрова сосна, або карпатська «лімба», це другий унікат не тільки Станиславівщини, а цілої України. Виступає вона в горах на висоті від 800 м і по схилах піднімається до висоти ок. 1600 м, хоч в деяких місцях виходить і поза верхню межу лісу. Її цінна запашна деревина була також причиною її зникання; до цього долучилося й те, що була вона й матеріалом для добування терпентини.

Рідкісною є й модрина, яка також має цінну деревину. Зустрічається вона поодинокі чи невеликими групами в Горґанах, в долині р. Маняви (також і на Карпатській Україні).

Кедрина на горі Явірнику (в околиці Яремча)
(Поштова листівка видана у Станиславів книгарню Р. Ясенського)

Із зб. І. Ставничого

В масивах Осмолодського лісу збереглася реліктова сосна звичайна. Цінностями Станиславівщини є й ті лісові простори, що розтягнулися на південних окраїнах — у горах Карпатах.

Карпатські ліси

Станиславівщина охоплює північні схили Карпат, на яких можна виділити такі чотири вертикальні пояси лісів:

- 1) підгірські мішані, переважно широколистякові ліси (на висоті до 600 м над рівнем моря),
- 2) нижчий гірський пояс буково-ялицевих лісів (на висоті від 600 м до ок. 900—1.000 м),
- 3) вищий гірський пояс смерекових лісів з домішкою ялиці і бука (від 900—1.000 м до 1.200—1300 м),
- 4) смерекові ліси (до 1.500—1.650 м).

Понад цими лісовими поясами піднімається пояс чагарникового криволісся, т. зв. «жереп» або «джереп», вище якого йдуть полонини з субальпійською та альпійською рослинністю.

У підгірській лісовій рослинності зустрічається граб, бук, менше тут дуба, зате часто трапляється ялиця (*Abies*). Сьогодні ці ліси сильно перетереблені, а на їх місцях виникли поля, луки, сінокоси, ранні пасовища.

Букові ліси, які займають нижчий гірський пояс, розташовані в поясі, в якому випадає багато атмосферних опадів. Широко-розложисті букові корони дають багато тіні, що воно не сприяє розвитку трав'яного покриву чи чагарників. Тому й не багато тут трав чи чагарників. Затє досить добре розвинений моховий покрив.

Царинки, що їх зустрічаємо в цьому поясі — є вторинного походження, вони виникли на місці зрубів. Тут багато різних трав, дзвіночків, волошків і ін. В долинах рік лежать смуги чагарників з сірої вільхи, шипшини, берези й ін., з сильно розвиненим трав'яним покривом.

Вище лісів — панують уже шпилькові (хвойні) породи, смерека (*Picea*) та ялиця (*Abies*) У верхньому поясі тягнеться країна смереки, яка панує до горішньої межі лісу, що лежить тут на висоті ок. 1.600 м. В густому смерековому лісі трав'яний покрив бідний; лиш де-не-де ростуть в ньому густі трави, проліска, валеріяна, осока, папороть і т. ін. Біля верхньої границі знаходимо субальпійські види: альпійський дзвіночок, аконіт, жовтозілля і ін.

«Жереп» — це найвищий пояс чагарникового криволісся. Це приземкувата гірська сосна, що своїми довгими стовбурами стелиться по землі, щоб при кінці піднятися невисокими гонами вгору. У Горгіанах появляються серед тих чагарників кущі карлуватого ялівцю, а в інших скупченнях і кущі лелеча (зелена вільха) та рододендрону. Лелечі ростуть майже всюди в субальпійському поясі, головню на крутих кам'янистих північних схилах; вони супроводжують виходи ґрунтових вод і інколи вздовж потоків спускаються в пояс лісу. Згадаймо, що найближче місце, де виступає редондендрон поза Карпатами — це Полісся.

«Жерепняки» зв'язані з горішньою границею смерекового лісу, творять перехідний пояс до вище положених субальпійських та альпійських лук, що ними являються карпатські полонини. В Горгіанах полонин небагато, бо тут верхи позавалювані каменюками — цокотами. Найкращі полонини в Чорногорі; вони великі й багаті на пашу. Холодне підсоння дозволяє виростати тут тільки таким травам та зіллям, що до розвитку своїх цвітів

Із зб. І. Ставничого

*Цокоти й жерепняки на збіччях гори Сивулі (1835) у Горганах
(Із поштівки, виданої книгарнею Р. Ясенського в Станиславові-Яремчі)*

та овочів не потребують багато часу. Квітучости та соковитости надають полонинам високі сині дельфінії чи аконіти, великі білі парасольки дягелю, колищуються на вітрі ніжні блідо-лілові китиці валеріяни й ін. Найбільшу різnorodність рослинности бачимо на «царинках», тобто на частинах полонин призначених на сінокоси, а не на пасовища. Випас худоби на пасовищах спричинив і збідніння рослинности. Тут великими отарами пасуться вівці впродовж цілого літа, а це не дозволяє багатьом рослинам відповідно розвинутися.

Крутопідняті високі вершини Чорногори чи Горган — це вже пояс альпійської рослинности. Це царство суворого клімату, притиснутих до землі низьких чагарників і трав, мохів і лишайників. Навіть високі чагарники не піднімаються на ці вершини. Рослинність тут бідна й одноманітна. Серед низьких трав стеляться стебла альпійських та тундрових карликових верб, кущики дріяди чи голубничі чагарники вересових. По краях невеликих сніговиків крізь поверхню снігу пробивається шафран (крокус). У тріщинах скель оселяється ломикамінь.

Цю велич Карпат і України віддавна плянується взяти (головно праліси Чорногори) під особливу охорону і створити тут окремих резерват природи, щоб зберегти його для майбутніх поколінь і для солідних наукових досліджень.

Тваринний світ

Склад тваринного світу Станиславівщини доволі різноманітний. Перехрещуються тут представники як західних і середньоевропейських широколистяних лісів — олень, сарна — з мешканцями шпилькових лісів Східньої Європи і сибірської тайги — глухар, тетерев; поширені тут і представники

Середземномор'я — саламандра плямиста, жаба зелена; зустрічаються й елементи степової фауни чи альпійської — дрібні ссавці бурозубка альпійська, полівка снігова. Чимало тут видів тварин, обмежених тільки до Карпат, напр., білка карпатська й ін.

Такий різноманітний склад тваринного світу Станиславівщини не випадковий; вплинули на це ті розвиткові стадії землі, що відбулися в минулих геологічних епохах, які не поминули і Станиславівщини. Розкопки виявили різnorodну фауну давноминулих епох, багату на такі тварини, що живуть сьогодні у гарячому поясі земної кулі. Коли ж опісля насунули з півночі холодні льодовики (ок. 500 000 до 100 000 років) — то багато тварин погинуло, бо не могли видержати холоду, багато й теплолюбних тварин пересунулися на південь, а на їх місце прийшла північна рослинність та тваринність. Саме у Станиславівщині виявлено тваринних свідків тих, тепліших давніх часів; 1907 р., з нафтового шибу у Старуні, Богородчанського району на Прикарпатті, у верстві сірого мулу, на глибині 13 метрів натрапили на кістяки мамута і носорога, які збереглися дуже добре разом із шкірою та м'язами на поверхні кісток. Разом з кістяками знайдено останки лісової рослинності з ранньої післяльодовикової доби, без сліду шпилькових дерев та північних рослин; вони прийшли на наші землі пізніше одночасно з цим, як посувалися з півночі льодовики. З ними посувалися і холодолюбні тварини.

Коли ж в останніх епохах льодовики почали відходити на північ, а з ними і тундрова фауна — деякі тварини, що найшли тут відповідні до життя умови, залишилися й надалі. Відходячи, льодовик залишив свобідні простори, на які почали насуватися з півдня, заходу та сходу різnorodні рослини та тварини. Цей процес триває ще — до деякої міри — і посьогодні.

Тільки в Карпатах і Альпах

З цікавих для полонин тварин є невеличка, комахоїдна тваринка — землерийка альпійська, яка виступає тільки в Карпатах, Татрах, Альпах і Піренеях. В кам'яних розсипах Горган — також питоменна для згаданих гірських просторів — оселяється підземна полівка, невеличкий гризун. Для цих найвищих просторів наших гір характеристичні і такі птахи як гірська плиска, жайворонок, луговий чекан, яструб-перепелятник, орел беркут й ін. У криволіссі-жерепі зустрінемо типового для нього гірського коника, горихвістку — чорнушку, постельгу.

В найменш заселених, диких і глухих місцях гірських лісів водяться бурий ведмідь, лісова куниця, горностай, норка і з птахів — снігурі, дрозди, шишкарі й інші. Великих шкід отарам овець на полонинах завдає вовк. До дуже рідких належать вже рись і дикий кіт. Рідко зустрічаються глухар, тетерев, вальдшнепи. До звичайних видів лісових птахів Карпат належить чорний дятель, рябчик, кедрівка, з горобинних — карпатський пухляк, а з хижаків сови і т. ін. Мішані ліси бідніші на птиць, ніж вище пологіні пояси.

На різnorodних угіддях водяться зайці. Зустрічаються усюди — на полях, в дібровах, на узліссях в передгір'ї, в поясі букових і шпилькових лісів і на полонинах. З інших гризунів — виступають — не доходючи високо в гори — хом'як, сірий хом'ячок, вовчки, водяні щурі та багато інших

Багато видів, поширених у горах, зустрічається і в рівнинній частині, особливо там, де збереглися масиви лісів. Коли в горах випадають глибокі сніги зимою — тоді сходять у передгір'я маєстатична постать карпатського

оленя. Не одна світова мисливська вистава признавала рогам карпатського оленя золоту медалю, а митрополичі ліси не раз гостили у себе індійських магараджів, достойників західного світу чи різних міністрів, які здалека приїздили сюди тільки на те, щоб натішитися величчю карпатського оленя.

Загальними видами Карпат є й європейська сарна чи дикий кабан. Сарни живуть в карпатських лісах по узліссях і зрубках, рідше на рівнинах Прикарпаття і Поділля в бучинах і іноді в дібровах. Мисливці добачують і в ратичках сарен деякі біологічні різниці, мовляв рівнинні цапки мають ратички більш розлізлі, а гірські більш суцільні. Та, проте, не ратички, а різки є для них найбільшою цінністю.

Дикий кабан — що зустрічається у всіх гірських лісових поясах в дібровах чи бучинах рівнин — є також мисливською твариною, на яку залюбки полюють і тому, що завдають кабани шкоди сільському господарству.

Основним видом хутового промислу стала лисиця, поширена в лісах Карпат, Прикарпаття, в дібровах чи бучинах низин. На полях рівнин, головне лісостепного Покуття, багато шкідників — різних польових мишей, полівок, подільського сліпака та інших.

Загальними видами для рівнин, передгір'я і гір є кріт, різні землерийки, полівки. Є й борсук, ласка, кам'яна куниця, чорний і степовий тхори й ін. Незвичайно багатий і світ птахів, а в долини гірських рік проникають з лісостепових просторів сусідніх рівнин — горлиця, вивільги, одуди й ін.

Багато опадів та водойм сприяє і багатству земноводних. Більшість видів — західно- і центральноєвропейські (карпатський тритон, жаба прудка, жаба очеретяна й ін.). До середземноморської фавни приналежні зате саямандра плямиста, жаба зелена й озерна, квакша звичайна, для яких Карпати творять східну межу поширення.

*Гора Хом'як у Горгіанах (вид від сходу)
(Із поштової листівки, виданої в Станиславові 1910 р.)*

Із зб. І. Ставничого

Із рептильних зустрічаються вужі та гадюки (змії) — мідянка, вуж Ескулапа, веретільниця, ящірки й ін.

Безмежне багатство різnorodних комах — жуків, метеликів, мух й ін. — з яких багато осягає тут свою північну чи східню межу, а багато степових комах знаходить свою західню межу поширення.

Не менш багате й рибне багатство річок Станиславівщини. Найбільш цінні риби — це лососеві: пструг та пирій у гірських річках Станиславівщини, а в Пруті — головатиця, одна з цінних риб дунайської річкової системи. Дністер зате має не менш цінну чечугу, а з цікавих риб таку як йорж, чи бички. У підгірських струмках запорпується глибоко в намул мінога українська. Переважають в річках риби з родини коропових, промислові запаси яких незначні. Щоб їх побільшити — здавна робилися заходи для будови риборозплідників.

ЛІТЕРАТУРА

Як рослинність так і тваринність Станиславівщини має багату наукову літературу; правда, не відносяться ці праці до Станиславівщини, як якоїсь окремої природної одиниці. Це радше праці, що стосуються якогось природного комплексу, напр., лісу, полонин, степових залишків, річок і т. п., або спеціальні праці про рослинні чи тваринні види, родини, чи класи. Багато праць з цих ділянок належать і перу українських учених, згуртованих у Науковому Т-ві ім. Шевченка у Львові, як: І. Верхратський, І. Раковський, М. Мельник, І. Козій, В. Бригідер, І. Мриц, В. Лазорко, Е. Жарський, М. Саган, В. Кульматицький і ін. Із них найбільше уваги самій Станиславівщині присвятив її уродженець проф. д-р В. Бригідер.

З важливіших праць, що охоплювали б терен Станиславівщини треба згадати: F. Pax: Grundzüge der Pflanzenverbreitung in den Karpathen, I—II, Leipzig 1898, 1910; A. Zawadzki: Fauna der Galizisch-Bukovinischen Wirbeltiere, Stuttgart 1840.

М. Мельник: Рослинність України (у праці: В. Кубійович: Географія України і сумежних земель, Львів—Краків 1938 і 1943) там же і Е. Жарський: Тваринність України; І. Сокур: Звірі радянських Карпат. Київ 1952; Животный мир СССР, Москва 1958.

М. Койнов: Природа Станіславської області, Львів 1960; Л. Воропай — М. Куниця: Українські Карпати, Київ 1966.

БИТЬКІВСЬКИЙ НАФТОВИЙ БАСЕЙН

Географія і топографія

Битьківський нафтовий басейн простягається між двома річками Бистрицями — Надвірнянською і Солотвинською, які в дальшому бігу зливаються разом в одну річку Бистрицю, що вливається до Дністра. Осередком нафтової промисловости стала оселя на території села Битькова, яку популярно називали Битьків-копальня. Село Битьків лежить на відстані яких 12 км на захід від повітового містечка Надвірної.

Розташоване село Битьків поблизу устя потоку Битьківця, що вливається до Бистриці Надвірнянської. Забудовання села лежать на лівому боці потоку у стопах відног карпатських гір. Яких два кілометри від устя потоку терен раптом піднімається, а потік пливе по осі яру з високими схилами по обох боках — стрімкішим по правому боці потоку і лагіднішим по лівому. В ярі по обох боках потоку розташувалася промислова оселя Битьків-копальня з єдиною, здебільша твердою, дорогою вздовж потоку, продовженою від села Битькова. З підняттям терену дорогу продовжено діагонально по лівому схилі яру у відворотному напрямку з терасовими відгалуженнями рівнобіжними до бігу потоку. Вони служать виключно для місцевих потреб. Для доїзду до розкинутих виробничих точок служать польові дороги. По правому боці потоку із стрімким схилом прямий шляховий доїзд до виробничих точок неможливий. Для транспортування технічного устаткування, матеріалів і людей на правому схилі яру споруджено механічний підйомник на рейках. Нафту й газ від виробничих точок транспортують трубопроводами.

Геологія

Нафта в битьківському районі, як і всюди на Прикарпатті, знаходиться в пісках та пісковиках третинної геологічної формації, що залягають між менелітовими лупаками олігоценової доби. Нафтоносні верстви олігоцену підстелені відкладенням еоценової доби з пісків, гальки та дрібних валунів, що в геології прикарпатського нафтового пояса мають назву *фліш*. Під флішем крейдова формація. В ній нафти не знайдено. Тому фліш являє собою границю для глиблення свердловин в пошукуванні нафти. Глибина від поверхні землі до флішу в битьківському нафтовому басейні досягає півтора тисячі метрів. До такої глибини при верченні свердловин можна сподіватися нафти й підземного газу. В дійсності залягання нафтоносних верств на різних місцях різне, в залежності від рельєфу терену і геологічної структури. Справа в тім, що в часі творення карпатських гір потужні верстви осадов в тодішній геосинкліналі зазнали великих тектонічних дислокацій.

Коли йде мова про земний газ, то треба ствердити, що в битьківському нафтовому басейні газ із надр не сухий метан, а з домішкою вологих речовин — вищих вуглеводнів, що їх у спеціальних установах (газолінарнях) відділяють від газу у виді рідини, подібної до бензини, але легше запальної, що так само як бензина вживається як пальне у моторах внутрішнього згорання.

До 1944 року нафтовий басейн битьківського району не був ще ооктурений. Наверчено нафту в Богородчанах, станиславівського повіту, у відстані около 20 км по прямій лінії пн.-сх. напрямку і в Пасічній, надвірнянського повіту, в протилежному напрямку яких 7 км від Битькова. Це визначило б довжину басейна, якщо геологічний зв'язок між Битьковом і Богородчанами не перерваний. Що такий зв'язок може бути, підказує факт, що приблизно посередині прямої лінії між Битьковом і Богородчанами, в селі Дзвинячі, добувають з надр земний віск (озокерит), який в природі знаходиться в пластах і жилах за сусідством з парафінованими нафтами, до яких належать нафтові родовища в прикарпатському поясі.

Добування й перерібка нафти

Добувати нафту на території Битькова почали наприкінці 19 століття. То були дрібні підприємства, переважно жидівські, що добували нафту з легко доступних горизонтів на відносно невеликій глибині. Пізніше, особливо після першої світової війни, битьківськими нафтовими теренами зацікавились великі нафтові фірми з потужним інвестиційним капіталом, переважно чужоземним, що в пошуках за нафтою спрямовували увагу на глибокі верчення. З огляду геологічного вивчення району це був позитивний фактор в історії битьківського нафтового району.

Початки перерібки нафти були дуже примітивні. Возили в бочках нафту до Надвірної, де в кустарних дестиларнях діставали з неї гас (керосину), що, як світильний матеріал, був у великому попиті на ринку. Легшу від керосини бензину в таких дестиларнях пускали в повітря. Пізніше, з розвитком моторизації на базі бензини як пального в моторах внутрішнього згорання, головну увагу спрямовано на бензину, а керосина стала побічним продуктом. Постали рафінерії в Надвірній і в Станиславові і в зв'язку з тим проведено трубовий нафтопровід з Битькова до Надвірної. Там перекачували нафту до залізничних цистерн і відвозили на захід, за польських часів навіть поза межі тодішньої польської держави, де в модерних рафінеріях з крекінговим устаткуванням збільшено вихід бензини за рахунок керосини та важких нафтопродуктів. З погляду раціонального використання сировини це був великий поступ. На жаль це відбувалося поза межами теренів, де добували нафту. В зв'язку з тим рафінерії в Надвірній та Станиславові застаріли. Їх продукція обмежилася до потреб місцевого ринку. З погляду раціонального використання сировини вони були марнотратні.

Різні влади

Протягом близько чверть сторіччя після Першої світової війни битьківський нафтовий район був під трьома владами — польською, советською і німецькою. Кожна з них залишила по собі сліди організаційного, технічного та економічного характеру. Тому кожному треба розглядати окремо.

Фото із зб. М. Дем'янчука

Битків-Пасічна — нафтовий шиб на тлі гір

За польської влади на території битківського району поруч більших підприємств роїлося від дрібних, що своє існування завдячували двом факторам: а) законів про надрі, на підставі якого нафта не належала до застережених державою мінералів, а до власника землі; б) економічній невідомості дрібних власників землі, від яких нескруполянтні дрібні підприємці набували клапти землі, не раз такі малі, що тільки можна було розташуватися із свердловиною та мати доїзд до неї, по ціні не більшій, ніж була її вартість з погляду сільського господарства. Тільки в останніх роках перед Другою світовою війною появилися на нафтових теренах т. зв. бруттовці, що давали до диспозиції підприємця свою землю з тим, що при надрапленні нафти діставали якийсь невеликий відсоток вартости бруто-видобутку.

Бували випадки, що спекулянтські елементи темними ходами вивідували геологічну структуру таких місць, де вже просперували інші підприємства, що навертіли нафту, купували клапоть землі в сусідстві тих підприємств саме в такому місці, де можна було бути певним, що нафта потече в нову свердловину, а сусідові лишитья вода. Бо надрі керуються власними законами і не признають відмежувань на поверхні землі. Це створювало хаос в експлуатації надр з руїною одних підприємств і розквітом других, в супроводі марнування капіталу й мінеральних ресурсів. Польські інженери й економісти змагали до усунення непрактичного закону про надрі, але безуспішно. Противилися цьому великі земельні власники і дрібні підприємці. Так залишилася справа до розпаду польської держави.

За советської влади в роках 1939—1941 всі нафтові підприємства — великі й малі — були націоналізовані. Нафтова промисловість зосередилася в одних руках в тресті «Укрнафта» з осідком у Львові та районними

управами на місцях виробництва. Нафтові поля в кожному районі поділено на виробничі секції, більші і менші, експлуатаційні й розвідкові або й мішані. Так советська економіка, що не рахувалася ні з приватною земельною власністю ні з інтересами приватного капіталу, розтягла заплутаний вузол, якого не могли розв'язати польські експерти.

За німецької окупації на місце тресту «Укрнафта» прийшла німецька фірма «Карпатен Иль Гезельшафт» з осідком в Дрогобичі, яка в промислових районах поназначувала своїх виробничих інспекторів та директорів. Для битківського району створено інспекцію в Надвірній і дирекцію в Биткові. Совеетський поділ нафтових піль на секції залишився й під німецькою владою.

Методи верчення свердловин

Ще за австрійських часів в нафтових районах прикарпатського пояса засвоїли ливново-ударову систему верчення свердловин і та система домінувала за польських часів. Польські фахівці дуже ту систему захищали і навіть висунули твердження, що вона єдина, яку можна ефективно застосовувати в стрімкоспадистих геологічних верствах прикарпатського нафтового пояса. Советські і потому німецькі фахівці були наставлені на ротаційний метод верчення. За плянами одних і других перехід з одної системи на другу мали перевести поступово. Ті свердловини, що були вже в руху, мали залишитися при ливново-ударовій системі. Нові свердловини мали починати ротаційною системою. Ні одні, ні другі не зробили багато в цьому напрямку, бо час їх адміністрування був недовгий. Й одні і другі відчували нестачу технічного устакунання, що в советів була перманентна, а в німців спричинена воєнним виснаженням.

Демографія

Село Битків-копальня. Одна громада і два різні світи: Український — села Биткова і польський — Биткова-копальні. Українці около 1500 душ, поляків приблизно стільки ж. Так було за польських часів і небагато змінилось пізніше.

Мешканці села Биткова жили в невибагливих хатах з господарськими будинками та загородами і так само, як їх предки перед віками на битківській землі, займалися хліборобством, скотарством та вівчарством і разом з цим і домашнім промислом, що робило село майже самовистачальним. Від своїх предків битківці різнилися тим, що дерев'яну соху замінили насталеним плугом, а діти їх більше користали із школи, ніж діти їх предків, подекуди й вони самі. В селі стара дерев'яна церква в горішньому кінці села та два скромні будинки посередині села — один для школи двокласового типу, другий для громадського уряду.

Мешканці Биткова-копальні — це зайшлий елемент, спроваджений з корінних земель Польщі до праці в нафтовій промисловості в процесі польського колонізаційного розмаху на українських землях. Їх доми й дімки маломістечкового типу розташовані по обох боках потоку Битківця, на схилах яру. Серед тих домів і дімок виділяються більші будинки нафтової промисловості на лівому, пологому схилі яру — адміністраційні, господарські, мешканеві для службовців і робітників та директорські вілли. На пра-

вому схилі яру яких 20 м над потоком, на вузькій терасі костюл з плебанією і великий будинок для початкової школи вищого типу. Всі будинки з каменю місцевого походження. А на краю, близько села Битькова, на такій же висоті великий будинок з цегли для культурно-розважових цілей з театральною залєю імпазантних розмірів, власність польської напів-військової організації «Стржелец», що з розпадом польської держави розвіялась.

За польських часів українців не приймали до праці в нафтовій промисловості за деякими, незначними винятками. Ті винятки допускали на дрібних жидівських підприємствах, яким українці оферували свої услуги за відносно низьку винагороду. Для цього треба було «улагодити» гірничий надзір. Однак це вдавалось лише фахівцям старшої генерації. Для молодих і ця хвіртка в нафтову промисловість була замкнена.

За советської влади, що національні інтереси народів т. зв. союзних республік розглядає тільки під кутом економіки чи фолкльору, не роблено ніяких заходів для українзації нафтової промисловості. А все таки процес українзації відбувався стихійно. Колишній наплив польських елементів з корінних земель Польщі треба було замінити місцевими, українськими елементами. Такі елементи прибували в першу чергу із сусідніх сіл: Битькова, Пнів'я, Фитькова, Маняви та Пасічної. Це були молоді хлопці. Вони починали свою виробничу практику в нафтовій промисловості від третяків. (Примітка: В нафтовій промисловості при системі ливово-ударовій працювало на свердловині трьох людей — вертничий майстер і два помічники. Один помічник мусів мати досвід при верченні свердловини, другий міг не мати досвіду. Його, як третього на свердловині, називали третяком).

За німців наплив із сіл в нафтову промисловість продовжувався. Цьому сприяло ще й те, що праця в нафтовій промисловості як воєнно важливій захищала від вивозу на роботи в Німеччину.

Підготовка кваліфікованих робітничих сил

За своєю природою нафтодобувальне виробництво має децентралізований характер. Основою виробництва є свердловини, верчені до глибини надр, розташовані на нафтовому терені в більших або менших відстанях одна від одної в залежності від геологічної структури терену. Розташування свердловин — це справа геологів та гірничих інженерів, достатньо ознайомих з геологією терену. Верчення свердловин виконують вертничі майстри. Директиви дають виробничі керівники, відповідальні технічно й адміністративно за довірені їм секції. Безпосередню відповідальність за технічні процеси роботи, за відбір геологічних зразків по свердловині та за безпеку свою і своїх помічників несе вертничий майстер. Тому, що нафта належить до мінеральних ресурсів, нафтове виробництво в добуванні нафти зараховують до гірничих підприємств. В такому характері нафтове виробництво підлягає наглядові гірничого уряду, що вимагає від майстрів атестованих кваліфікацій. Це в свою чергу примусило нафтову промисловість подбати про атестовані кваліфікації вертничих майстрів. Для цього існувала в Бориславі вертничя школа, яка давала кандидатам на вертничих майстрів потрібні знання. Вертничий курс тривав два роки без відриву від виробництва. Організовано це так, що два відділи в школі співпрацювали взаємно. Як перший відділ ходив до школи, то другий займав його місце на виробництві і навпаки. Мінялися щотижня. Курсантам платили за години в школі, так само, як за години на виробництві.

Праця робітників на свердловинах вимагає фізичної справності, вродженої інтелігенції та швидкої орієнтації в кожній, часто непередбаченій ситуації, що може несподівано виникнути в процесі роботи. Робітник з такими прикметами й амбітний, що прагнув знання і підвищення, міг зробити в нафтовій промисловості кар'єру від третяка до виробничого керівника. Бо вертничі майстри мали змогу після кількарічної практики, за рекомендаціями нафтової фірми, дістатися на однорічний курс виробничих керівників, що існував при бориславській вертничій школі. На жаль за польських часів українці не мали змоги користати з таких можливостей, бо, як вже було згадано вище, двері в нафтову промисловість були для них замкнені. Те, що в нафтовій промисловості був заангажований чужоземний капітал не міняло ситуації, бо при надаванні чужоземній фірмі концесій польській урядові чинники застерігали собі виключно право на селекцію працівників з-поміж польських громадян.

За советських часів в роках 1939—1941 атестати вертничих майстрів були респектовані, але не вирішальні. Функції їх виконували й такі, що не мали атестатів, але практично справлялися з завданнями вертничих майстрів. Тим пояснюється факт, що після советського відступу в 1941 р. в нафтовій промисловості, зокрема в Битькові, була деяка кількість вертничих майстрів без атестатів.

За німецьких часів були привернені в нафтовій промисловості правила, що існували за польських часів. Щоб задовольнити вимоги гірничого уряду, задумано для вертничих майстрів без атестатів організувати 10-тижневий курс.

Вертничча школа з українською викладовою мовою в Битькові

Після розпаду польської держави в 1939 р. для українців відкрилися можливості проникати в нафтову промисловість. Це сталося в силу обставин, що склалися на той час. Польські елементи, що не встигли вrostи в українську землю, виїхали на захід шляхом репатріації, а ті, що їм горіла земля під ногами, накивали п'ятами без репатріаційних формальностей. Наплив нових елементів з корінних земель Польщі припинився. Натомість напливали в нафтову промисловість українські елементи, переважно з сусідніх сіл. Наприкінці 1942 року між ними були вже й такі, що мали за собою два роки виробничої практики і працювали кваліфікованими помічниками вертничих майстрів. Їм треба було допомогти набути атестати майстрів. Для цього потрібна була школа.

Думка про створення вертничої школи з українською викладовою мовою в Битькові вийшла від виробничого керівника Івана Яремича, знаменитого фахівця в добуванні нафти, талановитого організатора і громадського діяча на битьківському терені. Його ініціативу підтримував Український Комітет в Станиславові і нафтова фірма «Карпатен Иль Гезельшафт». Шкільний інспекторат в Станиславові, де едукативні справи фактично вирішували українські інспектори — д-р Іван Рибчин, проф. Пахолків і, для промислових шкіл проф. М. Задорожний — акцептував пропозицію та старався бути помічним в організації вертничої школи.

Найскладнішою проблемою було укомплектування учительського складу. Потрібні були учителі з університетською освітою. Привабити таких до Битькова було не легко і майже неможливо. Це тому, що Битків, попри свою промислову важливість, був глухою закутиною без публічного засобу

транспорту до залізничної станції в Надвірній. Дозволено було користати з вантажних авт фірми, якщо випадково їхали в одну чи другу сторону. Ця закутина могла приваблювати інженерів з вищою освітою, але учителів з таким рівнем освіти не цікавила. З труднощами вдалося заангажувати мґ-ра Андріішина, що в той час перебував з родиною в Делятині, але він був філолог. Ще одна така сила з фізико-математичними кваліфікаціями була б улегшила справу. Але такої сили не знайдено. Через те директоріві школи, що ним став автор цієї статті, за фахом гірничий інженер, довелося 50% годин тягнути самому. Це мало бути тимчасовим, але в дійсності було перманентним. Стало на тім, що мґ-рові Андріішиному призначено мови — українську і німецьку та для доповнення годин арифметику. Загально технічні предмети: механіка, алектротехніка, теплотехніка, геологія, хемія, геометрія і технічне креслення припали підписаному, як директоріві школи. Спеціальні предмети: технічне устаткування й матеріали та їх практичне застосування на виробництві при обох методах верчення — ливово-ударовому і ротаційному — призначено двом компетентним виробничим керівникам, І. Яремичові і Василеві Рудавському. Цей останній викладав теж техніку безпеки на виробництві.

Нормальний дворічний курс мав розпочатися у вересні шкільним роком 1943/1944. Насправді вертнича школа діяла вже від початку травня. Це тому, що на бажання нафтової фірми відкрито 10-тижневий курс для тих, що виконували функції майстрів, а не мали атестатів. На цей курс нафтова фірма зарекомендувала 20 кандидатів, не тільки з Битькова, а й із західніх нафтових районів. Між кандидатами було тільки 5 українців. Поляки, зацікавлені потрібними їм атестатами, не відмовлялися слухати лекцій українською мовою.

Після закінчення програми курсу в другій половині серпня відбувся іспит. Головою іспитової комісії був проф. Парацак, за фахом гірничий

Копальні нафти в Битькові

Фото із зб. М. Дем'янчука

інженер, що за польських часів очолював нафтову катедру у львівській політехніці і в такому характері залишився там за советської влади. За німецьких часів був експертом при нафтовій фірмі «Карпатен Иль Гезельшффт» в Дрогобичі. З ним приїхали представники гірничих урядів — вищого зі Львова, ім'я якого не запам'яталося, і окружного із Станиславова, гірн. інженер Ярослав Гаврилів. Від нафтової фірми прибув з Надвірнянської інспекції гірн. інженер Курт Ремер і з ним виробничий директор з Битькова Черни (фольксдойч), що був перекладачем для Ремера, коли виникла така потреба.

Питання кандидатам ставили учителі українською мовою. З ділянки техніки безпеки представник львівського гірничого уряду ставив питання польською мовою. Кандидатам можна було відповідати такою мовою, якою їм легше висловлюватися. Всі відповідали українською мовою, деякі з польським наголошенням. До іспиту приступило 16 курсантів, між ними 5 українців. Атестати майстрів отримали 14, в тому числі 5 українців.

Те, що головою іспитової комісії був проф. Парацак, фаховий авторитет в нафтовій промисловості прикарпатського пояса, піднесло престиж батьківської вертничої школи вже в стадії її творення.

Вертнича школа з українською викладовою мовою в Битькові була створена за зразком бориславської вертничої школи. Взаємини між обома школами не були визначені. Битьків дістав з Борислава програму навчання і по одному примірникові польських літографованих скриптів з механіки й електротехніки. І це завдяки тому, що в той час організував паралельний український курс в бориславській школі гірн. інж. Богдан Дрималик, який 1928 р. отримав диплом гірн. інженера в леобенській академії в тому самому терміні, що й директор битьківської школи. На іспиті 10-тижневого курсу не було представника бориславської вертничої школи. Але атестати вертничих майстрів цього курсу були виготовлені на бланках бориславської вертничої школи, а підписував їх директор битьківської школи.

Нормальний дворічний курс в битьківській вертничій школі почався напочатку вересня 1943 року. На курс підбрано 30 кандидатів з різних виробничих секцій битьківського нафтового району, таких, що мали щонайменше два роки виробничої практики. На вступному іспиті кандидати мусіли вміти написати українською мовою продиктований текст на виробничу тему та розв'язати легкі рахункові задачі на письмі, теж з виробничою тематикою. Виявились великі недостачі в писанні, а рахункові задачі кандидати розв'язували в пам'яті і показували лише результати на письмі. Щоб справи не провалити, директор, що був відповідальний за селекцію учнів, більше ваги клав на вроджену інтелігенцію кандидатів. Все інше надіявся підтягнути в школі. Надії його не завели. На курс прийнято 26 кандидатів. Створено два паралельні відділи по 13 учнів в кожному з тим, що вони мали себе взаємно заступати на виробництві навперемін, щотижня. Учителі викладали той самий матеріал два тижні — спершу для відділу А, тоді як відділ Б працював на виробництві, потім для відділу Б, коли його місце на виробництві займав відділ А.

Об'єктивні умови даного часу не дали змоги докінчити розпочатого діла. Це був час терору з боку німецької окупаційної влади, що особливо загострився після неуспіхів на східньому фронті. В тому часі в Станиславові прилюдно розстріляли 27 українських громадян, між ними багато надвірнянців, що могли не мати безпосередніх зв'язків з українським партизанським рухом. Хвиля терору не поминула й Битькова. Арештовано Івана Яремича. Прагд, українському комітетові в Станиславові вдалося вирвати

Фото із зб. М. Дем'янчука

Битьків — електричню, праворуч «втяг», що ним з допомогою кодоли (ликви) доставлявано знаряддя нагору

Яремича із станіславівської в'язниці, але він на виробництво не повернув. В часі організації дивізії «Галичина» він був прийнятий до дивізії, але реклямований. З цього він не скористав і пішов таки до Дивізії. В зв'язку з тим школа втратила кращу учительську силу із спеціальних предметів. На його місце заангажовано молодого виробничого керівника, який із своїм завданням в школі справлявся, але не мав серед учнів такого авторитету, як І. Яремич.

Переведена класифікація наприкінці січня 1944 р. показала добрі успіхи учнів за перших 5 місяців, що були найтрудніші і для учителів і для учнів, бо треба було починати від малописьменности учнів. Деякі учні виявили такі здібності, що можна було передбачувати для них кар'єру в нафтовій промисловості. Цього не сталося, бо вже 24 березня 1944 фронт підійшов до Надвірної і Станіславова Працю на виробництві припинено і з тим припинено лекції в школі. Вертничка школа з українською викладавою мовою в Битькові перестала існувати.

Такого або подібного кінця школи можна було сподіватися вже тоді, коли школу організовано. А все таки роботу роблено на засаді *capre diem*. Була нагода повищувати освітній рівень та кваліфікації нашої молодой генерації і це використовувано настільки, наскільки об'єктивні умови дозволяли.

Ванкувер, 25 серпня, 1970.

ЛІСІВНИЦТВО СТАНИСЛАВІВЩИНИ

Дещо з топографії

Під час окупації Західньої України Польщею так зване «Станиславівське Воевідство» втискалося своєю територією, неначе клином, у дві держави: Чехо-Словаччину і Румунію. Воно охоплювало дванадцять повітів, та до ближчої Станиславівської області належало їх п'ять, а саме: Станиславів разом із Богородчанами, які не мали власного староства, Калуш, Товмач, Надвірна, Галич (частинно теж Рогатин).

Під оглядом оро-гідро-геологічним, кліматичним і фльористичним ділиться ця область на дві смуги, а саме: південно-гірську і підгірську та північну низинну. Лісистість цих п'яти (згл. шести повітів) займає приблизно 33% поверхні. Полуднева смуга, тобто повіт Надвірна (з 52% лісистости) граничить з Карпатською Україною і становить потужне пасмо гір Карпат, званих «Східнім Бескидом». В ньому розрізняємо два пасма, а саме: граничне, тобто давню границю між Галичиною і Закарпаттям, і друге пасмо Горганів. На заході, на границі повітів Надвірна і Долина, вони майже стикаються, а далі проходять рівнобіжно у приблизно 10 км. віддалі від себе. Під оглядом геологічним і мінеральним ці пасма різняться. Складовою частиною Горганів є карпатський пісковик (званий в німецькій геологічній літературі як «Карпатен-зандштайн») у відрізненні від граничного пасма, яке цього мінералу не має. Цей пісковик є відпорний на атмосферичні ділання і тому Горгани на протязі віків не багато змінили свій первісний рельєф. Верхи Горганів є на значних просторах покриті розсипаними скальними грехотами, що їх звать «сенетами», а які пригадують альпійські «камінні моря». Долини у тому масиві є вузькі, а звори стрімкі. Вони є густо вкриті лісом, подекуди і пралісом. Повище засягу смереки ці звори є місцями на значних просторах вкриті косодервиною, що її звать «джарапом». Поза цим росте там малими групами кедрина, витиснена смерекою на сенети. На підмоклих місцях під верхами трапляється «зелена вільха».

Горгани беруть свій початок від заходу в повіті Долина, у кол. столових добрах гр.-кат. Митрополії у Львові (Перегінсько). Найвище їх пасмо з верхами «Грофа» (1800 м), «Попада» (1750 м), «Яйце» (1600 м) та «Сивуля» проходить пограниччям надвірнянського повіту. В дальшому, вже на терені кол. державних лісів, гори помітно обнижуються та «Явірчиком», з потоками Салатручіль і Салатрук ліворуч, сходять у село Рафайлова, то знову стрімко підносяться і попри потік Довжинець з правого боку йдуть верхами «Скалки» (1300 м), «Полянський» (1500 м), «Пікун» (1600 м) та «Добошанка» (1750 м) і там кінчаються. Цими верхами проходить туристичний шлях, знаний мабуть кожною українцеві, якщо не безпосередньо, то бодай з оповідань. Був він знакований від Осмолоди верхами Горганів до Добошанки,

опісля через верхи «Синяка» і «Хом'яка» сходив в оселю Татарів. Доїзд до цього шляху від залізничної станції Брошнів (на лінії Стрий—Станиславів) відбувся вузькотооровою залізничною уздовж ріки Лімниці та її горішніх допливів попри Перегінсько до Осмолоди, де починалося знакування: знову ж зі залізничного шляху Станиславів—Ворохта зі станції Надвірна згл. від тартаку деревної фірми «Польська Фореста» вузькотооровою залізничною уздовж ріки Бистриця Нандвірнянська, через села Пасічна і Зелена — 35 км до Рафайлової.

Обнизилися гори, стоки злагідніли й постали ширші долини там, де виступають лупаки (шифер), що підлягають швидшому процесові вітріння. Їх почву, залежно від конфігурації терену, становить іл або глина, перемішана зі скальним матеріалом. У тій смузі Карпат бракує взагалі піско-вика і тому заіснував в заряді лісів Рафайлова такий курйоз, що при будові кашиць для скріплення берегів потоків треба було довозити потрібний камінь із віддалі п'яти км з Горганів. Такий характер має саме граничний пояс гір між Галичиною і Закарпаттям. Він починається від заходу, т. зн. від долиньського повіту «пантирським сідлом» (тепер мабуть розбудованим як битий шлях на Закарпаття), далі йдуть доволі високі верхи (біля 1500 м) як «Дурня», «Руска», «Гропа» і «Стеришора», усі з гарними полонинами. Дальша границя, значно обнижена, проходить частково полонинами почерез «Плоску» попри села Поляниця Поповичівська, Яблониця до Ворохти. Яблоницький пояс поєднує Татарів зі Закарпаттям, а саме зі селом Ясіне. Далі на південно-східньому терені повітів надвірнянського і косівського знову піднялися верхи як Горгани до альпійських висот, але їхні хребти є лагідні, копулясті, трависті, долини відкриті, просторі, соняшні. В тому обширі є великі полонини, як Данчиш і Пожижеска, площею ок. 1200 га з притаманною їм гірською фльорою, в тому числі звичайний в Альпах рододендрон (Альпенрозе) та різні лікувальні зела м. ін. енціян, знаний на

Ліси в околиці Жаб'я і вид на Чорногору
(Фото й видання М. Сеньковського)

Із зб. Б. Кравцева

Гуцульщині під назвою «дженджора», якого уживали при лікуванні шлунка. Тамошні верхи: «Кукул», «Берескул» і «Говерля» (2058 м).

Головною породою дерев у горах є смерека (ок. 75% заліснення), бук (ок. 15%) та він вище в горах рідший і виступає як домішка смереки. В низинних повітах переважають листясті породи дерев, головно бук, поодинокі граб, ясень, явір, берест, береза, трепета, а над потоками чорна вільха, а шпилькові породи тільки поодинокі чи малими групками.

Найбільше скупчення *державних лісів* обширом яких 95 тисяч га знаходилося в повіті надвірнянському. Тягнулися вони вздовж південної границі Станиславщини, то є в Карпатах, а саме у долинах двох рік Пруту і Бистриці Надвірнянської. Крім цього, на терені станиславівського Підгір'я знаходилися менші державні, лісові комплекси, яких поверхня разом взявши виносила ок. 20 тисяч га. Управління цих лісів були в Калуші, Вістовій, Ославах та Небілові.

З *приватних*, більших лісових власностей треба найперше вирізнити «Богородчанські Добра» належні до українського Єпископства в Станиславові, крім цього маєтність Посіч, належну до фундації «Сирітський Захист». Кожна з них займала по кілька тисяч га. Вони лежали в т. зв. «Чорному лісі»,* розташованому біля Богородчан. Приблизна довжина Чорного лісу виносить 25—35 км, а пересічна ширина 8—15 км. Площею може займати він 250—300 кв. км, тобто 25—30 тисяч га. Частина Чорного лісу належала теж до чужоземної спілки «Солотвина», що посідала також лісову маєтність в долині Бистриці Солотвинської, розташовану біля сіл Солотвина, Манява і Пороги обширом яких 20 тис. га. Решта ок. 100 тис. га припадала на кілька дрібних власників.

Адміністрація лісів

Під оглядом адміністраційним підлягали державні ліси Станиславщини за часів австро-угорської монархії «ц. к. Дирекції державних лісів» у Львові, а ця підлягала Міністерству Рільництва (Лісовій Секції) у Відні. Всі австрійські державні ліси були адміністровані на підставі закону з 1852 р. про державне лісове господарство. За польської займанщини Дирекція Лісів у Львові залишилася; підлягала вона головній Дирекції державних лісів і Міністерству у Варшаві. Державні ліси цілої Галичини були поділені за Австрії на п'ятдесят управлінь (Форстфервальтунг), за Польщі називалися вони надлісництвами, а ті з черги групувалися у вісьмох інспекціях. Державні ліси Станиславщини належали до VII-ої інспекції. З другої половини 19-ого сторіччя треба згадати мало знану, цікаву маєткову трансакцію, а саме: австрійський уряд продав свої лісові добра поверхнею біля 90 тисяч га в долинах Бистриці Надвірнянської і Пруту, точніше всі високогірські управління з виймком низинних т. зн. Надвірної і Делятина «Консорціумові віденських банків». Сталося це в р. 1865/66, по програній війні з Прусією. Час, коли переведено цю трансакцію, та правна особа набувця піддає думку, що наші карпатські ліси покривали военну контрибуцію, сплачувану Австрією Прусам. Консорціум користувалося цим комплексом лісів приблизно на протязі 20-ти років: ок. 1890 р. австрійський уряд відкупив його від банків.

* Про Чорний ліс — див. надруковану в нашому збірнику статтю відомого нашого лісівника, автора багатьох праць про українське лісівництво сл. п. інж. Богдана Лучаковського. — Редакція.

Згідно зі застереженням у контракті купна увесь лісовий персонал перейшов на етат державних працівників між ними і тодішній управитель управління лісів Рафайлова Юрій Мартинець. Він був рідним братом шефа «Забудовування гірських потоків» (Вільдбахфербаунг) з осідком у Самборі, радника Двору, опісля Секретаря Земельних Справ в Уряді ЗУНР — інж. Михайла Мартинця, якого розстріляли поляки без суду разом з іншими співробітниками в с. Присліп, 13 червня 1919 р. Сина Юрія, Лева, інженера-лісівника, фахівця лісового господарства, перенесла польська адміністрація на Захід.

Юрій Мартинець записався золотими буквами в серцях рафайлівських гуцулів: він збудував їм першу церковцю та був їх приятелем і добродієм. Цю церковцю спалили мадяри в 1914 р., а людей перестріляли.

Нову церкву в Рафайлівці збудували собі самі гуцули в 1924 р. разом із дзвіницею і кедровим хрестом перед церквою. Будував її пок. Василь Марчук. В церкві, на кедровому тетраподі стояв образ мисткині Ярослави Музики, за престолом прегарний її роботи мозаїковий образ св. Юрія. Так було там до 1941 р. Може так і залишилося, бо большевики при відступі 1941 р. церкви не спалили, тільки «гражду» Юркевичів і туристичний дім ВКН.

Адміністрація банків започаткувала експлуатацію лісів на Пруті і Бистриці Надвірнянській. До того часу державна лісова адміністрація вирубувала їх на більшу скалю. Запобігання місцевого населення було мінімальне. Тому ж і були ліси майже незаторкнені сокирою.

В обох кітловинах рік не було тоді ані битих доріг, ані лісових залізничок. Комунікація відбувалася літом на коні вузькими стежками, пляями, чапашами, а зимою при доволі ризикованій їзді саньми по замерзлим ріках — Пруті і Бистриці. Одиноким можливим засобом транспорту лісоматеріалів до місць збуту був *сплав* униз ріками: але для цього потрібна значна кількість води і то незалежно від атмосферичних впливів. Щоб нагромадити кількість води повище складів (мигол) з бутюками приготованими до сплаву, будовано т. зв. «клявзи», тобто водні запори на допливах сплавних рік з допомогою чого творилися збірники води згл. ставки. При одночасному відкритті клявз поставала «повінь», потрібна для сплаву дерева. Будова клявз вимагала майстрів-спеців. На Пруті були вже частинно такі теслі, бо спроваджувано їх з Черемошу, де вже раніше використовувано такі сплави: та в горішній частині Бистриці, тобто в Рафайловій, зовсім їх не було і тому до тієї праці спроваджувано чомусь з Угорщини, з Немет-Мокра німців-швабів, що осіли там ще за Марії Тереси. По закінченні будови клявз багато із тих робітників-зайдів, різних Штерцлів, Кромерів чи Гоїв осіли в Рафайловій і спольщилися. Збудовано для них косяол і так поширювалася польщина по цій прегарній закутині наших Карпат. За німців вони вмить перетворилися в німців і своїми харчовими приділами кололи в очі нашим голодним гуцулам. Наприкінці війни ці спользовані німці здебільшого позникали з Рафайлової.

Банки побудували парові тартаки в Надвірній і Ворохті і до них сплавлювано тартачний сирівець, при чому заготівля відбувалася не на суцільних теренах; вибрано тільки поодинокі дерева уздовж потоків в місцях недалеких, догідних і до ризовання і доставки. Їх річні етати, з огляду на обмежену спроможність сплаву та невелику справність тодішніх «гатрів» були невеликі і в жодному разі не перевищали *нормального* рубного етату. Ці інформації зібрав я від старих рафайлівських дядьків (Василь Марчук та інші), які ліс рубали і сплавляли вниз Бистрицею в Надвірну та пішки

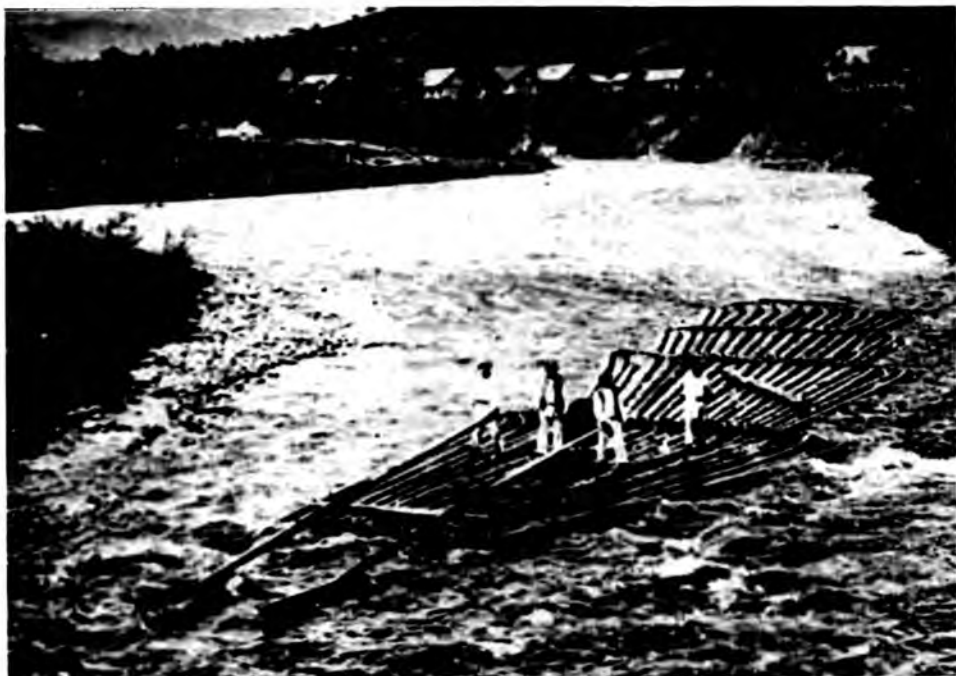
(35 км) верталися додому; решти клявз застав я, коли перейняв управління цих лісів в 1920 р.

Головною засадою лісової господарки є вирубування тільки такої кількості стиглих дерев (тобто нормальний рубний етат), маса яких не перевищувала б пересічного річного приросту в даній адміністративно-господарській одиниці. Тоді запаси деревини не зменшуються. Таке раціональне господарювання в державних лісах Карпат, зокрема в долинах Бистриці Надвірнянської і Пруту тривало до ок. 1920 р., тобто здебільша за австрійської адміністрації. Департамент лісівництва у віденському Міністерстві Рільництва дотримувався суворо засади раціонального господарювання лісами і були випадки, що пляни вирубу підлеглої йому львівської дирекції лісів зменшував, як це мало місце в долині Бистриці Надвірнянської, коли Відень обтяв майже на половину рубний етат для надвірнянського тартаку.

Під польською займанщиною справа змінилася: польська центральна лісова адміністрація у Варшаві не придержувалася цієї основної засади і вирубувала деревостани значно понад річний приріст. В долині Бистриці Надвірнянської адміністрація підписала контракт з деревною фірмою «Польска Фореста» на вируб 1,200,000 куб. м тартачного дерева, а в долині Пруту, в Микуличині і Ворохті збудувала два тартаки з багатьма скоробіжними «ґатрами», які річно пожирали багато-тисячні рубні етати, при чому треба знати, що для одержання одного куб. метра тартачних кльоців треба 1,30—1,40 куб. м лісодеревини. Коли вигас контракт з «Форестою», Варшава перейняла експлуатацію у власні руки та не зменшила рубного етату, а навпаки його збільшила. Вона розбудувала надвірнянський тартак та цим збільшила його спроможність. А для сповидности старалася виказати підвищення продукційности деревостанів у Карпатах у той спосіб, що при обраховуванні деревної маси обнижувано промір вершка деревини до 10 см. Очевидно у цей спосіб одержувано збільшену масу, та тільки фікційну, паперову, бо в терені невикональну. Цей «експеримент» попередило переведення начальника відділу господарювання лісів на іншу посаду (українець інж. Всеволода Левицького), а шефом цього відділу встановлено «свого чоловіка». Левицькому надано інспекторат, але в . . . Кракові.

Під час свого першого, півторарічного перебування в Зах. Україні большевики не встигли ще прибратися по-своєму до наших лісів: про їхні зарядження буде мова пізніше. Прихід німецьких військ, їх адміністрації та гестапо попередили мадярські війська. Перебули вони у нас всього один місяць, але в тому короткому часі вони вивозили всяке добро, яке тільки попалося їм у руки, головно державне. Між іншим вони цікавилися табором лісових залізничок, особливо паровозів. Щоб охоронити їх перед загарбанням, керівники цих влаштувань — українці: пок. лісничий Володимир Стрільбицький в Микуличині, лісн. Іван Юркевич у Ворохті та пок. Василь Савицький в Надвірній перевезли увесь табір глибоко в ліси на кінцеві відтинки траси, де їх поскидувано з рейок; крім того на більшому відтинку розібрано шини. На користь мадярів можна б хіба віднотувати те, що їхні генерали були присутні на Богослужбі, що її відправляв Кир Григорій Хомишин з нагоди проголошення відновлення української державности в 1941 р., хоч ще кілька років тому провадили на Закарпатті цілком протилежну політику.

Під кінець місяця липня Станиславівщину зайняли німці. Німецька лісова адміністрація «Головне управління лісів» (Гауптабтайлунг Форстен) була приміщена у Львові в будинку кол. Дирекції держ. лісів. Підлягали їй інспекції, з яких одна була теж у Станиславові. Її керівником був д-р

Із зб. Б. Кравцева

*Дараби на Черемоші
(Фото й видання М. Сеньковського)*

Готфрід Амман, науковець, тоді одинокий не-партієць: тепер професор Університету в Мюнхені. Референтами були три українці а саме: інж. Ярослав Іванусів (тепер в Едмонтоні на держ. посаді як землемір), інж. хемії Михайло Кунинський (помер в 1966 р.) та інж. Роман Юркевич (автор цієї статті), два референти були поляки і секретаркою була Леся Шипайло зам. Гарнавська, живе в Торонті.

Цій установі підлягали такі лісові терени і їхній український персонал:
В долині ріки Пругу:

Управління лісів *Делятин*: інж. Ярослав Федюшка, тепер як землемір на держ. посаді в Торонті.

Микуличин: інж. Євген Полотнюк (розстріляний в р. 1943 гестапом), згаданий вже лісничий Володимир Стрільбицький в Поляниці Чемигівській, який завідував 15 км-вою лісовою залізничкою Микуличин—Поляниця, лісн. Іван Німчук (розстріляний гестапом у Ворохті в 1943 р.). В Микуличині був модерний тартак, а його директором був Осип Мациган, урядовцем Дмитро Гуска (обидва українці). Управлінню в Микуличині підлягало лісництво *Яремче*, яке провадив лісн. Адам Шмериковський.

Татарів: керівником управління був поляк інж. Мах.

Ворохта: з початку провадив його надлісничий Володимир Яницький (помер 1963 р.), від січня 1943 р. інж. Василь Мурашко, кол. співробітник сл. п. Гетьмана Павла Скоропадського. Лісова залізничка Ворохта—Форещенка була під керівництвом вище згаданого лісн. Івана Юркевича.

В долині Бистриці Надвірнянської:

Управління *Надвірна*: інж. Іван Левицький та лісн. Іван Наливайко (розстріляні гестапом в листопаді 1943 р.).

Зелена — інж. Нестор Король, живе в Чикаго.

Посіч — інж. Юрій Нападівич.

Рафайлова — інж. Зенон Коропецький.

В долині *Бистриці Солотвинської*:

Управління лісів *Солотвина* — інж. Юрій Юркевич, тепер працівник «Лісгоспу Надвірна», асистент інж. Іваницький і канц. урядовець Котиль.

Пороги — інж. Карічак, тепер гр.-кат. священник в Канаді.

Галич з осідком у Крилосі: інж. Дмитро Герчанівський.

Товмач — інж. Н. Добрянський.

Рогатин — інж. Ярослав Зубаль, в стан. області працював короткий час, після чого перейшов до ліс. управління Броди.

Калуш належав до ліс. управління *Долина*.

Німецька лісова адміністрація в часі майже трирічної займанщини обмежувалася головню до експлуатування готових ліс. матеріалів. Вона назначила німців директорами трьох тартаків у Надвірній, Микуличині і Ворохті, що на модерних гатрах різали нагромаджені на тартачних складах бервенові реманенти і також довезені лісосалізничками з лісоскладів, та скоро їх вивозили. Свіжу експлуатацію лісоматеріалів переводили пиняво власне з огляду на брак робітників та потрібних харчів. Вправді вони засоблювали управління лісів вельми побажаною високоякісною горілкою, але вона не могла заступити необхідних харчів таких, як кукурудзяний хліб, бриндзя, товщі тощо. А цигарок-папіросів (1 мільйон в магазині) гол. ліс, управління ніхто не хотів брати, такої підлої якости вони були. Тож у таких обставинах карпатські ліси не зазнали від німців більшої шкоди.

Низинні управління лісів виробляли опал для місцевого населення нормально, а управління лісів *Посіч* надпрограмово, на замовлення гестапо хворост на макабричний ужиток, на палення трупів на станиславівському, жидівському цвинтарі . . .

Советська влада знаціоналізувала всі ліси, і державні, і приватні, та поділила їх на т. зв. «Лісгоспи», що здебільша відповідали давнішим управлінням лісів, тільки поверхнею значно від них більшими, і «Промгоспи», тобто експлуатаційні установи. Це дві відрубні установи по суті собі ворожі, бо лісгоспи, як лісові господарі ліс насаджують і охороняють та видають т. зв. «наряди» на вируб лісу, натомість промгоспи та інші «коопторгліси» стараються як найбільше вирубати без огляду на кількість, визначену їм нарядами. Що так а не інакше воно було, хай послужить моя з ними пригода: я працював тоді як лісо-інженер в установі коопторгліс у Станиславові. Лісгосп для лісів Станиславівщини був у Солотвині і від нього дістав я для моєї установи наряд на 5 тисяч кубометрів лісодеревини, а саме в лісництві *Пасічна-Бухтовець* біля *Надвірної*. Тамошній лісничий (кол. польський урядовець) відміряв і передав стіну зрубу. В часі рубки я міряв вирубаний і вироблений матеріал, а, коли одержав дозволена нарядом масу, задержав дальший вируб, хоч визначену стіну зрубу далеко не досягнуто. Виявилось що лісничий визначив стіну зрубу «після ока» і в дальшому здався на мене. Коли директори моєї установи довідалися про цей в їхньому розумінні «злочин», загрозили мені поважними наслідками. А були це гарні люди, українці, гарно говорили по-українському, але не мали зрозуміння для збереження українського лісу.

Советський уряд видавав вправді закони про охорону лісу і його господарювання (напр. в 1943 р.), але ці закони залишалися тільки на папері. Ліси знищено при цьому особливо там, де вони збереглися в нормальному стані — у Карпатах. Жахливе нищення Карпатських лісів започаткувала п'ятирічка (1956—60). Тоді то сов. уряд вирішив вирубати понад половину наявного на 1 січня 1956 запасу *умовно* стиглої деревини. Вік стиглого лісу знижено з 120 до 80—90-ти років. Рубання лісу, що їх тепер практикують, привели до виснаження деревостану в Карпатах, до повеней і спустошення гірських схилів. Тільки за останніх десять років вирубано більше як сто мільйонів кубометрів деревини, себто використано її запас на десять років наперед. В наслідок систематичних перерубів переважають тепер у лісах молодняки і незалісенні зруби. Стиглих деревостанів тепер там немає, бо щороку вирубується 20—25 мільйонів кубометрів дерева. Пишуть і говорять тепер в УРСР про кампанію для підвищення продуктивності лісів та водночас кількість теоретично встановленої «додаткової» деревини, що може бути вирощена за десятки років, вирубується вже тепер. В наслідок такого порушення основного закону природи через грабіжницьке винищування лісів настали небувалі до тих часів нищівні повені, підмюлювання берегів, обриви, зсуви та, що найбільш дошкульне, зарінення урочайних долин. Захитати рівновагу кліматичних чинників легко, та направити заподіяне лихо дуже тяжко, іноді майже неможливо. І далі стогнуть наші ліси під пилами й сокирами грабіжників.

Виробництво лісодеревини

В нормальний час починали рубати зруби весною в травні, в часі т. зв. луплення (коли кора легко від дерева відстає) у 90%, а 10% ранньою весною, на теренах з малими спадами і легкою доставою. Дерева висихали 3—4 тижні і в тому часі робітники йшли додому на сінокоси. Дальшою фазою виробки було т. зв. кручення. Кожна «пила» віднаходила свій «пас» і, відтявши вершок, дерево обертано, усувано решту кори, і непридатну для тартачного вжитку частину («фальбане») відтинано однометровими відрізами для виробу «шухів» на опал. Грубші штуки перерізувано на 6—10 метрові колоди. Ці колоди стручувано опісля до бічних звориків, звідки восени спускали їх до головних зворів. Коли виникала потреба, будовано «ризи», часом і на 2 км., що кінчилися «високою» на склад. Спускання і ризування переводили восени на лісові склади, звані «рагашами», тобто на кінцеві відтинки підбудованих, провізоричних доріг так, щоб до перших снігів дерево було готове до вивозу. Праця при ризуванні, особливо в рагаші була дуже небезпечна. Часто гинули або були покалічені робітники від т. зв. сліпих бутюків, які вискакували з ризів в непередбаченому напрямі. Тому встановлено різні перестороги і всякі рухи на зрубі чи при ризи були заповідані зрозумілими для робітників сигналами. Вивіз до головних складів при лісовій залізничці відбувався зимою, звичайно по святах Різдва і кінчився десь в половині березня. Вивожено дерево на «корчугах» т. є півсанях. В лісі, при складах будовано провізоричні стайні для коней і для людей, возаків і вантажників колиби, що ними опікувалися т. зв. «кальмани». До них належало дбати про дрова для опалу колиби, приносити воду, піддержувати вогонь, а перед полуднем наповнити банячки робітників водою і заварити, щоб був готовий кип'яток для робітників на полуденок.

За Польщі виносив рубний етат надлісництва Рафайлова около 70 тисяч куб. метрів лісодеревини, з яких вироблювано ок. 50 тисяч тартачних кльовців, а крім цього ще вітроломи і сухариці, знищені корогризом, як теж визначену теребіж в молодих деревостанах. Тартачне дерево, вивезене у «рубному році», не сміло лежати через літо на зрубках, бо карпатська смерека (було її 95%), пролежавши на зрубках довше чим рубний рік, діставала брунатні пасма (перша фаза гнилости) і втрачала цим прикмети експортного матеріялу. Щоб цю величезну масу дерева вивезти з лісу до складів при залізничці (з ревіру Річка на віддаль 6-ти км.) протягом усього двох зимових місяців, треба було — крім досвіду і доброї організації — подбати про яких 500 парукінних «возаків-цугарів» та потрібне число робітників, яких треба було за увесь час прохарчувати: людей малайом, бриндзюю, солониною тощо, а коней сіном і вівсом. Бюджет надлісництва Рафайлова виносив річно один мільйон 200 тисяч злотих.

Культури переводжено на цілком свіжих зрубках маленькими, дворічними садженицями смереки з власних розсадників-шкілок на південних схилах з незначною домішкою ялиці. В пасмі Горганів, на і під сенетами, саджено кедрину часто на донесеній землі.

Полонини

До різноманітності господарки і красвиду в Карпатах належали полонини. В кітловині Бистриці Надвірнянської не було більших і добрих полонин. В пасмі Горганів їх надалі не було, а в пасмі граничним від Закарпаття було декілька поменших та громадських: зате більше добрих державних полонин є в долині Пруту в Микуличині, далі у Ворохті та на проміжжю рік Пруту з Черемошем, як напр. Данциш і Пожижеска. Чим далі на схід Карпат, тим кращі вони й більші, особливо над Черемошами.

Вигін овець в гори був нещоденною подією в житті службовиків, лісових управлінь в горах. Під бляєння овець та гавкіт псів переходили отари овець в полонини. Кожне «мішання» нараховувало 300—500 штук «дровет», тобто овець і кіз. «Мішання» відбувалося в підгірських селах, де селяни зганяли свої вівці на сільські сіножаті і лучили їх в одне стадо, яке власне називано «мішанням». Опіку над цією отарою перебирав ватаг з вівчарями, він провадив евіденцію отари і був за неї відповідальний. За кожним мішанням везли на возах, як далеко вистачило дороги, або верхом на конях усяке знаряддя для переховування молока, кітли для варення, бочки на жентицю, бочівки на т. зв. глєг для закващування овечого молока. Дійні вівці доено, молоко відмірювано спеціальною міркою і після цього означувано кількість «будзу», тобто овечого сиру, яка припадала власникові овець. Будз, сам по собі дуже смачний, перероблювано на бриндзю. До кожного «мішання» долучувано деяку кількість кіз для збільшення продукції молока. Вівця дає вправді товсте молоко, але небагато, і зрештою вівці скоро яловіють. Тому майже кожне мішання мало до 10% кіз. На властивих, «голих» полонинах випасали ялову худобу та коні. Вівці не люблять таких полонин: вони пасуться «в ході» залюбки на прогалинах в охоронних, приполонинних лісах, в косодеревинах, в старих, рідких деревостанах, на потоках. Тому власники орендні полонини т. зв. депутати старалися «допахтувати» до полонин прилеглі лісові окрайки. — Управління лісів нерадо їх віднаймали, бо випас домашнього скота в лісах не приносить нічого

доброго: матеріальна користь ніяк не вирівнює шкід заподіяних випасом овечо-козячих мішань. Випас поза означеними крайками був строго заборонений і ватаги старалися додержуватися цієї заборони та на випадок тяжкої негоди, сніжниці тощо. голодна худоба нестримно покидала полонину і подавалася вниз у ліс, на молодняки і культури та спричиняла поважні шкоди. Також на ловецьку звірину, оленів та серн такий випас впливав шкідливо. Отари спасали їхню пашу, проганяли їх з їхніх пасовиськ своєю метушнею та вештанням по зворах людей. Все ж таки управління лісів не відмовляли винайму, уважаючи його за «конечне зло»: віднаймали з огляду на власників овець, підгірських селян-бідняків, які в часі літа не мали б де подітися з вівцями, — а так і вівці попасли і будзок приспорили.

На окрему згадку заслуговують кози, яких не бракувало в овечих мішаннях. Коза — це ноторичний шкідник, не тільки в присадибних садах і огородах та не менше в лісі. Її на корм не вистачає трава і листя як вівцям: вона залюбки обгризає кору молодих деревець однаково листкових, як і шпилькових. Не дармо народна поговорка каже: «Хто не вміє клясти, най си козу купит, то швидко навчиться» . . . Кози не люблять пастися в гурті з вівцями, проворні й непосидючі вони при першій нагоді малими групами вискакують з отари і прохарчуються на власну руку, вештаючись по цілому ревірі і передусім по молодняках і культурах. Інтервенція у ватагів не давала висліду: здичавілих кіз ніяк не вдавалося завернути до кошар, хіба їх вистріляти. Та до таких заходів рідко приходило, бо вовк, рись, а передусім ведмідь в короткому часі їх ліквідували. Під час одної інспекції в лісництві Салатрук (Рафайлова) мав я «щастя» (?!) стрінутися віч-на-віч на віддалі кількох кроків зі старим ведмедем, та ми розійшлися в приязні: він до кіз, а я до колиби . . .

На карпатській половині 1944 року

Із зб. Б. Кравцева

Пстругарні

На терені Станиславівщини були дві пстругарні: на Бистриці у Надвірній в лісництві Рафайлова і на Пруті в Надлісництві Микуличин у Яремчі, обидві однакові розмірами і внутрішнім влаштуванням. Були це дерев'яні домки, всередині ізольовані та в цей спосіб захоронені від замерзання води в апаратах. Головною частиною пстругарень були інкубаційні апарати. Було їх 10, кожний поємности 10 тисяч зерен ікри. Був там також басейн для передержування пстругів-розплідників.

Карпатський пструг є пстругом потоковим. Його терло припадає на місяць жовтень частинно й на листопад. Пструги призначені для одержування ікри ловили під кінець літа і на початку осені і придержували в басейні до жовтня, тобто до часу, коли ікра дозріє. Штучне запліднення відбувається в знаний, загально прийнятий спосіб і тому зайво тут над цим розводитися. З початком березня наступного року виявляються пстружки-малюта і їм подається штучний корм з ячного жовтка або добре розтертої, телячої селезінки. Ріки зариблюють ними щойно влітку, можливо по червневих повенях: розвозять їх у кисневих апаратах і випускають у джерела гірських потоків і рік. Та в жодному році не вдалося заповнити всі апарати ікрою, добутою з власних ікраків і тому Крайовий Виділ у Львові закуповував ікру у замісцевих пстругарнях, що мали ставки з пстругами і були наставлені на продукцію ікри.

Крайовий Виділ приділював до поодиноких пстругарень, між ними й до пстругарні в Рафайловій і Яремчі щороку майже по 60 тисяч зерен ікри. Ікра приходила вже «заочкована» в пстругарні «Злоти Поток» маєтности гр. Рачинського в корінній Польщі, біля Заверця. Була це посілість з вапняними скелями, буковим лісом, джерельною, зимною водою, яка наводнює ряд пстругових ставків, а все це було оточене безнадійною пустинею, пісковою рівниною з миршавим, карловатим псевдолісом. Я бачив її та не міг надивуватися тій наглій зміні краєвиду.

Крім ікри потокового пструга, звичайного у всіх європейських гірських ріках спровадив я ікру американського пструга «сальмо фонтіналіс», і розвів з неї пструги в рафайлівських водах. Цей пструг цікавий і дуже побажаний не тільки для рибаків з огляду на його живу реакцію на принаду, але й для смакунів, бо його м'ясо рожеве і смачне. В Бистриці водилися теж піри («Аш») і також «сальмонід». В 1942 р. привіз я кількадесять тисяч ікри, останню партію, з пстругарні в Роздолі (кол. власности гр. Лянцкоронського) її викормлено в пстругарні у Рафайловій і з весною 1943 р. я розпустив їх в Бистрицю і Прут.

Приватні ліси

Приватні ліси були на підставі закону про охорону лісів віддані за Польщі під нагляд воевідської «Лісової інспекції», якій підлягали лісові окружні інспекції. В Станиславові була така воевідська інспекція і їй підлягали окружні інспекції в Станиславові, Долині і Коломиї. За Австрії не було в Станиславівщині інспекторів-українців, за Польщі був одинокий сл. п. інж. Остап Бобикевич (помер в липні 1970 в Мюнхені) і то протягом тільки одного року, після чого перенесено його до центральної Польщі. Кожна окружна інспекція мала 100—115 тисяч га, з яких кожна лісова маєтність мусіла бути ведена після плану затвердженого Воевідством або

*Ловля риби вночі при світлі лучини
(Фото і видання М. Сеньковського)*

Із зб. Б. Кравцева

Міністерством. У приватних лісах були на вищих постах переважно не-українці, зате в наших лісах (Перегінсько або Богородчани) виключно наші лісники. Лісові добра *Богородчани* були власністю гр. кат. Єпископства в Станиславові. Закупив їх бл. п. Кир Григорій Хомишин від кн. Шинборна. Були розташовані вони біля Станиславова в доріччю Вистриці Солотвинської. В час прилучення Галичини до австрійської держави належали ці добра до польської магнатки Коссаковської, а пізніше шляхом кількакратного купна-продажу перейшли до кн. Шинборнів. По Коссаковській залишилося в Богородчанах багато масивних будівель: палата, латинський монастир, стилевий двір та різні службові будинки. Один будинок перероблено на відпочинкову резиденцію Кир Григорія, в іншому приміщувалася адміністрація дїбр. Добра складалися з лісових комплексів, тартаків, хліборобських економій тощо. Майже всі ґрунти розparcelьовано між селян, для Єпископства залишився невеликий фільварок Горохолина.

Лісові добра Богородчани були розкинені в кількох катастральних громадах, головний їх комплекс був у громадах Нивочин і Лесівка. Цей лісовий масив був розташований на сугорбах, що спадали до «Чорного потоку», тимто й ліси обабіч потоку мали назву «Чорний ліс». Поверхня всіх лісів і дїбр Богородчани охоплювала понад 30 кв. км. Коли йдеться про адміністрацію лісів та маєтності провадив її надлісничий інж. Юрій Нападівич, а описля інж. Богдан Лучаковський; в управі працювали інж. агр. Ришавий як допоміжний касир і канц. лісничий Володимир Мориляк. У Нивочині було надлісництво: завідував ним поляк Думанський, який згідно зі застереженням у контракті купна залишився на своєму пості: йому до помочі був ліс. адьонкт Ярослав Решетило. В лісництві Лесівка був лісничим інж. Ярослав Іванусів. — Урядування в цілій маєтності ведено по-українськи.

Ліси дїбр Богородчани були чудовим ловецьким тереном.

Богородчанська маєтність простягалася на історичному, дуже цікавому терені. З княжої доби залишилося багато слідів напр. у Горохолині орні поля скрізь носять назви, які вказують на те, що там було колись місто: біля села Горохолина в лісі назви урочищ «Дошади Великі» і «Малі» пригадують нам такі самі назви з Галицько-Волинського Літопису. — Біля Невочина, в лісі Берізка «Мідяний Тік», в якому, за переказом старих людей, били гроші. На довколишніх полях з давніх-давен виорювано різні старовинні предмети, напр. перед Першою світ. війною виорано меч, який передано до музею Академії Наук в Кракові. З новішої української культурної спадщини походить богородчанський іконостас, що знаходиться в Національному Музеї ім. Митрополита Шептицького у Львові. Большевики добра знаціоналізували; вищій лісівницький персонал рятувався втечею, всіх побережників большевики вивезли в Московію.

Можливості лісівницької праці

Абсольвенти лісового Виділу віденської Академії Рільництва (Гохшуле фюр Боденкультур) мали до вибору три інституції, в яких могли зарірково працювати, а саме:

1. В адміністрації держ. лісів на керівних постах;
2. В держ. адміністрації забудовування гірських потоків (Вільдбахфер-бавунг);
3. В лісових інспекціях приватних лісових маєтків, за Австрії при ц. к. Намісництві і при Староствах, за Польщі при воевідських і окружних інспекціях.

Ліс-інженери українці горнулися передусім до Адміністрації державних лісів, тобто до Дирекції держ. лісів у Львові. Так було за Австрії. — Польща т. є лівівська Дирекція лісів не приймала засадничо до служби нових лісників-українців, а тих, що залишилися з австрійського часу, переносила до корінної Польщі або передчасно пенсіонувала. В цей спосіб до 1939 р. позбулася всіх українців.

Багато інж. лісників українців працювало при Забудовуванні гірських потоків (біля 70%) і то завдяки тому, що шефом цієї установи на Галичину з осідком у Самборі, був інж. радник двору Михайло Мартинець.

До Інспекцій прив. лісів, які безпосередньо підлягали політичним установам (намісництво, воевідство, староства), як домени поляків, українці не голосилися, крім інж. Остапа Бобикевича, якого й так по році перенесено на Захід.

Абетковий список

українців-лісівників зайнятих у лісах Станіславівщини до 1944 р.

(з доповненням деяких даних по незгаданих у статті)

1. Надлісн. інж. Білинський Михайло, в надлісництві Ослави біля Делятина;
2. Інж. Бобикевич Остап (як вище);
3. Лісн. Войнаровський Н., надлісництво Лесівка, добра Єп-ва в Станіславові;
4. Лісн. Грабовецький Теодосій, лісництво Надвірна, — до Першої світової війни;

5. Лісн. *Гординський* Зенон, лісн. Річка НЛ-ва Рафайлова, до 1930 р.;
6. Інж. *Герчанівський* Дмитро, під час німецької окупації управитель лісництва Галич, з осідком в Крилосі;
7. Інж. *Добрянський* Н. — під час німецької окупації управитель лісн-ва Товмач;
8. Лісн. *Жупник* Іван, л-во Вороненка з осідком в Осередку НЛ. Ворохта, за большевиків на «лісопункті» Ворохта. Помер в 1940 р. Його син *Жупник* Іван, закінчив 1948 р. Академію Рільництва у Відні, тепер надрадник лісництва міста Відня, провадить лісництво Ляйнци;
9. Інж. *Зубаль* Ярослав, за німецької окупації провадив надлісництво Рогатин;
10. Інж. *Іванусів* Ярослав провадив лісн-во Лесівка, добра Богородчани, під час німецької окупації референт в стан. інспекції лісів;
11. Інж. *Іваницький* Н., під час німецької окупації приділений до НЛ. Солотвина;
12. Інж. *Каратницький* Володимир, надлісничий в НЛ Ворохта до 1912 р., опісля радник лісн. і референт в Дирекції лісів у Львові до 1918 р.;
13. Інж. *Карічак* Н., надлісничий в Порогах (тепер священик в Канаді);
14. Інж. *Король* Н., надлісничий НЛ. Зелена;
15. Інж. *Коропецький* Зенон, під час німецької окупації надлісничий НЛ. Рафайлова, тікаючи на Захід, був убитий ковпаківцями в 1944 р.;
16. Інж. *Котис* Олекса до 1924 р. НЛ. Небилів;
17. Інж. *Кобринський* Роман, коротко приділений до НЛ Ворохта;
18. Проф. інж. *Левицький* Всеволод, уродженець Станиславщини, до I-ої світ. війни управитель НЛ. Вістова, в 1918/19 р. в Уряді ЗУНР в Станиславові, як заступник Держ. Секретаря Земельних справ, інж. Мартинця Михайла та шеф лісового Виділу. За польської окупації працював у львівській Дирекції Лісів, як начальник відділу влаштування лісів, опісля приділений до Інспекції лісів на Заході Польщі. За большевиків був професором на ліс. виділі львівської політехніки. За німців працював в управлінні лісів у Равщині. В 1944 р. емігрував до Відня і працював в Дослідному Інституті в Маріябрунн. По зайнятті Відня сов. військами перейшов до Міністерства Рільництва, як перекладач з російської мови. У цьому характері він завсіди товаришив своєму шефові у його службових поїздках в околиці Відня. Під час одної такої поїздки наступив Левицький в лугах на міну, яка урвала йому ногу повище коліна, а другу поранила й попекла. Та завдяки скорій, лікарській помочі і здоровій, сильній натурі він видужав, дістав ренту від австрійського уряду та залишився далі в чинній службі. Помер у Відні в 1963 р.;
19. Інж. *Левицький* Іван, під час німецької окупації надлісничий в НЛ. Надвірна, розстріляний гестапом 1943 р.;
20. Інж. *Луцаковський* Богдан — уродженець Станиславщини. Працював спершу в Столових Добрах Львівської гр. кат. Митрополії при лісовлаштуванню в Перегінську, опісля перейшов до управи лісових дібр Бо-

городчани, де з вибухом війни 1939 року був іменований директором тих дібр. На еміграції в Німеччині, в таборі Карльсфельд біля Мюнхену, розгорнув живу діяльність для охоплення розсіяних по всьому світі лісівників-українців у фахове товариство, що в дотогочасних умовах нашої політичної залежності від окупантів було неможливе. Його наполегливі заходи завершилися успіхом: в березні 1946 р. на конституючих зборах українських лісівників у Кальсфельді утворено фахову організацію під назвою: Об'єднання українських лісників і деревників «Обулід». Інж. Лучаковський став першим його головою. Це Товариство, що існує тепер в ЗСА з осідком в Нью-Йорку, видало у десятиріччя існування гарний «Український Лісницький Альманах». Метою Обуліду — плекати лісницьку традицію, обстоювати справи українського лісництва і репрезентувати українських лісників і деревників так на внутрішньо-національному, як і на закордонному форумі. Інж. Лучаковський був не тільки визначним фахівцем-лісником, любителем природи й замилюваним мисливим, — але мистцем пера: його численні мисливські спомини і оповідання друкувалися часто в періодичній пресі і збірниках. Помер в Еспанії 11 серпня 1971 р.;

21. Інж. *Мартинець* Михайло, уродженець Станіславщини: до I-ої світ. війни був шефом Відділу забудовань гірських потоків на цілу Галичину з осідком в Самборі. Після упадку Австрії в 1918/19 р. став Секретарем Земельних Справ в Уряді ЗОУНР, спершу у Львові, опісля в Станіславові. Відступ УГА застав його в Карпатах, де його схопили польські вояки і без суду розстріляли разом з іншими його співробітниками в селі Присліп 13 червня 1919 р.;

22. Надлісн. *Мартинець* Юрій, управитель лісів Рафайлова;

23. Канц. лісничий *Моріяк* Володимир — управління лісів Богородчани;

24. Інж. *Мурашко* Василь, під час німецької окупації НЛ-во Ворохта від 1943;

25. Лісничий *Наливайко* Іван, НЛ-во Надвірна, я. в.;

26. Надлісн. інж. *Нападівич* Юрій, був директором лісової маєтності Посіч, фундації «Сирітського Захисту» ім. Митрополита Шептицького, рівночасно директором лісових дібр Богородчани, вл. Стан. Єпископство. Під час німецької окупації надлісничий НЛ-ва Посіч. Помер в 1953 р. в ЗСА;

27. Лісничий *Німчук* Іван, працював в Ямнім НЛ. Микуличин;

28. Інж. *Полотнюк* Євген, був лісничим в НЛ-ві Микуличин, енергійний, надійний лісник, розстріляний гестапом за німецької окупації;

29. Лісничий ад'юнкт *Решетило* Ярослав, працював в НЛ-ві Нивочин, дібр Богородчани, убитий ковпаківцями 1943 р.;

30. Надлісничий *Сіменович* Володимир, лісовий референт повітового відділу в Надвірній до 1918 р.;

31. Лісничий *Стрільбицький Володимир* працював в Полянці Чемерівській, НЛ. Микуличин. За большевиків працював в НЛ-ві Делятин, за німців в Микуличині, помер 1952 р. в ЗСА;

32. Інж. *Федюшка* Ярослав працював в управлінні лісів Делятин, тепер держ. землемір в Канаді;

33. Лісн. *Шмериковський* Адам, провадив лісництво Яремче НЛ-ва Микуличин, а також тамошню пестругарню;

34. Инж. *Юркевич* Юрій, працював в управлінні лісів Солотвина;

35. Лісн. *Юркевич* Іван, в рр. 1935—1944 керівник ліс. залізнички НЛ. Ворохта;

36. Инж. *Юркевич* Роман, працював надлісничим НЛ. Рафайлова 1920—1939 р., як останній українець на керівному пості пенсіонований в травні 1939 р. на 53-ому році життя. За большевиків працював в експлуатаційній установі в Станиславові. За німців референт у ліс. інспекції в Станиславові. На еміграції в Австрії в рр. 1944—49 працював як ліс. технік, тепер в Зальцбургу, Австрія;

37. Лісн. *Яницький* Сабін, лісн. Арджелюжа в рр. 1890—1918. В рр. 1918/19 управитель НЛ-ва Ворохта до часу польської окупації;

38. Лісн. *Яницький* Володимир (по батькові) лісн. на Арджелюжі, в 1932 р. перенесений до корінної Польщі в 1932 р., за большевиків провадив «лісгосп» у Ворохті, за німців управляв НЛ-ом Ворохта до 1942 р. Помер в ЗСА в 1963 р.

*

Вельмишановних Карпатських Лісників автор цієї статті просить виправдати його за евентуальні неточності в даних про дати й місця їхньої праці в лісівництві Станиславівщини, спричинені великою відстанню часу, нашим розсіянням по всьому світі, недостатньою документацією, як і меншою вже силою пам'яті. — Р. Ю.

ТИС — ЗАПОВІДНЕ ДЕРЕВО УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Найголовнішим представником найдавнішої флори України є тис ягідний. Тис — це рід шпилькових вічнозелених рослин, які ростуть деревами і кущами. Дерево досягає в висоту 12 до 20 метрів і рідко до 27 м. Гілля починається малоощо не при землі й росте поземо. В пізньому віці гілля не відмирає й тому дерево має переважно форму неправильної колони.

Кущі бувають різноманітної форми, розкидисті, кулясті, плачучі, шпичасті, приземлисті, щільні й т. п. Тис рослина дводомна. На одних примірниках ростуть жіночі квіти, а на інших чоловічі. Плід тиса однонасінний: насіння його оточена принасіником, який не приростає до насіння, що лишається голим, тому й тис належить до рослин голонасінних.

Принасіник тиса, по ботанічному «арілюс» в зрілому стані гарної червоної барви з ледве помітною поволокою світло синьої барви. Шпильки тиса темнозелені, широкі, довжиною до 25 мм опадають за 6—8 років.

Тис вапнолюбна рослина й росте на ґрунтах багатих вапном. Тис рослина тіневитривала й росте навіть під густим покривом букових лісів. Але тис вимагає вологого клімату й росте в горах або в приморських краях. Росте тис дуже повільно й за рік угору проростає на 2—3 сантиметри, в товщину приростає міліметрами. Зате тис досягає максимально віку 3—4 тисячі років.

Тис, хоч шпилькова рослина, але не має в дереві смоляних ходів. Дерево тиса найвищої якості з червоно-бурим ядром, з часом ціле червоніє й тому його називають європейським червоним деревом. Дерево тиса — тисина стійке проти гниття, тому його ще називають негній-дерево, тверде, тяжке, з питомою вагою 0,84, тоді як у дуба лише 0,74. Тисина добре обробляється, полірується, тому його використовували в мебельній промисловості, в різьбарстві, в токарстві та в підводних спорудах.

Ціла рослина тис отруйна; дерево, кора, шпильки, коріння містять у собі сильну сердечну отруту — токсин. І тільки ягоди тиса, себто принасіник «арілюс» є їстівний, неотруйний і нешкідливий, хіба може викликати деяке прислаблення. Де ягід тиса багато, то там навіть приправляють з нього страву — щось в роді компоту, як напр. над Амуром серед українського населення.

Кора тиса червоно-бура й за деякий час лущиться так, як у платана. Плодоносить тис починає пізно після 30 років росту і навіть після 70 років. Насіння тиса має невелику спороможність сходити і це є одна із поважних причин його занепаду. Зате тис легко розножується з кореневих погонів, з гілястих живців, бо галузки при землі легко дають коріння й відділені від матірньої рослини дають початок самостійній рослині. Це широко й використовують тепер у декоративному садівництві для розмноження тиса.

Тис добре витримує порохи та дими населених пунктів, тому має перспективи при зеленому будівництві модерних міст.

Тис це одна із найдавніших рослин нашої землі, бо походить ще з юрського періоду мезозойської доби (180 мільйонів років тому). В тіні тисових лісів перебували тоді динозаври. Зі зміною клімату тис поволі занепадав і тепер відомо в світі тільки вісім видів його: один в Європі, в Малій Азії, та в Північній Африці, три у Східній Азії та чотири в північній Америці. Деякі з цих видів мають принаслідок рожевої або жовтої барви, а деякі мають його на висоту лише до половини насінини, а не на всю висоту, як це є у тиса європейського, про який тут йде мова.

Позаєвропейські види тиса використовуються в декоративному садівництві в Європі й ростуть вони в парках, садах, по містах та на цвинтарях і в Україні також.

Тис європейський, або ягідний, в природному стані росте в Західній Європі, в Середній Європі, в Прибалтиці, в Малій Азії, в Північній Африці, на Кавказі, в Криму, в Карпатах Українських та Словацьких. Деякі дерева тиса виняткового віку, чи з природного стану чи в культурі, взяті на облік і відомі вони тепер цілому світові, як останні могікани з прадавніх геологічних епох.

Як саме дерево тис архаїчне, так і назва його походження архаїчного. Старі римляни називали тис *Taxis*. Це тепер й є ботанічною назвою його роду. Видова назва європейського тиса *baccata* походить з латинської назви ягоди басса. Сама назва тиса у римлян походить ще з грецького «токсон» — лук, що в свою чергу має індогерманський корінь «текс» — штучнозроблений.

Виняткова якість тисини звернула увагу на нього всіх прадавніх народів і його широко використовували для різних виробів. Тому, що його ніколи не було багато, то воно й було дорогим та рідким і тим самим могло задовольнити лише потреби вищих верств, пануючих, духовенства. Вживалося на прикраси царських палаців та Божих храмів. І часто під назвою легендарного кедра ливанського, який ішов на будову храмів та палат, широко був уживаний тис.

В одному з берлінських музеїв ще й тепер переховується високої мистецької роботи різьблена голова дружини Фараона Аменемгета III-го з часів коло 1400 років до Христа.

Тисина була предметом інтенсивного експорту, особливо морськими путями.

Отруя тисини, токсин — це алькалоїд споріднений з вератріном, алькалоїдом із чемериці. Це сердечні отруї, які паралізують серце. Залежно від пори року в листі тиса буває токсину 0,7—1,4%.

Можливості отруїтися тисом невеликі, хіба яка худоба в мішанині сіна спожие якусь кількість тисового листя. В таких випадках коні вразливіші, ніж рогата худоба. У рогатій худобі навіть можливе збільшення кількості молока після спожиття листя тиса.

Коням тис більше шкодить і тому минулого століття управа міста Цюріху в Швейцарії постановила знищити всі дерева тиса на вулицях міста. З великим трудом ботанічному товариству пощастило домогтися відклику такого оригінального наказу і тис на вулицях Цюріху був врятований.

Отруйність тиса дещо перебільшена і напр. у Діоскуріда зустрічаємо вістку, що людина, яка ляже відпочивати в холодку тиса, може не тільки захворіти, але й померти. А Пліній говорить про тис Аркадії, що, коли пити вино із чаш зроблених із тисини, то смерть не забариться. Юлій Цезар

у своїй «Галійській війні» подає, що Катуволькус, цар кельтійських ебуронів, не бажаючи піддатися римлянам, отруївся отруєю із тиса.

Тому, що тисина так насичена отруєю, то на неї не нападають ні вищі, ні нижчі шкідники, і тому ж тиса називають «негній-дерево». Серед решток доісторичних будов Австрії та Швейцарії до наших часів збереглися ножі, серпи з кременя в тисовій оправі. Гребінці для волосся, списи, луки виробляли також із тисини.

Ще в недалекому минулому вживали тисину на стовпи для плотів, особливо для воріт, тички для винограду та для молодих дерев, для межових стовпів. З тисини виробляли крани для бочок з пивом, або вином.

У стародавніх кельтів тис був присвячений богам мертвих і його широко вживали при похоронних обрядах. Цей звичай залишився і в наші дні й не тільки у нащадків кельтів у Нормандії, Ірландії, Велзі, Шотландії, але й далеко поза межами тих країн.

Темнозелене дерево тис до того довговічне, що воно якнайкраще надається бути символом «Вічного життя». Тому його садять на кладовищах по багатьох країнах світу. І напр. центральне православне кладовище Української Православної Церкви в ЗСА у Банд Бруку також обсажене тисом.

В країнах колишньої кельтійської культури при похороні оздоблюють доми гіллям тиса, в могилу кидають галузки тиса під труну, себто на спід могили. Учасники похоронів уквітчують себе гілками тиса. В Німеччині, Австрії та Швейцарії тис із деякими іншими рослинами святять у Вербну (Пальмову) суботу й тоді всі ті рослини й тис називають «пальмою».

Коли перед Зеленими святами та на самі Зелені Свята — за народними віруваннями — багато нечистої сили вилазить із землі та із води й робить чимало пакости мирним людям та їхній худобі, то в неділю після Зелених Свят починається боротьба проти тієї нечистої сили, тим, що в різні щілини та іншого роду дірки встромлюють галузки тиса, який є чудодійним засобом проти всякої нечисті!

У Швейцарії відваром із тисового листя натирають худобу при різних шкірних хворобах.

Та найчастіше вживали тисину — вже із непам'ятних часів — для виробу луків. Тисина тверда, міцна, дуже пружиста й тому ідеально надається на виріб цієї зброї.

Довгими століттями, якщо не тисячоліттями тисина була, по теперішньому висловлюючися, «стратегічним матеріалом» першоступневої важливості. Головніші держави мали приписи щодо експорту та імпорту тисини. Уряди видавали інструкції й накази про культуру тиса і його забезпечення.

Існував цілий ряд розпорядків англійської влади про імпорт тисини, напр., із Ганзейського союзу міст, серед якої могла бути й українська тисина, із Венеції, де вимагали, щоб при кожному міхові імпортованого вина була певна кількість придатної для виробу луків тисини. Справді ж таки, був тис «стратегічною сировиною».

З часів форсування культури тиса в Англії лишилися винятково старі дерева його коло церков. І славетна Магна Карта, якою поступився з своїх самодержавних прав король Джон в користь англійського панства року 1215, була підписана в тіні Анкервайського тиса коло Стейнс, який має в обхваті понад 8 метрів і віку понад тисячу літ.

Під Айршірським тисом була підписана злука Англії та Шотландії. Одним словом тис у житті британців так багато нагадує, що даром в англійській мові тис називається «англійським», а не європейським, або ягідним.

Найбільший тис у світі росте в Шотляндії у Фортінгаллі. Він має понад 16 метрів у обхваті і понад три тисячі літ віку. В Німеччині найстарший тис росте в Менсгагені в Мекленбурзі, він має понад півтора тисячі літ. В Україні відомі дерева тиса понад сто літ віком.

В культурі відомо понад 58 відмін тиса, які ростуть по кладовищах, парках та по приватних садибах в усьому світі. Тис дуже витримує підстригання, тому його й використовують у декоративному садівництві. В 16—18 сторіччях була особливо велика мода на підстригування тиса не тільки окремих кущів, але й цілих груп дерев. Винятково популярними були групи «Родина» (на якій було представлено батька, матір і дітей), «Адам і Ева», «Ева і змій», «Св. Юрій убиває дракона» і т. п. В цій останній композиції дракона робили вже не з тиса, а з пльоча.

Таке широке та давнє поширення тиса лишило свої сліди не тільки в іменах людей, як Іво, Ібо, Івальф — у прізвищах, як Айбель, Тис, Тисяк, Тисовський, Цісик, — у місцевих топографічних назвах: Ібах, Іберг, Ібенштайн, Айбах, Айберг, Айбзее, Валь Тессіно, село Тисів, річка Тисьмениця, ріка Тиса, потік Тисовець, Тисовий Яр і т. п.

Перед винаходом стрільного пороху тис масово винищувався на луки та стріли та інші дерев'яні вироби, а після винаходу стрільного пороху попит на тисину не зменшився і найбільше його вирубували в 17—18 століттях, коли тис був предметом інтенсивної торгівлі між європейськими країнами.

Польський дослідник Контний (1937) на підставі архівних матеріалів ствердив, що протягом 17—18 століть на Гуцульщині винищено понад сто тисяч дерев тиса, бо тоді кріпаки платили й данину панам деревиною тиса. Він сам находив на Гуцульщині уже тільки пні тиса проміром 180 см. Уже, як велику рідкість показували 1885 року на державній виставці в Будапешті пень тиса в 120 см. проміром, привезений на виставку з урочища Чорний Грунь Богданського лісництва на Закарпатті.

Мадярський дослідник Рохел (1821) писав, що сотки років тому тис у верхів'ях Тиси займав суцільні площі великих розмірів, які були пізніше винищені людиною.

Тис, як рідкісне дерево, було приступне лише визначнішим людям, як князям, багатіям, або просто винятковим людям. Автор «Слова про Ігорів похід» дає нам такий приклад: «А Святослав сновиддя мав мутне на горах київських: «Як стала ніч над домом, казав, — на ложі *тисовім* мене вдягали в чорну паполому».

Довбушева любка Дзвінка з гордістю заявляє: «В мене двері *тисовії*, не злодіям до розлому!».

Пишно величальна мова наших українських колядок та щедрівок, які склалися в давні часи, коли й уживання тиса було поширене, часто підкреслює, що «Стоїть же стоїть нова світлонька, а в тій світлоньці *тисовий* стослик». «А в тій світлоньці, а все столове, а все столове, все *тисовії*».

У великому збірнику українських колядок та щедрівок, виданому Академією Наук УРСР (1965) у Києві, часто підкреслюється, що столи в світлоньках *тисовії*. В одній колядці підкреслено, що сходи *тисовії*. В іншій колядці: «А все волове, все половії, на них роженки все золотії, а воловоди все шовкові, на них ярма все *тисовії*».

Знову інша щедрівка підкреслює, що «А во Львові в кам'яниченьці стоять варстати все *тисовії*, да сидять ткачики все молодії. Стоять столики все *тисовії*, да сидять шевчики все молодії».

Протягом останнього століття тис почав масово зникати, бо він як порода тіневитривала, тісно зв'язаний з пралісами. Суцільні вирубування пралісів приводять до зміни екологічних умов, які раптом стали згубними для тиса.

Тепер тис у природному стані нараховує в Німеччині 30 тисяч, в Австрії 10 тисяч, в Чехії і Моравії разом 10 тисяч, в Угорщині 28 тисяч. На Словаччині в долині потоку Гарманець у Великих Татрах тиса найбільше, бо аж яких 160 тисяч дерев. Зате на словацьких Великих Татрах його нема. На схилах польських Великих Татр він зустрічається поодинокі поміж буковими лісами. Невеликими кількостями зустрічається тис також у румунських Карпатах, зате досягає там майже максимальної висоти в 24 метри.

Тепер тис у всіх країнах його природнього росту виключений з нормального господарського обігу і взятий під охорону закону. Створено заповідники, де зберігають тис, встановивши умови найсприятливішого росту для нього.

Невеликим заповідником тиса є Тисовий Яр Черновецької області, Кучерівського лісництва з невеликою кількістю тиса. Невеликі заповідники тиса знаходяться в Закарпатській області в лісництвах: Косовсько-Полянському, Діловецькому, Велико-Бичківському, Вишнебистрицькому, Білотилянському, Жденівському з кількістю тиса, як дерева, так і кущів від декількох примірників до ста дерев в урочищі Соколове Косовсько-Полянського лісництва. Найбільший тисовий заповідник Закарпатської області — це «Уголька» Буштинського лісокомбінату; вона має 4600 га букового пралісу, в якому ростуть понад 1500 дерев тиса.

Найбільший тисовий заповідник в Україні це Княздвірський Івано-Франківської області на крутому березі Прута за 20 км від Коломиї. У висліді довготривалих заходів науковців австрійська влада року 1914 проголосила тисовий ліс «Княздвір» заповідником. Тоді мав 30 га і кругло 30 тисяч дерев. Та прийшли тяжкі часи першої світової війни і багато тисових дерев було зрубано.

По довголітніх стараннях польських науковців польська влада знову проголосила тисовий ліс «Княздвір» заповідником аж до 1932 року. Після першої світової війни в ньому залишилося яких десять тисяч дерев проміром не менше чотирьох сантиметрів. Місцеве населення скористалося з частих переходів фронту з рук у руки майже повністю!

Тепер заповідник «Княздвір» поширено до 70 га. Всіх дерев тиса в Україні нараховують кругло 11 600 штук. Менші кількості тиса ростуть ще в Криму, в Прибалтійських республіках, в Грузії та в Приморській області на Далекому Сході.

Дерево тис засуджено на загибель в найближчих геологічних епохах, які трохи довші, ніж людські покоління, тому ця стаття є дуже й дуже передчасним дзвонінням над ще дуже довго живучим тисом.

Для написання цієї статті використано численну літературу англійською, німецькою та російською мовами. Дані про тис в Україні подано за книжкою — С. М. Стойко «Заповідники, та пам'ятки природи Українських Карпат», Львів, 1966 та «Карпатские заповедники», Ужгород 1966.

Роман Юркевич
дипл. інж. лісництва
Зальцбург, Австрія

КАРПАТСЬКА ФАВНА І ЛОВЕЦТВО

Звіростан Карпатських гір і лісів різноманітний і багатий. В лісах, кітловинах обох Бистриць — надвірнянської і солотвинської — і Пруту виступали такі породи: олені, серни-рогачі, дики-кабани, зайці, а з хижаків вовки, ведмеді, рисі, лиси, дикі коти (жбіки), з дрібних — лісні куниці, видри і норки, з ловецьких птахів — готури, тетереви, орляки та слукви.

Олень — це гордість Карпат. Увесь мисливський світ високо цінить, як трофеї їхні порожджа («вінці») та два кливаки «грандлі».

Карпатський олень є рідним братом альпійського та багато від нього потужніший. Вага карпатського оленя-бика є майже два рази більша чим альпійського і таке саме відношення є між їхніми трофеями. Трофеї оцінюють після доволі скомплексованої, у ловецькому світі загально прийнятої, пунктації. Альпійські олені це дегенерати карпатських. Причиною аж такої великої різниці в одній і тій самій породі є карпатська корма і природна селекція. Селекція, тобто прорідження оленячого поголів'я є спричинене гострим, карпатським кліматом, як також хижакими, передусім вовками. Жертвою хижаків падають головно лані і слабший молодняк, а рідше бики в силі віку. У цей спосіб створюється рівновага між оленями-биками і ланями, а це саме є доцільне і корисне для будови вінців у биків. В Карпатах відношення биків до лань бувало як 1 до 3. Тому бики не висилуються, а по відбутому риковиську, набирають ваги й сили на полонинних отавах. В місяці жовтні отари овець і стада коров сходять з полонини і тоді на них спокійно.

Полювання на оленів відбуваються під час т. зв. риковиськ, тобто парування, в Карпатах приблизно від половини вересня до перших днів жовтня. Насилення (зване на Гуцульщині «лупом») припадає коло свята Чесного Хреста.

На теренах Станіславівщини, під час риковиськ польовано головно в надлісництвах — на Пруті у Ворохті і Микуличині, на надвірнянській Бистриці в Рафайловій і Зеленій, а на солотвинській Бистриці в приватному надлісництві Пороги.

З т. зв. наємними ловцями не було клопотів. Вони діставали приділеного надлісництвом побережника та двох людей — одного т. зв. «вислуха», другого для послуг. «Вислух» мав за обов'язок вислухувати, де ревуть бики, самітні чи з ланями, та зголошувати ловцеві зглядно побережникові місце їх скупчення. Послугач — пильнував приміщення ловця, а як воно було в колибі, мав дбати про постійну ватру, особливо в холодні ночі. Ловець дбав сам про свій харч. Надлісництво Рафайлова, яким я за Польщі керував, нараховувало адміністративно 18 тисяч га, за ловецьким засягом, а після

придільення частини надлісництва Зелена і Татарів, біля 25 тисяч га. Ревір простягався на заході від гори Сивулі по Добошанку, Синяк і Хом'як. На півд. сході по границю з Закарпаттям. До відстрілу призначувалося по одному оленеві-бикові на тисячу гектарів, та в дійсності не відстрілювалося навіть половини наміченої норми. Тут треба сказати, що Надлісництво Рафайлова було під ловецьким оглядом зарезервоване для репрезентаційних ловців; платних відстрілів оленів було мало.

Приготування до ловів роблено заздалегідь на протязі цілого літа. Поповнювано давні солянки, закладано нові і на це зуживано загально 2—3 тисячі клг. кам'яної соли. Сіль держить в ревірі власну і стягає чужу звирину із заграниці. Будовано домики і колиби. Домик з кругляків коштував 200 зл., а колиба 100 зл.

«Репрезентаційники» становили категорію мисливців — були це переважно члени уряду або їхні гості, а поза тим генерали, віце-міністри тощо. Було між ними дуже мало замилюваних, рутинованих ловців німецького покрою, зате багато снобів, які до шляхетної рідкої звирки-оленів — стріляли, як до стада куропатв чи качок на т. зв. «підриву», взагалі не приміряючи. Між ловцями бував часто теж лісник-директор відомої білоруської пущі Біловежі. Він ловець-романтик просив про приміщення не у вигідному мисливському домику, а в колибі, у тому символі Карпатських гір! Хоч і не здобув він «вінців», та однак був завжди дуже вдоволений. А знову був і такий ловець, який прибував без зброї, а навіть без фотоапарату, ніби не на лова, а тільки, щоб полюбуватися чарівною, осінньою природою в Карпатах та почути, як олень визиває противників на бій. Був це К. Бартель, який від слюсарчука дійшов до професури у львівській політехніці та проводу польського уряду. Він теж волів колибу чим вигоди ловецького домика.

Репрезентаційні ловці були гістьми надлісництва і від хвилини прибуття аж до від'їзду були виключно на його удержанні — не раз навіть на протязі двох тижнів. Після обіду роз'їздилися по ревірах в супроводі приділеного їм персоналу, а саме моторовою дрсиною в лісництва Довжинець і Салатрук, кінно — верхом у Річку і Рафайловець. Далі їх прохарчування відбувалося в той спосіб, що хлопці-носії виносили їм щоденно в менажках-термофорах обіди. Виходили ранком, щоб на полудне бути на місці, а тому що віддали були значні, подекуди до 15 кілометрів, то обіди мусіли бути готові вже о 8-ій годині рано. Було з цим багато клопоту і праці. Ловецькі домики мали залізні печі до огрівання приміщення та підогрівання страв. Сухі харчі, на снідання і вечері, постачано ловцям в міру запотребування.

Не бракувало між ловцями і різних «заверниголов». От наприклад, у ловця Х. бики хвилево замовкли і він вимагав перенесення в інший ревір... або пані генералова С., приміщена в ловецькім домику «під Пікунами», забажала на снідання вівсяних платків, а замість нормального чаю — рум'янковий і т. п. Дирекція державних лісів старалася компенсувати кошти прохарчування ловців тим, що після ловів уділювала надлісництвом т. зв. ренумерації, але ці рідко покривали дійсні видатки. У той час усе «книговодство», тобто облік запотребувань і видатків, був у моїх руках та мого помічника Степана Сороки з Войнилова, Калущина.

В день приїзду партії ловців лісові й ловецькі стражники вже з ранку очікували їх на станції залізнички в Рафайловій, гуторили про різні ловецькі пригоди, м. ін. як то легендарний «нанашко Сіран» (Василь Хопляк з Вовкана), будши ловецьким стражником австрійського архикнязя Оттона

(батька останнього австр. цісаря Карла), підвів «архидука» в ревірі Довжинець до двох биків під час їхньої боротьби і їх обох убив ловець «дублетом». На пам'ятку цього Сіран одержав ловецький ріг до наслідування реву («бу-тіння») бика, щоб легше було до нього підійти. Цей ріг з виритим надписом «архидук» посідав опісля старий, передвоєнний побережник Юра Смеречук і був на нього вельми гордий.

На час риковиськ, тобто від «Главосік» (11 вересня) до 10-го жовтня, припинювано в лісах усю виробничу діяльність: в лісі були в той час тільки стражники і «вислухи». Місцеве населення сприймало цей ловецький місяць зі справжньою полегшею і радістю: уся мужва від 16-го до 70-го року життя мала відповідне заняття. Надлісництво Рафайлова затруднювало тоді сотки людей. В порівнянні з лісорубством їх праця не була тяжка. Вони звиклі до колиби, а попри «днівку» надлісництва і від панів капнув якийсь «грейдар», — а як вже упав бик, то і м'яса було доволі.

Перша світова війна, довготривалі бої в Карпатах доценту винищили звірку, а передусім оленів. Міг я це ствердити, коли в 1920 р. перейняв керівництво надлісництва Рафайлова. Рапорти стражників були безнадійні — ніде ні сліду «папірка» тобто ратички. Щойно по десяти роках поголів'я оленів збільшилося так, що треба було вести ловецьку господарку — зі зброєю. Для вирівняння статі, між оленями-биками і ланями, восени, по риковиську надмір лань відстрілювано, вибираючи в першу чергу старі, ялові штуки т. зв. «клапані» зі звисаючими вухами. Зросло поголів'я серн, але до них не застосовувано окремих господарських заходів. Їхній стан проріджували їхні вороги число 1 — рисі. Замітне те, що в міру приросту поголів'я серн більшало теж число рисів, які не підлягали охороні.

Дальшою породою звірини на теренах Станиславівщини є *серни-рогачі*. По суті належать вони до низинних і підгірських ревірів і як автохтони знаходять там добрі умови розвитку і тим самим будують нормальні паростки-трофеї. Вправді вони живуть і у високогірських теренах, і то навіть численно, але там, внаслідок гострого клімату, їхні паростки не досягають нормальної величини й краси. Олень скидає-мінє своє поріжжя в місяці березні, а новий вінець наростає йому протягом наступних трьох весняно-літніх місяців, в яких має доволі корму, щоб випродукувати повновартісний трофей. Натомість старий сернюк губить старі паростки в жовтні, а виростання нових припадає на зимові місяці, тобто на «переднівок» паші. Тому то паростки «горішняків» своєю масою і будовою стоять далеко поза їхніми побратимами з долин.

Лови на цапа-рогача відбувалися різно: весною (травень-червень) на «підході» або з «під'їзду», далі на «засідці» при пашних лісних енклавах або врешті з заздальєгідь побудованих на ту ціль «амбон» під час сернячої рійки в липні на «вабця» — інструмент, який наслідував різні сернячі зови.

Дальшою ловецькою звіркою на терені Станиславівщини є пролетар-посполитий *заець*. Зайців бувало багато в низинних ловецьких ревірах однаково лісних як пільних. Траплялися вони теж в горах, звичайно біля людських осель, а навіть високо понад 1000 м н. п. м. оскільки там зимовано худобу. Гірський заець це дійсний герой, який зумів встоятися перед багато численнішими, як на долах, ворогами, такими, як жбік, рись, пугач, орел і т. п. Полювання на зайців відбувалося в лісних ревірах з нагінкою, на полях в т. зв. кітлах, а в горах з ловецькими гончими псами.

Дики-кабани належать до посполитої звірини Станиславівщини у всіх лісних ревірах, від низинних до гірських включно. Низинні і підгірські ревіри надаються їм для прожитку краще (через обильність корму з букових

дерев), чим високогірські, шпилькові ревіри. Та живуть вони і там, наприклад на Пруті у Ворохті, обох Бистрицях в Зеленій, Рафайловій і Порогах. Дики, великі шкідники у рільництві, спричиняють дошкульні шкоди в бараболиськах, вівсах, кукурудзах й ін. особливо на полях розташованих біля лісів. Та вони й корисні для лісних господарств, бо риючи за кормом, нищать лярви лісових шкідників, які зимують в землі.

На дикив полюють зимовою порою з нагінкою, — найкраще на «новослідиці», бо тоді, маючи на снігу свіжу тропу, легко віднайти місце їх днювання. Часто трапляється, що дики при некорисному вітрі, проривають нагінку і подаються поза ловецький кордон, а тоді входять в гру пси-дикарі. Поза збірними ловами бувають принагідні на підхідне при допоміг пса, найкраще ямника-денунціанта, якого дик-одинець просто ігнорує. Засідки ніччю при управних полях мають радше захисний чим ловецький характер. Кливаки дика-одинця є ловецьким трофеем. (Горішній кливак називається «файка», долішній «шабля», — виміри цього останнього вирішують оцінку трофея).

З пернатої ловецької звірки Станиславівщини на низинних і підгірських теренах виступали постійно — тетерев, орябок, куропатва, перелетом — слуква, перепелиця, а далі птаство водне і болотне. На гірських теренах Пруту і обох Бистриць виступали стало: готур, тетерев, частинно орябок, перелетно слуква.

На водне й болотне птаство та на куропатви полювали звичайно при допоміг псів. *Слукви* стріляли звичайно весною під вечір на перелетах, званих «тягами». *Орябки-когути* стріляли на «вабця» (мосяжна бляшка, або купна соплка). Найкраща їхня реакція була в місяці вересні. Полювання на *готура* відбувалися весною (квітень) на т. зв. «токах». «Точком» називається місце, де готури щороку западають на нічліг, а весною в часі парування «співають», очікуючи «готовок», які скоросвіт до них прилітають. Місця на нічліг вибирають готури звичайно високо, де їх не непокоїть лісова маніпуляція. Їх «любовна пісня» — це ледве чульне терликання, строфа кінчиться т. зв. «шліфуванням», в часі якого готур на хвилину мовкне, а тоді ловець може до нього підступитися на скорих два-три кроки та знову в безрусі ждати на чергову пісню, аж дійде на відлеглість стрілу. Стріл до великої птиці, яка сидить на смерековій галузі не надто високо, в додатку дробом (шротом) є легкий і певний, але з ним треба спішитися, бо як тільки одна готка сплине на землю, то всі готури злітаються за нею, а тоді вже тяжко дійти до стрілу, бо когути танцюють і підскакують, щоб їй приподобатися. Готурячим трофеем є хвіст, званий вахлярем, в якому є 18—20 чорних пер перетиканих на кінцях білими плямами.

Тетерев — в загальному низинна птиця, хоч живе вона і в Альпах. На терені Станиславівщини виступають тетереви в підгірських районах, виводяться в більших лісових комплексах, а токують переважно на селянських полях. В Карпатах виступають тільки спорадично. Тетереви токують на землі, а полюють на них із заздалегідь приготованих будок з чатиння. В часі токування тетереви зводять завзяті бої зі собою, стараючись відігнати суперника з «точка». Стріл відданий до одного з воюючих, зовсім не полощить другого і не перериває токування.

Із хижаків у лісних ревірах Станиславівщини, найгрізнішими шкідниками звіринного світу Карпат були *вовки*. В низинних і підгірських районах виступали рідко, хіба тільки зимою переходом. Зате постійно жили в Карпатах і там виводилися. Зимою прокормлювалися вони ліською звіркою,

головно оленями, а літом домашніми тваринами, які випасалися на полонинах. Звичайно ніччю вони несподівано вривалися в овечу кошару і стинали по кілька штук, заки їх зауважили і прогнали. Також молодник, який ночував поза кошарою, ставав жертвою їх кровожадности. Зимом під час великих кіпних снігів і замерзлих потічків, т. зв. мозіляк у зворах, вовки (3—4 штуки) зганяли ланю чи озимка у звори, де на леду вона чи він розщипалися і там вони їх допадали і стинали. У надлісництві Рафайлова, зимою 1924/25 р. одна тічня вовків стяла яких 50 штук оленів: залізні пастки, наставлювані при недоїдках їхньої добичі, не давали ніякого вислідку; вовки взагалі не верталися до них, шукаючи завжди свіжого корму. — Весною, на чорній стопі не удавалося їм так легко, як зимою, заловити оленя, хіба вагітну ланю, або з малим телятком. Ранньою весною, заки «мішання» (вівці й кози) появилися на полонині, наставляв для вовків «передновок» і дошкульний голод. Тоді вони втрачали притаманну їм обережність. Одного разу під кінець травня в надлісництві Рафайлова зігнали були три вовки вагітну ланю в лісництво Довжинець і стяли її між робітниками, які працювали при культурах. При стятій лані наставлено сильне, вовче «залізко», в яке, все таки, по одному в наступні ночі вони попали.

Здавен-давня старалися лісники різними способами позбутися вовків з ревіру, а бодай зменшити їх поголів'я. В тій цілі наставляли м. ін. пастки т. зв. «снопи», та вони не давали сподіваних вислідів: гинули в них рисі, борсуки, навіть готури і орябки; був випадок, що згнула одна необережна людина.

З котячої родини виступали в наших лісах два хижакі: рись і дикий кіт, званий жбіком.

Рисі були карпатськими автохтонами і жили у високоположених ревірах — на Пруті в надлісництвах Ворохта, Микуличин, на надвірнянській Бистриці в надлісництвах Рафайлова і Зелена і на солотвинській Бистриці в надлісництві Пороги. На Підгір'ю стрічали їх рідко. Головним кормом рисів були серни, хоч і не гордили вони дрібною звіриною і птицею, як готуром чи оряркою. Зі зростом сернячого поголів'я збільшувалося завжди і число рисів. Рись це гарна звірка, справжня окраса гірських ревірів. Їх ворогами, крім людини (хоч були вони під охороною), були вовки, які при зустрічі завжди їх перемагали.

Жбік — це мешканець лісів на ровені і підгір'ю, — дуже рідкий у горішніх районах Карпат. Він полюбає підгірські ревіри, обильні в дрібну звірину, як заць, дикий кріль та птиці, які гніздяться на землі. З побратимом рисем «не п'є води з одного джерела» . . .

Лис — це звірка посполита в низинних ревірах Станиславівщини. У високогірських ревірах, через брак відповідної поживи (мишей, зайців тощо) їх менше. Лови на лиса бувають різноманітні. На траферетних ловах з нагінкою трапляються лиси в соняшні дні в обставлених заступах і вони тоді становлять атракцію для ловців. Інший рід ловів на лиса в одиночку з «вабцями», такі лови, хоч мало практиковані, але цікаві й емоційні. Ті вабці наслідують «князяння» зайця душеного лисом, або звуки миші, а на миші лис дуже ласий . . . Полювали теж із ямником, який виганяв лиса з ями на стріл ловця.

Ведмідь — це найбільш атрактивна звірина Карпат. На терені Станиславівщини живе він на Пруті в надлісництві Микуличин і Ворохта, в Надвірнянщині в надлісництвах Зелена і Рафайлова, на солотвинській Бистриці в Порогах. Кількість ведмедів на цих теренах була назагал нормальна, тобто

чисельно відповідала спроможі прокормлення. Ведмідь, як велика звірина (вагою доходить до 300 кг), до прожитку потребує багато різноманітної корми, яку спроможний знайти тільки на значних просторах і тому мусить мандрувати. Тому ж і годі взяти його під облік так, як іншу звірку, на новослідці чи болоті. «Загавровує» ведмідь нормально перед снігом. Хоч і за польської займанщини не бракувало в Карпатах ведмедів, то зустріч з ними була залежна від щастя. Не раз треба було сходити «пару постолів», щоб побачити жируючого ведмеда, літом в малинику, восени в явірнику, чи гогознику. Тільки раз пощастилося мені зустрінути їх вісім штук в громаді — дві ведмедиці, одну з трьома «тулуками», другу з двома і самця-одинця. Мав я тоді змогу їм ближче і довше приглянутися. Було це в Довжинці під Добошанкою. Цікаво було бачити, як мами кормили своїх вже чималих піврічних малят. Мама роздирали лабами змуршілі смерекові пняки, в яких виводилися всякі насікомі, а малята поквално встромляли в отвори «ню-ручки» і виїдали товсті лярви. То знову підважували ведмедиці кам'яні плити, під якими ведмедики знаходили різну поживу, передусім слимачню.

Всяка лісова звірка, включно з ведмедем, оминає людей за винятком ведмедиці з тулуками; атакує тільки тоді, коли хто зненацька віч-на-віч зустрінеється з нею. Туристам, які мандрують туристичними шляхами, це найменше загрозувало, бо вони, як ловецька сторожа повідала, «ходять лісами гейби хто пару волів гнав долів зрубамми», а вже «вархолять, що й на десятий ґрунь чути» . . .

Ведмежа корма є різноманітна: з природи ведмеді є «всеїжамми-омніворамми», але першенство дають м'ясові. Не погорджують і падлиною, сповняючи корисну санітарну службу. Поза тим «пропадають» за лісовими овочамми — малиною, яфорамми, гогодзамми, яблукамми і навіть рябиною, що її на Гуцульщині звуть «скорухом», а якої в Горганамми багато. Взагалі ведмеді люблять «солодощі», а навіть смерековий сік. Щоб його добути, здирають зі смерека кору. Цим спричиняють вони в лісі значну шкоду, бо не тільки що смерека висихає, але, хворіючи, приманює і розмножує шкідників (корників), які становлять загрозу для довкільного здорового деревостану. Ведмеді, як дехто твердить, мають теж бути плондрувальникамми пасік. Серед лісової звірини ведмеді здобувають не багато м'яса, найбільше хіба серед диків-кабанів і то тільки лях і підсвинків. З одинцямми, збройнимми в гострі «шаблі», не легка справа, а вислід двокою буває також сумнівний. Швидконога лісова звірка, як олені і серни, є назагал перед нимми безпечні. — Головну частину м'ясної, свіжої корми черпають ведмеді головно на полонинах, серед домашньої тварини, спричиняючи значну шкоду. Інколи воли, корови і коні ночували вільно на полонині, тож ведмідь користав з цього, добирався до тварин, роздирав навіть великого вола чи коня. Одиноким ворогом ведмеда була і є людина. Ведмеді гинули від куль управнених мисливих, але багато більше від чигунів. На терені Станиславівщини в часі між двома світовимми війнамми, за кругло 20 років, відстрілено легально, оскільки не помиляюся, всього 5 ведмедів. В 1930 р. вийшов був закон повної охорони медведиць, а відстріл ведмедів став залежним від дозволу міністерства рільництва, і тоді цього детримувано суворо. Медведів стріляно з переважно сталих «амбон», біля яких звичайно лежала прив'язана принада, бо ведмідь любить її відтягати. За принаду служили старі знеможені коні, яких привожено лісовою залізничкою з Надвірної до Рафайлової. Кошт 5 злотих за штуку і то тільки за м'ясо, бо шкуру звертали продавцеві. Зимому такі стервиська служили до відстрілу іншої, хижачької звірки, як лисів, інколи вовків. Не багато ведмедів гинуло з рук управнених до

відстрілу ловців: багато більше падало від чигунів, які їх стріляли не для здобуття трофею-шкури тощо, бо на цей товар попиту не було, а радше, щоб позбутися нахабного гостя, який їм пакостив і унеможливив ловлю куниць.

Лісна куниця — (треба відрізнити від домашньої, яка перебуває в людських оселях і нищить домашнє птаство) — це соболь європейських лісів, футро якої здавен-давна було вельми цінним. Особливо по першій світовій війні, в декаді 1920/30 попит на шкіри куниць, а з тим і ціна на них була незвичайно висока. Жидівські торговці мишкували за ними по гірських оселях і платили за зимову шкірку навіть 20—25 американських доларів, значить стільки, скільки коштувала молочна корова. Це посилювало чигунське ремесло. Та не тривало воно довго: така госса скінчилася в 1919 р. в наслідок господарської депресії в ЗСА і ціни куничної шкірки злетіли з 20 дол. до 3—5 польських злотих, і тому чигуни перестали нею цікавитися.

Куниця жирує по ґрунях, а не на зворах, тому то й залізка на неї розставлявано здовж ґрунів. Принада мусіла бути засадничо оленяча, найкраще з бика стріленого під час риковиська, бо тоді вона дуже чутна. Чигуни стріляли оленя в час риковиська (вересень-жовтень), стягали його у звори, вкривали чатинням і під кінець жовтня наставляли пастки. Бувало, що ведмідь наткнувся на таке залізко, та він тільки струснув його лабою і за ніч обчистив всю принаду. Тоді на ведмедя наряджувано «самостріл». Біля пляя клали у відповідне приземне дупло кусень м'яса а напроти прикріплювали кріс і так прицілювали, що, як тільки ведмідь потягнув за м'ясо, падав стріл і його поцілював. Чигуни були в цьому мистці.

Наприкінці згадаю ще про міжнародні ловецькі виставки, які я відбував та мав на них нагоду подивляти трофеї так з ловищ Станиславщини, як і інших галицьких ревірів. В 1910 році бачив я виставку у Відні (Пратері), де було багато прегарних оленячих вінців з Карпат. В 1930 р. був я на виставці в Липську, а врешті в Берліні в 1937 р.; де я виставляв трофеї з надлісництва Рафайлова. З ревірів Станиславщини, а саме з Рафайлової була там рекордова шкура ведмедя з лобом, що його уполював ліс. інсп. В. Р. в 1928 р. Решта Рафайлівських експонатів находилися в польському павільйоні, а саме шкура рися з лобом, три гарні оленячі вінці, готур в токуючій поставі і тетерева на кедровій таблиці.

Про звіростан і ловецтво в Карпатах та взагалі в Станиславщині можна сміло написати цілий том — та я обмежився тільки до того, чого зуб часу не успів ще цілком затерти в моїй пам'яті.

ЧОРНИЙ ЛІС

Як їхати гостинцем зі Станиславова в Карпати, то минувши Лисець, починає майоріти праворуч смуга лісів, що ген-ген у сизій даліні зливається з карпатськими горами.

Ця смуга лісів тягнеться вздовж границі двох повітів — станиславівського і калузького, з північного сходу на південний захід, і врешті лучиться з масивом високих гір.

Увесь той простір до війни був покритий лісом; якимось якби темнішим як інші ліси. Деколи, особливо під дощ, цей ліс видається гранатовим, майже чорним. Це і є Чорний Ліс.

Терен Чорного Лісу — це типічна підкарпатська горбовина, поперерізувана безліччю ярів, потічків, млак.

Головна течва Чорного Лісу — це маленька річечка Чорний Потік, від якої, здається, й пішла назва Чорний Ліс. Знову ж назва річки взялася з того, що в ній дивно темне дно, від якого в хмарну днину вода виглядає чорна.

На сході, від Богородчан і Солотвини, відноги Чорного Лісу доходили до ріки Солотвинської Бистриці, на заході, від Калущини, Чорний ліс сягає по річку Луквицю.

І Чорний Потік і Луквиця впадають до ріки Лукви, що під селом Залуквою, недалеко від Галича, вливається до Дністра.

Ліс у Чорному Лісі переважно чатинний, смерековий, перетиканий ялиною, з домішкою бучини, осики, берези, явора, липи, граба. Місцями, зокрема по калузьким боці, чисті деревостани букові. До війни стояли ще в Чорному Лісі, у багатьох секціях, старі смерекові сигли.

У підшитку буйно росла ліщина, бузина, калина, на мокровинах — лозина. На зрубках буяли ожинники і малинники. По галявах і по зворах високі трави, осока й очерет.

Назагал у цілому Чорному Лісі дуже багато молодників і запустів, таких густих, що їх пройти не було можна.

Де-не-де, в недоступних місцях траплялися старі вітроломи, в які людська нога не вступила.

Взагалі Чорний Ліс був мало доступний. Проходили наперек нього всього три чи чотири лісові дороги, зі станиславівського боку у калузький. Позатим були ще в Чорному Лісі т. зв. вивозові дороги (ними вивозили дерево зі зрубів), «ленії» й поперечки та чимало стежок знаних лише старим лісникам і чигунам.

Через великі кошти транспорту, чистий дохід з лісового господарства був відносно низький. Найближча до Чорного Лісу залізнична лінія проходила на північ від нього, з Калуша до Станиславова; найближчі залізничні станції були Вістова, Боднарів, Майдан, і Станиславів.

Південною стороною проходила т. зв. «лісова колейка», якою вивозили з Чорного Лісу колоди зрубаних дерев.

Увесь комплекс Чорного Лісу був незаселений, з винятком гаївок, лісничівок і надлісництва, що тулилися по краях Чорного Лісу.

Людські оселі лежали поза Чорним Лісом. Як вінком оточували Чорний Ліс села: Грабівка, Завій, Рип'янка, Вістова, Боднарів, Майдан, Посіч, Нивочин, Лесівка, Гринівка, Глибоке, Пасічна, Росільна, Пороги.

Жили в тих селах люди убого, бо земля була ялова і родила переважно бараболу, ячмінь, овес. Але в пригоді ставав Чорний Ліс. Він давав прожиток соткам селянських родин. Чоловіки знаходили в лісі працю як рубачі, возії кльоців, фізичні робітники при лісовій адміністрації, робітники по навколишніх тартаках. Кілька десятків було побережниками.

Жінки мали сезонну працю в культурах. Були люди, що жили з грибарства і ягідництва.

В деяких селах люди промишляли хатнім деревним промыслом: виробом гонтів, боднарством, стельмашством, виробом ложок, віників, плетенням васогів до возів, виробом саней і т. п. Були й такі, що вели дрібну торгівлю деревом: порізані дошки возили на Поділля, міняючи його там на збіжжя. Ще інші возили до довколишніх міст — Станиславова, Богородчан, Солотвини опалове дерево, дрібний будівельний матеріал, стовпики, тички тощо і з того жили.

Чорний Ліс був багатий на ловного звір'я. Водилися тут стадами дики (дикі кабани), безліч сернів, тубильчі олені й захожі, що зимою стадами сходили сюди з високих гір. Деколи з недалеких Карпат забрив і медвідь. Бувало, що зимою забігали з гір вовки.

З дрібної звірки були в Чорному Лісі: лиси, борсуки, куниці, тхори, ласиці, горностаї, вивірки. Очевидно, що не бракувало заяців. У Чорному Потоці жили видри. У водах у Чорному Лісі, в Чорному Потоці й Лукавиці, водилися щупаки, окуні, мнюхи, клені, плотиці й раки. Траплялися в Чорному Лісі два, сьогодні вже рідкі в Європі звірки, над лісовими потічками нориці, а в лісових гущах дикий кіт.

Було подостатком і пернатого звір'я — яструби, крогульці, кані, соколи, різnorodні сови. Давніше мали водитися в Чорному Лісі й орли. Понад води жили чаплі, дикі качки, кулики. По мочарах бекаси і в перелітах слукви. Гніздилися в Чорному Лісі теж птиці, яких мисливі зараховують до грубого, тобто шляхетного, ловного звір'я — тетереви й орябки. Гніздилися в Чорному Лісі теж чорні бузьки, круки, тепер вже дуже рідкі птиці.

Весною йшли в Чорному Лісі тетеревині токи і слуквині тяги, восени риковисько оленів.

Ліси Чорного Лісу належали з малими винятками до т. зв. великої власности. Селяни майже не мали своїх лісових енкляв у Чорному Лісі, з винятком денеде т. зв. лазів.

Дивним збігом обставин частина лісів Чорного Лісу належала теж і до українських великих власників: Богородчанські Добра до українського єпископства в Станиславові, а маєтність Посіч до фундації «Український Сирітський Захист». Кожна з тих маєтностей займала кілька тисяч гектарів лісу. З черги частина Чорного Лісу належала до заграничної акційної спілки «Солотвина». Ціла західня частина Чорного Лісу була власністю держави. Це були т. зв. скарбові ліси. І в державних лісах і в лісах акц. спілки «Солотвина» адміністрація і персонал були польські з винятком кількох побережників — українців; в обох українських маєтностях лісники, уряду-

вання і побут були українські. Просновувалася немов містична нитка традиції з давньої давнини, коли ті ліси належали ще галицьким князям і боярам.

По тій древній давнині залишилися по нинішній день сліди на східних окраїнах Чорного Лісу, який тоді сягав багато далі ніж тепер. На краю Чорного Лісу, від села Лесівки, на одному урочищі глухо дудніла земля, як було тупнути ногою. Старі люди говорили, що там є підземелля, від якого йде підземний хідник ген аж до Галича. Між Нивочином і Лисцем у селі Березівка по останні часи показували люди місце, де був «Мідяний Тік» і поруч з ним старе городище. На терені недалеко села Горохолина ціла низка топографічних назв вказувала недвозначно на існування там колись просторого городища й оподалік від нього лісового монастиря.

Ще кілька кілометрів звідси на схід, за селом Гвоздем, на мальовничій горі над Бистрицею, стоїть ще інше городище із збереженими валами. Недалеко від Чорного Лісу лежить в руїнах і славетний Манявський Скит. У лісах на північ від Вістови, як розказували старі люди, мала стояти княжа вежа з залогою, що слала вістових у недалекий столичний Галич, коли з Карпат зненацька з'являлися напасні угри. Від того і залишилася назва пізнішого села Вістова.

Десь у добу упадку Галицької Держави, чи в ранні часи татарського лихоліття були знищені і городища і мітичне місто, що лежало на території теперішнього села Горохолина.

У козаччину і в по-козацькій добі у Чорному Лісі здається було мирно і тихо і так він перетривав століття аж до Першої світової війни. Тоді війна пройшла північним краєм Чорного Лісу, там був позиційний фронт. У той час потерпіли дуже посіцькі ліси; багато дерева вирубали воюючі війська на мощені дороги, багато понищили стрільнами. Погоріли тоді краями теж довколишні села.

Найдовше згадували війну в Чорному Лісі дрібні тартачки, як їм несподівано визублювалися пили на крісових кулях, що позастрягали в середині кльоців.

Ущухла Перша світова війна і Чорний Ліс заростив свої рани. По селах відбудовано хати деревом з Чорного Лісу.

І знову в Чорному Лісі запанувала безпека і спокій і тиша, «така, що дзвоном дзвонить».

І не снилося нікому, ні по тихих підлісних селах, ні по гамірних тартачках, ні веселих гаївках і лісничівках, що ось уже грядуть на Чорний Ліс страшні часи і, що прийдеться зазнати Чорному Лісові найбільше лиха зі всіх лісів Української Землі, що припаде йому кривава честь стати лісовою редутою України.

Надійшла війна 1939 р. і почався погром на Чорний Ліс. Почалося від чорноліських лісників. Зараз, як тільки большевики зайняли Галичину, частину чорноліських лісників з місця захопило НКВД, але майже всім тим лісникам пощастило вирватися большевикам з рук. Найнижчу і найбільше незаможну частину лісників, побережників, що й не думали тікати, уповаючи на своє клясове становище, большевики зненацька виарештували, вивезли на Сибір і там здебільша вигубили. Сам же Чорний Ліс большевики стеребили страхітливо. Вони вирубали за 1939—41 рр. стільки дерева, скільки в мирний час не було б вільно вирубати хіба за 10 років. До праці в лісі зганяли сотки людей не тільки з навколишніх сіл, але і з далекого Поділля, що в поневірці і в голоді рубали і вивозили чорноліське дерево. Тисячі, якщо не десятки тисяч кубометрів дерева при тому безглуздо змарновано. Його зрубано в місцях, звідки не було можна вивез-

ти, і воно там і зогнило. Чергові німецькі наїзники називали це дерево згіржливо «руссенгольц». За німецької окупації повелося українським лісникам, що стали на службу в рідних лісах, до певної міри зберегти Чорний Ліс від дикої експлуатації.

Але не вдалося їм зберегти Чорний Ліс від макабричного призначення стати таємним цвинтарем жертв помордованих гестапом. Ночами вивозило гестапо зі Станиславова помордованих людей в Чорний Ліс і ховало їх в таких законспірованих місцях, що навіть лісники не зуміли їх відкрити.

Те саме робили перед німцями большевики. Вони зарили в Чорному Лісі незліченну кількість трупів людей замучених у катівнях НКВД в Станиславі.

Свою героїчну, історичну місію сповнив Чорний Ліс, даючи в своїх надрах захист і остю українському збройному резистансові.

Вже 1939 р. почали в Чорному Лісі ховатися одинцем люди перед лабетами НКВД. З Чорного Лісу були зроблені перші випадки проти большевиків в р. 1941.

В році 1943 Чорний Ліс став організаційним і вишкільним центром твореної в той час Української Повстанської Армії.

Пізнім літом 1943 р. через Чорний Ліс просунула, далеко поза плечима німецького фронту, несамовита військова формація московських опрічників, т. зв. ковпаківська армія. Ані німецька жандармерія, ані гестапо, ані окрема військова група полк. Шуберта, спеціально сформована і вислана для зліквідування ковпаківців, підтримувана летунством, не мали відваги ввійти в гліб Чорного Лісу і там прийняти бій з червоними горлорізами.

Щойно новосформована УПА стримала в поході ковпаківців в бою в околиці села Зелена, на півдні Чорного Лісу. Після цього бою ковпаківці розпорошилися тактично в дрібні групи, що почали оперувати самостійно, наводючи жорстоким мордуванням невинного населення і грабінками жаж на весь край.

Одним з перших згинув з рук ковпаківських опрічників восени 1943 р одчайдушний лісничий з Богородчанських Дібр, Ярослав Решетило. Впав з кулею в потилиці на лісовій доріжці «Нова границя», якою ходив двадцять років в лісовій службі в Чорнім Лісі. Його смерть була як блискавка, що спроваджує бурю. З того часу якби пекло розкрилося над Чорним Лісом.

З'єднання УПА в Чорному Лісі вели випадову акцію вже і проти німців, та кривавий танець почався щойно, як по німцях на Галицьку землю нагрянули поновно большевики.

Чорний Ліс перемінився в національну фортецю. З нього йшли випадки і рейди УПА, на нього йшли хвилі атак військових частин НКВД і регулярної московської армії. Море московської солдатні щораз то заливало Чорний Ліс, знищуючи вогнем і мечем все що в ньому живе було.

Ламався і горів Чорний Ліс і під гарматнім вогнем і від бомб з літаків, але стояв. Гинули в ньому добрі сини Української Землі, але не здавалися. Роками, від 1944, йшла в Чорному Лісі боротьба без пощади між горсткою геройських українців і хмарами добірних військ московського червоного царства.

Нема і не буде ліку тому, скільки добрих синів і дочок України наложило головами в Чорному Лісі. Тільки й залишилася пам'ять, що в Чорному Лісі

згинули лицарською смертю командири УПА, полк. Різун-Грегит, Хмара, Роберт-Мельник, Митар, Байда. Тисячами згноїли своїм трупом чорноліську землю московські наїздники.

І сам Чорний Ліс пощерблено. Деякі смуги в ньому большевики вирубали до кореня, щоб полегшити собі оперування. Деякі частини випалили, щоб вогнем викурити повстанців. Кількасотморговий Богородчанський Запуст, що майже лучився з масивом Чорного Лісу, зрівняли з землею.

Над безжурним, ще тому десять років веселим Чорним Лісом, висить мертвецька тиша.

І тільки, як було Чорний Ліс застогне, якась несамоविта гроза йде по ньому і причувається людям, що в шумі дерев чути відгомін стрілів, зойків і прокльонів. Христяться тоді забобонні бабусі в сільських хатах і боязко розказують зніяковілим внучатам, що це душі наших повстанців зриваються ще раз до бою, щоб вигнати з Чорного Лісу большевицьких песиголовців, які снуються безвістями, бо їх костей свята земля не приймає. І ходить між народом шептана вість, що в глухі ночі летить Чорним Лісом осідланий кінь наосліп перед себе і рже, а до нього йде з вуздечкою в руках кривава з'ява лісника. І кінь і з'ява весь час шукають за собою, але надаремне, бо ніколи не знайдуться. Горе тому, хто їх на очі побачить, того пекольний кінь на місці копитами рознесе, що й шматка не залишиться.

Минають людські покоління, а Чорний Ліс буде все рости і з ним невмируща легенда про чорноліських оборонців Рідного Краю.

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ГІМНАЗІЇ В СТАНИСЛАВОВІ

Щоб заздалегідь злагіднити можливі застереження ВШан. Читачів відносно характеру наших статей, які ми назвали «історією», треба зазначити, що у нашому випадку ми вжили цієї назви тільки тому, що ми старалися відтворити як найточніше життя-буття школи та праці учителів і учнів школи від часу її заснування аж до остаточного загарбання нашої Батьківщини советським окупантом, а тим самим до її ліквідації. Однак через брак докладних, статистичних документів, які залишилися в руках ворога або розгубилися під час нашого кочування по світі, наші статті мусять опиратися головню на даних нашої пам'яті і на свідчення тих, які на протязі довгих років були пов'язані з нашою школою будь-то як її вихованці, які переходили в ній дні своєї юности на шляху інтелектуального росту й духового гарту, чи як учителі-виховники, які передавали їм свої досвід і знання. Тим то наші нариси не є історією школи у повному розумінні цього слова, а тільки джерельним матеріалом для майбутнього історика-науковця, який зможе написати синтетичну історію нашого шкільництва у всіх його етапах в Рідному Краю і на еміграції.

Тимотей Мацьків, Канада

1905—1913

Боротьба за заснування української гімназії в Станиславові відбувалася на галицькій соймовій арені на протязі кількох років з початку нашого сторіччя. Поляки старалися всякими засобами не допустити до її створення, аж дійшло до того, що в жовтні 1903 р. українські соймові послі склали свої мандати і покинули сойм. Відповідну заяву в цій справі виголосив тоді голова українського клубу, д-р Євген Олесницький. Безпосередньою причиною цієї сецесії була саме відмова польської соймової більшості визначити в бюджеті відповідні фонди на заснування згаданої гімназії. Щойно під натиском віденського уряду дало галицьке намісництво згоду на створення гімназії від вересня 1905 р.

Однак перед шкільними фєрїями 1905 р. не було ще відомо, що на шкільний рік 1905/06 має постати наша гімназія і тому українські діти здавали перед фєрїями вступний іспит до польської гімназії. Щойно під час фєрїй проголошено, що дня 1 вересня відкривається в Станиславові т. зв. тоді: «Ц. К. державна гімназія з рускою викладовою мовою». Учні українці, які

здали вже були вступний іспит до польської гімназії, доповнили по феріях іспит з української мови і перейшли до новоствореної нашої школи. Крім того багато свіжих кандидатів позадали цілий вступний іспит — і так у вересні 1905 р. почала діяти в Станиславові перша українська гімназія, покищо тільки з однією, першою класою.

Було в ній тоді 140 учнів, яких поділено на три відділи, а першим її директором став д-р Микола Сабат. Перший рік містилася гімназія частинно «кутом» у будинку польської гімназії, а частинно в найнятих будинках при вул. Собиського — ріг Голуховського, де школа приміщувалася впродовж наступних двох років і де збільшилася до трьох класів зі сімома відділами.

В р. 1907/08 за ініціативою директора школи і в порозумінні з крайовою шкільною радою у Львові жид, багатий торговець мукою Айзіг Розенштрайх вибудував при вул. Липовій 44 гарний, модерний двоповерховий будинок, що його крайова шкільна рада винайняла на приміщення школи. Директор Сабат постарався того ж року про наймодерніше устаткування для шкільних залів, — і гімназія у вересні 1908 р., маючи вже чотири класи і вісім відділів, спровадилася до нових, гарних і гігієнічних приміщень. Наступного року згаданий купець вибудував позаду головного будинку другий, двоповерховий будинок для гімназії, де в партері була простора авля, яка служила до відправи Богослужень, влаштування академій і концертів, а також і для руханкових вправ, а на горішніх двох поверхах були класні кімнати.

Гімназія росла числом учнів і вже в 1912 р. не вистачало для неї приміщень у двох згаданих будинках, тому дирекція школи винайняла у сусідній кам'яниці під ч. 46, що її власником був проф. Зайдлер, на партері залі для чотирьох відділів. У цей спосіб наша школа виросла у шкільному році 1912/13 на повну 8-класову класичну гімназію.

В цих перших роках свого існування росла наша школа не тільки кількістю учнів та в зв'язку з цим і поширенням приміщень, але, що важливіше, вона закріплюється духово. Щоб дати учням як найширші та найкращі підстави знання й виховання, директор і учителі дбали всіма засобами про поширення зацікавлень молоді, поглиблення її світогляду та передусім за розбудову й утривалення її національної свідомости. В тій цілі молодь школи під проводом директора й учителів влаштувала щорічно свята, академії й концерти, віддаючи у цей спосіб свою пошану для тих провідників народу, які силою свого Богом надхненого духа ломили скелю зневіри, що її створило довговічне поневолення. Управа школи організувала прогулянки учнів, як от на наші народні вистави в Коломиї і Стрию та на відкриття пам'ятника М. Пашкевичеві на Підлиссю. На наших святах виступали учні під нашим національним синьо-жовтим прапором, тим самим, на який кол. учні школи восени 1918 р., як вояки ЗУНР присягали на вірність своїй українській державі.

Дир. Сабат був визначним знавцем класичної філології й археології, яку довгий час студював на місці в Греції й Італії. Тому він, починаючи з 1910 р., майже кожного року, звичайно ранньою весною (найкраще під час Великодніх ферій) влаштував наукові поїздки до Італії. Брала в них участь деякі учителі української і польських гімназій, сторонні інтелігенти, а також і учні, які могли спромогтися на високий кошт подорожі (400 австрійських корон!). Учасники тих поїздок мали щастя побувати кільканадцять днів під безхмарним, чарівним небом Італії, побачити руїни колишніх, монументаль-

них будівель Риму, Помпей і Капрі, оглянути величаві храми, зокрема храм св. Петра, взяти участь в авдієнції у Св. Отця Папи Пія X, оглянути музеї, галерії повні скарбів славних мистців античної, середньовічної і нової доби, відвідати Венецію, Міляно, Неаполь та різні інші міста Італії, — словом зблизитися безпосередньо зором і духом до усїєї тієї старовинної величі і краси, про які читали в клясичній літературі, або в різних, доступних їм книжкових описах старинного світу. Для учасників цих закордонних екскурсій залишалися ці переживання незабутніми на все життя. Збагачували вони не тільки їхнє знання, але й відкривали очі на ширший світ.

Для поглиблення знання учнів служив «Научний Кружок», у якому вони під проводом учителів виступали з доповідями на різні літературні й історичні теми.

Коли йдеться про соціальне походження учнів школи, то перевага була безперечно за дітьми села (селян, учителів, священників). Значний контингент молоді становили теж діти самого Станиславова і його передмість. Якщо говорити про приміщення позамісцевих учнів, то жили вони або на приватних станціях, які удержували учнів за оплатою або за харчі від батьків, або врешті за мінімальною оплатою в бурсах. Перед першою світовою війною були в Станиславові такі бурси: бурса Українського Педагогічного Товариства (педагогічна), бурса селянська, бурса Т-ва св. Николая і Інститут св. Йосафата. Бурси педагогічна, селянська і Інститут св. Йосафата були в українських руках, натомість бурса св. О. Николая в московфільських.

Інститут св. Йосафата був заснований єп. Григорієм Хомишином спеціально для дітей, які покинули були бурсу св. Николая, — її настоятелем в р. 1908/09 був пізніший перемиський єпископ Йосафат Коциловський. Бурса Товариства ім. св. О. Николая була приміщена при вул. Голуховського: членами Т-ва були тільки «старорусини», себто московфіли, а провід його був в руках каноніка станиславівської капітули, о. Ів. Литвиновича, та о. М. Семенова, катехита польської гімназії, який був префектом бурси. Ясно, що панував в тій бурсі чисто московський дух, прищиплюваний молоді за допомогою прапагандивних книжечок, що їх видавало Т-во ім. Мих. Качковського. Коли після вакацій 1907 р. з'явилися в бурсі її «вихованці», управа бурси заявила, що всі учні української гімназії мають переписатися до польської гімназії, інакше будуть усунені з бурси. Метою такого драконського розпорядження було очевидно позбавити учнів українського, національного виховання. Поляки, яким не вдалося на соймовому форумі припинити заснування української гімназії, знайшли в московфілах союзника для загальнування росту національної освіти нашого народу. Діти батьків-московфілів (переважно священників) покинули українську гімназію і перейшли до польської, а тих, які відмовилися від цього, «викинено» з бурси так, що в бурсі залишилися самі «руські». Для солідарності покинули бурсу й деякі старші учні, як напр. Іван Німчук, Мих. Струтинський, Мих. Мацьків і ін. Після Першої світової війни та смерті обох отців, поборників українства, будинок бурси перебрав станиславівський єпископ Григорій, і в цей спосіб зникло гніздо національних відступників. Бурса існувала далі при вул. Голуховського, близько парку Ромашкана, під керівництвом о. Вол. Коновальця, а за німецької окупації в гарному приміщенні з розлогим огородам при вул. Собіського під управою катехита гімназії, о. Вол. Микитюка.

Як було сказано, гімназія з року на рік росла та кляса перших її учнів щороку маліла. До третьої кляси було їх три відділи, а від шостої вже

тільки один з тридцять і кількома учнями. До восьмої класи перейшло вже тільки 26 учнів, а решта з первісних 140 учнів або залишилися позаду, або розбрились по інших школах, або взагалі покинули школу. Ніде правди діти, українська гімназія в Станиславові, принайменше у перших її кількох роках, була одною з найгостріших середніх шкіл у Галичині, бо засадою її першого директора і навіть багатьох учителів було виховати для українського народу інтелектуальну еліту, і тому в школі відбувалася велика селекція не тільки учнів, але й учителів. Думка була в своїй основі добра, але для нашого народу, тоді ще бідного в інтелігентську верству, може не надто практична.

Зі 140 учнів першої класи перейшли, як сказано, в 1912 р. до восьмої класи 26 учнів і всі вони були допущені до іспиту зрілості: в половині червня 1913 р. здали всі «матуру», з них одинадцять з відзначенням. Предсідником іспиту був тодішній інспектор середніх шкіл при краєвій шкільній Раді у Львові, д-р Іван Копач.

З перших матурантів жили або живуть тепер на еміграції: інж. Михайло Девоссер УСС і военний інвалід, проф. Дмитро Козій, україніст і письменник в Канаді, Володимир Рудавський, промисловець в ЗСА, і проф. університету д-р Іван Рибчин в Австралії, д-р Л. Максимонько, знаний лікар-окуліст зі Львова. Два останні померли, помер також д-р Белей, адвокат зі Станиславова. Поза цим живе дехто в Польщі, а може ще і в Україні. Решта або повмирала природною смертю, або, як вояки згинули у Першій світовій чи у наших визвольних змаганнях, або були пізніше — як Карло Саврич-Максимович (у 20-их роках консул УССР у Варшаві) і Степан Придун (проф. університету в Одесі) зліквідовані большевиками на Україні як «буржуазні націоналісти».

Негайно по відбутому іспиті зрілості включилися абсолювенти гімназії у станиславівську студентську громаду, сходилися в приміщеннях Т-ва «Бесіда» або «Сокола», переводили дискусії на різні актуальні теми та розділювали між себе суспільно-громадську працю, м. і. відвідували поблизькі села і в читальнях давали для селян доповіді на політичні й освітні теми.¹

Коли у вересні 1914 р. російські війська зайняли Станиславів, російська окупаційна влада дозволила була відкрити нашу школу. З браку учителів, покликаних до війська, навіть автор цього нарису, як студент права, був зайнятий в гімназії, як учитель грецької й німецької мови. Під російською окупацією проіснувала школа тільки до грудня 1914 р., бо в наслідок австро-німецької офензиви з Карпат російська влада гімназію закрила, а дир. Сабата і проф. Івана Дем'янчука арештувала і вивезла зі Станиславова як воєнних закладників до Львова. У Львові вдалось дир. Сабатові видістатися на волю, а проф. Дем'янчука й інших закладників

¹ В «Поступі», Річн. І, Львів 1921, стор. 152 знаходимо осьяку нотатку:

«Станиславів. Загальні Збори 'Секції Укр. Студенського Союзу' відбулися 10-го квітня 1921. р. за письменним дозволом староства в домівці Т-ва Укр. Хата». Протяглися від 5 до 8. год. веч., хоча присутніх було всього 13 осіб. В дискусії над майбутньою діяльністю Т-ва заініційованій головою зборів, тов. Ів. Ставничим, забирали голос товариші: Ілля Сем'янчук, І. Фенношин, Яремич, Навроцький і інші. — Завзивається студентство повіту до приступлення до секції, до продуктивної роботи самоосвітньої між собою й культурної серед громадянства, до покинення епікурейського принципу: «Уживай світа, доки служать літа». Вибрана секційна Рада така: М. Загайкевич, голова; тов. Іван Яремич, писар, тов. Ор. Радловський, скарбник, тт. Ілько Фенношин і Осип Борис — заступники членів Ради і тт. В. Мурин, В. Заклинський і З. Вірстюк — члени провірної комісії.»

вивезли москалі до Росії. Одна пляма з того часу залишилася на нашій школі: один член учительського збору, хоч сам добрий історик і знав добре наше минуле і зокрема взаємовідносини України з Москвою, все таки пішов на службу відвічному ворогові нашої нації, Москві.

Під час другої окупації Станиславова в часі 1916/17 гімназія була закрита, а дир. Сабат перебував у Відні і вів абітуріентські курси для військовиків.

Згадати ще треба, що до червня 1914 р. гімназія була виключно хлоп'ячою, а зойно під час російської окупації, від вересня до грудня 1914 р., з кінцем війни і за українських часів та впродовж кількох повоєнних років стала вона коєдукаційною, про що буде мова ще в другому нарисі.

За австрійських часів, себто до кінця 1918 р., гімназійні учні були обов'язані носити т. зв. «мундури», тобто убрання приписані докладно що до крою і барви. Такий однострій складався: з круглої, твердої шапки з дашком, з гранатового сукна, а на шапці була відзнака «Г», срібна для нижчих кляс, золота для вищих кляс гімназії; гранатова блюза з твердим, стоячим ковніром, на ковнірі паски срібні для нижчих кляс, а золоті для вищих; штани чорні; зимою носили учні чорні плащі військової форми зі синіми вилогами на ковнірах, а весною, літом і осінню було дозволено носити гранатові пелерини з т. зв. «капішонами» для охорони проти дощу.

Теж учителі могли, але не мусіли, носити уніформи, приписані для державних урядовців, які звичайно вбирали тільки в державні свята. В нашій гімназії мали такі уніформи тільки дир. Сабат і проф. І. Дем'янчук.²

Найдовше директором нашої гімназії, бо впродовж майже 20-тьох років, був д-р Микола Сабат. За української влади 1918—1919 рр., коли він був покликаний на товариша секретаря освіти при уряді ЗОУНР, управителем школи був проф. Лев Гаванський, а по окупації галицької волости Польщею і по виїзді дир. Сабата на еміграцію до Відня, управителем школи став проф. Гнат Павлюх. В листопаді 1921 р. дозволив польський уряд д-рові Сабатові вернутись на становище директора гімназії і він був ним до серпня 1927 р., коли перейшов на становище директора найстаршої української академічної гімназії у Львові.

Помер бл. п. директор Сабат, справжній батько нашої школи, передчасно в серпні 1930 р. в селі Залізцях на удар серця, як жертва злопам'ятної пацифікації, яку переводила Польща на наших землях.

По відході дир. Сабата до Львова, управителем гімназії був проф. Гриць Кичун, а по його передчасній смерті 1928 р. директором гімназії став проф. Данило Джердж. Коли він у 1933 р. перейшов на еміграцію, директором школи був іменований проф. Осип Левицький, який перебув на цьому становищі аж до розвалу Польщі. За першої большевицької інвазії 1939 до 1941 рр. управителем школи (десятирічки) був проф. д-р Сава Никифоряк, а опісля, під час німецької окупації аж до часу нашого ісходу в 1944 р. директором школи був знову О. Левицький.

Сьогодні наша школа не існує. Російсько-большевицький окупант України, у ніби «самостійній» українській державі, заціплює силоміць російську культуру, намагаючися злити усі під'яремні нації в одне російське

---

² На урядничу уніформу для учителів складалися м. ін.: мундур зі стоячим синім, оксамитним ковніром, на якому розетами був відзначений службовий ступінь: професор IX. рангу — капітан армії — три розети, VIII. рангу (майор) — на ковнірі широкий золотий борт і одна срібна розета, VII. р. (підполковник) — дві розети, VI. р. (полковник) три розети. За накриття голови служив чорний наполеонський «пиріг», що з його горішнього розрізу повівся синій, струсовий пух. При боці шпага. — О. Л.

море і з тією метою у нашому Станиславові, тепер, як на глум, прозваному Івано-Франківськом, є аж дев'ять російських, середніх шкіл, при чому нашу гімназію зліквідовано, а її будинки перемінено на приватні мешкання так, щоб і сліду не стало з цього «гнізда» українського націоналізму і самостійництва.

За 39 років існування нашої школи вийшли з її мурів тисячі зрілих людей і навести їх поіменно з пам'яті є річчю неможливою: всі вони однак опісля, чи то, як вояки українських армій, не жаліли своєї крові й життя, щоб здобути Батьківщині волю, чи опісля по закінченні студій на університетах та інших високих школах, як священники, професори високих шкіл, учені, дослідники, учителі, лікарі, працівники, інженери, кооператори, приватні підприємці, політики, суспільні діячі, журналісти, поети, композитори, письменники, мистці співу й театру, добре заслужилися для нашої Батьківщини і народу, ба й прославили ім'я України у широкому світі, чим гідно віддячилися своїй «Альма Матер».

Одна із численних сентенцій, уміщених на стінах нашої гімназії голосила: «Молодість перелетиш пташкою, життя пройдеш орачем...»

Молодість наша непомітно рік за роком відлітає в незнану далечінь, та залишається нам однак найбільший скарб: досвід життя, залишився святий обов'язок орати невтомно ниву народного життя. Для нас це заповітня шляху до досягнення кінцевої мети, якою є і мусить бути, хоч би й приходилося «контра спем спераре»: вільна, самостійна Соборна Українська Держава!

Юліян Каменецький

1918—1922

Ферії в 1918 р. перебував я у батьків в Маріямполі коло Галича. Приготовляв мого молодшого брата до вступ. іспиту до гімназії. Сам збирався з початком листопада поїхати до Львова для закінчення останніх двох семестрів університетських студій на філософічному факультеті.

Щодня я пильно читав «Діло» й інші газети та прислуховувався вісткам, що їх подавала «пантофльова пошта». А події розвивалися незвичайно скорим темпом: Туреччина, а пізніше Болгарія капітулювали в жовтні; балканський та італійський фронт заломився; десятки тисяч вояцтва покидали фронти і верталися до своїх рідних країн. 18 жовтня зібралася у Львові Українська Національна Рада, яка, згідно з декларацією цісара Карла I. проголосила Західню Українську Народну Республіку з Галичиною, Буковиною і Прикарпатською Україною у складі.

1 листопада дійшли до нашого малого містечка надзвичайні вісті: в Станиславові і Галичі на ратуші та міських і державних будинках повівають жовто-сині прапори; на залізничних станціях держать службу українські вояки з жовто-синіми опасками на рукавах; у всіх урядах українські урядовці й українська мова; у Львові українська влада з Державним Секретаріатом на чолі.

Кілька наших студентів зібралися в читальні «Просвіти» на нараду, що нам робити: ми вирішили усунути польську жандармерію і замінити її українською, міську польську управу передати в українські руки, в сусідньому, мазурському селі Волчкові настановити комісара українця. Ці

Учительський збір в шк. році 1922/23. Сидять (зліва): Л. Гаванський, Д. Джердж, о. д-р І. Фіголь, дир. Н. Сабат, Гр. Кичун, Н. Даниш, Гн. Павлюх. Стоять (у першому ряді): д-р Т. Срібний, П. Ростинський, д-р А. Копистянський, І. Смолинський, Ол. Бойцун, Ю. Чайківський, Л. Рудницький. У другому ряді: І. Новосельський, Д. Ліськевич, О. Целевич, М. Мацьків, О. Левицький, В. Костецький, д-р К. Кисілевський. У третьому ряді: А. Маркович, О. Заславський, Ст. Малецький, С. Клапоушак, І. Голембйовський

рішення перевели ми в життя протягом кількох днів «революційним шляхом», а офіційно затвердив їх повітовий комісар у Станиславові. Ці зміни прийняли українці з ентузіазмом, жиди з задоволенням, а поляки холодно-кровно.

Ще того самого тижня замість до Львова переїхав я до Станиславова. Там вступив я до канцелярії української державної гімназії, де мав знайомих товаришів. Побачив мене директор д-р М. Сабат і в розмові зо мною запропонував мені перейняти становище вчителя історії тому, що проф. Целевич перевантажений лекціями. Я згодився і так став учителем гімназії. Станиславів був мені добре знаний з моїх гімназійних часів. Тут вчився я в І-ій державній польській гімназії, бо української ще тоді не було. Мешкав я в бурсі при вул. Галицькій, в домі проф. д-ра Романа Заклинського. У вищих класах належав до тайного студентського кружка. Тут ми читали реферати з історії і літератури України, чого ми не мали змоги довідатися на лекціях в гімназії — позичали книжки з конспіративної бібліотеки, організували аматорські гуртки та давали вистави, щоб зібрати фонди на потреби нашого гуртка. В гімназії провадили ми «війну» з москвофілами. Вони мешкали в москвофільській бурсі, яка була під зарядом о. М. Семенова, катехита гімназії. Там вони вчилися російської мови і були виховувані в москвофільським дусі. В гімназії українці, або «мазепинці», як вони нас називали, не мали з ними товариських зв'язків; в класі відокремлювалися, на годинах релігії, української мови і на екскуртах сиділи

по правому, а українці по лівому боці. У 1906/07 році прогнано українців з бурси. Звичайно по закінченню гімназії, деякі бурсаки ставали українцями, тільки одиниці залишалися надалі в москвофільському таборі.

На нас, учнів польської гімназії вплив мав З'їзд Січей в 1909 р. та атентат М. Січинського на гр. Потоцького. З'їзд Січовиків, їхні марші вулицями міста з піснею на устах, масові вправи на Діброві нас полонили. Через кілька тижнів ми, учні, не тільки українці, але й жиди співали в школі на перервах січові пісні. М. Січинського, по його уласкавленні від кари смерті і засудженні на 20 років ув'язнення, перевезено в 1911 р. до тюрми в Станиславові. В парку напроти тюрми ми, старші учні, співали революційні пісні, як ось «Ми гайдамаки», «Не пора» та вигукували оклики на честь Січинського, аж з'явилася поліція і перевела арештування. Кількох учнів усунуно з гімназії, а всім учасникам обнижено поведінку. Тоді чимало учнів перенеслися до різних українських гімназій в краю: я теж перейшов тоді до української державної гімназії в Коломиї. Тут я належав до тайного гуртка: ми сходилися в жидівському, соціалістичному клубі, користали з його бібліотеки про соціалізм, давали реферати на соціалістичні та вільнодумні теми. Цікаве те, що українська молодь в польських гімназіях виховувалася радше в національному дусі тоді, коли в українських гімназіях переймалася більше соціалістичним рухом, хоч і була дуже свідомо національно. Із польських гімназій у Станиславові вийшов цілий ряд визначних пізніше українських громадян: згадати б тут тільки кількох, як ось: Вітовський Дмитро, ідеолог УСС і перший Секретар військових справ ЗУНР, д-р Іван Німчук, довголітній редактор «Діла» і в'язень Москви за большевицької окупації, Т. Мойсейович, світлицець УСС, о. В. Галібей, проф. теології в Дух. Семінарії в Станиславові, брати Володимир й Омелян Рев'юки, відомі громадські діячі, брати Ростислав і Корнило Заклинські, відомі кооператори брати Шепаровичі, науковці, проф. д-р О. Кульчицький, професор Вільного Українського Університету, проф. д-р К. Кисілевський, Микола Федюшка-Євшан — літератор та багато інших.

Українська державна гімназія в Станиславові постала в 1905 р. Її директором від самого початку був д-р Микола Сабат. Він сам, клясичний філолог, висував латину й греку на перше місце в навчанню. Директор і вчителі вимагали від учнів солідної науки в школі і зразкової поведінки поза нею. Дисципліна була сувора, немов військова: не диво, що школа здобула собі славу найгострішої в цілій Галичині. Нам, учням польської гімназії, імпували тоді: похід на військовий лад вулицями міста щонеділі до церкви, відзнака «Г» на шапках, щорічні зразкові академії присвячені пам'яті Т. Шевченка, численні концерти та прилюдні виступи, а вже найбільше учнівські прогульки під проводом директора до Греції та Італії.

Гімназія приміщувалася при вул. Липовій, в гарному, триповерховому будинку недалеко міського парку. Ще ближче до парку була «Селянська Бурса». При цій самій вулиці, в напрямі осередку міста, були ще Духовна Семінарія і палата єпископа Григорія Хомишина.

Признаюся, що я із страхом прийняв обов'язки вчителя. Але вже скоро я переконався, що воно не так страшно, як мені здавалося. Мені подобався цей ригор і дисципліна та великі вимоги директора до вчителів і учнів. Учнів впускали до будинку школи точно о год. 7.45, а тоді вже по всіх коридорах були дижурні вчителі, які стежили за порядком. На п'ять хвилин перед восьмою був дзвінок, тоді кожний вчитель мав бути перед клясою, в якій мав свою лекцію. На третій дзвінок учителі входили до кляс

і молитвою починали навчання. Учні, які спізналися, не мали права вступу до класи. Вони збиралися в окремій кімнаті, куди приходив директор і записував їх до своєї «чорної книги». Батько чи опікун учня, який спізнався, мав явитися зараз другого дня в канцелярії директора: це була велика кара для учнів і тому спізнення належали до рідких випадків.

Гімназія мала велику українську, польську та німецьку бібліотеку, кабінети фізики, природи, хемії, історії й географії. Руханкова зала була в окремому будинку в подвір'ю.

Про те, що це була клясична гімназія, свідчили образи на коридорах, у шкільних залах та латинські і грецькі пословиці, розміщені по стінах. Були там репродукції мистецьких картин архітектури Греції й Риму, зразки старовинної різби і малярства. Вони викликували в учнів подив для клясичної культури, яку вони мали засвоїти протягом довгого восьмирічного навчання. Але на молодь, як і на всіх нас, переможний вплив мали історичні події 1918/1919-тих років, які ми глибоко переживали, створення Української Держави, осідок Українського Уряду і Союму в Станиславові, проголошення злуки із Соборною Україною, формація УГА, бої на фронті під Львовом. Молодші вчителі та учні вищих клас самі зголошувалися до української армії, а вчителі додатково працювали з браку учительських сил в інших середніх школах та численних культурно-освітніх організаціях.

З початком 1919 р. покликано дир. Сабата до Секретаріату Освіти ЗОУНР, де він став референтом середнього шкільництва. Управителем гімназії став тоді проф. Гнат Павлюх. Він керував школою утертим вже шляхом аж до закінчення навчання в травні 1919 р., коли то Станиславів зайняли польські війська. Після матури багато молоді вищих клас зголосилися до УГА. На подвір'ї школи їх, на швидку руку вишколювано у військовому ділі і вони з армією і групою вчителів відступали опісля на Вел. Україну, щоб продовжувати там боротьбу за Волю України.

За української державности в 1918/19 р. склад учителів гімназії був такий: директор д-р М. Сабат, учителі: Ол. Бойцун, д-р Вол. Бригідер, Лев Гаванський, Данило Джердж, Юл. Каменецький, д-р К. Кисілевський, Григорій Кичун, Степан Мак, Мих. Мацьків, д-р Ів. Рибчин, Мих. Росткович, Петро Ростинський, Іван Смолинський, Юліян Чайківський, Іван Чепига, о. д-р Іван Фіголь — катехит, Олег Целевич, Лев Щирба.

На терені Станиславова в тому часі були такі школи: Друга гімназія біля гр.-кат. катедри в давнім поезуїтським монастирі; реальна середня школа при Сапінській вулиці; державна чоловіча учительська семінарія; жіноча учит. семінарія СС Василіянок; німецька середня школа, семикласова виділова школа та кілька народних шкіл.

Варто ще згадати тут про культурно-освітні організації, в яких учителі української гімназії брали активну участь та ними керували. Це були «Учительська Громада» і «Молода Громада».

«Учительську Громаду» очолював проф. д-р К. Кисілевський, а «Молоду Громаду» проф. Ю. Каменецький. — «Учительська Громада» з уваги на те, що Українська Національна Рада мала окремим законом унормувати шкіль-

Павло Нехчай († 1938)
довголітній терціян
гімназій

ні й учительські справи, скликала в березні 1919 р. крайовий з'їзд до Станиславова. Відбувся він в будинку гімназії при вул. Липовій. Був дуже численний, бо крім учителів Галичини було багато учителів з Великої України в характері гостей. З'їздом проводив проф. Леонтій Кузьма з Коломиї, а програмовий реферат виголосив д-р Вол. Бригідер, висунувши в ньому ряд актуальних справ і завдань. Між іншими були такі: переміна клясичних гімназій на гуманістичні з вивченням світових мов: англійської, французької, німецької; креування більше природничо-математичних середніх шкіл та реальних математично-фізичних. В кожному селі зорганізувати 4-класні школи замість дотеперішніх одно- чи 2-класових. Для здібної селянської молоді давати стипендії. Збільшити вчительські платні. На зразок Америки, Франції й України відділити церкву від школи. Ця остання справа, хоч за нею заявила переважна більшість, викликала найбільше суперечок і дискусій: зокрема реагували поважними аргументами присутні на з'їзді катехити, між ними о. д-р Фіголь. З перспективи 50 років уважаю видвигнення цієї останньої справи на з'їзді передчасним і шкідливим. Невже ж мало воно усунути зі школи релігійне виховання, яке формує світогляд молоді і дає їй тверді морально-етичні основи на ціле її життя?

«Молода Громада» постала в листопаді 1918 р. Її завданням було: в бурхливій часі будувати нове життя та класти тверді основи під молоду українську державу. Членами її були вчителі, студенти, молоді професіоналісти різних фахів, УСС-и, старшини УГА і Дієвої Армії, приїзна інтелігенція з Великої України й Буковини.

«Молода Громада» мала своє приміщення в Народному Домі при вул. Б. Хмельницького (б. Голуховського), де займала цілий другий поверх. В короткому часі своєї діяльності вона стала популярною та притягаючим осередком станиславівської громади. Вона мала велику українську бібліотеку, яку здепонували в її приміщенні УСС-и; мала відкриту Читальню з численною українською і чужинною пресою та ілюстрованими журналами; скликала велике віче з участю послів УНРади в справі злуки з Великою Україною в одну Соборну Державу. Віче відбулося 3 січня напередодні ухвали Національної Ради про злуку при великому ентузіязмі й одноголосному рішенні; в суботи кожного тижня давала наукові доповіді на актуальні теми, які були обговорювані в Нац. Раді. Такими актуальними темами були земельні, шкільні справи, державний устрій різних народів, Гетьманат і Директоріят тощо. Доповідачами були м. ін.: мін. Микола Ковалевський, Микита Шаповал, Степан Сірополко, Микола Свшан, проф. В. Пачовський, д-р Вол. Бригідер, д-р К. Кисілевський і Ю. Каменецький. На доповіді про шкільництво д-ра Бригідера був присутній проф. Михайло Грушевський. Такі доповіді були на високому рівні і з живою виміною думок і тому притягали велику кількість громади, для якої часами навіть бракувало місця в залі.

У вільні від рефератів суботи організовано концерти та розвагові вечори з танцями. Замітним був концерт бандуриста Василя Ємця. В залі «Молодої Громади» відбувалися теж проби славного хору композитора і диригента О. Кошиця, яким могли прислуховуватися члени Т-ва. Треба ще згадати, що заходами «Молодої Громади» відбувся в Станиславові З'їзд делегатів Карпатської України, який зорганізував д-р К. Кисілевський. Делегацію Карпатської України очолювали: Іван Брацайко, С. Ключурак та ін. Завданням делегації було об'єднати Карпатську Україну із ЗУНР та разом із нею увійти в склад Соборної України.

Учительський збір 1933/34 рр. Сидять (зліва): д-р С. Никифоряк, П. Ростинський, о. В. Коновалець, Ол. Бойцун (заст. управителя проф. О. Левицького, який у той час перебував на курсах у Варшаві), І. Смолинський, М. Плячек, І. Голембйовський, Й. Дрозд, І. Новосельський, Д. Ліськевич, А. Маркович, д-р М. Фольгер, Ю. Чайківський. Стоять: М. Гавдяк, Ст. Кальфасівна, М. Остап'як, терціяк Павло Нехцай

«Молоду Громаду» очолювали: Ю. Каменецький — голова та члени: д-р Вол. Бригідер, д-р К. Кисілевський, проф. Дмитро Козій, проф. Іван Чепига, ред. Іван Ставничий, Степанія Федів та Курилович.

В гімназії існував Научний Кружок під опікою проф. Ю. Чайківського. Кожної неділі після Богослуження в Церкві, відбувались в найбільшій залі школи відчити учнів, наради в справі Шевченкового Концерту і в справі вистави Софоклевої «Антигони», яку учні в перекладі давали попередніх років.

В 1922-ому р. проф. К. Кисілевський зорганізував Драматичну Секцію Научного Кружка, в якій був «демократичний» устрій: члени вищих клас вибирали собі провід, артистів та декляматорів. Секція мала також свою музику і хор. Кожного тижня відбувались лекції естетики слова, проби в читальні і деклямації. Найкращими декляматорами були: уч. Чесниківна, Яросевич, Миндюківна, Левицька, Козакевич, Бачинський і інші; члени Секції давали різні святочні вечори в шану Кобилянської, Франка, Коцюбинського, Лесі Українки, Шевченка, О. Олеся й ін. Відбувались ці вечори в руханковій залі, де Секція при допомозі майстрів збудувала сцену на підпорах, що кожного разу розбирались після вечора. Давали також такі вечори в будинку єпископії («Одеса», потім «Варшава»)³

Згодом учні давали драми: Тобілевича «Мартин Боруля», «Суета», «Хазяїн», Людмили Старицької-Черняхівської «Гетьман Дорошенко» і інші.

³ Кінцеву частину про Драматичну Секцію подав проф. К. Кисілевський, доповнюючи її інформаціями Ірини Бойцун-Скочдополової.

Визначались: Олена Носковська, Герусівна, Марія Левицька, Тарас Чужак, Петро Ісаїв, Г. Геналь, Шепарович «Мікрус», Остап'як й інші. Вистави повторяли кілька разів.

Члени Секції задумали влаштувати ярмарок в будинку «Рідної Школи» і придбали кількасот злотих на користь «Вакаційної Оселі», а потім і проводили вакації в в тій оселі в Ямній в Карпатах, при чому найбільше працювали учні моєї класи (найменшої в гімназії) що мала 19 учнів.

Осип Левицький

1920—1939

На вступі хочем з'ясувати, чому ми постійно називаємо станиславівську, українську гімназію *нашою* школою. Ми ж спаєні з нею не тільки топографічно чи споминами наших спільних в ній переживань, але в першу чергу її *духом*, тим українським складом домашніх і шкільних виховників і молоді, які в одному, тісному гурті безвпинно прямували до високої, нашої народної мети. Царював в ній, безогляду на всі зміни ворожих займанщин, дух праці й свідомої відповідальности перед самим собою, Богом і Батьківщиною, якої одинокою надією є молодь опромінена національною гордістю і твердою волею посвяти для неї.

Не поменшуючи в нічому вальорів та успіхів праці управ, учителів, батьків та молоді інших українських, державних і приватних шкіл, яким приходилося працювати в найтяжчих умовах з повною посвятою з метою придбати нашому народові повновартісних, активних громадян, заявляємо, що головною нашою ціллю, для збереження пам'яті про нашу гімназію, є дати можливо найбільш зближений до дійсности образ її діяння. Треба ж взяти під увагу й те, що кожна українська школа, якою і де б вона не була, мала, силою факту, свої специфічні умови праці й різний склад батьків, учителів-виховників і молоді, яких немає змоги підтягнути під один стандарт, рахуючись із прикметами їхнього характеру, родинними та громадськими обов'язками та пов'язаннями. Де є світла, там є й тіні. А прецінь у комплексі научно-виховної праці нашого учительства перемогло світло, проганяючи пільму збайдужіння і зневіри, — і воно передало Народові тисячі загартованого, активного й щиро відданого народній справі доросту.

А нас, станиславівців, не віддалили від нашої школи ні час, ні простір, ні окупанти, бо ми за глибоко вросли в неї духом . . . Вона *наша!*

*

Коли я, після шестирічної перерви, спричиненої моєю участю в Першій світовій і нашій визвольній війнах, вернувся на початку шк. року 1920/21 знову до праці в нашій гімназії, застав я її управителем проф. Гната Павлюха за відсутністю директора М. Сабата, який в той час був на еміграції, — а персонал Учит. Збору з деякими змінами майже той самий, який залишив у червні 1914 р. Склад його показаний на фото Учительського Збору з 1923/24 шкільного року.¹

¹ Прикро мені, що на цій світлині не знаходжу довголітнього сторожа нашої школи, бл. пам. Павла Нехчая. Завдяки своїй глибокій релігійності, чесності, невтомній запопадливості, незвичайно увічливому й зичливому ставленню до учителів і молоді, здобув він собі беззастережну пошану молоді і справді став гідним того, щоб стати в одному ряді з виховниками школи. Перейшов він на емеритуру з кінцем 1936/1937 р., а помер в р. 1938. Сторожем школи став його довголітній помічник, Роман Олексин, а його помішником Лука Тимчишин.

Застав я, одначе, несподівано маркантну зміну в самому типі школи. Починаючи з вересня 1914 р. стала наша школа коедукаційною. Коедукація зазнавала чимало перерв і так: у першій своїй стадії тривала до грудня 1914 р., опісля від весни 1915 р. до літа 1916, від вересня 1917 аж до весни 1919 р., а потім, вже за польської адміністрації, тривала до останнього випуску абсолювенток в травні 1926 р. Таку переміну школи в коедукаційну уважав я особисто за побажану й корисну: побажану тому, що вона давала нашим талановитим і обов'язковим дівчатам нагоду вчитися у своїй добірній школі, — корисну через підсичення амбіцій товаришів одної лавки та через культурне, товариське співжиття обох статей у змаганні до тієї самої мети.

Використовуючи мемуарні дані, яких уділили мені кол. абсолювенти нашої школи,² маю змогу подати бодай декілька імен, а саме:

в шк. р. 1921/22 здали іспит зрілости: Ірина Іваницька, Стаха Карпінець, Оля Островська, Степанія Пиндус;

1922/23: Марія Герус, Ольга Девосир, Марія Лисиївна, Ольга Рудакевич, Наталія Твердохліб, Леоніда Хромовська, Тетяна Яросевич;

1923/24: Марія Ганкевич, Марія Левицька, Наталя Павлюх;

1924/25: Ірина Вебер, Марта Кордовська, Володимира Лисиївна, Стефанія Медвідська, Марія Николин, Галя Носковська, Марія Поворозник, Степанія Туркалевич, Марія Ясеницька;

1925/26: Оксана Барановська, Ірина Бойцун, Тетяна Лепківна, Ірина Ліськевич, Галя Миндюк, Соня Онуферко, Оксана Чесник.

Застав я теж у школі чимало учнів жидівської національності, дітей симпатиків нашого визвольного руху, які, як працівники різних категорій, залишилися і надалі з нами, або як вояки УГА брали активну участь у наших визвольних змаганнях.³ Учні-жиди визначилися своєю обов'язковістю і поправно володіли української мовою. Учні-українці відносилися до них по товариському і під цим оглядом не було ніколи ніяких ускладнень. Коли в наслідок рішення Ради Амбасадорів з 1923 р. пересуджено долю нашої країни і в міру того, як на наших землях закріплювалася польська адміністрація, учні-жиди почали відходити з нашої школи і переносилися або до державних польських гімназій, або до приватної євангеліцької гімназії пастора Цеклера, якої директором був проф. Шмаленберг⁴.

А вже ж справжньою несподіванкою було для мене, коли вчив грецької мови у найвищих класах, побачити в лавках декількох моїх молодших товаришів зброї у понищеному, військовому однострої. Впертою працюю вдома відкопували вони собі ту греку, яку загубили в стрілецьких ровах. Для них мусіли учителі знайти окрему мірку, бо ж ці юнаки здали вже «іспит зрілости» у всіх перипетіях боротьби за волю свого народу.⁵

² Головною Марія Поворозник-Плешкевич й Ірина Бойцун-Скочдополь.

³ Про участь жидівського вояцтва у нашій визвольній війні див. Дм. Микитюка «Жидівський курінь» в його вид.: «Укр. Гал. Армія» т. I, стор. 257.

⁴ В моїй і моїх ВШ. інформаторів пам'яті лишилися такі імена, як Швагер, Регіна Розенблят, Нафталі Кох, Ляндман, Бергер, Надель, Кац, Горовіц, Йосиф Гайслер здав з відзначенням матуру в 1933 р. — тепер директор банку в Гайфі (Ізраїль).

⁵ Пригадую собі м. і.: Юліяна Гординського, Мих. Геналю, С. Камінського, Нестора Величковського (пізніше Редемпторист-місіонер).

Тоді то й постала можливість продовжувати розпочату в 1913 р. проф. Грицем Кичуном працю в «Пласті», звільненому вже з-під зверхности управи школи та підлеглому всеціло й безпосередньо Верх. Пластовій Раді у Львові. Зорганізовано тоді в школі хлоп'ячий і дівочий пластові полки (пізніші «курені»), які попри фізичну заправу підготовляли молодь самовивнимим методом до обов'язковости й солідности при зустрічі з різноманітними завданнями, в пізнішому, національно-громадському житті. Організаторами й опікунами хлоп. куреня ім. гетьм. Івана Мазепи були проф. О. Левицький і д-р Сава Никифоряк, дівочого ім. княг. Романової бл. п. Надія Левицька. Праця в Пласті, який мав за головну мету виховати майбутніх, відповідальних провідників нашого національно-суспільного життя, була така многогранна, що її з'ясування вимагає окремого обговорення.⁶

Коли в грудні 1921 р. управу школи перейняв знову дир. Сабат, життя школи рушило знову вперед тим живим темпом, яке визначувало всю його дотеперішню, 16-річну працю директора школи. Своїм тривалим вглядом у хід навчання та його висліди, своїми методичними інструкціями, які бо-дай на десять років випереджували пізніші, загально прийняті дидактичні норми, товариським підходом до товаришів-учителів та виїмковою опікою над біднішою, переважно сільською молоддю, яка щоденно доходила чи доїздила до школи з недалеких сіл та містечок, твердою вимогою точности й обов'язковости однаково від учнів, як і від учителів, виніс він школу власними, а не посторонніми заходами чи впливами на передове місце поміж, можна сказати, усіми тодішніми, середніми школами в краю. Вправді набула вона загальну опінію дуже суворої школи, та все ж таки, як це змогло виявитися щойно в майбутньому, видала вона протягом років свого існування цілий легіон насправді освічених, внутрішньо здисциплінованих і для нації й суспільства цінних громадян. Який був посів, — таке й було жниво . . .

Восени 1927 р. перейшов д-р Сабат на становище директора української академічної гімназії у Львові; управителем школи з усіми виглядами на директуру став проф. Гриць Кичун, та літом 1928 р. він помер передчасно на удар серця в Станиславові, а директором школи назначено проф. Данила Джерджа.

Навесні 1928 р. прийшлося мені на довший час розпрощатися з тією школою, яка стала для мене другою родиною.

Вже здавна пластова організація була сіллю в очах поліції й польської адміністрації, (Полеві денні й нічні вправи, переважно в поблизькому «Чорному Лісі» на Загвізді, славному з пізніших акцій УПА, перемарші в одностроях через місто, українські відзнаки й лісні), і треба було їм знайти якийсь аргумент для вкорочення пластових «вольностей». Він знайшовся під час «паради» 11 листопада 1927 р., коли багато учнів не віддало приписаного «салюту» воеводі, генералам та іншим достойникам на трибуні перед пам'ятником «незнаного жовніра». На скору руку сфабриковано оскарження про протидержавні настрої молоді нашої школи, якої джерелом є Пласт, який виховує молодь в «комуністичному (сік!) дусі». Це вистачало, щоб мене, як відповідального в той час керівника Пласту, перевести без проведення будь-якого слідства «для добра служби» до польської державної гімназії в Торунщину. Що я вже при кінці шкільного року вернувся до Станиславова, завдячую св. пам. єпископові-мученикові Кир Григорієві

⁶ Про «Пласт у Станиславові й околиці» — див. статтю О. Є. Бойчука в нашому збірнику.

*П'ята класа з господарем класи проф. Чайківським і з проф. Фольгером
(2 лютого 1934 р.)*

Хомишинові, який зумів доказати тодішньому воеводі Ягодзінському увесь абсурд такого обвинувачення. Я вернувся вправді до Станиславова на шк. рік 1928/29, та вже не до моєї школи, а до польських Першої (дир. Юн) та Другої гімназії (дир. Уманський). В тих гімназіях працював я учителем до шк. р. 1932/33. Коли ж в листопаді 1932 р. директор Джердж перейшов на емиритуру, тимчасовим управителем школи став проф. Олександр Бойцун.⁷ В місяці лютому 1933 р. перенесла мене Кураторія знову до нашої гімназії в характері управителя; директором іменувала мене в дорозі конкурсу з днем 1 червня 1934 р.

Можна уявити собі, перед якими проблемами станув я на самому порозі мого урядування. 47-літній учитель, і тільки учитель без ніякого досвіду в адміністративно-організаційних справах, мусів я і в научній, а що важливіше, виховній ділянці вдержати усі дотеперішні осяги школи і за всяку ціну зберегти її безсумнівно добре ім'я. Хоч Учительський Збір складався у своїй перевазі зі старших і більш досвідчених за мене учителів, яких я знав з попередньої моєї праці у нашій школі, і я міг рахувати на їхню товариську лояльність та підмогу в керуванні зміненим в основах заведенням, то однаково я мусів брати в поважну рахубу те, що в межичасі Кураторія насадила у школу своїх «амбасадорів», яких завданням було стежити за настроями учнів та учителів. Головним їх представником у нашій школі був учитель польської мови, «бе-бек», проф. Маріян Плячек. Приходило до частих конфліктів та розгри на нарадах класових конференцій, головню, коли йшлося про річну класифікацію або іспити зрілости учнів, яких національне «кредо», стояло, після його осуду в суперечності

⁷ Проф. Бойцун був знову в. о. директора в шк. р. 1934/35, коли я виконував обов'язки візитатора Львівської Шк. Округи у Львові.

з «паньстовними» вимогами. Поважний конфлікт із ним прийшлося мені перебути вже по місяцеві мого урядування, коли він на річних зборах «Звйонзку научицелі школ сьредніх» у Львові, у прияві всієї шк. верхівки закинув нашій школі брак «паньстовної», виховної атмосфери і між рядками скваліфікував школу як розсадника бунтівничого руху. Головним аргументом його оскарження було те, що по шк. залах і коридорах розвішені тільки біблійні образи, репродукції мистецьких творів античної доби, українські і клясичні сентенції (були вони там ще з 1908 р.!), по клясах тільки хрести, а нічого такого, що свідчило б про характер школи, як державної, польської научно-виховної інституції. У моїй відповіді вдалося мені обернути його закиди проти нього самого, оскаржуючи його в недбалстві, скоро він за стільки років праці в школі, не уважав за вказане звернути на це увагу директора та Учит. Збору, а тепер раптом виносить таку дрібницю внутрішнього побуту школи на прилюдне форум, як поважний осуд. На щастя, уся верхівка Кураторії складалася з «ендеків», і начальник середньошкільного відділу Юс, признав мені слушність, користаючи рівночасно з нагоди принизити крикливого «бе-бека». Я згадав цей епізод тільки на те, щоб з'ясувати, що з подібною, хоч може й не такою агресивною ролею своїх «амбасадорів», учителів-поляків для польської мови й історії, мусіли зустрічатися теж директори інших наших, українських шкіл.

Інші члени «амбасадори» учителі Юзеф Дрозд (польська мова) і Станіслав Копита (історія) були тільки тінню проф. Плячка. Натомість учитель історії проф. д-р Юзеф Зелінський, хоч сам чільний «ендек», був справжнім приятелем нашої молоді і завжди ставав в її обороні.

На той час припала теж реформа польського шкільництва (11 березня 1932). Полягала вона в тому, що наука в народній школі тривала шість років (від 6 до 12 р. життя) і відповідала програмово чотирьом рокам попередньої, початкової школи і двом рокам попередньої гімназії. Після вступного іспиту переходили учні до чотирирічної гімназії (попередніх 3-ої до 6-ої гімн. кляс), яка закінчувалася т. зв. малою матурою. Дальшим етапом науки були дворічні ліцеї, в яких до вибору учнів були три типи: гуманістичний, математично-природничий і клясичний.⁸

Побудовані на окремих програмах мали вони за завдання підготувати молодь до вищих, універсальних студій відповідних факультетів. Завершувалися ліцеї кінцевим іспитом зрілості так, що при нормальних успіхах юнак закінчував ліцей у 18-ому році свого життя. Кількарічний досвід переконав мене, що ота реформа була більш доцільна і практична, чим структура попередньої шк. науки, бо давала учневі можливість піти раніше за своїм власним зацікавленням чи замилюванням та давала йому твердший підклад під спеціальні, вищі студії.

Та треба й тут бути справедливим. Клясична гімназія з навчанням латинської й грецької мов та старинної культури мала безперечно свої високі вальори. На зразках античної культури, філософії та літератури розвивала вона виразно інтелект молоді. Змагання до «кальокаґатії» було для неї справжнім дороговказом для оцінки власної вартості і цим для власного ушляхотнення. Вона розвивала юнака духово і вчила шукати і знайти себе в самому собі та вміти поставити себе у всестороннє життя спільноти. Та іноді й подекуди пересит навчання клясичних предметів відсував на

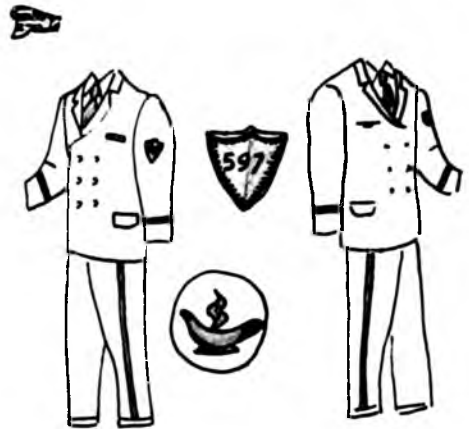
⁸ За браком кандидатів до клясичного ліцею, у нас його не було.

другий плян такі життєво практичні предмети, як математика, фізика-хемія й природничі науки і тому, як це виявили життєві потреби у нашому розсіянні по всьому світі, навчання ставало одностороннім та замало практичним. Так, наприклад, для клас II—VII-ої (в році 1932/33) на навчання латинської й грецької мов було призначено тижнево 51 лекція, живих мов 73 лекцій, натомість на математику, фізику й природу всього 35 лекцій. Можна це оправдати клясичним типом школи: в гуманістичному типі це відношення підходило краще під практичні вимоги.

Ще перед впровадженням шк. реформи введено до держ. гімназій кандидатів учительського стану для відбуття безплатної, передіспитової практики, т. зв. практикантів (ток). Вправді відносний розпорядок польського Міністерства Освіти датований ще в р. 1924, але він стосувався тоді до тих кандидатів, які в тому часі розпочинали університетські студії та могли закінчити їх в 1930-тих роках. Практиканти відбували під наглядом і за вказівками визначених Кураторією учителів дворічне, самостійне, але безплатне навчання у визначених їм клясах та цим шляхом набували, згідно з вимогами практичної методики, досвід для виконання пізнішої повної самостійної учительської праці. Та в дійсності, при наявних шиканах польської шк. адміністрації ледве хто з них міг мати надію на працю в держ. школі, — у нас хіба тільки Остап Хичій за польських часів та Галя Морозівна за німецьких. І було так, що українці, кандидати учит. стану, навіть по складенні кінцевого, учительського іспиту, не маючи змоги дістати посаду в державній школі, працювали в наших, приватних школах, або йшли на працю до наших фінансових інституцій, кооператив тощо.

Практикантами (тками) у нашій школі були: Фалина Любинецька (польська мова у проф. Плячка в рр. 1932/33 — 1933/34); Остап Хичій (продовження практ. матем. у проф. Н. Даниша 1932/33); Гричук Юліян (закінч. практики в навчанні історії у проф. д-ра Зелінського в 1932 р.); Ярослава Винярчук (українська мова у проф. Ю. Чайківського); Станислава Мажевська (історія у проф. Копити); Стефанія Кальфасівна (історія у проф. д-ра Зелінського в р. 1932/33); Микола Остап'як (природа у проф. П. Ростинського); Г. Гольдблятівна (німецька мова у проф. д-ра Фольгера); Морозівна Галина (польська мова у проф. Плячка); Морозівна Ольга (українська мова у проф. Чайківського, 1935/36 — 1936/37).

Одночасно з реформою шкільництва введено в школах примус носити шк. однострій. В часі війни і після неї, аж до реформи не обов'язували жодні уніформи. Вправді в шк. р. 1928/29 увійшли були в уживання, за дозволом дир. Джерджа «мазепинки», та вже після різдвяних ферій Кура-торія заборонила їх носити. Після шк. реформи учнівський однострій складався з гранатової з двома рядами опуклих, металевих гудзиків блюзки, на якій спереду і на маншетах були вузькі випуски — синьої барви для

Шкільний однострій після польської реформи в 1930-их роках. Барва щитика і всіх випусків: для гімназій — синя, для лицю — червона

учнів гімназії і червоної для ліцеантів. Ковнір блузки був викладений — не стоячий. На лівому рукаві блузки вгорі був нашитий щитик, обрамований срібною або золотою тасьмою. На щитику нашите число школи «597» (I.—III. гімназії мали числа 594—596). На гранатових штанах синій або червоний вузький випуск. Починаючи з 1935/36 шк. роком мусіли учні носити гранатові плащі-дворядові з випусками на маншетах рукавів. Приписаною шапкою була «мацеювка» з твердим дашком і ремінним паском, а спереду по середині її обводу була прикріплена, обов'язкова для середніх шкіл емблема — «каганець освіти».⁹

Гімназія разом із ліцеєм могла нараховувати десять відділів по найвище 35 учнів.

Українських, державних гімназій було в тому часі сім: у Львові I. і II. (т. зв. філія), в Перемишлі, Стрию, Станиславові, Коломиї та Тернополі (цю останню закрито під час пацифікації 1930 р.) — тому легко обрахувати, яке непропорціональне було відношення між кількामільйоновим українським населенням Зах. України, а кількістю учнів, які могли вчитися в держ. українських школах. До деякої міри вирівнювали цю диспропорцію українські приватні, хлоп'ячі та дівочі гімназії, учит. семінарії й фахові школи, що їх удержували згадане Т-во УПТ «Рідна Школа», Сестри Василянки та громадянство. А скільки ж то зусиль та матеріяльних жертв нашого суспільства треба було на те, щоб відбивати ворожий, денаціоналізуючий наступ! Та однаково всі ці приватні школи були всеціло залежні від осуду, чи пак упередження візитаторів Кураторії для того, щоб могли одержати т. зв. право прилюдности, яке однаково тільки ілюзорично уповажнювало абсолювентів наших шкіл до дальших студій у крайових польських університетах, в яких у відношенні до українців стосовано відомий «нумерус клявзус». Поважним порятунком у цій дискримінації українського студентства, яка була типовою у польському державному плануванні, не допустити до збільшення української інтелігентської верстви, був Український Вільний Університет, заснований у Відні восени 1920 р., перенесено його опісля до Праги, де в той час наша еміграція була найчисленніша, а врешті до Мюнхену, де він діє досі. У Львові, де м. ін. був викладачем теж д-р Сабат, користали зі студій на Українському «тайному», та проте вільному університеті сотки наших студентів: їхні дипломи признавано на позакраєвих, високих школах. Серед них було чимало абсолювентів нашої школи.

В повоенних роках внутрішнє життя нашої школи пливло далі тим руслом, в яке спрямували його її піонери. Вправді довга війна виснажила докраю наш нарід фізично, а невдача визвольних змагань 1918—1920 років підкопала його віру у скорі визволення Батьківщини власними силами, та на молодь воно не мало зневірюючого впливу. Навпаки, підо впливом цих подій вона замітно дозріла, бо прийшла до висновку, що тепер саме їй припали поважні завдання праці над собою і в тісно спаяному гурті для того, щоб у слухний час стати на барикадах оборони придушених насиллям прав до волі.

Праця школи йшла надалі під знаком трьох головних вимог: поглиблення віри в Бога в прив'язанні та пошані до свого прадідного обряду, до розбудови й закріплення національної свідомости для майбутнього вкладу всіх сил доросту у службу народові та, в зв'язку з цим, дбайливе збіль-

⁹ Цей подрібний опис шк. однострою завдячуємо д-рові Олександрові Стрільбицькому з Форт Вейн, Індіана.

шення теоретичного знання, а врешті — окремої уваги на самодіяльність молоді, яка б підготовляла її до самостійного, критичного сприймання щоденних проблем та до самостійного їх вирішування, покищо в рамках шкільного життя.

Відносно першої вимоги треба ствердити, що релігійно-моральне життя молоді розвивалося й кріпшало завдяки душпастирській праці оо. катехитів, таких визначних проповідників і вирозумілих приятелів молоді як сл. п. о. д-р Іван Фіголь або о. Атанасій Тимків, а з пізніших о. Володимира Коновальця та о. Володимира Микитюка. Причинювалися до розбудження релігійного духа серед молоді й щонедільні й святочні Богослужби й екзорти, під час яких хор учнів співав церковні пісні та врешті передвеликодні реколекційні науки, які перетворювали звичайно отці Чина Редemptористів (оо. Ван де Мале, ігумен обителі Редemptористів при вул. Голуховського, Корба, Нестор Величковський).

Шкільне рел. Т-во «Марійська Дружина», що його заснував був під первісною назвою «Ліга Української Молоді» о. д-р Фіголь в 1921/22 р. впливало теж вельми корисно на поглиблення релігійних почувань молоді.¹⁰ В черзі незнаних нам по імені перших голов та виділових «Мар. Дружини» в році 1924 головою Т-ва був Петро Ісаїв. Бібліотека Т-ва виносила вже тоді 257 чисел в 407 томах. На рік 1924—25 головою став Вол. Остапович, виділовими Атанас Фіголь, Степан Лукань, Сергій Костецький. В цьому році поділено Т-во на два кружки (нижчий кл. IV і V і вищий VI—VIII кл.). На сходинах нижчого кружка читано доповіді на різні релігійні теми; ціллю вищого було поглиблювати релігійність та висвітлювати різні релігійні питання. 21 вересня 1924 р. влаштувала «Марійська Дружина» прилюдний концерт в честь Священо-Мученика Йосафата. На рік 1925/26 головою Т-ва був Іван Петраш, у виділі й у виголошуванні рефератів брали живу участь учні VII класи: Мир. Лушпинський, Ст. Воляник, Мир. Стрийський, Ст. Лукань, Вол. Остапович. Органами Т-ва були «Наш Приятель» (175 передплат)¹¹ і «Поступ» (65 передплат); з польських видавництв передплачувано по одному примірникові «Содаліс Маріанус», «Рицерж Марії» і «Глоси Католицке».

Опікуном «Марійської Дружини» був кожночасний головний катехит (о. д-р Іван Фіголь, по його відході до Львова від 1929/30 р. о. Володимир Коновалець).¹²

Сл. п. Ярослав Карпинець у шкільній лабораторії (23 липня 1929)

¹⁰ Почин до організації студентської Ліги дав у Львові в р. 1920 о. Йосиф Маркевич ЧСВВ. Згодом Ліга охопила своєю мережею і своїм впливом низку міст, де вчилася українська молодь.

¹¹ Виходив спершу під керівництвом о. Маркевича, згодом о. І. Назарка ЧСВВ.

¹² В описі діяльності «Марійської Дружини» використано статті учня Луканя в «Поступі». Річн. V, Львів 1925, стор. 28, 66 і 173 та Річн. VI. 1926, стор. 37.

Управа школи й учителі клали виразну вагу на національно-суспільне виховання молоді, чого доказом були численні академії, концерти й драматичні вистави не тільки у виконанні загалу учнів, але й поодиноких клас. Культ наших поетів і визначних діячів піднесено цим до справжньої висоти. Тому, що ініціатива, підготовка й виконання усіх цих імпрез, очевидно під порадою і оцінкою відносних учителів, спочивала всеціло в руках учнівських організацій, буде про це мова ще в розділі про їхню діяльність.

До поширення й поглиблення інтелектуального розвитку молоді причинилися у зв'язку з теоретичною, шкільною наукою добре випосажені в потрібне приладдя шкільні лябораторії (кабінети), зокрема біологічна під керівництвом проф. Петра Ростинського та фіз.-хемічна під опікою проф. Гамерського й Даниша.

У першій з них переведжено при мікроскопах програмові вправи та досліджувано життя мікросвіту; плекано теж прядку-шовковицю, яку кормлено листям морвових дерев, які росли на подвір'ї шк. будинків.

У другій переводили учні під доглядом учителя фізики та хемії експерименти з ділянки цього предмету.¹³

Коли йдеться про стан бібліотек, які були доступні всім учням, то попри шк. учительську бібліотеку, яка в шк. р. 1933/34 нараховувала 1 658 творів в 4 170 томах, і учнівську (з українським, німецьким і польськими відділами), існувала ще власна бібліотека «Научного Кружка» з 966 творами наукового і белегристичного змісту (у згаданих вище мовах). Матеріялу для науки і студій було доволі, користав з цього пильно загал учнів для підготовки шк. завдань, рефератів та прилюдних виступів. Наведені тут числа відносяться до одного року: докладний опис майна школи з р. 1939 поданий в оригінальному акті його передачі советському міському відділові народної освіти з дня 15 грудня 1939.¹⁴

Найбільше уваги присвячував Учительський Збір розбудові самодіяльності молоді однаково в навчальній як і виховній ділянці. Молодь охоче сприймала таке звільнення від ригористичного й спинюючого її пориви впливу чи наказу виховників: вона бажала бути собою й вирішувати напрям свого діяння. Учительський Збір пособляв цьому її розвиткові крил для майбутнього, самостійного лету й перейшов якби до ролі постороннього обсерватора, а на випадок потреби, дорадника у справах, які вимагали зрівноваження і зрілого досвіду. Через таку згармонізовану співдію виховників з молоддю змогли учнівські організації виявити небуденні успіхи.

В науковій ділянці висунувся на перше місце повний ініціативи й розмаху «*Научний Кружок*»¹⁵ зі своїми секціями. Мав він, як найстарша учнівська організація, за завдання не тільки поглиблювати в координації з програмою, шкільною наукою знання учнів, але через зіткнення з проблемами оточення поширювати свій світогляд. Він включував молодь одночасно і в громадське життя шляхом прилюдних виступів з доповідями, промовама, деклямаціями, театр. виставами. При участі муз.-вокального гуртка «*Научн. Кружка*» прив. дів. гімназії УПТ «*Рідна Школа*» влаштував наш Кружок прилюдні шевченківські свята, концерти й академії

¹³ Дуже активним у цій ділянці був учень 7/8 кл. Ярослав Карпинець, який самостійно сконструював бомбу, що нею в 1934 р. Григорій Мацейко (П. Книш) вбив у Варшаві міністра внутрішніх справ Польщі, Бронислава Перацького.

¹⁴ Див. стосовні документи в невикористаних Матеріялах до історії Гімназії.

¹⁵ Докладний огляд праці «*Научного Кружка*» в шк. рр. 1909/10—1925/26 поданий у невикористаних для цього збірника матеріялах.

в пошану наших визначних поетів і письменників як ось Ів. Франка, Б. Лепкого, М. Черемшини, В. Самійленка та ін.

Напочатку 30-тих років працювали в «Научному Клубу» такі секції:

1) українознавча під опікою учителів-україністів. Мета: українознавство в іст., культ., літерат. ділянках;

2) драматична під опікою проф. д-ра К. Кисілевського, пізніше проф. Дм. Ліськевича. Цю секцію зорганізував ще в 1921/22 р. д-р Кисілевський з метою плекати драматичне мистецтво та вишколювати у молоді декламаторський хист та правильну дикцію. В 1922 р. заходами секції відіграно тричі комедію Тобілевича «Мартин Боруля» та п'єсу Л. Черняхівської-Старицької «Гетьман Дорошенко», а 19 грудня 1922 влаштувала секція в кімнатах «Української Бесіди» заходом проф. Кисілевського та під його й проф. О. Заславського опікою «Миколаївське свято» з товариською забавою, при численній участі молоді українських шкіл та громадян. В 1923 р. відіграно комедію Тобілевича «Суєта». Режисерами вистав були звичайно знаний режисер-актор з Наддніпрянщини Григорій Мінченко-Сіятовський («папаша») та пані Антоніна, дружина проф. Гр. Кичуна.

3) філологічна під опікою проф. І. Голембйовського. Її завданням було поглиблювати знання учнів з обсягу античної культури. З цією метою відбували учні майже кожної суботи увечері свої сходини, на яких виголошувано в авлі школи при епідіяскопії доповіді з обсягу старинної, грецької й римської архітектури, мітології, різьбарства й письменства. Діяльність секції була дуже жива, а доповіді згромаджували значну кількість членів і слухачів.

4) географічна: відбувала свої сходини під проводом кожночасних учителів географії (проф. Л. Рудницького, М. Гавдяка): переводжено картографічні вправи, орієнтацію в незнаному терені, оцінку віддалі, шкідовано мапи тощо, влаштовувано доповіді при епідіяскопії або фільм. апараті.

5) природнича, під опікою проф. Ростинського, відбувала топографічні екскурсії до сусідніх сіл (Вовчинця, Угорник, Креховець та ін.) для пізнання геологічної структури Підкарпаття, його фльори та фавни для використання своїх спостережень у шк. науці.

6) математично-фізична відбувала сходини з учнями VIII-ої класи. На них передискутовувано завдання, що їх давали при іспитах зрілості у Парижі, Лондоні, Діжоні та в італійських гімназіях. Виголошувано доповіді про визначних фізиків як Ньютон, Фарадей, Едісон, Марконі, Складовська, Пуллой. Кермували секцією проф. І. Смолинський, О. Гамерський, Н. Даниш.

7) філософська: її керівником був кожночасний учитель пропедевтики філософії (в VIII-ій кл.): д-р Сабат, д-р Фіголь, Гр. Кичун, д-р Сава Никифоряк. Відбувалися в ній доповіді й гутірки на різні філософські теми.

Проф. І. Голембйовський в «акції»

Місячна, членська вкладка до «Научного Кружка» виносила 10 грошів, при чому окремі секції були вже вільні від неї.

Рівнобіжно з діяльністю самовиховної, строго селективної пластової організації, якої праця базувалася на окремих програмах, з'ясованих основно в пластових підручниках д-ра О. Тисовського «Пласт» (вид. в 1913 р.) і «Життя в Пласті» (з 1921 р.), існувала у школі й розвивала дуже живу діяльність самовиховна «Самоуправна Шкільна Громада», яка охоплювала загал учнів згідно з їхніми спромогами й зацікавленнями. В «Начальній Старшині», тобто у виділі Шкільної Громади, як еманациї всіх учнівських організацій включно з клясовими громадами, зосереджувалося все шкільне життя молоді. Від неї виходила ініціатива у влаштуванні усіх шкільних імпрез і прилюдних виступів, забав, збірних прогулянок тощо, словом увесь напрям самодіяльності молоді. Її сугестії та ухвали брали дирекція й Уч. Збір під розгляд і по змозі йшли у всьому на руку бажанням молоді без будь-якого натиску.

Кожного року вибрано на загальних учнівських зборах виділ (Начальну Старшину) СШкГр-ди. В склад цього виділу входили, крім тіснішого проводу, голови Научного Кружка, усіх клясових громад і секцій СШкГР., а саме: кооперативи «Єдність» і ощаднестевого гуртка, читальні, хору 16-ки, протиалькогольного й протинікотинного гуртка «Відродження», Шк. Музею й Архіву, спорт. секції «Дніпро», редакції стінного спорт. часопису «На старт» (від лютого 1936), кружка ЛОПП (від 1932 р.).

Засяг діяльності названих тут секцій означає вже сама їх назва. Було б зайвим описувати подрібно їхню, визначену програмами, щоденну «працю»; треба одначе спинитися бодай на кількох з них, при чому більше слід звернути уваги на ті з них, які виходили вже зі шкільних рамок і увійшли в орбіту позашкільного, громадського життя. Маю тут на думці секції «Шкільний Музей і Архів», спортову секцію «Дніпро», кооперативу «Єдність» та учнівський хор 16-тки. Праця першої з них (з обсягу фолкльору й народного мистецтва) проходила під проводом Романа Смика.

Попри програмові лекції руханки в двох-трьох годинах тижнево сприяла усправненню молоді спортова дружина «Дніпро». Свою фізичну справність виявляла молодь у місцевих та міжгімназійних змаганнях (напр., в Коломії в 1933 р.), добуваючи усюди поважні осяги. Дружина мала ланки футболу, відбиванки пінг-понгу, легкоатлетики й шахів. Приладів до легкоатлетики в нас не було, бо спольщений учитель руханки, який прекрасно говорив по-українськи («Сину, мій тато був вашим дяком»...), не подбав про таке руханкове приладдя, як рек, козел, дрючок тощо. Його й управи школи вину облеглише у великій мірі те, що руханку вправляли учні в авлі, в якій відбувалися теж Богослужби, вистави, академії, забави, сходини батьків і учнів і, тим самим, не було там властивого місця на приміщення рух. приладдя на ширшу скалю. Зрештою з легкоатлетичного приладдя користала дружина в рух. залі Т-ва «Сокіл». В нормальному випащенні руханкової залі допомагали дружині дирекція школи й Батьківський Кружок. Керівником дружини був спершу довголітній учитель руханки, проф. Осип Заславський, який крім праці в школі, організував спорт. гуртки в підміських селах, — після нього учитель Антін Маркович.

Футбол: кожна кляса мала свою дружину і змагалася з іншими клясами. Вищі кляси очевидно переважали, бо були фізично сильніші. Часом деь над річкою грали учні проти польських гімназій, очевидно неофіційно, бо офіційно учні нашої гімназії з поляками жодного зв'язку не вдержували, хібащо під час шкільних спортових свят. Та звичайно футбол не входив

у програму таких свят, там «царювала» відбиванка, гра «в два вогні», палянт та ще якісь інші вправи. Часом відбувалися там і легкоатлетичні змагання. Хоч учням було заборонено належати до позашкільних спортивних клубів, то однаково старші змагуни під криптонімами змагалися в «Проломі», УСС-у, УСК, «Соколі», «Вихрі» — Ямниця і т. п. Учитель української мови проф. Дм. Ліськевич ходив постійно на всі такі змагання, проте між змагунами учнів нашої гімназії «ніколи не бачив»... В рр. 1933—37 помагали дружинам УСС у копаному м'ячі: Роман Богдан і Роман Орест Припхани, Остап Олесницький, Володимир Камінський, Богдан Каратницький, Всеволод Лемеха, В. Андрухович.

Гімназійна географічна екскурсія на Вовчинець

Відбиванка: В рр. 1934—37 відбиванка стояла в нашій школі на високому рівні. Грали її майже цілий час у години руханки, а за гарної погоди цілими годинами «товкли» її зразу на площі «Чорногора», а коли її заорано, на площі українського «Сокола» при вул. 3-го мая. Кожна кляса мала свою відбиванкову дружину. Кляса, яка здавала матуру 1937 р. мала одну з найсильніших дружин, здобуваючи чемпіонат за всі три останні роки. До складу дружини входили і перед в ній вели: Роман Богдан і Роман Орест Припхани, Євген Радивил (тепер СТ. «Леви» в Сіднею, Австралія), В. Лемеха, В. Камінський, В. Малицький, Ст. Перейма, а з молодших А. Скоробогатий, Є. Гіль, В. Гук, Т. Яськів. За найсильніших відбиванкарів міста рахувалися тоді німці з колонії Майзлі. Коли наші відбиванкарі вибралися до них і «вдарили» їх, ніхто не хотів в це повірити. Але, як наші змагуни запросили їх до нашої авлі і «розложили» їх так же системою п'ять проти трьох, як і три проти трьох, ніяких невірних Томів уже не було. Відтоді відбиванкарі з «Дніпра» були першунами відбиванки в Станиславові.

Пінг-понг — одна з найсильніших ділянок спорту в нашій гімназії. Кляси мали свої 5-членні дружини для синглів, крім яких виставляли ще по два деблі (з тих самих чи інших змагунів). Про вислід рішало щастя, на кого випало в льосуванні. Крім таких міжклясових гор були ще загальні турніри за індивідуальний чемпіонат, які відбувалися в авлі, де нормально стіл був прихований в роздягальні. Там учні вправлялися по науці, а проф. Маркович грав разом із ними. До старших, дуже добрих змагунів слід зачислити: В. Соколовського (тепер д-р ветеринарії в Чикаго), Романа Андруховича (псевдо «Мурин» — тепер в Польщі), О. Олесницького, Богдана Пастівнича (помер в Америці), Є. Радивиля, Б. Каратницького, М. Биха (тепер лікаря в Нью-Йорку), Юрка Олесницького, Маріяна Мартинця, В. Камінського і обох Припханів. Деякі з названих грали в «Проломі», більшість в УСК-у.

В тенісі визначалися Є. Радивил, Р. Андрухович і Б. Каратницький.

Шахи: Кожна старша кляса влаштовувала свої внутрішні розгри. Добре грали в шахи бурсаки. Відбувалися теж загально-гімназійні турніри. Пере-

можцем одного такого турніру був Лев Каблак, який потім брав участь в шаховому студентському турнірі у Львові. З-поміж інших учасників загально-гімназійних турнірів лишилися ще в пам'яті імена Ярослава Коритовського й обох Припханів.

Легкоатлетика: щороку навесну відбувалося шкільне спортове свято, в якого програму входили теж змагання в легкоатлетичі. Вол. Прідун був дуже добрий в меті ратищем; декілька років підряд держав він монополію у цій конкуренції. Брати Соколовські Володимир і «Утьо» були добрими в бігах середніх і довших дистанцій. Володимир дуже часто вигравав біги навпростець і інші, раз виграв такий біг Є. Радивил.

В лютому 1936 р. в часі зимових, олімпійських ігрищ в Ґарміш-Партенкірхен започатковано видавання спорт. стінної газетки «На Старт». Спершу редактором її був учень 7-ої класи Володимир Камінський, опісля перебрав редакцію учень Роман Смик. Видано около 40 чисел одно- або двотижневика, розміром 4—12 сторін. Газета цікавилася не тільки спортивним життям нашої школи, але містила описи-рецензії змагань дружин УСС та дружин, які змагалися в рамах польського союзу копаного м'яча. А мав тоді УСС чимало дружин в Станіславівщині, — згадати б тільки УСК — Станіславів, «Сокіл» — Бельведер, «Вихор» — Ямниця, «Каменярі» — Вовчинець, дружини в Угорниках, Пасічній, Богородчанах тощо. «Дніпро» удержував з ними зв'язки, нотував всі їхні змагання, цікавився тими дружинами, які грали в польському ПЗПН, як «Пролом» — Станіславів, «Бескид» — Надвірна, «Скала» Стрий та ін.

Назагал роки 1936—37 були часом буйного розквіту спортивного життя в «Дніпрі», коли то чимало старших учнів грали під прибраними іменами в рядах дружин Українського Спортивного Союзу (УСС).¹⁶

Однією з дальших секцій СШКҐр. була учнівська кооператива «Єдність». Постаła вона в жовтні 1921 р. за почином проф. Д. Джерджа на підставі затвердженого Дирекцією школи статуту. Вела вона три відділи: товарний, споживчий і ощадноспестевий. Ціллю «Єдности» було консолідувати молодь під кличем «свій до свого», навчити кооперативного діловодства і підготовляти цим до громадської роботи. Спершу продавано в її крамниці тільки овочі і солодке печиво та згодом вже й шкільне приладдя й підручники. (В літньому сезоні був великий попит на содову воду й квасне молоко!). Провід ощадноспестевого відділу відбував щосуботи сходини, на яких відбирав від своїх клясових відпоручників зібрани на ощадність гроші. Складано їх на 7% до «Україн-Банку». Не був це очевидно надто поважний капітал, а все ж таки така акція свідчила про те, що загал учнів розумів і належно оцінив вагу ощаджування, як зараду на непередбачені, конечні витрати. Чистий прибуток розділювано на резервовий фонд, зворот надплаченого, а решту призначувано на потреби «Рідної Школи» та вакаційну оселю. Гурток влаштуував понадто гутірки й доповіді, які мали на меті повчати молодь про значення й вагу ощаджування у скалі народної економіки. Від 1923/24 р. вели учні при кооперативі свою фризієрню, з якої, з огляду на нижчі, чим у місті, ціни користали вайже всі учні школи: в 30-тих роках виконував фризієрську працю учень VII-ої кл. Петро Фе-дишин з помічником Ол. Надрагою (VI кл.).

¹⁶ Інформації про діяльність «Дніпра» і його секцій подав Роман Богдан Припхан.

*Виділ Начальної Старшини з опікуном д-ром С. Никифоряком
(посередині в першому ряді). В лютому 1935 р.*

Опікуном кооперативи й ощадностевого гуртка був, після уступлення проф. Джерджа, проф. С. Никифоряк.¹⁷

В 1932 р. почала Нач. Старшина СШГр. видавати друком шк. часопис «Дружнє Слово», в якому поміщувано теж дописи з дівочої гімназії Рідної Школи і семінарії СС. Василіянок. В ред. колегію входили референти для поодиноких ділянок, а саме для: української мови, науки, літератури, публіцистики, мистецтва, хроніки, спорту й гумору. Начальним редактором часопису був учень VII-ої кл. Петро Рогатинський, а після його уступлення учні Ом. Литвинович і Роман Сенчук.

Відповідальним редактором від Учит. Збору був спершу проф. Осип Сорохтей, а потім проф. С. Никифоряк.

Хоч школа мала свій гарний, мішаний хор, якого диригентом був проф. Іван Смолинський, що співав на Богослужбах, внутрішньо-шкільних імпрезах та прилюдних виступах, в рамках СШКГр-ди був ще й чоловічий хор 16-ки, якого диригентом був звичайно учень. Визначними його диригентами були учні Степаняк і Яр. Сеньковський. Цей хор брав майже завжди участь у прилюдних, позашкільних святочних імпрезах і втішався похвалами й загальним признанням громадянства.

Понадто існував в тому часі як секція СШКГр-ди гурток мандоліністів, який на прилюдних виступах захоплював слухачів своєю гарною грою.

Годиться врешті згадати про існування в школі дуже активного, проти-алькогольного і протинікотинного гуртка «Відродження», в якому з допомогою гутірок пропагандовано боротьбу із цими двома шкідливими для людського, зокрема молодечого організму, отрутами. Опікуном гуртка був звичайно катехит, останньо о. Коновалець, — найбільш активним головою був учень Петро Рогатинський.

¹⁷ Тут використано почасті дописи учня Ст. Луканя в «Поступі», Річн. IV, 1924, ст. 28 і д.

Низовими, але ж автономними клітинами СШкГр-ди були т. зв. *клясові громади*, які існували у всіх клясах школи. Клясові громади поділено на дві групи: у першій (кл. I—III) пружиною діяльності були опікуни кляс, які, кермуючи ними, давали змогу кращим учням виявити свій організаторський хист та зрозуміти значення праці для спільноти. На клясових сходинах або на нарадах виділу громади полагоджувалися клясові справи, включно з дисциплінарними, відбувалися започатковувані опікуном гутірки й доповіді, вирішувано реченці й програми клясових імпрез, прогулянок тощо, та узгіднювано їх з опінією й порадою клясових *патронатів*, про які буде мова пізніше. На вищому ступені (кл. IV—VIII) праця учнів була вже самостійна й поважніша, передусім, коли йшлося про зрілу поставу молоді в оцінці різних проблем шкільного й громадського життя. Тут учні провадили свої громади самостійно, а опікуни кляс були тільки обсерваторами їхньої праці, хоч іноді й піддавали свої сугестії для ширшої розбудови життя клясової спільноти. Незначним доказом свободи діяння громад хай буде те письмо, що його клясова громада VII-ої кл. «самочинно» й без посторонньої інспірації (директора або учителів) вислала була Богданові Лепкому з нагоди святкування його ім'янин.¹⁸

Опікуном СШкГр-ди до лютого 1933 р. був проф. Мацьків, а після його перенесення до II. держ. польської гімназії проф. д-р С. Никифоряк.

Клясові Громади, які були тісно пов'язані з діяльністю Самоуправної Шкільної Громади не можна відділити від т. зв. *клясових патронатів*, що їх започаткував в шк. р. 1932/33 у своїй IV-й клясі проф. І. Голембйовський, а які у великій мірі доповнювали працю «Батьківського Кружка». Незабаром постали патронати у всіх клясах: для кл. VIII-ої створено замість патронату порадню для вибору звання, яка давала учням цієї кляси змогу при допомозі досвідних фахівців перевірити свою здатність та матеріальну спромогу перед вибором звання. Патронати мали завдання знайти і вдержувати тривалий, *безпосередній* зв'язок батьків і домашніх виховників з учнями кляси, яку відвідували їхні вихованці і таким чином, у співпраці зі шкільними виховниками, мати картину їхніх навчальних та виховних осягів. Праця патронатів була всестороння: від відвідування учнів і гутірок з ними під час відпочинкових перерв, відвідування приміщень учнів та в порозумінні з батьками зміни невідповідних на кращі, улаштування клясових імпрез (свячене, ялинка, товариські забави, прогулянки, святочні вечори на пошану духових провідників народу), аж до уділювання грошових допомог та одягу біднішим учням та висилки фізично кволих учнів на село під час літніх ферій. З допомогою саме такої живої діяльності в безпосередньому контакті з молоддю перейняли патронати частину агенд *Батьківського Кружка* і цим дали йому змогу зайнятися інтенсивніше доживлюванням молоді, придбанням відповідних фондів, видатною поміччю біднішим учням в загальношкільному масштабі тощо. В цій праці клясових громад, а зокрема й Батьківського Кружка брали живу, вельми успішну участь матері й батьки кожночасних учнів школи; немає змоги назвати їх всіх по імені та згадати тут треба таких громадських діячок як: С. Олесницька, Каратницька, Кабаровська, Ковальська,

¹⁸ «В день Ім'янин автора 'Трильорії', що своїм словом викохує у нас любов Батьківщини, пістизм до нашого лицарського минулого, що завжди для нас символом горячого патріотизму — засилаємо на холодну чужину наші щирі молодечі побажання: Многих Літ на славу Україні! — У листопаді 1935. р.» — За підписами 27 учнів клясової громади VII-ої кл. (Оригінал зберігається в родинному архіві д-ра Р. Смика).

*Гімназійний чоловічий хор «16-ка» під керівництвом проф. Ярослава Барнича
(23 квітня 1936)*

Комаринська, Елеонора Левицька, а з-поміж батьків: о. сов. Михайло Ганушевський,¹⁹ радн. залізниць Ю. Дутка, нотар М. Мочульський, купець Северин Снігурович, Мих. Скородинський, адвокат д-р Бих, суд. радн. С. Каратницький та багато інших.

Виділ *Батьківського Кружка*, який вибірано щорічно на загальних Зборах батьків, складався з восьми членів-батьків та відпоручника управи школи, яким був звичайно катехит. Учні, які бажали користати зі шк. доживлювання, одержували під час головної перерви за дрібною оплатою (7 грошів) чверть літра гарячого молока (бідніші даром), а доїжджаючи й доходячі перед розпочаттям лекцій по чверть літра кави і по булці. Крім цього одержували каву й булку всі учні, які за цим зголосилися. Роздача доживлювання відбувалася в просторій, гігієнічній і добре устаткованій «кафетерії» в підвалі гол. будинку. Доживлюванням керував довгий час проф. Іван Новосельський.

Біднішим учням уділював Батьківський Кружок беззворотні допомоги і позички на шк. оплати. Потрібні фонди, які звичайно були поважні, черпав Б. Кр. із членських вкладок, шк. вписового, добровільних датків батьків і громадян та субвенцій.

Дбав теж Кружок і про розвагу молоді, організуючи кожного року курси народних і інших тогочасних танців, які закінчувалися карнаваловою забавою при участі учениць дівочої гімназії і семінарії СС Василянок.

Учні школи приміщувалися здебільшого (звичайно 50—60%) у батьків та родичів. Коли мешкали в поблизьких селах, то доходили до школи,

---

¹⁹ О. М. Ганушевський, священник-Ісповідник, парох Микуличина-Ямної, Дори-Яремча, Угорник-Микитинців, стан. декан і радн. Єписк. Консистоії — був на протязі років одним з найбільш діяльних членів і голів «Батьківського Кружка».

коли в дальших селах або містечках повіту, доїздили залізницею за місячними, учнівськими білетами їзди. Поза цим частина молоді жила на приватних станціях за грошовою оплатою батьків, або за доставлюваними харчі, частина в бурсах. Про бурси в часі до Першої світової війни подав д-р Т. Мацьків у своїй статті. По війні існували дальше дві згадані там бурси, а саме «Селянська бурса» і бурса (інститут) св. О. Николая. «Селянська бурса», яка до 1922 р. була під управою проф. Малецького, а після нього проф. Ростинського, перенеслася з приміщення при вул. Казимирівській до одноповерхового будинку при вул. Липовій ч. 80 (де на першому поверсі була приватна гімназія УПТ) і її керівником був проф. Дм. Лиськевич, а від 1933 до 1939 р. проф. Іван Голембйовський. В 1936 р. перенесено бурсу до будинку при вул. Голуховського ч. 54. Бурсу удержувала увесь час станіславівська філія Т-ва «Просвіта». Число питомців вагалось між 40 а 60 учнями. Місячна оплата виносила 45 зол., при чому біднішим учням признавано далекойдучі знижки.

Бурса св. О. Николая, яку вдержувало «Товариство безжених священиків», містилася спершу в дух. семінарії при вул. Липовій під управою катехита школи, о. Вол. Коновальця, згодом перенеслася на протяг двох років до одної з вілл при вул. Липовій, близько парку Ромашкова, а її управителем після смерті о. Коновальця став о. В. Микитюк. Основна оплата виносила в ній 60 зл., та, відповідно до матеріальної спромоги батьків знижувано її навіть до 10 зл., при чому були й безплатні місця. Більшість учнів в обох бурсах була селянського роду²⁰

Лікарська опіка була постійно в руках контракткових шк. лікарів, які переводили індивідуальну перевірку здоров'я усіх учнів, а про завважені недомоги повідомляли батьків-опікунів та управу школи. Понадто виголошували вони доповіді на теми плекання чистоти тіла, загальної гігієни (для найвищих клас теж полової), туберкульози, отруйних газів тощо. Загальний стан здоров'я учнів, беручи до уваги їхне часто невивстачальне харчування, був все таки задовільний; загрозових, епідемічних хворіб не було.

Є річчю зрозумілою, що наша школа мусіла, разом з усіми державними і приватними українськими школами, брати участь у різних державних обходах, та настрої молоді йшли в протилежному напрямі, про що достатньо свідчать численні протипольські виступи та резистанс в листопаді 1927 р., про який я згадав попередньо.

Учительський Збір знав добре про існування в школі таємних учнівських організацій та уважав їх за оправданий, створений ситуацією, стихійний спротив патріотичної, темпераментної молоді різним формам гніту збоку окупанта і не застосовував жодних мір для їх контролі або припинення їх активності. Успіх навчально-виховної праці кожної школи є залежний від взаємовідносин і співпраці обох головних, виховних чинників: батьків і школи. Де цього немає, там школа, як цілість, втрачає своє обличчя. там нарастають часті конфлікти, які підкопують у молоді повагу до батьків та вчителів, а школу зводять до ролі боротьби з вітряками. Наша школа була щасливою тим, що з часу самого її постановня скупчила в собі гурт добірних та відданих народній справі учителів, які знайшли гідний відпо-

²⁰ Тут треба зазначити, що дані про бурси в рр. 1920—1939 (часті зміни приміщень і управителів) можуть бути незгідні з дійсністю, бо вони не основані на документах, а тільки на різних, іноді суперечних інформаціях.

відник у відданих своєму доростові й народній справі батьках. Свідчить про це розвиток шкільних організацій у всіх ділянках, які склалися в одну, свідому своїх завдань цілість, передаючи цим народові легіон борців за кращу долю Батьківщини.

При нормальному ході навчання закінчено шк. рік 1939 «малою матурою» в гімназії й іспитом зрілости в обох типах ліцею з надією продовжувати після вакаційної передишки нашу зорганізовану вже як слід працю.

Та не так сталося . . .

Осип М. Левицький

1939—1941

В межичасі назрівав вже виразно міжнародний конфлікт, який спаралізував на протяз двох років існування школи в попередній її формі. На підставі злопам'ятного акту Рібентропа-Молотова зайняли большевики західньо-українську область по Сян та почали притаманними їм методами створювати сповидність добровільної злуки нашої країни з ССРСР. До цього послужили їм сфабриковані «добровільно»-примусові вибори «автохтонів» на депутатів до установчих, народних зборів у Львові, як теж врешті намагання включити нашу гр.-кат. Церкву під юрисдикцію московського православногo патріярхату.

Коли йдеться про шкільництво, то найперше зліквідовано усі польські середні школи, а учителів-поляків розміщено по народних, купецьких та ремісничих школах, в яких покищо вдержувалася польська мова.

Нашу школу, при вдержанні при праці учителів-українців, перемінено на десятирічку (С. Ш. — ч. 3) зі зміненими програмами навчання. І так усунено з навчання релігію, латинську й польську мови та всесвітню (в

«Класова Громада» VII-ої класи у квітні 1936 року

цьому й українську) історію, а впроваджено науку російської мови, історії СРСР та ВКПб. Вживані до цієї пори шк. підручники замінені майже в цілості вживаними в УРСР, зокрема для математики, фізики та природи. Треба признати, що вони були під научно-методичним оглядом подекуди кращі, як вживані в нас попередньо.

Школа приміщувалася увесь час при вул. Липовій 44, аж до приходу німців, коли цей будинок зайняла нар. школа під управою проф. Мих. Мацькова.

Заки зорганізовано керівний орган шкільництва в Міському Відділі Нар. Освіти (МВНО), розподіл учителів по школах виконувало «Тимчасове Управління Місцевої Влади», за підписом її члена Стефанії Червонякової, яку в 1941 р. зліквідувало Гестапо. Після утворення МВНО, начальником його був О. П. Кліменко. Як нова на цьому ґрунті людина, а до того ще, як було видно, не надто озайомлена зі шкільними справами, не вмшувалася він надто у шкільну роботу. Її контролерами були назначені шк. управою «інспектори», як ось для нашої школи на деякий час проф. М. Мацьків (після нього Шуст?), які мали за завдання наглядати за ходом науки в школі та звітувати про неї Кліменкові. Та була це тільки формальність, бо їх звіти були завжди позитивні і не давали приводу до жодних ускладнень. Відвідував школу теж київський інспектор Череп, який очевидно мав застереження відносно української мови нашого визначного українста, проф. Ю. Чайківського.

До Різдва 1939/40 шк. р. директором школи був Микола А. Приходько, після нього проф. С. Никифоряк, завпедом, до часу його заслання, проф. Дмитро Лиськевич. Заступником директора в господарській частині був проф. Ор. Лисинецький.

Як вище сказано, Учительський Збір школи залишився в шк. році 1940/41 з малими змінами той самий, який був в році 1938/39. Залишився проф. д-р Мартин Фольгер для німецької мови; прибули проф. Петро Мороз і Ольга Морозівна; для рисунків — учит. Зорій (студ. Краківської Академії Мистецтв); для навчання історії СРСР і ВКПб призначено учителів з УРСР Плотницьку і Онищука, а для російської мови «товаришку» Ліфшиц.

Школа була коедукційна: кількість учнів між 400—500. В році 1940 почали переносити учнів до інших шкіл. Діяв один гуртожиток при вул. Липовій, якого управителем був проф. Тарас Франко. Навчання було дарове. Доживлювання, з огляду на недостатнє харчування населення в місті, не було.

Не було Батьківського Комітету, ні учнівських організацій за виїмком клясових, самоврядних громад, «комсоргу» та спортивного гуртка «Спартак». Керівником «комсоргу» був спершу Іполіт Авксентович Стогодюк, після нього Сердюк, а вкінці піонер-вожата Плотницька. В «комсорзі» був т. зв. червоний кутик, щось в роді читальні, та книжок в ній не було, а учні сходилися тільки на гутірки; участь в них була незначна, найвище кільканидають учнів. Керівникам «комсоргу» важко було перевиховувати молодь, бо старші учні збували їх агітацію усмішками, а ті, що їх, сказати б «приперто до муру», втікали зі школи на села або за Сян. Не легкою була теж праця «комсоргу» в клясових громадах: для прикладу подаємо тільки один прояв спротиву учнів 9-ої кляси, головою якої був тоді учень Богдан Бурачинський. Мав він чимало прикростей збоку комсорга, тому, що роблено його відповідальним за відвідування учнями церкви: коли ж при-

Виділ Самоврядної Шкільної Громади 1937 року

Йшло Різдво, в класі з'явилося всього двох учнів. Атеїстична пропаганда серед молоді рішуче не давала жодних успіхів.

В школі існував «орденоносний», легко-атлетичний гурток «Спартак», якого керівником був проф. Орест Лисинецький: більшість змагунів становили давніші учні нашої школи і вони здобували завжди перші місця в обласних змаганнях. Визначними членами гуртка були: Мухній, Бурачинський, Нестор і Любомир Паславські, Ружило, Білобрам, Мир. Шарко, Бойко, Іл. Чолган. Чоловими спортсменами були: Ірена Барнич, Клявдія Припхан-Літанюк, Лемеха. Ірена Барнич була членом «Гуцульського Ансамблю» і їздила з ним на виступи до різних більших міст, була теж на Кавказі.

А вже ж насправді замучувано учителів та учнів примусовими для них мітингами, шкільними та загально міськими, які відбувалися здебільшого в нашій — не нашій школі. В понеділки по науці мусіли учителі слухати доповідей з історії ВКПб, які виголошував член партії. МВНО організував був теж, раз в тижні, консультації для учителів, які звичайно тривали кілька годин. Так само суворо примусовою була участь учителів та учнів в різних державних святкуваннях. Для них мусіли самі учні під вказівками комсорга виголошувати різні «льозунги» для використання під час походу. Перед походом виводили учнів разом з учителями до парку для заправи в маршеві. Для старших, знесилених учителів було це справжнім «ходженням по муках». Усі ці заходи зміряли очевидно до того, щоб відбираючи потрібний для відпочинку час, обезсилити думки й волю тих, що їх призначено стати «роботами».

В навчання впроваджено новинку, т. зв. соцзмагання за «відмінні» поступки учнів в рівнорядних відділах, учителі яких договорювалися підтягнути учнів до можливо найкращих вислідів в оцінках. Цей дидактичний експеримент можна прирівняти до практики в сільсько-господарській

ділянці: з одного боку індивідуальне господарство, власник якого завдяки своїй амбіції, вмінню і для власної користи дбає про його лад і збільшення, і з другого боку колгоспи, які з наказу влади ніби то змагаються за кращі осяги і хоч «цифрово» їх виказують, то в дійсності занепадають в пасивності, бракові рушійної, особистої амбіції їх членів та врешті в тенденційності їхнього керівництва. Порівняння, яке б і не було, а виходить в користь перших, тим більше в школі, де йдеться про видобування індивідуальних вартостей та їхню сублимацію з метою виховати народові справжніх провідників.²¹

Коли директором школи назначено вже передше присланого з УССР М. Приходька, проф. О. Левицький передав йому 15 грудня 1939 р. відносним актом, усе майно школи та виїхав зі Станиславова.

О. Л.

1941—1944

В червні 1941 р. скінчилася советсько-німецька ідилія . . .

Не місце описувати тут похід німецьких полчищ по згарищах квітучих колись українських сіл, зрошених кров'ю гекатомб невинних жертв. Впала на Україну нова «руїна», яка покінчилася новим поневоленням нашого краю.

І знову наступила поважна зміна в організації нашого шкільництва. Тепер перейняв керівництво над ним головний Відділ Науки й Навчання в Управлінні Генерал-Губернаторства в Кракові. Йому підлягали дистриктові відділи, які мали референтів для українських шкіл, а при округах українських інспекторів для народних шкіл. Начальником львівського, дистриктового відділу був д-р Гасселіх, референтом для українських шкіл німець — проф. Мак, а інспектором українець — дир. Михайло Білик. Відділ шкільних справ при Українським Центральнім Комітеті в Кракові передав німецькій владі побажання українців в шкільних справах, проекти потрібних шкіл, матуральних курсів та курсів для некваліфікованих учителів і підготовлював їхню організацію.

Німецька влада хотіла передусім мати добрих хліборобів, ремісників та робітників для воєнних потреб своєї держави і тому розбудовувала професійні школи, а як підбудову для них народні школи. Протеж, із політичних мотивів, як «поступку для українців», давала доволі щедро теж дозвіл на відкриття гімназій.

Завдяки заходам УЦДК відкрито в 1940—1941 рр. гімназії в Ярославі й Холмі так, що в шкільному році 1941/42 було разом із попередньо існуючими 11 укр. гімназій а саме: в Бережанах, Коломиї, Львові (2), Сокалі, Станиславові, Стрию, Тернополі й Чорткові. В 1942/43 влада зліквідувала паралельні класи та зменшила відсоток учениць до 20%, а в травні 1944 р. відкрила ще гімназійні курси в Криниці для евакуйованих учнів з цілої Галичини. Для повноти образу треба додати, що середньошкільні учительські семінарії відкрито в 1940 р. і 1941 р. в Криниці, Яворові, Рогатині

²¹ Цю статтю складено виключно на підставі інформацій кол. учнів й учителів десятирічки.

Учасники вистави «Маруся Богуславка», виведеної учнями Дівочої гімназії УПТ й Української державної гімназії 12 березня 1938 року під проводом проф. Ярослава Барнича і пані Ярослави Барнич

і Самборі, в 1942/43 р. у Львові, Бучачі й Грубешові, а в 1943/44 р. в Золочеві й Перемишлі.²²

Як з повищого зіставлення видно, німецькій владі йшлося про практичну ціль підготовки учителів для народних шкіл, але напевно й про те, щоб скупчити в гімназіях та фахових школах як найбільшу кількість молоді для легшої її контролі, зайняти її шкільними обов'язками та цим прислабити її увагу на події, які могли штовхнути її у якусь акцію чи рух спротиву.

В листопаді 1941 р. доручив мені Гол. Відділ Науки в Кракові (письмом ч. 1633/41) переїхати негайно до Станиславова і зорганізувати там українську гімназію, добираючи потрібних учителів для продовжування навчання на усталених тоді для українських гімназій програмах.

Гімназія мала бути коєдукаційна, класичного типу з латиною від 3-ої кл. і грецькою мовою від кл. 5-ої. В коєдукації мали учні постійну перевагу над ученицями, не зважаючи на те, що до року 1942/43 не було під цим оглядом жодних обмежень відносно приймання до школи дівчат. Назагал учнів приймали до окремих класів на підставі свідоцтва покінчення з успіхом попередньої класи, але також й на підставі вступного іспиту. Оплата за науку в школі виносила від 6 до 48 зол. в місяць і визначувало її в порозумінні з Батьківським Комітетом.

Загальне число учнів за увесь час існування школи під німецькою окупацією вагалось між 350 а 450.

Учителями гімназії в роках 1941/42 — 1943/44 були для:

²² Пор. розділ «Шкільництво в ГГ.» Петра Ісаєва в Енцикл. Українознавства Том III, стор. 951—952.

релігії: оо. Володимир Микитюк і Степан Тарнавецький;
 української мови: С. Никифоряк, Галина Морозівна, Ольга Морозівна;
 латинської мови: О. Бойцун, Ю. Чайківський, С. Никифоряк, Мир. За-
 вицький;
 грецької мови: Антін Ульванський, Мир. Завицький;
 німецької мови: Орест Драган, Наталія Каменецька, С. Никифоряк, М.
 Приходько;
 історії: Юл. Каменецький, Мирослав Завицький;
 географії: Маріян Гавдяк;
 природи: Петро Ростинський;
 математики, фізики, хемії: Остап Гамерський, Остап Хичій;
 руханки: Орест Лисинецький;
 рисунків: Володимир Лукавецький;
 співу: Володимир Головінський.
 Помічними шк. силами була секретарка Дарія Щуровська, діловод і два
 сторожі.

Школа приміщувалася спершу в обширному, двоповерховому будинку
 (давн. III. держ. польської гімназії при вул. Гітлера, давн. Сапінжинській). За
 будинком була площа, з якої користали учні під час перерв у науці. В
 партері містилася велика зала (авля), що в ній відбувалися Богослужби,
 академії, збори батьків та учнів, а в дальшому канцелярія директора,
 конференційна зала Учительського Збору та мешкання сторожа школи.
 Були там теж приміщені кабінети: природничий, під опікою проф. Ростин-
 ського, який продовжував плекати у ньому шовковиці, що їх кормлено
 листям морв, які росли на подвір'ї будинку; географічний, під опікою проф.

*Кляса III-я «А» в 1939-ому році. У першому ряді сидять (зліва): Голембйовський,
 (—) Гавдяк, (—) Лепкий. У другому ряди: (—) Штогрин, (—) Марцінковський,
 Зорій, Пуядій, (—) Процик, Курдидик, П'ясецький, (—) Кальба, (—), (—), (—),
 Волощук. У третьому ряді: (—), (—), Ткач, (—), (—), Шлемкевич, Скоропадський,
 Зенюк, Пронів, (—), Максимчук*

АБИТУРІЕНТИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ГІМНАЗІЇ в Станиці Левоваї

Абітуріенти 1937-ого року: *Вгорі: проф. д-р Сава Никифоряк, д-р Мартин Фольгер, Юліян Чайківський, о. Володимир Микитюк, директор Осип Левицький, Іван Голембйовський, Юзеф Дрозд, д-р Юзеф Зелінський, Антон Мартович. Матуранти: 1. ряд: Гіль Зиновій, Василик Михайло, Сеньковський Ярослав, Ганушевський Степан, Смик Роман, Лемеха Всеволод, Велигорський Роман, Камінський Володимир, Качанівський Микола, Романішин Микола; 2. ряд: Козак Нестор, Левицький Степан, Фіголь Іван, Припхан Богдан Роман, Лятишевський Олекс, Припхан Богдан Орест, Струмінський Ярослав, Перейма Степан, Савуляк Микола, Маціборко Василь; 3. Ряд: Пиндус Ярослав, Панчук Ярослав, Левицький Корнило, Каратницький Зенон, Проскурницький Мирослав, Городиський Орест, Веляник Дмитро, Яськів Сергій, Гробельний Іван, Триняк Дмитро; 4. ряд: Гвоздовський Юрій, Самоверський Мирослав*

Гавдяка, і три-кімнатна фіз.-хемічна робітня, вивінувана багато в потрібне приладдя з мікроскопами й газовими запальниками для хем. експериментів. Опікуном кабінету був проф. Остап Гамерський. Кінцевим приміщенням школи (з початком 1944 р.) був будинок кол. дівочої гімназії РІШ при вул. Липовій, коли школу при Сапужинській зайняло військо під шпиталь.

В гімназії переважали знову діти селян, які з близьких околиць доходили до школи, а з дальших доїздили залізницею. У місті приміщувалися учні у батьків, на приватних станціях або в бурсах. Діяли тоді три бурси: т. зв. селянська при вул. Липовій, де управителем був проф. Тарас Франко; інтернат Торг. Школи, де управителем був спершу проф. Іван Смолинський, а від 1942/43 р. призначений Окружним Допомоговим Комітетом проф. Юліян Каменецький. Восени 1943 р. будинок інтернату зайняло військо, а інтернат злучено зі селянською бурсою. Цю злучену бурсу перенесено прикінці 1943 р. до іншого приміщення, а в її будинку приміщено

на короткий час нашу гімназію. Третьою й безумовно найкраще приміщеною і випосаженою була бурса-інтернат св. Йосафата при вул. Собіського 44. Будинок цієї бурси стояв у розлогому, гарному городі здаля від вулиці. Управителем інтернату був о. Вол. Микитюк. В приміщенні бурси була каплиця, в якій щодня відправлявано Службу Божу. Була площа для ігор і великий, яринний огорог. Господарською працею й кухнею займалися сестри-служебниці. Питомців бурси було звичайно около 40.

З початком 1944 р. німецькі війська почали загальний відворот з українських земель і до міста почали напливати маси їхніх ранених і хворих вояків: будинок школи (при Сапіжинській) зайнято на шпиталь і гімназія вернулася на короткий час до давнього приміщення при вул. Липовій, а звідси до будинку Рідної Школи теж при Липовій. Усі ці переміни відбувалися в правдивому крутіжеві подій так нагло і скоро, що не тяжко було втратити властиву орієнтацію в часі і просторі.

Перша матура відбувалася в гімназії в р. 1941/42, остання, прискорена в лютому 1944 р.

Спочатку усе заповідалося надійно: добірний Учительський Збір, вгідне, добре випосажене приміщення, випробовані з давнішого часу у співпраці зі школою батьки. Та, на жаль, зовнішні обставини ніяк не сприяли тому, щоб школа розвинула вповні свою заплановану працю. Незаперечною умовою научно-виховних успіхів кожної школи, так само, як і родини, є неперешкоджувана зовнішніми подіями, спокійна й зрівноважена атмосфера праці однаково, коли йдеться про її планування, як і реалізацію збоку домашніх чи шкільних виховників, та про наставлення самої молоді і зосередження її ваги на шкільні обов'язки. Де цього немає, там і висліді праці, не зважаючи на всі зусилля, не зможуть бути повними. Коли ж «апокаліптичний їздець» заливав щоденно кров'ю невинних жертв нашу землю, позбавляв сотки молоді найближчих і дальших членів їхньої рідні, друзів та знайомих — патріотичних діячів, то вся молодь школи стояла постійно насторожена під враженням нерозбірливого терору, а це створювало настрій загального поденервування, непевності та страху перед завтрішнім днем. Було це справжнє «пандемоніум»... Узброєні опрічники загороджували вулиці і всіх, кого змогли схопити, між ними й чимало учнів нашої школи, спроваджували до своєї катівні при вул. Білінського та придержували їх там іноді днями й ночами. Здатних до праці брали в ясир, як невіленьничих робітників до Німеччини, по багатьох і слух пропав.

З підміського, жидівського кладовища безупину доносилися серії кулеметних вистрілів, якими кошено чоловіків, жінок і дітей тільки тому, що вони були жидівського роду. Дійшло вже було до того, що гестапо зажадало від дирекції школи випроваджувати в означену ранню пору всю молодь разом із учителями на площу під синагогою (вибране спеціально місце розстрілів християн!), щоб вони були свідками смерти українських патріотів, яких привозило гестапо з Надвірної, Микуличина, Ямної та інших повітових містечок і сіл та яких обвинувачувано в приналежності до українського визвольного руху. Тільки скоро й рішуча інтервенція проводу Окр. Доп. Комітету, проф. Миколи Лепкого й о. Микитюка та дирекції Школи в місцевому гестапо і в губерніяльному шк. відділі у Львові врятували молодь від цієї ганебної вимоги, яка аж надто характеризує звірячі інстинкти окупанта.

Коли йдеться про відому облаву під час вистави «Шаріки» в театрі Івана Франка, то вона захопила й декількох учнів нашої гімназії, між ними Т.

Випусники 10-ої класи Середньої школи ч. 3, червень 1941 року: В першому ряді (сидять) — учителі: Ростинський Петро, Зорій, д-р Фольгер Мартин, Франко Тарас, д-р Никифоряк Сава (дир.), Ліськевич Дмитро, Онищенко, Чайківський Юліян, Гамерський Остап, «воєнрук», Лисинецький Орест. Учні (другий ряд): Гаврилюк Оксана, Бурачинський Богдан, Шпарик Стефанія, Фіголь Люба, Тимченко (з Харкова,) Роздільська Дарія, Павловська Ярослава, Літанюк Клавдія, Припхан Оксана, Томашівська Ірина, Лемеха Віра, Левицька Ніна; (третій ряд): Лазарчук Мирон, Пиців Мирослав, Білобрам Осип, Ілевич Марія, — проф. Грицак Теодор (опікун класи), Ілевич Стефанія, Антоневич Данило, Когутяк Роман, Вульчин Євген, Скородинський («Чик»); (четвертий ряд): Дейчаківський Тарас, Мриголод Ярослав, Дутка Орест, Жупник Іван, Барнич Ірина, Припхан Орест, Кобець Микола, Кочут Теофіль, Сапатий Михайло

Семегена, Зоря, Дякона, Рудавського, Крушельницького. В кілька днів після цього придержано, без наявної причини, ще кількох учнів, питомців Селянської Бурси, яка приміщувалася тоді в кол. жидівським інтернаті при вул. Матейка при виході на вул. Зосина Воля, так, що всіх арештованих тоді учнів було понад двадцять. Випущено їх на волю незабаром, за винятком Теодора Семегена, учня 7-ої кл., якого оскаржено в провіді групи УПА, що діяла в «Чорному Лісі» в Загвізду й опісля розстріляно.²³ Звільнення учнів відбулося в зв'язку з інтервенцією ОДК та розмовою представників українських організацій з тод. шефом гестапо, Крігером, яку він сам заініціював.²⁴ Він «запросив» їх до себе на розмову у зв'язку з подіями, які розгорталися тоді на Станиславівському ґрунті. І так ред. Греголінський, який видавав тоді прогетьманський тижневик, помістив в одному з

²³ Про події цих часів написано вже стільки статей та споминів, що зібрати їх можна в окремий том. Згадати б тут тільки загально знані статті П. І. Менделюка: «Кривава прем'єра у Станиславові» («Новий Шлях». Ч. 17 з 23. IV. 1966, о. Вол. Левицького: «Кривава неділя на Гуцульщині», («Новий Шлях» Ч. 25 з 18. VI. 1966, та д-ра Яшана «Жорстоки дні» («Новий Шлях» з 29. I. 1954.

²⁴ В делегації брали участь: проф. М. Лепкий, о. В. Микитюк, д-р А. Княжинський, проф. Д. Джердж, д-р І. Котинський, проф. Ю. Каменецький, дир. О. Левицький.

чисел відомість про те, що Гетьман вислав до Гітлера письмо в справі віднови української державности. Це викликало очевидно відрух серед населення і ніяк не було на руку гестапові, тим більше, що й УПА пожвавила тоді свою діяльність. Крігер перестеріг, серед «приятної» атмосфери, учасників делегації перед усякою дією, яка підважувала б повагу й силу німецької адміністрації.

У такому крутіжеві подій приходилося учителям та батькам не тільки вдержувати молодь у карності і субтельній обережності, але й уможливити їй корисне продовжування науки. Розум й духове зрівноваження мусіли постійно приборкувати вибух якогось явного спротиву з його передбачуваними, грізними наслідками для самої молоді, її батьків та школи.

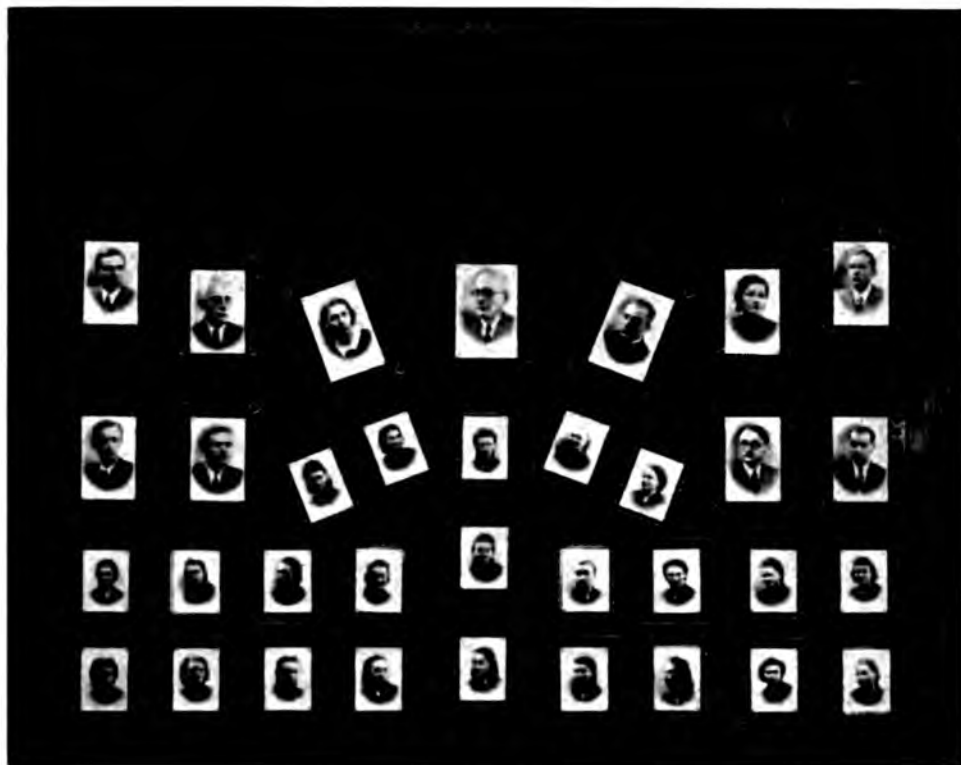
Головною організацією молоді була тоді «Виховна Спільнота Української Молоді» (ВСУМ) з централею у Львові, яка продовжувала діяльність неіснуючого тоді Пласту. Не була вона офіційно дозволена німцями, хоч ніби толерована. Відзнакою приналежності до неї був металевий, дубовий листок з малим тризубом на ньому. ВСУМ мала у школі власну кімнату на сходинах та окрему бібліотеку спортивного, пластового й белетристичного змісту. Потрібні, матеріальні засоби на цілі організації одержувано зі збірок та продажу на вагу збираного паперу. ВСУМ існувала в тому часі і в інших українських школах і була пов'язана з Рефератом Молоді у Львові, в склад якого входили м. ін. проф. Северин Левицький (Сірий Лев), д-р Ю. Старосольський, д-р Атанас Фіголь, д-р Теодосій Самотулка та інші. У Станиславові референтом молоді був В. Ковальський при УДК. В суті речі ВСУМ продовжувала працю «Куренів Молоді», заснованих у Кра-

Абітурієнти 1942 року. Учителі — в першому ряді (зліва): В. Головінський, М. Гавдяк, о. В. Микитюк, О. Левицький — передсідник, Ю. Чайківський, П. Ростинський, В. Лукавецький. У другому ряді посередині: д-р М. Стрільців, Н. Каменецька, О. Гамерський

кові, які були близько до ОУН. Між учнями школи була теж таємна мережа ОУН, пізніше УПА, до якої належали м. ін. згадані передше учні Т. Семен, Яр. Флис, Леонід Зорій, Крушельницький, Дякон.

В нашій школі були три курені ВСУМ (2 хлоп'ячі і 1 дівочий), а в кожному з них 50—80 учнів. Опікуном хлоп'ячих куренів був проф. С. Никифоряк, дівочого проф. Галина Морозівна. Курінь складався з двох чот, чота з двох або більше роїв. Першим курінним був учень Кондрацький, після нього Ярослав Рудавський; курінною дівочого куреня уч. Віра Кемпе; чотовими 1-го куреня були учні Л. Зорій (6-а кл.), згинув пізніше в боях УПА, і Михайло Левицький (4-а кл.). Тут слід бодай коротко згадати про табори й прогулянки до близьких і дальших околиць Станиславівщини (до Скиту Манявського, Гошова та ін.), яким ця молодеча організація присвячувала чи не найбільше уваги. Коли йдеться про табори, то перший вакаційний табір відбуто в 1942 р. в Пасічній біля Надвірної, командантом якого був Т. Самотулка. В 1943 р. відбувся теж в Пасічній крайовий табір ВСУМ саме в той час, коли в горах Надвірної-Зеленої бушували банди Ковпака. Молодь нашої гімназії брала в цьому таборі численну участь, хлопці в окремому хлоп'ячому, командантами якого були пластові сеньйори Самотулка й Рудко; учениці в дівочому, що його команданткою була Дарія Скочдополь-Бойчукова. Капеляном табору був о. Ол. Надрага, головним хорунжим Я. Рудавський, підхорунжими Ів. Сілецький і Мих. Левицький.

Абітурієнтки 1942 року. Учителі — в першому ряді (зліва): О. Хичій, П. Ростинський, Г. Морозівна, дир. О. Левицький — передсідник іспитової комісії, о. В. Микитюк, Н. Каменецька, М. Завицький. У другому ряді (по боках): О. Лисинецький, В. Головінський, М. Гавдяк, В. Лукавецький

При нагоді цього таборування відбуто згадану вище прогулянку до Манявського Скиту. Табір відвідували проф. Северин Левицький, проф. В. Кувійович, д-р Ю. Старосольський, Цюпа Паліїв, Омелян Тарнавський від Крайового Т-ва Опіки над молоддю, проф. М. Лепкий та о. Микитюк від ОДК. Порядок таборового життя проходив на пластових зразках.

В 1942 р. відбуто ще тижневий табір у Ямній, в якому брали участь хлопці і дівчата ВСУМ. Опікунами табору були проф. Лисинецький для хлопців і проф. Г. Морозівна для дівчат. Табор відвідували дир. Левицький і проф. Никифоряк. Учасники цього табору відбули прогулянки до печер Довбуша та на гору Маковицю. Всіх куренів ВСУМ було в той час в нашому краю 16, наш курінь мав порядкове число 1, львівський ч. 2. З огляду на скупість харчів, привозили їх учасники таборів та прогулянок зі собою для загального вжитку, або складали грошову оплату.

Учні школи брали з гарним вислідом участь у легкоатлетичних змаганнях у Львові; підготовляв їх до цього учитель руханки проф. Лисинецький, на спорт. грищі ім. Богдана Хмельницького.

Коли в лютому 1944 р. почався масовий відворот німецьких армій з України і до нашого міста почали напливати тисячі ранених і хворих воjakів, про нормальне навчання не могло бути мови, хоч би й тому, що шкільні будинки займали без упику під шпиталі, а нашу школу перекидали з одного приміщення в друге. Під час цього втрачено багато майна в книжках і приладдю. В будинку при вул. Гітлера (Сапіжинській) вдалося ще відбути останню, приспішену матуру, після чого школа почала кочувати по різних кутах без кабінетів, бібліотек та потрібного устаткування. До збільшення суматохи причинилося ще й те, що багато родин почали виїздити на захід, через що кількість учнів стала пливкою й впала до найнижчого рівня.

Першою передишкою у цьому відпливі на захід стала Криниця, де за розпорядком генерального губернатора засновано короткотривалу (15 травня — 17 липня 1944 р.) українську гімназію (радше курси),²⁵ яку відвідували учні з усіх евакуйованих гімназій, між ними й 40 учнів нашої школи.

Після евакуації Криниці діяла ще в часі між 10 жовтня 1944 та 8 квітня 1945 р. заснована заходами Кр. Допомогового Комітету у Відні, повна тобто восьмикласова (350 учнів) гімназія при незначному вже відсоткові кол. учнів нашої школи.²⁶ Багато родин подалися з Відня або до корінної Німеччини чи до інших зах. європейських країн або Південної Америки та, мабуть, найбільше до ЗСА.

Цим завершилася історія нашої школи з 1905 до 1945 р., переніши на собі увесь тягар ворожих нашому народові окупацій. За другим приходом большевиків припечатано її долю на рідній землі. Та, коли взяти до уваги, що вона серед найтяжчих умовин видала тисячі вповні духово підготованих до життя діячів, які зуміли вжитися у всі змінні вдома і в чужинній діаспорі форми, патріотичних і активних на політичному й громадському полі слуг свого народу, то можна тільки з рукою на серці ствердити, що вона совісно сповнила своє завдання у службі Богові й Батьківщині.

²⁵ Пор.: статтю О. Л.: «До історії нашого шкільництва 'на уходах'» — в «Нов. Шляхові» Ч. 732 з 13 серпня 1966.

²⁶ Пор. статтю О. Л.: «Українська гімназія у Відні» у «Свободі» з березня 1962 р.

ЗАКІНЧЕННЯ

Наша стаття є збірною працею авторів, які інформують про дії школи з часу її заснування, через усі ворожі окупації до остаточної її ліквідації більшовиками в 1945 р.

Ми свідомі того, що це тільки фрагменти. Та коли зважити, що за браком документальних матеріалів, звітів, статистик тощо, ми мали змогу користати майже виключно з пам'ятевих інформацій, то ми певні, що евентуальні наші недоліки здайдуть у ВШан. Читачів належне зрозуміння й оправдання.

*

У праці над нашим нарисом допомогли нам у видатній мірі, назагал кореспонденційним шляхом, такі Пані й Панове (в поазбучному порядку): д-р Богдан Білінський, Дарія Скочдополь-Бойчукова, д-р Осип Бойчук, проф. Іван Голембйовський, Орест Городиський, д-р Петро Ісаїв, проф. Наталія Каменецька, проф. Юліян Каменецький, проф. д-р Кость Кисілевський, д-р Микола Климишин, проф. Орест Лисинецький, проф. Фалина Любинецька, д-р Тимотей Мацьків, ред. Дмитро Микитюк, проф. Галина Мороз-Мишанич, проф. д-р Сава Никифоряк, Осип Новицький, Іван Б. Петраш, Марія Поврозник-Плешкевичева, Ірина Бойцун-Скочдополева, д-р Роман Смик, ред. Іван Ставничий, д-р Олександр Стрільбицький, д-р Атанас Фіголь...

ВАМ ДОСІ СНЯТЬСЯ . . .

Колишнім учням Української Державної
Гімназії у Станиславові — присвята

Вам досі сняться рідні краєвиди
Ви не забули вулиць Станислава
І того дому, де кар'ятиди.
Де «п'ята буда», горда, величава.

. . . Я знов вас бачу, юні, милі друзі,
Веселі, жваві, грохи пустотливі.
Хоч хиляться кар'ятиди в тузі,
Байдуже вам усміхненим, щасливим.

Рожева мрія креслить перед вами
Майбутнього рожеві краєвиди.
Хоч мертвими, незрячими очима
Зорять на вас з жалем кар'ятиди.

Радійте, друзі! Вам сприяє доля,
Мов райдуга прекрасні ваші мрії.
Вас манить світ, любов, наука, воля.
Мовчить ще гірм, не стогнуть буревії.

Радійте, друзі! Ще мовчать гармати,
Ще перед вами всі шляхи відкриті,
Ще не ридає Україна-мати,
Не кружить ворон у ясній блакиті . . .

*

. . . Минула наша юність золота,
Затихли бурі, вщухли гурагани,
І друзів розділили океани,
І метеором в безвість мчать літа.

Та не забули юности ми днів,
Хоч різними крокуємо шляхами.
Є ваші друзі і тепер між нами,
Не забуває Станислав синів.

В липні 1967 року

РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ учнів української гімназії у Станиславові у двадцятих роках

В українській гімназії у Станиславові, де я провів сім літ, почавши з 1921 року, був високопатріотичний дух. Майже всі професори — це були учасники наших визвольних змагань, свідки завзятої нерівної боротьби, в якій українці підіймалися на найвищі вершини героїзму в обороні самостійности України. Саме місто Станиславів було довгий час столицею Західньої Української Народної Республіки.

Час був ще такий свіжий, що здавалось, що земля ще тремтіла з жалю по програних визвольних змаганнях, по втраті самостійности Української Держави. Всі найкращі педагоги використовували кожну нагоду на те, щоб навчити нас любити наш рідний Край, щоб передати нам те, що вони чули, що носили у своїх серцях. Хоч окупантська влада обмежувала до мінімуму навчання того, що ми тепер називаємо українознавством, учителі використовували навіть такі предмети, як грека й латина, щоб навчати нас чинно любити Україну. Про героїзм і патріотизм ми найбільше навчилися з тих предметів.

До того долучив свої виховні засоби Пласт. Щотижневі сходи з патріотичною програмою, якої ніхто нам не обмежував, ані не цензурував: бували навіть такі точки, як деклямація про Василя Крупу й Романа Луцейка. Часті прогульки зі співом стрілецьких пісень у марші, однострій з палицями, все це живо ставило перед уявою молодого хлопця тих, що не завагалися голови скласти, щоб сповнити те, про що співали в пісні «Ой у лузі червона калина».

На Зелені Свята відбувався величавий похід всього українського населення Станиславова на цвинтар на панахиду за поляглих стрільців. Усі школи, всі суспільно-громадські організації, хори, були в довгому поході через місто по центральних вулицях так розорізані, щоб собі не перешкоджували й могли співати весь час патріотичні пісні відповідні до хвилини, а найкращою частиною походу були пластові полки в одностроях, які дуже нагадували своїм виглядом військову парадну. Кожна школа мала свій пластовий полк, який завжди приготувався, щоб вийти в поході якнайкраще. Два до три тижні перед святами ходили учні, а головню пластуни, впорядкувати і прикрашувати могили поляглих за волю України...

І було б усе в порядку, як би не одне але.

Москва, яка в той час окупувала більшу частину українських земель, не могла з тим примиритися, що західні землі України не були в її посіданні. До того причинилося ще й те, що до 1923-го року доля західніх земель України не була ще остаточно порішена формально. З того походили надії Москви, що й ту частину України вона може дістати, якщо відпо-

відно підготувати справу до так званої Ради Амбасадорів. Отже пішли в рух всякі старання й заходи, а найважливіше пропагандивна акція серед західніх українців.

У нашій гімназії виглядало це так, що всякі комуністичні агітатори підходили до найсильніших учнів і переконували їх, що Україні було б найкраще, коли б усі землі були з'єднані під опікою Москви. До того додавали всякі аргументи, що під московською окупацією є кращі умовини життя, як під польською. Як наочний факт служило їм те, що під польською окупацією в той час була сувора цензура й українське друковане слово зазнавало різних шикан і перешкод. В той же час у східній Україні дуже продуктивне було Державне Видавництво України, яке видавало сотки томів наших найкращих клясиків літератури.

Дуже важливу ролю під тим оглядом сповняла книгарня проф. Івана Чепиги в Станиславові. Полиці в цій книгарні були позакладувані прекрасно оправленими в полотно зі золотими написами грубими томами нашого красного письменства. Комуністичний агітатор приводив до книгарні Чепиги свою жертву й, показавши всі ті книжки, питав: «Де росте Україна»? Молодий гімназист не міг легко знайти на це протиаргументу. Така виставка розторощувала його відразу, бо це був незаперечний факт. Коли ж він, не зважаючи на те, ще останнім зусиллям свого патріотизму опирався й похитував зі сумнівом своєю затроеною головою, агітатор добивав його в той спосіб, що показував йому першу ліпшу українську газету, видавану під польською окупацією, на якій видніли голі незадруковані цілі сторінки, на яких було виписане одне слово розстріленим друком: «Сконфісовано». Отже наглядний доказ, що крізь польську цензуру не може нічого пройти. Коли ж і це не помагало, вів його агітатор до книгарні «Базар», де не було підсоветських видань (а може й були, але їх так нахабно не рекламовано), а були тільки старі, убого оформлені видання. І знов агітатор починав приблизно отак: «Дивись на ті старі бршури й порівняй це із тим, що ти бачив у книгарні Чепиги. Ти хочеш рости на такій поживі? Що з тебе виросте, коли ти будеш споживати такий убогий духовий харч. Багато таких та й інших агітаційно-пропагандивних трюків уживали агітатори й у гімназії, комуна почала захоплювати все більше і то найкращих учнів, головно з вищих клас. В 1924 і 25 році це явище стало настільки грізне, що йому конечно треба було протиставитися.

До боротьби з комуною стала УВО. Головний протиаргумент УВО: «Нам досить уже московської займанщини. Коли ми маємо боротися, то не за те, щоб український народ був під московською кормигою, але за те, щоб був вільний. Вже нас раз вивела під дурного хату Українська Центральна Рада, яка в трьох універсалах добровільно й без примусу прилюдно заявила, що український народ не хоче відлучуватися від Росії і прогавила найкращу нагоду здобути самостійність Україні. За самостійну українську державу і за соборну гинули наші борці і ми, як маємо боротися й гинути, то тільки за самостійну і соборну Українську Державу, а не за приєднання до Росії. З рук до рук пішла підпільна література: «Метеор», а за ним «Сурма», які давали багато сильних аргументів проти комуністичної пропаганди й інформували, як борються ті, що не здали зброї, а далі продовжують вільні змагання в інший спосіб. Рівнобіжно із тим започатковано акції проти польських окупантів. Одна з таких голосніших акцій — це був виступ наших учнів у парку Ромашкана при Липовій вулиці. Там поляки виставили пам'ятник — здається — львівських дітей чи щось подібне. Під тим пам'ятником вони заплянували велику маніфестацію і вночі перед

тією маніфестацією наші учні обхляпали той пам'ятник чорнилом. Це викликало поліційні репресії. Багато наших учнів із вищих клас були арештовані. Інші заснували комітет допомоги політичним в'язням і почали носити їм їсти. В гімназії почався рух... Не один, гуляючи по парку, ніколи не звертав уваги на пам'ятник, від того часу він став будителем національної свідомості серед нашої молоді в несподіваний спосіб. Чому на нашій землі має стояти пам'ятник для наших ворогів?.. Коли б знали поляки, скільки їм той пам'ятник наробив шкоди, вони б його ніколи там не ставили. Але сталося. Вони його не могли знищити і він уже мусів там стояти, хоч може й дехто з поляків здавав собі справу з того, чим той пам'ятник є для українців.

Цей момент був дуже добрим доповненням того, що сталося рік-два перед тим. Це був наступ польських шовіністів проти українського організованого життя і наших інституцій, які нахвалялися бомбами знищити наші головніші будинки в Станиславові, в яких містилися наші різні установи. По одній такій спробі у Станиславові заряджено охорону наших важливіших інституцій і будинків: бурс, інститутів, шкіл, театру, книгарень, кооператив і т. п. До того використовувано учнів вищих клас, а також більше розвинених учнів нижчих клас. Вони по ночах не спали, тільки мали сторожити біля призначених їм об'єктів, які були загрожені. Це тривало кілька місяців. При тому були відповідні до реальної потреби вияснення і це причинилося багато до викликання відповідного настрою. Тепер знов мали ті учні, що тому два роки сторожили вночі, добру лекцію патріотизму. Це давало перевагу УВО над комуністами, які зорганізувалися в Сель-робі, який став легальною прибудівкою підпільної комуністичної партії.

Хоч як комуністична пропаганда старалася йти рівнобіжно з патріотичним вихованням у нашій гімназії і в Пласті, хоч навіть комуністи і хвалили протипольські виступи, ба навіть наказували комунізуючим учням брати в них активну участь, то все таки аргументи УВО й жива акція проти польських окупантів дуже скоро почали перемагати. Багато збаламучених учнів стало прозрівати, а ті, які ще не попали були під вплив комуністів, але були охоплені плянвою комуністичною роботою, дістали добрі аргументи й могли дати належний відпір комуністичним агітаторам.

Та все таки було кільканадцять, і то найсильніших учнів нашої гімназії, комуністами: з них двох тільки можу назвати, це Василь Пашницький і Василь Паркулаб, а інших прізвищ не подаю, бо вони в пізнішому прозріли. Головно прозріли в часі процесу СВУ й голоду в Україні в 1932 і 33, а решта тоді, коли безпосередньо стрінулися в 1939 році з большевицькою владою, яка зліквідувала найперше власне тих комуністів, а між ними, як першого Василя Пашницького. Тепер деякі з кол. симпатиків комунізму на еміграції зовсім вилікувані від його ідей й соромляться, що колись дозволили себе збаламутити.

Зате УВО й ОУН мали дуже багато визначних членів, що виховалися в Станиславівській гімназії. Багато з них визначилися в праці й боротьбі, багато теж було на високих постах в ОУН і УПА.

Одним із перших був Гриць Пісецький. Його значення для виховання добрих українців у нашій гімназії було незвичайно велике. Як відомо, він згинув в часі нападу на поштовий віз під Бібркою 30-го липня 1930 року. До того часу було серед учнів нашої гімназії багато таких, що кілька разів сиділи по тюрмах, але їм переважно ніколи не могли нічого доказати й по кількох тижнях, чи місяцях випускали з в'язниці й вони далі вчилися

в гімназії. Гриць Пісецький перший віддав своє життя в бойовій акції. Це мало для учнів Станиславівської гімназії велике значення. Вони мали наглядний доказ, що це не є забава, тільки боротьба, в якій легко можна втратити життя. Він став героєм станиславівської гімназії. До того багато причинилося й те, що після його смерті польська влада розв'язала Пласт. Це була переломова подія у вихованні молоді не тільки в станиславівській гімназії, але й у цілій західній частині України. Тоді вже було після першого Конгресу Українських Націоналістів. УВО діяла як бойовий відділ ОУН. А ОУН, поширивши поле діяння, звернула більшу увагу на виховання молоді, як це було за часів УВО. По розв'язанні Пласту велася довга й затяжна дискусія, чи має бути підпільний Пласт, чи все, що кращого було в Пласті, має перейти в ряди ОУН. Одні мали свої аргументи, що мовляв не можна ліквідувати Пласту тільки тому, що так зарядила польська влада. Не признаємо польської влади на наших землях і Пласт має далі існувати, як підпільна організація для виховання молоді. Протиаргумент був такий: коли вже йти в підпілля, то на те, щоб виховувати кадри ОУН. Оборонці ідеї підпільного Пласту опиралися на тому, що, мовляв не кожний надається на революціонера, а пластуном може бути добрим навіть той, що на революціонера не надається.

ОУН ще в той час мала замало популярності, а Пласт мав довголітню традицію і великі досягнення у виховній праці. Тому спір був довгий і затягся на довгі роки. Практично вийшло так, що ті, які надавалися на революціонерів, належали до юнацтва ОУН, а ті, які уважали, що вони не надаються, були в підпільному Пласті. Та, щоб не робити прірви між тими двома групами патріотичної молоді, ОУН заохочувала тих, які любили Пласт, щоб належали до тайного Пласту, хоч вони були членами юнацтва ОУН. В той спосіб ОУН могла виховно впливати і на тих, що не були в юнацтві ОУН. Це не дуже подобалося тим, які обороняли ідею підпільного Пласту й дивилися кривим оком на тих, що належали і тут і там. Та Гриць Пісецький, який був пластуном і згинув у бойовій акції УВО, був світлим прикладом, як ті дві приналежності можна було погодити.

Другим визначним членом УВО, а потім ОУН, що походив зі станиславівської гімназії є Степан Ленкавський. Це прекрасний зразок щиро і всеціло відданого визвольній боротьбі борця, революціонера, провідного члена ОУН. Він, Гриць Пісецький і Ярослав Карпинець, це слава Української гімназії в Станиславові. В році 1969 відзначаevano сорокліття ОУН, а Ст. Ленкавський своєю видатною працею зв'язаний з ОУН ще з-перед її Першого Конгресу, на якому він, як студент філософії Львівського Університету читав доповідь «Філософічні основи українського націоналізму», яка була видана на цикльостилі й була основною лектурою ідеологічного вишколу кадрів ОУН. Він теж є співавтором «Декалогу», який своїми твердими й невідкличними постулятами, як «Здобудеш Українську Державу, або згинеш в боротьбі за неї», або «Ні просьби, ні грозби, ні тортури, ані смерть не приневолять тебе виявити тайни» різьбив характери найкращих українських революціонерів, відколи покликано до життя ОУН. В цілій дії ОУН він весь час бере участь, як визначний провідний член, уже понад сорок років. Після смерти сл. п. Степана Бандери Степан Ленкавський був протягом восьми років головою ЗЧ ОУН.

Ярослав Карпинець, засуджений на кару смерти у Варшавському процесі, визначився у праці ОУН своїми особливими здібностями як науковець, що віддав своє знання для боротьби за волю України. Йому присвячені в нашому Збірнику окремі сторінки й тому тут тільки зазначу, що він мав

теж великий вплив на формування політичної думки учнів станіславівської гімназії.

Багато треба б було вираховувати тут членів УВО, ОУН і УПА, щоб справедливо віддати честь усім тим учням станіславівської гімназії, які визначилися в боротьбі за волю України, і віддали в тій боротьбі здебільшого своє життя. Багато з них перебували довгі роки тюремного ув'язнення, а багато ще й сьогодні караються в совєтських тюрмах і концентраційних таборах. Ніхто з них не вирікся своєї ідеї, як це зробили комуністи. Ні просьби, ні грозьби, ні тортури ані смерть не примусили їх до того. Всі встоялися твердо у визвольних змаганнях у найтяжчих умовах, даючи своїм героїчним життям і часто геройською смертю незаперечний доказ, що національна ідея є єдиноправильна й життєва, яка дає українцеві почуття гідності й певности, що він на правильній дорозі.

Особливо гарно й велично вийшла в історії УПА картина Чорного Лісу, в якому УПА мала свою основну старшинську школу. Я не заважаю поставити твердження, що духовим батьком тієї школи був виховник 11 (одинадцятого) Пластового Полку, а потім Куреня ім. гетьмана І. Мазепи скавт-мастер проф. Осип Левицький, колишній сотник УГА, який з пластунами робив часто до Чорного Лісу прогульки з тереновими вправами, які були дуже зближені до військових. Виховані й заправлені під його рукою пластуни віддали пізніше свій досвід і знання терену на послуги УПА. Про велике значення Чорного Лісу в діях УПА згадує кожний із дотеперішніх істориків УПА.

СПОГАДИ ПРО ДІВОЧУ ГІМНАЗИЮ «РІДНОЇ ШКОЛИ» В СТАНИСЛАВОВІ В РР. 1924—28

Моя чотиролітня педагогічна праця в станиславівській дівочій гімназії «Рідної Школи» в рр. 1924/5 — 1927/8 була коротким етапом на шляху неспокійного життя, що проходило в бурхливих часах першої війни, опісля в добі польських переслідувань українського шкільництва, далі в страхіттях другої війни, наостанку в еміграційних умовах. Трагічні події затерли в пам'яті подробиці нормальної атмосфери тих шкіл, в яких доводилося вчителювати, і не багато залишилося спогадів із щоденної праці в школі. Вони можуть додати невелику скількість матеріялу до історії школи та взагалі до історії нашого приватного шкільництва під польською окупацією.

Ще перед першою війною Українське Педагогічне Товариство, пізніша «Рідна Школа», піклувалося вихованням не тільки хлоп'ячої, але й дівочої молоді. Вже тоді засновувані УПТов-ом гімназії були коедукційні. Після Першої світової війни «Рідна Школа» почала засновувати окремі дівочі гімназії в тих містах, де існували українські хлоп'ячі гімназії (Львів, Станиславів, Тернопіль, Коломия), щоб дати змогу виховання в патріотичнім оточенні майбутнім громадянкам і матерям.

Станиславівська дівоча гімназія «Рідної Школи» завдячувала своє становлення і свій розвиток у початкових роках свого існування гарячому патріотові і світлому педагогові та організаторові Никифорові Данишеві, професорові української державної гімназії, що в 1921 р. здобув дозвіл на заснування школи і став її першим управителем. Із цією людиною золотого серця та непохитної волі в'язали мене вузли знайомства з раніших часів. Молодим учителем проф. Н. Даниш працював у коломийській державній гімназії; там у 1909/10 шк. р. він учив також мене в VIII кл. і навіть був опікуном класи. А під час війни по відновленні гімназії УПТ в Чорткові проф. Даниш в останніх місяцях австрійської влади став її управителем, і тоді на його поклик я перенісся до Чорткова, взявши відпустку із становища вчителя держ. гімназії в Станиславові, куди мене іменувала була ц. к. Шкільна Краєва Рада. Там, у Чорткові, ми пережили великі хвилини творення української державности на галицьких землях. А по роках, коли польська влада посилила свій протиукраїнський тиск і мое становище на вчительській посаді в Чорткові було захитане, на пропозицію дир. Даниша, я перейшов 1 вересня 1924 р. на восьмому році моєї вчительської праці до дівочої гімназії в Станиславові, де з поширенням школи виринула потреба етатового вчителя клясичної філології.

Одначе в Станиславові зразу з першого місяця я попав на нову баталію. Польська влада поступнево накладала свою руку не тільки на державне, але й на приватне українське шкільництво. Тоді саме з черги вона зажадала,

щоб приватні школи, які ще з австрійських часів вели листування з владою українською мовою, обмежили вживання рідної мови до внутрішнього урядування, а до державної влади писали польською. Кураторія Львівської Шкільної Округи підготувала новий розподіл шкіл між візитаторів, бажаючи відібрати українські школи з-під нагляду українців і передати їх полякам, для яких українська мова була здебільшого незрозумілою. Цей розпорядок був порушенням давно набутих мовних прав і тому Станиславський Кружок УПТ не погодився на нього і доручив Управі школи вести листування далі українською мовою. Кураторія відповіла на це репресією, не дозволяючи вчителям державних шкіл учить в бунтівничій гімназії і дир. Даниш, що мав повну відпустку з державної посади для ведення приватної гімназії, мусів зрезигнувати з управи школи. Тоді Головна Управа «Рідної Школи» назначила мене управителем; але школу тяжко було вести, бо більшість лекцій до того часу провадили вчителі державної гімназії і не було ким їх заступити. Кінець-кінцем на налягання батьків Управа Кружка мусіла поступитися, Кураторія прийняла це до відома і дозволила проф. Данишеві управляти, а вчителям державної гімназії вчити. Тим часом Кураторія присікалася до мене, як до здогадного винувника, відшукавши мою суспензію ще з Чорткова, і аж директор Сабат вияснив у Кураторії мою справу. Таким робом, коли Кураторія поставила на своєму, з початком другого семестра навчання могло відбуватися нормально.

Дівоча гімназія «Рідної Школи» була школою гуманістичного типу. За тодішніми плянами шкільництва в польській державі три нижчі класи мали

Учительський Збір Дівочої Гімназії «Рідної Школи» у Станиславові у шк. році 1927/28. Стоять: Михайло Проць, Микола Тофан, д-р Іван Велигорський. Сидять: Мирослава Кохановська, д-р Михайло Соневицький, Анна Ніраза, Ілля Никифорук

програми навчання ідентичні з програмами V—VII кл. початкових шкіл. Із IV кл. починалося навчання латинської мови і гуманістичний тип гімназії мав свою окрему програму.

В шк. р. 1924/5 гімназія мала вже 6 клас. Дир. Даниш доручив мені навчання латинської мови в усіх трьох класах, опікунство в V кл., що її я опісля довів до матури, та секретарство школи. Крім мене були тоді етатовими вчителями Микола Матіїв-Мельник, мій товариш із шкільної лавки в коломийській гімназії і опісля в віденському університеті (українська й німецька мова) і Мирослава Кохановська (історія-географія). Навчання цих предметів в інших класах, а також навчання інших предметів вели вчителі української державної гімназії та деяких інших шкіл.

Гімназія «Рідної Школи» приміщувалася в будинку Української Бурси при вул. Липовій, недалеко від будинку української державної гімназії, і тому «позичені» вчителі могли приходити на свої лекції без опізень. Але коли школа в наступних роках побільшилася новими класами (VII і VIII), Головна Управа «Рідної Школи» мусила призначити більше етатових учителів, бо вчителі державної хлоп'ячої гімназії не могли допомогти більшим числом лекцій: це спричинювало заколот у розкладі занять обох шкіл. Проте гімназія «Рідної Школи», хоч і в обмеженій мірі, користувалася допомогою старших, досвідчених педагогів хлоп'ячої гімназії. За моїх часів, наскільки собі пригадую, крім дир. Никифора Даниша вчили деяких предметів в тих чи інших класах такі вчителі української державної гімназії: Гаванський Лев, Джердж Данило, д-р Кисілевський Кость, д-р Копистянський Адріян, Левицький Осип, Ліськевич Дмитро, д-р Никифоряк Сава, Павлюх Гнат, о. д-р Фіголь Іван, Целевич Олег, Чайківський Юліян; з інших шкіл: о. Тимків Атанасій, вчителі гімнастики та рисунок.

В шк. р. 1926/27 гімназія мала вже 8 клас і в червні 1927 р. відбувся перший іспит зрілості. До перших абітурієнтів школи належали: Барановська Марта, Білінкевич, Винярчук, Волосенко Ірина, Кисілевська Марта, Макогін Дарія (відома опісля письменниця під псевдонімом Ірина Вільде), Маркевич, Павлюх Ольга, Селянська Віра, Фаерштайн та інші, що їх імен не пригадую собі. Майже всі абсолювенти покінчили згодом високі школи.

Допровадивши школу до першої матури, дир. Даниш заявив мені, що він зрікається управи від наступного року, бо вже й кураторія вважає, що він задовго має відпустку з державної служби; отже він пропонує мене на свого наступника. Я не був радий із цієї відомості. Найбільш манила мене дослідча праця, але ж часи були для цього непригожі і перебування на провінції, далеко від бібліотек, ще більш унеможливило будь-яку роботу. На другому місці стояла в мене педагогічна праця: я таки любив учить. Адміністраційної роботи я не долюблював і виконував її тільки з необхідності. А в приватнім шкільництві вона була подвійна: з кожної вчительської конференції треба було подавати звідомлення до кураторії польською мовою, до Гол. Управи УПТ українською. Так само було з усім листуванням. Треба було задовольнити і Кураторію, і Головну Управу, і Кружок РПШ у фінансових справах, і Учительський Збір, і Батьківський Кружок, і молодь, і суспільність. Особливий клопіт спричинювала фінансова сторінка школи. Хоч норми платень етатових учителів «Рідної Школи» були значно нижчі від норм платень учителів із такими самими кваліфікаціями по державних школах, то навіть ті платні нелегко було виплатити, бо бюджет школи опирався виключно на місячних оплатах батьків, з яких менше заможні отримували відповідні знижки. Збірки «Рідної Школи» йшли на підтримку наших приватних початкових шкіл та шкіл у загро-

Абітурієнтки Приватної Дівочої Гімназії «Рідної Школи» у Станиславові 1928 року із директором і вчителями. В горішньому ряді (зліва): Лев Гаванський, о. д-р Іван Фіголь, Никифор Даниш — засновник гімназії та її керівник до р. 1927. У середньому ряді: д-р Адріян Копистянський, Юліян Чайківський, д-р Михайло Соневицький — керівник школи, Данило Джердж і Гнат Павлох. У долішньому ряді: другий зліва — д-р Кость Кисілевський, четвертий зліва — д-р Сава Никифоряк

жених місцевостях. Дівочі гімназії не могли, очевидно, з них користати, вони мусіли бути самовистачальні. Особливо вакаційні платні вчителів стояли часто під знаком питання.

Одначе мої відмовляння не помагали, іншого кандидата не було на овиді — і я з днем 1 вересня 1927 р. перебрав управу школи і навіть дістав апробату Кураторії. Спершу справа йшла гладко, аж на сам Йордан дістаю виклик від візитатора Горвата, якому того року була приділена наша школа, з'явитися до нього в Дирекції одної з польських гімназій. Після привітання і зауваження візитатора, що русини мають щастя, бо так довго святкують, ніби аж до Йордану, тоді як у польських школах давно йде навчання повною парою, візитатор звернув на політику, мовляв, у вашій школі щось не все в порядку з вихованням. І нагло витягає книжку-альбом і заскакує мене словами: «Ось що пише ваша учениця!» Читаю: «Чужинцеві на українській землі привіт». Показується, що одна пластунка вписала такі слова в альбом якомусь польському скавтові з Познаня, мабуть, провокаторові. Справа не дуже приємна і візитатор тріюмфує. Але приглядаюся до підпису і кажу: «Пане візитаторе, ви звертаєтеся на невластиву адресу. Підписана особа не є ученицею нашої школи». Насправді це була, мабуть, абсолювентка вчительської семінарії, щоправда сестра одної з наших учениць. Але я зразу спостеріг, що візитатор не вдоволений з мене, що він чекав принаймні осуду такого «злочину» і що я не вродився на дипломата. Він сказав тільки: «Добре, я перевірю справу». Коли через місяць-два появився на візитації нашої школи, приглядався до всіх паперів, перевірював, і хоч нічого поважнішого не міг закинути школі, прощався дуже холодно. Я зрозумів, що мені з п. Горватом не по дорозі і що він при найближчій нагоді постарается знищити школу.

Це й спонукало мене по закінченні шкільного року внести резигнацію до Головної Управи УПТ із становища управителя. Головна Управа призначила згодом на управителя відомого педагога д-ра Маркіяна Терлецького. А візитатор д-р Кочач знайшов для мене місце вчителя в українській державній гімназії в Тернополі.

Про останній рік моєї праці на становищі управителя школи залишилося в мене трохи більше інформації завдяки тому, що збереглися фотографії, що їх зроблено з усіх клас при кінці шкільного року. Отже в шк. р. 1927/8 крім допоміжних учителів та управителя було ще 6 етатових: д-р Іван Великогорський, Мирослава Кохановська, Ілля Никифороук, Анна Нірзова, Михайло Проць і Микола Тофан.

Абітурієнток того року було 20: Букачівська Дарія, Винярчук Софія, Герасимович Ярослава, Желехівська Ірина, Зінко Олена, Козіцька Дарія, Кордовська Іванна, Кунинська Марія, Лехицька Марія, Лятишевська Ефрозина, Михайліха Марія, Мокрицька Софія, Придаткевич Олена, Ружицька Надія, Устіянівська Ярослава, Фаерштайн Емма, Фіголь Наталія, Чорна Євгенія, Шкляр Ольга і Янович Марія. На предсідника матуральної комісії Кураторія призначила директора одної з польських гімназій; проте всі учениці склали іспит зрілості (крім одної, що склала його в зимовім реченці). В VII кл. було 22 учениці, в VI — 27, в V — 29, в IV — 27. Нижчі класи нараховували тоді менше число учениць (III — 15, II — 19, I — 7), бо багато молоді ходило до вищих клас початкових шкіл і щойно після покінчення сьмоєї класи вписувалися до IV кл. гімназії.

З'їзд колишніх учениць станіславівської дівочої гімназії «Рідної Школи» всіх річників за весь час її існування відбувся в Нью Йорку дня 31 травня 1958 р.

Поіменний список учениць дівочої гімназії 1927/28 шк. року

VII кл.

Бачинська Ольга
Білінська Олена
Білобрам Надія
Бойчук Катерина
Ганчерюк Мирослава
Гарасевич Олена
Гнатів Мінодора
Дольна Марія
Друк Естера
Казновська Наталія
Ковальська Мирослава
Кокорудз Ольга
Комаринська Ксеня
Кравець Ірина
Лемеха Ростислава
Литвинович Володимира
Мінджала Євгенія
Павлюк Марія
Патрило Ольга
Романів Соломія
Стрийська Олена
Яськів Емілія

VI кл.

Абрамчук Ірина
Балагутрак Анна
Бараболяк Лідія
Верес Надія
Вовк Оксана
Вольфрїнер Марія
Калин Марія
Копистянська Стефанія
Кос Лідія
Костецька Любов
Литонська Ольга
Недільська Наталія
Никифоряк Марія
Павлюк Мирослава
Припхан Ярослава
Прокопів Мирослава
Рекшинська Ірина
Савка Ольга
Салевич Володимира
Самотовка Марія
Сілінська Володимира
Скождополь Анна
Снігурович Любов
Турчманович Наталія
Федів Іванна
Фіголь Марія
Ясеницька Софія

V кл.

Андрушків Марія
Безрука Анна
Бойко Ірина
Величковська Марія
Вовк Юліянна
Гринюк Наталія
Гриньків Марія
Грицак Іванна
Галах Мирослава
Джердж Софія
Дуда Евдокія
Дяків Марія
Загайкевич Ольга
Когутяк Ольга
Козак Марія
Курц Олена
Лемеха Оксана
Лецишин Еврозина
Лисяк Ірина
Лозинська Марія
Мак Лідія
Мельницька Мирослава
Островська Ярослава
Припхан Марія
Проскурницька Марія
Семанюк Ольга
Ціпановська Іванна
Щербанюк Марія
Якубів Анна

IV кл.

Андрушків Степанія
Вальницька Олена
Горняткевич Марія
Грицак Наталія
Галах Ярослава
Ковбасюк Марія
Кос Марія
Левицька Ольга
Лишега Юлія
Мицик Анна
Обушкевич Марія
Олесницька Іванна
Палятинська Аврора
Пиндус Ольга
Рачковська Єлисавета
Сілецька Ірина
Снігурович Наталія
Солук Ірина
Стефанович Ксеня
Тимошук Дарія
Тишинська Лідія
Ульванська Олександра
Федів Олена
Федушко Здислава

Хоптяк Ангеліна
Ястрембська Авксентія
Яськів Володимира

III кл.

Вальницька Марія
Велебська Олена
Загайдук Генрика
Лабач Марія
Мак Степанія
Никифорук Ольга
Погрібна Олена
Тимків Марія
Харук Степанія
та 6 інших
незаготовлених імен.
Пізніше, як мене
інформують, у цій
клясі вчилися
ще такі учениці:
Галушинська Марія
Ганкевич Анна
Геваницька Марія
Каратницька Лідія
Смерека Надія
Юрків Надія
Яськів Д.
та інші

II кл.

Бойко Софія
Варивода Євгенія
Винярчук Ірина
Горняткевич Лідія
Гранківська Дарія
Гаук Мирослава
Ковальська Софія
Навроцька
Навроцька
Проскурницька Дарія
Процишин Марія
Рудницька Емілія
Сиротинська Зинаїда
Скорупська Ольга
Солук Олена
Сороневич Софія
Фіголь Дарія
Ціпановська Марта
Янівська Олена

I кл.

Левицька Тетяна
Ульванська Володимира
Шараневич Софія
та інші незаготовлені.

Фото із зб. М. і Т. Яцурів

Третя класа Гімназії 1925 (?) р. Стоять зліва: Марія Дяків, Оксана Лемеха, Оксана Лотоцька, Марія Гриньків, Ольга Загайкевич, Лідія Мак, Орися Юрчишин, Марійка Щербанюк, Ірка Лисяк, Люба Костецька. Сидять: Нуся Якубів, Ольга Семанюк, Марійка Проскурницька, учителька Мирослава Кохановська, Марія Терлецька, Марушка Припхан, Юлія Вовк. Сидять на землі: Ольга Когутяк, Ванна Грицак, Софія Джердж, Ярослава Островська

Фото із зб. д-ра М. Соневницького

1-а, 2-а і 3-я класи Гімназії 1927/28 рр. У третім згори ряді стоять: Генрика Загайдук, Марія Велебська, Олена Погрібна, Степанія Харук, Софія Ковальська, Марія Лабач, Навроцька, Ірина Винярчук, Дарія Фіголь, Марія Процишин, Лідія Горняткевич, Емілія Рудницька, Володимира Ульяновська. У другому ряді: Софія Шараневич, Ірина Варивода, Ольга Скорупська, Дарія Гранківська, Ольга Никифорок, Марія Вальницька, Степанія Мак, Марія Тимків, Навроцька, Тетяна Левицька. Сидять (зліва): Михайло Проць, Мирослава Кохановська, Анна Нізарова, управитель д-р Михайло Соневницький, Ілля Никифорок, д-р Іван Велигорський, Микола Тофан. На фото бракує 6 учениць 3-ьої кл., 6 — 2-ої кл. і 4 — 1-ої кл.

Фото із зб. д-ра М. Соневицького

4-а кляса Гімназії 1927/28 шк. р. Стоять у першій ряді згори: Ангеліна Хоптяк, Олександра Ульванська, Ольга Пиндус, Авксентія Ястрембська, Здислава Федушко, Юлія Лишега, Ярослава Галах, Аврова Палятинська. У другому ряді згори: Наталія Грицак, Марія Ковбасюк, Наталія Снігурович, Лідія Тишинська, Марія Горняткевич, Марія Кос, Іванна Олесницька, Анна Мицик, Стефанія Андрушків, Ірина Солук. Сидять: Михайло Проць, Ілля Никифоруц, д-р Сава Никифоряк, госп. кл. Мирослава Кохановська, управитель д-р Михайло Соневицький, Анна Ніразова, Олег Целевич, д-р Іван Велигорський, Микола Тофан. Немає на фото учениць: Олени Вальницької, Ольги Левицької, Марії Обушкевич, Єлисавети Рачковської, Ірини Сілецької, Ксені Стефанович, Олени Федів, Володимирі Яськів і Дарії Тимошук

Фото із зб. д-ра М. Соневицького

5-а кляса Гімназії 1927/28 шк. р. Стоять у першому ряді згори: Марія Припхан, Марія Величковська, Іванна Ціпановська, Софія Джерддж, Ярослава Островська, Ірина Лисяк, Олена Курц, Іванна Грицак, Ольга Семанюк, Мирослава Галах. У другому ряді: Евфрозина Лецишин, Анна Безрука, Оксана Лемеха, Марія Щербанюк, Лідія Мак, Евдокія Дуда, Марія Гриньків, Ірина Бойко, Марія Козак. Сидять: Ілля Никифоруц, Мирослава Кохановська, о. д-р Іван Фіголь, управитель д-р Михайло Соневицький, Микола Тофан й учениця Марія Терлецька. Немає учениць: Марії Андрушків, Юлії Ковк, Наталії Гринюк, Марії Дяків, Ольги Загайкевич, Ольги Когутяк, Марії Лозинської, Мирослави Мельницької, Марії Проскурницької й Анни Якубів

Фото із зб. д-ра М. Соневицького

6-а кляса Гімназії 1927/28 шк. р. Стоять у першому ряді згори: Наталія Недільська, Лідія Кос, Марія Калин, Любов Костецька, Анна Балагутрак, Марія Никифорул, Марія Вольфрінгер, Марія Самотовка, Марія Бараболяк. У другому ряді: Марія Фіголь, Стефанія Верес, Володимира Салевич, Мирослава Павлюк, Ольга Савка, Анна Скочдополь. Сидять: д-р Сава Никифоряк, госп. кляси Олег Целевч, о. д-р Іван Фіголь, управитель д-р Михайло Соневицький, Никифор Даниш, Анна Ніразова, Микола Тофан. Немає учениць: Ірини Абрамчук, Оксани Вовк, Ольги Литонської, Ярослави Припхан, Мирослави Прокопів, Ірини Рекишинської, Володимир Сілінської, Наталії Турчманович й Іванни Федів

Фото із зб. д-ра М. Соневицького

7-а кляса Гімназії 1927/28 шк. р. У першому ряді згори стоять: Мирослава Ковальська, Соломія Романів, Надія Білобрам, Марія Павлюк, Марія Дольна. У другому ряді: Естера Друк, Ольга Бачинська, Ростислава Лемеха, Ольга Кокорудз, Олена Стрийська, Євгенія Мінджала, Ксеня Комаринська. Сидять: Михайло Проць, д-р Сава Никифоряк, о. д-р Іван Фіголь, управ. д-р Михайло Соневицький, госп. кляси Микола Тофан, Гнат Павлюк, д-р Іван Велигорський. Немає на фото учениць: Олени Білинської, Катерини Бойчук, Мирослави Ганчерюк, Олександри Гарасевич, Мінодори Гнатів, Наталії Казновської, Ірини Кравець, Володимири Литвинович, Ольги Патрило, Емілії Яськів

МОЯ ШКОЛА

До історії монастиря і шкіл Сестер Василянок у Станиславові

Коли приходиться розповідати чи писати про школу, в якій ми учились, усвідомлюємо собі, що згадуватимемо найкращі роки нашого життя. Час безжурного дитинства, час прекрасної молодости.

Правда, школа не завжди приносила нам у дарі саму тільки радість, бо бували й прикрі хвилини, коли ми не навчились завданій лекції, або коли той чи інший учитель нас «сикував», хоч ми й готові були відповідати. Може й не раз ми плакали ревними сльозами через школу чи через учителів — то все ж таки ми були тоді молодими і здавалося нам, що цілий світ для нас, що «море нам по коліна» і що як тільки захочемо і сягнемо рукою, то зараз неминуче зачерпнемо усіх «благ» цього світу для себе. Так, це була наша весела і безжурна юність!

Сама згадка про цей неповторний час хвилює і каже призадуматись, чи ми його використали як слід, чи не залишились довжні щось цьому часові, щоб тепер могли спокійно доживати призначеного нам віку.

Перша світова війна і визвольні змагання, це був час, коли викристалізовувалася наша національна свідомість. Ми вперше почали називатися українцями, а не русинами, як до того часу. А зустріч із українцями, вояками російської армії вперше унагляднювала нам всю Україну, під різними займанщинами.

Програна нами українсько-польська війна 1918—1919 рр. глибоко відбилася в наших молодих душах. Поведінка «побідної» польської армії, якої відділи маршували вулицями міста попри нашу школу і немов навмисне співали сороміцьких пісень, ображуючи нас, ще більше усвідомлювали нам глибину нашої програної.

В ті важкі часи наші учителі й монахині навчали нас бути вищими понад ці погані, але як же не маловажні справи. Вони додавали нам сили й охоти до науки. Були вони справжніми українськими патріотами і добрими виховниками.

Початок існування монастиря і шкіл СС. Василянок у Станиславові

Монахиня СС. Василянок у Львові, д-р М. Сальомія Цьорох у своїй праці «Погляд на історію та виховну діяльність монахинь СС. Василянок» визначає початок діяльності монастиря і шкіл СС. Василянок у Станиславові на 1900 рік. Тоді то перші монахині появляються у Станиславові щоб перейняти управу Інституту для дівчат, який був утримуваний «Товариством Пань Руських». Думаю, що це неправильна назва, бо тоді існувало в Станиславові «Товариство Руських Женщин», засноване Наталією Коб-

ринською, яке вело інститут для дівчат, при вул. Казимирівській. Одначе по якомусь часі співпраця монахинь з «Т-вом Руських Женщин» не налагодувалась і монахині залишили ведення інституту.

В тому часі станиславівська гр.-кат. капітула дістала в завіцанні від інж. Олександра Осостовича, поляка, половину дому з городом, при вул. Заболотівській. Про цей запис пише Сальомія Цьорох і про нього дістала я докладні дані від п-ні С. Кічоровської, колишньої монахині СС. Василіянок у Станиславові — Сестри Ольги Борковської, ЧСВВ.

Із цим записом є зв'язана ціла історія. Малим хлопчиком інж. Осостович був півсиротою і жив недалеко греко-католицької парохії у Станиславові. Він забігав до парохії з горнятком, до якого давали йому дещо їсти. В пізніших роках, він одружився з українкою Корнелією Крайківською і вона внесла йому в приданім половину дому при вул. Заболотівській (пізніше Петра Скарги). По короткім співжитті з ним Корнелія померла і залишила півторарічну доньку, Марію. Инж. Осостович, як самотній, мав багато праці й турбот, заки виховав її. 18-літньою вона померла на шкарлятину. Тоді він, в розпачі і в молитовній екстазі під час Служби Божої, рішив дарувати усе майно по жінці і те, що належало дочці Марії, СС. Василіянам в Яворові, з призначенням, щоб вони вели інститут Марії для Сиріт по греко-католицьких священниках. Одначе того не здійснив і навіть забув про те. Але, коли одружився вдруге і померло йому аж четверо дітей, а його друга дружина сподівалася п'ятої дитини, він пригадав собі свою обіцянку. По довгих заходах в урядах, запис здійснено, але не для СС. Василіянок, тільки за порадою перемиського єпископа Чеховича, для греко-католицької капітули в Станиславові. Кілька літ пізніше, коли то недобре складалася співпраця між сестрами і «Т-вом Руських Женщин», власником існуючого вже інституту для дівчат, єпископська капітула віддала до уживання сестрам Василіянкам, уфундований дім інж. Осостовича. Тут сестри Василіянки відкрили новий Інститут Марії, ідучи по лінії бажань фундатора.

Спершу було 18 інституток. В 1909 році капітула дарувала цей дім на власність монастиреві. Тоді то розвинулась широко виховна діяльність. Сестри zorganizували три школи: народну (тоді її називали «школою вправ»), віділову школу (пізніше вона разом зі школою вправ називалася «вселюдною») і згодом учительську семінарію.

Дарований інж. Осостовичом будинок не надавався для ведення там школи. Він був дуже старий і розміщення кімнат мав невідгідне. Коли я вперше прийшла до школи СС. Василіянок, то добре пам'ятаю, що до нашої класи треба було переходити через іншу кімнату. А з нашої класи виходило вікно на дах будинку і хоч нам не вільно було виходити на перерві на дах, то ми це дуже часто робили. В класах було все старе і зіпсуте, печі курили. Ми, учениці, вперше там повідморожували собі руки і ноги. Але, все таки, ми були горді, що учимося в рідній, українській школі. Вже тоді, у нас малих дівчат кріпшало патріотичне наставлення. Від наших батьків знали ми про колишню секесію українського студентства з державного університету у Львові. Чули ми теж про трагічну смерть студента Адама Коцка. Його світлина ходила між нами з рук до рук.

В 1911 приступлено до будови нового будинку. Пам'ятаю, як ми виходили на перерву на монастирське подвір'я, то протискались поміж стоси будівельного матеріалу. Будова нового будинку була розпланована так, що почали будувати одно крило, де мали міститися школи. При видатній допомозі станиславівського єпископа Григорія Хомишина, будова цього

*Будинок вчительської жіночої семінарії у Станиславові
(Вид з подвір'я)*

крила закінчилась в 1919 році. Але це була тільки третина запланованого будинку. В другій частині будинку мав бути монастир, а посередині будови мала постати церква. До 1939 року добудували церкву, але не закінчили її плянованого в цьому році посвячення. Першу Службу Божу мав відслужити на власне прохання син інж. Осостовича, римо-католицький священник, який довгий час вивчав Службу Божу в греко-католицькому обряді. Але до того не дійшло, бо друга світова війна перешкодила сестрам в їх плянах. Про це написала мені п-ні С. Кічоровська у своєму інформаційному листі.

Вселюдна школа

В 1911 році вписали мене мої батьки до школи СС. Василіянок і я закінчила науку в 1923 році учительською семінарією.

Д-р Мати Сальомія Цьорох називає директорів народної школи, які були деколи рівночасно директорами й семінарії. Ними були: Михайло Девоссер — в 1909—1910 рр., Мати Магдалина Гуменюк в 1910—1911 і 1912 рр., А. Шепарович в 1912—1913 і 1914 рр., знов Михайло Девоссер — від 1915 аж до 1925 р., Микола Ковальчук — в 1925—1928 рр., Мати Софронія Василичин в 1928—1930 рр., Андрій Крохмалюк в 1930—1933 рр., Григорій Заморока від 1933, аж до другої світової війни в 1939 році.

Із монахинь були вчительками Агнета Ценкнер, Ірина Олексюк, Емелія Пришляк, Макрина Павлюк, Василія Глібовицька, Макарія і Дарія Полішко, Ілярія Павличин, Панкратія Музика, Софронія Василичин, Тереса Колісник, Мелянія Буцманюк, Мирослава Максимчук, Йосифа Ісепенко, Марта Мицишин, Евстахія Ольхова, Августина Весоловська, Ольга Борковська, Єроніма Яцук і Іринея Оргинська.

В перших роках свого існування діяла ця школа без права прилюдности, тільки як приватна, монастирська. В 1912 році за Австрії, дістала право прилюдности. Вселюдна школа почала свою працю з 23-ма ученицями. В роках 1917 до 1920 те число дійшло до 364 учениць. Потім кількість учениць зменшується і вагається між 146—91.

Крім управителів шкіл були ще префекти монахині, які мали займатися адміністраційними справами шкіл, та які контактувалися з кожнокчасними ігуменями монастиря СС. Василянок.

Дві війни, світова і визвольна українсько-польська, спаралізували на якийсь час правильну науку. Обидві припали на час, коли я була ще у вселюдній школі. Патроном шкіл СС. Василянок був станиславівський єпископ Григорій Хомишин. Два рази в році він візитував школи. Кожного року одна із тих візитацій припадала на день св. Григорія, бо тоді сестри запрошували єпископа до школи. Тоді всі школи справляли ім'янини Преосвяченому.

Два рази приїжджав до школи Митрополит Андрей Шептицький. Мені дуже його візитації вбилися в пам'ять, бо митрополит своєю появою і відношенням до нас, учениць, вносив святково добрий і шанобливий настрій. Тоді то мали ми шкільну і релігійну врочистість. Всі йшли до митрополита до сповіді і довго ще по від'їзді пригадували собі його слова звернені до нас. Натомість візитація владики Хомишина лякала нас і в школі творився переполох. Він суворо тільки поглядав на нас і ніколи до нас не заговорив.

Учительська семінарія

В 1907 р. монахині зорганізували семінарійні курси, на приватній базі, починаючи першим курсом. Щороку прибував вищий курс, так, що в 1912—1913 в шкільному році було вже повне число курсів, тобто чотири кляси.

Учителі й учениці третього року Жіночої Учительської Семінарії СС. Василянок в 1922/23 чк. році

Учениці III-того курсу семінарії в 1920 році. Від ліва професори: Микола Лепкий, Петро Ростинський, Ганс Гайнц, о. Микалай Порайко, Михайло Девоссер — директор, Григорій Кичун, Дмитро Ліськевич, Лев Рудницький, Михайлина Полотнюк, Марія Скочдополь, Микола Ковальчук і Іван Коцький

1920 р. діяла семінарія, як приватна школа, без права прилюдности. Кожного року до матури присилала шкільна кураторія свого представника на голову матуральної комісії, а що звичайно це був великий україножер, то можна собі уявити, як ті матури проходили і з яким страхом ішли матуристи до матурального іспиту.

Кількість учениць в семінарії була найбільша в 1925 році, бо тоді було їх 237, потім обнижувалася, з уваги на реорганізацію шкільництва під Польщею. Польська шкільна влада скасувала учительські семінарії і замінила їх на ліцеї, тобто на школи гімназійного типу.

Директорами семінарії були: Михайло Вашкевич — в 1909—1912 рр., Теодор Грицак — 1912—1913 р., о. Іван Сатурський — 1913—1914 р., Михайло Девоссер від 1915 до 1925 року з перервами на дві війни, Микола Ковальчук — в 1925—1928 рр. Микола Лепкий в 1928—1929 рр., Андрій Крохмалюк від 1929 до 1933 рр., Григорій Заборока мабуть від 1933 до війни 1939 року.

Учителювали в семінарії крім директорів, з яких кожний викладав свій предмет — також й професори, які працювали і в інших школах українських і державних польських. З часів мого перебування в семінарії пам'ятаю таких професорів: українцями були: Микола Ковальчук, Дмитро Ліськевич, Микола Лепкий, Юліян Чайківський, Кость Кисілевський, Микола Матіїв-Мельник, Іван Чепига, Лев Рудницький викладав історію, Михайло Назар — хемію, фізику, Андрій Крохмалюк — математику, д-р Іван Рибчин й о. Микола Порайко вчили німецьку мову, д-р Андрій Копистянський — географію, Петро Ростинський — природу. В нихжих клясах німецьку мову вчив Григорій Кичун, Михайло Пахолків — польську мову, Марія Скочдополь і Михайлина Полотнюк — ручні роботи і каліграфію, Ганс Гайнц — музики і гри на скрипках, Іван Коцький — руханку. Були ще вчителями: Микола Ульванський, Данило Джердж, Ярослава Кохановсь-

ка, Роман Чубатий, Ксавера Ценкнер-Пахолкова, Михайло Кумановський. Учили теж і монахині: Магдалина Гуменюк, Ангелина Ценкнер, Ірина Олексюк, Макарія Полішко, Ілярія і Софронія Васишин.

В пізніших роках, як вже мене не було в семінарії, учили такі учителі: Олександр Тисовський, Григорій Тимощук, Маріян Гавдяк, Микола Пасіка, Роман Савицький, Іван Гутникевич, Стефанія Ситник-Зубрицька, М. Тофан, М. Бойко, Іван Смолинський, д-р Володимир Бригідер, Володимир Гошоватюк, Григорій Заборока, М. Козак, Ярослав Барнич, Сава Никифоряк, М. Девоссерівна, Юліян Крайківський, Омелян Вислоцький, Мирослав Завицький, Яцикевич, Богдан Скоробогатий, Богдан Бахталовський. Крім учителів українців учили в пізніших роках теж і поляки. Катехитами школи були оо. Іван Луцик, Степан Лудик, Атанасій Тимків, Стек, Петро Палятинський, Іван Терешкун, д-р Василь Кушнір, Микола Вальницький, Казимир Савраш, Мельничук, Остап'як, Володимир Тарнавецький. Викладали в названих школах гігієну лікарі: д-р Наталія Пристай, д-р Ольга Девоссер і, мабуть, теж д-р Осип Гробельний.

В семінарії існували самовиховні гуртки. Був літературний гурток, провадив його проф. Микола Ковальчук, згодом проф. Дмитро Ліськевич. Гурток влаштовував прилюдні літературні вечорі і культ.-освітні імпрези, вшановуючи видатні постаті літературного світу.

Був гарний хор, були й солістки і співочі чи скрипкові дуети чи кuartети. Прекрасний альт мала Емілія Трач, а концертною скрипалею була Маруся Хмілевська (померла вже як замужня Мельникович).

Спортовий гурток давав нам багато емоцій. Грали ми відбиванку та інші спортові гри, літом на подвір'ї монастиря.

В 1921 році постав при семінарії Пласт і зараз найбільше надійні учениці стали його членами. Зорганізувала Пласт Надія Левицька, дружина

Учениці та вчителі з о. катехитом д-ром Василем Кушніром (четвертий зліва у третьому ряді) під час одного з вечорів у 1930-их роках

професора державної української гімназії Осипа Левицького. Виховницями були пластунки, учениці гімназії: Таня Яроевич, Наталка Павлюх, Льоня Хромовська і Соня Бачинська. Ширше про це — в окремії статті.

Василь Авраменко вчив у школі народних танків. Я почала ходити на його курс, але батьки порадили зрезигнувати з нього, щоб не занедбувалась я у шкільній науці.

Концерти в семінарії мали гарну славу в місті. Ми тішились, бо це була одинока нагода гостити в школі хлопців, учеників гімназії чи семінарії. А часом Сестри дозволяли нам по імпрезі, під їхнім наглядом, троха потанцювати.

Була також і крамничка з шкільним приладдям і солодким. Коли Пласт зорганізовано, то вели цю крамничку пластуні із заробітком на пластовий мандрівницький виряд.

Приблизно в роках 1930—1933 проф. Ярослав Барнич зорганізував у семінарії оркестру, яка складалася з 48 скрипок, 2 віолінчель, баса, двох фортепіянів і фісгармонії. Солісткою на скрипці була Оксана Бойко (тепер Сімович, живе в Торонто і концертує в Канаді і в ЗСА). Влаштувано різні концерти, навіть під вільним небом в городі монастиря, де збиралося багато слухачів.

В місяцях травні і червні всі класи відбували прогульки до поблизьких лісів. Ішли з нами професори, а часами й катехити. Набавившись досхочу, вертались ми додому зі співом, закосичені квітами, а професори ставали тоді чомусь ріднішими, ближчими для нас.

Каплиця початково була спільна для монахинь і для шкіл. Учениці семінарії служили до Служби Божої і це так вбилося мені в пам'ять, що по сьогодні знаю на пам'ять цілу Службу Божу і розумію її. В міру того, як школи чисельно побільшувались, то на неділю замінювали на каплицю шкільну аудиторію.

Цікаво, що в нашій семінарії вчилися й жиди. Майже на кожному курсі були одна-дві. Коли я спитала в одної з них, чому не учиться в державній семінарії, яка до речі сусідувала з нами (дослівно за парканом монастиря), то вона відповідала мені, що вона і її батьки ненавидять поляків.

Училися з нами теж і монахині і проходили матуральні іспити, а потім учителювали у вселюдній школі. Пам'ятаю сестру Софронію Василюшин, яка згодом була навіть префектою, та сестру Йосифу Іспенко, яка училась разом зі мною в одній класі.

По матуральних екзаменах роз'їздилися абсолювентки семінарії по цілій Польщі в найдальші закутини, в темні польські села і малі містечка. На українських територіях не було для нас, українок, місця. На наші землі прислалали учителів, власне із тих польських закутин, куди нас виганяла польонізаційна політика польського уряду.

Інститут Марії

Ідучи за інтенціями запису інж. Осостовича, монастир мав вести сиротинець і інститут для дівчат, сиріт по греко-католицьких священниках. Так спочатку й було. За моєї пам'яті був досить великий сиротинець. Одначе, коли школи чисельно побільшувались, а старий будинок вже не надавався до вжитку, зліквідовано сиротинець і дітей приміщено в іншому монастирі. Залишився тільки інститут, де жили учениці з провінції під час

*Комітет з'їзду учениць шкіл СС. Василянок у Станиславові 1936 року.
Зліва: Дарія Скочдополь, проф. Назар і Нуся Смеречинська*

шкільного року. Були це переважно діти священників, але потім й інші могли користати з нього. Звичайно число інституток доходило до 40—50. Мали свою опікунку — монахиню. Інститутки мали свій однострій. Вони користувались великою прихильністю монахинь та певним вирізненням у шкільних зайняттях.

Додаток

Кінчаючи цю статтю, мушу ще дописати те, що сталося по моїм відході зі школи. З листа п-ні Кічоровської знаю, що після переорганізації шкіл СС. Василянок в Станиславові, залишилось 6 клас народної школи, 4 класи гімназійні і 2 класи ліцею, подвійного типу: класична класа і педагогічна. Перша ліцеальна матура була в 1937 році. Крім загальної шкільної програми, мали учениці 5-тої і 6-тої класи обов'язково 2 години в тиждні куховарення, жіночих робіт, огородництва. Організатором тих курсів був агроном, інж. Григорій Залізник. Відбувались також вакаційні курси домашнього господарства і трикотарства, для сільських дівчат. Це діялось при школі і під фірмою Сільського Господаря. Ентузіастом тих курсів був інж. Залізник, викладали теж і монахині.

В 1936 році заініціювали монахині і директор шкіл Григорій Заборока з'їзд усіх дотогочасних абсолювенток учительської семінарії. Запрошено деяких абсолювенток, які ще мешкали в Станиславові. Тоді то вибрано мене на голову того з'їзду, а до комітету вибрано проф. Назара і Нусю Смеречинську.

З'їзд випав напрочуд гарно. З'їхалося багато абсолювенток, а що це був уже кінець шкільного року по всіх школах у Польщі, то у з'їзді взяли

участь і ті, які учителювали в найдальших закутинах. Радості не було кінця. Всі переживали вдруге свої молоді літа, згадували їх зворушливо. Всіх присутніх було мабуть около 300 осіб. Програма З'їзду була і ділова і концертново-розвагова.

В діловій частині у промовах згадували ми часи визвольних змагань, порівнюючи наш тодішній патріотизм з теперішнім підходом до виховних проблем школи. Застрашувала нас ситуація, яку ми знайшли під час З'їзду у школі. На коридорі вчули ми польську мову. Це розмовляли учителі поляки, ідучи на свої години до клас. Ми пригадували собі, що тоді, коли ми були ученицями, то всі наші учителі і вихователі підтримували в наших душах український патріотизм гутірками, дозволяли нам допомагати при харчуванні політичних в'язнів у польських тюрмах. У префекти ми звільнялись із годин навчання, щоб відбути свої дижури, тобто віднести харч до тюрми.

З приходом большевиків на західньо-українські землі, а в тім і до Станиславова, монастир перестав існувати. Монахині були примушені зняти свою чернечу одягу і розійтися, куди хто знав і міг. Школи СС. Василіянок злучено з Рідною Школою, а директором був назначений проф. Червоняк.

Коли ми повернулись з першої еміграції в 1941 році, то з тим директором і його дружиною склалась трагедія. Обох німці розстріляли за контакти з ОУН. Залишився їх нелітній синок круглим сиротою.

Школи і монастир СС. Василіянок у Станиславові виправдали своє існування. Завдяки жертвенності і посвяті у праці над вихованням і навчанням, з тої школи вийшли цілі покоління надійних дівчат. Хоча не всі працювали за учительським фахом і не всі на українських землях, але як інтелігентні жінки сповняли і сповнюють добре свої завдання, про які так багато чули ми від своїх учителів і виховників.

Авторка щиро дякує Сестрам Василіянкам із Філядельфії за відбитки праці д-р М. С. Цьорох із згадками про монастир і школи СС. Василіянок у Станиславові, Матері Макрині ЧСВВ в Римі за надіслання мені перевиданої там 1964 року праці д-р М. С. Цьорох «Погляд на історію та виховну діяльність монахинь Василіянок» і Впр. Архимандрині Матері Клявдії за дозвіл на передрук потрібних для мого огляду частин із названої книжки. Паням С. Кічоровській, Мирославі Зубаль та проф. Мирославі Завицькому авторка вдячна за інформації і матеріяли. — Дарія Бойчук.

ПЛАСТ У СТАНИСЛАВОВІ Й ОКОЛИЦІ

Майже всі писані матеріали про організацію й діяльність Пласту на рідних землях пропали у завірюсі двох світових воєн і в наслідок переслідування Пласту польською владою в часі поміж цими війнами. Все, що залишилося у вільному світі для відтворення історії Пласту, — це неповна збірка пластових виховних та інструктивних журналів, деякі приватно збережені друки й документи і досить непевна пам'ять колишніх учасників пластової діяльності в Україні.

Щоб зібрати й закріпити — поки не запізно — наявні ще джерела інформації до історії Пласту, головний пластовий провід публікує серію видань п. н. «Матеріали до історії Пласту». Як перший випуск цієї серії появилася праця проф. Северина Левицького (Сірого Лева) п. н. «Український Пластовий Улад 1911—1945 у спогадах автора» (В-во «Молоде Життя, Мюнхен 1961). Як другий випуск цієї серії віддано до друку ще в 1961 р. працю проф. Осипа М. Левицького, засновника і довголітнього пластового провідника в Станиславові п. н. «Пласт у Станиславівщині». На великий жаль, друк цього випуску з різних причин досьгодні не закінчений.

Поданий у цій статті матеріал оснований на праці проф. Осипа Левицького — за його дозволом і згодою.

1. Перед Першою світовою війною

Як свідчать вістки в часописі «Діло» ч. 51 з 7 березня 1913 і ч. 80 за 11 квітня 1913 — Пласт у Станиславові почав свою діяльність в 1912-му році. Про ці початки Пласту пише Осип Левицький у згаданій на вступі праці так:

.... «Для скоординовання виховної праці впорядників, опікунів і зв'язкових Пласту в цілому краю скликано до Львова на дні 6—8 квітня 1913 перший з'їзд впорядників, на якому були заступлені пластові відділи 16-ти місцевостей. ... Пласт у Станиславові в тому часі вже існував і його заступав на з'їзді Григорій Кичун, професор української державної гімназії, запасний старшина австрійської армії, товариш автора цих рядків ще з львівської академічної гімназії. Йому то доручено організацію пластових гуртків серед учнів станиславівської гімназії та опіку над ними. Коли автор цих рядків став у вересні 1913 учителювати в цій же гімназії, — а Пласт начисляв уже в тому часі понад 80 учасників-учнів трьох вищих клас, — назначено його, теж запасного старшину, заступником і помічником опікуна.

Пласт у тому часі був суто шкільною організацією, відірваною від громадського ґрунту, немов причіпкою до обов'язкової руханки та з ви-

*Проф. Осип Левицький
організатор і провідник
Станіславівського Пласту*

*Надія Ульяна Левицька
співзасновниця пластових частин*

разною військовою підготовкою, якби в передчутті недалекої воєнної за-
вірюхи.

От так ми обидва переводили в наших пластових гуртках сходи, вій-
ському муштру, стрільня, мандрівки з польовими вправами і т. ін.
Вимагало це з нашого боку багато терпеливості і труду: обидва ж ми,
самі «пластові новачки», вчитувалися в чужомовні скавтські підручники,
опрацьовували весь плян виховних зайнять і його реалізували.

Самовиховна метода була ще за горами. Не інакше було і з національним
вихованням, спрямованим виразно на визволення з-під чужої опіки; воно
знаходило властивий вияв хіба в таємних гуртках, що існували серед
нашої молоді. Тодішній директор гімназії д-р Микола Сабат, в ім'я право-
порядку признавав тільки т. зв. «легальні», отже такі шкільні учнівські
ділянки, які стояли під його безпосередньою і виключною контролею.
Після війни він змінив основно своє відношення до Пласту: не тільки
не втручався в справи пластової організації та не контролював її діяль-
ности, але навіть ставився до неї з очевидною симпатією.

Та, якби і не підходити до оцінки значення і вартости цього почат-
кового Пласту, треба ствердити, що цей новий виховний рух виявив без-
перечні успіхи передусім у товариському спаяванні молоді, скріпленні її
особистого і національного почуття та в розбудові фізичної вправности, що
незабаром, в часі важкої боротьби за волю нації, стало поважним вкладом
у всенародний зрив. Жаль тільки, що воєнний буревій розніс вихром по
цілому світі листки з іменами тих тодішніх пластових юнаків Станіславова,
які з рушницями в руках включилися в ряди української збройної сили,
— боролися, терпіли, а то й геройською смертю гинули, — а Батьківщина
ще й досі верстає важкий життєвий шлях, задивлена в ясний ранок схо-
дячого Сонця Золотого».

2. Перший етап діяльності відновленого Пласту 1921—1925 рр.

Після світової війни і визвольних змагань Пласт у Станиславові відродився у вересні 1921 р. за почином професора української державної гімназії Осипа Левицького, з яким разом організувала жіночі пластові частини його дружина Надія Уляна з Білинських Левицька. Базою для організації Пласту були в першому етапі українські школи Станиславова, а основниками й опікунами пластових частин — учителі цих шкіл.

У тому часі існував уже у Львові головний пластовий провід — Верховна Пластова Рада, — виданий був пластовий підручник «Життя в Пласті» д-ра О. Тисовського, виходив пластовий юнацький журнал «Молоде Життя», — так, що можна було всюди почати і вести правильну самовиховну пластову діяльність.

В Станиславові ця діяльність була поставлена від самого початку на повній висоті. Пластові ідейні основи: закон і присяга, теоретичні і практичні пластові вмілості, глибокий і правдивий патріотизм, почуття особистої і національної чести, обов'язок допомоги другим, почуття правдивої пластової дружби, — все те було основою усієї пластової діяльності, темою кожних пластових сходин, зайнять, прогулянок і мандрівок. Не даром голова Верховної Пластової Команди проф. Северин Левицький (Сірий Лев) назвав згодом станиславівських пластових провідників прихильниками

Окружна Пластова Рада у Станиславові 1923 р. На фото (сидять): Марга Даниш, Меланія Грушкевич, Наталія Бачинська, Марія Дворянин і Ніна Паранкевич. Стоять: Іван Слободяник, Гнат Павлюх, Сава Никифоряк, Лев Бачинський, Осип Левицький, Кость Кислевський, Франц Борис і Федір Величко

*Пластунки з української державної гімназії із своїми провідниками
в червні 1924 року*

«ортодоксійного пластування». І тому теж не диво, що із станиславівської «пластової школи» вийшов ряд пластових провідників, які служили і надалі служать усьому Пластові не тільки своїм пластовим знанням, але передусім правильним розумінням пластової ідеї і виховної методи.

А рівночасно — все це відбувалося в атмосфері незвичайно високого патріотичного піднесення усього українського громадянства і народних мас на тлі живих ще спогадів про власну державу і трагічну боротьбу за неї, серед частих шикан і переслідувань нової окупаційної влади. Недавні визвольні змагання і культ поляглих героїв був канвою, на якій мережалися всі пластові гутірки, на якій будувалися програми пластових ватер, святкувань, виступів. «Поклін героям» засвідчувався не тільки стрункими пластовими лавами у зелено-святочних походах, — він визначував шляхи пластових прогулянок і мандрівок до численних стрілецьких могил УСС і УГА у ближчих і дальших околицях міста, — він спонукував пластові частини змагатися в оправлюванні і прикрашуванні соток стрілецьких могил на міському кладовищі та в декоруванні їхніх хрестів надписами «За Україну».

Разом із цим усім — упорядкована, систематична самовиховна діяльність у виді щотижневих пластових сходин з відповідною програмою, як гри, вправи, гутірки, впоряд, — прогулянки з тереновими вправами, спортові гри, а літом табори і зустрічі. Згодом рівень тієї діяльності підвищився до плекання вправності в окремих ділянках юнацьких зацікавлень. Цьому завданню служила підготовка по гуртках до різних іспитів умілости. Окрім цього в куренях існували спеціальні гуртки, що цікавилися різними науковими ділянками, як гуртки хеміків, природників і ін. або теж розвагові гуртки, як мандоліністів, світлиців тощо. Появлялися стінні газетки гуртків і куренів, а згодом і помножувані на шапірографі бюлетені-журналики, з яких найважливіші треба згадати: «Зозуля», видаваний одноіменним

гуртком 11-го Куреня і «Хі-Хі», видаваний 16-им Куренем. Співпраця у цих і в інших виданнях виявляла письменницькі здібності й нахили пластунів, які з часом набирали вправи й відваги пробувати власного пера теж і в інших публікаціях.

Успіхи всієї тієї діяльності були заслугою піонерів тодішнього Пласту в Станиславові — засновників і опікунів пластових частин по школах, а між ними в першу чергу професора (пізніше директора) державної гімназії Осипа Левицького і його дружини Надії. Про ролі цих пластових виховників свідчать відповіді, надіслані колишніми станиславівськими пластунами на запитник для зібрання матеріалу про Станиславівський Пласт. З них наводимо тут два такі голоси:

... «Пласт тих часів неповторний. Для цього були спеціальні політичні обставини. Генерація, що дітьми-юнаками пережила великий народний зрив до волі, що на рідній землі відчувала гніт ворога-окупанта, що легендою овіяну боротьбу за свободу бачила в продовжуванні акції «батьків»: Зелена Свята, Листопад, Маківка, акції УВО, націоналістичний рух, політичні процеси, боротьба за університет і т. п. В Пласті ми готовилися «бути готовими» заступити батьків і продовжувати боротьбу за визволення. Для цього треба було здобути власну моральну, а з нею інтелектуальну та фізичну силу. Ми дійсно бажали великого: «меґала айтейте».

Тим були сповнені дні нашої молодости. При цьому — неповторність провідника-опікуна. Ніщо не було нам накинене «згори». Наш тодішній опікун Осип Левицький був одним із нашого гурту, що не «заносив» нам «бельферством» і дуже скоро пустив нас у самоплав. Його гутірки, а ще більше такі собі прості його розмови з нами «дорогою в поході» — були як рівного з рівними і тому ніхто і ніщо не видерли нам спогаду про них донині.

«Для мене особисто — пластування тих днів це найкраще пережита й реалізована ідея добра і краси, що в аспекті мого зрілого віку називається ідеєю українського гуманізму». (Д-р А. Фіголь, Мюнхен).

... «Що дав мені Пласт? Цей новий спосіб виховання допоміг мені уста-

Пластуни і пластунки із Станиславівського Пластового Коша біля стрілецької могили в Сільці (Викторові) 1923 р.

Пластунки і пластуни із Станиславівського Пластового Коша на Золотому Тоці у Крилосі 1923 року

лити мій світогляд, стати свідомим українцем і на все життя загартував мене духово і фізично, а також навчив мене поборювати всякі життєві перепони і труднощі... Коли згадую часи мого пластування, не можу не згадати про ролю, що її відігравав тоді для мене наш пластовий опікун проф. Осип Левицький. Він мав на мене визначний вплив, а я вважав його не тільки своїм пластовим опікуном, але і щирим дорадником і захисником нарівні з батьком. Добре тямлю, як він у часі наших прогулянок до Хриплина, в Чорний Ліс, до Ямного, чи Маняви, говорив нам: «Тямте, хлопці, що не всі ми мусимо бути «панамі». Україні треба теж справних механіків, сумлінних торгівців і кооператорів, робітників і селян. Розумна людина ніколи не повинна соромитися ніякої праці». Або: «Я волів би, хлопче, щоб ти знав менше латини (а він учив її в нашій клясі), а за те ж більше читав корисних книжок, знав більше про життя, пильно ходив на доповіді й вистави, навчився якогось ремесла — як другого звання — та у свій час брав живу участь у громадському житті. Ніхто ж бо не знає, що кого в житті жде та які вимоги поставить воно до кожного з нас. Пізніше, в Америці, куди я виїхав зараз по матурі в 1927 р., в найтяжчих хвиликах (депресія, безробіття, військова служба у 2-ій світовій війні) збирав я не раз плоди мого колишнього пластування. Озброєний непохитною вірою в Божу поміч та надією на кращу долю моєї Батьківщини, на кожному кроці вичував я імператив пластового закону, що в нього я колись уріс не формою, а всією моєю істотою». (Іван Петраш, Нью-Йорк).

3. Організація пластових частин у першому етапі

За термінологією першого видання «Життя в Пласті» пластові частини звалися «полки». Пізніше зменшено ці частини за кількістю членів і переіменовано на «курені».

Отож першими після світової війни постали в Станиславові три «полки»:

1) 11-ий пластовий полк-курінь ім. гетьмана Івана Мазепи, зложений з учнів української державної гімназії, заснований проф. Осипом Левицьким у вересні 1921 р. Опікунами, а потім зв'язковими Верховної Пластової Команди були: проф. Осип Левицький до 1927 р., опісля проф. д-р Сава Никифоряк аж до заборони Пласту в 1930 р. Полковниками-курінними були: Василь Ісаїв (1921—24), Петро Ісаїв (1924—25), Василь Пашницький (1925—26), Омелян Тарнавський (1926—27), (Ярослав Кондра) Володимир Блаженко (1927—28), Теодосій Гаецький (1928—29), Петро Саноцький (1929—30), Володимир Тарнавський (1930). Гуртки: Яструб, Крук, Олень I, Пугач, Зозуля, Лис, Рись, Хорт, Олень II, Медвідь. Число членів у час найбільшого стану: 150.

2) 12-ий пластовий полк-курінь ім. Княгині Романової, зложений із учениць державної української гімназії, а по закінченні коєдукації в цій школі з учениць приватної гімназії «Рідної Школи». Заснований у вересні 1921 р. Надією Уляною Левицькою, яка була теж опікункою і зв'язковою до 1926 р. Полковницями у тому часі були: Н. Твердохліб і Наталя П. Курінь мав гуртки «Ластівка» і «Серна». Опікункою і зв'язковою цього куреня, зложеного вже з учениць дівочої гімназії «Рідної Школи» була вчителька Ніна Паранкевич і після неї ст. пл. Дарія Скочдополь аж до заборони Пласту в 1930 р. Курінними в тому часі були Ольга Кокорудз (тепер П'ясецька) і Анна Скочдополь (тепер Семанюк).

Майже одночасно постав у вересні 1921 р. 3) 16-ий пластовий курінь ім. Короля Данила, зложений спершу з учнів української приватної учительської семінарії Т-ва Рідна Школа з гуртками, що їх членами були учні торговельної і промислової шкіл. Після розв'язання владою учительської семінарії зліквідовано гуртки в торговельній і промисловій школах (де Пласт був заборонений), а членство куреня поповнювалося ремісничою молоддю міста. Тільки дуже нечисленні і відважні учні торговельної і промислової шкіл залишилися членами куреня.

16-ий курінь заснував учитель семінарії Іван Слободяник, який був теж і опікуном куреня до 1925 р. Пізніше зв'язковими були по черзі: старші пластуни О. Р., Филімон Біленький і Осип Бойчук. Провід куреня, зложений із юнаків, був так добре пластово вишколений і підготований до самостійної діяльності, що пост зв'язкового був радше формальністю. Гуртки в курені були: Ворон, Лис, Ведмідь, Вовк. Курінними були по черзі: О. Р., Филімон Біленький, Володимир Боднарчук і Ярослав Андрухович. Найвищий чисельний стан куреня був 50—60 членів, найнижчий 11.

У вересні 1922-го року постав 4) 23-ий полк-курінь ім. Ганни Барвінок, зложений із учениць учительської семінарії СС. Василянок і заснований

Гурток 23-ого куреня при Семінарії СС. Василянок 1923 р. із впорядничею Леонідою Хромовською

Надією Левицькою. Опікунами куреня були: проф. Микола Ковальчук, проф. Роман Чубатий, Марія Дворянин і проф. Ярослава Кохановська (тепер Яцура). Гуртків було 3, між ними гурток «Маків квіт». Впорядницями гуртків були членки найстаршого гуртка 12-го пластового полку ім. Княгині Романової, Тетяна Яросевич (тепер Котик) і Леоніда Хромовська (тепер Вертипорох). Число членок доходило до 50. Курінними були: Олена Мельницька (зам. Левицька, померла в ЗСА) і Галина Дворянин (зам. Крохмалюк).

У ці перші роки свого існування Пласт мусів добувати собі право громадянства як корисна виховна система. Це йшло повільно і ступнево, але мало і свій додатній вплив на пластову поставу пластунів: потреба виправдати Пласт перед громадянством спонукувала пластунів особливо пильно дбати про добре ім'я Пласту і берегти це ім'я власною правдиво-пластовою поведінкою, згідною з вимогами пластового закону. З часом це вдалося, — головню тому, що пластуни не тільки вивчали пластовий закон, але й жили і поступали згідно з його вимогами. Громадянство переконалося, що на пластунах «можна полягати» і набрало довір'я до Пласту і його членів. Пластунам віддано виконання різних громадських обов'язків, як дижури на різних імпрезах, а теж часто доручувано проведення різних дрібних робіт шляхом пластового заробітку на пластові цілі (праці в городах, направи парканів, малювання, білення хат тощо). Коли польська шовіністична «вулиця» збомбила будинок українського Сокола і погрожувала дальшими замахами на українські установи, — вся українська молодь рішила охороняти громадське майно і держати цілонічні варти біля будинків українських інституцій. Однак, коли минула «новість», коли не справджувалися погрози дальших замахів, коли прийшла втома по недоспаних ночах, — поволі молодь переставала з'являтися на нічні варти. Залишилися майже самі пластуни, які часто мусіли вартувати по кілька ночей під ряд, бо інші не приходили.

Команда 23-ого п.л. куреня при школі СС. Василіянок 1923 року. На фото (сидять зліва): проф. Мирослава Кохановська, Марія Когутяк, Олена Дворянин, Олена Мельницька, Стоять: Стефанія Шкляр, проф. Микола Ковальчук, Дарія Скождополь і Олена Аксентій

Команда 11-ого пл. куреня з опікуном проф. О. Левицьким

Головою Окружної Пластової Ради був проф. О. Левицький і він — у порозумінні з деякими іншими членами — добирав особовий склад Ради. Впродовж 1921—27 рр. до Окружної Пластової Ради — з незначними змінами — належали: о. д-р Іван Фіголь, катехит української державної гімназії, — як духовий опікун Пласту, Наталія Бачинська, дружина адвоката і громадська діячка, д-р Лев Бачинський, адвокат і політичний та громадський діяч, Франц Борис, кол. сотник української армії, Хведір Величко, радник Міської Управи, д-р Ярослав Грушкевич, лікар і громадський діяч, Меланія Грушкевич, дружина лікаря і громадська діячка, Марта Даниш, дружина гімназійного професора, д-р Кость Кисілевський, професор гімназії, Микола Ковальчук, директор учительської семінарії СС. Василянок, Дмитро Макогон, управитель народної школи Т-ва «Рідна Школа», Гнат Павлюх, професор державної гімназії, Іван Чепига, управитель і вчитель української торговельної школи Т-ва «Рідна Школа», Лев Щирба, учитель української державної гімназії. Крім названих осіб до Окружної Пластової Ради належали з уряду кожночасні опікуни і зв'язкові пластових частин: Марія Дворянин і Ярослава Кохановська (обидві 23. пл. курінь), Осип Левицький і д-р Никифоряк (11 пл. кур.), Іван Слободяник (16 пл. кур.), Надія Левицька і Неоніля Паранкевич (12-ий пл. кур.).

Пізніше, коли терен діяльності Пласту поділено на округи, Станиславів став центром 4-ої «Дністрової» пластової округи, а Окружна Пластова Рада тереновим керівним пластовим органом. Часово замість Окружної Ради діяв «окружний зв'язковий ВПКоманди» ст. пл. Осип Е. Бойчук, після нього Г. А., а під кінець легальної діяльності Пласту місцевий адвокат і громадський діяч д-р Іван Волянський.

Крім гурткових і курінних стінних газет, а потім бюлетенів-журнальчиків, появлявся в Станиславові в рр. 1923—26 одинокий поза Львовом друкований пластовий журнал «Український Пласт». Він був, немов офіційним органом станиславівської пластової округи і виходив під редакцією і заходами проф. Івана Чепиги, побудований матеріально жертвами

членів Окружної Пластової Ради, громадянства і пластової молоді. Комплект цього журналу мабуть не зберігся. Число 1—2 за 1924-ий рік (14—15 від початку видання) містить ряд статей на загальні пластові теми, багато звідомлень про пластові табори, зустрічі, вістки із пластового життя інших пластових осередків і т. ін.

4. Роки 1926—1930

З постановам у 1925 р. Уладу Старших Пластунів із членства, що вийшло із рядів Уладу Пластунів Юнаків, — почався новий період діяльності Пласту. Вихована вже в Пласті молодь почала ставати на зміну першим пластовим піонерам і сама передавала набутий досвід молодшим поколінням. До речі: колискою Уладу Старших Пластунів можна вважати саме Станиславів. В цьому місті був ще в 1922 р. заложений «Клуб Старших Пластунів», що і став пізніше зав'язком нового Уладу.

В Станиславові постав у 1925 р. «5-ий Курінь Уладу Старших Пластунів ім. Олекси Довбуша» (потім перезваний на «5-ий Курінь УСП Довбушівці»), зложений переважно з абсолювентів і абсолювенток середніх шкіл Станиславова, які не виїздили на студії, а залишалися в місті, або тільки часово доїздили до Львова. Курінною цього куреня була ст. пл. Дарія Скочдополь (тепер Бойчук).

Не зважаючи на заборону шкільної Кураторії шкільним куреням підлягати головному пластовому проводові у Львові, як і на розв'язання 23-го куреня пластунок, та поліційні шикани, — діяльність усіх пластових частин продовжувалася без змін (тільки зменшені чисельно гуртки 23-го куреня діяли тайно). Створено з'єднання усіх пластових частин у т. зв. Пластовий Кіш у Станиславові (відповідник теперішньої «пластової станиці»). Кошовим став ст. пл. Ярослав Андрухович із 16-го пл. куреня, а його заступницею ст. пл. Дарія Скочдополь.

Команда 11-ого пл. куреня з опікуном проф. д-ром С. Никифоряком

Гурток «Серна» 12-ого пл. куреня з опікуном проф. О. Левицьким

У 1927 р. станиславівський Пласт зазнав особливо поважного удару: злегковаження державної паради в день 11 листопада 1927 дефілюючими учнями української державної гімназії стало безпосередньою причиною перенесення «для добра служби» пластового опікуна проф. Осипа Левицького до гімназій на заході Польщі. І це — як виразно сказано було в поліційних актах — «за виховування молоді в Пласті в комуністичному дусі».

Але ця, хоч як болюча подія, не вплинула вже рішально на дальшу долю Пласту в Станиславові. Опіку над 11-им пластовим Куренем перебрав проф. д-р Сава Никифоряк, а Кошова Команда почала робити заходи для поширення Пласту серед не-шкільної української молоді в місті й околиці, в тому серед молоді селянської.

В самому Станиславові зорганізовано в 1926 р. — 5) 63-ий пластовий курінь ім. Ольги Кобилянської, зложений із жіночої ремісничої молоді на передмісті «Бельведер». Основницею була ст. пл. Дарія Скочдополь і вона теж була зв'язковою цього Куреня до вересня 1930 р. Курінь мав два гуртки, — курінною була Т. Ф.

Організація Село-Пласту в околицях Станиславова має свою окрему історію. Від самого початку діяльності пластової організації в станиславівських школах існували намагання перенести Пласт поза шкільні мури і поширити його серед сільської молоді. Пластуни-учні, що доїздили до школи з поблизьких сіл, закладали пластові гуртки в своїх рідних селах і ці організації Село-Пласту переважно доводили до зовсім гарних успіхів.

Початок цій акції дали пластуни 11-го Куреня, що доїздили до школи з поблизького, свідомого і розмірно заможного села Ямниця, де опікуном 39-го пл. куреня ім. Івана Смицнюка був місцевий парох, потім пластовий духівник у ЗСА, сеньйор сеньйорів о. Юстин Гірняк (помер в ЗСА 1958 р.). 39-ий пластовий курінь (хлоп'ячий) складався з 3-ох гуртків, впорядниками яких були старші члени 11-го Куреня в Станиславові. Ця пластова частина,

що складалася із самих селянських хлопців, дала приклад і наявний доказ, що доволі трудні вимоги пластової методи зовсім під силу селянській молоді, яка під відповідним проводом здібна досягнути правильний теоретичний і практичний пластовий вишкіл.

В сусідньому із Ямницею селі, Павелчі, існував правильно оформлений 45-ий пластовий курінь ім. Святослава Завойовника, заснований 1925 р. ст. пл-ном самітником Василем Третьяком, що був його зв'язковим до 1930-го року. Курінним у роках 1928—30 був Василь Матіяш. Опікуном місцевий парох о. Стефанюк. Гуртки: «Дятель» і «Бобр».

76-ий Курінь ім. Олега Віщого в Угорниках був створений пластуном Богданом Михайлом Ганушевським, сином місцевого пароха о. Михайла Ганушевського, що був опікуном Куреня. Сам Богдан Ганушевський, хоч був учнем станиславівської гімназії, належав не до 11-го пл. куреня, а до 45-го сільського куреня в Павелчі. Там він познайомився з веденням пластової діяльності з сільською молоддю і потім заснував і став зв'язковим нового куреня в Угорниках. Цей курінь мав два гуртки «Бобр» і «Лев».

89-ий пл. курінь в Саджаві, заснований у 1926 р. ст. пл-ном Г. С. Цей курінь, що діяв у «глухому селі», далеко від більшого міста, за короткий час відіграв був уже корисну роллю в селі й давав надію стати прикладом добре поставленої частини Село-Пласту.

Окремі пластові гуртки діяли ще в таких селах: Микитинці і Підпечари.

В малих містечках Станиславівщини постали і діяли такі пластові частини позашкільної молоді:

54-ий пластовий курінь ім. Олени Степанів у Тисьмениці, започаткований родиною Волосенків, а зложений із дочок місцевих міщан. Опікункою

*Зустріч 5-ого куреня УСП на Говерлі із закарпатськими пластунами
5 серпня 1928 р.*

Пластуни із 5-ого куреня ст. пластунів «Довбушівці» біля стрілецької могили в Лойовій біля Делятина 1930 р.

куреня була п. Шкорута, зв'язковою від 1924 р. до 1927-го Дарія Скочдополь, а потім до розв'язання Пласту ст. пл. Марія Шкорута.

56-ий пластовий курінь ім. гетьмана Петра Дорошенка в Тисьмениці, заснований теж 1924 р. родиною Волосенків, зложений із міських хлопців. Зв'язковим був короткий час ст. пл. сл. п. Роман Скочдополь, потім ст. пл. Степан Маціборко. Рушійми діяльності куреня були брати Іван і Євген Лозинські, учні станиславівської гімназії, що доїздили з дому до школи. Вони теж були по черзі курінними 56-го куреня.

92-ий пластовий курінь ім. Ольги Басараб у Богородчанах був зареєстрований Верховною Пластовою Командою перед заборною Пласту в 1930 р.

Одночасно з побільшенням пластових частин і поширенням організаційної мережі, поширено теж обсяг діяльності Пласту.

До часу вибору Кошової Команди — пластова діяльність поодиноких частин завмирала на час літніх ферій, бо більшість членів шкільних куренів покидала місто і виїздила на вакації. Від 1926 р. кошова команда почала творити кожного року т. зв. «вакаційні курені», складені з пластунів і пластунок, що залишалися в місті. Такий вакаційний курінь відбував спільні мандрівки по Карпатах, а головню брав участь у зустрічах, що їх організував 5-ий Курінь старших пластунів «Довбушівці» на шпилі Говерлі — з закарпатськими пластунами. З таких зустрічей деякі галицькі пластунки і пластуни переходили кордон і відвідували пластові табори в Карпатській Україні, а деякі закарпатські пластуни брали участь у пластових таборах на «Соколі» біля Підлютого в Галичині. І якось так воно «само» складалося, що завжди після такої зустрічі граничні стовпи на Говерлі змінювали свої символи і написи. Замість — як перше — орла і літери «П» по одному боці та лева і літер «ЧСР» по другому, — з'являлися по обох боках тризуби і повні надписи «Україна» . . .

5. Безуспішна заборона Пласту 1930 р.

Спротив українського населення Галичини насильно веденій польонізації довів до репресій влади проти всього, що українське. Коли ж у літі 1930 р. в бойовій акції ОУН під Бібркою згинув у повному пластовому однострою вихованок 11-го пластового Куреня в Станиславові ст. пл. скоб сл. п. Гриць Пісецький, — доля Пласту була припечатана. У досвітніх годинах 26-го вересня 1930 переведено поліційні ревізії в пластових домівках і помешканнях пластових провідників, — заборонено всю дальшу діяльність Пласту, забрано усі пластові архіви, сконфісковано виряд, прапори і т. ін. Арештовано ст. пл. Осипа Бойчука, Богдана Ганушевського і його брата Мирона. Їх звільнено без судової розправи після трьох тижнів.

Та Пласт можна було формально роз'язати, але не було сили його заборонити. В цілому краю пластова молодь продовжувала пластову діяльність, хоч без одностроїв, — під іншими зовнішніми формами і під новим пластовим проводом — таємним «Пластовим Центром».

У Станиславові старшопластунський курінь «Довбушівці» перебрав існуюче від давна туристичне Т-во «Чорногора» і під цією зовнішньою вивіскою вів далі свою пластову діяльність. З цього періоду можна особливо згадати зелено-святочну естафету членів куреня з могили УСС у Сільці (Викторові) на міський цвинтар у Станиславові та приготування фізичними силами членів куреня саду «Народної Торгівлі» для спортивного грища з тенісовими кортами і площами під відбиванку і кошівку.

Пластунки гуртувалися переважно в гуртку жіночої молоді ім. Ульяни Кравченко при Філії Союзу Українок, що проявив незвичайно живу і всесторонню діяльність. Його головою була увесь час Дарія Скочдополь-тепер Бойчук.

В часі німецької окупації під час другої світової війни, коли при Українських Допомогових Комітетах були зорганізовані т. зв. Виховні Спільноти Української Молоді (на пластових виховних засадах) — Станиславів дав провідників для літніх таборів, що відбувалися в Пасічній біля Надвірної. Командантом хлоп'ячих таборів був вихованок станиславівського Пласту Теодосій Самогулка, команданткою дівочих таборів Дарія Скочдополь-Бойчук.

Після воєнних страхіть і виходу із рідної землі — вихованці станиславівського Пласту станули в 1945 р. плече об плече з іншими знову до пластової діяльності в зовсім інших уже умовах. Багато з них виправдало покладене в них довір'я, додержало пластової присяги і їх можна бачити і сьогодні на провідних місцях або в Пласті або в громадському житті, для якого Пласт підготовляє свою молодь.

ТІЛОВИХОВАННЯ І СПОРТ

I. ПЕРЕДІСТОРІЯ

«Чорногора»

Перед роками автор цих слів писав у «Свободі» замітку про найстарші західньо-українські спортові клуби. Не будши певним, чи засноване 1911-го року Спортове Товариство «Україна-Львів» насправду найстарше, ми супроводили свої слова про первородність «України» асекураційним «якщо не помиляюся». Зараз за цим прийшла відповідь у «Свободі»: «Ясно, що автор помиляється. Бо раніш, ніж «Україна» були засновані спортові клуби... і Туристично-Спортове Товариство «Чорногора» в Станиславові».

Тоді ще ми не збиралися писати про спорт Станиславова й околиць — не було потреби ловити автора відповіді за слово й адресу. А потім було пізно: не помогли «гончі листи» за автором зацитованої відповіді, не помогли опитування знавця д-ра Едварда Жарського й тіловиховного діяча Ярослава Андруховича, що охрестив ім'ям Чорногори спортову площу в Станиславові 1931—1937 рр.), а потім Спортове Товариство в Авґсбурзі, Німеччина (1945—1949).

Заснована 1907-го, чи 1908 року станиславівська «Чорногора» огорнена мрякою неспросліджености — як вершок справжньої Чорногори, Говерля... Дмитро Прідун має всі права здогадуватися, що в той час не могло бути ніякого спорту (в нинішньому розумінні), бо то для батьків було «зайве нищення черевиків».

Проте з такими самими правами, треба дати кредит «чорногорцям», що їхня робота була тіловихованням (щоб покінчити з перестарілою інтерпретацією слова: не вихованням самого тіла — тільки вихованням, будовою характеру людини на тлі фізичних вправ). А тому можна не сумніватися, що — навіть, не стрілявши голів на ворота футбольних суперників у довоєнні часи — «чорногорці» у перших весвітніх змаганнях кидали гострі стріли на ворожі ворота-становища, спочатку в одностроях Українських Січових Стрільців (чи й загальних австрійських частин), а потім в одностроях Української Галицької Армії.

II. СВІТАНОК

а) УСТ «Буй-Тур»

Згаданий уже Дмитро Прідун — довголітній секретар пізнішого УСТ «Пролом» — твердить, що Українське Спортове Товариство (чи спортовий клуб) «Буй-Тур», у Станиславові засновано 1920-го року. Пізніший змагун

«Буй-Тура» і «Пролому», мгр. Теодосій Моклович говорить теж про «діяльність „Буй-Тура" в рр. 1921—1924».

Не уявляємо собі дуже великої діяльності цього спортивного товариства, з романтичною історичною назвою (від князя Буй-Тура Всеволода, зі «Слова о полку Ігореві»), зараз після українсько-польської війни: польська окупаційна влада ледве чи дозволяла українцям на будь-яке організоване життя, зокрема цьому українському місту не могла простити того, що воно — на глум своїй польській назві — посміло бути столицею Західньої Української Народної Республіки й ініціатором злуки всіх українських земель...

Для нас — тоді учнів нижчих клас гімназії — дослівно вибухнув і спалахнув синьо-жовтими ірисами одностроїв «Буй-Тура» український спорт Станиславова у 1924-ому році. То був час Запорізьких Ігрищ і загального розправлювання крил після невдачі Визвольних Змагань. Однієї днини наша «буда» (жаргонна назва школи-гімназії) пережила свосередній льокальний землетрус, на вістку, що «Буй-Тур» переміг «Україну» (у Львові) 4—0. Потім, щоправда, прийшов реванш 5—1 (у Львові) й 3—0 (у Станиславові) 1925-го року — але це менш боліло, ніж радував факт, що ми маємо свій український спорт (а в тім — прошу, прошу — львівську «Мету» ми вдарили у Львові 2—1...).

Юньйор (не по класі гри, бо тоді юньйорських дружин не було: змагун мав народитися змагуном і «фертиг»)¹ по метриці в Буй-Турі Ярема Попель, згадуючи ті часи, ніяк не може пригадати прізвищ людей із проводу «Буй-Тура». І ніхто не може. А це значить, що таких людей або взагалі не було, або ж вони були «паперовими козаками». На світлинах «Буй-Тура» тих часів пишався елегантний пан, у чорному одягу — як Д. Прідун подає — покійний уже радн. Омелян Каратницький. Попель і деякі буй-турівці (Моклович й ін.) знають тільки й виключно цю людину: він купував їм виряд, возив на свій кошт на змагання до інших міст, фундував їм там їжу й нічліг — взагалі дбав про все і платив за все.

Такий стан дає дуже гарне свідоцтво даній людині — але засуджує, як незрілу, цілу організацію, чи громаду.

Якщо мова про склад дружини «Буй-Тура», в часі 1924—1926 рр. то він був такий: воротарі: Струтинський, Лабенцький, заложники: Гусак Петро, Бекиш, Ковальський Леопольд, Павловський, Володимир Вислоцький; помічники: Сороканюк Степан, Стасюк (старший), Ярмолук Володимир, Моклович Теодосій; напад: Стасюк О. (молодший),² Козло Евстах, Андрухович Ярослав, Попель Ярема, Стемпурський Ярослав.³ Моклович Теодосій, Столярчук Роман. Окремим святом і своєрідною ревідикацією було пережити моменти, як у змаганнях «Буй-Тура» виступали українські змагуни місцевої польської Ревери — Михайло Косач, Кропивницький і Михайло Копаницький — всі три «по фаху» напасники.

На жаль, синьо-жовта спортова романтика «Буй-Тура» не тривала довго. Змагань за чемпіонат крайового Українського Спортивного Союзу було «надто багато, щоб умерти — але замало, щоб жити» і вдержати по свій бік змагунів, які хотіли щонедільних змагань. До того кошти виїздів до інших міст були високі, а самої української спортової публіки замало, щоб збалансувати

¹ З-німецька: готовий (-о).

² Помер і похований в Єгипті, в місцевості Аль Кантара.

³ Цей симпатичний змагун і організатор наклав на себе руки в вовчинецькому лісі.

ці видатки й вистачити на адміністрацію дружини. Тому зрозумілим був, з одної сторони відхід деяких одиниць від проводу, а з другої сторони відхід змагунів до чужих клубів, де була запевнена тяглість офіційних ігор — ще й деякі матеріальні користі (а це, в умовах тогочасної підпольської господарської безнадії не було маловажне).

В 1926-ому році відбулося небагато змагань «Буй-Тура». Пригадаємо двоє змагань проти «Гурки» (перемога 3 : 1 і поразка 1 : 2) і перемогу 3 : 2 проти жидівської робітничої «Адміри». Пікантерією в цих змаганнях була участь жида Амстера у дружині «Буй-Тура». Солідні подачі Амстера з крила причинилися до перемоги над «Адмірою», що в ній на такій же позиції лівого крайника змагався рідний брат «українського» Амстера. З уваги на те, що більшість змагунів була заангажована в неукраїнських клубах, змагання «Буй-Тура» могли відбуватися тільки серед тижня.

б) «Сокіл»

Навесну 1927-го року з дружини «Буй-Тура» залишилися тільки «ноженьки і роженьки»: однострої й черевики . . . Очевидно, такий стан не давав спати амбітним змагунам-українцям.

Пізно весною того року в читальні «Просвіти» на Гірці відбулися сходини українських спортовців-футболістів. Радити довго не було над чим: є українські змагуни, є виряд — мусить бути український футбол! Сказано — зроблено.

17-го червня 1927-го року відбулися перші змагання «Сокола», проти згаданої вже «Адміри». Легка перемога 5 : 1 роззухвалила хлопців до міряння

«СОКІЛ» — СТАНИСЛАВІВ, 1927. Зліва: Ярослав Стемпурський, Володимир Панаший, Ярослав Андрухович, Евстах Козло, Юліян Кардаш, Теодосій Моклович, Фердинанд Яцяж, Степан Сороканюк, Володимир Ярмолук, Володимир Павловський і воротар Осип Новицький

сил з найбільшою потугою міста й цілого Покуття — «Реверою». Змагання, що відбулися в суботу, 24-го червня 1927-го року, скінчилися подвійним дефіцитом: змагання програно — Моклович твердить що 1 : 4, проте Новицький (воротар) присягає, що власноручно пропустив шість голів. Крім того тільки-що згаданий Моклович на 7-ій хвилині гри залишив грище зі зломаною рукою, так що «Сокіл» майже цілі змагання грав у десятку. Єдині ворота для українців здобув Я. Попель. Після цього «попечення», «Сокіл» став дещо скромніший у підборі суперників. Все ж українці мали поважні успіхи, як нерішену 1 : 1 проти сильної «Гурки» і дві перемоги 6 : 0 і 6 : 1 над станіславівськими німцями. В перших із цих двох останніх змагань «гет-трік» (три голи підряд) зробив довгоногий лівий крайник Петраш, як прощальний спомин перед своїм від'їздом — переселенням до Америки. Не пригадуємо нікого з проводу цього клубу . . .

Склад «Сокола»-Станіславів — воротарі: Новицький Осип, Панашій Володимир; залага: Багриновський старший, Кардаш Юліян, Павловський Володимир; поміч: Сороканюк Степан, Ярмолюк Володимир, Яцях Фердинанд; напад: Стасюк О., Моклович Теодосій, Кернякевич Роман, Попель Ярема, Копаницький Михайло, Андрухович Ярослав, Козло Евстах, Стемпурський, Столярчук Роман (деякі з напасників, як треба було грали у помочі). Домівкою «Сокола» була «Просвіта» на Гірці.

III. БУЙНИЙ ДЕНЬ

а) «Пролом»

Роки 1927 і 1928 були переломові, якщо не революційні, у футболі тодішньої Польщі. Сильні клуби створили 12-членну державну лігу, чемпіон якої рахувався автоматично чемпіоном Польщі.⁴ Таке вивищення дванадцяти клубів принесло пониження всім іншим: колись найвища кляса А стала другою, кляса Б — третьою, а кляса Ц четвертою.

Користаючи з такої реклясифікації, колишній чемпіон Українського Спортивного Союзу — «Україна» Львів, вступила 1928-го року в члени Польського Футбольного Союзу — П.З.П.Н.⁵ В рядах УССоюзу цей крок поразовано на рівно з відступництвом, проте практика життя потім виявила, що в більших містах, де українці були в меншині, це була необхідність — щоб рятувати перед переходом у чужий табір українських змагунів і зберегти для українського спорту широкі маси міщухів, які хотіли постійних змагань на можливо найвищому рівні, з участю всіх можливих противників.

В Станіславові щодо цього не було гострого тертя. Коли зимою 1929-го на 1930-ий рік огірчені браком рідного постійного спорту, змагуни і симпатички заснували Українське Спортове Товариство «Пролом», футбольну дружину якого прийнято до кляси Б в ПЗПН — український футбольний спорт відразу поплив нормальним руслом і до року став рівнорядним партнером найсильніших (за винятком вищоклясової «Ревери») клубів. Перші змагання проти ТУР (Товариство Університету Роботнічого) дали вислід 0 : 0.

⁴ До того часу за чемпіонат Польщі елімінаційною системою змагалися чемпіони поодиноких окружних союзів.

⁵ «Польські Звйонзек Пілкі Ножней».

«УКРАЇНА» (ЛЬВІВ) — «ПРОЛОМ» 6:2, 1931. Стоять (зліва): футб. суддя Володимир Романюк, Дмитро Прідун, змагун «України» Підлисецький, голова «Пролому» дир. Теодор Мартинець, суддя змагань, голова «України» дир. Орест Радловський, д-р Волянський і (з квітами) провідник футбольної секції «України» дир. Євген Чучман. Змагуни «Пролому» у смугастих сорочинках

Першим і чи не постійним головою «Пролому» був директор Земельного Банку — Теодор Мартинець, таким же постійним касиром — Осип Цвіренко, а довголітнім секретарем — Дмитро Прідун. Крім них провід Товариства в різні етапи часу поповняли д-р Матіяшек, д-р Ярослав Хмилевський, Циганик, Гречаник, Юрко Сенишин, брати Крушельницькі й інші. Залізним господарем був ветеран Витрикуш, а справжньою організаційною душею і звітодавцем (до «Діла») Богдан Ліськевич (зліквідований більшовиками за першої окупації). Звідомлення до «Нового Часу» писав його наймолодший брат — Тарас. Футбольну ланку вели проф. Остап Хичій (найдовше), Володимир Романюк, Володимир Мачуляк і ін.

Перший рік змагань у футболі закінчено не високо. Королем стрільців (із 22 голями) вийшов Моклович.

Не враховуючи цього першого року — як час акліматизації — історію «Пролому» можна поділити на чотири етапи.

Перший етап починається й замикається 1931-им роком. Тоді до «Пролому» прийшли два нові воротарі: Осип Андріїшин, із ТУР-у (який зліквідував свій футбол) і Осип Новицький — поворотець з «України» — Львів (у якій грав у 1929—1930 рр.). Вигода з цими двома змагунами була в тому, що обидва вони були «амфібійні» створіння — могли грати і на воротах і в нападі. Інколи вони мінялися місцями серед змагань і це не раз перерішувало вислід матчів (1932-го року «Станиславовія» вела 3 : 1 і суверенно панувала на грищі — рошادا Новицький—Андріїшин, після перерви принесла українцям перемогу 4 : 3). Головним стрільцем і любимцем мас був бомбардир Ярема Попель (популярно Ема), організатором дефензиви і взірцевим капітаном — Юліян Кардаш.

Та найхарактеристичнішою ознакою того (1931-го) року була 100%-това комбінаційна система гри дружини. Молодий тренер — змагун Новицький експериментував з тактикою докладної подачі і рошадування — постійної зміни місць. Відкопи оборонців (навіть у гарячих моментах під власними

воротами!) і довгі «центри» крайників були майже заборонені... Такою тактикою здобуто перемогу над репрезентацією кляси Б (з усіх клюбів «Пролом» єдиний виграв проти репрезентації) 2 : 1, здистансовано 7 : 1 українську «Чайку» в Калуші і здобуто інші успіхи. В чемпіонатах кляси Б прийшов аванс на третє місце — за «Гуркою» і «Станіславовією».

1932-го року прийшла зміна тактики — на «англійську», з довгими подачами, перенесенням гри з одного крила на друге і пробоями. Щоправда і того року не вийшов «Пролом» поза третє місце (хоч цим разом було більше противників), проте деякі з успіхів довгоногого далекобійного нападу «Пролому» належать до сфери рекордів. 5 : 1 проти «Гурки» визначало другу щодо висоти в історії того клубу поразку, 8 : 2 проти 49-го полку з Коломиї, не досягнув навіть чотирирокатний чемпіон Польщі, лігова «Погонь» Львів... Ще один рекорд, з іншого періоду: ДРОР-Коломия при стані 0 : 10 піддався (1936) на 23 хвилини до кінця гри, коли голі сипалися шохвилини.

Чому «Пролом», будши технічно найкращою дружиною Станіславова (включно з «Реверою»), не здобув тоді чемпіонату своєї кляси?... Причина частинно в тому, що проти сильних дружин бракувало просто фізичних сил (більшість змагунів не мала відповідного прохарчування і тому теж сил до кондиційного тренінгу й інших, допоміжних спортів), частинно в «настрєовості» змагунів, а частинно в покладанні надій на саме технічно-тактичне вміння, там де треба звичайно фізичного зусилля й тиску.

Тому, що три перші роки виявили розмірно невеликі зміни у складі дружини, подаємо змагунів за цей час в одному гльобальному виді і в хронологічному порядку. Ось вони: воротарі — Гаврилів Михайло, Андрійшин Осип, Новицький Осип; залага — Росяк Євген, Панашій Володимир, Кардаш Юліан, Стеткевич Микола; помічники — Павловський Володимир, Бриндзей Степан, Ліськевич Тарас, Гаврилів Костянтин (помер, як католицький священник, 1962-го року, і похований у Вінніпегу, Ман. Канада), напасники —

«ПРОЛОМ», 1932. Стоять (зліва): Павловський, Р. Дем'янчук, М. Стеткевич, Попель, Бриндзей, Кардаш, Світний. Внизу: Т. Ліськевич, О. Андрійшин, Якібчук, Новицький

«ПРОЛОМ», 1935. Зліва: Куліба, Р. Дем'ячук, Чаплинський, Бриндзей, Зуб'як, Моклович, Б. Ліськевич, В. Андрійшин, Якібчук, Кернякевич. Вигляд воротар О. Андрійшин

Моклович Теодосій, Процик Володимир, Кернякевич Роман, Світний Михайло, Дем'ячук Роман, Попель Ярема, Новицький Осип, Якібчук Осип та інші.

В 1933-ому році, після відходу Кардаша (якого замінив Стеткевич Осип), Попеля і Тараса Ліськевича, зарисовується вже мале обниження лету, проте на спортивній біржі фірма «Пролом» ще має своє звучання й вартість. Появляються молоді змагуни (В. Соколовський!). Коли ж наступного року відходять теж Новицький (до «Сяну» — Перемишль) і інші — силомір «Пролому» в 1934-ому році спадає до вихідного рівня 1930.

Роком пізніше ніби «вернулися тії»... — але блага непорозуміння з суддею (який очевидну перемогу «Пролому» своїми чудернацькими рішеннями перефабрикував на вигру суперника — «Гакоаху») доводить до виходу «Пролому» з системи ПЗПН. Тим часом відбулася революція і в самому ПЗПН... Для станіславівської Ревери створено нову «Станіславівську Футбольну Округу» — менш-більш, у межах станіславівського воевідства — з тим, що клясу А цієї округи (яка не мала окружної ліги) поставлено нарівні з Львівською Округною Лігою. До цієї кляси А забрано всіх давніх сусідів «Пролому» з вищих щаблів футбольної табелі: «Гурку», «Станіславовію», «доробкевича» з назвою «Раз-Два-Тши» і 49-ий полк із Коломиї, що грав під фірмою «Огніско». Коли не враховувати українського «Бескиду» з Надвірної і тамошньої сильної «Бистриці» (в якій грали колишні змагуни «України» Мурський і Сич) — «Пролом» опинився в не дуже блискучому товаристві, з якого треба було якнайшвидше вирватися до вищої кляси.

З цією метою навесну 1936 стягнуто Новицького на тренера і змобілізовано всі сили до праці. Та «всі сили» були обмежені, бо найкращі змагуни — вихованці «Пролому», як Володимир Соколовський, Роман Андрухович, Богдан Каратницький (що й казати про ветеранів Попеля, Ліськевича) перейшли були до дружин новоствореної Станіславівської Округи Україн-

ського Спортивного Союзу, або ж деякі з них перестали займатися футболом. Проломівський вихованець Омелян Плідун грав у Брошневі.

Але зате дійшли нові сили: талановитий лівий лучник Едвард Урсакий, Дем'янчук Ярослав (старший), Данів-Новаківський, Багриновський (молодший), та дуже завзяті сільські змагуни з Ямниці — Зуб'як Петро і П'яста Семен. Пізніше місце молодшого Дем'янчука зайняв Богдан Ліським. Докупи взяті: дружина куциків-іноходців, але дуже завзятих борців . . .

Дружина в складі: Андрійшин Осип — Андрійшин Володимир — Багриновський — Зуб'як Петро — Кернякевич Роман — Куліба Макс — Дем'янчук Р. — Дем'янчук Яр. — Данів-Новаківський Сидір — Урсакий Е. — Якібчук Осип — П'яста С. — у прохідному темпі взяла чемпіонат класи Б, виграла кваліфікаційний турнір (дві перемоги над Брошневом 1 : 0 і 4 : 2, 1 : 2 і 3 : 1 проти «Бескиду») і дослівно на руках симпатиків, в'їхала до класи А. Тренер Осип Новицький мав сатисфакцію, що обидві, треновані ним рідні дружини — «Пролом» і надвірнянський «Бескид» — зайняли два перші місця в класі Б і були в кваліфікаційному турнірі (в якому «Бескид», на жаль, не встояв перед пів-професійним Брошневом). Але голубе небо раптом затягнулося хмарами для «Пролому»: шість із його ключевих змагунів раптом покинули його ряди. Куліба, Урсакий, Якібчук і Багриновський поважно занедужали, Д. Новаківський виїхав до Чехо-Словаччини, а П'яста перейшов грати до Ямниці.

А що біда в парі ходить, то якраз того року відбувалася зміна в системі сезонування гор: до того часу перша рунда чемпіонатів відбувалася навесну, а друга восени того самого року. Тепер перша рунда відбувалася восени одного, а друга на весну наступного року. Практично беручи, здештований, ба, «переполовинений» втратами вимучений кваліфікаційними грами «Пролом», мав негайно починати нову баталію, у вищій класі А. Як єдине підкріплення прийшов Сем'янів із Богородчан і Жеребецький з Товмача.

Сумно було дивитися, як обезкровлена дружина борюкалась проти сильних противників. Мало помогли півнедужі видужанці (Куліба, Якібчук) — із шести гор «Пролом» виніс тільки один пункт (нерішена проти «Раз-Два-Тши»).

На весну спроваджено тренера Лисика зі Львова. Здобуто нерішені проти «Ревери» й «Гурки», здобуто чимало пунктів. Проте дефіцит з осени переважив і «Пролом» мусів вертатися до класи Б.

Чи на довго? — Ні, всього на один рік. Навесну 1939 здобуто знову чемпіонат класи Б, а рафінований стріл Романа Панчука у кваліфікаційних змаганнях проти «Станиславові» визначив єдиний гол і поворот «Пролому» до класи А. На жаль, тут розповіді край — бо замість початку футбольного сезону, у вересні 1939, прийшов кінець Польщі.

На закінчення треба згадати про зустрічі «Пролому» з українськими дружинами. Проти «України» відбуло четверо змагань — і всі програно: 3 : 7 (1930), 2 : 6 (1931), 3 : 6 (1932, 0 : 1 (1936). У вересні 1932 на грици Каси Ощадности, в Станиславові, відбувся турнір чотирьох клубів «Довбуш»-Чернівці, «Україна»-Львів, «Ревера» та Пролом» зі Станиславова. Всі чотири клуби здобули в цьому незабутньому, великому турнірі по два пункти: першого дня «Україна» перемогла «Пролом» 6 : 3, а «Довбуш» — «Реверу» 4 : 3. Наступного дня «Пролом» випередив буковинських гостей 2 : 1, при цьому феноменальний тоді воротар «Пролому» Андрійшин, популярно «Зяйко», зловив два карні удари, а «Ревера» такими ж феноменальними двома «сляльомами» Рудзяка перекреслила ведення «України» 3 : 1, а потім 3 : 2 і виграла 4 : 3. Тільки відношення воріт рішило про черговість:

ДОРИСТ «ПРОЛОМУ», 1938. Три «цивілісти» — це змагуни доросту, які перейшли вже були вікову межу юньюорів і грали в резерві. При стовпі стоїть змагун і провідник дружини — Мирослав Бих

1. «Україна» — ворота 9 : 7; 2. «Довбуш» — ворота 5 : 5; 3. Ревера» — ворота 7 : 7; 4. «Пролом» — ворота 5 : 7.

Поважний успіх здобули проломівські футболісти на ювілейному турнірі «України», 1936-го року (ювілей 25-ліття), у Львові. Перемогою 4 : 3 над дещо ослабленим перемиським «Сяном» і нерішеною 0 : 0 проти тернопільського «Поділля» «Пролом» зайняв почесне друге місце в таблиці турніру з трьома пунктами, зараз за переможною «Україною», що здобула чотири пункти (дві перемоги), перед «Поділлям» (1 пункт) і «Сяном» (0 пункт). Загальна характеристика проломівської доби: нормальна, корисна, плодотворна тіловиховна діяльність. Помітно піднесено технічний рівень старших змагунів, виховано фалангу молодих, як Куліба (потім розстріляний німецькими окупантами), Соколовський, Андрухович (мол.) і інші, з яких деякі, як Лесюк (популярно «Мецьо» — змагун дружини в Ріміні — Італія й «України» — Торонто — Канада) потім занесли зразки проломівської школи «за сьомі гори — за дев'ять моря». В міжнародній репрезентації міста грали Новицький, Попель, Кардаш, Яр. Дем'янчук і інші. Мав «Пролом» теж добру резерву й дуже солідну дружину юньюорів, з якої потім рекрутувався зруб першої дружини.

Ці надбання раптом «упали в воду», як полякам на зміну в місто ввійшли большевики. Всі клуби порозв'язувано, а на їхнє місце потворено нові: згідно з інформаціями, зруб колишніх «Ревери» й «Гурки» створив енкаведівське «Динамо», а «Пролом» і жидівський «Гакоах» злучено під фірмою... «Шкіротресту».

За німецьких часів ніби прийшло відродження, але прогалини у змагунському вмінні були такі великі, що на одних змаганнях Ромко Кернякевич підійшов до Новицького — тоді тільки гостя в Станіславові — і сказав: — Мусиш це братство взяти на тренінг і починати від «А»!..⁶

⁶ Інформативний матеріал до цих трьох розділів, чи світлина дали Дмитро Прідун, мгр. Теодозій Моклович, Ярема Попель і інші.

б) «Бескид» — Надвірна

Якщо на другому місці за «Проломом» ставимо сусідів з віддаленої на 40 км. Надвірної, то робимо це з двох причин: 1. «Бескид», подібно, як «Пролом», грав у системі ПЗПН; 2. надвірнянці своїми технічно-спортовими здобутками виявили, що вони без сумніву були в 1930-их роках другою, за «Проломом», українською футбольною силою Станиславівської Землі. Як доказ на це можуть служити дві перемоги над «Проломом» 1936-го року (в другій грі «Пролом» таки не жартував — ставкою була кваліфікація за вхід до класу А...) і почесна поразка 1 : 4 проти самої «України-Львів у ювілей 10-річчя «Бескиду».

Для тренера, що доїжджав зі Станиславова «всі дороги вели на Рим»: якщо було їхати залізницею, а потім іти вулицею Шевченка, за адресу бескидівської бази правив концерт молотів з кузні гарячого, як вогонь у горнилі цієї кузні — патріота і співсовновника «Бескиду», Івана Розумовича. А за кузнею, в подвір'ї — хто не пригадує того довгого вузького дому? — жила його дочка Софія, замужна Збудовська, з чоловіком Романом — духовим батьком «Бескиду», дочкою і сином. І це вам база ч. 1, у якій можна було одержати всі клубові новини і поладнати всякі формальності.

Коли було їхати автобусом Станиславівською вулицею, то поблизу центру міста, на порозі фризирні, праворуч стояв у білому фризирському кітлі, як не Янко, то його брат Юзьо (замучений німецькими гестапівцями) Кравчук: перший — воротар і капітан, другий — лівий помічник футбольної дружини «Бескиду». І ось вам база ч. 2.

А в середмісті українські крамниці. Ресторан Свица маркантний і солідними стравами і фактом, що його власник, «за одним махом», був теж бурмістром Надвірної. По-американськи звучав надпис над одною крамницею: «Павлуевич — Книгарня і содова вода»...

«БЕСКИД» — НАДВІРНА, ПОЧАТОК 1930-ИХ РР.

Стоять: Скорупський, Волюватий, Іроденко, О. Кравчук, Жеребецький, Буній, Д. Туешин. Сидять: Кольман, І. Кравчук, П. Туешин. Лежить: капітан і душа дружини Микола («Доцьо») Полатайко

У сумі сум, над містом стояв не суєтливо-купецький — тільки довбушівський дух минулих століть. Може це від того, що колись то в Надвірній, на ринку, три дні висів труп помертено польськими жандармами Олекси Довбуша? . .

Яким шляхом було не їхати і з якої бази було не йти, ціль-мета вузьким довгим провулком вела на грище «Бескиду», під горою, що скупавшися досхогим в кристально-чистій Бистриці (від міста Надвірнянською званій), ждало на своїх милих гостей-спортівців.

Автор цих слів не пригадує західньо-українського міста, в якому до тренінгу ставилися б так уважливо, як у Надвірній: члени проводу так же, як і змагуни. Зокрема ясно в пам'яті закарбувалася похила постать будівничого Михайла Волинського, який, не зважаючи на свої фізичні недомогання, всюди був, все щось мав до роботи — поправити-поліпшити. Директор Михайло Дем'янчук, крім згаданих уже прізвищ згадує таких творців, добродіїв і робітників «Бескиду» (в поазбучному порядку): адв. Кость Бачинський, mgr. Степан Волянський, адв. Ярослав Гриневич, Михайло Грегоращ, Дисько, лікар д-р Дутковський, Василь Кочержук, Іван Луців, Мішкевич, адв. д-р Микола Николаичук, Степан Полатайко (старший), Степан Полатайко (молодший), Микола Полатайко, інж. Дмитро Цибрівський, о. Дмитро Шевчук — а з жінок Емілія Кузнярська. Окремо треба вирахувати тих діячів, що офіційно були членами проводу в «Бескиді». Це голови: д-р Дмитро Селепей, д-р Володимир Трутяк, д-р Ярослав Кучерський, містоголова Михайло Дем'янчук, секретар Михайло Гринішак (згинув у катівні Гестапа у Станиславові). Софія Збудовська, Килиман, mgr. Олександр Саноцький, mgr. Степан Свиц і інші.

Товариство існувало з 1927-го року, більшість його змагунів рекрутувалися з передмістя Млини (між Надвірною і селом Пнів'я). Заходами Михайла Волинського й інж. Д. Цибрівського громадська рада Пнів'я дарувала «Бескидові» спортову площу, яка стала базою тіловиховного розвитку Товариства й української молоді в Надвірній.

У футбольній дружині «Бескиду» Микола Полатайко (популярно Доцьо) грав таку саму роллю, як Кобзар — в «Україні», чи Турко в «Сяні». Він був організатором гри «Бескиду» і в першій половині тридцятих років, коли грали брати Кравчуки, Михайло Гринішак, Сяньо Полатайко, Василь Свідрук, Дмитро Зорій, Петро Туешин та інші — як і в другій половині 30-их років, коли «Доцьо» вів молоду талановиту гвардію; воротар Муха, Осип Полатайко, Михайло Туешин, брати Костики, Басейчук і інші.

Перший із згаданих часових етапів зазначився природним застоєм просто тому, що в Надвірній були тільки три клуби: «Бескид», польська «Бистриця», «Гакоах» — всі в найнижчій клясі Ц. Змагань було дуже мало (в тих часах у Галичині невідома була американська «бейзбольна система», за якою клуби можуть грати кожний проти кожного по... шістнадцять разів).

Ситуація змінилася на краще, коли «Бескид» увійшов до кляси В і мав до діла з сильнішими противниками. Станиславівщина відкрила зараз і «Бескид» і його кращих змагунів. 1936-го року «Бескид» здобув віце-чемпіонат Станиславівської кляси Б і брав участь у кваліфікаційній рунді за вхід до кляси А. На змагунів-братів Костиків полювали багаті польські клуби, а на Доця Полатайка й Михаська Туешина звернула була увагу «Україна» (Львів). Мала Надвірна добрих спортсівців і в інших галузях, як

лещатарство (відомий змагун Роман Гавриляк, потім КЛК),⁷ відбиванка (Роман Мухній, який згинув трагічно за німецьких часів; Мирон Збудовський і інші), пінг-понг тощо — на жаль, нам не вдалося роздобути відповідні дані про цей комплекс праці і виконавців.

На еміграції М. Туешин грав у солідній польській дружині, а Басейчук був асом одної з найкращих українських дружин Баварії «Чорногора» — Авгсбург.

За часів першої большевицької окупації панував типовий у всіх містах хаос, з новими клубними творивами, без національно-окресленого обличчя.

Не піднісся «Бескид» на ранішу висоту і за німецьких часів. Молоді, недошколені змагуни, без прикладу і проводу організатора типу «Доця» Полатайка, лишилися на рівні сірої пересічності. А потім прийшов гестапівський розгром і фінал: новий большевицький залив . . .

Склад «Бескиду» тих часів: Дмитро Цівкач, Михайло Гринішак, Осип Полатайко, Василь Костик, Микола Полатайко («Доцьо»), Осип Кравчук, Микола Костик, Петро Туешин, Михайло Туешин, Дмитро Туешин, Осип Басейчук.⁸

IV. В ШИРИНУ І ГЛИБИНУ

Український Спортовий Союз

Про початки Українського Спортового Союзу в Станиславові співосновник і співучасник того діла — Тарас Лиськевич пише:

«... Думка заснування Українського Спортового Клубу і Українського Спортового Союзу була привезена зі Львова Яремою (Попелем), та передана Славкові (Андруховичеві) і мені... За пропозицію стояли філіари нашого молодечого і студентського руху у Львові.

Восени 1933-го року почалися перші конференції у тій справі, які довели до зареєстрування УСК-у (2-го січня 1934). Заплановано було для клубу секції спортових ігор (відбиванка, кошиківка, пінг-понгову, роверову і лещатарську. Футбол відкладено на пізніший час.

Рівночасно пущено в рух УСС (Український Спортовий Союз), об'єднуючи дружини футболу, які існували по містечках і селах, як „Вихор” — Ямниця, „Беркут” — Пасічна, Павелче, Тисьмениця, „Сокіл” — Отинія, „Прут” — Делятин, Крехівці, „Сокіл” — Богородчани, „Чайка” — Товмач, „Сокіл III” — Бельведер і інші.

На голову УСК-у й УСС вибрано інж. Ілька Поповича — і він був на тих становищах аж до розв'язання обох організацій у 1937-ому році» . . .

Що ідея Українського Спортового Союзу була природна і конче потрібна, про те свідчать всі вираховані й невраховані в цитаті маломістечкові й сільські спортові клуби (практично беручи: футбольні дружини),

⁷ Роман Гавриляк, тепер інженер, оповідав, як відбувалися перші лещатарські змагання в Надвірній, 1933 чи 1934 р. Коли змагуни вистартували, суддівська комісія «мала час» вибралася за ними в погоню саньми, щоб ствердити правильність їзди і зміряти час переможців. Але нікого на трасі комісія не зустріла. Приїхавши на мету, застала при роботі переможця Р. Гавриляка: змірявши сам собі свій час, він міряв час іншим змагунам.

⁸ Матеріяли для цього підрозділу дали: дир. Михайло Дем'янчук, мгр. Кость Бачинський, Осип Полатайко.

Змоторизований УСК. У той час, які клуби УС Союзу відбували свої поїздки на змагання возами, станіславівський УСК міг користуватися вантажним автом, яке водночас возило змагунів на змагання, а драматичний ансамбль на вистави, що відбувалися після змагань у тій же місцевості

що, за прикладом з міста, як справжні підпеньки повиростали під плотом громадської зацікавленості. Треба було це численне братство оформити, дати йому зайняття і спрямувати в належні рямці правил і доцільності.

Дуже цікаво була поставлена справа раціональної підготовки футбольних дружин: мабуть за підглянутим зразком фантастичної уругвайської репрезентації (чемпіон Олімпіади 1924 і 1928) — футбольні дружини муслили перед грою обігти тричі грище. Замість цього дружини могли заграти теж, одна проти другої, партію відбиванки. Якщо добре пригадаємо, майже з правила, дружини грали у відбиванку, при чому глядачі мандрували за грою туди, де вона відбувалася.

Ідейна, чи ідеалістична сторінка віддзеркалювалася в постанові не курити монопольного державного тютюну. Від неї не багато лишилося, зате станіславівський УСК — клуб, не союз! — мав великий успіх у своїй амфібійній праці й ролі: їдучи на змагання до інших місцевостей, УСК за дня грав у футбол, а вечером презентував місцевим українцям ревію, чи солідну сценічну п'єсу, яку підготовляла Слава Барнич, а головні ролі виконували філяри УСК-у і УСС-у: Ярослав Андрухович, Тарас Ліськевич, Степан Зубаль, Ліда Каратницька (тепер Крушельницька), Ірка Барнич (тепер Дубас), Ірка Лисяк (тепер Стрийська) і багато інших — з Богданом Стрийським як суфлером і футбольною братією в ролях статистів. Душею цієї амфібійної діяльності в спорті і на сцені був Ярослав Андрухович.

а) Український Спортовий Клуб

Хоч футбольну ланку Українського Спортового Клубу (УСК-у) створено пізніше, ніж інші, почнемо від неї, щоб не розривати футбольної тематики підпольського періоду.

*Український Спортовий Клуб (УСК) — Станіславів, 1935
під час змагань у Делятині*

Якщо мова про склад змагунів, то Провід УСК-у мав скоріш клопіт з... надміром, ніж нестатком кандидатів. Так само мало було клопоту з рівнем уміння мужви. Все це були, як не готові повновартісні — деякі високовартісні — змагуни «Пролому», як Я. Попель, Тарас Ліськевич, В. Соколовський, Теодосій Камінський (пропав вивезений більшовиками), Михайло («Муцько») Гаврилів — або ж інтелігентні талановиті юньйори «Пролому» (Б. Каратницький, Роман Андрухович, Гук, Пастівнич), чи самородні таланти, як пробоевий крайник («Мальчик») Василь Малицький, Федюшка, чи всесторонній Роман В. Припхан. Склад: Михайло Гаврилів, Петро Скальський, Роман Стеткевич, Володимир Камінський, Т. Ліськевич, Б. Каратницький і Михайло Камінський (Сяньо «Жилавий»)⁹ — мав насправді дубльований майже цілий напад: Р. Андрухович, Федюшка, Богдан Пастівнич (помер несподівано в ЗСА 1961 р.), Володимир Гук, В. Соколовський, Р. Припхан, Я. Попель, Т. Камінський, В. Малицький.

Коли до сказаного додати, що майже все це були «студенти спорту», тобто люди, що цікавилися теорією й розвитком спорту, держали руку на живчику актуального всесвітнього спорту й активно вправляли інші роди спорту, чи спортових ігор — можна легко зрозуміти оскому братнього «Пролому», який саме в той час (1935) монтував свою третю (щодо часу) екіпу в намаганні взяти нарешті чемпіонат кляси Б і ввійти до екстраклясової категорії А.

1935-го року УСК легко взяв першенство Станіславівської Округи УСС, залишивши за собою «Вихор» (Ямниця), «Сокіл» (Богородчани), «Сокіл III» — Бельведер, «Прут» — Делятин, «Сокіл» — Отинія, і «Беркут» — Пасічна. Черговість трьох перших стверджена. Інших вираховуємо тільки для комплекту — не конче на такому місці, яке вони зайняли в таблиці 1935-го року. Може занадто легко взяли... Вплинули на це брак постійної сильної конкуренції й інші причини (недуга Р. Андруховича, наука в інших) згасили запал до гри і до тренінгу. Півфінальні змагання за чемпіонат Краю проти представника Східнього Покуття, Сокола — Коломия, не дуже славно програно в Станіславові 0 : 1.

⁹ Помер на сухоти і похований у Зальцбургу, Австрія, влітку 1948 р.

Пізньою осінню зібрано ще раз усі сили (до речі, то була збірна УСС міста) до «святої війни» проти «Пролому», в товариських змаганнях. Попель на початку гри здобув для УСК-у ведення 1 : 0, але в другій половині «Пролом» (по американському кажучи) «ревучи вернувся» і стрілами братів Дем'янчуків перерішив гру для «Пролому» 2 : 1.

А потім повідходили змагуни — УСК уже не піднявся на рівень «свого» року, 1935 . . .¹⁰

б) «Вихор» — Ямниця

Багато спортових клубів придумують собі назви, які своєю «грозою», чи «героїчністю» запрошують до насмішок, зокрема в тих випадках, коли постава і спортовий виступ на площі заперечує цю назву.

Без найменшого перебільшення можна сказати: якби до їхнього несамовитого завзяття та додати б було ще відповідне вміння — то з такою дружиною, теоретично і практично беручи, взагалі не сила було б виграти.

Ямничани так завзято стартували до м'яча, так скоро комбінували, що суперник не мав чим грати (м'яч увесь час у ногах змагунів «Вихру») — а самі ямничани не могли подолати-осідлати власних швидких подач, які перелітали їм повз ніс і марно пропадали. Нормально заавансована дружина з тих самих підворітних нагод мала б здобути 300% ба 500% більше голів — а витраченою ямничанами на одні змагання енергією грала б хіба десятеро змагань . . . Але змагуни «Вихру» нічого не робили собі з неекономічності своєї гри («в нас ноги здорові! . .»). А втім — що мають до говорення суперники, які «в красі вмерли», проти нестилевого «Вихру»? . .

Коли за більшевицьких часів, після змагань Ямниця — ТЕСП — Калуш капітан і тихий професіонал противника, Ціхи, зі сльозами в очах заявив: «Ви не вмієте грати, ви тільки перешкоджуєте противникові в гри», — ямничани теж тихо сіялися в кулак: Бо вони противникові загнули м'яча у ворота один раз, а він їм ні разу.

Наскільки автор цих рядків пригадує, ямничани тільки два рази прогнали на власному грищі: проти Богородчан 1 : 3, в 1935-ому році і проти

*«ВИХОР» — ЯМНИЦЯ, 1935.
В долішньому ряді (зліва): С. Пяста,
Вас. Деркач, Богдан Дейчаківський,
Ст. Дуткевич, Антін Деркач. У другому
ряді: Б. Семочко, Дм. Валько, Вол. Трач
(воротар). Вгорі: бл. п. Вол.
Дейчаківський, Гр. Якименко,
С. Гулата*

¹⁰ Матеріали: Тарас Ліськевич, Ярема Попель, Роман Припхан й інші.

«Сокола» — Бельведер 0 : 2 роком пізніше. «Пролом» мало що не програв там, як дозволив собі виступити в дещо ослабленому складі й був щасливий, як вийшов з афери «з одним синім оком» (2 : 2). «Вихор» до перерви вів 2 : 0 і грозив розбудувати свій доробок до висоти дебаклю (для «Пролому»).

В чемпіонатах УСС Ямниця сиділа на одному з найвищих щаблів.

Та найбільшого розголосу Ямниця наробила за большевицької окупації. В змаганнях за чашу (офіційно: кубок) області, Ямниця в силу обставин була єдиним українським репрезентантом української області проти дружин з міжнародним складом змагунів. Глядачі й часописні рецензенти робили великі, а там більші і більші очі, як «Вихор» по черзі лишив на шляху «Буревісника» з Гірки 5 : 0, Калуш (ТЕСП) 1 : 0, Надвірну 3 : 2, «Спартак» Станиславів 5 : 4 й опинився в фіналі, віч-на-віч із могутнім станиславівським «Динамо» (збір найкращих змагунів «Ревери», «Гурки» і «Станиславовії», підкріплений двома спровадженими змагунами з київського «Динамо»).

Фінал скінчився скандалом. Суддя не признав ямничанам двох голів (хоч київський воротар заявив, що голі були правильні). Коли по другій стороні, в такий же спосіб суддя фабрикував штучні голі — Ямниця, при стані 0 : 4, зійшла з грища.

В советських умовах таке зірвання змагань рахується, як злочин великого калібру. Зваживши цей факт, що кат Михайлов був головачем в клубі «Динамо» і в політичному відділі НКВД — можна легко уявити, що дехто за таку демонстрацію на грищі солоно заплатив . . .

За німецьких часів, з Романом Панчуком у складі, Ямниця зразу панувала в окрузі. Коли створено Крайову Лігу, багато її змагунів грало в презентаційному «Чернику» — так, як колись, раніше, у «Проломі».

1947-го року з краю прийшли вісті, що Ямниця далі грає домінуючу роллю в сільській (колгоспній) футбольній лізі — не тільки в Станиславівщині, але далеко поза її межами.

Ярема Попель вітає дружини Ямниці і Станиславова з їх першими — після советської окупації 1939—1941 рр. — українськими змаганнями

Склад «Вихру» в другій половині 30-их років: Володимир Трач (Михайло Тодось), Антін Деркач, Богдан Семочко (Дмитро Валько), Михайло Семочко, Петро Зуб'як, Гриць Якимечко, Микола Деркач, Семен П'яста, Богдан Дейчаківський, Володимир Дейчаківський (помер несподівано і похований в Торонто — Канада 1964 р.), Степан Дуткевич, Семен Гулага, Богдан Малик, Василь Деркач і інші. Найбільшу славу, як змагун, здобув Микола Дейчаківський (тепер лікар в Америці). Змагун «Пролому» (1938—39) він був репрезентантом Львівського Університету (за першої большевицької окупації), був змагуном львівського УССК-у (перша половина 40-их рр.), УССК-у Мюнхен і «Січ» Регенсбург (друга половина 40-их рр.). Восени 1948 року здобув найвищу почесність: місце в репрезентації України на Олімпіяді ДП (турнір виграла Україна, перемігши противників — естонців, мадярів, поляків і литовців — в однаковому відношенні 5 : 1). В Америці грав у філадельфійському «Тризубі» і в чикагівських «Левах». Крім футболу мав теж успіхи в плаванні — у згаданому періоді студій у Львові (за советської окупації) належав до репрезентаційної плавацької дружини університету.

Так виглядають шпилі успіхів Ямниці, але «в началі» (початок 1920-их років) був тільки священничий син Микола («Коля») Гірняк, із м'ячем і вихор... батьківських громів на синів за те, «що з паничами час марнують — замість у полі працювати». Була делегація радних до священника, «щоб осудит батярів» — і протиделегація спортсів. Було збирання курячих яєць на закуп виряду, саморобне шиття футбольних черевиків і т. д. і т. д.

Навіть у модерній другій половині 30-их років не було «з маслом»: коли УСК на змагання їздив вантажним автом — «Вихор» мусів чумакувати до Делятина возами, з варенням куліша і нічлігом під чистим небом (возом). Подорозі на рішальні змагання до Винник (за німецьких часів) ямничанам на возі майже на смерть замерз воротар...¹¹

А все ж серця учасників тих змагань і борюкань нині закриваються гордістю, що по всіх цих труднощах вони таки прямували й частинно дібралися до визначених зір.

в) «Сокіл» — Богородчани

Голубе небо над Богородчанами, жовті стиглі збіжжя оддалік простірної луки, на якому виміряно грище з двома ворітьми. Все навколо відкрите — воля. А поблизу хата, завжди відкрита... Можете в будь-яку пору дня одягати голубо-жовті — як те небо і збіжжя — сорочки й темні штани й іти на вправи. Воля...

Автор цих рядків не знає, як далеко, широко і глибоко богородчанські змагуни користали з цих вольностей раніш — бо з богородчанською дружиною «Сокіл» зустрівся він як випадковий суддя, на її змаганнях у Делятині, 1934-го р. Зате від того часу робота йшла: футболісти на грищі — в футбол, а оддалік інші, хлопці й дівчата — в відбиванку. Так росли одні і другі: невідомі до того часу нікому в спорті Богородчани дістали ім'я, а жіноча відбиванка цього міста принесила потім честь і своєму місту і Станиславу. — Під фірмою гімназії УПТ на всіх шість грали три змагунки Богородчан: Бронка Ернест, Ірка Федин і Ліда Когут. Крім цих трьох зма-

¹¹ Матеріали про «Вихор» подали: Богдан Дейчаківський і д-р Микола Дейчаківський.

«СОКІЛ» — БОГОРОДЧАНИ, 1936. На фото (зліва): Р. Боришкевич, Д. Зорій, С. Сем'янів, С. Данів-Новаківський, О. Новицький, І. Гаврилко, Білевич, І. Гринів, Р. Мартинець, С. Підлуський, М. Бойко

гунок в богородчанській дружині «Сокола» грали сестри Мосори: Гена, Мирося, Слава й Люба, з яких дві останні, Слава, зам. Олесницька й Люба, зам. Лапичак, активні й досі в «Чорноморській Січі» — Ньюарк у ЗСА.

Але лишімся при футболі. Мгр. Мирослав Мартинець про історію Товариства пише:

«... Футбольна дружина існувала спочатку як окреме товариство, для репрезентації міста Богородчани (1926—1928) у розграх із дружинами Станиславова й округи. В цій дружині грали українці, поляки й жиди. Від весни й до осені 1928-го року діяла чисто українська дружина «Бистриця», але адміністрація зліквідувала її. Відтоді ця сама дружина існувала під назвою «Сокіл», як ланка цього Пожарно-Руханкового товариства. В 1935—1936-их роках дружина грала в складі: Роман Боришкевич (вже нема в живих, М. Мартинець подає: Бурашкевич), Роман Гординський, Славко Сем'янів, Білевич, Михайло Бойко, Роман Мартинець, Дмитро Зорій, або Осип Мартинець, Сидір Данів-Новаківський, Осип Новицький, Славко Підлуський (не живе вже), Іван Гринів (не живе), Іван Гаврилко (не живе), і Володимир Крицун. Сем'янів потім грав у «Проломі, а Д. Новаківський у «Проломі» й «Україні» — Львів...».

Згаданий мгр. М. Мартинець подає ще прізвища таких змагунів, що в різні часи змагалися під прапором «Сокола» — Богородчани: Михайло Крицун, Осип Крицун, М. Сем'янів, Микола Мартинець, Б. Білінський, Михайло Кміч (не живе), Т. Гординський і ще два проломівці: Теодосій Моклович і Ярослав Пиндус.

Базою й осередком збору був ресторан прикладних громадян Підлуських, родина яких складалася з трьох генерацій. Найстарша дбала за те, щоб замисцеві змагуни «Сокола» мали належну «минаж» і квартиру, середуца — в особі ніжного, проте енергійного Сяня — Михайла Підлуського (помер і похований в Ньюарку, Н. Дж., ЗСА в 1962 р.) — насправді вела, а наймолодша, Славко Підлуський і Р. Боришкевич, була безпосередніми зв'язковими між проводом і змагунами.

Крім згаданої родини Підлуських для клубу заслужилися жертвенний ентузіаст Ераст Лабій, завзятий організатор Михайло Кміч, Гриць Чоп'як і інші. На еміграції М. Підлуський побудував у Зальцбургу, Австрія, грище для місцевого УСК-у.

Спортовий ентузіазм у місті був такий, що в час змагань злодії — яких, на щастя, мабуть не було — могли винести з кожної хати все добро: місто було на змаганнях.

Зенітом успіхів «Сокола» був 1935-ий рік. В Богородчанах лишили п'єр'я «Сокіл» — Бельведер 0 : 5, «Сокіл» — Отинія — 0 : 6, «Беркут» — Пасічна 0 : 6. «Соколові» — Богородчани єдиному пощастило відібрати в Ямниці три пункти (3 : 1, 2 : 2). В показнику богородчанці були на третьому щаблі згори, за УСК-ом і Ямницею. Про силу дружини свідчила рівнорядна гра з сильним надвірнянським «Бескидом» у товариських змаганнях (2 : 4). Та пікантерією були змагання «Сокола» — Богородчани, проти місцевих поляків, у дружині яких змагалися теж деякі наші місцеві «шпаки». Цікаво, що якраз у цих змаганнях українцям завжди йшло (за Славком Андруховичом кажучи) «як кров з носа» — українські глядачі завжди мали «по вінця» задоволення й насолоди. Останні змагання, в 1936-ому році, скінчилися 6 : 1, при чому «мадяр» — (Данів-Новаківський) здобув половину воріт.

Ідилія богородчанського спорту раптом скінчилася 1937-го року: Український Спортовий Союз польська влада розв'язала, бурмістр Богородчан, д-р Маховскі, звелів заорати грище (мабуть ще до розв'язання).¹² Тільки жовті збіжжя з синім небом нишком про минуле згадують і мріють про час, коли на богородчанському грищі знову ірисами зацвітуть синьо-жовті одяги сокільських змагунів.

г) «Сокіл III» — Бельведер

Мгр. Роман Сенчук, колишній змагун футболу і спортових ігор у «Соколі III-му» на Бельведері (Бельведер — дільниця Станиславова в західній частині міста) подає 1933-ий рік як початок футбольної ланки цієї організації. Дослівно в його даних читаємо:

«... Ініціаторами та опікунами ланки були: Михайло Малинка, П. Скоробогатий, І. Апостолок, Ст. Даревич і Едвард Юрків. Цей останній був її формальним опікуном. Ст. Даревич, за фахом швець, вклав багато праці для придбання черевиків-футболівок для змагунів.

Склад дружини тих часів був такий: Воратарі — Михайло Новаківський і Маріян Фурикевич; залага — Евстахій Мандрик, Роман Скоробогатий і Михайло Пуйда — середня поміч: Степан Бриндзей, Володимир Павловський, Юліян Ленард; бічні помічники — Володимир Прудун, Степан Перейма, Ярослав Ясінський, Тарас Савчук; напад: Степан Лехіцький, Едвард Урсакий, Роман Сенчук, Володимир Пукас, Іван Павловський, О. Голинський, І. Апостолок, О. Луговий». (Проти Богородчан завжди грав теж Володимир Панашій — О. Г.).

Ціхувала цю симпатичну дружину, в чорно-червоних одностроях, дуже чиста-джентлменська гра. Ні одного авантюриста, «протестанта» (проти суддівських рішень), ні одного крикуна, чи актора. Була на правду сатисфак-

¹² Матеріяли подали: Сидір Новаківський, мгр. Мирослав Мартинець.

*Змагання «Сокола III» — Бельведер із «Стрілою» — Копичинці.
Стоять (зліва) змагуни «Бельведеру»: Ст. Бриндзей, Р. Сенчук, Ст. Лехицький,
Р. Скоробогатий, Евстахій Мандрик, Вол. Прідун, Пукас, Ю. Ясінський,
М. Голинський, Мих. Світний (суддя), І. Павловський. Лежить з правого боку —
Маріян Фурикевич (воротар)*

ція змагатися проти такого противника, який у найбільшій невдачі не розпачав, не втрачав нервів — як теж у щасті «не брикав».

А невдачі не були ніяким монополем Бельведеру. Коли «Пролом» (очевидно в товариських, тренінгових змаганнях, бо він належав до ПЗПН) дозволив собі вийти проти «Сокола III-го» не в найсильнішому складі і з безнадійним запасним воротарем — бельведерці не побоялися сильного противника, не зневірилися дефіцитом 1 : 5 (до половини) і використали «діру» в воротах «Пролому» для своєї сенсаційної перемоги 6 : 5 (чи 7 : 6).

В чемпіонатах УСС бельведерці 1935-го року зір із неба не зняли, але роком пізніше збирали пункт за пунктом, «втихомирили» в Ямниці місцевий «Вихор» 2 : 0 (обидва голи Р. Сенчука) і, як чемпіон Округи, відпали аж у півфіналі, проти «Роксоляни» — Рогатин 0 : 2 чи 1 : 2.¹³

Сума сум: Найчистіші, найкращі спомини про появу і поставу у грі спортовців-джентлменів.

г) «Сокіл» — Отинія

Як уже з назви виходить, отинійські футболісти вели свою діяльність під фірмою місцевого «Сокола», який своїм числом, організованістю й імпульсним виступом на сокільських святах був відомий далеко поза межі міста, ще з часів до Першої Світової війни.

Справжній розквіт отинійського футболу починається з 1935-го року, під головуванням Олесе Атановського. Дружина змагалася тоді в складі: Дмитро Слюсаренко, Яневич, Онуфрій Марцінків, Мартин Марцінків,

¹³ Матеріяли подали: Роман Сенчук, мгр. Орест Городиський.

Чорноокий «Джан», Іван Іванців, Іван Личківський, Іван Григорій, Василь Іванців, Чорноокий «Майк» (не живе). Два американські імена вказують, що їхні власники, брати Чорнооки, були таки справжні американці.

Дружина виступала на змаганнях у жовтих сорочинках, з голубими ковчирами і в синіх штанцях.

Від новородка, очевидно, годі було вимагати великих успіхів — чемпіонатів. Але противники отинійців ствердили дуже швидко, що на гарячому отинійському ґрунті «Сокіл» удвоє сильніший, ніж на виїзді (Богородчани, наприклад, виграли вдома 5 : 0 — а в Отинії були щасливі, як витягнули нерішену 3 : 3...). Фанатична (в позитивному розумінні) публіка окрилювала місцевих соколів до високого літання, а разантні втечі і бомби «Майка» Чорноокого вводили в ілюзію, що Америка — то твердиня футболу (коли звідки такі змагуни беруться).

Дуже цікаво послухати, що каже про футбольну екіпу Сокола старше (хоч у ті часи ще довго не старе віком) покоління. Дружина місцевого пароха, заслуженого виховника молоді та організатора на просвітянському й кооперативному полі — о. Осипа Наконечного, пані Анна пише:

«... Як сьогодні, бачу тих усіх молодих грачів і пам'ятаю, що отинійський «копаний м'яч» був гордістю Отинії. Якийсь час пострахом був Станіславів, а властиво Ярема Попель — та двох Чорнооких давали собі з ним раду. Ми всі ходили на змагання і сильно підтримували своїх грачів. Не пригадую собі, щоб колись прийшло до бійки... Так скупо пишу «фахово», бо моя діяльність була в тому, щоб приготувати доволі їжі; був звичай угощати змагунів-гостей. Багато з тих хлопців погинули, а ті, що лишилися, перебули Сибір. Всі вони були свідомі, ідейні українці»...

До речі, автор цих слів може й від себе додати образ на тему: «як сьогодні, бачу...»

Як сьогодні бачу всю Отинійську Україну вінцем навколо грища... На почесному місці (визначеному кріслами і лавками) її духовний провідник — о. Осип Наконечний. Разом із молоддю в церкві, разом у читальні, разом на спортовому грищі... Така всеохоплююча, герметично-щільна опіка мусіла принести належні плоди. І приносила...

Постійний образ: Священик посеред глядачів на спортових змаганнях, у ті часи — можна було бачити теж у Ямниці, де душпастирював відомий друг і опікун української молоді, о. Юстин Гірняк.

Якщо мова про інші роди спорту в Отинії, то самозрозумілістю була відбиванка — під опікою і старанням Романа Ковальського і згаданого вже О. Атановського — а далі, пінг-понг і інші. При «Соколі» була секція вільноручних вправ, яку вів інструктор Мартин Новаківський.¹⁴

Та всім іншим «родам спорту» спектакль забирала дружина футболу, який у ті часи в Отинії і в цілій Західній Україні був безконкурентним спортом ч. 1.

д) «Беркут», «Чайка», «Хортиця» — Пасічна

Кредит за введення спорту в життя підміського села Пасічна належить Дмитру Зубалеві. Влітку 1921-го року він власноручно пошив м'яч — шкіряний «плащ», у який вклав міхур. Всі змагуни по черзі, один за одним наду-

¹⁴ Матеріяли подали: А. Наконечна, дир. О. Атановський, Мартин Новаківський.

вали цей м'яч, доказуючи, що мають відповідний запас духа і до такої роботи і до змагань. Перша зустріч дружини, що дістала назву «Беркут» відбулася проти «Унітасу», з сусіднього Кнігинина. Літописець цієї передісторії пригадує, що після першого голя, який беркутівці «зафасували», з рядів противника залунали оклики: «Беркут — пішов в кут» . . . Змагунами, крім згаданого Д. Зубаля, були Ілля Припхан, Петро Максимців, Михайло Бігун, Михайло Добровольський, Микола Деркач, Петро Іванишин, Петро Бігун, Василь Паньків і два місцеві поляки. 1923-го року «Беркут» відбув навіть одні змагання на репрезентаційному грищі Каси Ощадности, в Станиславові. Менш-більш тоді спортове життя в Пасічній завмерло.

Відродження прийшло аж у 1930-их роках, коли в місті заіснував Український Спортовий Союз. Головним опікуном і господарем «Беркута» був Василь Вальчук. Тоді в дружині грали: Радловський (воротар і тренер). Дм. Ядвіга, М. Деркач, Микола Максимців, М. Бігун, Михайло Домбровський, Петро Голинський, Василь Сав'як, Василь Максим'як, Роман Дівнич і Зигмунт Ожех.

В той час юнїори зорганізували собі свою дружину, яку назвали «Чайка». То були: Олесь Кравчук, Степан Будзенко, Василь Будзенко, Петро Федак, Михайло Томин, Осип Томин, Володимир Гриньків, Михайло Максимців, Петро Філітовський, Роман Федик, Петро Ковтун. Їхнім опікуном і господарем був В. Сав'як. Коли всередині 30-их років, склад «Беркута» здекомплектувався й дружина практично перестала діяти — на її місце прийшла вчислена нова гвардія, під фірмою «Чайка».

За часів першої советської окупації ніякої спортової діяльності в Пасічній не було, а за німецького періоду згадані змагуни, в спілці з товаришами з Креховець, створили нову дружину «Хортиця».

Після десятиліть пасічнянську дружину 30-их років згадуємо, як зіграну бойову одиницю, яка зокрема на власному терені інколи підіймалась на по-

Змагання «Сокола III» з рогатинською футбольною дружиною «Роксоляна» (в ясных сорочинках). Посередині в першому ряді стоїть (в ясному плаші) голова УСК й Українського Спортового Союзу, Станиславів, інж Ілько Попович

мітну висоту змагового полету. Стиль, у якому пасічники 1935-го року взяли богородчанців 4 : 2 був такий імпозантний — що одного напасника «Беркута» (чи тоді вже «Чайки») Станиславівський УСК заангажував до своїх між-окружних змагань за чемпіонат краю. Головним «перегоновим конем» Пасічної був наколесник Степан Зубаль.

Розвиткові спорту поспособляла громадська рада, яка 1932-го року дала дружині постійне грище (з постійним футбольними воротами) та все громадянство села — своєю участю й підтримкою, і в поодиноких спортових виступах і в загальних змаганнях молоді до росту й розвитку.¹⁵

е) «Прут» — Делятин

Спортове товариство «Прут» — Делятин постало напереломі 1920-их і 1930-их років. Членами-основниками були п'ятнадцять осіб, першим головою — мгр. Степан Гарасимович, а душею товариства — здібний і відданий організатор молоді, кооператор Ярослав Колянковський. Гостинний дім його батьків правив за головну квартиру «Пруту» й місце зібрань для позамісцевих спортовців.

«Прут» став заборолом проти переходу нашої молоді до місцевого польського спорту («Стржельца»), вдержуючи її по нашому боці і спрямовуючи її в русло українського громадського життя.

Початки футбольної секції були важкі. Неправні 16—18-річні змагуни високо програвали проти згаданого місцевого польського клубу й жидівської «Гасмонеї». Інвентар на змагання доводилося випозичати від надвірнянського «Бескиду».

Але в наступних роках усе пішло на краще. Започатковано постійні тренінги під проводом здібного тренера — Володимира Соколовського, з Дори, декілька тренінгів перевів тодішній тренер «Бескиду» — О. Новицький. Куплено власний спортовий виряд. Із заснуванням Українського Спортового Союзу в Станиславові «Прут» змагається в його лізі за чемпіонат і грає в цих боях порівняно немаловажну роль.

Крім футболу, діяльними в товаристві були ланки лещатарська, шахова, пінг-понгова й культурно-освітня, з драматичним гуртком, який прибутками зі своїх п'єс фінансував спортову працю. Діяльною була мандоліново-гітарна оркестра, ведено курси народних танків. Деякі члени «Пруту» згнули на Закарпатті, інші при Дивізії. Дальшими головами були: Бехметюк, Мигалюк, Ярослав Сербин, а останнім — відданий справам спорту д-р Корнило Ващук.

До цих даних мгра Степана Гарасимовича д-р М. М. Небелюк додає образ одного повного проводу Товариства, який в особовому складі впродовж років майже не змінявся. Це, поза головою мгром Ст. Гарасимовичем, мгр. Іван Менделюк, інж. Вінтоняк, Мирослав Небелюк (тоді ще без докторського титулу), Ярослав Обрубанський, Олекса Небелюк і Дмитро Стефурак. Із футбольних змагунів вирізнялися: Д. Стефурак, Я. Обрубанський, Роман Небелюк, Микола Обрубанський, Іван Клим'юк, а далі, Гродзиський, Масевич, Питюк, Абрам'юк і інші.

¹⁵ Матеріяли подали: проф. Дмитро Зубаль, Степан Зубаль, Володимир Гриньків.

«ПРУТ» — ДЕЛЯТИН, 1935. З правого боку: футболісти «Пругу» під час одних футбольних змагань

Згаданий д-р М. Небелюк говорить про дуже цікавий задум юних делятинських спорт-трегерів: поширити спортовий рух на довколишні гірські села — Зарічча, Луг, Ланчин, Добротів, Білі і Чорні Ослави, Микуличин тощо. Але... «спорт по наших селах того часу був такою невидальщиною... в середовищі, яке не бачило ніякої користі і ніякого глузду в таких дів'яцьких забаганках»...

За найчисленнішу секцію «Пругу» цей інформатор рахує відбиванкову з великою кількістю дівчат. Літньою порою гри в відбиванку на зарінку, над потоком Коцюрчиком, ішли від ясного пополудня й до темної ночі. Зимому місце відбиванкового займав лещатарський спорт. В пам'яті інформатора лишилися одні змагання на 15 км, із стартом і метою перед Українбанком. Траса вела «цісаркою» через Солонець—Шевелівку—Любичню і Марин Кут. Для дівчат лещатарський спорт був надто важкий, тому для них створено санкову підсекцію, яка втішалася великою популярністю як товариська розвага. «З'їжджали парами (хлопець і дівчина) — пише д-р Небелюк — справді елегантними саночками на трасі довжиною в три кілометри, що починалася на високому Посічу, під скарбовим лісом і круто закінчувалася серед міста, під школою»... В лещатарстві відбуто одні змагання в Ворохті з місцевими гуцулами. Про перемогу над вправними, обізнаними з тереном ворохтянами не могло бути мови — цілим успіхом було... віднайти назад дорогу до мети, чи пак, до збірного пункту.

В сумі сум «Прут» не знімав з неба ніяких зір — не клав рекордів — проте, «як громадська установа добився значних успіхів. Поперше, зорганізував довкола себе широкіше коло місцевої міщанської молоді обох статей, заінтересував її спортом і дав їй добру школу національного виховання. А, подруге, «Прут» спопуляризував спорт серед інтелігенції й широких народних мас, які перестали дивитися на спорт, як на щось негідне статечних людей»... (цитуюмо слова д-ра Небелюка).

Коротко й ясно: Товариство проломало якраз той лід, що не дозволяв на початках 30-их років поширити спорт по довколишніх селах.

Але тоді, коли можна було братися до такого діла, нагрянула війна, а горезвісні «визвольники» зі сходу й заходу понівечили всі надбання і пляни дальшої праці.^{15а}

е) «Чайка» й «Зоря» — Калуш

В Калуші від 1930-го й до 1943-го року діяло Спортове Товариство «Чайка», що існувало при місцевій «Рідній Школі». Згідно з інформаціями, як організатор і керівник цього ансамблю заслужився Ярослав Бойчук.

Товариство, яке, з одної сторони, не належало до системи польського футбольного союзу, а з другої сторони, не мало української конкуренції на належному рівні — мало незavidну долю. З «ТЕСП»-ом (фірмова назва польського спортивного клубу при фабриці «Товариство Експлоатації Солі Потасових»), «Гакоахом» і «Стржельцом» можна було грати тільки товариські змагання, в вільний для гравців даних команд дні, поза тим лишалися мандри на змагання в довколишні села.

Дружина грала в складі: Мирон Сеник, Юліян Мацела, Осип Кушлик, Осип Микитка — «Дзюнко» Мандрик — Косян, Машталер-Підлисецький (молодший) — Роман Возняк — Дуда — Гладенький.

1935-го року на місце «Чайки», при товаристві «Зоря», в Калуші створилася нова спортова одиниця, що мала назву матірнього товариства: «Зоря». Заслужилися для цього спортивного ансамблю: Залеський (голова «Зорі»), інж. Барш (голова спортивного клубу) і Михайло Кушлик (провідник футболістів).

«Зоря» належала до системи державного Футбольного Союзу, а тому не могла нарікати ні на брак партнерів, ні змагань. Зруб дружинного складу творили колишні змагуни «Чайки». З новими поповненнями «Зоря» змагалася в складі: К. Кватенберг, А. Луців, В. Дідошак, К. Тарановський, «Дзюнко» Мандрик, Косян, Стах Мандрик, Ст. Сімків, Р. Возняк, Коцюбинський, Гладенький, «Дзюнко» Кушлик, Павло Добрянський.

Жвава чотирирічна діяльність «Зорі» мала за найуспішніший 1938-ий рік, коли то відбулися змагання з «Україною» — Львів і незабутні дві зустрічі з «ТЕСП»-ом, за чашу Калуша. «Україна», щоправда подбала за терпку «незабудьку» 7:0 — але дві зустрічі проти «ТЕСП»-у уявляли собою таки успіх. Треба пам'ятати, що дружина «ТЕСП»-у майже в комплекті складалася з першорядних львівських змагунів, які грали тут за посади — сильна стрийська українська «Скала» лишила в Калуші (проти «ТЕСП»-у) не один пункт . . .

Згадані змагання за чашу Калуша «Зоря» — «ТЕСП» скінчилися 1:1, продовження гри до пізньої ночі не дали рішення. Так само безрезультатно 0:0 скінчилася наказана друга зустріч. Щойно в догровці цих других змагань польським півпрофесіоналам пощастило здобути одні ворота.

Крім футболу, «Зоря» мала ще відбиванку, головно, жіночу, що жила-розвивалася на площі українського банку, і пінг-понг.¹⁶

^{15а} Матеріяли подали: мгр. Степан Гарасимович, д-р Мирослав Небелюк.

¹⁶ Матеріяли подав Іван Павлюк.

«ЗОРЯ» — КАЛУШ. Стоять (зліва): Іван Павлюк (санітар), П. Завадович, Тарановський, невідомий, В. Мандрик, Дідошак, Луців, один з гостей, і провідник Михайло Кушлик. Сидять: Гладенький, Коцюбинський, воротар Кватенберг, Ст. Сімків і Стах Мандрик

«Чайка» — «Луг» — «Чайка» — Товмач

З ініціативи декількох старших учнів польської державної гімназії в Товмачі — Володимира Несторовича, Мирослава Гайвановича й Мілена Остапа — 1935-го року в цьому місті засновано Українське Спортове Товариство «Чайка».

Членами товариства в більшості були гімназійні учні, хоч не бракувало теж ремісників і міщан. Товариство знайшло безплатне приміщення в хаті д-ра Івана Макуха, яка була за базу всього організованого українського громадського життя в Товмачі. Скромні фінанси товариства мали за джерело членські вкладки і добровільні датки, а змагання футболістів відбувалися на громадському пасовиську — «Стависьках».

В перші роки футбольна дружина мусіла обмежити свою діяльність до товариських змагань проти місцевих польської і жидівської дружин, та до виїздів до Бучача, Монастириськ, Тисьмениці й Отинії. «Чайка» мала незвичайні успіхи, майже не знаючи поразки. Характеристично, що спортовий ріст Товариства спиняла польська... спортова влада. «Польські Звіонзек Пілкі Ножней» відкидав усі аплікації «Чайки» про прийняття в члени, мотивуючи відмову тим, що... «Чайка належить до нездорових політичних організацій».

Потім, в наслідок відходу деяких солідних змагунів, «Чайка» пережила кризу, яка тривала до кінця 1937-го року.

1938-го р. місцевий адвокат, діяч організації «Луг», д-р Гудзьо зреорганізував «Чайку» і, під назвою «Луг», вписав уже до згаданого державного футбольного союзу (ПЗПН). Цим разом аплікація була прийнята, а «Луг» зарахований до найнижчої класи «Ц».

В той час зі Станиславова приїхав на працю до Товмача солідний змагун «Пролому» — Богдан Ліськевич. Він зараз включився в ряди «Лугу», та, як змагун і тренер, помітно підніс класу гри дружини, а в додатку зайнявся

«ЧАЙКА» — ТОВМАЧ, 1943. Зліва: голова Т-ва Остап Мілен, І. Гап'юк, Р. Височанський, Ю. Атановський, Б. Меринда, Р. Юрчак, Л. Штіглян, З. Гап'юк, Л. Богайчук, В. Гуменюк, М. Луцик, Хімейчук та організаційний Р. Сікора

виращуванням молодняка. За 1938-ий рік «Луг» здобув чемпіонат своєї класи й готовився до переходу до вищої класи. Війна 1939-го року й польсько-радянська перша окупація перервала працю товариства.

Про бойову силу «Чайки», чи радше «Лугу» хай свідчить почесна поразка проти вищого на дві класи «Пролому» 2 : 3, з 1939-го р.

Восени 1941-го р., з ініціативи Мілена Остапа, та заходами Володимира Обущака й Романа Сікори, «Чайка» оживає знову і розіграє низку товариських і чемпіонатських змагань у системі Українського Спортивного Союзу.

Осіною 1944-го року «Чайка» відбула останню футбольну зустріч із Городенкою і того ж року кінчить, чи пак знову перериває свою діяльність.

За час 1935—1944 у «Чайці» — «Лузі» — «Чайці», Товмач, змагалися такі змагуни: В. Несторович, Л. Гуменюк, С. Гірак, М. Гайванович, М. Бойчук, С. Паращук, П. Гнатюк, Д. Луцик, Д. Гуменюк, Т. Остап, М. Жеребецький, Черноокий, Т. Струк, Р. Твердохліб, М. Луцик, Р. Сікора, М. Крупа, О. Дичківський, М. Штіглян, М. Периняк, Р. Височанський, Б. Ліськевич, К. Кликайло, Р. Юрчак, В. Юрчак, В. Гуменюк, І. Гап'юк, З. Гап'юк, Ю. Атановський, Б. Меринда, Л. Богайчук, М. Масевич, Л. Штіглян, Мартинець, Хімейчук.¹⁶

Крім згаданих і описаних тут клубів, товариств і секцій, що в час польської окупації плекали спорт і тіловиховання, в містечках і селах — Станиславщини жили і змагалися за честь і славу своїх фірм, та місцевостей десятки менших спортивних ансамблів. На жаль про них не можемо ближче писати: їхні технічно-спортові успіхи були замалі, щоб про них знав наш спортовий світ без їхньої окремої інформації — а таких інформацій ми не одержали.

¹⁷ Інформації про «Чайку» подав Лев Штіглян.

Так само не могли ми присвятити окремої уваги деяким клубам, які офіційно не були ніде зареєстровані і проявляли тільки, так сказати, приватну спортову діяльність. Такими були два кнігинецькі клуби: «Унітас» (в 20-их рр.) й «Український Клуб Спортовий» УКС 30-их рр.

Натомість почуваємося до милого обов'язку із вдячністю згадати старших досвідчених спортсменів — проф. Осипа Заславського, інж. Володимира Зубрицького, проф. Адама Бачинського й інших — що своїм знанням, прикладом і порадою допомагали молодшим ентузіястам шукати і знайти шляхи до організаційних і технічно-спортових успіхів.

V. НІЧ — ЗИМА І ЗИМОВЕ СОНЦЕ

Про повний розгром українського спорту советськими «визвольниками» 1939—41 рр. уже була згадка. Тільки щасливим збігом обставин невідомій сільській дружині з Ямниці вдалося зберегти чисто-український склад змагунів і дібратися аж до фіналу Станіславівської Области. В містах усі клуби були вимішані і в такому сорокатому інтернаціональному складі позначені фірмами советських організацій: «Динамо», «Буревісник», «Спартак» тощо, чи професійно-торговельних творив як «Шкіротрест», «Локомотив» і т. п.

За винятком обговореного вже в відділі про Ямницю сенсаційного епізоду, чи етапу «Вихру», говорити про український спорт, чи українські клуби — дружини тих часів ледве чи доводиться.

Натомість можна говорити про українських спортсменів того періоду (1940—1941), зокрема про університетських студентів, що виступали в різних університетських репрезентаціях.

Мр. Роман Б. Припхан звітує про свою участь у футбольній і плавацькій дружинах Львівського Університету, що змагалися в турнірах університетів Дніпропетровська, Львова, Одеси, Києва, й Харкова. В Дніпропетровську (1940). Р. Припхан, який тоді був платним плавацьким тренером. подає, що в обох цих дружинах — футбольній і плавацькій — був теж ямничанин і проломіст Микола Дейчаківський, який тоді студював філософію (тепер лікар у ЗСА). З оповідань очевидців знаємо, що у футбольній репрезентації Львівської Медицини, поруч славного «Юзя» Петрова, з СТ «Україна», грав Володимир Гук (тепер лікар у ЗСА). Було напевно більше таких змагунів, про яких не згадуємо тут поіменно тільки тому, що не маємо повних даних про них.

Справжній український спорт кльчився, пробивався на світ і дозрівав тільки в теплярнях шкіл, під дискретною опікою вчителів-виховників. Пізніша, відома на еміграції «спортсменка» Ірина Барнич-Дубас, з теплом і вдячністю згадує тодішнього свого вчителя руханки — проф. Ореста Лисинецького, який дав молоді солідні підстави розуміння й плекання спорту. З-під рук цього й інших наших фахівців-тіловиховників вийшла ціла фаланга змагунів і змагунів, з яких частина понесла потім славу українського спорту в різні світи скитальщини.

З приходом німців, 1941-го року, у Книгинині засновано спортове Товариство «Черник». То була підміська організація, що змагалася з сільськими дружинами в футболі.

У Станиславові постала футбольна дружина «Буй-Тур», що складалася переважно з колишніх змагунів «Пролому». А на Гірці заснувалося Товариство «Заграва», з ланками футболу, легко-атлетики, чоловічої і жіночої відбиванки і пінг-понгу.

«Буй-Тур» швидко виявився нежиттєздатним. На спільному засіданні «Черника» й «Буй-Тура» рішено об'єднати обидві організації, під фірмою «Черника». Частина змагунів «Буй-Тура» (як Осип Пітулей, з «Ревери», й Макс Куліба, з «Пролому») «Черник» прийняв, а нездисциплінованих усунув.

Тепер «Черник», з передміських завулків переходить у середмістя і займає простору спортову залю над кіном «Тон», з додавком інших бічних заль. Товариство розростається. Легко-атлетика «Черника» повними пригорщами черпає з гімназійного резервуару молоді. Як гриби після дощу виростають дев'ять секцій: футболу, легкоатлетики, чоловічої відбиванки, жіночої відбиванки, пінг-понгу, плавання, жіночої кошиківки і шахів (як малий парадокс звучить те, що була жіноча кошиківка, а не було чоловічої — прим. О. Г.).

1942-го року «Черник» здобув найбільшу з усіх спортових клубів і товариств Західної України кількість точок за багату і всебічну спортову діяльність. А це значить, що під тіловиховним поглядом «Черник» був найвартіснішою організацією краю.

Головою товариства був дир. Тарас Ліськевич. Тому, що він мав аж занадто багато праці на двох постах, тягар обов'язків за нього перебрав організаційний референт, автор цього огляду Роман Припхан, а номінальний голова давав потрібну фінансову допомогу. Дальшими членами проводу були: Роман «Сяньо» Камінський, Орест Припхан, Гена Томир, Тарас Грицуляк (загинув у Книгинині після другого приходу большевиків), Генік Гурик — скарбник (тепер в Австралії) і інші. Ми влаштовували різні внутрішні турніри, змагання з «Загравою», та відбували поїздки до інших міст, як Коломия, Чортків і інші.

Якщо мова про футбол «Черника», то легко йшло тільки в змаганнях Станиславівської Округи. Коли прийшов аванс до загально-крайової класи першунів, положення змінилося на гірше. Причиною, з одної сторони, була сильна конкуренція суперників («Україна» — Львів, «Скала» — Стрий, «Сян» — Перемишль, «Гарбарня» — Львів й інші) — а, з другої сторони, постійні зміни складу змагунів «Черника», що відходили на примусову працю до Німеччини, чи «під аршин». 1943-го року склад дружини двічі докорінно змінився.

Того року «Черникові» загрожував перехід до нижчої класи. Але окрилена ентузіазмом молодь відвернула загрозу: рішальні змагання проти «Довбуша» — Коломия, в Перемишлі, скінчилася перемогою «Черника» 3 : 1. А що в той же час місцева «Заграва» ввійшла теж до класи першунів — Станиславів міг утішатися аж двома представниками в цій найвищій класі. «Львівські Вісті» писали: «В Станиславові з журбою радість обнялась» . . .

На жаль радість тривала дуже коротко: події на воєнному фронті відрізали Станиславів від контакту з західною частиною краю — замість про збереження першокласовости, треба було дбати про збереження власного життя . . .

б) СТ «Заграва»
(Подав В. П.)

Спортове Товариство «Заграва» — Станиславів засновано в вересні 1941-го року, отже, в три місяці після відходу большевиків і приходу німців до міста. Молоді було багато — гімназійної і такої, що вже зарірково працювала — треба було цій молоді дати належне спрямування. Мали ми дві футбольні дружини: дорослу і юнйорську. Першу дружину тренував сеньйор Мурський-Мурин. Змагуни пильно слухали його вказівок-порад, завзято вправлялися — і гарні осяги не дали на себе довго ждати: 1943-го року, після рішальної перемоги над «Лемком» — Сянік 1 : 0, «Заграва» ввійшла до класи першунів. На жаль, наближення фронту, а потім другий большевицький залив перекреслили всі пляни й надії на дальший розвиток і успіхи.

Дружини «Заграви» дістали від Українського Допомогового Комітету для користування площу колишньої польської «Гурки»: замість червоно-білого польського, замавав на цій площі синьо-жовтий український прапор . . .

Крім футбольної, мала «Заграва» теж секції легко-атлетики й відбиванки, до яких горнулася чоловіча і жіноча молодь. Буйно розвивалася в «Заграві» товариське життя: часті прогульки в Карпати помагали пізнавати рідний край, його людей і їхні звичаї. Вдалі забави й атракція року, Миколаївський Вечір, з поважними і веселими дарунками — доповняли виховну програму. Часто, як вислідна такого співжиття молоді, відбувалися внутрішньо-клубові весілля загравістів і загравісток.

Кому з членів «Заграви» не пригадуються спільні співи на хорах церкви, «Свячене» в спортовій домівці, коляди по Гірці й Новому Світі? . . . Або ж та трагічно-комічна гра: «Перехитрили, або пошилися в дурні» — як гестапівці пригриміли автами під дім, де мала бути забава «Заграви», щоб усіх виарештувати — а вернулися «з довгими носами» впорожні (бо одна добра душа нас повідомила заздалегідь і ми відкликали забаву) . . .

Але й було не до жартів. Від гестапівських куль під божницею впали наші спортовці Михайло Бойко і Володимир Кордовський. Внаслідок воєних дій головами наложили теж інші члени і змагуни Товариства. А деякі, як Володимир Лесюк, мали щастя вийти з воєнної хуртовини «в одному куснику» й успішно продовжати свою спортову кар'єру на еміграції.

*

Після зимового сну за першої большевицької еміграції — як скупеньке зимове сонце — на хвилину зацвіло українське спортивно-тіловиховне життя по наших містах і селах. Але в не цілі два роки, для декого в три роки і це скупе сонце зайшло. Актуальними стали знову слова пісні-маршу молоді: «А на Україні все нічка темненька, Зима, та й зима, та й зима . . .»

VI. ІНШІ РОДИ СПОРТУ

а) Пінг-понг

Передбачаючи здивування читачів, чому після футболу зараз на другому місці ставимо легко-калібровий пінг-понг — на самому вступі заявляємо: поза футболом, пінг-понг був найпопулярніший, найраціональніший

(включно з футболом) культивованим спорт серед українців Станиславова. В цьому спорті, який школить нерви і морально-духові прикмети людей 20-го сторіччя, наші змагуни мали порівняно найбільші успіхи. Якщо не враховувати випадкових стартів наших змагунів у легкоатлетичі ранніх 1920-их років — пінг-понгові належить, і по сеньйораті, друге місце за футболом.

Не будемо витрачати слів і часу на початковий «штурваний» пінг-понг (хоч тоді теж були свої чемпіонати і першуни, як Ярослав Андрухович, Новицький і інші).

Справжній пінг-понг серед українців Станиславова починається з зими, кінця 1931-го, чи початку 1932-го року, коли до нашого міста приїхала (вдруге) львівська жидівська дружина «Гасмонея» з чемпіоном Польщі — Ерліхом. Цей змагун, як жоден інший, плястично доказав і показав, що пінг-понг, то (за винятком битої з-над голови сервико і гри з повітря) регулярний теніс, з усіма атрибутами техніки офенсивної і дефенсивної гри. Серед молодих українських змагунів найтипівішим представником школи Ерліха був Роман Андрухович (Молодший), залюбки званий «мурином».

В нецілий рік пізніше до Станиславова з Чехо-Словаччини приїхав українець — інженер Володимир Зубрицький, про якого ходила слава, що в празькім Домі (де крутилися чемпіони світу мадяри — Барна, Келен; чехи Малечек, Колярж і інші) він був пінг-понгова ракета ч. 3.

Інженер Зубрицький у той час мав уже 35—36 літ, отже як змагун, був на викінченні. І більше року, чи двох, він не грав (до речі, у дружині «Ревери» змагався). Але він привіз до Станиславова стиль гри, який у прирівнянні до школи Ерліха, був зовсім відмінний. Коли гра довгоногого, довгорукого Ерліха, який оперував замашними драйвами з форгену (дотільними наступальними вдарами) була кімнатним тенісом — то короткі шпигані, майже непомітно виконувані, драйви з бекгенду (відтільні вдари) невеликого ростом Зубрицького нагадували джеби (боксерські вдари) боксера чи наскоки шерміста. Разом із несподіваною контрою серед наступів суперника, раптовим крученням високим «лабом», що впавши на сторону суперника, вертався «назад» до адресента і з перфектним оборонним «сляйсом» (битий знизу кручений м'яч), то був якийсь своєрідний суперпінг-понг, чи вірніше справжній пінг-понг.

Зубрицький казав, що подібно грає світовий чемпіон Барна — але насправді то був, базований на школі Барни, стиль Зубрицького.

Між цими двома школами, чи стилями, мали вибір молоді українські пінг-понгісти Станиславова. У їхній кредит треба сказати, що ніхто з них не став манекеном, який бездушно наслідував — всі брали з одного, чи другого те, що їм відповідало, перетоплювали по-своєму і творили власний стиль. До школи Ерліха (враховуючи такі примішки) все ж треба зарахувати Юрка Бурделюка, Богдана Каратницького і Мирослава Биха. По протилежному боці, найвірнішим стилем Зубрицького виявився Євген Радивил.

*Промотор УСК й УССоюзу —
Станиславів Ярослав Андрухович
(посередині) із своїми пінг-понгістами
— Б. Каратницьким (зліва) і братом
Романом («Мурином»)*

Всесторонній Володимир Соколовський був найтиповіший еkleктик, абсорбуючи все підглянене, чи й вичитане, а Євген Атаманюк був, мабуть, єдиним представником віденської школи, яка з обох сторін тіла визнає тільки один удар: бекленд.

Всі ці школи стосуються тільки техніки вдарів. Якщо мова про тактику, вірніше, плян-стратегію у грі, то необхідно згадати про так звану «жидівську школу», яка поручала уважливу, виключно оборонну гру, щоб назбирати багато пунктів переваги — а тоді, без ризику, йти на «гіб-а-зец» (завдавай удар — викінчуй).

Серед українських змагунів майстрами такої дефензивної тактики були брати Остап і Юрко Олесницькі, згаданий Є. Радивил, Богдан Пастівнич, кузени Роман Орест та Роман Богдан Припхани й інші.

За клубною приналежністю Атаманюк, Бурделюк, і Ю. Олесницький належали до «Пролому» — всі інші (з яких чимало прийшло з «Пролому») були членами УСКУ-у.

Насправді в середині 30-их років УСК мав найсильнішу українську дружину Станиславова. Але офіційно вона з проломівцями не змагалась, бо ці дві організації належали до інших спортових централей.

Гегемонія станиславівців у українському пінг-понгу краю була незаперечна: 1933-го року фінал крайових чемпіонатів, у Львові, був внутрішньо-станиславівською аферою: виграв Остап Олесницький (тоді під студентським псевдом «Останович») проти Соколовського 2 : 1. В два роки пізніше пальму першенства взяв Богдан Каратницький (псевдо «Романовський»). Напевно ще яскравіше ця перевага виглядала б у дружинних змаганнях, до яких Станиславів міг виставити тузін майже рівнорядних змагунів. Новийський, тодішне ч. З «Пролому», 1934-го року легко взяв міжнародний чемпіонат Перемишля. Та вершок успіхів Станиславівців був зарезервований аж на еміграційні часи... 1947-го року Євген Радивил виграв український чемпіонат Німеччини, а роком пізніше, в Ашафенбургу, станиславівці забрали всі три перші місця: 1 — Радивил, 2 — Припхан, Р. О., 3 — Припхан Р. Б. Наче в доповнення мірки Мирослав Бих, що спізнився був на ці змагання й не брав участі, після турніру визвав трьох перших переможців і... всіх трьох легко переміг. На цих змаганнях станиславівці зробили собі окрему світлину — з провідником Славком Андруховичем включно.

По другій стороні Альп таку саму світлину могла робити собі станиславівська дружина: д-р Богдан Каратницький, мгр. Остап Олесницький, Юрко Олесницький й інші, яка по черзі змолула всі пінг-понгові дружини Зальцбурга — з чемпіоном «Австрією» (в якій були два юньйорські чемпіони держави) включно. Д-р Каратницький Б., змагун ЛАСК-Лінц і репрезентант Горішньої Австрії, переміг обидві згадані австрійські надії,

*Станиславівські змагуни на змаганнях пінг-понгу в Ашафенбургу 1948 р.
На фото (зліва): Богдан Пастівнич (помер у ЗСА), Євген Радивил (двократний індивідуальний першун, тепер в Австралії), д-р Роман О. Припхан (Венесуеля), Роман Б. Припхан (Чикаго, ЗСА), д-р Роман Сатович (ЗСА) д-р Володимир Бих (ЗСА).
Сидить — Ярослав Андрухович*

Ела і Герцога, а далі кол. першуна Великонімеччини, Франца Пільзля. Разом з Богданом Пастівничем, та ще одним українцем з Ляндеку, українська дружина на всеавстрійських дружинних чемпіонатах перемогла віденські потуги «Рапід» і «Австрію»... Д-р В. Соколовський ще 1942-го року виграв міжнародний турнір у Берліні, а Ю. Олесницький у час своєї одисеї по Близькому сході «взяв на пам'ятку» чемпіонат держави Ливан (Лібанон).

б) Теніс

Споріднений із пінг-понгом теніс не приніс станіславівцям великих успіхів вдома з двох причин: поперше, в цьому спорті, на який — з уваги на його коштовність — не кожний міг собі дозволити, треба було починати з-під землі, а подруге, теніс вимагає непорівняно довшого періоду часу для вирощення змагуна, ніж наприклад пінг-понг.

Починати з-під землі треба було не тільки тому, що для будови корту необхідно виконати підложжя, на яке приходять приписані верстви грубшого і дрібнішого каміння, піску і землі — але й просто тому, що на відступленому «Народною Торговлею» для спорту місці, за подвір'ям «Масло-союзу», при вул. Собеського... росли верби. Отже, починалося з корчування.

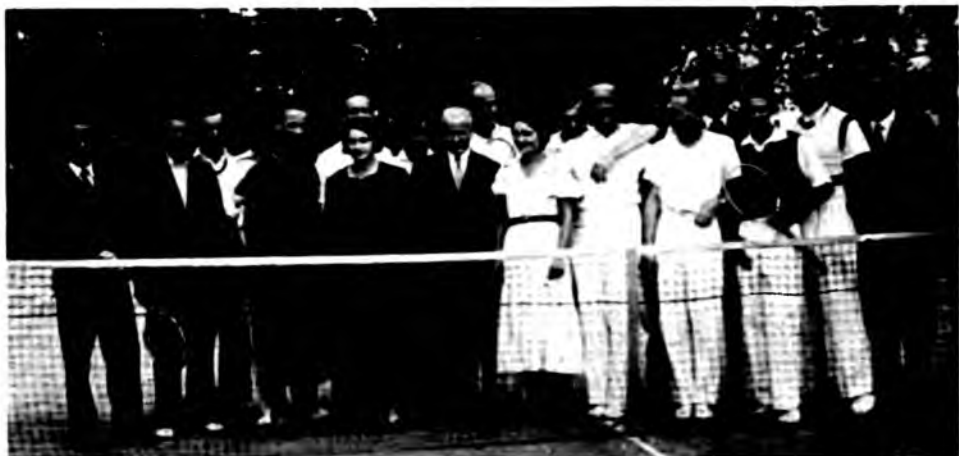
Службовикові «Маслосоюзу» — відомому зі спорту ранішого періоду та з театральнo-сценічної діяльності — Ярославів Андруховичеві треба записати кредит, що будова цього корту й сусіднього грища для спортових ігор (відбиванки і кошиківки) — то його заслуга, до речі, підперта солідно власноручною працею.

Не буде ніякого перебільшення сказати, що на цій площі «Чорногори» народився не тільки український теніс, але й теж українська відбиванка й кошиківка Станіславава. Практично беручи, тут народився теж Український Спортовий Клуб (УСК) і дахова (або зверхня) організація Український Спортовий Союз (УСС).

Якщо мова про теніс, то роля технічного піонера припала футбольному змагунові-тренерові «Пролому», Осипові Новицькому, бо нікого іншого під рукою не було. Новицький не був якимсь завансованим тенісистом, будучи колись мешканцем Академічного Дому, у Львові, він вправляв цей спорт разом із відомими тенісистами Кулечками на кортах згаданого дому.

З ким можна було починати новий спорт? — Очевидно, з футболістами: Ярема Попель, Тарас Ліськевич, брати Андруховичі, новоприбулий Вадим Желехівський, а з жіночої сторони — Галя Дрогомирецька, Марія Барановська, Ціпановська, Онуферківна, вчителька тіловиховання Маруся Білинська й інші. В календарі писався Р. В. 1931.

З уваги на те, що футболісти могли займатися тенісом тільки у вільні від футболу хвилини, а жіноцтво трактувало цей спорт, як доривочну розвагу — поступи в оволодінні м'ячем і грою йшли повільними темпами. Все ж, уже 1932-го року влаштовано перший тенісовий турнір за український чемпіонат міста, закінчений несподіваною перемогою Я. Попеля над своїм «учителем» Новицьким. На другий рік Новицький зрванжувався Попелеві й, вигравши по черзі український чемпіонат Станіславава, Перемишля й турнір розради на ювілейних Х. Крайових Чемпіонатах, у Львові, полатав свій престиж змагуна-тренера. Але популярність тенісу серед українців від того не зросла. Не повелася і перша спроба влаштувати загально-

ХІ-І КРАЙОВІ ЧЕМПІОНАТИ В ТЕНІСІ, 1934. Стоять (зліва): Т. Снігурович, Б. Каратницький, Т. Ліськевич, Наталка Снігурович, чемпіонка краю — Могильницька (Коломия), за нею В. Желехівський, Р. Андрухович, голова УСС, Станиславів — інж. Ілько Попович, Марусяк (Коломия-Львів), Ліщинська (Львів), Сельський і проф. О. Кульчицький (обидва Коломия), Ю. Пачовський і Я. Рожанковський (обидва Львів), крайовий чемпіон Любомир Чайківський (Коломия) та Я. Попель і проф. А. Бачинський (обидва Станиславів)

український турнір у Станиславові того ж року: з позамісцевих змагунів приїхав один змагун (Пачовський).

Щойно Крайові Тенісові Чемпіонати в Станиславові, 1934 року, зрушили справу з місця. Люди, головню ж молоді звеличники тенісу, як молодший Андрухович (Мурин), В. Соколовський, Б. Каратницький, Є. Радивил, М. Бих і інші могли бачити таких клясиків тенісу, як Любомир Чайківський (Коломия), Ярослав Рожанковський і Роман Пачовський (УССК-Львів). Станиславівські змагунки, з Наталкою Снігурович попереду, дістали своїх відповідників в особах Могильницької (Сокіл — Коломия) й Ліщинської (УССК — Львів).

Батогами соковитої поразки підігнали теж теніс Станиславова змагуни згаданого Українського Студентського Спортового Клубу — Львів у дружинних змаганнях проти УСК — Станиславів.

Видним знаком невидимого процесу зростання нашого тенісу була гра «Мурина» (Романа Андруховича) проти тенісового «вундеркінда» — Любчика Чайківського, який у той час уже грав на рівні найвищої кляси в Польщі. Станиславівець, очевидно програв, але один марафонсько-довгий сет (17 : 19, чи 19 : 21) був заповіддю, що в нас назріває справжній змагун, а з ним і справжній теніс. Що й казати, того року «Мурин» був безспірним першцном українського Станиславова. На жаль, недуга спини (гіхт), а потім драматичні переживання воєнних часів зупинили тенісову кар'єру цього інтелегетного змагуна, який вже в ті часи зраджував тренерські зацікавлення й таланти.

Таке ж «на жаль» — треба покласти замість «дальшої» історії станиславівського тенісу: Український Спортовий Союз польська влада 1937-го року, розв'язала, корт і грище спортових ігор заорано. Лишилися тільки спорадичні гри по чужих кортах — але без ґрунту власного грища під ногами юний спортовий Антей не міг устояти.

В час воєнних дій про теніс, з уваги на відсутність м'ячів, узагалі майже не можна було говорити. В єдиних чемпіонатах краю, 1943,го року, Б. Каратницький дійшов до півфіналу.

Відродився цей спорт аж на еміграції. Д-р В. Соколовський 1950-го року дійшов до фіналу в Бад Верісгофен (Баварія), а в рр. 1950—51, тобто до свого виїзду за океан, грав як постійна ракета ч. 3 тенісового клубу в Кавф-боєрн (Альгой). 1954-го року цей змагун дійшов до півфіналу за чемпіонат стейту Нью Джерзі (230 учасників) а в рр. 1960—1961 у прохідному темпі здобув першество між сеньйорами Української Спортової Централі Америки і Канади, на Союзівці.

Д-р Б. Каратницький 1947-го року зайняв друге місце в турнірі «Зальц-камергут Спортвохе» й репрезентував цю округу у змаганнях проти Горішньої Австрії. Як солідний футболіст «України» — Львів, «Пролому» й УСК-у — Станіславів, Зальцбург і Нью Йорк, цей змагун заслуговує признання і за всесторонність і за вершинні осяги.

Три рази чемпіонат УЦАК сеньйорів на Союзівці здобув д-р Володимир Гук, який з тенісом познайомився аж на еміграції (!), а раз д-р Б. Бурачинський. Разом із д-ром Каратницьким і О. Гайським станіславівці творять майже половину сеньйорів УСЦАК. Та на тому не кінець. Ракети станіславівських тенісистів перебрали їхні діти: Юрко Попель свого часу здобув віце-чемпіонат старших юньйорів УСЦАК, а молодший Андрій — абсолютний чемпіонат обох юньйорських кляс. Друге місце між молодшим доростом УСЦАК 1967 здобув Андрій Новицький, а серед старших юньйорів два рази віце-чемпіоном був Ігор Зубаль, син наколесника Степана Зубаля. Успішно в своїх клясах змагалися сини д-рів Гука, й Б. Бурачинського, та дочка д-ра Гука.

Станіславівський теніс на чужині спішиться наздігнати те, що не з власної вини, втратив на рідному ґрунті.

ВІДБИВАНКА Й КОШИКІВКА

Мабуть таки футбольним змаганням Українського Спортового Союзу, які мали відбиванку (або три рунди бігу довкола грища), як обов'язковий прорух перед футболом, треба завдячувати спопуляризуванню відбиванкової гри по містах, містечках і селах Станіславщини в другій половині 30-их років. Ця, вельми емоційна, гра мала навіть над королем-футболом перевагу: вона поривала в своє русло як чоловічу так і жіночу молодь.

Якщо мова про вершинний спорт, то найбільших успіхів добилися станіславівська відбиванка, в виконанні середньошкільної молоді, яка мала для цього і потрібний вільний час і відповідну конкуренцію. Хронікар тих часів, Роман Б. Припхан пише:

«З уваги на постійні тренінги в гімназії і на площі Сокола, при вул. 3-го мая, ми (У.С.К.) мали дуже добру, зіграну шістку. Потворилися постійні пари: один стинач, один викладач. Євген Радивил і Володимир Гук, Припхан Р. Орест і Припхан Р. Богдан, Р. Мухній і Михайлунів. Навесну 1937-го року у Львові відбувся здвиг молоді. Ми поїхали у своєму складі, заграли трос змагань із львівськими дружинами (одною з них був «Плай») і всі трое ми виграли.

Восени того ж року на Сокільському здвизі у Львові, ми в фіналі програли 1:2 проти сильного Самбора. Але вже на другий рік наша дружина здобула першенство краю. Наша третя пара змінялася, при чому стиначем тієї пари були: Тільки Ско-робогатий, то знову В. Манюх.

В сокільських змаганнях ми брали участь тому, що 1937-го року польська влада розв'язала Український Спортовий Союз і всі його клуби; цілий наш тіловиховний рух, самозбереження ради, ввійшов у сокільське русло.

Для різnorodности ми влаштували змагання мішаних дружин. Найсильнішими парами були Дося Кашовська (тепер замужем Хоркава) і Роман Орест Припхан, Зоня Ліськевич (тепер замужна Наконечна) й Євген Радивил, та Ліда Мойсейович (зам. Гладка) та Роман Б. Припхан і інші.

З вибухом німецько-польської війни ми їздили роверами на змагання до Калуша, де Тільки Скоробогатий зорганізував був сильну дружину. Після повороту до Станиславова польська поліція забрала мій ровер «для оборонних цілей», а мені дала вже безвартісних 50 злотих...».

За німецьких часів ця сама дружина УСК-у, з доповненням Лемехи, легко розправлялася з місцевою конкуренцією — та й у Львові не було вже таких сильних противників, як раніше. Дружина, яка вже звалася «Черник», влаштуувала різні внутрішні (трійкові й шісткові) змагання, грала проти місцевої «Заграви», чи їздила на змагання до Чорткова й Коломиї.

Славу жіночої відбиванки зберігала й ширила шістка тодішньої 6-ої класи Приватної Дівочої Гімназії УПТ, в складі: Марійка Бриндзей (тепер зам. Куземська) — Бронка Ернест — Ірка Федин (обидві зліквідовані большевиками) — Ліда Когут (зам. Сеньків) — Зеня Людкевич і Ярослава Томашівська (зам. Крижанівська). 1936 року ця шістка здобула перше місце всіх середніх шкіл Станиславова (12 дружин, польської, жидівської, німецької й української національностей), а 1938-го на площі Сокола-Батька у Львові виграла чемпіонат усіх українських шкіл системи «Рідна Школа». В дружині станиславівської гімназії УПТ. грала теж Нуся Ілевич (зам. Дерлиця).

Я. Томашівська-Крижанівська згадує, як то було на міжшкільних чемпіонатах у Станиславові 1937-го р. «Отже на початку було легковаження з боку польок: «Яке українки? З якого гімназіюм УПТ?..» Коли українки елімінували одну по одній конкуренційні дружини й дійшли до фіналу — легковаження зникло, зате на його місце прийшов «штос» суддейської колегії: без будь-яких причин півфінальну перемогу українок уневажено

Ірина Барнич-Дубас на глі засніжених Альп в однострої «Чорногори» Авґсбург (1945—1949)

Дружина «Січ», Реґенсбург, з філярами станіславівської відбиванки — Романом Богданом Припханом (перший зліва) і з Романом Орестом Припханом, капітаном «Січі» (перший з правого боку)

Й визначено повторення гри перед самим фіналом. Рахунок був простий: якщо «упетянки» не згорять нервово в повтореній півфінальній зустрічі — то впадуть з фізичного вичерпання (двома грами підряд) у фіналі... Але й цей рахунок не вийшов: «затовчені», загартовані в хлоп'ячій конкуренції на тренінгах наші дівчата виграли повторений півфінал і фінал і лишили всіх з «довгими носами». З того часу жіноча відбиванка зникла з програми міжшкільних ігрищ у Станіславові...

Мав «Черник» (за німецьких часів) теж сильну жіночу відбиванку. Тренером був Р. Б. Припхан. Із змагунок в пам'яті свідків збереглися прізвища Ірини Барнич (потім замужем Дубас), Ксені Бурачинської (зам. Данилишин), Ірини Луцької, Клявди Літанюк і Оксани Припхан.

Подібно, як її клубні товариші, жіноча відбиванкова дружина «Черника» змагалася проти «Заграви», їздила до Чорткова й Коломиї та успішно виступала на Спортовому Святі весною 1943-го року. На еміграції брати Припхани були остосю «Січі» — Реґенсбург.

Якщо мова про кошиківку, то ця гра Америки ч. 1 (популярніша, ніж бейзбол і американський футбол) в нас була добра тільки на початок і на кінець, при чому хлопці у 1930-их рр. починали, а дівчата в 1940-их рр. кінчали.

Пригадуємо товариські змагання кошиківкарів УСК-у (1931-го, чи 1932-го року) проти польської дружини «Бистржица»-Майзлі — і це все, що пригадуємо за польські часи. А Р. Б. Припхан про німецькі часи пише:

«...Властиво ми («Черник») не мали чоловічої кошикової дружини. Створилася тільки жіноча — і то виключно «на одні змагання, що відбулися в Станіславові...»

ЛЕГКОАТЛЕТИКА

Якщо звати футбол королем, а легкоатлетичку королевою спорту, то станиславівці — не тільки українського роду — довгий час вдовольнялися самим королем. Тільки в ряди-годи відбувався якийсь біг навпростець, ще рідше якісь окружні змагання-чемпіонати з мізерними технічно-спортовими досягненнями й ще біднішою (числом) публікою.

Ще найсоліднішу раму презентували міжшкільні змагання, в закінченні шкільного року, коли принаймні було кому ставати на старт і було кому на змагання дивитися. Характеристично, що вже в самих початках легкоатлетички українці — хоч під чужими прапорами — грали в цьому клясичному спорті чільну роллю. Прізвища Михайла Копаницького, Володимира Ярмюка, Володимира Павловського, а пізніше Діонісія Каравана у світі легкоатлетів-біжців мали свою вимову.

В таких умовах не здивує, що зараз після свого народження Український Спортовий Союз розгорнув легкоатлетичну працю, дармащо умови до того були аж ніяк не пригожі (першу й єдину біжню в Станиславові збудовано аж 1935-го року . . .). Покищо влаштовувано біги навпростець, заповнювано легкоатлетичною програму з'їздів — здвигів та ведено підготову до краєвих змагань у Львові. Т. Ліськевич звітує, що на таких крайових змаганнях у Львові, 1934-го року УСК брав участь у складі: Богдан Ліськевич, брати Володимир і «Утьо» Соколовські, та Ярема Попель. 1933-го року юний В. Соколовський виграв біг навпростець (3000 м.) у Станиславові, і в 1935-му прийшов перший у спринті на 400 м., у цьому ж місті. 1936-го року він знову виграв біг навпростець (3000 м.) Станиславова.

Роки 1937—1939 (після розв'язання УССоюзу польською владою) пропрацьовано під знам'ям сокільської організації. Один з традиційних бігів навпростець Станиславова, згідно з даними, виграв Є. Радивил.

Біг навпростець УССоюзу Станиславова 1933 року, що в ньому Володимир Соколовський здобув свою першу легкоатлетичну перемогу

Старт до бігу навпростець — Станиславів, 2 жовтня 1938

Центральною постаттю чоловічої легкоатлетики Станиславівщини виявився В. Соколовський — хоч більшість його успіхів прийшла вже після його відходу з УСК-у й Станиславова. В рр. 1936—1937 він декілька разів виграв біг на 400 й 800 м, стартуючи в однострої Українського Студентського Спортивного Клубу — Львів, що його він репрезентував також у відбиванковій дружині. В тому часі репрезентував УССК — Львів у всіх можливих štaфетах: 4 x 100 м, 100 + 200 + 400 м, 4 x 400 м і 4 x 1 500 м.

У вересні 1938, в барвах Сокола-Батька, поклав Соколовський новий крайовий рекорд на 400 м, виграв 800 м, а восени — біг навпростець Львова (5 км). Ці досягнення коронує 1938-го року здобуттям першенства в студентському п'ятизмагу. В Берліні 1940-го року виграв біги на 400, 800 і 1500 м. . . .

Про легкоатлетичку піднімецьких часів маємо цікаві спомини цитованого вже Р. Б. Припхана:

«Незадовго після приходу німців, 1941-го р. у Ямниці відбувався вакаційний спортивний табір для шкільної молоді. Не пригадую прізвища команданта, знаю натомість, що булавним був Мирон Шарко, а я — спортивним референтом.

Вранці ми працювали чотири години коло помідорів, а решту дня присвячували легкоатлетичці і плаванню. В заключних змаганнях серед хлопців вибивалися Богдан Ясінський та Голуб, а серед дівчат — Ірка Барнич, Клявдія Літанюк, Оля Погрібна й Оксана Припхан.

1942-го року ми («Черник») влаштували великі легкоатлетичні змагання з «Загравою», на Гірці. Відповідну екіпу висилали ми теж на легкоатлетичні змагання до Львова (мабуть 1942-го року). Пригадую, що нашим чільним змагуном у бігах-спрінтах був Б. Каратницький. . . .»

Жіночим відповідником В. Соколовського в спорті була Ірина Барнич-Дубас. Щоправда, в Станиславові вона ставила тільки перші кроки й, практично, спортову кар'єру відбула в Німеччині — проте це не заперече ні її успіхів, ні її станиславівства. Може навіть краще, що так сталося. Вдома ця змагунка формату, без належної конкуренції, ледве чи розвинула б

була свої таланти так, як на європейській «передміграції», де треба було насправду щось уміти, щоб устояти проти своїх і чужих конкуренток. Альманах РФК за рр. 1945—1948 між найкращими змагунками за той час подає:

«... Біг 60 м: 1. Ірина Дубас («Чорногора» — Авгсбург) — 8,1 секунд 800 м: 1. Ірина Дубас — 2:50.5 мін.; стафета 4 × 60 м. 1. Варцаба, Ліщинська, Левицька, Дубас — 32,7 сек.; Скок у далечінь: І. Дубас — 4,78 м (новий рекорд). А крім того, змагунка репрезентаційної української жіночої відбиванкової дружини, філяр української легкоатлетичної й відбиванкової дружин на Олімпіаді ДП, в Німеччині, 1948-го року...

Після переїзду до Америки чорноволоса Ірка довгі роки змагалася, як капітан у відбиванковій дружині УАСК «Львів» — Клівленд, та тренувала легкоатлеток цього клубу. Можна без перебільшення сказати, що Ірка Барнич-Дубас є основоположницею жіночої української легкоатлетики наших днів на цьому континенті. За заслуги для рідного спорту п. Ірину майже постійну обирають до Тіловиховної Ради Української Спортової Централі на Америку і Канаду.¹⁸

Ірина Барнич-Дубас — скок у далечінь: 4,78 м. — український рекорд на еміграції

НАКОЛЕСНИЦТВО, МОТОЦИКЛІЗМ, АВТОМОБІЛІЗМ

Подібно, як і в легкоатлетичі, українські наколесники міста Станиславів випередили організований український наколесницький спорт цього міста й округи.

Двома білими круками в цьому випадку були проф. Осип Заславський та син відомого організатора нашої ремісничої молоді, Северина Снігуровича — Мирослав.

Ці два змагуни, як перші українці, брали участь у перегонах на трасі Надвірна — Станиславів, у травні 1926-го року, при чому проф. Заславський, найстарший між змагунами здобув почесне друге, а Снігурович (наймолодший) — шосте місце. Після цих змагань проф. Заславський, на той час уже змагун-сеньйор, зійшов зі сцени, а муравлино-працьовитий Снігурович поволі, але певно виходив по щаблях успіхів угору. Ще того самого 1926-го року бере участь у змаганнях Станиславів—Надвірна—Станиславів (80 км) і приходить до мети третій. На другий рік на трасі Станиславів—Богород-

¹⁸ Матеріяли подали: Богдан Р. Припхан, д-р В. Соколовський, Альманах РФК за 1948 рік.

чани Снігурович уже змагун ч. 2, а на відстані Станиславів—Нижнів (50 км) нарешті переможець. Всі ці успіхи здобуває на туристичному ровері, щойно 1928-го року дістає перегоновий ровер, який очевидно, облегшив йому дальшу кар'єру.

В тому ж часі в Станиславові вибивається надійний польський змагун З. Даніель (який 1929-го року зайняв почесне 10-те місце в перегонах довкола Польщі). Ці два змагуни творили наколесницьку екстраклясу міста й області — вони зрушили своїми успіхами зацікавлення спортових клубів і ширших мас населення наколесницьким спортом, для якого 1929-го р. постав «Станиславовскі Клуб Коляжи і Мотоциклістув».

Дальші етапи успіхів Снігуровича занотували: 1928 — перше місце й рекорд траси Станиславів—Галич—Станиславів (50 км), перше місце Станиславів—Богородчани (40 км); 1929 — друге місце Станиславів—Калуш, воевідський чемпіонат Станиславів—Галич—Станиславів—Богородчани—Станиславів (около 100 км), перше місце за перехідну чашу фірми «Атенеум», у Львові (80 км); 1930 — третє місце в гірських чемпіонатах Польщі (Краків—Закопане, 110 км), крім того два перші, два другі й одно третє місця на місцевих перегонах у Львові і Станиславові.

В роках 1930—1934 Снігурович — уже мотоцикліст. Очевидно, змаговий і успішний мотоцикліст. В тому часі він у Станиславівській окрузі здобуває п'ять перших і два другі місця в клясі 500 с. с.

Та більш, ніж успіхи в молодому віці, читачів може здивувати факт, що вже в наші еміграційні часи сеньйор Снігурович далі змагався і далі перемагав — цим разом у рейдовому й перегоновому автомобілізмі, в підкомуністичній Польщі. В рр. 1952—1958 Снігурович, у рейдах 300—3000 км., виграв шість разів перше місце, в тому числі й чемпіонат Польщі (1954). В перегонах його здобутки були: два перші місця, одне друге, два четверті. З цими успіхами М. Снігуровича зараховано до репрезентації крайових змагунів. Кар'єра цього завзятого змагуна на колесах всіх трьох видів охоплює три з половиною десятиліття! . .

Мирослав Снігурович — автомобільний першої перемоги в наколесництві 1928 року

Мирослав Снігурович — автомобільний чемпіон Польщі 1955

*

Організоване українське наколесництво часів УССоюзу пов'язане з прізвищами двох Степанів: Гнатушки — з Чернієва, й Зубаля — з Пасічної. Цікаво, що і ці два першуні і їхній послідовник Онуфрій Грицюк, із Ямниці

— представники села. Це значить, що на початку ровер був комунікаційним засобом для поборення віддалі між рідним селом і містом, а потім, «разом із їдженням прийшов апетит» і на змагання.

Зубаль бере собі Снігуровича, як зразок наколесника. Здобувши й собі відповідний ровер за 420 злотих (при місячних заробітках 35 зл.), Зубаль готовився до змагових виступів — але покищо треба було відложити мрії про спорт і йти до війська (1932). В три тижні після повороту додому, в жовтні 1933-го року, без тренінгу, стає до перегонів Станиславів—Надвірна—Станиславів і займає несподівано добре третє місце. Перемогу, як і роком раніше здобув Степан Гнатушка. Скромний Зубаль каже, що після цієї імпрези його товариші вмолили в нього, що він добрий змагун і це додало йому охоти до праці над собою:

«... В деякий час пізніше (це було 29—30 червня 1935 — О. Г.) відбувся в Станиславові Здвиг Молоді. Повідомлено всіх наколесників, щоб зголошувалися до «австрійських перегонів», на цій велелюдній імпрезі (25 окружень по біжні грища Каси Ощадности). Зголосилося понад двадцять змагунів.

Перегони виглядали дуже ефективно для глядача — але для змагунів то був хрест. Розрахована на легко-атлетичні біги жужлева біжня не мала на закрутах необхідних для швидкої їзди «стін»-підвищень, об які можна запертиса і здержати рівновагу. Змагуни на кожному закруті падали з роверами на землю...

Серед такої суматохи мені вдалося випередити Гнатушку і здобути перше місце. Мене зараховано до заавансованих наколесників...»

До цих слів треба додати, що під час перегонів Станиславів—Галич—Станиславів Зубалеві в Угринові Долішньому під ровер попав пес. Упадок, важкі контузії ліктя й коліна змушують цього твердого змагуна брати ровер на плечі й вертатися додому. В час перегонів Станиславів—Городенка—Станиславів (150 км), в поворотній дорозі, під вітер, між Товмачем і Тисьменицею, прийшло повне вичерпання сил «здеревіння» ніг. Довелося злазити з ровера і відпочивати. Тільки під намовою друга Миколи Будзенка, Зубаль сів знову на ровер, розкрутився, наздігнав «утікачів» і прийшов до мети на 15 хвилин перед найшвидшим із переслідувачів.

Крім цих, влаштовуваних головно Українським Спортовим Клубом—Станиславів місцевих змагань була теж «плавба» на ширших водах.

Крайові змагання на трасі Львів—Яворів—Львів, до яких зі Станиславова ставали «два Степани» (Зубаль і Гнатушка), скінчилися перемогою... польської поліції. Тому, що тієї днини в Яворові було якесь свято, поліція просто не пустила до міста на півметок змагунів, які в дружньому прогульковому темпі спільно вернулися до Львова. Характеристично, що станиславівців допінгували львівські польські змагуни, з чемпіоном Щоткою.

Степан Зубаль після однієї із своїх перемог в оточенні друзів. З правого боку Марійка Гриньків згодом його дружина

Краєві перегони Станиславів—Богородчани—Надвірна—Ланчин—Коломия—Отинія—Станиславів 6-го вересня 1936 р. пройшли в повному порядку. Виграв Степан Бабій («Україна» — Львів) перед своїм співклубовцем (прізвище мабуть Щерб'як). Зубаль своїм третім місцем потвердив здобуту ним марку найкращого українського наколесника на Покутті.

Тієї самої днини — згідно з даними Зубаля — на грищі Каси Ощадности, в Станиславові відбувався Сокільський Здвиг, у час якого Пиндус (УСК-Станиславів) виграв австралійські перегони на біжні в часі 15 хвилин і 6 секунд. Стартувало тоді 27 змагунів.

... Стільки про змагові досягнення видніших наколесників. А, крім них, треба згадати про цілу фалангу тих, що приходили на мету на дальших місцях, як Хміль, Черніїв і ін., чи тільки ще готувався до змагань. І, очевидно, тих наколесників-туристів, що (подібно Дмитрові Прідунові) відбували колесом прогульки в організаційних, чи крайознавчих цілях.¹⁹

ПЛАВАННЯ

(За даними Романа Б. Припхана)

Передмістя Станиславова, Книгинин (село) положене над Бистрицею — то й не дивниця, що молодь, а головно студенти цілі вакації перебували «на ріці». Всі добре плавали, одначе стилеве плавання, передусім «кравль», приніс до нас маляр Зорій (що студював у Празі, чи Відні). Тоді всі кинулися «кравлювати».

Ще за польських часів Роман Б. Припхан у час своїх студій у Львові (1937—1939) брав участь у тамошніх українських плавацьких змаганнях, а стафета 4 x 50 м у складі: Славецький, Варцаба, Р. Б. Припхан і ще один змагун — встановила навіть новий український крайовий рекорд.

За большевицької (першої) окупації Роман Б. Припхан був платним тренером плавання при Університеті ім. Івана Франка, а Роман Орест Припхан навчав плавання в Медичному Інституті, при чому обидва брали теж участь і в різних плавацьких змаганнях. Так то два станиславівці надавали напрям і тон у високошкільному плавацьквті Західньої України.

Вакації 1940-го року Роман Б. Припхан провів у студентському спортовому таборі, в Миколаєві над Дністром, де завідував плаванням.

Коли прийшли німці, обидва двоюрідні брати, Роман Б. і Роман Орест Припхани, створили при новому клубі «Черник»-Станиславів плавацьку секцію і готовили молодь до крайових плавацьких змагань у Львові.

Такі змагання відбулися восени 1942-го й 1943-го року. Обидва рази «Черник» здобув дружинне першенство й низку індивідуальних перемог: Припхан Р. О. — в довільному стилі й горілиць, Припхан Р. Б. — у довільному, а далі Припхан Оксана, Оля Погрібна й інші. Домівка «Черника» була обвішана плавацькими грамотами, з яких більшість мала прізвища братів Припханів.

¹⁹ Матеріяли подали Мирослав Снігурович і Степан Зубаль.

На еміграції обидва згадані двоюрідні брати змагалися в «Січі» — Регенсбург, яка мала дружинний чемпіонат нашої еміграції в Німеччині.

Окрему честь Станиславу приносить факт, що 1948-го року двоє станиславців — Ірина Барнич Дубас і Роман Орест Припхан — були обрані найкращими українськими спортсменами еміграції.

На еміграції в ЗСА, як невтомний організатор плавання, вирізнявся інж. Ярослав Рубель. «За фахом» спринтер-легкоатлет, КЛК-івець Я. Рубель заслужився, як голова плавацької ланки УСЦАК і реалізатор щорічних чемпіонатів на «Союзівці».

ЛЕЩАТАРСТВО

Якщо говорити про технічно-спортовий рівень лещатарського спорту в Станиславівщині 30-их років — то слід розрізняти між гірською, гуцульською Станиславівщиною й низинною Станиславівщиною.

Перша з них плекала лещатарський спорт природно, з давніших часів, а тому мала, головню в Ворохті, і якусь традицію і якийсь технічно-спортовий рівень. Прізвища: Бойчук (скоки), Лопача і Гриць Мочерняк були найголосніші. На жаль, якраз про цю частину (лещатарської) Станиславівщини нам не вдалося здобути ніяких даних. А технічно-спортовий рівень низинної Станиславівщини?.. Не треба забувати, що тут лещатарство було дуже молоде: щойно 1931-го, (чи 1932-го) року, Тарас Лиськевич, а за ним Я. Попель і інші дістали перші «дошки». В довавок, тут — крім маршового — не було потрібних лещатарських теренів. Д-р В. Соколовський дискваліфікує тодішній рівень українських лещатарів Станиславівщини словами: «... Правду кажучи в нас ніхто не вмів тоді їздити на лещатах...»

Солом'яні стріхи сільських хат свідчать про те, що спорт УССоюзу 1930-их рр. охопив був також уже і західньоукраїнські села. На фото: Ярема Попель пояснює учасникам лещатарських змагань трасу, якою їтимуть змагання

Але навіть така гостра критика не заперечує факту: то був спорт!.. Для одних то був тіловиховний спорт, із атмосферою змагального завзяття — для інших, головню, для засиділих по бюрах, то була здоровно-товариська афера.

Очевидно, з часом технічний рівень змагунок і змагунів підносився. Можна не сумніватися, що праця тренерів — як проф. Орест Лисинецький, Маруся Білинська й інші — по школах і по клюбах, а далі інтенсивні вправи молоді, були б дали видні наслідки. Але воєнні події, розгром організованого українського спорту більшовиками, а потім німецький терор знівечили наше лещатарство саме в час, коли воно — ставши певно на ноги — збиралося до маршу й бігу за перемоги . . .

На еміграції з лещатарів нашої Волости вибилися надвірняни — пізніші інженери — Роман Гавриляк і Мирон Шарко.

БОКС

Для читача, що, побачивши цей наголовок, здвигне плечима, мовляв, не було в нас ніякого боксу, маємо готове спростування: неправдою є, начебто в Станиславові не було ніколи українського боксу — натомість правдою є, що 1933-го року «Пролом» мав свою боксерську секцію.

Ця дружина відбула, згідно з нашими відомостями, тільки одні змагання (програючи з Реверою 1 : 15) — проте фактом є, що наш бокс був.

Коли він, як метеор, швидко після появи зник, то це свідчить про те, що до цього твердого спорту взялися недостатньо тверді чи недостатньо підготовані, змагуни. Бо українські боксери в чужих клюбах — конкретно, в Ревері — постійно змагалися, мали поважні успіхи, а один із них був боксерським чемпіоном Польщі всіх ваг.

Характеристично, що українці — подібно американцям — мали труднощі з придбанням і вихованням не важких, але легких ваг. Львівська «Україна» тратила в перших, найлегших вагах пункти так само певно, як від півсередньої й до найважчої (Ощудляк, Левкович, Пашин, Помірко) пункти здобувала. Першим чемпіоном важкої ваги в Ревері і Станиславові був українець, Володимир Черняхівський (хоч його попередник, Заславський — братанок згадуваного вже проф. Осипа Заславського — «походив теж не з іншої губернії!» . . .). Від Черняхівського корону важкої ваги перебрав Осип Хома, а після його відпливу на ширші води — його молодший брат, Едвард. У час змагань «Україна» — «Ревера» (7 : 9) обидві пари — півважка й важка — були 100% во українські. (Півважка: Пашин, «Україна» — Крицун, «Ревера»; важка: Помірко, «Україна» Едвард Хома, «Ревера»). Згадані два найважчі швидко зійшли з цього світу: Едвард Хома згинув у польсько-німецькій війні, 1939-го року, а Помірка, в рік пізніше викінчили «визвольники зі сходу».

Та центральною, найславнішою й найбарвистішою з усіх була постать Осипа (званого, мабуть тому, що народився у Відні, «Віллі») Хоми. Його спортовий товариш, колишній чемпіон наколесників-спринтерів Польщі — Пух назвав Хому великою дитиною-фантастом. Проте Хома свої фантазії вмів реалізувати — повертати в дійсність. Він постановив собі бути бок-

серським чемпіоном рідного міста — і став ним на 16-ому році життя. Вирішивши вирватися з боксерсько-провінційного Станиславова й виплисти на ширші води — він до двох років подвійно вплив: Як вояк фльоти в Гдині і як чільний боксерський важковаговик 32-мільйонної польської держави. Варшавський «Пшегльонд Спортови» того часу постійно нотував Хому на одному з трьох перших місць. Знокавтувавши двічі «гуралья» Пілата й моряка Венгровського, стає офіційним чемпіоном Польщі, у змаганнях Польща—Німеччина б'ється майже, як рівний з рівним, проти першуна Берлінської Олімпіади Рунге.

...Нові фантазії, бажання нових пригод на ще ширших водах. Хома в торговельній фльоті, як спортовий інструктор авантюричного корабля «Батори», 48 разів пропливає Атлантийський океан, буває в Західніх Індіях, в обох Америках, у тропіках і в підбігунових околицях.

В Америці знаходить 1937-го року контакт із професійним боксом, здобуває ліцензію й нокавтом виграє свою першу боротьбу проти американського чеха, Гавлічека... Всі фантазії сповняються... Ще б тільки вернутися до дому, попрощатися з родиною і швидко кидатися в вир кар'єри професійного боксера... Але далі фантазії не хочуть сповнитися... Польща не спішиться давати українцеві візу на виїзд, а з вибухом війни запрягає Хому до оборони Гдині.

1943-го року цей велетень, з добрячим обличчям дитини, одягає однострій вояка Дивізії «Галичина», пробивається з брідського кільця смерти, але у Львівщині попадає в большевицький полон. Аргумент «польського громадянства» допомагає Хомі вийти на волю, а фантазія допомагає дібратися до Карпат і стати повстанцем-вояком УПА. Як командир у сотні Хріна, бере участь у боях, і пробивається на Захід. У Відні зараз надягає боксерські рукавиці і пробує своїх сил проти професіоналів — але роки вояцьких поневірянь вимагають данини... 1948-го року тренує українську боксерську збірну до Олімпіади ДП в Німеччині і, як змагун, без противника й

Найважчими змагунами «України» — Львів (горішній ряд) і «Ревери» були українці: Пацін і Помірко (два останні з правого боку вгорі) та Крицун й Едвард Хома (останні з того ж боку внизу)

боротьби, здобуває золоту медалью. А потім виїзд за океан, праця економа в багатого американця, в стейті Конектикат — і 30-го квітня 1958... раптом кінець: після операції під наркозою, пацієнта Осипа Хома транспортували до його шпитальної залі, як раптом здефектувала вінда і розірвала його...

Олег Лисяк у чудовім спомині: «Хома, що ходив далекими дорогами» — оповідає про свою останню зустріч з боксером і вояком в одній особі. Хома згадував своє минуле:

«Знаєш, я переїхав так багато світу, бачив полярну зорю і Хрест Півдня, знаю, як за Уралом сонце сходить і як виглядають тропікальні джунглі, а все таки — хоч не погано нам і тут, в Америці — я не можу забути цієї малої рвучкої Бистриці. Колись мене тягнуло від неї у світ — а тепер я дав би півсвіту, щоб побачити Бистрицю ще раз...»

За першої большевицької еміграції у станиславівському «Динамі» перші боксерські кроки ставив третій з родини Хомів — Платон.

Як боксер-змагун, він теж мав гарні успіхи — на жаль, у военній завірюсі й післявоенній скитальщині кар'єра Платона, в силу обставин мусіла впасти в воду забуття.

Олег Лисяк про нього пише: «... Однією з перших секцій, що на еміграції почала вправляти бокс, була секція «Калини»-Фюсен... Боксери «Калини», під проводом Хоми II, який керував цією секцією, розіграли двоє змагань. Крім того, Хома доїздив із Фюсену на Карльсфельд, де тренував боксерів «Лева»...

А про змагунську вартість Платона цей же О. Лисяк, у звіті з боксерської Олімпіади ДП, з 1948-го року, пише:

«Семенюк виступає у півтяжкій вазі проти латвійця Міезітіс. Кращих від Семенюка боксерів мали ми щонайменше двох. Це Хома II і Дацько з Міттенвальду...» (Обидві цитати з Альманаха РФК 1945—1948).

Чому ж Платон Хома не змагався на цій Олімпіаді?.. Причина — як уже згадано на вступі цього розділу — була «американська». Навіть на діпівських харчах Платон був заважкий до пів-важкої ваги, а в важкій пост був уже обсаджений його славним братом Осипом.

Для порядку треба сказати, що Платон (народжений 1921-го р.) насправді був Третім, а не Другим Хомою. Другим був згаданий уже поляглий у польсько-німецькій війні Едвард (рік народження 1916), а першим, очевидно, Осип (із 1915-го року).

З інших надійних боксерів Землі Станиславівської згадати б ще Новака (він здобув єдиний пункт для «Пролому» в описаних єдиних змаганнях цього клубу, змагаючись у нічию проти Зомбека «Ревера».

На еміграції в українській боксерській збірній, на Олімпіаді ДП, в півсередній вазі виступав Володимир («Філько») Древницький, який здобув собі ім'я головно, як знаменитий футбольний воротар і всебічний спортсмен.²⁰

Осип Хома —
боксерський чемпіон
Польщі

²⁰ Матеріали: П. Хома, Альманах РФК 1948.

КІНЦЕВІ ЗАВВАГИ

Найкоротша характеристика цього многобічного, многобарвного спортивного калейдоскопу: тіловиховники і спортова молодь Землі Станиславівської не проспали ні свого часу ні своїх спроможностей!.. Вони приєднали до праці молодь міста й села у сприятливій для всіх і корисній для спільноти формі організованого життя. Вони створили своєрідну «станиславівську школу» в спорті і тіловихованні, з гармонійним поєднанням масового з вершинним спортом. Вони допомогли зберегти по містах нашу молодь «по наш бік». Вони своїми здобутками-перемогами над чужинцями допомогли вдержати в масах віру в остаточну перемогу українства над окупантом, а вихідці-емігранти понесли славу українського спорту і національного ймення далеко в світ. Вони дали нації лави випробованих діячів, які продовжуватимуть діло під гаслом Івана Франка: «... До високого літання ненастанно пробуй крил!..»

ПО СПОРТОВИХ МІСЦИНАХ
КОЛИШНЬОГО СТАНИСЛАВОВА
Й ТЕПЕРІШНЬОГО ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО

(*Подав Роман Андрухович*)

Як виглядають тепер ті місця, де колись ми здобували фізичну вправність, а разом із нею, «собі чести й кльобам своїм слави»? . . .

Почнімо з вулиці Романовського тепер: Гаркуші . . . Йдучи нею, повертаю на вул. Камінського — тепер: Івана Франка. Минаю ту вуличку, де свого часу мешкав наш тенісист і чи не найкращий наш футболіст — Ярема Попель. І тут же стоїть дім, де жила родина Барничів, з яких Ліда (по батькові, Мойсеович) грала в теніс, відбиванку й кошиківку, а Ірина Барнич (замужем Дубас) стала відомою спортсменкою на еміграції.

Йду далі . . . Вулиця кінчиться. Задержуюсь і стою на місці, де була станиславівська вогнева сторожа. Перед її гаражами були непогані (як підтвердять Наталка й Тарас Снігуровичі) тенісові корти. Тих кортів уже нема — на їхньому місці стоять мешкальні доми.

Йду далі . . . Минаю вулицю Сапіжінського (тепер Радянську), зворот уліво, поруч пошти — і я перед колишнім Маслосоюзом та Повітовим Союзом Кооператив. Тепер у давній крамниці Маслосоюзу дістанете солодоці, морозиво тощо.

Входжу на подвір'я — воно й не дуже змінилося. Але на спортову площу «Чорногора» вже не ступите — бо її нема. Тобто, нема корту — того, чи не найкращого в Станиславові — нема грища до відбиванки й кошиківки. Тепер там стоїть висока сталева телевізійна вежа.

Стою і згадую . . . Перед очима пам'яті виростають постаті Геня, Яреми, Славка, Олі, Марійки, Муцька, Даня й десятків інших з лопатами, тачками, джаганями в руках. Інші тягнуть камінний валець. То будівничі площі й корту. Потім бачу напис на паркані: «Чи твій кльоб уже належить до УСС?» . . . Ось тепер Юзьо Новицький темпераментно показує Каратницькому, як мають правильно виглядати вдари тенісовою ракеткою з-права і з-ліва . . . Оддалік на площі змагаються відбиванкарі Бельведеру, Зорі, УСК-у, Чорногори, Сокола . . . А на корті зміна: Наталка й Тарас, Ярема й Геньо, є й проф. Адам Бачинський . . . Відбиванкарів змінили кошивкарі . . . А на лавочках, що навколо площі, можна відпочити . . . навіть невтинний спортовий романс завести. Бо спортовки й спортовці (як це підтвердять Оля, Мума, Ліда, Катруся й інші) не самим хлібом і спортом жили . . .

. . . Почалося, як бачите погано: два, повні спогадів місця-сцени — і, на жаль, обох їх уже нема.

Вже не йду, а лечу вулицею Голуховського. По правій стороні — високий будинок «Бесіди» . . . «Бесіда», «Боян» — здавалося б це виключний осідок

духової культури. Але все ж і тут гостював спорт. Р. Б. 1931-го тут відбулися перші змагання-турнір за український індивідуальний чемпіонат міста в пінг-понгу (юний тоді автор цього репортажу здобув у цих змаганнях свій перший мистецький титул і золотий жетон, дальші місця здобули Атаманюк і Ярослав Андрухович).

Йдімо далі... Наліво вулиця, де мешкала наша Мума Висоцька змагунка й інструкторка Сокола. Ще одна вулиця — і ось хата, з якої на тренінги виходили знані брати Тарас і Богдан Лиськевичі, та їхня сестра Соня. Десь тут жили брати Соколовські і Б. Каратницький і Влодко Панаший і ще один Влодко — Аксентій...

... Парк ім. Тараса Шевченка (за польських часів: Сенкевіча) — і, я на стадіоні «Спартака». Так тепер називається колишнє грище «Каси Ощендності». Тут колосальні зміни — на краще, хоч і не у всьому. Зникли всі ті побічні тренінгові площі, де моє й інші покоління здобували перші остроги в футболі. Колись тут кожної суботи, по науці, аж роїлося від молодих змагунів і дружин. Котра «пачка» прийшла перша, та й займала найліпше місце — площу, з «правдивою штангою» — (ворітьми). Інші займали майданчики без такого люксову, за ворота таким правили зложені в купки одяги змагунів. Такі змагання тривали від раннього пополудня й до пізньої ночі.

Багато учасників цих суботніх змагань (що відбувалися найчастіше між поодинокими класами нашої чоловічої гімназії) брали участь у справжніх змаганнях «Пролому», УСК-у й Сокола, але їхніх прізвищ не знайдете в ніяких тогочасних складах дружин: з уваги на заборону учням належати до клубів, треба було «іти в підпілля» — грати під різними псевдонімами.

Всі ці бічні майданчики впорядковані. Від Ґолуховського є головний вхід до стадіону. По лівий бік побачите тренінгове грище, праворуч травники, квіти, тут і там якась спортова різьба. Подорозі до дуже порядно огороженого стадіону стоїть велика таблиця, на якій представлене актуальне місце «Спартака» в показнику-табелі гор і його конкурентів. Довкола головного грища амфітеатрально підносяться кілька рядів порядно виконаних бетонних місць для сидження. Дерев'яної трибуни нема, замість неї є невеликий дашок. Як і раніше, під місцями для публіки є одягальні для змагунів і змагунок.

Там, де були тенісові корти «Ревери», є незле вдержані майдани для відбиванки. Є теж два тенісові корти, але на час моїх оглядин вони були в жалюгідному стані: поверхня бідна, сітки — подерті... Біжню докола грища саме в той час ремонтували.

Був я і на декількох змаганнях «Спартака». Грають доволі швидко, мають добре темпо — але напевно не грають так гарно (для ока), як «Пролом» чи УСК. Змінюються часи, змінюються люди і стиль майже у всіх видах спорту: краса другорядна справа — головне, щоб доброю кондицією і швидкістю здобути ціль!.. Людей на змаганнях доволі багато — але не стільки, як бувало на матчах «Довбуш» (Чернівці) — «Ревера», «Україна»

З альбому «Івано-Франківськ». К. 1964
Парк ім. Т. Г. Шевченка
в сьогоднішньому Івано-Франківську

— «Ревера», чи «Пролом» — Гакоах». Проте переживають (по теперішньому «боліють») за «Спартаком» так само, як колись за «Пролом»-ом, чи УСК-ом. Афішів про змагання по цілому місті нема (Богдан Ключенько колись умів розліплити такі афіші по найкращих місцях) — тільки великі ручно намальовані рекліями біля пошти, під б. костелом Єзуїтів і ще в декількох пунктах скажуть вам, коли, де і проти кого змагається «Спартак».

Подорозі на грище польського Сокола (потім «Станіславовії») вступаю до парку Ромашкана, де ми колись, у час руханки, вправлялися в веслуванні й на практиці відбували вичитані в грецькій літературі «навмахії» — морські бої веслами...

Всі ставочки сполучені, на пристані дуже гарний домок, над ставами не менш гарні мостики.

Пробираюся вузьким провулком між парками, «перетинаю» вулицю Казимирівську — і зупиняюся від несподіванки: передо мною площа з деревами, кльомбами-квітами, а стежечки заводять мене над велике штучне озеро, яке розлилося, менш-більш, від того місця, де ми переодягалися на змагання — аж ген під Бельведер. Під водою опинилися всі «мочари», внизу від грища «Станіславовії», де українські змагуни відбували свої біги навпростець і куди, либонь, вела траса такого ж пам'ятного крайового бігу. Тепер тут можна поплавати, поїздити на човнах, чи водних роверах.

Не змінилося багато й на самому названому грищі, де відбував свої футбольні змагання УСК. Тільки тенісових кортів, де 1934-го року відбулися крайові чемпіонати, вже нема. Саме грище ще тепер служить, мабуть, студентам-фізкультурникам.

Вертаюся назад вулицею Липовою (тепер: Шевченка). Будинок, де містилася перша домівка «Пролому», постарів. Будинки нашої чоловічої гімназії повернено в «жительні доми».

З альбому «Івано-Франківськ», К. 1964
Дорожка до озера в парку ім. Т. Г. Шевченка

Обминаю центр міста, бічними вуличками доходжу до будинку Сокола. Тут тепер розжилося спортове товариство «Авангард». Будинок назовні без змін, скляна таблиця, з написом застарілого правопису: «Тарасови Шевченкови» — підкреслює «статус кво» з-перед десятків літ. Але на вузенькому травнику, перед будинком, такі новість: великі скляні габльотки, зі світлинами визначних спортсменів цього товариства. А всередині будинку... нема сцени. Тепер у Соколі на цілій залі грають у відбиванку й кошиківку. Площа за будинком — без змін. А театр там, де був польський театр Моношка. Сьогодні цей театр зветься ім'ям Івана Франка. Остання площа в місті — це грище давнього «Стшельца» — («Гурка»), за німецьких часів — «Заграви». З нього користає тепер новий господар СТ «Локомотив».

Я цієї дружини не бачив, але «болільники» казали, що це багато слабша кляса, ніж «Спартак».

*

...От і всі заобсервовані мною зміни на спортових площах нашого міста.

Якщо мова про спортсменів, то треба ствердити одну правду: таких умов, які мають теперішні станиславівські, чи івано-франківські спортсмени, ми навіть у мінімальній пропорції не мали. Вони тепер не їздять на змагання до Богородчан драбинястим возом і не ходять пішки до Ямниці. Їх тепер возять автобусами й літаками.

Проте я певний того, що такого приємного, милого, здорового і правдиво-аматорського спорту, який ми плекали, в нашому місті вже хіба не буде.

І тільки жаль, що теперішнє молоде покоління Станиславова майже нічого не знає про цей наш міжвоєнний спорт.

Про це, на жаль, нічого не пишеться, не згадується. Навіть в обласному музеї, який тепер міститься в залах ратуші, нема ніякої згадки — пам'ятки про ті наші спортові часи

Б. Кр.

«ПРОСВІТА» У СТАНИСЛАВІВЩИНІ

У виданім 1971 року в серії «Історія міст і сіл УРСР» збірнику «Івано-Фраківська область» про «Просвіту», мережу її філій і читалень на терені Станиславівщини і всю їх широку діяльність протягом семи десятиріч подано тільки одне речення, а саме, що за участю «народовців» ... «1877 року в Станиславові засновано філію „Просвіти“ та її читальні по селах». Майже немає згадок про «Просвіту» і її читальні у статтях про окремі райони і в довідках про місцевості цієї області, так, неначе б взагалі вони не існували й не діяли.

Заснована 1877 року Філія «Просвіти» у Станиславові нараховувала в 1914 р. 55 читалень на всі 72 громади у Станиславівському повіті. Після неї була заснована 1896 р. Філія «Просвіти» в Товмачі, 1903 р. — в Калуші, 1908 р. — у Богородчанах, у Надвірній і в Тисьмениці і 1910 р. у Солотвині. В 1914 році, перед Першою світовою війною, ці філії мали читалень «Просвіти»: товмацька філія — 37, калуська — 40, богородчанська — 23, надвірнянська — 32, тисьменицька — 27, солотвинська — 19. В той час в цілій Галичині було 77 філій і 2 944 читальні «Просвіти» із 197 035 членами.

Після Першої світової війни, вже з 1918 року, і згодом після Українсько-польської війни 1918—1919 рр. філії і читальні «Просвіти» почали відновляти свою діяльність.

У самому Станиславові провід філії «Просвіти» перейняв з червня 1918 року знову її голова до 1914 р. д-р Володимир Янович, що був депортований — зараз же після окупації Сх. Галичини російськими військами — до Симбірська над Волгою. Секретарями філії й організаторами читалень були з 1918 р. ред. І. Ставничий, згодом Володимир П'єліх. В 1923—1926 рр. організатором Філії був Михайло Островерха і в 1926—1929 рр. Михайло Кушнір, згодом доктор філософії і журналіст, тепер у ЗСА.

Д-р Володимир Янович був не тільки довголітнім — до 1935 року — головою філії «Просвіти», але й провідним громадським діячем, активним у різних ділянках суспільного життя. В некрологу, що був надрукований у Календарі «Просвіти» на 1935 рік, згадано, що він був засновником або співзасновником «Сокола», «Української Хати», «Кредитової Кооперативи», «Української Міщанської Каси», «Народного Дому», «Зорі» і Ремісничо-Промислової Бурси у Станиславові та що він закупив за свої гроші реальності для «Просвіти», згаданої бурси і Міщанської Каси, для жіночого товариства, для «Сокола» й інших установ. Після смерти д-ра В. Яновича головою філії «Просвіти» до вересня 1939 р. був д-р Ю. Олесницький.

За станом на 30 червня 1926 року, у Станиславівщині діяло 8 філій із 168 читальнями, а саме:

Філія Станиславів (голова — д-р В. Янович, лікар): 60 відновлених читалень із 17 власними домами, 40 бібліотеками із 3670 книжками, 36 аматорськими гуртками і 10 хорами. Членів Матірнього Т-ва було 112, членів читалень — 4 316.

Філія Тисьмениця (голова — д-р Я. Шипайло, адвокат): 10 відновлених читалень із 3 домами, 19 чл. Мат. Т-ва і 450 членами читалень.

Філія Товмач (голова — д-р І. Макух, адвокат): 20 відновлених читалень, 2 новозаснованих — із 10 власними домами, 17 бібліотеками з 2 680 книжок, 35 чл. Мат. Т-ва і 2 085 членами читалень.

Філія Калуш (голова — В. Микласевич, суддя): 14 відновлених читалень із 3 домами, 12 бібліотеками з 376 книжок, 10 аматор. гуртками, 1 хором, 79 чл. Мат. Т-ва і 847 членами читалень.

Філія Богородчани (голова — д-р Осип Когут, адвокат): із 22 відновленими читальнями, 1 домом і 4 в будові, 16 бібліотеками з 1 104 книжками, 11 аматорськими гуртками, 82 чл. Мат. Т-ва і 1 162 чл. читалень.

Філія Солотвина (голова — д-р Олександр Чорненко): із 21 відновленою читальнею, 1 новозаснованою, 1 домом, 11 бібліотеками з 725 книжками, 1 амат. гуртком, 74 членами Мат. Т-ва і 1 133 чл. читалень.

Філія Надвірна (голова — Роман Заячківський, нотар): із 15 відновленими читальнями, 5 домами, 10 бібліотеками з 456 книжками, 3 амат. гуртками, 2 хорами, 36 членами Мат. Т-ва 495 чл. читалень.

Філія Галич (голова — д-р Володимир Левицький, адвокат): із 6 відновленими читальнями, 1 власним домом, 4 бібліотеками з 211 книжками, 2 амат. гуртками, 1 хором, 35 членами Мат. Т-ва і 426 чл. читалень.

П'ять із цих філій (Станиславів, Богородчани, Солотвина, Надвірна і Галич) влаштували були за звітом із діяльності на 30 червня 1925: 101 театральну виставу, 11 концертів і 67 доповідей.

Діяльність відновленої Станиславівської філії «Просвіти» в 1918 р. наświetлена в поданих нижче записках ред. І. Ставничого і її ж діяльність в рр. 1923—1926 у спогадах ред. М. Островерхи.

СТАНИСЛАВІВСЬКА «ПРОСВІТА» 1918 РОКУ

(На основі записів у щоденнику)

Перші після закінчення воєнних дій 1914—1918 років загальні збори філії т-ва «Просвіта» у Станиславові відбулися в понеділок 1 квітня 1918 о год. 11-ій перед пол. у великій залі т-ва «Бесіда» при вул. Собіського з участю яких 200 осіб.

Відкрив збори після спричиненої війною майже 4-річної перерви заступник голови виділу філії ще до війни, адвокат і посол до австрійського парламенту д-р Лев Бачинський, закликаючи обрати новий виділ, який перейняв би провід філії до часу повернення із заслання депортованого до Симбірська над Волгою д-ра Володимира Яновича, довголітнього й заслуженого голови філії.

Обраний під час цих зборів виділ філії уконститувався на своєму першому засіданні в суботу 5 квітня 1918 р. в такому складі: проф. Микола Лепкий — голова, проф. Юліан Чайківський — заст. голови, Іван Ставничий секретар, проф. Павло Чайківський — скарбник, Микола Паранкевич — бібліотекар, д-р Лев Бачинський, о. Василь Пік і Мартин Королюк — члени та Яцко Остап'як — заст. члена виділу.

Під час засідання обговорено справу відновлення діяльності читальень в місті й околиці, влаштування доповідей, драматичних вистав, забав, організації бібліотеки, членських внесків, видання календарика на 1919 рік з порадами для селян тощо. Проф. М. Лепкий оповістив, що після відокремлення від Станиславівської філії створилася нова філія в Галичі, де працює Іванна Блажкевичева, дружина вчителя в Залукві б. Галича.

*

В неділю 14 квітня 1918 відбулися загальні збори читальні «Просвіти» в селі Колодієві. Скликала їх і відкрила короткою промовою директор місцевої школи Олена з Федевих Гречаникова, дружина скарбника читальні Івана Гречаника, що перебував у той час у московському полоні на Сибірі. Вона ж виголосила доповідь про потребу організації, про цілі та завдання читальні і навітлила коротко історію читальні від її заснування у 1910 р. Звідомлення з маєткового стану читальні подав господар Онуфрій Ковбель.

На зборах обрано новий виділ читальні в складі: Василь Генсьоровський — голова, вчителька Іванна Федівна, згодом дружина проф. Вол. Гадзінського — заст. голови, Ярослав Яцків — секретар, Ярема Валігунда — скарбник, Олекса Дмитриків — бібліотекар, Олена Гречаникова і Марія Футерко — заст. членів виділу.

Збори доручили новообраному віділові зайнятися відбудовою читальняного будинку і рішили передплачувати «Українське Слово» та тижневик «Свободу». Читальня мала в той час 157 членів. У бібліотеці було 43 книжки.

Згадкою про поляглих у війні членів читальні і відспіванням гімну «Вже воскресла Україна» закінчено збори.

*

Філія «Просвіти» у Станиславові започаткувала влаштування освітніх відчитів (доповідей). В неділю 21 квітня проф. Юліан Чайківський говорив про «Літературну творчість Івана Нечуя-Левицького» з приводу вістки про смерть (15 квітня 1918) творця українського суспільного роману. Того ж дня мав доповідь у читальні «Просвіти» у Княгинині-селі проф. М. Лепкий. В неділю 28 квітня відбулася у залі «Бесіди» доповідь проф. Ю. Чайківського про «Національну ідею в українському письменстві з особливим узглядненням Франкового «Мойсея». Голова філії проф. М. Лепкий виступав із доповідями у Княгинині-селі 28 квітня і в Ямниці 19 травня.

*

В суботу 18 травня відбулося засідання виділу Філії (третє з черги) з участю М. Лепкого, Ю. Чайківського, М. Паранкевича та І. Ставничого. Обговорювано справи дому і майна філії, читальняних домів по селах, як також одержаних листів від гол. виділу «Просвіти» у Львові та дорученого в них переведення спису членів Мат. Т-ва у Станиславівській окрузі. Крім цих листів одержано зі Львова формулярі для зголошування воєнних шкід читалень «Просвіти» та книжечки В. Целевича про «Відбудову читалень Т-ва «Просвіта».

*

В понеділок 3 червня відбулося надзвичайне засідання виділу філії спільно з виділом Т-ва «Селянська Бурса» у Станиславові, що його репрезентували надр. І. Мирон, о. д-р І. Фіголь та учит. І. Слободяник. Обговорювано справу дому, що є власністю філії і що в ньому приміщена «Селянська Бурса». Вирішено, щоб виділ «Сел. Бурси» відреставрував дім своїми грішми і, відрахувавши всі витрати, платив філії відповідний чинш.

*

Четверте звичайне засідання виділу філії «Просвіти» у Станиславові відбулося вже з участю повернутого із заслання в Росії кол. голови д-ра Володимира Яновича, що його привітав проф. М. Лепкий. Обговорювано справу продажу реальности філії, в якій приміщена «Селянська Бурса», що й готова її купити. Д-р В. Янович дораджував реальність продати, щоб допомогти «Сел. Бурсі» і щоб філія змогла розгорнути організаційну працю,

зокрема ж над відновленням читалень, по селах. На пропозицію д-ра Л. Бачинського вирішено реальність продати за ціну 125 тисяч корон, з тим, що «Селянська бурса» перейме всі довги в сумі 81.065.63 корон, а решту 43.934.37 мала б одержати готівкою філія від «Селянської Бурси». На основі усної умови реальність перейде на власність «Сел. Бурси» з 1 липня 1918.

*

В понеділок 15 липня увечері відбулося в читальні «Просвіти» у Княгинині-Гірці урочисте прийняття на пошану повернутого із заслання в Росії засновника цієї читальні д-р Володимира Яновича.

Читальня «Просвіти» на Гірці найдіяльніша тепер з усіх у Станиславівській окрузі. Голова — ст. суд. офіціал Микола Паранкевич. Гуртується в читальні багато залізничників та їх родин. При читальні заснувалася й добре розвивається музична школа під проводом залізн. урядовця Вислоцького. Приготовляють драматичні вистави.

З сільських читалень виходять на перше місце: читальня у Викторіві, де діяв композитор Д. Січинський, читальня в Чернівці під проводом управителя школи Бенеша та війта Королюка, читальні у Хриплині, в Опришівцях та інші.

*

В четвер 26 грудня 1918 відбулося засідання філії «Просвіти» спільно із представниками «Молодої Громади». Брало участь: д-р В. Янович, проф. М. Лепкий, ред. І. Ставничий, проф. Ю. Каменецький, проф. І. Чепига.

Обговорювано справу віднови читалень «Просвіти» по селах, зокрема ж у зв'язку з ювілеем 50-річчя «Просвіти», поїздок на села для освідомлювання селянства й робітництва і заактивізування участі селян і робітників в українському державному будівництві і заохочування до військової служби в українській армії. Обмірковувано справу видання брошури про користі із власної державности та великого календаря «Просвіти» для селянства з популярно-науковими розвідками.

«ПРОСВІТА» У СТАНИСЛАВІВЩИНІ В 1923—1926 РОКАХ ІЗ СПОГАДІВ ОРГАНІЗАТОРА*

Міста Станиславова — я не знав. Був я у ньому не цілих дві неділі при самім кінці грудня 1918, — куди мене, піднявши з поля під Львовом, привезли до лікарні. Військовий лікар, жид, який дуже дбайливо працював, доглядав нас, поранених і хворих, оглянувши мене, сказав:

— Маєте сильну і здорову конструкцію, і це вас приведе до швидкого виздоровлення.

Тоді, в тім шпиталі, працювали від організації Пань: незабутня, енергійна і дбайлива за наших вояків станиславівка Марія Мардирович; а під її кермою працювали панни: Стефа Лісковецька, сестра мого приятеля з УСС, Марійка Федішин, Галя Весоловська, сестра Ромка Весоловського УСС, Поля Скочдополь і її матір та інші, імен яких я вже не пам'ятаю.

В Станиславіві сидів я у 1922 році у тюрмі. Знав я у цьому місті, ще до мого приїзду туди, книгаря Івана Чепигу й редактора Івана Ставничого. До них, шукаючи в 1923 р. праці, я листовно вдавався, хоч і безуспішно. Більше нікого я тут не знав.

Приїхавши до Станиславова, я, тимчасово, розтаборився в Костя Бородайкевича. І зараз, наступного дня ранком, пішов я до голови філії «Просвіти» д-ра Володимира Яновича, щоб представитись. Він прийняв мене ввічливо й дуже щиро. В розмові з ним, і то довшій, бо ж він зовсім мене не знав, він про все випитував. Побачив я перед собою людину широкого, доброго серця, ентузіаста і мрійника — але позитивного! — суспільної праці, я побачив, що він таки любить свій край і нарід — ділами. Його висока й струнка постать, його сині очі, що сяли блисками життя, продовгасте, дещо худорляве обличчя, та борода, спокійно спливаючі вуси — говорили про правдивого ідейника, про палкого робітника на народній ниві. Наша розмова йшла жива й довга, бо й він інформував мене про занедбаний у війні стан просвітньої справи в повітах Станиславів і Галич. З цієї розмови відчув я певність, що вже залишуся у Станиславіві на цій праці. І справді, кінчаючи розмову, подавши мені до відома: які мої обов'язки, їх засяг, яку платню отримуватиму, д-р В. Янович сказав:

— Ну, то починайте працю! Спробуйте один місяць; ви побачите чи ця праця й ми всі вам сподобались, а ми — чи ви нам сподобались.

Таки зараз вийшов зі мною й ми пішли просто до «Народного Дому», при вул. Голуховського 20, де й приміщувалась канцелярія філії «Просвіти», — на партері, увійшовши до кам'яниці, праворуч. У цій кімнаті застав я молодого, гарного, чорнявого, високого, чорноокого мужчину, якого д-р

* Із книжки спогадів «Обніжками на битий шлях», Нью Йорк, 1957.

Фото із зб. М. Дем'янчука

*Народний Дім читальні «Просвіта» в Надвірній, закуплений в 1918—1919 рр.
Ліворуч — частина купленої для «Просвіти» Василем Свищем площі
для відбування фестивалів та вправ т-ва «Луг».*

В. Янович представив мені. Був це урядовець «Рідної Школи», студент університету Олесь Паньчак. Показав мені д-р В. Янович розлогий порожній стіл, моє місце праці, на велику й високу шафу, в якій було декілька книжок, що становили початок бібліотеки, і закінчив:

— Ніяких списків, виказів, урядових книг канцелярії філії, крім книги протоколів засідань і зборів, немає. Починайте працю, а згодом терпеливо дійдемо до порядку. Щастя вам, Боже! . .

Справді, треба було починати дослівно все від початку. До мого прибуття до цієї філії уся її діяльність була імпровізована. Виділ філії складався з гімназійних учителів, адвокатів, під головуванням д-ра Володимира Яновича, лікаря. Усі вони були люди праці по своїх професіях. Заступником голови був д-р Юліян Олесницький, адвокат, секретарем був Володимир Пеліх, учитель «Рідної Школи». Якщо треба було їхати на село, звичайно в неділю чи свято, то секретар бігав від одного до другого діяча й просив, щоб поїхати до читальні «Просвіти», звичайно на збори чи якісь національні роковини, чи з доповіддю. Найчастіше їздили: сам голова філії, далі — д-р Ю. Олесницький, д-р Іван Волянський, рідше д-р Лев Бачинський, В. Пеліх, часто пані Соколовська, з дому Федів, інколи пані Стефанія Барановська, часто Марійка Згоба, учителька. Постійно ж їздив Олесь Катамай, УСС.

— Га! Во ім'я Боже! Від чого б то зачинати? — сказав я, прийшовши наступного дня до праці.

— В тім то й сук! — прихильно усміхаючись, сказав Олесь Паньчак.

— Маєте мапу повіту, де б були всі села?

— Але ж є, прошу дуже, нате! — і витягнув сусід мапу з шухляди свого столика.

Купивши в місті картоновий папір, зробив я список усіх передмість, містечок, сіл і присілків повітів Станиславів і, судового повіту, Галич. Усіх місцевостей було — як не помиляюсь — до сімдесятки. Поробив я рубрики: коли основана читальня «Просвіти», коли відбулись останні загальні збори, остання люстрація, останній шевченківський чи інший концерт, доповідь; чи є бібліотека, скільки і яких книжок; далі завів книгу вихідних листів, книгу-реєстр усіх протоколів загальних зборів читалень, щоб мати виказ усіх виділових та провідних людей; купив епархіяльний шематизм, щоб мати в першу чергу — список отців парохів; зробив каталог усіх книжок бібліотеки філії, посортувавши їх, бо філія мала й свою визичальню книжок, назначив дні й години, коли відчинена визичальня.

Перші загальні збори читальні «Просвіти» за мого урядування були в Книгинині-місті. Прийшов по мене голова філії, який, припускаю, хотів мене побачити у виконанні моєї праці й почути моє обов'язкове «слово» на цих зборах. На збори зійшлись члени читальні, місцеві міщани. Оглядав я їх, а вони мене. Перед зборами д-р В. Янович представив мене зібраним. Збори проходили згідно з статутовим порядком. На внесках слово забрав голова філії, а потім попросив і мене до слова. Не знавши ще людей, у чужому мені оточенні, говорив я — як у мене й до нині буває! — коротко, сухо, загально до теми читальняної. Голова, як доглянув я, задоволено посміхався, на деякі мої завваги до діяльності читальні, притакував головою: назагал — урядовець уйдє!

І так почалась моя праця просвітного робітника. Найперше, в книгарні НТШ у Львові замовив я деяких і найповажніших книжок з української літератури, історії України, географії, театральні підручники, сільсько-господарські; дещо і з перекладної літератури — все в коміс. Моя шафа-бібліотека в канцелярії була повна життя.

Кожної неділі і свята, вислухавши в нашій катедрі Служби Божої і проповіді, я виїжджав — як далше — поїздом до станції, що була найближча до моєї цілі, або — як близько — фірою, яка по мене приїжджала. В кожну неділю й свято їхав я до якоїсь читальні на збори, про які мене виділ читальні заздалегідь повідомляв і просив приїхати, або — якщо читальня була в застої, неділяльна — я з уряду сам назначував реченець зборів і промишляв, як на ті збори дістатись. Як же випадало два святочні дні вкупі, крім Різдва й Великодня, то я вибирав тоді два або й три по сусідству села й переводив трое зборів. Найживіший час праці по читальнях був від пізньої осені починаючи, на вчасній весні кінчаючи: в той час таки справді робота кипіла. Правда, поки ця робота почала кипіти, то треба було багато наїздитись, намокнутись, намерзнутися, у дощ і сніг інколи й два-три-чотири кілометри йти пішки, і то з вангажем книжок до розпродажу серед селян у читальні, бо, бувало, і фіри на станцію «чомусь» не прислали.

— Ми думали, — в таким випадку звичайно говорили, — що в таку слоту пан до нас не приїдуть! . .

Але, коли до читальні прийшло повно людей, коли на лавках засіло інколи й до 70 осіб, переважно господарів, а менше або й мало жінок і молоді, тоді й була це заплата, винагорода за мій труд, і я був задоволений. Усюди натискав я, щоб до читальні на збори чи на читання часописів, — передплату яких я постійно поручав, — приходило й жіноцтво та молодь. У селах, де свідомість стояла на високому чи хоча середньому рівні, такий мій натиск і заклик мав успіх; у селах же, де був повний із якихось причин — (підміські села були здеморалізовані, інші ж або бідні, або глухі, маючи

пароха москвофіла або до читальні байдужого, учителі ж або байдужі або потерпали перед польським інспекторатом!) — застій, там жіноцтво й молодь зовсім не ходили до читальні, а старші — лиш одиниці. Проте, села в повному розумінні несвідомого, у повіті Станиславів—Галич не було. Були, менше чи більше, ще й з поданих вище причин, байдужі до освітньої праці і, просто чекали на спонуку з-зовні.

Праця просвітника в тих роках, 1923 до 1926, була важка. Витривати, виконуючи її, треба було справжнього запалу, охоти, посвяти й любови до свого краю, до народу. Спонукою ж до цієї праці і до витривалости в ній була наша програна визвольна війна і несправедливе, цинічне признание для Польщі — Радою Амбасадорів з 15 березня 1923 — східньої Галичини, коли демократії Заходу потоптали демократичні точки В. Вільсона про самовизначення народів. А все це разом, у нас, українців, викликало протидію, ставало спонукою й до найважчої праці серед селян, аби лиш станути на ноги. І ті довгі години взимі, в неотопленій хаті, де містилась читальня, у вогкості, серед випарів людських тіл, одежі, серед диму сигарок із сільського саморобного тютюну, що аж сіро й темно було, що аж гіркою у горлі дерло, що світло нафтової лампи ледве клигало, — все те проходило в ідейній напрузі, майже непомітно на всі ці невігоди. Найбільше вдоволення для просвітника було, коли просвітне життя у селі йшло вперед — бібліотека зростала, селяни читали газети й книжки, цікавились національними, а там і господарськими, кооперативними питаннями. І в цій конструктивній метушні, щиро сказати, я покинув зовсім жалісливі думи про нашу програну боротьбу вояка, а став, як і всі інші такі як я, до цієї позитивної праці.

Фото із зб. О. Блавацької

*Аматорський гурток про читальні «Просвіти» на Бельведері у Станиславові
наприкінці 1920-их рр. Посередині — голова Читальні дир. Микола Швалюк,
зліва Михайло Світчій — провідник гуртка, з правого боку (крайній)
Степан Бриндзей — режисер*

Уся просвітня діяльність спиралась докладно, до точки, на параграфах статуту Т-ва «Просвіта». І так мусіло бути вже хоча б тому, що по селах шпала польська поліція та її цуцики, яка й чигала на «переступлення параграфу». В селах, де просвітне життя було повне, свідоме, там поліція не встрявала, хоч усю цю діяльність тримала на оці. У селах же, де просвітне життя ледве клигало, ледве-ледве прокидалось, там поліція старалась робити перепони, пакості, щоб відстрашити селян від читальні. По кількох таких протизаконних устряваннях поліції у моїй приявності, — щоб мене при людях принижувати, — я, при людях же, доказував поліцаєві його неслухняність, а про його протизаконня доносив до староства й це, ще тоді!, припиняло «спренжистого» поліцаєві і він не шиканував більше людей.

З просвітнім життям у Галичині стало розвиватись і господарське, кооперативне. Один із перших молодих діячів кооперації, якого застав я у Станиславові, був Льво Феношин, родом із Опришовець. Був це живий, діяльний, молодий кооператор, студент українського тайного університету, голова Студентської Громади на Станиславів і повіт. Довкола нього й розвивалось тоді наше молоде життя. З діяльніших членів студентства ще деяких собі пригадую: Степана Слюсарчука, Марійку Кушнір і Михайла Кушніра, Ореста Радловського, Олесея Паньчака.

Але я хочу сказати, хоч нашвидку, про початки, по першій світовій війні, про основини «Маслосоюзу» в Галичині. Бо власне, початкова діяльність, систематично й пляново організована, цієї установи сходиться з такою ж початковою діяльністю, у повоєнних роках, і філії «Просвіти» в Станиславові. Отож, перший до Станиславова по студіях із Праги у 1923 р. приїхав інж. Андрій Палій, сам станиславівець. А за ним прибув і Олекса Лис, із Праги, молочар. Вони й задумали організувати молочарську кооперативу. Але А. Палій, будиши по студіях, тісніше взявши, лише інженер-агроном, то негайно вернувся до Праги й доповнив собі молочарство практично. Вкоротці, вернувшись із Праги, інж. А. Палій разом із інж. Іваном Остап'яком із Радчі та з Олексою Лисом усією парою забрались організувати молочарство, спершу в Станиславівщині й у сусідніх повітах — Галич, Богородчани. Олекса Лис стягає до Станиславова з Праги ще й інж. Андрія Мудрика, який прибуває у грудні 1923 на скріплення уже діючої молочарської філії, бо централє, ще передвоєнна, була в Стрії. Робота закипіла!

Якось приходить до канцелярії «Просвіти» й «Рідної Школи» А. Палій і просить до нас у «комірне».

— Сюди вже прибувають селяни, тут уже знаний осередок, якби так і нам тут, кутом, приспособитись? Сюди привозили б готове масло, звідси ми робили б експедицію масла до крамниць! . .

О. Паньчак, і я таки зараз вхїтно погодилися на це. Наші «канцелярїні» столи були такі просторі, що й молочарі — та ще й на початку їх діяльності! — могли приміститись на краї, між «Просвітою» і «Рідною Школою». Найперше, була біганина і шукання, щоб знайти збут на масло. Зайняті «по вуха» були всі: мовчазний Іван Остап'як, постійно енергїчний та рухливий і верткий Андрій Палій, запалений і поспїшний, що від усміху в одну мить попадав у чорну прїрву зневіри, Олекса Лис, розважний і твердий та послїдовний у праці, неподоланий і витривалий Андрій Мудрик. Пригадую собі: А. Палій, завжди чепурно й до смаку одягнений, щоденно виголений, бере під пахву пачку з декількома фунтами свіжїсенського, того препахучого десерового масла — в тих славних цеголках — і, усміхаючись дещо стисненими устами, вимажуючи зграбно палкою, несе те масло до

Квятковського, що мав один із кращих сніданкових «покоїв», чи до іншої такої крамниці, чи й до реставрації, як Гавбеншток. Це ж були перші повоенні кроки «Маслосоюзу»!

В той же час А. Мудрик, узявши свою солідну палицю до руки, загорнувшись — бо ж уже була зима! — у свій плащ, погладивши свою буйну бороду, ходив від села до села й, найперше, своїми доповідями про молочарство, про його потребу й користь для села, для його, села, господарського росту — повчав селян. Плян його діяльності спирався найперше на найсвідоміші села й найкраще загосподоровані — як Викторів, Черніїв, Опришівці, Радча, Посіч, Колодівка, Ляхівці, Богородчани, Сівка Войнилівська й інші. А треба тут підкреслити, що ніяких фондів тоді ще не було, ніхто з цих ініціаторів ніякої платні не брав, ніяких «дієт», ні коштів подорожі, крім залізничного переїзду, не було. То А. Мудрик, лише в крайній потребі «сідав» на поїзд, а звичайно з села до села їхав фірою, а ще частіше — пішки ходив. Харчувався на селі, найчастіше — бо й дуже любив це! — звичайною вареною, з юшкою, картоплею, що скроплювала її господиня смаженою на маслі цибулею. Але омасти А. Мудрик узагалі не любив і як хтось отак йому помастив ту юшку з картоплею, то він у бороду воркнув:

— Ет! Зіпсулисти ми юшку! . .

Постійної своєї квартири А. Мудрик не мав. Та й навіщо, як він постійнісенько був «від села до села!». Як же випало йому так, що прибув до Станиславова, то хоч як уже я запрошував його до себе на нічліг, тут же, в канцелярії «Просвіти», в безвіконному, тісному закамарку за тією ж високою і широкою шафою з книжками, але ж на ліжку, розуміється удвійку — він уперто, крадьки глигнувши за шафу, — бо ж і його манило: бодай раз простягнутись на ліжку! — кавав:

Фото із зб. Ст. Зубаля

Перший Шевченківський концерт, влаштований читальнею «Просвіта» в Пасічній 1930 р. під диригентурою Михайла Вінтонева

— Ні, ні! Я вночі їду ще до Побережа, де мушу бути вже вранці...

І йшов на станцію у Станиславові, брав пів білета до Хриплина й... мав право куняти всю ніч на лавці у почекальні III-ої класи, ждучи... поїзду.

Довідавшись про таку його «їзду», взявся я на спосіб. Тоді у Станиславові був свіжо зорганізувався театр ім. Івана Тобілевича, — режисером якого був Володимир Блавацький, а я був секретарем. Усі «простірні» афіші цього театру були під моїм зарядженням. То я зробив А. Мудрикові таку пропозицію:

— Не будь упертий лемко! Дивись, ціла гора всяких афішів та ще й у різних кольорах! Бери собі одну, дві верстві цих афішів, стели на цьому столі канцелярій «Просвіта-Рідна Школа» і спи — як пан!..

Похилив голову, поміркував, усміхнувся та й каже:

— А бодай же тебе смарувало! Добра вигадка! Ну, хай уже буде так, як ти кажеш. Сеї ночі висплюсь на «Дітях Агасфера»!..

— Тут є до вибору! Можеш спати й на «Візнику Геншель», і на «Білому ведмедеві й чорній пантері», і на «Молодій крові», — до смаку вибирай! — кажу йому.

Освоївшись із цим багатим репертуаром, А. Мудрик, як йому випадало бути в Станиславові, то спав у мене на афішах.

У березні 1924 року відбулись загальні збори централі молочарського союзу в Стрії. На цих зборах зі Станиславова були: проф. Данило Джерж, Федір Глум, інж. Андрій Мудрик, інж. Андрій Палій. На цих зборах до управи централі вибрано: А. Мудрика і А. Палія, першого на урядуючого члена централі, другого на заступника члена управи. І з весною 1924 р. раз на завсіди централія Маслосоюзу покинула Станиславів, залишивши в Станиславові лише свою філію, якої управителем, як не помиляюсь, був тоді Тома Котик.

За час майже одного року пізнав я села, містечка; пізнав трохи не всіх діяльніших громадян повіту — священників, учителів, селян, які завсіди й усюди творять основу й тло просвітньо-господарсько-громадянської діяльності. Пізнали й вони мене. Селяни, пізнавши мене, були до мене щирі й одверті. Часто, без «службової справи», вертаючись із ярмарку, заходили до мене на «кілька слів», а я при цій нагоді «товк» їм просвітню справу. Праця набирала розмаху, пробиваючи собі тривалий шлях.

Дуже хотів би я зробити перелік усіх сіл і містечок, зазначити їх діячів, — але сьогодні, після 30 літ, я не можу вже зробити так докладно, як хотілося б і як треба б зробити. Проте, нарисом, — який декуди й не буде надто прозорий і ясний, — я спробую такий перелік подати.

Найперше, не легко воно нині дати виказ усіх сіл, (докладно за мапою означених по обох повітах, Станиславів—Галич), поступнево до їх більше чи менше успішної діяльності. І в цім випадку я й не стану триматись дуже щільно цієї драбини вартости села з боку його діяльності. Але, як це мені вдасться, то все таки буду старатись дати такий огляд спершу з сіл Станиславівщини.

Думаю, що таки найсвідоміше село була Ямниця: велике й найкраще зорганізоване, добре загосподароване. З нього вийшло багато інтелігенції, багато ж, не скінчивши гімназії, оставалось у селі й працювало суспільно. Багато праці вложив тут довголітній парох, і його діти, о. декан Юстин Гірняк, людина великого знання, культура, дуже тактовна в спілжитті з селом. Працював тут, між іншими, й старий УСС Олекса Катамай, ямничанин. Були тут і інші сільські діячі, прізвищ яких я не пам'ятаю. Свідоме село, хоч менше діяльна була тут читальня «Просвіти», було й Хриплин,

Фото із зб. Ст. Зубаля

*Учасники посвячення нового будинку читальні «Просвіта» в селі Пасічній
3 жовтня 1937 року*

де парохував о. Йосип Раковський, людина діяльна зокрема в економічній ділянці нашого краю, і людина культури. Живу діяльність виявляло село Черніїв. Тут місцеві діячі: учитель Бенеш, господар Казимира, учителька Марійка Згоба і — як не перекрутив я прізвища — господар Шимчук. Не лишалось позаду й село Опришівці, яке видало з себе невсипущого і ревного та незабутнього кооперативного і суспільного діяча, як інж. Ілля Сем'янчук. За молодости багато суспільно працював і Ілля Феношин. Помагав у читальняній праці й о. парох Матейко. У просвітній роботі доволі важкувато рухалась Радча, хоч у кооперативній ділянці це село виявляло живу діяльність. Важко йшла праця, бо й люди вже були дуже зміцнілись, у с. Крехівцях. Надто був там і деструктивно-бунтівничий дух одного з півінтелігентів, чи не Вовчук називався, який був дуже «радикального» наставлення. Проте, завдяки живішим одиницям, селянам, просвітне життя посувалось вперед. Прихильно до цієї діяльності ставився парох о. Іван Ісаїв. Село ж Дрогомирчани, — сусідне з Крехівцями, але вже дещо даліше від міста, — було багато діяльніше і до просвітньої праці багато вхітніше. Гарне, свідоме й діяльне було село Колодіївка; в читальні співпрацювала й родина Шепаровичів, зокрема Омелян, якого ми називали, по-приятельськи «мікрус». Добрівляни ж, село охайне, чистеньке і якесь тихе. Хоч не мало, тоді, своєї інтелігенції, але само вміло собі давати раду в просвітній роботі. Селяни були вдячні, коли, бувало, приїхати до них на збори, сказати доповідь на якусь актуальну тему чи іншу, переважно — історичну. Далі, йдуть села Вовчків, Микитинці, Узинь, Угорники, що дуже шкутильгали, але тримались на поверхні просвітнього життя. До них уподібнювалось і с. Сапогів. Може дещо «замкнено», але діяльно трималося с. Загвіздя. Дуже морально містом підточене було тоді село Паціків; там читальня, за моїх часів, менше, як клигала й нічого не помагали мої переко-

нування, що треба читальню мати не лише на папері... Таке ж було і з с. Чукалівкою — недіяльне. Зате село Хом'яків, хоч і бідне було воно, робило враження правдивих халупників — але щиро привітало ідею: заснувати в них читальню «Просвіти». Моє перебування у цьому селі у читальні, де я мав тоді відповідну доповідь, — після якої поволі-поволі розв'язались язики до довгої, такої нашої тієї хлопської дискусії, — затягнулося до пізньої години ночі. Селянин, що мав мене відставити фірою до Станиславова, просив мене, щоб я переночував у селі, а ранком, ідучи на ярмарок, він відвезе мене до міста. Я погодився. Пішов я спати до того селянина, що був головним ініціатором просвітньої справи. Хата в нього мала, всі в одній кімнаті. Почастував він мене молоком і вареними яйцями. Поклались ми спати — жінка з трьома меншими дітьми на печі, він із двома більшими на постелі, мене ж поклали на лавицю біля вікна. Я бачив, що вони, радо прийнявши мене на нічліг, самі мусіли добре стиснутись. Господар, прізвища якого вже не пам'ятаю, ще довго у-ночі снував мені свої сподівання про розвиток читальні в їх селі.

Ще йдуть села: Пасіка, Вовчинець, Угринів гор. і Угринів дол., Сілець, у яких читальні, при великих зусиллях, краще або гірше лише клигали. Гарно розвивалась читальня у с. Тязеві — селяни вимовляли: Кезів! Учителював тут живий і діяльний та працьовитий Омелян Гірняк — якого гітлерівці у 1943 р. розстріляли, — член тієї численної і діяльної родини, з якої, між іншими, вийшли згаданий о. Юстин Гірняк, Никифор Гірняк отаман УСС, Юзко Гірняк, усі вони рідні брати. Парохом у Тязеві був о. Посацький. Викторів — прегарне, розлоге, велике наше село, де парохом був о. Навроцький; село мало таких діячів як Федір Глум, Олійник, Бибик, Салига. Правда, це село більше уваги присвячувало кооперації, ніж «Просвіті». Постійно діяльні читальні були в Павелчі і Рибнім. Парохом був тут о. Іван Стефанчук, правдивий хлопоман, який своєю поведінкою часто нагадував мені нашого селянина-радикала, галицького покрою. Між іншим, ці два села й були осередком радикального руху, але цей радикалізм був галицького штампу: в пароха погостювати, з хати пароха, разом із парохом, іти до читальні на радикальне віче, тут із пароха поглузувати, в церкву ходити, в крилосі співати, апостола читати й на «попа» поза церквою їхати. Проте, ці села в тих роках, «моїх», дуже гарно розвивались. Багато тут праці вложив місцевий управитель школи, у Павелчі, Василь Кульматицький і ред. Іван Ставничий, який також був запалений освітою села. В Рибнім був інтелігентний і дуже діяльний селянин Качкан, розуміється радикал, дуже милий і в поведінці делікатний, на що я йому часто звертав увагу, що це є проти стилю радикалів. Він із цього жарту сміявся й казав, що наші радикали «ще устаткуються».

Дещо слабувату діяльність проявляли Височанка і Майдан, де парохом був о. Яськевич, який постійно жалівся, що важко селян зрушити. Але подібні були Боднарів та Бринь. Село Боднарів, — де парохом був о. Кочержук, а діячі селяни Шумський, Луцький, Дяченко, Дапраківський, — більше уваги присвячувало кооперації. Бринь, — де тоді був парохом о. Яросевич, людина добра, але не мав настанови до просвітньої праці на селі, а вчителі Придунові в'язав руки польський шкільний інспектор, — тут читальня ледве дихтіла. Таке ж було тоді з читальняною діяльністю і в Ганусівцях, де парохував о. Янкевич, і в Межигірцях, де парохом був о. Дудинський, батько сотника УСС Романа Дудинського. Бувало, коли до цих читалень приїхати, відбути загальні збори, сказати їм доповідь, при тім селяни собі книжки купували, тоді вони, і то все село, були в читальні

Фото із зб. І. Світличного

Свято «Просвіти» у Ямниці 11 вересня 1938 року

й уважно брали участь у нарадах, у дискусії. А поїхав від них просвітній інструктор — діяльність читалень далі шкутильгала. ➔

Приємне і статочне враження робило с. Побереже, де парохом був тоді, як не помиляюсь, о. Шараневич. Тут люди цікавились і часописом, і книжкою, і світові події ними ворушили. Тут, дещо пізніше, наш археолог д-р Я. Пастернак натрапив, і відкопав, на старовинну з XIII століття церкву. Цікаве й діяльне було й містечко Єзупіль. Тут, бувало, збори читальні «Просвіти» були справжнім пописом міщан у дискусії. Виринали всякі проекти просвітньої праці. Але, на жаль, ці проекти кінчились на словах; не було там кому здійснювати їх. Парохи, яких часто змінляли, до читальні не заходили. Був там деякий час адвокат Осип Когут, УСС, але й він стояв осторонь, — як казав, — від тих філософів. Не можна не признати йому рації: справді, таке враження викликало езупільське оточення. Багато кращий, діяльний і працьовитий був Маріямпіль. Але тут виявлялась ота наша, українська прикмета, — яка, щиро сказати, є притаманна й іншим народам, якщо вони були чи є у нашій шкурі, — а саме: як українця притиснули, то з нього виходить позитивний і християнин, і патріот, і людина. Маріямпіль — невеличке, гарне, на скелі над Дністром положене містечко. Населення його було мішане — українське і польське. Не без того, що між тими римокатоликами «поляками» були, трохи не всі, українці, які — при нашій допомозі й польського духовенства — римокатолицизм брали за польськість. Це вже від соток років, що ми ж самі на силу впихаємо всіх римокатоликів у ненаситну пащу польськості, називаючи наших братів, українців-римокатоликів, поляками. Хоч не називаємо поляками ні французів, ні еспанців, ні португальців, ні німців, ні ірландців, ні всіх інших народів, які є ж римокатоликами! Що ж, буває! Укорініться якесь невіжество, абсолютна нісенітниця, — яку, від гайдамаччини зокрема, підтримує «защитниця» православія Москва, а яку нарід, ось, як ми, бере за абсолютну

«мудрість», — і пропали всякі докази й переконування, що це ж невіжество! Та ходімо до Маріямполья. Нашим парохом тоді був великий праведник, шляхетна душа о. В. Мотюк. Наші не мали своєї власної церкви, а якось так від давна завелось, що в нашій церкві правила й наші, і римокатолики, з тим, що наші були там «кутом»; зіпхали їх до ролі пронозів. Іще як попадав парох поляк, для римокатоликів, що був правдивим християнином, то те ділення церквою якось ішло гладко. Як же траплявся польський парох типу «пржедмуржа хржесьціянства», то пропадала тоді згода й любов людей однієї віри. Таким був тоді, у 1923—26, польським парохом славетний ксьондз Босак, типу ксьондза Мйодонського, — що то серед нас «загородову шляхту» організував із ціллю: свідомо розбивати наше життя. Поверсайська Польща мала таких священників, Божих слуг, що на проповідях, у костелі, наприклад — у Дрогобичі, говорили: «Єзусе! Ти-сь церпял, ценжко церпял! Але так ценжко, як Польска церпяла, Ти-сь Єзусе так не церпял!» Або нашим дітям, отим римокатоликам по вірі, а які національно й по культурі були українці, наші ж діти, які іншої мови, крім української й не знали, які в хаті у себе іншої мови й не пробували уживати і лише українською мовою у хаті з батьками й розмовляли, — то цим дітям польські ксьондзи на сповіді за гріхи їх накладали покуту: «Ані едного слова венцей мувиць по руску, навет з родзіцамі!» . . .

Ото ж, одним із рідних синів такої Польщі був і той сердега Босак. Він для римокатоликів у Маріямполі був правдивіським ватажком: усі пакості в церкві, включно з викидуванням наших людей разом із о. В. Мотюком і з утварю церковною, усі пакості в нашій національній діяльності виходили з почину о. Босака. Проте, на диво, наші люди в Маріямполі тримались цупко свого, читальня розвивала свою успішну діяльність, тримаючись щільно, на оці о. Босака, статуту. В просвітній праці живу участь брав й о. Мотюк і його старша доня.

Якийсь контрастний характер мали села судового повіту Галич. І цей контраст виявлявся і в доброму, і в злому. А маю тут на увазі лише момент національно-освітньої діяльності. Тут — або загублене й глухе село, або дуже діяльне й рухливе село. А всі села мали свою якусь незриму патину давнини, якогось консерватизму. Берімо такі села — Курипів і Пукасівці. Люди мудрі, працьовиті, але якісь замкнені, чужоваті. На всі говорення про потребу якоїсь української суспільно-просвітно-економічної діяльності в селі, вони були глухі й німі: лиш головою притакували, в землі — понуривши очі — відповіді шукали, за діло ж не бралися.

Якось, наважився я, у наше свято, довше побувати в цих двох селах. Парохом був тут, на ці два села, Курипів і Пукасівці, о. Корвацький, старий, ще й москвофіл. Була весна. Не пригадую собі як це сталося, — а воно часто таке «ставалось»! — але я, з Галича, йшов пішки до Пукасовець. Ясно й сито-зелено мерехтіли поля, несмілими ще малими хвилями хвилювали озимина й молоденька ярина. По синьому небі на леготі вітру швидко перепливали білі хмаринки. Жайворонки щebetали, а їхні пісні відгомонювали на плесі спокійного, дужого Дністра. Шлях поволеньки сходив у долину, виринули Пукасівці і їх церква. Вже було зполудня. Я зайшов до хати селянина, про якого я знав, що з ним «іще можна б говорити». Слово по слові й, зобережна, я закинув вудку про потребу заснувати в селі читальню «Просвіти». Сидимо таки на подвір'ю цього селянина, на бальках, говорю спокійно, з усякими прикладами, може й годину. А в міжчасі, у думці, сам себе збиваю: адже ж тут, до першої світової війни діяли читальні ім. Качковського, аджеж і цей їх парох імовірно сидів у Талергофі за своє москвофільство,

адже ж тут гуляли оті жорстокі, супроти беззбройних відважні гуни, що називаються мадяри! Твоє говорення — горох до стіни! А мій співрозмовник на це мені в унісон:

— Наші люди не хотять того товариства... Нам хлопам і без того добре...

Такий був вислід моєї місії! Мені аж язик до піднебіння присох у цей теплий соняшний, молодолітній день! Попросив я на це... зимної води й, напившись, попрощався і рушив у дальшу дорогу — на Курипів. Збавлю день, — подумав я, — але, врешті, виясню становище цих двох найглухших сіл.

Поволі, шляхом ідучи, підношусь до гори. Переді мною у молодолітній і запашній зелені виринає село. Тут нікогисінько не знаю, бо й ніхто не знав — кого тут подати мені за довірену особу, з якою можна б було обговорити таку законну і легальну справу, як читальня Т-ва «Просвіта». Нема виходу — направляю мої стопи на приходство. Здалека бачу — біля криниці стоїть молодий чоловік, тягне воду, а очима пасе за мною. Звернувши у ворота, побачив я, що це інтелігент: син, зять, свояк священика? Я так і не довідався. Наблизившись до нього, я просто, увічливо й коротко сказав йому, хто я та чого сюди прийшов; кого б він мені пораяв, щоб я з ним переговорив у справі читальні «Просвіти». Він, не привітавшись зі мною, міряв мене, щось думав, шукаючи відповіді, а врешті почав цідити:

— Знаєте, господине, в нас таких нема, щоб такого общества хотіли...

І так, слово за словом, цідив, що ті краплі води, що по цямрині стікали з відра, швидше скапували й свіжими краплинами, мов дзвіночками, відбивались десь там у глибині криниці на плесі води. Ні в хату не попросив, ні відпочинку не жертвував, а ждав — коли я вже піду собі геть і перестану нудити його моїми: а може так, а може он так? І я, увічливо з ним розпрощавшись та й його довгий погляд на моїй спині стерпівши, відійшов із

Фото із зб. І. Світличного

Свято «Просвіти» у Ямниці 11 вересня 1938. Почесна президія — ред. І. Ставничий, мгр. Михайло Кушнір і д-р Юлій Олесницький приймають дефіляду учасників свята

нічим із цих сіл, пішки в поворотну дорогу до Галича подавшись. Більше до цих сіл мене й не манило, хоча б і тому, що ріст і діяльність інших у повіті читалень «Просвіти» не давали вже мені більше часу на такі безхосенні мандрівки. Я лише для характеристики довше зупинився тут на цих двох селах.

До цих двох сіл подібні були, в тих роках, Дубівці й Дегова. Але, як тут населення було подібне — вдачею і повільністю та тією негативною консервативністю — до Курипова й Пукасовець, то місцевий провід, який тут був у руках о. Василя Медведівського, пароха, і його сина, був незвичайно живий, ідейний та з посвятою. І ці села, зокрема Дубівці, таки прокинулися із свого «княжого» важкого сну. Як кажу: «княжого», то я цим не глузую з нашої княжої доби, покищо — єдиної великої нашої доби, про яку ми сьогодні думаємо, до якої й змагаємось. Але, уважно придивившись тим селам довкола Галича—Крилоса, ці люди дещо інакші душею, вдачею, прикметами, психологією від інших наших людей, селян, Галичини. Дечим вони ще нагадують хіба наших лемків. Вони, ці підкриліські села, їх населення, неначе ще ходили зачаровані саявом того блиску, володіння наших князів; вони, рівночасно, ніби й зачаровані блиском, але й спантеличені та приголомшені погасненням того блиску . . .

Неначе на потвердження цього, можна поставити — розуміється: у мініятюрі! — в приклад село Крилос і сусідні йому села. Від перших моїх відвідин цього села, я побачив, що Крилос, як і всі, й ті свідомі села Галичини, дещо припало отупінням із воєнних причин. Адже, кожна війна приносить своє лихо — застій, відпруження після пережитих страхіть, яке виявляється у формі якогось сну. Але вистачає малий поштовх, спонука ззовні, щоб те село ожило. До цього багато спричинилися такі місцеві додатні умовини. Найперше, парох о. Йоан Гошовський, хоч був він консерватист, русин, хоч нова концепція українства ще не вміщувалась у рямцях його старих поглядів, але він не виступав проти українства, він прихильно ставився до просвітньої діяльності в селі й у всіх селах і присілках його парохії; він приходив на збори до читальні, він заповідав людям про ці збори в церкві від престолола. А якби я, приїхавши в село до читальні, був до нього не заїхав, то це була б для нього велика образа. Жила в нього й учителька, тобто — державний урядовець, Неоніля Білинська, яка також приходила на кожні збори до читальні, яка була для селян порадицею у просвітній роботі. Чимало прислужилися до розрушення просвітньої діяльності в селі й родина Гвоздецьких, іще більше Хмілевські, далі — Боднар, Гречанівський. Із селян найдіяльніший був Федір Кривий. Таке ж рухливе було й Підгороддя і Четвертки. Досить слабо розвивались Козина і Пітрич. Подібно, як Крилос, проявляло своє просвітне життя й с. Комарів, де парохом був тоді о. Ставничий. Успішно й гарно розросталось просвітне життя у Залукві, де жив із своєю родиною інж. Терпиляк, а парохом був о. Чолій.

Ще вернімось у той «кут»: Курипів і Пукасівці. За Куриповом лежить село Суботів — просторе, гарне, українське село. Своім побутом, типами селян воно дуже наближалось до підкиївських сіл. Тут читальня «Просвіти» розвивала свою діяльність постійну і живу. Багато спричинялось до цієї діяльності те, що тут жив господар, багач, Трач; культурний і свідомий селянин, який не цурався й політики і своїм політичним поглядом випередив на багато років УНДО. Мав він велику родину. Його доньки ходили в Станиславові до школи, у Ваєиліянок. А на вакації, вернувшись у село, вони разом із шкільними приятелями, що в них усе літо гостювали, відда-

Фото із зб. М. Дем'янчука

Учасники Загальних Зборів Філії Т-ва «Просвіта» в Надвірній 1938 або 1939 року

вались і просвітній роботі. В колі діяльності Суботова, жило просвітньо й село Перлівці, як не помиляюсь уже рогатинського повіту. Це село дихало спокійним, затишним життям над могутнім і тихим плесом Дністра. Все село поринало в зелені садів і в соняшній синяві неба. Учителювала тут працююча Оля Костишин.

За Пукасівцями приходять село Блюдники. Було це свідоме село й дуже діяльне. А ще до того — чи не в 1924 — прийшов туди на пароха о. декан Самотулка, який мав сина, що всеціло віддавався просвітній праці, а зокрема організуванню «Сокола». Живе й діяльне було с. Темерівці. Був там парохом о. Володимир Барановський, а в нього гарна й велика — на жаль: трагічна! — родина. Читальною роботою найбільше цікавився сам о. парох і його донька Дарка. І життя читальні добре розвивалось, поки сини, Роман і Ярослав, не стали, — скінчивши в Станиславові українську гімназію, — спершу старший, Роман, до діяльної й надто вже живої праці в УВО, а пізніше, після 1929, в ОУН. З тієї хвилини, коли вони стали конспіраторами, діяльність читальні «Просвіти» стала така жива, що була «за-жива»; і систематична, статутова праця не могла вже розвиватись нормально: як не конспірація, а з нею провокація, то польська поліція влязла в читальняні . . . статути. А дуже зашкодила життю читальні «Просвіти» ота славна стрілянина, — восени 1924 — в ночі, через вікна з приходства до польської поліції, що — після нападу на поштовий амбулянс під Калушем — облягала приходство, бо — казала поліція — там скрились були нападники на той амбулянс. — Село Селище, положене серед лісів, вище від Темерівців, приналежне до парохії у Темерівцях, неначе цікаво і скрито зазірало на діяльність читалень Блюдник і Темерівців, напевно підсміхаючись на прикру і влізливу пронизливість польського поліціанта в ті читальні на концерті в роковини Шевченка, але напевно й подивляючи тверду поставу провідних селян і пароха, що «ці роковини ми маємо статутове право відбути». Але само село Селище не проявляло якоїсь живішої просвітньої діяльності. А правду сказати — ніякої діяльності тоді там не було. В'їжджаючи в те село, інколи, я здалеку бачив, як малі хлопчаки, — що вже видно знали

про мій приїзд, — на мою появу на вулиці зникали з воріт, як дикі й неосвоєні пташки. А я тоді пригадував собі: так і я, ще малою дитиною, зникав і ховався у кутку під постелею на появу австрійського, у жовто-жасним із золотим шпiцом шоломі, на вулиці села Зазамку; бо це була велика подія — австрійський жандарм з'являвся у селі раз на пів року!..

Повільно діяли читальні в селах Колодіїв і Дорогів. У першому селі був дуже ідейний учитель і вчителька, прізвище яких я зовсім забув, але не забув їхніх шляхетних та ідейних наставлень до просвітньої діяльності. Але зрушити ці села до більшої активності — крім загальних зборів — не було легкою справою. Важкувати діяльністю були тоді села Лани і Водники.

Спокійно і безгаласно, але й дуже кволенько діяла читальня в с. Тумир, де було декілька свідомих, але не дуже діяльних селян. Уже живіше виявляла свою діяльність читальня у с. Тустань, — де парохом був о. Дольницький, де цікавився читальнею учитель Гева, — і с. Семиківці. Велике село Деліїв дуже гарно розвивалося у просвітній діяльності, а згодом і в кооперативній. Тут парохом був о. Гарасевич. Сам він був дуже діяльний і культурний діяч. Узагалі — уся його родина робила враження людей правдивої культури духа старого роду, делікатности в поведінці, щирі й товариські. Й діти о. Гарасевича, син і доня, підрісши, брали участь у громадсько-просвітній праці у селі. Працював у Деліїві, як молочар-кооператор, Євген Скалш. Із селян діяльні були Найдичі й інші, прізвища на жаль, вже забув.

Кінчаки старі й Кінчаки нові, села не малі та й не бідні, важко було їх — за моїх часів — зрушити до якоїсь діяльності, просвітньої чи економічної. Подібне було й село Кремидів. Правда, це село було в руках декількох національно-здеморалізованих типів, які були правдивою закалою села. Вони, ці типи, слухали польську поліцію, то місцевого мельника, що з поліцією добре жив. Парохом був о. Шкроміда — чесний і працьовитий у церкві.

Фото із зб. М. Дем'янчука

Хор читальні «Просвіта» в с. Хом'яків з диригентом Дарією Гаврилук в 1930-их рр.

Фото із зб. Ст. Бриндзєя

60-річчя роковин смерті Т. Шевченка 1921 р. в читальні «Просвіти» в Товстенському. На фото (посередині) місцевий парох о. Іван Блавацький

але до громадської роботи — через вище згадані умови не мішався. Зате його син, здавши гімназійну матуру, став цікавитись селом, почав і селян спонукувати до живішого зацікавлення просвітнім життям. Перед моїм виїздом із Станиславова, Кремендів уже був прокинувся.

Погано йшла справа з просвітньою діяльністю у самому Галичі. Міщани — були важкі й справи «Просвіти» їх зовсім не «чіпались». Парохом був о. Винницький, старої «дати» людина, а на нього гляділо й усе наше міщанство. Сотрудник і катехит — які там були в роках моєї праці — не зважувались виходити з рейок свого настоятеля. Була там діяльна родина Яновичів, — свояками д-ра В. Яновича, як мені це відоме, не були, — але й їм не приходилось легко проламати перші льоди в цім, колись столичнім, нашім городі над Дністром. Мовчав і маленький, чарівний своїм положенням присілок Сокіл. А Святий Станіслав — це була польська колонія.

Передмістя Станиславова — Книгинин-Місто, Книгинин-Гірка, Книгинин-Колонія вели доволі живу діяльність. Врешті, їх діяльність сягала широко, бо вони брали живу участь у всякій національній діяльності самого міста Станиславова.

В усіх читальнях «Просвіти» — в повітах Станиславів-Галич — діяльність охоплювала тоді усю свою статутом передбачену програму. Щорічні збори, доповіді своїх або запрошених із міста діячів; доповіді на всякі теми, переважно для села практичні, що їх виголошували просвітники, агрономи, лікарі, правники, кооператори й організаторки жіноцтва. Тоді, після першої світової війни, на початках діяльності філії «Просвіти», це вже був чималий осяг. Правда, по моїм від'їзді, коли прийшла «нова мітла», коли вже було коло чого працювати, коли в кожному селі вже була читальня, дуже

діяльна чи й слабше діяльна, але діяла, тоді ця праця була скоплена в сильні і зручні рямці системи, пляну. За моїх часів, крім тих різних викладів і доповідей, були й курси для неграмотних, бути читальняні театральні гуртки, хори. Читальні давали в себе, або й гостинно виїжджали на сусідні села, театральні вистави, концерти, — інколи дуже вдатно. Таким чином, при такій праці виростали на місцях нові просвітянські сили. Приходила необхідність набувати площі, будувати сільські народні доми, в яких — розуміється — була звичайно театральна зала, у яких і громадилося усе просвітне і кооперативне життя села. Де ж іще не було такого будинку, там вистави чи концерти відбувалися у stodoli; дорослі сиділи на лавках, а дівчата — на подрах, у заліску, то з-побіду стріхи витріщувала очі. Одне з перших сіл, що збудувало такий Народний Дім, по першій світовій війні, була Ямниця. На відкриття цього дому виставлено драму «Ой, не ходи Грицю». Головні ролі, як собі ще дещо пригадую, грали: найстарша доня о. Юстина Гірняка, учителька з Битькова біля Надвірної «Марусю», Олесь Катамай «Хому», автор цих спогадів, розуміється, «Гриця»; грали тоді й дві сестри Скочдополовні і Оля Левицька, ці три зі Станиславова.

Пригадую собі, що вистави й концерти найчастіше улаштовували: всі три Кнігинини; далі — Єзупіль, Маріямпіль, Побереже, Боднарів, Вікторів, Микитинці, Блюдники, Суботів, Деліїв, Залуква, Крилос, Черніїв, Опришівці, Колодіївка, Крехівці, Сілець, Угринів Гор., Павелче, Рибне, Хриплин, Дубівці, Майдан, Темерівці, Угорники, Загвіздя, Тязів, Вовчинець, та Сапогів. Не смію твердити, що я не пропустив якогось села в цьому списку активних сіл. Діяльну участь у набуванні площ, у будові нових домів, в організуванні культурних імпрез брала, звичайно, місцева інтелігенція — парох, учитель, а також молодняк, що виріс на селі, а вже, скінчивши гімназію, студіював на високих школах, тоді — на тайному українському університеті у Львові. Ці інтелігентні сили були духовим рушієм села, а їм до помічі ставали молоді селяни, господарне парубоцтво та дівчата. Де ж не було цих рушійних сил — ні сільських, ні міських — там просвітне життя ледве дихтіло, а то й зовсім не проявлялось.

«РІДНА ШКОЛА», ЇЇ ШКОЛИ, ФІЛІЇ І КРУЖКИ

Діяльність заснованого ще 1881 року у Львові Руського Товариства Педагогічного, яке 1912 р. змінило свою назву на Українське Педагогічне Товариство і з 1926 р. на «Рідна Школа» — Українське Педагогічне Товариство, поширилася з початком 20-го сторіччя також на Станиславів із Станиславівським повітом та близькими до нього повітами.

Засновано Філію Руського Товариства Педагогічного у Станиславові вже 1901 р. Із статті Ф. Олесницького, надрукованої у львівському «Народному Слові» з 30 грудня 1909 р., відомо, що в грудні того ж року започатковано цикл доповідей у «Руській Бесіді» для інтелігенції і в «Руській Хаті» для міщан. В 1910 р. головою філії був проф. Гнат Павлюх і тоді ж вирішено у співпраці з існуючим у Станиславові комітетом «Рідної Школи» заснувати приватну народну школу ім. Маркіяна Шашкевича. Зреалізовано це рішення шойно 1912 р. Діяла ця школа, як і засновані Станиславівським Кружком Українського Педагогічного Товариства 1919 р. приватна учительська чоловіча семінарія і 1920 р. приватна дівоча гімназія УПТ, протягом десяти років по різних чужих домовках, аж поки 1923 р. не започатковано будови власного дому «Рідної Школи». Історія цього десятиріччя утривалена у вмурованій 3 червня 1923 р. під наріжний камінь цього дому грамоті, що її текст надруковано у виданім того ж року Народному Календарі Видавництва «Бистриця» на 1924 рік:

«З роком 1910 зачинає Виділ тодішньої філії руського Товариства Педагогічного в Станиславові під проводом голови Гната Павлюха в злуці з комітетом «Рідної Школи» реалізувати постанову § 3. статута, а саме закладає приватну народню школу ім. Маркіяна Шашкевича.

Інж. Іван Мирон, тодішній голова «Сокола» в Станиславові, а в 1918 і 1919 рр. Державний Секретар шляхів Західної Области Української Народньої Республіки дав перший почин до будови домівки для школи Шашкевича.

В р. 1913 добудував Сокіл до свого дому при вул. 3-Мая ч. 18 при фінансовій допомозі Комітету «Рідної Школи» дві шкільні салі і канцелярію для сеї школи. В р. шк. 1917/18 приміщено Школу Шашкевича в будинку державної української гімназії, в р. 1918/19 перенеслася школа Шашкевича до школи ім. Чацького. За української Влади переіменовано школу ім. Чацького на школу імени Шашкевича і в сей спосіб перетворилася школа Шашкевича на державну школу. В р. 1919 перенесено школу Шашкевича знову до будинку держ. укр. гімназії, де вона містилася до червня 1922 р. В р. 1922 кураторія Львівського шк. округу усунула школу Шашкевича з будинку державної гімназії. Від вересня 1922 повернула

Фото із зб. В. Феданкова

*Учительський Збір й учні IV-ої класи вселюдної школи Українського Педагогічного Товариства ім. Шашкевича у Станиславові 1922 року.
Учителі (зліва): Іван Повх, о. Михайло Менцінський, Анастасія Ластовецька, Петро Самоверський — директор школи, Володимир Феданків — господар класи, Юрій Кучер, Володимир Т. Пеліх*

наша школа знову до своєї первісної домівки в будинку Сокола. В 1919 р. заснувала Старшина Кружка У.П.Т. в Станиславові прив. учит. мужеську семинарію, а в р. 1920 приватну дівочу реальну гімназію, а школа Шашкевича виросла до 8 відділів. Брак приміщення приватних шкіл УПТ міг спричинити їх упадок. Щоби до цього не допустити, рішилася Старшина Кружка УПТ мимо невідрадного матеріяльного положення на будову нового будинку.

Українське громадянство Станиславова і краю поспішило радо з допомогою «Рідній Школі» і системою виклику трійок, дорогою субскрипцій і постійного вплачування 1% від місячних доходів вложило від квітня 1922 р. таку квоту, яка вистала на закупню будівельного матеріялу крім дерева. Загальні Збори філії Краєвого Т-ва «Сокіл» в Станиславові рішили дня 28 марта 1923 р. дарувати кружковий У.П.Т. під будову дому «Рідної Школи» зі своєї реальности при вул. 3-го мая ч. 18. площу 30 м довгу. 28,60 м широку, та забезпечили до неї доїзд через свою реальність.

Дня 19 мая 1923 р. в день Многострадального Йова почато будову по плянам Ст. Бернарда під технічним проводом інж. Володимира Дутки і Ярослава Білинського. Будову поручено будівничому Петрови Крукови.

Дня 3 червня 1923 р. доконано чину посвячення і заложено угольний камінь при здвизі великого числа українського Громадянства. Фундаменти благословив о. д-р Іван Фіголь в асисті 12 духовників. Старшина Кружка Українського Педагогічного Товариства в Станиславові. Печатка і підписи Виділу».

Згідно із звітним «Рідна Школа — Українське Педагогічне Товариство — Діяльність за адміністраційний рік 1925—1926» (Львів, 1926) у народній школі ім. М. Шашкевича було 7 клас із 195 записаними учнями, 4 учителями і 3 вчительками. При школі існувала кооператива, що її вели самі учні. Про учительську семінарію згадки в цьому звітному немає. Станиславівська приватна дівоча гімназія «Р. Ш.» мала 7 клас із 178 учнями. Фахово-доповнююча ремісничо-промислова школа діяла під керівництвом Осипа Копаницького і в ній вчилу безплатно 17 учителів.

Кружок «Рідної Школи» ім. М. Шашкевича у Станиславові діяв з правами повітового на увесь Станиславівський політичний повіт. Членів було 504. Головою був д-р Іван Волянський, заст. голови Пушкар, секретарем Дмитро Макогон і скарбником Дмитро Загайкевич. Канцелярію провадив урядовець Олександр Панчак. В Чернівці існував Кружок Р. Ш. ім. І. Франка із 36 членами під проводом Йосифа Жолинського і в Ямниці Кружок Р. Ш. із 195 членами під проводом о. Юстина Гірняка.

У Богородчанах того ж року діяв Кружок Р. Ш. ім. М. Коцюбинського із 88 членами, в тому числі: 20 селян, 23 міщан, 13 учителів і 6 священників. Головою був о. Антін Рудницький, секретарем д-р Осип Когут. Канцелярія була приміщена в домі «Просвіти» і її вів Михайло Семенів. Кружок у Солотвині мав 65 членів. Головою був д-р Гриць Винницький і секретарем Антін Яцків.

фото із зб. Ст. Бриндзєя

*Рідношкільне свято у Станиславові 1929 р.
На трибуні президія свята і почесні гості*

Фото із зб. Ст. Бриндзея

Учасники Рідношкільного свята 1929 року під час Богослуження

В Калуші існував Кружок Р. Ш. ім. І. Франка із 158 членами, в тому числі: 44 міщан, 40 учителів, 15 прив. урядовців, 11 держ. урядовців, 10 священників і 8 селян. Головою був дир. школи Онуфрій Курдидик, секретарем дир. Повітового Союзу Кооператив Ярослав Рубчак. На власність Кружка була заінтабульована частина реальности дарована П. Теницькою. У Войнилові Кружок Р. Ш. засновано в червні 1925 р. під проводом о. Софрона Івантишина, як голови і Петронелі Попович, як секретаря. Усіх членів було 37.

В Надвірній діяв Кружок Р. Ш. з правами повітового на судовий повіт складений з 18 громад. Усіх членів було 91, між ними 24 учителі і 2 священники. Головою був д-р Іван Саноцький, секретарем Микола Грегораш. Кружок мав власну реальність із 4-кімнатним домом і городом при вул. св. Володимира. В Делятині існував Кружок Р. Ш. із засягом діяльності на Делятинський судовий повіт під проводом д-р Осипа Левицького, як голови, й Остапа Бехметюка, як секретаря. Під керівництвом Кружка працювали приватні курси народної школи із 3 клясами та 46 учнями. Учив О. Бехметюк. Курси мали приміщення в Українській Касі.

У Товмачі розгортав діяльність Кружок Р. Ш. ім. Т. Шевченка з правами повітового на суд. Товмацький повіт. Усіх членів було 77: селян — 41, міщан — 9, священників — 5, нар. учителів — 5. Головою був о. Зеновій Кисілевський, заст. голови д-р Іван Макух, секретарем — М. Пачковська. У Тисьмениці діяв Кружок Р. Ш. ім. І. Франка із 30 членами, між ними 7 селянами, 6 міщанами і 2 священниками. Голова — д-р Ярослав Шипайло, секретар — й урядовець канцелярії Кружка Павло Микитин. У Стриганцях існував Кружок Р. Ш. ім. Т. Шевченка із 30 членами, під проводом о. Софрона Левицького — голови та Сильвестра Батюка — секретаря.

Якщо йде про шкільництво Станиславщини в останніх роках перед війною, то, згідно із звітним «Стан і діяльність Рідної Школи» 1936—1937» (Львів, 1938), у Станиславові працювала далі вселюдна 7-класова школа у власному домі «Рідної Школи» при вул. 3-ого мая ч. 18, як також дівоча гімназія Р. Ш. та фахово-доповнююча ремісничо-промислова школа. Для дівчат із дів. гімназії діяла у Станиславові Бурса Р. Ш., приміщена в окремому винаймленому для тієї цілі мешканні. Жило в бурсі 10 до 11 дівчат. В згаданому часі діяло на терені всього Станиславівського воєводства 183 дитячих садки із 7 345 дітей.

В 1930-их рр. місцеві Кружки Р. Ш. об'єднувалися в Повітових Союзах Кружків Р. Ш., які й координували їхню діяльність. Згідно із звітним Головної Управи за 1937—1938 рр. (п. н. «На власних силах», Львів, 1939), в названому адм. році діяв під проводом д-ра Костя Воевідки Повітовий Союз Кружків Р. Ш. у Станиславові. Охоплював цей Союз два політичні повіти — Станиславівський і Товмацький і п'ять судових: Богородчани, Станиславів, Отинія, Тисьмениця і Товмач. У Станиславівському повіті діяло 53 Кружки і в Товмацькому 39 Кружків, разом 92. В діловому році були засновані 3 нові Кружки: в Озерянах й Олешині, Товмацького пов. і в Гуті Старій к. Майдану, Станиславівського пов. В самому Станиславові з передмістями існувало 5 Кружків. У Старих Богородчанах — 2 Кружки, один на Скобичівці, другий на Зарічу.

Збільшилося видатно членство Кружків: Княгинин-Колонія 113 членів, Підпечари 123, Ямниця 134, Богородчани 185, Скобичівка 105, Іванківка 102, Угорники 94, Рибно 104, Лисець Старий 87. Усіх членів 49 Кружків, Станиславівського повіту, які звітували із своєї праці, було в 1937/38 рр. 3 116.

Фото із зб. І. Попеля

*Перше Причастя учнів Рідної Школи ім. М. Шашкевича
в 1936 р. Посередині о. катехит Менцінський*

Праця Кружків розгорталася головним чином в таких ділянках, як матеріальне забезпечення шкіл Р. Ш. у Станиславові, збирання пожертв на Рідну Школу, організування й ведення дитячих садків тощо. Деякі із Кружків проявили ініціативу для поглиблення виховної праці. Кружки Р. Ш. в Чернівці і Підпечарах заактуалізували питання творення батьківських гуртків. Кружки у Чернівці і в Лисівці започаткували акцію допомоги вбогій шкільній молоді — грошми на шкільні оплати, стипендіями, одягом, книжками тощо. Вісім Кружків — Богородчани, Скобичівка, Ли-сець Старий, Горохолина, Княгинин-Колонія, Гірка, Сілець та Майдан зорганізували бібліотеки для дітей і молоді. 17 Кружків влаштували в шк. році 1937—1938 26 сходин з доповідями на різні теми. Чотири Кружки влаштували 9 національних свят. Драматичні гуртки окремих кружків дали 58 вистав, здебільша п'єс історично-виховного змісту. Багато Кружків влаштували спільні сходини (просфори, свячене), як також забави.

Канцелярія Повітового Союзу Р. Ш., яка була виконним органом його ради, вдержувала зв'язок з Кружками по містах і в селах з допомогою поїздок на загальні збори, організаційних анкет та люстрацій. В адм. 1937—1938 році відбулося 143 поїздок, з того числа 97 припадало на Станиславівський повіт, решта 46 на Товмацький повіт. Не враховано в ці числа поїздок для перевірки дитячих садків. Старшини Кружків відбули 2972 засідання. Обговорювано справи виховні, освітні, організаційні та збірок.

Наймолодшим із усіх Повітових Союзів Кружків «Рідної Школи» був у 1937—1938 роках Союз у Калуші. Заснований в серпні 1938 року, він об'єднував 34 Кружки Р. Ш. на терені Калущини із 1 631 членом. Головою Союзу був дир. Степан Загаєвич. Найсильнішим із Кружків в цьому Союзі був Кружок у самому Калуші, з бібліотекою, яка нараховувала 2 440 книжок для старших і 403 для молоді. Бібліотека була відкрита три рази в тижні. У звітному часі з неї скористали 423 читачі, які прочитали 5 437 книжок.

Фото із зб. І. Попеля

Учителі й учні кол. Рідної Школи ім. М. Шашкевича,
в 1941—1942 рр. Школи ч. 5. Посередини директор — Марія Голуб

Просфора для членів і прихильників Рідної Школи ім. М. Шашкевича 1938 року

Фото із зб. І. Попеля

«УКРАЇНЬСЬКА БЕСІДА» У СТАНИСЛАВОВІ

Для товариського життя української інтелігенції Станиславова існувало касинове товариство «Українська Бесіда», членами якого була майже вся інтелігенція міста й околиці: священники, учителі, кооператори і їхні родини.

Від початку 1919 р., коли мого чоловіка Федора покликано з Поділля до праці в уряді УНР до Станиславова, ми постійно жили у Станиславові до 1940 року.

З т-вом «Українська Бесіда» в'яжуть мене милі спомини. Спочатку була я рядовим членом, відтак увійшла до управи. Через 15 літ виконувала я різні обов'язки, як член імпрезової секції, або господині імпрез, що їх влаштовувало наше товариство.

Думаю, що найбільш оживлене життя відбувалося на «Бесіді», не тільки в суботи і неділі, коли там відбувалися бали, вечерниці, музичні концерти, літературні чи чайні вечори, зустрічі Нового Року-Маланки — але й у будні — кожного дня — для різних уподобань членів були різні приємності, та розваги, як теж для впроваджених ними членів родини і гостей.

«Бесіда» мала приміщення у прекраснім апартменті при вулиці Голуховського ч. 22 у «Народнім Домі», який збудували «старорусини» для себе, а за української влади цей дім перейняли українці. Льокаль «Бесіди» мав кілька малих кімнат і дві залі: одна менша була уживана на читальню, а друга більша на імпрези і бали. У залі-читальні був великий стіл у довжину застелений зеленим сукном, а на нім безліч газет; по кілька чисел щоденників, як «Діло», «Новий Час» і інших журналів різних політичних напрямків. Було кілька польських та німецьких газет, різні тижневики та місячні журнали. Любителі усяких новин і вісток мали великий тут вибір і приємність почитати, бо ж не всі були спроможні передплачувати дома стільки часописів. Кожного вечора була тут повна зала читачів, м. ін. багато молоді, що за виказкою могли завжди приходити до домівки. Співоче Т-во «Боян» мало своє приміщення на «Бесіді» — і там відбувалися що тижня проби хору.

Станиславівська «Бесіда» була дуже гостинна для бездомних товариств. Переважно безкорисно відступала вона кімнати на засідання товариств, чи принагідних комітетів для різних національних свят, академій та концертів. Для нашої молоді-студентів — це був правдивий притулок: домівка «Бесіди» була завжди повна молоді — користали з читальні, мали свої засідання, наради чи навіть тайні сходини, бо поліція мало цікавилася касиновим товариством, бо це не було політичне, чи партійне товариство, а тільки для оживлення товариського життя.

В часі пацифікації домівка «Бесіди» відіграла теж свою ролю для тайного комітету помочі політичним в'язням. Студенти приходили нібито до

читальні «Бесіди», відтак з мого помешкання (на другім поверсі над «Бесідою») забирали пачки з харчами, що їх приготувляли молоді дівчата-членки Союзу Українок, незаметно виходили одинцем до поблизького суду, до тюрми й передавали пачки для в'язнів ніби від родини, кожного тижня у п'ятницю. Для того було заангажовано до помочі багато молоді, бо у перших днях по пацифікації було понад 80 арештованих у різних місцевостях станіславівського повіту. Наша молодь жертвенно помагала політичним в'язням. Харчі теж тайно доставляли наші купці (не пам'ятаю всіх прізвищ), пекарі — Ґалярник, Вишницький і Народна Торговля — безкорисно.

Домівкою «Бесіди» користувався також Союз Українок, який провадив у ній дитячий садок. Це тривало не цілий рік, бо кураторія закрила цей садок, мотивуючи заборону його вести браком фреблівської вчительки.

Для любителів гри в карти були чотири столики, де наші панове по трудах сходилися на преферанса, тарока чи віста. Карти були для вжитку членів за оплатою в користь «Бесіди». Часто на суботу чи неділю з дальшої провінції з'їздилися гості для інтересної гри зі станіславівськими картярями. Коли мої думки у тодішні часи при «Бесіді», не можу поминути довголітнього службовика т-ва п. Бойчука і його дружини, які мали мешкання при льокалі «Бесіди». Обое Бойчуки вдержували домівку в надзвичайнім порядку — усе усмінені та привітні до всіх, з ким зустрічалися. Не одну нічку посвятив п. Бойчук, щоб «картове» не пропало для «Бесіди».

Хто і коли заснував це клубове товариство «Бесіду»? Зі споминів д-ра Теофіля Окуневського знаю, що коли в 1884-ому році прийшов вір, як адвокатський конципієнт до Станіслава — товариське життя було тільки по приватних домах. Тодішні чільні українці бажали десь сходитися для забави і виміни думок. Ініціатором заснування касина був таки сам д-р Окуневський, незвичайно добрий організатор та товариська людина. Він склав перший статут Товариства і заснував його при помочі проф. Желехівського, проф. Леоніда і Романа Заклинських, адвоката Мелітона Бучинського, дир. Чачковського, директора реальної школи Левицького, Софрона Недільського (пізнішого директора гімназії в Коломиї), комісара Чорненського, проф. Кумановського, урядовця карного дому Білика (він заснував пізніше хор при «Бесіді»). Всі вони стали першими членами «Бесіди». Зі священників першим членом «Бесіди» був о. Василь Ільницький парох Підпечар.

Припускаю, що т-во «Бесіда» у Станіславові було засноване в 1888 році, бо з оповідань моїх батьків виходить, що у тому часі, як мої батьки жили у Тисьмениці (батько на першій посаді, як сотрудник), їздили на забави до касина у Станіславові — це очевидно була «Бесіда».

Пам'ятаю декого з другого покоління основників «Бесіди»: о. Клима Кульчицького (зять о. Ільницького) і його дружину Антоніну, тодішню голову т-ва Українських (Руських) жінок, радн. Івана Карановича, (який був якийсь час головою «Бесіди») і його жінку Марію — вони брали активну участь у товариському житті, радн. Степана Дрогомирецького з дружиною Іриною, інж. Комаринського з дружиною, сестру і брата Котелів, радн. суду Кульчицького з дружиною Теофілею — завзятою тенісисткою (батьки нашого вченого д-ра Олександра Кульчицького), суддю Клима Кульчицького з дружиною, визначного правника, радника Дирекції Скарбу, Чачковського, сина засновника «Бесіди», суддю Барановського, що його жінка була діяльною теж у «Просвіті», нотаря Гузара, батька Ярослава, урядовця Зем. Банку, і діда о. Любомира, першого пароха в Кергонксоні, Н. Й., о. Турчмановича

з дуже товариською жінкою і її сестру п. Мардеровичеву, вдову по священникові, о. Березовського з жінкою Амалією, о. З. Шепаровича зі 6-ма синами, о. Шмериковського з дружиною — здібною режисеркою театральних вистав улаштовуваних членами «Бесіди» (батьки нашої п'яністки і співачки Іванни Приймової і діди Роми Прийми-Богачевської). Її наступницею була п. Кичунова, жінка учителя української гімназії, яка після 1-ої світової війни влаштувала різні театральні імпрези.

Довгі літа головою «Бесіди» був прокуратор Григорій Онуферко. Дуже товариський і елегантний, придумував всякі розваги для членів товариства, був всіми люблений. Після нього був головою д-р Ярослав Грушкевич, добрий опікун товариства, витрачував багато свого часу для нього, хоча у лікарів вільного часу від лікарських обов'язків залишається небагато.

Згодом головою був інж. Володимир Дутка — це вже останній голова до Другої світової війни, коли то всі наші товариства й установи перестали існувати.

В році 1935 «Бесіда» мусіла перенестися у скромніше приміщення. Український Народний Дім програв судовий процес, що тягнувся довгі роки. Суд признав «старорусинам» право власности до цього дому, бо вони його збудували для себе.

З того часу «Бесіда» примістилася у скромній домівці при вулиці Собіського, де мала одну більшу залю, в якій відбувалися і надалі в час карнавалу чайні вечори з танцями щосуботи, щоб не витрачувались батьки на дорогі бальні сукні, а наші дівчата, одягнувши вишивані блюзочки, виглядали прегарно і бавилися цілу ніч за вступом 1 зл., а в буфеті продавалося все по 10 гр. Оркестра — п'ять жидів — грала за 25 зл. до 4-ої години ранку. Цими популярними вечірками займалася імпрезова секція, до якої належали: мгр. Осип Крушельницький, мгр. Домбровський і я.

Була це вже кінцева діяльність «Бесіди» у Станиславові, коли то наша молодь гуртувалася між своїми і під опікою старших.

З віддалі літ приємно згадую мою працю в управі «Українська Бесіда» і водночас глибоким жалем сповняється серце за всіх тих членів т-ва, що їх знищила війна жорстокими руками одних і других окупантів.

СЛІДАМИ МИНУЛОГО

Спогади про працю жіноцтва в Станиславові

Починаючи оцю мою розповідь, я свідому, що це буде неповна праця, не дасть вона точного образу того, що навіть на моїх очах проробило організоване жіноцтво нашого міста, всім нам дорогого Станиславова, та околиці. Читачів прошу не трактувати цієї розповіді, як документ часу, бо написати такий, я не була в силі. Користуючися власною пам'яттю, я не могла з перспективи такого довгого проміжку часу дати повного образу громадської праці жіноцтва Станиславова й околиці. Вправді допомогли мені листи зі спогадами деяких жінок, що їх прізвища і слова наводжу в цій моїй праці. Найбільшу допомогу для написання цього спогаду дала мені пані Софія Олесницька, довголітня суспільно-громадська діячка, та голова Філії Союзу Українок в Станиславові протягом кількох каденцій. Також великою допомогою була мені хроніка, яку провадила від 1934 на підставі рішення Виділу Філії Союзу Українок в Станиславові, відома громадянка бл. п. Амалия Рублева. Ці її записки допомогли мені усистематизувати мої спогади за роками.

Пишу ці спогади за намовою п. С. Олесницької, яка зобов'язала мене до цього і на протязі двох років прислала мені листи зі зауваженнями до теми. Я вдячна невимовно їй за це, як і всім тим жінкам, які не жаліли часу написати мені про те, що вони ще пам'ятають. Про кожен з них згадую і наводжу їхні слова.

Моя пам'ять про працю організованого жіноцтва в нашому місті сягає дуже далеко в мої дитячі роки, коли то моя покійна Мама, Марія з дому Чорненко-Скождополь, була довголітньою секретаркою тоді ще Т-ва «Руських Женщин», яке в пізніших роках, коли я вже працювала в громаді, два рази міняло свою назву. За моїх дитячих років були головами Антонія Кульчицька, дружина пароха Підпечар, а потім Емілія Сабатова, мати директора української гімназії.

Отже, як кажу, тому, що моя мама була у Виділі Товариства, то всі справи громадського порядку, відбувались, так би мовити, «на моїх очах».

Авторка

Заснування товариства «Руських Женщин»

Ми мусимо бути горді, що саме в нашому місті постало перше жіноче товариство в Україні. Сталося це 8 грудня 1884 року, коли то Наталія Кобринська, з видатною допомогою Івана Франка — заснувала «Т-во Руських Женщин», яке «блискуче і з тріумфом» (Ірена Книш «Смолоскип у темряві»)

поклало твердий ґрунт для розвитку українського жіночого руху в Галичині. Його перші завдання — самоосвітня праця над жіноцтвом — дають дуже скоро гарні овочі. Не зважаючи на критичне ставлення чоловіків до «революційних діл» жінок, праця посилювалася.

Першою головою була Наталія Кобринська, її заступницею Аделя Желехівська, й у Виділі були Софія Бучинська, Катерина Винницька, Емілія Ничаївна, Іванна Остерман, Євгенія Порайко. День 8 грудня 1884 р. поклав сильні підвалини під жіночий рух Галичини. Першою поважною спробою праці зорганізованих жінок були пляни Н. Кобринської видавати жіночий журнал. Одначе видавничі пляни не завершилися успіхом. Т-во «Руських Женщин» знеохочене поставою назадницького ширшого загалу, яке неприхильно ставилось до того, що І. Франко, такий революціонер і радикал, цікавився жіночим рухом, та пляном видавання журналу, охолело у праці й у своїх плянах. Рік пізніше вирішено видати Альманах, де були б поміщені твори жіночого пера. Це спонукало багато наших жінок, що крилися з умінням володіти пером, до виявлення себе. Це вже була справа ширшого діяння. Н. Кобринська нав'язала живий контакт з жінками центральних і східніх українських земель, де жіночий рух дав багато самостійно думуючих і діючих жінок. І можемо сміло сказати, що «ідея соборности цвіте від зарання на шляху українського жіночого руху», в Галичині (І. Книш «Смолюскіп у темряві»). Альманах вийшов в 1887 р. під назвою «Перший вінок». Там в останній статті, в розділі «Про первісну ціль Т-ва Руських Женщин в Станиславові» пише Н. Кобринська: «Т-во мало широку ціль, а способи до виконання були дуже прості й легкі». Вона (тобто Кобринська — ДБ) порушує цілий ряд проблем жіночого світу — буття. Хоче бачити українське жіноцтво «повне патріотичного духа та готовости до жертви для національної справи» (І. Книш: «Смолюскіп у темряві»).

В ювілейному числі виданому в десятиліття часопису «Жіноча Доля», чч. 1—13 за 1935 р. був поданий такий список:

*Перші члени товариства «Руських Женщин» в Станиславові
Відпис з ориґіналу*

(Засновано 7 жовтня 1884 р.)

1. Кобринська Наталія	20. Яцикевич Євгенія, Крехівці
2. Желехівська Аделя	21. Курилович Клявдія, Вікторів
3. Остерманова Іванна, Галич	22. Красіцька Ольга, Ольшаниця
4. Ничаївна Емілія (Куманович)	23. Ключенкова, Станиславів
5. Абрисовська Юлія, Тисьмениця	24. Литвинович Камілля, Станиславів
6. Абрисовська Іванна, Тисьмениця	25. Литвинович Наталія, Станиславів
7. Бучинська Минодора, Станиславів	26. Лазарська Іванна, Станиславів
8. Бучинська Софія, Станиславів	27. Лопушанська Михайлина, Станиславів
9. Бурачинська Марія, Криворівня	28. Левицька Іванна, Станиславів
10. Бурачинська Цецилія, Криворівня	29. Левицька Марія, Боднарів
11. Чернецька Олена, Станиславів	30. Левицька Ольга, Боднарів
12. Чернецька Влада, Станиславів	31. Левицька Анна, Боднарів
13. Целевич Ванда, Львів	32. Левицька Ольга, Болахів
14. Домбчевська Леонтина, Станиславів	33. Малицька Олена, Станиславів
15. Громадкова Павлина, Кончаки	34. Навроцька Текля, Станиславів
16. Ганкевич Ольга, Снятин	35. Озаркевич Ольга, Белелуя
17. Городиська Анастасія, Пасічна	36. Озаркевич Єроніма, Болахів
18. Городиська Теодора, Пасічна	37. Окуневська Емілія, Кіцмань
19. Гошовська Ольга, Володимирівці	

38. Порайкова Євгенія, Станиславів
39. Раковська Йосифа, Боднарів (тепер Румунія Буковина)
40. Райнеровичева Матильда, Станиславів
41. Шанковська Йосифа, Станиславів
42. Шанковська Олена, Станиславів
43. Шанковська Фавстина, Дуліби
44. Стефановичева Теодора
45. Семенова Євгенія, Станиславів
46. Сіменовичівна Олена, Манастирська (тепер Олена Кисілевська, Коломия)
47. Сосновська Марія, Підсоснів
48. Щуровська Стефанія, Пасічна
49. Шухевич Ольга, Тишківці
50. Товста Текля, Тишківці
51. Третяківна Ольга, Угринів
52. Трачева Наталія, Станиславів
53. Винницька Катерина, Станиславів
54. Витошинська Евфрозина, Делятин
55. Витошинська Сабіна, Станиславів
56. Врецьона Юлія, Львів
57. Зарицька Павлина, Станиславів
58. Гаморак Анна, Стецева
59. Попович Марія, Жовтанці
60. Попович Клементина-Боярська, Жовтанці (тепер Новосілка Костюкова)
61. Калинович Антона, Львів
62. Танчаківська Євгенія, Вербінці
63. Сузанська Павлина, Попельники
64. Грицькевича Наталія, Дем'янів
65. Левицька Євгенія, Стриганці
66. Навроцька Єлена, Шляхтинці
67. Навроцька Кароліна, Шляхтинці
68. Дудикевич Євгенія, Підгайці
69. Дудикевич Єлена, Підгайці
70. Новосад Марія, Ковалівка
71. Сисинецька Кліментина, Космач
72. Лучаківська Амалія, Тернопіль
73. Шанковська Агрипина, Тернопіль
74. Сабатова Ємілія, Станиславів
75. Навроцька Ємілія, Станиславів
76. Навроцька Іванна, Станиславів
77. Навроцька Олександра, Станиславів
78. Кочеркевич Ємілія, Тернопіль
79. Кисілевська Єлена, Круглець
80. Коржинська Ольга, Мшана
81. Моровик Анна, Красноїля
82. Збудовська Марія, Дрижчів
83. Збудовська Леонтина, Дрижчів
84. Коницька Євгенія, Харків
85. Константинівна Антоніна, Ропа
86. Константинівна Анна, Ропа
87. Бобикевич Амалія, Студінка
88. Боднар Марія, Свистільники
89. Венгрінович Йосифа, Могильниця
90. Лукасевич Євгенія, Солотвина
91. Гаморак Олена, Стецева
92. Лугова Цецилія, Луцилів
93. Янович Клементина, Рогожанка
94. Одіжинська Олена, Станиславів
95. Балтарович Анна, Глиняни

Я спеціально задержалась довше над початками українського жіночого руху. Бо коли жіноцтво західньої Європи уважало емансипацію жіноцтва, як чинник для наслідування майже у всьому чоловіків і в цьому доходило аж до абсурду, то українське жіноцтво від перших проявів емансипації стало на серйозну плятформу, виявляючи небуденну і непохитну волю стати співтворцем кращої долі для українського народу.

Роки діяльності після участі станиславівського жіноцтва при видаванні «Першого вінка» — ніде і ніхто не зареєстрував, принаймні я цього не могла знайти. Моя пам'ять реєструє головство в Товаристві «Руських Жінок» Антонії Кульчицької, жінки пароха з Підпечар. Пам'ятаю навіть печатку Товариства, яка була довгі роки в моєї мами, як секретарки. А. Кульчицька, ідучи бричкою на засідання, не раз забирала мою маму. І я тоді малою ще, впрошувалась їхати з ними. Часами замість мене їхав мій брат Роман (помер у Гартфорді в Америці).

Важко точно сказати, в яких роках головувала А. Кульчицька, але я думаю, що вона мусіла бути головою два рази. В хроніці А. Рублевої я знайшла рік 1902, в якому відбулося в Станиславові Жіноче Віче. Реферувала на ньому Константина Малицька на тему: «Жіночий рух і завдання жінки на майбутнє». Зі Львова, як делегатки прибули з «Клубу Русинок» Марія Білецька, Ольга Барвінська й Коцовська. Віче скликало Т-во «Руських Жінок» під проводом голови Антонії Кульчицької. То був рік 1902, (мене, ще тоді на світі не було). А коли я мала 6—7 літ, то пам'ятаю її, як вона була головою. Значить, з цього можна здогадуватися, що вона вдруге головувала.

В 1906 році Т-во «Руських Жінок» придбало дім на дівочу бурсу. Був це запис о. Єроніма Баріша і його дружини Софії зі Струтинських

Антонія Кульчицька

Тереса Пан'чак

з Угринова. Були ще мабуть і менші записи на ту ціль. Всі ті записи зобов'язували Товариство вести бурсу для дівчат. Про бурсу для дівчат пишу в окремій розділі.

Крім ведення бурси жіноцтво Товариства займалося влаштуванням дитячих імпрез, часом самостійно, а іншим разом з Т-вом «Сокіл», яке провадило руханку для дітей. Також при кожній імпрезі, де були буфети, мусіли членки помагати чоловікам, бо всі організації зверталися з тим до Т-ва «Руських Женщин». Праця в цій ділянці була така самозрозуміла для діяльності членок, що в пізніших роках, коли вже ми, як молоде покоління, прийшли до громадської праці, треба було великих зусиль, щоб працю жінок в Товаристві переставити на інші, правильні шляхи, бо ж влаштування буфетів і куховарення не вдовольняло нас.

В ті роки було багато замітних, жертвенних жінок, членок Товариства. Пані Ольга Шипайло з Кульчицьких, дочка Антонії Кульчицької писала мені з Торонто про них. Були це: Софія Баришева — дружина пароха з Угринова, Тереса Пан'чак. Її дочка Лідія з Пан'чаків — Белей (живе в Чикаго), писала мені: «Пригадую добре, тоді працювали такі пані: Антонія Кульчицька, Надія Мардарович, Марія Скочдополь, Ольга Рубчак, Тереса Пан'чак (моя мама) Евеліна Березовська, Емілія Сабат, Іваницька і її дочка, Текля Навроцька, Вашкевич. З упадком Австрії пані провадили кухню, як в день так в ночі на подвір'ї Т-ва «Бесіда», приходили там харчуватись вояки-поворотці з війни і найбільше населення міста. А ми молоді дижурували тоді на залізничному двірці і як приїздив поїзд з раненими вояками, то ми давали їм перекуску і відсилали до лікарень, де пані, членки Товариства далі займалися ними. Пам'ятаю, як одної ночі дижурувала я з панею Михайлиною Ставничою (дружиною ред. І. Ставничого), яка тепер живе в Клівленді. Моя мама і Тереса Пан'чак були довгі роки у Виділі

Т-ва «Руських Женщин», пізніше «Українських Жінок». Опікувалися все бідними, як тільки вчули, що в когось є біда, чи нещастя, зараз спішили з поміччю. Самі фондів на це не мали, а збирали на бідних між сусідами й знайомими».

В той час були діяльними в Т-ві «Руських Женщин» Марія Рибчук, дружина гімн. учителя, що був опікуном хлоп'ячої бурси Українського Педагогічного Товариства, при вул. Пелеша, Євгенія Яцикевич, вдова по священику з Креховець коло Станиславова, Ірена Дрогомирецька, дружина радника суду, Янович, дружина місцевого лікаря д-ра Володимира Яновича, громадського діяча і довголітнього голови Т-ва «Просвіта», Л. Турчманович, дружина священика, Меланія Грушкевич, Марта Даниш, Стефанія Барановська, Марія з Котилів-Щирбова, Ванда Шмериковська, дружина пароха Угорник, Антонія Кичун. Останні дві пані займалися спеціально дитячими імпрезами. Працювали теж пані: Володимира Ясеницька, Михайлина Кушнір. Клопоти з удержанням дівочої бурси були великі. Був на бурсі якийсь досить великий довг, який треба було весь час сплачувати. Коли вибухла І-ша світова війна, бурса не діяла, то тодішня голова Емілія Сабатова продала бурсу своєму синові, щоб позбутися довгу. Тоді сплатила той довг, мабуть в сумі 9.800.— корон. За хронікою А. Рублевої було це в 1918 і 1919 роках. Одначе був це неправильний крок, бо продаж вирішило кілька осіб з Виділу, а не Загальний Збір, як було передбачено статутом. В пізніших роках, вже за Польщі, відпроцесувало Товариство цю садибу на власність СУ.

Світова війна і Визвольні Змагання

З вибухом війни в 1914 році діяльність жіноцтва була звернена на поміч УСС-ам, які щойно організувалися. Добросердне жіноцтво було всюди там, де було треба нести поміч. В часі свят обдаровувало УСС-ів святочними пачками. Головувала тоді в Т-ві «Руських Женщин» Олександра з Кульчицьких Олесницька, дружина адвоката Юліяна, громадського діяча. Секретарювала Ірина з Навроцьких Лунів.

В розгарі війни ранених УСС-ів часто привозили до Станиславова до військової лікарні при Тринітарній площі. І там пані приходили з потіхою і дарунками.

Прийшов 1 листопад 1918 року. Наше місто по боях за Львів і по його втраті стає столицею Західніх Земель України й осідком їх уряду. Заметушилось жіноцтво нашого міста. Різні збори, віча, з'їзди, засідання Уряду і Національної Ради. Всюди свідоме своїх завдань жіноцтво бере активну участь. Я пригадую одну сесію Національної Ради, на яку мої батьки дістали льожу і взяли нас дітей. Тоді моя мама показала нам делегатку Буковини, Ольгу Кобилянську, яка сиділа на сцені з Урядом, як почесний гість.

Потім прийшли бої за Львів. Жінки виправляли вояків, що їхали під Львів, квітами і з боєм серця. Верталися деякі з них поранені і знову жертвенне жіноцтво організувало скору поміч. Особливо пам'ятаю станицю першої помічі на залізничій станції, над якою з рамени жіночої організації мала опіку моя мати. Туди привозили ранених з-під Львова. Їм робили там першу перев'язку. Легше ранених відправляли поїздом далі на Чортків, а тяжко ранених везли до нашвидко зорганізованої лікарні, в касарні при вул. Третього мая. Там мали дижури членки Товариства. Разом з мамою я ішла на дижур, маючи тоді 13—14 років. В книжці Михайла Острроверхи

«Блиски і темряви» написано на 21 сторінці: «Найвищого ступня посвяти, відданости й патріотизму виявило тут наше жіноцтво. В першу чергу треба тут згадати Марію Мардирович (помилково написано — має бути Надію Мардарович — мое справлення Д. Б.). Завсіди готова до услуги, приявна в кожній кімнаті, промовила, чи запиталась кожного недужого, раненого, чого собі бажає. Така ж жертвенна друга пані була Марія Скочдополь (моя мама — Д. Б.), завсіди зі словами розради, з усміхом на устах, щиро прихильна принести поміч. Були й молоді панночки як Галя Веселовська, Стефа Лісковацька, Марійка Федишин. Були й інші, але я їх імен не пам'ятаю». От, тільки про той час пише М. Островецька, що сам лежав хворий в тій лікарні. Марійка Федишин мабуть заразилась власне там тифом і померла.

Активність жіноцтва проявилась в Т-ві «Червоний Хрест», який за Польщі мусів себе зліквідувати. Але на його місце нелегально існував і діяв «Комітет помочі політичним в'язням». Було теж Т-во «Охорони Военних Могил» і в тих двох організаціях жінки були активними членками. Я була в обох у проводі. В першому Товаристві, до останньої хвилини існування Польщі займались ми харчуванням політичних в'язнів у станиславівській тюрмі, та й збіркою грошей на поміч для них.

В другому Товаристві, поміч жіноцтва була замітна при впорядковуванні могил поляглих героїв.

Жіноча бурса — інститут

В 1906 році Т-во «Руських Женщин», одержавши легати-записи, головню від родини о. Єроніма й Софії зі Струтинських-Барішів, організує бурсу для дівчат. Бурса була при вул. Липовій, мала приміщення на 30 дівчат, які були дочками довколишніх священиків і селян. Вона абсорбувала майже всю увагу Товариства. Крім цього, що бурса мала «настоятельку», всі пані з Виділу мали джигури. Пані Ольга Шараневич-Веселовська писала до мене про той час так: «Інститутом (бурсою) опікувалося патріотичне жіноцтво в особах пань: Гаванської, Индишевської, Тереси Паньчак, Антонії Кульчицької. Вони були душею цього інституту. А Кульчицька приїздила кожного дня з Підпечар. В тім інституті були її дві доні, Олесья (пізніша Олесницька) та Ірина. Настоятелькою була Сабіна Вітошинська. Вихованням інституток займалася п. Гуркевич».

Коли жіноцтво отряслося по переживаннях I-ої світової війни, першою і пекучою справою було упорядкувати маєтковий стан Товариства. Багато зайняли собі жінки цінного часу справою неправильного продажу бурси, бо це відбувалося без рішення Загальних Зборів. Місцеві адвокати порадили не залишати цієї справи й коли головою Товариства вибрано Мелянію Грушкевич в 1920, то Виділ розпочав процес за уневажнення неправдою проданої реальности (із хроніки А. Рублевої). Крім М. Грушкевич були у Виділі Іванна Мурин — секретарка, Софія Олесницька, Мелянія Винярчук, Володимира Ясеницька, Марія Скочдополь, Стефанія Фіголь, Марія Ковальська, яка була наступною головою. Процес вів адвокат д-р Омелян Партицький, який по році процесування, коли то справа опинилась в найвищому суді у Варшаві, виграв цей процес і маєток був повернений на власність Товариства, з умовою звороту тому, хто купив реальність, то є Сабатові, суму, за яку купив цю хату. В тому була велика й невисипуща заслуга голови Мелянії Грушкевич. Але в той час була вже тільки сама площа,

бо воєнна хуртовина знищила дім. І з решток будівельного матеріалу збудовано дім, з одною тільки великою кімнатою на засідання. Наступна голова Марія Ковальська придбала різними імпрезами велику частину грошей на сплacenня Сабата й упорядкувала реальність.

Довгі роки старші жінки, давніші членки Т-ва «Руських Жeнщин» намагалися урухомити бурсу для дівчат, мотивуючи тим, що Т-во дістало легат-запис на ведення її, то аж в роках 1930—1931 приблизно, тодішня голова Софія Олесницька попробувала здійснити зобов'язання. Про цю справу пише сама п. Олесницька: «Треба було винаймити помешкання на бурсу, бо посілість Товариства з тою одною кімнатою зовсім не надавалась на бурсу. Жінки винаймали 4 кімнати з кухнею на 12 дівчат у кам'яниці Рідної Школи. Педагогічним настоятелем був проф. Ілля Никифорук, учитель Р. Ш. УПТ й обидвоє з дружиною опікувалися «бурсантками» і господарили. Умеблювання кімнат зробили на замовлення українські столярі в Єзуполі, посуд закуплено у фірмі Северина Снігуровича. Гроші діставало Товариство із різних імпрез, які влаштовувано на ту ціль, як «Маланка», балі в карнавалі і т. п. До 1934 року бурса оплачувалась, давала удержання настоятелям, які ошадно вели господарство й ще давали приміщення одній учительці Рідної Школи».

В часі головства п. А. Рублевої бурса змінила приміщення. В Польщі настала велика дорожнеча, приватні доми почали брати на утримання шкільних дітей з провінції і тим матеріально собі допомагали, отож бурса стала дефіцитовою. Т-во було змушене її замкнути й вже ніколи до тої ділянки праці не повернулось.

Кравецька робітня «Основа»

В 1922 році Товариство «Фонд вдів і сиріт по священниках» за ініціативою о. Михайла Ганушевського з Угорник, Стефанії Литвинович, дружини адвоката та Ірини Шаркової, членок Т-ва «Руських Жeнщин», зорганізувало жіночу кравецьку робітню «Основа». Ціллю цієї робітні було давати фахову освіту дітям, сиротам по священниках, які в дуже невідрадних матеріальних умовах жили й виховувались. Задум був гарний і практичний. Але, мабуть, тому, що до цієї справи взялися в першій мірі чоловіки, то ведення робітні роками клигало. Багато уваги й часу присвятили й жінки цій справі, але аж по довгих роках злиденного клигання жіноцтво в цілості перебрало ведення робітні. Це було аж тоді, коли на Загальних Зборах «Основи» вибрано завідуючою директоркою Софію Олесницьку, яка з великою енергією взялася до упорядкування всіх справ робітні. В Управі були: Ірина Ш., Марія Слюсарчук, Стефанія Нападєвич, Гізеля Каратницька. Фаховою управительською була Маруся Ганушевська, пізніша Лада. Софія Олесницька згадує про той час, як виглядало упорядкування справ робітні й як вона застала ті справи: «... Одного ранку застаю таку ситуацію у робітні: одну машину винесли вже з робітні урядовці податкового уряду, за неплачений податок. Машина була вже на вулиці в дорожці. Я всіла й разом з нею заїхала до податкового уряду. І там у начальника випросила я зворот машини, обіцяючи нею заробити на сплату податку».

Управа спровадила потім другу фахову силу, по уступленню Марусі Ганушевської, яка вийшла заміж. Нею була Стефанія Миронюк з Коломиї. Давала теж лекції крою і шиття.

Робітня згодом стала кооперативою, належала до «Союзу Українських Кооператив» і підлягала контролі «Ревізійного Союзу». Це дало змогу стати «Основи» на правильний шлях. Завдяки приналежності до Ремісничої Палати «Основа» дістала право патрунувати челядничим і майстерським іспитам. І тут робила я і Стефанія Миронюк (обидві ми були вже заміжні, я за Осипом Е. Бойчуком і Стефанія Миронюк за Степаном Маціборком з Тисьмениці) — майстерський іспит в 1937 році.

В часі большевицької окупації робітня була знаціоналізована й вела її Олена Андрухович. Софія Олесницька виправдалась недугою і звільнилася з посту головної директорки. Робітня працювала аж до приходу німців.

В лютому 1942 р. відновлено ведення кооперативи «Основа». Скликано Загальні Збори і вибрано Управу і Дирекцію. Фаховими управителями були Галя Аксентій і після неї М. Ріпецька. Дирекція Кооперативи була вибрана в такому складі: Дарія Скочдополь-Бойчукова — адміністративна директорка, Марія Висоцька — бухгалтерійна, Ірина Шарко — книговод. Надзвірна Рада: А. Рублева — голова, Стефанія Литвинович — заст. голови, Мелянія Грушкевич, Марта Даниш, Михайлюк і Ольга Блавацька — члени. Заступниці: Іванна Лепкова, Марія Сем'янчук і Евфрозина Тихонюк.

Робітня вела такі ділянки: кравецтво жіноче й чоловіче, кушнірство, робітні жіночих горсетів, рукавичок, штучних квітів, робітню і крамницю з капелюхами й шиття білля. Ремісничка палата до всіх ділянок визначала фахівців, які мали вишколювати наших дівчат різного фаху.

Праця йшла справно й підносила кваліфікації учениць і робітниць, яких було 45 осіб. Дирекція й Управа не встигли як слід розробити й уділити працю в робітні, як німці почали втікати і другий раз грозила большевицька навала. Усе майно, яке залишилось, як машини (мабуть 4—5), кравецькі додатки й інше рішено роздати незаплаченим за працю робітницям. Так і сталося.

Кооператива «Основа» мала великі заслуги на полі вишколення фахових робітниць у кравецтві. Деякі із них «визволились», то є поздавали вимагані кравецькі іспити і на власну руку вели робітні. Інші ж знову виїхавши на еміграцію, заробляли кравецтвом в таборах переселення і тим доповняли матеріальні недостатки своїх родин. І в тому велика заслуга жіноцтва Станиславова, яке зуміло довгими роками підтримувати існування «Основи».

1922—1928 рр.

В повоєнних роках в Т-ві «Руських Женщин» головували крім Марії Ковальської ще М. Копровська (мабуть дві каденції), Стефанія Фіголь, дружина катехита української державної гімназії о. Івана, мабуть і Наталія Бачинська.

Дирекція і робітниці кравецької робітні «Основа» в 1937 році. В день майстерського іспиту Бойчук Дарії і Маціборко Стефанії. Від ліва: Стефанія Миронюк-Маціборко, Софія Олесницька, Марія Слюсарчук. Під написом «В ім'я Боже» — Дарія Скочдополь-Бойчук

В 1922 році Товариство змінило свою назву на «Товариство Українських Жінок». Головою була тоді Меляня Грушкевич, а секретаркою Ярослава Мурин-Мірчук (з хроніки А. Рубель).

У виділах довгі роки були Ольга Рубчак, Марія Скочдополь, Тереса Панчак, Наталія Бачинська, Надія Даниш, М. Никифорук, Стефанія Чайківська, Білобрам, Ніна Паранкевич, учителька в Т-ві «Сокіл», Лідія з Григоревичів-Чубата, Стефанія Барановська, Теофіля Соколовська — пізніша Кабаровська, Крупкова, Ярослава Горницька, Олександра Олесницька, Софія Олесницька. Із різних джерел я довідалась і я вже чітко пам'ятаю, що в різних роках були у проводі ще такі жінки: Гаврилова, Стрийська, М. Грабовенська, Ольга Мацькова, Оксана Залізник, Гізеля Каратницька, Пракседа Повх, Марія Олексин, М. Веселовська, Марія Коритовська, Головата, Недільська, Марія Дмитрак, Михайлина Ставнича, Костецька, Надія Левицька, Марія Дворянин, Анна Тимків.

*Марія, Ольга Скочдополь
з дому Чорненко*

Про Марію Скочдополь (моя мама — Д. Б.) Софія Олесницька так згадує: «Пам'ятаю її від 1919 року, як передову жінку, була все там, де потреба було допомогти — при тій дуже скромну, а надзвичайно обов'язкову».

Той час припадає на інтенсивну відбудову українського життя по світовій війні, та по програних визвольних змаганнях. Свідоме своїх завдань жіноцтво нашого міста стає до праці на всіх ділянках громадського життя. Багато організацій відновляє свою діяльність, а ще більше постає зовсім нових, які творяться на захист української справи, яка під окупацією Польщі прибирає зовсім відмінні форми. Кожну ділянку треба було твердо відстояти, не прогавити часу для інтервенції. Люди зневірюються, слабші елементи ради заробіткової праці стають «безхребетниками», приймаючи зневажливу назву порядного «русіна» або резигнують і з того і тільки залишають собі «п'ятно»: «греко-католик».

Тільки жіноцтво не тратить «обличчя» і взагалі «голов». І не раз там, де чоловікам не вдавалося повести якусь акцію, жіноцтво справлялось з тим зовсім добре. Ціла акція допомогти політичним в'язням в Станиславові, харчування і т. п. велася в Т-ві «Українських Жінок», при видатній допомозі Студентської Громади. В часі масових арештів молоді, жінки носили варений харч до тюрми. Варили щоденно в іншому домі, а дуже часто в домі Тереси Панчакової, а молодь, переважно члени Студентської Громади, носили цілими великими горшками харч і там на місці в тюрмі його розділювано нашим в'язням. Потім прийшла заборона в такий спосіб харчувати і треба було окремо для кожного приносити, за спеціальним індивідуаль-

ним дозволом. Це вимагало більше уваги й рук до праці, але жінки виконували все справно. Літа минали, а в тюрмах все хтось карався. Тоді дуже жертвенно працювала Тереса Панчак — як я вже згадувала, і Приймакова, яка мала два м'ясарські склепи в місті. Вона жертвувала дуже багато м'яси́ва і грошей на ту ціль. Її син, Володимир, день в день бречкою привозив харчі, потрібні для в'язнів, чи на якусь добродійну імпрезу.

Т-во «Українських Жінок» улаштовувало багато різних імпрез. Щороку влаштовувано «Миколая» для дітвори. Крім цього, що батьки приносили тоді для своїх дітей різні дарунки, членки вишукували бідних дітей і їх обдаровувано у цей миколаївський вечір. Організовано аматорські виставки для дітей, тим займались пані: Шмериковська Ванда, дружина пароха з Угорник і потім Кичунова Антоніна, дружина професора української гімназії. Чайні вечори були теж популярні, головно влаштовували при різних нагодах, як при доповідях, концертах чи виставах. Ці всі імпрези влаштовувано на те, щоб піддержувати і розвивати товариське життя міста, зокрема серед членства, а вкінці на те, щоб придбати фонди на різні харитативні, благодійні цілі.

У Львові починає діяти «Союз Українок» і вже у квітні 1926 року був З'їзд делегаток жіночих організацій для заснування жіночого центру. В Станиславові крім Т-ва «Українських Жінок» існувала жіноча Секція при «Просвіті». Головою її була Стефанія Барановська, яка організувала Кружки жінок по селах. Вона брала участь у З'їзді у Львові, а від Т-ва «Українських Жінок» була делегаткою голова Марія Ковальська.

В самому місті діяв жіночий Кружок при «Просвіті» на Гірці (передмістя Станиславова). Приходили туди на збори такі пані: Барановська Стефанія, Чапельська, Стефанія Фіголева. Своєю працею визначались там такі жінки: Столярчукова, Дякова Марія, Орищуківа, Мриглодова, Оліярникова, Голинкова, Кашовська, Гоцкова, Кернякевичева, Цеглинська.

«Жіноча Доля» — журнал, який виходив в Коломиї під редакцією Олени Кисілевської, згадує в той час про участь двох делегаток зі Станиславова від двох різних жіночих організацій на Загальні Збори СУ у Львові і пише: «Праця в Станиславові поділена так, що Т-во „Українських Жінок“ (помилково написано Союз Українок — тоді ще не було зміни назви Товариства — поправила Д. Б.), розвиває свою роботу у місті. Уладжує курси, відкриває захоронки і т. п. Секція при «Просвіті» віддається організаційній праці по селах. Скликує анкети, закладає жіночі гуртки. Що неділі їздять пані по селах з відчитами. Член секції Соколовська Теофіля учить куховарства по селах. В Станиславові уладжено для міського жіноцтва курс українознавства . . .»

Ювілей 40-ліття письменницької діяльності Ольги Кобилянської відзначило громадянство Станиславова за ініціативою Т-ва «Українських Жінок» дуже урочисто. Дня 22 грудня 1927 р. відбувся святковий концерт з участю шкільної дітвори і студентської молоді.

Пришов час виборів до польського парламенту і це вже вдруге за час окупації Польщею українських земель Галичини. До перших виборів українці зовсім не приготувались, бо їх бойкотували. Аж в 1927 р. рішено вести інтенсивну підготовку до других виборів. Жіноцтво нашого міста взяло активну участь у виборчій комітеті, який поділив місто на райони; жінки взяли деякі райони під свою опіку. Треба було наперед зладити списки українців, які замешкували даний район, і бути з ними в контакті аж до виборів.

У висліді виборів дістали ми пару місць в соймі й сенаті. З жінок кандидаток з компромісової листи УНДО вийшли: Олена Кисілевська — редакторка «Жіночої Доли», сенаторкою і Мілена Рудницька, голова централі Союзу Українок — посолкою. На дальшому місці (чи не на п'ятому) кандидувала зі Станиславова Стефанія Барановська, яка здається перед самими виборами зрезигнувала.

1928—1930 рр.

В тому ж році приїхала до Станиславова Марія Велигорська, дружина гімназійного професора Рідної Школи УПТ. Вона зараз же вступила в членки Т-ва «Українських Жінок» та стала референткою народного мистецтва. З її спомину виписую кілька речень: «Для членок Товариства уладжувала я в домівці виставку вишивок, получену з рефератами про українське народне мистецтво, та заохочувала збирати народні одяги, вишивки й писанки. Зорганізувала гурток вишивальниць. Головою гуртка була Дарія Скочдополь. Купували ми матеріял, вишивали на ньому і продавали. До Світового Жіночого Конгресу підготовляли ми «День Селянки», то я виїздила майже кожної неділі на села до кружків з рефератами про значення народного мистецтва, та подавала вказівки, як мають одягнутись на «День Селянки». Мала я лекції про українське народне мистецтво на інструкторських курсах. Опікувалась стало кружком у Хриплині. Зайнялась збіркою експонатів з народного мистецтва, головню одягу на виставу 110-ліття промислу у Чікаго в 1933 р.». Це в скороченні слова п. Велигорської М., яка живе тепер в Торонто й далі цікавиться громадськими справами, а зокрема народним мистецтвом. По її виїзді опікунство, а потім і головство в секції народного мистецтва перейняла Марія Скочдополь.

В 1928 р. головою Т-ва «Українських Жінок» вибрано д-р Наталію з Полотнюків Пристай, а містоголовою Софію Олесницьку. Тому, що д-р Пристай, як лікарка, мала небагато часу для громадської праці, то заступала її містоголова.

1929 р. зорганізовано перший дитячий садок на передмісті, на Гірці. 17 лютого того ж року Т-во «Українських Жінок» влаштувало дитячу виставу «Сніжинка». Діти, як актори, вив'язувалися прекрасно («Жіноча Доля» з березня 1929).

Не зважаючи на те, що жіноча секція при «Просвіті» заснувала свої кружки по селах, то виникла потреба заінтересуватись жіноцтвом повіту, бо багато сільського жіноцтва горнулось до організаційного життя. В той час головою була вже Софія Олесницька. Праці було багато, бо й Кооперативний Союз звертався до Т-ва за поміччю по селах. Членки Т-ва почали роз'їжджатися по селах, спершу як делегатки на різні сільські імпрези, згодом організувати кружки. Ішли вже пертрактації з «Просвітою» в Станиславові, щоб злити в одно працю сільського і міського жіноцтва.

Гурток Жіночої Молоді ім. Уляни Кравченко

Досі я пляново описувала рік за роком, та тут мушу перервати опис праці Т-ва «Українських Жінок» і сказати про постання гуртка жіночої молоді. В «Жіночій Доли» з дня 15 червня 1930 р. знайшла я статтю на цю

тему. Починається так: «В місяці лютні 1930 р. заснувався в Станиславові „Гурток Української Жіночої Молоді” при секції „Українського Студентського Союзу”. Гуртує він всю жіночу молодь із заокругленою середньою освітою». І далі йшла мова про ціль Гуртка і вже пророблену до того часу працю. Про той гурток і його працю написала мені членка його, Оксана Лемеха-Луцька, яка живе в Нью Йорку. Наводжу її слова: «Секція об'єднувала молодих українських дівчат, переважно абсолювентки гімназії й учительської семінарії. Зміст праці був: вести освітньо-культурну роботу серед молодого українського жіноцтва, з допомогою доповідей, гутірок, літературних вечорів, імпрез, вшанування національних роковин; помагали також жіночим Товариствам в організуванні сільського жіноцтва. Я завжди з гордістю згадую наш жіночий хор під диригентурою Ірки Сулими. Пам'ятаю концерти в честь Лесі Українки, Ольги Кобилянської і патронки Уляни Кравченко». До цих слів Оксани Луцької, я мушу додати, що диригентами хору гуртка ім. Уляни Кравченко були теж Лідія Каратницька і проф. Іван Недільський, директор Музичного Інституту ім. М. Лисенка і композитор.

Ми мали письменний контакт з нашою патронкою, поеткою Уляною Кравченко, яка називала нас в листах «мої доні». Уладили ми концерт в її честь і про те я знайшла репортаж в «Жіночій Долі», з датою 31 січня 1931, але без підпису. Подаю дещо з нього: «Станиславівський ”Гурток Української Жіночої Молоді» ім. У. Кравченко мабуть одинокий, що носить це почесне імення, 22. XI. 1931 р. уладив свято в честь своєї Патронки. І в'язався зі свого завдання вповні гідно... Як подяку за вшанування надіслала сподівана особисто на свято письменниця теплі вірші — слова Матері Патронки, які відчитано. Голова місцевого Т-ва Українських Жінок — Софія Олесницька, особисто зложила привіт гурткові та теплий привіт письменниці. Наспів привіт від сенаторки О. Кисілевської та Секції Жінок з Перемишля».

В цьому році влаштувало громадянство в Перемишлі ювілей Уляні Кравченко. Зі Станиславова їздила голова Філії С. Олесницька, яка склала від

Хор Дівочого Гуртка ім. Уляни Кравченко при Союзі Українок у Станиславові із своїм диригентом проф. Іваном Недільським

нас привіт ювілянтці. Усі листи Патронки і вірші — присвяти Гурткові були вложені в пам'ятковій книзі, та польська поліція при ревізії забрала її разом з протокольними книжками після розв'язання централі «Союзу Українок». Залишились тільки листи писані до голови Гуртка Дарії Скочдополь і вони тепер уміщені в хроніці А. Рублевої і є в музею Союзу Українок Америки.

Отже тому, що одним із завдань цього ж гуртка була поміч у поїздках на села для організування сільського жіноцтва (деякі з наших членок були вже членками Т-ва «Українських Жінок» — Д. Б.) — Т-во «Українських Жінок» запросило гурток до співпраці. Розгорнулася інтенсивна праця, яка довгими роками була одною із найважливіших ділянок гуртка і Т-ва «Українських Жінок», а потім Філії Союзу Українок. І коли наступила зміна назви Т-ва «Українських Жінок» на «Союз Українок», Гурток Жіночої Молоді, уважаючи, що вже час з'єднати всі сили із силами зорганізованого старшого жіноцтва Станиславова — переходить в цілості в числі 35 молодих, активних і патріотично настроєних дівчат до Філії Союзу Українок. Тут перетворює себе Гурток на освітньо-організаційну секцію з різними підсекціями. Згодом секції побільшуються до 60-ти членок.

Тут знову треба дати слово Оксані Лемесі-Луцькій, дуже активній і жертвенній громадській діячці, хоч тоді ще дуже молодій, яка разом з нами з великим ентузіазмом бралася за великі діла.

Ось що пише вона мені в листі: «Членки організаційної Секції відбували кожного тижня (в середу) свої сходи, на яких обговорювано пляни і програми недільних поїздок організаторок по селах. Кожної неділі чи свята виїздили членки в повіт, на села до читалень з доповідями, чи на сходи Кружків Союзу Українок, чи закладати нові кружки, або проводити Загальними Зборами Кружків. Членки Організаційної Секції переводили куховарські курси по селах, курси для неграмотних, гутірки: з гігієни, на виховні теми, з історії України та про визначні постаті українського народу.

«Ціллю нашої праці по селах було — зорганізувати передусім українське сільське жіноцтво в окремі кружки Союзу Українок, притягнути його до громадської праці, освідомлювати його національно, ширити культурно-просвітню працю серед мас, поборювати неграмотність, піднести гігієну сільського жіноцтва, та взагалі піднести культурний рівень нашого села. Багато наших членок відвувало в тому часі різного роду курси, а саме: сільсько-господарські, куховарські, кооперативні, а найбільше зедення Дитячих Садків при Рідній Школі.

«Заборона доступу українській молоді до державної праці на всіх ділянках, обмеження вступу на вищі студії — це все створило для української молоді з закінченою середньою освітою — якесь зачароване коло, в якому вона душилася і шукала виходу у творчій праці для свого народу. Часті арешти і ув'язнення членок секції — Надії Білобрам, Олі Слюсарчук, Люби Костецької, Дарії Скочдополь, Оксани Лемехи, Ліди Мак й інших, — були доказом, що українська жіноча молодь вела невтомну боротьбу словом і ділом, проти польської денационалізаційної політики, та ніяк не могла погодитися з пануванням окупанта на українській землі».

І далі пише Оксана Лемеха-Луцька: «З перспективи 30-ти років я горда за нашу молодість (І я теж — Д. Бойчук). Хоч вона була тверда, переплетена в'язницями, матеріально вбога — але за те творча і захоплена Великою Ідеєю Самостійної Української Держави. І це найважливіше, щоб

Остання управа Гуртка Жіночої Молоді ім. Уляни Кравченко. Зліва: Люба Смольницька, Грина Сулима, Таня Лепківна — секретарка, Дарія Скочдополь — голова, Марійка Когут

молодь мала якусь високу ідею, бо коли її не має, тоді не має цілі в житті і дегенерується — як це зараз маємо докази тут в Америці».

Софія Олесницька, довголітня голова Філії Союзу Українок в Станиславові пише про секцію так: «Помагали нам у всьому молоді дівчата й коли Т-во «Українських Жінок» змінило свою назву на «Союз Українок» — Філія в Станиславові, то майже всю організаційну працю вони перебрали. Дівчата були амбітні, працьовиті, здисципліновані й охочі до праці. Давали на кожних своїх сходинах відчити з різних ділянок науки, поглиблювали своє знання і виростили на вартісних громадянок».

Не можу поминути тут такої ділянки, як участь деяких членок Гуртка у підпільній організації. Одні із них вже не живуть, загинули мученицькою смертю, як Надя Білобрам, Ольга Слюсарчук, Варка Логаза, інші пережили страхіття тюрем, побиття і тільки щастям урятувалися з життям. Я, як тодішня протягом кількох років голова, слідувала за їхніми ділами і тремтіла за їх життя. Але їх завзяття і відданість справі підносила мене на дусі. Ніколи я не проговорилась, що знаю про те й щойно тепер, забираючися до писання оцих моїх споминів, я була змушена із деякими тодішніми учасниками українського підпілля поговорити про ті теми, то я дивувала їх, що те все, що тоді діялось на цю тему, мені було в той час відоме. Мені трудно подати прізвища тих повних посвяти дівчат, членок гуртка ім. Уляни Кравченко, бо не знаю, де тепер ті, що залишилися живими. Не живуть із них сестри Марійка і Соня Джерджівні, Марія Мельник. Напевно й більше з них не живе, бо хуртовина, яка навістила Україну, була жорстока.

Пам'ять про те покоління, повне щирих великих поривів, не загине в нас. І тепер, коли за нами страшні воєнні пережиття і сумні дні великого

«ісходу», нас членок Гуртка ім. Уляни Кравченко еднає пророблена спільно, корисна для народу праця і думка, що ми не змарнували своєї молодости. Що кожна з нас зокрема і ми всі разом мурували велику будівлю своїми скромними цеголками невсипучої праці.

1930—1931

Зміна Товариства «Українських Жінок» на «Союз Українок»

Остаточо організаційні справи в повіті розгорнулися так, що Товариство засновувало Кружки Союзу Українок і перейменовувало просвітянські секції на Кружки, за згодою Філії «Просвіти» в Станиславові.

Статті в «Жіночій Долі» дають добрий образ праці в 1931 році. І так цей часопис подає таке повідомлення «З жіночого руху» у Станиславові:

«І. Звіт з загальних зборів Т-ва "Українських Жінок".

„Дня 11 листопада 1931 р. в приявності 83 членів і Вп. п. Сенаторки Кисілевської відбулися загальні збори Т-ва „Українських Жінок” і рівночасно переміна назви Т-ва на „Союз Українок”.

«При цьому цікаво завважити, що Вп. п. сен. Олена Кисілевська, яка оце була присутня при ліквідації Т-ва «Українських Жінок» у Станиславові й переміні його на філію «С. У.» — вона ж була, яко 15-літня дівчина, й на перших основуючих зборах цього товариства з р. 1884, а також була чи не наймолодшою з числа перших його членок.

«Провідницею зборів вибрано п. Амалію Рубель, секретаркою п. Лемеху Н. Голова Т-ва п. Софія Олесницька, відкриваючи збори, подала до відома загальний огляд діяльності Виділу на протязі минулого року, зазначуючи, що крім товариської добродійної праці, ведено ще працю організаційну по селах і містах. Через відпоручниці заложено в повіті жіночі кружки, при яких уладжувано в літню пору дитячі садки. Уділено 3 стипендії у формі шкільних оплат. Крім цього засновано в цьому році дівочий інститут і вивіновано його з фонду, зібраного з імпрез, збірок і вкладок, на протязі кількох літ.

У секретарському звіті подано рух Виділу Т-ва й життя його. Виділ сходовився кожного тижня й намічував працю на біжучі дні. Предметом нарад були справи організаційні, дівочий інститут і переміна Т-ва.

«В організаційному звіті, який зложила п. Одарка Скочдополь (голова орг. секції), подано до відома зборам, що кожної неділі й свята роблено поїздки в повіт по кружках, яких було 17. Під час літніх ферій засновано 12 дитячих садків. Крім праці по селах, ведено освітню працю по передмістях Станиславова. Відсвятковано «Свято Матері», Свячене і т. п.

«По звітах слідувала дискусія і на внесення контрольної комісії уділено уступаючому Виділові абсолюторію.

По зрєферованню і відчитанню статута Союзу Українок і по додаткових вказівках правного дорадника Т-ва д-ра Биха, прийнято одноголосно внесення переміни Т-ва на «Союз Українок» і прийнято статут того ж Т-ва.

«До нового Виділу ввійшли: В. п.: Софія Олесницька — як голова, Амалія Рублева — як містоголова, Марія Олексин — як скарбничка, Анна Скочдополь — як секретарка, М. Горницька — як господиня, О. Лемеха, Я. Барнич, Н. Костецька, Марія Мельник, С. Курієць, члени Виділу.

Станиславів, дня 26. XII. 1932.

Амалія Рубель, рефер. редакційна».

«Жіноча Доля» з дня 31 січня 1932 р. пише: «15 січня ц. р. були Загальні Збори Централі С. У. у Львові і в почесній президії зборів засідала делегатка Т-ва «Українських Жінок» і його голова Софія Олесницька». По повороті із Загальних Зборів Виділ Т-ва розгорнув інтенсивно працю по селах. Постає ціла сітка Кружків, а коли в цьому році в члени вступає Гурток молоді, то вневдовзі кружків є 11 і три на передмістях. Про це говорить вже надрукований 15 червня 1932 звіт із праці в «Жіночих Т-вах». Тут подаю цілу статтю:

«Дня 10. IV. 1933 відбулися Загальні Збори Т-ва «Українських Жінок» в Станиславові. Головою Т-ва була Софія Олесницька. Виділ відбув 31 засідань, 3 ширших сходин, 2 кооперативні анкети. Виділ проводив працю в трьох напрямках:

«I. В секції освітньо-організаційній працювали: Софія Олесницька, Дарія Скочдополь (референткою кружків), Ольга Рубчакова, Пацлавська. Ця секція розвинула свою діяльність в повіті разом з Гуртком дівчат ім. Уляни Кравченко. Відновлено й оживлено кружки в повіті при читальнях «Просвіти», а саме в Опришівцях, Чернівці та Ямниці. Основано нові в Грабівцях, Ганусівцях, Підлужу, Хриплині, Хом'якові, Делієві. Підпечарах і Єзуполі. Крім цього відновлено кружки в місті та на Бельведері і Книгинині-колонії. Кожної неділі і свята з рамені секції (організаційної — Д. Б.) виїздили членки Т-ва разом з членками гуртка ім. Уляни Кравченко до сільських кружків і уладжували там «Свята Матері», свячене, концерти або закладали садки. У Станиславові ведено постійно фребльовську шкільку, з якої користало 20 дітей. Скликано 2 кооперативні анкети (збору), на яких обговорювано клич «Свій до свого» і значення його під теперішню пору.

«Для своїх членок улаштовано під проводом п. Велигорської курс ручних робіт.

«II. В секції гуманітарно-товариській працювали пані: Софія Олесницька, Ярослава Горницька, М. Крупкова, Марія Грабовенська і Никифорукова. Секція уладила 2 концерти, Свято Матері, концерт в честь Лесі Українки, виставку, гостину св. Миколая. Кілька чайних вечорів, збірку на вулицях міста на фонд вдів і сиріт. Приходи з тих підприємств так розділювано: часть Рідній Школі, часть призначено у формі допомоги потребуючим, учениці й ученикові Академії Штук Красних у Кракові і наділено теж допомогу бідним. Збірку на вулицях міста віддано в цілості (зл 625.—) на фонд воєнних вдів і сиріт.

«На рік 1932 знову вибрано головою Софію Олесницьку, секретаркою Ірину Бойцун (пізніше заміжно Скочдополь).

«III. За почином Т-ва „Українських Жінок” покликано до життя Т-во “Українських Слуг” ім. св. Варвари, основане при катедральній церкві ще в 1927 році. Воно не було чинне довший час, аж 27. XII. 1931 р. відбулися Загальні Збори під проводом о. канцлера Романа Лободича і Амалії Рублевої».

Стаття не була підписана. Про цю справу писала Софія Олесницька. Вона каже, що довший час думала про зорганізування домашніх робітниць. Ця проблема не була їй нова, бо її тета Евстахія Тишинська, яка була довголітньою головою Т-ва Домашніх Робітниць «Будучність» у Львові, запропонувала Софії Олесницькій зайнятися від Т-ва «Українських Жінок» цією ділянкою. І вкінці її задум увінчався успіхом і в Станиславові постало теж Т-во «Слуг і домашніх помічниць». Спочатку С. Олесницька займалась

*Домашні робітниці прощають Я. Горницьку, яка виїжджала зі Станиславова.
В першому ряді зліва членки Виділу Філії СУ: Одарка Скочдополь, Славка Пиндус,
Амалія Рублева, Ярослава Горницька, о. Дзібій, Олена Аксентій*

ним і воно відбувало свої сходини в домі оо. Редемптористів при вул. Голушовського. Згодом певно відновлено подібне товариство при катедральній церкві, мабуть, обидва ці товариства злучились. Про це тепер трудно сказати, але пам'ятаю, що було одно Товариство, де Амалія Рублева і Ярослава Горницька, як членки проводу вже Філії Союзу Українок працювали. А ми молоді тоді дівчата вели там курси для неграмотних, вишивання й економічного розподілу праці в домашнім господарстві. Був теж там аматорський гурток, який вела Нуся Смеречинська, а хор, диригенткою якого була Дарка Скочдополь, співав навіть в церкві — як пише «Жіноча Доля».

Прийшли дуже активні роки праці, які позначилися великою ініціативою жіноцтва та великими успіхами. Про той час писала мені п. Софія Олесницька таке: «Виділи були добре зорганізовані. Кожна членка спеціалістка у своїй ділянці праці, дуже обов'язкова. У кожній секції працювало по кілька жінок і праця була зразкова.

Помагали ми різними стипендіями здібним студентам в науці. Підпомагали ми харчами старших віком людей, які жили в домі для бідних при церкві. Це властиво були бездомні прошаки. В часі польської пацифікації в 1930 р. жіноцтво робило збірки на покривджених».

В часі пацифікації в'язниці були переповнені українцями. І жіноцтво в нашій місті, а головню Союз Українок на чолі із Софією Олесницькою, взяло на себе опіку і поміч політичним в'язням. Заки наладалося варення обідів по домах, треба було замовляти в ресторанах. А що це коштувало дуже багато, то треба було давати таку велику порцію харчу, щоб в'язень мав на снідання, обід і вечерю. В цьому з допомогою прийшло станиславів-

ське купецтво. Пекарі панове Галярник, Вишницький безкоштовно давали печиво; м'ясо й вудженину давали фірми: Приймак, Цімерман, який хоч і німець, був дуже жертвенний для нашої акції.

Велику матеріальну поміч давала американська еміграція. Всіми дорогами пливла вона. Ми одержали теж 200 зл. від єпископа о. Константина Богачевського із ЗСА.

Коли душевні і фізичні рани по пацифікації погоїлися, треба було взятися знову за спокійну послідовну працю на селах і в місті. Зорганізовано дитячий садочок у місті. Було 20 дітей, приміщення дістало Товариство в домівці «Бесіди». По році існування несподівано прийшла комісія зі староства з поліцією і зажадала документу т. зв. концесії від шкільної кураторії та дозволу на ведення садочка. Тому, що вчителька не мала фахової «фреблівської» освіти, а тільки матуру з учительської семінарії, їй не дозволено на дальше ведення садочка. Довгі старання, навіть поїздка голови Т-ва С. Олесницької до Львова до кураторії, залишилися безуспішними. Треба було садочок замкнути, що Товариство з жалем зробило.

Багато уваги й помочі присвятила Філія Союзу Українок в Станиславові для переорганізування й утримання театру ім. Тобілевича. Виділ Філії уважав, що це культурна праця. Коли вже ніхто не допоможе в цьому ділі, то жіноцтво не сміє відмовлятися. Театр існував уже, але ледве клигав через недостачу грошей. Створився комітет, який скликав громадське віче й на ньому Філія Союзу Українок дістала мандат від громади піддержати існування театру. Тоді то багато жінок виїхало в край збирати гроші на ту ціль. С. Олесницька з Ольгою Рубчаковою пішли навіть за збіркою до воеводи Наконечнікова-Клюковського і він дав 1.000.— злотих. Збірка з краю дала приблизно 8.000.— зл. і театр почав діяти.

Централа Союзу Українок у Львові влаштувала організаційний курс восени 1932 року. Зі Станиславова виїхали на курс: Дарія Аксентій, Ліда Мак і Одарка Скочдополь. Повернувшись з курсу, зорганізували такий курс при Філії Союзу Українок в Станиславові. Вела його О. Скочдополь. Крім неї викладали й вели гутірки пані: Софія Олесницька, Амалія Рублева, Марія Велигорська, Ліда Мак і сенаторка Олена Кисілевська, яка була й на закінченню курсу.

В «Жіночій Долі» з 15 квітня 1933 р. було надруковане моє звітання такого змісту:

«Організаційний курс у Станиславові. На взір курсу, який відбувся восени 1933 р. у Львові при Союзі Українок і який мав на меті вишколити кадри організаторок на села, був і в нашому місті курс організаційно-освітній, який вела абсолювентка львівського курсу Одарка Скочдополь з рани Філії Союзу Українок.

Софія Олесницька,
голова від 1929 до грудня 1933 включно

Фото із закінчення організаційного курсу весною 1933 року. У першому ряді зліва: Люба Костецька, Одарка Скождополь, сенаторка Олена Кисілевська, Оксана Лемеха, М. Матковська; у другому ряді: М. Джерж, Надя Білобрам, Люба Смольницька, Марія Когут, Галя Дрогомірецька, Н. Н. Нютка Скождополь

«Слухачок було 17. Виклади відбувались у вечірніх годинах. Всіх годин навчання було 28. Предмети, які викладано на курсі були: організація жіноцтва на селі, методика освітньої праці, жінка доісторичної й історичної доби, аж до найновіших часів, ідеологія жіночого руху, та зокрема Союзу Українок. Історія розвитку українського народного мистецтва. Про українські національні установи, про українські політичні партії та їх ідеологію, про кооперацію та значення жінки на цьому полі, про формальності на зборах.

Доповіді ці виголошували теж і запрошені прелегенти. Вони були: А. Рублева, Марія Велигорська, сенаторка Олена Кисілевська, Лідія Мак, інж. Сем'янчук, дир. Дмитро Швалюк, Михайло Кушнір. При кінці курсу кожна слухачка опрацьовувала доповідь для виголошення під час поїздок на села.

З нагоди цього закінчення курсантки влаштували виставку народного мистецтва, при видатній допомозі п. Велигорської Марії.»

При видатній допомозі вже вишколених організаторок, постала густа сітка кружків по селах. Переїнято й урухомлено жіночі секції при «Просвіті».

Провід організаційної секції переїняла Оксана Лемеха, а в організаційній секції працювало 15 молодих організаторок.

Для постійного контакту з кружками найнято домівку в середмістю, щоб у торгові дні сільське жіноцтво могло приходити там і одержувати від дижурних організаторок потрібні їм вказівки й поради. В дійсності така повітова канцелярія Філії Союзу Українок виправдувала своє існування, але видатки на неї були за великі на касу Товариства й, мабуть, по році діяння, мусіла Управа зліквідувати її.

В 1933 році урухомлено в Повітовім Союзі Кооператив чайню Філії Союзу Українок, бо туди найчисленніше заходили жінки із наших сіл. Ця

чайня вповні заступила нам канцелярію. Жінки, членки Управ Кружків, діставали там потрібні інформації, пили чай, їли свої харчові запаси, або купували в чайні хліб і солодке. Це мало ще одну добру сторінку, бо приносило організаційній секції гроші на виїзди поїздами до дальших сіл.

Не можу поминути теж праці жінок на передмістях Станиславова. Найбільше рухливим місцем була «Просвіта» на Гірці. Про тамошню жіночу секцію я вже згадувала, як теж про тих жінок, які вели перед у праці тієї секції. Був там ще садочок, чи захоронка й ним опікувалася переважно Столярчукова, імени якої я вже не пам'ятаю. Влаштували там різні дитячі імпresi. Я була в них декілька разів, як організаторка. Жіноцтво Гірки часто помагало нам харчувати політичних в'язнів. На Бельведері й Книгинині-Колонії (Майзлях) працювали переважно чоловіки й молодь. Не пригадую, щоб там крім відзначувань національних роковин, чи концертів на пошану Т. Шевченка чи Лесі Українки, щось інше діялось. Організаційна секція Філії Союзу Українок призначувала деяких своїх членок до праці на передмістях. Моя сестра Анна Скочдополь (заміжня Семанюк) організувала там дівчат, а на Бельведері перейняв усю організаційну працю в «Просвіті» після розв'язання Пласту мій пластовий гурток.

Не було б зовсім повного образу праці жіноцтва, як би не згадати про ті дві ділянки, в які багато уваги й праці вкладало членство Союзу Українок, а то дитячі садки й курси на тему різних ділянок знання.

Коли сітка Кружків С. У. охопила всі можливі й доступні нам ділянки, то виринула потреба помочі жіноцтву кружків по селах, вони поінтересувались організацією дитячих садків. Як би ми були її занедбали, то не було б повноти праці в Кружках. Бо ж в першу чергу матерям слід думати про майбутнє покоління і Філія С. У. в Станиславові зрозуміла вагу цієї виховної ділянки.

Т-во «Рідна Школа» в Станиславові, вишколювало в ті часи садівничок і дівчата, які не мали великої, а то й жодної перспективи по закінченні

На фото (в першому ряді зліва): А. Рублева, сен. О. Кисілевська, С. Олесницька — голова Філії «Союзу Українок», М. Велигорська. За ними учасниці організаційного курсу

Оксана Лемеха-Луцька

*Чайня Філії С. У. На фото (зліва):
Нуся Безушко й Одарка Скождополь*

вчительської семінарії дістати працю в школах і радо записувалися на такі курси. По скінченні курсу була надія хоча на два-три літні місяці в році одержати працю.

З початку сама «Рідна Школа» організувала садочки на селах і висилала туди садівничок. Згодом, коли Кружки С. У. налаждали свою організаційну працю, зрозуміли, що їм слід займатись майбутнім своїх дітей. Тим більше, що польське шкільництво почало сягати по селянську дитину, запроваджуючи в сільських школах викладову польську мову. Це все улегшувало нам, організаторкам, промовити до патріотичних почувань членок Кружків, як і виказати значення садочка для матерів у літню пору. Тоді то мати, яка відпровадила свої «чада» до садочка під опіку садівнички, могла спокійно працювати на полі. Таке усупільнення дітей дуже скоро зрозуміло сільське жіноцтво й всюди, де вже були Кружки, організовано й садочки.

Не можу сьогодні подати, скільки садків було в нашому повіті. Коли зважити, що остання цифра Кружків С. У. була 38, то думаю, що в повіті могло бути в часі найкращого розвитку громадсько-організаційного життя, то є в роках 1932—1939, около 25 садків. Може я помиляюся, а може було й більше, але сьогодні цю справу важко висвітлити. Одначе у всіх селах нам не вдалося мати садочки, бо, або село було бідне й не могло заплатити садівничку, або не мало приміщення. Деякі села радили собі так, що Кружок С. У. разом зі садівничкою влаштовував імпрезу -- попис дітей зі садочка і з прибутку оплачував садівничку.

Кожночасна голова організаційної секції при Філії С. У. в Станиславові була активною в Клубах, вона опікувалась садочками.

Пригадую, як будучи організаційною референткою, дістала я листа від Ірини Павликовської, яка видавала жіночий журнал «Нова Хата» у Львові, з пропозицією написати про садочки до журналу. Я насправді не була садівничкою, але мала деякий досвід в цій ділянці. То я примусила себе й уліті пішла на садівничку до села Опришівці, а восени написала статтю для журналу «Нова Хата» про знані мені вже проблеми. Ой, гірко я їх пізнавала. Певно всі садівнички мали таку тяжку працю.

Другою важливою ділянкою були курси. Водночас із поширенням освіти в селян збільшувалося бажання навчитися чогось практичного. «Жіноча Доля», яку скрізь передплачувало жіноцтво, подавала вправді в кожному числі щось із практичних тем, але то інакше перечитати, а інакше наочно в гурті поспробувати самому. Тому кожна з організаторок в чомусь повинна була виспеціалізуватися. А тому, що жінки бажали майже всюди куховарських курсів, то треба було наперед самому вчитись. І так пані, членки Філії, помогли нам в тому, і на організаційному курсі подали нам ряд порад, приписів та таємниць куховарення. І ми організували такі самі курси куховарські по Клубах. Членки Філії вчили теж трикотарства й вишивання. Марійка Гриньків, теперішня Зубаль (живе в Лорейні) вчила куховарства в Петрилові, трикотарство в Сільці, а вишивання низом в Єзуполі. Там теж я вела курс куховарства.

В той час польське жіноче Т-во «Кулко Рольніче Кобет» організувало по наших селах теж різного рода курси. Коли зважити, що на польський курс не треба було грошей на матеріал до варення, бо уряд постачав усе за дармо, то все ж таки на їхні курси вписувалося дуже мало жінок. Це свідчить, яким гарним було наше жіноцтво. Власне там в Єзуполі треба було влаштувати наш курс, бо польки скорше розпочали свій. Ми боялися туди їхати, але я мусіла принайменше удавати відважну. В селі прий-

Виставка влаштована 1936 року секцією народного мистецтва під проводом Марії Скочдополь

Дитячий садок в Опришівцях під проводом авторки цієї статті — після перегляду дітей лікарем д-ром Гробельним

няли мене дуже гарно й дали приміщення у п. Лопатинської, яка, як рідна мати піклувалася мною. Її син розпроваджував нас з читальні по курсі по домах, бо курсантки польського курсу, переважно жінки поляків колоністів кидали на нас камінням. По інших селах було те саме. І я сьогодні, як подумаю про те все, то хотіла б я усім тим, які так жертвенно працювали з нами, тим сільським жінкам, скласти глибокий поклін. Це вони голови Кружків, секретарки і своїми твердими від праці руками писали історію життя наших сіл.

Жіночий Конгрес і День Селянки

В 1933 році вибрано на Загальних Зборах такий Виділ Філії Союзу Українок в Станиславові: голова — А. Рублева, заст. голови — О. Рубчакова, секретарка — Ольга Пиндус, скарбничка — Гізеля Каратницька, реф. народ. мистецтва — Ярослава Горницька, реф. господарства — Іванна Лепкова, голова орг. секції — Оксана Лемеха, голова культ. освіт. секції — Дарія Скождополь. Члени Виділу: Софія Олесницька, Ольга Мацькова, Ярослава Барнич, Люба Костецька і Стефанія Курієць, Пракседа Повх.

В травні 8 і 9-го 1933 р. відбувся Загальний З'їзд Централі Союзу Українок у Львові. Там вирішено, що на наступний рік Союз Українок буде святкувати 50-літній ювілей першого жіночого Товариства в Галичині. Відбудеться тоді великий жіночий Конгрес в Станиславові, в якому саме цю першу жіночу організацію засновано. Започатковано підготову Конгресу. Були вправді поділені думки, одні годились відбутися Конгрес в Станиславові, інші знову висловлювали думку, що такий Конгрес повинен відбутись у Львові. Це трохи спиноло підготовчу працю.

Діловий комітет у Львові накреслив загальний план. Після цього плану Філія С. У. в Станиславові мала перейняти ведення 14-ої комісії, а саме господарської, як також підготувати «День Селянки». Ці дві справи зайняли діяльність Філії на довгі місяці.

На голову господарської Комісії вибрано найперше голову Філії Софію Олесницьку. Але коли в грудні 1933 р. на Загальних Зборах Філії С. Олесницька зняла з особистих причин свою кандидатуру на голову, головою стала Амалія Рублева, займаючи автоматично пост голови господарської Комісії Конгресу.

Розділено працю на різні ділянки. З хроніки А. Рублевої виписую наступне:

Поодинокі секції в господарській Комісії очолювали такі членки:

1. Організаційно-пропагандивна: Оксана Лемеха;
2. Мешканева: Стефанія Литвинович і Марта Даниш;
3. Харчева: Ольга Рубчак і Г. Каратницька;
4. Мистецька: Яр. Горницька й Огоновська;
5. Імпрезова: Я. Барнич, М. Мазурок і Ірина Сулима;
6. Льокалева: Пракседа Повх і Марія Сорохтей;
7. Впорядкова: Дарія Скочдополь і Тоня Фурикевич;
8. Виставки книжки: Марія Мельник і Марія Когутяк;
9. Санітарно-рятуноква: д-р О. Гробельна і д-р М. Ясеницька.

Вже це показує, скільки то справ і проблем впало нараз на наші плечі. І ми взялися, як то кажуть «повною парою» до праці. Мені припало бути секретаркою господарської Комісії. Кожну вільну хвилину я сиділа при машинці й писала різні листи і повідомлення. Такої метушні, жури, турбот, Філія ще не мала. Треба було великої посвяти й відповідальності. Кожного свята і неділі ми їздили на села до Кружків, до молоді, щоб приготувати села до Конгресу, а головню до «Дня Селянки». Все робилось тоді під

Куховарський курс Союзу Українок в Єзуполі під проводом О. Скочдополь

Виділ Філії «Союзу Українок» у Станиславові. На фото в першому ряді (зліва): С. Олесницька, Я. Горницька, А. Рублева, О. Рубчакова, І. Лепкова. У другому ряді: Я. Барнич, О. Пиндус, Г. Каратницька, О. Мацьків, О. Скочдополь, П. Повх. Немає на фотографії: О. Лемехи і С. Курієць

знаком Конгресу. Вдержувано постійний контакт із Централєю Союзу Українок.

10 червня 1934 року стверджено, на орієнтаційних сходах, що всі праці зв'язані з Конгресом викінчуються, а на селах заповіджено вже генеральні проби молоді підготовані до гагілок і рухових вправ. Це все я випи-сую далі з хроніки А. Рублевої.

«16 червня 1934 року хвиля арештів в цілій Галичині захопила й наше місто. Вбито Перацького і поляки показалися. Побоювались ми, що й Кон-грес не дозволять. Але голова Централі Союзу Українок Мілена Рудницька інтервенювала в міністерстві Внутрішніх Справ і там справу полагоджено. Конгрес відбудеться від 23—28 червня 1934 року невідклично.

«В Станиславові арештовано Одарку Скочдополь, голову поррядкової секції і секретарку госп. комісії та Олійник Олю, інструкторку гагілок. На інтервенцію Мілени Рудницької звільнено О. Олійник, але Одарку Скоч-дополь затримали аж до осені. На її місце назначено А. О.» (хроніка А. Рублевої). «Жіноча Доля» з 15 липня 1934 пише: «І так — сталося... Мрія, сон, казка сталася дійсністю, що перевищила всякі сподівання. Такого гар-монійного й поважного з'їзду давно вже не бачив український народ. Недармо ж наша сеніорка, проф. Софія Русова, на наших сторінках назвала жіночий Конгрес предтечею другого (тоді плянованого) Всеукраїнського Національного З'їзду. Побажати б, щоб той уставодавчий національний з'їзд відбувся з такою повагою та успіхом, як цей жіночий».

Не буду розписуватись більше про сам Конгрес, але мушу присвятити більше уваги описові «Дня Селянки», бо то була праця наша, організаторок

Філії, Союзу Українок в Станиславові та праця жінок-селянок у повіті. На жаль не можу дати мого опису цього небуденного свята, бо я тоді «тяжко страждала» в тюрмі, знаючи, що там на волі діється.

В тому самому числі «Жіночої Долі», в якому була обширна стаття про Конгрес, кореспондентка І. В. пише про «День Селянки»:

«Не можна описати. Треба було це бачити й чути. Великий майдан залитий нашим сільським жіноцтвом, як квіттям. Скільки його було? Офіційно подано: 6 000. Але хто ж міг дочислитись цього квіту з усіх закутин нашої землі, що як море розіллвся по майдані... По Архиерейським Богослуженню, яке відправив Преосвященний Іван Лятишевський в асисті ректора духовної семінарії о. д-ра А. Бойчука та о. канцлера Романа Лободича, відбулась дефіляда. Під звуки двох дутих орхестр маршувало зорганізованими лавами понад 2 500 сільських жінок. А все в прекрасних, що раз то інших (до стрічечки однакових з даного села) одягах. Хто міг, бив з радости в долоні, а хто зі зворушення не міг й слова промовити...»

«1 500 здисциплінованих дівчат, під звуки українських пісень, стало до вправ з вінцями і серпами... А над морем цих імпровізованих женців, над сотнями дівчат, молоденька провідниця панна Нуся Безушківна».

«Жіноча Доля» присвятила багато місця на опис тих великих днів українського зорганізованого жіноцтва. А «День Селянки» був завершенням невсипущої праці молодого жіноцтва: Секції Української Жіночої Молоді, зглядно організаційної секції, при Філії Союзу Українок в Станиславові.

В часі Конгресу станиславівська Філія СУ підготувала своїми мистецькими силами дві академії, які відбувались рівночасно, щоб дати змогу якнайбільше глядачів вмістити в залах. Одна була в будинку «Сокола», а друга на сусідній вулиці в будинку міського театру. Точки так чергувались, щоб деякі виконавці мали час перейти з однієї зали до другої та там повторити свій виступ.

*Дефіляда сільських дівчат і жінок під час «Дня селянки»
в рамках Українського Жіночого Конгресу*

Відкривала академію А. Рублева, а після неї говорила сенаторка О. Кисілевська. Злучений хор жінок з кружків із сіл: Микитинці, Побереже і Загвіздя співав гимн Союзу Українок під диригентурою Ірени Сулими. Оксана Лемеха деклямувала «Контра спем сперо» — Лесі Українки, другу рецитацію виконала Ярослава Барнич. Фортепіянове сольо відіграла Тетяна Лепківна. В одній залі скрипкове сольо виконувала Ірина Бойко, а в другій залі Галя Дрогомірецька, сопранове сольо співала Ольга Трач. Обидві академії відбувались при вщертъ заповнених залах. Були дуже успішні і програмово й організаційно.

Крім тих імпрез Філія підготовила виключно своїми силами равт (бенкет) для прибулих гостей і представників організацій. Господарською сторінкою займались членки Філії: О. Рубчак, І. Лепкова, Г. Каратницька, С. Чайківська, В. Аксентій і М. Курило під вмiлим керівництвом Амалії Рубель.

У «Свободі», українському щоденнику в ЗСА, редакторка «Нашого Життя» Лідія Бурачинська в статті про Амалію Рублеву пише у зв'язку з її головством Філії Союзу Українок в Станиславові в часі Жіночого Конгресу в 1934 р. таке: «... Встрявання польської влади коштувало багато зусилля і залежало передусім від дипломатичного хисту голови Філії. Велика в тому її (А. Рублевої — Д. Б.) заслуга, як також нескінчені ряди сільського жіноцтва, що промаршували в своєму народному вбранні перед трибуною Конгресу. Станиславівська Філія здала свій іспит громадської готовости на цьому Конгресі».

Тут мушу затриматися на хвилину при такій видатній громадянці, якою була бл. п. Амалія Рублева. Її постать була небуденною на терені Станиславова. Прибула вона 1931 року і дуже скоро побачили ми її вже при громадській праці на дуже відповідальних місцях. І вже незабаром, бо в 1933 році вона була обрана на голову Філії Союзу Українок в час, коли Станиславів підготовлявся до Конгресу. На провіднім пості залишилася аж до нашої еміграції у світ.

1935—1939

Загальні Збори Філії Союзу Українок відбулись дня 10 березня 1935 р., на яких вибрано такий Виділ: головою — А. Рублеву, містоголовою — Ольгу Рубчак, секретаркою — Ольгу Пиндус, скарбничкою — М. Сорохтей, бібліотекаркою Оксану Залізник, голову організаційної секції — Марійку Когут, голову освітньо-культурної секції — Пракседу Повх. Членками були: Меланія Грушкевич, М. Адамська, Гізеля Каратницька, Ольга Рачковська і Ольга Чорненко.

Філія мала тоді 38 Кружків по селах і на передмістю Станиславова.

В березні т. р. А. Рублева на Загальних Зборах Централі Союзу Українок стала членкою Централі. В цьому ж місяці започатковано організацію бібліотеки при Філії. Оксана Залізник і Люба Костецька взяли за те діло.

Знову хвиля арештів вириває цей раз з наших рядів Оксану Лемеху і Марійку Когут. Перша одержала три роки ув'язнення із зарахуванням одного року у слідчій тюрмі, а М. Когут без процесу звільнено. (Хроніка А. Рублевої).

21 серпня 1935 влаштовано разом з «Просвітою», Т-вом «Сокіл» і Пов. Кооп. Союзом «Свято Ноші» в селі Радче під Станиславовам. Філію С. У. репрезентували Марія Мельник, Дарія Скождополь і Оксана Пиндус, яка виголосила доповідь про народну ношу. («Діло» з вересня 1935).

Народне весілля під час показу ноші в селі Радче

В цьому ж році були другі вибори до польського парламенту, в яких брали українці участь. З огляду на те, що Мілена Рудницька в часі пацифікації українців в 1930 р. вела наполегливу пропаганду в краю і за границею дипломатичною дорогою, польська влада не погодилась тепер на її поновну кандидатуру. То Союз Українок в цілості, як організація, яку очолювала М. Рудницька, відмовився брати участь у виборах і членство не голосувало. Цей рік є замітний тим, що засновано Світовий Союз Українок з осідком у Львові.

У січні 1936 року вибрано такий Виділ Філії: голова — А. Рублева, заст. голови — О. Рубчакова, секретарка — О. Пиндус, культ.-освітня референтка й бібліотекарка — О. Залізник, організаційні референтки: М. Мельник, Анна Смеречинська, а згодом Стефанія Ясінська, референтка народного мистецтва — П. Повх, імпрезова референтка — Ярослава Барнич, господарська референтка — Антонія Курило.

Почесною членкою іменовано основницю Т-ва «Руських Женщин» — Євгенію Порайкову, дружину професора і катехита в учительській семінарії СС. Василянок о. Івана Порайка. З давніших часів почесними членками були вже Емілія Кадайська, емеритована вчителька (померла в 1935 р.) і Надія Мардарович (померла 11 квітня 1936 р.).

Рік 1936 проходив під знаком святкування 80-літнього ювілею Софії Русової. Скрізь по краю усі жіночі організації відзначували академіями в її честь ювілей. І в Станиславові Філія Союзу Українок влаштувала також Академію; дохід з цієї імпрези призначено на дар для С. Русової.

28 листопада 1936 р. Філія втрачає видатну членку. Вмирає основниця Українського Жіночого Пласту в Станиславові, Надія Левицька, дружина тодішнього директора української держ. гімназії Осипа Л.

В грудні того ж року відбулася повітова нарада Кружків Союзу Українок. Прибуло 240 жінок. Приємно було слухати дебат. Проводила Зборами

голова Філії А. Рублева, реферувала тодішня організаційна референтка Стефанія Ясінська. Нарада була на такому рівні, що не хотілось вірити, що це промовляє і дискутує сільське жіноцтво, членки Кружків Союзу Українок. Селянки виявили себе здорово й патріотично думаючими громадськими діячками. Ми, які в більшій, чи меншій мірі причинились до розбудження їхніх заінтересувань, мали невимовну радість і вдовolenня з цього приводу. А що вже говорити про їхню народну одезу, яку вони почали цінити й із гордістю носити, зрозумівши її вагу і мову, в «День Селянки» під час Світового Жіночого Конгресу.

Передрукую репортаж, підписаний ініціалами О. П. з «Жіночої Долі» в 1934 р. мабуть зі січня.

«З жіночого руху — Станиславів»

«В дні 27 грудня 1936 р. відбулася в Станиславові в залі "Народної Торговлі" анкета кружків „Союзу Українок”. На анкету прибуло 241 жінок, що заступали 31 кружок.

«Анкету відкрила голова філії „Союзу Українок” у Станиславові п. Рубель Амалия.

«Організаторка п. Ясінська Ст. викликувала в азбучному порядку кружки, відпоручниці яких складали звіти. Замітне те, що селянки говорили самі сміло та рішуче, горді зо своєї ролі. Ще недавно кожне слово від селянки треба було витягати кількома питаннями. Відповіді були тихі соромливі. А сьогодні селянка самостійно, речево, мільдійним голосом обговорює справу свого кружка, боронить його, дає пояснення та просить поради.

«По багатьох кружках „С. У.” нема ні одної інтелігентки в провіді-виділі. Селянки самі є провідницями культурно-освітньої праці кружка. Бувають випадки, що й режисерками чи диригентками є селянки. Правда, що спочатку їхня праця була квола, але нині вона вже ліпша.

«Замітне те, що слабші висліди праці деяких кружків, де провідницею є інтелігентка (правда є виїмки). У таких кружках жінки оспалі, байдужі, не проявляють ініціативи та зрозуміння громадянських кличів. В разі хвороби провідниці, такий кружок нічого не робить, бо нема «пані». Тут слід пам'ятати, що інтелігентка повинна незаметно кермувати працею, щоб привчити селянок до самостійної праці по кружках.

«Кружки „С. У.” були досі карними супроти філії. Виконали намічену працю у 80%.

«Членки кружків стоять на сторожі національних почувань своїх дітей та чоловіків. Жінки соромляться на саму згадку, що їх село „червоніє”. Просять приїздити до них з відповідними рефератами та допомогти в боротьбі з червоним імперіалізмом.

«Приємно бачити скупчені вирази лиць поважних господинь, що приїхали з далеких сіл почути, що діється в світі та навчитися дечого. Із жадою вислухують рефератів. Просять частих поїздок до них, бо хочуть бути перші. Кожного четверга й понеділка приходять до організаційної канцелярії за вказівками.

«Кружки „С. У.” мають по наших селах повагу й признання. Бувають випадки, що самі чоловіки, поважні громадяни, просять заложити в їх селі кружок „С. У.”. Хочуть, щоб їх жіноцтво привчилося доцільної поступової господарки, варення, шиття, гігієни та розуму, щоб діти не зростали, як бур'яни у полі.

«Кружки „С. У.” співпрацюють згідно з усіма українськими національними установами, як: читальнею „Просвіти”, „Рідною Школою”, кооперативою та „Сільським Господарем”.

«Кружки — це молодий організаційний доробок „Союзу Українок”. Найстарші з них існують найбільше 4 роки, а їх кілька. Решта дуже молоді.

«В останніх двох роках, себто 1935 і 1936 році виділ Філії „С. У.” присвятив багато труду над поглибленням внутрішньої діяльності кружків. присвячено багато часу над скріпленням громадської карности, поглиблено культ героїв усякими національними чи культурними святами, поширено знання рідної історії, літератури, географії, мови, гігієни і т. п.

«Багато сіл у повіті жде на те, щоб заложити у них кружки „С. У.”. Однак філія не розпоряджає відповідними фондами, щоб могли всіх заспокоїти.

«Вже від 1933 р. веде філія чайню при Окр. С. Укр. Коопер. для селян, що приїздять по товари. Дохід з чайні призначений на організаційні цілі. Селянки просять заложити для них чайню в ринку, а їхні кружки допоможуть грошами до оснування її. Новий виділ філії повинен це взяти під увагу.

«На бажання кружків, філія влаштувала вишкіл наглої лікарської помічі, який провадив д-р Хмилевський, знаний спеціаліст від дитячих недуг. Молодь філії і кружків скористала дуже багато. Крім того д-р Хмилевський повчив привних на анкеті, як запобігти перестуді та похідним хворобам.

«Представник „Рідної Школи” мгр. Ясеницький вказав привним, яким чином спопуляризувати рідно-шкільну різдвяну свічку.

«Наприкінці п. Рубель подякувала привним за участь, побажала веселих свят та замкнула анкету. О. П.».

Ми теперішні, громадські діячки не маємо тих проблем, які тоді в Україні утруднювали працю навіть на селах — а наша громадська діяльність тут, у сприятливих умовах, — то часто непотрібна й галаслива метушня. Але в ті часи сільське жіноцтво могло учитись громадської праці від провідних членок Філії, які жертвенно довгими роками громадсько працювали на відповідальних і видних постах. Були вони: Меланія Грушкевич, Софія Олесницька, Амалия Рубель, Марія Слюсарчук, Ольга Рубчак, яку я пам'ятаю довгі-довгі роки на пості заступниці голови. Вона не тільки заступала голову тоді, коли виникла потреба, але всі справи громади, а зокрема Товариства, не були їй чужими. Завжди весела, жартівлива, вміла мирно полагодити спори, знайти стежку до сердець молоді. Ми завжди стихали, коли вона забирала голос, бо знали, що все вчемо щось бадьорого і корисного.

В 1937 році Виділ Філії був в такому складі: голова — А. Рубель, місто-голова — О. Рубчак, секретарка — Анна Смеречинська, скарбничка — С. Перегінець, бібліотечарка — О. Залізник, голова організаційної секції — С. Ясинська, голова культ.-освітньої секції — Марійка Гриньків, голова мистецької секції — Марія Скочдополь, імпрезова референтка — Софія

Ольга з Рубчаків Рубчак

Кушнір, членки: О. Пиндус, Віра Аксентій, Євгенія Лащук. Цей рік закінчено господарським курсом для сільських організаторок. Викладали агрономи, кооператори і членки Філії. Предмети були такі: куховарство, кооперація, організація жіноцтва й українознавство (Архів А. Рубель).

В наступному році, то є в 1938, у березні, відбулися Загальні Збори Філії при великій участі членок. Було їх 400 з міста й сіл. Присутньою на зборах була голова Централі Мілена Рудницька. Головою Філії вибрано мабуть четвертий раз А. Рублеву. В архіві-хроніці не подано складу Виділу. 6-го травня 1938 р. польська окупаційна влада розв'язала Централю Союзу Українок у Львові, і тим самим припинено діяльність усіх філій і кружків в краю. В Станиславіві того ж дня переведено в домівці Філії ревізію. Всі книги й акти забрала поліція, а домівку запечатала.

В жовтні ц. р. внаслідок внесеної інтерпеляції нашої парламентарної репрезентації до міністерства внутрішніх справ, реактивовано Централю. В листопаді відновлено працю по філіях і кружках. Сільське жіноцтво почало горнутися до Кружків С. У. Натомість міське жіноцтво було більше перестрашене, зрештою зовсім оправдано й виявило стриманість. Амалия Рублева в 1939 р. п'ятий раз була обрана на голову Філії. Приявних на Загальних Зборах було 340 осіб. Делегаткою Централі була Оксана Джиджора-Дзьоба, яку большевики по приході до Львова знищили.

Прийшов нещасний вересень 1939 року, вибухла польсько-німецька війна й у висліді українське життя нашого міста, як і цілої Галичини за-вмерло. Прийшли большевики «визволяти» і визволили нас так, що зараз почалися арешти знаних громадських діячів, які не встигли, або не хотіли втікати. З наших рядів вирвали Оксану Лемеху, яка тільки що почала приходити до себе, відсидівши три роки у польській тюрмі. Арештовано Надю Білобрам, Ольгу Слюсарчук, Варку Логазу і Марійку Боринець. Надю Білобрам, Ольгу Слюсарчук і Варку Логазу фізично знищили серед страшних мук, як оповідали мені деякі люди та їхні свояки й родина.

Большевицька і німецька окупації — мандрівка у світ

Тому, що в тих роках я не була в Україні, не можу братись описувати їх. Я повернулася до Станиславова щойно по зайнятті німецькою армією міста, як і всієї Галичини.

Однак ми всі добре знаємо, що собою уявляє большевицький «рай», бо він всюди однаковий. Але для загального образу того, що було в Станиславіві я наведу частину зі статті бл. п. А. Рублевої, що її написала вона 1951 р. по приїзді до Америки, в жіночій журналі «Наше Життя». Заголовок статті є «Десять літ тому»: Жіноча служба Україні в Станиславіві.

«Описати перебіг тих двох літ, що слідували, дуже важко. Постійна тривога, переслідування близьких, розгром молоді — все це сковувало думки і волю. Сходилися тільки найближчі друзі і то не надто часто, бо й часу не ставало на те при невпинній гонитві за працею і хлібом. Коли нарешті сталося те страшне, чого ми сподівались — переслухи й допити, знайшлись несподівано нові сили в кожній з нас. Треба було дати знати й остерегти, треба було й на село до одних чи других членів Кружка вістку передати. Та коли по декількох допитах нас попередили, що ми на «листі», то треба було сягнути за єдиним тоді можливим виходом. Виїхати, схритися.

Це теж було трудне й ризиковне, але давало хвилину передишки і надію на зміну.

«І ця надія не завела. День 21 червня 1941 глибоко потряс усіми мешканцями Станиславова й околиці. Гудіння літаків і вибухи повідомили всіх про початок війни. Радість і жах на переміну непокоїли душу. Майже в кожній родині когось бракувало. Де вони, що буде з ними? Чи може з тюрми вивозять в'язнів? Біль рве душу, але ніхто не відважується піти під тюрму, бо патрулі снуються містом.

«Першими увійшли мадяри. Понуро зустріло їх місто, ще живою була в пам'яті трагедія Карпатської України. Люди поховалися по хатах. Тільки поляки привітали нових «визволителів» та знайшли з ними дружню мову.

«По трьох тижнях мадяри уступили місце німцям. Майже рівночасно з тим оснувався Український Комітет із чільних громадян, що осталися при житті. Місто було тоді образом руїни: порозбивані склепи й магазини, попалені доми, серед того сотні людей, що врешті відважилися вийти на вулицю. Пошкодовані родини кинулись до тюрми та там, де були збірні могили — шукати своїх рідних. Крім того мандрувало й багато чужих. Українські біженці з Басарабії і Буковини, що їх відбили німці від большевиків, вертались у свої сторони, але не мали дозволу йти даліше. Цілі родини або жінки з дрібними дітьми блукали по місті, шукаючи якогось пристановища. Цілими гуртами вони розтаборювались на площах, де й під мурами спали.

«Треба було подумати про негайну допомогу. Як тільки можна було виходити на вулицю, я порозумілась із кількома жінками з давньої управи і ми скликали в перших днях липня жіночу нараду. Голова Комітету привітав нашу ініціативу і пішов нам на руку. При помочі жінок зорганізовано харчівню у давньому ресторані «Уніон». Там ми прохарчувували денно 300 осіб. Жінки дижурували день і ніч, бо біженці прибували безнастанно. Виринула потреба нічлігарні. Її влаштовано зараз же в домі залізничників.

«Ми вже були в розгарі роботи, коли зі Львова наспіла вістка про те, що там постанала самостійна жіноча організація під проводом Константини Малицької. Назва її була для нас нова Жіноча Служба Україні. Знаючи К. Малицьку, як давню провідницю жіноцтва, ми вирішили зараз же створити в нас відділ цієї організації. По одержанні інформацій і правильника, ми оформили себе. Головою відділу вибрано мене.

«Праця розгорталась ширше. Започатковані ділянки продовжувано, хоч вони вимагали напруження всіх сил. Але помимо важких переживань і особистих трагедій нам не бракувало тоді рук до роботи. Навпаки, як тільки встановився зв'язок із селом, ми почали основувати там нові гуртки. Вся громадська енергія, що її жорстоко зморозив большевицький режим, відродилась наново. Гуртки почали родитись немов із-під землі. Вкоротці двадцять шість сільських гуртків стануло до праці з нами.

«А місто ставило щораз то нові вимоги. Виринула потреба ще одної харчівні, бо одна не спроможна була прохарчувати всіх, що приходили. До міста напливали люди з усіх сторін. Харчів було мало. Неупорядковані відносини не заповідали поправи. Розпука бралася, коли треба було відправляти з нічим голодних людей.

«Тоді то звернулася я до наших гуртків за допомогою. Скликавши голов гуртків, я з'ясувала їм положення і вказала на причини. Недовго ми ждали на відгук. Гуртки перевели збірку харчів на місцях і селянки радо давали хто, що міг: городину, муку, крупи. За кілька днів почали приїздити вози з харчами. Погоничами були

жінки, так, немов би хотіли показати, що це їх жіноче діло — оця допомога. Це був літній час і вони ділились останками своїх припасів. Бо відступаючі большевицькі війська та наступаючі німецькі не раз понижили їхній дорібок.

«З якою радістю ми їх вітали! Це не тільки втіха, що харчівню зможемо відкрити, але й гордість, що наша праця по селах не пішла на марне. Ворог зруйнував наші міста й села, але національної свідомости не міг підкопати. Українське село й місто об'єдналось у часі журби й небезпеки. Цей жест наших селянок піддержав нас сильно на душі.

«Призбиравши харчі, ми відкрили в середині міста другу харчівню, з якої могло користати вже 700 осіб. Ми харчували вже транспорти та більші групи біженців. Раз, пам'ятаю, що німецьке командування повідомило нас про те, що ми повинні приймати й нагодувати транспорт із 400 полонених. Жінки приготували для них кращий обід як звичайно, бо сподівались, що вони виголоджені. Та такої картини не думали побачити. Це були виголоджені і виснажені до краю кістяки, що вже не мали сили, ні охоти до їди. Де-кілька з них відставлено зараз же до лічниці, де чотирьох померло. Приготовлені вози повідвозили решту до залізниці.

«Знов почалась нова хвиля мандрівників — жінки й діти, що шукали за чоловіками й батьками, яких большевики заарештували чи вивезли. По місті блукало багато бездомних дітей-сиріт. Виринула потреба захисту. По переговорах із СС. Редемптористками при вул. Голуховського, приступлено до відкриття притуку. Сестри упорядкували монастир, занечищений за часів большевиків і небавом призбирали ок. 120 сиріт.

«Праця розвивалася. Життя ставило свої вимоги, що були в кожній околиці інші. Тому треба було живо слідкувати за ними й dostosовувати до того свій плян.

«Наше громадянство, спаяне спільним переживанням і трагедією большевицького режиму, всіми силами взялось упорядковувати це. Вражала тільки поведінка деяких поворотців із заходу, що внесли в неї елемент міждартійної боротьби. Це й зражувало багатьох, що відсувались згодом. У березні 1942 р. німецька окупаційна влада видала приказ, щоб усі прояви громадського життя очолював лише Український Комітет. Цей розпорядок закінчив самостійність Жіночої Служби Україні. Ми відбули ще кінцеві збори, де й вирішено наш відділ зліквідувати. Майно відділу та початі й намічені праці перейшли в відання Жіночої Секції при Українському Комітеті.

«У важких переживаннях большевицького режиму українська жінка загаргувалася так, що в найгрізнішому часі зуміла нести поміч другим, захистити сиріт, нагодувати голодних і створити варстати праці для безробітного жіноцтва. У тяжких хвиликах вона напружила всі сили, щоб послужити народові, не дбаючи про признание чи винагороду».

З приведеної картини бачимо, яку велику допомогову працю проробило жіноцтво Станиславова й повіту. В часі, коли через наше місто проходило сотні людей денно, різних втікачів, полонених, евакуйованих, транспорти вивезених до Німеччини, коли маса дітей було голодних, беззахисних сиріт, — всьому тому давало раду жіноцтво нашого міста, на чолі якого стояла бл. п. А. Рублева. Спершу, як голова організації «Жіноча Служба Україні», а по її розв'язанні, як референтка суспільної опіки при Українським Допомоговим Комітеті.

Коли я повернулася до Станиславова, то застала вже наладану організаційну й допомогову акцію, а зараз же включилась до праці. А. Рублева

очолювала тоді Жіночу Секцію при Українським Допомоговім Комітеті, а Осипа Грабовенська була головою Повітової Жіночої Секції. Вже сьогодні не можу точно пригадати, чи я подала правильно цю назву, але знаю, що ми їздили по селах і що скликували сільське жіноцтво до Станиславова. Працювала теж Марія Когутяк. Були також і молоді жінки, як Оксана Лемеха-Луцька, Ірена Ганушевська-Руснак, Ольга Світна. Соня Кардаш, яка завідувала харчівнею і вміла все вистарати й випросити від німців харчі. Пам'ятаю теж Марію Голуб, яка з великим запалом промовляла до жіноцтва. Були також пані Мелянія Грушкевич, Михайлина Ставнича, Таня Лепківна-Юзьвяк, Лисинецька — дружина проф. Ореста Л.

Про той час пише Осипа Грабовенська у своєму спогаді: «Одною із перших, що взялися відбудувати українське життя в Станиславові була А. Рубель. Її добре серце, виrozumілість, великий такт, та почуття відповідальности були тими прикметами, що допомогли їй переводити не тільки допомогову акцію, офіційно дозволену, але й кожную іншу, що її вимагали національні інтереси нашого народу, себто поміч в'язням і підпілля.

«В час коли населення нашого міста голодувало, місто було переповнене втікачами, то харчівні, які зорганізувала «Жіноча Служба Україні» з головою А. Рублевою, були великою поміччю. Тут можна було за малою оплатою дістати цілоденний харч. Це врятувало багато родин нашого міста й молодь від голоду. Вартість цієї харчівні виявилась тоді, коли німці почали звозити перших полонених, советських вояків, та створили табір в Станиславові на «Діброві». Серед полонених було багато українців. Комітет, а зокрема суспільна опіка вишукував їх і опікувався ними. Були між ними хворі, спухлі з голоду, їх умістили ми в лікарнях. Деяких із них не вдалося вже врятувати». Так пише Осипа Грабовенська.

Коли школи почали правильно працювати, а головно новозорганізована жіночими учительськими силами господарська школа — то виявилася потреба на бурсу для дівчат, про що подбала Жіноча Секція. Управителькою була Михайлина Княжинська. Тоді був великий вплив сільських дівчат до міста, до шкіл.

В місті діяли два сиротинці. Один як «Ясла», був в будинку С.С. Редемптористок при вул. Голуховського, де я ходила на дижури від Жіночої Секції. Ті немовлятка були дуже спрагнені пестоців і я ніколи не забуду цього жалісного плачу, коли я по закінченні раннього купання, клала до ліжечка маленьке дитятко, бо воно було дуже раденьке на руках. Я навіть взяла звідтам маленьку дівчину, але потім віддала її нашій приятельці, яка виховала її на гарну дівчинку. Вона сьогодні вже заміжня і живе у Львові.

Другий сиротинець був при вул. Сапіжинській і вела його Осипа Грабовенська.

Загалом діти позбирані до сиротинців були довший час недоживлені, деякі хворі вже через брак опіки й харчу, а в той час не було в Станиславові досить відживи. Жаль було дивитись на ті худі тіла й очі без виразу. Що по тім сталося з тими дітьми, як большевики вдруге прийшли до нашого міста, не знаю.

Крім харитативної праці «Жіноча Секція» займалась імпрезами. Осипа Грабовенська пише про це: «влаштували ми наше традиційне свячене й просфору для членів комітету, їхніх родин і гостей, а також «дипломатичні» прийняття для різних німецьких замітних людей, як треба було щось від них видістати. В лютому чи березні відбувся Крайовий З'їзд «Жіночих Секцій» у Львові і делегатками зі Станиславова були А. Рубель й О. Грабовенська.

Жінки із села Опришівці маршують в поході під час свята Поляглих 1943 р.

«З перспективи часу тяжко повірити, скільки то зробило жіноцтво в таких невідрадних обставинах, які були тоді в Станиславові. Скільки то людей врятовано від голоду, від вивозу на роботи до Німеччини, полонених від голодової смерті і т. п.». Так пише п. Осипа Грабовенська, яка й по сьогодні працює громадсько, а зокрема в США на відповідальних постах. Велику поміч в прохарчуванні голодних міста несло сільське жіноцтво. Воно постачало городину й овочі, бо в той час не можна було цього дістати на міськім ринку.

«Допомоговий Комітет» влаштував теж поминки на кладовищі міста і тоді жіноцтво зі сіл маршувало в поході.

«Жіноча Секція» перестала існувати з весною 1944 року, коли то ми всі були змушені покинути Україну і рідні пороги та тікати перед небезпеками большевицької навали, яка грянула на наш край із півночі. І ми подались на Захід. Усе гарне і велике, що було на Батьківщині, проминуло з бурями й пожежами. Але ми твердо віримо, що нашим дітям і внукам прийдеться ще зажити свобідно на рідній землі. Бо на те ми їх вивезли і тут на чужині виховували на українських патріотів.

П'ЯТИЙ СІЧОВИЙ З'ЇЗД У СТАНИСЛАВОВІ 1910 Р.

В днях 29—30 травня 1910 р. відсвятковано у Станиславові десяти роковини існування й діяльності «Січей». Обставини склалися так, що це величаве п'яте січове святкування відбулося в Осідку голови греко-католицької Станиславівської дієцезії Преосв. Григорія Хомишина і разом у тому місті, де в тюремних мурах «лічив дні і ночі» Мирослав Січинський — той, із рук якого згинув намісник Галичини Андрій Потоцький, далекий нащадок й однойменник засновника міста Станиславова Андрія Потоцького, ворог створення українського університету у Львові та взагалі всього українського руху. Польські чинники вмисне розпустили були поголоску, нібито «Січі» збираються у Станиславові, щоб визволити Мирослава Січинського з в'язниці. В наслідок цього посилено охорону в'язниці на Діброві, відновлено всі замки і самого Січинського переведено в одну з найбільш «безпечних» келій. Протеж, усі ці заходи виявилися зайвими, бо ніхто й не думав визволяти Січинського з допомогою виступу січовиків.

Посол д-р Л. Бачинський запросив на цю українську урочистість вперше визначних слов'янських гостей — представників хорватів, словінців та чехів. Були це: словінський ліберальний посол до Державної Ради у Відні та до крайового сойму у Трієсті д-р Оттокар Рібаж, голова Союзу Хорватських Соколів д-р Лазар Цар із Загребу, референт технічного відділу Союзу Чеських Соколів Фердинанд Котровш, співробітник чеської газети «Час» ред. Богдан Павльо та чеський діяч Богуміл Гавель. Прибули вони ранішим поїздом 29 травня 1910. Для привітання гостей зібрався на залізничному дворці великий гурт українців. Порядок і почесну охорону вдержувала «Січ» із села Вовчинець. Гостей вітали грою січових сурем та грімкими окликами. В почекальні першої класи передано гостям хліб-сіль і дир. Михайло Рубчак привітав їх такою промовою:

«Дорогі гості! Вітаємо Вас привітом «Гаразд!». Так ось гаразд Вашим народам, що прислали Вас до нашого українського народу в гостину. Гаразд Вам, що не пожаліли великого труду. У привіт Вам постелилася травнева зелень від границь цієї нашої української землі, у привіт Вам постелився цвіт левад і дерев українських садів, у привіт Вам ми злучуємо серця і любов нашу коло нашого січового прапора та, схилиючи його перед Вами, кличемо «Гаразд!» Прапор цей тримає кріпко в руках український народ, держить найсильніша верства його — селянство. Перейняла вона його з рук нашої славної минулості, нанизала на нього думки поступку й виписала клич «Добути, або дома не бути!» Фізичним розвитком тіла і свобідною думкою хочемо для українського народу здобути кращу долю. Ви може не знайдете в гостині нашій західноєвропейської

виставности, але в душі дружнього Вам українського народу знайдете безкрає море теплих почувань і любови. Тож вітайте нам, милі гості! В ці короткі хвилини Вашого перебування під покровом нашого січового прапора та за стародавнім нашим звичаєм на початок цієї гостини прийміть цей хліб і сіль!»

Гості подякували щиро за теплий привіт і, супроводжені кількома піхотними й кінними відділами «Січей» і великою громадою українців, відїхали до міста.

По полудні відбувся в Центральному Готелі Кеслера бенкет, який тривав поза північ. Були присутні, крім слов'янських гостей і представників місцевих станиславівських товариств, усі радикальні послы з Галичини, надто другий від Станиславівщини посол до австрійського парламента д-р Євген Левицький, послы Михайло Петрицький і о. Йосиф Фолис, врешті Буковинські послы барон Микола Василько, Антін Лукашевич, Єротеї Пігуляк, Ілля Семака і Микола Спинул. Відкрив цей бенкет, чи, як тоді казали — комерс, станиславівський посол до парламента д-р Л. Бачинський, вітаючи слов'янських гостей якнайгарячішими словами.

Перший відповідав на цей привіт найстарший віком хорват — д-р Лазар Цар, визначний промовець. Свою, виголошену з молодечим запалом промову, закінчив бадьорим закликком до братського єднання хорватського народу з українцями: «Розпалім нову ватру, новий жар солідарности наших народів!» Промову д-ра Царя прийняли зібрані гучними оплесками і відспіванням хорватського національного гимну.

Другий з черги промовляв словінець — парламентарний посол д-р Оттокар Рібаж. «Досі — говорив він — мало було українців на наших урочистостях, і, з другого боку, небагато теж бувало словінців на українських святкуваннях. А солідарність можлива тільки тоді, коли її попередить взаємне пізнання. Щойно тоді може і мусить настати взаємна любов між слов'янськими народами. Тож обновім й утвердім на цій основі нашу приязнь і наше побратимство». Після прийнятої рясними оплесками промови посла Рібажа відспівано словінський національний гимн.

Як третій, промовляв від чеських гостей ред. Богдан Павльо. Він звернув увагу на історію розвитку чеського народу, який недавно ще був слабкий і немічний, а сьогодні вбився в силу. Але чехи наполегливо працювали над піднесенням свого народу. Промовець висловив надію, що українська «Січ», подібно, як чеські «Соколи», причиниться до піднесення й сили також українського народу. Як і попередньо, відспівано чеський національний гимн.

З черги слідували промови українських учасників бенкету. Отаман Буковинських «Січей» д-р Теодот Галіп виголосив поетичну промову про січову організацію на Буковині та про взаємини між слов'янськими народами. Українець з Наддніпрянщини Лопух говорив із захопленням про значення січового руху для поширення національної свідомості серед народу. Станиславівець Кирило Шевчук підкреслював вагу економічного розвитку. Молодий січовик з Буковини звернув увагу на поневолення слов'ян самими ж слов'янами. Цю ж тему заторкнув вїт із Чернієва і заст. посла Мартин Королук, натавровуючи утиски слов'ян над слов'янами під російським царатом. Адвокат д-р Михайло Волошин, представник львівського «Бояна» говорив про вагу рідної пісні в усіх важливіших періодах історичного життя й боротьби народів за свою державну незалежність. Критичну оцінку ставлення деяких братніх слов'ян до української національної

справи дав д-р Дмитро Левицький, звертаючи зокрема увагу на останній виступ збаламученого москвофільством д-ра Крамаржа. Наприкінці посол д-р Кирило Трильовський підкреслив із признанням факт, що петербурзька Академія Наук здобулася, незалежно від царського режиму на об'єктивне визнання окремішности української мови та на прихильне становище в українській справі.

Наступного дня, в неділю 30 травня по полудні, відбулася дефіляда 20-тисячної громади січовиків і майже стільки ж зібраних українців коло будинку повітової Ради перед трибуною із слов'янськими й українськими почесним учасниками з'їзду. Потім перемаршував похід за місто на Діброву, де проведено вправи січовиків і січовичок із цілого краю, імпульсанти дефіляду кінних відділів «Січей» та наприкінці дружній показ вправ станіславівських і львівських «Соколів». В 8-ій годині вечора зібрані перейшли 40-тисячним походом до міста. Того ж дня відбулося ще одно прийняття на пошану слов'янських гостей у «Руській Бесіді» при вул. Голуховського 4. Темою розмов була дружба між слов'янськими народами.

Під час ділової частини з'їзду обговорювано крім організаційних січових справ також питання боротьби з неграмотністю та протиалькогольної пропаганди.

(Скорочено за звідомленням автора у львівському «Ділі», ч. 118 з 30 травня 1910).

СТАНИСЛАВІВСЬКІ УКРАЇНСЬКІ ТОВАРИСТВА 1913 РОКУ

За станом на 15 грудня 1913 р. у Станиславові існували й діяли такі товариства, установи і підприємства:

«Бесіда» (голова — інж. Іван Мирон), «Сокіл» (І. Мирон), «Зв'язковий Кредит» (дир. Яновський), «Руська Хата» (Теодор Чернявський), Міщанська Каса (Т. Чернявський), Народний Дім (дир. Стефанишин), Руська Робітнича Спілка (дир. Мороз), Робітниче Товариство «Воля» (д-р Володимир Янович), Товариство Руських Жінок (Сабатова), «Руська Захоронка» і «Родина» (о. І. Гордієвський), «Боян» (суд. радн. Є. Барановський), «Чорногора» (суд. радн. Стах Стеблицький), «Українська молодіж» і Філія У.С.С. (студ. Іван Волянський), «Народний Базар» (д-р Іван Мандичевський), Філія Українського Педагогічного Товариства (проф. Гнат Павлюх), «Власна Поміч» (о. Бровко), Т-во «Злука» (дир. Грицишин), Філія «Сільського Господаря» (учитель Слободяник), «Народна Торговля» (Тисовецький), Краєвий Молочарський Союз (інж. Дутка), Взаємна Поміч Українського Учителства (учитель Якимовський), Товариство ім. П. Могили (проф. Юліян Чайківський), «Шкільна Поміч» і «Дешева Кухня» (дир. Николай Сабат), Політичне Товариство «Народна Рада» (д-р Володимир Янович), Повітова «Січ» (д-р Лев Бачинський), «Достава» (Стрільчик), Інститут Неп. Зачаття Преч. Діви Марії (о. І. Гордієвський), Товариство ремісників «Зоря» (Михайло Клиновський), Філія «Учительської Громади» (проф. Данило Джердж), Філія «Просвіти» (д-р В. Янович).

Поданий тут список неповний.

МІЩАНСЬКІ ТОВАРИСТВА У СТАНИСЛАВОВІ

Важко писати про українське міщанство в Станиславові, бо не збереглися ніякі джерельні матеріали про поставання чи взагалі існування українського міщанства в Станиславові в 17 і 18 століттях. Події з-перед 60—70 років доводиться відтворювати з пам'яті, а нема вже на еміграції в живих людей, які ті часи добре пам'ятали б. Правдоподібно українці, тоді русини, з'являються в Станиславові щойно в 19 столітті, на що вказувало б і те, що до другої половини 19 ст. не було у Станиславові української церкви.

За Австрії був Станиславів до другої половини 19 століття маленьким галицьким повітовим містечком. Оповідали навіть анекдоту, що листи треба було тоді адресувати «Станіславуф коло Тисьменіци». Почав рости щойно в другій половині 19 ст., коли Австрія почала розбудовувати в Галичині залізничні шляхи і Станиславів став важливим залізничним вузлом а в слід за цим і осідком дирекції залізниць (1894) та великих залізничних варстатів. Став теж осідком великого військового гарнізону: бригади з усіма родами зброї. Засновано також гр-кат. єпископство (1880). За тими всіма урядами почали напливати до Станиславова тисячі урядовців, всякого рода службовців, а за ними купців і ремісників. Збільшилася потреба початкових і середніх шкіл. До існуючої поезуїтської гімназії, прибули державні реальна школа, учительська семінарія і промислова деревна школа.

Першим українським міщанським товариством, може і не в теперішньому розумінні, було Товариство св. о. Николая, засноване в 90-тих роках минулого століття. Хоч це товариство мало патроном святого, було світським товариством на власних статутах. Ціль товариства була харитативна, для несення допомоги незаможним членам. Опікувалося хворими, мало при вул. Бельведерській власний будинок, в яким містився захист для старших віком самітних членів. Товариство проіснувало до Першої світової війни, по війні завмерло й зліквідувалось. З діяльнх членів залишилися в пам'яті тільки два: Андрейчук і Антонюк, обидва мешканці передмістя Книгинин-Бельведер, з якого гуртувалася теж більшість членів т-ва.

Другим міщанським товариством в Станиславові, було засноване 1903 року катедральним дяком І. Полотнюком товариство «Руська Хата». Членами стали головно залізничники та нижчі судові, банкові і інші службовці, які мешкали у Книгининах і працювали у Станиславові як також нечисленні ще тоді ремісники. Характер т-ва був культурно-касиновий, з читальнею, в якій були українські часописи, та бібліотекою. В неділі відбувалися популярні відчити на різні актуальні теми. Був теж при т-ві аматорський гурток під проводом і режисурою Н. Сірецького, який зимовою порою влаштовував театральні вистави і товариські вечірки і літом фестини під вільним небом, звичайно на зарінку, котроїсь із Бистриць. Першим головою став сам основник Полотнюк, потім у проводі були Чернявський,

Дзіняк, Микола Слюсарчук, Кісляк, Снігурович і ін. Товариство розвивалось дуже гарно і вже в третьому році існування засновано при т-ві, але на окремих статутах, для помочі і вигоди членів «Міщанську Касу», щоб дешевшим кредитом помагати членам набувати власні дома чи закладати ремісничі варстати. Успіх Каси був надсподіваний, так, що вже по кількох роках існування купило т-во в центрі міста при вул. Сапіжинський (ріг 3-го Мая) поверхову кам'яницю, де примістились бюро «Міщанської Каси», «Руська хата» та інші товариства. Так до Першої світової війни провадило т-во дуже живу діяльність і мало великі заслуги для організації і поширення українського міщанства в Станиславові. Під час війни і двох російських окупацій обидва товариства були недіяльні.

По війні, під польською окупацією, товариства відновлено та змінено назви: «Руська Хата» на «Українська Хата» а «Міщанську Касу» на «Українбанк». Але «Українська Хата» не проявила вже тої діяльності, що перед війною. Причини були різні, головно брак активних членів. Багато давніх членів повмирали, інші постарілись і неприйняті поляками до праці перейшли на емеритуру і виїхали. А молодого нарибку майже не було. Бо, як сказано вище 90% членів мешкали на передмістях-Кнігининах. По війні передмістя заложили у себе читальні «Просвіти» і туди перенесли все культурне й товариське життя докільного міщанства, хоч це й не були виключно міщанські товариства. Кільканадцять міщан, які залишилися ще у Станиславові, не змогли оживити товариства. Так проіснувало товариство до Другої світової війни, не проявляючи майже ніякої діяльності. З приходом большевиків товариство зліквідовано. Останнім головою був власник крамниці «Фарболь» Юрій Сенишин.

«Українбанк» перебув щасливо девалюаційні маркові часи, але під невмілим проводом нефахової дирекції дійшов майже до стану ліквідації. На рішаючих Загальних Зборах у 1935 році станули члени віч-на-віч з питанням, що робити з установою. Жаль ліквідувати існуючу вже тридцять літ інституцію і неспроможність вести її далі в дотеперішній спосіб. Ситуацію врятував, як то звичайно буває, випадок. Саме в той час пішов на емеритуру довголітній прокурисст «Банку Господарства Крайового» Кость Вишневський. До нього звернулися Загальні Збори, щоб погодився стати начальним директором банку і санувати банк. Він погодився, однак під умовою, що сам добере собі двох інших директорів, а Надзвірна Рада їх затвердить. Вибір впав на двох директорів Окружного Союзу Кооператив, дир. Миколу Швалюка і Степана Слюсарчука. З огляду на санацію банку Союз погодився тих двох членів дирекції відпустити. Новій дирекції з дир. Вишневським на чолі, вдалося до двох років санувати банк і вже кілька років перед Другою світовою війною він став поважною фінансовою установою та відіграв значну роль в економічному житті Станиславова й околиці.

З вибухом у 1939 році Другої світової війни і приходом большевиків, арештували й вивезли вони дир. Вишневського, дир. Слюсарчук втік на захід, а дир. Швалюка валишила советська влада в спокою і він урядував ще якийсь час при большевицьким комісарі, стягаючи від довжників залеглі позички. Опісля банк зліквідовано.

Черговим міщанським товариством у Станиславові було засноване коротко перед Першою світовою війною Товариство українських ремісників, купців і промисловців «Зоря». Засноване, як філія львівської «Зорі», не проявило перед першою війною значнішої діяльності. Приміщувалося воно тоді в льокалі «Руської Хати», членами якої були і всі члени «Зорі». Цілі обох товариств були майже ідентичні.

Оркестра Товариства «Зоря». Посередині дир. Ст. Слюсарчук, голова «Зорі» й засновник оркестри

Розвинулося це товариство і проявило живу діяльність між двома війнами, коли число свідомих купців і ремісників в Станиславові і Книгининах значно зросло, а вплив селянської молоді для науки всякого ремесла сильно збільшився. Завданням товариства було гуртування членів, влаштування для них товариських зустрічей а тим самим плекання товариського співжиття та взаємодопомога. Дальшою ціллю і то чи не найважливішою, було дбання про ремісничий доріст, підшукування для нього місць для науки та житлових приміщень. По Першій війні відновлено т-во в 1925/26 році. Першим головою став власник кушнірської робітні Володимир Свістель. За його часів управа робила перші кроки в організації товариства, приєднуванні членів, вишуканні приміщення і т. п. Влаштувано імпрези: ялинку, свячене, літом фестини і прогульки. Встановлено теж контакт з єпископом кир Григорієм Хомишином, інформуючи його про цілі й завдання товариства. Єпископ поставився дуже прихильно до товариства, цікавився його членством і працею і в потребі приходив товариству з видатною поміччю.

По кількох роках головування В. Свістеля, в 1930 році вибрано головою Северина Снігуровича, майстра бляхарського і купця. Наплив хлопців зі сіл збільшився до тої міри, що стало проблемою, де їх примістити на мешкання. Головно тяжко було примістити учнів державної промислової школи, бо звичайних «термінаторів» вдавалося примістити або таки в ремісників, в яких училися, або у деяких міщан на Книгинині. По довгих нарадах і заходах рішено заснувати для ремісничих учнів бурсу на окремих статутах і назвати її «Промислова Бурса», де за невеликою оплатою могли б ті учні приміститися. Найтяжче в той час було підшукати в Станиславові кількакімнатне помешкання. І тут на прохання Виділу прийшов з поміччю Єпископ Хомишин, відступаючи для бурси безплатно шестикімнатний дім при вул. Панській, який перед тим займали оо. Редемптористи. В бурсі було постійно приміщених 35—40 хлопців. Хоча т-во «Промислова Бурса» було зареєстроване як окреме товариство, то в дійсності було наче прибудівкою «Зорі».

Бо ті самі люди її заснували і далі її вели. Головою був звичайно голова «Зорі» і ті ж члени виділу. З нових членів прибули: інж. Пристай, який зимовою порою мав щотижня доповіді для питомців, і о. прелат д-р В. Кушнір, як представник Єпископа.

Северин Снігурович був головою «Зорі» до 1934-го року. В лютім того року вибрано головою Степана Слюсарчука, власника друкарні і директора «Укрбанку» в Станиславові. Досі товариство приміщувалось в одній кімнаті, яку піднаймало в «Укрбанку». Та зі збільшенням агенд товариства та числа членів і ремісничих учнів, стало це приміщення замале. Знову звернувся виділ до Єпископа в проханням відступити для товариства порожній якраз тоді трикімнатний льокаль у капітульнім будинку «Варшава». Єпископ, який дуже добре ставився до міщанських товариств взагалі, а до «Зорі» зокрема, пішов і цей раз нам на руку і велів управі дому відступити льокаль для «Зорі» безплатно. Життя в товаристві ще пожвавішало. Два-три рази в тижні сходилися члени і доріст на товариську гутірку, часописи, шахи. З-поміж ремісничої молоді засновано дуту оркестру, яка вже по році вишколу брала участь у всіх національних імпрезах, і в місті і в околиці. Засновано теж ремісничу чоту при «Соколі», яку провадив учитель гімнастики в держ. гімназії та ремісничий пластовий курінь під проводом Ярослава Андруховича.

Підписаний провадив товариство три роки. На Загальних Зборах в 1937 році вибрано головою знову С. Снігуровича і він головував до 1939 року, до війни. З приходом большевиків зустріла товариство така сама доля, як і всі українські товариства в Галичині: ліквідація. Та освідомлююча праця серед ремісничого доросту не пропала. Вже кілька років перед війною, за Польщі, почала вона давати добрі висліди. Молоді ремісники, які покінчили вже науку, почали засновувати власні варстати і в Станиславові і на провінції і включатися в організоване громадське життя.

Згадаю ще кількох активніших членів виділу «Зорі», яких імена запам'ятав. Крім згаданого вже проф. Осипа Заславського (вивезений большевиками в 1939 році, пропав), швець Павло Трач (вивезений в 1940), кафляр Галібей (молодший брат відомого львівського гром. діяча, помер), різьбар Теодор Комісарук (помер), механік Іван Головенко (після 11-літнього заслання помер), будівничий Чоботар (живе на Заході), пекар Вишницький (помер у Чикаго) та купець Бермес.

До міщанських товариств треба б зарахувати читальні «Просвіти» на передмістях. Читальня в самім Кнігинині, де активними були три визначні й старі міщанські роди: Грицуляки, Когутяки і Ясінські; читальня у Кнігинині-Гірці діяльні: будівничий Крук і два залізничники, Столярчук і Галах; читальня у Кнігинині-Майзлях — будівничий Смеречинський; читальня у Кнігинині-Бельведері — Іван Головенко, Світний, Фурікевич.

РУХАНКОВО-СПОРТОВЕ ТОВАРИСТВО «СОКІЛ»

Про те, скільки станиславівських соколів брали участь у пам'ятному Сокольському Здвигу у Львові 29 червня 1914 року, докладних даних немає. Відомо тільки, що кількість станиславівців була велика, як і певне те, що з вибухом Першої світової війни станиславівські соколи, приявні й неприявні на Здвигу, масово «ставали в ряди» — творити українську збройну силу.

Були ці соколи в Українських Січових Стрільцях, здійснювали Листопадовий Зрив, творили Українську Галицьку Армію, схвалювали Акт Соборности 3 січня 1919 року у Станиславові.

Після програної у Визвольних Змаганнях сокільський рух в місті, як і в усьому краю, послаб. На зниження сокільського лету в тих роках вплинуло чимало чинників: прорідження провідницьких рядів, з-поміж яких багато впало на полі слави, переслідування польських окупантів, далі — конкуренція популярних змагових родів спорту, зокрема копаного м'яча тощо.

Згідно із словами сокільського гимну «В здоровому тілі здорова душа», завданням «Сокола», як і всіх руханково-спортових товариств було плекати не тільки тіловиховання, але й розвивати позитивні прикмети вдачі й характеру молодих людей. Відбувалося це з допомогою дисципліни й систематичних фізичних вправ і намагань здобути якнайкращі осяги у дружинових й індивідуальних змаганнях і в дальшому славу для свого народу на міжнародному полі.

Тому ж спортово-руханкові товариства мали національний характер. В цьому напрямку працювали і здійснювали свої завдання усі західньо-українські товариства «Сокіл», між ними і станиславівський, що його очолювала обирана загальними зборами старшина.

Ідеологічною й організаційною централею товариств «Сокіл» було львівське руханково-спортове Товариство «Сокіл». Виконуючи провідну роль воно мало назву «Сокіл-Батько».

До старшини станиславівського «Сокола» належав й автор цього огляду, що був в другій половині 1930-их років начальником вправ. Не мавши змоги звітувати із руханково-спортової діяльності Товариства за 1937-1939 роки і за адміністрацію будинку товариства в тих же роках, підписаний почувається до обов'язку написати коротко про станиславівський «Сокіл» і його діяльність напередодні Другої світової війни.

В руханковій залі будинку «Сокола» висів великий портрет інж. Комаринського, одного із найбільш залужених піонерів цього товариства, що йому станиславівський «Сокіл» завдячує своє заснування, придбання фондів та збудування великого будинку із двома залами: театральною і забавовою

Фото із зб. автора

*Перше спільне Причастя соколів після волюкодніх реколекцій у залі
Станиславівського «Сокола». Посередині о. ігумен ЧНІ Василь Величковський,
пізніший Владика УКЦеркви*

та гімнастично-руханковою. З театральної залі користали українські театри, зокрема ім. Тобілевича, І. Котляревського і згодом І. Франка під проводом Сіятовського, Блавацького, Бенцала й інших. На великій площі «Сокола» пізніше був побудований будинок «Рідної Школи».

В 1937—1938 рр. головою «Сокола» був тодішній начальник Відділу «Маслосоюзу» у Станиславові сл. п. О. Трач. Після його смерті в 1938 р. виконуючим обов'язки голови став директор Українського Земельного Банку Теодор Мартинець, тодішній постійний голова Українського Спортивного Товариства «Пролом». Дир. Т. Мартинця советські окупанти арештували зараз після свого приходу у вересні 1939 р. і депортували в глибину ССРСР, де він і загинув. На загальних зборах 1938 р., що ними проводив запрошений зі Львова голова «Сокола-Батька» інж. Михайло Хронов'ят, вибрано на останнього голову станиславівського «Сокола» інж. Ілька Поповича (помер на еміграції 1959 р. у Німеччині).

В 1937 р. станиславівський «Сокіл» нараховував тільки 15 активних руховиків, з-поміж яких найкращими були побратими Новак і Чижурин. Останній був інструктором руханки та керівником вправ на приладах.

У висліді співпраці тогочасного начальника вправ, з членами старшини — побратимами мгр-ом Ярославом Микитюком, промисловцем Андрієм Боринцем та службовиком «Народної Торговлі» Дмитром Клячківським (згинув пізніше, як командир УПА-Північ, псевдонім Савур) праця в «Соколі» розгорталася з успіхом. Кількість активних руховиків збільшилася: з кінцем 1938 року було 80 хлопців та дівчат.

Два рази в тижні всі руховики, поділені на чоловічі й жіночі чоти, відбували вечорами систематичні руханкові вправи та вправи на приладах.

В неділі, перед виходом на часті цілоденні мандрівки, члени «Сокола» брали участь разом із своєю старшиною ранком о год. 6-ій у Службі Божій в місцевій українській катедрі. Брало соколи також участь у започаткованих 1938 року в руханковій залі «Сокола» великодніх реколекціях, що ними проводив незрівняний проповідник і церковний провідник, ігумен оо. Редemptористів, Впр. о. Василь Величковський, пізніший Владика Української Підпільної Католицької Церкви в Україні.

Ідеологічний референт старшини «Сокола» Дмитро Клячківський виголошував виховні доповіді і проводив спільним обговорюванням діяльності Товариства і руховиків під час щомісячних звітувань, що в них брали участь усі руховики і члени старшини.

Руховики «Сокола» брали активну участь і в популярних у тому часі змагових спортах. В 1927 році станіславівський «Сокіл» дав свою фірму і патронат футболістам колишнього місцевого «Буй-Тура», які, доповнивши склад дружини молодим доростом, створили дружину «Сокіл» і під цією назвою змагалися з місцевими польськими й жидівськими командами, здобуваючи поважні успіхи. Коли ж, 1932 року, постав у Станіславові Окружний Український Спортовий Союз, реєстр футбольних дружин зароївся від назв «Сокіл»: товариства «Сокіл» на передмісті Бельведеру, в Богородчанах, в Отинії та в інших містах створили спортові клуби і дружини під такою ж назвою. Також ямницький «Вихор» був сокільською дружиною.

На жаль, успішна праця станіславівського «Сокола» не тривала довго. У вересні 1939 року західню Україну зайняли нові московсько-більшовицькі окупанти, які і знищили всі українські національні надбання.

На останньому сокільському звіті, що його скликав провід т-ва в руханковій залі «Сокола», не зайнятій ще советською владою, були присутні майже всі руховики й руховички. Відбувався цей звіт у важких умовах советської окупації — в другій половині вересня 1939 р. Тоді ж припинено офіційно діяльність Українського Руханково-Спортового Товариства «Сокіл» на неозначений час . . .

ЛОВЕЦЬКЕ ТОВАРИСТВО «ВАТРА»

До часу заснування українського ловецького Товариства мисливці українці належали до польського товариства «Губерт», що його головою був старший скарбовий радник Юліуш Сальвах. Хоч загал членів цього Т-ва становили поляки, то однаково, завдяки тактові голови, хоч сам він був провідною, ендецькою фігурою, не було між членами ніяких політичних ворогувань. Це товариство посідало кращі та багатіші у звірину терени, які воно скоріше захопило та вже з рук не випускало (напр. Черніїв, Єзупіль, Підгородє та інші).

В 1932 р. стало у Станиславові українське ловецьке товариство «Ватра» на статутах побратимського, львівського Т-ва «Тур», і відразу згуртувало усіх українців — любителів ловецтва. Основником Т-ва був знаний лікар (теж член «Тура») сл. п. д-р Кость Воевідка (вбитий опісля німцями разом із дружиною та сином), першим, довголітнім головою був ст. радник залізниць, сл. п. інж. Володимир Дутка, останнім проф. Осип Левицький. Крім згаданих належали до Т-ва: суд. радник Е. Барановський, суд. радник Е. Білінський, банк. урядовець Володимир Гірняк, власник друкарні Лев Данкевич, банк. урядовець сл. п. Юліян Кардаш, поляк-купець Тад. Квятковський, поляк-адвокат д-р Клімкевіч, лікар сл. п. д-р Михайло Козак (вбитий німцями разом із дружиною-лікаркою), банк. працівник Іван Левицький, жид-адвокат, правний консультор Єп. Капітули д-р Лякс, агроном інж. Іван Остап'як, поляк міський огородник Робінзон, проф. Іван Смолинський, залізничник Осип Стасишин, сл. п. лікар д-р Я. Хмілевський, сл. п. лікар д-р Роман Яросевич.

Місячний, членський внесок до Т-ва виносив 10 польських злотих і ними оплачувано громадам винайм ловецьких теренів залежно від їхньої ловецької вартости, коли йшлося про рід та обильність ловної звірини, та винагороду ловецьким сторожам, яких обов'язком було дбати про охорону звірини перед чигунами (а було їх всюди чимало!) та про опіку над нею (доживлювання в сніжні, люті зими). Кожний терен мав свого «ловчого», який мав обов'язок нагляду над сторожами (згадати б тут тільки бодай про кількох вельми дбайливих як Ткачук, Дейдей та Бурачок з Підлужа), часто відвідувати свої терени, дбати про приготування та як найдоцільніше переведення збірних ловів та врешті і влаштування «ватри», тобто дозвілля при чарці і традиційному, ловецькому «біросі».

Крім місячної вкладки платили члени після кожних збірних ловів кошти погінки та евент. транспортації на місце ловів, й опріч цього й оплату від штуки звірини, яку вполювали.

Звичайно в ловецькому сезоні влаштовувано, залежно від атмосферичних умов, чотири збірні лови на місяць (винятково в неділю та обов'язково

напередодні Свят Різдва, Богоявлення та Нового Року). Час ловів був справжнім, духовим відпруженням для членів Т-ва і не зважаючи на зв'язану з ловами фізичну напругу, переносив їх по майже цілорічній праці, хочби й на коротко, із задимленого міста під чисте небо, в чудову нашу природу. Тим то й радо брали вони на себе поважні, як на той час, кошти ловецьких виправ.

Товариство полювало в таких власних навколишніх теренах, як Ямниця, Тязів, Сілець, Викторів, Колодіївка, Угорники, Братківці, Вовчинець, Підлуже, Тисьменичани, та в гостях в Залукві (б. Галича) на запрошення Андрія Терпиляка, у Крилосі в Митрополичих добрах, в Діброві в Єпископських добрах, в Тарновиці Лісній, в Березині н. Дн. Зате в ловах Т-ва брали час до часу запрошені Управою гості, як напр. дідич Райтер з Тарновиці, Штернберг (з жид. фарми), Лаврук з Вовчинця, лісничий з Яремча Чапп, учитель з Ямниці Ткачук, банковець Федір Олесницький та Харківський зі Станиславова й інші, яких імена випали вже з пам'яті.

Однаково ж не всі згадані терени надавалися під збірні лови з огляду на довкілля, убогість звірини чи близькість людських поселень: такі терени були дешеві і їх, як от Крехівці чи Угорники, залишено ловцям на відокремлений підхід, який вимагав багато труду, а давав мало емоції.

Ловна звірина в теренах Т-ва була обмежена до тих звичайних родів, які заселявали ближчі або дещо віддалені околиці станиславівського повіту: зі звірини найчастіше до зайців, лисів, сарен, рідше борсуків, диків, видер, винятково оленів, з птацтва до куропатв, перепелиць, диких голубів, слукв, тетеревів, диких гусей та качок.

Товариство проіснувало до приходу советських військ 1939 р., коли то очевидно його зліквідовано, рушниці відібрано, а право ловецтва зумовлено постановами й вимогами советських законів.

ХАРИТАТИВНА АКЦІЯ ЖІНОЦТВА У СТАНИСЛАВОВІ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Розповідь про працю «Комітету допомоги раненим та хворим українським воякам» у Станиславові мушу розпочати згадкою про Відень, де 1914 р. створено такий комітет. Його члени займалися нашими раненими вояками, що перебували тоді по численних віденських шпиталях. Першою головою комітету була, оскільки пригадую, Олена Левицька, дружина посла Євгена, яка жила постійно у Відні, але запам'ятала я найкраще другу з черги голову Ольгу Ціпановську і третього голову, дуже активного в тому часі, о. Василя Лициняка, що був духовним провідником комітету. Обидвоє ці видатні українські громадяни вже сьогодні покійні. О. Ціпановська майже 30 років пізніше впала жертвою своєї самопосвяти, коли під час Другої світової війни, доглядаючи полонених у львівських шпиталях, померла заражена тифом. У віденському комітеті, за моїх там часів, працювали: сл. п. Ольга Басарабова, Олена Залізняк, Ольга та Олена Кульчицькі, Т. Дмитеркова, Олена Федаківна, п. Каштанюк, Ліна Коваль і багато інших, прізвищ яких вже сьогодні не пригадую.

З напливом українських втікачів до Відня, діяльність цього комітету розгорталася і він став диспонувати цілою кадровою молодих жінок та дівчат, що з великим вкладом часу і праці відвідували численних вже тоді українських поранених та хворих по шпиталях, обдаровуючи їх українськими часописами, книжками, цигарками та солодощами. Скільки радісного зворушення переживали тоді їхні та наші серця. Відбиті від рідної землі, від рідної хати, вони дуже такими зустрічами раділи, а коли, як реконвалесцентам, дозволено їм було ходити по Відні, то відвідували нас, просили допомоги їм писати листи до родин, після того, як по звільненні від ворога деяких земель, вони почали листуватися з рідними.

Бувало і таке, що у великих шпиталях, де перебували легше хворі, або виздоровленці, відбувалися заходом нашого комітету концерти української пісні та музики, на які сходилися, крім українських вояків, представники інших національностей і такі імпрези мали успіх великий. Пригадую собі один концерт, що відбувся у величезній «Катеріне Галле». Про нього була згадка в «Ділі», яке почало вже навесні 1915 р. виходити у Львові. Про це нам сказали, коли ми вернулися вже додому.

Наше повернення відбулося в липні 1915 р., коли австрійська армія здобула знову Перемишль і Львів і коли Галичина визволилась з-під російської інвазії. На жаль та інвазія не була останньою.

Після багатолюдного, сповненого життям Відня, Станиславів здався нам пустелею. Але незабаром, як почали напливати нові хвилі поворотців, то восени Станиславів повернувся до нормального життя і вигляду, поскільки це було можливе у воєнних часах. Українські організації, а було

їх у Станиславові чимало, почали відновлятися, відбувати збори, переобирати управи, хоч війна ще була в повному розгарі.

Вернувся в тому часі до Львова й о. В. Лициняк і, листуючися зі мною, став заохочувати мене, як добре йому знайому з віденського комітету, заснувати такий комітет у Станиславові. Звертався він і до інших більших осередків в краю з такою ж порадою, але не знаю, чи і де такі комітети постали. Пізно восени 1915 р. я вислала т. зв. «куренду» (обіжник) до всіх знайомих мені тоді жінок, з проханням прибути на організаційні збори і багато з них відгукнулися. Такі збори з досить численною участю жінок відбулися в залі тодішньої «Австрії», будинку, що його власником був станиславівський єпископат. Я коротко з'ясувала ціль такого комітету і видно було з дискусій, що така акція дуже на часі. Вибрано управу з головою С. Олесницькою, дружиною адвоката Юліяна, людиною великого такту та товариської культури. Духовним провідником став о. д-р Іван Фіголь, відомий зі своєї красномовности і запалу до громадської праці. Я стала секретарем комітету. З інших членів мушу в першій мірі згадати Н. Бачинську, дружину посла Лева, яка стала головою комітету, коли п. Олесницька мусіла з огляду на стан здоров'я зрезигнувати. Від часу свого вибору на голову комітету, Н. Бачинська не тільки брала жваву участь в харитативній праці жіноцтва, але її очолювала, бо, як дружина посла, мала кращі можливості добути полегші для того комітету та інших українських харитативних акцій, в тому воєнному та повоєнному часі. Я зберігала довго книгу протоколів цього Комітету, але, на жаль, вона мені пропала під час Другої світової війни.

Ми дали видрукувати виказки, що їх затвердила військова команда міста, і вони служили нам, як легітимації при відвідуванні шпиталів.

Наш комітет відбував засідання кожного тижня, пані звітували про свої численні відвідини шпиталів. Часто зустрічали ми там знайомих вояків, наприклад одного дня я знайшла в шпиталі мого рідного брата Романа, який не встиг був ще скомунікуватися з батьками.

Часом, щоправда рідко, зустрічали нас перешкоди з боку поляків; вони зайняли важливіші пости в адміністрації деяких шпиталів. Раз інтервенювали ми з п. Олесницькою у військовій команді, після того, як один лікар поляк не дозволив нам увійти до залі, твердячи, що він ніяких українців не знає. Та назагал, наша праця йшла все справніше, особливо тоді, коли до комітету прибули нові сили. Пригадую добре, що дуже активною була тоді Ліна Коваль.

Коли наблизилося Різдво, наш комітет вирішив обдарувати курінь УСС, що його командантом був тоді Д. Вітовський, святочними дарунками. Приготували ми їх більше як 300 і передали чотареві Т. Мойсеовичеві, що забрав їх до Свистільник, де тоді перебувала кадра УСС. Була то досить коштовна для комітету акція, але принесла нам багато вдволення і радості, коли почали напливати листи з подякою від окремих стрільців.

Пізнім літом 1916 року, коли прийшла нова російська інвазія, комітет перестав діяти під своєю назвою, але наші члени з Н. Бачинською на чолі співпрацювали у створеному тоді «Горожанському Комітеті» спільно з поляками та жидами. З чоловіків, що належали до нього, пригадую собі добре тільки вчителя гімназії І. Вашкевича. Засідання того комітету були досить бурхливі, так, що українці скоро повели свою працю окремо.

Відбули ми тоді інтервенцію у тодішнього поліцмайстра Капші з приводу того, що оголошення російської команди появлялися тільки двома мовами — російською та польською. Капша не погодився тоді на нашу

вимогу включити й українську мову, кажучи, що такої окремої мови нема, а в тім усі, що читають російські афіші чи оголошення, добре їх розуміють. Мишу тут додати, що після вибуху революції в березні 1917 року, Капша запросив мене до себе і заявив, що від тепер усі оголошення будуть появлятися також українською мовою.

З поверненням австрійської влади наша праця в «Комітеті допомоги раненим» знову відновилася і до неї включилися молодші дівчата, між якими була і моя сестра Марія, теперішня Стругинська.

Під час розпаду Австрійської держави в 1918 р., коли повертаючі з полону вояки масово заповнювали шпиталі, наше жіноцтво з наравду подиву гідною посвятою та відвагою несло поміч тим нещасливим жертвам війни, що вже на порозі до волі тяжко хворіли еспанкою, від якої багато з них померло і спочило в масових могилах. Були це полонені великої російської імперії — між ними багато азійців.

Станиславів став тоді осідком Уряду Західної Области Української Народної Республіки і наш комітет мав повні руки праці, коли до станиславівських лікарень почали прибувати українські ранені вояки. Через недостачу санітарної служби наші жінки чергувалися в шпиталях вдень та вночі. В навечер'я Різдва приготовано для наших вояків Святу Вечерю з кутею та варениками, щоб вони відчули, що святкують серед своїх рідних.

Харитативна праця жіноцтва не тільки не послабла, але ще посилилася, коли прийшла катастрофа і до влади прийшли поляки. У шпиталях залишилося багато хворих та ранених українських вояків. Вони не тільки фізично, але й морально терпіли, залишаючись безсильними в руках ворога. Можна сказати, що тоді наші жінки виявили найбільше співчуття і готовності служити тим, що впали жертвою боротьби за волю народу. Деякі з пань та молодих дівчат пересиджували довгі години в лікарні, щоб полегшити нашим воякам, а тепер полоненим їхню гірку долю.

Створено тоді «Комітет опіки над політичними в'язнями». Польська влада арештувала тоді багато українців, більше і менше визначних. Пригадую собі між іншими арештованими пок. нотаря Лева Гузаря, лікаря Невестюка, інженера Макаренка. Пересидів тоді 24 години у в'язниці й мій покійний Батько. Мені доводилося інтервенювати в його справі через настоятеля оо. Єзуїтів і його звільнено, хоч польська влада його потім передчасно перевела в стан спочинку.

«Комітет опіки над політичними в'язнями» був дуже активний. Пані чергувалися у варенні страв, згл. поживної юшки, а другі двигали до в'язниці тяжкі казани та обділювали в'язнів крім цієї зупи ще й цигарками. Дуже активною в зорганізованій для тієї цілі кухні була м. ін. О. Чайківська, дружина гімн. вчителя Юліяна. Часто відвідували наші жінки за дозволом влади в'язниці, завжди пам'ятаючи, що в'язні недогодовані, спрагнені не тільки гарячого харчу, але й доброго слова від своїх.

Часи змінилися, опустіли лікарні від українських вояків, з яких деякі закінчили там життя, в тюрмах не стало вже наших в'язнів, одних звільнили, інших перевезли до таборів у Домбю чи деінде.

Про дальшу допомогую акцію нашого жіноцтва в Станиславові не можу сказати, бо в листопаді 1920 р. я виїхала на Україну.

Євген Луцький

ДО ІСТОРІЇ КООПЕРАТИВНОГО РУХУ У СТАНИСЛАВІВЩИНІ

Початки кооперативного руху Станиславівщини сягають другої половини ХІХ-ого сторіччя. Найпершими його виявами були щадничо-позичкові каси при читальнях «Просвіти». 1895 року була заснована повітова кредитова кооператива п. н. Позичкова Каса при т-ві «Руська Хата» у Станиславіві. Ініціатором і засновником був провідний громадянин Станиславівщини — д-р Володимир Янович. З того часу почали перетворюватися на кредитові кооперативи також деякі більші читальняні каси. Першою між ними була кредитова кооператива в селі Ляхівці, Богородчанського повіту.

У міських поселеннях з більшою кількістю ремісників були організовані кредитові кооперативи з різnorodним національним членством. Найстаршою такою міською кооперативою була «Віра» в Тисьмениці. Заснована 1873 року, вона належала початково до польського союзу і з 1904 року перейшла до українського кооперативного об'єднання. В 1912 р. вона мала 2 157 членів, в тому числі вже тільки 110 польської національності. На 404 ощадностевих книжечках вона мала 420 033.34 корон, в уділах — 11 357.54 корон. «Віра» мала свій власний дім і датком в сумі 6 558.76 корон допомогла побудувати «Народний Дім» в Тисьмениці. Із своїх прибутків жертвувала поважні суми на народні й церковні цілі: для «Просвіти», «Сокола», «Січі», на український театр, на народний фонд тощо.*

З початком 1900-их років у Станиславіві була заснована кооператива «Кредит», яка після Першої світової війни вела торгівлю с.-г. машинами і знаряддям. Вона проіснувала до 1920-их років — до переведення злуки з Повітовим Союзом Кооператив. Директорами «Кредиту» в останні роки існування цієї кооперативи були Малинович й Іваницький.

Після створення Крайового Союзу Кредитового у Львові 1898 року, одним із засновників якого був уродженець Станиславівської Землі д-р Кость Левицький (народжений 17 листопада 1859 р. у Тисьмениці, в родині священика) кредитові кооперативи поширилися майже по всій Станиславівщині.

Крім кредитових кооператив існували по селах громадські крамниці, організовані священиками або свідомішими місцевими громадянами. 1907 року їх переорганізовано у споживчі кооперативи, централею яких була

* Див. Ілля Витанович: «Історія українського кооперативного руху», Нью-Йорк, 1964.

«Народна Торгівля». Рушієм цієї реорганізації був ентузіяст рочдельських засад споживчої кооперації Іван Петрушевич, уродженець містечка Єзуполя, засновник зразкової споживчої кооперативи у своєму містечку 1905 року.

До 1914 р. у Станиславові, крім існуючої вже крамниці «Народної Торгівлі» була заснована споживча кооператива «Злука». Вона проіснувала до 1920-их років і її директором у той час був Роман Погорецький.

Перша світова війна припинила розвиток кооперативного руху у Станиславщині. Діяльність кооператив під час війни майже не розгорталася. Такий стан тривав до початку 1920 років.

Після Визвольних Змагань до відбудови господарсько-кооперативного життя в місті й по селах станули колишні фронтовики. У Станиславові постали кооперативи «Народний Базар» й «Українська Книгарня» (директори: Жаровський, Самоверський), «Церковна Штука» (директори: о. Менцінський, М. Гірняк). Споживчі кооперативи засновано на передмістях Станиславова: у Книгинині-Місті — «Народний Дім», у Книгинині-Колонії — «Будучність», у Книгинині-Гірці — «Самопоміч». Залізничники створили кред. кооп. «Народний Дім Залізничників», яка мала власний дім при вул. Лелевеля. Членами управи були Оліярник, Галах. Заходами о. М. Ганушевського була заснована жіноча кооператива кравецьких робіт «Основа» із завданням давати працю вдовам і сиротам по священниках. Її директоркою була протягом довгих років Софія Олесницька. Постала також кооператива інженерських робіт К. І. Р. з інженерами Т. Грушкевичом і М. Букоємським у проводі. По селах почали відновлятися довоєнні кооперативи і творитися нові.

З розвитком кооперативної мережі в окрузі виникла потреба створення ідейно-організаційної і торговельної надбудови. Під проводом тогочасного голови філії «Сільського Господаря» у Станиславові о. Йосифа Раковського, ентузіяста охоплення кооперацією українського села, засновано 1922 року Повітовий Союз Кооператив у Станиславові. Засновником і першим головним директором був Юліян Шепарович. Після його відходу до Центросоюзу у Львові, гол. директором ПСК став інж. Ол. Дяків. Членами дирекції в тому часі були: М. Швалюк, Д. Дем'янчук, К. Бородайкевич. Канцелярія і магазини ПСК приміщувалися в домі кооперативи «Кредит» при вул. Собіського. Крім гуртівні споживчих товарів, ПСК мав також свою пекарню.

Нестабільність польського златого впливала негативно на торговельну діяльність ПСК і кооператив. Деякі товари, головню колоніяльні, були куповані за долари, а курс долара був дуже нестійкий: доходив до 11 злотих за 1 дол., так, що за одержані одного дня з продажу товарів гроші можна було купити на другий день тільки половину даних товарів.

Цей ненормальний стан спричинявся до нестачі оборотних фондів, що й відбивалося від'ємно на діяльності ПСК. Щоб вийти з тих фінансових труднощів, Надзвірна Рада й Дирекція ПСК довели до злуки Союзу з кооп. «Кредит», здобуваючи таким чином дім на власність і переймаючи її торговельні агенди. Після фузії з «Кредитом» ПСК поширив свою торговельну діяльність — почав продавати залізні товари — плуги, коси, серпи, цвяхи й інші с.-г. знаряддя. Впроваджено також новий асортимент товарів — шкільне й канцелярійне приладдя (папір, зошити, олівці, пера до писання, чорнило тощо). Кружки «Сільського Господаря» почали закуповувати через ПСК господарські машини: сівалки, трієри й ін.

Сподівання на кращий розвиток фінансових справ ПСК були знівечені економічною кризою з 1929 року. Негадано обнизилися ціни с.-г. продуктів

на 50%. Ціни ж індустриїних виробів вдержалися на високому рівні. Ця розбіжність між цінами послабила купівельну спроможність села — основного кооперативного покупця. В 1932 році ціни на с.-г. продукти обнизилися на 70%. Все це призвело до затяжної фінансової кризи в ПСК. Шукаючи виходу з цієї ситуації, Надзвірна Рада провела персональні зміни в складі дирекції: на місце інж. Ол. Дякова покликано Бакальця і згодом на його місце Грушкевича зі Сокаля, але це не вплинуло на покращання справ. Опинившись в загрозливому стані, Надзвірна Рада була примушена шукати виходу в переорганізації керівництва. 1932 року викликано з Чехо-Словаччини на пост гол. директора ПСК інж. Іллю Сем'янчука. Народжений 1895 року в с. Опришівці, Станіславівського пов., інж. І. Сем'янчук закінчив Політехніку в Празі. Вийшовши з села, він знав його спроможності й потреби. З приходом інж. І. Сем'янчука почалася нова ера в історії ПСК. Щоб здобути оборотіві фонди, продано дім при вул. Собіського «Народній Торгівлі», а власні магазини і канцелярію перенесено до наймлених приміщень в будинку Зайбальда. Здобувши фонди з продажу будинку і під вмілим проводом інж. І. Сем'янчука, ПСК почав поширювати й розгортати свою діяльність. Першою фазою була переорганізація цієї установи, як Повітового Союзу Кооператив в Окружний Союз Кооператив (ОСК) із засягом діяльності на адміністративні повіті: Станіславів, Товмач і Надзвірна. В двох останніх містах і в Отинії створено філії-складниці. Поширено торговельний відділ, впроваджуючи нові асортименти товарів: шкіру, мануфактуру, штучні навози. Спроваджувано вагонами-цистернами нафту з Дрогобича. У літницькових місцевостях в долині Пруту — у Ворохті, Татарові, Делятині і Микуличині — позасновувано крамниці ОСК. Зорганізовано збут збіжжя та експорт яєць до Німеччини, Австрії, Англії, Еспанії, Італії, Чехо-Словаччини, Франції і навіть до Аргентини. Згідно із звітом Центросоюзу, ОСК-Станіславів експортував 1936 року 50 вагонів яєць (1 вагон = 110 скринь по 24 копи) і в 1937 р. продає 883 тонни збіжжя за 218 853 злотих.

В періоді цього розквіту ОСК набуває власний дім при вул. Баторого і переносить туди свої канцелярії і магазини. Розбудовує відділ збуту. В одному із визначених днів у тижні відбувалися згони — закупи свиней, що їх потім вантажено у вагони і висилано до м'ясарні Центросоюзу у Львові. Провадив ОСК також закуп дробу — курей і гусей. Кури висилав до Центросоюзу; гуси були експортовані кожного року перед Різвдом до Австрії.

У зв'язку з потребою краще вишколених працівників у сільських кооперативах організаційний відділ ОСК проводив перевишколи кооперативних книговодів, крамарів та ін. Відбував інструктивні наради з членами надзвірних рад, управ і контрольних комісій в окрузі для підвищення їх кваліфікацій у веденні кооперативного діловодства. Для приєднання жінок в члени кооператив і до активної співпраці серед жіноцтва заангажовано окрему пропагандистку кооперативно-освітньої праці, що нею стала Стефанія Ясіньска. З метою поширення кооперативних ідей й ознайомлення громадянства з досягненнями кооперації влаштуовано кооперативні свята. Одним із пропагандивних засобів був кооперативний фільм «До добра і краси», приготований Ревізійним Союзом Українських Кооператив, що його висвітлювано у Станіславові та по деяких селах.

Крім торговельно-збутової діяльності почалося в рамках кооперативного руху організування опіки над здоров'ям населення. В селі Боднаріві зорганізовано кооперативу «Здоров'я». Лікарями працювали там д-р Б.

Михалевський та д-р М. Попович. З лікарських порад користало 1938 року 808 осіб.

Згідно з рочдельським принципами про обов'язок кооператив дбати про освіту і громадське виховання своїх членів, кооперативи були зобов'язані статутом бути членами товариств «Просвіта», «Сільський Господар» і «Рідна Школа». Філія «Сільського Господаря» вела свою діяльність на кошти ОСК. «Просвіті», «Рідній Школі», інвалідам й іншим організаціям ОСК допомагав фінансово.

Окружний Союзу Кооператив здобув своєю працею довір'я і пошану українського села. Терен діяльності ОСК був майже у 100% скооперований. В середині 1930-их років було у Станиславівській окрузі 162 кооперативи усіх видів, в тому числі яких 100 кооператив для загального закупу і збуту.

З огляду на торговельні операції ОСК в окрузі та його участь в експорті польська державна адміністрація мусіла рахуватися з ОСК, як поважною торговельною установою. Місцеві приватні фірми ставилися з респектом до солідності і фаховості ОСК та добивалися активної співпраці з цією українською установою.

Важливим чинником, що спричинився до успіхів ОСК були його працівники. В умовах польської окупації українці були позбавлені можливостей праці в державній адміністрації (за винятком хіба тих, що змінляли обряд), тому ідейні елементи шукали і знаходили працю в кооперації.

В апараті ОСК панувала дружня атмосфера у взаєминах між дирекцією і працівниками, що гарантувало успішне виконання намічених завдань.

Від заснування ПСК до вересня 1939 року працювали в дирекції та в різних відділах ОСК, поскільки пригадую, такі працівники: в дирекції — М. Швалюк, інж. Є. Пиндус, інж. С. Мацькевич, інж. С. Романюк, інж. А. Тертека; в торговельному відділі, тобто в централі, складницях і крамницях — І. Харчишин, І. Кочержук, Є. Луцький, Ол. Камінський, М. Старицький, П. Захарія, С. Придиба, М. Луцак, С. Зубаль, Дм. Попадинець, Я. Сербин, М. Драганчук, М. Пуйда, інж. Зелик, Р. Ілевич, Ол. Катамай, інж. П. Дутко, В. Мельник, М. Манорик, М. Медвідь, В. Капустяник, Л. Смолинський, Б. Дяків, П. Рикетчук; у бухгалтерії і картотеці — Б. Стебновський, Степняк-Орел, Л. Крушельницький, В. Кузьма, Р. Максимець, І. Ворончак, С. Підодвірний, З. Весоловський, Т. Ганушевський, Д. Стадник, О. Волянюк, О. Лемеха, Л. Костецька, М. Процишин, М. Припхан. У філії «Сільського Господаря» працювали — інж. Я. Раковський, інж. Баричко, інж. І. Левицький, інж. Є. Винник, інж. Г. Залізняк. Членами надзірної ради і і контрольної комісії були: проф. Д. Джердж, дир. К. Вишневський, В. Тимцюрак, о. М. Ганушевський, о. Посацький, інж. В. Дутка, інж. Гринів, І. Шепарович, Цюкенда, Салига, Ф. Глум, Долішний. В організаційному відділі були зайняті: І. Феношин, д-р В. Лопатнюк, П. Гембарський, І. Гурик, Дм. Камінський, В. Гринішак, Т. Чубатий, М. Дуда, Р. Комаринський, С. Бриндзей, мгр. Гойсак.

Друга світова війна зруйнувала всі надбання української кооперації. Із советською окупацією у вересні 1939 року кооперативну систему зреорганізовано на советський лад. ОСК перетворено на Райспоживспілку (РСС). Сільські кооперативи перейменовано на Сільські Споживчі Товариства (ССТ). Деякий час ще втримувалася РСС на попередніх запасах товарів, але вони вичерпувалися і нового поповнення не було. Натомість поліці РСС і ССТ наповнялися все більше комуністичною «літературою», «сталінською конституцією» та алкогольними напитками. Керівником РСС став

присланий із ССРСР компартієць, за фахом слюсар, який не знав української мови і не мав ніякого відношення до кооперації і своїх завдань. Його незабаром замінили іншим компартійцем. Службовики колишнього ОСК намагалися перейти на іншу працю, декому повелосся виїхати на захід. В РСС залишилося тільки небагато працівників. Скоро почалися серед кооператорів арешти, викликування на допити тощо. Жертвами советського терору впали (із тих що мені відомі): Матвій Дуда, Роман Комаринський, Теофіль Ганушевський, Мирослав Луццак і Володимир Капустяник.

З вибухом німецько-советської війни большевики, тікаючи, не встигли вивезти з собою кооперативного майна. Кооперативні працівники, які щасливо unikнули советського терору, негайно взялися до відновлення ОСК. Союз перейняв товарні бази і будинок Облспоживспілки при вул. Вірменській. Німці до деякої міри толерували діяльність ОСК, як засіб для заготівлі сільсько-господарських продуктів. ОСК обороняв інтереси села, не допускаючи до надмірного накладання обов'язкових достав (контингентів). Для нагляду над їх виконанням до ОСК був призначений комісар-німець з Ляндвїртшафтліхе Центральштелле. За контингенти села одержували мінімальні приділи товарів т. зв. премії, що їх ОСК розподілював поміж сільські кооперативи. Членами дирекції ОСК в цьому періоді були: Д. Дем'янчук (незабаром відійшов до УДК), Д. Камінський, інж. Д. Михайлюк, інж. Романюк, З. Весоловський, Є. Луцький.

З наближенням фронту весною 1944 рр. більшість українських кооператорів і працівників ОСК, знаючи з досвіду, що їх може чекати, подалися на Захід, на еміграцію.

СТАНИСЛАВІВЩИНА В ІСТОРІЇ «МАСЛОСОЮЗУ»

Присвята Другові
сл. п. Томі Котикові

З розвитком кооперативного молочарства на терені Східньої Галичини під Австрією виникло життєве для нього питання зорганізування і вдержування на високому рівні збуту його продукції.

Вже в 1907 р. з цією метою була зорганізована централа під назвою Крайовий Господарсько-Молочарський Союз у Стрию. Головним завданням цієї організації було наладнати збут масла, виробленого союзними молочарнями.

Продавали масло частинно у власних крамницях (4 у Львові, 2 у Станиславові й 1 у Чернівцях на Буковині), а в більшій частині гуртово — до крамниць Народної Торговлі та приватних. З часом почали доставляти масло також до Відня.

Воєнні дії Першої світової війни припинили діяльність молочарської кооперації — тому, що їх терен охопив теж територію Східньої Галичини й Буковини, як і тому, що працівники були здебільшого мобілізовані до армії. Не стало в живих також двох найбільш заслужених діячів молочарської кооперації: д-ра Євгена Олесницького й о. Остапа Нижанківського, голови надзірної ради та директора Крайового Молочарського Союзу.

Переживши щасливо війну, передвоєнні молочарські діячі на місцях — там, де були молочарні до війни, священики о. Іван Петрушевич, о. Йосиф Раковський, о. Шараневич, як і селяни Федь Глум, Юрій Пастернак та інші, почали відновляти їх діяльність. Вернулися з війни й деякі молочарі. Подекуди збереглося довоєнне молочарське устаткування. Відбудова почалася знизу, не чекаючи аж відновить свою діяльність централа. Таким робом до 1922 року відновлено 19 молочарень.

Перед тими молочарнями стало знову на весь ріст питання збуту вироблюваного масла. Мусіли продавати масло здебільша самі, бо ж треба було грошей на виплату продавцям за молоко. Щоправда, централа в Стрию існувала далі, але в її проводі була дирекція із трьох осіб, які не мали змоги присвятити увесь свій час справам молочарської кооперації. Один з них був директором Повітового Союзу Споживчих Кооператив, другий учителем і третій ревізором Ревізійного Союзу Українських Кооператив (РСУК) у Львові і тільки часом приїздив на засідання дирекції до Стрия. Наладнанням правильного збуту не було кому зайнятися. Союз мав платного службовця, але ж не було відповідного оборотного капіталу. Тож торговельна діяльність Союзу обмежувалася до збуту масла в самому Стрию, очевидно гуртово до крамниць, бо власної крамниці не було. Тому Союз міг прийняти від молочарень щонайбільше 2—3 скриньки масла тижнево, тобто 30 до 60 кілограмів. Та й це масло тяжко було продати. Запаси нагромаджувалися, масло старілося і втрачало на вартості. Приймали масло виключно від найближчих молочарень й більш віддалені від Стрия мусіли

Андрій Палій

Олекса Лис

журитися збутом самі. Не могли їм допомогти й Повітові Союзи Споживчих Кооператив, бо ж і їх діяльність була обмежена в той час до доставки товарів до споживчих кооператив (молочарні були тоді відділами названих кооператив). Ті Союзи ані не мали відповідних магазинів на передержування масла, ані апарату для його збуту.

Збут масла самими кооперативами доводив до т. зв. порушення кооперативної дисципліни. Кооперативи були обов'язані купувати гуртово товари в Повітових Союзах. Приватні купці по містах (переважно жиди) використовували цю ситуацію і радо купували від кооператив масло, але тільки в заміну за інші товари. Очевидячки, платили за масло якнайнижчі ціни. На цьому втрачали саме Повітові Союзи.

В такій ситуації восени 1923 р. зголосилися до централі Крайового Молочарського Союзу в Стрию два абсолюенти молочарської школи в ЧСР, добрі спеціалісти у виробництві — Андрій Мудрик й Олекса Лис та заоферували свої послуги. Але дирекція централі відправила їх з нічим. Не маючи змоги продавати й малих кількостей масла, не могла вона брати ризика дальшого збільшення продукції, навіть хоч би з рівночасним поліпшенням його якості. Найважливішою справою було — зрушити з місця збут.

У такому ж положенні були й молочарські кооперативи на терені діяльності одного з більших Повітових Союзів — у Станиславові. Тут були чинні уже кілька молочарень (Боднарів, Вікторів, Побереже й інші), але зі збутом були такі самі труднощі, як і в інших районах. Дирекція Повітового Союзу у Станиславові зверталася до Молочарського Союзу в Стрию, щоб він зацікавився тими молочарнями та давав їм технічно-організаційну й торговельну обслугу, але відповідь була завжди така сама: не мають відповідного персоналу, ані потрібних фондів.

Сам же Станиславівський Повітовий Союз, який до того мав чимало своїх власних завдань в організуванні й обслуговуванні власних споживчих кооперативів, не міг перейняти на себе ще й обслуги молочарень при тих же кооперативах, бо це й не належало до його статуткових завдань.

Щоб знайти якийсь вихід з цієї ситуації, створено 1922 р. при Філії «Сільського Господаря» у Станиславові комітет для організації молочарень з метою їх хоч будь-якої організаційної обслуги. Але, цей комітет також не мав можливості налаштовувати збут молочарських продуктів, не диспонуючи відповідним персоналом. До того ж, статут «Сільського Господаря» не передбачав взагалі торговельної діяльності. Ситуація ускладнювалася все більше. Розв'язання цього питання вимагали все наполегливіше й самі сільські кооперативи.

Щастям усієї молочарської кооперації було, мабуть, те, що саме в той час знайшлася людина, яка правильно усвідомила цю початкову її «дитячу недугу», а саме, що без налаштовання насамперед збуту молочарських продуктів справа «не рушиться з місця». Був це інж. Андрій Палій, який у вересні 1923 р. повернувся з Чехо-Словаччини, де закінчив агрономічний відділ Празької Політехніки. Йому було ясно, що не розв'яжуть цього питання ні вичікування якоїсь ініціативи від Крайового Молочарського Союзу в Стрию, ні тимчасові запобіжні заходи на місці. Щойно, коли буде налаштований збут, можна буде думати про поширення і збільшення самої продукції масла і покращання його якості.

Повернувся інж. А. Палій до своїх батьків, які жили у Станиславові, на передмісті Княгинин-Гірка, і де він ще до війни закінчив польську гімназію. Зараз ж після повернення зайшов він до Повітового Союзу Кооператив з бажанням включитися в кооперативну роботу. Директор ПСК, Юліан Шепарович, який знав А. Палія ще до війни, зорієнтувався зразу, що Палій був саме тією щасливою на руку людиною, яка зможе розв'язати проблему молочарства в районі. Дир. Шепарович скликав на нараду місцевих діячів, між ними директора гімназії проф. Данила Джерджа, членів Комітету для організації молочарень — інж. Івана Остап'яка, о. інж. Й. Раковського, Федя Глума та інших і представив їм інж. А. Палія, з'ясувавши задум використати його для організації збуту молочарських продуктів.

У висліді наради вирішено скликати негайно збори представників молочарень для вислухання й обговорення пляну інж. А. Палія, як цю пекучу в той час проблему розв'язати. Збори відбулися у вересні 1923 року. Запропонований інж. А. Палієм плян був такий:

1) Збут масла має перейняти окрема кооперативна централія, щоб кооперативи не мусіли шукати самі за відборцями.

2) Не треба творити нової централії, але треба використати для цього зареєстрований у суді в Стрию ще до війни Крайовий Молочарський Союз із засягом діяльності на всю Східню Галичину та зареєструвати в окружному суді у Станиславові окрему філію цього ж Союзу.

3) Тому, що від КМС у Стрию, після усього тогочасного досвіду, якоїсь конкретної допомоги годі було сподіватися, вирішено діяти «революційним» способом, тобто без попередньої згоди її керівництва і так поставити цю централію перед доконаний факт.

4) На основі зібраного статистичного матеріалу про виробничу спроможність діючих уже молочарень розділити доставку масла до Філії Крайового Молочарського Союзу у Станиславові так, щоб щоденна кількість доставле-

ного масла була кожного дня приблизно така сама і щоб Філія не мусіла нагромаджувати запасів масла з одного дня на другий. Філія мала б обов'язок розпродати доставлене масло кожного дня.

Після прийняття плану зборами, вирішено заснувати Філію КМС у Станиславові і зареєструвати її в суді, що й зроблено вже незабаром.

До дирекції Філії обрано інж. А. Палія, інж. І. Остап'яка і довоєнного ще молочарського діяча, господаря з Викторова Ф. Глума. Тому, що два останні не мали змоги працювати постійно у Філії, діючим директором став інж. А. Палій.

Щоб зреалізувати 4-у точку плану і дотримуючися засади, що на покупця не треба чекати, але його треба шукати, інж. Палій відвідав насамперед всі станиславівські споживчі крамниці дрібного продажу і заохочував їм щоденну правильну доставку потрібної їм кількості свіжого масла й уклав із кожною відповідну умову. Це було корисне і для самих крамниць-відборців, бо їм було вигідніше мати справу з одним постійним доставцем, як чекати, що хтось привезе масло чи самим шукати за ним. Якщо котрогось дня не було виглядів розпродати крамницям усе доставлене масло, то інж. Палій багато не думав, ішов на базар і поруч перекупок розпродував масло уроздріб. Або ж, брав масло у валізки і їхав до сусідніх міст і продавав там гуртово тамошнім крамницям.

Цілком слушно сказав згодом пізніший директор «Маслосоюзу» інж. Андрій Мудрик, що після їхньої невдачі в Стрию його друг Олекса Лис «мав більше щастя», бо поїхав просто до Станиславова, «де вже започаткувала свою діяльність Філія Крайового Молочарського Союзу». Коли О. Лис зголосився до тієї Філії, його зараз же прийняли до праці і незаба-

Фото із зб. Дм. Штундера

Кооперативний Курс організований в половині 1930-их рр. Окружним Союзом Українських Кооператив у Станиславові. В першому ряді викладачі: інж. Григорій Залізняка, Н. Н., інж. Ілля Сем'янчук, дир. Швалюк, дир. Вишневецький, м'р. Михайло Кушнір, інж. Євген Пиндус

ром також й інж. А. Мудрика, обох, як організаторів-техніків, із завданням заопікуватися тільки самими молочарнями для збільшення продукції масла та поліпшення його якості. Початок був зроблений і була надія на успіх.

Цей початковий успіх у Станиславівщині заважив рішально на дальшому розвиткові молочарської кооперації. Не до Стрия, але до Станиславова почали зголошуватися нові працівники, як сотн. Тома Котик, інж. Микола Хомишин та інші. І для них була робота.

Коли в березні 1924 р. відбулися загальні збори КМС у Стрию й коли вони ознайомилися із переданим їм звідомленням з праці Станиславівської Філії та з її успіхами, то в нікого не було вагання, щоб провід КМС передати тим, які ділом довели свою спроможність організувати й вести молочарську кооперацію. До дирекції КМС обрано інж. А. Мудрика, як керівника організаційно-технічним відділом, Ольгу Бачинську, як книговода, із залишенням ще на один рік Івана Федака, як гол. директора. Інж. А. Палія обрано на заступника директора й торговельного референта і в березні 1925 р. він став головним директором.

Перед дирекцією в новому складі стало завдання налаштувати молочарську справу на всіх українських землях під Польщею, включно з Волиню за станиславівським зразком і досвідом, тобто, подбавши насамперед про налаштування збуту продукції молочарень в інших районах. На першу чергу стало зорганізування збуту у Львові, найважливішому для цього ринку. Із цим завданням був висланий туди О. Лис, що його звільнено від обов'язків організатора у Станиславові.

Після того, як у Станиславові масло було продаване гуртово чужим споживчим крамницям, то тепер заактуалізувалася справа розбудови власних крамниць дрібного продажу. Це, з одного боку, давало кращий прибуток із продажу і, з другого, вможлилювало творення нових варстатів праці для українців.

Рівночасно з цим започатковано заснування окремих відділів «Маслосоюзу» по більших міських осередках (на такий відділ переіменовано і станиславівську Філію КМС) для справнішого охоплення гуртового та роздрібного продажу молочарських продуктів. До відділів «Маслосоюзу» належала також організаційно-технічна служба молочарень і для цього при кожному відділі діяв окремий організатор. Нові відділи (поза Стриєм і Станиславовом) були урухомлені в такій черзі: Перемишль 1925, Коломия та Самбір — 1926, Дрогобич і Тернопіль — 1927, Луцьк на Волині — 1928, Чортків — 1923. Крім Львова діяло на західно-українських землях 9 відділів.

В дальшому виникла справа поширення ринків збуту й поза українську національну територію. Особливу увагу звернено на дуже поємний ринок на високоіндустріальному Шлезьку (Сілезії) із польським та німецьким населенням. Тому 1929 р. засновано окремі торговельні відділи «Маслосоюзу» у Катовицях і 1932 р. у Вельську. На інші терени Польщі, заселені виключно поляками, не було змоги пробитися, бо вони були опановані польською молочарською кооперацією.

Окрему проблему становив Львів із перевагою польсько-жидівського населення, водночас із цим найпоємніший — з огляду на кількість людности — ринок збуту. Почалося «здобування» Львова від того, що вже з початком 1924 р. висланий туди із Станиславова О. Лис почав продавати масло спочатку роздрібним приватним крамницям і після деякої підготовки

відкрив 19 грудня 1924 р. першу крамницю «Маслосоюзу» у будинку «Прогресу», Ринок ч. 10.

Для успішного розгортання організаційної та торговельної діяльності, вирішено залишити формально централю «Маслосоюзу» в Стрию, але ж справжнє керівництво з дирекцією перенести до Львова. Для тієї мети 10-ий Відділ у Львові вирішено відкрити під назвою «Головна торговельна агентура Маслосоюзу». Ольга Бачинська з центральним книговодством залишилася в Стрию. Обидва директори — інж. А. Палій і інж. А. Мудрик переїхали 1926 р. до Львова. По довгих перипетіях Львівський окружний суд зареєстрував створену Агентуру Маслосоюзу 15 травня 1927. При вул. Костюшка ч. 3 винаймлено відповідні приміщення на бюра, на другу крамницю і на холодільню поємности на 10 тисяч кілограмів масла.

Доставу масла від союзних молочарень пляново урегульовано. Частина молочарень на терені такого чи іншого відділу мала доставляти масло до свого відділу, залежно від можливостей його збуту на місці гуртово і вроздріб, а решта молочарень мала доставляти масло просто до Львова, чи згодом до відділів у Катовицях та Бельську.

Щороку урухомлювано по кілька нових крамниць: 1933 — 9, 1934 — 6, 1937 — 11. Наприкінці 1938 р. в дії було 57 крамниць «Маслосоюзу»: 27 у Львові, 4 у Станиславові, 3 в Перемишлі, по дві в Стрию, Дрогобичі, Бориславі, Луцьку на Волині, в Катовицях і в Бельську, по одній у Тернополі, Чорткові, Самборі та Коломиї. Кожного літнього сезону було відкритих 7 крамниць у літніських місцевостях — у Трускавці, Гребенові, Яремчі, Заліщиках, Косові й Татарові. Решту менших міст залишено до роздрібної обслуги для самих місцевих молочарень.

Достава масла до «Маслосоюзу» і його збут в краю і за кордоном постійно збільшувався. Кількість доставлюваного щороку масла зростає з 41 518 кг в 1924 р. до 969 198 кг в 1928 р. Разом за перших 5 років, 1924—1928 доставлено масла 2 281 957 кг, з чого 247 720 кг пішло на експорт. У другому періоді, за 1929—1931 рр. доставлено масла 6 212 564 кг і з тієї кількості експортовано вже 2 053 966 кг. У третьому 7-літньому періоді, в 1932—1938 рр., доставлено масла 18 694 644 кг і з того 1 912 887 пішло на експорт. Разом за 1924—1938 рр. доставлено масла 27 189 165 кг й експортовано за кордон 4 214 573 кг.

Крім масла молочарні доставляли до «Маслосоюзу» також повне молоко для консументів і для виробу сметани та сирів. За 16 років українські села Галичини й Волині доставили до «Маслосоюзу» приблизно 875 мільйонів літрів молока. Рахуючи приблизно по 10 польських грошів за літру, це дало яких 87 500 000 злотих, або ж ок. 40 мільйонів доларів у тому часі.

Все це досягнуто не тільки без жадної зовнішньої допомоги, такої, як її дістають сьогодні відсталі новостворені держави в Африці чи в Азії, але ж навпаки — в умовах ворожого окупації, безупинних перешкод з боку уряду й польського громадянства, а то й пацифікації і погромів.

ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ФІЛІЇ Т-ВА «СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР» У СТАНИСЛАВОВІ

Кліматично-природні і ґрунтові умови Станиславівщини і довколишніх повітів: Надвірна і Богородчани були пригожі для скотарсько-годівельної господарки. Тому провідники Філії Т-ва «С. Г.» звернули особливу увагу на цю ділянку. У зв'язку з цим о. Й. Раковський, як фахівець-годівельник (абсолювент агрономічних студій в Дублянах біля Львова), написав книжку: «Головні основи годівлі домашніх тварин» у двох частинах, що її видало Т-во «С. Г.» у Львові, ще перед 1-ою світовою війною.

Цілий підкарпатський терен надавався для годівлі худоби типу молочно-м'ясного сіментальської раси. Тому заходами Філії Т-ва «С. Г.» в Станиславові був організований при Кружку Т-ва «С. Г.» в с. Камінне, повіт Надвірна, осередок плекання цієї раси. Для поліпшення поголів'я в с. Камінне спроваджували безпосередньо з Швейцарії молодняк. Приплід від них був під опікою Філії Т-ва «С. Г.» в Станиславові і поширювався в терені виключно за її вказівками.

Для раціональної годівлі молочних корів необхідно було її забезпечити відповідним кормом. З цією метою пропагувалося поширення uprawи прясанних культур: кормовий і півцукровий буряк, кінський зуб, кормову моркву, посів конюшини та різних мішанок, а також звернено увагу на поліпшення сіножатей і громадських пасовиськ.

Голова Філії Т-ва «С. Г.» о. Раковський побачив, що без фахової обслуги селян піднесення серед них сільсько-господарського поступу належно не піде, тому він почав дбати за вишколення фахового персоналу. З цією метою він вислав на агрономічні студії Івана Остап'яка до Високої Сіл.-Господ. Школи у Відні, й Андрія Терпиляка до Садівничо-Городничої Школи.

Надзвичайно важливою акцією Філії Т-ва «С. Г.» у Станиславові було рятування худоби з Закарпатської України та Чехії, де вона гинула через брак корму в посушливе літо 1912 р. Для рятування худоби від голоду взято 2 000 штук на перетримання через зиму, розподіливши її серед членів Т-ва «С. Г.» з умовою, що за перезимовану худобу на весні віддадуть власникам 50%.

В голодні для бджіл роки Філія «С. Г.» старалась систематично спроваджувати безакцизний цукор для підгодівлі бджіл.

Перша світова війна перервала господарські пляни та задуми Філії Т-ва «С. Г.».

Після визвольних змагань, колишні вояки української армії, почали повертатись з різних кінців світу на Рідні Землі. Багато з них позакінчу-

вали вищі студії з різних фахів, а зокрема з агрономії та економіки. Ці фахові люди кинулись до праці в селянські маси свого народу. Приспана праця Філії Т-ва «С. Г.» в Станиславові під проводом того ж ентузіаста становой хліборобської організації о. Раковського відновилася. До праці включився інж. Остап'як, який вже закінчив агрономічні студії у Відні.

Воєнні події, що відбувались на протязі кількох років у Галичині, дуже знищили і зубожили українське селянство. Воно почало всіма силами старатись поправити свою незавидну долю і тому радо гуртувалось у своїх господарських установах. Фахівці до праці вже були, але бракувало фондів на їх таке-сяке утримання. Споживча сіл.-госп. кооперація змагалася з матеріальними труднощами, а молочарська, за браком фахових людей, ще не розпочинала своєї діяльності. Тим часом продукція молока збільшувалася і перед проводом Філії «С. Г.» постало питання — налагодження збуту молочних продуктів в організований спосіб через кооперацію. Для реалізації цього завдання з рамени філії Т-ва «С. Г.» постав організаційний комітет на чолі з тодішнім головою Філії інж. І. Остап'яком. Між організаційним комітетом у Станиславові і Молочарським Союзом у Стрию велися довгий час переговори про можливості урухомлення праці молочарської кооперації. На цих нарадах устійнено, що в Стрию бракувало фондів, фахівців і людей доброї волі, щоби взялись за віднову молочарської кооперації. Тоді організаційний комітет у Станиславові заангажував до праці техника-фахівця з молочарства Олексу Лиса, який закінчив молочарські студії в Чехії. Року 1923 О. Лис почав організувати та удосконалювати техніку виробу молочних продуктів. В грудні цього ж року прибув до Станиславова йому до помочі Андрій Мудрик, який теж закінчив молочарську школу в Чехії. Ці два фахівці спільними силами поставили продукцію на належну висоту щодо її якості й кількості. Згодом Філія Т-ва «С. Г.» заангажувала до праці інж. Андрія Палія як годівельного і рівночасно збутового референта, а працю його оплачував Повітовий Союз Кооператив у Станиславові. Інж. А. Палій, дбаючи за збільшення продукції молока, в той же час з великим успіхом наладнав збут молочних продуктів. Організаційний комітет через налагодження збуту дістав фінансові підвалини і виникла вже потреба прийняти до праці ветеринарного лікаря д-ра В. Юзвяка, якого й оплачував.

Завдяки енергійній та завзятій праці цих трьох фахівців продукція в скорому часі значно збільшилась, а фінансова база дала можливість відновити діяльність молочарського кооперативного союзу в Стрию — первісному своєму осідкові. Таким чином Філія Т-ва «С. Г.» в Станиславові дала початок до віднови молочарського кооперативного союзу, що з бігом часу розвинувся у величезне кооперативне підприємство «Маслосоюз» з осідком у Львові.

Поміж двома світовими війнами головами Філії Т-ва «С. Г.», крім о. Й. Раковського, були інж. І. Остап'як й І. Шепарович. З року 1922 при Філії «С. Г.» стало працювали інженери-агрономи, змінюючи один одного: І. Остап'як, А. Палій, Я. Раковський, Гр. Залізник, М. Дяченко та Є. Винник.

Філія Т-ва «С. Г.» була свідомо того, що треба було виховувати селян для новітньої господарки, тому в зимовий час улаштувала по селах курси з різних ділянок господарки. Заходами Філії «С. Г.» урухомлено також Садівничо-Городничу школу Т-ва «Просвіти» в Милованю. Слухачі в школі були, але не було звідки взяти фондів на її плянову і систематичну працю.

В своїй роботі Філія Т-ва «С. Г.» звернула особливу увагу на парцеляцію двірських ґрунтів, яких нашим селянам польський уряд не дозволяв купувати, хіба що село погодилося перевести комасацію. В селі Перерісль розпарцельовано біля 1000 гектарів, а в Старих Богородчанах і Ляхівцях розпарцельовано біля 2000 гектарів.

Надзвичайно важливу роботу переводила Філія в справі репродукції посівного матеріялу збіжжєвих культур в селі Колодіївка, в маєтку Івана Шепаровича і в Братківцях в інж. Остап'яка для Централі Т-ва «С. Г.» у Львові. Крім того, дбала за поширення кормових культур для годівлі худоби і в останні часи господарі осягали врожаї півцукрових буряків до 760 метр. сотнарів з гект. Взагалі завдяки праці Філії Т-ва «С. Г.» село з господарського боку підносило культурно і поборювали свої злидні.

При такій праці застала Філію Т-ва «С. Г.» в Станиславові 2-га світова війна. Прийшла советська влада і все відразу завмерло. Аж року 1941 прийшов другий окупант — німець. Німецькі закони передбачували ліквідацію всіх існуючих статутів товариств на занятих землях. Одначе завдяки старанням д-ра С. Храпливого і о. Й. Раковського Т-во «С. Г.», хоч офіційно не мало права на існування, то воно свою працю в краю відновило і продовжувало. У Станиславові Філія Т-ва «С. Г.» відновила свою діяльність вже під зміненою назвою — Окружне Т-во «Сільський Господар» у Станиславові — в склад якого входили колишні Філії Т-ва «С. Г.» в Надвірній, Товмачі та ін. Головою Окружного Т-ва «С. Г.» в Станиславові був призначений Централєю Т-ва «С. Г.» у Львові інж. Остап'як.

Т-во «С. Г.» продовжувало свою господарську працю з попередніх років. Варто зупинитись на влаштуванні 3-ох господарських виставок в Станиславові, що показали господарям, які цінні скарби ми маємо і до чого ми повинні прямувати. Перший рік було звернено увагу на велику рогату худобу сіментальської раси з годівельного осередку села Камінне з Надвірнянщини, Тисьменичан і Виноград. На виставці було біля 400 штук корів, молодняка і бугаїв чистокровної сіментальської раси. Вони були розміщені на площі і в стайнях. Переходячи виставковий стадіон у глядача було враження, що він на виставці десь у далекій Швайцарії — батьківщині сіментальської раси худоби. Далі перед очима глядача була вишикувана в ряди місцева порода рогатої худоби «гуцулка». Вона з давніх часів росла і плекалась у наших горах Карпатах. Різні «фахівці» Австрії і Польщі старались її перехрещувати з різними породами. Одначе вона показалаь відпорною і зберегла свою питому життєздатність в боротьбі за своє існування. З гір спроваджено на цю виставку досить велику кількість «гуцулок», що стали окрасою виставки. Невеликі «гуцулки» живою вагою до 340 кг. на виставці давали до 18 літрів молока щоденно. Це переконувало господаря гірських околиць триматись у плеканні своєї породи корів «гуцулки».

Крім худоби на виставці були показані підрасові коні з Товмаччини. Одначе особливу увагу звертав на себе чистокровний гуцульський кінь. Фахівці і критики годівлі коней давали йому якнайкращу оцінку. Кінь «гуцул» мав правильну і характеристичну будову голови, грудей та ідеально збудовані ноги. Невеликий, але витривалий і на корм неубагливий, «гуцул» із тягарем на своїх крижах (бербениці) і їздцем без особливих труднощів переходив гірські річки і потоки.

Над породою корови «гуцулки» і коня «гуцула» Філія Т-ва «С. Г.» в Станиславові весь час мала особливу опіку.

На виставках були і дрібні с.-г. тварини: свині, кури, крілики й ін. Також був павільйон із збіжжевими культурами, окоповими рослинами, овочами, яриною та медом. Виставлені були с.-г. машини та знаряддя. Оціночна комісія за найкращі експонати видавала власникам нагороди або похвальні грамоти.

Виставки притягали величезну кількість відвідувачів-господарів із до-вколишніх громад.

МИЛОВАНЄ І ЙОГО ШКОЛА

Щоб піднести господарську культуру з допомогою освічених фахових сил, «Просвіта» висилала на науку хліборобства, молочарства та домашнього жіночого господарства своїх стипендіятів до західніх країн Австрійської монархії. Мавши вишколені в закордонних школах фахові сили, «Просвіта» почала творити у себе власні фахові сили.

Першою такою фаховою школою була Господарська Школа, а коло неї Господарсько-садівничий заклад у Миловані, Товмацького повіту.

У 1908 році «Просвіта» набула від митр. Андрея Шептицького двір з одноповерховим будинком і 68 моргів орного доброго поля за 10 800 австр. корон, які згідно з волею Митрополита заплатила Т-ву Вакаційних осель та ще взяла на себе зобов'язання давати щорічно приміщення для незможних молодих українців на літні вакації.

У 1912 році «Просвіта» прикупила 32-моргову посілість за 36 000 корон, а трохи пізніше ще 135 моргів пасовиська, т. зв. «Лазок», і 6 моргів лісу за 60 000 корон. Разом «Просвіта» в Миловані мала 239 моргів. На майбутній землі постала господарська школа зі садівничим закладом та шкільною овочевих дерев. Отже, «Просвіта» зробила почин і створила вогнище господарського знання й поступу, організувала поступове селянське господарство, дослідні поля, хемічно-рільничу робітню, зразковий город, пасіку та метеорологічну станцію. Такої школи в Галичині ще не було, ні української, ні польської. Зі школи користали селянські хлопці, що закінчили бодай народну школу, за дуже низькою оплатою. У 1909 році відбулися перші 6-тижневі господарські курси. Учасниками цих курсів були 30 молодших селян з різних кінців Галичини. Наступні курси в 1910/1911 р. тривали три місяці. Під час навчання виявилось, що науку треба поширити на п'ять зимових місяців та поставити школу на такій висоті, щоб вона відповідала всім вимогам. Тому, будинок перебудовано на школу й інтернат на 50 місць, на зразок господарських шкіл у Данії. Будову розпочато в 1911 році, а закінчено в листопаді 1912 року. Перебудова коштувала 70 тис. корон. Під час перебудови навчання відбувалося в сусідніх місечках: одні курси в Тисьмениці, другі в Товмачі. На п'ятимісячних курсах у 1912/3 р. було 20 курсантів, а в 1913—1914 — 34 курсанти.

Улітку 1914 року відбулися спеціальні курси для гуцулів, які тривали 6 тижнів, і зразу після того почалася правильна однорічна наука, але в цьому перешкодила війна. Під час війни школа не працювала, а господарство було знищене. Різні військові частини довели Миловане до такої страшної руїни, що ще 1925 року не можна було навіть урухомити правильної господарки, не кажучи вже про заклад і школу.

Та, не зважаючи на знищення, курси по війні відновлено дуже швидко. У 1922 році перші тримісячні курси закінчили 14 курсантів, у 1923—24 рр. — 15 учасників, у 1925—26 п'ятимісячні курси закінчили — 18 учасників, у 1926—27 семимісячні курси 32 учасників; у 1927—28 було 36 курсантів, а 1928—29 — 33 курсанти.

Останніми роками одна третина курсантів походила з Волині, Холмщини та Полісся. Крім фахових дисциплін і потрібних допоміжних, як хемія, ботаніка, зоологія, не меншу увагу звертало керівництво школи й на загально-освітні дисципліни. У школі постійно працювали завідувач курсів і три учительки, а крім того, доїжджали ветеринар, фаховий кооператор і ін. Школа придбала багато навчальних засобів та приладів, добру фахову бібліотеку та метеорологічну станцію. Коло господарської школи був садівничий заклад на 23 моргах, який давав річно понад 20 тисяч овочевих щеп. Роботу в тому закладі провадив дбайливо Ів. Фрончак, що мав довголітню практику в закордонних, німецьких, французьких і англійських садівничих закладах. Деревя для постачання зразків й очок спроваджувано з Чехії.

ФОТОХРОНІКА «МИЛОВАНЄ І ЙОГО ШКОЛА»

*Управитель школи
інж. Євген Брилинський*

Учитель Іван Кабла

*Учні школи під час навчання в одній із шкільних залів
(Фото з початку 1920-их років)*

*Викладачі й учасники господарсько-садівничого курсу
і 2-ого кооперативного курсу в 1926—1927 рр.*

Учні з учительським збором під час господарського річного курсу в 1927/28 шкільному році. Посередині голова матірнього Товариства «Просвіта» у Львові сл. п. Михайло Галуцинський

Учні школи з учительським збором в 1930 році

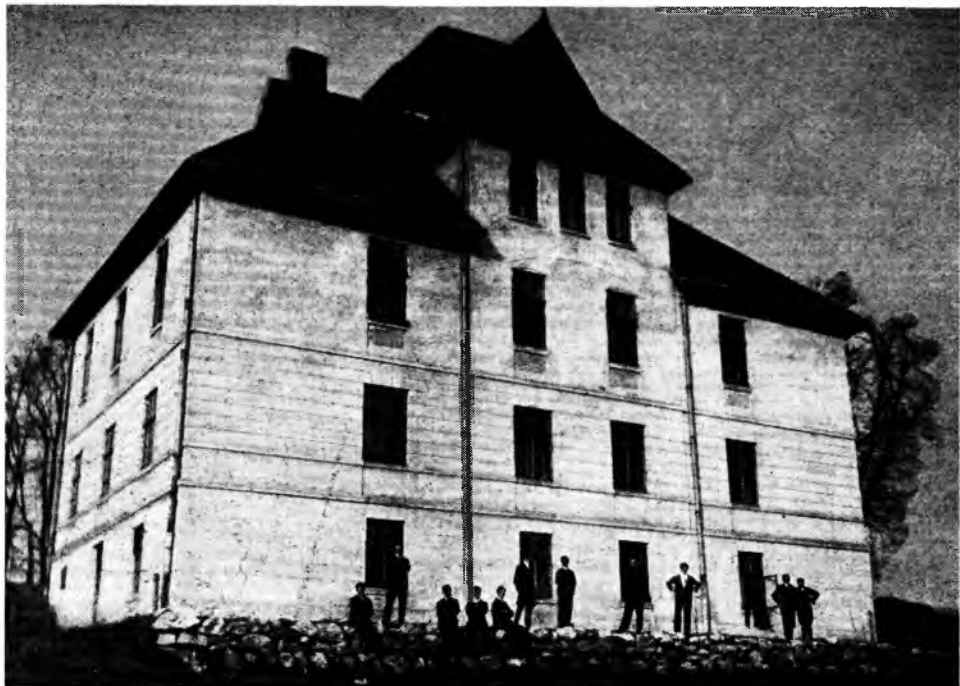

*Учні школи й учасники господарського курсу із учительським збором в 1931 р.
Відбувався курс від 1 вересня до 15 жовтня 1931.*

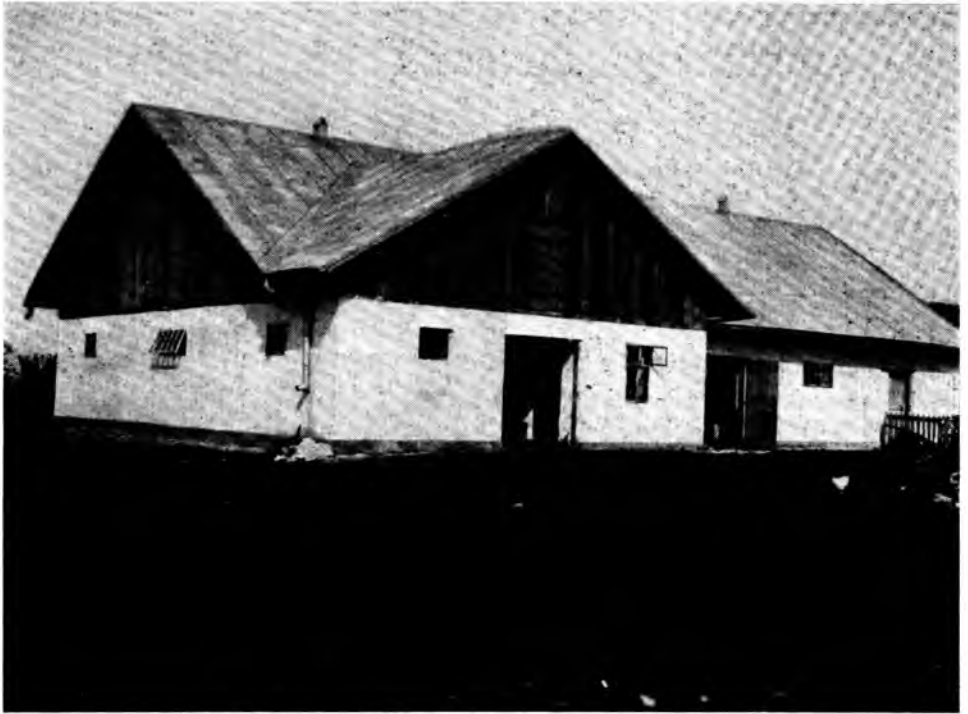
*Учні школи під проводом вчителя Івана Каблака під час екскурсії
в Карпати 1930 року. На фото: учасники прогулянки під водоспадом Маняєвка
в Пасічній біля Надвірної*

*Будинок Господарської Школи в Милованю, збудований заходами й коштом
Т-ва «Просвіта» у Львові в 1909 році за 120 000 австр. корон*

*Житловий дім для вчителів школи, що його будову започатковано в половині
1930 років*

Будинок зразкової стайні при госп. школі

Зразковий курник госп. школи на 500 курей

КУПЕЦТВО І ПРОМИСЕЛ У СТАНИСЛАВОВІ

До Станиславові прибув я продовжувати науку в 1906 р. і жив я там постійно (з перервою для військової служби під час Першої світової війни) аж до кінця 1939 р.

Перед Першою світовою війною Станиславів і наш український середній стан виглядав в моїй пам'яті приблизно так: Саме місто було відділене рогатками від передмість, які були окремими громадами, а саме: Кнігинин разом з Гіркою, Кнігинин-Колонія або т. зв. Майзлі.

Рогатки були при вулиці Галицькій і вулиці Довгій, при вулиці Бельведерській і вулиці Баторого, далі при вулиці Словацького, що відділяла так звану Леонівку і при вулиці Вовчинецькій недалеко від тунелю. Усе, що було за тими рогатками, належало до громади Кнігинин. Рогатка при вул. Тисьменицькій (Сапінжинська) була близько жидівського окописька і там починалась громада Кнігинин-Колонія, а далі за залізничним мостом були «Майзлі». Ще дві рогатки були при вулиці Зосина Воля і Казимирівській, аж за шпиталем.

На тих рогатках управа міста брала оплату за в'їзд до міста т. зв. мито, або копиткове.

Саме місто, зокрема в жидівських дільницях, було в тому часі досить брудне.

Усе торговельно-промислове і ремісниче життя зосереджувалося здебільшого в жидівських руках, небагато було в тому часі купців і ремісників поляків.

Щодо українських підприємств, то їх пам'ятаю дуже мало. Пригадую такі: «Народна Торговля» в Ринку, «Ризниця» — крамниця церковних речей при вул. Карпінського напроти Пасажу, Дуткевич-золотник церковних речей біля катедри, Северин Снігурович — бляхарська робітня і продаж власних виробів при вул. 3 мая в домі «Руської Міщанської Каси». Наші бойки

Юрій Синишин, автор статті і кол. голова Союзу Українських Купців і Промисловців у Станиславові

зі Синевідська мали будки з овочами і солодошами, одну напроти залізничної станції, другу при 3 мая біля військової касарні, третю при вул. Липовій — ріг Собіського, де побудовано готель «Австрія» (за Польщі «Варшава»); четверта будка була в Пасажі.

Була пекарня Команицького, млин Форикиевича, з ремісників були Теодор Чернявський — коваль, Полутранка — стельмах, Клиновський — швець. Були і м'ясарні, з них пригадую Ярему при вул. Довгій, Опару при вул. Колійовій недалеко тунелю. Більше ремісників не пригадую, але думаю, що були ще деякі.

Мали українці дві фінансові установи в тому часі, а саме: «Зв'язковий Банк» при вул. Собіського у власному домі, директором був Малиновський і «Руська Міщанська Каса» при вул. Сапїжинській, ріг 3 мая із директором Теодором Черняковським. Був ще «Сільський Господар».

Промотором всього українського життя в тому часі був д-р Володимир Янович, що його з приходом москалів до Станиславова в 1914 році арештували і вивезли в Росію, як закладника.

Зазначую, що все це пишу з пам'яті, а час це вже давній і я може декого поминув. На жаль українського купецтва в тому часі більше не було.

Ще кілька слів про себе. Як я вже згадував на початку, я прибув до Станиславова в 1906 році, а вже з кінцем 1911 року по вакаціях, я почав торговельну практику і по пару місяцях дістався до т. зв. Консуму Залізничників при державній дирекції залізниць. З приходом москалів до Станиславова в 1914 р. Консум був частиною евакуйований на захід, а решта була пограбована москалями.

Фото із зб. Ю. Синишина

Гурток членів СУКІП в 1930 р. Сидять зліва: М. Книгиницький, Д. Висоцький, Ю. Синишин, Т. Жаровський, С. Снігурович, Р. Шевчук; стоять: 1. І. Малиновський, 4. С. Синишин, 5. Ф. Бермес, 8. І. Петраш, 9. П. Самоверський (прізвища інших не встановлені)

З початком 1915 року я покинув Консум і по пару тижнях відкрив власну малу крамничку, але ж не довго я був самостійним купцем, бо в 1916 році австрійці зайняли наше місто, я був мобілізований, але все ж таки можу зарахувати себе до купців ще австрійського часу.

Наприкінці листопада 1918 року, я вернувся до Станиславова і застав місто дещо знищене; вся влада в місті була в українських руках, великий рух, піднесення і радість.

По тижневі відпочинку я зголосився до Дирекції залізниць, де мене приділили до господарського відділу і згодом вислали на закупки збіжжя для залізничників. Не легка це була справа, але частинно увінчалась висилкою майже вагона мішаного зерна до Станиславова. На жаль, ситуація на українсько-польським фронті погіршала і я мусів вертатися до Станиславова. 25 травня 1919 року наш уряд і війська залишили Станиславів і це був найбільш болючий час для всіх українців міста, яке до того часу було тимчасовою столицею Західної Української Народної Республіки.

З приходом польської окупаційної влади мені, як і багатьом українцям, важко було знайти зайняття. Але в липні 1919 року відновлений поляками «Консум», потребуючи фахових людей, прийняв мене на працю, а вже з кінцем 1919 року я став управителем Консуму Залізничників.

Зимом 1919—20 року я вступив в члени Товариства «Руська Хата», яке приміщувалося в домі «Руська Міщанська Каса» і там я ближче познайомився з українським міщанством та включився в громадську працю. На наступних загальних зборах обрано мене на голову цього товариства.

В тому часі засновано два підприємства, а саме книгарню «Базар» та харчову крамницю «Злука». Членами «Української Хати» були міщани і ремісники, які на чолі з Теодором Чернявським ще довго перед Першою світовою війною купили цей дім і заснували Руську Міщанську Касу, яку десь в 1926—27 рр. перейменували на «Український Кооперативний Банк». В Т-ві «Українська Хата» ми проводили освідомну працю і заохочували до торгівлі і ремесла, і там зародились перші початки організованого українського купецтва і ремісництва.

Скоро постали нові ремісничі підприємства і почали відкриватися різні крамниці: харчові — Миколи Книгиницького і Петра Підлуського та шкільного і канцелярйного приладдя Григорія Тиндика. Северин Снігурович крім власних бляхарських виробів почав продавати кухонну посуду, скло, порцеляну, кришталі і через кілька років його крамниця стала однією з кращих у місті.

В 1921 році відкривається «Фарболь» — спілка з обм. порукою (Фото перфумерія, фарби, хемікалія і домашні артикули). Основниками «Фарболью» були Олександр Пасок, Юрій Синишин, Федір Олесницький, д-р Володимир Янович, радник Т. Величко, проф. Яків Ковальський, нотар Лятишевський, згодом приєдналися дир. Кость Вишневський, адвокат д-р Олесницький і панна Січинська. Провід спілки творили д-р Янович — пред-

Фото із зб. Ю. Синишина
Станок «Фарболью» під час Дитячого ярмарку 1935 року

сідник, проф. Я. Ковальський — книговод, радник Т. Величко — секретар, О. Пасок — управитель. «Фарболь» дуже добре розвивався і наші вклади добре процентувалися.

В половині 1922 року українські залізничники зорганізували харчову кооперативу на Гірці і мене заангажували на управителя. Я залишив Консум і взявся до праці при відкритті кооп. «Надія», і до року ми відкрили ще філію перед тунелем при вул. Колійовій.

В 1923 році відбувся у Станиславові Перший Український Ярмарок, подія крайового значення: це був імпрезантий показ нашого промислу, торгівлі і ремесла майже з цілої Західньої України. І ми місцеві купці і ремісники взяли участь, побудували кіоски, і влаштували виставки товарів і виробів. Ярмарок відбувся в залі і в усіх кімнатах українського «Сокола». Комітетом виставки керував директор Рідної Школи ім. Шашкевича Петро Самоверський. 1924 році я відкрив власну харчову крамницю на Гірці при вул. Вовчинецькій, яка дуже добре розвивалася.

В тому приблизно часі створилася спілкова пекарня «Люксус». Засновниками були: проф. Яків Ковальський, д-р Володимир Янович, нотар Лятишевський, управитель Михайло Чухновський і пекар фахівець Витрикуш. Ця пекарня, на жаль, проіснувала тільки кілька років.

І так щоразу поставали нові торговельні підприємства, в першу чергу харчові, бо це не вимагало більшого вкладу грошей, і було менше ризикове; рівночасно відкривалися теж ремісничі варстати.

Інфляція польської марки та переміна на польські золоті спричинила важкі часи для нашого молодого купецтва і ремісників, хоч існувала «Руська Міщанська Каса», де в тому часі одним з директорів був С. Снігурович, й автор цієї статті був членом надзірної ради. Не зважаючи на всі заходи допомогти нашим купцям, через брак капіталу, який був заморожений в позичках для наших селян, що в тому часі дуже збідніли, багато зробити каса не змогла. Тому члени «Української Хати» заснували допомогову касу, базовану на довір'ю і добровільній базі в той спосіб, хто міг, складав щонеділі по 5 або 10 зл. і ті гроші ми негайно позичали потребуємим членам на короткі реченці. Касу по 10 зл. вів щонеділі С. Снігурович а по 5 зл. — підписаний. Була це велика поміч для членів і рівночасно примусова ощадність і це дало дуже добрі наслідки.

Союз Українських Купців і промисловців постав в 1926 році, як самостійна організація. Десь в лютому 1926 р. я одержав запрошення на загальні збори СУК у Львові і там доручили мені зорганізувати філію СУК у Станиславові. По приїзді зі Львова, не гаючи часу, я скликав збори купців і працівників з кооп. «Злука», «Народної Торгівлі» та книгарні «Базар». Всіх нас було 12—14 осіб, ми вибрали провід з сімох членів, внесли повідомлення до староства і подали прізвища членів проводу.

Першим головою СУК обрано Северина Снігуровича, секретарем Теодора Жаровського, скарбником мене, членами управи Миколу Книгиницького, Петра Підлуського, Костя Бородайкевича, Романа Шевчука. Наші мрії стали дійсністю, ми стали становою організацією. Другі загальні збори обрали на голову Теодора Жаровського, що очолював СУК протягом двох років. Третім головою обрано мене. Я залишився ним аж до 1939 р., повних десять літ. В міжчасі секретарями були Т. Жаровський, пізніше Роман Шевчук і кілька років аж до 1939 р. був Богдан Дейчаківський; скарбником був Микола Книгиницький.

Праця розвивалася успішно. Щораз-то поставали нові українські крамниці: Іван Петраш, Филип Бермес, Теодор Нарожняк, Дзіняк, Штундер,

Фото із зб. Ю. Синишина

Союз Українських Купців і Промисловців у Станиславові в десятиріччя свого існування й у свято Юрія, патрона українського купецтва, в 1936 році

Керничний — відкрили харчові крамниці; Іван Масний, Василь Когуч — крамниці овочів і солодоців; інж. Роман Левицький — фабрику пасти, Осип Вишницький — пекарню, Петро Самоверський — книгарню і продаж шкільного приладдя.

Наприкінці 1927 року я перебрав управу «Фарболю», бо управитель О. Пасок відійшов і відкрив напроти «Фарболю» конкуренційну крамницю. Мою крамницю на Гірці перебрав мій брат Семен Синишин, а я викупив частину уділів «Фарболю» і протягом двох-трьох років решту уділів — і став повним власником. Користаючи з опорожненого великого приміщення в тім самім домі Гавсвальда, переніс я туди «Фарболь» уряджуючи її як одну з кращих у місті. На давньому місці «Фарболю» постало нове підприємство, а саме крамниця чоловічого і жіночого білля та галантерії — Богдана Стебновського.

Під час Конгресу Союзу Українок в 1934 році в Станиславові і на святі Рідної Школи наші купці зайнялися улаштуванням буфетів, виконуючи своє завдання задовільно; чистий дохід ми призначили для Рідної Школи.

В 1935 році Союз Купців в порозумінні з Рідною Школою улаштував гарну імпрезу в залі Укр. Сокола — дитячий ярмарок перед святом Св. Миколая. Купці урядили свої станки з різними солодоцями, забавками, книжками та дарунками на св. Миколая, а рідношкільні діти були продавцями. Імпреза вдалася гарно, а чистий дохід призначено знов для Рідної Школи.

Десь в тому часі — точно не пригадую коли — Союз Купців відбув цікаву прогульку до Манявського Скиту.

Кожного року на свято патрона Українського Купецтва Св. Юрія ми мали святочні сходи з доповіддю або малою програмою.

Десятиліття існування Союзу Купців в 1936 році і свято патрона Св. Юрія ми відзначили дуже врочисто. В неділю о год. 10 відслужено Службу Божу в наміренні Українського Купецтва. Службу Божу відслужив в катедрі отець шамбелян Луцик з відповідною проповіддю. О год. 12 в

залі українського «Сокола» відбулася академія; в її програмі були: відкриття і моє коротке слово, як голови. Деклямації й інсценізацію підготувала рідношкільна молодь під проводом дир. Макогона. На сцені був гарний світляний вітраж Св. Юрія, роботи студента малярської академії Зорія. Після академії зроблено спільну знімку і відбувся обід. На свято прибули зі Львова голова Союзу Купців Ярослав Скопляк та інж. Рижевський. Публіка заповнила залю, а свято гарно описав ред. В. Несторович в місячнику «Торгівля і промисел», який був органом СУК у Львові.

Згодом відкрилися ще нові підприємства, а саме «Буркут» — фабрика содової води, власник Осип Рудакевич, Богдан Дейчаківський і Іван Ковальчук відкрили склад будівельних й опалових матеріалів, М. Твердохліб — залізних товарів. В міжчасі виникла пекуча потреба створення гуртвни для харчових крамниць, а ще більше для дрібних купців по селах, а то тому, що приватних купців не радо обслуговував Союз Українських Кооператив, а «Народна Торговля» обслуговувала тільки частинно й не вистачально.

Так само конечним було організувати фінансову інституцію на правних основах, бо «Український Банк» не задовольняв як слід потреб купців і ремісників.

У висліді цих заходів постала спілка, яка відкрила гуртвню під назвою «Купецька поміч». Спілку очолював я. Управу складали: Василь Когуч — управитель, Богдан Стебновський — книговод, спілниками були Петро Підлуский, Микола Книгиницький і ще кількох, що їх прізвищ не пам'ятаю. «Український Банк» не дав дозволу на заснування нової кредитівки, але ми довідалися, що кредитівка на Книгинині, головою надзірної ради якої був дир. Макогон, є нечинна. Я порозумівся з дир. Макогоном і запропонував урухомити кредитівку, під умовою, що перенесемо її до міста. Управа кредитівки приняла нас і ремісників в члени, скликано загальні збори і вибрано нову управу. Я очолив управу кредитівки, а надзірну раду Северин Снігурович. За кілька днів вже пишалася вівіска Кооп. «Будучність» в центрі міста, в Ринку. Урядуючим директором був п. Павлюк, колишній директор на Книгинині. Кредитівка мала одного урядовця, але його прізвища не пам'ятаю.

Сильніші купці вклали більшу суму грошей і зразу почали ми уділяти позички потребуючим членам. В той спосіб постали дві поважні інституції, які дуже добре розвивалися. Наша кредитівка в майбутньому мала перетворитись в Купецько-Ремісничий Банк, бо це було нашою мрією. Згодом відкрив свою філію в Станиславові Промбанк зі Львова.

Для кращої організації СУК прийняв на працю Василя Смольського на організатора, він відвідував купців в місті і в навколишніх селах, пропагував клич «Свій до свого», уряджував сходи з купецькою молоддю, і підготовляв святкування Св. Юрія. Наше купецтво включалося в громадсько-суспільну працю, давало матеріальну поміч нашим культ-освітнім інституціям, а зокрема «Рідній Школі». Вівіски на наших підприємствах були двомовні.

З ініціативи купців і ремісників вирішено створити живий пам'ятник сл. п. д-р Володимирові Яновичеві, великому добродієві селянської та ремісничої молоді, засновникові «Селянської бурси», в формі стипендійного фонду для бідних, але здібних студентів вищих шкіл. Обрано тимчасовий комітет, що його очолив Теодор Жаровський, видано кілька тисяч карток з портретом бл. п. д-ра В. Яновича і якусь кількість більших портретів та розділено до розпродажу по наших підприємствах. Скоро мала бути скли-

кана ширша громадська нарада, щоб оформити постійний комітет цього фонду й обговорити плани його здійснення.

Нижче подаю список всіх українських торговельно-промислових підприємств в Станиславові в часі 1919 р. до 1939 р. т. е до вибуху другої світової війни в різних галузях торгівлі і промислу:

24 харчові крамниці: Микола Книгиницький, Петро Підлуський, Кость Бородайкевич, Іван Петраш, Филип Бермес, Семен Синишин, Теодор Нарожняк, Володимир Зенюк, Тарас Лопатинський, Микола Дроняк, Дуда, Керничний, Дзіняк, Штундер, Романюк, Перепічка, Левицький, «Купецька Поміч» — 2 крамниці, «Народна Торговля» — 2 крамниці, Кооп. «Надія» — 2 крамниці, Кооп. «Злука» — 1 крамниця.

Солодощі й овочі: Іван Масний, Василь Когуч, Іван Щербій.

Цукорні: Михайло Скрут.

Ресторани: Осип Хома, Квич, Ребрик.

Посуда, порцеляна, кристали: Северин Снігурович.

Фото, парфуми, фарби: «Фарболь» — власник Юрій Синишин.

«Арома» — парфумерія, власник о. Менцінський.

Книгарні, шкільне приладдя, образи: «Народний Базар», Григорій Тиндик, Теодор Жаровський, Петро Самоверський, Шемета, Іван Чепига.

Галантерія, косметика, текстилі: Богдан Стебновський, Богдан Старух, Євген Будзиновський, Роман Світій, Ірина Бородайкевич і пані Павлусевич (спілка), Іван Тчинський, Микола Федішин, Белей.

Взуття: «Комета» Дзулимський і с-к Клиновський, Гіба.

Залізні товари: Микола Твердохліб.

Шкіра: Іван Попадинець, Бойчук і Петровський (спілка).

«Селокрам»: Василь Щербій.

Фото із зб. Ю. Синишина

Українські купці і промисловці відзначають свято Юрія в 1937 році

Будівельно - опалові - матеріали:
Богдан Дейчаківський й Іван Ковальчук (спілка), інж. Лисий.

Жіночі капелюхи: Аделя Герушинська, панна Верес.

Пекарні: «Люксус» (спілка), Осип Вишницький, Копаницький.

Млини: Василь Гоголь.

М'ясарні: Приймак, Опар, Вачко, Ярема.

Фабрики і вирібні: Фабрика пасти — власник Роман Левицький, фабрика содової води «Буркут» — власник Осип Рудакевич, фабрика паперових торбинок «Карпатія», «Вирібня светерів» — власник інж. Марко Бачинський, Вирібня мітел і щіток — (прізвища власника не пам'ятаю).

Друкарні: Степан Слюсарчук, Лев Данкевич.

«Маслосоюз» — три крамниці.

«Священнича поміч» — одна крамниця, управитель Микола Гірняк.

Фінансово-торговельно-господарчі інституції: Україн-Банк, Земельний Банк, Купецько-реміснич Кред. Кооп. «Будучність», Кред. Кооп. Народного Дому Залізничників і філія Пром-Банку; Союз Українських Кооператив, Сільський Господар.

Так виглядало наше промислово-купецьке надбання у Станиславові, з тим, що декого я може призабув, а деякі в міжчасі ліквідувалися. Союз Купців в 1939 році мав около 90 членів.

Членами СУК були також управителі «Народної Торговлі» — Филип Іванець, Дмитро Висоцький, Іван Малиновський, Роман Шевчук, «Нар. Базару» — Михайло Чухновський, керівник пекарні «Люксус» та кількох помічників з наших підприємств. В довколишніх селах було понад 30 купців, які не були членами СУК.

Не зважаючи на різні труднощі, наше українське купецтво розвивалося і втискалося в місто, щоб заповнити занедбану ділянку торгівлі і ремесла.

Вибух другої світової війни і большевицька окупація знищили всі наші культ-освітні і торговельні надбання; деякі купці виїхали на захід, мене і Северина Снігуровича знаціоналізували і виселили з міста.

Після відступу большевиків зі Станиславова в 1941 році і приходу нових окупантів німців, зорганізувалося обласне управління і постав Окружний Український Комітет. Всі справи українського національного і громадського життя підлягали Комітетові.

При Комітеті створилися секції для різних ділянок. Голова Комітету проф. Микола Лепкий призначив мене на мужа довір'я при господарській секції і організувати купецтво. Большевики зліквідували купецтво, а нові окупанти так звані культурні німці, загнали всіх жидів у гетто, і згодом в нечуваний в світі спосіб їх фізично винищили, і так постала в торговельній ділянці порожнеча. Наші купці старались її заповнити, але це натрапляло на труднощі, бо не було на місці потрібних товарів.

Вже незабаром деякі наші передвоєнні купці відкрили свої крамниці, користаючи з товарних залишків по базах, які частинно продавала кооперация й управа міста. Як тільки настала можливість користуватись залізницею і привозити товари, тоді почали відкриватися все нові наші під-

Крамниця «Фарболь»
(фото, парфумерія, фарби, хемікалії),
власник Юрій Синишин

приємства, в більшості галантерія, косметика і різні товари домашнього вжитку. І так відкрили свої крамниці: Юрій Григорський, Іван Федів, Іван Протас, Рудольф Лудзак, Мирон Мароник, Маріян Греньків, Микола Подільник, Клюнь, Чучкевич, Борисюк. Петро Самоверський відкрив одну з більших книгарень і продаж шкільного приладдя. Засновано також велике підприємство будівельно-опалових матеріалів під назвою «Сільванія» (спілка), що її основниками були: інж. Роман Скочдополь, інж. Богдан Стрийський, інж. Євген Лятишевський, Я. Попель, Богдан Дейчаківський і Іван Ковальчук. Ресторани відкрили: О. Хома, М. Матіяш, Комуницький. Крім цих купців було ще з десятків, але їхніх прізвищ не пригадую. Під час німецької окупації мали ми в самому місті біля вісімдесят торговельних підприємств, але організаційно в тих обставинах ми себе нічим не виявили. Праця купців була трудна, нервова і непевна, на місцях товарів майже не було, рештки скоро вичерпалися. До міста прийшла німецька фірма «Ганза»: все, що можна було, захопила по місцевих вирібнях під свою контролю, а крім того одержувала всі державні приділи, так, що нашим купцям нічого було робити, тільки шукати за товарами на Заході.

Купці їздили по товари до Кракова, Варшави. Це було коштовне і ризиковне, ціни на товари були високі, фактури фіктивні на ціну максимальну, а на місці німецька поліція переслідувала за надто високі ціни, і в той спосіб витворилася спекуляція, чорний ринок, і через те деякі купці потерпіли. Фірма «Ганза» примістилася в сусідстві «Фарболь», але скоро дістала дозвіл і на мій льокаль, а мені приділено колишній льокаль Ю. Поляка. Після трьох місяців мене і звідам висунено і я одержав наказ з управи міста перенести «Фарболь» на вул. Карпінського. Для мене стало цілком ясным, що німці хочуть держати всю торгівлю в своїх руках.

Одним словом часи були ненормальні, погані для всіх, а для деяких купців зокрема, бо не всі до такої торгівлі надавалися; був це добрий час для спекулянтів.

Але війна не могла німцям принести перемоги. Прийшов знову північний окупант і багато з нас, що вже раз жили під советським режимом, рішили залишити край і виїхати на Захід. Я теж опинився на еміграції в Австрії і після чотирьох років таборування переїхав у Канаду.

ЗЕМЕЛЬНИЙ БАНК ГІПОТЕЧНИЙ У СТАНИСЛАВОВІ

Заснований 1910 року у Львові після довгих підготовчих заходів, як акційна спілка, Земельний Банк Гіпотечний був самотнім українським девізовим банком в Західній Україні, тобто мав право вести безпосередні міжнародні трансакції й удержувати зв'язки з великими світовими банками. Основний акційний капітал встановлено тоді ж на один мільйон австрійських корон і такої ж висоти одного мільйона злотих досягав цей капітал в час польської окупації 1928 року.

Згідно з новим законом про банкове право з 17 березня 1928 року гіпотечні банки були примушені піднести акційний капітал до 5 мільйонів злотих. Земельний Банк Гіпотечний, як і багато менших банків у Польщі, опинився під загрозою ліквідації. Допомогли продовжити існування банку поважнішим закупом більшої кількості акцій Митрополит Андрей гр. Шептицький і станіславівський Владика Єп. Григорій Хомишин.

1922 року, за Польщі, була створена у Станіславові агенція Земельного Банку Гіпотечного під керівництвом Федора Олесницького і при співпраці двох жидів братів Лінднерів. Згодом провадив цю агенцію підписаний і якийсь час працював у ній урядовець ЗБГ зі Львова Володимир Варивода. З початком 1930-их років на керівника агенції був призначений урядовець львівського ЗБГ Теодор Мартинець. Після реорганізації агенції в ній працювали, крім Т. Мартинця, підписаний Осип Цвіренко, як прокурент і головний бухгалтер, Володимир Гіряк у ліквідації та Марія Барановська, як касир. В 1935 році агенцію перейменовано на Філію Земельного Банку Гіпотечного у Станіславові і її директорами стали Т. Мартинець і д-р І. Волянський. До Надзірної Ради ЗБГ у Львові входили зі Станіслава 1935 року о. д-р Авксентій Бойчук, ректор Духовної Семінарії і член гр.-кат. Капітули у Станіславові та о. Роман Лободич, канонік із Станіслава. Як представник станіславівської єпархії був призначений на члена Надзірної Ради також д-р Осип Назарук, адвокат і головний редактор «Нової Зорі» у Львові.

У 1928—29 роках ЗБГ уділив станіславівському єпископству кредиту в сумі 450 тисяч американських доларів на закупно ключа Богородчани від його власника Шенборна. Був забезпечений цей кредит добрими Богородчани, Богородчани Старі, Похівка, Горохолина, Ляхівці, Саджавка, Невочин, Гринівка, Перерісль і Грабовець, які охоплювали разом 8 400 моргів із 6 мурованими домами, 8 млинами, 1 тартаком, 2 цегельнями, 1 гіпсарнею і 2 чотироповверховими кам'яницями у Станіславові.

Українські громадяни, зокрема священики і купці з довір'ям склали свої ошадності і переводили всі свої фінансові операції через Філію ЗБГ у Станіславові і з часом ця філія стала поважною фінансовою установою. Пляни централі відкриті ще дві філії — у Тернополі й Коломиї були перекреслені війною. Правним дорадником Філії був д-р Антін Перегінець.

Видатно до розвитку Філії в поважну фінансову установу причинився її директор сотник Теодор Мартинець.

З приходом большевиків у вересні 1939 року до Філії ЗБГ був присланий советський комісар. Він наказав виплачувати депозиторам не більше, як по 300 злотих. Згодом банк зліквідовано цілком. Дир. Мартинця арештували й вивезли у глибину СРСР, де він і загинув.

Богдан Кравців

ЛІТЕРАТУРНА СТАНИСЛАВІВЩИНА

Із Станиславівщини, як і з інших земель й областей України вийшло багато літературних діячів — поетів, прозаїків, драматургів, літературознавців і літературних критиків, протеж, факт їх «споріднення» — їх пов'язання з такою чи іншою місцевістю, селом чи містом Станиславівщини — не завжди можна встановити. В підручниках історії літератури, а біо-бібліографічних довідниках, в енциклопедіях бракують часто-густо найосновніші біографічні дані: місцевість чи й околиця, де даний літератор народився, де він вчився, жив чи працював і де помер. Інколи треба спеціальних досліджень, щоб встановити ці факти. Тому ж подана нижче спроба реєстру літераторів Станиславівщини вимагатиме не тільки коректив, але й багатьох доповнень.

Охоплює наш реєстр тільки літераторів із вужчої Станиславівщиною — тих, що народилися, жили чи працювали у Станиславові і в найближчих до нього повітах — Галицькому, Товмацькому, Богородчанському, Надвірнянському й Калуському, тобто тих околиць, до яких обмежений і зміст цього збірника.

*

В Тустані біля Галича народився в другій половині 16-ого сторіччя видатний український богослов, педагог, графік-лексикограф і перекладач Лаврентій Зизаній-Тустановський. В 1590-их роках він був учителем братських шкіл у Львові, Бересті й у Вільні, з 1597 працював виховником молоді по домах православних магнатів і з 1619 року належав до гурту учених, зібраних у Києві архимандритом Києво-Печерської Лаври Єлисеєм Плетенецьким для видання «Бесід Івана Золотоустого». 1596 року надрукував «Граматику словенску» і буквар «Наука ку читанню і розумінню писма словенскаго язика» разом із першим друкованим церковно-слов'янським-українським словником «Лексисом», що були протягом довгих десятиріч шкільними підручниками не тільки в Україні, але і в Росії. Складений Л. Зизанієм-Тустановським православний катехизис був надрукований 1627 року в Москві, але зараз же спалений за наказом московської православної влади; потім його перевидавали і ним користувалися старообрядці. До рідної Тустані й Галича Л. Зизаній Тустановський вже не повернувся. Помер, десь після 1634 року, правдоподібно, в Корці на Волині.

Із Станиславівщиною тісно пов'язане усе життя й діяльність видатного церковного діяча кінця 16-ого і початку 17-ого сторіч, подвижника і монаха, пропагатора відновлення чернечого життя, що ним був Іван — у чернецтві Йов Княгиницький. Народжений у Тисьмениці, у шляхетській сім'ї всередині 16-ого сторіччя, він був ченцем й ігуменом Угорницького

Л Е К С И К О Н Ъ
С Л Я В Е Н О Р О С С К И Н ,
И И М Е Н Ъ
Т Ъ З К О В А Н І Е .

Прѣвое Тѹпомѹ Изображеніа .

ВЪ КИНОВІИ СВѢ: ЧУДОБОРНЫЯ ЛАУРЫ
ПЕЧЕРСКІА КІЕВСКІА.
Ставропіліа Архїпїи Р: КС: П: Патриархи Вселѣ:
ЛѢТА БѢГІА МІРА, ЗРЛЕ. Ѡ РЖВАЖЕ ХВІА. АХКС,
Курсопаіха. Інаіста, іо.
Фугѣста, аі.

ТЩАНІЕМЪ, ВЪДѢНІЕМЪ ЖЕ И
ИЖАНВІЕМЪ МАЛѢЙШАГО ВЪ ІЕРОСОЛІМАСХЪ
ПЧМБЫ БЕРЫНАБЫ ПРСТОІУЩЕМА
ТРОНЪ ІЕРОСАЛІМСКАГО .

С *

монастиря і згодом Манявського Скиту. Був приятелем Івана Вишенського, Захарії Копистенського та інших церковних діячів і визнаним широко авторитетом у справах чистоти віри.

В Єзуполі б. Галича народився, за згодою деяких дослідників, в 1560—1570 рр. Памва (Павло) Беринда, видатний український лексикограф, поет, перекладач, гравер і друкар, упорядник виданого 1627 р. словника «Лексикон славеноросский альбо імен толкование». Зустрічається прізвище Беринда в Єзуполі ще й тепер. Крім української, добре знав старослов'янську, грецьку, латинську й польську мови. Бл. 1597 р. почав працювати у Стрятинській друкарні (б. Рогатина), потім, після 1607 р. у Львові, де видав 1616 р. різдвяні вірші і вступив до монастиря, прийнявши ім'я Памва. Переїхавши до Києва, надрукував у 1616—1619 рр. книгу «Анфологіон» і згодом брав участь у виданні таких книг, як «Номоканон» (1620), «Тріодіон» (1627) та ін. Виданий ним 1627 р. словник охоплює 6 982 церковнослов'янських та ін. слів у перекладі українською мовою. Працював видатно як гравер. Його гравюри, заставки, ініціали й кінцівки використовувалися у стрятинських, крилоських, львівських і київських і згодом також у московських і румунських виданнях. Помер 23 липня 1632 р.

Фото із зб. Б. Шарка
о. Василь Ільницький (1823—1895)

У станиславівській в'язниці закінчив життя 1834 року уродженець і співець українського Поділля польський поет і повстанець з 1833 року Маврикій *Гославський*. Народжений 1802 р. у Фрамполі на Поділлі.

У Станиславівській гімназії вчився в 1824—1830 роках провідний діяч Галицького Відродження, член «Руської Трійці» (разом з М. Шашкевичем і Я. Головацьким) поет і вчений Іван *Вагилевич*. Народжений в с. Ясень к. Рожнітова (тепер: Рожнятів) 1811 р., він визначився в українській літературі, як співавтор «Русалки Дністрової» (1837), автор романтичних поем «Мадей» і «Жулин та Калина». В другій половині 19-ого ст. був кустосом львівського Оссолінеуму і потім директором архіву м. Львова. В тому часі були написані й видані ним польською мовою праці з історії України, в тому числі і про Манявський Скит та з мовознавства. Переклав прозою «Слово о полку Ігореві». Помер 1866 р.

В селі Підгірках б. Калуша народився 1811 року, вчився у Станиславівській гімназії, жив в останніх десятиріччях свого життя у Богородчанах і помер та похований в с. Яблунька б. Богородчан 1873 року продовжувач діяльності «Руської Трійці», письменник і громадський діяч Антін *Могилянський*. Був послом до Галицького Союму і депутатом до Віденської Державної Ради, на засіданні якої виголосив 15 квітня 1861 року промову в обороні української мови й культури. Автор популярної у свій час балади

«Русин-вояк» (1849) та основаної на народних переказах про заснування монастиря в Маняві поеми «Скит Манявський» (1854).

В Підпечарах б. Станислава народився й помер й у Станиславові здобувач початкову й середню освіту галицький педагог і письменник о. Василь *Ільницький*, син пароха Підпечар о. Степана Ільницького. Народжений 22 квітня 1823 р., богословські й філософські студії закінчив у Львові, після чого продовжував навчання у Віденському Університеті. В жовтні 1848 р. брав участь у Соборі руських учених у Львові із доповіддю на тему «Слов'янська філософія за Лібельтом». З 1 травня 1849 р. став викладачем української (руської) мови у Станиславівській гімназії і згодом викладав історію у Тернопільській і Львівській гімназіях. В 1868—1892 рр., протягом 24 років був директором Академічної гімназії у Львові і в 1884—1887 рр. очолював Руське Товариство Педагогічне. Був автором багатьох популярно-наукових праць і розвідок з української історії. Першою його історичною працею була стаття «Олександр, князь Белзький», надрукована у збірнику «Зоря Галицкая, яко альбум на год 1860». З інших його праць важливіші: «Стародавній Звенигород» (1861), «Теребовля» (1862), «Перегляд південно-руської історії від 1337 до 1450» (1875), «Історія України за часів Петра Великого. Павло Полуботок. Петро Кальнишевський». Під час шкільних ваканцій багато мандрував. Із його подорожніх спогадів й описів цікавіші «Записки руського мандрівника», «Образки з світу альпійського», «Образки з Угорщини». Як письменник, о. Василь Ільницький був автором низки повістей і оповідань, здебільшого із народного життя, між ними повістей «Суджена», «Горбатий», «Свати», «Роман Дуля», як також історичної повісти «Рогніда-Горислава» й низки історичних оповідань. Помер 15 квітня 1895. На кладовищі в Підпечарах зберігається його могила з пам'ятником.

З Хотимира, Товмацького повіту вийшов галицький поет і перекладач Ксенофонт *Климкович*. Народжений 1835 року, був автором багатьох віршів, співробітником часописів «Слово», «Вечерниці» й «Основа» у Львові, «Слов'янська Зоря» у Відні. В 1863—1865 рр. був видавцем і редактором органу народовців — літературно-політичного місячника і згодом політичного двотижневика «Мета», друкованого уже кулішівкою, правописом, що його виробив П. Куліш. З 1864 року був видавцем бібліотеки — серії книжок «Руська Читальня». Перекладав на українську мову твори Гоголя, російські оповідання й повісті С. Гребінки і Квітки-Основ'яненка, поезії Байрона, Міцкевича та інших і німецькою мовою твори Т. Шевченка й Марка Вовчка. Помер 1881 р.

Викладачем української й польської мови в реальній школі у Станиславові був педагог і письменник Остап *Левицький*, відомий під літературним псевдонімом Остап Ковбасюк. Народжений 1839 р. в селі Раковець б. Городенки, працював — після закінчення університету, — гімназійним учителем. Був співробітником, автором друкованих у часописах «Русь» і «Страхогуд» віршів і виданої 1863 року сатири польською мовою «Уцекі-нерже». Перекладав українською мовою твори В. Гете, Г. Лессінга, Г. Гайне. Як також п'єси різних чужоземних авторів для галицького театру. Помер 1903 р.

В Обертині, Товмацького повіту, в родині польського шляхтича італійсько-тирольського походження народився 1848 р. автор першої праці про Т. Шевченка Гвідо *Батталія*. Вчився у Калуші і в Станиславівській гімназії, з якої був виключений за польські революційні погляди рішенням австрійського міністерства освіти без права навчатися в будь-якій середній школі Австро-Угорщини. Брав участь у січневому повстанні 1863 р.

Праця Гвіда Баттаглії польською мовою «Тарас Шевченко: Його життя і творчість» була видана 1865 р. Вона сприяла ознайомленню з творчістю Шевченка не тільки в Польщі, але й у Чехії і в Австрії. Помер 1915 р.

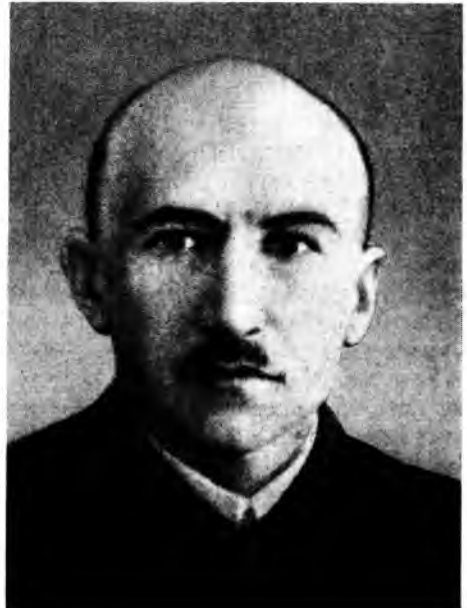
Із Станиславовом по'язана громадсько-організаційна і видавнича діяльність піонерки українського жіночого руху в Західній Україні й видатної письменниці Наталії Кобринської. Народжена 1851 року в Белелуї, Снятинського повіту, здобувала освіту самотужки. 1884 року зорганізувала «Товариство руських женщин» у Станиславові і там же видала 1887 року жіночий альманах «Перший Вінок». Заходами і під проводом Н. Кобринської відбулося 1891 в Стрию перше жіноче віче, на якому вона виступила з програмою організування дитячих садків. Переїхавши 1884 року до Болехова, прожила там понад 30 років. Крім «Першого Вінка» видала в 1893—1896 три випуски альманаху «Наша Доля». Як письменниця, була авторкою низки оповідань, виданих у збірках «Пані Шумінська» (1887, згодом вийшла під назвою «Дух часу»), «Задля кусника хліба» (1884), «Ядзя і Катруся» (1893), «Жидівська дитина» (1910). Померла 1920 року.

У Станиславові народився 1852 року і якийсь час працював там галицький педагог, письменник і освітній діяч Роман Заклинський, брат історика Корнила Заклинського (1857—1884) і педагога й громадсько-освітнього діяча у Станиславівщині Леоніда Заклинського (1850—1890) в 1880-их роках. В історії Зах. України записаний Роман Заклинський, як член-засновник Руського Товариства Педагогічного і співредактор заснованої при цьому ж Товаристві 1886 р. «Бібліотеки для молоді», в якій до 1906 р. появилось 118 випусків. Досліджував творчість О. Ю. Федьковича. Був автором і видавцем багатьох популярних книжок, між ними й підручника «Географія Руси» (1887). Помер 1931 року.

У Войнилові, в селянській родині народився 1856 р. галицький журналіст, перекладач і критик Іван Белей (літ. пс. Роман Розмарин). Вчився у Ста-

*Наталія Кобринська
(Фото з кінця 19 ст.)*

*Михайло Козорис (1882—1937)
(Фото з 1917 року)*

Фото з архіву «Свободи»

Зустріч з Ольгою Кобилянською 1913 року. На фото (зліва): Микола Федюшка-Євшан, Микола Шаповал, Ольга Кобилянська, Микита Шаповал й Олександр Кобилянський (брат)

ніславівській гімназії і з 1875 р. у Львівському Університеті. Разом з І. Франком та М. Павликом належав до «Академічного Кружка» і був виключений за свій виступ проти вживаного москвофілами «язичія». В 1878—1881 рр. видавав започатковану і фактично редаговану І. Франком «Дрібну Бібліотеку» і разом з ним редагував у 1881—1882 рр. журнал «Світ», в якому надрукував свої «Сатиричні очерки». З 1882 р. співпрацював у львівському щоденнику «Діло», як його відп. і згодом гол. редактор і як редактор видаваної у в-ві «Діла» у Львові «Бібліотеки Найзнаменитших Повістей». Був автором низки критичних статей і рецензій. Перекладав твори Фльобера, Діккенса, Салтикова-Щедрина й ін. Помер 20 жовтня 1921 р.

В Залукві б. Галича народився 1858 року галицький письменник, публіцист і педагог Володимир Масляк (літ. псевдонім Залуквич), діяльний в 1890-их роках як гімназійний учитель у Станиславові. В 1884—1885 роках був співредактором сатирично-політичного двотижневика «Нове Зеркало» у Львові. Відомий, як автор збірки «Поезії» (1886), сатиричної повісти «Кістяки Гольбайна», упорядник присвяченого І. Котляревському збірника «На великі роковини» (1898). В останні роки свого життя був професором Академічної гімназії у Львові, де й помер 1924 року.

В селі Чернівці, Станиславівського повіту, народився 1865 р. у вірменській родині галицький польський письменник і публіцист Кастан Абгарович, що виступав під псевдонімом Абгар-Солтан. Початкову школу закінчив у Станиславові, гімназію у Львові. Був автором статті про Осипа Юрія Федьковича (1892) і нарисів «Русіні» (1893). Помер у Трускавці 1909 р.

У Станиславівській гімназії вчився наприкінці 19-ого сторіччя педагог і письменник Денис Лукіянович, народжений 1873 року у селі Городниці, Гусятинського повіту. Під час свого перебування у Станиславові він належав разом з Михайлом Яцковим та іншими до таємного гуртка молоді в 1889—1890 рр. і за свою діяльність був виключений з гімназії, будучи тоді в шостій сkläсі. Закінчивши університетські студії, учительював у буковинських і галицьких гімназіях і після Другої світової війни був професором

Львівського Державного Університету ім. І. Франка. Автор повістей з селянського життя «За Кадильну» (1902), «Від кривди» (1904), роману з побуту учительства і міщанства «Філістер» (1909), біографічної повісти про І. Франка п. н. «Франко і беркут» (1956), сатиричного роману з часів Першої світової війни «Я з більшістю» (1934) та інших. Як літературознавець написав кількадесят статей і розвідок, між ними про Т. Шевченка, Ю. Федьковича, І. Франка й інших. Помер у Львові 1965 року.

В селі Лесівка, Богородчанського району народився того ж самого 1873-ого року, що й Денис Лукіянович, галицький письменник і якийсь час політичний діяч угодовецького пропольського напрямку і редактор такого ж щоденника «Рідний Край», Михайло *Яцків*. Разом з Лукіяновичем вчився у Станиславській гімназії й належав до одного таємного гуртка молоді. Не закінчивши гімназії, працював урядником у т-ві «Дністер» у Львові. Належав до «Молодої Музи». Був автором повістей «Огні горять» (1902), «Блискавиці» (1913). «Танець тіней» (1916), зб. новель «Далекі шляхи» (1917) та ін. Помер у Львові 1961 р.

В селі Білі Ослави Надвірнянського повіту, народилася 29 березня 1881 р. Марія Ленарт, за мужем Домбровська, відома під літературним псевдонімом галицька поетка — Марійка *Підгірянка*. Закінчивши нар. школу в Уторопах і здобувши середню освіту самотужки, вчителювала в Галичині, з 1919 р. на Закарпатті і згодом, знову на Гуцульщині. Авторка збірки поезій «Відгуки душі» (1912), поеми «Мати-страдниця» (1928), як також збірок віршів і п'єс для дітей. В останні роки життя жила в селі Рудні, б. Львова. Померла 1965 р.

Із Калуша родом був письменник Михайло *Козоріс*, народжений 1882 року. Свої поезії, оповідання, байки і п'єси для дітей друкував у галицьких і буковинських часописах і журналах. Після визвольних змагань залишився

У Станиславові під час товариської зустрічі. На фото (зліва): Микола Матіїв-Мельник, за ним (стоїть) Степан Слюсарчук, д-р Іван Рибчин, Зенон Ляшевич, Вірстюківна, проф. Дмитро Ліськевич, Олесь Панчак і Н. Н.

в УССР, був членом заснованого там 1925 року літературного об'єднання «Західня Україна» і співробітником видаваних з 1927 р. збірників і в 1930—1933 роках місячника тієї ж назви. Автор повістей «Село встає» (1929), «Чорногора говорить» (1931) і роману «Голуба кров». В половині 1930-их років був арештований разом з іншими галицькими письменниками, членами «Західньої України», і розстріляний 1937 року.

Уродженцем Станиславова був правдоподібно також і син Романа Заклиського, Ростислав *Заклинський*, літературознавець і публіцист, народжений 1887 р. Як член Української Радикальної Партії був головним редактором її органу — щоденника «Народ» у Станиславові 1919 р. В 1920 р. виїхав до УССР, був викладачем високих шкіл в Кам'янці Подільському і в Києві. Належав до літ. об'єднання «Західня Україна» і був автором літ. досліджень про творчість І. Франка й М. Черемшини. Засланий 1933 р. на будівництво Біломорського каналу, закінчив життя в якомусь із советських концтаборів.

Вчився у народній і в реальній польській школі у Станиславові і в 1918—1919 рр. був активний в цьому місті, як громадський і політичний діяч, Володимир *Гадзінський*, поет, прозаїк і критик. Народжений 21 серпня 1888 р. у Кракові, в родині службовця, Гадзінський 5-річним хлопцем переїхав з батьками до Станиславова. З 1909 р. вчився у Львівській політехніці, потім після служби в армії, у Віденському Університеті. В 1919 р. переїхав до УССР, де включився в комуністичне партійне і літературне життя, був редактором журналу «Пролетарська Освіта» і членом літературних організацій «Арена», «Сім», «Гарт», «ВУСПП». Свої вірші почав друкувати в галицьких виданнях 1908 р. — в «Ілюстрованій Україні», «Неділі», «Станиславівському Вістнику» та ін. Автор поем «З дороги» (1922), «Земля» (1925), збірков поезій «Заклик до червоного ренесансу» (1926), «Не абстракти» (1927), «Розум» (1929), фантастичної повісти «Кінець» (1927) та збірників статей до літературної дискусії «На безкровному фронті» (1926) та «Фрагменти стихії» (1927). На початку 1930-их рр. був заарештований і скінчив самогубством у тюрмі 11 серпня 1932 року. Мав бути членом КП(б)У з 1918 року, тобто з часу, як ще перебував у Станиславові.

З Войнилова над Дністром вийшов один з найвидатніших галицьких літературних критиків Микола *Федюшка* — *Євшан*. Народжений 1889 року, вже гімназистом включився в літературне життя. Заходом станиславівської середньошкільної молоді, згуртованої під проводом М. Федюшки в таємному гуртку, виходив 1907 р. у Львові місячник «На Розсвіті», в якому він виступив із критичними нарисами про М. Яцкова, О. Кобилянську, М. Гоголя. Як студент Львівського Університету, став близьким співробітником редагованого М. Грушевським «Літературно-Наукового Вістника» та видаваного М. Шаповалом (М. Сріблянським) журналу українських модерністів «Українська Хата». У своїх літературно-критичних писаннях (про І. Франка, Лесю Українку, О. Кобилянську, В. Стефаніка, Б. Лепкого) ставив на перше місце мистецькі критерії і підкреслював ролю мистецької індивідуальности. Статті й есеї М. Євшана вийшли окремими збірками п. н. «Під прапором мистецтва» (1910), «Тарас Шевченко». В час першої світової війни був старшиною австрійської і згодом Української Галицької армій. Помер з тифу у Вінниці 1919 року. Про М. Федюшку-Євшана див. статтю О. Бабія в цьому збірнику.

Працював учителем української й німецької мов у гімназіях Станиславова в 1920-их роках також відомий західньо-український поет і прозаїк Микола *Матіїв-Мельник*. Народжений 1 грудня 1890 р. в с. Яблунові на

Коломийщині, студював філософію в Чернівцях, у Відні й у Львові, брав участь у визвольних змаганнях 1918—1920 рр. і протягом 25 років працював педагогом в різних гімназіях Галичини. Автор поеми «На ріках вавилонських» (1921), збірок оповідань «По той бік греблі» (1922), «За рідне гніздо» (1927), «Крізь дим і згар» (1928), «На чорній дорозі» (1930), переспіву «Слова о полку Ігореві» (1936) та виданої посмертно збірки поезій «Горить мій світ» (1951). Помер у ЗСА, в Нью-Гейвені, Конн. 27 вересня 1947 р.

У Станиславові народився 1895 року письменник і перекладач Степан *Масляк*, син письменника і педагога Володимира Масляка. В 1924—1945 роках жив у Празі і друкував у 1920-их рр. свої вірші у комуністичних львівських журналах «Нова Культура» й «Вікна». В 1946 р., переїхавши до Львова, став викладачем слов'янської філології у Львівському Університеті і тоді ж, 1954 року, була видана його вже давніше написана поема «Пролом». Перекладав українською мовою твори польських, чеських, словацьких, німецьких, французьких й італійських поетів і письменників, зокрема йому належать переклади повістей Я. Гашека «Пригоди бравого вояка Швейка» та І. Ольбрахта «Микола Щугай-розбійник». Польською мовою перекладав поезії Т. Шевченка, Л. Глібова, Ю. Федьковича, П. Тичини й інших. Помер 1960 р. у Львові.

В селі Ланчин, Надвірнянського повіту, народився 18 квітня 1895 року в селянській родині, поет, прозаїк і журналіст Юра *Шкрумеляк*. Закінчивши навчання в Коломийській гімназії (1907—1914) і студії в університетах Львова і Праги (1922—1924), працював журналістом у пресовому концерні І. Тиктора, як головний редактор газети для селян «Народна справа», дитячого журналіку «Дзвіночок» і фейлетоніст під псевдонімом Іван Сорокати́й. В 1920 р. була видана у Станиславові у в-ві «Бистриця» поема Ю. Шкрумеляка «Сон Галича». Згодом слідували збірки поезій «Юрза-Мурза» (1921), «Авлева жертва» (1926) і повісті «Чета Крилатих» (1928) й «Огні з полонин» (1930). Під советською окупацією видав збірку «Пісня про радісну осінь» (1941) і став членом Спілки Письменників України, але ж 1946 р. був заарештований і засланий в сталінські концтабори. Звільнений з ув'язнення і реабілітований 1956 р. видав збірку поезій «Сопілка співає» (1957) і вибрані твори «Привіт Говерлі» (1964). Помер у Львові 20 листопада 1965 року.

У Станиславові народилася 25 квітня 1905 р., в родині катехита Станиславівської гімназії о. Ярослава Бородайкевича й Іванни з Марморовичів, письменниця, що пише під літературним псевдонімом Дарія *Ярославська*. Під час Першої світової війни перебувала, виселена разом з батьками, в Ростові над Доном, де й започаткувала свою середню освіту. Писати почала ще в 1920-их рр. і перші її нариси друкувалися з 1931 р. у львівським щоденнику «Діло» й тижневику «Неділя». Повість її «Полин під ногами» була видана 1938 р. у в-ві «Діло» й тоді ж Дарія Ярославська одержала за неї нагороду Товариства Письменників і Журналістів Івана Франка. Другим виданням появилася ця ж повість 1943 р. у Станиславові, за німецької окупації, заходами книгаря Суховерського під фірмою Українського Видавництва. Нариси її й новелі друкувалися в газеті «Станиславівські Вісті». Переїхавши не еміграцію, співпрацювала, як письменниця й журналістка у мюнхенських українських журналах і газетах. Після переїзду до ЗСА, опублікувала свій написаний ще в 1940 роках роман «В обіймах Мельпomeni» (1954 р. в Буенос Айрес в Аргентині) і видала дві повісті «Поміж берегами» (1953), «Її Нью-Йорк» (1959) і роман трилогію з еміграційного життя п. н. «Повінь», складену з трьох частин «На крутій дорозі» (1964), «Острів Д-Пі» (1969) та «Під чужі зорі» (1971). Живе і працює у ЗСА.

Закінчила гімназію у Станиславові 1928 р. письменниця Ірина Вільде, справжнє прізвище Макогон, по першому чоловікові Полотнюк, народжена 1907 р. у Чернівцях на Буковині. Пов'язані із життям станиславівської середньошкільної молоді сюжети виданих у Львові її повістей «Метелики на шпильках» (1935), «Б'є восьма» (1936) та новель у збірці «Химерне серце» (1936). Залишившись в УССР, перейшла на советську тематику і здобула признання режимних чинників і критиків своїм пашквільним романом з життя галицької інтелігенції «Сестри Річинські».

Уродженцем Станиславова був померлий передчасно на еміграції письменник-новеліст Ярослав Роман Герус. Народжений 28 лютого 1910 р., вчився в народній школі і в станиславівській Українській Державній Гімназії. Почавши студії прав в Познанському Університеті, перейшов згодом на тамошню Високу Торговельну Школу. Як дипломову працю написав 1937 р. польською мовою «Географічно-господарську монографію Делятинської Землі», що її видання перейняло польське товариство Приятелів Гуцульщини у Станиславова, але ж рукопис цієї праці пропав під час війни. Закінчивши студії, працював в Українбанку у Станиславові. Перед самою війною був учителем торговельної школи. В грудні 1939 р. виїхав до Відня, де відбуваючи військову службу, почав писати повість з гуцульського життя «Папороть» і низку оповідань. Після переїзду до ЗСА друкував свої оповідання і нариси в щоденнику «Свобода» й у журналах «Київ», «Овид» і «Ми і світ». Помер 25 липня 1968 р. Нарік 1969 р. була видана посмертно заходами його дружини Марії з Колянковських і Товариства Приятелів Української Книжки в Ірвінгтоні збірка «Снайпер» («Пригода Снайпера»), до якої увійшло дванадцять оповідань Я. Геруса.

У Станиславівській гімназії вчився і в 1932—1933 рр. був редактором видаваного самоврядною шкільною громадою учнів тієї ж гімназії журналу «Дружне Слово» поет і журналіст Нестор Ріпецький (літературний псевдонім: Богдар Жарський), народжений 1919 р. Відомий як автор збірок поезій «Кучеряві дні» (1936), «Шлях пілігрима» (1937), «Тривога» (1939), «Поворот» (1941), переспівів із японської поезії «Пісні далеких островів» (1941),

Фото із зб. І. Ставничого

60-РІЧЧЯ БОГДАНА ЛЕПКОГО У СТАНИСЛАВОВІ
Після концерту на пошану Б. Лепкого 1932 р. Сидять за столом:
посередині Богдан Лепкий, ліворуч Марія Сокіл, праворуч донька і дружина
проф. Миколи Лепкого, далі композитор Антін Рудницький,
при самому кінці брат Ювілята М. Лепкий

драми «Україна в крові» (1938), оповідань «Галя» (1947), «Сонце сходить із Заходу» (1955) «Р-33» (1967), як також збірок статей «Думки на вітрі» (1941) та «Хвилі шукають берегів» (1955). Був редактором і співробітником різних газет і журналів, видаваних в Західній Україні і на еміграції.

Із Станиславщини родом також відомий поет дивізійник Богдан Бора, народжений 1920 року. Перебуваючи в таборі полонених з Української Дивізії «Галичина» в Риміні, Італія він видав у видавництві «Життя в таборі» 1946 року збірку лірики «В дорозі» і згодом збірки «У вирію» (1947) та «Моя доба». Багато своїх віршів друкував в еміграційній пресі. За фахом учитель. Живе тепер в Англії. Перу його належить вміщений у нашому альманаху вірш «Станиславів».

Станиславівкою за народженням є сучасна еміграційна письменниця Любов Коленська. Народжена у Станиславові 17 квітня 1923 року, закінчила середню школу у Львові і згодом працювала в бібліографічному відділі НТШ. Переїхавши на еміграцію, студіювала літературу на філософічному факультеті університету в Інсбруку в Австрії і тоді ж почала друкувати свої перші оповідання в журналах «Звено», «Життя і Слово» та «Світання». Після переїзду до ЗСА в 1949 р. працює вчителькою в школах українознавства і з 1970 р. в редакції щоденника «Свобода». Любов Коленська є авторкою двох збірок оповідань і нарисів «Самотність» (1966) та «Павлів тріумф» (1971).

В селі Братківці, Богородчанського повіту, народився 1930 року в селянській родині прозаїк Роман Федорів. Вчився в семирічній школі та в Івано-Франківському педагогічному училищі. Автор низки новель і повістей, між ними: «Жовтнева соната» (1959), «Колумби» (1962), «Капелан жовтого лева» (1962), «Євшан-Зілля» (1966), «Квіт папороті» (1969). Член Спілки Письменників України. Головний редактор львівського журналу «Жовтень».

В 1930-их роках видали свої збірки віршів у Станиславові: поетка Олена Береза «Материнська пісня» (1932) і поет Михайло Дяченко — «Іскри» (1936) та «Юні дні» (1938). Останній видав 1936 року агітку в 2-ох відослонах «Земля плаче». За німецької окупації у в-ві «Нове Життя» у Станиславові була видана 1941 року збірка віршів Олесея Весняного «Пісні серця», писаних на Поліссі 1938 р., в Каневі і Києві 1939 р., в Голосіві і Яремчі 1940 р. і в Станиславові та Русові 1941 року. Ближчих даних про цих поетів немає.

Немає також точніших біографічних даних про буковинську й еміграційну, тепер у Канаді, поетку Лярису Мурович, що була активною в жіночих організаціях Станиславова в 1930-их роках і виступала тоді під літературним псевдонімом Ліда Мак в коломийській «Жіночій Долі» і в чернівецькій «Самостійній Думці».

МИКОЛА ФЕДЮШКА — ЄВШАН

Письменники і їхні твори мають свою долю, підлягають обставинам, випадкам, так, як і всі люди. Бувають мало талановиті письменники, які своїми безвартісними творами здобувають інколи славу, признання, але бувають і дуже талановиті письменники, твори яких мало кому знані або й ніким не признані.

До тих високо талановитих, а мало відомих і мало признаних українських письменників належить і літературний критик Микола Федюшка, який писав свої твори під псевдонімом Євшан. Не тільки як письменник, але і як громадянин, вояк, політичний діяч Микола Федюшка був яскравою, замітною і небуденною постаттю; тому треба пригадати українській спільноті ту заслужену українську людину, що в Західній Україні відограла важливу роллю, хоч не залишила по собі великого сліду, тому, що відійшла у вічність передчасно, в молодому віці.

В повіті Калуш, між Дністром і Карпатами є мале містечко Войнилів, якого мешканці займаються рільництвом, торгівлею, дрібним промислом, а на передмісті Сільце також гончарством. В одній із родин войнилівських міщан 1889-го народився Микола Федюшка. Батько його не міг вижити з родиною із кількох моргів землі, тому заробляв на прожиток, як візник, що возив поштові посилки зі станції в Мартинові та в Калуші до Войнилова.

Все ж, помітивши у свого сина здібності до науки, міщанин візник Федюшка післав свого сина Миколу до Станиславова вчитися у гімназії, а потім на філософічні студії на Львівському університеті.

Зацікавлення Миколи Федюшки літературою зродилося вчасно. Уже, як учень вищих класів гімназії, він перекладав твори німецької літератури на українську мову та поміщував у журналах свої статті, рецензії і листи. Стаття М. Федюшки про поему Івана Франка «Мойсей» звернула увагу на нього, як на критика, рецензента, і наробила багато шуму в часі, коли автор цієї статті щойно кінчив науку в гімназії. На талановитого критика, літературознавця Федюшку звернули увагу і такі літературні й наукові діячі, як Іван Франко, Михайло Грушевський, Микита Шаповал, Сергій Єфремов. Микола Федюшка став співробітником не тільки «Літературно-Наукового Вістника», що виходив у Львові, але й журналу «Українська Хата», що видавався в Києві. Поширюючи коло своїх знайомств, зв'язків, Федюшка заприятелював та переписувався з визначними письменниками і письменницями. Помалу Федюшка ставав помітною індивідуальністю серед гуртка поетів, письменників групи «Молода Україна», до якої належали мистці українського слова такі, як Михайло Яцків, Богдан Лепкий, Василь Пачовський, Петро Карманський. У дружніх взаєминах був Федюшка також із Ольгою Кобилянською, з Володимиром Гнатюком і з Михайлом Коцюбинським. Поділяючи час між боротьбою за існування, і

здобуванням знання, Микола Федюшка поглиблював свою освіту, розвивав свій уроджений талант письменника, літературознавця, в чому допомагало йому добре знання чужих мов, головню німецької та грецької. Деякий час Федюшка присвятив перекладам із німецької літератури. Але писання статей для журналів, газет і праця перекладача були для Федюшки надто вузьким полем творчості, тому він вже як студент видав деякі свої твори окремими книжками, між якими найзамітніші студія про творчість Тараса Шевченка і збірка нарисів «Під прапором мистецтва». До важливіших літературно-критичних нарисів Федюшки належать статті про Івана Франка, Ольгу Кобилянську, Лесю Українку, Михайла Коцюбинського, Миколу Черняхівського, Богдана Лепкого. Деякотрі з тих нарисів викликали полеміку Федюшки зі Сергієм Єфремовим, літературну дискусію, в якій розкривалися погляди Миколи Федюшки на літературу, на мистецтво взагалі.

Була це доба, коли не тільки в Україні, але і в інших країнах родилася реакція проти вузько пропагандивної, суспільницької літератури, і коли багато письменників творили, або намагалися творити «мистецтво для мистецтва», шукаючи в письменстві передусім краси слова, майстерности, правди життя і його багатства. Все більший вплив на поетів, критиків, літературознавців здобували такі мистецтвознавці, як італієць Бенедетто Кроче, який бачив у мистецтві передусім вияв і вираз життя, духовости мистця, а не саму зброю для боротьби за ті чи інші суспільно-політичні ідеології, програми. На місце побутового реалізму, натуралізму народжувались такі літературні та взагалі мистецькі напрямки, як символізм, імпресіонізм, експресіонізм.

Микола Федюшка був глибоко думаючою людиною. Він підходив до завдань письменника зовсім свідомо, продумано, відчуваючи, що українська література може розвиватися тільки, вийшовши з обмежености, примітивізму, усталених шаблонів і тем у світ шукання нових ідей, форм і мистецьких засобів.

В тісній зв'язку з поглядами Федюшки-Євшана на мистецтво був і його світогляд. Федюшка був добре ознайомлений з філософією, головню грецькою і німецькою. Світогляд Федюшки-Євшана формувався передусім на основі творів Георга, Вільгельма, Фрідріха Гегеля які голосили віру, що життя всесвіту це розвиток духа до самосвідомости і волі, що історія людства це вислід боротьби між природою і людиною, яка йде від дикости до святости, але шляхом боротьби протилежних сил, що творять тезу, антитезу і синтезу, яка є виявом усіх сил життя.

Твори Емануеля Канта «Критика чистого розуму» і «Критика практичного розуму» були основою для поглядів Федюшки на життя, для його вичуття, що істотою і джерелом людського пізнання є не тільки сам розум, але й інтуїція, яка, вичуваючи містерію буття, розкриває людині його таємниці у вірі, що ясні зорі на небі і моральний закон у людському серці — це також вияв якоїсь правди, та що людські почування, людська уява, туга за ідеалом і безсмертям це також якісь творчі сили та, що пізнання — це не тільки аналіза, але й творчий чин людського духа.

Микола Федюшка-Євшан наближався до пізнання, що і мистецтво це — вияв туги людини за безсмертям, за гармонією і красою, досконалістю. І саме тоді, коли він виростав душевно на справжнього не тільки критика-рецензента, але й на мислителя, свідомого речника ідеалів свого народу, саме тоді, коли він у творі «Тарас Шевченко» і в нарисах «Під прапором мистецтва» уперше виявив і своє світовідчуття і розуміння секретів творчости українських поетів, письменників, та дуже правильне розуміння укра-

їнської суспільної дійсності та причин трагізму долі українського народу, саме тоді сталися події, які віддалили його від студій, філософії, літератури.

Вибухла Перша світова війна, австрійська влада покликала цього українського критика і мислителя до війська. Як вояк рядовик, потім, як офіцер-лейтенант М. Федюшка опинився в рядах дев'ятого полку піхоти, що під час російської окупації Галичини мав кадру в місті Керменді на Угорщині. Із цим полком піхоти Федюшка пішов на італійський фронт. У горах над рікою Ізонцо в одному із численних боїв був присипаний відламами скелі, камінням, що розприскувалося від вибуху стрілен. Після того хворів на недугу нирок, і коли австрійська й німецька армія зайняли знову Галичину, австрійська команда вислала його як виздоровлення до кадри дев'ятого полку піхоти в селі Журавиці три кілометри від Перемишля. Серед брязкоту зброї мовчать музи, і Федюшка не написав у той час майже ніякого літературного твору, але зате він виявив свій український патріотизм, як вояк старшина. Його здоров'я в тому часі дещо поправилося, і він виконував обов'язки офіцера, що вишколює новобранців і поворотців з фронту. Щодня можна було бачити Федюшку, як він робив з вояками вправи на полях коло Перемишля.

Настав великий день, коли австрійська держава упала, коли український народ почав будувати свою державу й організувати свою армію.

І тоді австрійський офіцер Микола Федюшка показав себе справжнім революціонером і вояком. Він скликав офіцерів, підстаршин, вояків австрійського дев'ятого полку піхоти, проголосив себе командантом кадри того полку, зібравши українців, вояків польської, мадярської і німецької народності й наказав їм їхати, чи йти додому. Між тими поляками офіцерами, яким Федюшка дав дозвіл їхати додому, був оберлейтенант Сухомель — поляк, син шевця з міста Стрия, який був дуже зжитий з українцями, любив тих вояків, які співали українські пісні. Було не раз так, що коли арештовані за якусь провину вояки співали у військовій в'язниці українських пісень, то оберлейтенант Сухомель наказував відчиняти двері в'язниці і випускав ув'язнених на волю.

Коли Микола Федюшка, як командант кадри в Журавиці дозволив згаданому оберлейтенантові йти додому, то поляк Сухомель не пішов до родини в місті Стрию, але пішов до міста Перемишля, де став командантом усієї польської залоги в місті.

Перетворивши австрійську кадру в Журавиці в кадру українського війська, Федюшка забрав зброю з магазинів і помаршував під Перемишль. Він обсадив своїми відділами берег ріки Сяну і після п'ятсот років австрійського і польського панування над українським народом у Галичині уперше на західнім кордоні України станули українські збройні відділи під його командуванням. Вже наступного дня поляк оберлейтенант Сухомель провадив польські військові відділи з Перемишля проти українських відділів, що їх Федюшка припровадив з кадри в Журавиці. Між українськими і польськими відділами відбулася перестрілка. Поляки почали зосереджувати над Сяном все більше війська. І по українській і по польській стороні були вбиті і ранені. Польські сили так переважали українців, що в темну осінню ніч Микола Федюшка з недобитками свого куреня відступив на схід під обстрілом поляків.

Під час відвороту з-над Сяну Федюшка знов захворів на нирки і командатура української армії не післала його на фронт, але назначила командантом містечка Войнилова. Микола Федюшка мобілізував там укра-

їнських вояків, посилав їх на фронт боротися проти польської армії, а коли здоров'я його покращало, він почав працювати як журналіст пропагандист у Станиславові та був співредактором української-демократичної газети.

Здається в тому часі Федюшка найвиразніше виявив свої політичні переконання. І в своїх статтях і в промовах на різних зібраннях Микола Федюшка голосить радикально-демократичні гасла. Українське селянство, — проголошував він — сотні років, за панщини, заплатило польським ді-дичам, графам, князям своєю працею, своїм потом, тому тепер, коли будеться українська республіка, то українські селяни повинні дістати ді-дичівські землі без викупу.

Коли польська армія Галлера з волі Франції і з французькою зброєю зайняла Східню Галичину, Микола Федюшка-Євшан разом з Українською Галицькою Армією перейшов Збруч та працював у виданнях й архівах тієї армії у Кам'янці Подільській й у Вінниці. Коли на Україні шаліла по-шесть тифу, дня першого листопада в першу річницю Української Державности у Східній Галичині на урочистому святі, Микола Федюшка виголосив до війська чудову промову, яку закінчив висловом віри, що хоч Українська Армія програла війну проти Польщі, то та війна створила в українськiм народі таку моральну силу, що від першого листопада 1918-го року український народ несе українську державу в серцях синів України, а українська армія несе синьо-жовтий прапор із тризубом на своїх багнетах.

Два тижні після виголошення тієї промови Микола Федюшка захворів на тиф і помер. Його могила станула в ряді багатьох соток могил старшин і вояків української армії, похованих на Україні на узгір'ї над берегом ріки Бог, у ту саме страшну добу в чотирокутнику смерті, коли родилась пісня:

«Засумуй трембіто,
Та по всьому світу,
Що пропало українцям
Сорок тисяч цвіту!»...

(Автор цієї статті про Миколу Федюшку-Євшана — поет Олесь Бабій, належить також до Літературної Станиславівщини. Народжений в селі Середнім у Калушині 1897 року, Олесь Бабій, був вояком УГА. Після визвольних змагань завершив університетські студії докторатом філософії у Празі в ЧСР. За участь в Першому Конгресі ОУН був засуджений польським судом на 4 роки ув'язнення. Відомий широко, як автор багатьох збірок поезій, прозових творів та літературно-критичних розвідок і статей. Тепер живе у ЗСА).

УКРАЇНСЬКА ПРЕСА У СТАНИСЛАВОВІ

1) ГОСПОДАР І ПРОМИШЛЕННИК, двотижневє письмо, присвяченє сільській господарці та промислові.

Станиславів 1879—1882, Львів 1883—1887. Вийшло перше число 1 жовтня 1879 року. Виходив часопис два рази в місяць, до 1883 року у Станиславові. Видавець і редактор Аполлон Ничай, учитель гімназії. Адреса редакції та адміністрації: в кам'яниці Руської Бурси в Станиславові при вул. Середній ч. 43. З печатні І. Данкевича. (В 1879 році вийшли 4 числа; в 1880 році — 11 чисел початкових і чч. 25—28; у 1881 році — 24 числа; у 1882 році — 12 чисел). Пів року друкувався «Господар і Промисленник» у друкарні Михайла Білоуса в Коломиї (в 1880 році, чч. 12—24).

З перенесенням видавництва і редакції «Господаря і Промисленника» до Львова, виходив як «письмо ілюстроване, посвяченє господарці сільській, промислові та народній торгівлі», друковано його в типографії Ставропігійського Інституту у Львові (в році 1883 — 24 числа; в 1884 році — 24 числа; у 1885 році, як орган «Общества Народної Торговлі» — 24 числа) та в друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові до половини 1887 (в 1886 році, як письмо ілюстроване — 11 чисел, і в 1887 — 12 чисел).

Аполлон Ничай видавав і редагував «Господаря і Промисленника» впродовж сімох років, а саме спершу у Станиславові на протязі чотирьох років, пізніше три роки у Львові, як орган новозаснованого ним та інженером-архітектором Василем Нагірним у 1883 р. Т-ва «Народна Торговля».

Після відходу А. Ничая з редакції, випустив у 1886 році перші 4 числа о. Антін Глодзінський, а дальші числа 5—11 у тому ж році та 12 чисел у 1887 році редагував інж. В. Нагірний.

2) ЛИСТОК ГОСПОДАРСЬКИЙ, прилога до «Господаря і Промисленника».

Станиславів 1883 (чч. 1—20), Львів (чч. 21—23). Вийшло перше число в Станиславові 1-го січня 1883. Виходив два рази на місяць. Видавець і редактор: А. Ничай, учитель гімназії в Станиславові. Адреса редакції: Станиславів, вул. Седельмаєрівська ч. 45. Із печатні І. Данкевича в Станиславові.

Під кінець 1883 року перенесено також редакцію цього додатку до Львова, вул. Вірменська ч. 2, де вийшли ще три числа «Листка Господарського» (чч. 21—23). Друк у типографії Інституту Ставропігійського.

3) ДЕННИЦЯ, літературно-наукове письмо.

Станиславів 1880. Виходив часопис два рази на місяць від дня 27 січня 1880. Видавець і редактор: Іван Верхратський, учитель гімназії в Станиславові. Вийшли (1880 році) 24 числа.

4) ВІСТНИК СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЕПАРХІЇ.

Станиславів 1886—1939. Перше число появилося з датою 15 липня 1886 р.

Виходив спочатку неперіодично, потім як місячник аж до другої світової війни 1939. Видавництво Єпископатського Ординаріату в Станиславові. Адреси редакції та адміністрації не подано. З друкарні І. Данкевича в Станиславові. Формат 29 см × 23 см. Вийшли: 1886 — чч. I—IX; 1887 — чч. I—XIII; 188 — чч. I—XIII; 1889 — чч. I—VII; 1890 — чч. I—XII; 1891 — чч. I—X; 1892 — чч. I—XIII; 1893 — чч. I—XIII. Від 1903 року друкувався в цьому «Вістнику», як додаток: каталог бібліотеки станиславівської капітули, але друком не був закінчений.

5) БУРСАК, тижневик, гектографоване видання шкільної молоді.

Станиславів 1893. Вийшло 1-ше число 5 березня, 2-ге число 12 березня 1893. Адреси і ціни не подано. Редактори: З. В., К. Т., С. Т.

6) ДЯКІВСЬКИЙ ГЛАС, орган греко-католицьких дяків галицьких і буковинських.

Станиславів 1895—1901, Ярослав 1902. Виходив у Станиславові від 1-го жовтня 1895 до кінця 1901. Видавець і редактор: Ігнатій Полотнюк. Адреса редакції та адміністрації: Станиславів, вул. Сапіжинська ч. 1, у Стахевича. З друкарні І. Данкевича в Станиславові.

З перенесенням редакції в 1902 році до Ярослава редактором став Іван Майба. Адреса зміненої редакції та адміністрації: Ярослав, вул. Церковна, ч. 23. З друкарні І. Лазаря в Перемишлі.

7) НОВА СІЧ, орган народної організації, тижневик. Станиславів 1904. Виходив щоп'ятниці від 1-го січня 1904. Появилось 48 чисел. Видавець: Роман Сілецький (чч. 1—30), потім: комітет (чч. 31—48). Редактор: Роман Сілецький (чч. 1—30), потім: Антін Яновський (чч. 31—48).

8) БОЄВИЙ ПРАПОР, тижневик.

Станиславів 1906. Виходив щоп'ятниці від 9 або 19 січня 1906. Появилися 4 числа. Видавці редактор Антін Яновський. Адреса редакції, адміністрації та експедиції: Станиславів, ул. Казимирівська ч. 10. Друкарня І. Данкевича в Станиславові.

9) ОСА, студентський часопис (літографоване видання).

Станиславів 1907. Виходив два рази в місяць у 1907 році від січня до березня (1-ше число 27-го січня, 5-те число 17-го березня). Відповідальний редактор: Т. Степанович.

10) НА РОЗСВІТІ, місячник української молодіжної середніх шкіл. Львів 1907. Літературно-науковий місячник української середньошкільної молоді, згуртованої в тайнім кружку в Станиславові за головування Миколи Федюшки (Лебедика). Друкований на кращому папері, з червоною паперовою сорочечкою. Вийшли два числа: в червні та восени 1907 року по 24 сторінки, з літературними спробами учнів: Дмитра Вітовського, Корнила Заклинського, Володимира Михайловича, з критичними нарисами Миколи Федюшки (Лебедика, М. Євшана) про Михайла Яцкова, Ольгу Кобилянську, про дві душі у Миколи Гоголя, із статтями на всякі теми Богдана й Ростислава Заклинських, Дмитра Катамая, Євгена Стебновського, Миколи Басараба та інших.

Видавець та відповідальний редактор: Василь Пачовський. Адреса редакції: Львів, вул. Супінського ч. 17, «Академічний Дім». — Загальна Друкарня», Львів, вул. Академічна ч. 8. Дійсним редактором був Микола Федюшка. Адміністратор: Ростислав Заклинський, експедитори: Максим Пасічняк і Дмитро Катамай.

11) ЗІРКА. (Ручно писаний місячник середньошкільної молоді в Станиславіві, згуртованої в тайних кружках). Станиславів 1909. Місячник формату звичайного шкільного зошита з твердішою зеленою обгорткою. «Зірка» була призначена тільки для молоді з тайних кружків Станиславова. Видавали й редагували «Зірку»: Богдан Заклинський та Іван Ставничий. Співробітниками були середньошкільники: гімназисти Корнило і Ростислав Заклинські, семінарист Дмитро Катамай, учень реальної школи Франц Андрусевич і гімназист Михайло Кравчук, Дмитро Микитин, Іван Полотнюк та Іван Німчук.

Появилось загалом шість чисел «Зірки», від січня до червня 1909 р. В ній був поміщений переклад другої пісні Оссіянового «Фінґаля», знайдений Заклинським між старими родинними паперами вдома на стриху при вул. Галицькій ч. 82, опрацьований стрийком Заклинських, проф. Леонідом і призначений для «Зорі Галицької». Крім того започатковано в цьому часописі друк біографічної повісти із життя найбільшого маляра світу п. з «Рафаель і Форнаріна» Жозефа Мері в перерібі Івана Ставничого.

Ілюстрації пастельними малюнками робив Осип Роман Сорохтей, пейзажні світлини давав Семен Бурко.

12) РУСЬКА КНИГА. (Ручно писаний журнал-місячник для учнів нижчих клас середніх шкіл).

Станиславів 1909—1911. Журнальчик мініатюрного формату 8,5 x 10,5 см. Виходив у Станиславіві від січня 1909 до кінця квітня 1911. Видавець і редактор: Богдан Давид Ставничий.

Власноручно ілюстрували журнальчик: гімназист Богдан Ставничий і семінарист Осип Роман Сорохтей. Мистецькі ілюстрації О. Р. Сорохтея на обгортці: Зимовий краєвид над ставом — аквареля (липень 1909), фйорд між горами — аквареля (серпень 1909) козак у кунтуші — рисунок олівцем (вересень 1909), цвітний орнаментційний мотив — перцем (грудень 1909), захід сонця за вербами взимі — аквареля (січень 1910), краєвид серед піль на провесні — аквареля (лютий 1910), хлопчик у квітчастому вбранні — фантазійний рисунок олівцем у манері Станислава Виспянського чи Яцка Мальчевського (березень 1910).

13) УКРАЇНСЬКИЙ УЧИТЕЛЬ. Становий орган українського народного учительства в Галичині, двотижневик.

Станиславів 1911. Появлявся 1-го і 20-го кожного місяця. Виходив у 1911 р., п'ять місяців (від 1-го липня ч. 1, до 1-го вересня ч. 5). Видавець і відповідальний редактор: Василь Іваницький, службовець банку «Українська Міщанська Каса» в Станиславіві. Редагував: Комітет. Адреса редакції та адміністрації: Станиславів, поштовий фах (скринька) ч. 11 А. З друкарні І. Данкевича. (Справжні редактори: Іван Буцманюк і Августин Домбровський [чоловік поетки Марійки Підгірянки]. Коректор: Іван Ставничий).

14) РІДНА ШКОЛА (педагогічний додаток до «Українського Учителя»). Станиславів 1911. Виходив 10-го кожного місяця. Появилось 1-ше число з датою 10-го липня 1911, останнє 3-тє число з датою 10-го вересня 1911. Редактори: Іван Буцманюк і Августин Домбровський. Коректор: Іван Ставничий.

Видавець і відповідальний редактор: Василь Іваницький. Адреса редакції та адміністрації та ж сама що й «Українського Учителя».

15) СТАНИСЛАВІВСЬКІ ВІСТІ, політичний, просвітний і економічний тижневик.

Станиславів 1912—1913. Появлявся від 1 січня 1912. В 1912 р. вийшли 52 числа і в 1913 — 53—69 чч. (1—17). Видавець і відповідальний редактор: Василь Іваницький. Адреса редакції та адміністрації: Станиславів, вул. Сапїжинська ч. 23. З друкарні І. Данкевича у Станиславові. Фактичними редакторами були в 1912 р. — Іван Ставничий, в 1913 р. — Лесь Рудий.

16) **СТАНИСЛАВІВСЬКИЙ ГОЛОС**, урядовий тижневик Повітової Української Національної Ради в Станиславові.

Станиславів 1918. Виходив від 1-го листопада до 6-го грудня 1918 р. Видавець: Українське Пресове Бюро. Редактором 7-го числа був Михайло Губчак, редактор чисел 2, 3, 4 і 5 Іван Ставничий, адміністратор Іван Чепига.

17) **НОВЕ ЖИТТЯ**. (Громадський щоденник краевого характеру за державности Західньо-Української Народньої Республіки). Станиславів 1918—1919. Виходив у Станиславові від 10-го листопада 1918 до 18-го квітня 1919. Загалом появилoся 89 чисел.

Видавець Зенон Козловський. Редактор Іван Рибчин і д-р Ростислав Заclinський.

18) **СТРІЛЕЦЬ**. (Двотижневий часопис для українського війська Західньо-Української Народної Республіки).

Тернопіль 1918, Станиславів 1918—1919. 1-ше число вийшло в Тернополі, потім виходив (чч. 2—13 від 10-го листопада 1918 до 26-го березня 1919) в Станиславові. Пізніше виходив у Стрию, Борщеві та Кам'янці Подільському. Разом появилoся 95 чисел. Відповідальний редактор: Василь Пачовський.

19) **ВІСТНИК ДЕРЖАВНОГО СЕКРЕТАРІЯТУ ВІЙСЬКОВИХ СПРАВ ЗАХІДНЬО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ**.

Тернопіль 1918, Станиславів 1919. Виходив від 1-го грудня 1918 до травня 1919, спершу в Тернополі, потім у Станиславові.

Від червня до кінця 1919 «на розпорядження диктатора ЗОУНР» друкувався в Кам'янці Подільському під назвою «Вістник Українського Війська». Редактор: Іван Боберський.

20) **ВІСТНИК ДЕРЖАВНОГО СЕКРЕТАРІЯТУ ШЛЯХІВ**.

Станиславів 1918—1919.

21) **ВІСТНИК ДЕРЖАВНОГО СЕКРЕТАРІЯТУ ОСВІТИ І ВІРОІСПОВІДАНЬ ЗАХІДНЬО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ**.

Станиславів 1919.

22) **ВІСТНИК ДЕРЖАВНИХ ЗАКОНІВ І РОЗПОРЯДКІВ ЗО УНР**. (Урядовий орган, в якому містилися закони й розпорядження Національної Ради і Державного Секретаріату Західньої Области УНР).

Станиславів 1919.

23) **РЕПУБЛІКАНЕЦЬ**, революційно-демократичний тижневик, орган Селянсько-Робітничого Союзу.

Станиславів 1919. Виходив від 1-го січня до 18-го травня 1919.

Редактор Дмитро Дем'янчук. Співпрацював час від часу Володимир Гадзінський.

24) **РЕПУБЛІКА**. (Офіційний щоденник уряду Західньо-Української Народної Республіки).

Станиславів 1919. Від 2-го лютого до 25-го травня 1919 появилoся 94 числа. Редактор Іван Кревецький. Співробітники: Михайло Струтинський, Володимир Дорошенко та інші.

25) НАРОД. (Політичний орган української радикальної партії).

Станиславів 1919. Від ч. 1—8 тижневик, а від чч. 9—33 (від 24-го квітня до 25-го травня 1919) щоденник. Видавець: Українська Радикальна Партія. Редактор: Микола Балицький. Співробітники: Микола Федюшка (псевдонім М. Євшан), Микита Шаповал (псевдонім М. Сріблянський) та інші.

26) ПРОЛОМ. (Літературно-науковий місячник).

Станиславів 1919. Появився навесні 1919 року. Видавець: «Молода Громада» в Станиславові. Редактор: Іван Ставничий. Співробітники: проф. Василь Пачовський, Марко Черемшина (д-р Іван Семанюк), проф. Юліян Миськевич, проф. Дмитро Козій (псевдонім Д. Казармів), Володимир Курилович та інші.

27) СВОБОДА. (Тижневик, орган Української Національно-Демократичної Партії).

Станиславів 1919. Виходила у Станиславові за державности Західньо-Української Народної Республіки, як продовження львівської «Свободи» протягом квітня-травня 1919 року.

28) ВОЛЯ. (Тижневик, орган Української Соціально-Демократичної партії).

Станиславів 1919. Вийшли в Станиславові чч. 1—4 від 27-го квітня до 16-го травня 1919 року.

29) УКРАЇНСЬКЕ ЖИТТЯ. (Громадсько-політично-економічно-літературний тижневик).

Станиславів 1921—1923. Виходив за польської окупації від 3-го квітня 1921. В 1921 р. вийшло 7 чисел. Видавець і відп. редактор: Зенон Козловський. Фактичний редактор: Іван Ставничий. Між співробітниками був Володимир Бригідер. В 1922 р. вийшло 11 чисел, в 1923 чч. 1—2. Видавцем був З. Козловський, відп. редактором І. Ставничий.

30) КНИЖКА. (Критико-бібліографічний журнал).

Станиславів 1921—1923. Виходив з додатком «Всеукраїнська Бібліографія» Івана Калиновича. Видавець і відп. редактор: Іван Чепига.

31) МУЗИЧНИЙ ВІСТНИК.

Станиславів 1921. Видавало Т-во «Ліра». Вийшло тільки одно число.

32) УКРАЇНСЬКИЙ ПЛАСТ, місячник української пластової молоді для літератури, науки і забави.

Станиславів 1922—1924. Видає: Філія Краєвого Т-ва охорони дітей і опіки над молоддю в Станиславові. Редагує: Редакційний Комітет О.П.К. В 1923 р. за редакцію відповідав: Осип Левицький, 1924 р.: П. Сиротюк. Адміністрація: Іван Чепига. З друкарні Льва Данкевича.

33) СЕЛЯНСЬКИЙ ПРАПОР. (Тижневик, народний політичний і економічний орган Українського Народного Союзу).

Станиславів 1925—1928. Виходив від 5 липня 1925 до 4 березня 1928. Видавець і відп. редактор: Іван Стовп'юк.

34) ПОКУТСЬКЕ СЛОВО, політична, культурно-освітня і господарська часопись Покуття.

Станиславів—Коломия 1926—1927. Виходив кожного тижня під неділю. Гол. редактор: Антін Крушельницький. Відп. за редакцію Я. І. Могильницький. Редакція й адм. — Коломия, Народний Дім. Ред. Відділ для Станиславівщини: Станиславів, вул. Голуховського ч. 20.

34а) ВІСНИК ПОВІТОВОГО СОЮЗУ КООПЕРАТИВ. Місячник. Накладом і друком ПСК у Станиславіві.

Станиславів 1929. За серпень—вересень було видане 7—8 ч. Немає даних, коли почав виходити і чи виходив далі.

35) ПРОЗРИ. (Двотижневик, орган українських євангеліків).

Станиславів 1931. Виходив від 1931 року без датування. Відповідальний редактор: пастор Теодор Ярчук.

36) УКРАЇНСЬКЕ ЖИТТЯ. (Популярний ілюстрований часопис, присвячений культурним, господарським і суспільним справам).

Станиславів 1931. Появилися чч. 1—21. Видавець: Антін Білоскурський.

37) СТЯГ. (Місячник, орган українських євангеліків).

Станиславів 1932. Перше число вийшло 1 березня 1932. Відповідальний редактор: пастор Теодор Ярчук.

38) ФАХОВИЙ ВІСНИК. (Економічно-освітній двотижневик, орган філії Т-ва Українських ремісників, Промисловців і Торговців «Зоря» за головування Северина Софрона Снігуровича в Станиславіві при допомозі Теодосія Комісарука).

Станиславів 1932—1933. Виходив від 15 вересня 1932 року до 1 квітня 1933 року. Голова редакційної колегії: о. д-р Василь Кушнір. Начальний редактор: Іван Ставничий. Співробітники: д-р Теофіль Окуневський (фейлетон «Спомини з побуту в Станиславіві», рік 1933 чч. 2—4) та інші.

39) ДРУЖНЄ СЛОВО, місячний журнал середньошкільної молоді.

Станиславів 1932—1933. Виходив у 1932 р. ч. 1 (листопад) і в 1933 році ч. 2 (січень) і ч. 3 (квітень). Видавець: Начальна Старшина самоврядної шкільної громади учнів державної гімназії з українською мовою навчання в Станиславіві. Редагує: Колегія. Відп. редактор: проф. Осип Сорохтей.

40) УКРАЇНСЬКИЙ МІЩАНИН. (Часопис, присвячений справам фаховим, культурно-освітнім і політичним українського міщанства).

Станиславів 1933. Вийшло в 1933 році ч. 1 (24 грудня).

41) СВІТ ПЕРЕД НАМИ, журнал української середньошкільної молоді.

Станиславів 1935. Виходив у 1935 році: ч. 1 (літографоване) за січень і ч. 2 за квітень.

42) СТАНИСЛАВІВСЬКІ ВІСТІ, безпартійний, організаційно-інформативний тижневик.

Станиславів 1937—1938. Виходив у 1937 році від першого травня до кінця жовтня. Начальний редактор: Іван Ставничий. Редакційна Колегія: д-р Юрій Олесницький (у чч. 1 і 2 фейлетон під заголовком «Станиславів як Новий Галич і його преса»), мгр. Михайло Кушнір, мгр. Ярослав і мгр. Олександр Ясеницькі, Богдан і Тарас Ліськевичі, Дмитро Макогон, Оксана з Марітчаків Залізнякава, д-р Микола Бих і д-р Ярослав Грушкевич. Співробітники: д-р Теофіль Окуневський (Фейлетон п. з. «Спомини з побуту в Станиславіві» в чч. 13—15), д-р Кость Левицький (фейлетон у ч. 18 п. з. «Українське життя в Станиславіві»), Ірина Вільде, Марія Гавдяк, Нестор Ріпецький, Василь Щербій та ін.

Відбиткою з фейлетона вийшла праця «Княжий Галич» М. Гавдяка, з ілюстраціями розкопів княжого Галича на місці теперішнього села Крилоса, довершених археологом д-ром Ярославом Пастернаком у 1936 році та в липні 1937 року; книжечка написана на замовлення Редакції тижневика та вийшла в світ накладом книгарні та базару «Рідної Школи» в Галичі.

Продовженням цього ж часопису був тижневик під тією ж назвою, що виходив у Станиславі від 1 листопада 1937 до 20 лютого 1938. Видавцем і відп. редактором був О. Щуровський.

43) СТАНИСЛАВІВСЬКЕ СЛОВО, тижневик.

Станиславів 1941. Виходив за німецької окупації від літа 1941 року.

Начальний редактор: Дмитро Гроголинський. Редакційна Колегія: Микола Лепкий, Тарас Франко, Іван Пахолків, Мирослав Завицький, Володимир Прідун, поет Олександр Погорілий та Іван Ставничий.

Співробітники: д-р Володимир Бригідер, Дарія Ярославська (з Бородайкевичів Войтович), Петро Самоверський, д-р Кость Кисілевський, Матій Куцій, mgr. Роман Савицький та ін.

СТАНИСЛАВІВСЬКІ ВИДАННЯ І ВИДАВНИЦТВА

Після Львова Станиславів був до 1939 р. одним із більших центрів українського видавничого руху на терені Східної Галичини. Книжкова його продукція 19-го сторіччя зареєстрована в покажчиках І. Левицького «Галицко-русская библиография XIX ст.» (1888—95) та «Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887—1990» (1900—1911). Якщо ж іде про першу половину 20-ого ст., то таких покажчиків немає і дані про станиславівські видання й видавництва треба визбирувати з різних джерел.

Подана нижче спроба бібліографічного огляду книжкових видань у Станиславові складена на підставі рукописного «Бібліографічного огляду частини моєї бібліотеки в 1939 році» ред. Івана Ставничого, що був активним учасником видавничого руху і в бібліотеці якого зберігалось, мабуть, найбільше видань, зреалізованих у цьому місті, як також на основі каталогів видавництва «Бистриця», надісланих для цього збірника статей проф. Осипа Залеського і дир. Степана Слюсарчука та інших матеріалів. В сучасних умовах — при відсутності бібліографій і бібліотек — цей огляд дуже неповний, але, ледве, чи можна б скласти його сьогодні повніше в самій Україні, де більшості західно-українських й еміграційних видань не можна знайти навіть у найбільших наукових книгозбірнях: вони вилучені, а то й знищені.

*

Починаючи цей огляд, треба згадати одну важливу позицію 19-ого сторіччя: у Станиславові був складений і опрацьований професором Станиславівської гімназії Євгенієм Желехівським перший великий українсько-німецький словник, виданий у 2-ох томах у Львові 1886 р. п. н. *Малоруско-німецький словар*.

Першу декаду 20-ого ст. започатковано здійсненним 1904 р. виданням: Тарас Шевченко. *Невольник*. На спомин ХЛІІІ. роковин смерти незабутнього поета-генія, в V діях, в 8 відслонах приладив для сцени Григорій Зарицький. (39 стор.).

Заходами письменника і педагога Антона Крушельницького були зреалізовані 1908 р. три видання: *Перли українського письменства*. Вибір із прозових писань українських письменників. Видане М. Вашкевича і Антона Крушельницького. (61 стор.); Антін Крушельницький. *Літературно-критичні нариси*. Наклад і друк Е. Вайденфельда і Брата в Станиславові. (ХІІ + 231 стор.); Вячеслав Налковський. *Про воду на суші і в морі*. (Із фізичної географії: гідросфера). Переклав Антін Крушельницький. Біб-

ліотека для української молодіжи під редакцією Антона Крушельницького. Рік І. Ч. 2. Накладом Антона Крушельницького. З друкарні Е. Вайденфельда. (84 стор.).

Перед війною, 1913 р. появилoся оригінальне видання з клясичної філології: *Кебетос пiнадз Тебайон* (по гр.) Тебанця Кебета «Образ в храмі Крона», як ізмарагд на дорогу життя першим абітурієнтам рускої гімназії в Станіславові. Перевів з грецької мови д-р Николай Сабат.

1918-ий, рік відновлення української державности на Західньо-Українських Землях і створення ЗУНРеспубліки, записався двома виданнями. Того року появилoся другим переробленим і побільшеним виданням (перше вийшло 1912 р., після смерти композитора Д. Січинського накладом Книгарні Штавадахера, але ближчих даних про нього не маємо) великий збірник українських пісень: Денис Січинський — Станіслав Людкевич. *Ще не вмерла Україна*. 200 патріотичних і народних українських пісень на фортеп'я. Часть І. Музика. Наклад і власність книгарні Маріяна Гасклера в Станіславові. 1918. Литографія Брейткопфа і Гертеля, Лейпцигъ. (202 стор.). Тим же роком позначений із довідкою, що «видано в першій році державности»: *Підручний календарик на звичайний рік 1919*. Накладом Мірона Стеткевича і Спілки. З друкарні Л. Данкевича в Станіславові. (48 нп. стор.). Крім календаріюм на зміст цього видання склалися: стаття І. Ставничого «Вільна Україна», довідка «Як австрійська Україна стала самостійною державою?», «Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської Монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданню дня 13 листопада 1918», нац. гимни «Ще не вмерла» і «Не пора» та 4 патріотичні вірші.

В лютому 1919 р. було засноване у висліді умови між Виділом т-ва «Молода Громада» за підписом Ю. Каменецького і видавничим комітетом за підписами І. Чепиги, як видавця, та І. Ставничого, як редактора, видавництво «Пролом». Заходами цього видавництва появилoся 1919 р. одне число місячника *Пролом* (див. ст. Станіславівська преса) і книжечка: Василь Пачовський. *Роман Великий*. Трагедія. Друге видання. (24 стор.).

1920 р. були видані дві читанки: Борис Грінченко. *Коротка історія України*. Видання 6-те. В-во «Діточі читанки», Собесок ч. 11. З печатні Льва Данкевича, та Антін Крушельницький, Богдан Лепкий і Омелян Попович. *Перша читанка*. Буквар і читанка для першого року шкільної науки. Апробовано Шкільною Кураторією. Наклад Українського Педагогічного Товариства в Станіславові. 1920. З друкарні А. Гольцгавзена у Відні (72 стор.).

Засноване Іваном Чепигою, абсолювентом Віденського Університету і вчителем Стан. Гімназії, видавництво Бистриця, що його власниками були також З. Курилович з Коломиї і о. Михайло Менцінський, катехит «Рідної Школи» та власник крамниці «Церковна Штука», започаткувало свою діяльність 1920 року виданням поеми Юри Шкрумеляка *Сон Галича*. Згідно з надрукованим у віденській «Хліборобській Україні», кн. III, 1921 р. оглядом М. Жученка «Український видавничий рух в першій половині 1921 р.», в тому часі були надруковані у В-ві «Бистриця, Станіславів—Коломия, такі видання з літератури: Марія Кузьма Колцуняк. *Проти филь*. Оповідання. (106 стор.); Клим Поліщук. *Звуколірність*. Поезії. Книга друга. (64 стор.); *Український сміх*. Збірник гумористики і сатири українського письменства. Зібрав Омелян Карашкевич. Книга І. Літературна бібліотека ч. 5 (112 стор.); Андрій Чайківський. *Одарка*. Оповідання для дітей, з 6 малюнками А. Моностирського. «Бібліотека для української молодіжи», вип. 86. (74 стор.);

Ст. Чубатівна. *Прогулька*. Комедійка на 1 дію; Тарас Шевченко. *Гайдамаки*. З поясненнями. (96 стор.); Тарас Шевченко. *Малий Кобзар*. З портретом. (32 стор.). Крім того з видань «Бистриці» в огляді Жученка були зареєстровані: Вільгельм Єрусалем. *Психологія*. Переклад проф. Гр. Кичуна. (200 стор. + 14 табл. з малюнками) та: Орест Кузьма. *Як друкується книжка?* Практична Бібліотека. Ч. 1. (63 стор.). З інших джерел (каталоги тощо) відомі ще такі видання 1920—1922 рр.: О. Шевчук. *Ад Астра і інші новелі*. Літературна Бібліотека ч. 1. Київ—Станиславів, 1920. (152 стор.); Іван Липа. *Орел Промістий*. (16 стор.); Орест Кузьма. *Як переводиться коректу?* Практична Бібліотека ч. 2. (8 стор.). В 1921—1923 рр. у в-ві «Бистриця» виходив критико-бібліографічний журнал *Книжка* (видавець і відп. редактор І. Чепига) з додатком *Всеукраїнська Бібліографія* І. Калиновича.

В 1921-ому р. проявили себе ще два видавництва: «Ватра» виданням книжечки: Олександр Тисовський. *Ідея самостійности України в творях Шевченка*. Друкарня Ст. Хованця. Головний склад в «Українській Книгарні», Станиславів, вул. Собіського ч. 20. (29 стор.) та в-во «Ліра», виданням одного числа журналу *Музичний Вістник* (16 стор. + обкладинка). Згідно з даними проф. О. Залеського, в-во «Ліра» було засноване ним і М. Гайворонським 1913 р. у Львові і перенесене до Станиславова. Перші видання цього видавництва (здебільшого ноти) були виконані в літографічному заведенню Андрейчина у Львові, а далші в нотоштихарні Редера в Ляйпцігу і частинно в друкарні Л. Данкевича у Станиславові. В цьому в-ві появилася перша збірка стрілецьких пісень УСС для чоловічого хору п. н. *Над Стрипою* 1915 р., що його 1916 р. перевидала Боева Управа УСС під зміненою назвою *Стрілецьким шляхом*. Збірка починається піснею «Гей у лузі червона калина» і кінчиться піснею «Слава, слава, отамане...» Крім цієї збірки у в-ві «Ліра» були видані сольоспіви, хорові та скрипкові твори М. Гайворонського, О. Залеського, І. Левицького та М. Тележинського і також фортепіанова партитура до драми М. Старицького *Ой, не ходи, Грицю* в опрацюванні М. Лисенка.

Останнім, мабуть, виданням в-ва «Бистриця» був *Народний Календар Видавництва «Бистриця» на 1924 рік*, виданий 1923 р., в якому, крім літературних і популярно-наукових матеріалів, були надруковані також огляди з діяльності українських установ і товариств у Станиславові, в тому числі й «Рідної Школи».

Накладом авторів були видані 1927 р. дві книжки: Кость Кисілевський. *Словничок української мови і головні правописні правила та змітки до відмінн*. Друкарня оо. Василян у Жовкві. (VIII + 390 стор.) та: М(атій)

Вінєта 10-го зошита
Української Загальної Енциклопедії

Куцій. *Наука сольфежа, основана на мел'одиях з текстом*. Підручник для молодіжні шкіл вселюдних, середніх і фахово-музичних. Перша частина (48 стор.).

1928 року була видана книжечка: М. Куцій. *Правописні правила і диктати*, основані на описах і оповіданнях. Підручник для школи і самонавчання. Накладом автора. Друкарня Л. Данкевича (56 стор.).

З розгортанням кооперативного руху появилася 1919 р. брошурка: М(икола) Росткович. *Пощо основуємо кооперативи?* Пам'ятка з Кооперативного Свята в Станиславові 6 жовтня 1929 року. Накладом і друком Повітового Союзу Кооператив. Відбитка з «Вістника Повітового Союзу Кооператив» ч. 7—8 за серпень—вересень 1929. (24 стор.).

1932 року була видана збірка віршів: Олена Береза. *Материнська пісня*. Поезії. (64 стор.). Ближчих даних про авторку і видавництво немає. Того ж року появилася ще три брошурки: «*До кращого завтра*. Кілька слів цікавих для всіх. Накладом Українського Кооперативного Банку. (15 стор.); Ю. Фолюшняк. *Творім рідну церкву!* Накладом автора. Станиславів 1932 року в серпні. (32 стор.) та: М. Куцій. *Діти у творах українських письменників*. Причинок до студій над розвитком дитини. Накладом автора. (64 стор.).

На першу половину 1930-их років припадає реалізація одного з найбільших і найважливіших починів в історії західньо-українського видавничого руху — видання першої української енциклопедії, що появилася п. н. *Українська Загальна Енциклопедія* у Станиславові 1930—1935 рр., як видання кооперативи «Рідна Школа», в друкарні Повітового Союзу Кооператив. Згідно з даними дир. Степана Слюсарчука, з ідеєю видання такої енциклопедії виступив вперше видавець і співвласник в-ва «Бистриця» І. Чепига. В 1929 р. зацікавився цією справою нар. учитель Василь Микитчук з Коломиї і почав переговорювати з І. Чепигою, з проф. К. Студинським і згодом проф. Іваном Раковським, з членом дирекції Окружного Союзу Кооператив у Станиславові і власником друкарні Степаном Слюсарчуком. В липні 1929 р. справа була обговорена на засіданнях надзірної ради Окр. Союзу Кооператив й у виступі була створена під назвою Видавничий Комітет окрема видавнича спілка для видання УЗЕ, в склад якої увійшли: представники установ, які дали згоду фірмувати УЗЕ — Іван Пашкевич від Покутського Союзу в Коломиї, інж. Олекса Дяків від Окр. Союзу Кооператив у Станиславові, Іван Герасимович від т-ва «Рідна Школа» у Львові і, як уділовці — Михайло Берлад з Коломиї (із вкладом 1 500 дол.), Степан Кордуба з Тернополя (500 дол.), В. Микитчук з Коломиї (1 000 дол.) та С. Слюсарчук із Станиславова (1 000 дол.). Редакційну колегію перейняв проф. д-р Іван Раковський. Вид. комітет очолили: В. Микитчук — адміністратор, С. Слюсарчук — техн. редактор, І. Чепига — коректор і С. Кордуба — книговод. Друкування вирішено передати друкарні С. Слюсарчука (кольорові таблиці — в Німеччині) і після розіслання проспектів започатковано друк зошитами (усіх мало бути 30 зошитів), перший із яких появилася в травні 1930 р. Не зважаючи на різні труднощі і кризи, у зв'язку з якими зрезигнував був гол. редактор проф. І. Раковський і з комітету вийшли проф. І. Чепига, інж. Дяків, І. Герасимович, друкування УЗЕ закінчено після п'яти років, 1935 р., уже під гол. редакцією проф. Василя Сімовича. Вийшла УЗЕ у 3 томах. За ред. колегію в 3-ому томі підписали: І. Раковський, як головний редактор, Василь Сімович, як редактор відділу «Україна», Володимир Дорошенко і Михайло Рудницький.

В січні 1934 р. було створене у Станиславові заходами Степана Слюсарчука, як видавця, Івана Ставничого, як редактора, Видавництво україн-

ських книжок «Універсальна Бібліотека» з широкою програмою видавання щомісячних книжок із творами українських класиків і тогочасних письменників, перекладів чужоземних авторів та науково-популярних видань і підручників для шкіл і самонавчання. Першим випуском цієї бібліотеки, як її чч. 1—3, було видання: Тарас Шевченко. *Кобзар*. Повне видання в трьох томах у редакції, з передмовою та примітками Івана Ставничого. Том I. Накладом «Універсальної Бібліотеки». Відбито в Союзній друкарні в Станиславові. (312 стор.). Охоплював перший том балади й побутові поеми та оповідання віршом Т. Шевченка, разом 25 його поетичних творів. Наклад надрукованого вже 1935 року другого тому цього видання (432 стор.) з історичними та суспільно-політичними поемами Т. Шевченка, був знищений більшовиками 1939 р. Приготований до друку третій том з лірикою Т. Шевченка не появився цілком.

В 1934 р. були ще такі видання: *Український Жіночий Конгрес*. Станиславів 23—27 червня 1934 (16 стор.) та: о. Василь Сивак. *Сибір в огнях революції*. Спомини воєноплінного. Том I. Напередодні революції. Горохолина Горішна, 1934. Накладом автора. Союзна Друкарня, Станиславів.

Наступного року, 1935, появився каталог: *УСС: 1914—1934*. Пропам'ятна вистава. Станиславів. Березень 1935. Впорядчик вистави і редактор каталогу д-р І. Іванець, б. поручник УСС. Відбито в Союзній Друкарні. (32 стор.) та листок: *Лицем до молоді*. Одноднівка, видана комітетом Окружного Свята Молоді з приводу I. Конгресу Молоді в Станиславові. Червень 1935. За редакцію відповідає м-р. Михайло Кушнір. (24 стор.). Того ж року, накладом Єпископського Ординаріату були видані: о. Юстин Гірняк. *Коротка біблійна історія Старого й Нового Завіта*. Четвертий незмінений наклад. (104 стор.) та його ж *Малий катехизм християнсько-католицької релігії*. Незмінений семий наклад. (56 стор.).

1936 року були видання: Публій Корнелій Тацит. *Аннали або літопис від скопу божественного Августа*. Книги I—III. Переклад і вступне слово про Тацита А. Бойковича. Накладом «Універсальної Бібліотеки» ч. 4—5. (XXXII + 221 стор.) та Роман Савицький. *Гри й забави, як практичні заняття в дошкільному віці дитини*. (Методичні вказівки для провідниць дитячих садків, передцкіл, захоронок, сирітських захистів та родин). (VII + 44 стор.). Того ж року були дві книжечки станиславівського поета Михайла Дяченка: *Іскри*. Збірка поезій. (43 стор.) та *Земля плаче*. Агітка в 2-х відслонах. Накладом автора. (16 стор.). Чергова збірка цього ж поета була видана 1938 р.: *Юні дні*. Друга збірка поезій. (48 стор.). Появилися також два видання, зв'язані з ювілеями читальні «Просвіти»: *Під прапором Просвіти*. Одноднівка. Видана з нагоди ювілею читальні «Просвіти» в Ямниці. Ямниця, серпень 1936. За редакцію відповідає Дмитро Савчак (20 стор.), із статтями Гриця Якимечка, Д. Савчака, Володимира Дейчаківського та Богдана Катамая до історії села Ямниця, та *Шляхом відбудови*. Одноднівка, видана з нагоди 35-літнього ювілею читальні «Просвіти» в Рошневі. Рошнів, жовтень 1936. За редакцію відповідає Кирило Гроссберг. (16 стор.), із статтями Івана Велигорського, Дусяка і Мирона Ганушевського до історії Рошневя. На рік, 1937, було видання: *Промінь Просвіти*. Одноднівка. Видання з нагоди 40-літнього ювілею читальні «Просвіти» в Тязові, Тязів, серпень 1937, також із статтями до історії цього села. За редакцію відповідає Михайло Сеньків. Мовним редактором усіх трьох одноднівок був Іван Ставничий.

В 1937 р. було створене Нестором Ріпецьким (пс. Богдар Жарський) видавництво «Дніпро» у Станиславові. В цьому видавництві появилися:

Юрій Косач. *Тринадцята чота*. Оповідання. Станиславів, жовтень 1937. Бібліотека «Варта» ч. 1, за редакцією Богдара Жарського. Накладом Видавництва «Дніпро». (126 стор.) та — Богдар Жарський. *Україна в крові*. Драма в 3 діях із недавноминулого. Накладом в-ва «Дніпро». (30 стор.).

Наступного року, у зв'язку з поширенням євангелицького руху у Станиславівщині, видавані пастором Т. Яремчуком часописи *Прозри* (з 1931) та *Сяг* (з 1932), у Станиславові були видані: *Біблійні історії старого й нового Завіту*. Із 45 ілюстраціями. Переклав Т(еодор) Ярчук. Коломия—Станиславів, 1938. Накладом Української Євангельської Церкви. (164 стор.) та збірка віршів: Гр. Домашовець. *Огні віри*. Лірика. Накладом автора. Друкарня В-ва «Прозри». (106 стор.).

Того ж, 1938 року були видані дві важливі праці до історії Галича: Лев Чачковський і д-р Ярослав Хмільевський. *Княжий Галич*. (З мапами та ілюстраціями). Накладом д-р Ярослава Хмільевського, Станиславів, вул. Сапїжинська ч. 23. Союзна Друкарня. (79 стор.) та — Маріян Гавдяк. *Княжий Галич* (з ілюстраціями). Галич, 1938 (63 + 8 стор. й іл.). З датою 1938 р. вийшла також брошурка: Ілля Олінський. *Солідних фахівців нам треба!* Книжка для всіх, ч. 1. Накладом Реклямово-видавничого бюро «Астра» (27 стор.).

Останній перед окупацією Станиславова советськими військами 1939 рік мав 2 видання: Петро Рогатинський. *Під прапором «Рідної Школи»*. (59 стор.) та — Нестор Всеволод Ріпецький. *Тривога*. Третя книжка лірики. Союзна Друкарня, Собіського 23.

Під час німецької окупації 1941 р. була видана збірка віршів ближче невідомого автора Олесея Весняного *Пісні серця*. 1943 року, з позначенням Львів—Станиславів, Українське Видавництво видало другим виданням по-вість Дарії Ярославської *Полин під ногами*.

Проф. О. Залеський згадує ще у своїй статті, що крім в-ва «Ліра» були в Станиславові також видавництва музичних творів, які започаткував з поч. цього сторіччя Денис Січинський під фірмою «Станиславівського Бояна». Крім деяких творів Д. Січинського, як «Лічу в неволі» (Т. Шевченка), «Дніпро реве» (Чайченка), «Не пора» (І. Франка), вийшли також С. Воробкевича 12 пісень до слів Т. Шевченка для чоловічого хору, фортепіяновий переклад 7-ої симфонії М. Вербицького та деякі хорові твори Іван Біликівського, Остапа Нижанківського та твори для цитри о. Зенона Кириловича.

Дам'ян Горнятчевич

СТАНІСЛАВІВСЬКІ ОБРАЗОТВОРЧІ МИСТЦІ

Щоб відповісти на питання досягнень у галузі образотворчого мистецтва станіславівців, мусимо спрямувати нашу увагу до джерел — до архівних матеріалів і до тогочасної преси, а також частково до спогадів авторів, компетентних свідчити про даних мистців. Отож і наші ентузіясти, що бажали вступити на шлях мистецтва, починали його від студій в Академії Мистецтв у Кракові. В архіві краківської Академії, яка до року 1900 була Школою мистецтв, і в тому році була перейменована на Академію, зустрічаємо між її студентами чимало прізвищ українців.

Представником старшого покоління є Євген Витвицький, народжений 1857 р. в Пасічі, син Томи і Марії; закінчив реальну гімназію в Стрию. До Школи мистецтв у Кракові записаний 1878 р., закінчив студії в 1885 р. Був учнем професорів: Шиналевського, Яблонського, Луцкевича і Леффлера, вивчаючи рисунок і малярство. Дуже здібний, своє вчення завершував високими оцінками, одержуючи також нагороди: в 1882 р. похвальну грамоту за малярські праці і в тому самому році рада професорів признала йому стипендію з фондів Товариства прихильників мистецтва на два роки по 200 корон річно. Його товариш студій Ксенофонт Сосенко схарактеризував його як дуже талановитого мистця і щирого українського патріота. Але в молодому віці Витвицький занедужав на туберкульозу легенів і скоро помер.

Другим українцем, що відбував мистецькі студії в Кракові, був Модест Сосенко. Про нього знаходимо в архіві такі дані: народжений 1875 р. в Порогах, повіт Станіславів, закінчив реальну гімназію. Прийнятий на студії до Академії в 1896 р., закінчив їх 1900 р. після вісьмох семестрів. Був учнем професорів: Мальчевського, Станіславського і Вичулковського. Вже добір його педагогів доказував, що Сосенко був дуже вибагливий щодо своєї едукції. Мальчевський здобув тоді заслужену славу одного з найбільших мистців передвоєнної доби, два інші майстри були здецидованими українофілами, Станіславський уродився в Україні, а Вичулковський жив там десять років та завжди згадував, повний захоплення, красу країни і співучість населення, зокрема сільського. Оцінки Сосенка були дуже високі. В 1889 р. він одержав бронзову медалю, а в 1900 р. грошову премію; іспити з теоретичних предметів він складав з визначним успіхом. По закінченні краківської Академії Сосенко дістав стипендію від Митрополита Шептицького і виїхав на дворічні студії до Мюнхену, де вчився у проф. О. Зайца, і потім до Парижу, де став учнем Л. Бонната. Після повороту до краю Сосенко присвятився головно церковному малярству, виконуючи поліхромії в галицьких церквах у місцевостях: Пужники біля Товмача, Підберезці під

Із зб. Д. Горняткевича
Модест Сосенко «Автопортрет»

Із зб. Д. Горняткевича
Осип Роман Сорогтей

Львовом, Печеніжин, Славсько, Дев'ятники, Риків, Золочів, Більче Золоте на Поділлі, Яблонів біля Ворохти та іконостаси в Золочеві і в катедрі в Станиславові (спільно з Ю. Макаревичем). Творчість Модеста Сосенка директор Національного Музею Іларіон Свенціцький схарактеризував тими словами: «Сосенко, з природи погідний, ясный ум, скромний і сердечний товариш, виявив ці особисті прикмети в своєму мистецькому дорібку. Його твори не є витвором якогось неспокойного блукання в розв'язці мистецьких завдань, чи вишукуванні якихсь особливих ефектів. Він взагалі поет краси».

Черговим мистцем, що був зв'язаний мистецькими студіями з Краковом і педагогічною діяльністю зі Станиславовом, був Василь Коцький. Нар. 1879 р. в Сокалі закінчив учительську семінарію. В краківській Академії студював від 1902 р. до 1906 продовж вісьмох семестрів на відділі малярства у професорів Й. Мегоффера і Л. Вичулковського, що мали опінію дуже добрих педагогів. Коцький, як і його попередник Сосенко, належав до визначних студентів Академії, його оцінки з теоретичних предметів дуже високі (з анатомії, історії мистецтва, науки про стилі і з перспективи — відмінно). В 1905 р. признано йому грошову нагороду в сумі 20 корон і бронзову медаль. З Кракова він виїхав на дальші студії до Парижу, а після повороту до краю залишився в Станиславові, як учитель рисунків в українській державній гімназії і в гімназії СС. Василянок. Помер 7 червня 1927 р.

Уродженцем Станиславова був Іван Рубчак (двоюродний брат співака Івана), нар. 1882 р., абсолювент реальної гімназії. Прийнятий до Академії мистецтв у Кракові 1904 р., студії закінчив (після дворічної перерви) 1910 р. Вчився на відділі рисунку у проф. Ф. Цинка і малярства у проф. Й. Панкевича, одного з найкращих педагогів краківської Академії. В 1905 р. дістав перше відзначення: похвальне признание за академічний акт і конкурсні нагороди по 25 корон за акт і композицію, потім срібну медаль за малярські праці на академічній виставці. В наступних роках (1906 і 1908) одержав

ще дві срібні медалі і дві грошові премії. Відтак виїхав для завершення студій до Парижу і там перебув майже 20 років. З поворотом до Галичини перебував постійно в Кракові, де вчив малярства у приватній мистецькій школі Мегофферової, і згодом був покликаний на асистента графіки до Академії мистецтв. У мистецькому житті української спільноти не брав активної участі.

Визначною індивідуальністю номіж мистцями Станиславівщини був Осип Роман Сорохтей, нар. 1889 р. в селі Баранчицях, абсолювент семінарії. В краківській Академії мистецтв студював від 1911 р. до 1920 р., відбуваючи в міжчасі військову службу в рядах Українських Січових Стрільців. Вивчав рисунок і малярство у професорів: Панкевича, Вайсса, Дембіцького й Пеньковського, належав до визначних студентів. В його оцінках із малярства занотовано 10 дуже добрих нот на всіх 12. Склав іспити: з перспективи, анатомії та історії мистецтва; одержав нагороди: в р. 1911 (на першому році студій) грошову за акт 25 австрійських корон, опісля за вечірні рисунки 10 корон, за конкурсну працю 25 корон, того ж року вдруге за конкурсну працю 25 корон, в 1912 р. дістав премію за композицію 30 корон і в 1914 р. грошову нагороду 40 корон і срібну медалю.

Для кращого пізнання особистих прикмет Сорохтея може не від речі буде згадати про один епізод зі самих початків його студій у Кракові. Передумовою прийняття до Академії мистецтв є вступний іспит, що триває 6 цілих днів. Кандидати перебувають ізольовано в окремій залі, до якої ніхто не має вступу і там виконують рисунок із живої моделі. Сорохтей знав, як важко дістатися до Академії, тому не піднаймав — покищо — ніякої квартири, заки не стане студентом, а вирішив переночовувати де попаде потайки. На першу ніч зайшов до якоїсь брами при вул. Звезжинецькій, відкрив у пивниці старий магель, поклався туди і пробував заснути. Та саме надійшла сторожиха замикати браму і зауважила непрошеного гостя. Заговорила до него через «ти», бо сам Сорохтей був невеликого росту, та спитала його, що він робить у пивниці. Гість жалісно скрикнувся та заявив, що приїхав до школи, але що не має грошей, отже примістився покищо в тій пивниці, просив вибачення за свій вчинок. Сторожиха не тільки що не погнівалася, але ще й принесла зі своєї квартири стару ковдру, а вранці кубок кави з хлібом, кажучи: «Увечері прийди знову, кута однаково мені не вкусиш». Але ж вельми здивувалася вона, коли другої ночі Сорохтей припровадив ще одного товариша недолі . . .

З усіх професорів один Панкевич мав найбільший вплив на Сорохтея. Панкевич, як мистець, пройшов довгий творчий шлях, цілу еволюцію, аж поки не розвинувся на справжнього визначного мистця з виїнятково високою культурою. Сорохтеєві мало хто імпонував, тільки один Панкевич захоплював його. Але саме під проводом такого вибагливого педагога він здобув за час своїх студій — аж п'ять грошових нагород і вкінці срібну медалю, що свідчить вимовно про його небуденний талант. Сорохтей уважав, що кожний справжній мистець повинен бути переємцем всіх надбань, що їх витворили цілі віки і цойно з таким духовим капіталом іти власним шляхом вперед. А до тих, що не йшли тією дорогою, він ставився глумливо. Може власне ця свідомість глибокого критика відкрила перед ним занедбану у нас під ту пору ділянку творчости — карикатуру. Сорохтей імпровізував у карикатурі, та хоч рисунок приходив йому незвичайно легко, він був дуже вибагливий щодо техніки, кожна його карикатура була м'яко трактована, мала в собі щось із акварелі, дарма що була виконана тільки пером і тушом. В порівнянні до карикатури його олійні праці стояли на

дальшому пляні. В них помітне передусім змагання за нову форму вислову, за кольорит, за розв'язку нових проблем у малярстві. Вірний своїй засаді, що маляр повинен піднятися на високий рівень творчості, він зупинявся не раз у стихійному гоні, в розмаху. В його малярських працях помітна інколи диспропорція між творчим задумом і можливістю зреалізувати його. В своєму малярстві Сорохтей стояв на межі між імпресіонізмом і експресіонізмом.

Для матеріального забезпечення себе і своєї родини Сорохтей перейшов на посаду учителя рисунків в українській державній гімназії в Станиславові. Там зустрінула його пригода: за карикатуру свого директора, поміщену в гумористичному часописі «Зиз» у Львові, нетолерантний директор постарався про перенесення Сорохтея зі Станиславова до недалекого Снятина. Може під натиском прилюдної опінії чи докорів совісти, директор подбав про поворот «винуватця» на давнє місце праці, але це було тільки доказом, як наші передові громадяни, займаючи вищі урядові становища, не вміли критично дивитися ні на себе самих, ані не ставилися з глибшим зрозумінням до творів мистецтва.

Зайняття Станиславова большевицькими військами в 1939 р. було для всіх мешканців того міста жахливим ударом. З людських облич щезла усмішка, як хтось влучно підмітив. Болюче відчув це й Сорохтей, він теж перестав сміятися, й одного дня у жовтні того ж року нагло помер на серце.

Можна справді жалкувати, що досі не появилася монографія, присвячена життю й творчості О. Сорохтея. В львівському журналі «Назустріч» надруковано в 1935 р. статтю Івана Іванця п. з. «Мистець-анакорет» про О. Р. Сорохтея, якій цей автор, відомий мистець, подав загальну характеристику Сорохтея. Згодом відзначено пам'ять О. Р. Сорохтея окремими статтями з приводу його смерті, авторства Романа Купчинського й Д. Горняткевича, що були надруковані в щоденнику «Краківські Вісті». Зібрання й опублікування цих призабутих уже матеріалів, розкинутих по тогочасних журналах, під нинішню пору дуже утруднене, але не безнадійне, а пієтизм для того оригінального мистця повинен заохотити до доброго діла когось із наших т. зв. шпаргаларів.

З терену Станиславівщини походять ще мистці: Григор Смольський, Неоніла Попель, Володимир Савуляк, Нестор Кисілевський, Роман Турин, Володимир Продан, Мирослав Радич, Денис Іванцев, Михайло Зорій і Лев Чачковський.

Григор Смольський, нар. 1893 р. в с. Підгірки, окр. Калуш. Закінчив гімназію в Станиславові, опісля брав участь у визвольній війні 1918—19 рр. Мистецький вишкіл він відбув спершу в школі Ол. Новаківського в рр. 1923—30, потім виїхав для завершення студій до Парижу, вступаючи до вільної Академії Коляроссі, де перебував 1935—36 рр. Повернувши до Львова, розгорнув там активну діяльність в нових умовах життя. І так у 1932 р. відбулася його перша ретроспективна виставка малярських праць, а за нею чергувалися пізніші гуртові та індивідуальні експозиції, в яких він виступав, а саме з Олегом Лошневим, Іванною Нижник, Петром Обалем, з О. Плешкан. Його дальші виставки відбувалися в рр. 1957, 1958, 1962, 1969, та в Києві 1967. За його малярські праці був нагороджений медаллю. До важливіших його творів належать: портрет проф. Івана Крип'якевича, «Гуцульська хата», «Напровесні», «Довбуша вітають». Смольський є також автором популярно написаної книжки «Українське мистецтво».

Неоніла Попель, нар. в Калуші 1908 р., матуристка учительської семінарії. В краківській Академії мистецтв студіювала в 1927—1928 рр. на відділі рисунків у проф. Володислава Яроцького. З родинної хроніки тієї мистикіні треба згадати, що вона стала дружиною інж. Ярослава Раковського.

Волбдимир Савуляк, народжений 1906 р. в Заболотіві. Прийнятий до Академії мистецтв у Кракові 1927 р., вчився рисунків і малярства у професорів Яроцького, Павча й Пеньковського продовж п'ятьох років.

Нестор Кисілевський, народжений 1909 р. в Яблоніві, закінчив промислову школу в Коломиї, прийнятий до краківської Академії мистецтв 1927 р. студіював до 1931 р. на відділі різьби у проф. Константина Ляцки. Здобув наступні відзначення: 1929 р. похвальне призначення за кераміку, 1930 три похвальні відзначення за вечірні рисунки й за кераміку. Під кінець студій у Кракові Кисілевський відбув спеціальний вишкіл у дільниці кераміки під кермою доц. Василя Требушного. В 1931 р. він виїхав до Познаня для спеціалізації у відливанні в бронзі. Напередодні другої світової війни опинився у Львові, де виконав портрет С. Б. Митрополита Андрея, і потім повернувся ще раз до Кракова, щоб там спортретувати Богдана Лепкого. Обидва згадані портрети належать до кращих творів Кисілевського.

Роман Турин, народжений 1900 р. в Снятині. Прийнятий до Академії мистецтв у Кракові 1922 р., покинув її 1924 р. після чотирьох семестрів. Був учнем проф. Яроцького, а на малярському відділі у проф. Пеньковського і Панкевича. Потому виїхав на постійне перебування до Львова і — як подає «Довідник українських радянських художників» — працює в галузі станкового живопису. Головні його праці: портрети А. Труш-Драгоманової і Василя Щурата.

Володимир Продан, народжений 1909 року в Снятині, закінчив вищу промислову школу у Львові. Вступив до Академії мистецтв у Кракові 1931 р. і вже на першому році студій здобув похвальне призначення за акт на річній виставці в Академії. В 1934 р. заангажовано його до співпраці при розмалюванні української католицької церкви в Кракові.

Денис Іванцев, нар. 1910 р. в селі Делява, окр. Товмач, син о. Луки і Софії, закінчив гімназію в Товмачі. Записаний до Академії мистецтва у Кракові 1930 р., студії закінчив 1936 р. учительським дипломом для навчання рисунків і малювання в середніх школах. Був членом — основником мистецької групи «Зарево», до якої належали абсолюенти краківської Академії. Іванцев брав участь у трьох виставках тієї групи в Кракові в роках 1933—1935, опісля в шостій і восьмій експозиції АНУМ у Львові, в ретроспективній виставці з нагоди ювілею Національного Музею в 1935 р., та в обласній виставці Стрийщини 1941 р. З малярських праць Іванцева відомі «Дністер біля Деляви» й «Ловля риб при смолоскипах», в яких, попри вибагливу техніку виявляється нахил мистця до пуантилізму.

Мирослав Радиш, народжений 1910 в Ілинцях, окр. Снятин, син Дмитра й Анни. Почав студіювати мистецтво в Познані, відтак перенісся до Вільни, де студіював далі малярство в рр. 1937—39 на відділі мистецтв у тамошньому університеті. З вибухом другої світової війни й зайняттям Львова німцями, Радиш був заангажований до тамошнього театру під керівництвом Вол. Блавацького, як декоратор. Театральна декорація — по своїй суті, — це одна з найтрудніших ділянок у малярстві, яку без перебільшення можна назвати монументальною творчістю. Вона охоплює багато складових елементів таких, як досконале опанування пейзажу, докладне відчуття про-

Із зб. В. Кравцева

Із зб. Д. Горняткевича
О. Р. Сорохтей «Автокариатура»

О. Р. Сорохтей
«Проф. Іван Боберський»

стірних явищ, архітектури та знання костюмології. Радиш вив'язувався якнайкраще зі свого завдання, про що свідчили похвальні рецензії тогочасної львівської преси. Він оформив тоді багато декорацій для опери, опереток, драм та для балету. На жаль через бурхливе лихоліття не вдалося зберегти всі ці проекти, ані навіть світлин тих проектів, але судячи по творчих задумах мистця і вимогах, які він ставив до себе, їхній рівень мусів бути високий.

З переїздом до ЗСА Радиш звернув свою увагу на новий довколишній світ — на Нью Йорк з його велетенськими спорудами, на рвучке темпо життя і намагався відтворити це в своїх образах. Але згадана тематика довго його не захоплювала; незабаром він знову повернувся до етюдів з природи — до краєвидів, дерев, піль і квітів. На творчості Радиша не позначилися сторонні впливи, він не піддався навіть технічним засобам своїх педагогів, не наслідував їх. Радиш залишався вірним тільки природі, відтворюючи її живо й вірно, без ідеалізації, без прикрашування. Слушно висловився про творчість Радиша Вадим Лесич, що його образи виявляють уривані удари його серця, прискішене темпо життя, але й відчуття, що отсе життя вже небавом скінчиться й тому мистець хотів би ще якнайбільше створити. Радиш помер несподівано 1956 р. у Нью Йорку.

Його дружина Оксана з Міяковських видала в десятиліття смерти її чоловіка, багато ілюстровану монографію про цього мистця зі статтями таких відомих авторів як: Василь Барка, Микола Бутович, Володимир Кивелюк,

Ігор Костецький, Антін Малюца, Наталія Пазуняк, Юрій Соловій і Володимир Ласовський. Це був сповнений глибокого пієтизму вінок на могилу видатного мистця.

Михайло Зорій, народжений 1912 р. в Станиславові. Зорій починав свій мистецький вишкіл від приватної школи Альфреда Терлецького в Кракові; згодом був прийнятий до тамошньої Академії мистецтв, після повного закінчення студій він присвятився церковному малярству, виконав між іншими поліхромію каплиці ОО. Редемптористів в Станиславові.

До мистецької богеми Станиславова належав також радник скарбової дирекції Лев Чачковський, нар. 1867 р. Познайомившись ближче зі мною, він відкрив мені свою драму: ще в молодому віці мріяв про мистецькі студії, але його мати не погоджувалася на це. Він справді пішов накиненою йому дорогою, але вперта жадоба вчитися малярства не покидала його. Врешті постановив дослужитися емеритури, щоб на дозвіллі зреалізувати свою мрію з молодих літ, тому й запропонував мені, щоб я давав йому лекції малярства. Його бажання, а ще більше його довір'я до мене мали переконливу силу й я радо погодився. Мій шановний учень виявився зі самого початку навчання талановитим і бистрим елевом та робив значні поступи. В часі лекцій я присвячував — самозрозуміло — чимало уваги також історії мистецтва й може саме це спонукало його після одного року науки перейти в ділянку археології. Незабаром став активно працювати на новому полі, досліджуючи терени Звенигороду, Белза, Теревовлі та виготовив докладні карти цих районів. В міжчасі він розгортав і філянтропійну діяльність, допомагаючи матеріально біднішим студентам, до яких належали студенти медицини Умриш та Михайло Зорій, студент краківської Академії мистецтв. Радник Чачковський помер 1933 р. на 66 році свого життя.

Подані тут біографічні дані про мистців Станиславівщини є нерівномірно трактовані, залежно від джерельного матеріалу, який можна було в наших умовах призбирати. Але й про інших мистців, яким залишено в нашому огляді небагато місця, в майбутньому можуть відкритися нові факти, які будуть відповідно наświetлені. Одне певне, що Станиславівщина вже прославилася такими іменами, як Модест Сосенко, Осип Сорохтей та Мирослав Радиш, які зайняли в історії українського мистецтва заслужені місця.

*

Від редакції:

Надрукований тут огляд проф. Дам'яна Горняткевича доповнюємо короткими довідками про двох видатних станиславівських скульпторів — Михайла Бринського і Григорія Крука, як також про самого ж автора, зв'язаного певним періодом своєї мистецької діяльності із Станиславоном:

Михайло Бринський, народжений 1883 р. в с. Долина, Товмацького повіту, студіював у мистецько-промисловій школі в Закопаному, у Відні та в празькій Академії мистецтв у проф. Штурса й Шпанієля, скульптор-монументаліст. Автор пам'ятників поляглим у Німецькому Яблінному, робітникам у Відні, Шевченкові у Харкові й ряду портретів. Одержав другу премію за проєкт пам'ятника Шевченкові в Харкові. Помер 1957 р.

Григорій Крук, народжений 1911 р. в селі Братишів, Товмацького повіту. Вчився спершу в школі деревного промислу в Станиславові, опісля в краківській Академії мистецтв у проф. Ксаверія Дуніковського та в Академіях Берліну й Риму. Автор багатьох скульптур і пам'ятників, між іншими українським виселенцям у Гмюнді. Живе й працює від 1945 р. у Мюнхені. Його творчість висвітлена в монографії п. з. «Крук, Павлось, Мухин» та в окремій монографії, виданій 1969 р. в Мюнхені. Спогад Г. Крука про його роки навчання у Станиславові вміщений у цьому збірнику.

Дам'ян Горняткевич мистецтвознавець і маляр, автор статей у нашому збірнику нар. 1892 року, абсолювент Академії мистецтв у Кракові, завершив свої мистецькі студії в Дрездені й Мюнхені. Виконав розписи: каплиці СС. Назаретанок у Кракові, церков в Угнові, Немирові й у Вороблячині, портретист і пейзажист. До його наукових праць належать: огляд пам'яток українського середньовічного малярства на землях Польщі, малярська творчість Т. Шевченка, студія про українське народне мистецтво (з'ясована в Енциклопедії Українознавства), Українські мистці в автобіографіях; колекціонер творів українського народного мистецтва.

МАЛЯР І КАРИКАТУРИСТ — О. Р. СОРОХТЕЙ

Народився Осип Роман Сорохтей 1889 року в селі Баранчичах, Самбірського повіту в Західній Україні. Батько був українець, мати полькою, латинничками були й сестри Марійка і Казя.

Переїхавши з батьками до Станиславова, Осип закінчив 1904 року шість клас народної й виділової школи та перейшов до державної чоловічої вчительської семінарії.

Познайомившись з Осипом, я подружив із ним і з його товаришами Антоном Баландюком і Михайлом Шкабрієм і часто відвідував Сорохтеїв разом із Франем Андрусевичем та Івасем Полотнюком. Так завівся вдома у Сорохтеїв український дух і з ним розговірна українська мова. Їхню матір рідко заставали ми під час наших відвідин, бо — після смерті чоловіка — вона тяжко працювала.

Приблизно 1907 року, я і Франьо Андрусевич, організуючи низку «тайних кружків» середньошкільної молоді, задумали заснувати також артистичний кружок. Приятелюючи з Осипом, втягнули і його в члени кружка. Одним із наших зайнят'є були змагання в малюванні історичних портретів, між ними й сотника Івана Гонти.

Правдоподібно, під впливом своїх товаришів і друзів Осип став не тільки сам свідомим українцем, але стали активними українками також його сестри. Молодша з них була вивезена до Києва під час першої російської окупації Станиславова.

Бувши учнем учительської семінарії, Осип не надто прикладався до шкільної науки. І в школі, під час навчання, і поза школою займався майже виключно улюбленим малярством і рисунням. Кожного четверга, замість до школи, мандрував на міську торговицю, щоб рисувати коней.

Не долюблюючи обов'язкових шкільних предметів, багато все ж таки читав. Улюбленими його авторами були Юліюш Словацький і Василь Стефаник. Часто зрисував у своєму альбомі головних героїв цих авторів. Захоплювався також темами з античної мітології, малюючи фантастичні постаті античного світу, усяких лісових божків та фавнів. Не мавши грошей, щоб купити дорожчі олійні фарби, задовольнявся тими, що були під рукою і що їх легко було роздобути.

Учительської семінарії не закінчив матурою. По трьох роках навчання, ідучи за прикладом свого товариша поляка Журавського, виїхав до Кракова й записався спершу до школи мистецького промислу. Вибувши в ній три роки, перейшов до краківської Академії Мистецтв, при чому заробляв на прожиток також малярською працею.

З вибухом Першої світової війни в серпні 1914 зголосився до УСС і відразу попав до Артистичної Горстки — що створилася там з молодих пись-

менників, музиків і малярів. Перебуваючи в рядах УСС, почав творити карикатури видатніших вояків і стрільців. Появлялися вони в годішніх гумористичних журналах і збірниках. Незабаром здобув славу, як чудовий карикатурист. Рисунок виходив у нього перфектний, увіразнюючи характер зарисовуваних постатей.

Після закінчення Першої світової війни повернувся до Станиславова, але незабаром виїхав знову до Кракова, щоб завершити студії в тамешній Академії Мистецтв. Здобув патент артиста-майлра 1920 року.

В 1920—1926 роках працював Сорохтей учителем рисунків у другій державній гімназії у Станиславові. Була перервана ця праця перенесенням до провінційної «діри», якою був у той час маленький Снятин. Сталося це «за кару», бо Сорохтей посмів помістити в журналі «Зиз» карикатуру на популярного в той час директора і згодом шкільного інспектора д-ра М. Сабата. У снятині довелося Сорохтеєві перебути до 1929 року, коли привернено його знову на працю до Станиславова і то в державній Українській Гімназії. Працював далі учителем рисунків до 1940 року. В тому часі створив свою мабуть єдину більшу композицію — «Зняття з хреста» для духовної семінарії за зразком відомої картини Рубенса.

Знаний був О. Р. Сорохтей, як замкнутий у собі мистець-анакорет, що кохався у власних малюнках, безупину поправляв їх, творив виключно для себе, не любив нічого продавати.

Під час советської окупації опинився, позбавлений будь-яких творчих можливостей, у 10-річній середній школі знову у Снятині, де жила його дружина з роду Карп'юків, також видатна мисткиня-майлрка, член АНУМ, разом із їхніми двома дітьми.

В листопаді 1941 року, в час німецької окупації, прибув знову до Станиславова, сподіваючися стати на працю в Українській Гімназії. Несподівано, вночі з 27 на 28 листопада 1941 помер на удар серця в одній із станиславівських гостинниць, подібно, як колись, 1909 року, видатний український композитор — Денис Січинський.

*Григорій Крук: «Відпочинок на жнивах у Братишєві»
(Різьба з бронзи, 1971 р., присвячена сестрі Марії)*

З МОЛОДИХ РОКІВ У СТАНИСЛАВОВІ

Присвячую Олі Шкляр Лукасевич

Якою радістю було для деяких сільських дітей покидати село і їхати на дальшу науку до Станиславова.

Моє село Братишів — між Товмачем і Нижневом — мало вже свою інтелігенцію.

Зі Станиславова приїжджали на вакації доктори, фармацевти, банкові урядники тощо. Вони були захопотою для селян посилати дітей до школи, щоб стати «паном» і позбутися тяжкої і непоплатної праці на ріллі.

Після закінчення п'ятої кляси народної школи в Нижневі, мій учитель, Василь Лукасевич, завіз мене вперше до Станиславова до школи деревного промислу.

В гімназії не було місця, а оплата в школі й кошти на утримання були такі великі, що мій батько не був спроможний платити. Радість моєї мами, що з мене буде священик чи хоч би сільський вчитель, скоро розвіялася. В. Лукасевич потішав моїх батьків, пригадував великого ремісника Северина Снігуровича, що жив у моєму селі: без гімназії і високої освіти він був для багатьох інтелігентів добрим прикладом до наслідування.

В Станиславові примістили мене в ремісничій бурсі, що її основником був вище згаданий Северин Снігурович. Це була людина великого формату, тому і не диво, що він втішався серед чужих і своїх великою пошаною. Він же дбав про доріст і виховання українських ремісників.

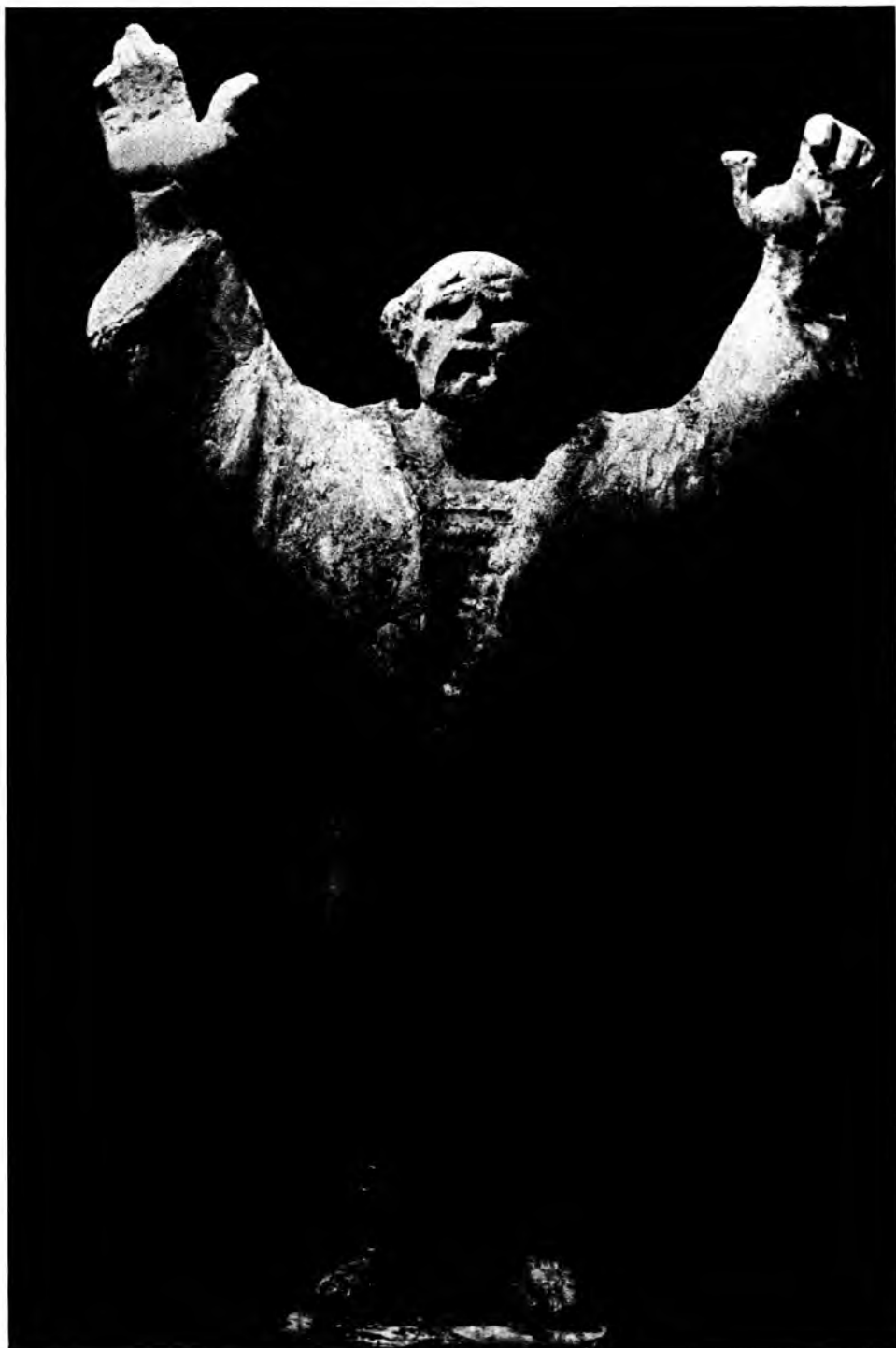
Управителем бурси для гімназійної молоді і ремісників був гімназійний учитель Дмитро Ліськевич. Людина великої культури і зрозуміння для молоді.

В будинку бурси на першому поверсі було приміщення для ремісників. Це була одна велика кімната, а решта кімнат — це було приміщення для української жіночої гімназії. На долині в подвір'ю була харчівня для студентів.

В бурсі, в моїй кімнаті на першому поверсі, жило 10—12 осіб. Це були ученики шевства, кравецтва, бляхарства. В куті кімнати стояло ліжко симпатичного, завжди веселого продавця з Центросоюзу — на ім'я Мірко Старицький, син дяка, який пізніше став славним співаком.

Моя школа деревного промислу містилася при вул. Кілінського. В ній було три відділи: різьбарський, столярський і токарський.

Учителі були всі поляки, крім директора українця Євстахія Мироновича з Яремча.

*Григорій Круг: «Розстріл перед жидівською синагогою в Станиславові 1945 р.»
(Різьба присвячена війтові Гундякові з Микуличина)*

Вже в перших днях науки я пізнав старших учнів українців з довколишніх сіл. Деякі з них почали агітувати мене, щоб я став комуністом.

Перша лекція поза школою — це було читання книжечки «Павуки і мухи». Зміст цієї книжечки з'ясував, що буржуї і капіталісти закидають свої сіті на селян і робітників, неначе павуки на мухи, з яких пізніше висисають кров.

В школі деякі учителі-поляки ставились до української сільської молоді з погордою. Часто на лекції було чути іронічну заувагу: «Ти, дурний Іване! Коли вивчиш допливи Вісли?»

Культурним і релігійним центром Станиславова була величава катедра, в якій я слухав не раз палкі патріотичні проповіді о. Фіголя. Напроти Духовної Семінарії була палата єпископа Григорія Хомишина, далі українська гімназія, театр ім. Тобілевича, українські книгарні, в яких можна було в той час крім книжок купувати тодішні, здебільшого львівські журнали і газети.

З господарських установ були мені відомі Центросоюз, Народна Торгівля, Український Банк, друкарня Данкевича, ну й робітня церковних риз на першому поверсі в готелі Варшава із двома красунями, які шили фелони.

З усіх інституцій найбільше полюбив я театр. В ньому я відчув красу української мови, почав знайомитися з українською літературою. Найбільшим клопотом кожної суботи було придбати гроші на закуп білету. А коли роздобув гроші хоч на «стояче місце», так зв. контрамарку, тоді вже не йшов, а майже летів понад дахи домів до театру, повний радості й очікування, неначе янгол в картинах Шаґала. В театрі при затемненій залі вже сама проба поодиноких іструментів давала мені велику насолоду. Пробний звук кларнетів, трубок та інших іструментів нагадували мені сільське подвір'я вполудне, коли-то господиня виносила повне решето корму для дробу. Тоді вчувався голос гусей, качок, курей — це були сольові кларнети, а на кінець контрабас — це був голос бика в стайні.

По такій моїй музичній уяві гасло світло, а на підвищенні появлявся диригент Барнич з чорною чародійною паличкою... Після оплесків — на знак чародійної палички з оркестри сипалася хвиля легкої музики. Далі відкривалася куртина й на сцену виходив незабутній Давидович, співаючи привіт для хрунів і перекинчиків, що переходили на польське, змінюючи метрику задля посад, щоб мати вигідне життя. Поведінку таких людей натавровували із сцени піснями такого змісту:

Непевний нині світ і доля невесела,
Вчора ще до церкви йшов,
А нині до костела.
Непевний нині світ й не знає, як буде далі,
Сьогодні ти вільний, як птах,
А завтра в криміналі.

Остання пісня була присвячена гімназістам, що їх польська поліція часто арештувала за бойкот польських національних свят.

Високий рівень театрального мистецтва здобував собі великий успіх не тільки серед своїх, але і чужих. Поляки і також жиди вітали гру артистів з великим ентузіазмом.

Одного дня вчитель Франчук з мого відділу викликав мене до себе і радив мені покинути відділ різьби, бо він не бачить в мені здібностей в цій

*Григорій Крук: Евакуація німцями жидів
з Товмача до Станиславова 1944—1945 р.*

ділянці. Порада професора мені дуже заболіла. Тоді я перейшов на столярський відділ, між самих комуністів. Самотній моральний відпочинок і радість до життя я відчував далі в театрі. Чудова гра артистів робила з мене їхнім невіддільним і переносила мою увагу з дійсності в інший світ. Навіть під час праці в школі переслідував мене дзвінкий голос геніального артиста Блавацького в деклямації поезії П. Тичини — «На майдані коло церкви» або ж рецитація «Скорбної Матері» Тичини у виконанні Лесі Кривіцької.

*

Час науки і перебування в Станиславові скоро минув.

В 1931 році я попрощав Станиславів з дипломом доброго столяра на довгі-довгі роки, мандруючи далеко в чужий світ.

*

В Берліні 1944—45 рр. в Академії Мистецтва мій товариш скульптор, маючи коротку відпустку з фронту, при зустрічі зі мною обняв мене і сказав: «Я пізнав твою батьківщину Україну. Будь на неї гордим. А твої земляки є вундербар! А ми, німці?» По короткій мовчанці сказав: «Мені соромно перед тобою». Оглянувшись, чи хто не підслуховує, промовив півголосом: «З України робимо відступ. Війну програємо на цілого. Якщо бажаєш відвідати твою батьківщину і рідних, то їдь, бо за якийсь час може бути запізно».

Я постановив виїхати, хоч виїзд був суворо заборонений гестапом і майже безнадійний. Всі труднощі щодо цього годі описати. Тільки моє велике хотіння і міцна віра вможливили неможливе. Нарешті по довгих, довгих роках скитання і воєнного лихоліття сиджу в поїзді і їду до Станиславова, до Братишева, до рідного села, до батьків — до Мамаї, до Тата.

Минаю Краків, зближається Львів. У Львові змусив мене висісти плякат українського театру, в якому покійний Блавацький виступав у головній ролі у виставі Шекспірового «Гамлета», що відбувалася на тлі гарних декорацій М. Радиша.

Нарешті я в Станиславові на двірці. Місто моєї молодости і перше привітання. На двірці натовп людей з бесагами, переважно гуцули, які їдуть шукати куска хліба. Поліція з нагаями і зі злочинними псами тровить людей, які входять до переповнених вагонів. Мені було соромно всідати до вагонів, які були вільні, призначені для німців. У моєму вагоні, до якого всіх гуцул з бесагами, поліцейний пес скочив на нього і вирвав зубами майже пів щоки. Я витягнув хустинку і почав йому здержувати кров зі щоки, а його заплакані з болю очі несподівано глянули ласкаво на мене. Це було моє привітання. Це був момент, коли я запрагнув стати на хвилину озброєним вояком.

В місті обличчя мешканців сумні. Дві жорстокі окупації принесли жителям голод, страх, безнадійність, розстріли... Це вже не був той Станиславів, що його я полюбив і виніс з нього дорогий спомин з моєї першої молодости.

МУЗИЧНЕ ЖИТТЯ СТАНИСЛАВОВА

По Львові і Перемишлі Станиславів відіграв також немалу роллю у розвитку музичного життя Західньо-українських Земель. Головним мотом цього життя були хорві товариства, в яких скупчувалися одиниці, що цікавилися музикою та бажали причинитися до росту співочих чи загальному музичних організацій. Перше хорове товариство, якому дано назву «Боян» на спогад про «віщого Бояна» зі «Слова о полку Ігоревім», було засноване у Львові 1891 року, за ініціативою гуртка співолюбів, серед яких були такі визначні одиниці, як проф. Володимир Шухевич, визначний етнограф, чи проф. Наталь Вахнянин, композитор і організатор музичного життя. У слід за Львовом почали поставати хорві товариства «Бояни» і в інших містах Галичини, створився також «Боян» у Станиславові 1894 р.

Першим головою Бояна був поштовий урядовець Ромуальд Зарицький, великий любитель музичної справи, редактор і видавець «Музичного Календаря», першого й одинокого того рода альманаха в Україні, де крім календарної частини, були статті на музичні теми та огляд музичного життя в Україні. Появилось цього альманаха мабуть тільки три річники. Немало причинився для розвитку «Бояна» також Євген Якубович, банковий урядовець, та Іван Біликовський (1846—1922) учитель в карному заведенні «на Діброві» та композитор популярних хорових творів як «Гамалія», «Многая літа» та обробіток українських народних пісень. Найбільше причинився для розвитку діяльності Станиславівського «Бояна» Денис Січинський (1865—1909), який частину свого життя прожив у Станиславові. Був не тільки диригентом хору, він засоблював його своїми творами, був редактором музичних творів, що появились у видавництві «Бояна», яке він заснував і провадив при співпраці Якубовича, як адміністратора. У цьому видавництві появились твори Січинського («Дніпро реве» і «Лічу в неволі» для міш. хорів з форт., «Непереглядною юрбою», «Пісне моя», «Не пора»), але також 12 пісень для чоловічого хору Сидора Воробкевича, 7-ма симфонія М. Вербицького в форт. укладі та деякі твори О. Нижанківського і Кумановського.

Січинський заснував при «Бояні» музичну школу, яку по його смерті провадив Василь Безкоровайний, що був деякий час гімназійним учителем у Станиславові. Безкоровайний був також диригентом «Бояна», а по його виїзді зі Станиславова, диригентом був Іван Смолинський, гімназійний учитель, що за студентських часів був диригентом студентського хору «Бендурист» у Львові. Як усі хори «Бояна» на терені Галичини так і Станиславівський «Боян» в основі був мішаним хором, але, якщо виникала потреба, міг виступати як жіночий чи чоловічий хор, маючи для цього повний голосовий склад. Боян причинився також для розвитку музичного життя і в Станиславівщині, допомагаючи засновувати хори в містечках і селах та засоблюючи їх хоровими творами зі своєї, доволі багатой, бібліо-

Фото із зб. Т. з Лепких Юзвякової

Ювілейний концерт у 35-ліття Станиславівського Бояна в суботу 4 лютого 1931 року. Стоять з лівого боку голова «Бояна» проф. Микола Лепкий, диригент проф. Іван Смолинський, акад. Філярет Колесса, композитор Василь Барвінський, композитор Микола Колесса та ін.

теки. Хор виступав у всіх національних святкуваннях, вітав Миколу Лисенка з нагоди його приїзду до Станиславова у 1903 році, а крім цього давав щорічно свої «статутіві» концерти, на яких виконував не тільки твори української музичної літератури, але і чужої, як Мендельсона, Шумана, Гріга та інших. Щорічно у Велику п'ятницю співав хор у катедральній церкві псалми.

Коли я прибув у Станиславів наприкінці 1920 року, диригентом Бояна був Іван Смолинський, а головою судовий радник Євген Барановський. Співанки хору відбувалися в малій залі «Народного Дому» при вул. Голуховського ч. 20 і на співанках заля була заповнена хористами. Був це вияв національної свідомости, чи може реакції на окупацію наших земель поляками і бажання працювати для своєї громади. Але, як звичайно, солом'яний вогонь у нас скоро пригасає, так було і з нашими хористами. Число хористів з року-на-рік маліло і коли польська шкільна влада перенесла Смолинського на західні землі Польщі, а мене вибрав хор диригентом, тяжко було допроситися хористів, щоб приходили на співанки.

Ситуація дещо поправилася, коли до Станиславова прибув д-р Іван Кутинський, кол. активний член студентського хору в Празі. Він зумів оживити хористів і «Боян» почав знову систематичну хорову працю, влаштовуючи між іншими концерт в шану письменника Богдана Лепкого, чи спільний концерт з львівським чоловічим хором «Сурма». Диригентом хору був у тому часі Іван Недільський, що прибув у Станиславів, як учитель музики в польських гімназіях, а головою «Бояна» гімн. професор Олександр Бойцун.

Треба ще згадати, що за австрійських часів, диригентом хору був Денис Січинський, хор виступав при співучасті військової симфонічної оркестри і Січинський інструментував для цих виступів свої твори, як «Лічу в неволі», «Дніпро реве», «Минули літа молодії».

Після окупації Галичини Польщею, багато студентської молоді, бойкуючи польський університет у Львові, перебувало в Станиславові і це дало спонуку створити чоловічий хор «Думка», який завдяки організаційному хистові Леонтія Крушельницького і під його вмільм проводом як диригента, вибився в короткому часі на передове місце між галицькими чоловічими хорами. Був ще жіночий хор, який заснував Євген Шепарович, емеритований урядовець. В ньому співали дівчата, домашні помічниці (слуги). І цей хор влаштовував свої невеликі імпрези та здобув признання за свою працю. Хор був у чоловічій гімназії, з якого вийшли у світ знані тепер на американському терені диригенти Євген Садовський і Роман Степаняк. Добрий хор мала також вчительська семінарія СС. Василянок, який провадили у різних роках пані Софія Левицька-Замора, Ілярій Козак і Ярослав Барнич. Церковного співу в духовній семінарії вчив добрий знавець церковної музики, прокуратор Поврозник, а згодом проф. Я. Барнич.

Були хори і по містах та селах Станиславівщини, але зібрати тепер відомості про їхню працю мені не вдалося, за малими винятками. В селі Павелче заснував і провадив чоловічий хор місцевий парох о. Стефанович. Цей хор співав в часі Богослужб у церкві і також виступав на різних національних святкуваннях у своєму селі, як також у сусідніх селах, а навіть у Станиславові. В Богородчанському повіті були хори в селах: Саджава, Ляхівці, Похівка, Горохолина (два хори), Скобичівка і Грабовець. В Похівці перебував студент Кирило Твердохліб, добрий диригент і ентузіаст хорового співу. Він провадив хор не тільки у своєму селі, але мандрував по сусідніх селах і вишколював хори, а навіть одного року влаштував

Фото із зб. Ст. Бриндзєя

Хор «Думка» у Станіславові: мр. Леонтій Крушельницький, д-р Іван Кутинський, Ярослав Федів, Пусьо Крушельницький, Кардаш, Володимир Реннер, Рудольф Лудзак, Юзьо Крушельницький, Степан Бриндзєй та інші

змагання хорів Богородчанського повіту в Богородчанах. Добрий хор був у місті Надвірна, який провадили в різному часі д-р М. Николайчук, інж. Д. Цибрівський і парох о. І. Луцик. Усі ті хори існували при читальнях «Просвіта». В Надвірній провадила школу фортепіанової гри дружина інж. Цибрівського, пані Наталка Кміцикевич-Цибрівська, добра піяністка, абсольвентка віденської консерваторії.

Як я вже згадував, Станіславівський «Боян» провадив також музичну школу. В часі мого прибуття до Станіславова у цій школі вчили гри на фортепіані Софія Левицька-Замора, Степанія Мішкевич, а гри на скрипці урядовець дирекції залізниць Гакер (жид). Пані Замора вчила також сольового співу. Я піддав думку, щоб цю школу перетворити на філію львівського Музичного Інституту ім. М. Лисенка. Після переговорів з централею у Львові, львівське Музичне Товариство, як власник Музичного Інституту, погодилося на цей плян і в Станіславові засновано спершу філію львівського Музичного Товариства, яка перейняла опіку над музичною школою, що дістала назву: «Вищий Музичний Інститут ім. Миколи Лисенка, філія в Станіславові». Так постала перша філія Музичного Інституту і згодом постали філії і в інших, більших містах Галичини. Головою філії Музичного Інституту збори вибрали прокуратора Григорія Онуферка, що живо цікавився музичним життям, а мене призначено його директором. Учительський склад у першому шкільному році 1921/22 був такий: клясу фортепіану провадили пані С. Левицька-Замора і С. Мішкевич, клясу сольоспіву С. Левицька-Замора, клясу скрипки Омелян Вислоцький, урядовець дирекції залізниць, добрий скрипак і педагог, колишній учень О. Шевчика. Я вчив теоретичних предметів і гри на духових інструментах. Інститут примістився в Народному Домі, користуючись кімнатами казинового товариства «Бесіда». У першому році вписалося до Інституту велике число учнів (понад 150), між ними кількоро жидів. Навчання в Інституті провадилося за плянами львівської централі, на піврічні та річні іспити приїздив

делегат централі інспектор Інститутів д-р С. Людкевич, або директор центрального Інституту В. Барвінський, чи інший учитель централі, як делегат. З часом прибували нові учителі. У 1922 році пані Замора виїхала до свого чоловіка в Полтаву, а на її місце прийшла Галя Лагодинська, яка по закінченні музичних студій у Відні вернулася в Галичину. До науки сольо-співу запрошено колишнього оперного соліста Іляріона Козака, на другого учителя скрипки прийшов В. Рівний, що вернувся був з російського полону, як вояк австрійської армії. Він заснував при Інституті малу камерну оркестру, яка виступала на шкільних концертах. На учителя віолончелі запрошено Івана Недільського, який закінчив студії в Берліні і дістав працю як учитель музики в польській гімназії. З виїздом В. Рівного, науку гри на скрипці провадив старший учень проф. О. Вислоцького (як його асистент) Богдан Гамота, а по його виїзді запрошено на учителя Івана Сенковича, дуже доброго скрипаля, абсолювента берлінської Музичної Академії. При Інституті постав струнний квартет спершу в складі: 1-ша скрипка О. Вислоцький, 2-га В. Вислоцький (син), альтівка Гайнц (учитель німецької школи), чельо І. Недільський. Згодом склад квартету змінювався, бо Гайнцові заборонила польська шкільна влада грати в українському квартеті і на альтівці грав О. Вислоцький, а першу скрипку перебрав І. Сенкевич. Другу скрипку грав В. Вислоцький, а пізніше учениця Сенкевича панна Марта Харківська. Квартет виступав також на концертах, а одного року виконав у Велику П'ятницю в місцевій катедрі Гайдна «Сім слів на Хресті».

По виїзді Г. Лагодинської до Дрогобича учили в класі фортепіяну крім пані Мішкевич-Крижанівської п-на Олександра Княгиницька, Тетяна Лепківна (абсолювентка Муз. Інституту), Роман Сімович (від 1933 р.), а по його виїзді у Львів Дарія Колесса. Тому, що я в 1933 році з родинних причин замешкав у містечку Тисьмениця і доїздив до праці в гімназії в Станиславові залізницею, управу Муз. Інституту передав проф. І. Недільському, який провадив Інститут, аж до приходу большевиків у 1939 році. У міжчасі число учнів маліло і з причини грошевої скрути в батьків, і також

Фото із зб. О. Піцка

Хор «Думка» у Станиславові в травні 1942 року. Посередні — диригент проф. Микола Колесса, поруч проф. Антін Княжинський

конкуренції двох польських музичних шкіл: консерваторії ім. Монюшки і муз. школи ім. Шопена під управою Штадлера. Дещо піднеслося число учнів на початку тридцятих років, коли польська влада звертала своїм урядовцям, батькам учнів, що вчилися в приватних школах, оплату за навчання. Музичний Інститут, по провірці інспектором з Міністерства у Варшаві, дістав право державних шкіл, а радше так зване право прилюдности і зворотн. оплат за дітей державних урядовців.

Серед учнів Інституту було багато талановитих, які згодом доповняли ряди кваліфікованих учителів чи виконавців. В класі сольоспіву були добрі кандидатки на солістів Г. Аксентівна, Кратівна, Трачівна (гарної краси альт), яких прізвища залишилися мені в пам'яті. Тут почав свої перші кроки Михайло Островерха, перед виїздом на дальші студії в Італію. З піяністів пам'ятаю ще Тетяну Лепківну, М. Вишницьку, Г. Ганчерюківну, Г. Поворозниківну, Ірену Сулімівну, які згодом присвятилися музико-педагогічній праці. Вишницьку і Ганчерюківну стрінула страшна доля, вони загинули як жертви гітлерівських медичних експериментів. Зі скрипалів визначалися пізніше Марко Лепкий, Марта Харківська, Ст. Круковський (поляк), Мирович. Також популярний тепер радянський композитор Кос-Анатольський (Анатоль Кос) був учнем станиславівського Музичного Інституту.

У Станиславів приїжджали з концертними виступами визначні наші солісти, як Модест Менцінський, Соломія і Анна Крушельницькі, Марія Сокіл, Михайло Голинський, Василь Тисяк, Роман Любінецький, Орест Руснак, піяністи Василь Барвінський, Тарас Шухевич, Антін Рудницький, Володимира Божейко, челісти: Богдан Бережницький і Христя Колесса.

Те все пишу з пам'яті, не одне вже призабулося, бо роки пройшли, тому буду вдячний, якщо хто зі Станиславівців доповнить ці мої спогади про музичне життя Станиславова і загалом Станиславівщини.

ДЕНИС СІЧИНСЬКИЙ — ЙОГО ТВОРЧІСТЬ І ЖИТТЯ

Промова виголошена у театрі в Станиславові на святочній краєвій академії з нагоди відкриття пам'ятника Денисові Січинському у травні 1943 року

Сьогоднішній день присвячено Денисові Січинському. На академії почуємо вибір із кращих творів цього українського композитора.

Обернім сторінку історії життя Галичини і спинімся на добі в якій жив і творив мистець. Це роки від 1888 до 1909. Пригадаймо собі настрої того часу, що його із добрячою усмішкою згадує найстарша генерація, часу довгих до самих стіп суконь, розмашистих вахлярів, широчезних капелюхів, обтислих чоловічих шлюсроків, високих штивних ковнірців, фраків з циліндрами, мистецьких пелерин і гордо закручених вусів.

Культура й цивілізація австрійського Відня позначилася була вже сильно на галицькій провінції. Та не без впливу на т. зв. русинів-українців були й сусіди — поляки. По домах нашої інтелігенції, крім Беговена, Шуберта і Ліста, молоді панночки грали із глибоким сантиментом ноктюрни Шопена, співали пісні Яна Галя і Монюшки. Часи ті не знали ні радіо, ні кіна. До великих атракцій належали виступи театрів чи то сталих чи мандрівних.

Галицькі українці саме відроджувалися. Поволі, але поступенно дозрівала національна свідомість. І вже тоді зустрічала українська громада численні перепони у своєму розвитку і з боку поляків, що держали у своїх руках австрійські адміністраційні уряди (славна доба графа Бадені) і з боку москвофілів, піддержуваних царськими грішми. Москвофільство в тих часах було сильне і мало в своїх руках численні товариства.

У 1890 рр. заснуються українцями-народовцями товариства для плекання музики й співу т. зв. «Бояни», до яких горнулася запальна народо-

Композитор Денис Січинський
(1865—1909)

вещка молодь гімназій (у характеристичних уніформах) й інтелігенція міст і довколишніх сіл та студентство. По більших містах Галичини: у Львові, Станиславові, Перемишлі, Коломиї, Тернополі почалися концерти. Музикальні, обдаровані гарними голосами галичани дійшли незабаром до гарних вислідів праці так, що 1891 року «Львівський Боян» відважився поїхати з концертом до чеської Праги, де зустрівся з ентузіастичним при-знанням серед високо музикальних слов'ян.

З кого складалося тоді українське громадянство? З темної селянської маси, з горстки ц. к. урядників й учителів та з дещо більшої громади священиків. Священики вели перед у культурно-політичним житті галицьких українців. Не зважаючи на те, вони жили в добрих взаєминах із польськими дідичами й шляхтою та не раз по домах говорили по-польськи. Дітей посилали до середніх шкіл а хто міг на університети до Львова чи Відня. Їхні доми були вогнищами товариського життя, що так гарно розцвітало при нагоді празників, тридневих весіль, свят і соборчиків. Амбіцією господинь було подавати вишукані страви, господарі ж дбали про добрі напої. Подекуди при особливих нагодах наймали кухарів, а на приходства заїздили гості в каретах із лакеями. Витворився своєрідний добрий тон, який в деяких домах задержався ще до сьогодні (1943 р. — ред.).

Коли провінційальна верхівка мала вже стиль свого життя, то міський елемент поволі старався витворити свій власний стиль, наслідуючи віденські зразки. Відвідувано каварні, створено кілька клубів. Опісля стягано людей на проби хорів чи аматорських театральних гуртків. Все це були початки великоміського життя, до яких тяжко привикав нащадок галицького священика. Його мрією залишалося далі село із великою плебанією, де пахла смачна правдива кава зі сметаною і бринчав розстроєний фортепіан, де залюблений гімназист, що приїхав на вакації, виспівував:

«Красна дівце, вір же мені
Чувственну пісню пою тобі.
Твоя рученька розкоші здрій,
Ти мнов владаєш, ям слуга твій».

Життя ц. к. урядовця чи то в намісництві чи штайрамті (податковому уряді) плило спокійно. Не каламутило його ніщо. Для розваги брався не один до громадської роботи. Рухливіші одиниці працювали багато по товариствах і принесли велику користь для загального добра. Їхня праця на народній ниві не була гонорована; а тим самим залежала від їхньої доброї волі і настрою. Ц. к. урядовець дивився прижмуреним оком на національні проблеми, а нагадавши собі про них при праці, співав із захопленням українсько-руську пісню «Мир вам браття всім приносим». Більш піднесений настрій був на баях, атракціях виїзної міри і значення. Дами і дівці пишалися в довгих білих сукнях, охолоджуючись вахлярами. Панове обов'язково мусіли бути у фраках, білі рукавиці і циліндер на голові належали до «шику». Обов'язком кавалерів було «обтанцьовувати» усіх пань і протягом ночі змінити кілька разів ковнірець.

Тихий сантимент, своєрідне старогалицьке «esprit» — елегія відчувається у творчості тогочасних поетів і музик, що вирости на тому тлі. Це подих романтики всуміш із щироукраїнською сердечністю. Цей легіт відчувається у одній із перших композицій Дениса Січинського на чоловічий хор до слів Іларіона Грабовича:

Коби я був пташкою, полетів бим гаєм,
життем бим ся тишив і горя не знав,

в калині усів бим над тихим ручаєм
і голосно пісню миленькій співав.

Коби я був рибков, я б в зеркалі чистім
гуляв би весело, на сонце дививсь,
і з хвилев ся мірив в леті своїм бистрім
а хтів би спочити, на дні би я вкривсь . . .»

Як ніжно співом передав композитор ці слова!

Це настрої доби Січинського — він же ж дитина українського салюну кінця ХІХ століття. Та все ж одне помітне: велика хвиля народовецького руху, що була від східної України Шевченка через музику Лисенка у галицьку провінцію і викресала могутній відгомін у творах Франка та й наших галицьких музик, пройшла дещо мимо Січинського. Він залишився салюновим галицьким композитором, якого в першу чергу зворушували і в яким будили натхнення його власні любовні переживання а далі його безвихідно-трагічне психічне положення — душна самота, вкінці туга за смертю. В такому тоні дібрані тексти до більшості творів Січинського:

Наприклад до слів І. Франка:

«Пісне, моя ти підстрелена пташко,
мусиш замовкнуть і ти;
годі ридати і плакати тяжко,
час нам зо сцени зійти!

Годі вглублятися у рану затрутую,
годі благать о любов,
з кожною строфою, з кожною нutoю
капає з серденька кров.

З кожною строфою, з кожною нutoю
слабшає відгомін твій,
пісне напоена горем-отрутою,
час вже тобі на спокій!

Або також до слів Франка:

«Як почувеш в ночі край свого вікна,
що щось плаче і хлипає важко,
не тривожся зовсім, не збавляй собі сна,
не дивися в той бік, моя пташко.

Се не є сирота, що без мами блука
ні голодний жебрак, моя зірко.
Се розпука моя, невтишима тоска.
се любов моя плаче так гірко!

Чи у «Finale» (слова Б. Лепкого):

«Розжалобилася душа
у смутках непомірних,
що збулась радості життя
і що опущена сама
йде по полях безмірних.

Йде в пізню осінь, сніг паде
і в сірій грязі тає,

ні тут, ні там, ніде — ніде —
ніхто — ніщо її не жде,
ніхто її не знає.

Довкола неї тишина
така, що дзвоном дзвонить,
така бліда, така німа,
що в ній ніщо-ніщо нема,
лиш смуток сльози ронить.

Лиш тихим шелестом на шлях
падуть листочки бідні,
як той знечев'я вбитий птах,
падуть зовсім отак-отак
надій листки послідні».

То знову із «Лічу в неволі» (слова Т. Шевченка):

«Немає слів, немає сльоз,
немає нічого;
нема навіть кругом тебе
Великого Бога!

Нема на що подивитись,
з ким поговорити!
Жить не хочеться на світі,
а сам мусиш жити!»

Сум, туга, розпука, апатія, нехіль до життя, загубленість — це основна нута творів Дениса Січинського, почавши від 1900 р. до смерті. Сумна, мольова мелодика із влучним гармонічним забарвленням віддає зміст слів і крає серце. Чому це так? Чи дійсно автор погідного «Коби» і «У гаю, гаю», грімкого «Дніпро реве» і любленої хорами «В'язанки з народних пісень» мусів піти цим меланхолійним шляхом? Чи інакше не міг розвинутися?

Відповідь на ці питання дає визначний галицький композитор Станіслав Людкевич у своїй статті про Січинського у «Ділі» з 1930 р. Там читаємо: «Життя і творчість Січинського є повні таких особливих парадоксально-жахливих картин, що вони повинні викликати у кожного свідомого українця рум'янець зворушень і встиду та остати раз на все п'ятном поличника для нашої нездарної суспільності, що у своїй превеликій стопроцентовій музикальності не могла і не може й досі забезпечити сяк так виносимої екзистенції якраз вицвітові цієї музикальності, що не може стати в житті нічим іншим, як тільки музиком-композитором та засуджує їх від ранньої молодости на повільну смерть».

І дійсно — коли Січинському доводилось боротися за гонорар за свої твори, коли мусів, не маючи з чого жити, безплатно працювати або коли часом діставав за пробу від приватної особи п'ять корон, чи коли жив на удержанні священника, що його на часок до себе пригорнув — то все це не було розв'язанням проблеми забезпечення екзистенції такої цінної одиниці. Не маючи постійно гроша, коли не раз і «на марку поштову не ставало», зданий на добру волю і ласку членів виділів а то й приватних людей, у постійній боротьбі із власною гордістю, попадав у глибокий песимізм. В листі до Вінцовського (справжнє прізвище композитора Ярославенка) із 23 серпня 1905 писав: «Не до писання чоловікові тоді, коли голоден та нема даху над головою». А у 1908 р. пише: «У мене не стало вже

Фото із зб. І. Ставничого

Проф. Антін Княжинський промовляє під час псвячення пам'ятника на могилі сл. п. композитора Дениса Січинського 23 травня 1943 року

ні енергії, ні сили, ні волі! За багато перетерпів та переболів я в життю, щоби життя могло ще мати для мене якунебудь принаду; знаю, що нічого доброго вже ніколи не діждусь, знаю, що молодість не вернеться, а лякаюсь старости та йдучої в парі з нею немочі!»

Мізерні були тоді наші галицькі обставини, мізерні й заробітки музика. Часом щось замовив театр, часом треба було переписати ноти, рідше гонорар за концерт, інколи лекції музики або праця над сільським хором. Вже це не вистачало Січинському на прожиток. Приходилося працювати у поляків, але і та праця урвалася після атентату Мирослава Січинського на цісарського намісника Галичини польського графа Андрея Потоцького.

Правда сучасники не раз намовляли Дениса Січинського, щоб взяв якусь посаду для забезпечення кусня хліба, а «вільні хвилі», щоб посвятив музшці. Та він, як чистокровний мистець, не міг ніяк до цього наломитися. Знаємо, що працював короткий час урядником у намісництві у Львові. Дістався туди зараз по матурі разом із співаком Йосифом Шиманським та Альфредом Будзиновським. Обидва з Шиманським почали їздити з концертами по провінції. Коли влада про це довідалась, звільнила їх з праці. З того часу Січинський вже більше не брав ніякої посади.

Перейдім до біографії Січинського:

Народився 1865 р. у Ключинцях, гусятинського повіту в сім'ї учителя. До шкіл ходив у Станиславові і в Тернополі. Гімназію закінчив у Тернополі. Вже змалку почав учитися гри на фортепіяні у проф. Льва Левицького а опісля у Вайгнера. Та найбільше навчив Січинського музика Володислав Вшелячинський. Він так захопився був здібним хлопцем, що давав йому безплатно лекції гри на фортепіяні і години теоретичних предметів. Вшелячинський дозволив Січинському користати зі своєї бібліотеки. В тому

часі написав Денис свої перші хорові і фортепіянові композиції, датовані рр. 1886 і 1887.

У 1887 р. працював Січинський коротко у Львові у намісництві, а опісля жив у Станіславові і в Коломиї, де писав твори на цитру. У 1888 постав хоровий твір «Коби» і сольоспівів «У гаю, гаю». Від 1888 до 1892 р. проживав Січинський переважно у Львові, де вчився композиції у відомого тоді професора Мікулього, ученика Шопена. Тоді постали «В'язанка з народних пісень» і «Дніпро реве». Обидва твори датовані р. 1892.

У 1893 році їде Січинський до Коломиї і там засновує хор «Боян». В 1894—95 роках перебуває знову у Львові, заробляючи на хліб лекціями і музичними роботами, а опісля рік у Перемишлі як диригент «Перемиського Бояна». В роках 1896 до 1898 працював капельмайстром духової оркестри в закладі фундації Скарбка у Драговижі. Тут вперше мусів компонувати для духової оркестри.

Від 1899 року, себто від 34 р. життя, жив майже постійно у Станіславові або в його околиці (у 1907 р. перебував якийсь час у Лапшині). У Станіславівщині розгорнув широку музичну діяльність: в 1899, 1900 рр. заложив сільські хори в Угорниках і Микитинцях біля Станіслава, а також у Вікторові коло Галича, де був гостем в о. Домбчевського. У Вікторові постало багато його менших творів й одна більша композиція: «Лічу в неволі» — кантата на хор з оркестрою до слів Шевченка.

У Станіславові саме в той час почало гарно розвиватися хорово-музичне життя. Воно концентрувалося у «Бояні», заснованім ще 1896 р. Тоді працювали завзято на музичному полі три ентузіясти співу: Ромуальд Зарицький, відомий як автор «Музичних календарів», далі голова «Бояна» Якубович і диригент Біликовський. Крім хору заснували вони ще й музичний кружок, драматичний гурток, і музичну школу. Небагато пізніше засновано у Станіславові при «Бояні» нотне видавництво, яке в короткому часі видало понад двадцять випусків, в тому кілька творів Січинського (хори, сольоспіви).

Як бачимо, Станіславів був тоді свого рода центром українського музичного життя Галичини. Виділ «Станіславівського Бояна» листувався із композитором Остапом Нижанківським, Йосифом Кишакевичем і Філаретом Колесою. Січинський був редактором видавництва.

Та гарний почин Ромуальда Зарицького і його товаришів не дав бажаних наслідків. І сам Денис Січинський не міг, як диригент «Бояна», довго витримати у Станіславові, а мусів їздити по селах, щоб якось прожити. Все ж у Станіславові постав його популярний збірник українських народних пісень для фортепіяну п. н. «Ще не вмерла Україна» і збірка коляд на фортепіан «Христос родився». Обидві збірки були видані Гасклером і Спілкою.

Січинський був залюблений кілька разів і сильно це переживав та одружитися не міг хочби тому, що він в розумінні тодішніх людей не був ніякою «партією». То ж свою тугу за родинним життям заспокоював він у товаристві рідні свого брата о. Емануїла Січинського, пароха Радча, коло Станіслава. Туди він їздив часто і там сам один у кімнаті при свічці писав не раз цілу ніч свої музичні твори.

Січинський любив товариство, любив і випити. Поза працею сходився із богомою і старався забути за свою гірку долю. Товаришили йому редактор Степан Чарнецький, Альфред Будзиновський, композитор Ярослав Вінц-

ковський-Ярославленко, співак Людвік Адам (професор консерваторії у Вільні) і багато інших.

Коли 1905 року Вінцковський зазнав у Львові видавничо нот «Горбан», Січинський почав йому посилати свої твори до друку. Там вийшли його «Лічу в неволі» а також відома збірка сольоспівів п. н. «Альбом пісень Січинського на голос з фортепіаном», 1908 р. До цієї збірки увійшли пісні: У гаю гаю, Скільки дум, Як почувеш в ночі, Не співайте мені, Фінале, Дума про Ничая, І золотої і дорогої, У мене був коханий рідний край, Із сліз моїх, І не питай мене, Бабине літо, Мені байдуже.

У 1906 р. написав Січинський симфонічну поему «На вічний сон». Ця цікава річ не була видана. 1907 року він пише «Минули літа молодії» — твір на мішаний хор із фортепіаном. У цьому ж році почав він працювати над оперою «Роксоляна» до слів Луцика, писаних москвофільським говором. На українську мову переклав текст опери Степан Чарнецький і Січинський komponував музику вже до українського тексту. На думку Чарнецького це лібретто було слабе.

Та Січинський захопився цією ідеєю і півтора року присвятив опері, зіструментував пролог, перший і другий акт. Третій акт написаний тільки в супроводі фортепіану. На час писання опери: від жовтня 1907 р. до серпня 1908 р. примістив Січинського у своїм домі о. Джулинський, парох Лапшина біля Бережан. Тяжко писалося Січинському цю оперу, не раз попадав він у крайню зневіру. Та все таки хотів її закінчити і побачити на сцені. Почалася мандрівка до Львова і Станиславова на переговори з українськими театрами. На жаль недуга і смерть не дозволили Січинському побачити на сцені свою одну оперу, найбільший його музичний твір. Виставили її українські театри аж 1912 р. у Львові, Коломиї і Тернополі, а Садовський ставив її у Києві. У Галичині інструментацію третього акту зладив Коссак а в Києві Воячек. Музично найцікавіший має бути пролог.

При кінці 1908 р. завважив Січинський в себе на карку рухому гульку, яка досить скоро росла. Треба було її оперувати. Та Січинський відкладав операцію, бо був дуже нервовий. Постепенно втрачає надію, що буде жити і 28 лютого 1909 р. пише завіщання. При кінці березня переноситься до Станиславова, щоб там — як сам пише — «вмирати». В останніх днях життя з гарячковим поспіхом викінчує «Колядки» і «Роксоляну». Чотири дні перед смертю не міг уже піднятися з постелі та й почав тратити пам'ять. Умирав у непривітнім жидівським готелі. Його приятелі Якубович і д-р Янович й інші знайомі робили заходи, щоб примістити хворого Дениса при якійсь родині. Але, заки це зреалізовано, Січинський 25 травня 1909 р. помер.

Поштова листівка із зб. М. Качмарської
Проект пам'ятника на могилі
композитора Дениса Січинського
(1865—1909). Відкриття пам'ятника
відбулося заходом Українського
Окружного Комітету 23 травня 1943
року після богослужень у катедрі
і на цвинтарі, над могилою Композитора.

Похороном занявся «Станиславівський Боян». Тіло Січинського перевезено з готелю до дому ч. 93 при вул. Казимирівській. Тут його покладено в чорну, дубову домовину, яку уставлено серед зелені, вазонів із цвітами та численних китиць на катафальку. В погідну днину, дня 27 травня почався сумний обряд. Вся станиславівська громада зібралася коло дому жалоби, щоб відпровадити композитора на вічний спочинок. Дев'ять священників із крилошанином о. Радкевичем на чолі відправило панахиду над домовиною. Опісля «Станиславівський Боян» відспівав під батугою Якубовича пісню «Тихий вітер», після чого похоронний похід перейшов вулицями міста в сторону кладовища. В часі походу співали похоронні пісні на переміну два хори «Станиславівський Боян» під управою проф. Білобрама і сільський хор з Микитинець під управою Грицишина. Над могилою виголосив прощальне слово проф. Микола Лепкий.

Так не стало бояна галицької землі — першого українського музики-професіоналіста Дениса Січинського. Та він exegit monumentum aere perennius — він залишив нам свою пісню — пісню безсмертну.

ЯРОСЛАВ БАРНИЧ: ЖИТТЯ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ

Ярослав Барнич народився 30-го вересня 1896 року, в родині вчителя, у Балинцях, біля Коломиї. Здобувачи середню освіту в коломиїській гімназії, обдарований музичним талантом, Ярослав із найраніших уже років живе у світі й для світу музики. Наука гри на скрипці у проф. Шнабеля чергується із співом у хорі свого батька-диригента, де юний «возлюбленик муз і грацій», співає альтом. Згодом цікавиться гімназійним хором і оркестрою, які веде його брат. У третій класі гімназії пробує крил до самостійного літання: з гімназійних товаришів організує оркестру, в якій деякі виконавці метричальним віком перевищують диригента. Коли драматичний гурток довбушівського містечка Печеніжина ставить оперету «Наталка-Полтавка», 13-річний диригент імпрези зветься Ярослав Барнич, Гірська романтика полонить молодого Ярослава. Час літніх ваканцій посвячує він мандрівкам в Карпати, де повними пригорщами збирає й вивчає гуцульський фолкльор.

Фото: Дарія Говикович
Ярослав Барнич

Після вибуху Першої Світової війни, 17-річний юнак зголошується у добровольці до Українських Січових Стрільців. Придільений до сотні Гутковського, що стояла тоді залогою міста Хуст на Закарпатті, молодий воєн-музика в швидкому чергуванні переживає калейдоскоп війни: Хуст, фронт, ранений... лікування в Чехії. Видужавши, в переїзді через Австрію, у жовтні 1915 року складає перед іспитовою комісією у Відні, гімназійний іспит зрілості.

Вернувшись до Коша УСС, включається до смичкового квартету УСС у складі: Михайло Гайворонський, Антін Баландюк, Роман Лесик і Ярослав Барнич. 1916 року приділяють Барнича до збірної станиці УСС у Львові під командою відомого мецената мистецтва д-р Михайла Волошина. У той час діяв у Львові Український Театр «Бесіда» що його акторський склад

творили частинно театральні майстри типу Рубчакової, Осиповичевої, Василя Коссака з дружиною й інших, а частинно аматори з рядів УСС, які повнили службу в Збірній Станиці (Демчишин, Новіна-Розлуцький, Банах, Степан Волинець й інші). Згодом до цього братства причвалав із Коша УСС і Йосип Гірняк. На диригента цього театру запрошено Ярослава Барнича . . .

У таких умовах молодому диригентові легко було дістати страх перед власною відвагою. Недобір у старшинській ранзі диригента супроти оркестрантів ще можна було полатати: перед сценічними виступами йому просто . . . давали мундир з вищою рангою (гл. Йосипа Гірняка «Театр моя школа», «Листи до Приятелів», чч. 1—2, 1966, стор. 31). Але ж евентуального недобору в знанні нічим не полатати. Якщо 21-річний диригент Барнич вдержав пробу, то це свідчить про його вроджений талант і про його муравлину працю над собою.

Першою оперою, якою він тоді диригував, була «Катерина» М. Аркаса, а праця над собою, яснішою мовою, означала студії у Вищому Інституті ім. Миколи Лисенка у Львові, де в диригента Львівської Опери, проф. Зуни, вчився він гри на скрипці й диригентури. Крім того брав лекції гри на фортепіані у пані Волошин, а в проф. В. Барвінського — гармонії.

Після розвалу Австрії бере він участь у Листопадовому Зриві і під час боїв попадає у польський полон. На інтервенцію польських музичних кіл Барнича звільняють із полону, але, як інтернованому, забороняють виходити з хати. Одначе цілий цей період часу заповнений інтенсивними музичними студіями, зокрема в ділянці інструментації. Матеріяли для цих студій та клясичні партитури постачає йому знайомий оркестрант міської опери.

Коли Польща окупувала Західню Україну, український театр у Львові відновлює свою діяльність, а Барнич знову вертається за пульт диригента. Рівночасно із цим він продовжує свої студії у Педагогічному Інституті Державної Консерваторії при вул. Хорущини у Львові. На підставі попередніх студій та праці в театрі 1923-го року зголошується до державного іспиту із музики й співу, який здає з відзначенням та одержує диплом вчителя музики й співу в середніх школах і вчительських семінаріях.

1924 року виїжджає до Ужгороду на Закарпатті, де займає становище музичного керівника опери й оперети в українському ужгородському театрі. Два роки пізніше виїжджає до Берліну, де доповнює й поглиблює студії диригентури на курсах «Стерншес Консерваторіум» у проф. Вільгельма Гросса. 1926 року вертається він у Галичину. Перший етап: Самбір. Тут працює продовж трьох років як учитель у жіночій учительській семінарії «Рідної Школи».

Рік 1929 приносить переїзд до Станиславова, з яким зв'язані довгі роки педагогічної, диригентської й композиторської праці Ярослава Барнича. У цьому місті швидко стає однією із найпопулярніших особистостей, не тільки в музичних, педагогічних і учнівських колах, але, загалом, серед населення цієї метрополії Підгір'я. Працює в багатьох, віддалених між собою школах, як Семінарія Сестер Василянок, жіноча гімназія УПТ, державна українська чоловіча гімназія, Музичний Інститут ім. М. Лисенка, польська Вища Музична Школа ім. Шопена. Через брак іншої транспортації Барнич став «професором на колесі». Ніхто не підрахував, скільки тисяч кілометрів зробив він на ровері за час свого 14-річного перебування в Стани-

славою. На доповнення цього перевантаженого реєстру зайнять музики-педагога треба згадати б ще його працю диригента в мішаному хорі «Боян» та виклади історії церковної музики і співу в станиславській Духовній Семінарії, починаючи з 1932 року.

Приблизно в тому часі найбільш напруженої професійної праці Ярослава Барнича народилась перша його оперета «Дівча з Маслосоюзу». Прем'єра у виконанні Театру ім. Тобілевича принесла великий успіх: люди прагнули чогось рідного й актуального і дістали бажане у виді цих ясних променів на тлі похмурих буднів підпольської політичної, господарської і всякої іншої безнадії.

1934 року появилась друга оперета Ярослава Барнича — «Шаріка». За ідею цієї оперети послужив творцеві факт відродження українських помалярщених душ, що під впливом перебування УСС на Закарпатті, верталися в річище стихії-боротьби за Україну. Прем'єрою «Шаріки» здобув театр ім. Тобілевича ще більший успіх. На домагання публіки «Шаріку» ставлено ще і ще раз. Коли до цього додати похвальні рецензії музикознавців, як Нестор Нижанківський і інші, кожен зрозуміє, чому «Шаріка» царювала на західно-українських сценах повних чотири роки і зійшла з них тільки тоді, коли її провідна ідея й тематика стали забороненим овочем у розумінні нових «визвольників» зі Сходу.

1936 рік у житті й творчості Я. Барнича позначився появою його нової оперети «Пригода в Черчі», а два роки пізніше наш композитор випустив останню свою оперету того періоду п. н. «Гуцулка Ксеня». Із прем'єрою «Гуцулки», до речі, вийшла трагікомедія, завдяки місцевій польській владі, гідна окремої оперети «Пригода в Косові». Невідомо, чи з випадкового перебування театру в тому гуцульському містечку, чи може з міркувань «віддати гуцулам, що гуцульське», прем'єра оперети «Гуцулка Ксеня» плянувалася у місті Косові.

Хронікар тих часів про цю подію пише: «... Уже напередодні вистави Косів облягали гуцули з довколишніх сіл і містечок. У день назначеної прем'єри Косів подобав на великий гуцульський табір. Проте вистава не відбулася. Поліція облягала театр і заборонила ставити оперету, мовляв, у лібретті цензор знайшов вислови, які ... «підбурюють гуцулів проти польської влади»... І ось ці «антипаньствова» місця мусів автор усунути із примірника. На інтервенцію наших сенаторів, прем'єра «Гуцулки Ксені» таки відбулась у Гуцуллі кілька тижнів пізніше. У тому випадку припала честь містові Делятин. Оперету повторено опісля декілька разів, а там нагрянула війна.

Коли восени 1939 року большевицькі війська окупували Галичину, Ярослав Барнич перебрав музичний провід Обласного Театру ім. І. Франка у Станиславові і, рівночасно, став диригентом симфонічної оркестри в державній філармонії. Кілька місяців пізніше прийшов наказ і «путівка» для Барнича: їхати в Карпати й організувати Гуцульський Ансамбль Пісні й Танку. Довелось іти в народ і шукати молодих легінів і дівчат до хору, танців і оркестри.

За кілька тижнів 120-членний ансамбль був готовий, у тому 20 танцюристів, 8 трембітарів, 16 музикантів, скрипалів, цимбалістів, сопілкарів. Після піврічної праці ансамбль дав перший концерт, на який прибули представники Відділу Мистецтва з Києва. Програма, побудована на базі гуцульського примітиву, доведеного до мистецького виконання, подобалась на-

стільки, що ансамбль негайно заангажовано до виступу в Москві та влаштовано для нього турне по Советському Союзу.

Літом 1940 року прибув ансамбль у Москву. Успіх був колосальний. У цьому одному місті доводилось концертувати цілий місяць. А потім, як у калейдоскопі, приходили на чергу Донбас, Суми, Харків, Київ, а далі Кавказ, П'ятигорськ, Баку, Сочі, Сухумі, Батумі, Єревань, міста Криму і знову Київ, Станіславів, головніші міста Галичини. З вибухом німецько-радянської війни гуцули повтікали «в свояси» й ансамбль перестав існувати. А потім, на зміну східнім, прийшли західні «визвольники» — німці.

Осінній сезон 1941 року розпочав новий розділ в історії українського театру. У Львові, під проводом Володимира Блавацького організувалася в Міському Театрі опера. На диригента оперети запрошено нашого маестра. Українське мистецьке середовище: велика оркестра, хори, балети, солісти, все те окрилювало його до праці й давало справжнє задоволення. Барнич ставив оперету за оперетою, з яких успіхом одна переганяла другу. Один тільки «Циганський Барон» ішов понад сто разів . . .

І знову східний жарт долі. Втеча на Захід, скитальські злидні, таборова тіснота . . . У місті Аугсбург у Баварії працює Барнич у театрі Блавацького, музично оформлюючи його репертуар. У той час, разом із піяністом Борисом Максимовичем та симфонічною оркестрою Байройту, як її гостинний диригент, дає незвичайно вдалі виступи в цьому центрі німецької музичної культури.

1949 року виїзд до ЗСА. У Філядельфії дає низку концертів і вистав. Тут розпрацьовує він музичне оформлення до «Батурина», що його ставив В. Блавацький 1949 року, з якого розбудував згодом наш маестро сюїту «Батурин» із п'яти частин. 1950 року переїздить він до міста Лорейн, Огайо, де працює в міських установах і в той же час веде місцевий церковний хор. З кінцем 1950 року запрошує його на диригента Український Народний Хор ООЧСУ в Клівленді, Огайо. Доводиться декілька разів на тиждень доїжджати з Лорейну до Клівленду, де він навчав у Музичному Інституті ім. Лисенка. Словом, відживають часи станіславівської «амокової гонитви», тільки засіб льокомоції змінюється. Тепер налягає уже професор не на педалі ровера, але на керівницю власної автомашини. З цим хором дає він часті концерти й вистави («Назар Стодоля», «Чорноморці», «Запорожець за Дунаєм»).

Коли 1961 року цей хор, разом із п'ятьма церковними хорами, об'єднуються у великий Хор ім. Тараса Шевченка — приходиться ряд великих імпрез для українців Клівленду. Згадати хоча б Шевченківський Концерт у концертній залі міста «Мюзік Гол», де клівлендські українці вперше поставили 120-членний хор із симфонічною оркестрою, незвичайно успішні вистави «Вечерниць», «Запорожця», «Катерини» і щорічні концерти на пошану патрона хору — Тараса Шевченка, гостинні виступи в Нью-Йорку, Філядельфії, Рочестері, Пітсбургу, Торонті, Детройті — все те складається на вклад Ярослава Барнича в розбудову української музично-вокальної культури метрополії стейту Огайо та інших осередків Америки й Канади.

В роках 1950—56 ставлено в Торонті його оперети «Шаріка» й «Гуцулка Ксеня». Обидві були повторювані кілька разів, а остання йшла десять разів. Згодом «Гуцулку» сфільмовано й показано в усіх більших українських осередках ЗСА й Канади.

1961 року виїжджає проф. Барнич до Канади, маючи завдання підготувати хор до виступу на відкритті пам'ятника Тарасові Шевченкові у Він-

ніпеґу, яке виконує він із «барничівською» дбайливістю. 300-членний хор і 80-членна вінніпезька симфонічна оркестра дають такий успішний концерт, що міська управа Вінніпегу нагороджує Ярослава Барнича почесним горожанством цього міста.

Ось у загальному образ творчого шляху людини, що серед хмарних буднів ворожої займанщини та скитальщини вносила в наше життя промені життєрадості; людини, що намагалася заповнити в нашому театральному репертуарі прогалину в ділянці оперети; намагалася вдержати по нашому боці міське населення «наших — не своїх» міст; людини, що написала безліч обрібок на хори, оркестри, сольо-співи, музичних оформлень театральних п'єс; людини, що своїм незрівняним тактом та вмільним підходом зуміла й серед найбільш непригожих обставин згуртувати й заохотити людей до праці над плеканням рідної культури, людини, що може бути прикладом максимального використання часу для творчої праці та гармонійного поєднання музичної і національно-громадської діяльності.

Коли додати до того ще цілий ряд композицій для хорів, оркестр, сольо-співів та інструментацій, то образ дорібку Ярослава Барнича буде більш-менш повний. Допоміжною рукою була маестрові його дружина Слава, дочка великих акторів Катерини й Івана Рубчаків. Це вона режисувала «Запорожця», «Чорноморці», «Вечерниці», «Катерину» і своєю працею причинувалась до їхніх успіхів.

23-го квітня 1966 року українці у вільному світі вшанували Ярослава Барнича великими ювілейними святкуваннями, відзначаючи пів століття його музичної діяльності. Сюди долучились і чужинці. Офіційні представники стейту Огайо та міст Клівленду, Парми і Лорейну вшанували його, як видатного культурного діяча, окремими грамотами та видали на шану йому проклямації, якими проголосили в тих містах день 23-го квітня 1966 «Днем Ярослава Барнича».

Помер Ярослав Барнич 1967 у Клівленді.

ніпегу, яке виконує він із «барничівською» дбайливістю. 300-членний хор і 80-членна вінніпезька симфонічна оркестра дають такий успішний концерт, що міська управа Вінніпегу нагороджує Ярослава Барнича почесним горожанством цього міста.

Ось у загальному образ творчого шляху людини, що серед хмарних буднів ворожій займанщини та скитальщини вносила в наше життя промені життєрадості; людини, що намагалася заповнити в нашому театральному репертуарі прогалину в ділянці оперети; намагалася вдержати по нашому боці міське населення «наших — не своїх» міст; людини, що написала безліч обрібок на хори, оркестри, сольо-співи, музичних оформлень театральних п'єс; людини, що своїм незрівняним тактом та вмілим підходом зуміла й серед найбільш непригожих обставин згуртувати й заохотити людей до праці над плеканням рідної культури, людини, що може бути прикладом максимального використання часу для творчої праці та гармонійного поєднання музичної і національно-громадської діяльності.

Коли додати до того ще цілий ряд композицій для хорів, оркестр, сольо-співів та інструментацій, то образ дорібку Ярослава Барнича буде більш-менш повний. Допоміжною рукою була маестрові його дружина Слава, дочка великих акторів Катерини й Івана Рубчаків. Це вона режисувала «Запорожця», «Чорноморці», «Вечерниці», «Катерину» і своєю працею причинувалась до їхніх успіхів.

23-го квітня 1966 року українці у вільному світі вшанували Ярослава Барнича великими ювілейними святкуваннями, відзначаючи пів століччя його музичної діяльності. Сюди долучились і чужинці. Офіційні представники стейту Огайо та міст Клівленду, Парми і Лорейну вшанували його, як видатного культурного діяча, окремими грамотами та видали на шану йому проклямації, якими проголосили в тих містах день 23-го квітня 1966 «Днем Ярослава Барнича».

Помер Ярослав Барнич 1967 у Клівленді.

ОСИП ЗАЛЕСЬКИЙ — МУЗИКОЛОГ, КОМПОЗИТОР, ПЕДАГОГ

Проф. Осип Залеський належить до покоління вихованого на ідеях служіння рідному народові. Біографія цього діяча музичної ділянки різноманітна, але спрямована на сприяння розвиткові української музики й співу.

Осип Залеський народився 16 квітня 1892 року в с. Тростянець Малий, Золочівського повіту, у Галичині. Учився в золочівській гімназії, де й дістав основні відомості з теорії музики, у проф. Ю. Райса, який згодом був професором музикології у Краківському університеті. Під його ж провідом, співав у гімназійному хорі (гімназія була польська) та в шкільному українському хорі, що його провадив проф. Ярослав Вербицький, внук композитора Михайла Вербицького, і також грав у шкільній духовій оркестрі.

Студював на філологічному відділі Львівського університету і одночасно вчився у Львівській консерваторії: фортепіано, флейта і теоретичні предмети, а музикологію студював у проф. А. Хибінського, в університеті.

1913—14 рр. О. З. продовжує науку у Віденському університеті: історія музики — проф. І. Адлер, естетика музики — Р. Валляшек, візантійська музика — Є. Веллеш. У музичній школі «Кайзера» вчився гри на фортепіано у В. Кайзера; а гармонії у д-ра Д. Кайзера, контрапункту і композиції у В. Боскетті. Під час першої світової війни, був покликаний до військової служби. У 1918 році зголошується до Української Галицької Армії, а повернувши в Галичину на початку 1920 року, вчителює в гімназіях тих міст, куди кидає його життя.

Саме тоді починається його адміністративно-музична діяльність. У Станиславові він був співзасновником і директором філії Вищого Музичного Інституту ім. М. Лисенка, заступником диригента «Станиславівського Бояна» та продовжував видавничу діяльність українського музичного Т-ва

Проф. Осип Залеський

«Ліра», яке він разом з М. Гайворонським заснував у Львові ще в 1913 році.

1940—44 роки працював, як гімназійний учитель у Ярославі, був другим диригентом «Ярославського Бояна» та деякий час директором філії Музичного Інституту ім. М. Лисенка.

На еміграції в Німеччині вчителював в таборних українських гімназіях, а в 1950 році виїмігрував до Америки і поселився в Бофало Н. Й., де поринув у громадську працю, зокрема в хорі УККА. В Українському Музичному Інституті (філія в Бофало, заснована в 1955 році) проф. О. Залеський вчить теоретичних предметів, а по смерті його дружини, Галини Лагодинської-Залеської (керівничка УМІ), з 1964 року став директором УМІ.

Хорова діяльність цупко тримає О. З., при собі: співав у гімназійних хорах, потім у «Львівському Бояні» та «Бандуристі», був диригентом хору «Академічної Громади», у «Ярославському Бояні», у хорі УККА в Бофало, палкий прихильник молодечого хору «Бурлаки» там же.

Глибоко перейнятий любов'ю до музики й пісні, О. З. дбайливо прищеплює молоді рідну пісню, komponує і аранжує для різних хорів пісні, інструментальні твори. Відчуваючи потребу наших музиків-педагогів у навчальній літературі рідною мовою, О. Залеський видає власним накладом популярні підручники для опанування основних знань співу і музики та збірки пісень.

Творчість його різноманітна, викликана життєвою потребою.

Дитячі й жіночі хори: Учїтеся, Соняшник, З вечірніх мелодій, Пластова пісня, Думи мої, Ой, у полі могила (нар. пісня), Ой, хмариться (нар. пісня), Тече вода, Червона калино, Привіт Мамі, Рідна Матуся.

Мішані хори: Похорон жовняра, Досвітні огні, Послання (Т. Шевченка), Листопад, Чигирин, Нас ждуть, Полудне (усі з фортеп.), Осінь, Село, Пісні УСС.

Чоловічі хори: Наш клич, Ми повернемось, Крути, Пісні УСС, Поляглим в бою, За правду, Карпати, Початок дня, Вечірні настрої, Огні горять, Чарівний світ, У лісі на Поліссі, Псалом 149 (Т. Шевченко), Похоронні дзвони, Жовнярська доля, Ноктюрн, Пісня «Просвіти».

Мелодеклямації: Акорди, В долах, Мої лілеї (О. Кобилянської), Мрії в бурю (Л. Українки), Хустина (Т. Шевченка).

Скрипка з фортеп.: Осіння пісня, П'ять українських народних пісень.

Скрипка, чельо, фортепіано: Тріо «Елегія».

Мініатюри (фортепіано): Молитва, Спогад, Скерціно. Танок Чарівниць.

Духова оркестра: Виїмки з оп. «Запорожець за Дунаєм», Над Дніпром. Марш молоді.

Дитяча опера: «Цвіркунчик».

Баллада (з фортепіаном): «На зелених горах» (до тексту О. Олесь).

Сольоспіви — з фортепіаном: Коліскова Пісня, Стою на березі, Погасло сонце, Туга, Чому не смієшся? Де я не йду, Червона Калина (усі публіковані). Дума Полуботка, Барвінок цвїв, Пісня до Бога, Вояцька пісня (з чолов. хором), Грай, скрипко (з чельом і фортеп.).

Дует — з фортепіаном: Усе жило.

Терцет — з фортепіаном: Не дивуйтесь мені.

Дитячі пісні: В журналі: «Веселка», Джерзі Ситі — Нью-Йорк.

Теоретичні праці: Погляд на історію української музики, в журн. «Шляхи», Львів 1916. Музичний словник — у журн. «Музика», Київ, 1927 (?). Короткий начерк історії української музики. Філядельфія, 1951. Загальні основи музичного знання. Нью-Йорк, 1958. Музичний Диктат. Бофало, 1951. Микола Лисенко. Вінніпег, 1962. Мала українська музична енциклопедія. Мюнхен, 1971.

Німецькою мовою: До історії української музики — в «Ное Музік-Цайтунг», Штуттгарт, 1918. Д. Бортнянський — там же, 1925. Гасла про українську музику в Г. Ріман-Айнштайн «Музіклексікон», Берлін, 1929 і в «Макс Гессе Музікеркалендер» за роки 1925—1939.

Статті на музичні теми, силуетки українських і чужомовних композиторів та виконавців, рецензії в українських газетах і журналах Західної України, ЗСА і Канади.

(Скорочено з журналу музичного та мистецького життя «Вісті», ч. 3, вересень 1966).

З ТЕАТРАЛЬНОГО ЖИТТЯ У СТАНИСЛАВОВІ

Заснування й відновлення театру ім. І. Тобілевича

Заходами станіславівського лікаря і громадського діяча д-ра Володимира Яновича було засноване 1911 року у Станіславові окреме статутове товариство «Український Народний Театр ім. Івана Тобілевича».

В неділю 12 лютого 1911, о год. 7.30 вечора, новозаснований театр виступив із своєю першою виставою в залі Д. Єгера при вул. Газовій. Почався урочистий вечір промовою проф. Юліяна Чайківського і виведенням прологу Івана Франка «Великі роковини». Далі слідувала вистава п'єси «Наталка Полтавка» Івана Котляревського. У виставі брали участь актори Лукасевич, Малиновичева, Лукасевичівна і Грицуляк і крім них О. Любич (справжнє прізвище Олександр Любасовський) і Л. Козаченко (Лесь Ягенчук), два гімназійні учні, які своєю грою вибилися на перший план.

Діяльність цього театру була переривана воєнними подіями і згодом замерла, як і взагалі українське життя після польської окупації. Першим виявом відродження цього життя було й відновлення названого вгорі товариства й театру. Відбулося це відновлення у висліді загальних зборів скликаних д-ром В. Яновичем у травні 1921, в десятиліття їх існування.

На голову театру був обраний проф. Степан Клапоушак — голова драматичного кружка «Станіславівського Бояна», на містоголову Михайло Жмуркевич, який до того часу очолював театр, як голова. До нового виділу увійшли: Наталія Гаврилова — секретар, проф. Олекса Бойцун — скарбник, Марія Дмитракова — режисерка, проф. Сава Никифоряк та Євген Шепарович. До перевірної комісії: д-р В. Янович, ред. І. Ставничий і Володимир Пеліх.

Напрявні діяльності нового виділу з'ясував у своїй промові д-р Янович, вказуючи на потребу створення при театрі драматичної школи, про користі спільного читання драм, монологів, деклямацій, про вагу власної оркестри і про потребу збудування в «Українській Бесіді» рухомої сцени.

Фактичними керівниками театру стали з того часу: Дмитро Дем'янчук, як голова, акторка Лісова, як режисерка, і Євген Шепарович, як адміністратор.

Чергові загальні збори Українського Народного Театру ім. І. Тобілевича відбулися в неділю 15 січня 1922 в залі «Української Бесіди» в Народному Домі при вул. Голуховського 20.

За час діяльності нового виділу й керівництва театру були проведені заходи для затвердження статуту, зібрання порозкидуваного під час війни й керівництва різних директорів театрального майна, приведення до ладу каси, бібліотеки тощо.

Відбувалися збори з участю великого числа зацікавлених і продовжувалися ще й протягом двох наступних вечорів. Дуже основною і поживленою була дискусія. Зі звіту голови проф. Ст. Клапоушача дізналися присутні, що в звіттовому році було 6 засідань виділу і яких 10 сходин. Театр поставив такі п'єси: «Дядько Івась» А. Чехова — двічі, «Циганка Маріюла» та «Бувальщина» А. Велисовського, «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-

Артемівського, «Комедія життя» та «Одружений Мефістофель». Влаштував також два концертно-балетні вечори. Під фірмою театру ім. Тобілевича секція Українського Студентського Союзу поставила п'єсу «Євреї» Є. Чірікова в перекладі Л. Пахаревського. Відбула також один концертно-балетний вечір та Маланчин вечір в «Українській Бесіді».

Біля театру згуртувалося в тому часі багато діячів сцени і мистецтва: Філомена Лопатинська, Марія Дмитракова, Любов Левицька, А. Багратіон, Каліста Гай, Комаринська, Ольга Вовкова, Гірняківна, Степанія з Якубовичів Коцкова, Микола Мельник, Олесь Паньчак, Станіслав Клапоушак, Михайло Жмуркевич, Юрій Гаєвський, Ярослав Давидович, О. Сольський, Дмитро Дем'янчук, Олександр Білецький, Роман Вірстюк, Л. Гаєвський, Ксенофонт Величко, Левицький, Євген Шепарович, д-р Кисілевський, інж. Комаринський, д-р Іван Рибчин, артисти-малярі Осип Роман Сорохтей і Василь Коцький, Омелян Каратницький, Михайло Харківський та інші.

У висліді цих загальних зборів до виділу увійшли: д-р І. Рибчин — голова, Є. Шепарович — заст. голови й технічний директор, О. Паньчак — секретар, Омелян Вислоцький — скарбник, проф. М. Мельник — бібліотекар, Ю. Гаєвський і Антонина Кичунова — члени. На заступників членів виділу були обрані: Ксенофонт Величко і Нестор Величковський. До перевірної комісії: д-р В. Янович, Ст. Слюсарчук і В. Пеліх.

З наявних у той час понад 100 акторських і допоміжних сил, крім фахових артистів, деякі з видатніших між ними, як Ю. Гаєвський, Я. Давидович, О. Сольський-Неделько, Ф. Лопатинська, Л. Левицька, А. Багратіон і К. Гай — заповіли свій виїзд із Станіславова, з огляду на неможливість прожитку й матеріального забезпечення і брак зацікавлення громадянства їхньої долею.

Новий виділ театру створив три комісії: артистичну в складі Ю. Гаєвського, проф. М. Мельника, О. Паньчака і д-ра І. Рибчина; адміністраційно-фінансову — О. Вислоцький, Є. Шепарович, С. Клапоушак; та організаційно-забавову: А. Кичунова, К. Величко й О. Паньчак. Заплянував також вистави Винниченкових п'єс «Брехня» і «Між двох сил» та Вільдгансового «Кохання» в перекладі І. Рибчина. Для доповідей на тему основ театрального мистецтва й завдань театру запрошено д-ра Костя Кисілевського.

ТЕАТРАЛЬНЕ ЖИТТЯ В 1918—1920 РР.

Після великої маніфестації українського населення Станіславава й повіту за Берестейським миром, яка відбувалася 3 березня 1918 р., гостював у Станіславові із двома виставами мандрівний театр львівської «Бесіди» під керівництвом Катрі Рубчакової.

Півроку згодом до цього міста прибув з драматичними виставами театральний колектив колишнього театру львівської «Бесіди» під дирекцією Василя Коссака.

Серія вистав цього театру почалася в п'ятницю 2 серпня 1918 р. в залі т-ва ім. Монюшка драмою з жидівського життя в Росії п. н. «Гимн нужди» С. Белої. Випала ця вистава слабо. На дальший репертуар склалися п'єси: «Ой, не ходи, Грицю...» Вол. Александрова — в неділю 4 серпня, «Жмара» О. Суходольського — в понеділок 5 серпня, «Запорожець за Дунаєм» С. Артемівського-Гулака — у вівторок 6 серпня, комедія «Панська губа та зубів нема» М. Кропивницького — в середу 7 серпня, «Нещасне кохання» Л. Манька — в четвер 8 серпня та «Жидівка-вихрестка» І. А. Тогобочного (І. Щоголева) в суботу 10 серпня. Хотіли ще ставити в неділю «Циганського

барона» Й. Штравса, але не змогли винайняти вже залі. В складі театральної групи була така видатна акторка, як Катерина з Коссаків Рубчакова.

В неділю 11 серпня 1918 р. Аматорський Гурток читальні «Просвіти» у Книгинині-Гірці поставив п'єсу «Ой, не ходи, Грицю...» В. Александрова. Відбувалася вистава при переповненій залі в будинку т-ва ім. Монюшка під режисурою Марії Дмитракової, колишньої артистки львівського театру «Української Бесіди» за дирекції Івана Біберовича, в якому вона виступала під прибраним прізвиськом Марії Ляновської. Вистава пройшла успішно. Співи були виведені під проводом директора Аматорського Гуртка і Музичної Школи О. Вислоцького.

На другий місяць, в неділю 19 вересня 1918 р. залі т-ва Монюшка була відіграна вистава з жидівського життя на 4 дії «Міреле Ефрос» Якова Гордіна. Крім режисерки Дмитракової у головних ролях виступали — ветеран української сцени зі Львова Антоніна Осиповичева в ролі Хане Двойри, Нухимової дружини, й О. Левицька зі Стрия, яка грала головну роль Міреле Ефрос. До Осиповичевої добре достосувався Стрільчик у ролі Нухима. Його дружина Стрільчикова грала добре невдячну для себе роль Шейндель, дочки Нухима і Хане Двойри. З інших артистів виступали Марія Дмитрак у ролі Маклі, Жмуркевич у ролі прикажчика Заломона і К. Величко грав роль Данила. Добре також грали М. Крушельницький в ролі Йоселе й один юнак в ролі малого Мойсея.

З окупацією Станиславова поляками відновилося найскоріше театральне життя. Якийсь час, досить безуспішно, виступав із своєю трупю Михайло Крушельницький. Після нього на зміну прийшла «Група українських артистів» під дирекцією Івана Когутяка, яка спочатку ставила різні п'єси під фірмою якогось неіснуючого насправді товариства «Хата». Працював дир. Когутяк наполегливо і з великою енергією, не шкодуючи й власних матеріальних засобів. До складу його «групи» входили артисти: Генрих Левицький, Микола Аркас, Кривусів, Микола Куліш, Маріян Уличний, Соня Когутякова, Ольга Левицька, Надія Аркасова й інші.

На протязі не цілого 1920 р., від 19 лютого до 4 грудня 1920 р., дир. Когутяк поставив яких 50 вистав, між ними такі п'єси, як «Дядькові примхи» («Нахмарило») Бориса Грінченка, «Лимерівна» («Діти неволі») П. Мирного, «Ой, не ходи, Грицю...» В. Александрова, «Повернувся з Сибіру» Л. Яновської, «Наймичка» І. Тобілевича, «Перехитрили» М. Кропивницького, «Наталка Полтавка» І. Котляревського, «Хмара» А. Суходольського, «За двома зайцями» М. Старицького, «Куди вітер віє» С. Васильченка та багато інших. Виступав цей театр також в Коломиї, Бучачі, Надвірній, Калуші, Тисьмениці й інших містах Східної Галичини.

Не надто вимогливі з мистецького погляду трупи М. Крушельницького й І. Когутяка великим успіхом і популярністю не втішалися. Куди успішніший був заснований тихо й без гомону Драматичний Кружок «Станиславівського Бояна», що попередив діяльність відновленого театру ім. Івана Тобілевича. Грали в Драматичному Кружку «Бояна» в різні часи такі сили, як Стефанія з Якубовичів Коцкова, Дмитракова, Гаврилова, Комаринська, Вовкова, Стасюк, проф. Клапоушак, Жмуркевич, Паньчак, Лятишевський, Величко, Шепарович, Вірстюк, Радловський та інші.

Саме цей Кружок, а не Тернопільський Театр, поставив, як прем'єру на українській сцені п'єсу Г. Запольської «Царевич» у перекладі Стефанії Коцкової й Ол. Паньчака.

Втішався цей кружок не тільки зацікавленням, але й признанням широких кіл громадянства.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ТЕАТР ІМ. І. ТОБІЛЕВИЧА

Заснований 1911 року і відновлений 1921 р. Український Народний Театр ім. Івана Тобілевича у Станиславові був спочатку, всередині 1920-их рр. аматорським гуртком. Працювали в ньому поруч відомих акторів також такі аматори, як Ліда Крушельницька, Євген Курило, Чорнобіль, Льоньо і Пусьо Крушельницькі, які згодом вибилися на дуже добрих акторів.

В 1927 році директор Банку Господарства Крайового Кость Прус Вишневський вклав велику суму грошей в організацію театру, запросивши на режисера Ярослава Давидовича і доповнивши склад склад аматорського гуртка такими акторами, як тенор Опар, Величковський і спровадив з українського театру, що грав на окраїнах, такі сценічні сили, як Лену Ленську, Людмилу Сміринську — обидві з добрими голосами, Клявдію і Лавра Кемпе

Режисер Микола Бенцаль

Фото із зб. О. Н.

Лідія Мойсеович, згодом зам. Гладка
в ролі Мавки в «Лісовій Пісні»
Лесі Українки

(виступали в 1921—1928 на сцені мандрівних театрів) та Лізу Радванську. З Чехії приїхав й увійшов у склад театру баритон Іван Даньчак.

Спочатку ставлено оперетки (Давидович був оперетковим актором і клетистом): «Чар вальса» Штрауса, «Дротар» Легара, а крім того «Церковна миша» Фодора, що в ній головну ролью грала Лена Ленська.

В 1929 р. в склад театру включилися: актор і маляр Леонід Боровик, артистка Ганна Совачова, тенор Федір Базилевич, званий між акторами «Князь» та Лена Голіцинська. Поставили тоді з успіхом «Вія» Гоголя.

Адміністратором театру був Іван Волощук. Диригентом оркестри спочатку був Вільгельм Шрам, по батькові німець, дуже добрий піяніст і потому Богдан Сарамба з дружиною співачкою — Костівною. Оркестра була тимчасова. Як треба було, запрошували залізничну. Після Сарамба диригентуру перейняв здібний і добрий скрипаль Євген Цісик, який залишався диригентом аж до об'єднання театру ім. Тобілевича з «Загравою».

Актори взагалі мінялися. Одні відходили і на їх місце приходили інші. Не побув довго в театрі також Давидович, бо вимагав надто багато грошей від дир. Вишневського. На режисера дир. Вишневський заангажував Володимир Блавацького, але й той з якихось причин не залишився довго на цьому становищі.

В 1930 році дир. Вишневський поїхав до Підгаєць, де в той час трупа Стадника перебувала з виставами і, давши добрі умови, заангажував Миколу і Олену Бенцалів, Івана Рубчака, тенора Нестора Горницького і коміка Олександра Яковлева до театру Тобілевича.

Фото із зб. Д. Антоневича

Перша вистава об'єднаних в театр ім. Котляревського театрів ім. Тобілевича й «Заграви» — п'єса «Маруся Богуславка». На фото (зліва): Микола Бенцаль в ролі Софрона, Леся Кривіцька, Ганна Совачова Стоїть: Олена Бенцаль

Приїхавши до Станиславова, вони застали такий склад театру: Ганна Сочачова, Олена Голіцинська, Лена Ленська, Федір Базилевич, Леонід Боровик, Богдан Паздрій, Юрій Нікітин, Іван Даньчак, диригент Євген Цісик й адміністратор Іван Волощук.

В тодішньому театральному хорі між хористками були: Ліза Пастернаківна, яка вступила до театру, маючи 14 років, потім вибилася на добру артистку; це — Ліза Шашарівська. З хористів, що мав добрий голос, треба згадати тенора Мирослава Старицького, пізнішого Міро Скалу.

Згодом до складу театру увійшли: Роман Тимчук, Марійка Слюзарівна, баритон Андрій Теплий та інші.

В репертуарі, крім опереток, побутових п'єс, комедій і драм, ішли дві наші опери: «Запорожець за Дунаєм» і «Катерина» Аркаса.

Згодом вернувся до театру ім. Тобілевича Володимир Блавацький, але, занедужавши, виїхав до своїх батьків і не вернувся.

В 1931 р. Театр ім. Тобілевича став товариством акторів (на паях). Була вибрана управа театру, яка складалася з трьох членів: голова, режисер й адміністратор. Крім них був ще скарбник і перевірна комісія з трьох членів. Під таким керівництвом театр проіснував до 1938 року.

З початком вересня 1938 року виставою «Марусі Богуславки», яку ставили й режисерували в Коломиї два режисери — Микола Бенцаль і Володимир Блавацький, Театр ім. Тобілевича об'єднався з театром «Заграва», що його режисером був Володимир Блавацький. Об'єднаний театр одержав назву: Театр ім. Котляревського. Громадянство з великим ентузіазмом вітало цю злуку.

Після третьої вистави «Шаріка», що була останньою в Коломиї, Микола Бенцаль занедужав на атаку серця і помер зараз по виставі 14 вересня 1938 року. Так закінчив своє існування Український Народний Театр ім. Івана Тобілевича.

ТЕАТР ІМ. ТОБІЛЕВИЧА І ЙОГО МЕЦЕНАТ ДИР. К. ВИШНЕВСЬКИЙ

Писати про український театр у Станиславові з-перед 30—40 рр. тут в «Новому Світі» — Канаді, ще до того в «сибірській провінції» — Ошаві, куди тільки в ряди-годи якийсь наш артист, співак чи ансамбль заблукає, щоб спільно пригадати минуле, відсвіжити пам'ять — це, як вибиратись «з мотикою на сонце»... Моя лікарська професія — лікар-анестезіолог, як теж громадські обов'язки: «Пласт», «Товариство Прихильників УНР» забирають увесь вільний час потрібний на зафіксування на папері спогадів, що настирливо домагаються віджити, як відживають в пам'яті події юности і сама юність тим настирливіше, чим далі ми від неї віддалюємося. Тому я відкладав і відкладав цю «писанину» на пізніше. Але на диво — чим далі я відсував цей «мемуарний баяст» від себе, з тим більшою силою з'являлись яркі картини театральної романтики, тим інтенсивніше нагадувались епізодно події з минулих юних літ...

Спитав би хтось: чому я медікус-ескулап так зацікавлений справами Мельпомени? Під секретом треба признатися — це була моя перша любов майже від коліски, що триває і досі. Зацеплена в моїй підсвідомості моїми батьками — професіональними аматорами-театралами містерійна романтика Мельпомени заворожила мою уяву та увесь час настирливо домагається, щоб хоч частинно, в моїй спроможності, відкрити окраєць куртини. Тим більше, що життя моїх батьків і моє проходило в м. Станиславові.

По з'їзді Станиславівців на Союзівці (вересень 1968 р.) захочений І. Менделюком, колишнім адміністратором театрів «Заграда», ім. І. Котляревського, та ім. І. Франка, я врешті почав дещо нотувати, щоб, як казав І. Франко «написати кількасот слів» з тих давніх, призабутих, але таких дорогих серцю часів. Не зважаючи на розпорощення артистів-станиславівців, від моєї матері Олександри Вишневської (грала на сцені, була касиром театру, проектувала костюми) я одержав багато цінних фотографій та інформацій про акторів і її другого чоловіка дир. Костя Станислава Вишневського. Нав'язав теж контакт з режисером Богданом Паздрієм (брав участь як режисер і актор в ошавському фільмі «Не забуду ніколи») та актором і режисером Лавро Кемпе, що зараз перебуває в Торонті. Під час подорожі на Україну (серпень 1969 р.) перебував у Львові і зустрівся з деким із артистів галицької сцени.

Полинувши думками в давнє минуле, я пригадав собі, що і я сам був «лицедієм» коли мені було ледве чотири роки, в інсценізації «Невольника» (1927 рік) — Драматичний Гурток ім. І. Тобілевича, реж. Г. Сіятовський-Мінченко. Я у вишиваній сорочині й із солом'яним капелюхом на голові ще

Фото із зб. Д. Антоневича

Сцена з вистави оперети «Паяцки» в театрі ім. Тобілевича.

На фото (зліва): Совачова, Блавацький, Брилинська, Нікітин, Ленська, Боровик

з трьома такими сільськими хлопцями сиділи навколо старого, вусатого кобзаря і слухали його співу й гри на бандурі, а ззаду побренькували ланцюгами невольники, заховані за ширмою-канвою. От я тоді набрався страху, але героїчно витримав до кінця — не заплакав! Доля так пожартувала з мене, що це був мій перший і останній виступ, не включаючи виступів в українській гімназії «на Липовій» на принагідних академіях. То був час, що всі хотіли бути акторами...

Режисер Григорій Сіятовський-Мінченко часто заходив до нас при вул. Св. Івана, коли мій батько Андрій Антоневич був директором аматорського Драматичного Гуртка ім. І. Тобілевича (1925—26 рр.) Це був милий, симпатичний, огрядний пан, колишній мировий суддя зі Східньої України. За оцінкою д-ра Г. Нички (диви Український Незалежний Театр у Львові, журнал «Київ» ч. 2, стор. 75) — «талановитий актор-аматор ще з-перед 1914 р. До нашого ансамблю прийшов за рекомендацією Володимира Дорошенка... грав талановито ролі в побутово-історичних п'єсах, як батька Матюші в «Суеті», Опара в «Невольнику», сотника Янченка в «Гетьман Дорошенко», Хому в «Назар Стодоля» та інші, але в моїй пам'яті залишився як «2-гий Запорожець, що сміється» за картиною І. Рєпіна в «Про що тирса шелестіла». Поза сценою виконував функцію голови Контр. Комісії нашого ансамблю, після 1922 р. працював в аматорських гуртках Коломиї і Станиславова.

Ось пожовкля знімка з тих часів, на жаль без реж. Г. Сіятовського. Група артистів на станції в Станиславові (літо 1926 р.) перед від'їздом до Калуша, де ставили «Шельменко-Джура», класичну комедію Гр. Квітки-Основ'яненка.

На першому пляні високого росту, в чорному одягу, колишній штабовий старшина київських Січових Стрільців — дир. Андрій Антоневич — мій

батько. Ще в 1915 р. був вивезений як закладник при відступі російської армії з Тернополя. В Білій Церкві був тоді організатором аматорського театру — режисером та актором. В першому вікні (між двома жінками) тодішній режисер театру Орел Степняк, в спідничці «в клітку» на східцях — його дружина, прекрасна артистка. Вище з дитиною — Володимир Демчишин, любимець публіки. В другому вікні моя мати Олександра А. (в білому), біля неї Марія Дмитракова, що виступала з моїм дідусем, Володимиром Ковальським в Театрі «Руська Хата» в Станиславові. А яким транспортом ми не користувались? І возом, і саньми, і автом'ї залізницею — а бувало що й ногами... Скільки кілометрів ми проїхали — один Бог хіба знає, призабулись всякі невігоди, тарапати в дорозі, особливо восени чи зимою... Не забулось одного: тієї могутньої, пориваючої української пісні, що так бадьоро лунала по станціях Галичини і нагадувала польським займанцям, що це українська земля, що час розплати за Листопад скоро прийде! Вона своєю мелодією очаровувала, підбадьорювала, підносила на душі, давала надію на скору перемогу над окупантом.

Ця пісня, по передчасній смерті мого батька Андрія в червні 1928 р. стала стимулом до життя і себевияву у найскрутніших обставинах мого сирітського життя і допомогла мені залишитися українцем. Як сирота, я мусів жити якийсь час в чисто польському середовищі дідичів, інтелігенції, урядників залізниць. Моїм дядьком був поляк-залізничник, що як начальник станцій спершу перебував в Козовій на Поділлі, далі в Бортниках під Ходоровом на лінії Львів—Станиславів-Букарешт та нарешті в Чорткові.

Коли весною 1929 року моя мати рішилась вийти заміж вдруге з огляду на засоби для виховання своїх дітей за багато старшого від себе дир. Костя С. Вишневського, я вкортці був звільнений від опіки дядька поляка. Від тепер я й моя сестричка Боженка і мати були матеріально вповні забезпечені: ми жили вигідно в домі при вул. Голуховського на третьому поверсі, що на його вершку гордо видніла емблема Галицької Волости: жовтий лев на синьому тлі. Хоч ми були гарно зодягнені, їздили часто автомашиною до Львова, Тернополя, Перемишля, в гори Карпати, одначе до тих нових обставин я ніяк не міг привикнути. Причина була проста: різниці в характерах, вдачі й поведінці, як теж у відношенні до мене між моїм батьком Андрієм і вітчимом були великі, контрастні. Батьківську любов і тепло — не могли заступити холодна дисципліна, домінуюча зверхність старшого пана, — мого вітчима. Його важке невітле дитинство, притьмарене вихованням в езуїтській колегії в Хирові зробило з нього духово черству, без усяких сантиментів людину... Це було заборолом проти будь-якого зближення, в моїй психіці зродилась до нього нехіть, а він за укладом своєї вдачі відплачував мені такою ж нехіттю. В тих часах я почувався ще більше сиротою — до болю відчув брак біля себе батька та його сердечного тепла й ласки.

У вдачі дир. К. Вишневського було багато суперечностей, що давало підстави його або легковажити, або глибоко поважати. От хоч би така його характерна риса: ошадність, що межувала майже зі скупістю навіть для себе, але щедра меценатська гоїність на народні цілі.

Мав вітчим теж багато добрих рис характеру: дбав дуже за освіту дітей. Вже восени 1929 року вписав мене до першої класи школи ім. М. Шашкевича. Вже тоді заангажував дуже милу й симпатичну вчительку панну Целевич, яка інтенсивно допомагала мені у вивченні української мови. Моя сестра Божена одержала добру музичну освіту.

Фото із зб. Д. Антоневича

Група артистів театру ім. Тобілевича на залізничній станції у Станиславові перед від'їздом до Калуша з виставою «Шельменка-Джури» 1927 року

Дир. К. Вишневський був людиною великої енергії, ентузіястом муравлиної, послідовної праці. Свої обов'язки і професійні, і суспільні виконував прецизно, і тому був вибираний до контрольних комісій майже всіх організацій і інституцій міста Станиславова. Безжалісно викривав всіх дефравдантів громадського майна.

Дир. К. Вишневський був меценатом станиславівського Театру ім. І. Тобілевича — на цю почесну назву в історії українського галицького театру він вповні заслуговує, бо в другій половині 20-их років і в 30-их роках велику частину своїх заощаджень і прибутків жертвував на театральні потреби: точне виплачування платень артистам, костюми, декорації, рекляму, транспорт. Ще в 1937 році сплачував останні театральні довги!

Варто тут згадати акторів, що часто заходили в різних справах до дир. К. Вишневського, між ними:

Ганна Вікторівна *Совачова* — видатна діячка, артистка багатьох українських театрів. Хоч з грецького роду, вже від ранньої молодости брала участь в українському національному русі й по закінченні драматичної школи в Києві, вибрала мистецький шлях. В театрі «Бесіда» О. Загорова, згодом в театрі «Заграва» Вол. Блавацького, врешті в Львівському Оперному Театрі грала комічні ролі старух — це були її неперевершені, незабутні креації. Вона жила й горіла театром, стійко перемагаючи всі невігоди скитального життя. Померла в старечому домі Парижу у р. 1954, залишивши цінні спогади, що їх писала довгі роки. Ще досі вони не появились друком, а варто їх якнайскоріше видати!

Микола Бенцаль — дорогий наш красномовний «Беньо», прекрасний актор, організатор, режисер театрів: «Незалежний Театр» у Львові. Довголітній режисер Театру ім. І. Тобілевича. Родом зі села Курівці к. Тернополя. Свою театральну кар'єру почав у Театрі «Української Бесіди» під дирекцією Й. Стадника 1907 р. В тому театрі працював він потім з Лесем Курбасом до першої світової війни. В роки війни працював у Тернополі під керівництвом того ж Курбаса, потім з І. Рубчаком, а далі в театрі «Бесіди» у Львові під керівництвом Катрі Рубчакової. Врешті в 1931 чи в 1932 р. переходить в Станиславів до театру ім. І. Тобілевича, як керівник і режисер. По злуці Театру ім. І. Тобілевича з Театром «Заграва» в 1938 р. — був режисером Театру ім. І. Котляревського разом з режисером Вол. Блавацьким.

Бенцаль був людиною приємної, погідної вдачі, товариський, веселий жартун-оповідач. Як актор і режисер талановитий, повен творчої інтуїції, незвичайно пильний, завзятий, працьовитий. Актор широкого діапазону. Помер 1938 р.

Володимир Блавацький — другий з черги режисер Театру ім. Тобілевича — один з найвидатніших акторів і режисерів Галичини. Ось оцінка д-ра Гр. Лужницького:

«Режисер В. Блавацький у своїх постановках мав широкий розмах, мав той глибокий відих, яким дихає правдиве мистецтво. Мав просто необмежений творчий вияв. Немає сумніву, що цей вияв формували особливо зустрічі з такими творчими постатями театрального українського мистецтва як Йосип Стадник, Олесь Загаров і найбільшою мірою Лесь Курбас. Побут Блавацького, хоч дуже коротко (від травня 1926 р. до квітня 1927 р.) на Україні і праця над собою під керівництвом Л. Курбаса, оформили повністю Блавацького — режисера, який увійшов в історію українського театру, як стовідсотковий європейський режисер».

В. Блавацький — на сцені з 1919 р. Спершу в театрі «Бесіда» під проводом Василя Коссака, пізніше в театрі О. Загарова. 1926 — 27 у харківському «Березолі». Після повернення до Галичини — у театрі ім. І. Тобілевича в Станиславові. В 1933 в «Заграві». По злуці обох останніх театрів з 1938 р. в театрі ім. І. Котляревського, що в 1939 р. був перейменований на театр ім. Лесі Українки у Львові. За нім. окупації один з організаторів і мистецький керівник Львівського Оперного Театру. Помер у Філядельфії в 1953 р.

Найвизначніші ролі: Гамлет. Христос в «Голготі» Лужницького. Стаканчик у «Народному Малахії» М. Куліша. Серед краших режисерських праць: «Земля» за Стефаніком, «Народний Малахій» Куліша, «Батурин» за Лепким, «Антігона» Ануї, «Гамлет» Шекспіра.

Олена Бенцалева — талановита опереткова співачка. Вступила до українського театру в Проскуріві 1919 р. просто з гімназійної лавки. Включилась у Театр Начальної Команди УГА у Вінниці. Вродлива з обличчя і стрункою постаттю, прекрасний голос-сопран та природний талант — все те з допомогою її чоловіка режисера М. Бенцалю зумовило її скорий ріст і заслужений успіх головною в оперетках. Не менший успіх мала теж в народно-побутовому репертуарі.

Ярослав Давидович — загальнознаний «Сясьо» — перший режисер у 1927 р. напівпрофесійного Театру ім. І. Тобілевича, що дав поштовх до професійного. Перед тим працював у польському театрі, син мішаного подружжя, мати полька, та у сина переважила українська стихія. Обдарований актор і режисер, з перших кроків своєї діяльності в українському театрі вніс розмах та всесторонній засяг у виборі й опрацьовуванні репертуару.

В тодішніх часах це був самотній естрадний український актор, що укладав злочинні сцени й пісеньки на актуальні злочинні теми і сам чи то з ансамблем їх виконував. Вносив на залю безтурботний сміх та розвагу. Публіка його радо вітала, як свого любимця. Помер на еміграції в Мюнхені 1954 чи 56 року. Мюнхенська українська громада поставила на його могилі пам'ятник.

Частими гостями у дир. К. Вишневського: були також:

Леонід Боровик — прекрасний актор і мистець-декоратор Театру ім. І. Тобілевича, «Заграви», Театру ім. Котляревського, в Галичині; резонер, ролі Нерона в «Камо грядеши», Шуліка в «Ой Морозе. Морозенку» Лужницького та інші. Роджений 1894 р., помер, повернувши до своїх родичів у Ленінграді під час німецької облоги 1943 р. в трагічних обставинах!

Юрій Нікітін — співак-тенор, дуже милий і симпатичний. Одружений з артисткою Л. Ленською, перейшов на естраду в Польщу. Хоч із частинно української родини (мати і брат — українці) вважав себе росіянином.

Володимир Королик, Євген Курило, Віра Левицька, Сміринська — оперна й опереткова співачка, Лавро і Клявдія Кемпе, Лена Ленська — драматична героїня, Макс Опар — амант тенор, всі вони разом з режисером і актором Ярославом Давидовичем були основоположниками вже напівпрофесійного театру ім. І. Тобілевича, що мали річний контракт з постійною місячною платнею, яку гарантував дир. К. Вишневський. Це був професійний хребет театру, який без жертвенної співпраці станіславівців аматорів та студентства не зміг би так раптово заблестіти на театральному горизонті та зайняти провідне місце у розвитку театральної культури. До талановитих співучасників аматорів належали тоді студент, згодом професор математики Остап Хичій, Павло («Пусьо») Крушельницький, що загинув під Бродами, Цвіренко — згодом директор банку, Білоскурський — кооперативний урядовець, як

Фото із зб. Д. Антоневича

Діячі Театру ім. І. Тобілевича після прем'єри оперети «Чар Вальса»
Легара в 1928 році. На фото (сидять у першому ряді): Н. Н., В. Шрам,
К. Кемпе, Л. Ленська, Я. Давидович, дир. К. С. Вишневський, мгр. М. Кушнір,
Л. Сміринська, І. Волощук, Л. Радванська

хорист — тенор Мирослав Старицький, пізніший Міро Скала, Олександра Антоневич — моя мати — виконувала функції касира та була відповідальна за гардеробу, Ясьо Кудла, Євген Курило, Володимир Весоловський, Шрам (диригент, піяніст) та багато інших, яких імена призабулися, але їх жертвенна праця та любов до театру давали великі користі і запевняли успіх у тих несприятливих умовах польської окупації.

Законтрактування акторів професіоналів відбулося в серпні 1927 року і від тієї дати починається розвиток аматорського гуртка ім. І. Тобілевича в Станіславові уже як професійної трупи, яка згодом стає чоловічим українським театром Галичини, гордістю усіх українців й акторів, що в ньому діяли.

Дир. К. Вишневський не тільки до «глибини кишені» любив театр, але ще давав до диспозиції свої авта до перевозу декорацій, реквізиту по жалких вибоїнах галицьких доріг. Своїм автом возив також часто артистів.

Кость Станіслав Прус-Вишневський народився 1882 року в Ярославі у священничій родині. Дитячі роки перебув в Радимні, й опісля в Боську над Вислоком. Батько післав його до славної тоді езуїтської колеїї в Хирові. Тут, як вітчм часто згадував, панувала сильна дисципліна й повага до вчителів. Майже всі його колеїи були поляки, діти шляхетської еліти. По закінченні колеїї перейшов на правничі студії у Львові і Празі. Закінчивши право, виїхав до Відня на дальші студії до Вельтгандельсакадемі. Був членом студентської організації «Січ». При війську не був довго через короткозорість. По війні вернувся до Львова, де став заступником директора Банку Господарства Краєвого. Коли пропонувано йому перенесення на Шлеськ, він відмовився і був пенсіонований. Десь в році 1925 переїжджає в Станіславів. Тут на спілку з Гавсвальдом, опісля самостійно провадив предстваніцтво продажу автомашин фірми «Форд Мотор Компані». Велика крамниця «Мотор» приміщувалася в пасажі Гартенбергів при вул. Костюшки ч. 4, а з 1933 р. в кам'яниці Снігуровичів при вул. Собіського. В тому ж часі покликано його на пост директора Українського Кооперативного Банку. Дир. Вишневський в короткому часі підняв ту важливу українську фінансову інституцію з комплетної руїни до повного розцвіту.

Дир. Вишневський не обмежувався до справ банкових і торгівлі. Він був членом і активно працював майже у всіх громадських, економічних освітніх і добродійних товариствах й установах Станіславова. Роками був перевибраний на голову контрольної комісії Окружного Союзу Кооператив, «Маслосоюзу», «Селянської Бурси». Ініціював і щедро фінансував будову театральної залі «Сокола». В другій половині 20-их років і в 30-их роках записався золотими буквами в історії українського галицького театру, як його меценат.

З приходом большевиків дир. К. Вишневський не хотів виїжджати на Захід, хоч нав для цього і нагоду й можливості. Міг виїхати за Сян хочби до Боська над Вислоком, де був парохом його батько, де ще жила його мати, брати, знайомі. Незаангажований політично, вірив, що йому нічого не станеться. Протеж, зараз же після «визволення» його три рази викликали «на Білінського» в сталінське НКВД і врешті забрали й вивезли в жовтні 1939 року в Сибір, де слід за ним загинув.

Михайло Рудницький, колишній редактор «Діла», тепер професор Львівського Державного Університету ім. І. Франка у своїй книжці «В наймах у Мельпомени» (Київ, 1963) так згадує про К. Вишневського:

«Банківський урядовець, старий парубок К. Вишневський призбирав капітал, з яким не знав, що робити, і несподівано захопився ідеєю красно-

70-річчя Галицького Театру у Станіславіві 1934-ого року. На долівці (зліва): Старицький, Зоня Стадниківна, Ясьо Кудла. В першому ряді (сидять): дир. Опанас Карабіневич (?), Ірина Коссак, Наталія Ничко (?) або Н. Кірка, Іван Рубчак, Леся Кривіцька, Євген Цісик (?), дир. К. Вишневський, Софія Стадник, В. Блавацький, М. Бенцаль, Катря Козак-Вірленська, Ганна Юрчакова, Іван Гірняк, Олександра Антоневич-Вишневська. У другому ряді (стоять): Горницька-Кульчицька або Карабіневичева, Пастернаківна або Шашарівська, Роман Тимчук, Ванда Коссак-Сорокова, Теплий або Сорока (?), Софія Орлян, Олена Бенцалева, Теодосія, Лена Ленська, Ю. Нікітин, Клявдія Кемпе, Мусій або Овсієнко, Олександр Яковлів, Криштальська-Гірняк, Нижанківський, Дзюня Качмарська-Якимова або Гірнякова (?), І. Волощук. У третьому ряді: хористи, музики і танцюристи

Фото із зб. Д. Антоневича
Кость Вишневецький 1937 р.

(Карикатура Осипа Сорохтея з 1924 р.)
«Дир. Кость Вишневецький»

мовного М. Бенцалю... Банковський урядовець купував для вистав костюми з дорогоцінного матеріялу, якого все життя жалував для власного одягу, платив рахунки за декорації, меблі, афіші, а найважливіше: дбав про регулярну місячну платню для артистів.»

На думку режисера Л. Кемпе, твердження М. Рудницького, що це реж. М. Бенцаль дораджував дир. Вишневецькому допомогти театрові, не витримує критики і в корені не вірне, бо реж. М. Бенцаль в той час був в театрі О. Міткевичевої.

Започаткування професійного театру ім. І. Тобілевича сталося 20 серпня 1927 року. Директором театру став К. С. Вишневецький, а першим режисером Я. Давидович. Він, а не хто інший переконав і захопив К. Вишневецького включитися в театральну роботу. Завдяки цьому починові, театр ім. Тобілевича як професійний театр в тодішніх часах виконав велетенське культурницьке завдання.

Варто додати, що другим в черги режисером театру був В. Блавацький (1929—1930), далі слідував М. Бенцаль (театр О. Міткевичевої розбився), далі Й. Стадник. В 1933 році реж. В. Блавацький відійшов з групою акторів та підсилив театр «Заграва», а реж. Й. Стадник наново зорганізував свій власний театр.

ОСТАННІЙ ТЕАТРАЛЬНИЙ СЕЗОН 1943—1944

Станиславівська Мельпомена, чи точніше Театр ім. Івана Франка у Станиславові, що його директором був автор цієї статті, закінчила турне 1941—1942 рр. по області, із виступами в Коломиї, Городенці, Заліщиках, в Чорткові і в Бучачі, — перебувала на відпочинку. Таке турне у военний час повне різних невгод, але разом із цим гідне признання. Своім репертуаром театр пригадав глядачеві чарівні мелодії Легара (оперети: «Жайворонок», «Циганське кохання»), познайомив його з панотцями п'єси «Молодість» Гальбе та із драматизованою новелею Ю. Косача «Облога». Особливо ця остання постановка (реж. Яковлів), здійснена в умовному піднесеному, патетичному тоні, знайшла була вдячного глядача.

Я, відмовившись проектувати літом репертуарну програму на 1943/44, вирішив в першу чергу продовжувати заходи для скріплення акторського складу новими, обдарованими акторами і режисерами. Вже на початку сезону мені пощастило «перемовити» із львівського театру допитливого актора і режисера І. Гарника (помер на удар серця напередодні прем'єри своєї постановки «Суєта»), із перемишльського театру молодого, талановитого актора Г. Заславця з дружиною, характерного арт. І. Боднарєнка, арт. маляра Галину Молодецьку, як також запросив на пост літературно-репертуарного дорадника і лектора письменника і драматурга Юрія Косача.

Театр відкрив свій сезон «Облогою» Косача. А для приваблення глядача я запросив виступити в головних ролях арт. Л. Кривіцьку і В. Блавацького. В чергових виставах в «Степовому гості» виступили як гості арт. Й. Гірняк і В. Шашаровський.

А тим часом театр вже з перших днів вересня почав проби над драматичною хронікою Ю. Косача «Марш Чернігівського полку». Твір цей був відзначений на драматичнім конкурсі: зображує він у восьми картинах історичну неділю з грудня 1825 р., коли то цей полк підняв протицарське повстання. Героєм твору — гурт старшин повстанців, або радше народ. Публіка прийняла виставу із захопленням та ідейною переконливістю, бо вона насичена патріотичним піднесенням. Виставу здійснив реж. О. Яковлів. Я не хотів би промовчати творчої атмосфери, серед якої творився цей спектакль. В театрі аж клекотіло від диспут і суперечок над правильним відкриттям наскрізьної ідеї твору і його образів. Справа бо в тому, що проби йшли в присутності автора, а вони підказували конечність цілого ряду змін, доповнень, копюр. Виставу із захопленням прийняла наша молодь, бо тоді вже Чорний Ліс котлував від загонів УПА.

Паралельно з пробами «Маршу Чернігівського полку», прем'єра якого відбулася 25 вересня 1943 р., йшли проби із незанятими акторами над комедією італійського драматурга «Скампольо»; працював над нею реж. Заславець. Комедію цю вже по двох виставах треба було зняти з репертуару,

бо в ній режисер під впливом советського соц.-реалізму фальшиво уви-пуклив наскрізьну ідею твору, підкресливши, що героїня твору паде жертвою суспільного ладу. Такого фальшу глядач не сприйняв. Це був марно затрачений час театру.

Черговими постановками йшли «Суета» і популярна оперета Я. Барнича «Шаріка», в часі прем'єри якої наскочило гестапо на театр, у висліді чого були відомі події: — ревізія в театрі, стріли, трупи, арешти, заслання на примусову працю до Німеччини. У фіналі наскоку наглий суд в театрі, ви-роки смерті і розстріли перед мурами театру... Кривава прем'єра!

*

Десь всередині жовтня 1943 р. причалило до Станиславова із східних областей України декілька груп акторів драми, опери, хору — яких 70 осіб. Всі вони «приперли» до місцевого театру, немов до заздальгідь замовленого готелю. Це зрештою й самозрозуміле. Бо хто ж мав би подати в потребі руку робітникові театру, як не театр? Та ще в такий час, коли здавалось, валиться світ. Німці «за пляном» пересувають свої фронти з місця на місце. Ніби для вирівнання... А у висліді того «вирівнання» котяться на захід хвилі народу, мов тіні, шукають захисту у світах перед «своїми», які сунуть із сходу.

Чи не 18 акторів запросив я включитися в станиславівський театр, а між ними провідного режисера музично-драматичних театрів України Семена Бутовського з його дружиною, оперною співачкою, Галиною, далі обдарованих і досвідчених акторів, як Ніна Горленко, Надія Негель, Василь Семєнець, Ігор Зайферт, Іван Колосів та ряд надійного, вишколеного молодняка. Очевидно, що з їх появою поширився репертуар театру, головно в секторі опери, пожвавилось театральне життя, піднісся його мистецький рівень.

На безділля не було часу, ані охоти. Вже чергового дня на репертуарній нараді реж. С. Бутовський перефорсував свою думку відновити постановку «Наталки Полтавки», але як оперну виставу із хоровими та обрядовими вставками і балетними емоціями. В дальшу чергу поставити «Запорожця за Дунаєм», «Катерину» та оперу Маскані «Кавалерія Рустікана». Вже по перших пробах здобув собі Бутовський авторитет, скріплюючи творчу атмосферу, яка так яскраво позначилася на мистецькому рівні постановок. Цей свіжий подих, що повів із сцени театру, публіка вдячно прийняла й оцінила.

Нарешті прийшла черга на оперу Маскані «Кавалерія Рустікана». Була надія, що вистава опери вийде цікавою, свіжою. Музика її така мелодійна, приваблива. В головних ролях мали виступити: арт. Н. Негель, Г. Бутовська, Лідія Крушельницька, М. Коссак, І. Зайферт, Ів. Самокішин — з диригентом Ів. Недільським, хормайстром О. Садовським при співпраці арт. маляра Г. Молодецької-Новаківської. І знову почалися повні фажих, творчих шу-кань проби для правильного вияву ідеї твору та його образів... І знову серія розмов — доповідей про композитора Маскані, веризм в італійській опері, його стиль, добу. Або безконечна, як здавалося, «муштра» хору «Думка» під батудою фанатика хорового мистецтва, Льоня Крушельницького, — бо хорів в цій опері визначив композитор важливу функцію. Були підстави сподіватися, що ця опера прозвучить гідно у всіх відношеннях. Але не так сталося...

«Наші» підсунулися вже під Чортків. Станиславів переповнений військом, шпиталями, втікачами. По місті бродить марево страху, терору, непевности. Що принесе завтра? А заграви на небі не віщують добра. Але театр грає! Грає щодня при виповнених залах. Опера Маскані вже готова. Пішли при-спішені заходи для прем'єри. Може ще пощастить... Та вже чути гарматні вибухи з недалекого фронту. Дороги міста завалені валками авт, які бор-саються по снігових болотах. Нарешті наші афіші по вулицях міста: прем'єра в суботу 26 березня 1944 р.! В п'ятницю ще генеральна проба. На суботу 10 год. ранку назначено ще «прогонну» пробу. Але вночі большевики прорвали фронт під Бучачем і пруть на прем'єру в Станиславів. Одержуємо повідо-млення, що останній поїзд для цивільного населення покидає Станиславів в суботу о год. 3 по пол. Для театру буцім то зарезеровано вагон. Охочим виїжджати інформація: бути своєчасно на двірці із своїм майном під пах-вою... Двірець і його околиця — це одна облога військом і цивільним на-селенням. До зарезерованого вагону не сила було дістатися, бо його штур-мом зайняло військо. А тьма-тьменна народу із замороженою від мокрого холоду душею, мучена неперевереними вітками, залишилася чекати на нові поїзди, що ніби десь, колись з'являться. І дійсно на досвітку з'явився поїзд із Коломиї з «фольксдойчерами». Купую в них за фантастичну суму ван-тажний вагон. Ще не світало, як цей поїзд серед підозрілої, грізної тиші пустився в дорогу.

І так ми, замість прем'єри опери в театрі, рушили у незнані, непевні, да-лекі світи...

ШКІЛЬНИЙ ТЕАТР У СТАНИСЛАВОВІ

З певним зворушенням згадую час, коли я працювала з молоддю українських середніх шкіл — Сестер Василянок, Української Рідної Школи, Школи УПТ та хлоп'ячої державної гімназії в ділянці українського театрального мистецтва, себто шкільного театру.

У 1930 році державна Кураторія шкіл спровадила мого чоловіка, як учителя співу та музики в середніх школах до Станиславова. Крім того мій чоловік вчив співу у станиславівській Духовній Семінарії.

Досвідчений музик, композитор, диригент — мій чоловік поставив шкільні музичні імпрези на високому культурному і мистецькому рівні. В початкових роках нашого перебування у Станиславові кожна школа влаштувала концерти, чи то Шевченківські, чи Листопадіві чи релігійні окремо, але вже в короткому часі вдалося моєму чоловікові організувати шкільні імпрези разом з усіма середніми школами.

Пригадую один такий Шевченківський Концерт влаштований спільними силами усіх трьох середніх шкіл.

В першій частині було «Слово Тараса» — яке я підготувала. У другій частині, перша дія з опери Аркаса «Катерина». Партію Катерини виконувала учениця УПТ М. Дзуль — Москаля Івана учень Клим Роснецький — а на Андрія спроваджено оперного тенора покійного Василя Тисяка. Грала фахова оркестра, в складі около 30 осіб. Виступали також дуже добре вивчений великий хор і балет. Станиславівська і довколишня публіка із великим захопленням сприймала виступи своїх молодих акторів-учнів, а учительський склад і шкільна молодь були дуже горді на них.

В іншому концерті, влаштованім молоддю на пошану Кобзаря — крім музичних точок — я поставила з хлоп'ячою гімназією поему «Гамалія» — яку я інсценізувала. Було це також великим досягненням молоді. Учні самі виконали потрібні для інсценізації декорації, як образ моря із б'ючими хвилями (гра світел), чайки, і самі виконавці в козацьких одягах з Гамалією, Б. Наконечним на чолі.

Подібних концертів відбулося багато.

Незабаром директори шкіл звернулися до мене з проханням попровести шкільний театр. Я любила театральне мистецтво і маючи в тому певний досвід, з радістю взялася до праці і так протягом кількох років я працювала в тому напрямі з молоддю — ставлячи в початках — казки, в яких діти з успіхом і радо грали. Набираючи більшої сценічної практики, деякі учні вибивалися правдивим мистецьким талантом і я почала ставити з ними українські історичні, побутові та клясичні п'єси.

Великою подією в школі була ставлена мною «Лісова Пісня» Лесі Українки. Далі йшли п'єси: «Маруся Богуславка», «Суєта», «Мирослава», «Фа-

біоля» — цілий ряд Св. Миколаївських вистав — та концерти на Свято Матері.

Молодь працювала із запалом і любов'ю до мистецтва, осягала добрий мистецький рівень. Праця моя давала мені крім насолоди велику сатисфакцію.

З музичних п'єс ставив мій чоловік «НоктюРН», «Козу Дерезу» Лисенка, та, як я вже згадувала першу дію опери «Катерина». Помагали ми собі взаємно. Чоловік ставив опери — я оформлювала їх сценічно. Коли я ставила свої вистави — то музичне оформлення належало до чоловіка.

До своїх виступів молоді актори ставилися уважно і серйозно. Я старалася навчити їх не тільки грати ролі, але й вимагала від них творчої ініціативи. Я тільки тримала «віжки» в руках і, як треба було, відповідно керувала ними.

Те саме проявлялося в пісні і музиці. Вже в початках зорганізував мій чоловік т. зв. Шістнадцятку, співочу одиницю, яка виступала на концертах і академіях. Збереглася у мене знімка тої групи ентузіястів пісні разом із своїм диригентом. Деякі з них як і сам творець групи — диригент, відійшли від нас навіки, але ті що залишилися, а є вони і тут в Америці, далі продовжують співати, а дехто з них навіть вибився, як здібний диригент (Роман Степаняк, Юрко Гнатюк — і може ще дехто).

На цьому місці хочу згадати тих моїх молодих акторів-учнів, які так щиро працювали разом зі мною. Це були:

Талановита Ліда Каратницька — тепер Крушельницька — почала свої перші кроки на сцені під моїм проводом. Вона й досьогодні продовжує свою працю в театральному мистецтві, здобуваючи заслужені успіхи.

Іра Маланюк, коли виступала в ролі Лисички в «Козі Дерезі», — то мій чоловік, який ставив цю оперу, сказав їй: «Ірцю, з тебе буде колись велика співачка». Сьогодні Іра Маланюк здобула славу співачки не тільки серед українців, але й серед інших народів світу.

Сестри Климівні — далі працюють в театрі.

«Дзьосьька» Стрийська — дуже талановита — довший час була в театрі в Галичині.

Марта Вальницька-Смик — дуже добра як Маруся Богуславка і як Русалка в «Лісовій Пісні».

Мума Висоцька-Крамарчук — Мати в «Лісовій Пісні».

Мирося Смеречинська — Килина — в цій же п'єсі.

Марта Ціпановська — вроджена порцелянова Лялечка.

Марійка Гриньків-Зубаль — співачка М. Дзуль — що так прегарно співала «Катерину».

Обидві мої доні Ліда та Іра. Може мені, як мамі, й не зручно хвалити Лиду, але вона в ролі Мавки в «Лісовій Пісні» була фантастична!

Ярослава Барнич

Із далекої віддалі часи шкільного театру у Станиславові стали дорогим спогадом для всіх нас станиславівців. При зустрічах, паде часто питання: «... а пригадуєте, пані Барничева, той момент..., чи ту пробу... чи ту виставу...»

Багато із друзів тих часів вже і не запитає — погинули за велику Справу, за волю нашої Батьківщини.

Поза шкільними імпрезами, я працювала ще протягом 12 років у Виділі Союзу Українок, як провідниця культурно-імпрезової секції, за головування доброго нам усім Софії Олесницької, а потім за головування Амалії Рублевої.

Незвичайно вдалою програмою, яку я при помочі мого чоловіка уложила, був концерт з нагоди Конгресу Союзу Українок в Станиславові. Виступали із своєю програмою пані зі Львова і ми — станиславівські, як господині, дали свій концерт — атракцією якого був виступ організованої моїм чоловіком симфонічної оркестри учениць семінарії Сестер Василянок в числі около 40 музиканток. То була прекрасна картина. Молоді дівчатка, в білих шовкових мундурках — а перед ними їхня товаришка-диригентка — Оксана Бойко-Сімович з батутою в руці!

Короткий час я працювала з місцевим аматорським гуртком — де виступали дуже талановиті любителі сцени: Ліда Каратницька-Крушельницька, Грина Лісяк-Стрийська та інші пані. З панів: Ярослав і Роман Андруховичі, Тарас Ліськевич, Степан Зубаль і багато інших, що їх прізвищ не пригадую. З ними поставила я дві вистави і почала третю, але чомусь, не знайшовши спільної мови в тім гурті, продовжувала я працю тільки із шкільною молоддю.

В той час багато композицій легкої музики мого чоловіка виконувано в Станиславові. Були це модні тоді українські танга, вальси і т. п. Те, що їх молодь так радо переймала і співала, дало поштовх до дальшої композиторської праці моему чоловікові.

В Станиславові постали чотири перші європейського стилю українські оперети: «Дівча з Маслосоюзу» — лібретто В. Павлусевича, музика Ярослава Барнича. Далі: «Шаріка», «Пригода в Черчі» та славна «Гуцулка Ксеня» — лібретто і музика Ярослава Барнича.

Закінчуючи свої скромні спогади мушу сказати, що запал й ентузіязм молоді, давали велику підтримку моему чоловікові й мені у нашій праці, а за тим велике вдоволення, що разом принесло учням бажані користі: розвиток таланту, розвагу і приємність, ба навіть славу на сцені.

Завжди згадуватиму спільну нашу працю, де не було нас і вас — були тільки ми — одні всі разом. І тому такими досягненнями завершувалася наша праця.

МАРІЯ ДМИТРАКОВА

(10. I. 1876 — 3. IV. 1948)

Сторінка з історії українського театру в Станиславові

Коли вдатися до порівняння великого німецького драматурга Макса Гальбе, то життя, неначе ріка, по якій плаває багато човнів. На широкому водяному плесі деякі з тих човнів інколи наближаються до себе, пливають разом, то знову пересуваються мимо себе, гнані переможною течією вниз ріки, врешті одні долею поєднані щезають раніше, другі пізніше просуваються в підземне царство тіней. Але ніхто не вимине свого призначення: на всіх чекає невимолимий перевізник Харон, щоб людські душі переправити рікою Стиксом, Ахероном чи Летою в челюсті підземного царства, якого брам стереже злюча собака Кербер і відкіля немає вже ніякого вороття. А там проходять судді душ мерців, Мінос, Радамантис та Еак, і спрямовують душі добрих людей на затишний беклінівський Острів Мертвих, або на покриті молодю зеленню Елізейські Поля, де вічна весна триває й де душі померлих раюють у щасливості та в безмежному блаженстві, натомість душі злих людей скочуються за суворим присудом справедливих із точною вагою суддів — прірву Тартароса, в якій мають відбувати заслужену кару. Так вірили старинні греки й такий створили собі поетичний міт про смерть.

Велика українська еміграція сучасної доби, розпочавшись у 1944 році й триваючи без упину властиво ще й до сьогодні, має на своїм рахунку чимало жертв у людях.

Нам доводиться зупинитися над могилою, яка виросла в квітні 1948 року в Мюнхені на т. зв. Західньому цвинтарі (Вестфрідгоф). Спочила в тій могилі одна з найстарших артисток галицько-українського театру, з покоління тих театральних діячів, що відіграли свої ролі переважно до кінця вже минулого століття.

Марія Федів, заміжня Дмитрак, народилася дня 10 січня 1876 року, в Стрию, в галицькій Україні, в займанщині колишньої Австро-Угорщини. Вона була на один рік старша від відомого актора, режисера й директора галицько-українських театрів, Йосипа Стадника.

Двадцятилітньою дівчиною вступила вона в 1896 року до українського мандрівного театру Т-ва «Руська Бесіда» у Львові.

Тягло її непереможньою силою до тієї сцени, бо тут працювали з її родини: її дядько Михайло Королевич (сценічне прізвище: Михайло Душинський, помер радником суду в Чернівцях у 1924 році)¹ і Теофіла з Ро-

¹ Деколи це прізвище пишуть Коралевич, хоч батько нашого Михайло був записаний у метрикальних книгах як: Антін Королевич, одружений із Магдалиною Душинською, син Теодора Королевича й Марії з роду Шеленгевич. Відома польська оперова співачка Королевич-Вайдова походить теж із цих саме Королевичів.

жанківських Королевичева (1842—1924), його дружина, відома в історії українського театру під театральним псевдонімом як Теофіля Романович, видатна акторка від 1869 року й директорка галицько-українського театру в Галичині.²

Тягло малу Мінцю (здрібніле ім'я від імени Марія) до сцени, бо тут від 1881 року працював тоді ж спільно з визначним актором та знаменитим режисером Іваном Гринецьким (1850—1889) такий же відомий та здібний актор і директор театру Іван Біберович (1854—1920), а з ним його дружина Іванна з Королевичів Біберовичева (1861—1937 на сцені від 1876), рідна тітка нашої бл. п. Марії. Згадати годиться, що Михайло Королевич, Каролина з Королевичів Федева (1854—1903), мати Марії та Біберовичева — були рідні брат і дві сестри.

Роки театру львівської «Руської Бесіди» за дирекції Івана Біберовича, належать до найкращих сторінок в історії українського театру в Галицькій Україні.

Про Біберовичеву, відому під сценічним псевдонімом Іванни Ляновської, знаємо з тогочасних українських, польських і німецьких рецензій, що її чудова, до найменших психологічних дрібниць завжди продумана, вірна і реальна, високо-мистецька гра на сцені викликувала ентузіазм. Гру її порівнювали з грою найвидатнішої польської драматичної артистки, Гелени з роду Бенда Моджеєвської (1844—1909), обдарованої з природи визначною індивідуальністю, виїнятковими зовнішніми прикметами і надзвичайним талантом, при тому мистецтвом гарної дикції, доброю силою експресії й глибокою естетичною почуття, а прославленою головню в великих креаціях постатей Шекспіра (Офелія), Гете (Маргарета з «Фавста»), Шіллера (Люїза з «Інтриги й любови», Амалія з «Розбійників», Орлеанська Діва) та Віктора Гюґо (з «Рюї Бляса») і Фредрових типів польської дівчини. Була своя прихована внутрішня причина для такого порівняння гри Іванни Ляновської з грою польської артистки. Моджеєвська після трилітнього перебування в Театрі імени Юлія Словацького в Кракові перейшла на сцену варшавського столичного Театру Різноманітностей, де вибилася на артистку великого стилю, на те, щоб — після восьмилітнього зачарування своїх слухачів мистецькою, просто геніяльною акторською грою — вийти в 1876 році вдруге заміж за К. Божену-Хлаповського й покинути назавжди Варшаву. Залишивши Польщу, артистка виїхала з чоловіком до Каліфорнії у З'єднаних Штатах Америки, де присвятилась американській сцені в Сан Франціско і вслід за цим придбала велику славу в Америці, ще більше в Лондоні, в драматичних ролях Марії Стюарт, леді Макбет, Федори та Дами з камеліями, як одна з найкращих артисток не тільки польської, але й світових сцен.

Отож так, як заяснила Моджеєвська на польській, а потім на закордонних сценах, блистала й Іванна Ляновська на українській сцені зіркою першої величини своєю чарівною та милою фізичною вродою, своєю гарною, дуже приємною в тембрі й елегантною дикцією, як і своєю міцною експресією в геройсько-драматичних ролях. Загалом усе в Ляновської, всі її вий-

² Дивись «Історія заснування і розвою українського театру в Галичині», монографічна розвідка невідомого автора (здогадно редактора Григора Гануляка) у журналі театру і сцени «Театральне Мистецтво» у Львові, II-ий випуск за жовтень—грудень 1924 року 27—30 стор., і IV-ий випуск за жовтень—грудень 1924 року, 19—26 стор. — Дивись також: «Посмертна згадка (Теофіля Романовичева)», там же, II-ий випуск, 41—42 стор.

няткові особисті засоби: й поставка й голос — були просто феноменальні, не базовані на ніяких технічних студіях. У зв'язку з цим тодішній крайовий маршалок Галичини, Микола Зибликевич, турбуючись про гідну наслідницю для Моджеєвської чи Марії Деринжанки, звернув увагу на Іванну Ляновську-Біберович із мандрівного театру української «Бесіди» у Львові та запропонував їй навіть державну стипендію на виїзд на театральні студії до Парижу, аби тільки цей самотній, першорядний драматичний талант здобути для польської сцени.³ Бачимо тепер із поданого вгорі, чим саме була на українській сцені Біберовичева, якою феноменальною артисткою була вона, коли за неї побивалися чужинні столичні театри. За цим у слід воно показує й те, в якій атмосфері українського театру тих часів кристалізувалася духовість Марії Федівни.

Фото із зб. О. Сушків

Марія Дмитракова
у Станіславіві 1909 р.

Загалом це були роки, коли на сценічних дошках українського театру львівського товариства «Руська Бесіда» появилися найвидатніші драматичні таланти.

В тіні саме такого високого, правдивого мистецтва розвивалася теж мила, симпатична поява Марії Федівни.

Після того, як у 1892-му чи 1893-ому році покинули театр Т-ва «Руська Бесіда» знамениті дядько і тітка Біберовичі, знайшлася на сцені самотньою їхня симпатична та здібна учениця й племінниця, чи — як у Галичині кажуть — сестринниця. Від своєї тітки перейняла вона тільки її сценічне прізвище й фігурувала на афішах як Марія Ляновська.

На жаль, у театрі все йшло, наче «з Петрового дня». Помер нагло на сцені під час вистави геніяльний український трагік Казимир Володислав Плошевський (1853—1892), відтворюючи з бравурною силою експресії й патосу свою роллю Франца Мора в «Розбійниках» Шіллера, а дирекція театру, неначе м'яч, переходила з рук у руки переважно зовсім нефахових людей, як Юліяна Винницького, то знову вслуженого поштового урядовця Івана Гулая, що не вміли дати собі ради з вічними непорозуміннями, сварками й інтригами між членами театру. Таким способом український театр

³ Стаття поета з гурту «Молодої Музи» та історика українського театру в Галичині, Степана Чарнецького: «75-ліття Іванни Біберович», у щоденнику «Новий Час» у Львові, ч. 292, з дня 28 грудня 1936 року, у відділі «Література і мистецтво». — Степан Чарнецький: «Іванна Біберович», посмертна стаття з фотографією, там же, ч. 203, з дня 13 вересня 1937. Л.: «Критика про бл. п. Ляновську-Біберович» стаття там же. — Іван Ставничий: «Іванна Біберович», посмертна згадка в тижневику «Станіславівські Вісті», ч. 21, із дня 19 вересня 1937 року.

львівської «Руської Бесіди» хилився все більше до занепаду.⁴ Не вмiла лиховi зарадити й нова дирекцiя театру в особах Степана Курбаса (1863—1908),⁵ та О. Полiщука. Не повелося опанувати положення й директоровi театру Левовi Лопатинському (1868—1914), що був рiвночасно теж здiбним українським драматургом, ани навіть дуже заслуженому Титовi Гембицькому (1842—1908), який двiчі мав дирекцiю театру в своїх руках.

У тому хаосi безупинних непорозумiнь мiж цiлковито нездарним тодiшнiм видiлом Т-ва «Руська Бесiда» у Львовi й театральним ансамблем, зокрема серед поновного розгартiяшу у внутрiшнiх вiдносинах мiж поодинокими членами театру, серед заздросiв, суперництва й iнтриг — не було змоги, ни навіть охоти працювати. Марiя Ляновська, оперуючи прекрасним голо-сом — лiричним сопрано, змагалася iз супротивними хвилями, дала низку щасливих, увiнчаних iскрою справжнього таланту й почування креацiї в рiзних драматичних творах, спершу в оперетцi («Гаспароне» Карла Мiллера до лiбретта в трьох дiях Ф. Целлера i Р. Жене, «Циганський Барон» Йогана Штрауса до слiв тексту в трьох актах Й. Шнiцлера за оповiданням угорського письменника Мавра Йокая, «Циганка Аза» Михайла Старицького за повiстю «Хата за селом» Юзефа Крашевського з музикою М. Василева Святошенка, мелодрама «Маруся», перероблена з однойменної повiсти Г. Квiтки-Основ'яненка письменником О. Голембiйовським), потiм також драмi («Украдене Щастя» Iвана Франка — роля Анни Задорожної, «Честь» Германа Зудермана — popisова роля Альми, «Ревiзор iз Петербургу» I. Гриневецького за Миколою Гоголем, «На днi» М. Горького — головна роля, i при тiм самостiйна режисерiя iнших п'ес) та в оперi (в посiданнi родини збереглися з того часу фотографiя артистки в головнiй ролi «Гальки» Монюшка), з сильним нахилом до лiрично-драматичного жанру, подаючи надiї на гарний розвиток її оригiнального, повного грацiозности, фiнезiї, жiночости й iнтелiгентности драматичного таланту. Незадоволена постiйними змiнами проводу театру: у 1897 році — спiлка М. Ольшанського та О. Поповича, з кiнцем того ж року — спiлка О. Полiщука i С. Яновича, в квiтнi—липнi 1898 року — знову Лев Лопатинський, i нарештi з липня 1898 до квiтня 1900 року — Тит Гембицький, знеохочена також дуже поганими вiдносинами серед самих акторiв, подякувала Марiя Ляновська за хлiб-сiль i покинула сцену, щоб на Рiздво 1898 року перейти в приватне життя: наступного року в мiсяцi травнi тодiшнiй митрат о. Богонос у Станиславовi повинчав її в катедральнiй церквi з Францом Дмитраком (помер у Кливлендi дня 29 жовтня 1957 року у вiцi 82-х лiт життя).

Потiм на її мiсце до театру Т-ва «Руська Бесiда» прийняли Фiломену Кравчукiвну (пiзнiшу Лопатинську) та вислали її до Мiляно, а коли повернулася з Iталiї, надiляли її першими ролями.

А Марiя Ляновська, пiсля короткого перебування в Чортковi, вже як Марiя Дмитракова, переселилася з чоловiком на постiйний осiдок до Станиславова.

Але хоча б навіть сама хотiла зажити якийсь час тихомирно, то їй, як колишнiй професiйнiй акторцi не дозволили б. У такому становищi

⁴ Читай: «З недолi галицької сцени: Сторiнки з iсторiї театру», стаття Степана Чарнецького, помiщена в щоденнику «Новий Час» у Львовi ч. 135 (893) з дати Львiв 28 листопада 1930 року.

⁵ Виступав у театрi «Бесiди» весь час пiд сценiчним псевдонiмом Степана Яновича, батько просто генiального й згодом славного новатора українського драматичного мистецтва, Олександра чи Леся Курбаса.

знайшлась вона й поза рамками українського театру львівської «Бесіди». Вона була відома зі сцени того славного українського театру, тому й члени новозаснованого міщанського Т-ва «Руська Хата» в Станиславові на чолі з головою Гнатом Полотнюком (1856—1902) і просвітнім організатором станиславівського повіту та громадським діячем лікарем д-р Володимиром Яновичем (1869—1931) запросили її в 1901 році вести працю в аматорському драматичнім гуртку. Вона не відмовилась, але радо працювала з перервами мабуть до 1909 року. Пригадується з того часу вистава драми «Свекруха» Лева Лопатинського (псевдонім Зенон Наколесник) відіграна дня 14 травня 1905 року, за яку Марія Дмитракова одержала від тодішньої управи Т-ва «Руська Хата» і від його «Артистичного кружка» окрему подяку на письмі.

Спеціально середньошкільна молодь оточувала її своїм пієтизмом і часто густо запрошувала допомогти при влаштуванні драматичних вистав. Ось так згуртована в місцевих самоосвітніх т. зв. «тайних кружках» молодь з гімназії і семінарії звернулася до неї з проханням вивести дня 19 грудня 1910 року народну драму зі співами і танцями «Бондарівну» Федора Заревича та «Свято-Миколаївське свято». Дмитракова не відмовилася і святкування відбулося під фірмою студентського Т-ва «Українська Молодіж»⁶ у світлиці польського соціалістичного Товариства ім. Кілінського при Вірменській вулиці.

Коли в 1911 році постав «Український Народний Театр» ім. Івана Тобілевича в Станиславові з концесією, подібною до тієї, яку мав львівський театр «Бесіди» і дня 12 лютого того року в просторій світлиці жидівського власника каменіці Д. Єгера при Газовій вулиці відбулося святочне відкриття того театру⁷ з промовою проф. Юліяна Чайківського та постановою прологу Івана Франка «Великі Роковини» й оперети «Наталка Полтавка» Івана Котляревського, то режисерія спочивала в досвідчених, фахових руках якраз Марії Дмитракової. Вона дала тоді саме також добрі підстави гімназістам Олександрові Любасовському та Лесеві Ягенчукові, які своєю грою — перший у ролі возьного Тетерваківського, а другий у ролі сільського виборного Макогоненка — вибилися в «Наталці Полтавці» на перший плян.⁸

Під кінець Першої світової війни 1914—1918 років, коли Станиславів прочунався від останньої російської інвазії та попрійжджали люди з еміграції, між ними і Дмитракова з Відня, приспане життя громадське почало повертатися у нормальне річище. Так, хоча понад тиждень грав тут гурт артистів колишнього театру львівського Т-ва «Українська Бесіда» й виставив між іншими теж «Не ходи Грицю . . .», то коли місцевий драматичний гурток під фірмою читальні «Просвіти» на Гірці дав у неділю 11 серпня 1918 року вдруге «Ой не ходи Грицю» Володимира Александрова в перерібі Михайла Старицького, велика світлиця польського театру імени Ста-

⁶ До тогочасної управи Т-ва «Українська Молодіж» у Станиславові належали студенти львівського університету Іван Волянський, Дмитро Вітовський, Ростислав Заклинський, із старших Семен Ткачук, д-р Євген Косевич та ін.

⁷ Рецензія під заг. «Перша драматична вистава» Українського Народного театру ім. Івана Тобілевича в Станиславові», підписана псевдонімом Протис Домонтар (І. Ставничий) в ілюстрованім часописі «Народне Слово», появивлося вже четвертий рік тричі в тижні у Львові, ч. 481, 2 березня 1911 р.

⁸ Олекса, чи Лесь Ягенчук переклав тоді із російської мови «Одруження» Миколи Гоголя. Обидва, Олександр Любасовський і Лесь Ягенчук, загинули, мабуть, у Першій світовій війні.

нслава Монюшки була заповнена й багато відійшло від каси без карт вступу. В рецензії з того часу⁹ записано:

«Режисерка п-ні Марія Дмитракова вив'язалася зі свого завдання якнай-краще. Вистава йшла гладко, жваво й метко, навдивовижу всяким скептикам і „критикам”. Жіночі та парубочі гуртки були дуже численні й тому на сцені йшло під цим оглядом рухливіше життя, ніж у зігранім львівським гуртку. Співи вдалились також гарно. Головна та найбільша заслуга з цієї вистави припадає п-ні Марії Дмитраковій. Тількищо вернулася на перебування зі Стрия, була вона упрощена до режисерії та з усім молодечим жаром і запалом віддалася праці. В двох тижнях зуміла з сирого матеріялу витесати те, що ми бачили й чим ми чудувалися. Без неї драматичний кружок був би й досі не спромігся на виставу й на моральний, ані матеріяльний успіх». Остання на сценічних дошках зустріч Марії Дмитракової з професійною драматичною артисткою, це був спільний виступ її з колишньою старшою товаришкою з театру львівської «Української Бесіди», Антониною Осиповичевою (1855—1927), дня 19 вересня 1918 року в Станиславові в театральній світлиці польського музичного товариства ім. Станислава Монюшка в драмі «Міреле Ефрос» Якова Гордіна. Обидві артистки фасцинували глядача, приковували до себе й зачаровували.¹⁰ До тієї спілки двох драматичних артисток із покликання, заслужених ветеранок української сцени, достроювалися дуже добре О. Левицька зі Стрия, також професійна акторка, що грала головну ролю в п'єсі, далі теж знамениті та загально станиславською публікою фаворитовані й люблені напів-аматори й напів-актори подружжя З. Стрільчики з Надвірної, врешті Михайло Жмуркевич і Ксенофонт Величко.

В пізніших часах, після розвалу Австро-Угорщини, коли Станиславів був тимчасовою столицею Західньо-Української Республіки, а коротко навіть переходовим осідком правительства цілої Української Народної Республіки, наша Дмитракова не виступала на сцені.

Приблизно в 1921 році, вже за Польщі, чи вірніше за польської окупації західньо-українських земель, кілька рухливіших любителів театру при Т-ві «Станиславівський Боян» утворили під проводом проф. Станислава Клапоуцака драматичний гурток, у якому грали — очевидно — і наша Марія Дмитракова, а крім неї такі жіночі сили, як Степанія з Якубовичів Коцкова (дружина судді Коцка), проф. Наталка з Левицьких Гаврилова,¹¹ Комаринська,¹² Антонина Кичунова,¹³ Ольга Вовкова, а з чоловіків Стасюк, проф. Станислав Клапоуцак, Михайло Жмуркевич, Мирон Лятишевецький,¹⁴ Олександр Паньчак, Ксенофонт Величко, Євген Шепан

⁹ Щоденник «Діло» у Львові, ч. 193 з дня 27 серпня 1918 року. Автор рецензії І. Ставничий.

¹⁰ Пор. допис І. Ставничого: «Із Станиславова», щоденник «Діло» у Львові ч. 226 (9.786), із суботи 5 жовтня 1918 року.

¹¹ Згодом виїхала до УССР до свого чоловіка, ректора ІНО в Києві чи Харкові, проф. Мирослава Гаврилова, який потім наслідком большевицької нагінки скінчив життя самогубством.

¹² Дружина інженера, заслуженого для станиславівських українців ініціативою й переведенням побудови українського «Сокола» при вул. Третього травня ч. 18 із гарним приміщенням для спортових вправ, національних імпрез, концертів, театральних вистав тощо.

¹³ Дружина директора української гімназії, проф. Григора Кичуна, перекладача «Вступу до філософії» Вільгельма Єрузалема з німецької мови.

¹⁴ Тоді студент університету, згодом видатний музиколог.

рович, проф. Остап Хичій, Роман Вірстюк, Василь Чоботар, Нестор Величківський та інші. В репертуарі драматичної сценки «Станіславівського Бояна» були п'єси: «Царевич» Габрієлі Запольської в авторизованім перекладі з польської мови Степані Коцкової й Александра Панчака, «Куди вітер віє» Степана Васильченка, «Останні маски» Артура Шніцлера з німецької мови в режисерії Зенона Ляшевича, «Заколот» Августа Коцебу з німецької мови в перекладі проф. Осипа Залеського, «Брехня» Володимира Винниченка в режисерії проф. Дмитра Лиськевича, «Хазяїн» Карпенка-Карого (Івана Тобілевича) в режисерії проф. д-ра Івана Рибчина та інші. Чимало труду й заслуги тут було теж з боку завжди енергійної та невтомної Дмитракової.

Деякий час потім Марія Дмитракова далі ще була активна на сцені, але виключно як режисерка. Під впливом статтей Івана Ставничого в тодішній пресі Галичини (тижневик «Українське Життя» в Станіславові, щоденники «Вперед!» і «Громадський Вістник» у Львові) у важливій для українського громадянства справі створення постійної сцени¹⁵ відбулися в неділю 15-го січня 1922 року о 5-ій годині по полудні в світлиці Т-ва «Українська Бесіда» в «Народному домі» при вулиці Голуховського ч. 20 другі після Першої світової війни загальні збори «Українського Народного театру імени Івана Тобілевича в Станіславові» і на цих зборах вибрано знову ж Дмитракову як режисерку театру.¹⁶

За рік праці у лютім 1923 року театр ім. Тобілевича і його режисерка могли похвалитися доволі гарним успіхом: виставлено двічі «Дядька Івася» Антона Чехова в перекладі з російської мови, «Циганку Маріюлу», «Бувальщину» А. Велисовського, оперу «Запорожець за Дунаєм» Семена Гулака-Артемовського до слів лібретта Миколи Костомарова, «Комедію життя» та «Жонатого Мефістофеля в інтереснім стані» Е. Мировича в перекладі з російської мови Юрія Гаєвського, крім того влаштовано концертно-балетний вечір. До театру притягнуто понад 100 аматорських сил, крім того фахових артисток: Філомену Лопатинську,¹⁷ Любов Левицьку, А. Багратіон, Калісту Гай та фахових, кваліфікованих артистів: Юрія Гаєвського, Миколу Орла-Степняка, Ярослава Давидовича, Гриця Мінченка-Сіятовського й О. Сольського-Неделька, а до управи театру приєднано проф. Івана Рибчина,¹⁸ як голову, а далі поета й письменника проф. Миколу Матієва-Мельника, проф. д-ра Костя Кисілевського, проф. Олексу Бойцуна, проф. д-ра Саву Никифоряка, скрипаля Омеляна Вислоцького, врешті д-ра Володимира Яновича, Степана Сслусарчука й Володимира Пеліха.¹⁹ В обсяг зацікавленень театром влучено теж місцевий часопис «Українське Життя» під редакцією Івана Ставничого. Так були зроблені найтяжчі кроки²⁰ для пізнішого

¹⁵ Між ін. стаття І. Ставничого п. н. «Український народний театр ім. Івана Тобілевича в Станіславові (В 10-ліття його заснування)», поміщена без підпису в щоденнику «Вперед» чч. 106 (589) і 107 (590) із дати 9 й 10 липня 1921 року.

¹⁶ Див. щоденник «Громадський Вістник», що виходив заходом Видавничої Спілки «Діло» у Львові, ч. 27 із дати четвер 23 березня 1922 року, на окремій сторінці «Станіславівський Вістник» стаття п. з. «Театральні справи» (Автор статті І. Ставничий).

¹⁷ Оперову співачку, народжену в 1873 році, вдову по кол. директорові театру львівської «Руської Бесіди» акторові і письменнику Левові.

¹⁸ Відомого, як перекладача драматичних творів із німецької мови Антона Вільдгана «Кохання», «Dies irae» й інших (досі в рукописах), літературний псевдонім Іван Левадин.

¹⁹ Письменника для дітей.

²⁰ Пор. щоденник «Громадський Вістник» у Львові, ч. 30 (184) з дати четвер

розвитку «Українського Народного Театру ім. Івана Тобілевича в Станіславові» в роках 1928—1933, коли то за його організацію взялись директор Місцевих польського державного й українського кооперативного банків Кость Прус Вишневський із повною грошовою підтримкою з своєї приватної кишені та артисти Леонід Боровик, Григор Сіятовський, Микола Бенцаль і наприкінці Володимир Блавацький (вл. Трач) при допомозі старого Івана Рубчака, Олександра Яковлева, Лавра Кемпе, Федора Базилевича, Богдана Паздрія, диригента Богдана Сарамачи, капельмайстрів Євгена Цісика й проф. Ярослава Барнича, а з артисток Лени Ленської, Олени Голіцинської, Олександри Кривицької, Софії Стадникової, Ганни Совачової, Олени Бенцалевої та Клавдії Кемпової.

На цьому драматична, чи то пак сценічна діяльність Дмитракової увірвалася. Прийшли інші часи, інше розуміння театрального мистецтва з іншим темпом і смаком, прийшли на зміну вже інші молоді люди, знамениті експериментатори й новатори українського театру. Дмитракова слідом за своїми попередниками Королевичами і Біберовичами, відійшла на заслужений відпочинок.

Переселившись у 1930-х роках на постійний осідок у Дрогобичі, перебула там спокійно в родинним гуртку аж до другої світової війни, сподіваючись дожити вже тут свого віку. Не так склалося. Перед загрозою нової большевицької окупації мусіла покидати рідну землю. Переїхавши Словаччину, перебула квантанну в ославленім Штрасгофі і звідти дісталася до Відня, в південну фабричну його дільницю, в міський квартал Інцерсдорфу.

Спокою не зазнала й тут, у Відні, бо настали часи повні тривоги та жаху. День-у-день налітали цілими ескадрами американські бомбовики, бомбуючи Відень, спричиняли знищення і смерть та загальну руїну. Треба було шукати щораз певніших сховищ, кінець-кінцем пощастило Марії вирватися з цього пекла на Захід, через Лінц, Рід, Пасав, Рот над Іном, замок Нойбоерн коло Розенгайму до баварської, південно-німецької столиці, Мюнхену.

Та це вже був час тяжкої недуги в неї. Вісім місяців після операції витримав іще зболілий організм, поки у суботу 3-го квітня 1948 року надвечір не перестало битися серце Марії Дмитракової. При смерті була лише старша дочка Ірина. Крім неї залишила Покійна ще сина Богдана і доньку Олену.

Похорон тлінних останків покійної на т. зв. Західньому Цвинтарі (Вест-фрідгоф) у Мюнхені відбувся в середу 7-го квітня по полудні о год. пів до третьої. З родини зібралися над домовиною повдовілий чоловік, дві дочки й син і дві рідні сестри та багато дальших родичів, друзів і знайомих, крім того великий здрив співтаборян.

Похоронну Богослужбу над домовиною відправили: о. крилошанин Андрій Стасюк, через якого генеральний вікарій апостольського візитатора українців католиків на Західню Європу о. Микола Вояківський передав родині вислови свого співчуття, далі, як другий крім нього парох табору Функ-казерне на Фраймані, о. Василь Максимець і як третій колишній парох табору на замку в Нойбоерн, о. Микола Будз. Співав хор під проводом Богдана Наконечного.

---

8 лютого 1923 року, окрема сторінка «Станіславівський Вістник», стаття про «Український Народний Театр ім. Тобілевича в Станіславові» (автор статті Іван Ставничий).

Богдан Олесницький

НАШІ ЛІКАРІ

Наглядним виявом нищівної національної та економічної політики павійної польської адміністрації у відношенні до українського населення Галичини за часів австро-угорської монархії — була майже цілковита недостача української професійної інтелігенції. Щойно в останніх десятиріччях 19-го сторіччя поволі з'являються на арені нашого життя українські правники, гімназійні вчителі, університетські професори та інші, які разом із представниками духовної інтелігенції промощують шлях до національного відродження галицьких українців.

З появою українських професійних інтелігентів так у Львові, як у провінційних містах і містечках Західньої України постають і розбудовуються численні українські політичні, культурно-освітні та господарсько-економічні установи, пробуджується і потужніє національне життя.

З уваги на довготривалі та коштовні студії і до того ще й тому, що у львівському університеті до 1894 року не було медичного факультету, — досить пізно з'являються у нас українські лікарі. При кінці 19-го сторіччя українських лікарів у Галичині було все ще так мало, що їх без переборщення можна було порахувати на пальцях двох рук. А втім тільки декілька лікарів виконувало приватну лікарську практику, більше були лікарями при ц. к. австрійському війську, де вони дослугувалися високих військових чинів (напр., адмірал д-р Ярослав Окуневський, д-р Маркіл Рожанковський, д-р Володимир Вербенець, д-р Михайло Кос і ін.). Причиною того, що перші українські лікарі вибирали військову кар'єру — було те, що фінансово неспроможні студенти могли на медичні студії одержувати військові стипендії, за що зобов'язувалися на довгі роки бути військовими лікарями.

У 1910 році в Галичині було вже кілька десятків українських лікарів і вони об'єдналися в Українському Лікарському Товаристві. Одним із засновників Українського Лікарського Товариства у Львові, яке нараховувало тоді 63 членів, був д-р Володимир Янович зі Станиславова, а два інші українські лікарі, які практикували тоді у Станиславові, д-р Роман Яросевич і д-р Ярослав Грушкевич зараз таки вступили в члени товариства.

Це й були три перші українські лікарі, які ще до першої світової війни жили і практикували у Станиславові і, про яких загально відомо, що вони були не тільки високо кваліфіковані лікарі, але також знатні і дуже заслужені громадські і політичні діячі.

Д-р Володимир Янович (1868—1931) — був першим українським лікарем у Станиславові. Він відкрив тут свою ординацію у 1900 році і практикував аж до своєї передчасної смерті в дні 22 грудня 1931 р. Д-р В. Янович

мав широку лікарську практику не тільки у Станиславові, але теж і в околиці втішався великою популярністю та довір'ям населення. Не зважаючи на пізню пору чи непригожу погоду, його часто можна було бачити, коли на простому селянському возі виїздив до хворих навіть у віддалені довколишні села. А втім було відомо, що у своїй повній посвяті і виснажливій праці лікаря із селянською практикою д-р Янович не оглядався на матеріальні користі, а ніс лікарську допомогу там, де її було потрібно і куди його кликали — дуже часто зовсім без винагороди.

Д-р В. Янович був теж дуже активний у громадському та політичному житті. Довгі роки він був головою діяльної на цьому терені Філії Т-ва «Просвіти» у Станиславові, а також був провідним діячем Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО). Загальна Українська Енциклопедія згадує д-ра В. Яновича, як політичного і громадського діяча та організатора Станиславщини. Пізніші покоління українських лікарів у краю, а потім на еміграції пам'ятають про д-ра В. Яновича і згадують його з пошаною, як справжнього народного лікаря і одного з перших наших лікарів-громадян.

Д-р Янович мав троє дітей. Його дочка д-р Ксеня Лідія Янович є лікарем, Анна Марія є монахиною Василіяною і вчителькою середніх шкіл, а син Іван є дипл. інженером і живе у Міннесоті (ЗСА).

Другим українським лікарем, що осів у Станиславові в 1905 році, був д-р Роман Яросевич (1861—1934). Це була під кожним оглядом дуже маркантна та інтересна постать людини, лікаря та політичного і громадського діяча, яка в багато дечому переростала умови свого часу та свого довкілля і на свій спосіб діяла для добра українського народу. Народжений у Бедриківцях біля Заліщик у старій священничій москвофільській родині він вже на гімназійній лавці у Коломиї під впливом М. Драгоманова та І. Франка почув себе українцем. Д-р Яросевич, як багато молодих людей того часу, почав свої студії від теології, з якої згодом перейшов на філософію і після закінчення філологічного факультету у Львові став деякий час учителем в Коломиї, викладаючи там у гімназії клясичну філологію та українську мову й літературу. Його учнем у коломийській гімназії був Василь Стефаник, з яким він вже тоді щиро заприязнився — і мав деякий вплив на світогляд пізнішого великого письменника. Пізніше, коли д-р Яросевич постарався про перенесення на учительську посаду до одної з гімназій у Кракові, щоб там студіювати медицину, — він знову зустрівся зі Стефаником, який також студіював там медицину. Приязнь між ними ще більше затіснилася, а з уваги на те, що були у них подібні політичні і соціальні погляди, обидва вони на все життя залишилися друзями. Пізніше Василь Стефаник у своїх спогадах гарно згадує про д-ра Романа Яросевича.

Після закінчення медицини д-р Р. Яросевич відкрив лікарську ординацію у містечку Борщеві на Поділлі. Тут він бере жваву участь в українському політичному житті, є діяльним членом Української Соціал-Демократичної Партії (УСДП) і від неї в 1897 р. його вибирають із борщівської округи послом до австрійського парламенту. Перебуваючи, як посол у Відні, д-р Яросевич нав'язує особисті зв'язки із передовими соціал-демократичними політиками центральної Європи, інформує їх про незавидне становище українського народу в Галичині, поміщує статті про українські справи у віденських часописах «Арбайтер Цайтунг» і «Ді Цайт». Д-р Р. Яросевич використовує своє перебування у Відні також, як лікар і відбуває у віденській клініці спеціалізацію у стоматології. У 1905 році д-р Роман Яросевич

поселюється у Станиславові і, як лікар-стоматолог, відкриває тут свою зуболікарську ординацію. Одночасно працює він, як лікар в амбулаторії для залізничників і ця праця для залізничних робітників, на якій він залишився майже до кінця свого життя, дає йому багато морального задоволення.

Коли після атентату на життя намісника Галичини графа А. Потоцького у 1908 році — засуджений до кари 20 років тюрми Мирослав Січинський — почав відсиджувати свою кару у станиславівській в'язниці — д-р Р. Ярославич очолив таємний комітет для визволення Січинського з в'язниці. Після успішної втечі М. Січинського — д-р Р. Ярославич був арештований, але його швидко звільнили з уваги на недостатку доказів його участі в змові.

Д-р Р. Ярославич втішався між заліничними лікарями великою повагою та авторитетом і вже за Польщі вибрали його головою Об'єднання Залізничних Лікарів станиславівської дирекції державних залізниць. Як голова цього об'єднання і господар З'їзду Залізничних Лікарів із всієї Польщі, що одного року відбувався у Станиславові — д-р Р. Ярославич, вітаючи учасників з'їзду, — мав відвагу сказати, що вітає їх на українській землі. З цього приводу він мав багато прикrostей, але, не зважаючи на те, до кінця життя залишився лікарем залізничних робітників.

Д-р Р. Ярославич помер на рака простати і запалення легенів дня 28 травня 1934 р. у станиславівській лікарні. Чомусь постала була неправдива погослка, що він наклав на себе руку, але це не була правда.

Д-р Роман Ярославич своєю глибокою освітою (два університетські факультети), своїм прямолінійним характером, своєю політичною діяльністю ідейного соціал-демократа і відданістю справам своїх пацієнтів передусім залізничних робітників — заслужив собі на добру славу серед своїх і чужих. Д-р Р. Ярославич мав троє дітей. Його старший син д-р Дмитро Ярославич практикує як лікар психіатр у стейті Іллиной (ЗСА).

Третім українським лікарем, який ще до Першої світової війни, в 1909 році осів у Станиславові був д-р Ярослав Грушкевич (1873—1964). Він народився 26 вересня 1873 р. в Дрогобичі, як син гімназійного вчителя Теофіла Грушкевича, що походив із старого священничого роду. До гімназії ходив він спершу у Кракові і потім у Львові, де в Академічній Гімназії у 1891 р. склав з відзначенням матуру.

Тому, що в цьому часі у львівському університеті не було ще медичного факультету — молодий Грушкевич записався на факультет природничих наук, де й познайомився і приятелював з Іваном Раковським, — пізнішим видатним науковцем і головою НТШ у Львові. Д-р І. Раковський пізніше

Д-р Йосиф Маланюк

одружився із сестрою д-ра Я Грушкевича. У 1894 р., коли у Львові відкрили медичний факультет, Я. Грушкевич вписується на медицину, не перериваючи при тім своїх природничих студій на філософії. У 1900 р. він одержує одночасно два дипломи, закінчивши філософський і медичний факультети.

Ще, як студент, д-р Я. Грушкевич почав цікавитися окулістикою і працював, як приватний асистент у знаного офтальмолога д-ра Балабана у Львові. Відтак, після закінчення студій, д-р Я. Грушкевич продовжував спеціалізацію у ділянці очних хворіб в університетських клініках Берліну, Відня та Праги. Повернувшись до Львова, д-р Грушкевич практикував на очному відділі Загального Шпиталу у проф. Махека. Не зважаючи на високі фахові кваліфікації, шлях наукової кар'єри на львівському університеті був для молодого національно свідомого українця д-ра Ярослава Грушкевича — закритий. Коли за те, що він своє подання до університетської влади написав українською мовою, д-рові Я. Грушкевичеві відмовлено становища асистента на університетській очній клініці у Львові, він у 1903 році відкриває свою приватну окулістичну ординацію спершу у Львові, а відтак у 1905 р. переносить її до Тернополя.

У 1909 р. д-р Я Грушкевич переноситься до Станиславова і осідає тут на постійно, практикуючи, як лікар спеціаліст очних хворіб аж до часу своєї смерті в 1964 р.

Як молодий лікар, д-р Грушкевич провадив у Тернопільщині, а відтак у Станиславівщині завзяту боротьбу із трахомою, яка тоді дуже ширилася на наших землях і була справжньою загрозою для народного здоров'я. Щоб познайомити населення з небезпекою трахоми і допомогти йому від неї охоронитись д-р Я. Грушкевич поміщує у календарі «Просвіти» за 1911 р. популярну медичну розвідку «Про трахому». Розвідка ця була така актуальна і так дуже на часі, що її видано потім окремо відбиткою у формі брошури у серії «Просвітних Листків» і масово розповсюджено в краю.

В часі світової війни д-р Я. Грушкевич служить як лікар спеціаліст на відповідальних санітарних постах австро-угорської армії і в 1918 р. із золотим хрестом заслуги повертається до Станиславова. В часі визвольних змагань д-р Я. Грушкевич працював в українському військовому шпиталі у Станиславові.

Окулістична ординація д-ра Грушкевича приміщувалась у великій кам'яниці («Одеса» потім «Варшава») при вул. Липовій і залишилася там до кінця його життя. Д-р Я. Грушкевич був висококваліфікованим спеціалістом очних хворіб і втішався доброю славою у своїх і чужих, а хворі з'їжджалися до нього з віддалених околиць. Д-р Грушкевич був теж видатним громадянином і брав активну участь у суспільно-громадському житті Станиславова. Він був головою місцевої Філії Українського Гігієнічного Товариства, централю якого заснував і провадив у Львові д-р Маріян Панчишин, був незмінним головою надзірної ради української крамниці «Базар», головою спортивно-руханкового товариства «Сокіл», а також довголітнім членом управи Т-ва «Бесіда». Протягом кількох років д-р Грушкевич навчав гігієни в українській чоловічій гімназії у Станиславові.

Друга світова війна не зрушила д-ра Я. Грушкевича з місця. Він залишився на своєму становищі і, не зважаючи на свій старечий вік та незадовільне здоров'я, продовжував працювати у своїй улюбленій спеціальності. Він помер у Станиславові дня 23 липня 1964 р. на 91 році життя, як сеньйор українських лікарів. Про його похорони написали зі Станиславова: ... «було досить вінків, від своїх і від лікарів з лікарень, а квітів

таки дуже багато. Людей було багато. Похорон був християнський, так, як лишень зараз можна»... Так прощав сьогоднішній Станиславів одного із своїх перших українських лікарів.

Покійний мав двох синів, недавно померлого у Дітройті інж. Тараса Грушкевича і д-ра Миколу Грушкевича, загально знаного українській громаді лікаря і громадського діяча у Клівленді.

Д-р Осип Маланюк (1873—1949) прибув до Станиславова у 1919 р., як підполковник УГА і командант 1-шої Військової Лічниці, маючи за собою довголітню кар'єру військового лікаря в австро-угорській армії, в якій дослужився ступеня «оберштабсарцта» в 14-му полку драгунів. Після визвольних змагань д-р О. Маланюк відмовився від пропонуваної йому лікарської служби у польському війську і відкрив у Станиславові приватну лікарську ординацію, в якій практикував аж до приходу советської влади.

Д-р Роман Яросевич

Д-р Осип Маланюк народився 20 червня 1873 р. в Ягольниці Старій, чортківського повіту у священничій сім'ї. Медичні студії відбував спершу в Грацу, де був одним із організаторів товариства українських студентів «Січ», а на доктора медицини промовував у краківському університеті 7 травня 1898 р. В часі студій д-р Маланюк користав із військової стипендії, тому й мусів відтак бути військовим лікарем, яким і залишився повних 20 років аж до розвалу австро-угорської монархії і постановня ЗУНР. Як лікар — підполковник станув д-р О. Маланюк в ряди УГА і був призначений командантом 1-шої Військової лічниці — в тому часі, коли уряд ЗУНР перебував у Станиславові. Нема сумніву, що для цього високого становища д-р О. Маланюк був добре кваліфікований і дуже компетентний.

Після війни д-р О. Маланюк практикував у Станиславові, як хірург і рентгенолог. Він був перший у Станиславові лікар, що придбав для своєї ординації рентгенівський апарат. Ординація д-ра Маланюка приміщувалася у гарній і ним побудованій кам'яниці при вул. 3-го Мая.

Д-р Осип Маланюк помер у Грацу (Австрія) 6 лютого 1949 р. Його старша донька Єлисавета є лікаркою дентисткою в Австрії, а молодша Іра Маланюк є славною оперною співачкою європейських сцен і приносить добру славу українському імені.

Д-р Кость Воевідка (1891—1944) відкрив свою лікарську ординацію у Станиславові, як спеціаліст у гінекології і положництві, у 1925 році, і за 19 років практики в цьому місті до часу його трагічної смерті (разом зі своїм сином був розстріляний гестапівцями між 15—20 березня 1944 р.) здобув собі славу знаменитого лікаря-спеціаліста та оператора і велику популярність та пошану так серед свого, як і чужого населення.

Д-р К. Воевідка народився 3 травня 1891 р. у Празі. Він був сином лікаря д-ра Лева Воевідки, який практикував у Кіцмані на Буковині і був одним із членів основників Українського Лікарського Т-ва у Львові в 1910 році. Після гімназійних студій у Чернівцях і Перемишлі Кость Воевідка у 1909 р. вписався на медичний факультет німецького університету у Празі. Коли вибухла світова війна і формувалися військові частини УСС К. Воевідка, як старший медик, зголошується до служби в УСС. В 1915 р. він одержує коротку відпустку з війська для закінчення студій. Зараз після одержання лікарського диплому д-р Кость Воевідка повертається до УСС і дістає призначення на кошового лікаря спершу у Розвадові над Дністром, а відтак у Верполянці. В 1916 р. під час бою під Конюхами д-р К. Воевідка потрапляє у російський полон, а вже в 1917 р. разом із д-ром Іваном Рихлом на східно-українських землях він організує санітарну службу для Січових Стрільців, що стояли під командою полк. Євгена Коновальця. Пізніше, в 1918 р. д-р К. Воевідка був висланий урядом УНР до Берліну, як шеф санітарної місії для українських полонених колишніх солдатів царської армії і на цьому становищі він залишився до упадку відродженої української державности.

Від 1921 до 1923 р. д-р Воевідка відбуває в берлінській клініці спеціалізацію в гінекології та акушерстві, а в 1923 р. переходить на становище асистента проф. д-ра Вагнера у гінекологічній клініці німецького університету у Празі. В 1925 р. д-р Кость Воевідка, як високо кваліфікований спеціаліст, повертається до Галичини та відкриває приватну практику у Станиславові. Тут він дуже скоро вибивається на перше місце між нашими та чужими лікарями і стає справжнім авторитетом у своїй спеціальності. Його високі фахові кваліфікації, велика особиста і товариська культура та наскрізь європейські манери поведінки добувають йому прихильність і признання широких кіл своїх і чужих пацієнтів далеко поза межами Станиславова.

У 1939 р. після розвалу Польщі д-р К. Воевідка стає примарем гінекологічного відділу Загального Шпиталю у Станиславові, а в 1941 р. після відходу большевиків його призначають також директором шпиталю. Ординація д-ра К. Воевідки весь час приміщувалася у великому будинку на розі вул. Липової, що за польських часів мав назву «Варшава», де жив й ординував д-р Я. Грушкевич. Д-р Воевідка був один із небагатьох лікарів Станиславова, що мав своє авто (марки «Мерседес») і держав для нього власного шофера.

Попри інтенсивну лікарську практику д-р К. Воевідка находив час і на громадську працю. Він був основником і головою Філії Українського Лікарського Товариства у Станиславові, довголітнім головою Т-ва Охорони Воєнних Могил і членом багатьох українських товариств і установ.

Д-р Кость Воевідка і його родина (жінка та єдиний син) впали жертвою гестапівського терору і в березні 1944 року були розстріляні посіпаками неславної пам'яті Крюгера.

Десь у початках двадцятих років почали практикувати у Станиславові д-р Михайло Козак, який був загальним хірургом і гінекологом і його дружина д-р Соломія Робінзон Козак, спеціалістка у положництві і гінекології. Вони побудували і провадили при вулиці Голуховського невелику приватну санаторію, в якій виконували загальні хірургічні та гінекологічні операції. Д-р М. Козак походив із Винник коло Львова. Медичні студії почав у Львові, де в 1910 році був одним із основників товариства українських студентів медицини «Медична Громада» і на перших загальних збо-

рах був вибраний його містоголовою. В часі визвольних змагань д-р М. Козак був сотником УГА і, як лікар, був приділений до військової лічниці у Станиславові, командантом якої був тоді д-р Осип Маланюк.

Д-р Соломія Робінзон-Козак — хоч чужинка з роду — добре володіла українською мовою, а їх син Євген (тепер у Відні) закінчив українську гімназію у Станиславові. Д-р М. Козак і його дружина, хоч не проявляли активності в українському громадському житті, були жертвенні для українських громадських цілей і ніколи не відмовляли грошової допомоги там, де її було треба. Подібно, як родина Воевідків — д-р М. Козак і його дружина — впали жертвою жорстокого гестапівського терору.

Популярним і загально любленим лікарем у Станиславові був д-р Осип Гробельний (1893—1966), який відкрив тут свою ординацію в 1926 р. Д-р О. Гробельний народився у Миловані б. Станиславова. Свої медичні студії розпочав він у львівському університеті в 1913 р., але в 1914 р. був мобілізований до австрійської армії. У 1918 р. вступив він в ряди Української Галицької Армії і, як студент медицини зі ступенем санітарного поручника, був командантом санітарного поїзду ч. 2, про що згадує д-р Володимир Щуровський у своїй праці «Лікарі і медики у визвольній війні». Після війни д-р О. Гробельний перебуває деякий час у таборах для інтернованих у корінній Польщі, а в 1920 р. виїздить до Праги, де продовжує медичні студії і закінчує їх докторатом у 1925 р. Після нострифікації диплому у Львові д-р О. Гробельний в 1926 р. відкриває свою приватну ординацію у Станиславові. Вона приміщувалася в будинку «Народного Дому» при вулиці Голуховського 22. У тому ж приміщенні була теж ординація його дружини д-р Олени Полотнюк-Гробельної, яка була лікарем стоматологом. Д-р Гробельний залишився на своїм місці після вибуху Другої світової війни і продовжував виконувати працю лікаря у советській системі охорони здоров'я аж до своєї смерті у 1966 р. Після передчасної смерті своєї першої дружини д-р Олени Полотнюк-Гробельної д-р Осип Гробельний в 1946 р. одружується вдруге з п. Мірою Пристай.

Д-р Олена Полотнюк-Гробельна (1897—1944) народилася таки в Станиславові і тут у 1915 р. склала гімназійну матуру. Медичні студії розпочала вона в 1916 р. у Відні, але з уваги на воєнні події мусіла їх перервати в 1918 р. і повернутися до Галичини. В 1921 р. Олена Полотнюк виїхала на дальші медичні студії до Грацу і закінчила їх там докторатом у 1925 р. Відбувши спеціалізацію стоматології у Відні, д-р Полотнюк у 1928 р. повернулася до краю і нострифікувала свій лікарський диплом у львівському університеті. Вже, як дружина д-ра О. Гробельного, відкрила вона свою дентистичну практику у Станиславові в 1930 р. і виконувала її сумлінно до часу своєї передчасної смерті (від рака грудей) у 1944 р.

Д-р Олена Полотнюк-Гробельна мала високі професійні кваліфікації і була компетентним лікарем у своїй спеціальності. У докторів Гробельних не було дітей.

Старша сестра д-р О. Полотнюк-Гробельної д-р Наталія Полотнюк-Пристай народилася у Станиславові в 1895 р. і, закінчивши тут гімназію, в 1914 р. розпочала студії на медичному факультеті у Львові. Перервані через війну студії вона почала продовжувати у Відні в 1916 р., але вже в 1918 р. повернулася до Галичини і, як студентка медицини в ранзі санітарного хорунжого, працювала у військовій лічниці в Станиславові. Після війни, в 1920 р. Наталія Полотнюк повернулася до своїх медичних студій у Відні і, закінчивши їх у 1923 р., залишилася у віденській університетській клініці для спеціалізації отоларингології (хвороби вуха, горла і носа). Закінчивши

спеціалізацію і нострифікувавши диплом, д-р Наталія Полотнюк-Пристаї (заміжна за інженером-електриком Богданом Пристаєм) у 1928 р., як лікар ларинголог, починає приватну практику у своєму родинному місті Станиславові. Як визначна фахова сила вона працює спершу приватно, і потім у системі советської охорони здоров'я і в 1967 р. переходить на емеритуру. Як одинока з усіх українських лікарів міжвоєнного Станиславова вона залишається сьогодні в живих і живе у родинному місті. Її дочка Марія є також лікарем і разом із своїм чоловіком д-ром Богданом Флисом, теж лікарем, працюють у Львові.

В 1932 р. прийшов до Станиславова лікар стоматолог д-р Богдан Недільський (1900—1964) і відкрив тут (спершу, як партнер д-ра Романа Яросевича) при вулиці Сапіжинській приватний зуболікарський кабінет. Д-р Б. Недільський народився дня 26 жовтня 1900 р. в Коломиї, де батько його Софрон Недільський був загально відомим директором української гімназії. В часі наступу російських військ на Галичину родина Недільських тікає на захід, де дир. С. Недільський несподівано вмирає, залишаючи незабезпеченими жінку і трое дітей. В 1918 р. Богдан Недільський зголошується до українського війська, але його призначають на працю у державній залізниці. В 1920 р. він закінчує гімназійну науку і записується на медицину у Карловому університеті у Празі. Як студент, Богдан Недільський був активний у «Медичній Громаді» та «Академічній Громаді» у Празі і був обраний старостою студентського гуртожитку «Слепінець». 22 жовтня 1926 р. він промувався на доктора медичних наук і зараз таки перейшов на спеціалізацію до університетської стоматологічної клініки у Празі, у якій залишився до кінця 1927 р.

В роках 1927—1928 д-р Б. Недільський відбуває обов'язкову лікарську практику в загальному шпиталі у Станиславові, а після нострифікації диплому в Познані в 1929 р. відкриває свою лікарську ординацію у Заболотіві біля Коломиї. Після трьох років загальної лікарської практики у Заболотіві, де він займався теж суспільно-громадською працею і був м. ін. головою читальні «Просвіта», д-р Б. Недільський повертається до своєї вужчої спеціальності та поселяється, як лікар-дентист, у Станиславові. Його велике фахове знання, гарний характер і приємна вдача добувають йому широку практику та симпатії і довір'я пацієнтів.

У 1941 р., після відходу большевиків, українське правління призначає д-ра Б. Недільського на становище начального лікаря Станиславівщини. Працюючи на цьому пості, він зустрічається з погрозами польських шовіністичних боївків. У 1943 р. д-р Недільський переїздить до Лінцу (Австрія), де переймає зубну ординацію місцевого дентиста, що був покликаний до війська. Після закінчення війни д-р Б. Недільський переноситься до Баварії, де, як стоматолог працює у таборах «переміщених осіб» у Гайзенгавзені та Регенсбургу. У 1949 р він емігрує до ЗСА і стає на працю у психіатричній лікарні, — спершу у Конкорд, Нью Гемпшир, а відтак у Лайма, Огайо. Йому подобається ця нова спеціальність і він залишається на праці у психіатричних лікарнях навіть після одержання ліцензії на приватну практику, поволі пригтовляючись до іспитів для «борду» із психіатрії. Але тут на перешкоді стає йому хвороба серця, яка все більше розвивається і дошкулює, а 26 червня 1964 р. приходить приступ серцевого інфаркту і нагла смерть, що перервала наскрізь корисне життя тієї гарної та погідної людини і лікаря з глибоким зацікавленням для різних ділянок медичного знання.

У 1933 р. осів у Станиславові та відкрив при вулиці Собіського приватну лікарську ординацію, працюючи одночасно у загальному шпиталі, д-р Ярослав Хмільевський (1895—1965), який у розмірно короткому часі — завдяки своїй повній посвяті лікарській праці та активній суспільно-громадській діяльності придбав собі добру славу, як лікар-громадянин, що його, на думку станиславівця д-ра Михайла Логази, висловлену у 37 ч. органу УЛТПА «Лікарський Вісник» можна ставити нарівні із славної пам'яті д-ром Володимиром Яновичем.

Ярослав Хмільевський прийшов на світ 7 липня 1895 р. у Самборі, як син Остапа Хмільевського, який завідував митрополичими добрами графа Андрея Шептицького. Гімназійну науку відбув він спершу у Самборі і потім у Львові, де вибух світової війни застав його у 8-мій класі. Я. Хмільевський, як багато інших українських юнаків того часу, покидає школу і зголошується до УСС-ів, але замість на фронт його приділяють до т. зв. «чвірок», які діючи у підпіллі, співпрацювали з УСС-ами. Коли при відступі російських військ у 1915 р. він разом із друзями збирався висадити міст на Дністрі у Галичі, його схопили москалі, заарештували та вивезли вглиб Росії, де він перебув в Архангельську аж до скинення царської влади.

У своїй поворотній дорозі додому Ярослав Хмільевський приєднується у Східній Україні до частин УГА і, перебувши два тифи та большевицький полон, з якого щасливо тікає, він щойно по закінченні війни повертається до Галичини. Склавши іспит зрілости в Академічній Гімназії у Львові, Ярослав Хмільевський вступає на медичний факультет Українського Таємного Університету, на якому він студіює аж до його ліквідації, беручи при тому дуже жваву участь у студентському житті. В 1924 році його вибирають головою «Медичної Громади», яка, хоч розв'язана поляками, існувала тоді як кооператива. Після ліквідації УВШ (Українських Високих Шкіл), як називали тоді Український Таємний Університет, Ярослав Хмільевський виїздить до Праги, де на Карловому Університеті він продовжує свої медичні студії і в 1929 р. одержує докторат медицини. Тому, що поляки, бажаючи утруднити українській молоді студії за кордон, не признавали дипломів медицини навіть із найкращих європейських університетів, д-р Хмільевський мусів нострифікувати свій диплом на університеті в Познані. Після нострифікації він у 1933 р., вже на 38 році свого життя поселяється і відкриває лікарську ординацію у Станиславові, де доволі швидко здобуває собі славу доброго і сумлінного лікаря, щиро відданого справам хворих людей.

Спостерігаючи погане здоровне становище і санітарну відсталість українського села, д-р Ярослав Хмільевський включається в освідомну працю Українського Гігієнічного Т-ва і з власної спонуки часто роз'їжджає по селах Станиславівщини, виголошуючи у читальнях доповіді на здоровно-освітні теми. Розуміючи та доцінюючи значення спорту і тіловиховання, він стає лікарем і містоголовою спортивного Т-ва «Пролом» і в цей спосіб доказує, як дуже лежить йому на серці здоров'я української молоді. Д-р Хмільевський стає теж лікарем питомців греко-католицької Духовної Семінарії. А втім д-р Ярослав Хмільевський не тільки цікавиться, але також бере активну і жваву участь у культурному та суспільно-громадському житті тогочасного українського Станиславова. У вересні 1939 року з приходом большевиків д-ра Я. Хмільевського назначують завідуючим міського відділу охорони народного здоров'я, але він, побоюючись політичних репресій з уваги на своє національне минуле, старається про перенесення до Микуличина, де аж до приходу німців провадить санаторію для хворих на тубер-

кульозу дітей. Тоді повертається до Станиславова, де стає директором лікарні для інфекційних хворіб і примарем внутрішнього відділу Загального Шпиталу, виконуючи при тім приватну практику у своїй ординації. У 1944 році через Словаччину і Відень д-р Хмілевський переїздить до Баварії, де до 1949 р. перебуває у Розенгаймі, працюючи як лікар-інтерніст у лікарні для Д.П.

В червні 1949 р. д-р Я. Хмілевський з родиною переїздить до ЗСА і поселяється у Балтіморі, де протягом одного року працює у Мерсі Госпітал, а відтак переноситься на працю до стейт*ового туберкульозного шпиталу у Генрітон недалеко від Балтімору. У цій великій лікарні на праці у своїй вужчій спеціальності д-р Хмілевський залишається аж до переходу на пенсію у червні 1964 р. Перебуваючи в Америці, д-р Я. Хмілевський не забував про працю для української громади. Він був співосновником і першим головою Т-ва «Самопоміч» у Балтіморі, був теж основником і головою Відділу Українського Лікарського Товариства Північної Америки у Мериленді. Праця УЛТПА і його розвиток викликували у д-ра Хмілевського спеціальне зацікавлення і він брав у них жваву участь, не пропускаючи жодних організаційних чи наукових з'їздів українських лікарів ЗСА та Канади. Він був активним учасником нарад і частим доповідачем наукових конвенцій, а також друкував свої статті та праці у «Лікарському Віснику».

Згадуючи про д-ра Я. Хмілевського, не можна поминути його замилювання до історії княжої доби та його археологічні розшуки центру Галицько-Волинської Держави, старого Галича і його найближчих околиць. Разом із радником суду Левом Чачковським д-р Ярослав Хмілевський ще, як студент медицини, в роках 1925—1930 докладно і систематично під археологічним оглядом дослідив територію старої галицької столиці з її укріпленнями і церквою, що збереглися на терені сіл Крилосу, Підгороддя і Залукви. Обидва вони зладили докладну карту цього багатого в археологічні залишки терену і забезпечили її супровідним текстом. Вже після смерти радн. Л. Чачковського (1933) у 1938 році праця обох цих авторів вийшла друком у Станиславові, як окрема книжка Л. Чачковський — Я. Хмілевський: «Княжий Галич». Друге видання тієї цікавої книжки вийшло старанням д-ра Хмілевського в Чикаго в 1959 р.

Про цю науково-археологічну працю прихильно згадує проф. д-р Ярослав Пастернак у своїй виданій в Торонто в 1961 р. великій «Археології України».

Д-р Я. Хмілевський зі знанням і вникливістю лікаря досліджував історію України, а вислідом його спостережень були такі цікаві праці, як «На що хворіли і від чого вмирили наші князі» і «Недуги Тараса Шевченка», обидві друковані в «Лікарському Віснику» (чч. 25 і 28). З уваги на заслуги в галузі археології та історії княжої доби д-р Я. Хмілевський став дійсним членом НТШ.

Не для всіх було відомим, що д-р Я. Хмілевський, крім медицини й науки, мав замилювання теж до малярства та у вільних хвиликах залюбки малював художні картини. У 1964 р. у Балтіморі відбулася окрема виставка його малярських праць.

В останніх роках життя д-р Ярослав Хмілевський почав занепадати на серце. Дня 10 січня 1965, мало-що більше ніж пів року, як перейшов на пенсію, він помер у Балтіморі від тромбози коронарної артерії і спочив там на українському католицькому цвинтарі. По д-рові Хмілевському залишилися дружина Іванна з Гісовських-Хмілевська і дві доні Ліда і Марія.

В половині тридцятих років провадив у Станиславові загальну лікарську практику д-р Іван Матіяшек. Його ординація приміщувалася при вулиці Голуховського. Д-р Матіяшек був одружений із Сонею Бачинською, дочкою д-ра Лева Бачинського, відомого станиславівського адвоката та політичного діяча. Д-р Матіяшек перебував у Станиславові тільки короткий час, а відтак переніс свою ординацію до Косова, де за німецьких часів він був повітовим лікарем. Пізніше він був арештований німцями і згинув у гестапівській в'язниці.

Цих кілька рядків біографічних інформацій та спогадів про поодиноких українських лікарів, що жили і практикували у Станиславові до Другої світової війни, а яких майже всіх без виїмку нема вже між живими, — дає нам нагоду завважити, що були між ними світлі і незабутні постаті, непересічні індивідуальності та характери, які так своєю жертвенною лікарською працею, як і багатогранною громадською, політичною чи науковою діяльністю брали активну і важливу участь у житті та політичному розвитку українського Станиславова.

Що більше, їх наполеглива громадсько-політична та професійна діяльність, а також активна участь у визвольних змаганнях та боротьбі українського народу за національні права та державну самобутність — принесла їм добру славу та загальну пошану не тільки серед станиславівських земляків, але й у всій громадській спільноті тодішньої Західньої України.

Прізвища неодного з них записані на сторінках Української Загальної Енциклопедії і передусім у добрій пам'яті всіх нас, що знали, цінили та шанували не тільки фахові кваліфікації і високу професійну етику, але також всі інші непересічні особисті та громадські прикмети і заслуги цих перших наших піонерів народного здоров'я і справжніх українських патріотів.

СТАНИСЛАВІВСЬКІ СУДИ І СУДДІ ТА АДВОКАТИ — УКРАЇНЦІ

Між першою і другою війнами система судів в Галичині залишилася практично без змін, як і була вона перед війною за австрійської доби, за винятком, очевидно, Найвищого Суду — перед війною у Відні, за польських часів у Варшаві.

Заки, однак, розглянемо ближче засяг судової мережі і компетенцію Окружного Суду в Станиславові, треба для ясности торкнутися структури судів за австрійських часів, перейнятої та обов'язуючої в Галичині майже повністю до 1932—1933 років.

Кожний коронний край Австрії був поділений на т. зв. Судові Округи — з Окружним Судом (Крайсгеріхт) в кожному та з одним Апеляційним судом (Апеляціонсгеріхт або Ляндесгеріхт), як другою інстанцією, при чому третьою інстанцією для всіх країн був Найвищий Суд (Обер Геріхтсгоф) у Відні.

Всі важливіші справи, як подружні, родинні і т. п. та масткові вищої вартости, починалися перед Окружним Судом та мали змогу переходити через Апел. Суд, як другу, а і через Найвищий Суд, як третю інстанцію, при чому Найвищі Суди (Відень та Варшава до 1933 р.) видавали мериторичні присуди, як також завертали справи до нижчих судів за німецьким зразком, або тільки скасовували оспорені вироки та завертали до нижчого суду (касація) за французьким зразком (Варшава після 1933 р.).

За подібною схемою в засаді, тобто трьох ступенів, зі значними однак обмеженнями, діяли також найнижчі т. зв. повітові суди (Бецірксгеріхте), переіменовані в Польщі на гродські. Таких судів було більше або менше в кожній судовій окрузі, залежно від господарських, комунікаційних і т. п. потреб, зокрема в містах, у зв'язку з торгівлею та більшим населенням.

Проте відкличним судом від присудів тих найнижчих судів був Окружний Суд даної округи, а третю інстанцію, допустиму у випадках неважності, браку повновасти і т. п. репрезентував Найвищий Суд. Тільки найменші справи т. зв. багательки (до 100 зл.) та порушення в посіданні (провізорки) були практично вирішувані першим судом, з малими тільки виглядами на поправки в другій інстанції, тобто в Окружному Суді. До того загального нарису треба ще додати, що ґрунтові спори, без огляду на вартість, належали до компетенції тих повітових чи пак городських судів, в окрузі яких знаходилося майно: тільки двірські добра належали до компетенції Окр. Судів їхнього положення.

На тому тлі та з огляду на двонаціональну людність Галичина мала й відмінно від інших країв два Апеляційні Суди: в Кракові й у Львові. Все ж Апел. Суд у Львові, як столиці Галичини, мав перед Першою світовою війною та задержав також по війні судові округи до і навіть поза Сяном.

До краківської апеляції належали судові округи: Ряшів, Тарнів, Ясло, Новий Санч, Бельськ. До Львівської апеляції належали Окружні Суди: Львів, Перемишль, Сянік, Самбір, Стрий, Станиславів, Коломия, Чортків, Тернопіль, Золочів, Бережани.

Президентом львівської апеляції залишився з австрійських часів виїздової кляси юрист й адміністратор, «націоне польонус генте рутенус» греко-католик до 1933 р., коли то санація зі зміною деяких частин обов'язуючого до того часу австрійського права, зокрема цивільного кодексу (зобов'язання), цивільної процедури та карного, матеріального і процесового права, перевела радикальну чистку, усуваючи українців і також деяких поляків з-поза санаційного табору.

Високо кваліфіковані, досвідчені судді відійшли, санаційні номінати зайняли їхні місця, але рівень судів і присудів наче через одну ніч маркантно й жалюгідно понизився і то безповоротно. В цивільних справах ця «поправа вниз» була дуже болюча, але куди гірше виглядала вона в карних, де дух державної адміністрації і її політики всеціло просякнув також в адміністрацію судів на теренах Східної Галичини і Волині: суди по суті перестали бути судами, а стали тільки раменем й інструментом політичної адміністрації, для якої закони перестали бути міродайним дороговказом та мірилом вини і кари... Після Берези Картузької наявний екстермінаційний курс так припав до вподоби новим можновладцям і також судовим політично наставленим виконавцям, що вже незабаром сліпий шовінізм польської верхівки і в державній і в судовій адміністрації потягнув за собою і верстви всяких інших урядовців та польську інтелігенцію, а самоголя поліції не мала меж, не зупиняючися перед нічим. Була це вже фаза наче передсмертної конвульсії... Відносини були нестерпні, напружені до краю, аж поки вибух війни, прихід «визволителів» зі сходу, відтак німецька окупація та повний захват московських ватаг не спровадили все до спільного знаменника, викинули польську владу і суди на наших землях.

Практично, з огляду на обов'язуючі австрійські закони та перейнятий також персональний склад в галицьких судах до 1932 р., треба той період трактувати відокремлено від останніх около семи чи шести довоєнних років після 1932/33 рр., тобто період створений курсом авторитарної санації, коли чистку з 1932 р., мало хто з українців пережив, а нових суддів-українців майже годі було зустріти.

В порівнянні з останнім періодом львівської апеляції під проводом А. Червінського до 1932 р., записався в історії галицьких судів як світлий період великих правників, в тому числі президентів Окружних Судів, як Модест Каратницький (Бережани), Филімон Метелля (Станиславів), М. Дроздовський (Коломия), Дзерович (Стрий); але й той період перед Другою світовою війною належав вже до минулого.

Окружний Суд у Станиславові

В 1909/10 рр., за президента Авліха побудовано величавий триповерховий будинок для Окружного Суду при вул. Білінського. Самою величиною будови і площі Окружний Суд не мав конкурента ані перед Першою війною, ані навіть до Другої світової війни, хоч побіч інших нових, гарних комплексів вибудовано пізніше при вул. Грунвальдській також великий будинок для Дирекції Залізниць, де за польських часів були приміщені також різні

органи адміністраційної влади, а в часі української держави секретаріати ЗУНР.

Оскільки мені відомо, заступником Президента Суду від 1912 р. був пок. Ф. Метелля, який після першої війни до 1932 р. був Президентом того ж Суду. З огляду на велику судову округу також особовий склад був винятково численний і щодо самих суддів, і щодо помічного персоналу. На партері був приміщений Повітовий Суд, а на поверхах відділи Окр. Суду та Прокуратури з д-ром Фоглем на чолі. Можна сміло та з гордістю ствердити, що українці були головними опорами суду, займали всі відповідальні пости, не тільки по формі чи титулах, але як справжні керівники всіх важливих судових функцій.

Сам президент Метелля був звичайно предсідником у відкличному сенаті, а сталими референтами сенату були радники Копровський і Салаяк. Карний трибунал очолював виняткової класи правник карного і цивільного права, радник Кульчицький десь до 1928 р., коли то за його власним почином, з поминенням «нормальної» дороги авансу очолив той сенат ще молодий, з короткою практикою слідчого судді, пок. Роман Крупка на велике здивування суддів і адвокатів, але з блискучим вислідом. Натомість радник Кульчицький перейняв провід цивільного трибуналу. Торговельний відділ Окр. Суду був у добрих руках радн. Монцібовича. Також цивільні справи вищої ваги т. зв. одиничні, тобто несенатові були в добрих руках радн. Кохановського і Сміха.

Коли йдеться про повітовий суд, то, як це загально відомо, добрі правники всюди провадили цивільні справи, а дрібні, простенькі належали до компетенції повітових, чи пак городських судів: карного характеру справи, як образи честі («писківки»), малі крадіжки і т. п. припадали завсіди найслабшим та початкуючим суддям.

Між суддями цивільних справ — найкращим, досвідченим і загальнолюбленим був пок. радник Євген Барановський. Добрий знаток села і селянської психіки, при тому з добрим почуттям гумору, був він особливо цінений палестрою, бо умів провадити справи і ділово і дотепно, часто «на-весело». Коли він перейшов околo 1929/30 р. до Окр. Суду, його місце зайняв дуже добрий правник, перенесений зі суду в Кутах, пок. радник Сильвестер Каратницький, скромний — дозволяв адвокатам досхочу виговоритися, малюючи при тому спокійно фігурки, коники і т. п., а коли адвокат скінчив, він рішучо, тонко «втинав» спори рішеннями, не раз на здивування заскочених вислідом адвокатів, дуже правильними.

Із зб. І. Ставничого
Будинок Окружного Суду
у Станиславові
(Із поштової листівки, виданої
за німецької окупації)

Другим суддею, що провадив цивільні справи, був радн. Ст. Рубчак, заки перейшов до Окр. Суду, а третім пок. радн. Ем. Білинський. Обидва ексекуційні відділи були в руках пок. судді Ол. Ткачука та Єроніма Радловського, який провадив через деякий час теж цивільний процесовий відділ.

Слідчим суддею Окр. Суду був на протязі довгих років пок. радн. Олександр Фединський, а після нього коротко вище згаданий радн. Крупка, який став предсідником трибуналу та провадив блискуче справи до 1932 р., однак чистка санації не поминула і його. Але його виняткове реноме, також серед поляків, та молодий ще вік причинилися до інтервенції бурмістра Хованьца у найвищих чинників Варшави і його реституовано, перенесено до Бидгощі та іменовано віце-президентом тамошнього Окр. Суду. Під час німецького наступу у вересні 1939 р., німецька бомба вбила його в дорозі до Варшави. Коли по смерті сл. п. д-ра Лева Бачинського в квітні 1930 р., мені припала роля оборонця його клієнта Рибчинського, багатократного вломника до банкових кас європейських столиць, а його заступав президент Адвокатської Палати, відомий лідер Польонії і в парламентах у Відні й у Варшаві, знаний як прокуратор у справі Мирослава Січинського, д-р Перацький, то він не мав слів признання для предсідника трибуналу, Крупки, кажучи вкінці, що такого одного, як Крупка, потребував би Львів бодай на показ, як треба вести такі справи . . .

До 1932 р., шефом Прокуратури при Окр. Суді був пок. Р. Фогель, правник і людина незаплямленого пристрастями і політикою правосуддя, а його заступниками були пок. Яків Поврозник і Григорій Онуферко, обидва добрі правники, а останній при тому ще й дуже мила, культурна, завжди усміхнена людина. Не втрачав він тих прикмет навіть як обвинувач, тож тішився великою симпатією у палестри, до якої перейшов після чистки в 1932 р.

Крім вище згаданих функцій в обох судах Окружному і Повітовому, та при тому названих поіменно їх керівників, треба подати також список всіх суддів, хоч я й не маю змоги подати з пам'яті точні дати служби кожного:

1. Ф. Метелля — президент, предсідник Апел. Сенату;
2. Клим Кульчицький — радник, предсідник карного або цив. Сенату;
3. Антін Копровський — радник, референт Апел. Сенату;
4. Олександр Саляк — радник, реф. Апел. Сенату;
5. Монцібович — радник, керівник торг. відділу Окр. Суду;
6. Кохановський — радник, одиничний суддя Окр. Суду (цив. справи);
7. Сміх — радник, один. суддя того ж Суду до 1930-их рр. суддя в Делятині;
8. Габрусевич — радник, карні справи в Окр. Суді;
9. Фединський — радник, слідчий Окр. Суду;
10. Роман Крупка — радник, предсідник карного трибуналу;
11. Яків Поврозник — заступник прокуратора Окр. Суду;
12. Григорій Онуферко — заст. прок. того ж Суду;
13. Володимир Граб — заст. прокуратора (по Онуферкові);
14. Євген Барановський — радник, цивільні справи Пов. потім Окр. Суду;
15. Стах Рубчак — радник, цивільні справи Пов. потім Окр. Суду; Суддями Повітового Суду для цивільних справ були:
16. Степан Дрогомірецький;
17. Ем. Білинський;
18. Омелян Пацлавський;
19. Сильвестер Каратницький;
20. Олекса Ткачук;
21. Єронім Радловський;
22. Константин Савицький. Суддею для карних справ був: 23. Ясеницький. Сиротинським суддею був 24. Євген Огоновський.

Кількість судових аплікантив ніколи не була велика. Були між ними: д-р Тимотей Мацьків, пізніший суддя Окружного Суду в Познані, Ратич,

Бучинський, Несторович, Труш. Судовими секретарями були доброї кляси урядовці — українці: Лемеха, начальник табулі Сем'янів, Плідун, Мриглод.

Тут треба ще додати, що допоміжний персонал Окружного та Повітового судів складався майже всеціло, за малими хіба винятками, зі свідомих українців.

Вправді так судді як і допоміжний персонал, з огляду на свої обов'язки, не мали змоги брати в політичних акціях чи маніфестувати себе в громадських або загально-національних, політично забарвлених організаціях чи імпрезах, але за винятком одного-двох з мѣсквафільською орієнтацією, були це без всякого сумніву чесні, свідомі, вірні сини свого народу.

Стільки про обсаду судів у Станиславові.

Та крім Повітового Суду, належали до юрисдикції Окр. Суду як другої інстанції — для відкликів у цивільних і карних справах від присудів нижчих судів такі повітові чи так городські суди: 1. Калущ, 2. Солотвина, 3. Богородчани, 4. Надвірна, 5. Делятин, 6. Товмач, 7. Тисьмениця, 8. Отинія, 9. Монастирська, 10. Бучач — до 1932, коли його приділено до Чорткова, 11. Золотий Потік, 12. Галич — тобто разом із пов. судом в Станиславові до Окр. Суду в Станиславові належали повітові суди тринадцяти судових округів найнижчого ступня: була це проте винятково велика судова округа.

Якщо йдеться про окремі повітові суди і їх обсаду, то в мене, на жаль, немає ближчого відомостей поза кількома прізвищами, а саме:

Галич — начальник Євген Жарський, суддя . . . Лепкалюк.

Делятин — начальник Роман Гузар, судді Омелян Лісикевич, д-р Осип Метелля; Отинія — нач. Бугера, суддя Несторович; Монастирська — нач. Проскурницький; Калущ — судді Мих. Стронціцький, Ів. Дольний, Ів. Винницький, Кадуб'янський, Собота, Цьонка; Бучач — судді Марків, Місевич (після 1932 р., адвокат в Зол. Потоці).

Названі вище начальники судів були добрими правниками та адміністраторами, перетривали до Другої світової війни на своїх постах, хоч були також бездоганними українцями: вони уміли завсіди погодити свої національні почування зі службовими обов'язками.

До періоду з-перед 1932 р., треба згадати про те, як два судді калуського суду Гладишовський і Мікласевич на офіційному запитнику їх державної приналежності вписали «Східня Галичина» і були за те суспендовані. Коли через Варшаву акти їхньої справи знайшлися на столі Президента Апеляції А. Червінського, той переслав акти справи до опінії Президентові Адвокатської Палати д-рові Грекові, славному карному оборонцеві, а д-р Грек дописав дослівно: «О обивательстве розтшига устава, не воля едносткі». На тій основі през. Червінський реститував обох суддів, та вони вже не вернулися до суду і перейшли до адвокатури.

Про такий перебіг справи суспендованих суддів оповідав мені передше згаданий д-р Перацький при нагоді нашої гутірки перед судовою розправою та устійненням наших оборонних роль. Був це його додаток до вельми інтересної для мене характеристики великих адвокатів з-поміж українців і поляків таким асом як д-р Перацький.

На запит про д-ра Грека Перацький відповів: «інтелектуальний велетень, феноменальна культура, актор з Божої ласки, при тому ніякий правник, справи клієнта ніколи не знав», і ще додав: «Але ви цим не переймайтесь, бо це його клієнтові ніколи не пошкодило» . . .

Саме для ілюстрації характеристики «ніякий правник» зацитував він подану вище опінію Грека в справі звільнених суддів. Тому і не диво, що д-р Грек, д-р Ашкенази, д-р Євген Олесницький були визначними

Фото із зб. О. Блавацької

Службовці Окружного Суду в Станиславові. У другому ряді (зліва): 5-ий — радн. Є. Барановський, 9-ий — радн. Моцібович, 12-ий — рад. Стах Рубчак. У третьому ряді: 6-ий — радн. Єронім Радловський, 9-ий — рад. Ем. Білинський. У 4-ому ряді (зліва) — останній — канцелярист Воцинський

постаттями в Апел. Суді у Львові і їхні портрети висіли в авлі того Суду на пригадку нащадкам. З живучих вирізнув Перацький д-ра М. Глушкевича, як найкращого оборонця перед судом присяглих в цілій Польщі, правника великої ерудиції з винятковим акторським хистом, та д-ра Володимира Старосольського з огляду на його незвичайну культуру, знання та надзвичайний особистий чар, при чому давав дуже дотепні ілюстрації до характеристики названих, як також інших адвокатів, відомих світочів палестри всіх трьох народностей на тлі галицької дійсности.

12

Українські адвокати

На початку двадцятих років найбільшим цивілістом виняткової класи був пок. д-р Іван Мандичевський, сеньйор українських адвокатів з-перед першої світової війни (помер перед 1925 р.). Його правничка бібліотека і раритети, набуті від спадкоємців, дали мені новоприбулому вірну картину його знання й таланту.

Передвоєнними адвокатами були тільки три перші названі в нижче поданому списку, в порядку літ їхньої адвокатської практики в Станиславові: 1. д-р Лев Бачинський, 2. д-р Йосиф Партицький, 3. д-р Юліян Олесницький, 4. д-р Ярослав Крижанівський, 5. д-р Іван Волянський, 6. д-р Нестор Савчак, 7. д-р Антін Перегінець, 8. д-р Ярослав Лавришко, 9. д-р Михайло Лабій, 10. д-р Микола Бих, 11. д-р Степан Шлапак (по 1932 році), 12. мгр. Володимир Ковальський, 13. мгр. Осип Левицький, 14. мгр. Зенон Диденко, 15. кол. суддя Литвинович, 16. кол. радник воевідства Зеленецький, 17. мгр. Остапович, 18. Григорій Онуферко (карний оборонець).

Поза Станиславом знані мені були адвокати:

Калуш: д-р Михайло Воробець, д-р Тарас Коритовський, д-р Іван Сохацький, мгр. Іван Аронець;

Галич: д-р Ярослав Мурович, д-р Василь Яців, д-р Осип Меркун;

Надвірна: д-р Саноцький, д-р Микола Николайчук, д-р Валеріян Банах;

Делятин: д-р Остап Навроцький, д-р М. Левицький, д-р Корнило Ващук;

Товмач: д-р Іван Макух, мгр. О. Конюшик;

Тисьмениця: д-р Ярослав Шипайло, д-р Теодор Белей;

Солотвина: д-р Чорненко, пізніше в Станиславові, д-р О. Миронович, мгр. Пелех (вже перед війною);

Бучач: д-р Іларіон Боцюрків, д-р Михайло Гринів, д-р Роман Слюзар (по 1932 р.);

Монастирська: д-р Василь Банд, мгр Кардаш;

Золотий Потік: мгр. Мисевич (по 1932 р.).

В Станиславові безконкурентно домінував у карних справах д-р Лев Бачинський серед цілої палестри і зокрема в українському політичному та громадському житті. Перед першою війною посол до віденського парламенту, після війни до варшавського сойму, голова радикальної партії — був такий обтяжений політичною і громадською працею, що мені треба було перейняти ведення його канцелярії з днем 25 січня 1929 р., тобто коротко перед його передчасною смертю: помер він на 58-му році життя 8 квітня 1930 р.

Був це з Божої ласки народний трибун, вийнятковий промовець з досвідом около 15-годинної обструкційної промови у віденському парламенті (1913 р.) та залишками зруйнованих голосових струн у висліді.

Хоч слухача немило, а то й прикро вражали в перших хвилинах звуки таких надірваних голосових струн, та це не тривало довго. По кількох хвилинах цієї надірваності слухач не відчував... Вийнятова образова асоціація думок брала в полон аудиторію, а чим далі, то тонка психологічна, малюноква спірала вела послідовно до вершка чуттєвого напруження. Коли ж кульмінаційний пункт був вже наявно досягнутий, тоді добрий дотеп, приказка, порівняння відповідно до потреби з місця «розв'язували» згущену психічну атмосферу, а слухачі були вже раді з такого відпруження і в полоні думок промовця, лава присяглих думала і відчувала так, як оборонець...

Не менш оригінальним був теж покійний у підході до теми. Вихідною точкою його міркувань і малюноквої спіралі бувала звичайно якась незамітна дрібниця, момент, аспект — звідсіля розвивалися всі його висновки і ствердження, як хвилі довкола точки, де камінь зрушив спокійну воду, при чому учасники попередніх підходів, мотивацій, оцінок в ефекті знаходили себе наче поза скобками даної справи і її проблематики. Була це майстерна тактика у підході і виконанню, вирахована й ефективна саме в даний момент, хоч інколи або не завжди по суті правильна.

Загальною пошаною втішався і д-р Йосип Партицький, цілком відмінний тип, оригінал шляхетної сорти, політично чи громадськи ближче незацікавлений, криштальний характер, дуже скромний, із вродженим дотепом. Машини до писання не уживав, писав усе ручно сам, добрий правник, більше одної-двох справ на день не приймав. Налезжав постійно до впливових членів міської ради і його внески в обороні людей чи справ не зустрічали нормально спротиву, а бурмістр Хованец високо його цинив та завжди йшов йому на руку. Тому ж і був д-р Партицький українським амбасадором в магістраті до своєї смерті (мабуть в літі 1931 р.).

Останній з передвоєнних адвокатів д-р Юлій Олесницький, був передусім громадським діячем, всеціло готовий служити своєму народові: де тільки до того була нагода і потреба, він ніколи не відмовлявся від помочі, тож втішався теж загальною пошаною.

Значно молодший, д-р Ярослав Крижановський, цивіліст, був дуже солідним і здібним юристом, передо мною був співником д-ра Льва Бачинського до 1928 р. включно.

Всі адвокати-українці були добрими патріотами, хоч одні менше, другі більше, залежно від змоги та обставин брали участь в громадській праці. Тільки один, що був одружений з полькою і попав з Коломиїщини до Станиславова, хоч «відважно і вимовно» заступав українських політичних в'язнів, мав служити на дві сторони, а з приходом большевиків подався з поляками на Угорщину і там слід про нього загинув.

Вправді адвокатура по Березі Картузькій та зміні адвокатської ординації, тобто після обниження літ практики та скасування вимоги докторату около 1932—33 і допущення звільнених зі суду й адміністрації, опинившись під масовим припливом кандидатів, і разом з цим досить сплавперизована і позбавлена попереднього значення, згідно з інтенціями санаційного режиму, то все ж таки українські адвокати тоді відіграли ще поважну роль в обороні українського народу, його культурних та матеріальних надбань перед безпощадним наступом польськості на українських землях.

Велика роль адвокатури, яка була однією з основ австрійського правління і разом з судівництвом до 1932 року вдержувала ще стиль і рефлекс давнього блиску і аспірацій минулої доби, перейшла з половини 1930-их років вже безповоротно до історії.

Стільки на спомин людей і їхньої ролі в поавстрійській фазі судової і правової дійсності на теренах Станиславівського Окружного Суду, але все те тільки з пам'яті, тобто з можливими неточностями, а передусім неповним образом персонального складу позастаниславівських повітових судів.

Так то закінчився в судовій окрузі Станиславова, а також цілої Східньої Галичини, з вибухом Другої світової війни, сумний період відродженої поверсальської шляхетсько-бундючної Польщі, сповненої снів величності «Од моржа, до моржа» з монарствовою Польщею, як язичком рівноваги між Заходом і Сходом.

Д-Р ЮРІЙ ОЛЕСНИЦЬКИЙ СЕРЕД УКРАЇНСЬКИХ ПРАВНИКІВ СТАНИСЛАВОВА

В південній частині Станиславова, при вулиці Білінського, пишеться величавий найкращий у Галичині, судовий будинок. В глибині, невидний з вулиці, стоїть будинок в'язниці. Високий мур відгороджує судове подвір'я і в'язничий будинок від вільних міських теренів. Це ще цісарсько-королівська Австрія побудувала цей імпазантний комплекс будинків кілька років перед першою світовою війною. В цих будинках відбувався вимір справедливості для Станиславова і станиславівської округи.

Українські правники брали участь у цьому вимірі справедливості разом з польськими і жидівськими правниками. Австрія залишила в 1918 році розмірно багато суддів-українців. Вірна засаді «діли і пануй» Австрія сприяла до деякої міри українцям у судівництві, виключаючи їх одночасно майже повністю від адміністрації і скарбовості, які були в польських руках. Мало хто усвідомляє собі сьогодні, що перед 1918 роком було в Галичині більше українців суддів, ніж адвокатів. Я обмежуся в цьому розділі до міжвоєнного періоду, а ще точніше до часу, коли я сам жив у Станиславові, тобто до років 1920 до 1936. За винятком деяких даних про адвоката д-ра Юлія Олесницького, що їх подала мені ласкаво його донька п. Ася Лисинецька, прийшлося мені писати з пам'яті.¹

Число суддів-українців, яких польська держава перейняла після Австрії в Станиславові, зменшувалося з кожним роком. У вересні 1932 р. аж п'ять суддів-українців перейшли примусово на передчасну емеритуру. Молодих українців до судівництва в тридцятих роках вже майже не приймали. Після розвалу Австрії залишився президентом Окружного Суду суддя Филімон Метелля, старорусин, справедливий і коректний, не відмовлявся від щомісячного одного проценту платні на «Рідну Школу». Був загально титулований «гофратом». Помер в січні 1933 р. Його наслідником став поляк Зелінський. З-поміж найвизначніших суддів-українців того часу треба назвати в першій мірі знаменитого цивіліста і процесуаліста, голову цивільного сенату Окружного Суду, Кліма Кульчицького. Цю високого росту людину, популярну постать в Станиславові, можна було бачити кожного вечора в кімнатах Української Бесіди. Найвизначнішим кримінальним суддею був Роман Крупка, на жаль, перенесений з кінцем 1932 року до Окружного Суду в Торуні, в корінній Польщі. Головою торговельного сенату

---

¹ Після сорока років не одне забувається, а найбільше імена. Тоді не було звичаю звертатися до других по імені. Молодший правник звертався до старшого адвоката через «Пане Меценасе!», до судді «Пане Раднику!». Адвокат чи суддя говорив до молодшого правника «Пане Магістре!» чи «Пане Докторе!», а вже винятково «Пане Товаришу!».

був суддя Монцібович. Поруч них працювали і в окружнім, і в повітовім (городськім) суді — судді: Білинський (завзятий мисливий), Барановський (близький до кіл єпископа Хомишина, дожив пізнього віку, залишився таки в рідному Станиславові), височезного росту суддя Рубчак, який згодом опинився в Америці, хоровитий Олекса Саляк, зять мітрата Гордієвського суддя Ясеницький (загинув у большевицькій тюрмі), Олександр Фединський (нар. в Мостах великих, 23 січня 1872, помер у Станиславові 5 листопада 1932), Кохановський, який пізніше перейшов до адвокатури, Сильвестер Каратницький, що довгі роки вирішував цивільні справи (помер в Нью Йорку), дуже дотепний і популярний суддя Константин Савицький, що прийшов з Підбужа в 1930 році (помер в Америці), Пацлавський, арештований в 1939 році большевиками і вивезений на Сибір, приїхав аж в 1956 році до своєї родини в Америці, де й скоро помер, «сиротинський» суддя Євген Огоновський. Вже пізно в тридцятих роках прибув до Станиславова суддя Сміх. Усі названі тут судді, це були висококваліфіковані юристи, що втішалися пошаною і довір'ям громадянства, говорили в суді з українцями тільки по-українськи.

Як поміж нашими судьями розмірно мало було спеціалістів в карному праві, так ще менше було прокураторів. Зі Станиславова пригадую тільки Поврозника, який декілька років вчив також хорового співу в місцевій українській державній гімназії, а також Григорія Онуферка, який пізніше перейшов до адвокатури. Онуферко був любителем музики, довголітнім головою місцевої філії Музичного Інституту ім. Лисенка. Помер нагло на залі в часі концерту челістки Христі Колесси. Короткий час працював також в прокуратурі зять президента Метеллі Граб.

Судових аплікантив-українців ніколи не було багато за польських часів. Пригадую собі тільки декілька прізвищ, а то д-ра Тимотея Мацькова, пізнішого окружного судді в Познані, автора книжки «Від Дністра до канадійських прерій», Ратича, Бучинського, Несторовича, Труша. Треба згадати тут також прізвища кількох судових секретарів-українців, урядовців високої класи, без допомоги яких праця наших суддів і адвокатів не була б можлива. На жаль пригадую собі тільки Лемеху, начальника табулі Сем'янова, Прідуна, Мриглода, а крім того Починка, першу особу, яку мусів бачити кожний, хто лише входив в судовий будинок, і старшого вознього Воеводу.

Мало хто повірить сьогодні, що Станиславів мав в 1920 році всього п'ятьох адвокатів українців, а то двох братів Мандичевських, Льва Бачинського, Йосифа Партицького і Юлія Олесницького. Домінуючою постаттю в тому часі був безумовно д-р Лев Бачинський (1872—1930), знаменитий оборонець в карних справах, головно перед судом присяглих, коли його промови стягали маси публіки. Серед українського громадянства відомий він із своєї політичної діяльності, як провідний діяч Української Радикальної Партії, посол до Віденського Парляменту, а пізніше посол до польського союму, віце-президент УНРади Західньої Української Народної Республіки. Помер у Відні в квітні 1930 року, похований у Станиславові при величавім здвізі народу. Стародавнім українським звичаєм три пари волів тягнули звичайний віз з домовиною через місто. Свою канцелярію провадив д-р Бачинський при вул. Голуховського 20, в будинку Народного Дому, в якому приміщувалася Українська Бесіда і Музичний Інститут аж до тридцятих років, тобто до часу, коли Найвищий Суд у Варшаві присудив будинок старорусинам.

При тій же вулиці Голуховського, але ближче міста, мав свою канцелярію здібний адвокат, але оригінал і може навіть дивак д-р Йосиф Партицький (помер восени 1931 року). Напроти Народного Дому урядував адв. Олександр Чорненко, що перенісся до Станиславова зі Солотвини і розвинув тут живу громадську діяльність.² Його аплікантом в тридцятих роках був Микола Бараболяк, який пізніше перейшов на наукову кар'єру, викладав цивільний процес у Львівському Університеті, а сьогодні є професором в одній з американських високих шкіл. Щоб покінчити з вулицею Голуховського, додаю, що жив і працював при ній також адвокат Ярослав Крижанівський, добрий і солідний правник, який однак в українському життю активної участі не брав.

Д-р Юлій Олесницький

Найбільшу концентрацію наших адвокатів виказувала вулиця Білінського, половина якої була зайнята довжезним будинком суду з одного боку, і касарнями 11-го полку легкої артилерії з другого боку. В здебільша партерових домах цієї вулиці вели свої канцелярії відомі наші адвокати. В першому з краю, наріжному домі працював адвокат Степан Шлапак, один з чотирьох оборонців у Варшавському процесі за вбивство міністра Перацького.³ Адв. Шлапак живе сьогодні в Канаді. Черговий дім був власністю адв. д-ра Миколи Биха, діяка УНДО, який прибув до Станиславова з Копичинець. Восени 1939 р. був арештований більшовиками і пропав без сліду. Дальші дві хати займали адвокати Нестор Савчак (виїхав на еміграцію) і Савин Осип Левицький (доля його мені невідома). По другому боці вулиці мали свої канцелярії адвокати Михайло Рабій і згадуваний вже кол. прокуратор Онуферко.

В бічній вуличці, напроти тюремної брами, в гарному городі мав свою хату з канцелярією д-р Михайло Литвинович, кол. суддя на Буковині, пізніше адвокат в Гвіздці, людина дуже тактовна й абсолютно чесна. Жив з дружиною, донькою пароха Кут, о. Миколаєвича, трьома доньками і двома синами. Помер з кінцем 1944 року в Станиславові. В д-ра Литвиновича я починав свою правничу кар'єру, як аплікант в 1934 році. Аплікантами в д-ра Литвиновича були після мене д-р Роман Верес, сьогоднішній голова Товариства Українських Бібліотекарів Америки і д-р Богдан Савчак, що живе в Америці.

² Я був на судовій залі в 1932 р., коли він боронив в політичному процесі перед судом присяглих мого гімназійного товариша Теодора Найдича, розстріляного пізніше німцями в Кривому Розі в 1941 році.

³ З трьох інших оборонців в цьому процесі д-р Лев Ганкевич помер кілька років тому в Нью Йорку. Зате адв. Павенцький жив ще недавно у Львові.

А тепер ще декілька рядків про адвокатів, які урядували подалі від суду. Адреса д-ра Івана Волянського була при вулиці св. Йосифа, буквально два кроки від принципальної Сапїжинської вулиці. Д-р Волянський був не тільки рухливим адвокатом, але й незмінним головою місцевого кружка Рідної Школи, правним дорадником єпископа Хомишина і послом до Варшавського Союму від Української Католицької Народної Партії. Народжений в 1887 році, помер в Аргентині в 50-тих роках. Одним з молодших адвокатів був С. Остапович, що боронив в надвірнянськiм процесі проти Явнича і тов. Далі треба згадати Миколу Срібного, Ярослава Лавришка, Володимира Ковальського, Олександра Маркуся. Окремо мушу згадати кол. конципієнта д-ра Льва Бачинського, пізнішого синдика Філії Земельного Банку д-ра Антона Перегінця, який живе сьогодні в Америці.⁴

На самий кінець залишаю унікальну трійку братів Крушельницьких: Леонід («Льоньо»), Павло («Пусьо») і Осип («Юзьо») — всі три чудові співаки, жертвенні громадські діячі, незвичайно популярні й люблені станиславівським громадянством. Найстарший — це пізніший довголітній диригент хору «Думка» в Нью Йорку. Павла десь на Сибірі вовки з'їли, а наймолодший карався кільканадцять років на далекій півночі.

Хай мені вільно буде тут як братаничеві згадати про давно вже забутий факт, що деякий час в 1922 році працював адвокатом у Станиславові, як співник д-ра Л. Бачинського, суддя Маркил Фединський (нар. 15 липня 1856 в Мостах Великих, помер 11 листопада 1930 у Варшаві), колишній суддя Найвищого Суду у Відні, а пізніший перший українець суддя Найвищого Суду в Варшаві (1922—1929),⁵ Він теж був, вибраний мабуть з огляду на своє минуле високе становище в судівництві, головою української палестри в Станиславові. Пізніше, коли утворився у Львові Союз Українських Адвокатів, став головою станиславівської делегатури СУА д-р Лев Бачинський, а по його смерті очолював делегатуру аж до 1939 року д-р Юлій Олесницький.

Цих кілька десятків правників Станиславова, ідейних і відданих народній справі, не тільки допомагали нашим людям у судових і правних справах. Вони віддано й безкорисно працювали в місцевих народних політичних, культурно-освітніх і економічних організаціях, йшли в народ, освідомляли народ і самі в нього вчилися.

*

В такому товаристві жив і працював визначний адвокат і громадський діяч д-р Юлій Олесницький. Родився він дня 3 червня 1878 р. в Станиславові, при Галицькій вулиці, де його батьки мали розмірно велику посілість з 4-ма моргами саду. Його батько Ілля був залізничним урядовцем, а мати походила з роду польських дідичів Дзеконських. Молодий Юлій ходив до народної і середньої школи в рідному місті в часі, коли державної гімназії з українською викладавою мовою ще там не було. Будучи учнем польської

⁴ Пам'ятаю його знамениту доповідь про вищу силу виголошену на Бесіді сорок років тому.

⁵ Другим суддею Найвищого Суду в Варшаві був з українців Зенон Лукавецький, а третім і останнім Бачинський. Львівський суддя Юліян Заяць був у роках 1935—1939 одним з українців — суддею Найвищого Адміністративного Трибуналу.

гімназії, організував тайні гуртки української молоді, на яких читали твори українських авторів і самі пробували писати. Знаючи, що професія адвоката зможе дати йому найкращу можливість працювати для народу, вступив на правничий факультет Львівського університету та слухав викладів професорів, з яких не один викладав ще тридцять кілька років пізніше, коли студенткою права була його донька Ася.⁶ Перед закінченням студій прийшли університетські студентські заворушення і відома сецесія українських студентів. З тієї причини закінчив Юлій правничі студії докторським дипломом Віденського університету в 1902 році. В часі правничих студій у Львові їздив Юлій по довколишніх селах з доповідями і брав участь в агітації за українськими кандидатами до Віденського Парляменту. В тому часі був вибраний послом стрієчний брат Юлія, д-р Євген Олесницький.

За австрійською адвокатською ординацією шлях до адвокатури був якщо не найтрудніший, то напевно найдовший: докторський диплом, рік судової практики, шість років адвокатської практики, адвокатський іспит. Мало хто справлявся з тими вимогами перед тридцяткою. Д-р Юлій Олесницький мав щастя відбувати адвокатську практику в першорядних канцеляріях, спершу в д-ра Євгена Олесницького, а згодом в д-ра Теофіла Окуневського. Був також субститутом д-ра Савчака в Борцеві. Усі названі старші адвокати були громадськими діячами з крові і кости, тож не дивниця, що д-р Юлій почувався знаменито в їх товаристві, не тільки набуваючи професійну практику, але й маючи нагоду брати участь у культурно-освітній і професійній роботі.

Відкриття власної адвокатської канцелярії припало на рік 1911. Осів д-р Олесницький у своїм ріднім Станиславові при Липовій вулиці. В 1912 році одружився з Олесею Кульчицькою, донькою пароха недалеких Підпечар. Скоро після того вибухла війна і молодий адвокат опинився в уніформі австрійського поручника на фронті. В 1918 році перейшов до української армії. Інтернований поляками перебув деякий час у львівських Бригідках, а після того був вивезений до табору полонених в Домбю.

Роки від 1921 до 1939 треба рахувати найактивнішим періодом життя д-ра Олесницького. Його канцелярія виробилася на одну з передових у Станиславівщині. Заступав д-р Олесницький здебільша в цивільних справах, винятково теж в карних (м. ін. в політичному процесі «чотирнадцятьох»). Як сумлінний, точний і чесний адвокат втішався пошаною суддів і заслуженими успіхами.

Не зважаючи на високі кваліфікації вимагані від адвокатів і на високій якості роботу ними виконувану, матеріяльне їх положення в тридцятих роках було далеке від світлого. Американські адвокати мають високі зарібки за заступництво в справах автомобільних випадків, в роздодових справах, і в справах великих корпорацій. В тридцятих роках в Галичині таких справ просто не було. Авт у Станиславові було в тому часі менше ніж при одній короткій вулиці американського міста сьогодні, розводів під діянням чинного тоді в Галичині австрійського цивільного кодексу не було (і добре що не було), а великі корпорації були не в наших руках. Залишалися карні справи і зовсім таки дрібні цивільні. Навіть ґрунтові контракти вимагали для дійсности нотаріяльної форми, а наших нотарів майже не було. В Станиславові була тільки одна українська нотаріяльна канцелярія: Мочульський — Голінатий. На окреме відзначення заслуго-

⁶ О. Бальцер, В. Абрагам, Л. Пінінський і С. Стажинський.

вують досить часті оборони наших священиків в справах т. зв. «фальшування» метрик. В інтерпретації польських адміністраційних чинників фальшування мало місце тоді, коли священик вписував у парохіяльні книги прізвище в українському, а не в польському вигляді (закінчення на -ий, -ич, а не -і, -іч). Не треба теж забувати про загальну світову фінансову кризу тридцятих років, яка була на наших землях мабуть глибша і дошкульніша ніж деінде. Молодших читачів цього спомену здивує ствердження факту, що ніюдин наш станіславівський адвокат не мав перед 1939 роком власного авта.

Повертаючися до особи д-ра Олесницького з його громадським підходом до справ і любов'ю до власного народу, виявити тут хочу один факт на доказ, що поміч селянам не була в розумінні д-ра Олесницького пустою фразою і не обмежувалася до самих слів. Під час парцеляції в одному селі галицького судового повіту д-р Олесницький намовляв селян, щоб закупили поле. Банк узалежнив уділення позики селянам від особистої поруки д-ра Олесницького. Добряга Олесницький підписав і пізніше сплачував цей великий довг аж до війни сам за селян, які не могли чи не хотіли платити.

У своїй адвокатській праці прив'язував д-р Олесницький велику вагу до справи збереження прав української мови в суді. Всі процесові письма виготовляв д-р Олесницький тільки українською мовою і всіх клієнтів-українців заступав в суді, вживаючи української мови згідно з польським мовним законом з 1922 року. Стежив також д-р Олесницький за тим, щоб й інші наші адвокати берегли прав української мови. Не дуже це подобалося суддям-полякам, але вони не мали змоги зламати солідарного фронту наших адвокатів в мовному питанні.

Д-р Юлій Олесницький був активним членом прямо всіх українських місцевих товариств. Працював в управах різних місцевих товариств з запалом і посвятою і мало що не всі вечори проводив на засіданнях. Був опікуном «Пласту» аж до його розв'язання в 1930 році. Був членом Управи кружка «Рідної Школи» ім. Альбіни Яконович (головою був проф. Никифор Даниш). Але улюбленим полем праці для нього була «Просвіта». Це знаю з власного досвіду, бо один рік перед переїздом до Львова був я секретарем філії «Просвіти», яка мала тоді щастя мати д-ра Юлія Олесницького головою і д-ра Михайла Кушніра директором. Не було просто неділі, щоб д-р Олесницький не виїжджав фірою в ближчі і дальші села, чи то відбудувати загальні збори читалень, чи виголошувати доповіді, чи проводити ілюстрації, або організувати курси. І так тривало не рік чи два, а цілі десятиліття. Мабуть один тільки д-р Янович поклав для «Просвіти» в Станіславівщині такі величезні заслуги.

Не чужою була д-рові Олесницькому і політична діяльність. З існуючих, легальних політичних угруповань найбільше підходило йому Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО). Був довгі роки його членом і хоч сам ніколи послом чи кандидатом на посла не був, підтримував енергійно кожночасного кандидата УНДО, переводив виборчі віча, агітував за українськими кандидатами. Хата Олесницьких завжди була відкрита для українських політиків. Там відбувалися всякі наради, спільні обіди, вечери. Та після 1935-го року прийшла політика «нормалізації». Як кількакратний в'язень польських тюрем (був ув'язнений коротко також після вбивства мін. Перацького, а ще перед тим навіть засуджений раз на шість місяців за одну зі своїх політичних промов) не вірив у нормалізацію відносин з поляками і тому виступив з УНДО.

Любив і вмів д-р Олесницький публічно промовляти при всяких нагодах, на вічах, академіях, здвигах, похоронах. Я чув неодну його промову й пам'ятаю, якби це вчора було, його виступи, як промовця, позбавлені всяких театральних ефектів, вдержувані завжди в позитивнім, патріотичнім, бадьорім дусі.

Менше відомою сторінкою зацікавлень д-ра Олесницького була його любов і розуміння мистецтва. Був меценатом і протектором мистців і артистів. Ініціював й організував мистецькі виставки. В його домі гостювало багато письменників і мистців. Півроку жив у нього байкар Іван Липа, його син д-р Юрій, по кілька місяців — Клим Поліщук, Володимир Блавацький.

Як віруючий і практикуючий католик ходив кожної неділі і свята в восьмій годині ранку на Богослуження до місцевої катедральної церкви. Не зважаючи на те, явно виступав проти celibату запровадженого місцевим єпископом, вважаючи celibат шкідливим з національних поглядів. В його хаті збиралися не раз питомці — студенти духовної семінарії на наради.

В 1922 році приїхав м. ін. також до Станиславова апостольський візитатор Джованні Дженоккі. Як гімназійний учень бачив я його в авлі української гімназії, як вітали його латинською мовою директор Микола Сабат, професор Сава Никифоряк і студент Василь Глібовицький. Я тоді не знав, що наступного дня відбулося прийняття-зустріч достойного гостя з провідними українськими громадянами в домі д-ра Юлія Олесницького з участю єпископа Григорія Хомишина. Д-р Олесницький виголосив був при тій нагоді промову латинською мовою.

Життя цієї праведної і до краю жертвенної людини зазнало трагічного звороту на гірше з приходом до Станиславова большевиків в вересні 1939 року. Зараз же 23 вересня арештували д-ра Олесницького й перевезли до Луб'янки в Москві. Після вісьмох місяців слідства виявилось, мабуть, що годі було дошукатися будь-якого злочину, за який можна було б у звичайному суді засудити. Тому привезли д-ра Олесницького з поворотом до станиславівської в'язниці. Коли дізналися про те довколишні селяни, зібрали в короткому часі понад тисячу підписів під петицією в справі звільнення арештованого, факт ледве чи коли записаний в анналах советських, сталінських часів. Ясно, що ця петиція арештованому не допомогла. Адміністраційним шляхом заслали д-ра Олесницького на вісім років на Сибір. Перебував у важких умовах в таборі в поселку Сама, Івдельського району, Свердловської області. Остання відомість від нього була в червні 1941 року. Пізніше всякий слід по ньому загинув.

Так обірвалося життя д-ра Юлія Олесницького, одного з найвизначніших українців в історії Станиславова.

НОТАРІ-УКРАЇНЦІ СТАНИСЛАВІВЩИНИ

На терені Апеляційного Суду у Львові нотарі творили дві нотаріальні палати, одну у Львові, другу у Перемишлі.

Нотарі були державними мужами довір'я — іменовані міністерством справедливости у Відні, а від 1920 р. у Варшаві, які одначе не одержували платні з державної каси. За свої нотаріальні дії й послуги нотарі брали від клієнтів гонорар згідно з нотаріальною тарифою. Також були заняті нотарі, як судові комісари в спадщинних справах, делегованих судами.

Нотарі були іменовані на час до кінця свого життя на підставі пропозицій Нотаріальної Палати й Апеляційного Суду у Львові. При номінації придержувалися листи старшинства так за австрійських часів, як і в перших роках Польщі. Згідно зі статистичним обрахунком Нотаріальної Палати з 30 червня 1926 на терені Апеляційного Суду у Львові на 131 нотарів було 97 римокатоликів, 25 грекокатоликів та 9 жидів, а на 120 нотаріальних кандидатів було 67 римокатоликів 35 грекокатоликів і 18 жидів. Одначе згодом іменовано нотарів, не беручи до уваги листи старшинства, за заслуги для польської держави, зглядно для т. зв. безпартійного бльоку.

В 1933 році змінено деякі частини обов'язуючого цивільного закону. Схвалено новий нотаріальний закон, який впровадив т. зв. нотаріальний примус. Всі договори відносно нерухомостей мусіли бути списані у формі нотаріального акту.

Зі зміною нотаріального закону польський уряд перевів чистку і багато нотарів-українців звільнив з посад, а на їх місце прийшли поляки або молоді нотаріальні кандидати, емеритовані судді чи й правники з адміністрації. Один замітний випадок трапився в Станиславові, де були три нотаріальні канцелярії. Одним з трьох нотарів став майор польських військ, неправник.

Д-р Лев Голінатий

Багато свідомих і заслужених для української суспільності українців знайшлося без посади, як довголітній нотар у Надвірній Роман Заячківський, людина великих чеснот і патріот. По розвалі Польщі він був президентом Нотаріальної Палати у Львові в 1941—1944 рр. Зредуковано в 1933 між іншими нотарів: Володимира Левицького (письменник, псевдонім Лукич) у Винниках, Івана Растваєцького у Львові, Теодосія Будзиновського у Добромилі, Степана Левицького у Підгайцях, Олександра Дідицького у Калуші, Василя Дякона у Немирові і Михайла Савчинського у Новому Селі. При номінаціях на нотарів поминено нотаріальних субститутів з довголітньою практикою, українців.

В 1933 р. до Станиславова по смерті нотаря Теодозія Пелевича перенесено з Грималова нотаря Михайла Мочульського. Він був дуже докладним і взірцевим нотарем, але рівночасно був українським літературознавцем, критиком і перекладачем. Досліджував творчість Тараса Шевченка, Івана Франка, І. Манжури і поетів «української школи» в польській літературі (С. Гоцинський, Б. Залеський, А. Мальчевський та інші). Перекладав твори В. Стефаніка польською мовою. Писав статті з української етнографії і також мистецькі твори. Його праці «Гоцинський, Словацький і Шевченко, як співці Коліївщини», Львів 1936, «Погруддя з бронзи. Микола Цертелєв і Іван Манжура», Львів 1938. Михайло Мочульський в 1918 р. був призначений до складу делегації Центральної Ради в Бересті Литовським. Там він був і перекладачем до німецької мови і нотарем для потвердження віродостойности підписів контрагентів. Помер 14 лютого 1940 в Станиславові. У своїй канцелярії затруднював стало, як свого заступника, автора цієї статті — д-ра Льва Голінаго, який по смерті нотаря Олексія Мельниковича упорядкував й оформив парцеляцію дібр Богородчанського ключа, що був власністю грекокатолицького єпископства в Станиславові.

На провінції були такі нотарі-українці:

В Калуші — Олександр Дідицький, Олексій Мельникович і Дмитро Байрак.

В Богородчанах — Петро Жуковський (до 1931) і Мирон Мосора. Там же були нотаріальні кандидати Іван Драганчук, Микола Басараб, Ярослав Гриневич.

В Надвірній — Роман Заячківський і Степан Волянський.

В Галичі — Лев Гузар і Йосафат Кулачковський.

В Отинії — Ізидор Строчський і його субститут Євген Стебновський.

В Золотім Потоці — Танчаківський і Арсен Волосянський.

По окупації Галичини советською владою у Станиславові, як в обласнім центрі, урядовав начальник обласної нотаріальної контори, присланий з Києва Н. Євтєєв, старший нотар, якому підлягали районні нотаріальні контори. Діловодство було ведене українською мовою. Поза старшим нотарем в станиславській і районних конторах були нотарями місцеві українці-правники або колишні урядовці: в Станиславові — нотарі Степан Левицький, Йосафат Кулачковський і Євген Стебновський.

По окупації Галичини німцями в 1941 р. в Станиславові урядували нотарі: Теодосій Будзиновський, Степан Левицький і Євген Стебновський. Діловодство вели українською мовою. Нотар Т. Будзиновський, автор численних статей в правничих журналах, був арештований гестапом під закидом нелегальної допомоги жидам і внаслідок знуцань помер у в'язниці.

В 1944 р. більшість нотарів виїхали на еміграцію.

ПРАВНИКИ УКРАЇНЦІ У СТАНИСЛАВОВІ 1921 РОКУ

Наприкінці 1921-ого року було на всіх 257 членів Товариства «Українська Бесіда» у Станиславові:

20 суддів: емер. суддя Дмитро Байрак, окружний суддя Євген Барановський, суддя Володимир Граб, окр. суддя Роман Дмоховський, окр. суддя д-р Степан Дрогомирецький, начальник суду в Галичі Євген Жарський, окружні судді — Антін Копровський, Ярослав Кордасевич, Іван Кохановський, Володимир Крупка, Клим Кульчицький, емер. суд. надрадник Лев Луцевський і Володимир Мандичевський, комісар намісництва д-р Володимир Мандичевський, окружні судді — Єронім Радловський, Станислав Рубчак, Олекса Салаяк, Лесь Ткачук, Юліан Федусевич і Теофіл Ясеницький;

5 адвокатів: д-р Лев Бачинський, д-р Андрій Луців, д-р Іван Мандичевський, д-р Юлій Олесницький, д-р Йосиф Партицький;

1 прокуратор: Григорій Онuferко;

3 нотарів: заст. нотаря Теодосій Будзиновський, нотар у Галичі Лев Гузар, нотар у Богородчанах Петро Жуковський;

1 залізничний комісар: Омелян Пушкар;

1 практикант староства: Олекса Геців;

5 аплікантів і авскультантів: Павло Гамерський, Михайло Добушовський, Андрій Сиротюк, Володимир Скіцко, Любомир Бачинський;

3 адвокатських кандидатів: д-р Ярослав Дудикевич, Іван Новодворський, д-р Олександр Ріпецький;

3 нотаріальних кандидатів: Осип Лісикевич, Іван Медвідь, Олекса Мельникович;

9 судових урядовців: старший начальник канцелярії Микола Лемеха, старші суд. офіціяли — Кость Глухівський, Йосиф Лятишевський, Ісидор Назаревич, Микола Паранкевич, Антін Сем'янів, Володимир Фіялковський, судові офіціяли — Дмитро Кульчицький і Радислав Ставничий.

Д-Р ЛЕВ БАЧИНСЬКИЙ — ДЕРЖАВНИЙ МУЖ І БУДІВНИЧИЙ

Важливу роль у будівництві галицької державности відіграв д-р Лев Бачинський (1872—1930), адвокат у Станиславові. Син директора народних шкіл, був вихованцем таємних гімназійних «Громад», з яких вийшли майже всі галицькі політичні і громадські діячі. Був товаришем письменників Василя Стефаника, Леся Мартовича та Івана Семанюка (Марко Черемшина). Налезав до найвизначніших провідників української радикальної партії. Коли найчільніші члени тої партії разом з Іваном Франком перейшли до націонал-демократичної і соціал-демократичної, вона не мала устійненої програми. Були в ній прихильники ідей Драгоманова (Павлик, Северин Данилович), був організатор Січового руху, Кирило Трильовський. Інші провідні члени вважали метою партії тверде обстоювання інтересів селянства та радикальну боротьбу за них. А що націонал-демократична партія мала в цій ділянці таку саму програму й своє дуже радикально настроєне крило, то фактично між обома партіями не було в засадничих справах різниці. Ціхував тільки радикальну партію одіичений по Драгоманову лібералізм у справах віри і завзяте поборювання деякими членами, як напр. Трильовським, духовенства. Лев Бачинський заступав у партії реалістичне крило, що вміло цінити національні інтереси і співпрацювало з націонал-демократичною партією.

При загальних виборах до австрійського парламенту було вибраних на 27 усіх послів трьох радикалів, а при виборах у 1911 р. п'ять на 26 послів. Бачинський був послом з обох виборів. Радикальні послы належали разом з націонал-демократичними і буковинськими послами до одної спільної Української Парляментарної Репрезентації. Одним із заступників голови Репрезентації від радикалів був д-р Микола Лагодинський або Лев Бачинський.

В парламенті виявився він як один із найкращих українських промовців. Налезав до групи, що під проводом Євгена Петрушевича була за безоглядною тактикою українських послів. Коли ж Українська Репрезентація перейшла 1912 році з приводу проволікання заснування українського університету до обструкції в парламенті, Лев Бачинський промовляв на засіданні комісії з 13 на 14 червня того року 18 годин, чим побив рекорд світових довгих промов усіх європейських парламентів.

В час війни став д-р Бачинський членом і заступником голови Української Загальної Ради у Відні. Одначе з політикою Костя Левицького і Миколи Василька не погоджувався і стояв далі близько Петрушевича. По звільненню Галичини від російських військ вліті 1915 р. вернувся до Станиславова, а в президії Ради заступав його Ярослав Весоловський, що був референтом української преси в пресовому відділі міністерства закордонних справ.

Дня 18 жовтня 1918 р. брав участь у нарадах Конституанти у Львові, що проголосила на українських землях Австро-Угорщини незалежну державу. Опісля став членом ексекутивної делегації Української Національної Ради у Відні, яка з д-р Петрушевичом у проводі вела переговори з австрійським урядом про передання влади в Галичині в українські руки. Після

Похорони д-ра Льва Бачинського у Станиславові 1930 р.

1 листопада вернувся д-р Бачинський до краю і став державним секретарем (старостою) найважливішого, станиславівського повіту.

Дня 3 січня 1919 р. зібралася в Станиславові поповнена через вибори Українська Національна Рада на свою першу сесію. Д-р Бачинський став заступником президента Ради і членом Виділу Національної Ради. Вибір цей був наслідком договору між націонал-демократичною і радикальною партією, попередженого особистим зговоренням між през. Петрушевичом і д-ром Бачинським, про спільне будівництво галицької державности. У висліді того договору радикали дістали три місця у Виділі Національної Ради і два найважливіші секретаріати, а саме внутрішніх і військових справ. Д-р Бачинський взяв на себе зі своєю партією співвідповідальність за діяльність Національної Ради і Державного Секретаріату. Він гостро поборював усі демагогічні і шкідливі державним інтересам дії навіть визначних членів своєї ж партії.

Вже першого дня сесії Національної Ради виринула справа злуки західно-українських земель з УНР. В цій справі був уже підписаний 1 грудня 1918 р. у Хвастові між Директорією і делегатами Державного Секретаріату тимчасовий договір. Молодше галицьке покоління домагалось від Національної Ради проголошення негайної і беззастережної злуки. Галицький Провід, погоджуючися засадничо на прийняття Радою такої ухвали, був рівночасно проти чисто механічної злуки. Беручи до уваги те, що західні землі століттями жили в зовсім інших політично-адміністративно, правних і суспільних умовах та з огляду на українсько-польську війну й окреме міжнародне положення Галичини, бажав він автономії цих земель у складі всеукраїнської держави. Найзавзятішим оборонцем такого становища був д-р Бачинський. По довгих і завзятих дискусіях на Комісії закордонних справ удалось йому переконати противників і довести до ухвали про злуку з застереженням автономії з окремим законодавчим органом — Державним

Секретаріатом. На домагання Бачинського виголосив полк. Вітовський на пленумі Ради промову в обороні цієї ухвали для заспокоєння молодого старшинства, що вважало Вітовського своїм лідером. По ухваленню Національною Радою злуки, виїхав Бачинський у проводі 65-членної делегації до Києва, де, не зважаючи на спротив деяких галицьких і наддніпрянських соціалістів, здобув згоду Директорії І Трудового Конгресу на ухвалу Ради, що завершилося урочистим проголошенням злуки на Софійській площі дня 22 січня 1919 р.

Другою важливою справою в якій д-р Бачинський відіграв позитивну роль було земельне питання. Уряд не допустив до самовільного захвату селянами великовласницької землі і дбав про поладження цієї справи законною дорогою. Над земельною реформою працювала окрема комісія Національної Ради, головою якої був Бачинський. Наддніпрянським соціалістам, що проголосили у себе соціалізацію землі, залежало на тому, щоб Національна Рада пішла цією самою дорогою. Але Комісія прийняла у ви-працьованім нею рамовім законі про земельну реформу, засаду приватної власности. Заслугу в такому поставленні справи треба признати передусім д-рові Л. Бачинському.

Співпраця радикальної партії з націонал-демократичною в державнім будівництві була така тісна, що різниці між обома партіями стали все більше затиратися. Поширювалися вістки, що обидві партії мають об'єднатися.

Після заломання фронту й відвороту Галицької Армії на схід д-р Л. Бачинський залишився в Станиславові. Він був членом Міжпартійної Ради, що під проводом д-ра Володимира Бачинського піддержувала през. Петрушевича на міжнародній арені. Від 1924 р. аж до своєї смерти був Бачинський головою радикальної партії.

По війні наступили в радикальній партії поважні зміни. Із старих провідників не багато залишилося. Прийшли нові люди, як Матвій Стахів, Осип Павлів, Осип Навроцький, Карло Коберський, Остап Коберський, Володимир Лисий та інші. Вони взяли фактично провід в свої руки, хоч фірмували її Бачинський і Макух, як її голови або заступники голови. Більша кількість молодих, незалежних людей потрапили відродити партію, узяти її в організаційні рамці та створити для неї програму. В 1926 р. радикальна партія об'єдналася з українською Партією Соціалістів-Революціонерів Волині і прийняла назву Українська Соціалістично-Радикальна Партія. Пізніше вона була прийнята до Соціалістичного Інтернаціоналу.

Тяжко тепер сказати, як почувався Бачинський у цих змінених умовах. Він був вправді все за радикальною тактикою супроти польського режиму, але світогляд його не був ніколи соціалістичний, а радше національно-об'єднуючий. Тому зовсім зрозуміло, що в своєму рефераті на Красвім З'їзді УСРП 6 квітня 1924 р. у Львові про політичну діяльність партії, Бачинський, представивши фатальне положення українського народу в чотирьох займанщинах, висунув постулат загально-національної консолідації, щоб нарід міг успішно протиставитися ворожому натискові. Але така консолідація була б перешкодою для обновленої партії в її експансії і тому нові провідники не брали її, мабуть поважно. Не дійшло теж до зговорення між УНДО й УСРП при виборах до польського союму в 1928 р. Обидві партії йшли до виборів окремо і тому українці втратили певну кількість посольських мандатів. З цих виборів вийшло дев'ять радикальних послів, що створили в соймі свій окремий соціалістично-радикальний клуб під проводом Бачинського. Навіть із чисто практичних причин мусів цей клуб

кооперувати з українською Парляментарною Репрезентацією, що нараховувала яких 25 послів, бо без її допомоги не зміг провести ніякого внеску чи й інтерпеляції, для чого в Соймі треба було 15 посольських підписів.

Д-р Л. Бачинський був типом політика-реаліста з високим почуттям відповідальності перед історією за свою діяльність. В час, коли вирішувалася доля народу, він поставив національно-державні інтереси понад інтереси своєї партії, гостро поборював усі деструктивні прояви в українському громадянстві. Під цим поглядом д-р Бачинський може бути зразком для сучасних і майбутніх українських провідників.

Він перейшов до історії Галицької землі, як один із найкращих і найчесніших провідників, що весь свій талант і знання віддав своєму народові.

о. Ізидор Сохоцький

Д-Р ІВАН БЕЛЕЙ — ПЕРШИЙ ЛІКАР — УКРАЇНЕЦЬ У КОНГО

Із староукраїнського міста Войнилова, Калуського повіту, де колись княжі воїни охороняли важливий шлях і переправу через Дністер, вийшло багато визначних і заслужених українців.

Одним із них був д-р Іван Белей, що народився в селянській родині 1 липня 1899 р. Закінчив українську гімназію (філію) у Львові, служив в австрійській армії на італійському фронті в першу світову війну. З кінцем війни став у ряди УГА, був чотарем у бригаді ген. М. Тарнавського. Вернувшись з України, записався на медичний відділ таємного Українського Університету у Львові, пізніше переїхав до Праги, де закінчив медичні студії. Після нострифікації в Познані, одружився з Мирославою Рубчаківною та осів у рідному Войнолові, де працював лікарем і брав активну участь у громадському житті. Був довгий час головою Т-ва «Просвіта», головою драматичного гуртка, часто виступав на сцені, давав доповіді на медичні й літературні теми в місті й околиці. За його головування збудовано великий Український Народний Дім. Під час другої світової війни був окружним лікарем у Станиславові. На еміграції в Мюнхені разом з д-ром Г. Шиманським провадив лічницю для наших переселенців у «Функказерне». Від 1947 до 1954 р. працював лікарем у бельгійському Конго в Африці, де серед важких кліматичних умов рятував тубільців, підчував їх на санітарів і медсестер. За його самовіддану працю бельгійський король Бодуен надав йому орден і звання «Шевальє»-Королівсько-

Д-р І. Белей (1899—1970)

голова. За його головування збудовано великий Український Народний Дім. Під час другої світової війни був окружним лікарем у Станиславові. На еміграції в Мюнхені разом з д-ром Г. Шиманським провадив лічницю для наших переселенців у «Функказерне». Від 1947 до 1954 р. працював лікарем у бельгійському Конго в Африці, де серед важких кліматичних умов рятував тубільців, підчував їх на санітарів і медсестер. За його самовіддану працю бельгійський король Бодуен надав йому орден і звання «Шевальє»-Королівсько-

го-Лицаря. В 1956 р. прибув до Америки, осів у Філядельфії, де працював лікарем 15 років у лічниці св. Йосифа. Як лікар працював безугавно так, що вкінці серце не видержало. Помер 2 липня 1970 р., спочив на кладовищі Факс Чейс.

Покійний був лагідної товариської вдачі. Легко сходився з людьми, ставився тепло і прихильно до всіх. Вже замолоду виступав на сцені, переживав свої ролі, грав їх з чуттям і серцем. Як лікар — був гуманістом, щиро співчував з людськими терпіннями, старався облегшити їх, мав «золотий ключ» до сердець недужих і терплячих. Був напrawdę «лікарем з Божої ласки», з правдивого покликання. Як знаменитий лікар, здобув собі заслужену славу й пошану не тільки у Войнилові, Станиславові, Мюнхені та Філядельфії, але й у далекому Конго, де з'єднав собі серця тубільців невисипущою працею. Зразковий чоловік і багко двоїх дітей: Мирослава й Орісі, відбув свою повинність перед Україною на фронті, і як лікар-громадянин і гуманіст.

Іван Дурбак

Д-Р МИКОЛА БИХ

Відомий у 1930-их рр. у Станиславові адвокат-оборонець у політичних процесах д-р Микола Бих, народився 16 серпня 1889 р. в с. Жеребки Шляхотські, Скалатського повіту. Вчився в тернопільській гімназії, був членом гімназійних самоосвітніх гуртків і вже тоді почав цікавитися мистецтвом і пробував своїх сил у малярстві. Закінчивши гімназію, студіював право у Львівському Університеті, брав участь у студентському вічі 1910 року і був між заарештованими у звязку з тодішніми студентськими заворушеннями студентами. Після закінчення студій адвокатську практику почав у Копичинцях. Мобілізований до австрійської армії 1914 р., попав під час боїв за Перемишль до російського полону і перебував у Сибірі до 1921 року.

Вернувся до Галичини з допомогою Червоного Хреста і, склавши докторський і адвокатський іспити, відкрив свою канцелярію в Копичинцях, включаючись активно в громадську працю. Був головою Кружка «Рідної Школи», місцевої «Просвіти» і членом багатьох українських товариств. Був членом Центрального Комітету УНДО й організував передвиборчі кампанії.

З Копичинець у 1930 році переїхав до Станиславова, беручи й там участь у громадському й політичному житті. Виступав оборонцем у полі-

Д-р Микола Бих (1889—1944)

тичних процесах й обороняв ув'язнених членів УВО й інших українців. Був головою Батьківського Кружка в Українській Гімназії у Станиславові і довголітнім — до 1939 року — головою Селянської Бурси. Допомогавав матеріально студентам в їх університетських студіях.

Незабаром після приходу советських військ до Станиславова, був заарештований 9 жовтня 1939 р. і перебував у тюрмі до травня 1940 р. Депортований, перебував у советських концтаборах в Ухті, де й закінчив своє життя 22 серпня 1944 року в умовах голоду, моральних і фізичних знущань.

М. Б.

КОРНИЛО БІЛОБРАМ

Корнило Білобрам народився 15 вересня 1879 р. в Судовій Вишні. До народної школи ходив у Самборі, до гімназії в Самборі й Перемишлі, де 1901 р. здав матуру. Студіював у Львові, а під час сецесії в Відні. Студії закінчив у Львові в р. 1905. Першу посаду вчителя одержав у Бережанах, а в дальших роках учив в держ. українській гімназії в Станиславові, з 2-літньою перервою, бо перенесено його до II. польської гімназії в Станиславові. Під час війни 1914—1918 служив при австрійській армії, а під час визвольної війни при українській армії в р. 1918 в Самборі. Довший час був настоятелем різних бурс у Станиславові, а головню розбудував «Селянську Бурсу», що за його управи в рр. 1920—27 стояла найкраще. Любив спів і музику. Вже від гімназійної лавки до смерти був диригентом різних хорів. Мав велику симпатію в молоді. Був членом усіх українських товариств в Станиславові. Помер 26 січня 1932 р. Був одружений з Ольгою з Любовичів.

Р. М.

о. ІВАН БЛАВАЦЬКИЙ — ПАРОХ МИЛОВАНЯ, ХРИПЛИНА Й ОПРИШОВЕЦЬ

Народжений 1887 р. в Підлісках Малих б. Львова, о. Іван Блавацький студіював — після закінчення теології ще українську й латинську мови на філософичному факультеті у Львові, де й застали його події 1 листопада 1918 р. Залишивши Львів після відступу українських військ, переїхав до Станиславова, де був призначений на адміністратора с. Товстеньке, Гусятинського повіту, 6 км від Збруча, що було одним із головних шляхів переходу з'єднань УГА в Наддніпрянську Україну. В цьому ж селі заходами о. І. Блавацького була висипана висока могила на пошану героїв Визвольної Боротби — перша із таких могил в Галичині. Приготовану для цієї могили таблицю з надписом «Борітеся — поборете, Вам Бог помагає» поляки заборонили прикріпити. Урочисте посвячення могили відбулося на Зелені Свята 1921 р.

Після трьох років перебування в Товстенькім і згодом коротко-тривалого адміністрування в Бобулінцях б. Зарваниці, Бучацького повіту, о. І. Блавацький перейняв парохію в Миловані, пов. Товмач. Село було вбоге й земля мало урожайна. Посередині села на горбку пишлася гарна двоповерхова кам'яниця, що в ній була приміщена сільсько-господарська школа т-ва «Про-

о. Іван Блавацький

Олена Блавацька

світа» з гарно виплеканим молодим садком з-переду. В цій школі молоді селяни вчилися в теорії і на практиці модерного й раціонального ведення сільського господарства. Управителем школи був у той час інж.-агроном Н. Стефурак, із яким о. Блавацький скоро заприятелював і з ним співпрацював у селі. Інж. Стефурак зусильно працював над відбудовою знищеного війною господарства школи і намагався зробити школу самовистачальною. Про державні субвенції не старався, щоб не узалежнювати школи від державної контролі. Після інж. Стефурака адміністраторами школи були: інж. Творидло, інж. Брилинський і опісля інж. Панашій. Викладачами були фахові учителі, пасічництва вчив проф. Гаванський зі Станиславова. Кожних ваканцій перебували у приміщеннях школи для відпочинку й розваги діти незможних батьків з Львова — один місяць хлопці й один дівчата. Влаштувало ці ваканційні оселі Товариство Ваканційних Осель, що його засновницею й опікункою була Ольга Бачинська. Перебуваючи серед гарної природи — в горбковатій околиці з недалеким лісом, діти відбували екскурсії, вчилися співати, влаштовували театральні вистави, співали в церкві.

В Миловані було, як казали, багато нащадків татар, на що вказували прізвища, як Татарин, Батурич й інші. Селяни з обличчя смугляві, брутні, кременні тілом. Напів пісень був інакший, як на Поділлі чи на Гуцульщині. Особливо багато й гарно співали восени при теребленні кукуруди. Жінки в Миловані були зорганізовані в церковному сестрицтві, згодом в Кружку «Союзу Українок», що його заснувала дружина о. І. Блавацького Олена. Під її проводом жінки й дівчата вишивали сорочки, рушники, скатерті, робили штучні квітки, вчилися церковних пісень. Сходилися в читальні або на приходстві. Цікава була жіноча ноша: вишивана низом тільки чорними нитками для старших жінок і чорними з вишневими для молодших, або т. зв. «різана» на сірім домашнім полотні.

Заходами о. І. Блавацького в Миловані була побудована хата — приходство — для священика і деякі господарські будинки — частинно з продажу ерекціонального поля.

Наступною парохією о. І. Блавацького було село Хриплин, над річкою Млинівкою, притокою Бистриці Надвірнянської, 4 км від Станиславова. Старанням о. Блавацького й тут була побудована — на місце старої критої соломою — нова хата для священника з господарськими будинками, і коло неї постав молодий овочевий сад. Село мало опінію радикального, серед селян було багато членів радикальної партії і читачів його органу «Громадський Голос», але в неділі на Богослуженнях церква була завжди повна, співав гарний хор. Церква була дерев'яна, гарно розмальована в українському стилі молодим місцевим малярем. Щороку приїздили з реколекціями (місіями) оо. Василяни або оо. Редemptористи зі Станиславова. Жінки були зорганізовані в Кружку «Союзу Українок» під проводом О. Блавацької. Влаштували імпрези на пошану визначних жінок, «День матері», «профори», «свячене». В неділі приїздили з доповідями для членів кружка станиславівські студенти. Відбувалися різні практичні курси — куховарства, шиття тощо. Був зорганізований дитячий садок, що його вела Оля Безручко.

Виконуючи обов'язки пароха, о. І. Блавацький був водночас катехитом в дівочій гімназії Рідної Школи й опісля в реальній українській гімназії у Станиславові, куди доїздив поїздом. Працював також референтом в єпископській консисторії.

Останньою парохією о. І. Блавацького було село Опришівці, куди його перенесено в 1939 році. Село велике (з дочерною Чукалівка) було розташоване під самим Станиславом (в 1941 р. воно нараховувало 2 100 мешканців, в тому числі 2 075 українців і 20 латинників). Багато людей із села працювали робітниками в місті і тому й були тут сильні комуністичні впливи. Діяли комуністи навіть в читальні «Просвіти», в «Сільському Господарі» і намагалися тероризувати церкву. Після приходу большевиків у селі були зрізані всі хрести; пробували знищити також пам'ятник на могилі попереднього пароха. В священника відібрали хату й о. І. Блавацький мусів

Фото із зб. В. Радловського

Церква в Опришівцях 1939 року. Ліворуч — читальня «Просвіти»

перенестися до сусіднього села Чукалівка, куди за ним все ж таки кожної неділі люди з Опришовець, які залишилися вірними церкві, прислали фіру. Першу советську інвазію о. І. Блавацький перебув у Чукалівці, живучи з родиною в одній із селянських хат.

Після приходу німців люди в Опришівцях відреставрували приходство й о. І. Блавацький вернувся до своєї парохії. Позрізувані хрести поставлено знову. В церкві відправлялися нормально Богослуження, приїжджали знову з місіями оо. Редемптористи.

Протеж, перед другою советською окупацією, о. І. Блавацький попереджений одним з парохіян, що з приходом большевиків першою жертвою буде священик, вирішив емігрувати. За згодою станиславівського єпископа Владика Григорія Хомишина виїхав на Захід і з 1950 р. поселився в ЗСА з дружиною Оленою та доньками Лідією й Дарією і душпастирював на різних парохіях. Помер 19 квітня 1963 в Балтіморі. Похоронений на українському католицькому цвинтарі Факс Чейс у Філадельфії.

О. Б.

ПРОФ. Д-Р ВОЛОДИМИР БРИГІДЕР — НАУКОВЕЦЬ І ДОСЛІДНИК

Народжений 1889 року в селі Демиче, в Західній Україні, Володимир Бригідер гімназію й університет закінчив у Львові.

В часі університетських студій цікавився спеціальною ділянкою зоології, а саме анатомією, історією розвитку та біологією морської фауни. Університетські студії закінчив у 1911 р., відбувши в 1910 р. біологічний курс в зоологічній станції в Триєсті, де, власне, мав змогу запізнатися ближче із згаданою ділянкою зоології. Пізніше у Львівському Університеті спеціалізувався в Інституті Зоології і Порівняльної Анатомії в мікроскопній анатомії м'якунів (Mollusca). З тих часів походить його спеціальна праця в німецькій мові п. н. «Мікроскопна будова слинових залоз у нагозябрових м'якунів» («Ueber den mikroskopischen Bau der Speicheldrüesen bei den Nudibranchiata». Zeitschrift fuer Wissenschaftliche Zoologie. Leipzig — Berlin 1914). Року 1920-го промувався на доктора філософії і після того працював далі як гімназійний учитель, не залишаючи при цьому дослідницької праці над м'якунами та іншими біологічними проблемами. У висліді цих дослідів появилася 1933 р. у збірнику Математично-Природничо-Лікарської Секції НТШ у Львові його публікація п. з. «Мікроскопна будова слинових залоз у Polycera Quadrilatera на тлі відносин у цілій групі нагозябрових (Nudibranchiata)» з заміткою: З природописного кабінету

Проф. Д-р Володимир Бригідер
(1889—1952)

Року 1920-го промувався на доктора філософії і після того працював далі як гімназійний учитель, не залишаючи при цьому дослідницької праці над м'якунами та іншими біологічними проблемами. У висліді цих дослідів появилася 1933 р. у збірнику Математично-Природничо-Лікарської Секції НТШ у Львові його публікація п. з. «Мікроскопна будова слинових залоз у Polycera Quadrilatera на тлі відносин у цілій групі нагозябрових (Nudibranchiata)» з заміткою: З природописного кабінету

II державної гімназії математично-природописного типу в Станиславові. Праця написана українською мовою з докладним зведенням у німецькій мові.

Результати його дальших досліджень мікроскопічної будови залоз у м'якунів опубліковані англійською мовою п. з. «The Skin glands of the *Opristhobranchia Mollusca*», *Proceedings*, 1955. Математично-природописно-лікарська Секція НТШ в Нью-Йорку.

Наукові публікації проф. д-ра Володимира Бригідера про результати його дослідів над мікроскоповою будовою залоз у м'якунів виявляють велику проникливість дослідника та точність в опрацюванні проблем. Публікація з 1914 р. про слинові залози в нагозязбрових являється спеціально науковою публікацією, що виказує точне й докладне опрацювання згаданої проблеми.

Проф. д-р Бригідер не замикався тільки в цій своїй спеціальності. Між численними проблемами біології він цікавився також біологічним спадкуванням різних ознак організму. Цим питанням, як відомо, займається окрема галузь біології, генетика. З цієї галузі він написав розвідку п. з. «Права Менделя у чоловіка та їх важність для медицини». («Лікарський Вісник», 1920 р.).

Як педагог, навчав на воєнних курсах української гімназії у Відні, а після повороту в українській гімназії, реальній школі, дівочій учительській семінарії СС. Василянок у Станиславові. У 1940 р. покликано його на професора зоології і порівняльної анатомії в університеті ім. І. Франка та в Педагогічному Інституті у Львові. У 1942 р. був найменований на професора зоології й генетики у Медичному Інституті та директора Зоологічного Інституту у Львові. Як учитель і професор застосовував лабораторійно-досвідну методу, унаочнення й замишування до природи.

Важливими були також праці проф. В. Бригідера до історії природи Станиславова і Станиславівщини, зокрема його розвідка про «Липову алею у Станиславові».

На еміграції працював у Відні як дослідник в Історично-природничому Музеї, а від 1948 р. до смерті в ентомології лабораторії Торонтського Університету. Залишив одинадцять друківаних і дев'ять рукописних праць та численні фахові статті.

У 1932 р. досягнув почесної дійсного члена Наукового Т-ва ім. Шевченка і працював у фізіографічній та заповідниковій комісіях, а в КНТШ був заступником голови.

Помер у Торонті, Канада, 1952 року.

Микола Остап'як

РАДНИК ТЕОДОР ВЕЛИЧКО — ТУРИСТ, ФОТОГРАФ, ПОСАДНИК СТАНИСЛАВОВА

Замітною і популярною постаттю у Станиславові поміж двома світовими війнами був всіми шанований і люблений довголітній урядник магістрату Теодор Величко, який, не зважаючи на те, що був щирим та активним українцем, мабуть з уваги на свою працюовитість, особистий такт і наскрізь чесний і справедливий характер, дослужився становища радника магістрату, яке задержав аж до советської окупації.

Теодор Величко народився у Львові в 1882 році в сім'ї урядника львівської управи міста. Тут одержав він середню освіту і так, як батько, почав працювати у львівському магістраті. З часом родина переноситься до Станиславова, де обидва Велички — батько і син — стають знову на працю у станиславському магістраті. Після смерті батька Теодор Величко в подиву гідний спосіб опікується матюю і молодшою ріднею.

Під час Першої світової війни, коли російські війська зайняли Станиславів, молодого Теодора Величка разом з іншими передовими громадянами вивезли, як воєнного закладника в глибину Росії, де на засланні Сибірі він перебув три роки. Побут у невідрадних умовах життя воєнного закладника і переживання в часі революції підкопали здоров'я Т. Величка так, що після повороту додому 1917 р. він довгий час мусів лікуватися в шпиталі у Чорткові.

Відтак повертається на своє давнє становище в управі міста Станиславова і спершу в часі Української Державности, і потім за польської влади щиро і віддано працює для населення міста, яке стало йому рідним і близьким.

Людність міста Станиславова так свої, як і чужі пізнали ближче Теодора Величка і його чесний і наскрізь людяний і справедливий характер в той час, коли до знищеної війною Галичини почали приходити з Америки харчові та одягові дарунки у зв'язку з т. зв. допомогою акцією Гувера. Розподіл тих дарунків для вбогого населення віддала управа міста Станиславова у руки Теодора Величка і він розділював їх справедливо між потребуєчих українців, жидів і поляків, не знаючи ні протекції, ні фаворизування. Було загально відомим, що його рідна сестра, яка по смерті матері провадила дім для всієї родини, стояла в черзі за допомогою, як всі інші та, як всі інші, одержувала приділену їй пайку харчів.

В час польської займанщини і безцеремонного польонізування адміністраційного персоналу не легко було свідомому українцеві задержати становище хоча б і в управі міста Станиславова. Теодор Величко мав такі великі особисті і фахові прикмети і стільки поваги та пошани у всього загалу населення міста Станиславова, що ніодин бургомістер не наважився його усунути; що більше з часом його авансували до становища радника магістрату.

Ніколи Теодор Величко зовсім не приховував того, що він був і залишився свідомим українцем. Належав до багатьох українських товариств та організацій, а в деяких із них був членом управи. Як знавець комунальних справ, він не раз порадою й інтервенцією в таких чи інших органів адміністрації старався допомагати українським товариствам, організаціям чи різним комітетам. Так було аж до кінця польської окупації,

*Радн. Теодор Величко
(1882—1961)*

навіть і тоді, коли натиск на все, що українське ставав цілком одвертим і брутальним. У польському магістраті міста Станиславова українець, всіми люблений і шанований радник Теодор Величко залишався аж до упадку Польщі.

Теодор Величко був загально знаний і з свого замилювання до фотографії. Як визначний світлицець аматор він вже від давніх років робив прекрасні знімки під час різних українських імпрез, концертів, здвигів. Він не лише світлів, але й сам викликував знімки і не раз вони були поміщені в українській пресі чи періодикаж, як ілюстрації при описах з таких чи інших національних святкувань. Прекрасні і неперевершені на той час були фотографії Теодора Величка з гуцульських Карпат. Він був один із перших, що робив мистецькі світлини руїн Манявського Скиту і спопуляризував їх серед української громади. Багато фотографій, зроблених Т. Величком збереглися в альбомах розсіяних по світі Станиславівців.

Не можна не згадати про те, що Теодор Величко був великий любитель природи, завзятий турист-мандрівник і неабиякий знавець Горганів і Чорногори. Щобільше, своє замилювання до туристики та мандрівництва він старався прищеплювати другим та організував спільні прогульки українських літників, що побували влітку у літницьках долини Пруту. Радн. Теодор Величко, і загально знаний ентузіяст туристики прокуратор Григорій Онуферко зі Станиславова, були тими, що кілька разів щороку в літніх місяцях організували кількадевні прогульки на верхи Чорногори (Говерля, Шпиці, Піп Іван і т. д.) чи в Горгани. Бувало так, що на такі прогульки збиралося по кількадесят осіб, переважно з-поміж української інтелігенції, що проводила вакації в Дорі, Яремчі, Микулічині, Татарові чи Ворохті. І Теодор Величко, і Григорій Онуферко були не тільки ентузіястами туристики, але також і прекрасними знавцями гуцульського терену і знаменитими організаторами і провідниками прогульок. Не диво, що їх знали і любили земляки з усіх усюдів галицької землі, бо тоді багато наших людей проводили літні вакації в долині Пруту. Що більше їх ентузіязм до мандрівництва і любов до українських Карпат прищеплювалися нашій молоді, головню пластунам.

Після упадку Польщі в 1939 році радн. Величко залишився у Станиславові і за советської влади далі працював в управі міста, стараючись скільки можливо допомагати мешканцям міста у новій скрутній ситуації.

Очевидно, що, коли в червні 1941 р. після відступу советських військ влада в місті перейшла на якийсь час в українські руки, радника Теодора Величка покликано на посадика міста Станиславова, бо мабуть і не було кращої і більше підготованої на те становище людини. Ті, що були тоді в Станиславові, пам'ятають його як посадика міста і можуть оцінити його віддану і повну посвяти працю на тому відповідальному пості. Та небавом відійшли мадарські війська, які на загал не вмішувалися до справ українського правління, а прийшли німці зі своєю адміністрацією і своїми жорстокими методами. Коли Теодорові Величкові доручили наборзі зладити список 150 чільних поляків і жидів мабуть для їх ліквідації, ця наскрізь гуманна і добра людина заламалася нервово. Теодор Величко попросив звільнити його зі становища посадика, хоч і надалі залишився працювати в управі міста.

Другий советський наступ примусив Теодора Величка разом з дружиною Софією і двома нелітніми синами покинути улюблений Станиславів. Подавшись на захід, вони декілька років перебували в бараках для втіка-

чів у Каринтії. Наскрізь чесний і простолінійний характер Теодора Величка не дав йому пристосуватись до нових умов побуту і дійсности. Не вміючи практично промишляти і якимось «давати собі раду», Теодор Величко, не зважаючи на поганий стан здоров'я, працював у фабриці скриньок і важко тягнув таборову біду. Після кількох років родина Величків переїхала до Аргентини. Жили у Буенос Айрес, де приходилося їм важко поборювати щоденні труднощі життя. Стан здоров'я Теодора Величка поступово йшов до гіршого. Хвороба Паркінсона прогресувала і незабаром він став зовсім нездатним калікою. Як справжній християнин переносив усі фізичні і духові терпіння, з надією хіба на кращу долю своїх синів Любомира та Ігоря. Теодор Величко помер 3 травня 1961 р. Мрія про кращу долю його синів сповнилася по його смерті. Обидва вони закінчили вищі інженерські студії і працюють на знатних становищах, Любомир у Вискансин (ЗСА), а Ігор в Аргентині, де при ньому перебуває їх мати Софія Величко.

Софія Олесницька

о. МИХАЙЛО ГАНУШЕВСЬКИЙ — СВЯЩЕНИК, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ І ПОСОЛ

Відомий церковний і громадський діяч Станиславівщини, о. Михайло Ганушевський народився 1860 р. в селі Суховоля, коло Львова. Як учень І. Академічної Гімназії у Львові, брав активну участь у гуртках гімназійної молоді і відзначався як диригент та соліст хору. Кожні вакації присвячував праці на селах, які об'їздив із доповідями та організував у них культурно-освітнє життя. Студіюючи св. Богословію, студіював одночасно філософію і право у Львівському Університеті. Належав тоді до провідної групи українських студентів і як соліст хору «Боля» мав нагоду пізнати Галичину, бо той хор у різних місцевостях, давав концерти, які прокладали шлях для української народної пісні й мови, що в тих часах мало вплив на формування майбутньої української духовости.

Беручи живу участь у змаганнях українського студентства за український університет, після студентської сецесії в 1901-ому році, залишив Львів і продовжував свої студії у Відні, у відомому Барбареум, але закінчив їх у 1905 році у Львові. Одружився з Іриною, дочкою відомої па-

*о. Михайло Ганушевський
(1880—1962)*

трістичної родини о. декана Теофіла Горникевича з Гошова і Наталії, з роду Долинської.

Висвятив його на священника Митрополит Андрей Шептицький у катедральній церкві св. Юрія у Львові.

Отець М. Ганушевський став капеляном Митрополита Андрея. Одначе рік пізніше, на власне прохання, щоб «піти в народ», отримав сотрудицтво в селі Вербилівці, коло Рогатина, опісля в Лецівці, коло Перегінська, а згодом у Волоському Селі, коло Болехова. Вже в перших роках його священства був піонером кооперації. Його заходами засновано кооперативи «Сила», «Єдність» і «Любов», а в Болехові «Надія», та читальні «Просвіта» і братства тверезости при церквах.

У 1911 р. перенісся на Гуцульщину, на парохію Микуличин із Ямною, а в 1913 р. до Дори й Яремча, де перебував до 1927 р., як надвірнянський декан в останніх 8-ох роках перед 1927 роком.

У Дорі коршми зникали одна по одній, бо новозаложене церковне «Братство Тверезости», кооператива «Гаразд» із власною пекарнею і молочарнею, кредитівка та читальня «Просвіти» сповняли своє завдання.

Перед I. світовою війною, зглядно з її початком, був уже в дорозі до о. М. Ганушевського золотий хрест заслуги за хоробрість з короною від цісаря Франца Йосифа, найвище відзначення, яке міг одержати невійськовий за патріотичну громадянську та культурно-освітню діяльність.

Села, де працював о. М. Ганушевський, змінювалися не до пізнання. Через кооперацію підносився добробут і зuboжиле гуцульське населення зачало розуміти клич «свій до свого» та цінити людей, що навчили його поліпшати своє матеріяльне положення.

Перша світова війна принесла безробіття, недоживу і недуги для сіл, але знову кооперація рятувала родин, бо попри харчі населення отримувало за старанням о. М. Ганушевського допомогу від військових лікарів та від уряду, у формі різних пенсій, що їх треба було «виходжувати».

Великі бої в Карпатах у 1916 р. примусили о. М. Ганушевського і його родину та частину села критися в лісах, а опісля всі опинилися евакуйовані в Долинщині. Отець М. Ганушевський став учителем гімназії в Долині, а пізніше завідателем парохії Раків — до часу повороту до Дори.

1918-ий рік застав його знов у своїй парохії при праці, а передусім при відбудові організаційного життя. У час будови західньої української держави в листопаді 1918 р. їхали на Угорщину поїзди з мадярським військом та військовим майном. Ніхто не міг тоді перешкодити, щоб вони не забирали військове майно. Тоді о. М. Ганушевський зорганізував «Гуцульську Сотню», і як командант, із допомогою колишнього австрійського фельдфебля Яківчука, поставив військо на залізничній лінії Делятин—Ворохта. Добра застава з барикадами в Делятині та гостра постава о. М. Ганушевського і його сотні дали добрі висліди. Мадяри віддавали зброю і військове майно, яке зараз відтранспортовувано до диспозиції уряду ЗУНР в Станиславові.

Тоді проявився організаційний хист о. М. Ганушевського. Маючи до диспозиції «власний поїзд», зложений з льокомотиви і кількох вагонів, їздив о. М. Г. з залогою по селах, розвозив харчі, переводив побір до війська та висилав транспорти палива й інших потрібних матеріялів для молодой української держави. Часто виїздив до Станиславова, де брав участь у важливих засіданнях.

В 1919 р. Дору зайняли румунські війська.

Коли окупували ті землі поляки, ув'язнили вони о. М. Г. за його українську патріотичну діяльність, а другий раз у 1921 р., але звільнили після доброї оборони українських адвокатів.

Прийшли довгі роки польської окупації і важкі дні для українського народу. Отець М. Г. організував нові кооперативи, читальні «Просвіти» й інші товариства та кредитівки. Влаштував курси для працівників кооперації, вчив бухгалтерії та вишколював майбутніх кооператорів. Для урегулювання цін на працю в лісах при вирубі дерева, заклав спілку «Бутин», що закупувала ліси та в скорому часі мала вплив на ціни у деревному промислі, а це давало змогу дати більші платні для тисячів робітників.

Місцеве населення будувало просторі доми для винайму літникам, що радо приїздили до впорядкованих сіл.

Великою допомогою в організуванні сіл була дружина о. М. Г., що організувала жінок і дітей, хоч у тому часі їх родина складалася вже з 11 осіб.

Це було причиною, що о. М. Г. перенісся на парохію коло Станиславова, щоб дати змогу дітям ходити до шкіл, а саме став парохом в Угорниках та Микитинцях.

Від 1927 р. о. М. Г. включився в працю в Станиславові. Став головою Надзірної Ради Округного Союзу Кооператив, головою Надзірної Ради Відділу Маслосоюзу, головою Округного Товариства «Відродження», членом дирекції Кооперативного Банку, головним контролером Повітової Ради від українських установ, опікуном Пласту та інших молодечих організацій. Виконував не тільки душпастирську працю, але й обов'язки радника Єпископської Консисторії, а саме правно-дисциплінарного Відділу.

У 1928 р. о. М. Г. став послом від УНДО до Варшавського Союму. За час кількालітньої каденції його праця пішла в дещо іншому напрямі. Очолюючи комісію для допомоги военним інвалідам, вдовам і сиротам, виборював у польському уряді належні платні, інтервеніював у багатьох різних справах, чи то шкільних чи інших — кооперативних і громадських, та завжди добивався успіху.

При нагоді поїздок до Варшави відвідував різні українські центри на Заході, а передовсім Студентські Громади — в Данцігу, Кракові й Познані.

Коли скінчився його посольський мандат, працював далі у своїй парохії і в Станиславові.

У час важких днів початків Другої світової війни, був о. М. Г. на Лемківщині, де при кінці 1939 р. переводив — разом з іншими кооперативними діячами — реорганізацію Лемківського Союзу Кооператив, у якому став членом дирекції. Союз розвився під фаховим проводом у багату установу і приносив численні користі та допомоги всім, що пішли на першу «малу еміграцію», а також довколишньому населенню. Отець М. Г. допомагав місцевим душпастирям у душпастирській праці, а також працював у різних ділянках культурно-освітнього життя.

За ревну працю для свого народу Апостольський Адміністратор для Лемківщина наділив о. М. Ганушевського крилошанськими відзнаками. На донос невідповідальної одиниці заарештувала його німецька таємна поліція («гестапо») та, обвинувачуючи в допомозі українському підпіллю, вивезла його до тюрми в Кракові, звідки звільнено його після кількох місяців.

Незабаром вернувся разом з родиною до своєї парохії в Угорниках.

Перед закінченням Другої світової війни о. М. Г. не скористав із згоди свого Владика Преосв. Григорія Хомишина, виїхати за кордон і залишився у своїй парохії.

Йшли роки і несли з собою багато переживань і гірких терпінь, що не зломали старенького священика, а навпаки, гартували його залізну волю. Отець М. Ганушевський залишився вірний українській католицькій Церкві до кінця.

Большевицька влада ув'язнила його і вивезла на Сибір.

В 1957 р. вернувся на Рідні Землі зі знищеним здоров'ям та проживав ще 5 років під опікою доброї дружини і з допомогою своїх дітей.

В 1960 році ціла родина і знайомі гарно відзначили його 55-літній Ювілей Священства і 80-ліття його життя.

Однак прийшла важка недуга. В п'ятницю, 9 лютого 1962 р. перестало битися його серце, а в неділю, 11 лютого, в ясний зимовий день, коли сонце золотило промінням його останню дорогу, рідні та сотні колишніх парохіян і знайомих у смутку несли домовину на руках на рідне кладовище на вічний спочинок.

Н. Р.

МЕЛАНІЯ ГРУШКЕВИЧ — ДРУЖИНА ЛІКАРЯ, ГРОМАДЯНКА

Померла у Станиславові 8 січня 1967 року і похоронена там же на міському цвинтарі, Меланія з Бородівичів Грушкевич була однією з найвидатніших громадянок Станиславова.

Народилася в січні 1882 р. в Денисові, як перша дитина в родині Омеляна і Марії Бородівичів. Малою, бо маючи тоді 8 літ, втратила маму і вже тоді доля примусила її опікуватись меншими братами і сестрою, пізніше відомою дідучкою Іванною Блажкевич, що живе в Україні. Тому стала вона дуже скоро поважною і серйозною, а коли увійшла в громадське життя, то вже такою й залишилася. Дуже вимоглива була у всіх виявах у громадській праці, в першій мірі до себе, а потім до оточення.

Виховувалась серед ланів золотого Поділля і воно прикувало її любов до всього, що українське. Послідовно працювала над собою, читаючи багато і тим поширювала своє знання.

Вийшла заміж за лікаря, д-ра Ярослава Грушкевича, що мав свою канцелярію наперед у Тернополі, а від 1909 р. в Станиславові, де й прожила покійна до кінця свого життя. 23 липня 1964 р. помер її чоловік і сини її інж. Тарас (у Дітроїті) і д-р Микола (у Клівленді), хотіли привезти її до Америки. Але вона воліла жити в Україні, яка для неї була всім, тим змістом, що ним вона заповнила своє життя.

Меланія Грушкевич
(1882—1967)

Усі громадські справи Станиславова й околиці лежали в крузі її заінтересувань. Кожне немалої ваги діло полонило її увагу і що важливіше воно було, то з більшою увагою бралась вона за нього і з послідовністю переводила його в життя. А малі не раз справи ставали важливішими в її руках чи під її проводом. Була довголітньою головою Союзу Українок у Станиславові. Ціле українське місто і довколишні села знали її, бо туди їздила на різні імпрези. На тому пості випроцесувала легковажно проданий дім, в якому містилася бурса для дівчат. Не було й однієї ділянки, в якій не проявила б своєї ініціативи і співпраці Меланія Грушкевич. Просвіта, Рідна Школа, усі принагідно створені громадські комітети, опіка над раненими українськими вояками в час визвольних змагань, потім опіка над українськими полоненими по нашій поразці, Т-во Охорони Воєнних Могил, це все притягало її увагу. Всюди була вона як не ініціаторкою, то на видному і відповідальному місці. Була й членом Окружної Пластової Ради, коли така заіснувала у Станиславові. Коли Т-во Воєнних Могил взялося упорядковувати могили Українських Стрільців, бачили ми її завжди на цвинтарі і тоді теж за її почином упорядковано могилу композитора Дениса Січинського.

За її прикладом і в її школі виростало у Станиславові молоде покоління українського жіноцтва.

Дарія Бойчук

ЯРОСЛАВ ГУЗАР — ІНЖЕНЕР, ОРГАНІЗАТОР ХОРІВ

Померлий в Детройті у грудні 1963 р. інж. Ярослав Гузар, кол. учасник Визвольних змагань, батько о. д-ра Любомира Гузара, Чину Студитів, був одним із провідних діячів хорового мистецтва.

Народився інж. Я. Гузар 1896 р. у Станиславові. Батько його був протягом довгих років нотарем у Галичі.

Під час гімназійних студій покійний належав до гімназійного хору й оркестри в Станиславові, котрою часто сам диригував. По іспиті зрілості 1915 р., покликаний до війська, опинився в рядах УСС, опісля був перенесений до гарматного полку під командою сот. Воевідки. В часі першої світової війни, після закінчення старшинського вишколу в Братиславі та після розвалу Австрії у 1918 р. як старшина зголосився до Української Галицької Армії і приділений був до 3-го гарматного полку УГА під командою сот. Ю. Шепаровича. Серед частих боїв з ворогом перебував він на фронті біля залізничної стації Глинна — Наварія до кінця

*Інж. Ярослав Гузар
(1896—1963)*

квітня 1919 р. В перших днях місяця червня 1919 р. брав участь у чортківській протиофензиві.

Перед переважачими силами польської армії перейшов з частинами УГА в половині липня 1919 р. Збруч на Україну, де після частих боїв з російськими комуністами, опинився разом з гарматним полком на постю у великому селі Яланець, Могилівського повіту. Був це час виїмкових обставин: українське вояцтво опинилося в чотирикутнику смерті. Слід пригадати, що у цьому селі, із кілька тисяч українського населення, був гарний мурований поверховий дім кооперативний з великою залєю на імпрези, на 600 місць, в якому старшини і підстаршини згаданого полку розвинули протягом кількох місяців 1919/1920 рр. культ.-освітню працю, а були між ними галичани і придніпрянци. Влаштовано кілька аматорських вистав: «Наталку Полтавку», «Сватання на Гончарівці» і ін., Роковини Шевченка. Вдалий фортепіяновий супровід на згад. імпрезах був в руках чотаря Ярослава Гузара.

Коли ж Україна опинилась у комуністичній російській неволі, настало справжнє лихоліття, яке в першій мірі відчули колишні вояки З'єднаних Українських Арій. Розпорошені перейшли групами у партизанські відділи, інші одинцем передиралися на захід, часто дістаючися до тюрми і польських концентраційних таборів. Яр. Гузар вернувся в серпні 1920 р. з України і виїхав до Відня на студії заграничної торгівлі і тут зразу включився у студентське життя «Віденської Січі», належав до хору, з яким виїжджав до Лінцу для відправ Богослуження в Катедрі. Після скінчення студій у 1925 р. у Відні, вернувся до Львова. 18 вересня 1926 р. одружився з Ростиславою Демчук в Кальнім, родиннім селі молодої, де її батько о. Л. Демчук був довголітнім парохом. Небавом одержав становище книговода в Українському Земельному Банку у Львові й урядував в ньому до вибуху Другої світової війни. Там зголосився до хору «Сурма», де кілька років був членом управи хору.

По скінченні другої світової війни 1945 р. перебував покійний в Гор. Австрії біля Лінцу і як адміністратор мистецької групи «Муза» влаштував приблизно 120 концертів у тодішніх зонах: американській, англійській і французькій в Австрії. По приїзді до Нью-Йорку 1949 р. був він членом-основником хору «Думка», в якому безперервно займав становище члена управи хору: скарбника, архівара, а відтак члена контрольної комісії. В останньому часі був покійний касиром Союзу Українських Хорів Америки. Крім хорів, яким посвячував ціле своє життя, був діяльним членом громадських установ.

О. У.

ПРОФ. ІВАН ГОЛЕМБІЙОВСЬКИЙ — ПЕДАГОГ, ПОСАДНИК М. СТАНИСЛАВОВА

Довголітній, протягом двох десятиріч, учитель Української Державної Гімназії у Станиславіві Іван Голембійовський народився 4 червня 1896 р. в Жидачеві. Гімназію закінчив у Станиславіві.

Під час Першої світової війни, від весни 1915 до кінця жовтня 1918 р. служив при 9-ому полку піхоти австрійської армії й осягнув рангу чотаря. Брав участь у боях на російському, румунському й італійському фронтах. На останньому був тяжко поранений у травні 1917 р. Лікувався у Відні, де й

почав свої університетські студії — філософії і класичної філології. 20 жовтня 1918 р. був відсланий до кадри в Журавиці перед військову комісію, яка дала йому відпустку аж до поновного покликання.

Прибувши до Жидачева, одержав 31 жовтня 1918 р. доручення від Повітової Національної Ради роззброїти дві станиці австрійської жандармерії в Жидачеві і в Цуцилівцях і зайняти великий склад військового устаткування, як також зброї й амуніції в Жидачеві, що й було переведене вночі з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р. До повного успіху в цьому причинилися найбільше оо. Іван Головкевич, декан Жидачівщини і парох Тейсарів, й Іван Щербанюк, парох села Іванівці. Ці прикладні і зразкові душпастирі вибрали для допомоги І. Голембйовському довірених молодих людей із своїх сіл й о. Щербанюк брав особисто участь у роззброєнні станиці жандармерії в Жидачеві та в перейнятті військових складів біля залізничної станції.

Переїняття влади в Жидачеві відбулося без більших труднощів, але в Цуцилівцях мало що не прийшло до проливу крові.

З перших днів листопада 1918 р. чотар І. Голембйовський почав організацію сотні, із якою виїхав у грудні 1918 р. на фронт під Львів, де під час загального наступу на Львів був ранений у Сквилові в січні 1919 р. Після короткого перебування в лікарні у Станиславові був приділений, ще як виздоровленець, до праці при поборовій комісії в тому ж місті. При кінці березня 1919 р., як поручник УГА, зголосився знову на фронт і брав участь у складі Третьої Бережанської Бригади в усіх боях перед і за Збручем аж до весни 1920 р.

Після закінчення філософічних студій у Віденському Університеті в червні 1922 р. учителював в Українській Державній Гімназії у Станиславові від вересня 1922 р. до кінця червня 1939 р. Під час советської окупації в 1939—1941 рр. працював спершу в Обласному Відділі Народної Освіти і згодом в Інституті удосконалення учителів у Станиславові.

Під час німецької окупації був, після радн. Т. Величка, посадником м. Станиславова в 1941—1944 рр. Від березня 1950 р. живе у Нью Гейвені, Конн. у ЗСА.

А. Б.

ВОЛОДИМИР ДЕЙЧАКІВСЬКИЙ — ПРОВІДНИЙ ДІЯЧ ПІДПІЛЬНОЇ ОУН

Одним із провідних і найвидатніших діячів націоналістичного підпілля на Станиславівщині був довголітній член Організації Українських Націоналістів, й учасник її боротьби проти польського, московського й німецького окупантів Володимир Дейчаківський.

Народжений 27 квітня 1913 року в Ямниці біля Станиславова, закінчив там же народну школу. Середню освіту завершив в українській гімназії у Станиславові. Пізніше вписався на філологічні науки на Львівському Університеті.

Ще на шкільній лавці знайшов шлях до ОУН. Був декілька разів арештований польською поліцією за участь в революційній організації. В 1941 році очолив групу для окремих завдань, з якою перебрався на західноукраїнські землі, що були окуповані Червоною армією. В Україні у підпіллі залишався аж до вибуху німецько-советської війни.

Восени 1941 року Володимира Дейчаківського арештували німці і по ув'язненні в кількох тюрмах остаточно запроторили до концентраційного табору в Авшвіці, де він перебував усе концтабірне пекло до кінця Другої світової війни. Звільнений із закінченням воєнних дій, включився в працю ЗЧ ОУН, виконуючи якийсь час обов'язки члена Проводу ЗЧ.

Переїхавши до Канади, працював спочатку робітником в шахтарському місті Судбури, згодом у видавництві «Гомону України» в Торонті і вкінці в кооперативі «Будучність». Помер 11 грудня 1964 р. в Торонті.

Володимир Дейчаківський був одним із восьми дітей у своїх батьків. Батько помер у приблизно тих роках, що й його син Володимир. Три брати загинули у різних роках з рук окупантів, Василь і Антін у рядах УПА, а мати з наймолодшою донькою були заслані на Сибір, де й мати померла.

Г. У.

Володимир Дейчаківський
(1913—1964)

ДРОГОМИРЕЦЬКІ І ЇХ РІД

Рід Дрогомирецьких (або Дрогомірецьких) — це нащадки старих княжих боярів. Найдавніша згадка про цей рід стосується 1378-ого року (див. Вл. Двожачак, «Генеалогія», Варшава 1959).

В 1378 р. кн. Володислав Опольський nobілітував за спеціальні заслуги братів Дрогоміра, Еліяша та Станкова і віддав їм на посілість «Нове Село». Рід Дрогомирецьких має багато гербів м. ін. Сас де Говора, Сулима, Чепуха й ін. Дрогомирецькі гербу Сас де Говора походять з Дрогомирчан пов. Станиславів. Дрогомирецькі інших гербів розбрилися по землях України, одні гербу Дрогомір жили на Волині, другі гербу Чепуха на Поділлі.

Дальші відомості маємо з 15-ого і наступних сторіч, а саме записки про різні правні трансакції, як продаж, купно і застав частини Дрогомирчан, вінчання окремих членів їх родів, воєнні подвиги, як напр. Макарія Дрогомирецького, який zorganizував малий відділ добровільців і на початку 1863 р. в бою з москалями згинув на полі бою («Енциклопедія військова», том II, Варшава 1931).

Довголітнім парохом Космача був в першій половині 19-ого ст. о. Іван Дрогомирецький, гербу Сас де Говора. Сини його за традицією старих священничих родів всі студіювали теологію і так о. Еміль був парохом Княжа, пов. Снятин, о. Николай парохом Делятина, о. Сильвестер парохом Ілинець, пов. Коломия. Два наймолодші брати о. Корнило і о. Юліян померли в молодому віці. Їх сини розбрилися по всьому світі, і так, в 1914 р. приїхав до Канади на виклик першого єпископа Кир Никити Будки, о. Нестор Дрого-

мирецький. Як священник-піонер душпастирював він майже по всіх провінціях Канади аж до 80-ого р. життя: працював він довгі літа для добра Церкви і свого Народу. Помер 1962 р. в Торонті.

Одним зі синів о. Сильвестра з Глинець був д-р Степан Дрогомирецький, наградник суду, а пізніше адвокат в Отинії, пов. Товмач. Був він невточним громадським діячем, організуючи цілий повіт, закладаючи читальні «Просвіти», кооперативи, молочарні тощо. Був довголітнім головою Т-ва «Сокіл». Помагав всюди своїм словом і чином. Помер на склерозу серця 1940 р. в Станиславові. Його самотній син Маркіян був сотником УСС і помер на тиф в Браїлові в Україні, віддаючи Батьківщині своє молоде життя. Брат д-ра Ст. Дрогомирецького, о. Николай, парох Яворова, пов. Косів, був замордований окупантами 1943 р. Сини о. Еміля з Княжа виїжджали на Буковину. Чільні місця в громадському і політичному житті займали адвокати Н. Дрогомирецький і його син Євген в Чернівцях.

Д-р Степан Дрогомирецький 1900 р.

Галля Кілярова

о. ВАСИЛЬ ІЛЬНИЦЬКИЙ — СВЯЩЕНИК, ПЕДАГОГ І ПИСЬМЕННИК

Оцінюючи діяльність педагога, історика і письменника о. Василя Ільницького, Іван Франко підкреслював, що він займає «досить визначне місце в галицько-руській суспільності, а навіть в письменстві 70-х років».

Народився о. Василь Ільницький 22 квітня 1823 р. у Підпечарах, як син пароха о. Степана й Анни з Каратницьких. Вселюдну школу й гімназію закінчив у Станиславові. 1841 р. почав студії в богословській семінарії у Львові, а по двох роках записався на філософський факультет Львівського університету і після його закінчення продовжував студії на університеті у Відні. Саме тут мав спроможність прочитати альманахи «Русалки Дністрові» і «Вінок».

Із створенням Головної Руської Ради 1848 р., в час Весни Народів, о. В. Ільницький став її членом і брав участь також в Соборі Руських Учених, що відбувся 19—26 жовтня того ж року. Збереглися два записи Ільницького про цей з'їзд. За свідченням автора працювали там секції: філософії, історії, філології, математики й природничих наук. Ільницький виступав із доповіддю: «Слов'янська філософія за Лібельтом».

1848 р. о. Ільницький був висвячений на священника і в 1849 р. став викладачем української мови у німецькій гімназії у Станиславові, пізніше професором історії у гімназії в Тернополі, і з 1868 р. першим директором

ц. к. Академічної Гімназії у Львові й очолював її до 1892 р. У своє п'ятдесятиліття одержав крилошанські відзначення. Найбільшою педагогічною заслугою о. Ільницького було редагування й видання шкільних підручників. Коли зважити, що в тодішній царській Росії українська мова була заборонена, то видавання шкільних підручників у Галичині мало всеукраїнське значення. У тридцятиліття педагогічної діяльності о. Ільницького сказав на присвячену йому вечорі проф. Михайло Полянський: «Тую то бідну, поругану руську мову полюбив наш високодостойний ювілят так щиросеречно, що для її прославлення, звеличення й окрашення жертвував весь свій вік...»

В. Ільницький написав низку історично-наукових розвідок під псевдонімом «Денис з-над Дністра». Перша із них була опублікована у виданні «Зоря, яко альбум на год 1860» п. з. «Александр, князь Белзский». Історик змалював важку боротьбу князя Данила за вдержання Галицько-Волинського Князівства й підступні затії Александра, що княжив від

1195 р. по смерті свого батька Всеволода у Белзі. У 1861 р. вийшла монографія «Стародавній Звенигород», що його славу історію автор довів до 14-ого ст., а рік пізніше появилася монографія «Теребовля»; написав її автор живучи на Поділлі, як професор тернопільської гімназії. Вона охоплює найдавніший період міста до початку 13-ого ст. Найдокладніше історик розказує про Теребовлю як столицю князівства (1092—1141) й описує трагічний епізод осліплення князя Ростиславича. У праці «Вісті про землю й дії русинів» у двох частинах о. Ільницький висвітлює історію стародавньої Русі. До першої частини цієї праці додав карту розселення українського народу, вважаючи усі частини України єдиним цілим. У дальшій праці п. з. «Перегляд південноруської історії від 1337 до 1450 р.», що появилася окремою книгою у 1875 р., автор аналізує причини втрати державності в наслідок окупації шляхетської Польщі й Литви. У роках 1876—1877 друкувалася у часописі «Руский Сион» незакінчена праця о. Ільницького «Життя знаменитих князів, гетьманів, героїв й інших мужів руських». Це був ряд статей, у яких була подана характеристика князів Володимира, Ярослава, Володаря, Василька, Володимирка, Ярослава Осмомисла, Володимира Мономаха. Автор посилається деколи на М. Костомарова, що свідчить про його знайомство з працями цього історика.

Отець В. Ільницький залишив такі популярні розвідки з історії княжої Русі: як «Князь Лев», «Русь дістається під Литву і Польщу», «Початок Русі», «Ярослав Осмомисл», «Король Данило», «Василько, князь теребо-

Фото із зб. Б. Шарка

Пам'ятник на могилі о. Василя Ільницького в Підпечарах. Внизу на пам'ятнику надпис: «Сторожіть громадяни тоту могилу, бо в ній почитають моці вашого краяна, що вславив ся працею над підвищенням руської просвіти»

вельський і Володар, князь перемиський», «Юрій Львович і Гедимін», «Перші напади на Русь» і т. п. Майже всі вони були поміщені у шкільних підручниках, що популяризувало українську історію серед народу. З історії козацької доби відомі його праці: «Історія України за часів Петра Великого», «Павло Полуботок», «Петро Кальнишевський», «Уступи з історії України й козацтва», «Україна перед роком 1646», «Дві облоги Львова Богданом Хмельницьким». Усі ці праці збереглися крім першої, яка вийшла була окремим виданням 1886 р. Отець Ільницький підкреслював у своїх працях, що козацтво захищало не лиш Україну, але й Західню Європу перед татарсько-турецькою агресією.

Цікавився о. В. Ільницький теж географією та написав ряд розвідок: «З різних країн, країв і народів», «Записки руського мандрівника», «Море і його чудеса», «Образи з світу альпійського», «Образки з Угорщини», «Геологічний чоловік в Європі».

Відомий був о. В. Ільницький також, як письменник (див. ст. «Літературна Станиславівщина» в цьому Збірнику).

Належав о. Василь Ільницький до передових священиків-народовців. Він залишив понад 100 літературних, історичних, природничо-географічних творів, крім того ряд рецензій і заміток.

Помер на запалення легенів 15 квітня 1895 р. в домі свого брата о. Ігнатія, пароха Підпечар і там похований.

Ю. Підпечарський

*

(Для цієї статті використано працю проф. Степана Шаха «Цісарсько-Королівська Академічна Гімназія», Мюнхен 1956, Вид. «Християнський Голос» та статтю Миколи Кравця в ж. «Жовтень», № 4, 1968).

ЮЛІАН КАМЕНЕЦЬКИЙ — ПЕДАГОГ, ПЛАСТУН, МУЗЕЙНИЙ ДІЯЧ

Померлий у Стонтоні в Каліфорнії, ЗСА, 8 жовтня 1973 р. проф. Юліан Каменецький, народився у Маріямполі, коло Станиславова 1892 року. Гімназію відвідував у Станиславові і Коломиї. По закінченні гімназії студював історію на Львівському Університеті, продовжуючи свої студії по закінченні Першої світової війни в Кам'янець-Подільському університеті.

Під час Визвольних змагань викладав у Станиславівській гімназії, а опісля вступив до УГА і після відвороту за Збруч викладав в Юнацькій Школі в Кам'янці-Подільському, очолював також місцеву Студентську Громаду при університеті.

Поміж роками 1920—1939, після одержання абсолюторії в Празькому Університеті, Юліан Каменецький викладав історію і географію в українській гімназії в Яворові, а опісля в Рогатині. В двадцятих роках під час своєї педагогічної діяльності в Рогатині відновив діяльність протиалькогольного і протинікотинного Т-ва «Відродження» і по кількох роках переніс центрально тієї організації до Львова, де вона проіснувала до вибуху Другої світової війни. Він теж співредагував орган Т-ва «Відродження», а також опублікував при кінці тридцятих років книжку: «На роздоріжжі: Пити чи не пити», видану цим же Товариством. Під час учительської праці в Рогатин-

ській гімназії очолював «Пласт», зорганізований при цій школі, аж до розв'язання цієї організації польським урядом.

За час своєї педагогічної праці в Рогатині очолював тамошню Учительську Громаду і був заангажований в праці серед української молоді, як, напр., в організації літніх таборів, осередків «Відродження» та у влаштуванні літніх крайознавчих прогулянок.

За советської окупації Західньої України 1939—41 проф. Ю. Каменецький викладав в середній школі в Рогатині, а в період німецької окупації 1941—44 рр. викладав у Торговельній Школі та провадив гімназійну бурсу в Станиславові.

На еміграції в Австрії 1945—49 був учителем в таборівій гімназії в Зальцбургу в Австрії і зорганізував Пласт, стаючи крайовим командантом на Австрію.

По еміграції до Америки і поселенні в Чикаго став першим станичним новозорганізованої місцевої пластової організації та одним з основників Українського Національного Музею в Чикаго. Включився в працю осередку НТШ в Чикаго і продовжував працювати в тій організації також після переселення до північної Каліфорнії. З Каліфорнії продовжував також займатися справами пластового Сеньйорату і був кілька років редактором «Дружніх» Листків» Першого Матірнього Куреня ім. Тисовського.

Р. С.

Проф. Юліян Каменецький
(1892—1973)

ЯРОСЛАВ КАРПИНЕЦЬ — ХЕМІК-ВИНАХІДНИК І ПІДПІЛЬНИК

Ярослав Карпинець, народжений 1905 року в Станиславові, вчився вісім років в Українській Гімназії в цьому ж місті. Ще будучи в нижчих класах, визначався великими здібностями в математиці, фізиці й хемії. Бувши в шостій класі, він зі своїм другом Гамотою провів у всьому будинку гімназії зміну газового освітлення на електричне. Всі професори й учні уважали його за непересічно здібного й талановитого учня в природничих науках. Тому й належав він до тих учнів, що їх комуністи хотіли перетягнути на свій бік; але ж Карпинець не дався зловити в їхні сіті.

У вищих класах належав до Пласту, де вів гурток спеціалістів хеміків і на одній пописовій імпрезі куреня виступав разом із ними з показом хемічних досвідів. В часі одної прогульки до Чорного лісу випустив він високо в повітря увечері при ватрі ракету свого виробу.

Після закінчення гімназії матуральним іспитом 1925 р. записався на політехніку у Львові, де студював чотири роки хемію. Хоч мав усі іспити з визначним і дуже добрим успіхом, не закінчив він тих студій, бо його не

допустили до лабораторної праці. Тому мусів перенестися до Кракова, де хотів закінчити хемію на філософському відділі тамошнього університету.

У Кракові знайшов він дуже скоро контакт із ОУН і став працювати найперше на польсько-чеській границі, маючи за завдання переносити з Чехо-Словаччини українську підпільну літературу до Польщі, а також переводити через границю членів ОУН в один і другий бік. Та скоро був перенесений до бойового відділу ОУН і на наказ С. Бандери влаштував у своєму мешканні лабораторію виробу гранат і бомб для ОУН. Також сконструював бальони, з допомогою яких розкидано на підсоветських теренах лютючки ОУН в 1933—34 роках. Не перестав теж працювати над уліпшенням ракети, про яку мав у 1932 році доповідь на форумі Української Студентської Громади. В цій доповіді, ілюстрованій показом, як діє ракета, висловив твердження, що ракета, це зброя майбутности.

У лабораторії виробив у двох роках вісім різних бомб, до яких можна було уживати різних запальників, а також годинникових механізмів. Крім того випродукував понад шістсот ручних гранат, із запальником його ж винаходу. В 1934 році навесні зробив дві тотожні бомби, з яких одну мав при собі боевик Мацейко в час, як убив міністра Перацького. Другу було зірвано на пробу перед тим, чи вона справно діє.

Під час арештів, що їх польська поліція провела в цілій Польщі в дні 14 червня 1934, був арештований і в часі слідства, всипаний іншими членами ОУН, признався, що він зробив ту бомбу, яку покинув на вулиці Варшави Мацейко, тікаючи по вбивстві міністра. У варшавському процесі Бандери Ярослав Карпинець був засуджений на кару смерти зі заміною на до-смертну в'язницю. З огляду на війну відбув він всього п'ять і пів року ув'язнення з тим, що один рік в часі слідства був закований увесь час у кайдани. Весь час слідства поведився гідно й не сказав про нікого нічого, признався тільки, що він сконструював бомбу.

У Кракові був добре законспірований і тільки кур'єри зі Львова, які приїздили до Кракова по відбір його продукції, навели поліцію на його слід.

В час чотирьох років студій належав до куреня старших пластунів у Кракові, де був дуже люблений всіми пластунами. Виконувани ним пісні при гітарі, це були найкращі точки програми пластових ватр. Був теж неперевершеним виховником молодих пластунів — українців народжених у Кракові, які ще й до сьогодні згадують його, як того, що допоміг їм ви-рости українцями в чужому польському місті.

*Ярослав Карпинець
(1905—1941)*

Ув'язнений сидів він два тижні у Кракові у слідчій тюрмі, звідки був перенесений до в'язниці при головній поліції у Варшаві. По дев'яти місяцях перевезли його до варшавської в'язниці Паяк, де він сидів до розправи в 1936 році. По розправі його перевезли до найтяжчої в'язниці в Польщі, т. зв. «Свенти Кжиж» (Святий Хрест) недалеко Кельц. Звідтіль по 2 літах був перевезений до Гродна й там його застала польсько-німецька війна. По втечі в'язничної сторожі вийшов на волю й перебував у Кенігсбергу в 1939 і 1940, де старався дістатися на піротехніку. Тому, що на студії приймали тільки німців і т. зв. фольксдойчів, він вистарався про статус «Фольксдойч» (німецького походження), але як такого німці взяли до армії і приділили до танкових частин і в 1941 році кинули на протибольшевицький фронт в околиці Станиславова, де він був тяжко ранений і по кількох днях помер. Є люди, що бачили його могилу, на якій є напис: «Тут спочиває Я. Карпинець який згинув, як німецький вояк, у боротьбі з большевиками».

Всі, що знали Ярослава Карпинця, зберегли про нього найкращі спогади, бо він був душею кожного товариства, в якому перебував.

Був Ярослав Карпинець справжнім революціонером — членом ОУН. Коли дістав присуд смерти, прийняв його спокійно, хоч ще не було відомим, що його замінять на досмертну тюрму. Варто ще й пригадати, що сам прокуратор у промові назвав його найінтелігентнішим серед обвинувачених у Варшавськму процесі. Той сам прокуратор не дав себе до кінця переконати, що екразит, який був у варшавській бомбі, був випродукований у Польщі у лабораторії Карпинця, яка займала в його мешканні тільки два квадратні метри.

Микола Климишин

ПРОФ. КОСТЬ КИСІЛЕВСЬКИЙ — МОВОЗНАВЕЦЬ І ПЕДАГОГ

Проф. д-р Кость Кисілевський народився 22-го лютого 1890 р. в Рошневі Товмацького повіту в Галичині, в родині священика. Вчився в сільській і міській школі Станиславова, закінчивши її з відзначенням. Потім склав іспити до гімназії, де виявив себе кращим учнем з мовними здібностями, вивчаючи мови: українську, польську, латинську, грецьку, російську, німецьку та англійську.

Здобувши матуру, Кость Кисілевський в 1908 р. вступив на філософський факультет Віденського Університету, де вивчав порівняльне індоєвропейське мовознавство, славістику, класичну філологію, історію філософії та інші дисципліни під керівництвом професорів: Вондрака, Решетара, Іречека, Іберсберга, Кречмера, Радермахера, Штера та ін. Один рік пробув в університеті в Ляйпцігу, в Німеччині, де вивчав спеціальні науки під керівництвом професорів: Лескіна, Бугмана, Вайнганца, Сіверса, Вундта та ін. Один рік працював над дослідженням рукописів кирилівського і грецького письма в архіві у Відні.

По закінченні університету Кость Кисілевський в 1913 р. склав іспити для навчання в середніх школах мов: української, польської і латинської, а в 1914 р. склав остаточний іспит на вчителя гімназії. Після відбуття дворічної військової служби працював учителем гімназії в Станиславові до 1929 року, а після — вчителем гімназій і семінарії у Львові.

З 1938 р. був професором у польському педагогічному і в українському педінституті у Львові, згодом був директором учительської семінарії в Рогатині аж до 1944 року, а після того емігрував до Німеччини, де в Байройті був директором гімназії і надзвичайним професором Українського Вільного Університету. В 1949 р. проф. К. Кисілевський переїхав до Америки, де відразу включився в педагогічну працю, будучи директором школи і вищих курсів українознавства в Нью-Йорку, а нині в Ньюарку. Одночасно з педагогічною працею проф. К. Кисілевський провадить і наукову працю. Він є дійсним членом НТШ з 1932 р., звичайним професором УВУ з 1959 р. і професором Українського Технічно-Господарського Інституту з 1958 р.

Наукова діяльність проф. К. Кисілевського має багатогранний характер. Вона зосереджена головню в галузі українського мовознавства й охоплює майже всі його ділянки.

Перу Ювілята належать праці з української діалектології, історії мови, лексикології, граматики, правопису, методики мови; йому належать численні огляди, рецензії та редагування. Вивчення індоєвропейської філології у Віденському і Ляйпцігському Університетах дало йому достатні знання і ґрунт для дослідів на полі української філології.

Але основну увагу проф. К. Кисілевського привертає українська діалектологія, галузь найменш опрацьована і найбільш відповідальна й важлива в дослідженні різних проблем української мови та її історії. В цій галузі проф. К. Кисілевський виявив себе нерядовим діалектологом і знавцем живої мови народу. Він виявив прекрасну орієнтацію в проблемах української діалектології і став одним із творців нової класифікації українських говорів, поклавши в основу генетичний принцип.

Крім багатьох десятків наукових праць проф. К. Кисілевського з його спеціальностей, він був автором й упорядником ряду шкільних підручників з ділянки дидактики і методики навчання української мови та словників, таких, як: «Словничок української мови» (Станиславів, 1927) з прихильною оцінкою А. Кримського в «Україні» (Київ, 1928), «Методика правописних і словесних вправ» (Станиславів, 1929), з оцінкою д-ра І. Велигорського в «Літературно-Науковому Віснику» (1930), «Українсько-польський словник», т. I і «Польсько-український словник», т. II, (Львів, 1930—1932) з прихильною рецензією М. Рудницького в «Ділі», «Краса української мови» (Життя і знання, Львів, 1933) з прихильною оцінкою М. Галушчинського, «Правописний словник української мови» (Львів, 1934) з високою оцінкою методистів, «Програма навчання української мови в новій гімназії» (Рідна Школа, Львів, 1935), «Це повісті давніх днів» (Рідна Школа, Львів, 1936) з високою оцінкою А. Крушельницького, Я. Рудницького та В. Лева, «Ме-

Проф. д-р Кость Кисілевський

тодичні вказівки для навчання граматичних знань у вселюдних школах» (українською і польською мовами, Львів, 1938) так само з високою оцінкою фахівців, «Правописні правила» (Львів, 1939) з рецензією І. Огієнка, «Правописний словник для школи» (Байройт, 1948), «Українська мова» (Скрипт, УВУ, 1948), «Грамматика української мови для школи» (Нью-Йорк, 1955), «Читанка для школи та хрестоматія української літератури» (Нью-Йорк) та ін.

Взагалі можна ствердити, що більших серйозних наукових праць у Ювілята налічується до 53, менших наукових розвідок — 25, дидактичних праць для вчителів — 30, рецензій — 20, рукописних праць, що ждуть видання — 10, доповідей, наукових рецензій — 50, видань і редагувань — 15. Окремі нариси про свої переживання друкував у таких часописах, як «Час», «Свобода» тощо.

Своїми науковими працями в різних ділянках української філології проф. К. Кисілевський виявив себе визначним ученим, невтомним дослідником на полі української мовознавчої науки.

Пантелеймон Ковалів

*

(Скорочено із статті «Проф д-р Кость Кисілевський та його наукова діяльність» в журналі «Овид», ч. 2 (133) 1965 р.).

МИРОСЛАВА КОХАНОВСЬКА — ВИХОВНИЦЯ І ГРОМАДСЬКА ДІЯЧКА

Народжена 13 липня 1898 року в м. Сколе, Західня Україна, Мирослава Кохановська була донькою місцевого нотаріального субститута. Закінчивши гімназію в Перемишлі, почала студії на філософічному факультеті Львівського Університету 1918 р., саме перед Листопадним Зривом. Разом із своєю товаришкою С. Нагірною та іншими виконувала допоміжну службу під час боїв за Львів, працюючи в польових кухнях на подвір'ї львівського магістрату. З огляду на важку простуду мусіла залишитися у Львові після відступу українських військ.

Після довшої перерви закінчила студії на Карловому Університеті в Празі і з 1922 р. почала вчити історії, як свого головного предмету, в українській жіночій учительській семінарії СС. Василянок у Станиславові. В 1923 р. перейшла на аналогічну працю до української дівочої гімназії «Рідної Школи» у Станиславові і працювала там до 1935 р.

Працюючи педагогом, багато часу присвячувала також позашкільному

Мирослава Кохановська

вихованню молоді. Організувала Пласт й опікувалася пластовими частинами аж до розв'язання Пласту 1930 р. Брала також участь в діяльності станиці славівської Жіночої Громади.

Заміжня за інж. Теодором Яцурою, живе тепер на пенсії у ЗСА. Р. М.

о. КЛИМ КУЛЬЧИЦЬКИЙ — СВЯЩЕНИК, ГРОМАДЯНИН

О. Клим Дашинич-Сас Кульчицький, парох Підпечар і декан тисьменицький, народився 1863 р. в Коломиї в родині учителя. По закінченні богословських студій та студій класичної філології на віденському університеті, де провадив теж семінарійний хор, став священиком спершу на Буковині, а звідтіля перенісся до Коломиї, де працював, як катехит та учитель гімназії і був основоположником співацького товариства «Боян», «Бурси св. Михайла», «Народного Дому» та «Шкільної Помочі».

У 1897 р. переноситься на опорожнену парохію свого тестя о. Ігнатія Ільницького до Підпечар коло Станиславова. Тут заснуває «Братство Тверезости», а по першій світовій зійні кружок «Відродження», читальню «Просвіти», касу «Райфайзена», найстарше у Галичині асекураційне товариство худоби, торговельну кооперативу «Злука», товариство «Сокіл». Розпарцелював поміж селян дідичівські землі у селах: Підлуже,

Клубівці, Тисьмениці та спрямовував селян на парцеляцію у Бучачину і Коломийщину, у Тисьмениці заснував кооперативу «Народний Дім», яка побудувала великий будинок із театральною залєю. Його стараннями українці перейняли там від поляків повітове кредитове товариство «Віра». Підписав першу відозву у справі заснування української гімназії у Станиславові 1898 р. разом із проф. М. Ластовецьким, о. Миколою Бачинським із Милованя та студ. прав. Юлієм Олесницьким, пізнішим головою «Просвіти» у Станиславові. Співпрацював із ними лікар д-р В. Янович зі Станиславова та о. Євген Бариш, парох Угринова.

Щоб забезпечити молодій українській гімназії більше учнів о. К. Кульчицький дав почин до заснування філії УПТ, яка купила дім та вела бурсу. Щоб дати змогу найбільшим дітям вчитися в гімназії, заснував власними засобами бурсу для 300 хлопців та підтримував її харчами протягом кількох років. Згодом відступив її Т-ву «Селянська Бурса» при вул. Липовій, яка з пошани до свого основника прийняла назву: «Селянська Бурса ім. о. Кліма Кульчицького». По першій світовій війні це товариство розв'язалося, а ведення бурси перейняла була філія Т-ва «Просвіта».

Із парохом Угринова о. Баришем заснував о. К. Кульчицький у Станиславові торговельну кооперативу «Достава» для постачання духовенству

о. Клим Кульчицький
(1863—1932)

церковних речей; згодом вона відкрила свої філії у Львові й Перемишлі. Разом із своєю дружиною, Антонією з Ільницьких, довголітною головою «Товариства руських женщин» у Станиславові заснував також бурсу для дітей.

Під час з'їзду священників з усіх галицьких епархій, що відбувся в столиці ЗУНР Станиславові, о. К. Кульчицький був обраний на голову Священничого Комітету. Після Визвольних змагань працював у «Вдовичо-Сиротинському Фонді», був членом управи кооперативи «Священника Поміч», яка продовжувала діяльність «Достави». Був ветераном старої народовецької гвардії, яка будувала основи для відродження Галичини. У 1920-их рр. належав до лідерів УНДО на терені Станиславівщини. Парохом Підпечар був 35 літ.

Помер у Підпечарах 20 лютого 1932 року і там похований біля своєї померлої 1922 р. дружини, свого тестя о. Ігнатія Ільницького та його брата о. Василя Ільницького, що помер 1895 р.

О. Клим Кульчицький мав чотири дочки: Олесю — заміжною за д-ром Юлієм Олесницьким, Ірину — замужем за парохом Єзуполя о. Ярославом Шарком, — Кліментину — учительку Дівочого Інституту в Перемишлі, та Ольгу — дружину адвоката в Тисьмениці, згодом у Коломії д-ра Ярослава Шипайла. В домі о. Кліма Кульчицького гостював часто композитор Денис Січинський і там же написав композицію до слів І. Франка «Як почувеш вночі...» Рукопис цієї композиції зберігався в родинному архіві Кульчицьких.

Ю. Підпечарський

МИКОЛА ЛЕМЕХА — УРЯДОВЕЦЬ СУДУ, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

Микола Лемеха, урядовець Округного Суду у Станиславові, народився 1886 р. в Долині, Західня Україна. Середню освіту здобув у Польській Державній Учительській Семінарії в Стрию, потім у Станиславові. Після того почав працювати в суді, початково в Стрию і згодом в Округному Суді у Станиславові.

Брав активну участь у громадському житті. Був членом Т-ва «Руська (потім Українська) Хата», членом Управи Т-ва «Українська Бесіда» при вул. Голуховського, одним із співзасновників співацького товариства «Станиславівський Боян», в хорі якого співав другим тенором.

Був одним із небагатьох у тому часі передплатників «Літературно-Наукового Вістника» і завзятим читачем українських книжок. Зібрав чималу бібліотеку.

Не зважаючи на те, що зазнавав дорікань і різного дошкулювання від польських урядовців Округного Су-

*Микола Лемеха
(1886—1931)*

ду за свою українську громадську активність, усіх своїх дітей послав до українських шкіл та до української гімназії «Рідної Школи».

Помер 1931 р. Три його доньки: Ростислава — заміжня Гаецька, Оксана — замужем Луцька, й Віра — тепер у Львові. Син Всеволод Лемеха — ветеринарний лікар — згинув 1946 р.

І. С.

МИКОЛА ЛЕПКИЙ — БРАТ БОГДАНА ЛЕПКОГО

Однією з наймаркантніших постатей українського Станиславова першої половини 20-ого сторіччя був гімназійний учитель, син Бережанської Землі і брат Богдана й Лева Лепких — проф. Микола Лепкий.

Народжений 21 листопада 1878 року в Жукові коло Бережан, Микола Лепкий учителював після закінчення університетських студій і після від'їзду його брата Богдана на посаду гімназійного вчителя в Краківі один рік в Бережанах і в 1907 р. був призначений на учителя української мови в другій Станиславівській Гімназії.

З приходом Миколи Лепкого до Станиславова існувала там, розгортаючи товариську і громадську діяльність, не тільки «Українська Бесіда». Діяли вже й інші українські товариства, укріплювалися національна свідомість й по селах. Це була заслуга проф. Євгена Желехівського і Леоніда Заклинського, які започаткували працю по читальнях «Просвіти». Помагало їм у цьому духовенство, радо вітаючи і приймаючи діячів із Станиславова. Згодом стало організуватися міщанство й ремісництво і, мабуть, у першому тоді Станиславові постав «цех» українських ремісників, що його очолював Северин Снігурович. Організаційна праця розгорталася. Своєю ініціативою Станиславів давав приклад й іншим галицьким містам.

Микола Лепкий належав майже до всіх товариств. У багатьох головував. Тому, що любив спів і музику, головував також у Станиславівському Бояні, що в ньому його приятель проф. Смолинський був диригентом. Обидва вони ще в студентських роках брали участь в поїздках по краю першого студентського хору «Бандурист».

Після 1 листопада 1918 року в перемарші під Львів перебував у Станиславові молодший брат Миколи Лепкого Лев, загально відомий, як Льоньо Лепкий, автор багатьох стрілецьких пісень. Перебуваючи в місцевих ка-

Микола Лепкий
(1878—1945)

сарнях, часто відвідував дім М. Лепкого й обидва тоді багато розмовляли на музичні теми і співали. Особливо захоплювався М. Лепкий хором О. Кошиця, що перебував якийсь час у Станіславові й виступав тут із своїми концертами.

Велично відбулося 35-річчя заснованого 1894 року «Бояна», що його відзначувано 4 лютого 1929 р. з участю хорів з усього краю. Свято започаткував промовою проф. Микола Лепкий, як голова. Потім співав хор «Станіславівського Бояна» під керівництвом композитора І. Недільського і вдруге під диригентурою проф. Я. Барнїча. Акомпанювала при фортепіані донька М. Лепкого Тетяна. Солістками були О. Ткачева й О. Аксентїївна. Співав також станіславівський студентський хор «Думка» під провідом Л. Крушельницького. З черги виступав хор Львівського «Бояна» під диригентурою молодого композитора Миколи Колесси і при фортепіановому супроводі композитора Б. Кудрика. Виступали ще хори — коломийський, львівський чоловічий «Сурма» під дир. І. Охримовича та об'єднані хори. Концертна частина була започаткована прологом з опери Деніса Січинського «Роксоляна».

Учителюючи в польській гімназії, ознайомлював під час своїх лекцій учнів, між якими були також українці, з українською літературою, усною словесністю, обрядами і звичаями й особливо з українськими піснями. Учні — поляки, українці й жиди — дуже любили свого вчителя і його виклади і часто проводжали його із школи додому.

Вийшовши з священничої родини, любив дуже священничі роди, старі українські приходства, їхню культуру й побут. Одружений з попадянкою із патріотичної родини Стисловських, радів, коли і його донька Тетяна вийшла заміж за сина священника, колишнього начального духовника УГА о. сов. Юзвяка. Також і його син Марко одружився з донькою священника Павлусевичівною.

В дуже важкому становищі опинився Микола Лепкий разом з родиною під час першої советської окупації й особливо ж під жорстоким режимом німецького гестапо. Був тоді головою Окружного Комітету. В тяжких ситуаціях виручав його секретар цього ж комітету д-р Скотинський. Під час кривавої розправи гестапо з українцями в листопаді 1943 р. у зв'язку з виставою «Шаріки» був притриманий разом з іншими старшими громадянами. Між розстріляними тоді був також якийсь Лепкий — українець із Галича.

Вийжджаючи на еміграцію, був схоплений разом з іншими українцями советськими партизанами і тільки чудом врятувався. З трудом добився на Лемківщину під Криницю і звідти через Словаччину до перехідного табору для втікачів у Штрасгофі, звідки його визволив його ж зять В. Юзвяк і перевіз до свого дому у Просмеріц коло Знайму.

В наслідок важких переживань серце проф. М. Лепкого довго вже не видержало. Помер у Просмеріц на сам Новий Рік — 1 січня 1945 р. На похороні була тільки найближча родина. Не було кому заспівати його улюбленого «Видиш, брате мій . . .»

Тетяна з Лепких Юзвякова

о. МИТРАТ РОМАН ЛОБОДИЧ

О. Роман Лободович народився 8 січня 1893 р. в Сороках біля Львова в учительській сім'ї. Батьки, Микола й Августина, обоє вчителі, дали своєму синові дбайливе домашнє виховання, що опісля помітно позначувалося на всьому дуже різноманітному його житті, у якому довелося йому обертатися у високих колах.

Покінчивши середні студії в гімназіях в Стрії і Станиславові, Р. Лободич, по двох роках студій на правничому факультеті Львівського університету, перейшов на богословські студії, які покінчив у цьому ж університеті вже в ході першої світової війни. 1917 року прийняв священничє свячення разом з нинішнім Блаженнішим Йосифом, Верховним Архієпископом, з рук Слуги Божого митрополита Андрія і був призначений сотрудником львівського катедрального храму св. Юрія. Ще того самого року був покликаний на польового духовника австрійської армії; прослужив у ній на італійському фронті до кінця війни і, попавши в полон, перебув пів року в таборі полонених старшин у Монте Касіно в монастирі оо. Венедиктинів. Повернувшись з полону, він негайно зголосився до служби в УГАрмії і виконував її при повітовій команді в Жидачеві аж до переходу галицьких військ за Збруч. Ще один раз був українським польовим духовником у дивізії «Галичина, до кінця другої світової війни.

о. Митрат Роман Лободич
(1893—1969)

За польської влади в Галичині о. Р. Лободич був катехитом у Галичі і сотрудником, а опісля парохом у Залукві біля Галича, звідки станиславівський Владика 1930 року покликав його на соборного крилошанина станиславівської єпископської капітули, призначаючи його водночас катедральним парохом і адміністратором єпископських дібр.

За дозволом і на бажання Владики Григорія він був обраний 1935 року членом польського сенату у Варшаві. Як сенатор багато разів у своїх промовах та інтервенціях виступав в оборону українських справ: церковних, національних, шкільних. По смерті першого апостольського адміністратора Лемківщини о. д-ра Василя Масцюха, він був запрошений до міністерства освіти в Варшаві, де йому обіцяли підтримку, якщо він погодиться прийняти цей опорожнений церковний пост. Одначе він відмовився, бо ставлено йому деякі умови, на які він не міг погодитися, як характерний священник-громадянин.

1938 року Слуга Божий митрополит Андрій іменував о. Р. Лободича соборним крилошанином львівської митрополичої капітули. Він знову

знайшовся у своїй власній єпархії і у своєму давньому середовищі. Та у них прожив коротко: всього один рік до другої світової війни і два роки в час німецької окупації Галичини. Попри церковну службу катедрального пароха і прокуратора митрополичої капітули, він був активним членом світських установ, членом Надзірної Ради Земельного Банку, товариства «Дністер», «Рідної Школи», головою видавництва «Біблос».

1944 року, як советські війська вже наближалися до Львова, о. Р. Лободич за дозволом митрополита Андрія виїхав на захід і, спиняючись у Кракові, Празі і Брюсселі, в червні 1947 р. пробрався до Філядельфії. У ЗСА він, вмілий і ревний священик, продовжував свою воєнними діями перервану працю до кінця життя, був першим парохом і організатором парохії у Лос Анджелес, першим ректором духовної семінарії у Вашингтоні, а в останні роки життя — капеляном сирітського дому СС. Василянок у Філядельфії. Одною каденцією він був головою «Провидіння». Оцінюючи його працю, митрополит Амвросій постарався для нього за високе папське відзначення домашнього прелата Св. Отця та іменував його митрофорним протоієреєм.

Помер о. Митрат Роман Лободич 22 серпня 1969 р. у Філядельфії. Священічі похорони відбулися 25—26 серпня у філядельфійському катедральному храмі і на цвинтарі у Факс Чейсі.

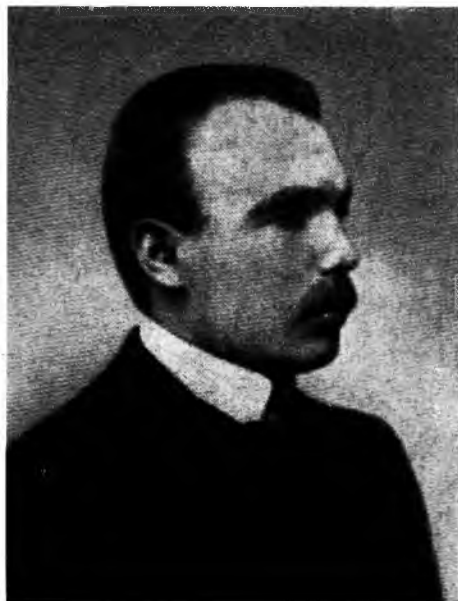
о. Василь Лаба

Д-Р ІВАН МАКУХ — ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ І ДЕРЖАВНИЙ МУЖ

Провідний громадський діяч Товмаччини, секретар внутрішніх справ ЗУНР в 1918—1919 р. і товариш міністра внутрішніх справ в уряді УНР 1920 р. д-р Іван Макух був уродженцем Самбірщини. Народжений 17 вересня 1872 р. в с. Дорожеві, у присілку Мельники Долішні, в убогій селянській родині, пробивався через життя тяжкою працею. Вчився у гімназії в Дрогобичі і, закінчивши правничі студії на Львівському Університеті докторатом 1901 р., почав працювати адвокатом у Товмачі. Вже у студентських роках став членом Української Радикальної Партії. У своїй політичній діяльності вмів погодити інтереси народу з партійною програмою.

На ширшу політичну арену виступив 1908 року, коли був обраний на посла до Галицького сойму. Налезав до Соймового Українського Клубу і був заступником його голови.

В соймій запрезентувався добре, промовляючи в справі крайового бюджету 26 жовтня 1908 р. Сказав тоді, що українські послы в Галицькому соймій

Д-р Іван Макух 1908 р.

одинокі борються за справедливу виборчу реформу для робочих народних мас. Далі ствердив, що українські послы хотіли спокійно перевести справу виборчої реформи, але переконалися, що поляки не хочуть з тією справою йти вперед. Вкінці, як подає д-р К. Левицький, заявив:

«А панування ваше, ваша крайова автономія, — завела широкі верстви селянства над пропасть крайньої нужди і голоду. Ми боремося у східній Галичині тільки зі шляхтою та її слугами урядовцями, коли тимчасом з польським людом живемо мирно, як добрі сусіди. Ми нікого не викидаємо за Сян, але не можемо допустити до того, щоб нас випирали з нашої землі. З другої сторони, ми є противні угоді, бо досвід дотеперішніх угод навчив нас, що угоди виходили тільки на ослаблення нашого народу . . .»

В часі обструкції українських послів у Галицькому Соймі д-р І. Макух завжди солідаризувався з послами інших українських партій. У своїх промовах викривав і натавровував самоволю галицької польської адміністрації та виявляв, яке є соціальне і політичне положення українського народу під терором тієї адміністрації.

В 1911 р. належав д-р І. Макух до підкомітету соймової реформи та обстоював засаду, щоб найперше устійнити процентове відношення українських соймових мандатів до польських мандатів та домагався однієї третьої частини усіх вибраних соймових послів для українського народу.

Ті, що з ним політично співпрацювали, свідчать, що в політичній роботі він був завжди людиною характеру, висловлював свої думки просто і ясно. На нього можна було завжди рахувати і бути певним, що на своєму становищі він видержить послідовно.

З вибухом Першої світової війни д-ра І. Макуха покликали до війська, але наприкінці 1914 р. його звільнили з огляду на недугу й він прибув до Відня і став членом Української Загальної Ради. Як тільки російські війська покинули більшу частину Галичини, д-р І. Макух вернувся до Львова і згодом до свого Товмача.

В часі свого перебування у Львові був секретарем «Сільського Господаря» і «Союзу для збуту худоби» й у великій мірі причинився до відновлення діяльності цих установ. Робив енергійні заходи, щоб українське населення дістало від уряду відповідне відшкодування за втрати спричинені воєнними діями.

Дня 18 жовтня 1918 р. д-р І. Макух брав участь у нарадах Української Конституанти і став членом та заступником голови львівської делегації Української Національної Ради.

В першій Державній Секретаріаті, тобто в уряді Західньої Области Української Народної Республіки, що був створений Українською Національною Радою, д-р Іван Макух став секретарем праці й відбудови. В другій Державній Секретаріаті, що був призначений Виділом УНР в перших днях січня 1919 р., став секретарем внутрішніх справ. Це був найважливіший секретаріат, тобто міністерство, до обсягу діяльності якого належала не тільки політична адміністрація краю, але теж харчові й санітарні справи. Від справного діяння секретаріату залежала у великій мірі доля держави. Д-р І. Макух був одним з найкращих і найвидатніших секретарів ЗУНР і добре вив'язувався із своїх обов'язків. Засадою його урядування була правдивість.

Під час відступу Української Галицької Армії за Збруч д-р І. Макух подався на схід з урядом й армією. Хоча, як демократ, був противником диктатури, але, не бачивши іншого виходу з тодішньої кризової ситуації,

солідарно, разом з представниками інших українських партій підписав акт Виділу Української Національної Ради і Державного Секретаріату про іменування д-ра Євгена Петрушевича уповноваженим диктатором і підтримував його в Кам'янецькому періоді його урядування.

Перебуваючи у Кам'янці, став радником в уряді УНР і згодом товаришем міністра внутрішніх справ цього ж уряду.

При відступі українсько-польських військ з України влітку 1920 р. д-р І. Макух вернувся до Галичини з наддніпрянською херсонською дивізією, що складалася в більшості з галичан. Кілька місяців переховувався в підпіллі й аж у грудні 1920 р. вернувся до Товмача до своєї адвокатської канцелярії.

Після смерті д-ра Л. Бачинського став головою Української Радикальної Партії і був ним аж до вибуху Другої світової війни.

В 1929 р. був обраний до польського сенату і згодом був послом до Сейму і ще раз сенатором. Як посол, поборював гостро політику й урядові надужиття у відношенні до українського народу.

Під час першої советської інвазії вдалося д-рові І. Макухові переховатися, але його дружину депортували в Казахстан, де вона й померла. В 1944 р. д-р І. Макух виїхав на захід й поселився в Зальцбургу в Австрії, де почав писати спогади, які були видані 1958 р. в Детройті великою книжкою п. н. «На народній службі». Помер у Зальцбургу 1946 р.

Степан Волинець

СОТНИК ТЕОДОР МАРТИНЕЦЬ

Народився Теодор Мартинець в Богородчанах б. Станиславова 22 лютого 1893 р. й там одержав початкову освіту. Закінчивши станиславівську гімназію, зараз по maturі був мобілізований до австрійської армії й висланий на італійський фронт.

Перебув усю італійську кампанію і був відзначений та піднесений до ранги поручника. Поранений на фронті, був перевезений на короткий час до військового шпиталю у Відні. Вилікуваного пор. Мартинця відрядили до Львова і призначили на команданта залогі казарм при вул. Зиблікевича. На цьому пості застала його історична ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р., коли то влада перейшла в українські руки.

З доручення сотн. Дмитра Вітовського пор. Теодор Мартинець роззброїв австрійську залогу куреня при вул. Зиблікевича, zorganizував український військовий відділ, зайняв львівський ратуш й наказав вивісити

*Сотн. Теодор Мартинець
(1893—?)*

на вежі блакитно-жовтий прапор — символ української державности. Ці події зафіксовані у спогаді учасника Листопадового Зриву і безпосереднього їх свідка Мирона Заклинського п. н. «Роззброєння львівської казарми 1 листопада 1918 р.», що був надрукований у «Свободі», ч. 227 з 31 жовтня 1953 року.

Як сотник Української Галицької Армії, Теодор Мартинець брав участь у боях з поляками, перейшов Збруч і хворів на тиф у горезвісному «Чотирикутнику смерти». Повернувшись до Галичини, закінчив студії права на таємному Українському Університеті у Львові.

З 1921 р. сотн. Т. Мартинець працював у Земельнім Банку у Львові, беручи одночасно участь в діяльності «Просвіти», «Рідної Школи» й інших національних організацій. Після відкриття філії Земельного Банку у Станиславові сотн. Мартинець був призначений туди на першого директора і на тому становищі перебував до 1939 р.

У Станиславові всеціло включився у громадське життя: був членом виділу філії «Просвіти», «Рідної Школи» й інших організацій. Особливо щиро опікувався спортовим товариством «Пролом», яке за його головування здобуло гарні осяги.

Усю його громадську діяльність перервала війна і советська окупація 1939 р. Зараз після приходу советських військ сотн. Теодор Мартинець був арештований разом з іншими провідними діячами Станиславова і вивезений на схід. Про дальшу його долю дружина Оксана з Гірняків і донька Марійка не мали ніяких вісток.

Н. А.

Д-Р ТИМОТЕЙ МАЦЬКІВ — ПРАВНИК І ГРОМАДЯНИН

Померлий 18 січня 1972 р. в Торонті д-р Тимотей Мацьків був видатною індивідуальністю, людиною високих громадських чеснот.

Народився Тимотей Мацьків 1892 року в Маріямполі над Дністром. Восьмирічну українську гімназію закінчив у Станиславові. Директором цієї гімназії був тоді визначний український педагог д-р Николай Сабат. В гімназії був Т. Мацьків першим або одним із перших учнів. Ворожили йому університетську кар'єру, бо проявляв він надзвичайний запал до науки, що його рідко можна було спостерігати серед учнів. З гімназії виніс високий етос, яким була проінфікована атмосфера школи. Це був етос активної, творчої настанови на ідейність. Постулять активності й вимогливості до інших передусім до себе самого — характеристичний для усього життя Тимотея Мацькова, починаючи від шкільної лавки і кінчаючи роками старости.

З рідкісним запалом узявся — після закінчення гімназії — до правничих студій. Перервала їх йому Перша світова війна. Як вояк і старшина спершу австрійської і потім, як командант батареї в УГА, він твердо стояв на кожному становищі, зокрема ж у важкі часи боротьби за Українську Державу.

Коли ж, після закінчення Визвольних Змагань Тимотеєві Мацькову повелось завершити правничі студії і він став суддею на Західньо-Україн-

ських Землях під польською окупацією — спершу в Долині і потім у Львові, то й на цьому пості в умовах польської займанщини проявив моральну силу, захищаючи на судових процесах українських селян, бо тоді на наших землях закон був потоптаний. Керувався почуттям правди й справедливості.

З таким самим почуттям він діяв серед свого громадянства. На еміграції в Німеччині, після закінчення Другої світової війни, його обрано на голову найвищого громадського суду. Йому довелося вирішувати спірні, не раз дуже болючі справи, які виникали серед української еміграції. Не легко було спромогтися на об'єктивність і справедливий суд. Однак наш суддя не мирився ніколи з нехтуванням громадських законів, яке мало місце серед розсварених політичних угруповань, не дбав про опінію асоціальних середовищ і мав відвагу гостро засуджувати тих, хто топтав громадський закон, а тим самим — честь українського суспільства. У своїй поведінці він беззастережно висував постулат громадської дисципліни та єдності дії в тому переконанні, що тільки суспільство, яке здійснює той постулат, може створити тривалі фундаменти української державности.

Самовідданою була участь Тимотея Мацькова в допомогівій акції, що її він вів з доручення Українського Центрального Комітету.

Видатними були його досягнення в науковій діяльності. Під час німецької окупації Галичини Тимотей Мацьків був віце-прокуратором апеляційного суду у Львові, а при тому працював як член редакційної колегії, яка підготувляла видання законів українською мовою. Тому, хто стояв збоку, важко було уявити собі, якої великої сумлінності, наполегливості та скрупулянтності вимагає така праця. «Українське Видавництво» у Львові встигло видати опрацьовані ним «Карний кодекс» і «Кодекс карного справування», а працю над «Кодексом цивільного справування» перервали воєнні дії.

Тривалий пам'ятник залишив по собі Т. Мацьків у формі виданих 1963 року в Едмонтоні спогадів п. з. «З-над Дністра на канадські прерії». Клясична ясність і простота стилю, точність вислову, а при тому об'єктивність і тонке почування правди — це властивості твору, якими відзначаються найкращі твори української мемуаристики. Творові Мацькова притаманний ще й своєрідний моральний патос. Він пронизаний наскрізь ідеями громадської самодисципліни та єдності дії, ідеями, які все ще падають у нас на каменистий ґрунт.

Дмитро Козій

ПРОФ. САВА НИКИФОРЯК — НАШ УЧИТЕЛЬ

Померлий 25 лютого 1973 року у ЗСА на 88-ому році життя проф. д-р Сава Никифоряк був довголітнім — в 1921—1944 рр. — учителем і згодом управителем Української Державної Гімназії у Станиславові й активним не тільки культурно-освітнім, але зокрема пластовим діячем протягом свого життя і на рідних землях і на еміграції. Був автором низки статтей на літературні й виховні теми, в тому числі і друкованої 1930 року в Записках НТШ праці «Рима і ритм у Шевченка». Вчив також у гімназіях Львова й Чорткова.

Наскільки пригадую, д-р Сава Никифоряк не вчив моєї класи навіть одне ціле півріччя, десь посередині другого півріччя його призначено на вчителя української мови й літератури. Ми «брали» тоді Франкового «Мойсея». У трактуванні цієї постаті й дії попереднім темпераментним учителем, у класі висіла атмосфера напруженості — новий учитель своїм спокійним, тихим грудним голосом, відразу ввів нас у біблійну атмосферу давньо-минулих часів. Коли потім ця аскетично-струнка, майже визволена з тілесного постаті нашого нового вчителя наслідувала лагідний голос Єгови, я не дивувався, що — в десятиліття пізніше — учень і карикатурист водночас під портретом д-ра Никифоряка підписав парафразоване з імени і добрячості вчителя: «Сава-от» . . .

Таке окреслення, у виключно-додатньому значенні слова, знаходило своє підтвердження в чисто інтелектуальному трактуванні предмету. Важку психологічно, чудову 10-ту пісню поеми «Мойсей» д-р Никифоряк розбив на цілий ряд проблем і опрацював їх, з нами — учнями, як акторами, так докладно, що ми знали цю главу напам'ять.

Після другого всесвітнього торнадо я зустрівся з д-ром Никифоряком у Зальцбургу, Австрія. В такому, переверненому горі дном світі обидва ми опинилися в ролях наживоріт: мій колишній учитель сидів, із своєю дружиною, в шкільній лавці, а я, за катедрою, вчив їх англійської мови, яка мала допомогти політичним утікачам влаштуватися в Америці. Я і досі гордий, що міг бодай сьак-так за 10-ту пісню «Мойсея» заплатити своєму вчителеві п'яте — через — десяте знанням початків англійської мови.

В Америці йому було вже добре понад сімдесятку, як разом зі спортсменом В. Кобзаром дав початки будові церкви бойківського стилю. А самий, на пам'ятку своєї загороди, «Никифоряківки», поблизу чоловічої гімназії у Станиславові, з братаничем Никифоряком з Детройту, придбав собі в Лексінгтоні, коло Гантеру, Н. Й., відпочинкову оселю «Никифоряківку», яка стала культурним літнім осередком околиці (тут, між ін., постійно жили малярі М. Мороз, М. Бутович й ін.).

1961 року на американській «Никифоряківці» зустрілися три товариші-професори зі Станиславова: господареві д-рові Никифорякові було тоді 75 літ, стільки ж (щодо року, місяця і дня!) проф. і дир. Осипові Левицькому, а мізинчикові д-рові Костеві Кисілевському 71 рік.

— Панове професори, — сказав тоді я. Ви навчили нас «тройчатської грама(т)ки», навчили мов, літератури, фізики, арифметики. Чому ж не навчили нас ще одної штуки: що робити, щоб жити так довго, як ви?

Я, очевидно, лукавив. Бо вистачило було спостерігати цю трійцю в житті, щоб уловити собі цю тайну.

Д-р Сава Никифоряк
(1886—1973)

Вона — ця рецепта — звучить: думати і розв'язувати проблеми розумом-інтелектом, а не нервами й емоціями. Бути чесним у всіх своїх задумах, словах та починаннях. І в цьому змислі ціле життя працювати для справи.

Коли редактор І. Ставничий на початку 60-их років задумував видання «Книги Станиславівщини», він із своїм задумом звернувся в першу чергу до д-ра Сави Никифоряка. Не зважаючи на свій патріяршо-глибокий вік, д-р Никифоряк ревно трудився для цієї справи, будши довголітнім головою Окружного Комітету Станиславівщини на метрополітальний Нью-Йорк.

ОНО

СОФІЯ ОЛЕСНИЦЬКА — ГРОМАДСЬКА ДІЯЧКА

Активна безперервно колись у громадському житті Станиславова і тепер серед станиславівців у ЗСА Софія Олесницька, як і більшість української інтелігенції в Галичині походить із священничого роду. Народилася 1893 р. в родині о. Ксенофонта Гуглевича — на Поділлі в селі Угринь, Чортківського повіту. Мати її з роду Тишинських. Закінчивши народну школу, вчилася в пансіоні Сестер Юзефінок, де розговорною мовою була французька.

По закінченні ліцею Софія Гуглевич вийшла заміж за Федора Олесницького. Обидвоє виїхали до Берліну, де Федір Олесницький кінчав банкові студії. По півторарічнім перебуванні у Берліні, повернулися до Галичини і тоді вибухла Перша світова війна. В січні 1919 р. Український Уряд покликав Ф. Олесницького до Станиславова, звідки він виїхав із торговельною місією до Відня, залишаючи жінку Софію з двома синами. По визвольних змаганнях, коли громадське життя менш-більш унормувалося, Софія Олесницька включилася в громадську працю. Вступила в члени Т-ва Українських Жінок, яке згодом перейменувалося на Союз Українок. У короткім часі вибрано її в члени Управи. У 1929 р. вже стала на чолі цього Т-ва і жертвенно працювала на цьому пості до 1933 року. На той час припадає найбільший ріст організації. Крім Софії Олесницької висуваються на провідні місця такі замітні жінки Станиславова, як Меланія Грушкевич, Ольга Рубчак, Марія Слюсарчук, Наталія Бачинська, а вкінці Амалія Рубель, яка в 1933 р. стає на місці Софії Олесницької головою Філії Союзу Українок у Станиславові, де в 1934 р. відбувся Жіночий Конгрес.

Софія Олесницька відзначалась відчуттям потреб нашої громади і завжди була повна ініціативи, все готова комусь помагати. Ніколи не висувала себе на перше місце. Не було в Станиславові ніякої громадської акції, яка могла б обійтися без її помочі. При цьому надзвичайно згідливо уміла підійти до кожної справи, до кожної людини і з кожною пропозицією і тим викликувала довір'я до справи та згоду в даному ділі помагати. Але коли щось продумала, то вже мусіла довести діло до кінця.

Беручи участь в організаційно-культурній праці у Кружках Союзу Українок у Станиславові й повіті, особливо активізувалася в харитативній службі для всіх потребуєчих і знаходила для цього і час і сили. Була

першою в організуванні різних акцій допомоги. За її почином і великою активністю, жіноцтво міста вело велику допомогу політичним в'язням.

Мала дар відбудувати забуті чи занедбані ділянки праці. Кравецька робітня «Основа», що по роках зліквідувалась, бо здавалось, що того роду підприємство є засуджене на невдачу, завдяки Софії Олесницькій почала жити і розвиватись. Училось там кравецького фаху багато молодих дівчат і робітня стала приближцем заробітку для інтелігентних дівчат, що з політичних причин не могли найти іншої праці в часах польської окупації українських земель.

Софія Олесницька цікавилась також пластовим рухом. Пластова молодь любила її і літній дім п-на Олесницьких у Камені Довбуша в Карпатах був часто принагідним відпочинком пластової молоді. При тому виховувала чотирьох синів і вела великий та оживлений дім.

Живучи у ЗСА, завжди цікавиться всім, чим живе і за що змагається українська спільнота, зокрема українське жіноцтво.

Дарія Бойчук

ГРИГОРІЙ ОНУФЕРКО — ПРАВНИК, МУЗИКА І ТУРИСТ

Видатний діяч Станиславова Григорій Онуферко, народжений 18 січня 1878 року в Тернополі, закінчив там же гімназію і правничі студії на правничому факультеті Львівського Університету. В 1907 році одружився з тернопільяночку Амалією Юськевич.

Судову практику відбув у Тернополі й опісля був назначений на повітового суддю у Делятині і згодом найменований на прокуратора при Окружному Суді у Станиславові. На цьому останньому становищі захопили його події Першої світової війни, період Західньої Української Народної Республіки і потім польська окупація Східньої Галичини. Після визвольних змагань працював ще якийсь час прокуратором, але незабаром був спенсіонований передчасно польською владою на 52-му році життя. Перейшовши на пенсію, відкрив канцелярію оборонця в карних справах і виступав у багатьох політичних процесах УВО й ОУН.

Перебуваючи ще на становищі прокуратора, брав активну участь у громадському й музичному житті

*Григорій Онуферко
(Фото з 23 червня 1941 у Кракові)*

Станиславова: очолював, як голова, співоче товариство «Боян», Український Музичний Інститут та товариство «Бесіда». В 1934 році повдовів.

В 1939 році з допомогою українського підпілля дістався до Кракова, де з доручення Українського Центрального Комітету перейняв головство Українського Допомогового Комітету на Краків й околицю. В 1941 році після відступу советських військ вернувся до Станиславова й відкрив знову адвокатську канцелярію разом з д-ром Осипом Бойчуком. Помер нагло 4 березня 1943 р. під час концерту челістки Христі Колесси.

Крім музики мав ще друге замилювання — туристику. Щороку під час вакацій організував і провадив екскурсії і мандрівки в Карпати, зокрема в Чорногорю. У мандрівках під його проводом брали участь аматори туристики не тільки із Станиславова, але і з інших міст Галичини.

Пристійний, елегантний і ввічливий втішався пошаною не тільки серед українців, але й серед жидів і навіть місцевих поляків.

Залишив дочку — одиначку.

Р. М.

ПРОФЕСОР ГНАТ ПАВЛЮХ

10 березня 1972 року в Самборі в Західній Україні на 93-ому році життя помер сеньйор наших педагогів — професор і директор Гнат Павлюх.

Народжений 13 серпня 1879 року в Хашові, район Турка, Західня Україна, Гнат, після науки в початковій школі, вписався до самбірської гімназії, але в рік пізніше перейшов до гімназії в Перемишлі, де далі вчився і склав іспит зрілості. Вищі студії відбув на філологічному факультеті Віденського університету, в ділянці германістики.

Довга, 42-річна педагогічна праця професора Гната Павлюха почалася 1905 р. в Академічній гімназії міста Львова. Та, в два роки пізніше приходить переїзд до Станиславова, де цьому ревному педагогові і другові української молоді судилося пропрацювати найдовший, 21-річний етап вчительської кар'єри. Майже цілий цей час (рр. 1908—1928) був головою Кружка «Рідної Школи», у Станиславові. Місту й довколишньому, ба й загально-крайовому українському світові була відома його кипуча діяльність на цьому пості, зате тільки горстці втаємничених була знана та частина його діяльності, яка вимагала відваги і ризика: в домі професора знайшла, між іншими, сховок суспільна діячка І. Б., що на її голову польський окупаційний уряд наложив був грошову нагороду.

Хто з українців Станиславова не знав проф. Г. Павлюха . . .

Типове добряче українське обличчя діставало ще додаткової признаки доброти від шевчеківських вусів. Кінцями вниз, але коротка сабатівська борідка була пересторогою для тих учнів, які доброту в проф. Павлюха інтерпретували як брак енергії. Коли до приїзду директора д-ра Миколи Сабата до Станиславова, після Першої війни, керівником місцевої україн-

ської чоловічої гімназії обрано проф. Г. Павлюха — то справи й люди в даному випадку були на своїх місцях.

Але духова постава й педагогічна тактика проф. Павлюха докорінно різнилася від постави й тактики дир. Сабата. Коли цей держав свою гімназійну «державу» (в рр. 1921—22 близько 800 учнів ! . .) найстрогішим ригором дисципліни й авторитету — близький до життя проф. Павлюх радо користувався гумором Котляревського й сатирою . . .

1928-го р. доля повертає проф. Гната Павлюха на місце старту його гімназійного вчителювання й завершує 40-літній цикл цієї праці у Львові, під час якого він пропустив над своєю головою шість змін режиму — державної приналежності, а через свої руки перепустив п'ять генерацій абсолювентів-випускників. Два роки директорства в школі села Лопушанка, на рідній Турчанщині, в рр. 1945—1947, прийшли вже тільки як «додаток на розсіпку . . .»

1947-го р. почалася чвертьстолітня емеритура, під час якої мав нагоду передумати своє довге й багате в події життя. На два роки до своєї смерті, діставши посилку від своїх колишніх учнів і товаришів праці з-за океану, писав д-ру Саві Никифорові:

«Дорогий Товаришу Саво! Пише пані Н., що Ви вже старі, на пенсії, а я Вас бачу, як тоді, коли ми — вертаючися з гімназії через «Фіголівку» (обійстя гімназійного катехита, о. д-ра Івана Фіголя — примітка автора), ставали перед Вашою хатою і не могли наговоритися . . . та й було про що говорити. Ви «вже старі», а що ж я маю говорити про себе ? ! . . Півроку тому відсвяткував я свій ювілей 90-ліття. Були в нас деякі мої учні . . . Ваша посилка прийшла — згідно зі списком речей.

Мені лишається Вам, мої Дорогі і моїм б. учням сердечно подякувати. Наша мама померла ще на Великдень, лишилося нас лише двое: я і Наталя (дочка проф. Павлюха — прим. автора). Прощаємо Вас усіх сердечним поздоровленням. Жийте щасливо!

Вам щиро віддані Павлюхи Гнат і Наталя. Новий Рік старого стилю, 14-го січня 1970 . . .»

Після такого прощання професора-директора Гната Павлюха зі своїм світом, нам — представникам цього його світу лишається тільки сказати тепер, як він відійшов у засвіти:

Спи заслуженим блаженним сном, наш Незабутній Учителю! Хай сняться Тобі золоті сни про сповнення мрії, для якої Ти жив і трудився.

О. Гайський

ГРИЦЬ ПІСЕЦЬКИЙ — «ЦУНЬО»

Поляглий в акції УВО 1930 року під Вібркою. Гриць Пісецький народився 12 лютого 1907 в родині о. Івана і Ольги з дому Бачинських зі Стрия в Корневі городенського повіту, де його батько був парохом. Початкову школу закінчив у рідному селі, а середню у станиславівській гімназії матурою в 1928 році. Під ім'ям Цуньо, знали його не тільки товариші в гімназії, але й усі пластуни та ближчі знайомі.

Був високого росту, стрункий, із зачесаною вгору чуприною, темними очима, а його лице прикрашувала характеристична усмішка. Ще змалку цікавився природою. Збирав зела і комахи та робив різного роду альбоми й колекції, збагачуючи цим своє знання. Вже в нижчих класах вступив до Пласту і був членом гуртка Лис XI пластового куреня ім. Івана Мазепи. Під проводом добрих та ідейних педагогів у гімназії, а в Пласті під проводом таких відданих молоді виховників, як проф. Осип Левицький, здобуває на той час широке та всестороннє знання, виховується на здисциплінованого юнака, з глибоким розумінням обов'язку та жертвенности, не затрачуючи при цьому свого вродженого гумору. Був членом гімназійного хору, в якому співав першим тенором, а також належав до аматорського гуртка, що його провадила п. Кичунова, дружина гімназійного професора. Мала вона чимало клопоту з Цуньом, бо він на пробах не виявляв найменшого сценічного хисту, так, що вінці почала шукати заступника. Однак тому, що він мав ролю, в якій співав дуєт у пісні «Де ти бродиш», тяжко було знайти заступника і треба було вдоволитись Цуньом. Протеж, на самій виставі Цуньо свою ролю загрив так по-акторськи, що здивував всіх, але найбільше саму режисерку.

Як пластун, Гриць виробився на спортсмена. Вправляв біги, марші, а змогою лецятарство. Лещата й кийки зробив собі сам. У вищих класах гімназії відбував щороку пластові табори і по кожному вертався додому з кількома товаришами, головню «Лісовими Чортами», бо належав до їх куреня, як став ст. пластуном.

Перебуваючи ще в нижчих класах гімназії, став членом Української Військової Організації, визначився своєю здисциплінованістю й обов'язковістю й очолив одну «п'ятку» в мережі УВО — ту, що в 1930 р. одержала доручення здобути гроші для організації в нападі на поштовий амбулянс під Бібркою. Тому, що один із членів «п'ятки» не з'явився для виконання завдання, Гриць заступив неprisутнього. Під тягарем грошей в більоні залишився позаду, та відстрілюючись від поліційної погоні, був поцілений ворожою кулею. Там і згинув на місці, віддавши своє молоде життя 30 липня 1930 року за ідею Самостійної Соборної України.

Про його смерть родина довідалась на другий день від поліції, яка переводила в нас докладну ревізію, але не арештувала нікого. Коли на третій день я з батьком і матір'ю приїхали до Бібрки і зайшли до пароха, він і селяни були стероризовані та просили нас, щоб ми не розпитували за Цуньом, бо поліціанти лихі, як роз'юшені шершені, можуть ще і нас постріляти. Дізналися ми тільки, що поліція наказала похоронити Гриця на краю цвинтаря. Коли не стало польської влади в Галичині, хтось упорядкував його могилу і поставив хрест з написом: Гриць Пісецький.

Багато часу проминуло від його смерті, багато дечого забулось, але завжди стоїть в моїй пам'яті мій молодший брат Цуньо — усміхнений, відважний і хоробрий юнак, що вірно й жертвенно віддав життя — один із перших в рядах вибраної ним організації.

Данило Пісецький

ІВАН ПРОЦЬ — ВЧИТЕЛЬ І РЕДАКТОР

Народжений 8 жовтня 1886 р. в Богородчанах в сім'ї вбогого міщанина ткача, Іван Проць вчився в 1899—1906 рр. в станиславівській польській гімназії. Директором цієї гімназії був тоді, дуже гуманний і толерантний в національному відношенні Францішек Терліковський, господарем пляси проф. Микола Сабат. Покинув гімназію, після занедужання на тиф, закінчивши шосту класу.

Видужавши, задумав піти в ченці і був прийнятий уже до оо. Василіян у Крехові. Але ж по дорозі до Крехова залишився у Львові і почав працювати в редакції тижневика «Гайдамаки», що його видавав Михайло Петрицький.

Покликаний до війська в 1907 р., перебував із 4-им куренем 55-ого полку в Далмації, в містечку Будві над Адрійським морем. Капелян цього куреня польовий курат о. Осип Кишакевич, відомий композитор, заопікувався І. Процем і допоміг йому підготуватися до гімназійної матури. Повернувшись до Львова весною 1910 року, в червні склав іспити зрілості в Академічній Гімназії за директури проф. І. Кокурудза і записався на філософічний факультет Львівського Університету. Ще студентом був прийнятий проф. К. Студинським на працю до редакції щоденника «Руслан». Працюючи в цій газеті познайомився між іншими з студ. Іваном Німчуком, тодішнім співробітником «Нового Слова». Згодом, вже під час війни, І. Німчук допоміг І. Процеві, який перебував тоді, як вояк в рядах австрійської армії, перенестися до Відня на працю в пресовому бюро міністерства війни для редагування різних матеріалів, призначених для Української Держави гетьмана Павла Скоропадського. Працювали тоді крім «фенриха» І. Проця в цьому бюро однорічний фельдфебель історик Іван Кривецький, однорічники д-р Павло Лисяк і Михайло Струтинський та лейтенант Іван Німчук. Редагували часопис для підофіцерів та журнал «Відродження України».

Після розвалу Австро-Угорщини І. Проць залишився у Відні і працював спершу в Українському Пресовому Бюро, що його zorganizували буковинський посол Микола Василько та тернопільський адвокат Вальдман. Співробітниками бюро були буковинці Юрко Сербинюк і д-р В. Бриндзан і з галичан проф. Олекса Куцак, д-р Осип Турянський і Іван Проць. Зв'язковим до віденської преси був Є. Оплатка, постійний співробітник «Ное Фрае Прессе». Бюро вдержувалося на кошти західньоукраїнського посольства у Відні, що його очолював посол Володимир Сінгалевич.

Із створенням у Відні еміграційного Галицького Уряду під проводом президента Української Національної Ради і Диктатора Євгена Петрушевича та ліквідацією Українського Пресового Бюро І. Проць перейшов

Ред. Іван Проць
(1886—1968)

на працю до Пресової Служби цього уряду та в редакції його пресового органу «Український Прапор». Співпрацювали тоді в цьому тижневику: д-р О. Назарук, д-р П. Лисяк, д-р О. Грицай, Іван Німчук та проф. О. Кушак, пізніший учитель у droгобицькій гімназії.

З перенесенням центру през. Є. Петрушевича до Берліну був перенесений туди також «Український Прапор» і в ньому працювали крім І. Проця В. Бандрівський, якийсь час д-р М. Лозинський, сотн. Є. Радик, д-р Р. Перфецький. В «Українському Прапорі» працював І. Проць до 1934 р.

Захворівши на боляк у шлунку, І. Проць на виклик свого брата о. Йосифа Проця повернувся з дружиною та сином, учнем німецької гімназії в Берліні, до Снятина. Видужавши по двох місяцях, переїхав до Львова, де став на працю в редакції «Діла» і працював там до вересня 1939 р. За советської окупації, від жовтня 1939 до лютого 1940 р. вчителював у одній із середніх шкіл на Жовківському передмісті. В 1940 р., тікаючи перед загрозою арешту, виїхав назад до Берліну.

А. М.

*

(На основі автобіографії, написаної ред. І. Процем у Берліні 4 січня 1967 р. і пересланої ред. І. Ставничому. Помер ред. І. Проць 16 червня 1968 р. в Західньому Берліні).

ПРОФ. ІВАН РИБЧИН — НАУКОВЕЦЬ І ПЕДАГОГ

Відомий станиславівський і згодом австралійсько-український педагог і науковець та громадський діяч проф. д-р Іван Рибчин народився 5 вересня 1892 р. у с. Братишеві, Товмацького повіту в сім'ї селянина. Вчився у вселюдній школі в рідному селі і містечку Нижневі над Дністром і згодом в 1905—1913 рр. у новозаснованій Українській Державній Гімназії у Станиславові, що в ній директором був д-р Сабат і в якій потім, між іншими, в той час вчили такі педагоги, як: д-р Іван Дем'янчук, габілітований потім, 1914 р., на доцента клясичної філології Чернівецького Університету, письменник, критик і громадський діяч Антін Крушельницький, знищений в 1930-их рр. в ССРСР, поет Василь Пачовський, о. Ярослав Бородайкевич, батько письменниці Дарії Ярославської, д-р Юліян Гірняк, учитель хемії, д-р Адріян Копистянський, учитель історії, Петро Ростинський, природник, Юліян Чайківський, вчитель української мови і літератури. Вже під час гімназійних студій Іван Рибчин часто виступав із доповідями і в школі і поза школою, м. ін. на академії на пошану М. Лисенка в Нижневі.

Склавши в червні 1913 р. з відзначенням іспит зрілості у Станиславівській гімназії, університетські студії почав на Чернівецькому Університеті, слухаючи викладів з клясичної філології, філософії, психології, педагогіки, логіки, історії, географії та української мови й літератури (останні в проф. Степана Смалъ-Стоцького). В Чернівцях був членом Виділу студентського товариства «Січ».

В 1914 р. зголосився І. Рибчин, як доброволець в ряди УСС і, відбувши вишкіл на Закарпатті, був приділений до сотні Д. Вітовського й опісля до сотні Дудинського. Звільнений через хворобу з військової служби переїхав до Відня, де продовжував студії у Віденському Університеті, беручи

водночас участь в 1915—1917 рр. у громадському житті, як член студентського Товариства «Січ», в хорі під кер. О. Кліща та виступаючи з доповідями для вояків-українців. В березні 1917 р. закінчив університетські студії філософсько-педагогічним іспитом й після звільнення Галичини з-під російської окупації одержав з 15 жовтня 1917 р. посаду вчителя у Станиславові в тій гімназії, в якій колись вчився.

В час української державности був Іван Рибчин одним із секретарів місцевої Української Національної Ради й редактором щоденника «Нове Життя». В січні 1919 р. став у ряди УГА і в квітні того ж року був приділений в ранзі підхорунжого до закордонної місії під проводом от. Івана Коссака для переговорів у Римі з італійським урядом про репатріацію кол. австрійських полонених українців. Тому, що італійський уряд обмежив кількість членів місії, І. Рибчин був призначений до місії Червоного Хреста УНР під проводом полк. Окопенка і працював спершу в Лінці в Австрії і потім в Інсбруку в Тиролі. Знаючи італійську мову, І. Рибчин допомагав багато одягом і харчами поворотцям і кол. полоненим з Італії і Франції. В Лінці редагував видаваний для них інформаційний листок. Закінчивши цю працю, переїхав І. Рибчин до Відня для продовжування студій і писання докторської дисертації «Істота й дія індивідуального і соціального змагання», на основі якої одержав 9 грудня 1921 р. докторат філософії у Віденському Університеті. Рецензентами його дисертації були проф. Р. Райнінгер (філософія) та проф. В. Єрузалем (психологія).

Повернувшись в січні 1922 р. до краю, працював спершу в українській державній гімназії у Станиславові і з вересня 1924 р. був перенесений шкільною кураторією до Другої державної гімназії з польською мовою навчання у Станиславові і працював там до вересня 1939 р. Разом із цим вчив у дівочій гімназії Рідної Школи та в дівочій гімназії і в лиціі СС Василянок. Працюючи учителем, брав д-р І. Рибчин активну участь в громадському житті, як член виділів філії «Просвіти» і «Рідної Школи» та голова філії Учительської Громади у Станиславові в 1923—1933 рр. і член головного віділу Учительської Громади у Львові протягом трьох років. За його головства в Учительській Громаді заходами станиславівської її філії побудовано велику вакаційну оселю «Маковиця» в Ямній б. Микуличина. Започаткував цю справу попередній голова філії проф. К. Кислевський і довершили її крім проф. І. Рибчина ще професори: Микола Лепкий, Сава Никифоряк, Іван Велигорський та Данило Джердж. Матеріально і морально підтримували будову оселі д-р Ярослав Грушкевич з дружиною Меланією.

В цьому періоді і — між 1921 і 1939 рр. — д-р І. Рибчин виголосив низку

*Проф. д-р Іван Рибчин
(1892—1970)*

популярно-наукових доповідей з історії філософії та по читальнях з української історії і літератури, як також написав ряд статей з цих ділянок, в тому числі про М. Драгоманова, як історика й історіософа і про В. Срузалема, як філософа і психолога.

Під час першої советської окупації д-р І. Рибчин працював якийсь час в інспектораті народної освіти і згодом директором української середньої школи № 11 і восени 1940 р. завідуючим польської середньої школи № 8 у Станиславові.

Після відходу советських військ місцева Національна Рада покликала д-ра І. Рибчина на становище шкільного інспектора. На цьому пості у важких умовах німецької окупації працював він до липня 1944 р. і його товаришами праці були в тому часі інспектори: Іван Пахолків, М. Комановський та Іван Гречаник і також учителі М. Панашій, Якубчак, пані Маланюк та ін.

В другій половині липня 1944 р. д-р І. Рибчин виїхав з родиною до Австрії і працював у земельному управлінню у Фельдбах і від літа 1945 р. при британському цензурному відділі в Грацу, викладаючи водночас в інституті для перекладачів при Інституті Славістики університету в цьому ж місті й очолюючи керівництво українських гімназійних курсів.

Перебуваючи в Грацу, здобув на основі опрацьованої і написаної ним габілітаційної праці про «Соціопсихічну динаміку українського козацтва» титул доцента історії і соціології східних слов'ян Грацького Університету. Але ж, не маючи змоги одержати відповідну для себе посаду в Грацу, виїхав в жовтні 1950 р. до Австралії й поселився з родиною в Бруквейл біля Сіднею в домі свого зятя інж. Б. Дякова. Спочатку працював фізично і з січня 1952 р. дістав посаду вчителя в англійській середній школі у Волла Волла в Риверайна, Н. С. В., навчаючи там протягом 5 років німецької, латинської і грецької мов та нової історії і географії і з 1957 р. вчив географії у двох сіднейських школах.

Під час перебування в Австралії д-р І. Рибчин включився в діяльність Австралійського Наукового Товариства ім. Шевченка, став його секретарем і згодом другим заступником голови і з 1962 р., після виїзду з Австралії проф. Павла Шулежка, головою цього Товариства. В цьому періоді своєї діяльності написав низку наукових праць, між ними «Геопсихічні реакції та їх вплив на формування вдачі українця», що появилася 1966 р. у в-ві «Дніпрова Хвиля» у Мюнхені й опрацював українською мовою свою габілітаційну працю, яка появилася під назвою «Динаміка українського козацтва» у виданні УТГГ 1970 р. Крім цього друкував свої розвідки, статті і рецензії в австралійській і в європейській українській пресі. В останні місяці життя працював над романом «Розпрошені сили».

Помер проф. д-р Іван Рибчин на 77-ому році життя в Сіднеї 17 січня 1970 р.

Дмитро Ткачук

Д-Р НИКОЛАЙ САБАТ — ДИРЕКТОР СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ

Однією з найбільш маркантних постатей в житті Станиславова на початку нашого сторіччя був директор державної української гімназії сл. п. проф. д-р Николай* Сабат. Був він сином о. Євгена й Емілії з Боских Сабатів, народився 1867 р. Початкову і середню школу закінчив у Станиславові, університет у Львові, в якому був теж промований на доктора філософії з обсягу клясичних наук. Перед 1905 р. був учителем в державній польській гімназії у Станиславові та задумував стати професором університету, для чого приготував уже був габілітаційну працю. Коли ж в 1905 р., по довгих і впертих заходах нашої парламентарної репрезентації, засновано у Станиславові державну українську («з руською мовою навчання») гімназію, спершу з однією клясою (140 учнів), він став її директором і був ним до серпня 1927 р., коли то перейшов до Львова на становище директора державної української Академічної Гімназії.

На початку Першої світової війни переїхав до Австрії, був професором заснованого у Відні Українського Вільного Університету, інспектором матуральних курсів для українців-воjakів австрійської армії, в уряді ЗУНР був заступником секретаря освіти. Опрацював видання «Кобзаря» з оригінальним коментарем. Був дійсним членом НТШ. Помер в серпні 1930 р. на удар серця, як жертва пацифікаційних знущань польської адміністрації.

Всю свою увагу й весь свій труд присвятив д-р Сабат праці й розвитку державної української гімназії у Станиславові — школі, яка мала стати поважною підбудовою для національного й освітнього розвитку тисячів української молоді, щоб вони могли у майбутньому зі справжньою користю включатися у наше народне життя. Про те, що його праця не була даремною, свідчить леґіон тих колишніх учнів гімназії, які тепер розсіяні по всьому світі, виявляють свою всесторонню життєздатність і свідомість своєї ролі в світі, як представників української справи.

Який був посів, таким було й жниво. Посіяне вмілою й зичливою рукою зерно було здорове і хоч падало на тверду грудку, що нею вкрита була наша земля у чужій неволі, плід з нього залишився здоровим.

Задивлений у майбутній успіх дорученого йому діла, був він однаково невтомний у власній праці, як і твердо послідовний у вимогах не тільки у відношенні до молоді, але й до учителів, коли йшлося про обов'язковість, точність, й солідність у виконуванні кожного завдання. Навчання у школі було поставлене на високому рівні: сам він, визначний знавець античної культури, організував часті прогульки учнів й учителів до Риму і Греції, відвідини яких не тільки поглиблювали знання учасників, але й поширювали їхній світогляд через пізнання життя народів у вільному від чужого гніту світі. Не диво, що станиславівська українська гімназія вийшла під проводом директора Сабата на передове місце між нашими й чужими середніми школами.

Дир. Сабат дбав про розбудову учнівських самовиховних організацій і хоч знав добре, що крім них існувала в школі також таємна націоналістична організація, то нікому про це не згадував, а коли було треба, то й охороняв її учасників від втручання польської поліції. Заснований в

* Своє ім'я писав Николай і бажав, щоб так його писати.

школі 1912 р. Пласт уважав він спершу за шкільну, виключно ним контролювану, організацію, коли ж пізнав структуру Верховної Пластової Ради у Львові й побачив корисний вплив Пласту на молодь, змінив свою до нього настанову й став правдивим його прихильником, зрезигнувавши всеціло із втручання у його діяння. Був він насправді щирим приятелем і добродієм молоді, огортаючи її окремою поміччю в першу чергу для дітей незаможних батьків-селян, які, не маючи змоги з матеріальних причин приміститися в бурсах чи на станціях, мусіли не раз із далеких, підміських сіл доходити щоденно до школи також і зимою. Дир. Сабат допомагав їм із запасних шкільних фондів, а то й з власних засобів одягом, взуттям і харчами.

Був глибоко віруючим, практикуючим католиком, — в синівській пошані вдержував тісний зв'язок з тогочасними єпископами, пізнішим Митрополитом св. п. Кир Андреем і Кир Григорієм. Власним прикладом та через доцільний вибір визначних духовників й учителів впливав на розвиток і закріплення релігійних почувань молоді.

Не зважаючи на його великі й очевидні заслуги для перетворення школи у справжню «альма матер», не зустрічався він поза стандартною пошаною з виразною симпатією з боку громадян. В оцінці його діяльності закидував йому дехто надмірну лояльність у відношенні до польської влади, а то й навіть польонофільство, понадто брак здекларованої, активної участі в політичному й громадському українському житті.

Такі закиди могли зродитися хіба у невдоволених із суворих шкільних вимог учнів та батьків, або у тих, які не розуміли як слід становища директора української школи та його, скажім, «дипломатичних» заходів для збереження існування школи під безупинною і крайньо ворожою контролею поліції й шкільної польської влади, які усіми засобами дошукувалися причин до зліквідування нашого державного й приватного шкільництва. Бож в аналогічному, як дир. Сабат, становищі були й інші директори наших шкіл, які постійно були змушені «ходити по ливні».

Поминаючи усяку поверховну контроверсійність й оцінюючи «*sine ira et studio*», «тобто без гніву й упередження» характер і працю сл. п. директора Николая Сабата, треба поставити його постать в пантеоні визначних діячів нашого шкільництва на початку біжучого сторіччя поруч з такими його світочами, як сл. п. директори: Григорій Цеглинський в Перемишлі, Едвард Харкевич у Львові, Софрон Недільський в Коломиї . . .

О. Лев

ІНЖ. ІЛЛЯ СЕМ'ЯНЧУК — КООПЕРАТОР, ЕКОНОМІСТ

Один з найвидатніших діячів української кооперації в 1930-их рр. в краю і згодом на еміграції в ЗСА інж. Ілля Сем'янчук походив із старого селянського патріархального роду. Народжений в селі Опришівцях б. Станиславова 26 березня 1895 р., закінчив станиславівську гімназію і там у 1914 році склав іспит зрілості. Як старшина австро-угорської армії брав участь у першій світовій війні і був на італійському фронті.

По упадку Австрії вступає в ряди Української Галицької Армії і переходить її тернистий шлях. Перебуває тиф, дістається до табору полонених у Тухолі, звідки виходить у 1920 р. Вернувшись додому, виконує в 1921 і 1922 рр. дуже корисну працю кооперативного організаційного референта: відновляє давніші і засновує нові українські кооперативи у Станиславівщині. Рівночасно студіює право на Українському Університеті у Львові.

В лютому 1923 р. дістається на Чехо-Словаччину і в Празі кінчає економічно-торговельні студії на Високій Торговельній Школі, що була відділом Політехніки: там у 1927 році здобуває диплом інженера.

До 1931 року відбув практику і працював в американській торговельній фірмі в Празі. На початку 1932 р. вертається на рідні землі і з днем 1 червня 1932 р. переймає пост начального директора Окружного Союзу Кооператив у Станиславові та підносить той союз на одне з передових місць. У тому часі працює і в інших українських організаціях у Станиславові, а у Львові стає членом Ради Ревізійного Союзу Українських Кооператив та членом Надзірної Ради Центробанку.

Був теж членом Промислово-Торговельної Палати у Львові, де гідно репрезентував українців.

Очоловав ОСК Станиславів інж. І. Сем'ячук до приходу червоної армії в 1939 р., а ще й потім до кінця січня 1940 вів справи союзу; опісля не міг знайти праці і прикро переживав ті часи.

Коли під кінець червня і в перших днях липня 1941 р. Станиславівщину займали мадярські війська, інж. І. Сем'ячук став у проводі відродженого українського життя. Він промовляв на урочистості проголошення Української Держави дня 12 липня 1941 р. у Станиславові і став головою Обласної управи, яка організувала адміністрацію і наводила порядок в станиславівській області, а навіть друком видала Вісник Станиславівської Обласної Управи з датою 29 липня 1941 року. В серпні цього ж року перебравши адміністрацію німці, а тоді Покійний веде якийсь час Український Кооперативний Банк у Станиславові, а опісля переноситься до Львова і переймає керівництво Центросоюзу, централі української кооперації. На тому становищі працював до липня 1944 р.

Кінець другої світової війни застав інж. І. Сем'ячука з сім'єю в Чехії, на теренах зайнятих червоною армією. З великими труднощами пробивається до Німеччини, де перебуває в таборі Ашафенбургу, а опісля у Швайнфурті. Звідти переїздить до ЗСА і дня 10 червня 1949 р. прибуває до Філадельфії, а по кількох місяцях осідає в Чикаго.

На новому місці інж. Ілля Сем'ячук теж проявляє ініціативу в напрямі економічної розбудови української громади. За його почином засновано в Чикаго Українсько-Американське Кооперативне Товариство «Самодопомога», що веде крамницю споживчих товарів, а теж набуло вакаційну оселю для дітей. Його теж заходами постала Федеральна Кредитова Кооператива «Самопоміч», українська щаднича і позичкова каса в Чикаго з дуже поважними оборотами. В новозаснованому Українському Архіві-Музею був головою господарської комісії. Плянував закупити приміщення для пластової молоді і для музею, але смерть не дозволила ті пляни зреалізувати.

Помер інж. Ілля Сем'ячук 28 квітня 1955 р., осиротивши дружину Марію з Процишинів і доньку Олену.

Василь Яшан

Частина пам'ятника, поставлено-го українськими селянами на могилі Івана Смицнюка в селі Ямниця, Станіславівського повіту. На пропам'ятній таблиці надпис: «Ту спочиває Іван Смицнюк, помер 3. 4. 1843 р. в 73 р. життя. Депутований громади Ямниці, котрий ходив два рази пішо до Відня, замучений паньскими посіпаками за допоминане ся о волю і свободу народа закріпощеного. — Щасливі мертві, вмираючі о Господі».

Іван Смицнюк був замучений дідичом Міхалом Шішковським за його протести проти панської сваволі, загарбання громадських ґрунтів і ограбування місцевої церкви. Депутований таємно громадою, Смицнюк два рази ходив пішки до Відня на скаргу. За третім разом дігнала його в дорозі погоня і жорстоко замучила 3 квітня 1843 року. Його скатоване тіло прив'язано до воза і на пострах громаді волочено полем і кров із його старечого тіла позначила стежку по рідній землі, яку він так по-геройськи обороняв. Під час Першої світової війни село Ямниця було зрівняне із землею, але пам'ятник Івана Смицнюка залишився непошкоджений.

Поштову листівку із фотографією пам'ятника І. Смицнюкові і текстом про нього видала читальня «Просвіти» в Ямниці з метою збудувати з одержаних за неї пожертв новий дім «Просвіти» у Ямниці.

О. Р.

Для шанування пам'яті борця
за селянську волю.

а поки-що течуть ріки,
кроваві ріки!
(Шенк.)

Із зб. І. Ставничого

Пам'ятник на могилі Івана Смицнюка
в селі Ямниці
(Поштова листівка видана читальнею
«Просвіти» в Ямниці)

СЕВЕРИН СОФРОН СНІГУРОВИЧ — ПАТРІАРХ УКРАЇНСЬКИХ РЕМІСНИКІВ

Народжений 8 лютого 1881 р. у Братишеві, Товмацького повіту, Северин Софрон Снігурович усе своє життя і працю пов'язав із Станиславом. Тут молодим хлопцем здобув фах бляхарського ремісника і тут же в 1908 р. заснував власну робітню під назвою «Перша руська бляхарська робітня», в якій навчав цього ремесла багатьох молодих українців. Засноване ним підприємство стало згодом одним із найбільших українських і польських підприємств у Станиславові.

Не зважаючи на сильні до Першої світової війни польські впливи по галицьких містах, молодий Северин Снігурович став свідомим українцем, активним членом українських товариств «Руська Хата», «Сокіл», Міщан-

сика Каса. В цьому багато допоміг йому його особистий приятель історик Олег Целевич.

Мобілізований з початком Першої світової війни до австрійської армії, С. С. Снігурович залишив дружину з чотирма дітьми. В 1916 вертається на короткий час додому. Покликаний знову на фронт, повернувся 1917 ранений. Прийшовши до здоров'я, включився знову з питомою йому енергією в суспільну працю. Був членом майже усіх українських товариств і деякі з них очолював. Спеціально причинився до розвитку українського кооперативного банку і був його довголітнім директором. Водночас із цим був організатором Українського Ремісничого Банку, заснованого з метою допомагати позичками молодим українським підприємцям у творенні нових підприємств. Зорганізував також українську пекарню «Люксус».

*Северин Софрон Снігурович
(1881—1965)*

У воєнних роках був радним міста Станиславова і в 1918 став заступником станиславівського посадика.

Із спеціальною увагою ставився до справ виховання ремісничої й купецької молоді, яка масово прибувала до міста з довколишніх сіл і містечок, щоб здобувати тут освіту і фахове знання; С. С. Снігурович заснував для цієї молоді Українську Ремісничу Бурсу і був її першим головою.

В 1930—1931 рр. переорганізував Кооперативний Банк і перебудував його будинок. В 1933 р. разом з о. прелатом д-ром В. Кушнірем зорганізував перший цех українських ремісників і став його головою. Польська влада, незорієнтована початково в меті заснування цеху, дала дозвіл на його створення і потім толерувала його існування, але ж заборонила заснування нових цехів. Заснований Снігуровичем цех залишився самотнім на території Східної Галичини.

Новий будинок «Сокола» й електричні при «Соколі» був збудований при його активній участі і частинно з його матеріальною допомогою. Був також С. С. Снігурович ініціатором й організатором українських ярмарків у Станиславові, в яких брали участь українські купці й ремісники Галичини (в 1924—1927 рр.).

Польська влада ставилася до нього з респектом, хоч і ніколи він не приховував свого українського патріотизму. У Промислово-Ремісничій Палаті С. С. Снігурович був заступником в іспитовій комісії для Станиславівського воевідства. В 1930 р. був покликаний до Львова, як член відкличної комісії при Податковому Уряді.

Під час першої советської окупації був переслідуваний. Комуністична влада націоналізувала його підприємство й майно й виселила з міста. Жив тоді тимчасово у проф. О. Целевича в селі Цуцилові. Перед другою окупацією виїхав С. С. Снігурович з родиною до Австрії і перебував там у таборі Ляндек з 1945 р. до часу виїзду до Канади в 1950 р.

В Канаді працював далі, як бляхарський майстер, виконуючи тяжкі і небезпечні праці при церковних вежах.

29 травня 1965 р. С. С. Снігурович узяв участь із своєю дружиною у З'їзді Станиславівців у Клівленді, де його щиро і з великою шаную вітали учасники з'їзду.

Помер 29 грудня 1965 р. в Канаді. Залишив дружину Олену і п'ятеро одружених дітей із внуками та правнуками.

Любов Шулякевич

ВОЛОДИМИР СОКОЛОВСЬКИЙ — СПОРТОВЕЦЬ І УЧЕНИЙ ВЕТЕРИНАР

Власник двох докторатів, відомий станиславівцям легкоатлет і переможець в установлюванні рекордів у бігу в Станиславові, Львові і Берліні Володимир Соколовський (Див. стаття «Тіловиховання і спорт»), менше популярний серед станиславівських земляків, як лікар і учений спеціаліст ветеринарії світової слави.

Народжений 23 вересня 1916 р. в Нимбурку коло Праги (ЧСР), Володимир Соколовський склав іспит зрілості в державній українській гімназії у Станиславові 1935 р. Після того студював агрономію у Львівській політехніці в 1936—1939 рр., право — у Львівському Університеті в 1938—1939 рр., агрономію в Берлінському Університеті в 1940—1941 рр., здобуваючи там же диплом інженера агрономії 1941 р. і докторат агрономічних наук 1943 р., ветеринарну медицину в Берлінському Університеті в 1941—1943 рр. й у Віденській Ветеринарній Високій Школі в 1943—1945 рр., здобуваючи в ній диплом ветеринарного лікаря 1944 р. і докторат ветеринарної медицини 1945 р. Після студій відбував практику у Шлінген, Альгой, у Німеччині в

Д-р Володимир Соколовський одержує медалю Йосифа Ваєра

1945—1951 р. і, виїхав у вересні 1951 р. до ЗСА, у Чикаго, де з 1956 р. веде власну клініку «Вест Сайд Анімал Госпітал».

Д-р д-р Володимир Соколовський є членом ряду австрійських ветеринарних наукових товариств й асоціацій, в тому числі одиноким українцем членом Американської Шпитальної Асоціації та Іллінойської Академії Ветеринарної Практики, членом редакційних колегій ветеринарних журналів, як також дійсним членом НТШ з 1954 р.

Досі д-р В. Соколовський опублікував понад 30 наукових праць стільки ж менших статей на фахові теми та понад 300 рецензій — у німецьких та американських ветеринарних журналах. Брав також участь в численних міжнародних з'їздах і конгресах, виступаючи з науковими доповідями в Міляно в Італії 1948 р., у Мюнхені 1949 р., в Копенгагені 1952 р., в західньому Берліні 1964, у Варшаві 1965 р., в Берні, Швейцарія 1965 р., в Гановері, Німеччина, 1966 р., у Відні 1967 р., та 1969 р., у Мюнхені 1968 р., як також на ветеринарних конференціях і конвенціях в різних містах ЗСА в 1964—1970 рр.

В травні 1968 р. д-р В. Соколовський був відзначений медалею Йосифа Баера з нагоди 200-річчя Віденської Ветеринарної Високої Школи «на знак признання і подяки за спеціальні наукові досягнення».

На своїх здобутках і осягах д-р В. Соколовський не зупиняється. Під сучасну пору він приготується до кар'єри університетського професора. Видержавши дуже важкий іспит з ветеринарної хірургії, він одержав звання дипломата Американського Коледжу Ветеринарних Хірургів. Став також членом Постійного Комітету Світової Ветеринарної Асоціації та секретарем Світової асоціації для справ малих звірят і головою її фінансового комітету. Функції цього секретаря виконуватиме десять літ.

О. Н.

Д-Р ЮРІЙ СРІБНИЙ

Активний до 1-ої світової війни у Надвірнянщині, як громадський діяч, Юрій Срібний народився в Надвірній 16 березня 1892 у міщанській родині Василя Срібного і Магдаліни з Полатайків. Після закінчення народної школи в Надвірній вчився з 1903 в українській гімназії в Коломиї і закінчив її 1911 р. В гімназії допомагав проф. К. Шипайлові вести учнівський хор і грав у гімназійній оркестрі. Під час шкільних вакацій організував церковний і світський хор у читальні «Просвіти» в Надвірній і працював також в її аматорському гуртку.

По maturі 1911 р. записався на правничий факультет Львівського Університету. Вчився до іспитів дома і більшість часу, як й інші студенти, присвячував громадській роботі. В 1911 р. заснував гімнастично-пожежне товариство «Сокіл» у Надвірній і був його першим начальником. Відбувалися вправи соколів на площі читальні «Просвіти» або на місцевій толоці. Члени «Сокола» брали участь в церковних походах, зокрема в час Великодніх свят. Зорганізував також «Січ» у Лоевій к. Надвірної і допомагав у праці доволишніх «Січей». В 1913 р. Ю. Срібний був одним з організаторів великого здвигу «Соколів» і «Січей» Надвірнянського і Товмацького повітів, в якому брало участь яких 3 000 осіб. Соколи й січовики маршували походом через місто під проводом старшини на конях. Грала духова оркестра

із Станиславова, звідки прибули також представники станиславівського «Сокола» із його головою інж. Мироном. Відбувся тоді на Пнівській полянці в лісі над Бистрицею великий фестин із вправами яких 500 соколів і січовиків.

В 1912—1913 рр. Юрій Срібний був учителем гімназійних курсів, що їх він започаткував разом із Миколою Николайчуком, суддею Гордійчуком, народним учителем Лиликом й емеритом Климовичем. Учні курсів склали успішно іспити в гімназії в Городенці, деякі (8 на яких 18) з відзначенням. Крім д-ра М. Николайчука, як керівника і Ю. Срібного, вчителями на цих курсах були гімназійний учитель Баран, студенти прав Ярослав Кирчів та Осип Левицький.

З вибухом війни в серпні 1914 р. Ю. Срібний був покликаний разом з іншими до війська і в 1916 р. попав у полон і перебував в Іркутську. В тому часі було в Іркутську багато українців і при створеній там Українській Громаді Ю. Срібний організував український хор і влаштував великий концерт на пошану Т. Шевченка. Особливе захоплення серед численних слухачів викликав тоді спів національного гимну «Ще не вмерла Україна». Там же, в Іркутську був організований українцями військовиками окремий полк ім. Б. Хмельницького, який уже в липні або в серпні 1917 р. виїхав з Іркутська на австрійський фронт в Україну й опісля брав участь у боях з большевиками під Києвом.

Повернувся Ю. Срібний з Іркутська до Харкова і в квітні 1918 р. служив при губерніяльній командантурі. До Надвірної прибув щойно 1920 р.

Закінчивши правничі студії в 1921—1922 рр. і здобувши докторат прав, практикував в канцелярії свого брата д-ра Миколи Срібного в Надвірній і потім переїхав до Янова к. Львова. Відбувши судову практику, був найменований 1927 р. на суддю і працював у суді в Дрогобичі, згодом у Гродні, в Андрієві б. Кельці і під час Другої світової війни в Яслі.

Після кількох років перебування на еміграції в Австрії, Італії й Англії переїхав 1952 р. до ЗСА.

А. М.

РАДИСЛАВ ВАСИЛЬ СТАВНИЧИЙ

Довголітній офіціал Окружного Суду в Станиславові Радислав Василь Ставничий, батько ред. Івана Ставничого, був уродженцем Городенки. Народився 14 січня 1866 р. в родині дрібного ремісника. Рід Радислава Ставничого походив із Чинкова над Дністром б. Заліщик, де дід його Онуфрій і потім батько Теодор мали своє господарство.

Закінчивши народну школу в Городенці, не міг продовжувати науки в середніх та вищих школах і мусів уже з молодих років заробляти на свій прожиток, спершу приватними лекціями, потім як службовик.

Ставши в січні 1882 р. на службу в Повітовому Суді в Городенці, працював потім у Снятині, Скалаті і в Заліщиках. В 1888 р. перейшов на становище секретаря міського громадського уряду в м. Товстім (Тлустім) б. Заліщик на Поділлі і розгорнув там широку діяльність, здобуваючи прихильність широких кіл місцевого і довколишнього населення.

В листопаді 1889 р. одружився з Михайлиною Струтинською, народженою 1863 р. в Пробіжній, Гусятинського повіту, дочкою завідувача більшої ґрунтової посілості у Свидовій, Чортківського пов., Теодора Струтинського. З одержаної за дружиною землі і потім ще докуплених кільканадцять «шнурів» (моргів) поля заснував власне господарство і 1892 р. побудував дім та інші господарські будинки.

Щоб забезпечити матеріально родину, вирішив Радислав Ставничий продовжувати службу в суді. Відбувши практику в Повітовому Суді в Товстому і в Крайовому Суді у Львові і склавши вимагані іспити, покинув працю громадського секретаря в Товстому і перейшов 1902 р. на службу до Повітового Суду в Борщеві, звідки по одному році переїхав на працю до Окружного Суду в Станиславові, де з деякими перервами перебув до повної емеритури в липні 1928 р.

Втративши батьків і братів та сестер своїх і своєї дружини і п'ятеро дітей, зокрема важко пережив передчасну смерть свого сина Богдана Давида, народженого 21 липня 1898 р. і померлого 11 серпня 1915 р., що, мабуть, перший в Галицькій Україні зацікавився скавтінгом Бейдена Пауелла вже 1908 р. і відбував сам і з товаришами прогулянки в околиці Станиславова, як також смерть його дружини Михайлини 9 квітня 1924 р.

Живучи і працюючи у Станиславові, Радислав Василь Ставничий був членом-засновником і довголітнім членом виділу міщанського касинового товариства «Руська (потім Українська) Хата», яке до війни 1914 р. відіграло важливу роль в житті станиславівської української громади і також середньошкільної молоді. Був членом «Християнського Союзу Мужчин» при церкві оо. Редемптористів у Станиславові. З червня 1920 р. до квітня 1929 р. входив постійно в склад надзірної ради Українського Кооперативного Банку (перед тим Міщанська Каса).

Помер Радислав Василь Ставничий 20 жовтня 1933 р. на 68-ому році життя.

I. С.

О. ПРОФ. Д-Р ІВАН ФІГОЛЬ — ГРОМАДЯНИН І ПРОПОВІДНИК

До найсвітліших постатей українського духовенства в Західній Україні 1920-их і початку 1930-их рр. належав о. проф. д-р Іван Фіголь. Народжений 4 травня 1881 р. у селі Книгинині б. Станиславова, богословські студії відбув у Львові та Відні, де здобув докторат богословії. Після закінчення студій був катехитом гімназій в Коломиї (1905—1913), Станиславові (1913—1929) й у Львові (1929—1933). З 1929 р. був професором гомілетики в Духовній Семінарії пізніше в Богословській Академії у Львові. Організував Марійські Дружини молоді й жіноцтва, інтернати (бурси) для молоді. Був настоятелем і виховником бурс ім. Митрополита А. Шептицького та ім. кардинала С. Сембратовича у Львові. Належав до багатьох українських товариств, був членом чи й головою їхніх управ. В 1925 р. був обраний на члена Богословського Наукового Товариства у Львові. Його знамениті недільні проповіді для молоді («екзорти») появилися двома томами у Львові в 1928—1929 рр. і були перевидані 1970 р. Був співробітником наукового журналу «Богословія» і священничого журналу «Нива», вміщуючи в них

свої статті, огляди й рецензії. Помер 3 серпня 1933 р. у Львові і похований на Личаківському цвинтарі.

Зразковий український патріот, священник-громадянин, золотоустий проповідник, незрівняний виховник, опікун й оборонець молоді — залишив по собі вдячний спогад у всіх колишніх учнів, студентів-богословів і слухачів проповідей. Мав «золотий ключ» до серцець молоді і здобував їх своєю добротою, внутрішньою теплотою та щирим українським гумором. Був веселої, товариської вдачі, любив товариство, зокрема ж молоде. Його передчасна смерть викликала глибокий жаль у всіх, що його знали, шанували й любили за його золоте серце й повну посвяту службу для народу.

Іван Дурбак

ІВАН ЯСІНСЬКИЙ — НАЧАЛЬНИК ГРОМАДИ КНІГИНИНІВ

Довголітнім начальником громад: Кнігинин-місто, Кнігинин-Бельведер, Кнігинин-Гірка і Кнігинин-Колонія (Майзлі), тепер передмістя Станиславова був Іван Ясінський. Обраний мешканцями названих місцевостей одногосно на становище начальника громад, виконував свою службу аж до своєї смерті.

За його головування громади Кнігинин мали свою власну електричну в той час, як саме місто освічувалося газовими ліхтарнями, свою власну різню, гарбарні тощо. Під його наглядом вибудовано одноповерховий дім для громадського уряду із залєю нарад і приміщеннями для канцелярії та в'язниці. З другої сторони цього будинку приміщувалася пожежна сторожа, місцева поліція охорони та в'язнична сторожа.

Іван Ясінський був водночас старшим братом при церкві св. Покрови збудованої за його років у візантійському стилі з каменя й цегли. Він завідував парохіяльним цвинтарем, на якому стояла дерев'яна церковця в гуцульському стилі. Похований пок. Іван Ясінський у родинному гробівці на місці головного вівтаря тієї ж церкви, яка була подарована громаді Угринів, церква якої згоріла внаслідок воєнних дій під час Першої світової війни.

Іван Ясінський — начальник громади Кнігинин (Фото з 1911 р., власність сина Дмитра)

Р. М.

ІЗ СТАНИСЛАВІВСЬКИХ РОЗСИПОК

Якщо наша книга має бути дзеркалом минулих днів на нашій вужчій батьківщині, то не треба забувати і про так зване «криве зеркало», — анекдоти, жарти й історійки, що на свій лад характеризують людей і події.

*

Денис Січинський під Руданського. — Гордість Станиславівської Землі, композитор Денис Січинський був убогий і безгрішний, як церковна миша.

Однієї зими стоптав свої черевики до такої міри, що залишав на снігу сліди босих ніг . . .

— Пане Січинський! — кликали люди — швець за вами питає . . . Ось сліди пальців ваших ніг . . .

Тоді композитор давав відповідь, яка в співомовці Руданського звучала б:

«Не мої сліди це, каже,
Присягаю на чім світ:
Мої ноги у чоботях,
А слід босих — без чобіт».

*

Слова свої на-«ус» кінчають . . . — Так невмирущий Іван Котляревський схарактеризував у своїй «Енеїді» мову латинців-римлян. І, мабуть, на цьому правилі будував свою латинську граматику учень Б., з кляси «першої-б» року Божого 1921. Коли проф. Гнат Павлюх запитав його, як латинському поле — той випалив: «Полянус!»

Сальва реготу цілої кляси не вивела з рівноваги педагога. Він і собі застосував граматичну рецепту Котляревського, кажучи:

— Славно, сину! З такою латиною швидко вернешся у свій селянтус, візьмеш у руки гралянтус, накидаєш гноянтус на возантус, та й повезеш на полянтус . . .

*

Мовне непорозуміння. — Проф. Юліан Чайківський, хоч україніст, любив уживати в діялогу чемностевої форми звертання у «третій особі».

— Учень є свинтух! — присудив раз із пересердя одному з іспитованих. — Як, прошу? . . .

— Учень є свинтух — нерадо повторив той.

— Ні прошу сказати: «Я свинтух».

— . . . (мовчанка).

— Прощу сказати: «Я свинтух» . . .

— . . . (мовчанка).

— Чому учень не каже: «Я свинтух»? . . .

— Бо . . . я . . . я не можу висловлюватися так погано про свого професора.

*

Два стилі. — Всередині 30-их рр. Український Спортовий Клуб «Сян» у Перемишлі мав визначені футбольні змагання на Зелені Свята — саме в час, коли вся довколишня Україна йшла походом на могили українських вояків, на Пикулицький цвинтар.

Треба було якось вшанувати пам'ять поляглих — але як?.. Капітан «Сяну» домовився зі своїми підкомандними, що тут без хитрощів не піде: перед змаганнями об'явлено судді (полякові), що... помер один їхній член, для якого треба влаштувати однохвилинну мовчанку.

В час, коли похід на Пикулицький цвинтар рушив, капітан «Сяну» дав судді знак і той перервав гру. Все завмерло в безруху, військовики, між ними і присутній генерал Борута-Стаховіч, салютували. Але серед польських військовиків миттю виникла підозра, почалося шумування, генерал, а за ним його підкомандні розгубилися. Почалися голосні демонстрації і далі й формальне слідство. Чеський щоденник «А-зет» потім писав: «Генерал Борута не вояк і не християнин...»

Як же інакше виглядала українська сторінка подібної медалі?!

Коли 1933 р. Українське Спортове Товариство «Пролом»-Станиславів приїхало до Коломиї на пунктові футбольні змагання проти тамошнього польського 49 полку піхоти, до гостей прийшли представники господарів і сумно заявили:

— Панове! Майте від нас без боротьби два пункти й перемогу. Саме в час, як мали б початися наші змагання, ми мусимо йти на похорон. Помер один наш полковник...

І сказали їм українці з «Пролому»:

— Панове! Ми так пунктів і перемог не здобуємо. Ми християни. Йдіть і спокійно хойайте свого полковника — ми почекаємо на вас...

І зраділи поляки й відійшли так, наче б на весілля, а не на похорон, йшли. Але, як вернулися, українці шмагнули їх 3:1 і привернули їм належний похоронний настрій.

*

Несвідомість мас і свідомість проводу. — Інж. Володимир Дутка, один із батьків станиславівської громади, був відомий як спортовий «експерт».

Як засновано «Пролом», інж. В. Дутка звернувся до громади зі словами: «Та дайте дітям десятку, хай куплять собі м'ячі і бавляться!»

Після одних із перших змагань футболістів УСТ «Пролом», інженер зустрів змагуна Мокловича і спитав: — Ну, як пішли змагання?

— Погано, пане інженере, ми програли — відповів той.

— Програли... А скільки змагунів ви мали?

— Одинадцять.

— А суперник скільки мав?

— Також одинадцять — здивовано відповів Моклович.

Інж. Дутка безсило опустив руки:

— Та сама трагедія, що нам програу у Визвольних змаганнях принесла — несвідомість мас!..

Коли Моклович з непорозуміння знизав плечима, інж. Дутка сказав:

— Вам ще неясно, молода людино? Та нас же двічі, майже тричі більше, ніж поляків. Якби проти одинадцяти поляків виступили були двадцять і два чи тридцять і три наші змагуни — «Пролом» напевно переміг би...

*

Штани — чи перемога? — В «австрійських перегонах» наколесників по біжні, довкола грища, під час Сокільського свята, в Станиславові (вересень 1936 р.), змагунові Онуфрієві Грицюкові з Ямниці, від напруги увірвавсь очкур у штанцях. А що цей змагун був одним із кандидатів у переможці — то в руках мав він утримати керівництво ровера, штани і перемогу. Як на дві руки робота була непосильна — дві руки мали доволі діла, щоб удержати на закрутах біжні ровер, та не допустити до упадку й покалічення їздця. Грицюк мусів випустити з рук одне з двох: штани — або перемогу.

Він випустив перемогу, задержавши в руках штани. І за це публіка «святкувала» його бrawами, як морального переможця. Бо так виграли всі свідки змагань. У протилежному випадку вони дістали б були видовище, якого «пером не описати — словом не розказати».

*

Що таке недуга? — Популярний актор Іван Рубчак під час одного театрального виступу занедужав. Його зараз забрали до свого дому дочка — Слава з Рубчаків і зять — проф. Ярослав Барничі. Постанова гостинних господарів звучала: дати театральному Перебенді довші вакації — щоб він належно відпочав по невігодах мандрівного театрального життя.

На другий день уранці господарі сподівалися застати свого гостя в щасливому настрої вдовілля й дозвілля. Яке ж було їхнє здивування коли «Рубцьо» був не свій, неспокійно крутився-вертівся, а вкінці заявив:

— Діти, я дуже дякую вам за гостинність, але... я вже зовсім здоров і можу вертатися до свого театру...

Даремні були вговорювання, даремні прохання. Господарі нарешті зрозуміли, що для старого возлюбленика музи Мельпомени недуга загрожує тільки від розлуки зі сценою. Те, що трапилося, було тільки фізичною недиспозицією одного-двох днів.

*

Про Рим і Крим. — Наколесницький чемпіон Покуття середини 1930-их років, Степан Зубаль, мало що не згинув через непорозуміння під час німецької окупації. Одного вечора Стефко, як звичайно, слухав заборонену (під карою смерті) польську радіопередачу з Лондону — як за вікном раптом загули мотори мотоциклів і заверещали «зафафлюхтували» німецькі голоси.

— Пропав я навіки! — шибнула думка в нещасного слухача. — Мене викрили, тепер ідуть розстріляти... Ось уже чоботища по сходах гупотять. Треба зникати!..

В одну мить вихилився крізь вікно, з'їхав по ринві вниз і шубовснув у гущавину саду-городу. Але слідом за ним понеслася з автоматів серія пострілів, за нею друга, третя...

Потім німці на мотоциклях відгрімилі, а тишу прорізав голос Степанової дружини Марійки, яка його звала-кликала. Коли утікач з недовір'я мовчав, голос Марійки перейшов у голосіння. Таке, як оплакують покійника. Щойно тоді «покійник» обережно підвівся і повернувся до дружини.

Від неї дізнався, що ніхто його з підслухуванням лондонського радіо не викрив — ніхто не йшов його розстріляти. Поліцаї тільки кричали, щоб закрити щілину у вікні, крізь яку пробивалося світло, (в час війни обов'язувало повне затемнення). Коли ж Степан зашарудів кущами в городі, німці злякалися, що упісти викрадають їхні мотоцикли і почали стрілянину.

*

*

Типи. — Наймаркантнішим українським типом Станиславова між двома всесвітніми війнами був Володимир Бурчицький, зі своєю півкалікою — дочкою. Освічена людина — радник суду — Бурчицький з часом став маніяком аж у двох напрямках: йому здавалося, що в нього хочуть викрасти його «винаходи», ще й при нагоді, вбити його, щоб «сховати кінці справи в воду» . . . Свою хату на курячій лапці, при вул. Колійовій, обложив був Бурчицький оливом, щоб вороги рентгеном не просвітили її, а з нею його «винаходів». Щоранку на візочку, яким в Америці хлопці розвозять газети, віз дочку до парку Ромашкана, «до паю» — бо всюди інде затроєна вода (чи занечиснена). Зарослий, зодягнений на-чорно, з твердим на голові «габігом», старий дивак, разом з дочкою робили враження героїв із казки про сімох карликів, чи фігур маріонеткового театру. Факт, що син Бурчицького опатентував потім два винаходи — фосфоризуюче «вічне світло» й автоматичне гашення вогню в комині — відкриває питання, чи і в якій мірі обидва ці винаходи були ділом батька. А одна засада старого Бурчицького лишилася актуальною і для майбутніх поколінь. Коли його питали, чому він так ретельно щодня дочку до парку возить, він казав: — Тільки рослина і деревина цього не потребують, бо вони цілий час свіжим повітрям і сонцем утішаються. Але людину і навіть худобину треба тягнути на двір, бо без повітря, сонця й руху немає життя.

Осип

СТАНИСЛАВІВЩИНА

БОДНАРІВ

Село Боднарів розташоване над річкою Луквою, залізнична станція на шляху Станиславів — Львів. Тепер належить до Калуського району. В 1941 р. нараховувало яких 2 000 осіб, в тому числі до 1720 українців. Осередок дрібної шляхти. В 1935—1936 рр. внаслідок розгорненої поляками акції яких 100 осіб з-поміж шляхти перейшло до римо-католицької церкви. В селі відбувалася внутрішня боротьба між українськими селянами, з одного боку, і шляхтою та поселеними тут польськими колоністами, з другого.

Вперше згадується Боднарів у старих актах з 1442 року.

В селі Боднарів була одна дерев'яна церква: від 1918—1939 завідував парохією о. Степан Яськевич, від 1939 до 1944 р. був парохом о. Юліян Кочержук. В селі був теж лат. костьол, хоч поляків було всього 8 родин. В 1923 р. село нараховувало 1836 греко-католиків і три родини жидів. Через село текла річка Луква, по обох її боках були найкращі поля, які тягнулися від села Мислів до села Бринь.

Національна свідомість селян була велика: було багато прихильників ОУН. В селі існували товариства: «Просвіта», «Рідна Школа», «Союз Українок», «Луг», також дружина копаного м'яча. Була читальня і молочарська кооператива. Село дало чотирьох інтелігентів: двох учителів, одного кооператора і одного громадського працівника. З приходом німців був спершу самостійний, громадський уряд із виборним війтом, опісля став Боднарів осідком волосної управи зі 7-ми громадами. Волосним старшиною був мешканець Станиславова, кол. секретар спортивного Т-ва «Пролом» в Станиславові, Дмитро Прідун.

В серпні 1915 р. почала в Боднарові організуватися духова оркестра під керівництвом УСС-а Юліяна Рабія. В його споминах згадано, що 28 серпня 1915 р. був оголошений кошовий наказ, яким сотн. Гірняк приділив усіх зголошених музикантів до нової, окремої частини, яка творилася в Коші УСС, тобто до духової оркестри УСС. Сотн. Гірняк призначив тоді для потреб оркестри дім читальні «Просвіта», який стояв при дорозі до Станиславова. (Див. «Духова оркестра УСС», «Америка» ч. 146—155 за 1964 р.).

Мих. Островерха ось як описує свої відвідини Боднарова: «Якось ранньою весною, коли все небо було сповнене гамором жайворонків, я прибув поїздом до Боднарова, до читальні. Це була неділя зараз із полудня. Сходячи шляхом до села, думками я вернувся до вчасної весни 1915 р. У Боднарові стояв тоді Кіш УСС. Уся канцелярія Коша містилася у гарному, мурованому «Народному Домі». При вході до цього будинку були вивішені блакитні зі жовтими написами таблички: «Управа канцелярії Коша УСС», «Евіденційна канцелярія». В дальшому описує М. О. побір новобранців до УСС. (Див.: М. Островерха: «Грозна калини», «В українських Січових Стрільців», Нью-Йорк, 1962, стор. 27.).

Іван Ліщинський

ВОВЧИНЕЦЬ

Положене на північний схід від Станиславова це безпосередньо підміське село ймовірно взяло свою назву від великої кількості вовків, що колись виводилися в цій околиці.

Як і всі безпосередньо-підміські села Вовчинець — типowo амфібійне село, що жило й мабуть тепер далі живе частинно сільським, а частинно міським життям.

На село наступає місто. Цей наступ в другій половині двадцятих років прийняв форму генерального наступу: праве крило Станиславова — Софіївка, від сторони Касп(е)рівки, на схід від Вовчинецької вулиці й «цісарської дороги», підсунулося на кількасот метрів до лівої передньої сторожі Вовчинця-Курисівки. По протилежній стороні названої вулиці й дороги, від сторони вулиці Новий Світ, станиславівська колонія — «Канада» наступає на частину Вовчинця — Занетечу.

Згадана цісарська дорога у простій лінії вела до поміщицького двора, жида д-ра Карла Гальперна, що розсівся був на цьому стратегічному місці, маючи перед собою свої скомасовані вовчинецькі ґрунти, праворуч за цвинтарем — свою фабрику горівки, а на горі за собою свій ліс. «Гулівер», що його на своїх спрацьованих спинах мусіли двигати дві з половиною тисячі автохтонних малоземельних ліліпутів («Словник географічни...» Броніслава Хлебовського, з 1893-го р., подає, що 1890-го року поміщицьке орне поле дорівнювало 417 моргам, а рілля всіх вовчинецьких мешканців разом узятя — 894 моргам; панські пасовиська 174 морги, селянські — 66, панський ліс 371, «людські» ліси — всього три морги...).

В таких умовинах стиснені на вузьких фінтliках поля незаможні мешканці Вовчинця мали до вибору: праця в дідича, на ріллі — за «арнарію», (мабуть перекручене німецьке «Jahrnahrung» — річне прохарчування, що складалося з кільканадцяти мішків збіжжя, картоплі і скупої грошової доплати), чи на «пайку» (обробляти панське поле, віддаючи велику більшість збору дідичеві, самому вдоволяючися меншою), в цегельні Равха, в панській гуральні, або шукати заробітку в поблиському місті. Мала частина віддаленої Заріки працювала в гіпсарні, що притулилася до вовчинецької гори (146 м), а ще менша заробляла на прожиток риболовством, плетенням кошиків, чи вибором віників. Тільки малий процент становили господарі, які могли жити виключно з праці на власній ріллі.

З двох річок, що обмивають Вовчинець — Солотвинська й Надвірнянська Бистриці — частіше друга повнила свою функцію. Обмивала так ґрунтовно, що продовж одної генерації з селянських піль і пасовиськ залишилися тільки поруйновані повенями, встелені нанесеним камінням неужитки. Це живий акт обвинувачення супроти влади окупаційної (австрійської, потім польської), яка не подбала за регуляцію річок. На сході села ролю природного регулятора взяла на себе вовчинецька гора, яка здержавши розгін Надвірнянської Бистриці і злучивши її з Вороною, що відмежовує Покуття від Поділля, зводить їх разом із Солотвинською Бистрицею поблизу гори — Стінки й об'єднані води всіх трьох посестер шле на повнення Дністрові.

Неврегульованому гулянню водної стихії відповідало неврегульоване господарювання часом. В погоду й негоду з кожної хати, з літриною-двома молока, чи з кошиком овочів-ярини, до міста мандрували жінки — замість того, щоб свої прибутки здати в один збірний кооперативний пункт, а самим

зайнятися іншими справами. Навіть, як уже діяла кооператива, вона утворювалася тільки з фізичною крамницею; кооперативне щадження енергій і часу ще довго було невідоме.

За польської влади Вовчинець нараховував до 400 номерів (хат), отже, належав до більших сіл.

Згаданий «Словник Географічний» Б. Хлебовського подає, що 1890-го року в селі було 1 353 українців, 240 поляків, 168 жидів і 93 німців. Ред. Іван Ставничий у своїх, спертих на польському статистичному матеріалі записках 1941-го року, під гаслом: «Вовчинець у 1941-му році» — подає такі цифри: 3 500 жителів, із того 2 000 українців, 50—60 жидів, решта римокатолики... Сильний приріст населення, бо 1921-го р. було 1 780 осіб, а 1931-го р. — 3 000. Приплив людей на Софіївку, яка є передмістям Станиславова. Розрізнити: скільки населення у самому Вовчинці — а скільки на Софіївці?..» Пере-

вірка з достовірних джерел виявила: в самому Вовчинці було до 2 000 українців. Польське населення походило з Софіївки, яка стояла на вовчинецькому ґрунті і — поза метричальними записами та похоронами — не мала до Вовчинця ніякого відношення. Насправді поляків Софіївки було яких 1000 душ. Це число могло зрости, за большевицької й німецької окупації просто тому, що багато поляків, втративши свої дохідні становища в середмісті, воліли переселитися на затишніші передмістя і тут перебути неспокойні военні часи. Багато місцевих римокатоликів були ревними українцями. Деякі з них раз-двічі в рік, із привички, йшли на «пастирку» до костюбола й на тому їхнє римокатолицтво кінчалося. Польських душоховатів брали на глум. Серед таких римокатоликів були віддані працівники читальні «Просвіта» й української кооперативи. Польська різдвяна «шопка», що в Курисівці пережила навіть часи української влади, править тільки за такий самий парадокс, як і те, що український «вертеп» випер цю «шопку» саме за польської влади. Справа в тому, що в першому випадку не було, а в другому випадку був підручник «Вертепу» (видання І. Тиктора).

Етично-моральний і культурно-освітній рівень села в різні епохи вдержували місцеві парохі: о. Григорій Селянський (дід поетки Віри Вовк), про якого вона каже: Мій дід-священик і поет!... , о. Іван Порайко, о. д-р Василь Бабин і о. Євген Гісовський, та вчителі: Іван Рудакевич (що з сином пішли «за Україною» й не вернулися), його дружина (римокатоличка, проте завзята українка) Емілія, Анна Карпівна, Іванна Гісовська, Дяків-батько, Дяків-син і інші. Чужі вчителі або були нешкідливо-непричасні (як місцева полька Яніна Патека), або таки активно-шкідливі, (як поляки подружжя Волинські, чи Афтамінський). За порядок у селі дбали вїйти: Василь Веретка, Дмитро Ушко і Василь Куліній.

Із зб. І. Ставничого

*Пам'ятник Тарасові Шевченкові
у Вовчинці*

(Фото Ф. Величка; із листівки, виданої
Комітетом будови пам'ятника 1913 р.)

В умовах браку фахових сил після Визвольних Змагань, за працю в сценічно-мистецькому секторі бралися свідоміші автохтони, як Василь Масник (потім емігрував за океан) і Пилип Галушак, чи місцеві учні середніх станіславівських шкіл. Крім Шевченкових роковин Вовчинець бачив такі п'єси, як «Пошились в дурчі», «Наталка Полтавка», «Розумний дурень», «Шумі Маріца», «Невольник» і ін. З двома виставами («Сватангя на Гончарівці» й «Ой не ходи Грицю») двічі гостював у селі сильний драматичний гурток сусідньої Колодівки, під проводом братів Шепаровичів.

Полярним світлом серед темряви післявоєнного розгублення тих часів треба рахувати лекції-проби в ті часи в Станіславівщині режисера Орла-Степняка. В середині 20-их років сенсацією Вовчинця була власна дута оркестра, що декілька літ звеселяла село своїми колядами під вікнами хат.

Спроба вилому в національній дисципліні була зліквідована в зародку: місцевого талановитого, але не твердого в хребті селянина Новогородського, що пропагував пропольську «шістку» перед виборами, влітку 1928-го року знайдено на шляху мертвим . . .

Благородний вплив поблизького міста (його театр) та посилені праця станіславівських студентів, які в 30-их роках виступали з доповідями на різні актуальні теми, дали добре жниво: в селі засновано кооперативу, повсцухали п'ятики і біятики. Колишні завадіяки перейшли з корчми на спортовий майдан і грали в футбол у своєму клубі «Каменярі» (стежку в горох протоптав уродженець Вовчинця, Осип Новицький, своєю грою в «Україні»-Львів, «Пролом»-Станіславів, «Сян»-Перемишль, а далі тренерською і журналістичною працею в спорті).

В «Сільському Господарі», під проводом Антона Світного, вчилися раціонального господарювання чоловіки, а в «Союзі Українок», де душею була Маланка Галушак і замужна з Колодівки Малярук, своєї частини господарювання вчилися жінки. За приводом просвітно-громадських робітників, як Василь Витвицький, ішла жвава праця в кооперативі, в читальні, де хор вів відданий справі рідного села (хоч син римокатолика) Михайло Григоращ, на спортовому майдані . . . Коли, 1937-го р., поміщицький двір з маєтком винайняв свідомий українець Роман Лаврук і зникли зненавиджені двірські «жондци» (як п'явка Лілієнфельд) — здавалося, що Тарас Шевченко зі свого пам'ятника, посередині села, благословляє цих людей словами: « . . . Сам Бог витає над селом . . . »

Але воєнна хуртовина — замість скинути рештки соціальної неволі з селян і національну неволю з країни — принесла протилежне: підсоветський колхоз і німецький «лігеншафт», що прийшов на зміну колхозові,

Із зб. О. Гайського
о. Євген Гісовський,
парох Вовчинця в 1930-их рр.

Вулиця в селі Вовчинець (Фото з початку 20-ого ст.)

затягнули на шиї вовчинецьких людей панцизняні ярма майже так, як було в понурі часи до 1848-го року . . .

Характеристичним бумерангом (вигнута в виді серпа палиця з окремого дерева, що кинута, вертається до кидача) скінчилося володіння родини дідича Гальперна, що помер 1930-го р.: найстарший син-гульвіса розбазарював масток, а двоє наймолодших — син Артур і дочка — пішли в комуністи й вимагали від батька, щоб віддав землю природним власникам-селянам. Але магічний бумеранг, у цьому випадку, зупинився на півдорозі: поміщик мусів віддавати загарбану від селян землю, але до рук селян вона не потрапила. А молоді ідеалісти — Гальперни ледве чи не зазнали долі таких ідеалістів, яких ліквідовано як . . . ухильників-троцькістів.

Із знатніших українців у Вовчинці свого часу жив композитор Денис Січинський. Може ряди визначних мешканців Вовчинця збагатять молоді люди. Може буде ним надійний кінооператор Мокляк — може інші . . . (В трагічний спосіб здобув славу молодий ідеаліст Бойко, якого німецькі нацисти розстріляли під божницею в Станиславові після вистави ославленої «кривавої Шаріки» в театрі 1943).

Нині Вовчинець, як кажуть, має автобусову комунікацію з містом, має електрику (чи газ) . . . Але напевно все це віддав би за ціну соціальної й національної волі. А вона покищо забарилася . . .

Ю. Гуцулів

Назва і територія

Кнігинин-Колонія — це південно-східня частина міста Станиславова, яка творила окрему громаду (гміну) з війтом і радними, що їх вибирали на основі виборчої системи для громад.

Цю дільницю називано популярно «Майзлі». Щодо цієї назви існують дві гіпотези: 1) В початках заселювання тієї дільниці виробляли тут майзлі, тобто долота для рубання заліза. 2) Робітники, що зайняті були при закладанні залізничного шляху та будові залізничних варстатів, масово грали в карти «фербля», в якій то грі часто повторяється слово «майзель». Ця остання гіпотеза виглядає більш правдоподібна. Приймаючи її, назва «майзлі» мала б характер згірдлиий. Урядово ніколи і ніде цієї назви не вживали.

Майзлі від міста були відділені рогачками. Рогачок було дві: Перша була на дорозі Франца Йосифа, недалеко євангелицького костела; друга на збігу вулиць Кілінського—Романовського.

За переїзд рогачками, чи переведення домашніх тварин, як корови, коні, свині оплачувано мито, що його брало місто (магістрат). Було і так, що магістрат виорендовував рогачки, тоді мито брали орендарі.

Від сходу границя проходила потоком Рутка. За Руткою, терен на північ від шляху Франц Йосифа, належав до села Угорники, а на південь від шляху до села Микитинці. Північна границя, що відділювала Майзлі від Кнігинина-Гірки, пробігала полями, по прямій лінії приблизно від залізничної станції на схід. — На південь Майзлі межували з Хриплином та Опришівцями.

Населення

В початках Кнігинин Колонію заселювали німці колоністи. Тому часто цю дільницю називано Німецькою колонією. Під час будови залізничного шляху та станцій, почали напливати робітники головно української та частинно польської національностей. Велика частина їх поселилася на постійно. До цього спонукувало робітників повсякчасне зайняття при залізниці.

Терен Кнігинина Колонії (Майзлів) спершу заселили німці колоністи євангелицького (лютеранського) віровизнання. Під умілим проводом свого пароха, пізніше єпископа Цеклера (Zekler) були зразково zorganizовані. Мали власний костел, народну школу, опісля гімназію, сиротинець, велике господарство та власну фабрику рільничих машин «Віс» (Vis). При залізниці німці займали найкращі становища, а ті, що залишилися при ріллі вели гарні, більші господарства. Пам'ятаю господарства Цеклера (парохії), Верта, Вірша та Дрехслера.

Українці займали при залізниці нижчі та найнижчі становища, менше платні. Деякі з них помагали собі прихатнім господарством, тримаючи одну корову, свині та дріб для прожитку власної родини.

Поляки жили подібно, як українці, з тим, що скоріше і численніше доби- валися кращих місць праці.

Із збільшенням населення прибували сюди жиди, находячи добрий терен для ведення своїх купецьких та ремісничих інтересів.

Назагал все населення Кнігинина-Колонії було релігійне. В неділі і

свята з усіх сторін спішили мешканці у святочних одягах, часто з молитовниками в руках до своїх святинь. Шкільна молодь вчащала на Богослуження організовано, під проводом своїх учителів. Українці слухали Богослужень, вінчалися, христили своїх дітей у греко-католицькій Катедрі у місті, а поляки в парохіяльнім костьолі, або в римо-кат. костьолах, Єзуїтському, св. Марії, чи вірменському. Євангелики (німці) мали свій власний костьол біля міського цвинтаря при вулиці Франца Йосифа. Жиди мали дві менші синагоги та кілька домів молитви. При синагозі при вулиці Франца Йосифа був великий жидівський цвинтар (окопище) обведений високим муром із цегли.

Християн до 1910 р. ховали на міському цвинтарі, а від того часу на власному, що находився при вул. Опришовецькій. Того ж самого року розпочато будову рим-кат. костьола на Майзлях, який викінчено в часі першої світової війни і він став парохіяльним костьолом для поляків, мешканців Книгинина-Колонії.

Біля 1935 р. поблизу цього костьола побудували отці Василяни гарну церкву та монастир і заснували окрему парохію для греко-католиків у Книгинині-Колонії.

Вулиці, будинки

Книгинин-Колонію перетинав головний гостинець, який називано вулицею Франца Йосифа, Цісарським гостинцем або Тисьменицькою дорогою. Наверхня гостинця була з твердого, товченого, попелястого кольору каміння. Постійно по одній стороні дороги, в певній віддалі від себе видніли купи різної величини каміння, або призми товченого, готового до вжитку камінного матеріялу, який майже щороку розкидувано на дорогу та втоптувано паровим валом в наверхню. Все ж таки, під час сльоти та весняних розтопів годі було перейти впоперек дороги. З пилу, що витворювався з каміння внаслідок тертя коліс об дорогу поставало густе болото, популярно прозване «сметаною». Те болото робітники великими коцюбами згортали на боки дороги. З часом воно висихало і твердло, а дехто з мешканців Майзлів забирав собі його, як добрий навіз для грядок. Найгірше було в місці, де шosa скручувала на залізний міст. Від моста по похилій дорозі, все болото спливало вниз. Ця дорога була упривілейована, бо з однієї, тобто з північної сторони мала хідник (тротуар), викладений кам'яними, квадратними плитами. Попри хідник, від сторони дороги, сторчали на дерев'яних стовпах ліхтарні-лямпи. Були це звичайні нафтові лампи зі «шкелками», які щодня наповняв та засвічував громадський робітник, званий лямпістом. Щойно на кілька літ перед Першою світовою війною, заінстальовано декілька модерних нафтово-газових ламп, на високих стовпах. Електричне освітлення почали впроваджувати аж по війні в 1925—26 рр.

Від головної дороги, тобто від вулиці Франца Йосифа, від сторони міста в північному напрямку, починалися бічні вулиці: Зінгера, до якої дотикав із заходу південний кінець лука вулиці Домбровського; Дерфлера, Середня, Колійова, а за залізничним мостом Банкова, далі за вулицею, що її назви не пам'ятаю, Дрехслера пізніше Пірамовича, і Костельна. В південному напрямку ішли вулиці: Опришовецька, Вірта, що вела до гміни і школи, і ще одна, що вела попри насип до залізничного моста на тодішню вантажну рампу. За мостом ішли Хриплинська і Замкнена (коротка сліпа вуличка). Названі вулиці перерізували в глибині менші вулички, творячи на пляні правильні чи менше правильні геометричні фігури.

Всі вулиці, крім шоси Франца Йосифа, були утримувані громадою, тож їх стан був жалюгідний, головню в дощовий час. Їх наверхня була із круглого річкового каміння та дрібного шугру з піском.

В першій декаді цього століття у Книгинині-Колонії був тільки один довший хідник із кам'яних плит, що йшов північною стороною шоси і доходив тільки до залізничного шляху. Також частинно, на довжині яких 100 метрів, хідники були при початках вул. Колійової та Вірта. Щойно пізніше почали закладати хідники з кам'яних піскових плит на вул. Дрехслера та Опришовецькій. Після війни було вже більше хідників у Майзлях. Вулиця Банкова, названа так від магазинів Гіпотечного Банку, шла безпосередньо попри залізничу дерев'яну огорожу, що вела аж на Гірку до вулиці Начальної (Вівчинецької). Не знаю, чому незаселений простір поміж Книгинин-Колонією і Гіркою названо «Баяхами».

Школа

До Першої світової війни на Колонії існувала тільки одна школа, тобто 6-клясова народна школа ім. Станіслава Костка, в якій навчали по польському, тільки, почавши від 2 кляси вчили української мови, як предмету. В 1903 р., коли я почав вчати до школи, директором школи був українець Вінкентій Онисимів, а гр.-кат. катехитом о. Євген Гісовський. Вони обидва біля 1905—6 р. перейшли до Коломиї. З українців там вчив Іван Мурин, а від 1908 р. ще Йосиф Струтинський. Перед війною прибув ще Дебенко (?). З поляків вчили: Альмерівна, Маріян Висоцький, Гаргезаймерівна, Казимир Гайковський, Добровольська, Кастановичівна, Карась, Кароль Качковський, Зигмунт Молісак, Елеонора Навроцька, Зофія Пісарська і Шульманівна (жидівка). По відході дир. Онисимова, заступником директора був Маріян Висоцький до р. 1908, коли на сталого директора прийшов із Тисьмениці Ян Моняк. Такий учительський склад був приблизно до 1915 року. В школі панував польський дух. Поза наукою влаштовувано шкільні вистави, поранки, в яких активну участь брала також українська дівчора.

В дні 3-го мая вся школа брала участь в поході та парадах.

Українські діти в школі говорили між собою по-польському, тільки на годинах релігії по-українському.

Шкільний будинок був мурований з цегли та мав 4 просторі кляси, шкільну канцелярію, мешкання для директора школи і приміщення на громадську (гмінну) канцелярію.

Тому, що було надто багато школярів, громада наймала цілий будинок у Рубінштайна та дві кімнати у Фоґля (фабриканта питного меду і содової води). Всі кляси були переповнені, нараховували 40—50 дітей. Часто учні не мали місця в лавках, мусіли сидіти на ступенях, біля учителя. Умови науки були несприятливі. Переповнення в клясах, брак відповідних підручників утруднювали працю. Щойно в шк. р. 1908—9 появилися в школі образи для науки природи, анатомії людини, глобус, карта Австро-угорської монархії, Галичини, плянігльоби, гіпсові моделі для рисунків, консервовані комахи в коробках із скляними стінками та дротяні контури геометричних фігур і також геометричні брили (моделі).

Гігієнічні умови, головню на філії у Рубінштайна були просто жахливі. Туалети були залиті нечистю так, що до середини не було приступу.

Шкільним інспектором був у той же час поляк Костецький, а приблизно 1906 р. це місце зайняв українець о. Василь Навроцький, який на цім пості залишився до Першої світової війни.

Чимало молоді з Кнігинина-Колонії вчацало до середніх шкіл, тобто гімназій, реальної школи та вчительського семінаря в Станиславові. На це складалися такі причини:

а) Бажання батьків дати своїм дітям добру освіту та підтягнути їх на кращі становища, як самі займали.

б) Легша можливість користати зі шкіл без великих коштів.

в) Здібність і амбіція молоді.

г) Погорджування ремісничим і купецьким станами.

Мало молоді вчилоса ремесла, а ще менше ішло в купецтво. Тільки одиниці вчацали до промислової школи, а до торговельної школи, яку за-снував проф. Голендер, ніхто мабуть із тутешньої молоді не користав.

До середніх шкіл вчацало із Майзлів крім українців найбільше поляків. Були між учнями тих шкіл також жида.

Промисел і торгівля

У Кнігинині-Колонії вже до Першої світової війни існував всякий фабричний промисел. Найбільшим промисловим об'єктом були дві рафінерії нафти; одна фірми Габер, друга фірми Гріфель. Вони містилися при вулиці Хриплинській, поблизу залізничої дороги, від якої вели окремі тори до кожної фабрики. Бориславська та битківська нафтова ропа надходила в цистернах довгими поїздами до рафінерії, де її переробляли на бензину, нафту, парафіну і т. п.

В сусідстві з рафінеріями була фабрика лікерів ф-ми Адельсберг. Тут на більшу скалю виробляли різні лікери, а фінансові органи з податкового уряду стало пильнували, щоб не було якихось податкових зловживань.

На терені Кнігинина-Колонії були дві цегельні; одна біля вулиці Опришовецької, друга коло залізничного шляху. Не знаю, чи обидві належали до одної фірми, чи були це окремі підприємства. По Першій світовій війні їх не стало. На місці першої постала гончарня, де виробляли горшки та різну кухонну посуду.

На відтинку вулиці Франца Йосифа, поблизу залізничного шляху зі східної сторони, працювала фабрика патичків до сірників називана «патичкарнею». Голосний гудок сповіщав завжди про початок, обідню пору та закінчення праці. Тут виготовлювано патички для фабрики фосфорових сірників (званих простими), що містилася в окремому власному будинку при шосі за Бистрицею, по стороні Микитинець.

Німецька фабрика рільничих машин та дрібного сільсько-господарського знаряддя марки «Віс» засобляла своїми виробами всю околицю.

До сезонних фабрик належала олійня, яка містилася в сутеринах кам'яниці на розі вул. Франца Йосифа та Вірта. Перед великим постом та під час нього, примітивним способом «бито» олію, головно з насіння конопель (сім'я), менше зі соняшника чи льону. Хто фірмував фабрику, не знаю.

Поза Кнігинином-Колонією між Руткою і Бистрицею находився фабричний об'єкт, де спочатку містилася велика м'ясарня, опісля фабрика кахляних печей, а вкінці (1920 р.) перейшла на власність Михайла Чужновського, який на тому місці заснував пекарню «Люксус».

Дещо далі, за Бистрицею була фабрика, в якій примітивним способом виготовляли гонти для цілої околиці.

Поблизу залізничного шляху за цегельнею був паровий тартак та одночасно склад будівельного матеріалу та опалу, що його власником був Собенль.

При вулиці Франца Йосифа побіч млина Зайбольда була фабрика питного меду та содової води Фогеля.

Розвивався також кустарний промисел: виробництво товарів в невеликих робітнях, часто не більш як в одній-двох кімнатах із одним чи кількома робітниками, обраховане для потреб найближчого оточення продуцента. В першу чергу сюди належить промисел зв'язаний з прохарчуванням населення, як городництво, м'ясарство, шевство, кравецтво і т. п.

Городництвом на більшу скалю займалися болгари, які вели зразкові огороди на найманих полях, при вулиці Хриплинській за рафінеріями нафти. Вони вирощували дорідну, всякого рода ярину. Їм треба завдячувати введення та поширення серед мешканців помідорів, що їх до того часу багато людей не знали.

Убоєм свиней та виробом вудженини і рівночасно їх продажем займалися переважно чоловіки, хоч не обходилося без жінки, яка самостійно вела цю ділянку. Перед Першою світовою війною м'ясарництвом займалися: Слапа, Мрочко, Скоморовська, Кубік і Циганюк. Убій свиней відбувався у власних робітнях. Убій рогатої худоби відбувався в приватній різні, веденій жидами, що мали свої «ятки», тобто вируб м'яса.

Українців ремісників з часу до Першої світової війни треба згадати: шевця — Мерв'яка, кравця — Осадцу, коминара — Медлинського. Після війни кількість українських ремісників збільшилася внаслідок поширення території Книгинина-Колонії. Працювали тут шевці — Бойко й Олексин, кравці — Когутяк і Паньків, слюсар — Антін Феданків, мол., столяр — Василь Дем'янів. До Першої світової війни більшість поміж ремісниками становили поляки, німці й жида.

Засоблюванням мешканців у необхідні, першої потреби артикули, займалися дрібні купці, які в своїх крамницях «мішаних товарів» мали все, що для домашнього вжитку та господарства було потрібне: харчові продукти, нафта, скла до нафтових ламп, гудзики, голки-нитки, папір до писання, зошити, олівці, пера і т. д. В деяких крамницях продавано рубані дрова на вагу. Дрібні купці брали товари в гуртівнях чи складах, або магазинах.

Найбільшим магазином у Книгинин-Колонії був залізний товаровий магазин при вулиці Колійовій, на терені залізниці. Другим великим магазином був магазин Гіпотечного Банку, поблизу заліз. мосту. В'їзд до магазину був від вулиці Банкової. Обидва магазини були безпосередньо при залізничному торі.

При вулиці Колійовій були ще два склади. Один склад збіжжя приватних підприємців та другий склад опалового, букового дерева, мабуть у заряді держави (австрійської).

При тартаку Сокаля був великий склад будівельного матеріалу та опалового дерева. Менший склад будівельного матеріалу Ліхтенберга містився над потоком Рутка, при головній дорозі.

Крамниці мішаних товарів були скупчені при вул. Франца Йосифа (Тисьменицькій) хоч і інші густіше населені вулиці мали свої склепи.

Не бракувало на Майзлях також залишку панцизняних часів, тобто пропінації. В льокалі при вулиці Франца Йосифа, де по війні приміщено

українську кооперативу «Будучність», до війни містилася традиційна пропінанія. В ній стирчали три великі комічної форми «куфи», що сягали до стелі, виповнені кожна іншим родом горілки: оковитою, житнівкою, та ще якимсь третім родом, якого не пригадую. — Диявольський напиток шинкувала звичайно жидівка, а гроші інкасував старий довгобородий жид... — Для аматорів безпосереднього «наглого» закроплювання, служила бляшана мірка на ланцюжку, прикріплена до крану куфи-бочки. Каса та куфи були відгороджені від покупців та сталих «клієнтів» дерев'яною балюстрадою. Крім пропінанції існувало тут чимало шинків, що з них деякі називали себе шумно реставраціями.

Був ще по війні склепок із цукорками, солодощами та содовою водою, де крадьки можна було випити стаканчик та закутити салямою. Молодий власник цього бізнесу називався Кінстлер.

Ярину, крім згаданих вище болгарів, доставляли селяни довколишніх сіл, як Угорники, Підлуже, Підпечари, Микитинці та інші. Вони засоблювали населення також у набіл, яйця, дріб, овочі, ягоди й гриби. Крім цього селяни були сталими доставцями молока, за місячною заплаатою. Щоденний продаж господарських продуктів відбувався на торгах, яких було два; один на дорозі поблизу «патичкарні», другий на дорозі Середній, потім перенесеній на вул. Дерфлера. Обидві вулиці були дуже рідко відвідувані фірманками. Більші тижневі торги відбувалися щочетверга. В тому дні тисьменицький гостинець був заповнений фірами і пішоходами, що угиналися під тягарем призначеним на продаж, або водіїв худоби на торговицю. Ішли між ними і бідаки, несучи на плечах в'язки дров, сіна чи околотів до синників, або міх-два січки для худоби. Все те находило покупців. Багато з них продавало свій товар по дорозі, не доходячи до міста.

Тут хочу згадати про чоловічий одяг сіл Угорник та Микитинець. Літом він складався із білої, з грубого полотна, по коліна довгої сорочки і такого ж матеріялу штанів. Оперезані широким поясом, на ногах юхтові чоботи з заверненими холявами, або часто зовсім босі, маршували селяни по твердій дорозі. На голові замість капелюхів мали «соняшники», тобто саморобні берети з круглим денцем, вистаючим на яких 2 см широким берегом довкола. Краска «соняшника» звичайно темна, чорна, або темно-бронзова і денце, на половину променя кола, біле в середині. Таке накриття голови, головню «соняшники» перестали носити приблизно 1910 р.

На всіх 16 фабричних підприємств у Книгинині-Колонії і в сусідстві за Надвірнянською Бистрицею було тільки одне українське — пекарня «Люксус» Чухновського. Власниками двох були німці, вісьмох жиди. Національність власників решти підприємств не встановлена. Чотири склади будівельних і опалових матеріялів і збіжжя всі були в руках жидів.

На двадцять й одну харчових крамниць до Першої світової війни і після неї дві були в руках українців, одна — німецька, п'ять польських і тридцять у руках жидів.

Із 15 м'ясарень і яток одна була українська (Циганюк), 11 польських і 3 жидівських. На всіх одинадцять ресторанів і шинків — 1 був в українських руках, 1 у німецьких і 9 у жидівських.

Читальня «Просвіти»

Спочатку українців у Книгинині-Колонії не було багато. З часом їх кількість збільшилася так, що це викликало свідомість і потребу спільної особливо ж політичної дії, як наприклад у зв'язку з виборами до австрій-

ського Парляменту чи Галицького Союму. Це дало почин до заснування читальні «Просвіти», в чому багато допомогла філія «Просвіти» у Станиславові, під головуванням д-р В. Яновича. Було це приблизно 1910 року.

Ні дати, ні обставин купна, ким і коли сплачені були дві реальності, що їх по війні мала читальня «Просвіти» на Майзлях, мені невідомо. — Знаю певно, що менша реальність, тобто парцеля з дуже поганим будинком була власністю читальні, а друга, більша з двома будинками правдоподібно належала парохії чи капітулі у Станиславові.

Я чув оповідання, що згадану другу посілість куплено у жидівки Вайнгартен, яка її продала під умовою, що на цім ґрунті можуть стати будинки культурно-освітнього, харитативного чи релігійного призначення, такі, як школа, захоронка, сиротинець, церква і т. п. Думаю, що Вайнгартен, була жінкою кол. польського пропінатора, бо на закупленій українцями посілісті, була колись пропінация.

Я почав інтересуватися читальнею «Просвіти» щойно в р. 1913. Заходив на відчити, виголошувани прелегентами з філії «Просвіти». Пригадую собі виклади д-ра Яновича, д-ра Юліяна Олесницького. Також виступали з доповідями жінки, але їх прізвищ не пам'ятаю.

Пригадую собі підготовку до Шевченківського концерту, що відбувся в березні 1914 р., в століття народин поета. — Змобілізовано тоді всю місцеву молодь до хору. Диригував Іваницький. Співали кантату «Б'ють пороги» та «Думи мої». З декляматорів пригадую собі Марію Андрейчук, що деклямувала «Хустину». Хто промовляв на концерті, не пригадую. Зі старших учнів середніх шкіл. головно учительських семінарій в хорі брали участь: Іван Павлишин, Теодор Павлишин, Іванна Павлишин, Володимир Білас, Стефанія Головінська, Володимир Феданків, Олександр Феданко, Володимир Флунт.

Першим головою читальні був тоді залізничий урядовець Жуковський. Домівка містилася в одному з кращих будинків, на парцелі приналежній, як вище згадано, до капітули чи парохії, при вул. Франца Йосифа (Тисьменицькій). Діяльність читальні перед війною була досить обмежена. Мала кількість членів та дошкільний брак місцевої інтелігенції не сприяли її розвитку. Один чи два відчити на місяць, виголошувани представниками Філії «Просвіти», тільки заохочували та приготовляли членів до культурно-освітньої роботи, чого вислідом були Свято-Миколаївський Вечір та згаданий концерт в честь Шевченка в 1914 р. У читальні відчувалося брак старшої шкільної молоді, бо шкільні приписи суворо забороняли учням належати до нешкільних організацій чи товариств. В концерті, для відзначення століття народин Шевченка учні брали участь таємно, тож кожен потерпав, щоб про це не довідалася дирекція школи.

Під час війни читальня була нечинна. Льокатори позаймали всі мешкання, так, що годі було їх позбутися. Одначе вже від кінця 1921 р. члени кол. виділу читальні та ще деякі просвітяни сходилися до приватного мешкання Петра Підлуського, який мешкав і мав свій склеп в читальнянім домі, і радили над тим, як звільнити кімнати від льокаторів, щоб відновити діяльність «Просвіти». Щоб цього добитися, треба було майже рік часу та багато грошей. Після звільнення кімнат, з них зроблено одну простору читальняну домівку. Придбано відповідні меблі та збудовано сцену.

Колишній голова Олександр Жуковський, з огляду на тодішні службові відносини, мусів припинити свою активність у читальні, тому на голову вибрано залізничного емерита Василя Кебудзінського, а до управи входили

Михайло Чухновський, Володимир Феданків, Антін Когут, Ілля Смола, Михайло Винничук і Микола Сидор. — Крім управи працею в читальні цікавилися позамісцеві люди: Іван Коваль, урядник залізничної дирекції, Загайкевич, Іваницький та інші. Із місцевих жінок дуже активною була Дворянинова, вдова по священникові, Підлуська, Чухновська та інші. Працю дуже оживила місцева шкільна і позашкільна молодь, організуючи аматорський гурток. Цей гурток працював невпинно і майже щонеділі давав якусь виставу з нашого побуту. Режисував Володимир Когут, в чому допомагав йому талановитий гімназійний учень Іван П'ясецький. З часом засновано тут мішаний хор, яким диригував Василь Дзівінський з Микитинець. В тижні, коли не передбачали жодної вистави, звичайно відбувалася забава з ганцями. Крім цього, час до часу читальня «Просвіти» влаштовувала більші забави за запрошеннями в залі українського Сокола при вул. 3 мая у місті. Влаштовувані нашою читальнею забави мали завжди добрий моральний і при тому матеріальний успіх.

Рівночасно з розвитком життя в читальні управа думала та нараджувалася над іншими пекучими справами, зв'язаними з релігійно-політичним і економічним життям місцевих українців. Щоб паралізувати польонізаційні впливи оточення, ми почали думати над будовою церкви, тим більш, що відповідна площа була вже в посіданні. Щоб добути скорше фонди на ту ціль, вирішено заснувати кооперативу, що і сталося в місяці червні 1922 р.

Для доповнення історії читальні «Просвіти» у Книгинині-Колонії, треба подати ще один факт, який вплинув на зміну місця, зглядно придбання іншої домівки на місце дотеперішньої. Згідно з пляном будови церкви та монастиря, усунуто два будинки, в тому і той, в якому містилася читальня. Читальня тимчасово примістилася у винаймленому льокалі, напроти, в домі Ляшкевича. В міжчасі управа міста задумала поширити вуличку, що вела з головного гостинця до костьола і почала пертрактації з власниками домів при цій же вуличці із сусіднього боку, між якими находилася читальня «Просвіти», зглядно реальність «Просвіти». Будинок був уже не до вжитку. Місто в заміну за просвітянську реальність дало відповідної вартости парцелю на північних окраїнах Майзлів. Цю парцелю «Просвіта» продала і доклавши дещо грошей, купила будинок у поляка Бурчовського та в цей спосіб прийшла до відповідного будинку, при тій самій вулиці Франца Йосифа біля 200 м на захід і по тій самій стороні, що була давня читальня.

Кооператива «Будучність»

З розвитком діяльності читальні «Просвіти» почали збільшуватися вигоди громадського життя. Найголовнішою з них була справа задержання при українстві одиниць, які із втратою своєї держави зневірилися та збайдужіли до всього, що своє, та почали хитатися, а то й хилитися в сторону поляків.

В тій ситуації Виділ читальні «Просвіти» вирішив започаткувати будову своєї церкви. Площа була своя, одначе фондів не було ніяких. Збирання готівки з імпрез та забав, що їх уряджувала читальня, давало не багато, а на загальну збірку в краю не можна було рахувати, бо тоді було багато закликів складати пожертви на віднову знищених війною церков, читальень, в тому й на будинок для «Рідної Школи» у Станиславові. Беручи це

все до уваги, Виділ читальні вирішив, що самотнім, поважнішим джерелом придбання фондів на будову церкви може стати тільки якийсь торговельне підприємство. Якраз в тому часі почалося заснування по селах і містах українських кооператив. На засіданні Виділу читальні «Просвіти» всебічно обговорювано справу відкриття торговельного підприємства та вкінці вирішено заснувати кооператив харчових продуктів. Численність українського населення в дільниці та стале зайняття голів родин при залізниці вказували на успішність задуманого діла. При моральній допомозі Повітового Союзу Кооператив у Станиславові відбулися з початком червня 1922 р. основуючі збори задекларованих членів кооперативи, вибрано дирекцію в особах: Михайло Чухновський — справник, Михайло Винничук — касир і Володимир Феданків — книговод; та надзірну раду, до якої ввійшли: Загайкевич, як голова, і як члени: Антін Когут, Ілля Смола, Микола Сидор, Михайло Загайдук, Василь Кебузінський і Петро П'ясецький.

З підшукуванням льокалу на крамницю труднощів не було, бо саме тоді, в цьому самому будинку звільнилася одна кімната, яка вповні вистачала для крамниці. Потрібне урядження придбано власними силами членів безкоштовно. Все було приготоване крім закладового капіталу. Ні один внесок (уділ) не вплинув до каси, бо кожен ждав, аж діло почнеться і піде в рух. Але управа тим не зражувалася і приступила до праці.

Першим кроком в цьому ділі було вплата реєстраційної такси, на що грошей управа не мала. З цього клопоту вирятував книговод В. Феданків, жертвуючи (за зворотом) своїх 5 доларів, що їх одержав тоді за підготову учня до гімназії. З таким капіталом М. Чухновський та книговод В. Феданків (касир М. Винничук тоді працював) приступили до виконання своїх кооперативних обов'язків. В місті виміняли долари на марки, заплатили в суді реєстраційну таксу, та ще з 5 доларів залишилось стільки грошей, що за готівку купили одну пачку листів і мабуть одну пачку (100 штук) сірників чи щось подібного. Обидва, по короткій нараді, таки зараз зайшли до гуртівні фірми Ліпа і Ко, де на виставлений справником вексель набрали необхідних товарів, як муку, цукор, риж, смалець, каву, чай і т. п., найняли «бендюгу» та все доставили до крамниці. Доставу заплатив справник власними грішми.

До пізньої ночі члени управи та надзірної ради укладали товари, калькулювали, щоб наступного дня розпочати продаж. Продаж відбувся за бльочками. Товар експедиювали у вільному часі члени управи і надзірної ради, а книговод стало протягом цілих шкільних вакацій виконував обов'язки продавця. Очевидно, всі працювали безплатно.

Несподівано, рух у крамниці збільшувався з дня на день, так, що до двох місяців треба було прийняти двох платних продавців і касирку для інкасування грошей. Тим самим збільшився оборот, а з тим рівночасно збільшувало асортимент товарів. З розвитком торгу впроваджено також продаж пляшкового пива, кераміки з фабрики в Пацикові та гальянтерії. Члени і не-члени набрали до кооперативи довір'я і радо вкладали свої ошадності до неї, бо знали, що вексель виставлений управою, кожної хвили міг бути зреалізований. Що три місяці відбувалася інвентура товарів і перевірка цілого діловодства в присутності і під проводом контрольора Пов. Союзу Кооператив. Після півтора року баянс виказував біля 2 000 зл. зиску. Цей розвиток кооперативи «Будучність» треба приписати в першій мірі енергії і передбачливості справника М. Чухновського. Але енергія і рішучість його не подобалася була деяким членам кооперативи, а також кільком членам надз. ради, які почали кампанію проти Чухновського і на

загальних зборах на справника вибрали годішнього продавця Михайла Кернякевича. Рівночасно зрезигнував книговод Феданків. Новий справник, хоч був інтелігентною і працювитою людиною, у вирі торговельних дій і векселевих операцій загубився, чим спричинив банкрутство кооперативи. Сталося це в другій половині 1926-го року.

Розваги

Одноманітність щоденної праці та життєві клопоти вимагають час до часу повного відпруження, в такій формі, яку людина чи група людей серед даних умов можуть здобути.

Улюбленим зайняттям жителів Кнігинина-Колонії було плекання яринних городів, квітників при хаті, годівля голубів, або ловля риб в поблизьких ріках. Не бракувало тут також пристрасних гравців у круглі. Заінтересовані цією грою, звичайно вечорами та цілими неділями, при гальбі пива, зводили завзяті бої, в одинокій на Майзлях кругольні, при шинку Ліхтенберга, над потоком Рутка.

Організовані розваги мали місце в домівках — «Просвіти» для українців, «Сокола» — для поляків. Там відбувалися частіше танцювальні забави, аматорські вистави та принагідні гри в шахи й карти.

Неабиякою атракцією влітку були фестини, що їх уряджували організація залізничників або пожежна сторожа Станиславова в ліску Шпанцліка (між Руткою і Бистрицею). Духова оркестра бадьорими маршами, вже в поході на місце фестину, стягала юрби головно дітей і молоді, без різниці національної приналежності. На фестині старші ревно «підпирали» обильний буфет й утоптували танцювальну площу, а діти й молодь находили приємність у фантовій льотерії, колесі щастя, ворожбї, на гойданці та нетерпеливо чекали хвилини випущення великого, паперового бальона з допомогою огрітого повітря.

По війні таких фестинів не пригадую, а якщо були, то українці їх ігнорували.

До замісцевих місць розваги треба зарахувати кіна на терені самого міста Станиславова. Перше кіно, що появилося в Станиславові, було кіно «Уранія» при вул. Франца Йосифа (Сапіжинській) приблизно 1906 р. За ним слїдували кіна «Геліос» (в театрі Монюшки), «Аполльо» при вул. Романовського, «Олімпія» — при вул. Собеського та інші.

Чималу сенсацію серед населення викликав був показовий лет самольотом летуна (чи не Блеріота?), що відбувся на Бельведері приблизно 1910 року.

Великим зацікавленням серед населення користувалися переїздні атракційні підприємства, як цирки, менажерії, паноптікуми і панорами. Вони розташовувалися на площах при вул. Колійовій, Повиставовій на магістратській парцелі при розі Сапіжинської — 3 мая, або на Дїброві. Пригадую собі такі більші цирки: Бофалло Білл, Ключдського, Генрі, Анджельо та велике паноптікум-музей, до якого вступ молоді до 18 р. був заборонений, тому я його всередині не бачив.

Діти й молодь мали свої забави та гри відповідно до їх віку і зацікавленнь. До популярних забав дїтвори належали: лапанка, хованка, залізниця і т. п. У хлопців дуже розповсюджена була гра звана кічкою. Вона мала декілька варіантів. Приблизно 1910 р. серед хлопців почав поширюватися футбол. Головно молодь організувалася самочинно в дружини копа-

ного м'яча, проводила тренінг на вільних місцях чи пасовиськах, чому батьки дуже противилися, з огляду на приривиджене дертя взуття, яке до копання не було пристосоване.

Під впливом цирку, хлопці пробували будувати піраміди, або вели завзяті змагання (борню) з бажанням стати колись славними атлетами, за прикладом Макаревича, Циганевича чи інших змагунів світової слави, нагороджених «золотими поясами». Та все ж таки, найбільшою атракцією для молоді була купіль в ріці Бистриці. Почавши від червня до пізнього літа, високі береги ріки кишіли від молоді та старших, що годинами купалися на сонці, а холодилися на хвилях рвучкої води. При тім молодь пописувалася акробатикою, стрибками і плаванням.

Зимом дівтора їздила звичайно на домашнього виробу саночках, старші управляли ковзанковий спорт на ставі Ляшкевича над Руткою, або на ставі Шпадіка, між Руткою і Бистрицею по стороні Угорник.

В Різдвяному періоді хлопці організувалися в групи колядників, які, за дозволом місцевого вїта, обходили свій район з колядою. Кожна група обов'язково складалася з пастушків, Кракуса (косинера) та жида, часом ще і з жидівки. Одяг пастушків окладався із білої сорочки, таких же штанів, а голову накривали капелюхами з широкими крисами, з яких звисали довгі, різноколірові паперові ленти, що цілком закривали обличчя. В руках мали довгі палиці. Кракус був одягнений в гуральський стрій, в конфедератці на голові, а в руках тримав косу. Бородатий жид в халаті та ще чорт із вилами, доповняли колядницьку групу. Бували групи, які замість пастушків, включали самих косинерів. Деякі групи мали вертеп (шопки).

Акція коляди проходила приблизно в такому порядку: коляда для українців «Бог Предвічний» і для поляків «Всьруд ноцней ціши», опісля короткої монолог Кракуса, потім слїдували діалоги між Кракусом і жидом, монолог жида і т. п. Коляду закінчувано колядою. Монологи і діалоги велися завжди польською мовою. Датки за коляду йшли на користь групи, тільки жид збирав гроші для себе. Крім того ходили колядники від організації. Вони перебрані відвідували мешканців і збирали фонди на будову церкви, читальні «Просвіти», «Рідної Школи» і т. п.

В навечер'я Нового Року, на Новий Рїк, в навечер'я Йордану і на Йордан, вечорами хлопці малими групами ходили з «габою», тобто трикутною коробкою, одно дно якої було обліплене червоним папером, через яке пробивалося світло засвіченої свічки. З «габою», прикріпленою до дручка, ставали хлопці під вікно та у поляків співали пісню: «Понад габи, пане господажу, пшислал нас ту сам Єзус до тебе», «Ой дай же ці Боже...» і ін. В українців на Новий Рїк і на Йордан співали пісню «Понад габи» живцем перекладену на українську мову, рідше якусь коляду напр. «Небо і земля». На самий Новий Рїк хлопці поодинокі, або в двох-трьох раннім ранком ходили по домах «віншувати». Тільки деякі при тому розсївали пше-ницю (збіжжя).

До Першої війни під час свят існувала до певної міри толеранція між поляками і українцями. Групи колядників були мішані. Ті самі групи колядували на одні і другі свята. Цей стан цілком змінився по війні. Організовано вже тоді окремо українські й окремо польські колядницькі групи. Тоді то вже українські групи віддавали коляду на визначені національні цілі.

Вол. Феданків

КНІГИНИН-МІСТО

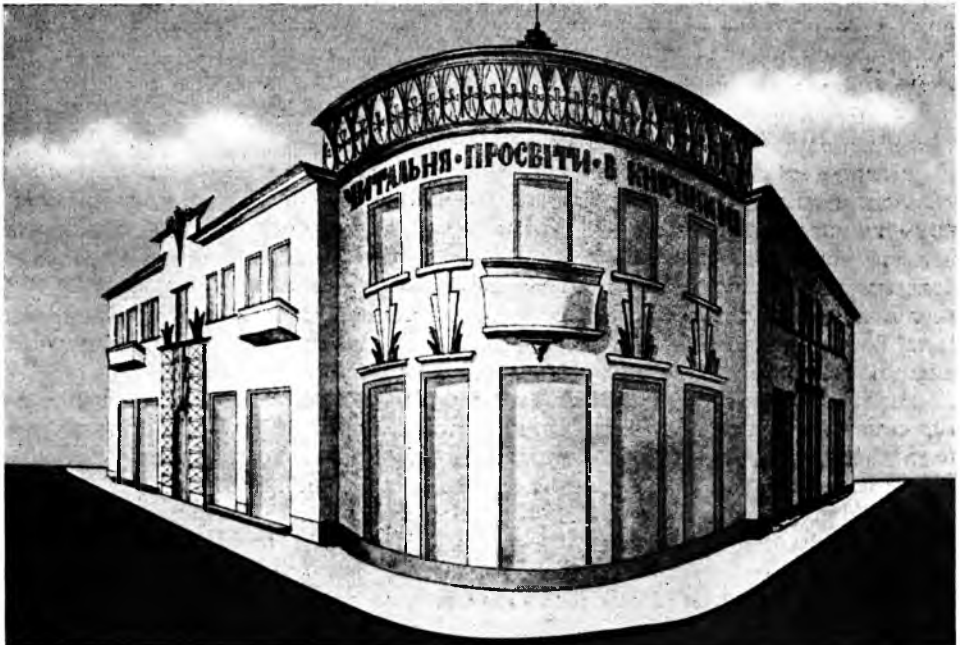
Передмістя Станиславова за польських часів Кнігинин-Місто було до 1919 року підміським селом і називали його Кнігинином-Селом. В 1923 р. воно було влучене в склад «великого Станиславова» на основі рішення громадської ради під проводом Івана Ясінського і перейменоване на Кнігинин-Місто.

Всі в цьому передмісті говорили Кнігинин, а не Княгинин, як це дехто почав писати у 1920-их роках, виводивши цю назву від слова «княгиня», а то й навіть від княгині Ольги, яка мала нібито переходити тудию.

У Кнігинині-Місті були відомі такі родини: Когутяки, Ясінські, Ткачуки, Бриндзеї, Припхани, Петраші, Рипани, Грицуляки, Бігуни, Зубалі, Гаврилюки, Кардаші, Заклинські, Літанюки, Валькуни, Джусти та інші — усе з колишніх панських кріпаків графів Потоцьких, що їм після скасування панщини були надавані цими ж Потоцькими т. зв. сервітути — земля, ліси та сіножаті.

Я сам, Остап Пицко, з родини Голинських. Народився у Кнігинині—Селі. Моя мати була донькою Гаврила і Парані Голинських, що жили при вул. Надрічний ч. 4, коло цвинтаря, від ріки Бистриці Солотвинської, що перепливає через Кнігинин-Місто.

В самому Кнігинині була фабрика дріждів та горілки — Лібермана. Також через Кнігинин переходила головна залізнична лінія Чернівці — Станиславів — Львів — Перемишль — Краків — Відень. Друга залізнична лінія вела на Стрий. Зараз за цією залізничною лінією було поле. Воно називалося Помірок і там був показ торфу.

Із зб. І. Ставничого

Проект будинку читальні «Просвіти» у Кнігинині-місті (поштова листівка)

Пригадую собі, що одного горячого літа цей торф був зайнявся і горів аж до осені. Пожежна сторожа не могла вгасити вогню, тільки що відгородила дальший обшар цього торфу.

У Книгинині була церква святої Покрови. Завжди на св. Покрови був празник.

Була читальня «Просвіти». В ній була досить велика бібліотека і часописи. Був мішаний хор, а також чоловічий. Діяв аматорський гурток. Відбувалися концерти, вистави, ювілеї, фестини.

Була місцева народна школа. Навчальна мова в ній була польська. Було 15 відсотків неграмотних.

Багато мешканців із Книгинина-Міста живе в Америці.

Ось таке жартівливе прізвище, як Ткачук: Тюка. Всі його знали. Він мешкав зараз за Ліbermanом, фабрикою дріжджів і горілок. Мав гарні коні, які паслися на «Ріні» (рінь, це це місце де паслися коні і корови). Я завжди зі своїми товаришами лапав цих коней, сідали ми на них та гонили по цілій «Ріні». Як побачив це Ткачук-«Тюка», давай гнати за нами. Ми очевидно повтікали, залишивши коней розпутаних і йому довго потім доводилось ловити ці коні і назад їх спутувати.

Остап Пицко

КОЛОДІВКА

Село Колодіївка віддалене 7 км на північний схід від Станиславова. В 1941 р. нараховувало 1 450 мешканців, в тому числі 1 432 українців, 10 латинників й 8 жидів. Сьогодні разом із с. Добровляни підпорядковане сільській раді в Узині (тепер Узин). На половині дороги між Станиславовом і Колодіївкою лежить село Вовчинець.

Початок поселення села Колодіївка сягає 16-ого століття. В давнину була вона осідком двірських робітників та ремісників-колодіїв, від яких походить назва села.

Село положене на південнім сході теренового піднесення й тягнеться три кілометри довгою головною вулицею зі сходу на захід та є поділене на чотири частини:

Від східнього краю села до церкви «долішній кінець», від церкви в сторону заходу «середина», дальше на вище піднесенім терені на північнім заході «горішній кінець», та врешті «Березовиця», невеличке поселення віддалене і відмежоване полями від села.

На північ від Колодіївки лежить, віддалене на два й пів кілометра, село Добровляни, церква якого була т. зв. «дочерна» колодіївської парохії, а парох Колодіївки був також і парохом Добровлян.

Головна дорога зі Станиславова йшла в напрямі на північ через села Вовчинець, Колодіївку, Узинь до Побережа над Дністром. Ця головна дорога перетинала Колодіївку між церквою й двором з лівої західньої сторони та хатою — резиденцією священника з правої сторони.

При в'їзді до села перший будинок по лівім боці читальня «Просвіти», зараз за цим будинком за сільською дорогою стоїть церква, а за церквою двір українського дідича Івана Шепаровича, сина о. Зенона Шепаровича, який обняв парохію в Колодіївці 1885 року, як наступник свого діда о. Фавста Шепаровича.

Отець Зенон Шепарович помер передчасно в 1911 році. Рік перед смертю о. Шепарович набув (купив) катастральну цілість двірської посілості-маєт-

ку Колодівка-Добровляни й зараз же того самого року перевів парцеляцію приблизно 1200 моргів орного поля, залишаючи для своїх шістьох синів около 400 моргів доброї ріллі і сіножатей.

Мешканці Колодіївки малоземельні селяни й двірські робітники польського дідича завдяки відважній і розумній трансакції свого священика, закупили 1200 моргів землі та стали на цій землі самостійними господарями.

В родинному домі О. Зенона й Еви (з Гіцкевичів) Шепаровичів прийшли на світ шість синів:

1. Юліян, учасник українських визвольних змагань, отаман артилерії УГА, пізніше директор Центросоюзу у Львові, провідник комбатантського та кооперативно-економічного секторів Західньої України, одружений з І. Бойчуківною. Помер на еміграції в Німеччині 1949 року.

2. Лев, інженер, учасник визвольних змагань, старшина УГА, представник берлінської фірми Сіменса у Львові, одружений з Оленою Федаківною. Помер на еміграції в Кракові 1940 року.

3. Іван, землевласник, дідич села Колодівка, чільний господарсько-кооперативний діяч на рідних землях і на еміграції в Німеччині і ЗСА, одружений з Мелянією з роду Громадка. Помер на еміграції в Нью-Йорку 1969 року.

4. Роман, інженер, учасник визвольних змагань, кіннотчик-старшина кінного полку УГА, репрезентант Товариства Потасових Солей в Калуші. Помер замучений большевицькими партизанами в 1944 році.

5. Юрій, інженер, учасник визвольних змагань, старшина УСС та УГА, тяжко ранений в боях з поляками в час Чортківської Офензиви, відомий кооператор, директор Окр. Союзу Кооператив в Бучачі, Сокалі і вкінці у Бережанах. Одружений з Ярославою з Ярошів.

6. Омелян, інженер, одружений з Дарією Прокурат.

Після смерти о. Зенона Шепаровича парохом був до 1925 р. о. Корнель Стрийський, а в роках 1926 до 1940 о. Василь Попель.

Зі шести дітей о. Василя Попеля й Ольги з Петрушевичів трьох синів згинули молодими у висліді воєнних дій.

Директором народної школи в Колодіївці в 1926—1939 роках був Ксенофонт Величко, відомий на терені Станиславова, як актор, а передусім як незрівняний гуморист та аранжер репрезентаційних станиславівських забав-балів, що їх влаштувала «Українська Бесіда».

Знані роди в Колодіївці були такі: Долішний, Проців, Якубів, Мокляк, Стельмах, Дехтяр, Шайбан, Коржик, Гульман, Купчак та інші.

В 1939 році село нараховувало 380 «номерів»-господарств, та приблизно 1400 душ мешканців.

Фото із зб. Я. Попеля
Парох Колодіївки — о. Зенон Шепарович

Фото із зб. о. Гайського

Громадська Рада села Колодіївка 1932 року. Посередині, між парохом о. Василем Попелем й дідичом Іваном Шепаровичем, тодішній вїйт села

Тому, що Колодіївка постійно мала священика, учителя-українця, а передусім українського дідича, селяни Колодіївки скоро визбулися почуття соціальної і національної меншевартости та стали повновартними громадянами.

Після програних визвольних змагань, село Колодіївка — під проводом Шепаровичів — було завжди одним з перших у всіх організаційних, культурних, господарських та політичних справах.

І так діяли в селі добре зорганізована школа й читальня «Просвіти», будинки яких село побудувало на двірським ґрунті, що його дав для села український дідич Шепарович. Крім цього в селі діяли кооперативи «Злука», кружок «Сільського Господаря» та Аматорський Гурток при Читальні, який під вмілим проводом Омеляна й пізніше Романа Шепаровичів здобув на повітових конкурсах перші місця.

Селяни дійсно були громадсько вироблені, а на доказ активної їхньої національної свідомости й партріотизму можна навести такі факти:

В 1916 році з Юрієм Шепаровичем зголосилися до УСС 20 хлопців, між іншим Проців Гаврило, Дехтяр Михайло, Долішний Василь, а навіть один зукраїнщений насадник колишнього польського двора, мазур Білінський.

В 1943—44 році німці розстріляли за приналежність до УПА 12 хлопців з Василем Мокляком і Стельмахом на чолі.

В 1945 році, з поновним приходом, большевики розстріляли — з тих самих мотивів, що й німці — 30 хлопців і дівчат Колодіївки.

Селяни Колодіївки мали постійний добрий приклад співпраці місцевих українських інтелігентів, при чому всі разом взаємно щиро й льюально співпрацювали для добра свого села й народу. У висліді цього селяни цїнили, поважали й любили своїх інтелігентів. Це явище було в тих часах на захід-

ньо-українських землях загальне й тому мусіли прийти і прийшли — як наслідок цього — успіхи в усіх ділянках життя й праці народу.

Цей гарний національний культурно-освітній, господарсько-кооперативний і політичний розвиток села був припинений наслідками нової другої світової війни та врешті повною московсько-большевицькою окупацією нашої рідної землі в 1945 році.

М. К.

ПАВЕЛЧЕ І ЙОГО 45-ИЙ ЮНАЦЬКИЙ КУРІНЬ

Село Павелче, розташоване в гористій околиці здовж лівого берега річки Ямничанка, при залізничному й автовому шляху із Станиславова на Калуш, віддалене на яких 10 км від Станиславова, виводить свій початок і назву ще з 16-ого сторіччя. В 1941 р. було в селі 2 050 осіб населення, в тому числі 1 965 українців, 70 латинків, 10 поляків і 5 німців. В 1945 р., під час другої советської окупації, назву села змінено на Павлівку і в 1971 р. жило в селі 2 337 людей.

Вийшовши на хребет підгірського пасма, що простяглося від Чорного лісу, видно на півдні села Угринів і Пасічну і далі Станиславів. В північному напрямку розгортається панорама понад 4 кілометри довгого села з двома церквами, школою, народним домом читальні «Просвіти», двома фільварковими забудованнями й двома гостинцями — дорогами, з яких один гостинець «битий» (царський), що веде зі Станиславова на Калуш і Стрий, а другий, «польовий» (м'який), що лучить Станиславів із двома Угриновами через Павелче й біля Тязева через Вікторів до Галича. А там унизу направо, тобто на схід, межує розлоге село Ямниця, що розмістилось по обох боках битого гостинця, що веде із Станиславова на Галич — Ходорів — Львів, а там далі сіріє Сілець, Єзупіль і миготить у далечі низина Придністрів'я.

З правого боку йде залізнична лінія, що прорізує й розмежує наші ґрунти — поля поміж сусідами з південного сходу, щоб у формі вужа, перетяти наші поля тричі і заховатися в лісах, а там почерез Тязів, Майдан, Боднарів і Калуш до Стрия.

Географічно-стратегічне положення підміського села мало свій вплив на спосіб формування самого життя-буття й ведення господарства. Удогіднена комунікація з містом уможливила мешканцям додаткову працю й заробіток. Ще в минулому столітті зорганізовано читальню «Просвіти», а при ній громадський шпихлір і крамницю. Напереломі сторіч кількох хлопців вчилися у місті. Вони зорганізували пожежно-руханкове товариство «Січ», чоловічий хор і драматичний гурток.

У висліді воєнних дій часу Першої світової війни і визвольних змагань село зазнало великих втрат у людях і матеріальних шкід. Дві третини села згоріло. Сади й ліси були вирубані. З села евакуйовано більшість населення.

Після війни почали стягатися до села евакуйованці й воєнні недобитки й застали згарища, городи й поля перериті окопами й поперерізувані воєнними дорогами. Почалася зусильна відбудова села й сільського господарства від ставлення дахів над головами й ручного перекопування землі.

Вирослі в умовах воєнних дій і повоєнної відбудови сільські діти завдяки патріотичним вчителям й виховникам, зокрема директорів школи Василю Кульматичькому, молодій вчительці Михайлині Ставничій, парохів о. Іванові Стефанчукові — пішли, численно, наперекір усьому, до міських шкіл здобувати знання й освіту. У близькому Станиславові зазнайомилися з існуючим в його школах Пластом і не маючи змоги брати участі у пластових сходинах і заняттях, задумали зорганізувати Пласт в себе дома — в рідному Павелчі.

Директор школи, який мав п'ятеро дітей шкільного віку, у згоді з Кошовою командою, зорганізував 1923 або 24 року самостійний пластовий полк, що скоро й незаметно переорганізувався в юнацький пластовий курінь із порядковим числом 45 і вибрав собі за патрона князя Святослава Завойовника.

Два старші сини директора сл. п. Дмитро й Мирослав, що вже належали до Пласту, підготували в часі вакацій кількох із нас на провідників і виховників, щоб з шкільним роком розпочати плянову та систематичну працю в Пласті.

В суботи по полудні та неділями після Богослужень використовувано час на пластові сходини та інші заняття, а саме влітку і восени серед природи, а взимку та весною в домі «Просвіти», у школі й приватно по домах.

Програми занять, вимаршів у терен, прогулянок із варенням їжі й ватрами та довший виїзд до Галича, вимарш і таборування з ватрою на Княжій горі та оглядини овочевої школи Терпиляка й понад 900-літньої церкви на підніжжі гори при мості через Дністер і купання в бистропливучій воді були спрямовані на осягнення знання для вимаганих проб та іспитів умілости.

Крім сутопластових занять ми пройшли «пошесть» творення кількох дружин і грання копаного м'яча, що в результаті призвело до створення одної репрезентативної дружини «Пробій» із двома допоміжними. Ми грали в шахи та вели турнір на закінчення спортових змагань. Ми провадили інтролігаторський курс оправи власних, пластових і читальняних книжок. У програмі було ведення шкільки овочевих деревець і щеплення пересаджуваних «дичок» у власній загороді та при дорогах. Мали ми свій хор — шістнадцятку й колядували та з вертепом і зі звільдою під свято Йордану збирали «коляду» на цілі Т-ва Охорони воєнних могил, на «Рідну Школу», на політичних в'язнів та інші. Аматорський драматичний гурток давав вистави, почавши від п'єси «Тарас у дяка», від святомиколаївських вистав до комедій і поважніших п'єс та до оперети «Наталка-Полтавка» включно.

Не менше сотні хлопців молодих і надійних учнів, студентів пройшли організаційні ряди нашого 45-го Юнацького Куреня.

Після переселення у глибину Польщі дорогого нам основника й опікуна та виховника Василя Кульматичького, Кошова команда призначила нам на опікуна ст. пл. Филімона Біленького, який часто відвідував нас у часі занять пластової гри та курінного збору.

Крім Пласту в нас існував «Сокол», що об'єднував понад три сотні дівчат і хлопців. По розв'язанні «Сокола» заіснував «Луг», що майже при тому самому числі членства виконував подібне завдання серед свідомої та ідейної молоді.

Постала також нова організація молоді під релігійно-церковним патронатом св. п. єпископа Григорія Хомишина.

На сьогодні, ще тільки нас двох, а саме друг Василь Матіяш і я — Дмитро Попадинець, є ще активними членами УПСеньйорату. Від п'ятьох до вісьмох колишніх членів куреня живуть десь у розселенні, а 90% друзів розійшлися по світі. Одні в нерівних змаганнях за найвищий пластовий ідеал полягли, й знов інші караючися в непрохідних сибірських просторах та деякі ще залишилися в живих на рідних землях і напевно при кожній нагоді згадують ті давні, а такі близькі нам, спільно-пережиті веселі і щасливі пластові часи, часи застанови й приспособлювання до щораз більших і вищих гор-завдань, які ведуть до головної мети.

Д. Попадинець

СЕЛО ПАСІЧНА — ЙОГО ТОПОГРАФІЯ, ІСТОРІЯ І ПОВУТ

Село Пасічна коло Станиславова було з приходом советського війська в 1944 р. по якимсь часі прилучене до Станиславова-Івано-Франківська. За панщини «пан», що жив у селі Загвіздь, призначував осіб, які мусіли йти замешкувати вказане ним місце.

Мій дідо Григорій Зубаль, народжений 24 січня 1833 року, був десятою особою, яка прийшла жити в новій місцевості і він побудував 10-ту хату в селі, що його назвали Пасічна.

Жартівливі прізвища в селі були такі: солодкий, мудрий, шіпак, непрана, слимак, пуляриси, бабій, кріль, гарбуз, голодний, кукурудзяник, гута, мамічко . . .

Від сходу Пасічна межувала з Угриновом долішнім, від півночі з Угриновом горішнім і з Павелчем. Від заходу зі селом Загвіздь, а на північному заході зі селом Рибно. Від полудня зі Станиславовом, а границею була ріка Солотвинська Бистриця.

Дільниці села, де були хати, мали такі назви: горішній кінець, долішній кінець, рінь, потік, ниви, за рікою і долини. Головну дорогу, яка виходила зі Станиславова в сторону Калуш-Стрий і в сторону Галич—Львів, називали мешканці Пасічної «гостинцем».

Поля, приналежні до Пасічної, мали такі назви: ниви, мочари, пого-рільці, ораниці, за цвинтарем, на долинах, помірки, у вилах.

За селом на півночі з ярів випливали три потоки: Головний з-під Круглого гаю, званий «Черешенко», другий «Вилівський», бо обидва яри творили якби вила. В ярах тих вил була побудована за Австрії стрільниця для війська. Третій потік випливав у ярі між полями Угринова і Пасічної і його звали «Березівський». Всі три входили в один яр в горішнім кінці села, і вже одним потоком через ціле село, аж до ріки Бистриці Солотвинської.

Інколи по зливних дощах вода з потоку заливала долішній кінець села. 7 км на північ від села тягнулися просторі ліси, а між ними славний «Чорний Ліс».

В північно-західній частині села тягнулися високі береги, що їх мешканці села називали «під гільницема». Там копали жовту глину для ліплення хат. На ріні над рікою було багато дрібного каміння, люди називали його «шутер», піску, та піскуватої глинки для мурування кам'яниць.

За селом в північно-західній частині на тих високих берегах було кілька дуже мало замітних гробів і то місце називали: «Холерський цвинтар».

Фото із зб. Ст. Зубалів

Церква св. Дмитра в с. Пасічній, побудована в 1870—1880 рр. Перед церквою господарство Зубалів. Парохом в 1914—1939 рр. був о. Микола Бориславський (помер, після 10 років заслання — 1964 р. у Дрогобичі)

Дерев'яна церква з 5-ма банями була побудована приблизно в 1870—1880 роках.

Мешканці села займалися в більшості хліборобством, а частина ремісництвом. Одиниці працювали як службовці в установах міста Станиславова.

Пасічна не мала фільварку і дідича, як інші села. Поля Пасічної належали до римо-католицької парохії в Станиславові, а люди називали їх «канонічні поля і городи». На них мешканці робили колись панщину. Серед села над потоком була тільки економія і господарські будинки. Крім того було три «канонічні» коршми і дві приватні.

По скасуванню панщини ті коршми були нещастям для села. Поширилося страшне п'янство. Деякі думали, що мають так багато поля, що вистачить їм пити до смерти. Пропивали поле, а його купували жиди, або чоляки. Пропивши все самі, йшли як казали люди «жидам воду ности».

Рятувати село з того занепаду взявся молодий парох о. Михайло Яцикевич. Запровадив Братство Тверезости, але вірних своїй присязі залишилося тільки шість осіб-господарів. Ними були: Степан Сав'як, Юрко Струж, Петро Федик, Юрко Зубаль, Софрон Семків і Юрко Витвицький.

Це були господарі, які помогли о. Яцикевичові ліквідувати п'янство і неграмотність. Перше побудували нову церкву, потім однокласову школу, а пізніше скромну читальню «Просвіта». Велику поміч і поради в організуванні «Просвіти» дав визначний громадянин міста Станиславова д-р Володомір Янович. Маленька бібліотека містилася в домі громадського уряду.

о. Михайло Яцикевич впливав на селян, щоб використовували підміське положення і посилали дітей до середніх шкіл. Сам, маючи трое дітей, посилав до гімназії, а книжки для науки своїх дітей роздавав селянським дітям — тим, що ходили до школи.

У Пасічну напливало постійно чимало нового елемента. Головно поляки купували від селян куски землі, будували доми і так постала колонія

Мазурівка за рікою. Рівнож жиди закладали при головній дорозі (гостинець) склепи. Характер села змінився в підміську оселю. За переписом населення в 1910 році, у селі був такий склад людности: 850 душ українців, 220 душ поляків, 110 душ жидів.

Освідомлене село боролось за свої права за Австрії у виборах, але трапляло на великі труднощі, бо вся адміністрація була майже в польських руках.

Був такий посол Равх, жид. У своїй передвиборчій агітації замовляв у всіх коршмах ковбасу і горілку тим, хто на нього голосував і вони розуміється пили і їли задармо, та й таким способом Равх був два рази вибраний на посла. Пізніше свідоміші люди почали слідкувати за тими слабодухами, що йшли до коршем і стали їх висмівати, а дівтора бігала за ними, викрикуючи «хрунь, хрунь...»

І так Равхове послування увірвалося, бо не було вже більше охотників на «ковбасу і чарку».

Перша світова війна майже цілком знищила село, бо залишилося всього 6—8 хат і церква. З війни не повернулось понад 100 молодих чоловіків. В першій світовій війні все населення було примусово виселене і так: частина села на сторону австрійських військ, а частина на сторону російських військ.

В 1916—17 роках люди почали вертатися на свої знищені місця. Хто як умів, ставив тимчасову хатину, щоб мати дах над головою.

В 1919—20 роках село навістила страшна хвороба-тиф, яка майже зде-святкувала населення.

За польської окупації в роках 1935—39 в селі було около 600 осіб голо-суючих, з того 450 українців, 150 поляків. Поляки так фальшували вибори

Фото із зб. Ст. Зубала

Концерт на пошану Лесі Українки, влаштований Союзом Українок у Пасічній під дир. Мих. Вінгонова 26 серпня 1934 р.

Фото із зб. Ст. Зубала

*Шевченківський концерт в Пасічній в дні 5 травня 1935 року.
На фото: хор шкільної молоді з диригентом Степаном Зубалем*

до громадської ради, що на 30 радних було 20 радних поляків, а 10 радних українців.

Найбільш поширеною недугою були «сухоти». Способи лікування хворіб, поминаючи лікарів, були такі: прикладання «баньок» — на перестуду, прикладання п'явок на стягання крові. Найбільш популярні «лікарі» були «баби повитухи-акушерки». Смертність дітей-немовлят була дуже велика. Одна частина цвинтаря була призначена на хоронення дітей і то місце називалося «дитячий цвинтар». Старше населення майже не лікувало зубів і тому було без зубів.

Весною, літом і восени селяни працювали на полі, а зимою молотили збіжжя в стодолах, або на подвір'ю — на «толоках». Крім того зимою деякі господарі заробляли гроші звозуванням опалового дерева з лісів до міста і рубанням льоду на ріці та звозуванням його до льодівень.

Спосіб святкування був дуже релігійно-святочний. Харчування було примітивне.

Весілля: Тиждень перед весіллям молода з дружкою йшла від хати до хати і просила на весілля ціле село такими словами: «Просили тато і мама і я прошу щоби-сте прийшли на весіле». Те саме робив молодий з дружкою, якщо весілля було окремо у молодій й окремо у молодого.

У вечір перед весіллям дівчата і молоді жінки у хаті молоді плели вінки, приготувляли стяжки, букети і весь весільний стрій. Весілля починалося рано відпроваджуванням молодят до церкви до шлюбу, а кінчалося вночі — над раном зав'язуванням молоді хусткою, але вже не як дівчини, а як молодиці.

Христини святковано як чисто родинну подію.

Похорони були дуже урочисті — в них брало участь майже ціле село. Похорон починався з хати померлого до церкви, а з церкви на цвинтар. Визначніших осіб несено на плечах.

Урочисто святковано всі празники. Службу Божу в день празника відправляв запрошений священик зі сусіднього села, разом з місцевим священиком. Селяни запрошували до себе родину, або знайомих зі сусідніх сіл.

Різдво святковано згідно з сільськими звичаями. З колядою йшли трьома групами. Старші, а навіть старі господарі колядували на церкву. Один з них носив «ліску», другий дзвінок з церкви, яким дзвонив входячи на подвір'я, з колядою. Третій носив скарбонку замкнену колодкою, ключ до якої був у священика.

Друга група були «парубки» (дорослі хлопці), які також колядували на церкву. Вони носили теж «ліску», дзвінок і скарбонку. В кожній хаті, де була доросла дівчина, ці парубки співали спеціальну коляду дівчині й одержану винагороду за коляду дівчині брали собі.

Третя група це були ученики народних шкіл, які виучували вертеп зі шопкою і вони колядували на Рідну Школу. Крім того маленькі діти колядували по близьких сусідах для власної приємності.

Від 1929 року свідоміші молоді господарі і хлопці йшли з колядою на читальню. У навечер'я Йордану ті самі молоді господарі і хлопці разом зі свідомими дівчатами щедрували, але не по хатах, а під вікнами хат. Ділилися на групи і за одну ніч общедровували ціле село. Дохід також віддавали на читальню.

На Великдень одягали всі, від найстаршої особи до найменшої дитини, яка вже сама ходила, новенькі одяги. Господині змагалися в печенні пасок, деякі господарі, які любили стріляти, приготовляли саморобні приряди, з яких стріляли в часі Служби Божої. Хлопці вишукували ключі з дірками, до яких допасовували цвяхи, а в дірку ключа насипали роздроблену сірку зі сірників, затикали цвяхами і тими цвяхами вдаряли до дерева, від цього йшов великий гук.

Фото із зб. Ст. Зубаля

Дівочий хор Союзу Українок в Пасічній у квітні 1936 року із Марійкою Гриньків посередині

Під церквою дорослі хлопці бавилися «Лещика»: Група хлопців ставала півколом в куті під церквою, а одна з дівчат хустинкою закривала очі хлопцеві схиленому до неї. Він мусів одну свою руку поставити собі на сидження долонею до гори. Тоді хтось з гурту вдаряв його в ту долоню. Деякі вдаряли легко, а інші так сильно, що долоня червоніла, а він мав вгадати, хто вдарив, бо як не вгадав, то далі згинався, дівчина знову закривала йому очі хустинкою і те саме повторялося, аж доки не вгадав. Через три дні свят — всі хлопці мали попухлі долоні — і ударяли слабше. Діти без перерви дзвонили у дзвони.

На поливаний понеділок хлопці обливали переважно дівчат, а то й деяку дівчину запроваджували в потік, звідки вона виходила цілком мокра.

Зелені Свята відзначалися тим, що всі хати мали бути замаєні галуззям липи, а по обіді ішли процесією з хоругвами разом зі священником, співаючи церковні пісні, в ті місця, де були закопані пам'яткові хрести, чи то в селі, чи за селом на полі.

Національні свята відсвятковувано не щорічно, а тоді, як в селі знайшовся хтось з інтелігентних осіб, який взявся підготувати відповідне національне свято.

В селі була церква св. Димитрія і в той день, то є 8 листопада, був у селі празник. Була одна придорожна каплиця і чотири придорожні хрести. До першої світової війни була мала жидівська божниця, але в часі війни вона була знищена і її ніхто не відбудовував, бо більшість жидів не повернулися жити до Пасічної.

Священником був о. М. Яцикевич, одружений, який помер 1914 року, а по ньому став парохом целебс о. Николай Бориславський, який був у селі аж до часу ліквідації большевиками Української Католицької Церкви на наших землях. Він відбув десять літ заслання і помер 1968 р. коло свого брата в Дрогобичі, на 81-му році життя.

Фото із зб. Ст. Зубаля

Чоловічий хор села Пасічної із диригентом Леонтієм Крушельницьким 1936 року

Назагал село було релігійне і не було сектантів, ані безбожників.

Якщо йде про культурно-освітнє життя, то читальня «Просвіта» була вибудована в 1929—1930 роках на подарованій громадській площі посередині села. Бібліотека була в стадії організації і нею займався Василь Вальчук. Перший церковний хор провадив учитель Іван Зубаль в роках 1910—1912. Другим диригентом читальняного хору був абсолювент української державної гімназії, а пізніше інженер-агроном Михайло Вінтонів. Перший аматорський гурток зорганізував секретар громади Василь Маланюк в роках 1922—1923. Той аматорський гурток відіграв одну виставу в студолі Василя Іванишина, а саме—дві одноактівки: «Свекруха» і «На перші гулі».

В 1928 році зорганізував Степан Зубаль аматорський театральний гурток з хлопців і дівчат, який відіграв такі вистави: «Пан майстер Копитко», «Украдене щастя», «Ой не ходи Грицю», «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Запорожець за Дунаєм». Цю останню виставу поставлено з оркестрою, якої диригентом був Михайло Вінтонів.

Перший Шевченківський концерт зорганізував також Михайло Вінтонів 1930 р. з дорослими хлопцями і дівчатами.

Другий Шевченківський концерт вивчив Степан Зубаль зі шкільними дітьми від 8—12 літ в 1935 році.

При читальні був зорганізований в 1932 році Союз Українок. Душею його була абсолювентка української жіночої гімназії «Рідна Школа» в Станиславові Марійка Гриньків. Того ж самого року М. Гриньків була провідницею першого дитячого садка.

В селі була Народна Школа з двома учителями. Мова навчання українська і польська. Директором школи був цілий час поляк. До Першої світової війни грамотність була велика, яких 50⁰%, по війні майже не було неграмотних.

До 1940 року такі особи зі села Пасічної покінчили вищі студії: теологію — о. Григорій Будзенко, о. Дмитро Припхан. Філософію: проф. Петро Сав'як. Агрономію: інж. Михайло Вінтонів. Медицину: д-р Ігор Галярник. Учительську семінарію закінчили: Євгенія Будзенко, Євгенія Максимців, Розалія Данилишин, Іван Сав'як, Михайло Припхан, Іван Зубаль, Юрій Федик, Дмитро Зубаль, Дмитро Івасютяк. Гімназію: Марійка Гриньків, Петро Максимців, Ілля Припхан. Торговельну школу: Степан Зубаль.

Національна свідомість зросла після першої світової війни. Місцевий священик не брав активної участі в національному житті.

В політичних процесах були суджені чотири особи, як члени ОУН: Петро Максимців і Маріян Жураківський за напад на пошту в 1932 році. Два стрієчні брати Михайло Вінтоняк і Юрко Вінтоняк були засуджені на десять літ в'язниці за спробу нападу на Надвірну в 1933 році.

Степан Зубаль

ПІДПЕЧАРИ

Село Підпечари, колись Товмацького і згодом Станиславівського повіту, а тепер Івано-Франківського району, лежить 9 км на схід Станиславова і 5 км на захід від Тисьмениці та яких 4 км на південь від залізничної лінії Станиславів — Чортків. В 1924 р. в селі було 2 198 греко-католиків і 6 «латинників».

Через село перепливає річка Ворона, доплив Бистриці, яка відмежовує Підкарпаття від Покуття. Підкарпатська (південна) частина села розбудована на невисокій вапняковій горі, а Покутська (північна) частина займає рівнину. На полях села є кілька типових для Покуття лійкових заглиблень, звичайно з джерелами доброї питної води. Різні частини села мають свої окремі назви, як Завільше, Зарудка, Дубіївка й ін. Неврегульована річка Ворона переважно весною, а часом і восени, спричиняє великі повені і, заливаючи більшу частину долішнього села, наносить жителям великих шкід.

Назва села найправдоподібніше походить від слова «печера», бо є в селі у східній частині гори викуті у вапняковій скалі печери, які, згідно з переказами, походять ще з часів татарських нападів. В них мали ховатися мешканці села перед ясиром. Ці печери називано «склепами», а довколишніх людей «склеповими». Згідно з таким поясненням назви села може й правильно теперішня адміністрація УРСР змінила назву на Підпечари, як подано в книзі «Історія міст і сіл УРСР — Івано-Франківська Область», виданій Академією Наук у Києві в 1971 р. Так, отже вже сама назва села вказує на його довговікову історію, а недавні розкопи стародавніх курганів у недалекому сусідстві доводять, що поселення у цій околиці існували вже в часах трипільської культури.

У згаданій книзі про Івано-Франківську Область у 26-рядковій довідці про Підпечари подані наступні інформації: населення — 2 424, на 3 590 га землі, з чого орної 2 573 га. В селі — восьмирічна школа, бібліотека, будинок культури, фельдшерсько-акушерський пункт. За останніх 20 років споруджено 270 будинків. Завершується газифікація. В місцевому радгоспі є 6620 парникових рам, є млин, пилорама та торфопідприємство. Подано, що в документах Підпечери згадуються у другій половині 18 ст. Вираховуються три прізвища нагороджених орденами чи медалями «стахановців» і вказується на пам'ятник-обеліск «воїнам та активістам, що згинули в боротьбі проти фашистських загарбників» — як зрештою у майже кожному селі цієї області. Не згадано, що село електрифіковане та має регулярну автобусову комунікацію з Івано-Франківськом.

Стільки про історію відносно великого і давнього села у 639-сторінковому томі «Історії міст і сіл» цієї області, а село навіть не зазначене на поданій в цьому виданні карті населених пунктів цієї області, хоч зазначені далеко менші села.

Важко писати про багатовікову історію села без доступу до джерельних матеріалів і документів та ще в рямцях однієї статті. Але село Підпечари в часі між двома світовими війнами було вже одним із повністю зформованих сіл у повіті під суспільно-культурним, економічним і національно-політичним оглядом.

Мешканці села, за кількома винятками, були українці, за віровизнанням — грекокатолики. Перед Першою світовою війною була в селі одна жидівська корчма та одна жидівська крамниця, а більшість найкращих піль належала польській графській родині родині Потоцьких. По Першій війні селяни викупили всі поля Потоцьких крім двора, що його пізніше набув

Із зб. О. Шипайло

Церква в селі Підпечарах, збудована 1672 р. (Фото з 1972 р.)

поляк Джевіцький, директор польського банку в Станиславові. Він і був самотнім поляком у селі аж до завоювання Галичини більшовиками в 1939 р. Жидівські підприємці покинули село швидко після Першої світової війни, а маєток самотнього поляка став складовою частиною «радгоспу».

Селом керував громадський уряд із війтом на чолі. Після Першої війни війтами чергово були: Онуфрій Логаза, Микола Ляцун, Василь Сефанків і Андрій Сворах; останній був теж війтом волосної (збірної) громади. Село мало свій гарний громадський будинок у центрі села, де відбувалися засідання громадського уряду. Всі постанови громадського уряду, як теж зазначення державної адміністрації, війт проголошував кожної неділі на церковному подвір'ю після Богослужби. Писарями Гром. Уряду були довгі роки Михайло Логаза (Ділембин) і Михайло Трускавецький; обидва мали частинну середню освіту.

Осередком духового життя громади була старовинна церква Вознесіння ГНІХР з парафіяльним урядом під проводом о. декана Кліма Кульчицького, який проводив 32-ох років — аж до своєї смерті в 1932 р. — був ревним пастирем, щирим і відданим опікуном, дорадником, організатором і провідником села. Завдяки йому і його дружині з Ільницьких Антонії, а пізніше його чотирьом донькам — село дійшло до повної національної свідомості і стало одним із прикладних сіл Галичини. Чоловіки дочок пароха — адвокати д-р Юліян Олесницький і д-р Ярослав Шипайло та о. Ярослав Шарко часто відвідували родину і частину своїх відвідин присвячували громаді. При церкві діяли братства і сестрицтва, які дбали про церкву, а в часі Різдва ходили з колядою на церкву. О. Кульчицький був постійним головою читальні «Просвіти», членом гром. уряду, катехитом у школі, учив співу, приготував театральні вистави. На празничний день Вознесіння, коли відправлялись панахиди над могилами на прицерковному та громадському цвинтарях, з'їжджались священики з деканату і тоді в церкві від-

правлялись Богослужби з такими славними духовниками, як о. Менцінський, брат славного оперового співака, який своїм голосом дорівнював цій славній зірці українських співаків, та о. д-р Іван Фіголь — відомий на всю Галичину проповідник.

По смерті о. Кульчицького в 1932 році парохом став о. Теофіль Глібовицький, який провадив її аж до «визволення» Галичини більшовиками та до насильної ліквідації Греко-Католицької Церкви. Він перебув довгі роки на засланні і, повернувши із знищеним здоров'ям, скоро закінчив життя. Стара дерев'яна церква, тепер православного віровизнання, хоч і занедбана, разом із мурованою дзвіницею, ще далі стоять, ще далі світлого минулого духового життя громади. На прицерковному цвинтарі похований о. Василь Ільницький, письменник і заслужений педагог, директор гімназій у Тернополі і Львові. Надмогильний гранітний пам'ятник по 78-ох роках від його смерті ще досі добре зберігся.

Чотириокласовою школою села, що стояла в центрі села недалеко від церкви, будинку читальні «Просвіта» та громадського будинку, перед і в часі Першої світової війни управляла полька Пахівна. Була вона польською шовіністкою і ніколи не промовила до селян українською мовою, але була вимагаючою учителькою і її учні виходили зі школи вповні грамотними, а деякі пізніше продовжували середню і високу освіту. Після Першої війни управителями школи були Монастирський і Евстахій Богач. В останніх роках перед Другою світовою війною польська окупаційна влада насилала все більше польських учителів, хоч в селі зовсім поляків не було.

Осередком організаційно-культурного життя громади була читальня «Просвіти», яка містилась у невеликому мурованому будинку, що в ньому була невелика зала зі сценою та ще дві невеликі кімнати. В одній із них довгими роками була крамниця споживчої кооперативи, а в другій мали приміщення всі інші організації села. Хоч постійним головою читальні «Просвіти» був о. Клим Кульчицький, діючим його заступником довгі роки був Панько Сворака. Читальня «Просвіти» мала велику бібліотеку і передплачувала кілька газет і журналів, що їх селяни звичайно читали, повертаючи із Богослужби. Були теж індивідуальні передплатники газет, як «Діло», «Новий час», «Народня справа», «Громадський Голос», «Жіноча Доля» й ін.

Довгими роками діяв аматорсько-театральний гурток при читальні з дуже добрими акторами, як Дмитро Шкорута, Михайло Мельниченко, Іван Артус-Дмитро Якимів та ін. Мала сцена гостила у себе аматорські гуртки із сусідніх місцевостей, найчастіше з Тисьмениці, а навіть мандрівний театр Івана Когуцяка зі Станиславова.

В громаді був хор, що його, переважно, підготовляв о. Клим Кульчицький при акомпаньяменті цитри, на якій він добре грав, а теж Дмитро Логазя, який знав ноти і помагав дякувати у церкві. Хор брав участь у хорових збірних виступах у Станиславові, а перед виступами один із братів Крушельницьких «вишліфовував» його. Отець Кульчицький ніколи сам не диригував хором, а часто диригував ним Дмитро Шкорута, хоч сам не вмів читати нот. Останні роки перед більшовицьким «визволенням» мішаний церковний хор провадив Дмитро Бойчук, який рівночасно був дяком у церкві.

В громаді діяли ще такі товариства: гурток «Рідної Школи» під головуванням Івана Шевцева, Кружок «Союзу Українок» під проводом пані Ірини Шарко, Відділ антиалькогольного Т-ва «Відродження» під проводом Дмитра Хоменця, гурток «Пласту», спортові Т-ва — спершу «Сокіл», пізніше «Луг» під проводом Івана Артуса.

В селі були клітини споживчої кооперації із двома крамницями та кредитові забезпечені організації, як каса «Райфайзена», пізніше кредитова кооператива та забезпечення рогатої худоби — під керівництвом Миколи Сворака, Дмитра Семанькова, Дмитра Веляника, Василя Кадлуба, Гриця Винничука та ін. Крім примусового державного забезпечення від вогню, селяни добровільно забезпечувались в границях дозволеної висоти у нашому обезпеченому Т-ві «Дністер».

Село плекало головню городовину, яку збувало на ринку близького Станиславова, а в літньому сезоні теж на дальших ринках Підкарпаття, де перебували літники. В повному огірковому сезоні, коли село вирощувало велику кількість огірків, їх кооперативним способом і залізничним транспортом відставляли навіть до Познанщини і на Шлеськ, маючи з цього навіть кращі прибутки як зі збуту пшениці.

Ріст національної свідомості у повоєнних роках завдяки згаданим провідникам був майже феноменальний. З колишнього «ц. к. австріяцько-руського» села, що в його хатах скрізь висіли образи «найяснішого пана цесаря» і його Габзбурзької родини, не залишилось ніде сліду. Давня назва мешканців села «русин» залишилась ще тільки у давніх піснях, чи в народній словесності, як наприклад, у травестії Великоднього тропаря: «Воскрес Христос од гроба, на жидів хвороба, на поляків безголов'я, а нам русинам дай, Боже, здоров'я». Навіть неграмотні селяни, що їх у тому часі було ще немало, від часу власної державности всі стали українцями, які у постійній боротьбі з окупантами виявили небувалу досі силу і витривалість.

Під партійно-політичним оглядом селяни були прихильниками УНДО або УРСР. Голова радикальної партії сенатор Іван Макух із Товмача втішався великою популярністю на своїх вічах у селі. Пізніше здобув собі

Фото із зб. В. Шарка

Жіночий Кружок у Підпечарах 1933 року. Посередині Ірина Шарко — дружина священика. За нею учительки: Дозя Гафткович і Варка Лозага (загинула у большевицькій тюрмі 1941 р.)

терен у селі націоналістичний рух, але про комунізм з-поза Збруча селяни знали хіба тільки з газет. Комуністичного руху в селі взагалі не було.

Із Підпечар вийшло кілька генерацій професійної інтелігенції, хоч давніше не було її багато. З передвоєнних років треба згадати адвоката д-ра Петра Хрептовського, батька відомого в Чикаго лікаря д-ра Ахіля та Бобика, сина довголітнього дяка. У повоєнних роках селяни навчились доцінювати вагу освіти і тоді більше число молодих хлопців і дівчат пішло до середніх шкіл Станиславова, між ними Михайло Логаза, Микола Петрунів, Варка Логаза, Василь Сворака, Дмитро Сворака, Василь Мельниченко та другі. Всі вони, а зокрема пізніший адвокат Микола Петрунів, який мав довший час постійний зв'язок зі селом, причинились до національного і культурного росту села.

Зрозуміло, що за понад півсторіччя сталися в селі зміни, а між ними деякі на краще, бо ж поступ в цілому світі характеризує нашу добу. Знаємо, що в селі зовсім зліквідовано неписьменність, що все більше селянських дітей здобуває високу професійну освіту, що поправились житлові умовини і що село користує із таких тепер на заході самозрозумілих уліпшень, як електричне освітлення та газове ogrівання. В загальному поправились санітарні і здоровні умовини, але село — колишній «шпихлір Європи» та «медом текуча земля», в загальному є бідніше, як було колись. Це стверджують усі туристи і відвідувачі рідних в УССР.

М. Л.

БОГОРОДЧАНЩИНА

Стара церква в Богородчанах 1929 р.

*Із зб. М. і В. Пасічняків
Нова церква в Богородчанах 1935 р.*

*Фото із зб. М. і В. Пасічняків
Учениці дівочої школи в Богородчанах під час вправ, 1926 рік*

БОГОРОДЧАНИ-МІСТО

Розташоване над річкою Бистрицею Солотвинською, на 25 км на південний захід від Станиславова, містечко Богородчани було за Австрії і Польщі повітовим містом, тепер, як селище міського типу є центром Богородчанського району, в склад якого входить 39 населених пунктів. В 1923 р. Богородчани нараховували 2 094 греко-католиків й мали одну церкву, що її парохом був тоді о. Антоній Рудницький. В церкві був відомий Богородчанський Іконостас створений в 17 ст., перенесений із монастиря оо. Василян в Скиті Манявському. Крім церкви був у Богородчанах костьол Домініканів, збудований у 18 ст.

В 1931 р. кількість населення Богородчан становило ок. 3 000 осіб. За даними Орловіча в його «Провіднику по Галичині», в Богородчанах було яких 5 000 населення, в тому 800 поляків, 1 800 українців та 2 400 жидів. Тепер, в 1971 р., в Богородчанах зареєстровано 2 709 населення. За Польщі Богородчанський повіт охоплював 37 місцевостей із присілками.

Вперше згадуються Богородчани в документі з 1441 р., в якому стверджується, що власником Богородчан був Ян з Бучача. Згодом місто перейшло у власність Потоцьких. Їх заходами був збудований у Богородчанах костьол і коло нього поселено спроваджених із Польщі кілька десятків дрібної шляхти й ремісників.

У першій половині 18 ст. околиці Богородчан були тереном дій опришків, які під проводом Довбуша провели напад на місцевий замок.

Після приєднання Галичини до Австрії, в Богородчанах було 1786 р. 314 будинків і 1 134 мешканці.

Багато для національного розвитку богородчанських українців причинився видатний галицький діяч, письменник і посол до Віденської Державної Ради о. Антін Могильницький. Його заходами однокласова школа в Богородчанах стала 1868 р. двокласовою.

Із зб. І. Ставничого

*Будинок староства в Богородчанах із костьолом оо. Домініканів позаду
(Із поштової листівки 1911 р.)*

В 20 сторіччі Богородчани стали одним із найсвідоміших осередків української Станиславівщини. Заснована 1910 р. філія «Просвіти» нараховувала в 1914 р. уже 23 читальні Просвіти і в 1926 р. мала 22 відновлених читальні із 16 бібліотеками, 11 аматарських гуртками; її головою був д-р Осип Когут. В тому ж часі існуючий у Богородчанах Кружок «Рідної Школи» ім. Михайла Коцюбинського об'єднав 88 членів під проводом о. А. Рудницького.

Р. М.

ГРАВОВЕЦЬ

Впродовж різних ворожих окупацій України, що тривали віками, українське село було завжди найтривкішим елементом нашої нації, в той час, коли міста ставали все більше чужими під оглядом національним.

Нашому селу завжди припадала головна роля в рості і в ставанні нашої нації; воно було й залишилося базою народу. Проходять віки, а селянин зберігає духовість своїх предків, прадіду традицію, звичаї, обрядовість, вірування. З інтимного відношення нашого селянина до землі-природи витворилася своєрідна психічна структура, любов і прив'язання до рідної землі, витривалість, національна стійкість та притаманна народна культура, що відрізняє наш народ від його сусідів. В часі найчорніших періодів нашої історії ніякий гніт окупанта не був спроможний знищити того своєрідного духового підсоння села, в якому зберігаються притаманності, що є спільними для українського народу.

В часі польської окупації між двома світовими війнами, польська адміністрація задумувала з допомогою національного, політичного, і соціального гніту, якщо вже не спольонізувати цілком українське село, то бодай перетворити його в аморфну масу відірвану від спільного українського пня. Ці намагання поляків виявилися цілком безуспішними і село лишилося вірним українській нації і достойна постава українського села стала найбільш переконливим аргументом для заперечення тези польського шовініста Грабського про знищення всякого сліду по українцях в Галичині впродовж 25-ти років.

Не здійснила того наміру польська адміністрація ані пацифікаціями, ані насаджуванням на нашій землі польських колоністів, ворожого елементу до українства та й ще озброюванням його проти українського населення, ані ув'язненням і виселюванням з сіл найсвідоміших та найактивніших громадян, ані врешті здійснюванням клича: «Ані п'яді землі в українські руки». Все те мало якраз протилежні наслідки. Село ставало все сильнішим бастионом українства. Село починало все болючіше відчувати жорстокі наслідки недавно програної війни за українську державність. Селяни утверджувалися в переконанні, що тільки у своїй державі можуть бути забезпечені права і гідність української людини та що надія на краще майбутнє народу може сповнитися через посилення організації й дії на всіх ділянках національного життя. Українське село, ставши беззастережно вірним своєму проводові, стало прямувати до великої української мети і при цьому здало блискуче іспит національної зрілості, української моралі і правопорядку.

Для загальної характеристики настанови українського села в часі польської окупації нехай послужить цей спогад про бідне підгірське село Станиславівщини.

Із зб. М. Остаг'яка

Грабовецька школа і читальня «Просвіти» (частина з правого боку)

На південь від Станиславова простягається розлога рівнина, так, що, вийшовши з міста, око спиняється аж на синіх хребтах Карпат, що хвилястою лінією зарисовуються на тлі небозводу. На південній межі цієї рівнини, яких 25 км на південь від Станиславова розташувалося над Надвірнянською Бистрицею підгірське село Грабовець із приблизно двома тисячами населення, включно з кільканадцятьма польськими родинами. Населення села зайняло під житлову площу головно рівний простір вздовж Бистриці, а деякі грабівчани поселились в долинах сумежних горбовин, вкритих грабовим лісом з домішкою дуба і берези. Ці місця забезпечені від виливів Бистриці, що в часі повеней руйнує майно тих селян, які поселились безпосередньо в сусідстві ріки. В ночі з 30 на 31 липня 1927 р. вилив Бистриці залишив жахливі наслідки: вода зруйнувала кількасот гектарів землі з найкращими в Грабівці ґрунтами, перетворюючи їх в рінище, до нічого непридатний пустар-невгіддя. Внаслідок таких повеней орних ґрунтів в селі щораз-то зменшувалося та площа невжитків збільшувалася і в 1944 р. виносила около 35% всієї грабовецької території. На господарство випадало від орної чверти до п'яти гектарів орної землі. Заможніших селян, тобто понад п'яти гектарів, було в селі всього кілька. Отже в загальному село бідне, проте воно мало охайний вигляд. Хатки дерев'яні, виліплені глиною, чистенько вибілені, виглядали чепурненько із зелені садків і квітників. Особливо привітними та з повним почуттям естетики були обладнані хатки в горбовитій, більше мальовничій частині села. Прикрасою села були дві церкви, кооператива з виставовими вікнами, мурована школа, а побіч неї гарний з невеличкою вежею будинок читальні з театральною залєю. Будинок читальні разом із сумежною площею був обведений дротяною сіткою, розіп'ятою на металевих рямах, прикріплених до бетонового фундаменту-основи огорожі. Вздовж фронтової частини читальні та її площі проведено бетоновий хідник. В селі звертали на себе

увагу забудування, де містилася дитяча захоронка, що її вели сестри Службениці.

Немає ніяких даних про початок поселення на грабовецькій території але такі назви, як «городище», «монастир» на грабовецьких горбовинах вказують, що первісне поселення почалося тут перед сторіччями. Першими, що створили більше скупчення і започаткували оселю, були правдоподібно українські шляхтичі. Вони збудували церкву, що називалася шляхетською, а згодом, коли стали прибувати сюди селяни, то недалеко шляхетської церкви (яких триста метрів) побудували другу церкву, що називалася хлопською. Богослуження відбувалися напереміну, одної неділі в одній церкві, а наступної в другій. В селі кількісно переважали селяни із шляхетськими прізвищами. Ці люди — то нащадки родів, що через прив'язання до рідної землі не зреклися її і соціально знижившись, розплилися серед народу, створили одну неподільну в селі українську громаду. Даремними виявилися заходи поляків, щоб цю грабовецьку спільноту розбити. Почалося від спольщування прізвищ, напр. Грабовецький перекручувано на Грабовецькі; таке насильне перекручування прізвищ не допомгло полякам перетворити українця в поляка, але таку можливість враховувала польська безглузда національна політика. Добре відомі з тих часів у Західній Україні шиканування українських священників-парохів, що вели метрикальні книги українською мовою. Парох села Грабівця о. Володимир Лучків, тепер в Канаді, за відмову вести ці книги польською мовою мав кілька судових вироків, що в суті засуджували його на кілька літ в'язниці. Від відбуття кари врятувала його війна і розвал Польщі. Згодом почалася в селі комедія з організуванням т. зв. «Шляхти загородовей».

До цієї польської «знаті» намагалися поляки втягнути за всяку ціну всіх грабовецьких шляхтичів. Засобом для цього були різні обіцянки, погрози, підривання довір'я до українського проводу тощо. В результаті тієї роботи згуртовано в тій «загороді» самих тільки поляків, а між ними опинилися також дві чи три родини мішаного подружжя. Поза тим вся грабовецька громада залишилася вірна своїй нації, кріпко держалася своєї церкви й обряду, своїх організацій, установ і товариств.

Свою українську настанову село заманіфестувало прекрасно у своєму ставленні до української кооперативи. Грабовецька кооператива для загального закупу і збутку «Відродження» стала гордістю села й околиці. Не було в селі українського господарства-садиби, власник-господар якого не був би членом цієї кооперативи. Кооператива мала сімсот членів. Клич «свій до свого» був у Грабівці повністю здійснений. Селяни купували товари першої потреби виключно в своїй кооперативі, хоч недалеко була польська крамничка «Кулка рольнічого». Річний оборот кооперативи «Відродження» виносив около 200 тисяч злотих, а запасу товарів було в неї разом з її двома філіями на 30 тисяч злотих. Крамниця була дуже гарно обладнана на зразок міських крамниць включно з виставовими вікнами. Членами управи кооперативи були селяни. Справник кооперативи всеціло посвятив себе кооперативній ідеї і своєю надзвичайно чесною і жертвенною працею розвинув кооперативу в поважне торговельне підприємство. У всіх поданих тут відомостях про кооперативу немає нічого здогадного. Ці відомості походять з першої руки, а саме від книговода кооперативи Романа Матківського, який тепер перебуває в Канаді. Також автор цих рядків був протягом останніх чотирьох років перед війною головою Надзірної Ради цієї кооперативи.

Трудно в цьому короткому нарисі розповісти все про працю в читальні

«Просвіта», про діяльність аматорського гуртка, читальняного хору, кружка Сільського Господаря, кружка Рідної Школи і т. д., можна хіба коротко згадати, що праця та була відповідно ведена і ніколи не припинялася, не зважаючи на великі перешкоди, що їх робили поляки на кожному кроці. Особливо велику роль в піднесенні культури села відіграла місцева захоронка сс. Службниць, які, вціплюючи в дитячі душі перші паростки християнських та українських чеснот, гідно і чесно служили Богові і Народові. В захоронці гуртувалося також і жіноцтво села і таким чином багатого і корисного промінювало із неї на село. Село було забезпечене в елементи, потрібні для формування духовости української людини. Цей духовий ріст села польська влада, як зрештою всюди на Західній Україні, так і в Грабівці, уважала за бунт проти держави і старалася всякими засобами його придушити. Одним з таких засобів були грошові кари, накладані староством на провідників села при різних нагодах. Провід кооперативи і читальні карано за те, що 3 травня чи 11 листопада (польські державні свята) не вивішували на будинках кооперативи і читальні польського прапора, управу кооперативи карано за невивиставлення цін на товарах у крамниці, провідників аматорського театрального гуртка і місцевого хору шикановано і карано за «нарушення нічного спокою», тобто за вечірні проби хору, іншим разом карано провідника за те, що члени аматорського гуртка чи хору маршували чвірками до сусіднього села з театральною виставою чи концертом. Поголовно карано селян за невиконання безглузлого наказу, а саме за те, що селяни не побілили плотів і парканів. Того рода дошкульовання селянам не переривалися у своїй безконечній черзі. Не зважаючи на польські шикани, з села вийшло дев'ять інтелігентів, себто учителів народних і середніх шкіл, правники та інженер. Але ж і їм, включно з автором цих рядків польська влада замкнула доступ до праці в їх професії.

Діти в Захоронці СС. Службниць у Грабівці

Із зб. М. Остап'яка

В 1938 році, як відомо, Західня Україна святкувала урочисто 950-річчя хрищення України, з тієї нагоди закопувано біля церков пропам'ятні хрести. Готувався отже і Грабовець до цього великого українського ювілею. Ранком в день цього свята стрінула грабівчан прикра несподіванка, хрест вкрадено і винесено на поле і там порізано на малі куски. Селяни одначе цей ювілей відсвяткували, порізаний хрест зложили на возі, прибрали квітами, відвезли до церкви і там його поклали як пам'ятку народного лихоліття.

Цю тяжку зневагу релігійно-українських почуттів село відчуло боляче. Проте ж, наш народ навіть в найбільших нещастях не попадає в зневіру; тож і тоді у своєму притаманному оптимістичному світогляді, спертому на християнській етиці, вірив у перемогу добра над злом. Супроводжуючи той порізаний хрест до церкви, селяни тільки зітхали: «Прийде час і той зневажений хрест тяжко покарає злочинців».

Село не розклатося морально і не скорилося окупантові, навіть тоді, коли він вдарив по матеріальній основі його існування, здійснюючи своє горезвісне гасло: «ані п'яді землі в українські руки».

Саме одним з таких ударів для села Грабовець була видана польською владою заборона парцеляції так званих у селі просвітянських ґрунтів між українських селян. Ґрунти ці — це був стипендійний фонд для грабовецьких селянських дітей, що після закінчення освіти в народній школі хотіли б далі продовжувати свою освіту. Створив цей фонд грабовецький шляхтич Антін Княгиницький (правник). Помер він у Грабівці в часі Першої світової війни від побойв п'яної московської солдатні. Будучи самітним, він, ця дійсно шляхетна українська людина, записав своє майно яких 100 моргів землі і лісу (приблизно 20 моргів) та господарські будинки на стипендіяльний фонд. Все те майно мало бути продане, гроші складені в банку, а з відсотків мали бути розділювані стипендії. До стипендії мали право в першу чергу учні з його прізвищем (Княгиницький) далі учні з іншими прізвищами. Виконавцем цього заповіту мав бути Головний Виділ Т-ва «Просвіта» у Львові. Головний Виділ адміністрував цим майном, землю винаймав селянам, а з парцеляцією зволикав аж до 1937 року. В будинках цього маєтку приміщено згадану дитячу захоронку СС. Служебниць. Перед Другою світовою війною (рік чи два перед її вибухом) створено в селі парцеляційний комітет, який мав розділяти землю між селян. Справа розподілу землі була легкою, бо землю винаймала «Просвіта» найбільш її потребуючим селянам, отже комітетові не залишалося нічого іншого, як розпарцелювати цю землю між селян, що нею користувалися попередньо. Несподівано, як грім з ясного неба, прийшла від польського земельного уряду заборона парцеляції, бо мовляв, земля шляхетська і може бути розділена тільки поміж шляхтичів-поляків, зглядно поміж членів шляхти «загородовей», до якої могли вписатися і селяни нешляхетського походження. Після цього в селі створився польський парцеляційний комітет, який став по-своєму підготовляти парцеляцію. Всякі заходи, щоб зарадити лихові, не мали жадного успіху. Українська земля, якої власником був українець, мала перейти в польські руки, а український селянин не мав права дістати ні сднієї скиби з тієї землі. Як відомо, голод на землю в підгірських околицях був великий. Селянин цупко держався тої «скиби» часто, головно перед Першою світовою війною, за неї процесувався роками, проте національної чести не заміняв за скибу і до польської «знаті» не вписався, щоб її набути. Село Грабовець під час польської окупації зберегло українську душу незайману.

Микола Остап'як

КОСМАЧ

Село Космач, Богородчанського повіту, віддалене на 18 км від Богородчан і 33 км від залізничної станції у Станиславові. Збудоване село здовж річки, що пливе від заходу на схід. Випливає річка із двох джерел понад селом, з-під гори, що її називають Зруби або Малий Верх. Два інші верхи цієї гори Кітван і найвищий Клива. З гори можна бачити інші села: на заході с. Луква або Прислуп, на південний схід Бугрівку, на півдні с. Яблоницю, Кривець і Кричку і далі село Пороги. Всі гори були вкриті смерековим і буковим лісом, оточені викопаним окопом і належали до «скарбу» тобто до держави.

Сільська вулиця починалася під самим лісом на заході і йшла на схід, рівнобіжно з річкою, і кінчилася при гостинці, що його звали Греблі, який ішов з півночі з села Росільної, перетинав долішній кінець села Космача і переходив на південь до Заріча-Солотвини. Цей гостинець (битий шлях) лучився в Росільній з т. зв. «цісаркою» (цісарською дорогою), що йшла на схід до Богородчан і Станислава.

Річка перетинала гостинець і плила далі в луги і там кінчилося село. Остання хата була Івана Гуменюка, що його звали Луговий: від нього кожного року хлопці починали колядувати на Різдво, бо це була перша хата на сході села. На заході під лісом було господарство Николи Маслія і на південній стороні стояла хата старенького Микити Гоголя.

Доми були побудовані по обох боках сільської річки й вулиці — так, що воду з річки носили до хат і з однієї і з другої сторони. Криниць майже не було.

Із зб. М. Яблінчука

*Церква св. Димитрія в Космачі, збудована 1879 р. Зліва — дзвіниця.
За церквою з правого боку цвинтар. Фото з 1960 року*

Із зб. М. Яблінчука
 Всередині церкви св. Димитрія
 Фото з 1959 р.

Із зб. М. Яблінчука
 Хрест на могилі Олексі Яблінчука
 на цвинтарі в Космачі. Біля хреста
 Яків Яблінчук із сином Василем
 (тепер в Канаді), дочкою Параскою
 (померла в Космачі 1969 р.) та двома
 внучками. Фото з 1934 р.

В Космачі жило яких 300 родин українців греко-католиків, жидів — перед Першою війною — сім родин. Із поляків була одна родина й одна мішана німецько-польська.

Церква св. Димитрія була збудована 1879 р. і храм відбувся 8 листопада кожного року. Перед тим була в селі церква Зіслання св. Духа, але вона згоріла 1860 р. Поки збудовано нову церкву, Богослуження відправлялися в каплиці, перебудованій із стодоли. Потім цю каплицю перевезли на цвинтар і згодом до села Крички, де в 1915 р. згоріла місцева церква.

Священиком в селі був тоді о. Струтинський, декан, який і помер у Космачі і разом із своєю їмостою похований на місцевому цвинтарі. Після нього парохом був його син о. Михайло Струтинський, який на старість осліп ідесь ок. 1900 р. вже не правив Богослужб і замість нього відправляли Служби Божі і в Космачі і в сусідньому Дзвинячі молодші священики о. М. Николин, о. Йосип Мокрицький, що його дружина якийсь час вчила дітей у школі.

Першу школу побудували в Космачі 1904 р. і тоді ж вперше почали ходити сільські діти до школи. Першим учителем був Николай Мазур, а після нього учителі часто змінювалися; були між ними гірші і кращі. Доброю учителькою була Катерина Литвин, яка відійшла 1908 р. Після неї прийшла Анна Соболевська, родом з Богородчан, і перебула на своїй посаді вчительки і директорки школи усе своє життя аж до 1938 р. Перейшовши на емеритуру, жила в Станиславові і померла там 1968 р.

Під час Першої світової війни школа була цілком знищена, залишилася тільки площа. Згоріла також священикова резиденція і пішла з димом

майже третя частина села. В 1916—1917 рр. проходив бойовий фронт з південної сторони села понад дорогою і потоком і далі понад Бистрицею на Старі Богородчани і Станиславів. Церковні дзвони, їх було шість — забрали тоді маляри. Один із них був куплений Микитою Гоголем за 900 австрійських гульденів і віділлятий був у Калуші. Після війни закуплено нові дзвони заходами космачан — П. Гринішака, Г. Херманюка, М. Бабінського і В. Маслія в Канаді і місцевих людей. Пошкоджену внаслідок воєнних дій церкву після війни направлено і побудовано також нову резиденцію для священика.

Письменних людей, поки збудовано школу, в селі було мало. Першим із них був дяк Іван Кицма, що закінчив дяківську школу, дякував усе життя і помер в першу війну. Другим був Дмитро Бойчук, який вчився у місті, і був довгі роки війтом у селі. Ще вмів читати Василь Гринишин, заможний господар, який в неділю біля церкви прочитував селянам «Діло». Громадським писарем був Михайло Грибович з Солотвини.

Віятами були в Космачі: Роман Волочій, Дмитро Бойчук, Никола Курилюк, Василь Семенів, Леон Війтюк, Никола Степанюк, Василь Ярич — усі за Австрії. За України війтом був усього чотири місяці Олекса Курилюк. За Польщі найперше надали Дмитра Степанюка, потім вибрали Андрія Вітюка і згодом Івана Лешка — і з останнім почалася Друга війна.

Відколи в селі збудували школу, село дуже змінилося. Почали організуватися «Січі» і в їх ряди ставали парубки й господарі. З інших сіл і міст, зі Станиславова, Богородчан, Солотвини приїжджали на віча кандидати на послів, між ними Лагодинський, Новаковський, Когутяк. В селі засновано читальню «Просвіти», відновлено її після війни 1922 р. в домі Михайла Глебового. Зорганізовано ще перед війною також позичкову касу «райф-айзенку».

Жило в селі сім жидівських родин. Кожен із жидів щось продавав, але й кожен вже був власником більшого чи меншого кусника землі. Найба-

Із зб. М. Яблінчука

Аматорський гурток при читальні «Просвіти» в Касмачі 1937 р.

гатший, Вальтер Кавалер, держав у селі «пропінацію» — коршму, в якій завжди було повно селян, які впивалися, заводили бійки й судилися. Разом із цим пили і брали різні товари на кредит, задовжувалися і потім мусіли сплачувати довги з великим процентом. Крім «пропінації» Кавалера була в селі ще й друга коршма посеред села, але її власник постарівся і перенісся до села Маняви. Решта жидів жили бідніше, мали свої малі коршми й кавалок землі чигорода, деякі мали коні й фірманили і навіть наймалися орати землю плугом. Всі коршми були попалені під час Першої війни. Після війни вернулися до Космача тільки деякі з жидів, а й ті повідходили з села по 1937 році, коли в селі почали діяти кооперативи, дві молочарні, щадничі каси і приватні крамниці, що їх тримали місцеві люди. Існувала й розвивалася в Космачі «Читальня Просвіти», діяли аматорський гурток, спортові товариства.

Колись в селі люди жили з праці рук, майже в кожного було досить поля для орання. Тільки небагато було безземельних: вони йшли на заробітки або до сусіднього села Дзвиняча в копальні земного воску, або на рубання лісу в Кітван і в Малий Верх, чи на жнива на Поділля або й на сапання та копання буряків на Буковину. Були такі, що мали пару коней, і фірманили, возили дошки з тартаків по сусідніх селах до Станиславова тощо.

В селі було кілька музикантів, що грали на весіллях або забавах. З найстарших на скрипку грав Антось Струтинський і Василь Віжнович на цимбали. На цих же інструментах грали й інші сільські музиканти.

Старі люди в селі розповідали багато про панщину: як гайдуки гнали людей робити панщину аж до Богородчан, як хто не хотів йти, то били буками, рахуючи до 25, як скасували панщину 1848 р. Казали, що під будованими на пам'ятку скасування панщини хрестами люди закопували панщину. Ще й тепер говорять, що так же само будуть закопувати сучасну комуноу.

Були в селі люди, що дбали про просвіту й допомагали усім, як могли. Господар Михайло Глебів відступив половину свого нового дому читальні «Просвіти», що її відновлено на весні 1922 р. Перед Першою війною дбали про школу і допомогли її збудувати Никола Бойчук, Іван Глебів, Никола Курилюк, брати Іван і Дмитро Кицмени, Михайло Зіняк, Олекса Курилюк, Яків Яблінчук, Дмитро Степанюк і багато інших.

З Космача вийшло за Австрії двох УСС-ів — Іван Дем'яник і Василь Лешко. Перший пропав без вісти, другий був знищений окупантами. За Української Держави було вже більше космачівських хлопців і при УСС і в УГАрмії. Разом з УСС з Вижниці поїхали під Львів і брали участь в боях з поляками — Юрко Глебів і Василь Зіняк; перший доживає віку в Канаді, другого знищили московські ковпаківці. Було ще кілька хлопців з Космача в коші УСС у Станиславові, служили в сотні під командою чотаря Криховецького. Командантом коша був тоді, 1919 р., отаман Р. Дудинський. 15 хлопців змобілізованих окружною командою в Станиславові були вислані до польової жандармерії у Винниках і були там аж до відвороту на Великдень. Були також старі австрійські вояки при гарматнім полку, як пок. Іван Лешко та інші. Деякі повернули з таборів інтернованих з Засяння, деякі були на Великій Україні, багато не повернулися до Космача.

Стільки про мое рідне село Космач, що його бачив я останній раз 25 грудня 1922 р.

Михайло Яблінчук

ЛЯХІВЦІ

На географічних картах сьогоденішньої Станиславівщини і в реєстрах адміністративного поділу УССР назва Ляхівці уже не зустрічається. Це село Богородчанського повіту, розкинуте понад Бистрицею Солотвинською, на 3 км від Богородчан і 25 км від залізничної станції у Станиславові, перейменовано після окупації советськими військами в 1944 на Бистрицю, і з 1963 р. на Підгір'я.

Вперше про Ляхівці згадується в джерелах 1441 року. Згідно з писанням теперішніх советських істориків, ляховецькі селяни брали участь разом з опришками Довбуша в нападі на Богородчанський замок 1743 року і з того часу мала б походити назва місцевого потоку Довбушанка. В час мого вчителювання в Ляхівцях 1926 р. я чула від людей інший переказ про Довбуша. Згідно з цим оповіданням, Довбуш, перебуваючи в цих околицях, і ночуючи із своїми людьми в лугах понад Бистрицею, заходив часто до однієї молодиці в Ляхівцях. Один із місцевих селян підслухав розмову Довбуша з його товаришами про плянований ними напад на замок каштелянової Коссаковської і попередив про це каштелянову. Забравши всі дорогоцінні речі, каштелянова виїхала з замку і Довбуш, напавши на замок, не знайшов уже нічого цінного. Забрав тільки залишений каштеляною горнець з мідяками і порозсипав їх по вулицях Богородчан. З вдячності за попередження каштелянова подарувала ляховецьким селянам багатотоморгову толоку для випасу худоби.

Замок і землі каштелянової Коссаковської перейшли згодом на власність австрійських графів Стадіонів і пізніше Шенборнів. В 1930 р. всі Богородчанські добра були закуплені владикою Григорієм Хомишином і до 1939 р. належали до дієцезії. В колишньому замку була приміщена управа

Долішня і горішня церкви в Ляхівцях 1930 р. Фото із зб. М. і В. Пасічняків

дїбр. Під будинком находилася велика кімната, з якої вів підземний хід до костьола Домініканів.

Було в Ляхівцях дві церкви — одна долішня і друга горішня.

З Ляховець походить відомий селянський діяч 19-ого сторіччя Іван Капушак (1807—1868), який, як посол до австрійського парламенту в 1848—1849 роках, виступав часто на оборону прав українських селян перед визискуванням їх польськими панами. Похований І. Капушак на місцевому цвинтарі.

Марія Пасічнякова

РУЇНИ СКИТУ МАНЯВСЬКОГО

Давніше, 7 липня в день Рождества св. Івана Хрестителя, в Скиті Манявському відбувалася проща, на яку спішив народ з цілого східного галицького Підкарпаття. Там горіли тисячі свічок на «Блаженному камені», які вірні світили на Божу хвалу. Сьогодні там тиша, тільки пташки співають Богові хвалу.

Історія Скиту

Початок Скиту Манявського сягає перших років XVII сторіччя. Його заснував чернець Йов, уроджений в Тисьмениці б. Станиславова, якого світське прізвище було Іван Княгиницький. Він був василіянином, 12 років жив на горі Атос. Опісля з доручення львівського єпископа Гедеона перевів реформу православних монастирів, потім забажав тишини та спокою. Найшов місце над потічком Батерс, правою притокою річки Манявки. Тут на полянці побудував собі колибу-хатку та в ній на молитвах і постах вів своє пустельниче життя. Про його місце довідалися монахи інших монастирів та світські люди й почали напливати до нього паломники з усіх сторін. Одні для молитви, інші за порадами, а ще інші для лікування. Деякі прочани кидали світське життя та добивалися в Йова, щоб він дозволив їм поблизу нього жити.

При допомозі тодішнього управителя солянкових джерел в Маняві Петра Ляховича та Анастасії з Балабанів Волянської, побудовано 1611 року перші келії для ченців, а рік пізніше першу монастирську церкву. Завдяки християнським чеснотам основоположників монастир ріс морально та матеріально. Постали величаві кам'яні будівлі: дзвіниця, оборонна вежа (башта), рефектар, а за потоком господарські будинки. Площу монастиря обведено високим кам'яним муром та забезпечено баштами. Над потічком Батерс побудовано зводжений міст, що лучив другий беріг потоку, на якому був монастирський цвинтар, а пізніше й церква Пресв. Тройці. Цю частину монастиря названо «Скитик» і це й досі так називається.

Розвиток монастиря перервав ненадійний напад татар 1676 р. Сильний татарський загін, приваблений багатством монастиря, загнався в ці сторони та обляг його.

Ченці, монастирська обслуга, та довколишнє населення, яке шукало захисту в мурах Скиту, довго та завзято боронилися. Але ворог стримав доплив води до монастиря. Татари вирізали майже всіх оборонців, не щадили при тому ні жінок, ні дітей. Оцілили лиш ті, що встигли заховатися

Із зб. М. Остап'яка

Біля Скиту Манявського (Фото з початку 1930-их років)

по льохах та підземних ходах. Вороги ограбували монастир, а потім його підпалили.

Після цієї кривавої гостини татар Скит скоро відбудувався і ще дужче укріпився. Понаправлювано пошкоджені укріплення, відбудовано попалені будинки, вибудовано нову церкву й життя в монастирі зацвіло ще буйніше. Число ченців у XVIII ст. сягало 300 осіб. Знищило монастир скасування монастирів цісарем Йосифом II 1785 р. Все монастирське майно перейшло на власність австрійської держави, яка включила його до Солотвинської домени, що її власником був барон Лібіг. Коло 1928 р. цей маєток разом із Скитом закупила Деревна Польсько-Швайцарська Спілка. Руїнами монастиря не цікавилися ні барон Лібіг, ні Деревна Спілка, ні церковні чи й світські кола українського громадянства. Аж 1934 р. заходами станиславівського Владика Григорія Хомишина звалища Скиту та частина площі, шляхом закупу перейшли на власність станиславівської греко-католицької Капітули.

Руїни Скиту перед Другою світовою війною

Перейшовши кладкою річку Маняву, в місці, де до неї впадає Скитець, зупиняємося на кам'янистій доріжці, яка веде безпосередньо до монастиря. Її трикратно перепливає Скитець, який в'ється між скелистими та стрімкими берегами, що їх творять зліва гора Вознесінка і з правого боку гора Канюковата. Після кількох хвилин ходу стаємо перед першим будинком Скиту Манявського, перед дзвіницею, що творить і в'їздову браму. Це чотирикутна тяжка будівля з каміння, майже квадратної основи. Сучасна

висота дзвіниці сягає до половини третього поверху, грубість муру біля одного метра. Через неї вхід на монастирське подвір'я. Ця будівля була отинкована, розмальована та прикрашена штукатурками. Найкраще збереглася стіна дзвіниці від подвір'я. На ній бачимо по обох боках входового лука в штукатурковому обмурованні, образи основників монастиря: Йова та Антонія, а над ними на висоті першого поверху по обох боках вікна двох євангелістів, мабуть св. Луки і Матея. На луковій випустці входової брами на синьому фоні золотий напис кирилицею «Свят, Свят, Саваоф» . . . Кутики, які творять лук з поперечною штукатуркою, виповнені ангелами (по одному в кожному кутику), а місце між ними займає символ Божого Провидіння, тобто око в трикутнику. Безпосередньо над тим виступом, також на синьому тлі напис: «Сія колокольна создалася коптом обителі сея». На протилежній, зовнішній стороні (від села Маняви) видно малюнки преподобного Нестора та Теодосія, а над ними двох євангелістів. Однак ця сторона поважно знищена. Образи почорніли, написів не можна прочитати. Мури дзвіниці на вершку буйно поросли рістнею.

Станувши в брамі лицем до подвір'я, бачимо сірий високий мур (4 м), що творить підмурівку гори Вознесінки. Він тягнеться рівнобіжно з дзвіницею, а віддалений від неї 1,5 м. Дзвіниця з муром получена склепінням і в тім місці творить рід кімнати, чи коридору. Через мур веде отвір до другої подібної кімнати, з якої можна вийти на подвір'я. На цім мурі, що тягнеться вздовж цілої площі, стирчать дві чотирикутні вежі. Стіни першої збереглись в цілості, а другої знищені. І мур дуже знищений, а

Із зб. Е. Дрогомирецького

*Лірник на руїнах Скиту Манявського
(Фото зроблене на св. Івана 7 липня 1932 року)*

декуди його вже нема. Над потоком, у віддалі 40 м від дзвіниці стоїть величава, чотирикутна вежа, яка колись сповняла задачу оборонної башти та одночасно була монастирською скарбницею. Це наймогутніша будівля в цілому Скиті. Її висота сягає приблизно 20 м, а ширина стіп при основі 11 м. Вежа поділена на дві нерівні частини, долішня вища від горішньої. В долішній частині бачимо малі прямокутні вікна та округлі отвори. В горішній частині вікна більші. Під самим вершком вежі на кожній стіні є по два прямокутні малі віконця. На вершку мурів вежі побіч білої берізки, росте також струнка смерічка.

Від оборонної вежі у віддалі приблизно 30 м в сторону Битькова стирчать ще досить виразні останки монастирського рефектаря. В середині цієї будівлі знаходиться заглиблення, в якому стоять поперечні стіни з луковими отворами широких дверей.

Археологія Скиту

В серпні 1935 р. д-р Ярослав Пастернак зробив археологічні розкопки декількох місць монастиря. Вдалося йому відкрити цінні нахідки. Біля дзвіниці відкопав фундаменти муру прибудівки, а при ньому збірну могилу, в якій знайдено кістяк побитих під час татарського нападу. Черепи похоронених вказували, що між ними були жінки та різного віку діти. Деякі черепи були прострілені, інші зчорнілі від вогню.

Між дзвіницею і оборонною вежею, під муром на березі Скитця, відкрив сліди чернечих келій. Келії були відділені від себе тонким кам'яним муром. Останки дерев'яного вугілля та попелу вказували на пожежу в монастирі.

Із зб. І. Ставничого
Брама-дзвіниця Скиту Манявського
(Із поштової картки, виданої 1908 р.
в Солотвині)

Із зб. І. Ставничого
Водопад у Маняві
(Фото Семена Бурка. Всеукраїнське
Видавництво ч. 9. Львів 1913)

Побіч башти знайдено крипту 3 х 3 м і в ній останки кістяків двох осіб. Були це кістяки монахів.

Ця крипта лучилася з фундаментами церкви, які рівночасно відкрито. Це фундаменти першої скитської церкви. Їх форма вказує, що церква мала вид хреста.

Свою цінну працю, після вичерпання невеличких фондів на розкопи Скиту, проф. Пастернак перервав, обіцяючи в наступних роках її продовжувати. Але до цього не прийшло, він почав розкопи в Крилосі, а пізніше почалася Друга світова війна.

Знахідки в Скиті, як черепи відкопаних осіб, рештки фелонів, хрестики, дрібні монети, кахлі і т. п. проф. Пастернак вивіз до Львова до музею. Гроші на ці праці дав був єпископ Григорій Хомишин.

Цей короткий опис Скиту Манявського був би неповний, коли б я не згадав цікавої плити, яку я мав нагоду бачити 1938 р. в місці, якого не хочу назвати.

Був це кам'яний гранчастий бльок, розміром 2 м х 1 м х 0,3 м. На верхній стороні з густим, врізуваним письмом, якого ні я, ні приявні зі мною особи не могли відчитати. Ми догадувалися, що це мусить бути нагробний камінь на могилі гетьмана І. Виговського.

Вол. Феданків

СОЛОТВИНЩИНА

Солотвинщина, це частина Станиславівщини, що лежить поміж колишніми судовими повітами: Богородчанами, Калушем і Надвірною. Південно-західня частина — це частина Карпат із найвищим верхом Сивуля, що його в чисті, незамячені дні було видно на десятки кілометрів, навіть, як кажуть, зі самого Станиславова. Ця частина була границею з Закарпатською Україною і вона тягнулася від Осмолоди (Калуський район) до Зеленої (Надвірна). Були це чудові карпатські верхи, густо вкриті прегарними лісами. Це одна із найкращих частин української галицької волости.

Солотвинський район довгий на околом 50 км, — широкий на яких 30 км. В його склад, крім міста Солотвини входило 17 сільських громад.

В основній частині району рільнича, збіжева управа; в горах займалося населення теж скотарством та працювало частинно при лісових роботах. Зубожіле населення ходило масово «на вижен», — тобто на ціле літо й осінь їздило на сільські роботи, жнива, на Поділля.

Солотвинщина znana також із підземних багатств, головно земного воску у Дзвинячі і Старуні, та нафтових зложищ у Росільній-Кричці-Маняві і до Битькова під Надвірною включно. Поміж двома війнами експлуатовано ці підземні скарби доволі примітивними методами, щойно за советських часів (і під цю пору) започатковано ширшу експлуатацію. Та, на жаль, всі ті добра використовували окупанти завжди для себе, а автохтонне, українське населення мало що з них користало. Так само і великі лісові посілости, які були частинно у державних, а частинно у приватних руках, наприклад, т. зв. польсько-швайцарської Спілки, яка перед Другою світовою війною збудувала окрему, вузькогаторову залізницю, що нею звозили дерево з лісів Солотвинщини до тартаків на доли, тільки в незначній мірі давали користь місцевому населенню.

Українське населення, яких 35 тисяч, жило доволі бідно. Пересічне господарство виносило не більше 2—3 гектарів на родину. Поміж двома війнами українське населення становило яких 87%, жидівське ок. 8%, а польське (урядовців) яких 5%.

Солотвина-місто, яке було центром району, мало околом 3200 мешканців, з яких майже половину становили жиди, українців нараховувано ок. 1200 душ. Міщани-українці були переважно рільниками, було теж декілька ремісників та купців. В районі було 5 водних і один паровий млин, два тартаки (один тартак і млин був власністю української родини Микуляків); один ресторан був в руках патріотичної родини Шибунчаків, та одна цегельня в посіданні родини Соболевських. В місті був один лікар-українець — д-р Рубель, трьох українських адвокатів, двох суддів, двох учителів і ще 3—5 родин, українських інтелігентів.

Адміністраційно, так за австрійських, як польських чи советських часів, Солотвина була судовою округою, тобто осідком повітового (городського) Суду. За Австрії Солотвинщина належала до богородчанського повіту. За Польщі, коли скасовано повіт у Богородчанах, а судовий богородчанський район прилучено до Станиславова, солотвинський судовий район прилучено до надвірнянського повіту. З приходом большевиків в 1939 р. Солотвина була осідком району, отже самостійним, адміністраційним центром. Тепер прилучено знову Солотвину до богородчанського району.

Фото із зб. М. і В. Пасічняків

Народна школа в Старуні Красній 1925 р.

Цікаво, що після відходу советських військ в 1941 р. була в Українській Обласній Управі в Станиславові думка реактивувати богородчанський повіт, до якого мала увійти теж Солотвинщина. Мені, як голові Районової Управи в Солотвині було навіть доручено приготувати склад урядовців до повітової управи в Богородчанах, та, на жаль, німецька влада мала свої пляни. За німецької окупації включено Солотвину до Окружного Староства в Станиславові (ляндкомісаріят у Надвірній).

Ще до приходу мадярів створено у Солотвині Українську Районову Управу, яку я очолив, та яка діяла як повітове Староство аж до весни 1942 р. Німці затвердили були тимчасово цю управу, надаючи мені титул «бедірксгавтмана» на солотвинський район.

Так за часів Польщі, як і опісля під час німецької окупації Солотвинщина була поділена на чотири волосні громади тобто у Росільній, Старуні, Порогах і очевидно у Солотвині. В тих селах були теж станиці державної поліції.

В кожній, сільській громаді були, в менших одно-, в більших дво-клясові народні школи. В місті Солотвині була 7-клясова школа, яку в советський час піднесено до повної середньої (десятирічки).

В Солотвинщині було 12 українських, гр. кат. парохій (всього 2 латинські), які належали до станиславівської Епархії.

Коли підписаний, під кінець 1931 р., приїхав як адвокатський апліканд до Солотвини, то застав район у стадії інтенсивної праці над піднесенням свідомости й економічної розбудови українського населення. В тому часі діяли в Солотвині повітова Філія «Просвіти», яку очолював д-р Миронович і Філія «Сільського Господаря» під проводом Антона Яцкова. В кожному майже селі були вже основані читальні «Просвіти» та діяли кружки «Сільського Господаря» і споживчі кооперативи. В деяких свідоміших селах, як Старуня, Жураки, Яблінка, Кривець згадані організації були доволі рухливі, та в більшості сіл праця в них була на дуже низькому поземі.

Бракувало освічених, діяльних селян; опісля, перед війною, все більше з'являлося їх на наших селах. Особливо велику роботу в тому напрямі виявило Т-во «Просвіта», що в рр. 1935—37 прислало до нас молодого, рухливого організатора п. Никифорчина, група якого провела в тих роках значну, освідомлюючу роботу по сільських, головно відсталих організаціях, передусім в кружках «Просвіти».

В 1933 р. зорганізовано в Солотвині районну молочарню «Маслосоюзу», яку очолив дир. Д. Пісецький. Цей рухливий та ідейний працівник організував кілька сметанкових станиць М. С. у районі та перевів тяжку боротьбу з існуючими такими ж жидівськими станицями. До вибуху Другої світової війни кооперація зробила значний поступ у Солотвинщині. В часі німецької окупації дир. Пісецький очолював велику молочарню в Станиславові. Крім споживчої кооперації, крамниці якої були у кожному майже селі, діяло в районі около 6 Райфайзенок (щадничих кооператив), які не змогли одначе розвинутися в сильніші одиниці з огляду на зубожіння населення. Найкращі були в селах Раківець, Старуня і Яблінка.

В Солотвині існувало тов. «Бесіда», яке гуртувало інтелігенцію цілого району. Я був головою «Бесіди» від 1935 р. аж до приходу большевиків.

Над освітнім і господарським піднесенням народу працювали в районі всі дружно, однаково інтелігенти, як міщани й свідомі селяни. Багато праці проявили адвокати д-ри Чорненко, Миронович, Копровський, Горбачевський, — з-поміж священиків о. Косевич (останній голова Т-ва «Просвіта») та оо. Цмоць, Давидяк, Яримович, Пилипець, Цюпик, Березюк й інші. Не зважаючи на тиск польської адміністрації, багато українських учителів працювало на народній ниві. Їх кількість була доволі велика: згадати б тільки братів Феданків, Оницуків, Грибиків, Казанівського, Гуменюків, Баб'яків та інших.

Багато праці в районі вклав рухливий Антін Яцків, який в різних часах займав різні чоловічі позиції в українських організаціях району.

Фото із зб. М. і В. Пасічняків
Копальня воску у Дзвинячі, 1928 р.

Фото із зб. В. Феданкова

Маніфестаційне зібрання українців Солотвинщини з приводу проголошення відновлення Української Державности, яке відбулося в липні 1941 року в Космачі. На фото учасники маніфестацій, разом з представниками української поліції і військової мадярської залоги під час Служби Божої

Із Солотвини вибраний був до останнього польського Сенату адвокат Омелян Гординський.

Хоч Солотвина не належала до найсвідоміших районів Галичини, та проте були всі дані на те, що вона вже в скорому часі дорівняє іншим свідомішим районам. Та, на жаль, вибух війни і прихід большевиків припинив як в цілій Галичині так і в Солотвині дальший розвиток українського організованого життя.

Вже в перших тижнях большевики арештували сенатора О. Гординського, а опісля суддю Т. Дуркота. Дружину сен. Гординського з малою 5-річною адоптованою дочкою вивезли опісля на Сибір, де й слід за ними загинув.

Зимом 1939/40, коли советська влада вивозила кільканадцять польських родин, вони вивезли також кілька родин гаєвих українців. В тому часі арештовано теж і Павла Гординського, брата сенатора, кол. старшину УСС-інваліда, який тоді учителював в районі. Цікаве те, що зразу ж таки арештували і двох знаних в Солотвинщині діяльних комуністів-українців: мали їх опісля знищити під закидом троцькізму. З приходом німців попали мені в руки списки селян й інтелігентів, виключно українців, яких совети призначили на ліквідацію. Перешкодив цьому вибух німецько-московської війни.

Під час німецької окупації мартирологія українського населення Солотвинщини не припинилася: вона триває й досі, в умовах советської окупації.

Юліян Пелеш

СОЛОТВИНА В РОКАХ 1926—1939

Солотвина — містечко над річкою Бистрицею Солотвинською у півніжні Карпат. Розташоване. на відстані 20 км від Богородчан і 19 км від залізничної станції в Надвірній, по обох боках дороги, яка починається в Надвірній, йде на північний захід, минаючи зліва села Молотьків і Бабче, перерізує Маркову і Солотвину і далі переходить через Заріччя, Дзвиняч і Ляхівці і лучиться з головним гостинцем, що йде з Надвірної через Богородчани до Станиславова.

За советського часу Солотвину перейменовано в Солотвин — так, як цю місцевість подекуди й називають по селах, кажучи: до Солотвина, а не до Солотвини. Колись ще в 12 ст. Солотвина існувала під назвою Красно-піль і під такою назвою згадується в Галицькому літописі.

Від с. Заріччя відділює Солотвину ріка Золота Бистриця, що її називають також Солотвинською, або коротко Солотвинкою. Терен тут рівнинний і земля родюча, що сприяло розвитку рільництва.

Положена далеко від повітових міст Богородчан і Надвірної та залізниці, Солотвина стала центром для довколишніх сіл, що в ньому мешканці тих сіл полагали всі свої справи господарського, торговельного чи й адміністративного порядку. На початку 1930-их рр. Солотвина мала 2 200 мешканців, в тому числі яких 60% українців.

Осередком релігійного життя була гр.-кат. парохія. Парохом був у тому часі о. Іван Пилипець. Перед ним душпастирювали о. П. Грицей і о. П. Вонсуль. Національно-культурне життя зосереджувалося в Народному Домі. Поляки мали свою парохію, костюл і «Сокул». Українське населення було в 95 відсотках автохтонне, польське, за малими винятками, напливові: здебільшого учителі, урядовці суду, пошти й заряду лісів. Жиди мали тут свою божницю й займалися торгівлею і ремеслом.

Населення Солотвини займалося в більшості сільським господарством. Робітники, що їх процентово було менше, працювали в довколишніх лісах, у копальні нафти в Битькові, в копальнях воску у Дзвинячі і Старуні або ж наймалися до більших сільських господарств. Ремісників було мало. Торгівля була переважно в руках жидів. На усіх 17 ремісників 5 було українців (швець Костик, столярі Паневники, коваль О. Феданко, маляр Чапак), 4 поляки і 8 жидів. З 22 торговельних підприємств 5 було українських (споживча кооператива, харчова крамниця Ю. Кисілевського, ресторан Шебунчака, і м'ясарні Дерев'янка і Паневника), 1 польське і 16 жидівських. Із 10 промислових підприємств українці мали 4 (тартак Мікуляка, молочарня Маслосоюзу, цегельня Соболевського і млин одного з міщан), поляки 2, німці 1 й жиди 3.

Лікарів у Солотвині було 4 — один українець (д-р Степан Рубель), два поляки й один жид. Дантистів — 2 жиди. Аптекарями (2) були також жиди.

До ліквідації Богородчанського повіту (15 квітня 1932 р.) містечком управляла громадська рада з війтом на чолі. Із створенням в Солотвині збірної громади, нею керував війт — поляк Ст. Камінський — з громадською радою, в склад якої входило 12 осіб, в тому числі 6 українців (парох Бабча о. Володимир Березюк, парох Маняви о. Михайло Цюпик, управитель школи в Маняві В. Феданків, парох Раківця Володимир Косевич, директор щадничої каси з Раківця Антін Яцків й один селянин з Маркови), 3 поляки і 3 жиди. Заступником війта був Антін Яцків.

За Польщі в Солотвині був городський (гродський) суд, до компетенції якого входили цивільні і дрібніші кримінальні справи. Суддями були укра-

Із зб. І. Ставничого
Солотвинський ринок 1908 року (Із тогочасної поштової картки)

інці Кондрацький і Дуркот, секретарями українець Венгерчук і поляк Пахоліцький. На усіх 5 адвокатів було трьох українців — д-р Омелян Гординський, д-р Павло Пелех та д-р Миронович — і 2 жида. Нотарем приблизно до 1930 р. був українець Медвідь, потім прийшов поляк Воляник.

Поштовий уряд обслуговував цілу Солотвинську округу і його начальником до 1935 р. був німець Швеглер, потім його місце зайняв поляк.

Довколишніми лісами, які належали здебільшого до Польсько-Швайцарської Спілки Лісової в Солотвині, що її центральна знаходилася, мабуть, у Будапешті на Угорщині, адміністрував окремий «заряд». Цьому управлінню підлягали лісництва в Маняві (лісничий — чех Веселі), в Заріччі (лісничий — Ст. Вишковський, поляк), в Порогах (2 лісничі — поляки Е. Тарчинський та Курцвайль) і в Росільні (лісничий Н. Н.). Директором управління був поляк Урбанський, касиром українець Котиль.

Лісова господарка була спрямована на експлуатацію. Однак, при кожному лісництві існувала деревна «шкілка» і кожної весни засаджувано всі зруби молодими деревцями. Лісові роботи були головним джерелом заробітку для довколишнього вбогого населення. Проворніші з-поміж селян і робітників закупували в заряді готове опалове дерево, випалювали з нього вугілля й розвозили по краю, аж поза Львів і так заробляли на прожиток. Дітвора й молодь заробляли розсаджуванням деревець і збиранням грибів і ягід; за дозвіл треба було платити лісничому.

Осередком українського культурно-освітнього життя в Солотвині був, як згадано вище Народний Дім. В ньому приміщувалися: читальня «Промісвіти», «Бесіда» і також споживча кооператива та молочарня Маслосоюзу. Душею українського національного та товариського життя був тодішній солотвинський адвокат д-р О. Чорненко. Допомогали йому активно його ж дружина, д-р Денис Комаринський, нотар Медвідь з дружиною. Наприкінці 1930-их років брали активну участь у громадському житті мгр. П. Пелех, д-р О. Гординський, суддя Дуркот, лікар д-р Ст. Рубель. Їх діяльність не обмежувалася самою Солотвиною, але й охоплювала довколишні села, по яких, за їх почином, засновувалися читальні, кооперативи, молочарні.

Заходами Солотвинської читальні «Просвіти» відбувалися відзначування національних свят, театральні вистави. «Бесіда», що в ній гуртувалися місцева інтелігенція і довколишнє священиство, влаштовувала концерти на пошану Т. Шевченка, вечерниці та свячене. «Бесіда» мала свій хор, що ним диригував управитель школи в Раківці Іван Савків.

Українські вчителі, що їх на всю Солотвинську округу, було за станом з 1939 р. 28 на всіх 48 народних вчителів (крім українців — 19 поляків й 1 жид) мали свою організацію Взаємну Поміч Українського Вчительства, її філію, яка тісно співпрацювала з «Бесідою». Вони брали участь в організуванні концертів, вечерниць, прогульок до Скиту Манявського й водопаду в Маняві і фестинів.

Організоване й товариське українське життя розвивалося буйно до ославленої польської «пацифікації» і після неї подекуди занепало. Зактивізувалася тоді діяльність українського підпілля УВО—ОУН.

«Солотвинською округою» в цій статті визначена та частина Богородчанського повіту, яку прилучено за Польщі, без окремої назви, до Надвірнянського повіту. До цієї округи зараховую 17 місцевостей — громад, які мали свої громадські уряди, церкви і школи, а саме: Бабче, Богрівка, Дзвиняч, Жураки, Заріччя, Космач, Кричка, Манява, Монастирчани, Маркова, Пороги, Росільна, Солотвина, Старуня і Яблінки. За першої советської окупації був створений окремий Солотвинський район, але потім його зліквідовано, влючуючи до Богородчанського району.

Населення цієї округи було з фолкльорного погляду досить мішаним. В народному побуті й культурі були гуцульські, бойківські а то й подільські елементи, останнє тому, що багато селян ішло на роботи під час жнив на Поділля. Вплив Гуцульщини і Бойківщини був помітний в народній ноші, головню в жіночій. У вишивках на сорочках були часто гуцульські й бойківські мотиви. Зрідка можна було зустріти буковинські, подільські, чи

Фото із зб. Остапа Пицка

Після концерту на пошану М. Шашкевича у Солотвині 25 липня 1937 р.
В першому ряді (сидять): м-р Л. Крушельницький, д-р О. Гординський,
Волянський, д-р П. Миронович, Степан Зубаль

й полтавські. Жінки й дівчата носили однокольорові спідниці і цвітисті або смугасті запаски. Ходили в чоботах або постолах. Голови вкривали вовняними хустками, жінки на «замолодичиний» лад, дівчата зав'язували їх під бородою. І дівчата і чоловіки носили кіптарі на гуцульський зразок. Зимом вдягали кожухи. Молодь полюбляла вишивані сорочки, але радо вдягалася вже у «міське вбрання».

Володимир Феданків

РАЙОНОВА МОЛОЧАРНЯ В СОЛОТВИНІ

Солотвина маленьке підгірське містечко, положене на шляху між Богородчанами й Надвірною. Як кожна підгірська околиця, не надається на збіжєву господарку, а своїми сіножатями та луками сприяє молочній господарці. І тому то по I-ій світовій війні, тут розвинулось молочарство, спочатку приватницьке.

Вже в 30-их роках нашого сторіччя, наші кооператори звернули увагу на той молочний район і за ініціативою о. Володимира Косевича, пароха Раківця, почали підготову для заснування Районової Молочарні, що завершилося успіхом щойно 1935 року. На спізнене заснування Р. М. в Солотвині склалось багато причин, а найголовніші: а) розвинене приватне молочарство, яке нараховувало в той час аж 52 підприємства, б) в тих часах світовий ринок збуту масла з кожним сливе днем, ставив високі вимоги до якості масла і тим самим до технічного його виробу взагалі, і Маслосоюзу, щоб втриматись на тому ж ринку збуту, мусів це брати до уваги.

Поштовхом заснування Р. М. в Солотвині стала маленька молочарня при споживчій кооперативі в Старуні, яка на той час об'єднувала крім своїх двох збірень молока ще дві в Жураках й одну в Монастириськах, разом п'ять. Відділ Маслосоюзу в Станиславові, щоб приспішити урухомлення Р. М. дав 15 000 польських злотих кредиту у виді: кружлівков, транспортівок, стояків, урядження лябораторії, приспособив три кімнати в Народному Домі на приміщення молочарні, доставив все потрібне до ведення книговодства і трохи готівки на початок. І так в восени 1935 року Р. М. Солотвина розпочала свою працю. За договором з ініціативною групою Солотвинщини Відділ Маслосоюзу в Станиславові, беручи на себе повну відповідальність за фахове провадження Р. М., призначив мене, покищо як технічного управителя Р. М. І так я після звільнення з Р. М. в Рожнівті, повіт Долина, опинився в Солотвині, повіт Надвірна.

Щойно нині з перспективи 35-ти років, можна зрозуміти ту велетенську працю, пророблену за той короткий час існування Р. М., бо з приходом большевиків все скінчилось. А проведено такі праці як: організаційну і навчальну і то в різних сільсько-господарських ділянках, як годівля худоби, управа кормових паш, сівозміни, контролю молочности, а навіть і такі, як курси куховарства, садівництва, огородництва з допомогою Кружка Союзу Українок. Крім того від 1937-го року при Р. М. існував «Допомоговий Фонд», де за 2—3—4 злоті на рік, залежно від вартости корови, кожний член, що вплатив вкладку, мав забезпечену свою кормительку на випадок загибелі. Всю цю працю проводили у найтіснішій співпраці працівники Р. М., Сільського Господаря пов. Надвірна через свого інж. агронома Івана Левицького (розстріляного німцями) та інж. Ярослава Скоробогатого, Відділу Маслосоюзу в Станиславові через агронома Євгена Винника та

Фото із зб. Д. Пісецького
Годівельно-ветеринарний курс у Солотвині 15 вересня — 15 грудня 1937.
Сидять (зліва): В. Лукач, інж. Є. Винник, радн. О. Гординський, о. Вол. Косевич,
Н. Н., Мик. Мазурок, д-р П. Миронович, Д. Пісецький і Мойсак

д-ра вет. Володимира Юзвяка, з допомогою Олени Пісецької, голови місцевого Кружка Союзу Українок, о. Миколи Вонсуля, директора місцевої Райфайзенки, солотвинського пароха, що уможливило членам Р. М. діставати на догідних ратах позички для закупу чи то насіння, штучних погноїв та навіть кукурудзи, бараболі та іншого збіжжя для доживлювання в критичних роках. У висліді з початком 1939-го року, всі приватні молочарські підприємства зліквідувались, крім двох, а то в Бабчім і Порогах, які діставали велику матеріальну допомогу, як казали посторонні, від своїх рідних у ЗСА.

Вся ця праця дала багато користи в першій мірі селянству із таких сіл, що належали до Р. М. Солотвина як: Старуня, Жураки, Монастирчани, Солотвина-Купчаківка, Манява, Маркова, Молотків, Гвіздь, Бабче, Раковець, Яблінка, Кричка, Пороги, Прислуп, Кривець, Дзвиняч і Росільна, які мали понад 3 000 членів Р. М., та доставили сотки тисяч літрів молока до Р. М. з чого вироблювано яких 55 600 кілограмів масла річно. Перераховуючи на польські злоті в пересічі 3.30 за кг, що їх наша молочарня в останніх роках діставала від Відділу МС. Станиславів, то дістанемо суму 183 480 злотих, а коли її розділимо поміж всі 17 сіл району, то побачимо, що сума 10 800 зл. це була не мала поміч в той час нашому підгірському селю.

Крім масла доставлюваного до Відділу МС. Р. М. на місці продавала кожного тижня по 25—30 кг, як також по 50 кг масла в нафтовому басейні в Битькові через Дмитра Кісляка з Молотькова, що живе тепер в Австралії, по 4.00 за кг, доставляла сметану до Ворохти і Яремча на рахунок Відділу МС в Станиславові по 1.00 зл за літру, ну і вкінці маслянку, сир і інше.

З гордістю треба ствердити, що всі працівники Кооперації і та будь-якого виду працювали більше з ідеї, як за гроші. Може дехто з нас закліматизованих в тутешні обставини, розглядаючи працю нашої Кооперації на Рідних землях із точки американського світу праці, прийде до висновку, що наша Кооперація була визискувачем робочої сили власного народу. Та це аж ніяк не відповідає дійсності, бо треба брати до уваги, що в наших тодішніх обставинах всі ми працівники кооперації як і увесь наш загаль були ідейними й усвідомлювали добре ту користь, що її давала кооперація народів і дуже часто змогу екзистенції її працівникам.

Треба ще згадати і тих людей, що працювали посередньо в цій ділянці, як д-р Павло Миронович — голова Надзірної Ради, радник О. Гординський — заст. голови, Іван Дерик — член Надзірної Ради, взірцевий господар Солотвини, Іван Лазорів — член Надз. Ради зі Старуні, Микола Небилович з Яблінки — голова «Допомогового Фонду», Юрій Юречко з Кривця та багато інших статечних селян-господарів.

Дирекцію Рай. Молочарні в Солотвині становили: 1-й директор о. Володимир Косевич, Антін Яцків книговод, обидва до 1937 року, і Василь Лукач — скарбник, зі Старуні, виконував свою функцію від початку до кінця існування Р. М. В 1937-му році Надзирна Рада призначила мене на місце о. Косевича, а Теодора Войтева на місце А. Яцкова, бо ж він і так виконував функції книговода як службовик від самого початку.

Вкінці годиться і треба згадати ще одну людину, яка не мала безпосереднього відношення і до Р. М. і до її праці, однак вона на своєму пості була, кажучи по-нинішньому компютером, що постійно тримала палець на живчику Р. М., і то не лиш у Солотвині, але у всіх молочарнях приналежних до Відділу МС Станиславів. Це наш незабутній Друг, Товариш, Учитель — ревізор і технічний керівник Відділу МС Станиславів, бл. п. Микола Мазурок. Йому то треба в першій мірі записати в кредит розвиток і досягнення Районової Молочарні в Солотвині.

Данило Пісецький

Фото із зб. Д. Пісецького

*Сільсько-господарський курс організований Маслосоюзом і Кружком Союзу
Українок у Солотвині в серпні 1938 року*

ГАЛИЧ Й ОКОЛИЦІ

ГАЛИЧ-МІСТО

Місто Галич розташоване над рікою Дністром при впадінні річки Лукви до Дністра, на відстані яких 26 км від Станиславова, постало після зруйнування татарами в 1241 р. колишнього Галича, що був одним із найбільших міст княжої Русі-України, на місці княжої пристані на Дністрі. Нараховував княжий Галич яких 15 000 населення.

В другій половині 14-го сторіччя, після здобуття Галича польським королем Казіміром III 1349 р. і приєднання його разом із Галичиною до Польщі, Галич став центром польського староства і тут був побудований старостинський замок, згодом перебудований і знову зруйнований татарами в 17-ому сторіччі. З 1367 р. Галич був наділений Магдебурзьким правом, тобто правом міського самоврядування, що привело до збільшення польського й німецького елементу у місті.

Наприкінці 14-ого ст. Галич перебував якийсь час під владою угорських королів. В XIV ст. це місто було столицею українських митрополитів і в 1361—1410 рр. столицею польських католицьких митрополитів, що їх перенесено потім до Львова.

Перебуваючи під владою польських старостів-магнатів Потоцьких і не вважаючи на часті татарські напади (в самих тільки роках 1590—1633 таких нападів було 29), в Галичі розвивалися різні промисли й ремесла. За описом з 1570 р. в місті існували дві солеварні, броварня, працювало 10 різників худоби й 11 шевців. В 1579 в Галичі було вже понад 80 ремісників. 1585 р. засновано кушнірський цех і 1612 р. кравецький цех.

В 1616 р., за тогочасними даними, в місті жило 2 749 людей; між ними ремісники становили більшість: їх разом із членами їх родин було 1 566. Селян було небагато і вони мусіли відробляти панщину.

В 16—17 сторіччях Галич став знову одним із більших торговельних центрів східньої Галичини. Розвивалися торговельні взаємини і з Києвом, і з Кам'янцем та Молдавією. Місто продавало рибу й вироби місцевих ремісників.

Печатка міста Галича із галкою у гербі

В час національного зриву Б. Хмельницького багато з галицьких українців узяли участь в діях повстанських загонів, що їх очолював Семен Височан. Влітку 1649 р. козацькі війська зайняли Галич і тоді приєдналися до них багато галичан.

Під час польсько-турецьких воєн в другій половині 17-ого ст. Галич зазнав нової руїни. Були зруйновані укріплення й замок, як і велика частина міста. Розвиток ремесла й торгівлі припинився і Галич почав занепадати. За описом з 1765 р. в місті було всього 216 будинків, населення зубожло.

Після переходу Галичини під Австрію, 1772 року, Галич перестав бути адміністративним центром (староством) і його приєднано до складу Станіславівського повіту. Водночас із цим він продовжував занепадати в користь розбудованого Станіслава. Домініканський костюл розібрано — так, що й сліду не залишилося. Францісканський монастир переіменовано на магістрат і монастирський костюл розібрано. За наказом австрійського уряду здемольовано 1796 р. також і зруйнований вже перед тим частинно замок, збудований за Казіміра III, перебудований з початком 17-ого ст. за плянами Короссіні і 1675 знищений частково турками. Згодом ці руїни перейшли на власність греко-католицьких митрополитів.

В другій половині 19-ого ст. і з початком 20-ого ст. Галич почав відроджуватися, зокрема ж після того як через місто проведено залізничний шлях, що сполучував Львів, Станіславів і Чернівці. В 1900—1905 рр. постав річковий порт. Населення збільшилося з к. 19 ст. до 3 464 осіб. Почала розвиватися знову торгівля і промисл. Крім згаданої вище залізниці в 1885—1896 р. з Галича прокладено залізницю до Тернополя, поведено битий шлях із Станіслава через Галич на Львів і згодом 1910 р. побудовано міст через Дністер.

В 1914 р., згідно з даними поданими у «Провіднику по Галичині» д-ра М. Орловіча (Львів, 1910), Галич нараховував 5 200 мешканців, в тому числі 2 600 українців, 1 300 жидів, 1 200 поляків та 10 караїтів, жидівської секти, яка визнає не Талмуд, а Святе письмо. Караїтів було 40 родин в Галичі

Руїни колишнього старостинського замку в Галичі.
(Із поштової листівки виданої в 1930-их рр.)

Із зб. І. Ставничого

Із зб. І. Ставничого
Галич — загальний вид (Поптова листівка з 1906 р.)

і 7 родин в Залукві. Мали власну синагогу і займалися рільництвом. Говорили по-татарському.

В перші роки Першої світової війни Галич й околиці були тереном боїв між австрійською й російською арміями. В червні 1915 р. Галич зайняли відділи Українських Січових Стрільців після боїв із російським військом. Влітку 1919 р. в околицях Галича проходили бої Третього корпусу УГА з поляками.

Під польською окупацією, в 1919—1939 рр., Галич був здебільшого селянсько-ремісничим містом. В 1921 р. всього населення було 3 442 мешканці, в тому числі яких 250 ремісників. Решта населення займалася сільським господарством. В 1924 р. українців греко-католиків було в Галичині 2 300 душ і вони мали дві церкви. Парохом був о. Микола Винницький. За польським переписом з 1931 р. в місті було яких 4 000 мешканців.

Після советської окупації Галич став районним центром. В склад району входить крім Галича ще 34 місцевості. В 1971 р. усього населення в місті було 4 799 осіб, в районі 82 300 осіб, в тому числі 61 420 сільського і 20 880 міського.

*

Колишній княжий город Галич, що дав назву сьгоднішньому Галичові, був заснований — згідно з археологічними даними — напереломі 9 і 10 сторіч і вперше згадується в київському літописі 1140—1141 рр. В доповненні до історії стародавнього Галича, поданої у вміщеній в цьому збірнику праці проф. Ярослава Пастернака п. н. «Станиславівщина в сиву давнину» передруковуємо нижче частину його ж статті п. н. «Галич — найбільший княжий город», що була надрукована у «Свободі» з 13 липня 1956 р. про висліди відновлених у Галичі 1951 року советськими українськими

археологами під проводом В. К. Гончарова розкопів і дослідів. Велися ці досліді на сумезному з Крилосом Підгородді.

«На цьому 'Подолі' старого Галича — писав проф. Ярослав Пастернак — в урочищі Церквиська, відкопано останки спаленого двоповерхового дерев'яного будинку, нижня частина якого, з глиняною долівкою, служила, мабуть, для господарських потреб, а верхня (кімната й кухня) з дерев'яною підлогою була житлом. При розбірці будівельних залишків виявлено багато кусків різнокольорового вітражного скла, з чого виходило б, що якась частина вікон у житловій кімнаті була прикрашена вітражами. По цьому знаході слід думати, що будинок належав у свому часі до визначної особи: боярина чи багатого купця.

«Недалеко цього будинку експедиція виявила рештки трьох глинобитних печей з інших дерев'яних будинків, а оподалік останки горна для виплавки міді. В іншій частині розкопу відкопано сліди іншого горна для виплавки заліза із руд, та залишки виробництва з бронзової бляхи, аналогічні до відкопаних нами у 1941 р. на монастирищі 'Юрівське', по східньому боці Мозолевого потоку.

«В урочищі 'Царинка' над р. Луквою експедиція відкопала останки другого поверхового дерев'яного будинку, що був теж спалений вогнем, а серед завалу глиняної обмазки стін багато дрібних знаходів хатнього вжитку, які теж вказують на заможність господарів. Між ними привертає увагу до себе фрагмент кришки шкатулки із світлого сланцю, на якій є тонко різьблений лев з гривою у завитках та стилізованим у мальметку хвостом. Звичайно, це вже діло істориків середньовічного мистецтва устійнити походження цього декоративного мотиву, з яким ми тільки вперше зустрічаємося на терені старого Галича. На нашу думку він, мабуть, не має нічого спільного з особою князя Льва Даниловича, хоч би тому, що його вживали теж і в

Частина Галича із Дністром і залізничним мостом
(Із поштової листівки виданої в 1930-их рр.)

Із зб. І. Ставничого

Фото із зб. Б. Кравцева

*Вид на ратушу й ринок у Галичі із замкової гори і на Дністер
широкий в цьому місці на 400 м.*

центральної Україні (середнє Подніпров'я) і на Московщині (Володимир на Клязьмі, Юріїв польський), як на це звернув увагу В. Гончаров.

«Крім досліджень на галицькому Подолі, експедиція під керівництвом В. Гончарова провела теж невелику роботу в двох місцях в нагірній частині столичного городу на Крилоській горі.

«На 'Золотому Току', у його незаторкнутій ще довоєнними розкопами південно-західній частині, відкопано значну кількість декоративних керамічних плиток, аналогічних до тих, що ми їх відкопали недалеко цього місця у 1941 р., але з більш різноманітною орнаментикою (грифи, пави, воїни, стилізовані рослинні мотиви). Автор розкопів правильно вважає ці плитки облицьовкою стін княжої палати на 'Золотому Току'.

«В. Гончаров подає при цьому цінну інформацію про срібний скарб, що був випадково добытий із землі (при копанні криниці) у нагірній частині міста' (місце не означено точніше) у 1947 р. Він складався з 4 шийних гривень, 3 браслетів та 1105 арабських монет-диргемів з IX і першої половини X ст. і переховується тепер у станиславівському обласному музею та, мабуть, теж в Археологічному Інституті АН у Києві. Цей скарб, разом зі згаданими вже нами у 'Старому Галичі' (сторінка 197) трьома арабськими монетами з присілку 'Четверки' на Підгороддю, вказує, разом з керамічними матеріялами з 'Золотого Току', на час заснування княжого городу Галича на переломі IX/X століть та на його ранні торговельні зв'язки при співучасті варягів, що — як дослідими доведено — (R. Jakimowicz, O pochodzeniu ozdób srebrnych..., Wiad. Arch. XII, 1933) були головними рознощиками арабських диргемів по Європі.

«У другому місці, на пригороддю 'Качків', там, де ми виявили у 1935 р. сліди залізної гуті-витопні (Старий Галич, стор. 59), експедиція відкопала останки горна для виплавлювання заліза з руди. На цьому були й закінчені дослідження княжого Галича київською археологічною експедицією у 1951 р.».

Р. М.

Вид із Дністра на сучасний Галич

Фото із зб. В. Мокловича

КРИЛОС І ЙОГО КНЯЖИЙ ДВІР

Село Крилос, розміщене на притоці Дністра річці Лукві й віддалене за 6 км від Галича, було засноване після 1241 р. на місці зруйнованого татарями столичного княжого городу Галича. В 1604—1606 р. тут діяла друкарня, заснована Львівським єпископом Гедеоном Балабаном, в якій було надруковане «Учительне Євангеліє» 1606 р. В 1941 р. у Крилосі із присілком Сокіл було 1 900 мешканців, в тому числі 1 860 українців і по 20 латинників і жидів. Тепер Крилос є центром сільської ради і в 1971 р. нараховував 1 708 людей.

З огляду на те, що Крилос був колись столицею галицьких князів, між ними і похованого в Галичі князя Ярослава Осмомисла (1151—1187), передруковуємо із журналу «Терем», ч. 1, Детройт 1962, у скороченні статтю Дмитра Герчанівського п. н. «Княже дворище у Крилосі». — Ред.

*

Хто ще в тридцятих роках відвідував місто Галич, той з піетизмом дивився на руїни замку, що височів на горі; кожний вірив, що це звалища

Із зб. І. Ставничого

*Розкопування апсид собору князя Ярослава Осмомисла у Крилосі 1936 року
(Тогочасна листівка видана у Львові «Унією»)*

замку короля Данила. Насправді це були останки польського старостинського будинку.

Проте, ще перед світовою війною (1909—1911) гімназійний учитель д-р Йосиф Пеленський прослідив околицю Галича і висловив думку, що костюл св. Станіслава з 15 віку, на правому березі гирла Лімниці, це одинока церква, що збереглася з княжих часів. Насправді це була церква св. Пантелеймона. У дальших своїх працях д-р Пеленський розкопав, простудіював і поробив потрібні рисунки і світліни церковищ княжої доби на правому березі Лімниці від села Сокіл до міста Галич, а далі вздовж ріки Лужки до села Вікторів. Його увагу прикували вали в селі Крилос, шість кілометрів від Галича, які кількома розімкнутими перстнями оточують село. Слід тут додати, що раніше, ще 1880 року, згадані церковища досліджував проф. І. Шараневич з о. Л. Лаврецьким.

У своїй праці польською мовою «Галич в історії середньовічного містечтва» Й. Пеленський пише, що біля церкви на глибині 2 метрів було румовище великої будівлі і «чарна як смола од спаленізни земля і тутай належи шукаць овей рес сакра» — тобто фундаментів славної церквико-кріпости княжого города Галича.

Дальшими дослідниками княжого Галича, вже після першої світової війни (1925—1930), були Лев Чачковський і Я. Хмільевський. Вони склали докладну карту всіх відомих церковищ і укріплень, а їхні праці появилися 1938 року у Станиславові окремою книжкою.

Л. Чачковський збирав теж в околиці старовинні перекази, що їх списував від старих людей. Одним з талановитих розповідачів був дяк крилоської церкви Петро Маланій. Чачковський виготовив теж власним коштом копії катастральних мап і врисував у них всі відомі вали та руїни околиці.

Пеленський і Чачковський розбудили серед населення довколишніх сіл зацікавлення до предметів, що їх викопували чи виорювали при господар-

ських роботах, та до старовинних переказів про нашу давнину. Селяни почали відчувати якийсь зв'язок із княжими часами і вважали себе нащадками галицьких смердів і бояр.

Праці Чачковського дійшли до відома Митрополита Кир Андрея Шептицького, бо громади Крилос, Підгороддя з присілком Четверки, Сокіл, Залуква і м. Галич, з більшими й меншими поверхніми ґрунтів і лісів, творили разом третю за величиною маєтність Столових Дібр гр.-кат. Митрополії у Львові.

В той час поверталися з-за кордону молоді люди, що, здобувши високу освіту в університетах на чужині, почали розбудовувати культурне і господарське життя в Західній Україні. Між ними прибув теж молодий археолог д-р Ярослав Пастернак, відомий із своїх розкопів на чеському Градчині. Маючи такий видатний успіх, д-р Я. Пастернак міг приступити до справжніх наукових розкопів у Крилосі, тим більше, що зараз після приїзду збагатив українську археологічну науку успішними розкопами в різних місцевостях Західної України.

Згодом, згідно з бажанням митрополита Андрея і при особливій допомозі генерального адміністратора митрополичих дібр о. Тита Войнаровського та інспектора інж. Андрія Мельника, д-р Пастернак рішився 1936 року приступити до розкопів у Крилосі.

В той час я був управителем дібр Крилос, отже мав змогу щоденно бути на місці розкопів і бути свідком пошукувань за тією «рес сакра», як казав д-р Пеленський. Переповім коротко про ті розкопи, враження і вплив тієї праці на широкі кола українського населення Західної України.

Першою глибокою сондою д-р Пастернак відслонив до підстав фундамент теперішньої церкви з південної сторони і ствердив, що цей фундамент від самого споду не з княжих часів. Наступна сонда в напрямку на південь відкривала фундамент якоїсь будівлі також новіших часів. Після того густими сондами в різних напрямках д-р Пастернак прослідкував церковне подвір'я на схід від церкви і всюди знаходив румовища, що їх описав д-р Пеленський, колишнє поземелля було два й більше метрів нижче теперішнього.

Аж врешті в одній із сонд натраплено на західню гранку фундаменту, що викликало велику радість в робітників і д-ра Пастернака. Тепер робота

Стародавній Галич — малюнок — реконструкція О. Лонєва із книжечки І. Крип'якевича «Шляхами слави українських князів»

пішла по лінії відкритої стіни фундаменту, поширюючи рівночасно сонду, що у висліді відслонювало понад 2-метрову ширину фундаменту. Довжина давно вже перейшла всі знані тут церквища і кінця їй не було. — Може це мур, що обводив давню церкву?.. Чи може це таки церква розмірів київського Софійського Собору?.. — Аж врешті радісний оклик робітника: «Вінкель!»... За якийсь час відслонено другий ріг на протилежній стороні рову. Зовнішня стіна фундаменту була 30¹/₂ метрів довжини!

Трохи вбік, на південь від середини довжини відкопаного фундаменту, у східній стіні поширеного рову показався кам'яний бляк. Його старанно відкопано. Це був саркофаг, без ніяких прикрас із зовні, накритий тесаним з каменя розбитим віком. Всередині були в неладі скинені чоловічі кістки. Біля саркофагу, від східньої сторони, д-р Пастернак відкрив кістяк дівчини з золототканим чільцем на голові. Вона була похована в дерев'яній домовині (в землі були рештки перегнилого лерева). У головах дівчини була порожня чашечка з тонкого скла.

Відкопаний саркофаг д-р Пастернак вважав за домовину князя Ярослава Осмомисла. Хто була дівчина з чільцем, залишилося загадкою. Вік дівчини, як і чоловіка в саркофазі, визначили лікарі. Після докладного поміру обох кістяків д-р Пастернак забрав голівку з чільцем на свою квартиру, де її потім оглядали тисячі відвідувачів-прочан. Згодом він перевіз її до Львова, як і кістки з саркофагу.

Дальші копання йшли жваво, і скоро відслонено поверхню південного і північного продовження фундаменту такої самої ширини як і західній. На їхній зовнішній довжині 30¹/₂ метрів вони поверталися до себе теж під кутом 90°, і далі заокруглювалися у дві менші бічні і третю велику середню апсиду.

Тепер вже було наглядно видно, що це таки фундамент славної, величавої і по соборі св. Софії в Києві найбільшої тогочасної церкви в Україні. Отже, відкриття величезного значення!

У південно-західнім куті цього фундаменту була збережена частина стіни того храму з тесаних бляків алябастру, на яких, мабуть в час будови теперішньої церкви, поставлено дзвіницю з решток каменя давнього храму. Ця дзвіниця стояла в час розкопів (верх був пошкоджений під час першої світової війни).

Легко собі уявити імпозантний вигляд цього, напевно не низького, білого храму на домінуючій над околицею горі Крилоса з півстрімким спадом до півночі і переходом на «Золотий Тік», обведеній окремим валом, з княжим теремом посередині, з воротами на крутій дорозі з Підгороддя і на валах від Мозолевого потоку. (Може знайдеться хтось, що з гіпсу або іншої тривкої маси відтворить вигляд Княжого Галича з Лімницею, Дністром — по лінії Тязева, із знаними вже церквами-кріпостями, оборонними валами, княжим теремом і т. д.).

Крилос став місцем відвідин, студій, прогулянок і проц. Бували тут тепер вчені археологи німці, поляки, українці. Сотні людей з різних усюдів краю бували тут тепер щоденно, у свята — то й по кілька тисяч, а за рік на свято Успіння Пр. Богородиці біля церкви було близько 14—15 тисяч людей! Одного разу, прибули люди аж з Волині, добиваючись пішки, бо польська поліція завертала подорожніх з залізничних станцій і з доріг навколо Галича. Щоденно можна було бачити тут богомільних прочан, які на колінах відмовляли молитви над саркофагом, зовсім так як робили богомільні прочани в Печерській Лаврі, в Почаєві чи на інших прощах. Тут вони цілували добуту з ровів землю і брали грудку з собою.

Пояснювання відвідувачам давав сам д-р Пастернак, а в свята, при найбільшій здвизі людей, найчастіше робив це студент Сергій Гошовський — син місцевого пароха, а часом і підписаний, а з робітників — Михальчук Данило.

За рік чи два після того як д-р Пастернак відкрив решту фундаментів всередині, о. Гошовський відправив Службу Божу на тім самім місці, де колись стояв престіл. Посередині храму стояв відділ «Орлів» під проводом Романа Данилевича, нагадуючи дружину князя. Кілька тисяч вірних стояло на валу викиненої землі довкруги храму. О. Гошовський хотів сказати проповідь по Службі Божій. З перших слів голос у нього заломався, він розплакався і не зміг продовжувати . . .

Ціле розкопане цвинтарище на зиму накривали великим дахом з дошок на високих стовпах — для охорони від снігу й дощу. Так застали церквовище большевики в 1939 році.

За большевиків д-р Я. Пастернак продовжував свої розкопи в Крилосі. Його відвідували там професори університетів і науковці, а між ними археолог П. Курінний з Києва.

За німців розкопів не проваджено.

Д.м. Герчанівський

ВИКТОРІВ

Село Вікторів, колись Станиславівського повіту, тепер належить до Галицького району і пишуть цю назву Вікторів. Віддалене на 15 км від Галича. В 1941 р. нараховувало понад 3 000 мешканців, в тому числі 2 883 українців. Тепер, 1971 р., 2 567 мешканців.

Уродженцем Вікторова був відомий повстанський провідник часів Б. Хмельницького Семен Височан. Його батько заснував село Височанку, яке підпорядковане сільській раді у Вікторові. В 1901—1902 рр. тут жив і творив композитор Денис Січинський.

Під час археологічних розкопів у Вікторові виявлено поселення Трипільської культури, поховання доби бронзи та залишки староукраїнського городища 9—13 сторіч.

В історії Українських Січових Стрільців записано, що весною 1915 року частини УСС перейшли спішним походом жидачівський та калуський повіти і спинилися 10 червня 1915 біля с. Вікторова. Стрільцькі стежі загналися тоді за російськими військами аж до села Тязова, поблизу Станиславова. Після двотижневих позиційних боїв у Вікторівському лісі, під час якої частини УСС відсунули ворога аж під Галич, російські війська подалися в дальший відступ. Дня 28 червня УСС зайняли Галич та переходили на Дністрі. Першою увійшла до колишньої княжої столиці сотня УСС під проводом Дмитра Вітовського. Того дня на ратуші Галича замаєв український національний прапор. (Див.: ст. «Від Карпат до Серету» в Альманаху УСС 1914—1920, Монреаль, 1955).

В боях під Вікторовом згинув 10 червня 1915 р. відомий у той час український громадський діяч і публіцист Теофіль Мелень, співзасновник львівської «Молодої України», один з організаторів рільничих страйків у Галичині 1902 р. і член Загальної Української Ради у Відні 1915 р. Поляг у

ранзі вістуна УСС і був похований разом з іншими п'ятьма стрільцями у Викторівському лісі. Пізніше Т. Меленя поховано в рідному селі Дм. Вітовського — Медуха.

На місці їх поховання була висипана в 1920 рр. заходами Філії Українського Товариства Охорони Военних Могил, що його очолювали в той час проф. Никифор Даниш, адвокат д-р Юлій Олесницький, о. Юстин Гірняк та інші, висока могила.

Знаходилася могила на узгір'ї т. зв. Лисої Гори, на висоті 330 метрів над поземом моря, при роздоріжжі двох головних шляхів, що проходять такими місцевостями:

Перший шлях від Станиславова селами: Пасічна, Угринів Долішній, Ямниця, Тязів, Крилос до міста Галича; а другий шлях: від містечка Єзупіль почерез села Сілець, Викторів, Комарів, Сапогів, Бринь, Боднарів та Вістову до міста Калущ.

Саме село Викторів, розлоге на 7 км, Горішне та Долішне, в якому було дві церкви, — це старинна назва села, що походить ще з княжих часів з XII століття, а подальше від нього на захід, — це вже передмістя княжого города Галича-Крилоса. В тих часах не було тут жадного лісу, як є тепер, — а кипіло тут людське життя, красувались церкви, монастирі та боярські дворища. Зариси того княжого часу подав Осип Назарук у своїй повісті «Князь Ярослав Осьмомисл».

Коли станути на вершку цієї Лисої Гори — направо від могили видно Чорний Ліс, а наліво від нього, ген, в даліні, біліють гори Карпати. Видно і високу Говерлю, й Сивулю та інші менші гори. А далі чудова панорама підгір'я та долини обох Бистриць, Надвірнянської та Єолотвинської, — поміж їхніми руслами — місто Станиславів, — а дальше на полудневий схід містечко Тисьмениця аж по м. Надвірну.

І на тлі цього краєвиду була висипана висока могила УСС-ів, що впали у бою з московською навалою за княжий город Галич-Крилос у Викторівських лісах в місяці червні 1915 року.

Дмитро Прідун

ЧЕШИБІСИ — ЄЗУПІЛЬ — ЖОВТЕНЬ

Три різні назви однієї місцевости визначають три різні епохи в її бурхливій історії.

Староукраїнське село Чешибіси, засноване, мабуть, ще в княжі часи, проіснувало до 1594 р. і було дощенту знищене турками. Нова оселя на цьому місці з оборонним замком одержала латинсько-грецьку назву Єзуполіс — твердиня чи місто Ісуса Христа — від слів Єзус і поліс. Утрималася ця назва до 1940 р., коли під час советської окупації перейменовано Єзупіль на Жовтень, хоч і нічого спільного з большевицьким «жовтнем» воно не мало. Жовтневою названо навіть вулицю, що веде через Єзупіль.

Побратимом Єзуполя на лівому березі Дністра став Маріямпіль (Маріямполіс), сьогодні Маринопіль, який вже за княжих часів був укріплений. На маріямпільській горі над берегом Дністра був побудований 1691 р. новий оборонний замок з гарним видом на сусіднє село Побереже, розта-

шоване на правому березі Дністра. Єзупіль і Маріямпіль були стратегічно-оборонними пунктами проти турецько-молдавських загонів, які часто нападали на Прикарпаття і грабували його населення.

Єзупіль розташований на узгір'ї при гирлі Бистриці до Дністра, наполовині дороги між Станиславом і Галичем. Центром Єзуполя був колись двір польських панів, в яких населення відробляло панщину до 1848 р. Коло двору, обведеного грубими мурами й валами, стояв римокатолицький парафіяльний костюл і монастир оо. Домініканів, заснований 1598 р. брацлавським воеводою Яковом Потоцьким. Останнім власником двору був польський дідич Дзедушицький, якому належали найкращі посівні поля, луки та ліси Єзуполя аж до Другої світової війни. Неподалік від римокатолицького костюла стояв великий будинок польського «Сокола» і далі розсіпалися аж до Дністра хати польського населення. В ринку містечка жили купці й ремісники жидівської здебільшого національності, які мали тут свою божницю й рабина. За Австрії жили в Єзуполі також німці. Українське населення зосереджувалося навколо греко-католицької церкви на південь від двору в таких дільницях Єзуполя: Мочер, Гуркало, Межигороди, Клибанія, Малі та Великі Піскоглоди. За австрійського та польського панування Єзупіль мав характер типового багатонаціонального містечка. За даними «Шематизму . . . Епархії Станиславівської на рік 1925» в Єзуполі жили: 2 831 греко-католик, 850 римо-католиків та 500 жидів. В останні роки перед Другою війною було кілька родин євангеліків та баптистів. Під час Другої війни жидівське населення було знищене гестапом і після війни рештки польського населення були репатрійовані до Польщі. З українського населення майже половина загинула в наслідок воєнних дій. Тепер (1971) в Єзуполі живе 3 447 осіб.

Перша письмова згадка про Єзупіль датується 1435 роком. Мабуть, ще з кінцем минулого сторіччя історія й опис Єзуполя були подані в книжечці Януша Чоловського п. н. «З пшешлосьці Єзуполя». В Єзуполі мав народитися за згодою деяких дослідників видатний український лексикограф, друкар і гравер 17-ого ст. Памва Беринда.

По старих Чешибісах в Єзуполі не залишилося ні сліду. Тільки лази й жита шумлять на місці колишнього українського села. Долина єзупільського потоку, над яким були колись розташовані Чешибієи, зветься сьогодні Кернички. До війни стояла там на узгір'ї капличка, обведена парканом. Джерело потоку, що впливає тут, називали «духовою керничкою». Від непам'ятних часів відбувалися тут щороку відпусти на св. Івана 7 липня аж до 1944 р. На цей празник сходилися прочани не тільки з Єзуполя, але також з усіх сусідніх сіл — Побережа, Ганусовець, Сільця, Дубовець, Крилоса, Ямниці і Козини. Деякі ішли всю дорогу босоніж, несучи нові чоботи чи черевики на плечах. Підійшовши під вечір до Керничок, мили ноги в росі, озували чоботи, сходили до «духової кернички», кидали в неї гроші на «офіру» й набирали побожно води — хто в пригорщі, хто у пляшку, хто й у ведро. Набрану воду пили й обмивали нею очі, руки й ноги та натирали груди — з вірою, що це цілюща вода і в ніч під Івана Купала оздоровляє й хоронить від хворіб. Мали чудотворну силу цієї ночі не тільки вода й роса, але також трави й зілля. Дівчата перев'язували себе в поясі перевеслом сплетеним з любистку, папороті, рум'янку й волошок, щоб причарувати собі вроду, любов, жениха й насліддя.

Після магічного обмивання люди підходили до каплиці на горбі, де священики з Єзуполя й околиць сповідали та причащали і відправляли молебень, вечірню й опівночі полуношницю в супроводі єзупільського хору.

Із зб. І. Ставничого

Ринок в Єзуполі 1909 року (Поштова листівка того часу)

Парохом у Єзуполі у двадцятих роках був о. Ярослав Шарко. Прибувши з Журак к. Надвірної, він зразу здобув собі серця єзупільців. Була це людина глибокої віри, доброти й інтелігенції й відданости релігійно-культурній праці. За короткий час свого перебування у Єзуполі він організував гарний церковний хор і прищепив єзупільській молоді любов до церковного співу. На жаль, цей священик помер молодо. Похований на єзупільському цвинтарі, а його могилу прикрашають завжди квіти.

Серед молитов і богомільного співу, при світлі воскових свічок і в супроводі відпустового гамору проходила «чудотворна» липнева ніч у Керничках. На світанку гамір втихав, ставала тиша і люди виходили на горби, щоб бути свідками сходу сонця і його купання у хвилях Дністра.

Догідне положення Єзуполя на берегах Бистриці та Дністра, розлогі дуги та пасовиська сприяли годівлі рогатої худоби, коней, овець, гусей та качок. Мешканці містечка займалися рибальством і полюванням на зайців, куропатви і всяку іншу дичину. У Дністрі і в Бистриці люди купалися, прали білля, мочили коноплі і льон і на берегах білили полотна. Але, з другого боку, ці ріки становили велику небезпеку для населення. Часті і наглі повені ламали береги, рвали дороги, руйнували хати та стайні. Урожайні поля та пасовиська вкривали вони грубою верствою замулу й ріні. Протягом одного дня величезні простори між Єзуполем і Маріямполем замінювалися в бурхливе море. Одну із найтяжчих повеней пережив Єзупіль і всі місцевості здовж Дністра й Бистриці пізнім літом 1941 року: повінь стала причиною голоду й поширення заразливих хворіб. Безсилля людей проти водяної стихії витиснули своєрідне тавро фаталізму на духовості і вдачі єзупільців. Ніхто не проявляв якоїсь ініціативи, щоб стати до боротьби із нищівною стихією, будувати греблі, тами чи й регулювати ріки.

Другим фактором, який впливав на вдачу єзупільців, була залізнична станція, яка пов'язувала Єзупіль зі світом. До недалекого Станиславова, Галича чи Більшівців їздили люди на роботи, на торги, до суду, шпиталів, театру, кіна тощо. Багато з-поміж єзупільської молоді всіх національностей

доїздили до гімназії чи й фахових шкіл у Станиславові. Там же можна було купувати всяке знаряддя для господарства, одяг, взуття, книжки й газети. Частина езупільської молоді захоплювалася манерами міської вулиці чи й вуличним хуліганством, що впливало на вироблення типу півінтелігентного та зарозумілого міщуха, який любив легке життя і не дбав за роботу.

Третім фактором, який мав чималий вплив на життя езупільців, були головні шляхи, які проходили через Єзупіль. Один шлях ішов від Побрежа вздовж правого берега Дністра і зустрічався в Єзуполі з другим шляхом, що йшов зі Станиславова повз Єзупіль до Галича і далі до Львова. Цими шляхами пересувалися військові частини воюючих держав і военні втікачі, що не раз загрожувало спокоеві і безпеці населення.

Скомплікований і різноманітний національно-соціяльний склад населення був причиною усяких терть і конфліктів. Усі мешканці — українці, поляки, жида і німці — відрізнялися від себе окремим стилем життя, звичаями й поглядами і що найважливіше мовою й релігією. Політично й соціально найбільш упривілейованими були поляки, які користувалися підтримкою державної адміністрації та місцевого дідича. За ними слідували купці жидівської національності і на самому кінці перебували українці, переважно селяни, які душилися через перелюднення і відсутність можливостей заробітку. Все ж таки дискримінація української людности не виключала толеранції та співжиття між національностями. Деякі українські родини перемішалися з польськими. Зукраїнізувалися з часом навіть деякі польські «осадники» (Оскроба, Пастушак) і багато поляків говорили дома українською мовою.

Під час Першої війни через Єзупіль проходив головний фронт. Гармати били з лівого берега Дністра на містечко і зруйнували його цілком. Поля й городи були пориті окопами та позасновувані колючим дротом. Тому ж і

Із зб. І. Ставничого

*«Побратим» Єзуполя — Маріямпіль б. Галича
(Поштова листівка видана в Станиславові в 1900-их рр.)*

післявоєнні роки були для езупільців дуже важкі. Роками тривало засипування окопів і праця над відбудовою знищених господарств. Протеж, протягом десяти років Єзупіль відбудувався, населення віджило і дехто навіть забагатів завдяки своїй витривалості і працьовитості.

Найперше відродилося національне життя. Спільними силами відбудували езупільці муровану церкву, що її дах згорів під час війни. Побудували нову читальню «Просвіти» з великою театральною залюю і бібліотекою. Заснували кооперативу, дитячий садок, товариство «Луг», театральний гурток, що його «душею» були місцеві актори Бусько й І. Кудла. Постали також Жіночий Кружок, церковний хор і протиалькогольне товариство «Відродження», що його головою був Михайло Шандура, працівник канцелярії д-ра Юлія Олесницького, голови філії «Просвіти» у Станиславові. У 30-тих роках відкрив у Єзуполі лікарську практику д-р Андрій Кокондинський. Великі заслуги в піднесенні національного життя мали повоєнні парохі оо. Яр. Шарко, Теофіль Глібовицький та Левицький. Багато причинився для освідомлення і організування села поет та перекладач Омелян Карашкевич. Він мав велику бібліотеку і гімназійні учні Єзуполя заходили часто до нього на розмови й позичали книжки та журнали. Дружина О. Карашкевича була вчителькою в Єзуполі й виховала цілі покоління дітей.

Важкі часи переживав Єзупіль особливо під час німецької окупації в 1941—1944 роках. Жидівське населення було винищене. Українців гестапо намагалося застрашити арештами, розстрілами, вивезенням на роботи в Німеччину. На початку грудня 1943 р. гестапо привезло до Єзуполя 20 в'язнів із Галича і Станиславова й усіх розстріляли прилюдно на подвір'ї місцевого двору. Між розстріляними були Нагнибіда з Єзуполя й Іван Регей-Тосин з Побережжя. Шукали за поберезьким писарем Василем Калиною, але він втік і переховався. Забрали в Єзуполі також Онуфрія Овчаря, який працював на пошті. Загальний терор, розстріли та лови на людей тривали безперервно аж до відступу німецьких військ з кінцем травня 1944 р. Активні українці рятувалися втечею в недалекі ліси у Бійнім, куди гестапівці боялися заходити.

Влітку 1944 р. Єзупіль опинився знову під советською владою. Переіменований ще за першої окупації на Жовтень, він втратив свій колишній вигляд і характер. Зокрема увірвалася залежність місцевого селянського населення від землі.

I. С.

ПОБЕРЕЖЖЕ

Село, в якому я родився, жив, працював і за яке карався, називають Побережжя. Розташоване воно на віддалі 21 км від Галича і 6 км від залізничної станції в Єзуполі. В 1941 р. нараховувало 2 500 мешканців, в тому числі 2 365 українців, 80 латинників (їх було 1900 р. 179), 25 поляків і 30 жидів. За советської окупації назву села усучаснено на Побережжя і в 1971 р. в ньому було 2 013 осіб населення.

Назва села походить від його положення. Простягалося воно здовж правого південного берега Дністра. Давніше Дністер плив дуже близько села, але в часі одної повені він зробив собі нове русло попід самим Мар'ям-

полем, що знаходиться на північному березі. Тоді відрізав від Маріямпольа присілок Бранівку і прилучив його до Побережжя. Часом буває і таке, що в часі великих дощів, води Дністра не вміщуються в його руслі і частина їх пливе теж старим руслом, що звичайно буває сухим і зарослим травою та служить за пасовисько. Тоді Бранівка стає островом.

В сусідстві Побережжя лежать села: Ганусівці, на південний захід і Стриганці, на південний-схід від Побережжя. На захід від нашого села, за річкою Бистриця, лежить містечко Єзупіль (тепер Жовтень).

Побережжя — це доволі молоде село. Будучи головою читальні «Просвіти», яку ми посвячували, я старався довідатись щось більше про минувшину села і тому звернувся до парохії в Єзуполі, де була давня хроніка. З неї я дізнався, що мешканці нашого села жили колись на іншому місці, а саме на верхах горбків, покритих сьогодні в більшості лісом, а які називаються Селища, Мурованиці, Діброва. На тих горбах жили так довго, як до цього змушувала їх konieczність. Там було легше оборонятись від різних ворогів, як татари й турки. Коли ж небезпека нападів відпала, а людей прибувало, прийшлося шукати вигіднішого та обширнішого місця. Таким місцем показався берег Дністра.

Треба однак зазначити, що в тому місці, де лежить село Побережжя, колись Дністер заливав цілу долину і вона ніяк не надавалася на поселення. Але коли він вирив собі глибше русло і землі, що колись були підмоклими, висохли, на них потворилися пасовиська, сіножаті та управні поля і серед них знайшло собі вигідне місце наше Побережжя. Давні перекази згадують, що ті підмоклі та часто небезпечні землі понад Дністром носили назву «Чешибіси».

Околиця села Побережжя, що лежить на півд. схід від Галича, що був столицею Галицького князівства, має свою історію. Археолог д-р Я. Пастернак робив розкопи в цій околиці і відкопав фундаменти княжого собору в селі Крилосі. Він копав теж і в Мурованиці і знайшов останки округлої церкви-фортеці, збудованої з каменя. Він ствердив, що ця будова походить з XIII-ого століття. Вона служила за оборонну точку для Галича і порту на Дністрі, що був в Єзуполі. Ці та інші досліди, що їх поробили інші дослідники (Чоловський) вказують, що околиці Побережжя були замешкані вже в сіру давнину, не пізніше, як в X-ому стол. по Хр.

Як стверджує д-р Тимофей Мацьків, уродженець села Побережжя, в своїй книжці «З-над Дністра на канадські прерії», в часах, коли Галич був столицею нашого князівства, його околицю замешкували численні боярські роди, молодші члени яких творили княжу дружину (військо), купці що провадили торгівлю і внутрішню, і з іншими країнами, і люди, що мали зв'язки з князівським двором. Коли ж упав Галич, то й ці особи перенеслися в інші околиці, а залишились переважно рільники.

Коли мешканцям Селищ, Мурованиці, Діброви стало за тісно на їх давньому місці, бо людей прибувало, вони почали шукати кращого та вигіднішого місця на село. Таким місцем були підсохлі простори над Дністром. Сьогодні важко сказати, хто був власником цих земель, можливо, що державна, але кожний господар, що перейшов на нове місце поселення, одержав ділянку на 150 м довгу, 80 м. широкую, на якій побудував нове господарство, а також 80 моргів поля.

Д-р Т. Мацьків твердить, що першим з його роду перенісся його прапрадід. Це могло статися в половині 17-ого ст., хоч не виключено, що воно було й дещо скоріше, або й вже після переходу Галичини під панування

Австрії (1772 р.). Його оселя стояла на середині села, зараз коло церкви. Це вказує, що він належав до перших переселенців.

Первісне Побережжя (над Дністром) нараховувало яких 40—50 господарств. Коли ж доростало молодше покоління і їм треба було теж жити, батьки мусіли ділити свої давні господарства між дітей і в 1944 р. було вже в Побережжю 530 господарств. Жило в них 2370 душ населення. Очевидно, що ці господарства значно здрібніли і зубожіли.

В Побережжю, як і в усіх інших селах, був двір і давні мешканці села мусіли робити панам панщину. Але існує переказ, що в селі були люди, які були звільнені від цієї повинности. Ознакою цього було те, що їх хати мали ганки. Таких хат було в Побережжю щось з десять. Хто і кому надавав таке право і на якій підставі, чи за які заслуги, до сьогодні не вдалося ствердити.

Власником фільварку в новіших часах був Зонбецький. Одначе він вів дуже гуляще життя і був примушений продати своє майно. Частину закупили селяни, а решту Дідушицькі, власники Єзуполя. Але й сини Войтиха Дідушицького через своє надто панське життя наробили довгів і їх земля перейшла в селянські руки.

Коли почали вирубувати карпатські ліси і сплавляти дерево Бистрицею вниз до Дністра, де його переробляли або далі відправляли Дністром, багато людей знайшли при тому працю і заробіток. Деякі люди стали на працю в тартаках, що їх будовано над Дністром. Були і такі, які далися заманити агентам й емігрували до Канади і ЗСА.

Заробітки селян при дереві не всім вийшли на користь, бо рівночасно появились в селі корчми з їх несовісними орендарями, які заманювали людей до пиття горілки. Таких корчм було тоді чотири і вони стали правдивим нещастям села. В селі поширилося пиянство і його дуже важко було викоринити.

Під впливом корчмарів і власників дворів, вибрано вїтом поляка, що був раніше сторожем дерева — Юзефа Барта, хоч село було майже все українське. Цей вїт дуже скоро розбагатів і небавом мав вже 3 пари коней і в нього працювало чимало наших людей. Сьогодні важко ствердити, чи він їм платив і скільки. До того допровадила темнота і пиянство. Цей вїт з його синами та деякими прибічниками тероризували мешканців села і все робили так, як самі хотіли.

Звичайно бувало по селах, що місцеве духовенство ставало до праці, коли вона була кінечною, вони боролись з пиянством та іншим злом, що загнозджувалось. В Побережжі такого ще не було. О. парох Рудецький, хоч був в селі довший час, ніякої участі в громадським житті села не брав. Коли ж прибув до села сотрудинок о. Дума, то цей почав ширити ще й москвофільство.

Не знаю, яку ролю сповняла місцева школа, що існувала вже здавна і деякі селяни вміли читати і писати, бо початково вчили українською мовою. Децто пізніше було двох вчителів і навчали навіть німецької мови, якої вимагали при вступних іспитах до гімназії.

Можливо, що під впливом цієї школи, а може через читання деяких більш думаючих людей, серед селян почалося своєрідне пробудження. Деякі люди зрозуміли, що стан, в якому знаходиться село, є трагічний і почали думати над його зміною. Деякі з них, як Микола Вовк, Стефан Мацьків, Гавриїл Мацьків, Йосиф Рижак, Семен Калин й інші післали своїх синів до середніх і вищих шкіл. З них вийшли перші інтелігенти

в селі. М. Вовк вивчив двох синів Василя і Якова (загинув в Україні), Тимотей Мацьків, син Гавриїла став суддею, Михаїл Мацьків, син Юрія був гімназійним професором. Також син Івана Лещишина Григорій став професором. Іван Нагірний, син Миколи, що покінчив школи, загинув в Україні в час визвольних змагань.

Приблизно в тому самому часі, в якому згадані вище громадяни задумали посилати своїх синів до середніх і вищих шкіл, засновано в Побережжю товариства «Просвіту» і «Січ». Основниками були переважно ті самі люди. Для прикладу варто пригадати, що першими старшинами «Січі» були: Семко Калин (син Микити), Василь Мацьків (с. Стефана), Семен Мороз, Семен Королик, Евстахій Завальський, Василь Кукуруз, Іван Королик (с. Микити), Анна Калин, Анна Королик-Ребіцька й інші. Було це яких 10 літ перед Першою світовою війною.

В тих часах прибув до села новий парох о. П. Анастазієвський, а також новий управитель школи П. Посацький. Обидва вони зразу стали до громадської праці і від того часу настала виразна зміна в селі.

Січовики часто робили свої вправи, чим зацікавлювали молодь. Крім фізичних вправ, працювали над усуненням пиянства з села і разом з членами «Просвіти» над піднесенням національної свідомости його мешканців та розуміння і шанування своєї гідности.

В селі появилася громадська крамниця, яку опісля переорганізовано на кооперативу, а також перша в нашій околиці молочарня, що продавала свої вироби в Народній Торговлі в Станиславові.

Така наполеглива та свідомо праця почала приносити свої успіхи. На війта вибрано свого чоловіка, а орендарі один по одному почали покидати свої корчми і село.

Кожного року все більше молоді йшло до шкіл. Ця молодь мала теж своєрідний вплив на своїх односельчан.

Просвіта, яка мала зразу одну читальню, небагом зорганізувала другу, а опісля й третю, на місце читальні ім. Качковського, що її зорганізував був о. Дума.

Серед такого розгару праці прийшла Перша світова війна. Австрійська влада забрала всіх здібних до військової служби чоловіків до війська. Багато їх згинуло на фронтах. В часі війни Побережжя зазнало багато знищень, головню, як военний фронт опинився на річці Бистриці, а село знайшлося під гарматним обстрілом. Не мало натерпілись мешканці села від російської солдатні.

В часі української визвольної боротьби Побережжя виставило для Української Галицької Армії цілу сотню вояків, з яких чи не половина поклали свої голови за волю Батьківщини, а ті, що щасливо повернулися, зазнали чимало знущань від поляків.

Поляки арештували тоді 40 кол. українських вояків, над яким знущалися по-варварськи. Зразу замордували Івана Білана, якого прокололи 36 разів багнетом, Евстахія Мацькова, на ньому знайдено 33 ран від багнетів, а Іван Лещишин помер від побоїв в тюрмі у Станиславові.

З-поміж арештованих вибрали поляки сімох, а саме: Василя Вівчара, Василя Кабана, (якого пізніше замордували в Бригїдках), Дмитра Кукляка, Василя Настишина, Василя Запухляка, Михайла Мацькова і Василя Ходака, а решту після піврічного ув'язнення звільнили, але вони мусіли голоситись на поліції.

Ті, що їх залишено, просиділи в «Бригідках» (назва тюрми у Львові) цілий рік. Звідти перекинули їх до т. зв. генеральної тюрми на Замарстинові, опісля до тюрми «Вішніц», а по якомусь часі знов до Львова до тюрми на вул. Баторого. Накінець перевезли до тюрми в Станиславові і звільнили. Всі ті в'язні були вояками «Гуцульського Куреня», що був під командою інж. Гриця Голинського.

Коли після війни атмосфера дещо успокоїлась, а до села прибув о. Шараневич, громадська праця в Побережжю дуже поживилась.

Багато праці провела Просвіта, головою якої став Василь Ходак. Приготовлялись аматорські вистави, які ставлено не тільки в селі, але й у сусідніх місцевостях. На місце давньої «Січі», яку поляки заборонили, засновано товариство «Сокіл». Працював Кружок «Сільського Господаря», Споживча Кооператива, Кружок «Рідної Школи», Щадничка Каса та Районова молочарня.

Одначе ця молочарня не йшла так гладко. Великою перешкодою була польська влада та її поліція, яка чіплялась до всього, щоб тільки перешкоджати в роботі. Зорганізували в селі свого «Стржельца», який робив великі прикrostі людям в селі. Зокрема намагалися поляки знищити місцеву молочарню.

Знищення поляків над українським населенням в Побережжю та інших селах перервала друга світова війна. По короткій війні між Польщею і Німеччиною нашу землю захопив новий «визволитель»-большевики. Зі зміною наїздника ніяк не змаліли переслідування. Вкоротці по їх приході, арештовано поважне число людей в Побережжю, головно тих самих, які терпіли від Польщі. Арештовано тоді: Дмитра Вовка (довголітнього голову «Просвіти»), Якова Вовка, Василя Вівчара, Івана Кокоруза, Миколу Королика, Михайла Качана, Василя Лещишина, Івана Нагірного, Івана Мацькова, Василя Лещишина (синя Федя), Василя Ходака й інших. З-поміж них тільки, мабуть, чудом врятувалися Василь Ходак і Іван Кокоруз. В. Ходака вивезли були до Краматорська, де він сидів аж до часу, коли німці зближались до цієї місцевості. Щоб в'язнів не залишати німцям, большевики вигнали їх з тюрми і гнали мабуть на Сибір. По кількадемній дорозі, одного дня надлетіли німецькі літаки та почали їх бомбардувати. Всі в'язні разом з ескортою розбіглись хто куди міг і большевики вже не змогли зібрати їх разом. В. Ходак якось заховався і переcheкав до приходу німців, а тоді вернувся до дому, хоч в дорозі мав теж чимало прикрих пригод.

Не зважаючи на увесь тиск, переслідування а то й жертви в людях за польської окупації, село росло і розвивалося. Велика частина молоді пішла до шкіл і здобула високу освіту та працювала для рідної справи. Варто пригадати, що з Побережжя вийшло багато інтелігенції. Крім вище згаданих, в слід за ними пішли інші, як: Михайло Мацьків (син Юрія) став професором, Григорій Лещишин (син Івана) також, Розалія Лещишин (сестра Григорія) вчителькою, Микола Нагірний (син Івана), як і згаданий Григорій Лещишин, загинули від большевиків. Володимир Кокоруз (син Василя), Евстахій Мацьків (син Олекси), Ярослав Посацький стали священиками, Михайло Кокоруз (син Василя) був інженером, Марія Калин (дочка Семена) була учителькою.

До шкіл в містах посилали своїх дітей: Іван Лещишин, Іван Сеньків, Михайло Пуйда, Теодор Козак, Семен Качан, о. Шараневич, Евстахій Мацьків, Антін Мойсишин, Михайло Лещишин, Василь Мойсишин, Василь Ходак і багато більше та годі їх всіх запам'ятати. Багато з них погинуло з рук наїздників.

Коли вдруге зближались большевики у 1944 році, деяка кількість мешканців села подалися на чужину, щоб рятувати життя своє та своїх дітей.

*

Я старався написати все, що пережило наше село і його мешканці. Не знаю, чи моя пам'ять зберегла все те, що в рідному селі діялось і так, як це діялось. Не виключено, що дещо призабулось.

Василь Ходак

ТЯЗІВ

Село Тязів, розташоване на лівому березі р. Бистриці, із залізничною станцією в ньому, віддалене на 12 км від Галича. В 1941 р. нараховувало 1 450 мешканців, в тому числі 1 440 українців, 5 поляків і 5 жидів. Тепер є центром сільської ради і в 1971 р. було в ньому 1 337 душ населення.

Історія села сягає княжих часів. За цвинтарем є горб, що називається «Теремчище», місце, де колись стояв літній княжий терем. Тязівські ліси були одним з найкращих ловецьких теренів Т-ва «Ватра» в Станиславові.

Парохом від 1925 р. був о. Ярослав Посацький.

В часі пацифікації в 1930 р. війта того села Литвинця побили улани і гонили перед собою до Станиславова; побили так, що він до кількох днів помер.

Під проводом о. Посацького добре розвивалися в селі: читальня «Просвіти», позичкова каса, молочарня, кооператива, амат. гурток і інші.

В 1946 р. приїхало було до села большевицьке військо ліквідувати загони УПА в тязівських лісах. Його команда примістилася на приходстві. Вночі УПА напала від сторони цвинтаря на ту команду, спалила приходство і зробила таку масакру большевикам, що майже всі вони згинули. За кілька днів прибув туди цілий полк і вигнав УПА з лісів Тязів-Викторів. Ці відомості від упівців, які через Чехо-Словаччину продерлися були до Австрії в 1950 році.

Володимир Гіряк

КАЛУЩИНА

КАЛУШ

Розташоване в Калуській китловині над притокою Дністра річкою Сивкою на галицькому Передкарпатті місто Калуш, віддалене на 28 км від Станиславова і 72 км від Стрия. Через Калуш проходить залізниця із Станиславова на Львів. За Австрії й Польщі Калуш був повітовим містом, тепер «місто районного підпорядкування» й центр Калуського району. В 1914 р. нараховував (без передмість) ок. 9 000 мешканців, в тому числі 2 800 українців, 4 500 жидів і 1 700 поляків. В 1921 р. в Калуші було 1 279 будинків і 8 697 осіб населення. В 1924 р. греко-католицька парохія мала 3 360 вірних. Тепер, під час советської окупації, в 1971 р., Калуш з передмістями — Баня, Загір'я, Новий Калуш та іншими — нараховував 40 778 людей. Весь район — з 55 поселенцями — мав 111 278 осіб людности.

Належить Калуш до найдавніших поселень в Галичині. На його території знайдено кам'яні знаряддя з доби неоліту і виявлено поховання доби бронзи. Був заснований правдоподібно в 13-ому сторіччі і згадується в писаних пам'ятках середини того сторіччя. В літописі згадано, що в «Каліюші» перебував король Данило 1241 року. З 1387 р. Калуш перейшов під владу Поль-

*Загальний вид на соляні копальні в Калуші
(Поштова листівка, видана в 1910-их рр.)*

Із зб. І. Ставничого

Із зб. І. Ставничого

*Копальняний комбінат «Тесп» у Калуші
(Поштова листівка, видана в 1930-их рр.)*

щі. З 1533 став центром староства і 1549 р. одержав, уже як місто, магдебурзьке право. В тому ж сторіччі, 1595 р. був спалений татарами. В час визвольної війни Б. Хмельницького в Калуші діяв повстанський загін, складений з місцевих міщан і селян околиці. Повстання було придушене поляками.

Відомий ще з доби неоліту покладами кам'яної соли Калуш протягом багатьох сторіч був осередком її видобування. Кустарні соляні промисли існували тут за Польщі і згодом за Австрії. Перейшовши 1772 р. під австрійське панування, Калуш був маленьким містечком із 2 500 населення, яке займалося здебільшого добуванням соли або ж дрібними ремеслами. Почав розвиватися ширше соляний промисл з першої половини 19-ого ст. Солеварня давала щорічно яких 10 тисяч цнт. соли. Крім солеварень у Калуші виникли й інші промисли — пивоварня, виробництво поташу, ткацька і кожем'яцька майстерні, млин. Ширше розгорнулося добування кам'яної соли і калійних солей з поч. 20-ого ст., видобуток яких збільшився до 10—15 тисяч тонн річно. В 1909 р. в Калуші була створена акційна спілка «Калі», із 415 робітниками в 1912 р. За Польщі копальняний комбінат діяв під назвою «Тесп». В ньому і в пивоварному заводі працювало в половині 1930-их рр. яких 1 200 робітників.

Перші школи в Калуші були створені ще наприкінці 18 ст. — 1786 р. одноклясна, з 1811 — двоклясна. Щойно 1938, за Польщі, в Калуші постала гімназія.

Калуш й околиця були тереном діяльності видатного громадського діяча й письменника о. Антона Могильницького, народженого в с. Підгірки біля Калуша.

Ще з кінця 19-ого ст. в Калуші й околиці існували читальні «Просвіти».

Діяльність їх охопила створена 1903 р. філія «Просвіти». В 1926 р. ця філія об'єднувала 14 відновлених після війни читалень і працювала під проводом судді В. Микласевича.

За Польщі дуже активний був на терені Калуша Кружок «Рідної Школи» ім. Івана Франка, що його головою був директор школи Онуфрій Курдидик і секретарем директор місцевого Повітового Союзу Кооператив Ярослав Рубчак.

Видатним громадським і політичним діячем Калущини був відомий галицький лікар д-р Іван Куровець (1863—1931), посол до Галицького Союму й державний секретар здоров'я в уряді ЗУНР.

Р. М.

*Печатка міста Калуша
з другої половини 18 ст.*

КАЛУШ І КАЛУЩИНА В ЛИСТОПАДОВІ ДНІ 1918 РОКУ

Калущина, як уся українська Галичина, чекала під кінець війни 1918 р. у великому напруженні, що станеться після остаточного розвалу Австро-Угорської монархії.

Поведінка поляків, замешкалих у Східній Галичині, зокрема по великих містах, а особливо у Львові, ставала все більше визиваюча й агресивна і це ще сильніше посилювало страх українців, що у моменті розпаду Австрії дійде до затяжного конфлікту між обома народами.

Поляки цілими століттями старалися закріпити за собою посідання цілого так званого Коронного Краю Галичина в ім'я нібито історичних прав, що Галицьке князівство від часів польського короля Казіміра Великого, аж до розборів Польщі творило нерозлучну частину Речіпосполитої Польської і, з другого боку, спираючись на тогочасний стан, тобто на те, що адміністративний апарат краю майже у 90 процентах знаходився в руках польських урядовців. Було ясно, що з хвилиною розпаду австрійської монархії, поляки старатимуться заволодіти силою цілою Галичиною, отже й українською землею зі столицею Львовом.

У Відні пильно слідкувала за розвитком подій Українська Парляментарна Репрезентація, в краю пильнувала справу Українська Національна

Рада у Львові і приготувляла край для перейняття в догідній хвилині влади в українські руки, самочинним, революційним актом. По всьому краю, по всіх повітових містах існували Повітові Народні Комітети, які були у тісному зв'язку зі Львовом.

У Калуші діяв так само Повітовий Народний Комітет. В його склад входили найчільніші громадяни зі самого Калуша і найближчих околиць, які на перший поклик кожної хвилини могли прибути на нараду.

Калуський Комітет очолював адвокат д-р Микола Желехівський, і крім нього у склад Комітету входили калушани: молодий сотрудник і катехит о. Павло Джулинський, начальник Повітової Торговельної Спілки Осип Ткачук, міщанин, що працював на Саліні Семен Захней, суддя Юліян Білинський, міщанин Добрянський, учитель Дометій Попович, а з поближких сіл о. Микола Янович — парох села Хотинь, Глодзінський — управитель школи зі села Підмихайля, о. Андрій Бандера (батько Степана) — парох села Угринів і о. Наконечний — парох села Рівня.

Дня 21 жовтня 1918 р. був у Львові о. П. Джулинський, де зустрівся з послом до Галицького Союму з Калущини, д-ром Іваном Курівцем. Д-р І. Куровець, визначний лікар (м. ін. був він лікарем Митрополита А. Шепитцького), був справді батьком національного відродження Калущини і жив в тому часі у Львові. Д-р Куровець порадив о. Джулинському порозумітися зі секретарем Української Національної Ради послом д-ром Ст. Бараном, який сказав о. Джулинському, щоб Пов. Комітет поробив заходи перебрати державну владу.

Після цього доручення зі Львова створено в Калуші т. зв. Тісний Комітет (тобто Комітет Акції), до якого обрано о. Джулинського, Осипа Ткачука і Степана Захнея. Дня 30 жовтня виїхав до Львова на нараду Української Національної Ради голова калуського Комітету д-р М. Желехівський. Народа мала відбутися чергового дня 31 жовтня 1918 р. В міжчасі, бо 28 жовтня, поляки у Кракові створили Польську Ліквідаційну Комісію (тимчасовий уряд для Галичини) з метою перебрати у польські руки владу над цілою Галичиною. В обличчі такого ходу подій, існуючий у Львові таємний Центральний Військовий Комітет в порозумінні з Національною Радою зайняв несподівано збройною рукою вночі з 31 жовтня на 1 листопада столичний Львів. Разом із цим була проголошена українська суверенна влада на Галицькій Землі. Рівночасно розіслано зі Львова по краю кур'єрів, які повезли від Української Влади наказ перейняти адміністрацію й військові установи в українські руки.

Теж і до Калуша прибув 1 листопада такий кур'єр зі Львова. Був ним студент богословії Яців, родом з Тужилова. Як подає о. Джулинський, Яців привіз цей наказ підписаний сотником Українських Січових Стрільців Дмитром Вітовським — військовим командантом міста Львова. Сам д-р Желехівський не встиг ще вернутися зі Львова і перебрання влади перевели члени згаданого Комітету Акції.

Калуські українці не були приготовані до державного перевороту, — тому минув цілий день 1 листопада на приготування, а сам акт перебрання влади стався щойно вночі з 1 на 2 листопада. Щоб мати поміч на випадок збройного опору в місті, вислано до найближчих сіл за рікою Лімницею кур'єрів, щоб місцеві сільські провідники зорганізували негайно селян і на 5—6 рано станули під Калушем та там чекали дальших наказів. Знову ж втаємниченим кільком воякам, що були в тому часі на відпустці, доручено роззброїти в селі Голинь місцеву станицю державної жандармерії і на знак,

що наказ виконано, запалити умовлену копицю сіна і вирушити з селянами у сторону калуського залізничного двірця на поміч калушцанам.

У самому Калуші, з доручення дир. Осипа Ткачука, міщанин Петро Цимбалістий роздобув 12 старих крісів і трохи амуніції. Заговірники зібралися біля півночі на жидівському цвинтарі. Було їх около 20, а між ними два підстаршини УСС, Микола Лещій і Дмитро Максим'як, міщанин Петро Цимбалістий, Семен Захней, Василь Ничай, Михайло Іваницький і інші. В порозумінні з о. Джулинським команду перебрав дир. Ткачук. Насамперед роззброєно станицю державної жандармерії, яку заздалегідь обставлено зі всіх сторін. Під вікнами станув Мих. Іваницький, вхід обсадив з кількома людьми М. Лещій. До будинку увійшов перший Мих. Іваницький, за ним Захней і Ничай. Вони роззброїли насамперед команданта станиці, а за ним і всю її залогоу. Засобившись у добру зброю, наскочили вони з черги на Військову Станційну Команду. Там теж ніхто не ставив опору, бо о. Джулинський ще до цього успів уговорити канцелярйного фельдвелея зі Станційної команди, земляка з Журавенщини, що цісар Карло надумав віддати владу в Галичині українцям і тому, мовляв, не можна ставляти опору, як така хвилина надійде. В дальшому Сем. Захней з міщанами обсадив будинок поштового і телефонічного уряду.

За той час, о. Джулинський зайняв повітовий центр державної адміністрації старостою. З ним був теж гімн. учитель Деметій Попович. Уже до того часу інший відділ заарештував у його приватнім мешканню старосту, поляка Струсінського і відставив його на станицю жандармерії. На вимогу о. Джулинського староста склав і підписав формальний документ, силою якого він передає уряд в руки української влади. Після цього старосту відпущено домів, де його конфіновано.

Залізничний двірць, яких 2 км від самого міста, що мав військову залогоу з малярських вояків, зайняв відділ самих калушцан, якими проводив о. Джулинський.

В місцевім броварі фірми Мільштайн і Шміндель була малярська військова частина, яка творила залогоу міста Калуша. Її обеззброєно теж без проливу крові. Вся залага мала около 300 вояків.

Обсаджено теж копальню соли, т. зв. Саліни/ Саліни мали тоді яку тисячу робітників і урядовців, у більшості поляків. Це був супроти українців дуже агресивний елемент. Тому, що їх заскочено зненацька, не прийшло до кровопроливу. Теж зовсім легко зайнято Суд, Податковий Уряд, Марістрат, шпиталь і інші установи.

По всіх вулицях Калуша, що вели до міста, розставлено варти. Кур'єри на конях, повідомили ті села, де були станиці державної жандармерії, щоб їх негайно роззброїти. Роззброювали їх самі селяни, не уживаючи зброї.

Ранком того ж дня, тобто в суботу 2 листопада, влилися до Калуша маси довколишніх селян. На чолі селян ішли їх провідники, м. ін. о. Микола Янович, о. Андрій Бандера, о. Наконечний, о. Кароль, панна Скрутівна й інші. Радісний похід пройшов, у зразковому порядку і, співаючи пісень, спинився під будинком старостою, де до зібраних промовив в імені української Держави д-р Осип Дудикевич.

Переїняття влади в Калуші і в повіті відбулося справно, спокійно, без насильства, без заволодіння публічного спокою. Цей успішний переворот перевів гурток втаємничених українців, до якого входило коло 20 відважних патріотів. Біля 10 год. вранці місто і повіт були в руках української влади. По всіх, навіть найдальших селах калуського повіту розіслано

гінців, які оповістили населення, що австрійське цісарство перестало існувати, а на його місце прийшла Українська Держава.

Рівночасно з Калушем перебрано владу у містечку Войнилів, яке належало до нашого повіту. Була там тільки більша станиця жандармерії, пошта і суд. Владу перебрали місцеві діячі, яким проводили Гаджаровський і купець Дурбак. З ними були у постійному зв'язку дооколицні священники, передовсім о. декан Мулик.

У Калуші відразу обсаджено українцями всі уряди і пости, які досі були номінально в руках австрійського уряду, а на ділі в руках поляків-урядовців. І так: пост шефа повітової адміністрації, яка ще вчора була в руках старости Струсінського, перебрав хвилево о. П. Джулинський, але небаром цей пост передано д-рові Миколі Желехівському, як тільки він вернувся зі Львова. Староство почало від тепер зватися Повітовим Державним Секретаріатом, а о. Джулинський зараз же найменував секретарем Сторожа, дотеперішнього урядовця староства.

Начальником Поштового й Телеграфічного Уряду назначено Теодосія Левицького, який до того часу був поштовим урядовцем в Калуші.

Начальником Повітового Суду назначено суддю Юліана Білинського.

Начальником Скарбового Уряду назначено Мартинця, а його заступником Ортинського. Обидва вони були досі урядовцями того ж уряду.

Харчовий Уряд (установа, створена австрійським урядом на час війни) очолив дотеперішній директор Повітової Шадниці і кооперативний діяч Тимко Бариш. Директором Пов. Кооперативної Централі став дотеперішній управитель Пов. Будівельної Спілки Осип Ткачук.

Саліни передано під хвилевий заряд Семенові Захнієві, що був старшим робітником на Салінах, поки не прибув гірничий інженер Маріян Козаневич.

Управу Державних Лісів у Калуші передано абсолювентові віденської Лісової Академії Остапові Бобикевичеві; після нього перебрав цей пост лісовий інженер Мирон Крижановський, поручник-інвалід, родом з Бучача.

Народне шкільництво в місті і повіті очолив як інспектор, досвідчений учитель Петро Юрчик. На директора Виділової Школи в Калуші назначено Івана Сандурського, досі вчителя у тій школі. Дирекцію приватної гімназії, що діяла в Калуші, перебрав учитель гімназії Дометій Попович.

Уряд державного землеміра залишився в руках українця, інж. М. Чорпіти, що виконував цю функцію за австрійської влади.

Нотаріальну канцелярію вів нотаріальний кандидат Мирон Мосора.

Санітарну опіку над містом і повітом передано лікареві, підполковникові австрійської воєнної фльоти, д-рові Маркилеві Рожанковському, що рівночасно виконував лікарську службу і для місцевої військової залози. Він перебрав теж управу Повітового Шпитала.

Посадником міста обрано міщанина Михайла Дідошака на місце поляка-лікаря Вурста.

Рівночасно обсаджувано й військові пости, в міру того, як з фронтів верталися старшини-українці. Створено Повітову Військову Команду, а її командантом назначено хорунжого австрійської армії, з професії юриста, д-ра Осипа Дудикевича, який вже першого дня зголосився до служби Українській Державі. Він був сином старого громадського діяча, о. Корнила Д., пароха села Кропивник. Секретарем тої ж Команди став Антін Бойкович, калушанин, кол. урядовець Судової Табулі, підстаршина австрійської армії. Військову Станційну Команду перебрав чотар Олександр Крижановський, який в перших днях листопада вернувся з італійського фронту.

Військову Команду залізничного двірця передано хор. Левові Крижановському, який вернувся з альбанського фронту. Йому до помочі додано хор. Осипа Бойдуника, родом з Долини. Обидва брати Крижановські були синами о. Івана Кр., пароха села Берлоги. Їх третій брат Антін, підхорунжий, зголосився відразу до фронтової служби.

Команду над Запасною Сотнею, яку zorganizовано для вишколу добровольців, перейняв чотар Стах Левкович, син урядовця калуського магістрату. Сотня мала зразу яких 80 стрільців. Опісля при сотні сформовано вишкіл скорострільів під командою зразкового старшини, чотаря Петра Миговича, сина сільського діяча зі села Небилів.

До часу zorganizовання в Калуші держ. жандармерії була ще тут Військова Вартівня для військово-поліційних потреб. На її команданта назначено підхорунжого Романа Бариша, сина директора місцевої Шадниці, Тимка Бариша. Команду повітової державної жандармерії доручено чот. Ількові Переймі. Після нього перебрав її фаховий вахмістр австрійської жандармерії Яхницький, що до того часу був командантом такої станиці в селі Завадка.

Якийсь час діяла в Калуші озброєна жидівська міліція, якої головним завданням було допильновувати адміністраційно дільницю, звану Підвалля, що була замешкана головно жидівською біднотою, де ще за австрійських часів лютувала епідемія холери. В часі зимових морозів вдалося українській владі цю епідемію зліквідувати. Командантом тієї жидівської міліції був поручник Леон Ляндсман, син власника калуського готелю.

Переломовий характер того часу: непередбачені пересувні рухи великих мас чужого воєцтва кол. австрійської армії, передовсім поляків та мадярів, які озброєними поїздами переливалися через Східню Галичину, — полонені з кол. російської армії, які гуртками й одинцем верталися через галицьку землю до своєї батьківщини, загроза саботажів або й збройних бунтів місцевих поляків, підривна агітація місцевих одиниць-поворотців з російського полону, — а передусім потреба мобілізації і вишколу власної армії для війни з поляками, — усе це вимагало збереження, а то й хвилевого збільшення кол. австрійських військових установ та навіть створення нової військової установи — Повітової Військової Команди, завданням якої було впорядкувати як слід діяльність місцевих, чисто військових станиць і скоординувати її з працею цивільно-адміністраційних урядів.

Для інформації цивільного населення почав небаром виходити тижневик «Голос Калуша», як орган Пов. Держ. Комісаріату, під редакцією журналіста Михайла Струтинського, уродженця села Підмихайля.

Молода Українська адміністрація, складена наоспіх, станула зараз же в обличчі важких завдань, а саме: удержання й запевнення публічної безпеки і спокою серед населення, виведеного з рейок розпадом дотеперішньої, технічно доброї і справної австрійської адміністрації, закріплення нової, рідної влади на місцях, налагодження впливу податків, — заосмотрення населення в ліки, харчі, мануфактуру, опал (для міста), яких при кінці війни вже дошкульно недоставало, зокрема ж у нафту і свічки, бо по селах не було взагалі чим світити. В самім місті Калуші треба було за всяку ціну зліквідувати пошесть холери, а в повіті треба було запобігти поширенню заразливих хворіб, як черевний тиф, червінка і грипа.

Але найперше треба було перевести бранку до війська, бо добровольців після перших днів національного піднесення зголошувалося мало. Колишні ж вояки, які щойно вернулися додому після важкої чотирорічної війни, назагал не зголошувалися добровільно на нову війну. Щойно після відво-

роту УГА з-під Львова в травні 1919 р. ішли масово і з доброї волі в ряди УГА. Зате починаючи з перших днів Української Влади до рідного війська зголосилися всі старшини, однорічні юнаки і підстаршини. Деякі з них служили у військових установах, деякі по інших місцях, а ще інші відійшли на фронт у Львові, а описля довкола Львова.

І так, в УГА були такі уродженці Калущини (подано за рангами, які вони мали у дні 1 листопада 1918 р.):

Місто Калуш: підполк.-лікар воєнної фльоти д-р Рожанковський Маркил, осілий у Калуші, пор. аудитор д-р Чорненко Олександр, адвокат з Калуша, пор. д-р Коритовський Тарас, чот. Коритковський Василь, чот. Гладишовський Степан, суддя з Калуша; чот. Левкович Евстахій; підхорунжі: Барिश Роман, Решетилевич Василь (УСС); підстаршини: Дідошак Василь (УСС), Мандрик Іван (УСС), Рубчак Андрій і Гумінілович та однорічний Гачак Василь.

З містечка Войнилова: пор. інж. Дурбак Павло (інтендант при Нач. Команді УГА), чотар Федюшка-Євшан Микола, хор. Белей Іван і підстаршини: Белей Гнат, Белей Теодор (УСС), Белей Петро (УСС), Белей Юрко, Ганджаровський (УСС) та Тимків.

Зі села Верхня: підхорунжі: Дуда Михайло (УСС), Антонів Василь (УСС) — Хом'як Михайло (УСС).

Зі села Довга Войнилівка: підхорунжі УСС: Чолій Матвій і Павлусевич Ярослав.

Зі села Небилів: чотар-аудитор Крижановський Ярослав і чотар Кузевич Петро.

Зі села Перевозець: пор. д-р Паліїв Омелян, чотар Паліїв Василь і підхор. Паліїв Дмитро, сини місц. пароха о. Палієва Івана.

Зі села Берлоги (згл. Станкова): чот. Крижановський Олекса, хор. Крижановський Лев і підхор. Крижановський Антін, однок. вістун Лучаковський Богдан та підстаршина Корпусу СС Валігун.

Зі села Кропивник: д-р Дудикевич Осип і хор. д-р Дудикевич Ярослав.

Далі: сот. Дибуляк Михайло, учитель зі с. Збора, чот. УСС Коник Михайло зі села Тужилів, чот. Миндюк Василь зі с. Сварчів, чот. Рудавський Володимир зі с. Завадка, пор. лікар д-р Олексій Євген зі с. Довге Калуське, чотар-аудитор д-р Насада Данило зі с. Негівці, підхор УСС Сохротей Осип зі с. Мостище, підхор. УСС Сілінський Мирон зі с. Вістова.

В канцелярії Пов. Військової Команди працювали однорічні юнаки УСС: Данилів Василь і Гачак Василь.

При УГА полевими духовниками служили: о. Кравчук Михайло (1-ша бригада УСС), родом зі села Довга Войнилівка, о. Янович Микола, парох села Хотинь, о. д-р Ермі Карло, парох с. Берлога і о. Бандера Андрій (батько Степана), парох с. Угринів Старий.

Стосовно переходу влади в українські руки існують два різні ствердження, і так: автори споминів про ті часи О. Ткачук, Осип Мікула «Літопис Червоної Калини», ч. 11, Львів 1936) і пор. УГА Петро Мигонич («Літопис Ч. Кал.», рік 1937 подають дату на ніч з 31 жовтня на 1 листопада, зате головний організатор того акту, о. П. Джулинський у своїх споминах: «Тому 40 літ у Калуші» подає, що владу перебрано вночі з 1 на 2 листопада. Цю саму дату подає теж активна учасниця цих подій, пані Степанія з Коритовських Чорпітова, дружина інж. М. Чорпіти, який в тому часі був держ. землеміром у Калуші.

(За статтею в книзі «Українська Галицька Армія» вид. Дмитра Микитюка, т. III, стор. 157—163).

Богдан Лучаковський

ВОЙНИЛІВ І ЙОГО ІСТОРІЯ

Войнилів, колишній галицький княжий укріплений город в ланцюгу фортифікацій Галича і контрольний пункт на торговому шляху «на Угри», фортеця і королівське місто на магдебурзьким («німецьким») праві за Річипосполитою Польщі (1340—1772).

В міжчасі (1388—1531) майже 150 років, з деякими перервами, погранична твердиня молдавського князівства,

за Австрії (1772—1918) і за відновленої Річипосполитою Польщі (1919—1939) містечко з певними адміністративними функціями,

під час першої советської інвазії (1939—1941) — районний центр,

є нарешті «за братньою допомогою» московського окупанта здеградований в советській адміністративній системі до звичайного собі голодного, обдертого колгоспного села.

Чи варто при такій його теперішній ситуації писати його історію? Чи така історія має вигляди представити якийсь загально-національний інтерес? Виходило б, що ні, тим більше що історичних даних про Войнилів, зафіксованих в історичній літературі, залишилось досить мало, а народна традиція не зберегла, як це не дивно, абсолютно нічого.

Писати повну історію нашої вужчої і ширшої батьківщини під теперішню пору, коли вона під владою окупанта, зокрема ж за останні десятиріччя до війни, є і небажаним і ризиковним, бо це означало б відкривати активність і ролі наших родів і родин, їх участь в національному житті, виявляти дух, яким жила дана місцевість, до чого ці люди змагали і хто був їх провідником. Таким, зрештою, є і наставлення войнилівців, що опинились на еміграції, які зі страху, що для членів їх родини чи роду, що лишились під окупацією, могло б це мати прикрі наслідки, відмовились давати авторові цих рядків будь-які дані й інформації. В результаті такого їх наставлення теперішній огляд войнилівської минувшини не є таким повним, яким він міг би бути, а залишається тільки вислідом моїх особистих розшуків по скупо наявних на скитальщині джерелах.

Не зважаючи на все те, я вирішив написати, хоч і дуже обережно, цей коротенький огляд войнилівського минулого з таких мотивів:

Поперше, щоб не пропав слід про те, що ще десь лишилось в різних джерелах розкинутих по різних місцях і різними мовами, і в моїй пам'яті з того, що я в різні часи чув і бачив.

Подруге: не можна щось любити, якщо його не знається і не ціниться. Не можна любити батьківщини (а це є не тільки матеріальна, але й ідейна, духовна спадщина по наших батьках і дідах), якщо не знаємо, «яких батьків і чий ми діти». Батьківщиною нашою безперечно є Русь-Україна, але безпосередньою, найближчою батьківщиною кожного із нас є те село чи місто, де кожен з нас родився, де виріс, де знаходяться могилки наших предків. Оту нашу найближчу батьківщину треба нам знати і любити, бо «любов до всіх є любов до нікого». І туг власне є вага і значення регіональної історії, місцевих історій міст і сіл нашої просторої батьківщини.

Потрете: не можна залишати справу так, щоб нам нашу історію писали в брехливий спосіб чужинці-окупанти. Не можна залишити справу так, щоби наші краєви, читаючи нашу історію написану нашими відвічними ворогами, приходили до думки, що ми є дійсно Іванами без роду і що наша історія починається від 1939 року, коли вони зайшли перший раз на нашу землю.

*Вулиця 3-ого мая у Войнилові 1914 р.
(Із поштової картки виданої Н. Гіршбергом)*

Із зб. І. Ставничого

Матеріяли зібрані мною про осіб, що жили і працювали в Войнилові або вийшли із Войнилова і працювали для добра нашої ширшої батьківщини і добре прислужилися для неї, не будуть включені до цього огляду, а будуть надруковані на правах рукопису в формі окремої книжечки, що мала б служити для бажаючих войнилівських патріотів за початок родинного пом'яника для користи будучих поколінь, де б вони не находились, для збереження фамілійної традиції. Такі родинні хроніки треба вести кожному з нас про своїх предків. В яким світлі будуть ті хроніки ведені, в такім світлі будем стояти ми і наші діти та внуки перед світом. Не зайдами, не нещасними «авслендерами», що не вміли оборонити своєї батьківщини, мають стояти всюди на світі наші діти і внуки, а як нащадки тих борців, що боронили і оборонили світ перед монголами і їхніми наслідниками — Москвою — перед навалою з Азії.

*

Історію Войнилова збирався написати мій вуйко, о. Іван Рудий (Рудович), автор Історії унії в Галичині (Унія в Львівській єпархії, Львів, 1900). Він збирав матеріяли для історії свого рідного міста, але йому не судилося того зробити, бо вмер в дуже молодому віці. Його матеріялами, якщо вони збереглися, зможемо колись покористуватися майбутній історик Войнилова.

Voinlowia, oppidum munimentis militaribus circumdatum et in dextra Siwkae fluvii parvo inde spatio in Tyram illabentis ripa situm. («Войнилів — це місто оточене військовими укріпленнями, положене на правім березі річки Сівки, що недалеко звідтам впадає до Дністра») — інформує нас польський географ Целляріус у своїй книжці *Descriptio Poloniae*.

А з другого боку:

«Войнилів — селище міського типу, центр селищної Ради, розташоване на річці Сивці (притока Дністра), за 17 км від райцентру», — пише колективний історик, призначений теперішнім окупантом до фальшування нашої історії і викривлювання фактичного стану речей на нашій Батьківщині. (Історія міст і сіл УРСР, Івано-Франківська область, 1971).

*

Початки Войнилова ховаються в давній давнині, коли ще на наших землях історія писалась тільки огнем і мечем, так що тепер слідів історії Войнилова треба шукати не в архівах, а в тім, що ще залишилось на місцях, то є в археології. Маючи на увазі, з одного боку, стратегічне положення Войнилова і вагу його для оборони Галича, а, з другого боку, ствердження археолога Я. Пастернака, що Великий Галич займав 40 км простору, можна здогадуватися, що Войнилів був одним із фортів в перстеню оборони Галича, який на думку історика Гончарова «у XII ст. став одним із найбільших міст древньої Русі, а судячи по величині збережених до наших днів оборонних споруд, він не мав собі рівних серед древніх міст Подніпров'я і Подністров'я». Стратегічне значення Войнилова, як то можна бачити і тепер, лежало в його розташуванні на горбі, на торговельному шляху з Півночі і Сходу на Південь, на краю розлогої підкарпатської низини. З войнилівської «Скали» видно в погідний день голим оком зовсім виразно Гошівську гору, а Журавно, Жидачів, Долина губляться на далекім горизонті. Через середину войнилівської фортеці, як видно ще й тепер, проходив торговий шлях, «гостинець», «на Угри» і Південну Європу, а в другий бік на столицю, Галич, і на Київ. Цим гостинцем ішла калуська сіль в оба боки ще в доісторичні часи, про що свідчать кельтські назви пнів (sal-hal — сіль) і Галича і Калуша. Войнилівська фортеця контролювала таким чином цей важливий торговий шлях. Ворог для Галича приходив тоді тільки зі Заходу — угри і поляки. Східній ворог не дуже турбував галицьку землю, бо його тримали в шаху київські князі, а турки вийшли на нашу арену вже аж за Польщі, загарбавши Молдавію 1538 р. Отже для Галича був важливий тоді тільки західний фронт, в котрім на самих окраїнах Галича Войнилів відігравав видатну роль. Про оборонну силу і відпорність войнилівської фортеці свідчить, хоч і трохи пізніша в часі, оборона Войнилова від татар і турків в вересні 1676 року.

Войнилів був також передмостовим укріпленням для галицьких перевозів у Крилосі і Перевізці.

На можливість існування Войнилова ще в доісторичні часи, значить, тоді, скажемо, коли псков'яни і новгородці («словени» літописця Нестора) сиділи ще по Дністру і Дунаю, тобто на Буковині, в Басарабії і Молдавії, отже були сусідами галичан з Півдня, наводить нас факт існування до-тепер в Войнилові таких родових прізвищ як Куцій, Лазорко, що находились в XIV ст. в Новгороді Великім і що згадки про них знайшли археологи, які розкопували руїни Новгорода тепер по 2-ій світовій війні (А. В. Арціховський і інш.). Прізвище (Микула) Куцій фігурує на грамоті № 93. Про Куціїв пише Арціховський (Новгородські берестяні грамоти із розкопок 1953—54 рр., стор. 19), що ім'я Куцій чи Кучій є нове для давньої Русі, тобто, що воно появляється перший раз в цій грамоті і для того часу було новиною. Отже на Русі і в Московії цього прізвища не було

ніколи; в Новгороді, в наших колишніх сусідів, воно було ще в XIV ст., а в Войнилові затримались живі Куцїї донині. Хочу тут при цій нагоді зазначити, що ці прізвища і багато інших речей, про котрі тут не місце розводитися, наводять на думку, що особливо вдячною роботою були б студії над мовою новгородців, яка збереглася в «грамотах» звичайних людей, в їх нотатках і приватній кореспонденції, а не в монастирських літописах, що писались «книжниками і фарисеями» і переписувались і перекручувались, як пан казав. Якби літописець Нестор не був полянином, а галичанином, то не писав би був: «А словенск язык и руський един есть», а був би напевно написав: «А словенськ язык и галичский един есть», і то з більшим правом.

Про військовий характер Войнилова, як оселі, свідчать ще й такі прізвища войнилівських жителів, що затримались ще й дотепер, як Бордун, Кушлик і Лучка. Прізвище Бордун походить від староруського «бьрдун», чи «брьдун», що означало піхотинця озброєного бердишом. Прізвище Кушлик походить від польського слова «Kusznik» і означає стрільця з лука з кольбою (прикладом) званого по-польськи «куша»; по-польськи стрілець такий звався «кушнік», а від того до «кушлика» недалеко. Прізвище «Лучка» — це, мабуть, перекручений «лучник», сагайдачник, луконосець, піхотинець озброєний луком. З часом нарід перекрутив «лучника» на «Лучку», так як з козака став «козарлюга», а зі слова «гайдамак» став в народі «гайдамаха».

*

Войнилів, як то виглядає на перший погляд, назва відособова, як Львів, чи Київ, але хто був би той доісторичний засновник, чи власник Войнилова — не знати, як і не знати, чи можна буде це колись встановити. Польські джерела називають містечко Войниловом, і так воно фігурує всюди в актах, але нарід з цілої околиці знає його як Вонилів. Чи це є тільки недбальство

Із зб. І. Ставничого

Одна із жидівських вулиць у Войнилові 1911 року

в вимові, чи криється за тою народною назвою якась інше ім'я, як напр. «воїн», чи ще старше «вой», сказати трудно. Це було би вдячне завдання для майбутнього історика Войнилова, вяснити це питання.

Що назву «Войнилів» треба б виводити від слова «воїн», свідчить польсько-лагінська назва його: «Woinlowia» у Целляріуса *Descriptio Poloniae*. Але навіть як би Войнилів називався справді «Вонилів», як його називає дооколишне населення, то нема в тому нічого негативного для Войнилова, бо слово «вонь» не мало у нас ніколи російського значення, як чогось неприємного пахучого, смердячого, але, навпаки, як: «пахучі речі: парфуми, кадила, мірри, коріння і зілля пахнучі, олійки, запахи і дорогі масти», як каже Памва Беринда в своїм Лексиконі, на сторони 181, під гаслом «аромати».

Але, якби там не було, назва містечка говорить сама за себе: це була військова оселя від самого початку свого існування. І хоч поляки старались затерти в народній пам'яті стару княжу назву і замінити новою, нова назва «Прокопів» не прийнялась і стара назва вернулась.

*

Войнилів лежить, як сказано вже вище, над річкою Сівкою званою колись в актах також Войнилівкою. Нарід називає річку Сівкою, а московські окупанти перекрутили її, як багато дечого іншого на Сивку. На якій підставі — невідомо. Що значить Сівка, чи Сивка — теж невідомо. Справу затемнює ще й те, що Сівками звуться ще й два села: Сівка Войнилівська і Сівка Калуська. Чому така сама назва для двох різних об'єктів: ріки і села? У Даля находимо слово «сівка» в 4-ім томі його «Толкового словаря» на стор. 180. Воно означає річного птаха, свистуна, сівчика (*Charadrius pluvialis*). Можливо, що над нашою річкою гніздилась така маса того птаства, що й річку назвали «сівкою». Але при чому тут два села та ще й досить далеко від себе? Знов вдячне заняття для майбутнього дослідника. Треба сподіватися, що стара назва таки перемаже, як перемаг колись наш «Войнилів» над польським «Прокопів». Розписався я так багато про Сівку, бо була вона колись історичною рікою: була через якийсь час державною границею меж Молдавією і Польщею, але про це пізніше.

*

Коли вимерла династія Романовичів, а Галич перестав бути столицею самостійної галицько-волинської держави і став тільки польським староством, значення Войнилова як фортеці в системі оборони Галича зникає: він стає для нових панів зовсім непотрібним, бо західній ворог перестав бути ворогом, а став господарем галицької землі. За польської окупації Войнилів виходить на сторінки історії вже як звичайне село королівської домени, що незабаром переходить в приватні руки польських панів. Але скоро настає нова зміна для Войнилова.

1388 року польський король Владислав Ягелло просить свого васала, господаря молдавського Петра I Мушата, позичити Польщі 3 000 талярів срібних. Господар молдавський погодився і фактично дав позичку, під умовою сплати її до певного реченця. Сплата позички була гарантована заставом Покуття включно з галицьким староством, до якого належав тоді Войнилів. Поляки, як то звичайно бувало, не мали грошей через

вічні війни і не віддали позички на умовлений термін. Тоді молдавський господар казав обсадити Покуття і галицький повіт на підставі клявзулі заставу. Цей заклад Покуття був після цього на протязу 150 років причиною до постійних непорозумінь і воєн між Польщею і Молдавією, а Войнилів залишався весь час під молдавською окупацією. Такий стан тривав аж до 1531 року, коли в битві під Обертином (22 серпня 1531) молдавани зазнали поразки від польських військ і мусіли залишити Покуття раз на завжди. Тоді очистили молдавани і Войнилів, але очистили так ґрунтовно, що Войнилів ще в році 1578 не платить ніяких податків до скарбу польського, бо фігурує як спалений дощенту. Як пам'ятка від того молдавського панування лишилась до тепер назва частини войнилівської території — «валацина». Ця територія лежить зараз поза валами міста зі східної сторони містечка (від сторони Тумашівців) і простягається від дороги на Тумашівці (з півночі) по так звані «четвертини» рядом з жидівським цвинтарем (на півдні) по річку Сівку (на заході).

*

Першу писемну згадку про Войнилів з того часу маємо в польських актах з 1443 року. Двадцять кілька літ пізніше, року 1469, Michael Buczacki, castellanus et capitaneus Haliciensis (каштелян і староста галицький) представляє до запису в ґрунтові книги документів заміни своїх дібр, сіл Монастериська і Швейків, на королівські села: Войнилів, Дорогів, Тумашівці і Негівці.

З хвилиною, як турецькі завойовники стали на європейським континенті (на Балкані, кінець XIV — початок XV вв.) і зайняли Константинопіль (1453 року), політичне положення на Полудневому Сході Європи міняється ґрунтовно, а з ним починає зростати знов і стратегічне значення Войнилова. Польща відбудовує покvapно замки, фортеці й укріплення, але справа йде, видно, пиняво через постійний брак гроша в Польщі і вічні війни з сусідами. Турки і татари кілька разів руйнують слабо укріплений город Войнилів (між іншим 1498 і 1520 рр.). Справа стала для Польщі особливо загрозливою, коли турки зайняли Крим і підкорили собі татарський ханат, зокрема, коли зайняли Угорщину й узалежили від себе волоське і молдавське господарства. Могутня феодально-мілітарна турецька держава Сулеймана I (1520—1566) станула загрозливо на південних і південно-східних границях Польщі. На лінії Дністра ростуть як гриби турецькі фортеці і випадові бази проти Польщі, такі як: Хотин, Сороки, Акерман, колишні генуезькі твердині. Польща будує або відбудовує старі фортеці, як: Кам'янець, Смотрич, Бакоту, Бушу, Могилів і передмостові укріплення, так зв. «атаки» в Жванці, Рестеві, Могилеві, а позаду них виростає ціла маса замків, укріплених міст, як: Снятин, Бучач, Тербовля, Тернопіль, Калуш, а між ними і наш Войнилів. Всі ці замки і фортеці не витримували серйозних турецьких штурмів і були по кілька разів нищені, а мешканці йшли в неволю. Бранців з України продавали не тільки на ринках кримських і турецьких, але і в далекій Іспанії. Їх долю ділили довгий час і мешканці Войнилова. Були часи, коли Войнилів не платив ніяких данин, бо був спалений і не було кому працювати. Держава старалася зарадити тому в той спосіб, що роздавала пусті землі таким панам, що мали гроші й бажання цим ділом займатися. В такий спосіб Войнилів перейшов з коронного

села в приватне посідання панів Бучацьких, а потім Сінявських. Один із них, Микола Сінявський, воевода руський, великий гетьман коронний, староста галицький і коломийський, не мав, видно, часу зайнятися такою дрібною справою в порівнянні з його особою і постом в державі справою, як будова укріплень і відбудова згарищ, і віддає село Войнилів в оренду Іванові гербу Сас Дідушицькому в 1523 році за 100 дукатів, бо Войнилів був три роки перед тим знищений черговим турецько-татарським нападом. Але вже 1552 року польський король Зигмунт Август надає братові Миколи Сінявського, Прокопові, привілей закласти над річкою Сівкою, інакше Войнилівкою званою, місто Прокопів. Майбутніх поселенців звільняє король на 15 років від усіх податків, як рівнож і від нового пограничного мита, а від чопового тільки на один рік; наділяє місто правом німецьким (магдебурзьким) і касує існуючі до того часу всі права і звичаї польські і руські; установає, вкінці, право осадити торгової для мешканців-ремісників і купців і право відбувати ярмарки два рази до року. Ці два останні права були в силі і за австрійських часів, коли магдебурзьке право вже було недійсним.

Рік 1552 стає таким чином роком воскресіння із мертвих Войнилова, як оселі взагалі. Як Фенікс, з попелу руїн, коли розвіявся на якийсь час дим пожеж, постає Войнилів тимчасово під назвою Прокопів, яка однак довго не утрималась. Прокопів силою народної традиції перехрестили знов на Войнилів, може ще й тому що переходив в руські руки (Потоцьких, Дідушицьких і інших).

Не зважаючи на всі привілеї, нове місто розвивається поволі, бо нема людей, головню селян, і ще в 1578 році не дає прибутків до державного скарбу, бо фігурує далі як спалене. Міщани, що, може, вже понаселювались, не платили нічого скарбові, бо були звільнені від податків і такс, а земля нічого не давала, бо селяни здебільшого перебували в турецькій неволі. Треба було ще більше як сто років, доки Войнилів не виправдав покладених на нього надій і не поставив гідного відпору цілій турецькій армії (1676 р.).

Встановивши, хто був відновителем Войнилова, треба познайомитися зі самим паном на Сіняві Сінявським і з його родоводом. Патріярхом цілого роду Сінявських, в різних його відгалуженнях, що займали в Польщі, а головню на наших землях, найвищі пости в державній ієрархії, був за вказівками польських літописців й істориків пан Рафал Грановський зі Сплавя, деє на західніх польських землях. Він особисто нічим на руських землях не вславився, хіба що тим, що був батьком Прокопа, першого пана на Сіняві Сінявських. Цей Прокіп був одним із польських конкістадорів на руських землях; панок з бідного роду «*gdy długo na Rusi przeciwko Tatarom odważnie stawa*», як каже польський історик, почав, як пан Скржетуський з «*Ogniem i mieczem*» Сенкевіча, оглядатися за руською дівчиною з багатим віном. Такою впала йому в око дідичка Сіняви на Поділлі, одначка, з котрою він одружився і почав, як перший, з більшим чи меншим правом зватися паном Сінявським. Рівночасно, правдоподібно, за військовій заслуги, бо в 1537 році брав участь у волоській виправі, став стольником, а відтак і хорунжим галицьким (1544 р.). Уряди ці були тоді вже тільки гоноровими, але варті згадки тому, що Сінявські приблизились таким чином до Войнилова, що належав тоді до галицького староства. Все ж таки, цей Прокіп Сінявський ще не був відновителем Войнилова, а тільки батьком другого Прокопа, нашого, так би сказати, войнилівського Прокопа Сіняв-

ського. Цей Прокіп (Прокопович) другий син Прокопа, хорунжого галицького, власник Войнилова, спочатку підचाший, потім маршалок надворний коронний, а вкінці маршалок великий коронний, староста ратнинський, був уже великим паном. Був це незвичайно гарний мужчина (dziwnie pięknego) і незвичайної сили. Як оповідає його історик, «розтинав коня, чи вола від одного удару шаблею на половину, а шестикінну кароцу на повному розгоні з гори однією рукою, взявши її за колесо, стримував» (в що можна і не вірити!). Коли він такі штуки одного разу перед королівським двором і перед королем самим показував, обірвав собі щось всередині (zerwał się) і хорував довгий час, лікуючись в Кракові. Тоді то тодішній король Зигмунт III прислав йому на потіху велику булаву коронну, т. зн. зробив його великим коронним маршалом. Перед смертю, згадуючи про свою колишню вроду, він казав подати собі дзеркало і мав сказати «О, гною гною, як швидко видаеш ти огиду свою! О, як смердиш тепер! Незабаром хробацтво буде тебе точити!»

Помер 1596 року. Мав він тільки одного сина, що помер в молодім віці, і три доньки, з котрих одна (Анна) померла также замолоду, а дві інші (Зофія і Ельжбета) не вийшли замож, а пішли доживати свого віку в монастирях, що їх уфундувала їх мати. На цих дітях скінчилася войнилівська лінія панів Сінявських.

*

Найцікавішою сторінкою в історії Войнилова була облога його і битва між турецько-татарськими військами (де були і козацькі частини гетьмана Петра Дорошенка), з одного боку, і поляками, з другого боку, на полях між Войниловом і Довпотомом дня 23 вересня 1676 року. Битва ця була фрагментом великого бою під Журавном, що тривав 20 днів (від 20 вересня до 14 жовтня 1676 року) і скінчився відомим в нашій історії нещасним Журавенським миром, підписаним дня 17 жовтня 1676 року. Від тої битви залишилася, як спомин, могила над потоком, що пливе з лісу званого «Млаки» між Войниловом і Довпотомом і недалеко звідси впадає до Сівки. Околиця ця називається «Під могилою». Характеристично, що в народній пам'яті залишилось тільки те, що в могилі поховані якісь татари чи турки, але чому і коли та при якій нагоді, ніхто не міг нічого сказати. Щоб відновити ту цікаву подію войнилівців, передам тут в скороченні переклад з польської мови листа польського короля Яна III Собеського до його жінки, відомої Марисеньки:

«Не маючи змоги дістати 'язика', де знаходиться неприятель, довідався я, що він запустив глибоко загни, зі самих лише пожеж, що він їх розводив попід всіма горами. Вирушив я тоді звідси (тобто з-під Журавна. Примітка моя. П. Б.) вчора опівночі під Войнилів зі самою тільки кіннотою і оставився милі на дві від табору турецького, а майже на милю від ханського. Насамперед, як тільки почало світати, стрінувши по дорозі різні частини татарів, пізнали ми їх. Потім, заставши кілька тисяч турків, що добували замок у Войнилові, де заперлися самі тільки селяни, і розбили тих турків на голову. Нараховувалось їх там кілька тисяч, і за ними заганялися наші частини аж по самі табори турецькі і ханські. Тим ми себе мало що не погубили, бо чекаючи на них з військом, ми повинні були поче-

кати на головні наші сили. Бог однак з ласки своєї дав так, що орди порозлазилися в різні сторони, а хан, хочачи позбирати їх до купи і даючи їм знак і гасло, казав зараз кількадесять сіл запалити, так що горіло коло нас як Етна або Монт Гібель. А тим часом хан виправив проти нас двох своїх синів з цілою ордою, що мав при собі, і з частиною турків; решта ж турків у великій конфузії і страху в своїх лишилася таборах».

Дальший опис бою кінчиться так:

«Але ми скочили на них і так при ласці Божій розгромили, багато нарубали і силу немало живцем забрали. Кілька частин військових і мурзів дуже знатних до неволі взято. Трупів було з півтори тисячі, але більше турецького як татарського».

Цікавою ця сторінка тим, що сам польський король потверджує факт, що міста, чи тільки замку, боронили проти кількатисячної турецької армії самі тільки селяни (і, правдоподібно, міщани, але для короля польського це були всеодно тільки »хлопі»). Цікавий також факт, що польський король проти своєї волі потверджує відоме явище, що поляки, які завжди не почувалися безпечно на чужих руських землях, покидали при наближенні турецьких і татарських армій укріплені міста і фортеці, чи замки на оборону їх самими жителями, то є «на волю Божу», а самі відступали на Захід, аж доки не опинялись поза плечима польської регулярної армії. Далі, не зважаючи на недостатнє укріплення фортеці, міщанська залога боронила її протягом майже цілого місяця, то є від 19 вересня, коли король вирушив зі Збоїск під Львовом проти Шайтана-паші, що посувався з околиць Бучача під Галич, аж до підписання Журавенського миру, 17 жовтня 1676 року, і боронила її більш успішно, ніж польська військова залога Калуша. Цікавий й далі автентичний опис того пекла, що його переносив наш нарід під час татарських чи турецьких нападів: цілий край горів, «де находився неприятель, я довідався зі самих тільки пожеж, що він їх розводив попід всіма горами». А потім, коли наближалась оборонна армія, то такий хан чи паша, щоб позбирати свої грабіжницькі і насильницькі банди до купи «даючи їм знак і гасло, казав зараз кількадесять сіл запалити, так що горіло кругом як Етна», чи якийсь інший вулкан.

Спинився я на тих пожежах, бо в них згоріла вся наша писана історія, весь наш доробок впродовж століть, від початку до 16—17 ст. Дещо з історії 13—16 сторіч залишилося в архівах молдавських господарів.

*

З давніх, польських ще часів були у Войнилові чотири церкви, всі дерев'яні: парохіяльна під покровом св. Николая — «ніколаївська», що стояла зараз біля валів міста, наліво від колишньої брами зі сторони Калуша. Друга церква — «новоринська» поза валами міста, на Новім ринку, тому й «новоринська». Третя церква — «вулицька», названа так, мабуть, від положення біля головної вулиці, що йшла колись через ціле місто, від Галицької брами до Калуської. Коло цієї церкви знаходився парохіяльний уряд для цілого містечка, бо коло Николаївської не було досить місця.

Четверта церква — «сілецька», положена поза валами міста в присілку (підгороддю) Сільці, що творив разом з містом одну адміністративну одиницю.

Николаївська церква, побудована ще в 17 ст., була найстаршою церквою в містечку. За правдивим звичаєм воскресне богослуження на Великдень відправлялось завжди в тій церкві, а по черзі в інші дні по інших, філіяльних, церквах. Ця церква мала також неписаний привілей стріляти з моздірів на Великдень, мабуть, на згадку про колишній військовий характер оселі. Колись стріляли «на віват» з фортечних гармат, отже войнилівці не могли відмовити собі в приемності по-військовому виявляти свою радість з великого свята, якої «посполиті», позафортечні, церкви ніколи не виявляли. Це був чи не одинокий народний вияв старої традиції. Згоріла ця церковця через недогляд паламаря, що лишив якусь недогашену свічку в 20-тих роках цього століття. Коло цієї церкви збереглися ще найкраще фортечні вали, які в інших місцях порозсувалися від старости і недогляду, чи були порозсувані сусідами в потребі. Схоронити щось на пам'ятку для нащадків не приходило нікому до голови, а державам-окупантам — тим більше.

Поза валами йшла тут вулиця звана «поза валами» в напрямку на Семинівку, дільницю містечка поза колишніми валами. Було це колись окреме село, як показує назва, і по знесенні фортеці й інших оборонних споруд включилося воно до містечка втративши адміністративну самостійність, як і Сільце, Мудра вулиця, Новий ринок і інші дільниці (підгороддя).

До войнилівської парохії належали ще: Довпотів, що мав власну церкву, і Слобідка — без церкви.

Другою традиційною, збереженою ще з давніх віків дуже цінною установою коло Николаївської церкви були: братство і сестрицтво. Братство ділилось на дві групи: «старші братя» (іменно «брата», а не брати), що складалось зі старших, жонатих уже чоловіків, і «молодші братя» — з молодих неодружених ще парубків. Сестрицтво («сестри») складалось тільки з газдинь, то є: із замужніх жінок. Коли постало сестрицтво, не могу сказати, але правдоподібно рівночасно з братствами, як вияв звичаєвої, публічно санкціонованої рівноправності жінок з чоловіками. Коли було засноване братство, я, будучи на чужині, без зв'язку з церквою і її актами, сказати не могу. Буде це завдання майбутнього історика, що матиме крім того до вияснення ще й інші неясні питання. Можна тільки здогадуватись, що постало воно коло церкви десь в 17-ім столітті, коли відбувалось перше наше національне відродження, рівночасно з іншими братствами по всій Україні, коли нарід ставав на оборону своєї віри і нації від занепаду і руїни, до якої довела була її розсварена церковна ієрархія, уніяцька і православна. За моїх часів, ні братство, ні сестрицтво ніякої громадської позитивної активності вже не виявляли, крім догляду за порядком і церемонією в церкві (брата), чи за убранством церкви (сестриці). Чи і при філіяльних церквах були братства і сестрицтва, не могу сказати.

Крім греко-католицької парохії були ще у Войниліві парафія римокатолицька і жидівська синагога з трьома окремими домами молитви.

В містечку були за австрійських часів суд повітовий, уряди: податковий, поштовий і митний, постерунок жандармерії, нотар, один лікар і кілька жидівських адвокатів. За відродженої Польщі суд і уряд податковий були скасовані. З ліквідацією суду стратив рацію існування в Войниліві і нотаріят та жидівські адвокати. Таким чином Войнилів підупадав все більше

і сходив до становища села. Послідовний упадок Войнилова стався властиво в наслідок його незручного в нових обставин географічного положення: Дві залізничні лінії проведені Австрією в тому районі, а саме: лінія Львів—Чернівці—Яси і лінія Станиславів—Стрий—Новий Санч (т. зв. лінія архикнязя Альбрехта) оминали Войнилів з обох боків (з півночі і з півдня) на віддалі 15 до 20 км. Такі міста як Станиславів, Калуш, Галич, Букачівці, що лежать на залізничних лініях, живо розвивалися, а Войнилів почав підупадати, тим більше що й місцевий мануфактурний промисл занепав також через конкуренцію фабричного промислу. У Войнилові були колись гута вапна і цегельня, але за головний промисл правило ганчарство. Войнилівські ганчарські вироби славились колись на цілій Галичині і прозивають ще й тепер, «ганчарями», хоч ганчарський промисл вже від початку ХХ століття цілком занепав. Зате ж Войнилів став з того ж часу районним центром молочарства, яке в рамках «Маслосоюзу» добре розвивалось і було значним джерелом доходу для населення. Вироблялось головним чином десерове масло стандартної якості, що йшло на експорт до Німеччини й Англії, а на внутрішнім ринку до західних районів Польщі, головнo на Сілезію. Тепер працює там чомусь сироварний цех, що виробляє сир марки «Костромской». Продукція (тепер вже державного, окупантського) підприємства йде як і давніше, на експорт, з тою тільки різницею, що колись користь з обороту мало населення, а тепер забирає московський окупант.

Як і коло кожного майже замку чи городу в старі часи, було в Войнилові свого рода підзамче, що за княжих часів звалось «сільце» (як напр. в Галичі). Ціль такого сільця — приймати в себе бідніше населення, що було зв'язане економічно з фортецею, але не мало чомусь місця в її середині. Були це звичайно різні ремісники і селяни з їх родинами. У випадку ворожого нападу це населення ховалось у фортеці і поповнювало її гарнізон. Що не тільки сільське населення жило в такім сільці, видно зі статистики войнилівського Сільця з 1888 року, отже з часу, коли фортеця вже давно не існувала, а були тільки рештки валів і окопів. Отже, в Войнилові було тоді крім русинів (463 душі) ще 21 поляків і 36 німців, і жадного жида. Були це отже давні войнилівські міщани, яких жида витиснули були з часом поза мури і вали фортеці. В першій половині ХХ-го століття на території колишньої фортеці не було вже ні одного християнина крім парохів (гр.-кат. і лат.) і їх родин та слуг. З давньої фортеці зробилась таким чином свого роду жидівська колонія оточена зі всіх боків автохтонним українським населенням і колишніми міщанами-ремісниками різних національностей, що прийшли були сюди ще в XVI ст. Це пояснює також факт, чого шукали там наприкінці XIX ст. аж 36 німців, коли довкола не було ніяких фабрик, ані іншого роду німецьких підприємств. Були це дрібні ремісники і службовці, що їх старалися утримати при життю австрійські, а потім і польські окупанти, бо з німців з бігом часу робилися заїлі поляки, а вкінці «фольксдойчери», що в 40-их роках позникали з войнилівського горизонту. Це Сільце, а був це властиво Войнилів поза мурами міста, виділений невідомо чому в окрему адміністративну одиницю (село) — цікаве для нас ще з іншого боку: паном-дідичем у Сільці була войнилівська римо-католицька парохія. Вона посідала 247 моргів орного поля, 63 морги сіножатей і огорodів, 4 морга пасовиськ і 13 моргів лісу. З тієї посілості живилися 21 поляк і 36 німців плюс костел і ксьондз, а 463 українців мусіли кормитись з 366 моргів ріллі, 530 моргів сіножатей (що їх найменше два рази на рік заливали і нищили Сівка і Кропивник), 25 моргів пасовиськ і 45 моргів лісу.

З того зіставлення видно, яке несправедливе було маєткове відношення між автохтонним населенням і зайшлим елементом.

На прикладі Войнилова можна добре бачити, якою фальшивою була статистика і популяційна політика поляків в Галичині. Отже: в 1880 році (беру цей рік за основу, бо не маю до диспозиції новішої статистики) було в Войнилові 2176 мешканців; з того греко-кат. — 1013, римо-кат. — 245 і 11075 ізраїльтян. При обрахунку однак поділу мешканців за національністю вийшло, що у Войнилові було 1149 поляків, русинів — 1022 і 31 німців. Виходило отже, що жиди як нарід зовсім зникли, число поляків побільшилося на кількість ізраїльтян з 245 на 1149, отже — абсолютна більшість. Рівночасно появилась національність німецька (31).

Виникає питання, для чого все це робилося? З одного боку, треба було виправдати польське панування в Галичині (абсолютна більшість по містах), а, з другого боку, — існування в руськім Войнилові польської школи, заснованої аж 1854 року, для сумнівних 245 поляків, супроти 1022 русинів, бо дальше їх зредукувати вже не можна було. Для тієї цілі треба було 1075 жидів переіменувати на «полякув мойжешового визнання» і справа була перед віденським урядом обґрунтована, що школа має бути польська. Жиди проти такої розв'язки не мали нічого, бо їм було байдуже, яка буде школа (вона все одно мала бути не їхня), але зате поляки лишали їх в спокою жити і наживатися. Була колись про Львів поговорка, що Львів — місто руське, вулиці — польські, а кам'яниці — жидівські. Це стосувалось до Войнилова краще як до Львова, де все таки кілька камениць було в руках польських, чи інших національностей, а у Войнилові, (на території давньої фортеці) абсолютно всі дома були в жидівських руках, — було створене отже добровільне жидівське гетто, яке переливалось помалу і поза вали колишньої фортеці, головно в сторону Сільця, хоч не бракувало їх і в інших руських дільницях містечка. Таким чином Войнилів вже 100 років тому був більше жидівським, як Єрусалим тепер, в 1973 році.

Петро Белей

УГРИНІВ СТАРИЙ

Село Угринів Старий розташоване над річкою Бережничка на відстані 10 км від Калуша. Село було велике й розлоге і до війни було в ньому яких 900 «нумерів», тобто господарств. Тепер (1971 року) село нараховує всього 993 мешканці.

Угринів Старий одне із найдавніших сіл в околиці: в документах згадується 1447 року.

На півдненній частині села від поля була резиденція священника, мурована й простора, крита дахівкою. Біля приходства стояла каплиця.

Довкола приходства було десять гектарів городу, з овочевими деревами. Всі доріжки в городі були обсажені квітами та молодими щепами.

Церква стояла на середині села. Вона була нова, збудована після війни на високому пагорбку. Від приходства до церкви стежкою треба було пройти яких 500 метрів, дорогою — шістсот метрів. Біля церкви стояла висока дзвіниця, з якої можна було дуже далеко бачити.

Довголітнім парохом села був о. Андрій Бандера, батько народженого в Угринові Старому 1 січня 1909 р. Степана Бандери, пізнішого провідника ОУН, вбитого московським висланцем 15 жовтня 1959 р. Взаємини о. Андрія з селянами були дуже добрі. Вони допомагали йому в праці коло господарства; щоденно в нього працювало принаймні десять людей. Якщо прийшла косовиця, або жнива, люди робили толокою. Під час Листопадового Зриву, 1 листопада 1918 р. парох Угринова о. Андрій Бандера, причіпивши шаблю до боку, забрав селян, своїх парохіян із сіл Угринів і Бережниця Шляхетська, калуського повіту, і вдосвіта ввійшов з ними до Калуша. Тут вони пороззбрювали поліцію та австрійське військо, перейняли всю владу в свої руки.

У кожному міському уряді зразу призначено своїх людей, українців; створилася українська поліція, яка виконувала службу на дорогах і на залізничній станції Калуша. На домах замаляли синьо-жовті прапори.

Повернувшись знову до своєї парохії Угринова, о. Андрій почав організувати повіт. По селах призначено українських війтів і всі вони були в розпорядженні о. Бандери. Відтоді нашого панотця почали називати «маршалом України»; навіть в той час, коли західні землі України окупували поляки, вони теж називали отця Андрія маршалом.

Коли почали наступати поляки разом із відділами ген. Галлера о. Андрій Бандера зі своїм дядьком Олександром Глодзінським, директором хорчового уряду на Калуський повіт, та зі своїм стрийком, поручником австрійської армії, опісля Січових Стрільців, що був інвалідом, — виїхали власними кіньми на східні землі України.

Після того, як большевики окупували Україну, о. Андрій повернувся до Бережниць, разом зі своєю родиною. Родина жила на приходстві, а о. Андрій мусів ховатися по сусідах, бо за ним слідкували поляки. Одного разу польська поліція спіймала отця Андрія і арештувала його, але громадяни обох сіл своїми підписами заручили за нього і отець Андрій вийшов на волю. Все ж таки о. Андрій мусів протягом цілого року щосуботи зголошуватися до поліції.

Важко тоді жилося родині о. Бандери: діти були малі, дружина хворіла і незабаром померла. Часто біда заглядала до хати, але люди допомагали, чим могли.

Син о. Андрія Степан Бандера, який вчився у стрийській гімназії і потім на агрономічному факультеті Львівської політехніки в Дублянах, часто приїжджав до Угринова, головню в суботи або неділі. Кожної неділі він ходив до церкви на Службу Божу в Угринові, або Бережниці, а після обіду,

Із зб. В. Кравцева
Степан Бандера
(Поштова листівка 1940-их рр.)

одягнений деколи в пластовий однострій, їздив по селах, де закладав товариства «Луг», організував молодь, учив її співу, закладав аматорські гуртки, протиалькогольні товариства тощо. В Угринові його обрано головою «Лугу», а заступником його став Гринь Небилович, а в Бережниці — Осип Базюк, у Новиці — Кучарик. Степан перший зорганізував в Угринові підпільну трійку, першим членом якої став Гринь Небилович; Першим членом трійки в Бережниці був Осип Базюк, а в селі Завій — Котик. Степан привозив «Сурму» і роздавав їй першим членам трійок, як найдовіренішим людям. Всі трійки були під його безпосередніми наказами.

Польська поліція арештовувала часто о. Андрія Бандеру і його сина Степана. Два інші сини о. Андрія Олександр і Василь, активні члени ОУН, були запроторені до німецького концтабору в Авшвіці і там замордовані 1942 року польськими спів'язнями за свою націоналістичну діяльність.

Осип Базюк

НАДВІРНЯНЩИНА

ПОЛОЖЕННЯ:

Східньою частиною Надвірнянщини простягаються поля, пасовиська й подекуди ліси. На півдні починається підгір'я, яке звільна все далі переходить у гори, вкриті лісом. На заході знову ж розгортається підгір'я з лісами й пасовиськами і на півночі — рівнина з полями й пасовиськами. Ця північна частина Надвірнянщини найпридатніша для управи ріллі.

В околиці багато горбів, із яких деякі сягають понад 350 метрів. Чим далі на південь, тим горби вищі, поки не перейдуть у високі гірські хребти, з яких Явірник досягає 1 757 м висоти, а хребет Чорногори поверх 2 000 м, Пятрус 2 020 м, Говерля 2 058 метрів.

В районі є смуги глинки, піску, чорнозему й подекуди смуги повні шутру і каміння. Неужитків по селах пересічно 35%. Чим далі на південь, тих неужитків все більше.

Спад води добрий. Земля пропускає воду легко. Мокляки й озера творяться на низько-положених місцях при відногах потоків і рік. Із рік пливають у районі Надвірної: Прут, Надвірнянська Бистриця, Стримба, Ворона і Манява. Таких потоків, як Флякомийка, Зелениця, Бухтовець — багато, але вони нічим незамітні, за винятком Бухтівця, який має чималий водоспад. Передовсім багато таких потічків у пасмах гір Явірника й Чорногори. Ріки пливають доволі спокійно й не мають надто нагальних і великих закрутів, хоча, напр., Бистриця на терені Надвірної в її південно-західній частині робить закрут майже під кутом 90° — перед т. зв. «великим мостом», де «відбившися» від скали, прямує на схід і на терені села Назавизів робить знову закрут майже під кутом 90° та пливе в північно-східньому напрямку. Прегарний, спокійний є водоспад на Пруті в селі Яремче.

Всі більші гірські річки загрожують виливами в час хмароломів, нагальних дощів або наглої відлиги. Найчастіше виливає річка Ворона і Стримба через їх низькі береги і багато закрутів. Ці виливи спричиняють творення багновиськ. Ворона виступає з берегів в околиці села Підпечари коло Станиславова в напрямі Отинії. Вода в річках ніколи зовсім не висихає, навіть під час найсухішого літа, а зимою замерзає тільки при берегах.

Для управи збіжжя й городини надаються вище положені місця, де нема виливу рік, натомість нижче розташовані землі використовуються як пасовиська, сіножаті і, для плекання лози, що гарно тут росте. Найбільше пасовиськ та сіножатей над Вороною, а найбільше неужитків над Надвірнянською Бистрицею, де багато каміння і ріні. Під час повеней в останніх десятиліттях — до 1939 р. русло Бистриці на відтинку Надвірної сильно змінилося, а ріка «забрала» багато гектарів господарських урожайних піль та городів переміняючи їх у каменисті зарінки. Мало помагали ще за австрійських часів примітивні регуляційні спроби із будуванням плетених із лози «кашиць», що їх прикріплювали до ґрунту довгими дерев'яними

колами. Мало котра з таких «кашиць» видержала напір води під час повені. За 19-літньої польської окупації не було й таких спроб регулювати гірські річки, що під час повеней нищили людське майно. Ґрунти над ріками ого-роджені звичайною дерев'яною огорожею, подекуди обкладені камінням. Ні наводнювальних-іригаційних ні інших каналів немає. Для відпливу води копано звичайні рови, що їх легко переступити чи перескочити.

Приблизне число населення в районі в часі мого там проживання було около 100 000 мешканців. Тепер за советської окупації, в 1971 р., було 117 000 жителів.

ПІДГІР'Я:

Підгір'я займає південно-західню і частинно східню частину району. Його положення понад поземом моря від 300—500 м. Висота тих горбів різна: від 250—700 м, але всі вони легко доступні, бо їх схили повільні. Тільки гора Городище над Бистрицею в Надвірній та т. зв. Скала або Потоки мають гострий спад. Горби заокруглені, вкриті частинно лісами, частинно травами, служать як пасовиська. У близько 40% ці землі придатні для управи збіжжя, у приблизно 30% як пасовиська, у 25% вкриті лісом і тільки 5% лежить перелогом.

Долини між горбами різні, але кожна з них легко доступна й надається на пасовисько. Є в них потоки, допливи рік, усі легкі до переправи бродами. Більші між ними: Зеленичка, Бухтовець із гарними водоспадами та Флякомийка. Ріка Прут займає руслом всю долину, що нею пливе, головно в околиці Делятина.

Повені — як про це вже була мова — бувають тільки в час сильних, нагальних дощів, або наглої відлиги, коли нагло починають топитися в горах сніги. В останніх часах перед моїм виїздом (квітень 1944 р.) повені стали частішими тому, що вирубано по-грабіжницьки багато лісів. У час таких виливів рік виникали великі шкоди.

Фото із зб. М. Дем'янчука

Руїни замку Куропатів у с. Пнів'є б. Надвірної

Із зб. І. Ставничого

*Залізничний міст у Яремчу
(Поштова листівка в-ва «Кразнавіч види»)*

Районом Надвірної проходять залізничні лінії, з яких одна йде в напрямі Станиславова (через Хриплин) й Тисьмениці, друга на Делятин з розгалуженням на Коломию і до Ворохти-Ясіня. Биті шляхи йдуть із Надвірної до Станиславова й у станиславівський повіт через Тисьменичани, на захід через Молодьків-Солотвину у калуський повіт до Долини, Стрия, на схід через Ланчин у коломийський і косівський повіти, на південь через Делятин-Яремче до Ворохти й на Карпатську Україну. Майже рівнобіжно до цього шляху йде битий, але не надто добре втримуваний шлях через Пасічну-Зелену до Рафайлової, а далі також на Карпатську Україну вздовж ріки Бистриця Надвірнянська. В північно-західньому напрямку веде добрий битий шлях через Гвізд-Старуню до Богородчан, де перетинає битий шлях, що веде зі Станиславова через Лисець до Солотвини. Дещо гірший шлях веде через Перерісль-Парице до Отинії. Між Цуциловом і Богородчанами прокладений через Бистрицю міст і є брід, котрим Упівці переходили ночами з Богородчан згл. їх околиці в лісі Отинії. Є в районі багато польових доріжок та стежок, що ведуть до сіл та до поселень. Водні шляхи пригожі тільки до сплаву дерева. В Рафайлові, в горах недоступних для колового руху, є великий збірник води і звідси починається сплавлення дерева. Є в районі і вузькоторові залізнички, що ведуть з Надвірної до Зеленої-Рафайлової, а зі Солотвини до Порогів, Майдану.

У Пнів'ю є руїни замку шляхтичів Куропатів, а в Маняві руїни славного Скиту Манявського.

За обсерваційні пункти можуть служити крім верхів гір і високих дерев також усі церковні вежі.

У цілому Підгір'ї є догідні місця для переходу людей, чи для переправи підвод чи інших цивільних чи військових транспортів. В Рафайловій були прокладені дороги з круглих пнів-колод на деякі верхи гір. Цією дорогою

перевозили австро-угорські війська навіть легкі гармати в часі Першої світової війни. Мости легкі до направи, бо невеликі й переважно дерев'яні.

Населення живе в більших скупченнях у містах, містечках, селах, присілках, а також у окремих оселях-хуторах розкинутих по гірській околиці. Мешканців мали з початком 1940-их рр.: Надвірна понад 12 000, Делятин — 8 000, Солотвина — 3 000, Ланчин — около 2 000, село Пнів'я з присілками — 11 000, Зелена — 5 000, Пасічна — 4 000 Битьків село — 3 000, інші села по 1 000 і більше. Хати були побудовані в долинах і на легких схилах горбів та гір.

Копальні нафти знаходяться у Битькові, Пасічній, Пнів'ю, Дзвинячі і Маняві, земного воску в Старуні і Космачі, соли згл. сировиці в Делятині, Шевелівці коло Делятина, Ланчині, Молодькові, Солотвині і Битькові.

Тартаки мали: Надвірна, Назавизів, Фитьків. Рафінерія нафти була в Надвірній, де існувала також скляна гута перенесена з Майдану Горішнього. До Першої світової війни була в Пасічній залізна гута, де відливали дверцята та «руштя» для кухонь. В Надвірній був також бровар.

ГОРИ:

У південній частині району Надвірна гори займають майже 50% всього простору. Їх висота сягає від 1 000 до понад 2 000 м понад поземом моря. Найвищі з них: Туркул — 1 932 м, Петрос — 2 020 м, Говерля — 2 058 м, Піп Іван — 2 022 м, Добошанка — 1 757 м. Верхи гір переважно круглі, схили лагідні, покриті здебільшого лісами, тільки зрідка зустрічаються голі скелі. Синяк покритий рідко корчиками ялівцю, що ледве животіють серед дрібного каміння і травички. В часі поміж двома війнами надвірнянський адвокат д-р Луцький заснував був на одній горі малу «фабричку», де видобував з ялівцю олійок. Верх Синяк недоступний із північно-західньої сторони,

*Загальний вид на річку Прут і Ямчу
(Поштова листівка з 1938 р.)*

Із зб. І. Ставничого

Містечко Татарів у долині Пруту — загальний вид
(Поштова листівка, видана 1933 р. в Татарові)

Із зб. І. Ставничого

але також від південно-східньої сторони доступ до нього не легкий. Недалеко підніжжя цієї гори в напрямі до границі Карпатської України знаходиться гора покрита травою, а спад по ній є під прямим кутом. Назва цієї гори — Безодня-пекло. Гірська околиця багата в гірські пасовиська-полонини й джерела з доброю водою. Скрізь багато зрубів, бо перед другою світовою Польща вирубувала ліси для потреб свого промислу та на експорт за границю та творила прикордонні смуги вільні від дерев для кращої контролі руху через границю. Говорилося тоді, що з Надвірнянщини вивозили до Англії якийсь рідкісний рід ялиці чи смереки, що прекрасно надавалася для будови кораблів. Дощові опади частіші в горах, рідші в долинах. Піща й кінна переправа можлива гірськими пляями, польовими дорогами й гостинцями. Тяжкі авта, тяжка артилерія й ін. можуть їхати гостинцями-шосе. Залізничні лінії надаються для особового й тягарового руху. Залізничний шлях одноторовий. Водю-річками можна тільки сплавлювати дерево-дараби. Між станціями Лосва й Делятина, коло перестанку Любіжна є прекрасний віадукт, а в Яремчі гарний залізничний міст. На віадукті та на мостах є залізні бар'єри. Між Ямною і Микуличином є тунель. На гостинцях та інших дорогах мости через річки та потоки дерев'яні, невеликі, шириною від 4—10 метрів.

НАСЕЛЕННЯ Й ЗАЙНЯТТЯ:

Вся околиця доволі густо заселена і має міста: Надвірна, Делятин, Солотвина, містечко Ланчин та села Ворохта, Яблониця, Поляниця, Татарів, Микуличин, Ямна, Яремче, Дора, Заріче, Ослави Білі, Ослави Чорні, Красне, Саджавка, Майдан Горішний, Майдан Долішний, Парище, Гаврилівка, Перерісль, Тисьмениця, Цуцилів, Волосів, Фитьків, Грабовець, Горохолина,

Тарновиця Лісна, Назавизів, Гвізд, Молодьків, Старуня, Бабче, Манява, Битьків, Пнів'я, Пасічна, Зелена, Лойова, Стримба, Луг к. Делятина, Дзвиняч, Маркова, Добротів і може ще якісь, що їх призабув.

Зайняття мешканців — рільництво, годівля худоби, лісові роботи, праця при тартаках, копальнях. Хлібороби сіють жито, поменше пшеницю, ячмінь, овес, просо, садять бараболу, плекають кукурудзу, городину, в садах вирощують яблуні, груші, черешні, вишні, сливи. В останніх роках перед Другою світовою війною посилювалися були спроби вирощувати високоякісні овочеві дерева, що їх спроваджувано зі знаних шкілок в Західній Україні — Терпиляка в Залукві, чи навіть з Польщі. Двох надвірнянських міщан відважилися завести інспекти та займатися городництвом, був один малий «плянатор» полуниця та ребарбару. Багато міщан і селян-хліборобів «добробляли» на вдержання себе й сім'ї «фірманкою», возячи різні тягарі на копальні. Села почали вкриватися кооперативними та приватними українськими крамницями, міста розбудовували в себе українське ремесло та торгівлю, захоплюючи в свої руки все нові «бранжі», не тільки споживчі, але залізні, текстильні, гальянтерійні, фарби, електричне приладдя, шкіру, ровери. Поширився також засяг ремесел: слюсарство, ковальство, модерніше кушнірство, не кажучи вже про доволі широко заступлене українцями м'ясарство. Виховалося й кількох українських добрих будівничих, а в горах різьбарство та вишивкарство.

У карпатських лісах можуть ховатися цілі відділи людей з кіньми. Гірські околиці цього району і сусідніх з ним були тереном успішних операцій Української Повстанської Армії.

РІКИ Й ПОТОКИ:

Окремих каналів в цьому районі нема. Потоки й ріки плиткі і при нормальному стані води їх легко перейти в брід, або переїхати возом. Тільки в деяких місцях знаходяться глибини витворені водними крутежами, але

Із зб. І. Ставничого
Загальний вид з гори Кичерки на Ворохту й околицю
(Поштова листівка з 1938 р. в-ва «Аба Геллер» в Надвірній)

Фото із зб. М. Дем'янчука

*Річка Бистриця Надвірнянська з мостом вузькоколійної залізнички
в Пасічній б. Надвірної*

місцеве населення знає їх, ці глибини й легко їх вимінає. Ширина рік сягає від кількох до кільканадцяти метрів. Мостів на ріках мало і всі вони дерев'яні й невеликі. Наприклад, т. зв. молодківський міст в Надвірній довгий на близько 200 м, дещо довший є новий т. зв. «великий міст», що веде понад Бистрицею на дорозі в напрямку Гвозда-Богородчан. Натомість є багато кладок і бродів. Течія, тобто рвучкість води потоків та річок середня. Тільки в час дощів і виливів ріки й потоки стають бурхливі, спричиняють великий шум. Русла річок та потоків мілкі і плиткі. На їх дні звичайно каміння і пісок, намул попадається зрідка, головню в річці Ворона, багатій на раки, тому, що русло повне намулу і багнища. Береги річок і потоків переважно низькі, лагідні, легко-опадисті. Високі і стрімкі кручі бувають рідко. Переправа можлива мостами, містками, кладками, й головню бродами. Островів серед рік нема. Весною води в ріках буває більше, літом і в погідну осінь води мало й тоді легко перейти чи переїхати річку бродом. Немає в районі Надвірної озер, і хіба, що перед сплавом дараб у високоположених місцях творять зумисне штучні озера, щоби згодом випустивши зібрану більшу кількість води, піднести рівень води в ріці, що вможливив би сплав дерева-дараб. Вода в гірських потоках і річках чиста й здорова, пригожа до купання, до пиття, а подекуди має вона й лікувальні прикмети, як наприклад, Бистриця Надвірнянська, бо в горах перепливає через родовища мінералів, в тому числі й піриту. До 1939 року цей район не був геологічно досліджений — поза Битьковом-Пасічною і частково Старунею.

Річки й потоки доволі багаті в рибу. В Бистриці ловлять пструги та інші риби.

В горах також багато джерельної води, здорової та з приемним посмаком. Деякі з джерел, що в них знаходяться фосфор та залізо, мають лікувальну вартість. На терені міста Надвірна, повище залізничного двірця перепливав через громадську толоку малий потічок званий Черлени. На поверхні води

при березі майже вздовж цілого цього потічка видно було червоनावий товстий осад. Не виключена річ, що це була підскірна ропа, на яку ані перед Першою світовою війною ані поміж обома світовими війнами ніхто не звертав належної уваги. Тепер з Надвірної повідомляють, що в тій околиці вибудували «визволителі» нафтові шиби . . .

Степан Небеш

ЗІ СТАНИСЛАВОВА У НАДВІРНЯНСЬКІ ГОРИ

З огляду на побудову і краєвиди залізнична лінія Станиславів—Ясіня, як проходила до Надвірної Підкарпатською рівниною і далі Карпатськими горами, була однією з найкращих у Східній Галичині. (Подані нижче дані стосуються початку 1920-их років).

Надвірна:

Віддаль від Станиславова 39 км, 438 м понад поземом моря. Від залізничної станції до міста 2 км. Повітове місто з 8 400 мешканцями в тому 2 950 українців, 1 550 поляків, 3 900 жидів. Посередині міста великий парк, яким рідко коли може похвалитися якесь із провінціоанальних міст. На північному передмісті, 2 км від ринку, на невисокому горбі руїни замку, збудованого в XVI-ому ст. За рікою Бистрицею дві стіжкові гори: Городище (на мапі по поль. Ціпцюра 522 м) та Потоки (584 м). З гори гарний краєвид. Із Надвірної проходить лісова залізничка до Рафайлової, догідна для туристів ,які їдуть в Горгани. При ній є Бухтовець, з водоспадами на 16 м високими, найбільшими у східніх Карпатах. 10 км від Надвірної у Битькові є 150 нафтових шибів. 20 км на захід від Надвірної є містечко Солотвина (4 000 мешк., в тому 1 600 українців, 300 поляків, 2 100 жидів). В околиці багато копалень нафти. Із гори Космачка (782 м) гарний краєвид. 3 км на північ Старуня, де в 1907 р. викопано пересяклого нафтою та земним воском, добре законсервованого мамута. Сім км на південь від Солотвини, а 18 км на захід від Надвірної лежать у дикій гірській закутині руїни Скиту Манявського, побудованого в 1611 р. До скасування монастирів австрійським цісарем Йосифом II. в 1785 р. був головним осідком Василіян, які опісля переселилися до Сучави. Залишилися руїни брами, вежі та рештки мурів зі слідами фресків. Славний місцевий іконостас перенесено до церкви в Богородчанах. 7-го липня, на свято Св. Івана Лопушника відбувається серед руїн мальовничий відпуст. Вище села Маняви знаходиться великий водоспад (Блаженний Камінь).

Делятин:

Віддаль від Станиславова 58 км, 458 м над поземом моря, до міста 2 км, 6 200 мешканців, в тому 3 100 українців, 600 поляків, 2 500 жидів. Коло двірця саліна з великим парком. У сх. стороні міста дуже сильне солянкове джерело з купальними лазничками. Купальні гості майже виключно жиди. З гори над лазничками гарний вид на місто. Прогулька на гору Маляву (844 м), півтора години ходу, із розлогим виглядом на долину Пруту, Гуцульські Бескиди та Горгани. У Лузі (5 км) гарна церква гуцульської роботи.

Із зб. І. Ставничого
Водоспад у Яремчу
(Поштова листівка, видана
Я. Оренштайном у Колодні 1910 року)

Прибувши до Делятина, стаємо на порозі карпатсько-лісової частини надвірнянського повіту, території замешкалої гуцулами.

Яремче:

66 км, 525 над поземом моря. Зал. двірець у центрі. Найгарніше та найбільше літнисько східних Бескидів. Водолічничі заведення. В зимі добрі лецатарські терени. Від заходу замикають долину Пруту, в якій лежить Яремче, гори Чорногорець та Шевка, на стоках яких є порозкидвані дуже високо гуцульські хати-гражди. Від півдня довгий, похмурий верх Явірника (1 467 м). Від сходу Маковиця (987 м), невисока, але дуже стрімка гора. На її схилах над Прутом дуже цікаві верстви геологічних покладів. Вище у лісі стоїть

дерев'яний олень, що його подорожні вважають живим. Головною атракцією Яремча є камінний міст та водоспад Пруту. Знаходяться вони 1 км на південь від залізничного двірця. Залізничний кам'яний в'їзд високим на 28 м при розп'ятті луку 65 м, викликає подив сміливістю конструкції, як найкращий витвір залізничної техніки в Галичині. Під в'їздом пробігає стежка до недалекого водоспаду Пруту, званого «Гук» або «Перебій». Над водоспадом гора Погар (700 м), звідки розгортається гарний краєвид Яремча. Ідучи з Яремча гостинцем до Ямного (3 км), бачимо скалу Довбуша із його гробом, що є означений хрестом на вершці скали. З другого в'їзду на Пруті (20 м вис., 48 м дов.) залізниця в'їжджає безпосередньо у тунель (524 м дов.). При гостинці декілька чепурних вілл, за ними повисла над гостинцем велика скала, яка скотилася із Маковиці, названа «Каменем Краттера» на згадку старости, який керував будовою гостинця. У півніжні гори, та багато вище і близько до вершка лежить багато порозкиданих скал, які творять т. зв. комори Довбуша, в яких саме мав скрикатися славний Довбуш, який у 18-ому сторіччі зганяв сон містам від Кутів по Болахів. Веде до них стежка (45 мін.), яка крутиться лісом поміж скель.

Недалеко від Яремча (5 км уїждженою дорогою у західньому напрямі) лежать не дуже цікаві водопади «Жонки» (5 і 10 м вис.). Із гірських прогулянок вихід на Маковицю (987 м) забирає пів дня часу, на Явірник (1 467 м) та Чорногорець (1 402 м), званий гуцулами Синечкою, цілий день. Вихід на Явірник у горішніх партіях з приводу скал та косодеревини, дуже тяжкий. Як точка виходу для дальших прогулянок надається добра серпентинова стежка з долини Жонки через просмик між Явірником і Чорногорцем до Ільми.

Микуличин:

76 км від Станиславова, 600 м понад поземом моря. Влітку перебувало тут кількасот осіб, які мешкали у гуцульських граждах. Вілл небагато,

пансіон д-ра Грушкевича. Як громада належить Микуличин до найбільших у Галичині: має 6 000 мешканців на просторі 435 кв. км; границі громади сягають аж по верхи Чорногори та охоплюють як свої присілки Татарів, Ворохту та Вороненку. Для того однак, щоб познайомитися добре з життям гуцулів, Микуличин з огляду на залізницю та чужинців не надається так, як громади, які лежать позаду нього, як ось Космач чи Жаб'є. Коло двірця церква з гарною, старою дзвіницею, громадський уряд з великою залєю, крамниця «Гуцульської Спілки» з артистичними, гуцульськими виробами, далі новозаснований парк, в якому літом грає місцева, гуцульська оркестра. Найближчі прогульки до водоспаду «Капливець» при гостинці до Ямного, в долину Пруту, куди проходить лісова залізничка на устелений величезними каменюками та скалами Малий Горган (2 год.), на Явірник (1 467 м), тяжкою скалистою дорогою на гору Хом'як (1 544 м) та через Лисуню (1 464 м) до Космача.

Із зб. І. Ставничого
Комори Довбуша в Ямному
(Поштова листівка видана
у Станиславові 1913 р.)

Ворохта:

93 км від Станиславова, 748 м над поземом моря. Літом перебувало тут на фєрїях около 500 осіб, позатим багато туристів: у зимі відбувався вій-

Із зб. І. Ставничого
Загальний вид Микуличина (з церквою угорі)
(Поштова листівка М. Сеньковського, Косів, 1927)

ський лещатарський курс. Тутешні лещатарські терени, хоч дуже добрі, але не пригожі а то головню тому, що гуцули відгороджують свої поля та полонини високими огорожами аж до підніжжя гір а це, як в зимі так і в літі, становить великі перешкоди для туристів. Ворохта є галицькою станцією для Чорногори та Жаб'юго. Із найближчих прогульок (3—4 год.) найпопулярнішою є прогулька на Кичерку (1 201 м) та Ребровач (1 204 м) з огляду на краєвиди Чорногори та на те, що на обидва ці верхи провадять їздні дороги. За Ворохтою залізниця залишає долину Пруту, і в останній раз переходить по великому віадукті та звертає на захід. По двох положених високо вгорі над малими потоками, віадуктах затримується на галицькій залізничній станції Вороненка, врешті в Ясіні. Хто хоче їхати на Угорщину мусить пересісти на угорський поїзд.

Ясіня:

117 км від Станиславова, жидівсько-гуцульське містечко, яке займає разом із присілками величезний обшар у гірській кітловині гір. Тиси між Чорногорою, Ближницею та Горганями. Із двірця до центру містечка 2 км. Із кожним можна тут розговоритися українською або німецькою мовами: вийняток становлять мадярські урядовці та зал. служба, які узнають тільки мадярську мову. Поміж церквами Ясіні, побудованими переважно в стилі

Фото із зб. М. і В. Пасічняків

Камінь Довбуша в Яремчу (1932 рік)

Із зб. І. Ставничого

Ворохта: (вгорі посередині) — вілла д-ра Л. Ганкевича,
далі д-ра Козакевича та Дім Українського Вчительства
(Почтова листівка, видана Г. Кернером у Ворохті)

мурованих костелів, заслуговує на увагу одна стара дерев'яна церква в гуцульському стилі, положена на другій стороні ріки Тиси.

Назву оселі «Ясіня» змінили мадяри на «Кересмежо» так, як це вони зробили довільно в інших слов'янських околицях Закарпаття, протеж місцеве населення уживає давніх назв.

(Подано за туристичним довідником польською мовою «Провідник по Галичині» д-р М. Орловича, Львів 1919).

Дмитро Прідун

НАДВІРНА

Надвірна — місто розташоване над Бистрицею Надвірнянською, на 38 км від Станиславова, колись центр Надвірнянського повіту, тепер району. В 1914 р. в місті жило 8 400 людей, в тому числі 2 950 українців; в 1931 за польської окупації — 9 500 осіб. Тепер (1971) усіх мешканців — 16 167.

Була заснована Надвірна за згодею істориків 1596 р. Власниками її були дідиці з роду Куропатів, який прийшов з Угорщини.

Межує Надвірна із с. Стримба з південного сходу, з с. Пнів'є (тепер Пнів) від півдня, з Молодьковом із заходу та північного заходу, зі селом Назавизів з півночі і з лісами сіл Майдан Горішній та Майдан Середній від північного сходу.

Окремі частини міста мали назви: Річки — Торговиця і Ринок — Серед-містя. Назви вулиць: Майданська — потім Тараса Шевченка, Делятинська — Мандичевського, Мелеянова — М. Пашкевича, Пнівська — Ягайлонська, за польської окупації Пілсудського, Табахарнецька — св. Володимира, Сокола,

Ця й дальші фотографії в статті із зб. М. Дем'янчука
Загальний вид міста Надвірна

Потоцького, Долішня — І. Мазепи, Котляревського, Костюшка, Станиславівська — Третього Мая, Стара — Б. Хмельницького. Назви піль і городів: Фільварок, Береги, Над млинівкою, Заберж, За цвинтарем, Толока, За Пнівським мостом, За великим мостом, Новина, Коло окописька, За Чарленами, Над Стримбою, Нашилникове, Коло Мохняка, Парцелі. Через Надвірну або коло неї плили: ріка Бистриця Надвірянська, річка Стримба і Потічок Флякомийка.

Над містом, від півночі та північного заходу здіймалися гори Городище та Скала, злучені собою високорівнею у вигляді сідла, на якій були сіножаті й ліс.

На вул. Станиславівській — в місці, де до неї включається вул. Б. Хмельницького, стояв високий кам'яний хрест на пам'ятку скасування панщини 1848 р. Біля нього кожного року в дні 15 травня або в найближчу до тієї дати неділю відправляли молебень й українці збиралися тут з корогвами.

В місті стояла до серпня 1914 р. стара кедрова церква, перенесена із Скиту Манявського. В серпні того ж року вона згоріла дотла під час великої пожежі, що постигла тоді Надвірну. В близькому селі Пнів'є стоять ще досьгодні руїни замку Куропатів, що був збудований в половині 16-ого ст. і здобутий повстанцями Семена Височана 1648 р. За народним переказом, з-під цього замку мав іти потайний підземний хід до середини м. Надвірної, де в околицю скарбового городу. Великий костюл з тесаного каменя у Надвірній був побудований Куропатвами.

Більшість населення міста перед Першою світовою війною займалися хліборобством, годівлею худоби, плеканням садів. Декілька господарств (4) мали пасіки. Малоземельні хлібороби були рівночасно ремісниками, як дротарі, кушнірі, ткачі; було також кількох шевців та боднарів. Деякі з мешканців міста працювали робітниками в тартаку, рафінерії нафти,

або ж заробляли «фірманкою» у зв'язку з розбудовою нафтового промислу в Пасічній та Битькові. По Визвольних Змаганнях українці почали більше цікавитися ремеслом і торгівлею, засновували свої варстати та приватні й кооперативні крамниці. Декілька дівчат займалися вишиванням та гаптуванням для заробітку; загал жінок вишивав для власної потреби.

В місті існували до Першої війни «Каса Залічкова», щадниця типу «райфайзенки» та малий жидівський банк. «Райфайзенка» була повністю в українських руках; мали українці перевагу також у «Касі Залічковій». Існувала кредитова каса ще при читальні ім. Качковського. За польської окупації касу Райфайзена перемінено на касу ім. Стефчика уже під польським впливом. В польській руки перейшла також «Каса Залічкова». В той час українці заснували свій Український Кооперативний Банк. Діяла також міська Комунальна Каса Ощадности, але в її управі українці не мали голосу.

Існуючий у місті малий тартак закупила після першої світової війни фірма «Польська Фореста» та розбудувала його до великого підприємства, змодернізувала, поширила продукцію на експорт. При тартаку була створена фабрика скриньок, що її управителем був Матвій Заяць (тепер у Канаді). Свої вироби експортувала ця фабрика здебільшого до Палестини.

Життєвий рівень населення був у загальному низький. Малоземельні хлібороби допомагали собі побічними заробітками, але ж усе більше батьків почали посилати своїх дітей до середніх шкіл, вчили ремесла та купецтва. Ощадність серед населення була невелика, загал був задовжений. Навіть після збудування в Надвірній електричні мало хто з мешканців міста міг дозволити собі на електричне освітлення.

Багато шкід населенню спричиняли пожежі й повені. Зокрема дошкульними були пожежі 1907 чи 1908 р. й велика в 1914 році, яка знищила велику частину середмістя та передмістя Надвірної. Виливи Бистриці були щорічним явищем: вода заливала поля, замулювала засіви, обривала береги, змінювала русло, прориваючись через управні поля. Започаткована ок. 1905 р. регуляція мало помагала. Дуже грізний був вплив малої річки Стримби

Надвірна — вулиця Шевченка. У глибині (праворуч) дім Української Захоронки

*Надвірна — вулиця Станиславівська (Третнього Мая).
Праворуч дім нафтового промисловця Ю. Микицея*

1912 р. Повінь залляла сумежні города та декілька хат при вул. Шевченка, перервала доїзд до залізничного двірця.

Національний склад населення Надвірної був, якщо йде про відношення кількості українців до поляків, корисніший для перших: 2 950 проти 1 550. Протеж переважали українців жиди, що їх було 3 900. В часі між двома війнами в 1932—1939 рр. цей стан змінився в некористь українців, протеж і в той час українці становили більшість: 4 500 українців, 4 000 жидів та яких 3 500 поляків. Населення Надвірної почало збільшуватися, в тому числі й кількість поляків, головно в останньому десятиріччі перед Другою війною у зв'язку з розвитком нафтового промислу у Битькові. Поляки займали велику більшість посад в державній та самоврядній адміністрації, як також усі кращі становища в індустрії. Українці працювали здебільшого на підрядних становищах. В повітовому старостві був тільки один українець. Мішаних подруж в тому часі було небагато — всього 12 до 1939 р.

Здоровний стан населення був досить невідрадний. Були поширені різні хвороби, особливо дитячі, серед дорослих — туберкульоза (сухоти). До Першої світової війни був у Надвірній тільки один лікар українець д-р Гриневич, крім нього був ще 1 поляк й 1 жид. Після 1920 р. були в різних роках лікарями українці д-р Дмитро Селепей, д-р Трутяк, д-р Дутковський і д-р Кучерський. Дуже популярним серед тих, що користали з «Каси хворих», був українець фельдшер Михайло Грегораш, який втішався великою повагою і серед пацієнтів і серед лікарів. Дантистів було спочатку двох і потому трьох. Недовго до Другої війни на терені громади Пнів'є побудовано повітовий шпиталь, що його директорами були лікарі поляки.

Перед Першою світовою війною були в Надвірній дві церкви, обидві дерев'яні. Одна згадана вище із Скиту Манявського, при вул. Мандичевського, друга, так звана Долішня, при вул. Долішній, що її перейменовано згодом на вул. Мазепи. Парохіяльною була перша церква і в ній правилися

Богослуження протягом цілого року. В Долішній церкві відправляли тільки на другий день Різдва і Великодніх свят. Коло обох церков були резиденції священників. Коли 1914 р. згоріла манявська церква, парохіяльною стала Долішня церква. Перед самою Другою війною була започаткована будова нової мурованої церкви. Посвячення її фундаментів відбулося на Чесного Хреста 1938 р. Протеж, в наслідок воєнних дій, цієї будови не закінчено. При вул. Пнівській, згодом Пілсудського, стояв римокатолицький костюл, збудований правдоподібно в 17 ст. Куропатвами із Пнів'я. В середмісті була велика мурована синагога і крім неї ще кілька жидівських домів молитви та приміщення для «хайдерів». Було також кілька каплиць: в південній стороні міста на т. зв. Підзамчу, при вул. Мандичевського, при вул. Станиславівській, близько великого мосту в городі Кочержука, у Річках, коло торговиці. Було також багато хрестів кам'яних і дерев'яних і в місті і на довколишніх полях.

Надвірнянська гр.-кат. парохія мала дві дочерних церкви — одну в селі Стримба, другу в селі Назавизів. Українських священників було трьох — парох і два сотрудники. Римо-католицьких священників було двох — крім Надвірної вони обслуговували також костюли по селах. Українські священники були світськими. На реколекції приїздили інколи оо. Редемптористи із Станиславова. При церкві існувала Марійська Дружина. Давніше існували при ній братства-цехи дротярів, кушнірів, ткачів та «простаків-хліборобів», як також загальне жіноче сестрицтво. З початком 1920-их рр. засновано в закупленому при вул. Шевченка домі Українську Захоронку, що її вели до 1939 р. Сестри Служебниці. При захоронці діяв також дитячий садочок.

Найстаршим культурно-освітнім товариством у Надвірній була читальня «Просвіти», заснована, мабуть, 1895 р. або й ще раніше. До Першої війни вона не мала власної домівки, приміщувалася в віднаймлюваній більшій міщанській хаті. В 1918 чи в 1919 рр. для читальні був закуплений в центрі міста гарний репрезентативний будинок з театральною залєю. Читальня мала чималу бібліотеку, яка під час війни 1914—1915 рр. згоріла чи була зни-

Залізничний двірць у Надвірній

Народна школа в Стримбі б. Надвірної 1930 року

щена. Після 1920 р. створено нову бібліотеку. Читальня передплачувала різні українські газети й журнали. При читальні існував здавна мішаний хор і діяв аматорський гурток. Хор співав у церкві у великі свята, вивчав також світські пісні і влаштовував власні концерти з такої чи іншої нагоди. До Першої світової війни хор працював успішно під проводом свого диригента, вчителя народної школи Устіяновича і згодом студ. Юрія Срібного і, мабуть, Романа Кирчова. Після 1920 р. диригентами хору були о. шамб. Іван Луцик, інж. Юрій Цибрівський, д-р Микола Николайчук. Аматорський гурток при читальні «Просвіти» існував ще з 1900-их років. Щороку ставив він обов'язково «Вифлеємську ніч», яка притягала масу глядачів, невмирущу п'єсу «Ой, не ходи, Грицю» та інші. Після 1920 р. гурток розгорнув свою працю під проводом Михайла Вірстюка, Зенька Стасюка, згодом Люсі Карабіневич та Миколи Гринішака. До Першої світової війни вирізнялися серед аматорів: дружина місцевого судді Гордійчукова, сестри Басайчуківни — місцеві вчительки народної школи, Олекса Андрійович, Лесь Гандзюк, Микола Кочержук («Труба»), Роман Кирчів, Гриць Килиман, Михайло Вірстюк, Тинця Гринішак. За польської окупації в складі гуртка були: Марія Білошевська, Каролина Басова, Юлія Луцева, Михайло Білашевський, Зенон Стасюк, Микола, Осип і Володимир Гринішаки, Іван Гандзюк, Микола Дем'янчук та багато інших. Крім артистки Люсі Карабіневич один раз виступав у Надвірній Володимир Блавацький. Навчання народних танків започаткував перед Другою світовою війною Богдан Білашевський. До Першої війни існував у місті ще Кружок Українського Педагогічного Товариства, руханково-пожарного товариства «Сокіл». Існувала також москово-філська читальня ім. Качковського, яка 1912 р. приміщувалася в домі Миколи Грегораша при вул. Мандичевського. В 1914 р. ця читальня мала вже власний дім, збудований заходами будівничого Мусяновича, братів Грегорашів, та Кліма і Василя Дем'янчуків, що були співвласниками місцевої цегельні і що їх сини — учні Станиславівської гімназії були вже свідомими українцями; один із них Василь Дем'янчук, мовознавець і науковий співробітник УВАН був суджений 1930 р. у процесі СВУ. В 1915 р.

багато з-поміж місцевих москвофілів, членів управи читальні ім. Качковського, між ними й обидві родини Дем'янчуків, втекли з російськими військами. Після 1920 р. читальня ім. Качковського не відновила вже своєї діяльності. Дім читальні продано одному з місцевих урядовців. Місцеві й довколишні, зокрема битьківські, москвофіли включилися в українське національне життя.

До Першої світової війни Надвірна мала дві народні 6-класові школи — хлоп'ячу й дівочу та доповняльні курси при тих школах для дітей, що закінчили шосту класу. Дівоча школа мала власний будинок при вул. Костюшка, недалеко будинку місцевого суду. Хлоп'яча приміщувалася в громадському, ратушному будинку та в будинку біля костьола. Перед самою війною побудовано новий одноповерховий будинок для хлоп'ячої школи коло Долішньої церкви. Українці-студенти, які жили тоді в Надвірній, започаткували гімназійні курси при читальні «Просвіти» і довели їх у шкільному році 1913/1914 до третьої класи. Вчили на цих курсах: Юрій Срібний, Роман Кирчів, Лесь Гринішак, мабуть Гриць Мухній та ще дехто. Довголітнім директором хлоп'ячої школи був Ґарб'як, поляк одружений з українкою, яка виховала дві дочки на свідомих українок (з них одна вийшла заміж за українського купця Василя Свища, друга за купця Покотила). Довголітнім повітовим інспектором народних шкіл був о. Абрисовський. Викладовою мовою в народних школах у Надвірній була польська, з обов'язковим навчанням української та німецької мов. За польської окупації, в 1930-их рр. була заснована польська державна гімназія; для неї побудовано будинок на терені громади Пнів'є. Перед Першою світовою війною в читальні «Просвіти» відбувалися курси для неграмотних, із яких користало багато місцевих українців. У той час вже багато з-поміж надвірнянської молоді вчилоса в середніх школах та в університетах. Було тоді двох гімназійних вчителів — д-р Іван Дем'янчук та д-р Федір Срібний, шість студентів університету, чотири абсолюенти вчительських семінарій, шість учнів вчительської семінарії, 16 гімназійних учнів (не враховуючи студентів місцевих гімназійних курсів). Деякі з учнів українських середніх шкіл доїздили поїздом до Станиславова. Після заснування польської державної гімназії в Надвірній користали з неї головню поляки й жида. Українці воліли посилати своїх дітей до української гімназії у Станиславові.

Гора Погожі або т. зв. Скала із пляжем над Бистрицею Надвірнянською

*Частина походу під час Свята Української Кооперації у Надвірній
8 жовтня 1932 року*

До Першої світової війни українське суспільно-громадське життя слабо розвивалося й українці були здебільшого незорганізовані. У Надвірній і в околиці був сильний москвофільський рух. Серед населення зокрема хліборобського, був міцний австрійський патріотизм, вдячність за скасування панщини, чи такі або інші концесії. Одиноким сильнішим відрухом української національної свідомости був вияв симпатій до Мирослава Січинського, який убив галицького намісника графа А. Потоцького. Місцеві діти хлоп'ячої школи не пішли на Богослуження за вбитого намісника, потікали додому, а деякі заявляли, що треба молитися за здоров'я Січинського. Ще за Австрії, з приводу винайму частини громадської толоки під тартак та збірники нафти, частина радних міської ради зорганізувала протестне зібрання, за що кількох з-поміж «бунтарів» просиділи по шість тижнів у в'язниці. В час польської окупації першим виявом протесту був бойкот виборів до польського союму 1922 року. По Надвірній і всіх, навіть і найглухіших закутинах повіту були розкинуті протипольські летючки і вслід за цим кількадесят свідомих українців були арештовані й перебували під арештом у Станиславові. Згодом українці бойкотували різні польські імпрези. Член міської ради нотар Роман Заячківський виступив одного року на засіданні ради і в імені українських радних і всього населення Надвірної запротестував проти парадного прийняття для станиславівського воєводи, що заповів був свій приїзд до Надвірної. Польська влада мусіла цей приїзд відкликати. В імпрезах польських товариств й організацій ніхто з українців не брав участі.

Українське суспільно-громадське життя за Польщі проявлялося в діяльності існуючих у Надвірній товариств й організацій, що ними були: читальня «Просвіти» з її хором і драматичним гуртком, філія Союзу Українок, т-во «Рідна Школа», філія Т-ва «Сільський Господар», т-во «Луг», студентське товариство, курінь Пласту до його заборони в 1930 році, філія Союзу Українських Купців і Промисловців, філія міщанського т-ва «Зоря», Учительська Громада. Діяли підпільно також УВО й ОУН. Найзамітнішим масовим виступом організованого українства повіту було величаве лугове

свято влітку 1937 року, яке зібрало на площі «Бескиду» над Бистрицею кілька тисяч учасників, в тому числі кілька сотень луговиків та луговичок в одностроях усього повіту. Відбувалися в Надвірній часті футбольні змагання місцевого «Бескиду» з польським місцевим клубом «Бистшица» та жидівським «Гакоах», які інколи кінчалися рукопашним боем і на грищі і поза грищем. Атракцією були приїзди станіславівського спортивного клубу «Пролом», як також гостинні виступи українських театрів «Заграва», П. Карабіневича, Когутяка, Міткевичевої та Блавацького.

Велику та важливу роботу виконував клуб міських радних українців, який до 1932 року, тобто до зміни виборчої ординації, мав понад 20 членів на всіх 48 радних й активно обороняв права українського населення Надвірної. Після зміни виборчої ординації, українці, не зважаючи на свою організованість, змогли вибрати тільки 4 радних на всіх 28 й тому ж боротьба була дуже утруднена. Радники в тому часі були: д-р Микола Николайчук і д-р Валеріян Банах — обидва адвокати, Микола Кочержук, син Михайла — рільник та Михайло Дем'янчук — купець. Допомога радним у їх змаганнях заступник місцевого посадника український купець Василь Свищ.

Багато для поширення національної свідомості причинилися українські священники. Одним із найстарших і найбільш заслужених діячів Надвірної був до Першої світової війни довголітній парох і повітовий маршалок о. Корнило Мандичевський. Надвірна мала — за моєї пам'яті — таких патріотичних й активних священників, як оо. Глібовицький, Іван Лятишевський, Гаврилук, Абрисовський, Вахняк, Луцик, Харук, Д. Шевчук та Маланчук. Співпраця українських священників із організованим українським громадянством проходила гармонійно, без якихось розбіжностей чи непорозумінь. Із світських інтелігентів активних у громадському національному житті були: учитель і диригент Устіянович, народні учителі Іван Лилик, Антін Мельник, Микола Чесник та його дружина, подружжя Свищуків, Тарантюк, суддя Гордійчук із дружиною, лікар д-р Гриневич як і інші згадані лікарі, адвокати Іван Саноцький, Микола Николайчук, Микола Срібний, Валеріян Банах, мгр. Ярослав Гриневич, мгр. Кость Бачинський, урядник Лев Гавриляк та багато українських купців, ремісників і чільних міщан-хліборобів.

Брали українці Надвірної також активну участь в політичному житті Східної Галичини. На початку 19 ст. одним з найактивніших політичних діячів Надвірної був адвокат д-р Іван Саноцький, член радикальної партії. Активними політичними діячами були міщанин-хлібороб і кушнір Іван Гаврилук та селянин з Перерісля Дмитро Клюфінський. Вони вели передвиборчу агітацію, організували політичні віча й наради в повіті, щоб ви-

Група дівчат — учасниць трикотарського курсу в читальні т-ва «Просвіта» в Надвірній. Перша зліва — Стефанія Дунець-Стефанюк, перша з правого боку — Наталка Штуняк

брати свого посла до львівського сойму чи австрійського парламенту у Відні. За Польщі на терені Надвірної серед молоді активізувалася УВО, старші ішли за УНДО. Незначні були впливи КПЗУ і його прибудівок таких, як Сель-Роб. Серед поляків мала деякі впливи ППС, серед жидів — сіоністи. У 1920-их рр. приїздили до Надвірної Дмитро Паліїв, Зіновій Пеленський, Михайло Галушинський. В той час УНДО у Надвірнянщині очолював д-р М. Николайчук. З ним співпрацювали нотар Р. Заячківський, д-р В. Банах, вчитель І. Лилик та інші. Багато прихильників мала підпільна Українська Військова Організація, серед членів якої були не тільки молодь, але й кол. вояки УГА. Видатно для активізації українців і поширення національної свідомости причинилися події на Карпатській Україні 1938—1939 рр. З української преси були поширені в Надвірній майже всі українські газети й журнали, що появлялися тоді у Львові чи в інших містах Західньої України. Читали українці також і польську пресу. З підпільних видань була кольпортована «Сурма». Спроваджував і продавав українські книжки і періодичні видання місцевий кнігар Іван Євген Павлуевич, що мав молодого продавця Юрія Йосипенка.

Надвірнянське жіноцтво до Першої війни не мало свого окремого товариства. Жінки й дівчата були активні в читальні «Просвіти», у драматичному гуртку і в Марійській Дружині при церкві. За польської окупації засновано філію «Союзу Українок», в якій гуртувалися активніші жінки з-поміж інтелігенції та міщанства. Місцевий кружок «Союзу Українок» відбував свої сходи, члени управи виголошували доповіді на цікаві для жіноцтва теми. В половині 1930-их рр. було в місті чотири українські жіночі кравецькі майстерні та одна майстерня вишивання, гаптування й виробу коронкових фіранок. Дівчата вчилися вишивати вже в народній школі. Коротко перед Другою світовою війною відбувався в Надвірній трикоктарський курс з досить великою участю молодого жіноцтва.

Майже всі дівчата й жінки вміли вишивати та носили вишивані сорочки і блюзки та вишивали краватки для чоловіків й одяги для дітей. В деяких дсмах кімнати були прикрашені вишиваними фіранками, портіерами, скатертями й рушниками та килимами. Михайло Білашевський із сином Богданом виконували мистецькі різьби в дереві різною технікою. Богдан Білашевський прикрасив гуцульськими різьбами велику залю нарад в будинку Виділу Повітового у Надвірній. Деякий час жив у Надвірній народний учитель Свищук, що був добрим малярем та спеціалістом у випалюванні на дереві. Був також у місті маляр-самоук, який малював вивіски для крамниць і підприємств та взори вишивок для місцевої видавничої спілки «Красимир», що використала їх для орнаментування жіночих хусток на голову.

Молодь гуртувалася в «Соколі», згодом у «Лузі», що в другій половині 1930-их рр. нараховував яких 260 членів обох статей. Члени «Лугу» були уніформовані, відбували вправи і впряд. Під час Другої світової війни

*Під час Повітового Лугового Свята в Надвірній влітку 1937 року.
На фото (зліва): д-р В. Банах
— повітовий командант «Лузі»,
д-р М. Николайчук, мгр. К. Бачинський,
вчителька Туешин, Степан Свищ*

багато з-поміж членів цього товариства пішли в ряди УПА й Дивізії. Останнім головою «Лугу» був автор цих рядків. Середньошкільна молодь була зорганізована до 1930 р. у пластовому мішаному юнацькому курені ім. короля Данила.

Багато на долі й розвитку Надвірної заважила Перша світова війна. Викликане Січово-Сокільським Здвигом у Львові та проклямацією Боевої Управи захоплення було притьмарене великою пожежею в місті в серпні 1914 року та відходом мобілізованих чоловіків до війська. З наближенням російської армії вже у вересні 1914 р. в Надвірній і околиці почалися арешти «підозрілих» осіб. Між арештованими були соціяліст В. Левинський, що жив тоді у Надвірній, та місцевий господар і патріот Михайло Кочержук, якого вивезли до Талергофу, звідки він вже не вернувся. Після першої збройної сутички з російськими частинами австрійська жандармерія арештувала кільканадцять українців міщан. Більшість з-поміж них депортовано до Талергофу. Між ними були: господар Буній, що мав 5 синів в австрійському війську, з них одного при УСС, о. Мойсеович, парох Пнів'я, Олекса Йосипенко, Микола Кочержук та інші. Після окупації Надвірнянщини російськими військами українське національне життя завмерло. Згодом були ревізії в українських домах, але арештувань не було. Ранньою весною 1915 р. російська армія відступила й до міста увійшли разом з австрійськими відділами частини польського легіону Пілсудського. В місті повішено трьох українців, одного застрелили під час утечі, багато арештовано на доноси поляків і жидів. Знормалізувалося життя в місті щойно в 1916 році після того, як в цій частині Галичини закріпилися австрійські війська. Були відкриті знову народні й середні школи. В червні 1916 р. автор цієї статті покинув Надвірну, мобілізований до австрійської армії і відвідував її тільки, як вояк, користаючи з відпустки в 1918 р. Повернувся до рідного міста в грудні 1920 р. з табору полонених у Тухолі.

Хор читальні «Просвіти» в Надвірній під керівництвом Ст. Небеша після концерту на пошану М. Лисенка влітку 1942 року. Сидять члени ювілейного комітету (зліва) адв. К. Бачинський, дир. Ст. Небеш і дир. В. Феданків

Вистава п'єси «Степовий Гість» («За батька») у Надвірній восени 1942 року. Бандурист — Степан Волянський, за ним режисер Степан Небеш. Присутні під час вистави німецькі поліцейські перевіряли, чи вистава відбувається згідно з текстом п'єси

Переїняття влади українцями в Надвірній в листопаді 1918 р. відбулося спокійно, без проливу крові. Згодом, в час, як підписаний брав участь у боях з поляками у Львові і під Львовом, було в Надвірній кілька відокремлених протиукраїнських виступів, зорганізованих місцевими польськими шовіністами. Під час Визвольних Змагань в рядах УГА і Дієвої Армії було багато надвірнянців і деякі відзначалися, як здібні команданти, між ними УСС Дм. Випринюк. Під польською окупацією для Надвірної настали важкі часи. Деяких українців усунули поляки із самоврядної і державної служби. Відбувалися часто ревізії й арешти серед українців. Яких десять українців та жидів арештовано у зв'язку з комуністичним т. зв. «святоюрським» конгресом у Львові 1921 р. Трьох з-поміж них, між ними два українці, перебували у в'язницях у Львові і потім у Станиславові, звідки були звільнені після шести місяців слідства. Восени 1922 р. поляки арештували в Надвірній і околиці кількадесят українських патріотів у зв'язку з проголошенням бойкоту виборів до польського сейму і тримали їх, як інтернованих в поліційних арештах у Станиславові. В 1924 р. були арештування у зв'язку з викриттям однієї з акцій УВО у Пнів'ю, як також між членами Сель-Робу. В порівнянні із станом за Австрії народне шкільництво не зазнало великих змін. Почало зменшуватися тільки число учителів українців. Не зважаючи на поліційні переслідування, студенти Таємного Українського Університету переводили збірки на цілі УВШ та студентської харчівні у Львові, при чому філія Студентського Союзу в Надвірній здобула перше місце. Зеленосвяточні походи польська поліція намагалася утруднювати, розганяючи учасників і відбираючи несені ними вінки. Все ж таки відбувалися ці походи кожного року до 1939 р. У прийманні на державні й самоврядні посади українці були дискриміновані, зазнавали різних труднощів і їх — пропорційно до кількості українського населення — було дуже мало. Так само

було в нафтовому промислі в Битькові та Пасічній, у державному промислі «Польська Фореста», в рафінерії нафти в Надвірній.

Перша советська окупація 1939 року принесла ліквідацію всіх українських національних товариств й організацій. Продовжував діяти під зміненою назвою тільки хор місцевої читальні «Просвіти», але й він, влаштувавши один концертний виступ, самозліквідувався по двох місяцях. Дім «Просвіти» советська влада зайняла для своєї «культ-освітньої» установи. Бібліотеки прочищено з усіх українських національних за змістом видань і поповнено польськими й жидівськими книжками комуністичного змісту. Приватні торговельні підприємства наказано зліквідувати. Владу захопили жиди-комуністи та колишні українські «сель-роби». Згодом почали напливати советські урядовці. Наражені на переслідування активні українці стали промишляти, як вирватися з-під влади советських «визвольників». Деякі зареєструвалися, як «німецькі поворотці» і з допомогою німецьких комісій виїхали до Німеччини, рятуючи себе і своїх рідних. Дехто із провідних українських діячів, не маючи відваги чи й бажання покидати рідну землю, залишилися на місцях і впали жертвами НКВД, між ними: д-р М. Николайчук, д-р В. Банах, адв. конципієнт Микола Гринішак, студенти Юрко і Степан Дунці, родина Микитюків були арештовані і вивезені в Казахстан чи Сибір і тільки двоє з них сьогодні живі й перебувають у вільному світі. В перші тижні советської окупації заповнювалися не тільки судові арешти, але й перемінені на тюрми приватні й урядові доми, в тому числі й будинок надвірнянського староства, сотками арештованих українських інтелігентів, селян та робітників з міста й околиці. Після відходу большевиків у близькому лісі «Буковинка» відкрито масові могили помордованих НКВД людей. Частина загинулих ексгумовано після приходу німецької армії і влаштовано їм великі похорони.

За німецької окупації деякі з українських товариств відновили свою діяльність, між ними читальня «Просвіти». Заходами її Виділу відбувся вліті 1942 року ювілейний концерт для відзначення сторіччя з дня народження Миколи Лисенка. Програма концерту була виконана хором читальні під керівництвом д-ра Степана Небеша і хором з Битькова під орудою В. Короля. Промову виголосив П. Микитюк, референт молоді при Окружному УДК у Станиславові. Того ж року восени драматичний гурток надвірнянської «Просвіти» поставив п'єсу «Степовий гість» з участю читального хору та бандуриста Степана Волянського.

В дальшому Надвірна опинилася під жорстоким терором німецького гестапо, що виявився у масовім винищуванні жидівського населення і в безоглядному переслідуванні українського національного руху. Жертвою цього терору впало кількадесят провідних і свідомих українців, між ними й колишній диригент хору «Просвіти» в Надвірній інж. Дмитро Цибрівський.

Подані в статті дані й інформації — це в скороченні відповідь автора статті на запитник для опису місцевин, розісланий Центральним Комітетом Станиславщини.

Михайло Дем'янчук

УКРАЇНСЬКА ТОРГІВЛЯ І ПРОМИСЛ У НАДВІРНІЙ І НАДВІРНЯНЩИНІ

Безперечно, багато вдячніша роль писати про українську торгівлю, промисл і ремесло, наприклад у Львові, ніж про таку «мізерну» Надвірну. Все ж таки, я вирішив подати короткий огляд торгівлі та ремесла мого рідного містечка — Надвірної, на основі моїх власних спостережень в цій ділянці від наймолодших літ аж до 1939 р.

Наприкінці 19-го та з початком 20-го століття, Надвірна, зокрема ж її українське населення — в розумінні загалу міщанства — поділялося на групи, які з давніших літ покривалися до певної міри з поняттям цехів, в саме: кушнірі та їх помічники, ткачі та їхні помічники, дротарі та їхні челядники й учні та «простаки»-рільники.

Було тоді вже щоправда декількох будівничих, шевських і столярських майстрів та досить велике число таргачних робітників. Ткачі й кушнірі обслуговували не лиш місцеве населення; вони виконували також роботи для довколишніх сіл. Зокрема цікавий був поділ кушнірів за, так би сказати, територією їхніх клієнтів — селян. Один кушнір вивчався робити всякі малі й більші кожухи для певної групи сіл, що носили притаманні їм, спеціальними взорами та красками волічки, вишиті киптарі, сердаки чи довгі кожухи. Його знали мешканці відносних сіл та давали йому свої замовлення. Звичайно таку групу сіл обслуговували 3 чи 4 кушнірі. Так цілий район чи повіт був поділений на округи, чітко від себе відокремлені, що носили з діда-прадіда передавані кожухи, що їх у свою чергу виробляли цілі покоління даної родини.

Дещо інакше було з ткачами, бо тут не було такого чіткого поділу ані розмежування щодо якості чи взорів полотен чи верет, але все таки і тут поодинокі ткачі обслуговували «свої» села, знали прядива поодиноких господинь та навіть знали видайність того прядива. А треба знати, що під оглядом виконання прядива на ручних кужілях наші господині доходили до подивугідної досконалости, як щодо тонкості нитки, так і щодо рівності її.

Не надто «гоноровим» було ремесло дротарів, що полягало на вмінні дротувати збиті посудини та на вмінні робити нові решета, сита, цідилка на молоко, як також кремплів, цєбто дротяних щіток, якими вичісували наші господарі вовну та приспособляли її в цей спосіб до прядення. Не всі дротарі вміли виконувати всі ці роботи, та й не всі однаково добре її виконували. Своє ремесло виконували дротарі частинно дома, але в більшості в терені, або, як вони це називали «на роботі». Отже «йти на роботу» означало на дротарськiм жаргоні йти з дому на Поділля по цiм i по тiм боцi

*Михайло Дем'янчук, автор цієї
й інших статей у цьому збірнику*

Збруча. Звичайно вибиралися «на роботу» два друзі, разом мандрували від села до села «свого району», разом замешкували на одній квартирі та були собі помічні в різних ситуаціях. Хоч інші ремісники дивилися «з гори» на дротарів, все таки поодинокі дротарі досить частенько збирали гроші та купували поле, що вважалося неабияким досягненням.

У той час були вже в Надвірній чотири українські споживчі приватні крамниці, що їх провадили: на Станиславівській вулиці — Аполонія Курпель, на Делятинській — Н. Гриньовський, у середині міста — Василь Свищ та Ф. Іванець; частинно споживчу крамницю і частинно покій для снідань та книгарню провадив Іван Євген Павлусевич. Крім цих наших торговельних підприємств у Надвірній до 1914 року інших не було. Під час I-ої світової війни за московської інвазії, коли більшість жидівських торговельних підприємств було спалених, і вони не могли відбудуватися, більше підприємливі міщани почали доривочно займатися торгівлею, головню печенням та продажем хліба й булок, папіросів, тютюну тощо. З-поміж українських купців провадили своє підприємство А. Курпель та І. Є. Павлусевич.

Після закінчення наших визвольних змагань та за польської окупації наших Західніх Земель, що поставила була собі за мету різними засобами та методами нищити український нарід на його споконвічній території, заіснував був поволі стан, який докорінно перекреслив усі денаціоналізаційні та екстремінаційні пляни недорослих та короткозорих польських політиків.

За короткого тривання нашої Державної Влади на ЗУЗ я був вояком та не мав ані часу, ані змоги ближче цікавитися ходом торговельно-промислового життя, тому про цей період нічого сказати не можу. Натомість, як один із тих, що боролись активно проти польського займанця, не міг я, як і більшість моїх товаришів зброї, тифу чи тюрем, сподіватися якогось людяного ставлення окупанта до себе, а вже про можливість доброго заробітку в якомусь уряді й мови бути не могло. Тому такі як я, і я сам, мусів творити собі якийсь варстат праці та прожитку.

Мій вибір впав на торгівлю текстильної і гаянтерійної бранжі, що в нас була тоді ще дуже слабо заступлена, бо в той час, тобто в 1924 році, мали ми в цілій країні такі крамниці цих двох бранж: Фірма Роман Зубик у Львові; Фірма Борис, в Перемишлі, Пилип Борис у Стрию та ще якась, мені ближче незнана фірма в Тернополі. Про такі міста як Самбір, Дрогобич, Сокаль та Станиславів не чути було, щоб там існували українські крамниці текстильної чи гаянтерійної бранжі. Тому, коли по закінченні в 1925 році однорічного торговельного курсу для абітурієнтів середніх шкіл Товариства «Просвіта» у Львові хотів я відбути потрібну купецьку практику, не знайшов я ніде такої можливости та пішов до фірми «Полотно» у Львові, що, будучи наставленою на закуп у селян льону і конопель, провадила також слабо вивінуваний текстильний відділ. Про ці особисті справи того часу пишу на цьому місці з розмислом на те, щоб бодай в коротких рисах представити ті різного роду труднощі, що їх мусів у той час поборювати кожний український молодий купець, що брався творити власну торговельну станицю. Такі або їм подібні труднощі здобуття сякої-такої практики в інших бранжах мусіли поборювати всі наші купці піонери того часу. І, згідно з правдою, треба ствердити, що всі подібні труднощі ми поборювали і поборювали. І так, у квітні 1927 р. постала в Надвірній перша українська текстильно-гаянтерійна крамниця, що одночасно була на ЗУЗ п'ятою того роду нашою станицею та проіснувала до жовтня 1939 року.

І коли у вересні 1939 р. Надвірну зайняли більшовики, прийшов кінець усім тим, тоді вже численним українським підприємствам Надвірної, що їх було около 40, самих торговель, та всім нашим, також тоді вже численним ремісницьким варстатам і їхнім професійним організаціям, що ними була дуже рухлива філія Союзу Українських Купців і Промисловців у Надвірній і тов. «Зоря», там же. І одне і друге товариство об'єднувало в своїх лавах майже всіх купців і ремісників самої Надвірної і судового повіту Надвірна, а також декого з Делятинщини. Сьогодні не можу собі пригадати точно числа членів філії СУКіП-у, однак буду дуже близький правди, коли назву число около 80 членів. «Зоря» мала напевно понад сто. Щоб не бути голословним та рівночасно, щоб зафіксувати для історії, подам при кінці цього огляду список як ремісників так і купців, та евентуально також вільних фахів людей, що працювали за моєї пам'яті на терені нашого міста.

Про працю філії СУКіП-у в Надвірній за час її кількالكітнього існування надто багато сказати не приходиться, тому, що по більше як 25 літах затерлося в пам'яті не одне цікаве в той час явище, подія тощо. А все таки пам'ятається добре декілька Загальних Зборів філії, сходини членів. зацікавлення торгівлею нашої міщанської молоді, що являлася численно на тих сходинах. Та над цілою цією працею домінує незабутня постать довголітнього голови філії, тоді вже заслуженого сеніора української купецтва бл. п. посадника Василя Свища.

Вихованок твердої школи «Народної Торговлі» був він третім у хронологічному порядку купцем українцем Надвірної, десь коло 1905 року. Знаменитий фахівець, мила особистість патріархального типу із своєю чудовою бородою, предобра та учинна людина, здобув собі любов та пошану загалу населення нашого міста ще перед Першою світовою війною. Йдучи на війну, залишив він у місті власну одноповерхову кам'яницю, що впала жертвою пожежі міста в серпні 1914 р. По щасливому повороті з війни відновив знищений дім та відкрив підприємство, що скоро розвивалося та стало найкращим українським підприємством Надвірної.

Коли кадри нашого купецтва зросли так, що вже була потреба своєї професійної організації, В. Свищ радо прийняв участь у створенні ініціативної групи, що по короткій підготовці скликала перші Загальні Збори та заснувала філію СУКіП-у в Надвірній, мабуть, у 1932 р. Тоді вибрано управу філії, що її очолив як голова В. Свищ, секретарем вибрано Михайла Дем'янчука, скарбником І. Є. Павлусевича та членами управи Юліана Марцінковського, Гавриїла Луцева та, мабуть, Івана Яремича з Битькова. Про решту складу управи нічого тепер сказати не можу. Засідання переводили ми найбільш у льокалі п. Свища. Одні сходини членів, а може й Загальні Збори, пригадую собі, відбувалися в приміщенні п. Павлусевича.

За весь час існування нашої філії та головування в ній сл. п. В. Свища не було ніодного Нового Року без новорічної гостини в його домі. Ми задумали влаштувати репрезентативні вечерниці філії, але цього не dokonали. Натомість взяла делегація нашої філії участь в імпазантному святкуванні ювілею 10-ліття існування сусідньої своєї посестри, філії СУКіП-у в Станиславові, (не пам'ятаю в котрому саме році). У склад нашої делегації входили: голова В. Свищ, секретар М. Дем'янчук та, здається, скарбник І. Є. Павлусевич.

Члени нашої філії брали участь у всіх місцевих національних і релігійних святкуваннях, входили у проводи товариств та організацій і своїми датками на різні цілі піддержували всякі корисні місцеві почини.

Із зб. І. Ставничого

Крамниця В. Свища й Ф. Іванця
(Поштова листівка, видана в 1900-их рр. у Станиславові)

За час існування філії відбулося декілька Річних Загальних Зборів, одна-че незмінним головою остався В. Свищ, секретарем М. Дем'янчук, а скарбником І. Є. Павлусевич.

За першої большевицької окупації Надвірної наш голова, викинений з власного мешкання, жив із родиною в якійсь прибудівці чи дровитні, крамницю мусів зліквідувати. Під час німецької окупації провадив дрібну торгівлю та працював урядником харчового уряду. Перед другою большевицькою окупацією подався з дружиною та одним сином на еміграцію, але помер в Австрії, в Баден-Баден, залишаючи по собі світлу пам'ять у всіх тих, що його знали. Бл. п. Василь Свищ був без сумніву одноєю з наймаркантиших постатей найстаршої генерації українського купецтва наших часів, тих відважних піонерів, що, свідомі ваги торгівлі в житті кожної нації та спільноти, старалися верстати твердий шлґх економічної емансипації українців на ЗУЗемлях.

Другим цікавим типом найстаршої генерації купців у Надвірній була бл. п. Аполонія Курпель. Знав я її дуже добре ще з моїх дитячих літ. Вела вона малу споживчу крамницю на Станиславівській вулиці, на роздоріжжі, де сходяться вони з вул. Б. Хмельницького. Чоловік був урядовцем місцевого банку та командантом духової оркестри при місцевій пожежній сторожі. Виховала вона три дочки та двох синів. Дочки були одружені, одна з визначним в тому часі різьбарем бл. п. Білашевським, дві інші були дружинами місцевих українських м'ясарів Юліана Марцінковського та Гавриїла Луцева. Останній є батьком відомого на еміграції співака-бандуриста, Володимира Луцева. Один син Покійної був пасічником.

Про третього піонера українського купецтва Надвірної, Гриньковського важко мені щонебудь докладнішого сказати, бо він провадив споживчу крамницю в центрі міста до I світової війни та, мабуть, дуже короткий час під час самої війни.

Першим підприємством не-споживчої бранжі в Надвірній була книгарня І. Є. Павлусевича з паперовим відділом та кімнатою для снідань, що постала

на декілька літ перед Першою світовою війною. Милої та веселої вдачі, наш скарбник І. Є. Павлусевич був рівночасно одним із директорів місцевої каси Райфайзена (пізніше Стефчика). За німецької окупації працював також у харчовім уряді міста.

Поважнішим підприємством Надвірної було видавництво «Красимир», торговельна спілка, що почало свою діяльність від видавання святочних листівок та образів. Основниками цієї спілки були: Михайло Дем'янчук, Роман Ігор Луговий та Роман Мостович. Спілка випустила друком кілька серій святочних листівок, листівок з побутовою тематикою, стилізований портрет Василя Стефаника. Всі ці речі кисти артиста маляра Юліяна Крайківського та образ «Базар», кисти артиста маляра Леоніда Перфецького. Мабуть у 1936 році приступив до спілки ще mgr. Роман Вірстюк, а в 1937 р. п. Олекса Смеречук.

Добрим виконанням листівок здобув собі «Красимир» добре ім'я та мав добрий збут на свої листівки, тож не диво, що спілльники спробували видати більші образи. Портрет В. Стефаника розійшовся добре, але «Базар»-у залишилося було з вибухом II-ої світової війни понад 1500 штук, що їх треба було негайно знищити.

Останньою працею спілки було видання друком 4 взорів перкалевих (бавовняних) хусток з українськими вишивковими зображеннями. Український загал, зокрема жіноцтво прийняли цю нашу новість дуже прихильно, і збут на хустки був дуже добрий. Продувувала їх для «Красимира» велика фабрика в Лодзі за нашими зразками. Добрий збут цих хусток, що їх продавали тільки українські текстильні крамниці, насторожив чужинецьких промисловців, що впродовж року випустили були подібні хустки, одначе гіршої якості та багато поганіших взорів. Більшість продукції наших хусток вдалося спілці продати до вибуху II світової війни, решта залишилася на складі в О. Смеречука. Розрахунку та ліквідації спілки не було часу перевести.

Велика частина чотирьохколірових кліш до наших листівок стала власністю М. Дем'янчука та залишилася в «Унії» у Львові. Завдяки спритові І. Романа Лугового вдалося перенести багато кліш через зелену границю до Кракова, де — Українське Видавництво видало їх на спілку з пок. І. Р. Луговим ще раз друком.

Треба на цьому місті згадати про те, що спілка «Красимир» поставила була собі за ціль змагати до створення такого капіталу, щоб можна було в майбутньому заснувати в Надвірній малу фабрику паперу. Спілльники усвідомляли, що до здійснення такого великого плану потрібний великий капітал, та все таки плану свого аж до вибуху II світової війни не занекали. Ще треба додати, що назву спілки «Красимир» прийняли перші три спілники на пропозицію та пораду бл. п. проф. Мостовича, батька одного зі спілників, що мотивував цю назву тим, що ми маємо за завдання свого підприємства творити речі, що мають прикрашувати світ, цебто «красити мир» — отже найвідповідніша назва й буде цьому підприємству «Красимир» . . .

Спілка «Красимир» поділила була всю Східню Галичину на райони. В кожному районі працювали наші кольпортери, що робили замовлення. Кожен із спілників мав під своєю опікою якийсь район та мав дбати про справну і чесну працю діючих кольпортерів. Спілльники виїжджали також у свої райони на контролю.

На той час, в 1920-их і 1930-их рр., до 1939 р., були в Надвірній такі українські крамниці і торговельні підприємства: 14 споживчих крамниць, 3 кімнати для снідань, 1 книгарня з продажем приладдя до писання, 4 м'я-

сарні, 1 гуртовий продаж муки, 2 текстильно-галантерейні крамниці, 2 із шкірою й шевськими додатками, 1 з фарбами і фотоприладдям, 2 з залізними виробами, 1 з електричним приладдям, 1 цукорня, 1 торгівля худобою, 1 видавництво і продаж образів, карток і текстильних виробів, 1 молочарня й 1 виробництво і продаж ґонтів. Існували крамниці і підприємства різного роду в довколишніх селах: Битьків-село — 1, Битьків-копальня — 4, Зелена — 2, Молодьків — 1, Назавизів — 2, Пнів'є — 2, Гаврилівка — 1, Пасічна — 3, Стримба — 1, Перерісль — 1.

Якщо йде про ремесло, то в Надвірній були заступлені в 1919—1939 рр. такі професії: будівничі-теслі — 4, боднарі — 2, дротарі — 2, ковалі — 2, кушнірі — 9, кожем'яки — 2, огородники — 2, пасічники — 6, слюсарі — 5, столярі — 9, кравці (чоловічі) — 5, кравчині — 5, вишивальниці — 2, шевці — 9, фризієри — 3, різьбари в дереві — 2, електротехніки — 2, мельники — 3 (з того 1 в Назавизові й 1 у Фитькові), цукерник — 1, вирібня паперових торбинок — 1, молочарі — 1, м'ясарі — 9, коминарі — 1.

Порівнюючи до часу з-перед 1914 р. зменшилася кількість дротарів, яких було до Першої світової війни 10 і кушнірів — що їх було 7. Не стало в Надвірній таких ремесел, як виробництво воскових свічок (до 1914 р. — 1), будівництво печей і копання колодязів (1), ткачі, що їх було 11, цегельнярі (1), кошикарі (1), рибалки (3).

Михайло Дем'янчук

НАДВІРНЯНСЬКИЙ «МАЛИЙ КАТИНЬ»

22 червня 1941 року почалася німецько-большевицька війна, а вже в ночі з 1-го на 2-го липня большевики втекли з Надвірної, правдоподібно боячись оточення німцями, що тоді вже були далеко на сході. Українське громадянство почало негайно організувати своє самоврядування та з подивугідною швидкістю створило сітку тимчасових управ до обласної управи в Станіславові включно. При допомозі створеної з добровольців міліції заведено скоро порядок та безпеку.

При кінці липня сталася подія, що до глибини душі потрясла громадянством Надвірнянщини та сусідніх повітів. В суботу, 26 липня 1941 р., косарі, що косили траву в «лазах» (сіножаті із кущами й рідкими деревами) на південь від міста, під ліском «Буковинка», зачепили косою чобіт, що виставав із землі. Виявилось, що це була збірна могила, де було похоронених більше людей та тільки тоненькою верствою землі присипаних. Трава вже трохи покрила цю могилу, так, що вона не дуже впадала в око. Негайно заалармовано міліцію й повідомлено Повітову Управу. Та прийшов вечір, поліційна година. Отже треба було чекати до неділі. В неділю 27 липня виїхали на місце представники влади, міліція та почала діяти судово-лікарська комісія з фотографом. Збіглося багато народу зі щораз то дальших сторін; люди вспіли дуже скоро довідатися про цю подію. Кожний, кому большевики взяли сина, брата, чи батька, біг туди, чи не пізнає його між помордованими. При цій нагоді найдено недалеко від цієї могили ще кілька могил (кільканадцять метрів від краю лісу); всі вони були довгі на кілька метрів, а широкі на висоту чоловіка. Розкрито могили і знайдено в кожній з них по яких 20 трупів, понакидуваних без ладу, пла-

ваючих до половини ями в крові, в кілька верств. Одягнені в гуцульські кожушки, міські убрання, були також священники. З лиця не далось нікого зідентифікувати, бо лиця були розторощені якимсь твердим знаряддям; носи поламані, руки часто поламані та пов'язані колючим дротом поза плечи. В деякого повідрізувані пальці й інші частини тіла. Деякі мусіли бути закопані ще живучими, бо мали нігті вп'ялені в тіло, поприкусувані губи. Багато з поторощеними ребрами й ногами. З кишень одягів повитягано всі папери, але в нікого не було особистої довідки, тільки в майже кожного була посвідка-квитанція російською мовою про здачу в'язнем певної суми грошей в депозит тюрми НКВД Станіслав та номер в'язня. Тільки два трупи мали при собі інші посвідки з їхніми прізвищами, а це: Н. Павликевич та Микола Садовий з Городенки. В одного найдено нотатку з прізвищами українських інтелігентів та селян зі села й копальні Битьків. Багато документів не можна було вже відшифрувати, головно тих, що лежали в спідніх верствах і зовсім пройшли кров'ю. Дати квитанцій були з різного часу, деякі з червня 1941 року. Двох мали при собі присуди смерти військового трибуналу з поученням, що можуть робити апеляцію. Всім було аж надто ясно, «хто, кого й за що» мордував. Большевикам незручно було тягатися з в'язнями, коли вони самі ледве втекли перед німцями, отже просто позбулися тягару і навіть не мали часу глибше закопати свої жертви та краще присипати землею.

Нарід цілими «процесіями» ходив під «Буковинку», плакав, шукав своїх рідних, але надармо. Викопано 82 трупів, споряджено для кожного домовину та призначено масовий похорон на 3 серпня. На цвинтарі почали копати братську могилу, кожний хотів бодай кілька разів кинути туди грудку землі, віддати тим свою останню прислугу мученикам. Розліплено клепсидри, сповіщаючи про час похорону.

Але мадярський командант військової жандармерії заборонив всякі демонстрації, казав клепсидри поздирати, придержав навіть якийсь час

Фото із зб. М. Дем'янчука

Люди з Надвірної й довоклинних сіл проходять над розкопанними могилами помордованих літом 1941 р. большевиками українців в надвірнянському лісі «Буковинка», намагаючись розшукати між ними своїх рідних

Надвірнянські українці копають на місцевому кладовищі братську могилу для закатованих більшовиками українських в'язнів, що їх тіла ексгумовано із ям в лісі «Буковинка» біля Надвірної наприкінці липня 1941 року. Праворуч стоїть із лопатою бл. п. Богдан Білошевський

голову повітової управи д-ра Жука О., а возного, що розліплював їх, затримали день в арешті. Однак, не зважаючи на ніщо, наїзд наплив в неділю 3 серпня 1941 масово до Надвірної з далеких місцевостей пішки. Делятинський район прийшов організовано з вінками, процесіями, трембітами аж з-під верхів Карпат (понад 50 км). Клепсидри знову появились. Жандармерія була безсилна. Народу прийшло найменше 20 тисяч.

При копанні братської могили пригадав собі один хлопець, що він бачив на пасовиську над Бистрицею, від сторони села Молодькова, як більшовики копали там ями вечором, а йому казали скоро утікати з коровою з пасовиська, не оглядаючись, бо будуть стріляти. Пішов він туди з міліціантом і скоро віднайдено ще дві могили 20 x 2 метри, але що була спека, повітовий лікар не дозволив на ексгумацію тіл із тих двох могил. Їх викопано вже пізніше, по приході німців до Надвірної, що була до половини жовтня 1941 р. під малярською окупацією. Найдено там ще около 30 трупів. Їх похоронено побіч тих перших, що на їх могилі стояв уже великий дубовий хрест з написом: «82 жертви більшовицького терору».

У здійсненій більшовиками масакрі українців в Надвірній усе таке безсумнівне, доказане, стверджене і наявністю помордованих жертв і свідченням тисячів населення Надвірнянщини і сумежних повітів, що годі буди-кому заперечити цей український (один з багатьох) «Малий Катинь». Аджеж документи ствердили, що це в'язні тюрми НКВД в Станиславові. Мадяри не сходили зі шляхів до лісів, а німці прийшли аж у половині жовтня 1941, отже 2 й пів місяця після похоронів.

Н. О.

НАДВІРНА ПІД КІГТЯМИ ГЕСТАПО

Кількарічна окупація українських земель гітлерівською Німеччиною була потоপтанням усіх Божих і людських законів і міжнародного права. Зокрема жорстокими і злочинними були дії німецького гестапо, під безпосередньою владою якого знайшлися українці й інші національності в Україні. Почало свою варварську «роботу» гестапо вже з вересня 1941 року, поширюючи безоглядний терор у відношенні до всього, що не-німецьке. Знайшлася під кігтями кровожадного гестапо також і Надвірна з усією околицею.

Влітку 1943 року ексекуційні відділи гестапо скосили на громадській толоці за Надвірною, недалеко від залізничного двірця, кулеметним вогнем понад дві тисячі жидів, що їх зігнали з гетто під статуєю Божої Матері біля римокатолицького костьола і звідси автами вивезли до масового розстрілу на толоку.

В той же сам час почали паціфікувати українське населення нібито у відплату за збройні виступи УПА та зайшлих в ці околиці советських партизанів Ковпака. 11 листопада 1943 р., починаючи від години 4-ої ранку гестапівці разом із шудманами замкнули всі дороги, що вели з Надвірної і почали витягати з домів сплячих українців і зігнали їх під багнетами до будинку дівочої школи. Зігнаних понад 250 осіб в школі посортували, більшість на примусові роботи до Райху, 25 на розстріл. Призначених на розстріл, в тому числі двадцять й одного українця з Надвірної, вивезли до Станиславова, де їх розстріляли 17 листопада 1943 р. прилюдно в середмісті перед жидівською божницею.

Безпосередньою причиною для паціфікації було забиття невідомими спричинниками Гржегожа Анджеївича і його матері, в їхньому домі біля костьола. Анджеївича вважали за подвійного агента, він мав вислугуговуватися з одного боку німцям і з другого большевицьким партизанам. Вину за смерть приписало гестапо українському підпіллю, скидаючи відповідальність за смерть цих двоє осіб на все українське населення. Паціфікаційною акцією кермував шеф гестапо Брандт. Між арештованими був також автор цієї статті тодішній керівник суду в Надвірній.

Заарештованим, що їх сковано ланцюгами із позакладаними руками на карку, наказали гестапівці по одному виходити з будинку.

Вийшовши зі школи, побачив я перед сходами будинку тягарове авто і мені першому веліли ввійти до нього. Сів я в куточку радий, що в брезенті була дірка, крізь яку я міг глянути на світ. Було нас в авті здається 25. Позаду сиділи гестапівці з револьверами та автоматом і мовчки давали нам знаки, щоб не говорити і закрити очі. Мені вдалося таки виглянути і я дав знак товаришам недолі, що нас не везуть до жидівських гробів, а кудись далі — в напрямі Станиславова.

І справді в полудне ми опинилися у в'язниці в Станиславові при вул. Білінського. Нас увели у підвалля, поставили в коридорі лицем до стіни й казали тримати руки на карку. Хоча нас томила велика спрага, води нам не подали. Втомлені, голодні, мучені спрагою і в непевності та страху очікували ми страшного наглого военного суду. В єдиній молитві жевріла ще іскра надії на життя. Так простояли ми до п'ятої години. Тільки тоді почали нас по одному брати на допит.

Мене покликали ок. 7 год., отже по шістьох годинах стояння під стіною. у малій кімнаті сидів зизокий гестапівець із якимсь перекладачем. Після перших звичайних питань, по списанні генералій, він відразу поставив мені

питання: «Ви бандерівець?» — «Ні» — відповів я. «На основі закону судді не належать до жадної партії, вони безсторонні». — «А чи симпатизуєте з мельниківцями?». Я ще раз повторив, що суддям невільно бути зв'язаними, та, що на це вони складають присягу. «Прошу — додав я — повідомити Апеляційний Суд у Львові про мое ув'язнення.» Ігноруючи моє прохання, гестапівець заявив: «дас іст шон унзере захе» й велів відвести мене до келії ч. 22 у підвалі.

В келії застав я Ілька Кочержука, податкового урядовця Михайла Гринішака, купця-м'ясара Миколу («Коця») Полатайка, купця Мирослава Штуняка, поштового урядовця Василя Бобрецького, вїта зі Станиславівщини, Бойка з Микуличина, якогось молодого хлопця, ув'язненого за напад зі зброєю та ще інших, яких не пам'ятаю. Разом було нас 11 (одинадцять). Всіх інших із групи скованих ланцюгами приміщено в сусідніх келіях. На вечерю дали нам зупи і по шматочку хліба. Гуцул Бойко, що сидів уже кілька тижнів, познайомив нас із методами поведінки гестапівців. В час допиту б'ють, катують так довго, доки не виб'ють признання — говорив він нам. Як уже мають признання побитого, покаліченого, на здоров'ю знівеченого, залишають його в спокою аж до розстрілу. Бідний Бойко, якому загрожувала кара смерти за те, що помагав українським партизанам, гаряче молився, обіцяючи дві корови дати «на Боже», як залишиться при житті. Всяку поміч партизанам, усякі взаємини з ними карали гестапівці карою смерти.

Гуцул Бойко навчив нас також, яким ладом вистукувати, щоб порозумітися зі сусідніми келіями.

У матових вікнах нашої келії була невелика дірка, крізь яку можна було стежити за рухами на подвір'ї. Не раз вона нас тривожила, коли бачили крізь неї, як забирають людей на розстріл. Ключником був українець Пяста. Коли ми його про щось питалися, він говорив: «я все скажу, що буду знати, але не дуже мене притискайте, бо, дивіться, на стіні і моє прізвище за те, що я помагав в'язням, і я вже був у цій келії в'язнем».

В келії були: вузькі лавочки під трьома стінами, полицки на їдунки, хліб і коло порога «параша». На лавочках могло лежати тільки трьох, всі інші клялися на долівку. Вода була в коридорі. Добрий ключник часом дозволяв набрати води, але коли нікого не було в коридорі, щоб не порозуміватися.

Вже першої ночі почалися допити. Найперше покликано Ілька Кочержука та Миколу Полатайка. Повернулися вони близько 2-ої год. ночі. Кочержук, увесь трясучись, поклався коло мене. Ми прикрилися з головами плащем і Кочержук почав мені шептати: «Пане суддя, але там б'ють! Від розуму чоловік відходить». Він цілий трясся, зі сльозами в очах поволі, слово за словом, переривано надслухуючи шептав мені до вуха: «П...а...не суддя, але там б'ють...стра...шенно б'ють». А по хвилині тихо шептав: «люди не видержують болю і гинуть». «Вже замучили інж. Цибрівського...тяжко по...би...ли директора Союзу Івана Гречківського». Коця по кількох ударах бити перестали, бо сказав, що він фольксдойчер і дав сина Романа до Дивізії Галичина. Ілько Кочержук сказав також катові: «За що б'єте? Адже я вам дав двох синів до Дивізії Романа і Сня.» Тоді і його перестали бити. «Пане суддя — казав мені Кочержук — ця наша камера без ліжок, без печі — це камера-келія смерти, звідси ніхто живий не виходить». Після його слів спати відхотілося й говорити було небезпечно, бо в камері було ще чотирьох нам невідомих осібняків. Це могли бути шпигуни-провокатори. Їх всадили до нашої камери на одну ніч.

Зараз із ранку покликали на допит Штуняка Мирослава, Гринішака Михайла і Бобрецького Василя, а мене покликали на допит по 4-ій годині пополудні. Я вийшов з молитвою «Під Твою Милость» на устах, від Кочержука, що замучили, чув я вже, що інж. Дмитра Цибрівського, що тяжко побили директора Союзу Кооператив Івана Гречківського, людину дуже чесну і солідну та що жорстоко побили і лісничого Наливайка. Я йшов свідомий того, що це вже моя остання дорога.

Гестапівець повів мене і поставив у коридорі під стіну біля вікна. Це був другий поверх. Глянув я крізь вікно й полинув думками у церкву о. о. Редемптористів, де сповідався в час большевицької інвазії, Знову злинув я молитвою до Всевишнього, щоби дав мені силу гідно видержати тортури. Я був на це приготований і чекав атаки. Холоднокривно-напружено думав над пляном, в який спосіб відбити наступ ворога. В тій же хвилині десь поблизу почув я важкий стогін «о-о-ой». У сутінках пізнав я постаті Гринішака, Штуняка й Бобрецького. Їх били, як згодом я довідався, до непритомности, відливали водою і знову били. Тричі того дня так мучили їх.

Мене покликали до малої кімнати, зараз напроти того вікна, де я стояв. У кімнаті сиділи два гестапівці, один з них перекладач. По лівому боці бюрка стояв вішак, а на ньому висіли різні палиці, гумові, дротяні прутки, скіряні плетені нагайки. Тепер я зрозумів не тільки моє, але кожного, що тут найшовся безвихідне, безнадійне положення.

Коли я ввійшов до кімнати, один з гестапівців вийшов до сусідньої кімнати, може по якусь інформацію. За хвилину повернувся і гострим тоном запитав: «Хто вбив Андржейовіча і його маму вночі з 31 жовтня на 1 листопада 1943?» — «Не знаю» — відповів я. — Ви знаєте, хто застрілив їх. Ви брали участь у цьому злочині». Знову я відповів: «ні! Я не належу до ніякої партії, бо мені як судді невільно». «Но-но — заговорив гестапівець, бачите цей стос актів? Тут в одному з них написано, що ви приналежні до тієї справи та, що маєте навіть карабін».

Мене дивувало, що мене не б'ють. На волі довідався я, що адв. Кость Бачинський, якому завдяки його гімнастичній справності, знаменитому спортовому вишколенні й небуденній сміливості і притомності ума вдалося втекти з Надвірної, з комина, де він переховувався у час наскоку у батьків його дружини, до Станиславова й до Львова, повідомив судову владу про моє ув'язнення, а саме віцепрезидента Апеляційного Суду у Львові д-ра Богдана Дзеровича, референта німецьких справ у Відділі Юстиції. Шеф Відділу Юстиції Давде звернувся телефонічно до гестапо в Станиславові, щоб мене переслухали і, як нема ніякої провини, негайно звільнили. Також президент Окружного Суду в Станиславові д-р Василь Палідвор, ризикуючи своїм життям, відважно просив особисто шефа гестапо переслухати мене. Гестапо вже більше мене чинно не зневажало, а тільки морально тероризувало.

Думки про нещасних товаришів недолі Мирослава Штуняка, Михайла Гринішака та Василя Бобрецького, що стояли під стіною на коридорі, перебігали блискавично в моїй голові в час, коли комісар ще щось шукав в актах, а другий гестапівець вийшов до іншої кімнати, звідки я чув гарчання собаки. Правдоподібно там так когось тортурували, а я чекав на свою чергу. Я був певний, що мене чекають тортури. Але сталося чудо. Мене не били і я після двогодинного допиту повернувся до келії ч. 22. Гринішака, Штуняка і Бобрецького в келії ще не було. Не зауважив я їх і на коридорі, коли туди вийшов з кімнати допитів. Гестапівці поставили їх

В треті роковини смерти
 розстріляних ^{в таборах} ~~в таборах~~ ^{в таборах}
 міста Надвірної
ВІДПРАВИТЬСЯ ЗАУПОКІЙНЕ ПОМИНАЛЬНЕ
БОГОСЛУЖЕННЯ
В ГРЕКО-КАТ. ТАВОРОВІЙ ЦЕРКВІ АНЯКЖ.46.
НА КОТРЕ ПРОСИТЬСЯ О ЧИСЕЛНУ УЧАСТЬ.
 Початок в год. 10.11.1946. ПЕРДА ПОД.

1. Інженер Цибрівський Дмитро
  2. — Левицький Іван
  3. Др. лікар Кучерський Ярослав
  4. Дир. Союз Гречківський Іван
  5. Вает. підп. Штуняк Мирослав
  6. — Кравчук Йосиф
  7. Купець Гринішак Михайло
  8. Екзектор Дунець Володимир
  9. Ур. поштової Бобрецький Василь
  10. Лісничий Напивайко Василь
  11. Купець Костик Микола
  12. — Андрійович Михайло
  13. Комд. пол. Хроменко Володимир
  14. Швець Костик Стефан
  15. Купець Йосипенко Василь
  16. Книгар Йосипенко Юрій
  17. Ученьник Демянчук Стефан
  18. Ученьник Николайчук Ярослава
  19. Селянка Шкрям Емія
  20. Коваль Андрійович Михайло
- д. Упр. церковній Гринішак Микола

Клепсидра про заупокійне Богослуження, що було відправлене в таборі
 полонених вояків Дивізії в Ріміні, Італія, дня 17 листопада 1946 року в треті
 роковини смерти розстріляних гестапо двадцять й одного громадянина Надвірної.
 (Виконав клепсидру студ. Ярослав Гайманович, стрілець Робітничого куреня
 в Рімінському таборі)

на коридорі і чекали, щоб рани у них позатягалися, а потім ще раз «допитували».

Близько 9-ої год. вечора заскрипів ключ у замку. До келії всунулися Гринішак і Бобрецький, а Штуняка найтяжче побитого, змасакрованого кинули на долівку. Коли гестапівець замкнув двері, ключник Пяста поміг Штунякові, що весь був у крові приміститися на лавочці, з коридора приніс і положив йому під голову подушку і так сказав: «Не можу дивитися на ті кривди, на рани нещасних в'язнів, знівечених на тілі. Мушу звідси втікати, бо за багато знаю про звірства гестапо і вони мене не випустять звідси живим. Вже півтора року я є свідком людського горя і нещастя». Ключник Пяста, виходячи з келії, з великим жалем і обуренням додав: «За такі кривди шляк би їх трафив!». Настала гробова тишина. По хвилині Штуняк тихим голосом просив Ілька Кочержука, щоб передав його дружині та його одно- чи двомісячній дитині останній його поцілунок. Страшний біль мучив його, бо і його груди були поторощені чобітьми гестапівців. Штуняк бачив, що приходить кінець його життя. Гринішака Михайла били гумовими палицями, а на Бобрецького пустили пса, що кусав його по ногах, а він серед цих тортур кричав несвоїм голосом: «На милість Бога!.. Не мучте! Я невинен».

Опівночі почули ми на подвір'ї крики, гамір, уїдливі брехіт пса. Це гестапівці верталися з терену й привезли нові, свіжі жертви.

Зранку наступного дня прийшов до келії гестапівець зі шрамом (прізвище мені незнане) на контролю, щоб переконатися, хто залишився ще живий по вчорашніх тортурах. Звичайно, коли в дверях заскреготав ключ, зривалися в'язні на ноги і ставали в один ряд, а командант келії складав рапорт. Так і в дні 12 або 13 листопада 1943 р. у нашій келії командант К(оцьо) П(олатайко) зголосив при раннім рапорті гестапівцеві по-німецьки: «Одинадцять!». Гестапівець у відповідь грізно і гнівно викрикнув: «Ахт» (вісім). Такий діалог повторився двічі. Гестапівець, мабуть, був певний того, що Штуняка, Гринішака та Бобрецького застане мертвими в келії ч. 22. Видно жалував, що їх не викинув, бо вони напевно розповіли в'язням про свої муки і спосіб тортур. Був тим заскочений. Кинув зором по келії і зубами заскреготав, побачивши, що один в'язень — М. Штуняк — має ще й подушку під головою. Коли гестапівець почув, що подушку подав в'язневі Штунякові ключник Пяста, принісши її з коридору, хмарний і сердитий вийшов з келії, затріскуючи за собою двері. Ключник Пяста до нас уже більше не прийшов. Його ув'язнили і розстріляли за те, що він подав поміч в'язневі Штунякові у час тяжкої смертельної недуги. Так твердили в'язні. Всіх в'язнів поймав великий жаль і сум за добросердечним ключником. Вже не було такої доброї людини серед ключників, щоб нам явно співчувала і подавала деякі відомості. Тільки дірка у вікні матової шибки давала в'язням промінчик денного світла і скупу надію на життя. В'язні могли дещо бачити, що діялося на подвір'ю в'язниці, але тільки через цю прозору частинку у вікні. До келії не заглядало проміння сонця ніколи!

На другий день ранком було ще темно, як до нашої келії смерти знову як дикий звір увірвався гестапівець зі шрамом. В'язні скоро стали в ряд. У час контролі ця звірюка звільна пронизувала своїм поглядом кожного в'язня. Коли став напроти мене і вп'ялив у мене свій зір, я з усіх сил старався стояти спокійно й витримати лютий погляд його очей. І мені вдалося задержати спокій. Після такої «контролі» вибрав з-поміж одинадцятьох нас — вісьмох, а саме: Гринішака, Штуняка, Бобрецького, Бойка ще двох

селян і ще двох мені з прізвища неznаних, залишаючи в келії тільки нас трьох: Ілька Кочержука, Миколу («Коця») Полатайка і мене.

Цю вісімку вивели на коридор. Ми стояли в келії поруч себе тихо й непорушно, неначе оце винесли з кімнати мерців. З того нашого отупіння вивів нас рух людей на подвір'ю. Ми почули команду «нідер! авф!», «нідер! авф!», що повторялася багато разів. Треба було ще перед смертю змучити людей так, щоб ніодин не пробував не то кинутися на ворога-ката, але навіть не зважився тікати. По хвилині появилось на подвір'ю вантажне авто. Гестапівці бігали з револьверами, собаки поруч них, неспокоїно чекаючи на наказ, щоб кинутися на людей. Крізь дірочку в шибі вікна бачив «Коцьо», як в'язнів усталили вісімками й казали всім тримати руки на шиї. Коцьо, найспритніший поміж нами й тепер найвідважніший, бо йому сказали, що як «фольксдойчер» буде вільний, стоячи на лавці й дивлячись крізь дірочку, говорив нам: «Тепер всадили до тягарового авта Гречківського, Штуняка, Бобрецького, молодшого Гринішака та ще й інших. Повне авто. Але не видно було між ними Михайла Гринішака — скарбового урядовця».

Серед криків, стрілів, собачої гавкітні навантажене авто виїхало в невідоме. Коцьо зіскочив з лавки, бо котрийсь із гестапівців наближався до вікна. Був би вистрілив, побачивши його. Під загрозою кари смерти не вільно було в'язням дивитися у вікно.

Пізніше дізналися ми, що авта з двома-трьома сотками людей виїхали до Німеччини. Це були люди призначені на невірільничі роботи.

В окремому авті повезли гестапівці яких 25 в'язнів за місто на розстріл. Вже будучи на волі, довідався я, що на наказ гестапо авто завернуло назад і заїхало до театру ім. І. Франка, де гестапівці робили показовий суд над в'язнями. Ті самі гестапівці, що на допитах мучили, тортурували в'язнів, тут на імпровізованім «суді» обвинувачували, свідчили і проголошували вирок — кару смерти проти тих же в'язнів! А ще перед розстрілом виставили їх на видовище під божницею, прив'язавши їх руки дротами до стовпів... З урядів зганяли працівників, щоб були свідками екзекуції. Жадні сенсації поляки та фольксдойчери, що не могли дістатися близько місця розстрілу, вилазили з цікавості на дахи домів, щоб приглядатися ходові екзекуції.

Того самого дня це чорне авто перед вечором вернулося на подвір'я в'язниці і задержалося перед вікнами, з яких було видно того ж дня рано, кого вантажили на це авто. Вискочивши на лавку, Коцьо П. шептав: «На авті повно речей: кожушок Гречківського, темна куртка-плащ Штуняка і о Боже!.. двох іще недостріляних, може ранених?! Безконечно переляканий зіскочив з лавки і шепотом додав: «Вони ще... молоді, але посивілі... білі... білі!».

Так закінчили ми той день 17 листопада 1943 р., пам'ятний кривавим розгулом гестапо.

*

Були розстріляні того дня, згідно із потім устійненим списком, такі українці з Надвірної: інж. Дмитро Цибрівський, інж. Іван Левицький, д-р Ярослав Кучерський, директор Повітового Союзу Кооператив Іван Гречківський, власник підприємства Мирослав Штуняк, власник підприємства Йосиф Кравчук, купець Михайло Гринішак, екзекутор Володимир Дунець, поштовий урядовець Василь Бобрецький, лісничий Василь Нали-

вайко, купець Микола Костик, купець Михайло Андрійович, командант поліції Володимир Хроменко, швець Стефан Костик, купець Василь Йосипенко, книгар Юрій Йосипенко, ученик Стефан Дем'янчук, учениця Ярослава Николойчук, селянка Емілія Шкрум, коваль Михайло Андрійович, скарбовий урядовець Микола Гринішак. Усіх — двадцять й один.

*

І далі поволіклися нам понурі дні у зловісній непевності, тривозі. Гестапівці в день або спали, або їздили в терен на лови людей. Під вечір стягалися до міста, обминаючи дороги, що проходили лісом. Увечері починали рух. Брали на допит новопривезених і мучили звичайно через три різні допити в різних днях.

Так пересиділи ми до 27 листопада 1943. У тому дні покликано в'язнів ще раз на переслухання, після чого відсилали їх або на роботи в Німеччину, або до келії. Прийшла й на мене черга. Один гестапівець, молодий, вп'ялив у мене погляд бистрих очей і довго мене пронизував. Я стояв певно і спокійно. Він не питав мене нічого. Після такої хвилинної обсервації його, досі тверде як мармур обличчя оживилося. Глянув він на протокол, видав мені мій годинник і ще якісь дрібнички і велів підписати документ, що не скажу нікому, що я тут бачив і чув. Коли ж зраджу таємницю, чекає мене смерть. «Зараз — казав — їде поїзд у Надвірну і ви можете їхати», вручаючи мені при цьому посвідку про звільнення мене з в'язниці. Коли я повернувся до келії, там уже були І. Кочержук і М. Полатайко («Коцьо»). Разом з ними я пішов на двірцець.

Коли ми увійшли до вагону, тихо стало у ньому: — «Вони з того світу повернулися!» — шептали люди.

*

Свідки жорстокого розстрілу так оповідали про останні хвилини розстрілованих: «Коли гестапівці прив'язали усіх двадцять і п'ять в'язнів до стовпів, безпосередньо перед командою стріляти, один із в'язнів з цілої сили подав таку українську команду: «Кати! Геть з України!» і заїнтонував «Ще не вмерла Україна . . .» Після цього голос його увірвався.

Степан Небеш

ДЕЛЯТИН

Делятин, розташоване над річкою Прутом у підніжж'ї Карпат містечко при головній дорозі з Ворохти на Станиславів, яких 12 км від Надвірної. До Другої світової війни був осередком судового повіту й нараховував к. 9 000 мешканців. Тепер, під советською окупацією, перезваний на Ділятин, є «селищем міського типу», нараховує 8 044 мешканці (1971 р.) і визначається своїми солеварнями та лікувальними джерелами.

З огляду на його положення — при вході до Гуцульщини, Делятин називали «брамою Гуцульщини». Автохтонне українське населення було за своїм побутом гуцульське.

Перед Другою світовою війною Делятин мав свої частини-присілки, чи радше примістя, бо Делятин — місто, а саме: центр міста, при головній дорозі — крамниці, майже всі в жидівських руках, тільки дві м'ясарні в польських, один ресторан — українець власник, другий ресторан — жид, українська кооперація, український банк, повітовий суд, аптека — власник поляк. В місті було багато шинків, очевидно в жидівських руках.

Коли взяти до уваги, що делятинці — як і всі гуцули — не мали управного поля, тільки дещо сіножатей, а багато з них і того не мали, і грядки коло хати, то мусіли купувати не тільки одяги, хатне і господарче приладдя, але також харчі — то зиски крамниць були дуже високі. Зокрема щодо харчів, Делятин, як і вся Гуцульщина, були залежні від крамниць, тобто від доставки харчів. І тому в часі війни, після приходу німців, і після повені, коли то доставка харчів була спаралізована, в Гуцульщині настав голод. В самому Делятині померло тоді (1941 р.) 30 родин з голоду.

Від заходу, тобто від віддаленої за 6 км Дори, були такі присілки чи примістя: Гориш Другий, Гориш Перший і центр міста. На південь від центру міста до ріки Прут — Луки. На північний захід — Посіч. На півночі — Погребнич, Любіжня Перша і Любіжня Друга. На північному сході, при

Загальний вид міста Делятина
(Поштова картка з 1932 р.)

Із зб. І. Ставничого

дорозі до Надвірної — Шевелівка. На схід — при дорозі на Ланчин—Коломию — Площа.

Господарств в загальному тодішньому розумінні делятинці майже не мали. Тільки малий відсоток мешканців мав клаптик сіножаті, ще менше (а то й нічого) управного поля, коня, корову. Мало було таких, що мали кілька штук худоби. Думаю, що не менше 50% делятинців не мали і корови коло хати і взагалі нічого, хатчина і то все.

Жили зі заробітків по лісах і тартаках, Заробляли добре. Звичайний робітник заробляв у лісі коло 5.00, а вправний рубач міг заробити і 10.00 зл. денно.

Фірмани, що довозили зрубане дерево до тартаків чи на станцію до транспорту, могли заробити і декотрі заробляли і 50.00 зл. денно. Очевидно ті, що були фахові в тім ділі. Були фірмани, що мали хату і коло хати стайню, а в стайні добру пару коней, а як був дорослий син, то і дві пари коней, добре удержаних — і добре заробляли.

Ліси були державні, в Делятині Надлісництво.

Тартаки — два: один менший коло коломийського перестанку, другий на Горищу 2-ім, дуже великий, розміщений на площі закупленій в нашого гуцула. Тартак платив йому щорічно якусь винагороду, з чого гуцул добре й вигідно жив. Здається, що звали його Гуцуляк.

В центрі міста був ратуш і міська управа.

Деяка частина делятинців були зайняті при залізниці: транспорті особовим і товаровим, направи залізничних торів, а найбільше при залізничних вартатах, які були досить великі. З Делятина розходились дві залізничні дороги: Делятин—Станиславів і Делятин—Коломия. В Делятині мінялись залізнична служба і машини. Головна станція збудована після I-ої світової війни велика, модерна і два перестанки; на лінії Делятин—Станиславів—«Любіжня» і на лінії Делятин—Коломия — «Делятин перестанок». Залізничні працівники були добре платні і могли добре жити.

Останньо перед 2-ою світовою війною був сильний натиск на українців, щоб змінляли обряд греко-католицький на римо-католицький, а тим самим декларували себе поляками. Хто цього не хотів зробити, того звільняли з праці, або перекидали на тяжчу і менше платну працю. Були такі, що пішли на це домагання. Але були також такі, що втратили працю, або переходили на тяжчу і менше платну працю, але обряду не змінiali.

До Першої світової війни була в Делятині саліна, тобто фабрика добування і перерібка соли, якої власником був австрійський цісар Франц Йосиф I. (Не патроном — але таки власником). Саліну знищену під час війни, поляки не відбудували. Але працівники саліни діставали досить можливу пенсію.

В Делятині дуже багаті поклади соли. Самий Делятин розположений якраз на покладах соли, особливо центр міста. Копані криниці давали звичайно солену воду. Така солена криниця була також на приходстві. Тільки на підвищених місцях була нормальна, можлива до пиття вода. Тому в Делятині було багато солянкових джерел, які однак були під контролею державною. Вода мала не тільки багато соли, але також сірку і йод. Було тому в Делятині купелеве солянкове заведення, інгаляції горла і т. п. куди з'їжджалися лікувальники не тільки з цілої Польщі, але також зі заграниці.

Зі солянкових джерел користало населення не тільки Делятина, але також цілої околиці. Під адміністрацією міської управи Делятина та доглядом міських урядників і поліції роздавали солянку для худоби. Порядок був

такий, що місто Делятин як і кожне село мали визначені дні, в яких з'їжджалися до джерела з бочками на возах, а в зимі на санях і за малою оплатою набирали солянку для худоби, а також для домашнього вжитку.

Джерела були забудовані, замкнені на замок. Солянка поза забудованням вже не мала тої сили, що при самім джерелі. Були такі, особливо бідняки, що вміли дібратися, очевидно нелегально до забудованих джерел, набирали солянку і виварювали сіль і продавали таки в місті, а найчастіше вивозили на Поділля і там міняли за збіжжя. А також подоляки привозили збіжжя фірами до знаних їм варячів соли і міняли те збіжжя за сіль.

Сіль виварювали в широких прямокутних бляшанках з низькими берегами. Варили звичайно в лісі, бо мусіли із цим ховатися, а при тім в лісі мали чим палити. Поліція це переслідувала, винних подавала до суду, суд засуджував на кілька днів арешту, а винний, відсидівши арешт та вернувши додому, знову брався до свого діла — варення соли.

Для багатьох бідняків це варення соли було великою поміччю.

Особливою благодаттю, рятунком для багатьох, була солянка під час останньої війни, коли довів харчів був припинений. Правда, варіння соли в часі війни ніхто не переслідував, ані большевики, ані німці, не мали на це часу. І тому, коли прийшла харчова скрута, особливо після приходу німців (1941 р.), а зараз за ними прийшла тяжка повинь, нарід масово кинувся до варіння соли та просто хмарами посунув поїздами, фірами, а то й пішком, одні з вузликками соли, інші з порожніми руками, щоб працюючи де в подільського господаря придбати дещо збіжжя для голодної родини. Але мало було таких, що їм вдавалося прокрастися з вузликом збіжжя додому. Спеціально німецька поліція дуже тяжко переслідувала такий довіз. Всюди по поїздах і дорогах, спеціально до того настановлена поліція провірювала подорожніх і кого тільки приловила хочби з вузликом збіжжя, після тяжкого побиття, збіжжя відбирала, зісипала на купу, або таки по дорозі чи в полі, а нещасні жертви ледве живі, відпускала з нічим. Багато з цих жертв пострадали життям, а голодні діти з нещасною мамою не дочекалися не тільки сподіваного куска хліба, але й самого батька. Були випадки, що батько, який лишив дома голодні діти з дружиною, а йому відібрали придбане ще й тяжко побили, кидався під поїзд, бо не мав з чим вернутися до голодних дітей. То була страшна трагедія Гуцульщини.

Провід українців, який ще був залишився в Делятині, не міг нічим помогти, бо нічим не розпоряджав, не тільки матеріально, але і формально. Добився тільки через український Допомоговий Комітет у Станиславові, того, що німецька адміністрація прислала до Делятина вагон картоплі, трохи круп і муки. Одержавши це, відкрито кухню для потребуючих,

Будинок у Делятині, що в ньому жив письменник Марко Черемшина

в якій вони діставали два рази денно теплий харч. В такий спосіб переможено тимчасово голодову кризу. Після цього люди мусли давати собі раду самі. Довіз збіжжя був далі — аж до відступу німців — жорстоко переслідуваний.

Крім селян і робітників у Делятині були також ремісники українці, шевці, кравці, ковалі, слюсарі, столярі, будівничі, які промишляли працею своїх рук і в місті і в околиці.

Були в Делятині: українська греко-католицька церква з двома священиками — парохом і катехитом, польський костюл і жидівська синагога. Крім парохіяльної церкви в місті була каплиця для відправ Богослужб у примісті Любіжня Друга св. Юрія. Українська гр.-кат. парохія нараховувала 5 000 вірних й належала до однієї з найбільших у Станиславівській епархії. З актів досить добре збереженого парохіяльного архіву виходило, що вона була дуже давньою, заснованою ще в середньовіччю, коли Делятин був єдиною парохією у провалі Делятин—Ворохта. Була в архіві метрика з 17-ого сторіччя. Був також Парастасник писаний ручно церковнослов'янською мовою, з мистецькими ініціалами, із записом, хто й коли його писав. З приходом большевиків усі ці книги були забрані. До Першої світової війни, довголітнім парохом був о. Николай Дрогомирецький. З початком війни арештований, вивезений до табору в Гмюнді і там помер. Після нього в часі війни і в перших роках по війні — о. Іскович — адміністратор, о. Льонгин Порубальський — парох, о. С. Семчук — адміністратор, о. С. Сохацький — адміністратор, о. З. Золотий — від 1933—36 адміністратор, 1936—1944 парох. В 1944 р. евакуйований. Українська парохія мала свій цвинтар, на якому ховали християн усіх віровизнань, бо іншого цвинтаря не було.

Із шкіл в Делятині були: в центрі міста — 7-класова виділова, в примісті Шевелівка 4-класова і на примісті Гориш 2—4-класова, очевидно державні і з польською викладовою мовою, хоч більшість дітей були українці. Рідної Школи в Делятині — не було. В школах навчали релігії катехити: український, польський, жидівський і були оплачувані державою.

Існували в Делятині такі українські товариства й установи: Читальня «Просвіти», філія «Просвіти», Український Банк, Кооператива, Т-во Луг, спортові клуби, аматорські гуртки, хори — церковний і читальні «Просвіти». Церковний хор добре розвивався під проводом мгра С. Гарасимовича (тепер у Монреалі). Культурно-освітнє товариство «Скала» мало власний поверховий будинок із театральною залемою, в якій відбувалися не тільки більші місцеві імпрези, але також концерти й вистави прибулих до Делятина театрів. Товариство «Сільський Господар» розгортало добре свою діяльність, маючи оплачуваного ним же інженера-агронома.

Характеристичною для Делятина господарською установою була т. зв. Спілка. Коротка її історія: така: В часах панщини делятинці випасали худобу в державних лісах (інших там не було) та збирали ріцця на опал, і з часом набули право випасу худоби і збирання ріцця.

Зі знесенням панщини, держава — Австрія, щоб позбутися цього сервітуту виділила з державних лісів двісті гектарів доброго смерекового лісу і передала на власність мешканцям Делятина, а вони зреклися сервітуту в лісах. Ця трасакція була переведена в суді і делятинці дістали судовий декрет, в якому були поіменно виписані мешканці Делятина, між ними і приходство, як власники цього 200-гектарового лісу. Співвласники назвали це Спілкою. Господарила Спілкою Управа, вибрана з-поміж співвласників щороку, а часом рідше.

Хоч власниками цього лісу були члени Спілки, то господарка лишилася під контролею держави, зглядно державного лісництва. То значить, що Управа Спілки не могла господарити лісом, якби сама хотіла, але господарка мусіла бути плянована.

Найперше, ліс був поділений на секції, кожна секція мала своє число. Секції розмежовані чистою, незалісною стежкою, в кілька метрів ширини. Кожного року Управа Спілки мусіла передати державному інспекторові плян виготовлений інженером-лісником. Державний інспектор був за Австрії при повітовім виділі, за Польщі при воевідстві і контролював не тільки державні, але також приватні ліси.

Плян міг бути предложений тільки на один господарський рік, що починався в березні. В пляні мала бути подана мапа лісу, розмежування секцій та їх числа і плян вирубу в даному господарчому році, з поданням числа секції, що мала бути вирубана. Не вільно було рубати дерево нижче 20 років. Був визначений стало контингент вирубу і його не вільно було навіть в пляні переступати. Інакше пляну не затверджувано. Коли ж управа вирубала щось поза плян, хочби в малій кількості, навіть кілька дерев, тоді інспектор накладав грошову кару, а коли переступ був більший, то здержував затвердження пляну на рік, а то й більше.

Спілка мусіла удержувати шкільку молодих деревець і кожду вирубану секцію мусіла зараз на наступний рік засадити молодими деревцями і то під загрозою кари. Інспектор контролював ліс кожного року щонайменше раз, а часом і більше разів. Завдяки цьому ліс був дуже добре удержаний, мав гарне дерево.

Вирубане дерево управа продавала найперше членам Спілки за малою доплатою, біднішим давала безплатно, також наділювала деревом (будівельним, бо тільки таке Спілка мала) українські установи, якщо потреба.

Фото із зб. М. Дем'янчука
Будинок залізничної станції в Делятині

Дівчата виводять гагілок біля церкви в Переріслі 1942 року Із зб. Л. Гладкої

монографії Яр. Пастернака «Археологія України» (Торонто, 1961, стор. 526—527).

Вперше згадується Перерісль у документах з 1485 р.

З цього села вийшов, народжений 1887 р. і померлий 1972 р. у ЗСА видатний американсько-український громадський діяч і публіцист, Омелян Рев'юк, один з провідників заснованої 1915 р. Федерації Українців у Злучених Державах, з 1927 р. голова Об'єднання Українських Організацій в Америці і головний редактор «Свободи» в 1926—1933 рр., автор праць про Україну й українську еміграцію у ЗСА. Жила в Переріслі також Лідія з Мойсеовичів Гладка, громадська діячка, в краю і в ЗСА, секретар Центрального Комітету Станіславівщини.

Довголітнім парохом Переріслі був бл. п. о. Михайло Сояковський. Душпастирював також і під час советської окупації до кінця свого життя.

Був о. М. Сояковський членом багатьох українських товариств у Переріслі і в Надвірній і зразковим господарем, який сам орав і сіяв і заохочував селян прикладом і словом до зразкового ведення господарства. Одружений з дочкою Мойсеовича, мав двох синів — старшого Ярему, який був студентом таємного Українського Університету і, закінчивши медицину, був лікарем-спеціалістом від серцевих недуг. Молодший закінчивши філософію, був гімназійним професором. В 1941 році zorganizував міську й повітову поліцію у Станіславові.

Р. М.

САДЖАВКА

Велике село у підніжжю Карпат — Саджавка розташована на рівнині над рікою Прутом, що пливе південною стороною села, й віддалена від Надвірної на 21 км. Тепер село є центром сільської ради. В 1971 р. нараховувало 3 025 осіб населення.

Вперше згадана Саджавка в одному з документів, датованому 1492-им роком.

Майже посередині перетинає село гостинець, державна бита дорога, що її колись звали цісаркою та яка провадить від сходу на захід майже в половині дороги з Коломиї до Делятина: на захід є місцевості — Ланчин, з поштовим урядом і саліною, Добротів, Делятин, Дора, Яремче, Ямна, Микуличин, Ворохта, Вороненка і Ясіня. Через ці місцевості переходить на північ від села залізнична лінія: вона перетинає простору (на 1 000 моргів) «толоку», кол. сільське пасовище.

Найкращий вид на село з гори Діл, що високою залісною стіною стоїть неначе на сторожі села; в половині гори урвище Стінка, де можна вигідно сісти над пропастью й оглядати всю панораму села; внизу серед піль в'ється срібною лентою ріка Прут, а дещо далі Берів беріг, а при гостинці і бічних вуличках розкинені хати, переважно криті соломною, а вікна і двері усіх хат звернені до півдня, до сонця. — Деякі місця чи площі мали свої назви як: «Толічка» к. школи, місце забав шкільної дітвори в часі перерв, трохи далі на північ «Середні», нічя чи громадська власність, пасовище поросле зрідка кущами вільшини, густо вкрите ранньою весною квітами скороспілки, що її називали «клекоцей» (білі дзвіночки); ще далі «Забереж» невисокий горб і «Толока». На північ від залізничного тору в'ється потічок Товмачик, з глинистими берегами, а в печерах під берегами було колись багато раків, доки не вигинули одного року на якусь заразу. Далі «Брищі», поля, де й було шкільне поле і інші поля, приватні, потім «Котільниця» — пустир, порослий густо джерепом. За Котільницею вже були ліси, густі місцями і листяні, подекуди групами росла смерека. Назви частин лісів були: Ліски, Горбки, Ділки й ін. В одному місці була назва лісу Згар, де мав свій фільварок дідич-поляк Ключинський — «Ключин». До лісу на північ з села провадили дві дороги, долишня і горішня Копана. При горішній Копані ріс гарний смерековий ліс, Березина. Там була й лісничівка і жив лісничий Дзядула (пострах дітей).

Далі на північ серед лісів були села: Кубаївка, українсько-польське село та два чисто польські села-колонії — Ломаджин і Сьвенти Юзеф. Говорили, що через ті села не було безпечно переходити чужому навіть серед білого дня; через Саджавку можна було проходити кожному чужому навіть опівночі, не було випадку, щоб хтось когось зачепив.

На південь за горою серед лісів розкинулося гарне село Молодятин, а на півд. схід Княздівр, та це вже інший повіт. Нашим повітовим містом була Надвірна над Надвірнянською Бистрицею; дорога туди йшла через Ланчин, велике і свідоме село Красну, а далі лісами в тому й через ліс Острє, де часто нападали бандити.

Село Саджавка було не дуже бідне, але й не багате; найбільший багач мав 12 моргів поля, а були такі господарі, що мали тільки чвертку морга і ці мусіли якомсь промишляти; вони займалися майстеркою, будували, інші шили постолы чи виробляли різні матеріяли на одяг; наймалися в інших при різних роботах в полі. Літом їхали «на зажен», «в поле», в околиці над Дністром до великих землевласників. Їдучи туди й назад возами —

співали; а з поворотом, хоч були втомлені працею і осмалені сонцем, теж співали, веселі, бо заробили по кілька мішків зерна (за якийсь там сніп) і будуть мати досить хліба на Різдво, а гарну паску на Великдень. У інших вже не ставало хліба коло Різдва і вони живилися картоплею і кукурудзяною. Але не голодував ніхто. Сіяли жито, ячмінь, овес, а пшениці мало, бо тільки в деяких місцях земля надавалася на пшеницю, особливо над рікою. Управляли найбільше картоплю і кукурудзу, а в меншій мірі горох, квасолю, біб, буряки, капусту, гарбузи й ін. Сіяли багато конопель, менше льону — бо все було саморобне для одягу: були свої ткачі і не тільки полотна, а й сукно виробляли на сіряки (петеки), самі робили взуття (постоли), капелюхи з соломи (зубкованим способом). Купували мало, хіба сірники і нафту. Сіль чи сировицю мали свою, діставали приділ на Шевелівці к. Делятина або й набирали крадькома в «ставках» зпід Молодятина. В лісі було багато лісових ягід, суниць, малин, ожин, лісових горіхів та горбів.

В селі любили і садили багато квітів по городах, особливо там, де були дівчата: вони й закосичувалися (квіти називали косицями) в неділі і свята. По городах плекали — васильки, черевички, півонії, настурції, чорнобривки, «попадьки», пахучі резеди, романи і багато інших, особливо пахучу м'яту дуже любили. — Ранньою весною в деяких місцях під кущами ріс «клекоцей» (скороспілка весняна), на млаковиннях, коли зійшла вода — синіли «бриндушки» (скорозріст підсніжник); це були перші весняні квіти. По полях були своєрідні квіти — сині дзвіночки, дикі гвоздики, багато жовтих, червоних і білих різних квітів.

В лісі — велика сила різного квіття всіх кольорів, а особливо синьо-жовті братчики, що їх діти приносили цілими оберемками до школи на закінчення шкільного року.

По зарінках і на берегах — пахучий чебрець-материнка, полин з дуже сильним запахом і інші. В лугах — дикі фіялки-трикольорові та багато інших.

Не було великого добробуту, але й не було великої бід. Була фінансова скрута, брак гроша для плачення податків і різних оплат. Тому й багато бідніших господарів сиділи в кишнях лихварів та не раз позбувалися своїх маєтків та йшли в світ-за-очі на зарібки або й з торбами. Щоб цьому якось зарадити, треба було творити якісь підприємства, фінансові установи і кооперативи. Ще далеко перед Першою світовою війною була зорганізована молочарня, що належала до Молочарського Союзу в Стрию. Молочарня постала старанням управителя школи Івана Зубаля і містилася таки в шкільному будинку. Всю роботу при центрифусі, виробі масла від початку до кінця, експедиції і контролі молока — провадив молодий чоловік — Дмитро Тороус, своєрідний феномен з незвичайними здібностями в багатьох напрямках, який зробив пізніше після війни головокружну кар'єру в Чехо-Словаччині; звідти виїхав у 1924 році на Україну, де по ньому пропав усякий слід. Був він якийсь час головним монтером у підприємствах багатія Крамаржа на всю ЧСР.

Другою установою для добра громади була Каса Райфайзена, теж організована І. Зубалем, з приміщенням вогнетривалої каси в залі школи: касиром чи секретарем Каси був один з діяльних і свідомих громадян, дяк Іван Данилюк. Ці дві установи причинилися до піднесення добробуту в селі і допомогли неодного витягти з довгів і стати на ноги. Пізніше постали ще кооперативи.

Церква була чинником вдержання релігійного життя та моралі в селі. Парохом був о. Ізидор Бобикевич, високоосвічена людина, дуже музикальний, концертував на віолончелі та мав гарний голос — тенор. Треба додати, що обидві родини і священника й управителя школи були музикальні та спільно влаштовували домашні концерти високої кляси: віолончеля, скрипка, фортеп'яні і флет— були добре опанованими інструментами. Старший син священника Микола (Нусьо) був добрим композитором-самоуком; (в Коломиї в церкві співали цілу, скомпоновану ним, Службу Божу). Компонував він інші твори, як пісні та оперу «Страсний Четвер», після повісти свого діда Миколи Устияновича, лібретто матері Марії з Устияновичів. На стінах того дому висіли портрети і багато образів мистця-маляра Корнила Устияновича (м. ін. природної величини на цілу стіну образ «Адам і Єва» в раю, «Польська гусарія у від'їзді із спаленого козацького села» й ін.) В родині І. Зубалю був власний домашній хор на 4 голоси, що співав у місцевій церкві на Службі Божій. Обидві родини поєднувала увесь час сердечна приязнь, вони співпрацювали в найбільшій гармонії.

Згадані вище образи Корнила Устияновича не збереглися, під час Першої світової війни, їх вивезли москалі в глиб Росії(можливо в Москву або Петербург).

Церква була нова, збудована будівничими гуцулами в першій декаді цього 100-ліття. Слабо пам'ятаю, як розбирали стару церкву: цілі стирти непридатного матеріялу і стоси старих почорнілих образів; зн. церква була дуже стара і мала певно свою історію. В новій церкві були «хори», на яких ми співали, а дяками були два брати Данилюки, добрі голоси-тенори. Тільки дзвіниця залишилася стара і під нею сиділи старші газди, а вїт майже кожної неділі «кричав»-проголошував різні розпорядження. Положення церкви дуже гарне над берегом в оточенні лип. Побіч сад і город з безліччю квітів, серед них просторе приходство.

Школа була теж дерев'яна і новозбудована, 4-клясова, при самій шосе. На подвір'ї чотири височенні липи, а посередині хрест-пам'ятник скасування панщини в 1848 році. Була недавно вістка, що тих лип вже нема; можливо, що не стало й хреста.

Вчительський склад за Австрії був чисто український, мій батько Іван Зубаль був управителем майже 30 років, мати Марія учителькою й інші учителі українці; пізніше за Польщі присилали все більше учительок польок, які на свій лад старалися впроваджувати до школи польського духа; та це їм не вдавалося, бо діти твердо держалися, не хотіли по-польськи відповідати, не хотіли співати польських пісень: казали: «ми маємо кращі свої, то й їх будемо співати»! Це вже нам оповідали після нашого виїзду з Саджавки, коли й управителем був поляк з Ланчина.

Була в селі читальня «Просвіти», зразу одна, а пізніше дві, в горішньому і долішньому кінці. Там зосереджувалося культурно-освітнє життя села, люди сходилися вечорами, читали спільно часописи: до села приходили: «Діло», «Громадський Голос», я діставав «Дзвінок», яким радо ділився з хлопцями: хтось присилав даром москвофільський «Голос Народа».

Аматорський Гурток при Читальні був дуже активний. Давали вистави не лише в Саджавці, а в довколишніх місцевостях: в Ланчині, Товмачику (пов. Коломия), а навіть у місті Делятині. Давали ми: «Верховинці», «Безталання», «Дай серцю волю...», й ін. — Збирали ми всюди славу: режисером був В. В., а коли його не було, то й самі давали собі раду. Я виготовляв, для більшого ефекту, величезні афіші. Жіночі ролі виконували: Оріся Зубаль, сестри Кальмус, Софійка Данилюк, й ін.; чоловічі — Ярослав

і Микола Зубалі, Василь Андрушко, Микола Джигринюк, що найкраще «грав» жида, й ін.). М. Зубаль провадив хор і музичне оформлення.

Великий вплив на культурно-освітній розвиток чи радше на збудження свідомости і патріотизму в селі мало Т-во Січ. Як сьогодні — проходять перед очима стрункі ряди січовиків, похідним маршем через село зі співом «Гей там на горі...» у «петеках» (сіряках) з яскраво-червоними лентами, через плече і з топірцями. До Січі належали не тільки молоді, а й старші господарі, а який піетизм і ентузіязм був у них, свідчить те, що свої ленти і топірці переховували як найбільші клейноди і святість у скрині, у яких складали тільки святкові чи весільні одяги. Мабуть більшість січовиків була й неписьменна — та це не перешкоджало їм ставати свідомими громадянами і патріотами. І в цьому велика заслуга Січі.

Єдність в селі була велика. Коли одного разу була загроза втрати чи поділу громадського пасовища, зв. «Толока», яких 620 га., то селяни, й особливо жіноцтво станули як один в обороні і навіть поліція мусіла тікати. Про це писала польська «Газета поранна» у Львові п. н. «Револуція в Садзафце».

Ще одним доказом патріотизму і свідомости — були вибори до австрійського парламента, що відбулися в 1911 році. Кандидували тоді два українці — д-р Микола Лагодинський від Радикальної Партії і проф. Юліян Романчук від Народно-Демократичної Партії. Були також два інші кандидати — поляк Заранський і москвофіл Геців. Перед виборами говорили в селі, що були якісь перекупства і навіть крадіжки виборчих лист, які були тоді поіменні: в цьому нечистому ділі був запідозрений один старший господар, Оноць. Виникла думка, що добре б його на час голосування приарештувати і замкнути на 24 години, на що війт мав право. Пізніше міг він відповідати за це перед старостою, що й сталося. На думку війта, що може бути покараний гривною, мій батько заявив, що бере на себе усі консеквенції і заплатити кожную суму; тоді війт погодився. Вислано двох сільських поліцистів, але до них долучилася велика товпа народа, може 200 чоловік і з великим захопленням вони принесли того Оноця майже на руках. Це викликало такий ентузіязм, що вибори випали блискуче: д-р Лагодинський отримав понад 500 голосів, Романчук 15, Геців 9, а Заранський 5.

Як передбачали, староста покарав війта гривнею 15 ринських «гульденів», які батько змісця заплатив. А вибори не тільки були виграні, але й скріпилася свідомість громади за один день, більше як за цілий рік в іншому часі.

Взяло участь село і в боротьбі за українські залізничні білети.

Ініціатором і промотором цієї цікавої боротьби був найстарший син о. Бобикевича, Микола (Нусь). Дуже здібний, але нестійкий у всякій праці, студент хемії, в цьому ділі виказав велику силу волі, відваги і завзяття. Він мав свою тактику; їхав часто залізницею, але завжди без білету та заявляв, що він заплатити навіть подвійну ціну, тільки за український білет: його арештували, та він мав болі в ногах і не міг ходити, тому мусіли його везти або й нести. З цього завжди робилося велике збіговище, усі питали в чому справа, а він вияснявав, що він хоче платити (навіть показував гроші!), але йому не хочуть продати білет, розуміється український він же має право на такий білет. Залізнична служба, жандармерія і бурмістри по містах мали з цим багато мороки і клопотів, тому йшли скарги може й до Відня й запити, що мають з цим робити! Приклад Бобикевича наслідували також й інші учні і студенти із Саджавки.

Перша світова війна сильно вдарила по селі: багато молоді, а пізніше і старших пішли на війну, деякі загинули чи дісталися до неволі, деякі поїхали з кіньми, як т. зв. «форшпани» і їм теж не було солодко. Відбулося віче, на яке з промовою приїхав з Делятина адвокат д-р Козоріс: зголосилося ок. 15 добровольців до УСС. Пізніше більше хлопців зголосилося як добровольці.

Важкою примарою лягли на село доноси («вірних підданих»), та якось вдалося оминати арештів чи й смерти, бо жандармерія в Ланчині мала людяного команданта, а ще й на нього був донос, що він потурає «москвофілам». Тільки один чоловік з села попав був аж до Талергофу та перебував там пекло, але повернувся щасливо по війні. Ще й мій вуйко, Зиновій Матковський, що був управителем школи в Заріччю к. Делятина і багато зробив для освідомлення села (село було широко знане з розбійництва) та був сілля в очах польських шовіністів, не оминув арешту: перший раз врятував його маляр-капітан, що на диво був шляхетною людиною, а за другим разом, коли ми були в селі Луг за Делятином, прийшов жандарм-поляк, Ферус і забрав вуйка до тюрми в Делятині. В'язнів гнали пішком на Мадярщину, по дорозі плювали на «зрадників» і обкидали камінням. Аж у Відні пощастило йому зголоситися до війська і цим врятуватися. Тюрма в Делятині була набита українцями та був між ними й 70-літній о. Луговий; вистачило вийти на вулицю у вишиваній сорочці, щоб бути схопленим, а тоді — «прощай воля».

З тих, що пішли в ряди УСС, згинув на фронті і був похований в селі Бурдяківцях к. Борщєва ідейний хлопець із Саджавки Яків Кузьмин.

В середніх і високих школах вчилася кільканадцять молодих людей із Саджавки. В селі перебували в різні часи на відвідинах, крім К. Устияновича, ще й інші видатні діячі. Гістьми Бобикевичів були Олена Січинська, мати Мирослава Січинського, письменниця Ольга Кобилянська, син Івана Франка Петро, старшина УСС. Переховувався тут протягом одного місяця отаман Юрко Тютюнник.

Про історію села важко щонебудь сказати. Що воно мало своє минуле і то давнє, свідчить те, що була дуже стара церква, що були пам'ятки скасування панщини, під якою мешканці села мусіли довго жити, як і кількість населення, що дійшла до 5 000 осіб. В селі панувала стара традиція обходження свят: в час Різдва Христового співали коляди і щедрівки, що сягали своїм змістом і мелодією може й старих поганських часів, були вони, ці пісні, притаманні тільки Саджавці, бо в кожному селі були інші. — Сама назва села теж загадкова, мабуть, був колись тут став чи саджавка, з якої пішла назва. Село багате на води: чарівна ріка Прут з прибережними лугами, давала можливість купелі і риболовства. Потік Саджавочка перетинає село і впадає до Прута. На «Толоці» Товмачик та ще потік Ястрібня. Потік Слобушниця, дещо більший, творить границю з Ланчином.

Багато громадян Саджавки живе в Америці і Канаді і вони мали перед кількома роками свій з'їзд в Обурн, Н. Й. У з'їзді взяли участь 35 осіб. Односельчани Саджавки відвідують себе і листуються, бо їх єднає пієтизм і прив'язання до рідного села, якого не можуть забути.

Ярослав Зубаль

Старі височанці довгі роки вправлялися в воєнному ремеслі, і в вересні 1648 року з села Викторова розпочалася відверта боротьба (Галицька Хмельниччина) вже проти Польщі.

Раніш я зазначив, що польська влада довгі роки перед повстанням Хмельницького фаворизувала Гната Височана, і надавши йому шляхетство, дала йому змогу розбагатіти. Поляки думали, що Гнат Височан і його син Семен (обидва були вже шляхтичі) будуть оборонцями шляхетської Польщі. Але поляки помилились. Височани стали по стороні Хмельницького. Гербурт, польський староста міста Галича, приятель Височана, переконавшись, що Височани пішли заодно з Хмельницьким, вислав проти них дві добре озброєні кавалерійські сотні, близько 250 вояків. Незабаром у Бондарові відбувся кривавий бій. Височанці перемогли. Понад 200 польських каварелістів полягло в бою. Гнат Височан у тому бою був тяжко ранений, і тоді на його місце вибрано Семена на головного командувача.

Семен Височан і його штаб, після бою в Викторові, вирішив зайняти Отинію з її доброю фортецею, і звідти керувати повстанням. Наступаючи на Отинію, Височанці зустріли польське військо, що відступало на Галич—Львів з-під Пилявців. У бою біля села Вітківці розбито було групу поляків яких 1 000 вояків. Здобуто коло 20 гармат, яких 500 коней і чимало підвод, навантажених амуніцією й іншим всіляким добром. Поляки втратили тоді 500 чоловіка вбитими, а повстанці також дорого заплатили за свою перемогу. Полягло їх понад 100 побратимів і чимало було поранено, між ними полковник Яремко Попович, довголітній помічник Гната Височана. Також смертельно був ранений колишній викторівський священик о. Грига, а тоді сотник — повстанець.

Після Вітківської перемоги через якихсь два дні Височанці зайняли Отинійську фортецю й саме місто Отинію та чимало довколишніх сіл і лісів. Із цієї бази почали вони наступати на укріплені фортеці на Покутті: у Студениці, Дебеславицях, Ланчині, Бортниках і Печеніжині. Згадані фортеці здобуто впродовж одного місяця, і таким чином височанці збагатилися на воєнний виряд.

У місяці жовтні ватажок опришків Юра здобув фортецю в Лючі й приєднався до армії Семена Височана, якого тогочасні польські історики називають «Семен Височан, мали Хмельницькі земі галицкей».

Цвіт польської шляхти поляг під Жовтими Водами, Корсунем і Пилявцями. Гармати Хмельницького гриміли під Львовом і захочували Семена Височана з району Отинії, із силою коло 15 тисяч війська та тридцятьма гарматами, наступати на міцну фортецю Пнів, яку обороняв польський

Заголовна ілюстрація до історичної повісті Т. Микитина «Семен Височан» (Львів, 1968)

магнат Куропатва із шляхетськими недобитками галицького Покуття. Височанцям на допомогу прийшли карпатські опришки під проводом двох славних опришків Юри та Гриця Кардаша, а також козаки Хмельницького з-під Львова (вісім сотень кавалерії) під проводом осавула Григора Ярого, колишнього вихованця Могілянської Колегії. Українці, наступаючи з усіх боків, взяли в кривавому бою фортецю Пнів і велику військову здобич. Звідсіля Височан пішов на з'єднання з Хмельницьким під Львів.

ТОВМАЧЧИНА ДО ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Дещо з історії

Як свідчать археологічні розкопи і знахідки, земля сьогоднішньої Товмаччини була заселена ще з доби палеоліту. Переживала вона те ж саме, що й інші землі України. Нищені наїздами кочовничих орд із Сходу, оселі наших предків в давньому і недавньому занепадали на якийсь час і потім знову відбудовувалися, інколи вже й на іншому місці. Не усі події, напади й руїни записані в історії. Теперішня Тисьмениця зі своїми княжими будівлями була на іншому місці. Так само й Хотимир містечко було колись зовсім на іншому місці, як про це свідчать назви різних піль, і правдоподібно в давнину звалось Городищем. Різні глибокі печери ще й досі не досліджені, а також довгі підземні хідники, де правдоподібно ховалися люди, рятуючись перед наїзниками.

На таких урочищах, як «Єгриці», в Хотимирі, мабуть, відбувались якісь ігрища. У лісі під гіркою можна ще й тепер бачити рештки камінних сходів. Між людьми є перекази, що там мала бути колись церква, а ті сходи вели до вітваря. Місцевість була знищена, і нову оселю названо від прізвища власника села Хотимирського, герба Граблі, що, на думку деяких дослідників, походив із Чехії, а потім жив на Поділлі. Його родина й мала заложити теперішнє містечко Хотимир (за Ступницьким). Такі самі переміни, нищення й зміни назов відбувались також і в інших місцевостях, але все це годі тепер встановити.

Сам Товмач, мабуть, такий самий старий, як і Тисьмениця. Розташований він на віддалі приблизно 30 кілометрів від Тисьмениці на південний схід по дорозі на Городенку, Чернівці. Мабуть там зупинялися купці з південного сходу, ідучи на торги до Тисьмениці, чи Галича, і тут може був їх перший опірний пункт на дорозі до Тисьмениці.

Може таке саме значення мали й Отинія, Делятин, а зі сходу Бучач.

Після окупації тих земель за часів польського короля Казіміра, а пізніше прилучення Галичини до Австро-Угорщини, і до 1-го листопада 1918 р. Галичина, а тим самим і Товмаччина була в неволі, спочатку в польській,

Д-р Осип Клодницький, лікар в Товмачі

а потім хоч ніби і в австрійській, а проте під постійним польським гнітом. І тільки з 1 листопада 1918 р. на короткий час, навіть не на цілий рік, вона перебувала у своїй власній українській державі.

Основніше й ширше про роки української державности на Товмаччині подано в інших статтях і спогадах, друкованих в цьому збірнику.

У Товмачі виходила в 1918—1919 рр. газета «Товмацькі Вісті», орган державного повітового Комісаріату в Товмачі. Випадково зберглося одне (7) число тієї газети з 3 січня 1919 року, виповнене майже виключно статтями — закликами й розпорядженнями Повітової Військової Команди. У цьому числі є також мале розпорядження Повітової Шкільної Ради за підписом Повітового Шкільного Інспектора та Повітового Державного Комісара, заклик Управи Відділу Учителів та положення в справі написів і вивісок за підписом Повітового Державного Комісара. Дуже цікаве було оголошення про збірку на коляду для українського війська, де зазначено, скільки дали, як різдвяний подарунок для українських жовнірів у Товмачі громади в Хотимирі, Прибилові й Чернолізцях.

Нарід почав дихати повними грудьми волі й не задумувався ні на хвилину, що та воля може бути zagrożена. У повіті панував цілковитий спокій. Жадних ексцесів між українською і неукраїнською людностями не було. Та такий спокійний стан не тривав довго. Ворог спроводив із Франції кілька дивізій під командою генерала Галлера добре озброєного, одягненого й ситого війська і вдарив на наше військо, що було багато гірше озброєне, з наших позицій. Почався відступ. Зі сходу другий наш сусід — румуни, не ліпший від першого — поляків, також забив нам ножа у спину. Територія для нашого війська дедалі зменшувалася, і нарешті вже не стало і своїх вояків.

Але прийшло 6-те червня 1919 року. Наше військо, що ще вчора відступало, в безладді, раптом почало несподівано і для ворога, і для своїх т. зв. Чортківський наступ. Наше перемучене військо завдало ворожим силам такого удару, що вони в великій паніці почали тікати. Лінія фронту наближалась до Львова, а на півдні українські війська дійшли аж до Дністра коло Нижнева.

Інженер Галька, учитель Волошин і повітовий командант жандармерії Наконечний зібрали хлопців з довколишніх сіл та на відгук стрілів за Дністром, забравши поховані кулемети та ручні гранати, зробили наступ на Товмач, сподіваючися, що наше військо за Дністром прийде тим часом їм назустріч. Та наші Дністра не перейшли. Поляки опам'яталися та почали нагінку на повстанців Товмаччини. Поарештували, побили, і повстання здушили. Інженерові Гальці й Волошинові пощастило пробратися до Чехії, а Наконечного зловили, страшно катували, кинули в тюрму, а потім засудили.

Настала польська влада, яка дедалі почала більше тиснути. Вліті 1920 року большевики, перемігши польську армію та армію отамана Петлюри, що був тоді у союзі з Польщею, дійшли аж до Дністра й зайняли ті села Товмаччини, що по другій стороні Дністра.

Бої над Дністром тривали недовго. Польська й українська армії перемогли большевиків і відтиснули їх далеко на схід. Згодом настало перемир'я та Ризький договір. Поляки зайняли великі простори Галичини й Волині та почали господарити, як у себе вдома.

На першій порі поляки не чулися відважними, і рогів не показували. Дозволили навіть українським школам святкувати українські свята, а в польські свята йти до школи. Але так довго не було. Потім загадували

нашій молоді святкувати польські національні свята. Іще пізніше дійшли до того, що поліція карала українців-селян, які своїм звичаєм працювали в латинські свята.

Настала пора виборів. Українці їх збойкотували. Вибрали кількох українців з о. Миколою Ільковим на чолі. Церковна влада заборонила суспендувати о. Ількова, і він пізніше пішов до польської армії, як військовий священник. За війни 1939 року його забрали большевики й він перебував у таборі полонених в Старобільську, де й загинув разом із кількома тисячами польських офіцерів.

Товмачина не віддала за нього багато голосів. Товмацький повіт перебув таку ж долю, як і ціла Галичина під польським п'ястукком. Багато панських фільварків поділено для спроваджених із заходу польських колоністів, або місцевих поляків. Тільки небагатьом українцям пощастило купити трохи землі. Під тяжким гнітом, із загально відомими подіями, нарешті, настало 1-ше вересня 1939 року. Кожний мав надію, що німецька армія принесе волю. Однак так не сталося. Галичина, за домовленням між німцями й большевиками, дісталась большевикам. І ось ті большевики принесли справжнісінький «рай». Тисячі заарештовано й вивезено до Сибіру та до Казахстану, де багато з них і склали свої кості в чужій холодній землі.

Настав день 22 червня 1941 року. Німецька армія рушила великою силою на Схід і найперше зразу зайняла цілу Галичину. Товмачина зазнала від німців того самого, що й решта Галичини. Німці забирали збіжжя й худобу, а хлопців і дівчат вивозили на рабську роботу до Німеччини.

А 1944-го року знову зайняли наші землі большевики, а з ними й нашу Товмачину, яка й досі стогне в московсько-большевицькому ярмі.

Національна свідомість у товмацькому повіті перед Першою світовою війною була мала. Майже всі селяни називали себе русинами, і тим відрізняли себе від поляків. І тільки війна, а найбільше Українські Січові Стрільці по війні піднесли національну свідомість. Гніт поляків, кривди, що їх завдавали вони людям, не допускаючи до жадної праці, також надзвичайно піднесли національну свідомість. Уже не стало русинів, а залишились тільки українці.

Не раз можна було спостерігати такі факти, що в 2-ій світовій війні брали участь у визвольній боротьбі не тільки дорослі хлопці, а навіть і малі хлопці й дівчата, помагаючи партизанам; вони були розвідниками, переносили амуніцію, або постачали харчі партизанським загонам.

Населення й земельне питання

Крім Товмача, Тисьмениці, Отинії, Нижнева та найбільшого села Олеші у Товмацькому повіті було у другій половині 1930-их років ще 76 сіл та різних присілків, а разом усіх населених пунктів 82 із загальною кількістю людности коло 115 000; із них українців 89 000, поляків 15 259, жидів 6 169, а решта — німці й вірмени.

У повіті було 39 парафіяльних церков і 25 дочерних, а разом 64, що їх обслуговували 48 священників. Такий приблизно стан був до 2-ої Світової війни.

Як уже перед тим зазначено, на початку цього століття величезна кількість землі була в панських руках. Майже в кожному селі був двір, а то й по два-три в одному селі. І всі вони здебільшого були в руках поляків,

рідше в руках жидів, і тільки один чи два на цілий повіт невеликих маєтків були в руках українців (Ляцьке Шляхоцьке). На початку цього століття деякі двори почали спродувати землю, ділячи (парцелюючи) її на частки. За причину того стало розгульне панське життя; заборгувалися й мусли продавати землю, щоб сплатити борги. Декілька маєтків в Отинійщині було розпродано полякам. Два двори розпарцельовано заходами о. мітрата Тита Войнаровського — в Олеші й Миловані. Десять дворів ліквідувала канцелярія адвоката Івана Макуха. Інші двори парцельовано за допомогою адвокатів-чужинців, або вони самі продавали землю окремим особам або спілкам.

Коли настала польська окупація, багато дворів ліквідувалося, але дуже мало землі з них пощастило дістати нашим людям, бо здебільшого вона знову перейшла в руки місцевих, або спроваджених сюди поляків.

Шкільництво

Щодо шкільництва, то Товмач, Тисьмениця, Отинія й Нижнів мали 7-класові школи, які теоретично мали б бути утравквістичні, тобто двомовні, а насправді були польські, а українську мову викладали тільки, як окремий предмет.

У Товмачі від 1910 року була гімназія. Австрійський уряд погодився на додаткові дві гімназії в східній Галичині, і одна з них, за домовленістю, мала бути з українською мовою навчання, але поляки обидві гімназії зробили польськими.

У 20-тих роках, уже за Польщі, у Товмачі, заходами поляків, а найбільше римо-католицького ксьондза, відкрито було приватну дівочу учительську семінарію.

Ще за Австро-Угорщини велика більшість шкіл по селах мала українську мову навчання, а пізніше за Польщі всі вони стали польськими. Власне, теоретично вони мали бути утравквістичні, але фактично були польські. У таких селах, де ніхто не говорив польською мовою, то з такими учителями-поляками, що прийшли туди з чисто польських місцевостей і зовсім не знали української мови, часто траплялися прикрі колізії.

Крім згаданих 7-класових шкіл у містах, було кілька таких шкіл і по селах, як ось у Вороні та Олеші. Інші були 5-класові, 4-класові, а решта 3-, 2- і навіть однокласові.

З фахових шкіл була Рільничо-Господарська в Миловані. Священик о. мітрат Тит Войнаровський, з доручення влади, провадив парцеляцію двірського маєтку і виділив з нього двір із садом і великим городом коло 50 моргів, і передав це все до розпорядження митрополита Шептицького з наміром закласти на тій землі Ремісничу Школу для селянських сірит. Проте Ремісничої Школи, з різних причин, так і не пощастило закласти, то Митрополит подарував той осередок Т-ву «Просвіта» у Львові під Сільсько-Господарську школу. А в Миловані Митрополит закупив був окремо 130 моргів поля, а через кілька років перепродав його також «Просвіті», і вона злучила те все разом під Сільсько-Господарську Школу. Ця школа відіграла величезну роль у розвитку сільського господарства Галичини, про що подано докладніше в статті Петра Петрика в цьому збірнику.

Перед Першою світовою війною в Товмачі була й Промислова школа, але коли й чому перестала існувати, нема відомостей.

По деяких селах були сезонні дитячі садки, а там, де були чернечі жіночі чини, було й т. зв. передшкілля (Тисьмениця), — воно провадилося кілька місяців, а не тільки, як по інших селах, під час праці в жнива.

У кожному більшому селі, у кожному місті й містечку були читальні «Просвіти», а в деяких містах, як ось Тисьмениця, кілька читалень. Дуже багато вони спричинилися до піднесення національної свідомости серед людей. Одержували вони всі газети, які тільки на той час виходили. Багато читалень мали свої власні будинки й могли давати приміщення іншим установам і організаціям, як ось Кооперативи, Спортові Товариства, Жіночі організації тощо.

Читальні підлягали філії «Просвіти» в Товмачі, що містилася в тому самому приміщенні, що й читальня на Вербовій вулиці.

По селах були організації «Сільського Господаря», що підлягали філії Т-ва «Сільський Господар» у Товмачі.

У всіх селах повіту, за малими винятками, були Споживчі Кооперативи, що належали до Повітового Союзу Кооператив в Товмачі, який своєю чергою організаційно підлягав Окружному Союзові Кооператив у Станиславові.

Було певне число банкових організацій під різними назвами, як ось «Селянська Каса» в Товмачі тощо.

Був «Союз Українок», але він по селах не дуже велику виявляв активність.

Були досить поширені спортові товариства. Перед 1-шою Світовою війною найбільше Т-во було «Січ», на другому місці «Сокіл». По війні, за польської окупації «Січі» були заборонені. Тоді найбільше поширилися «Луги» та «Каменярі». «Луги» особливо поширилися перед 2-гою світовою війною; вони мали тоді кілька тисяч членів по селах повіту.

Українська шляхта

Годиться кількома словами згадати й нашу українську шляхту — нащадків колишніх боярів, що були в великому числі розсіяні на Підкарпатті й Покутті, а тим самим і на терені Товмаччини. Більшим скупченням була шляхта в Тисьмениці з околицею, яка була колись княжою резиденцією. Дальшим скупченням була місцевість Ляцьке Шляхоцьке й Хотимир, де було понад тридцять нащадків шляхти та Отинія й Отинійщина. Позатим досить густо була розсіяна шляхта по всіх селах. Предки цієї української шляхти брали участь в повстанні Богдана Хмельницького. Із тих часів залишилося багато української шляхти, але вже бідної, позбавленої маєтків, яка подекуди жила в великих злиднях.

КІНЕЦЬ 1918 РОКУ У ТОВМАЧЧИНІ

о. д-р Володимир Клодницький

Я був у Хотимирі, мавши відпустку з моєї військової частини, щоб підготуватися до іспиту в Львівському Університеті. Я мав вигідну кімнату, чималу літературу з правничих наук, багато різних записок. Були усі вигоди до того, щоб готуватись до іспиту, але те готування посувалося досить пиняво.

Моя хата була біля дороги, на якій панував жвавий рух і вдень і вночі. Цісарським гостинцем (шляхом) ліверанти (торгівці кіньми) вели цілі табуни коней із Наддніпрянської України в напрямі до Станиславова. Там вони їх вантажили в вагони й відправляли до Відня, Праги й інших більших міст тодішньої Австро-Угорщини. Коні з України, різної породи й віку, були добре випасені; їх Австрія дуже й дуже потребувала, не так для війська, як на заріз для населення, бо в цілій Австрії, а най-

більше в індустріальних центрах, панував страшенний голод. Отже, коні з України, та ще добре випасені, у першу чергу йшли на заріз, на м'ясо, а дуже небагато їх брала австрійська армія, бо нових військових формацій для фронту вона вже майже не творила.

Розгром болгарської армії при кінці вересня 1918 року, голод в Австрії, неспокій серед робітників, голод і демонстрації робітників, висаджування в повітря складів амуніції на фабриках, наплив хворих і ранених та чимале дезертирство з армії віщували, що наближається кінець війни і що її Центральні Держави програють.

Серед такої атмосфери я, правду кажучи, ніяк не міг готуватися до іспиту. Я спостерігав, як по галицьких селах люди, як ті мурашки, напружують усю свою енергію, щоб підготуватися до близької зими. Голод по селах, у багатьох місцях пошесть інфлюєнці-іспанки, брак взуття, брак помешкань, брак опалу, хліба й соли, не кажучи вже про м'ясо, словом брак усього, що людині потрібно до життя, до існування, — усе це викликало в людях якусь надзвичайну силу, щоб зберегти себе.

Старі чоловіки, жінки та навіть діти присапували посіану озимину на стерні, на бараболиську та на кукурудзяниську, бо тягла-коней чи волів по селах уже не було; їх забрала довголітня війна. Села у великій мірі були

місцями боїв і переходів різних армій — російської, австрійської, малярської, німецької й навіть турецької. Селянські хати здебільшого були сплюндровані, а то й спалені. Чимало людей жили вже в землянках і мріяли про те, щоб у скорому часі війна скінчилася та щоб настали для них кращі часи.

Серед такої атмосфери, у другій половині жовтня 1918 року, зразу якось невиразно-пошепки, почали доходити до мене, старшини австрійської армії, відомості про те, що австрійський цісар Карло I-ий заповів маніфестом перебудову австрійської держави на автономні краї, чи держави, під скипетром австрійського цісаря. Цю вістку привіз мені зі Станиславова поручник піхоти Андрій Яремчук.

Андрій Яремчук — це мій товариш із 3-ої та 4-ої класи народної школи в Товмачі. Він, бувши народним учителем, пішов до армії і в жовтні 1918 року був інструктором у кадрі 58-го піхотного полку в Станиславові. Час від часу приїздив до мене до Хотимира, і ми пильно аналізували цісарський маніфест про перебудову Австро-Угорщини. Ми приходили до висновку, що перебудова австрійської держави на національні сполучені держави без революції не обійдеться. У Товмацькому повіті був старий політик-посол Іван Макух, і ми десь 21-го жовтня навідалися до нього, і ось у трійку, під проводом д-ра Макуха, ми проаналізували згаданий цісарський маніфест. Ми прийшли до переконання, що добре було б улаштувати в Товмачі велике віче й обережно поширити вістку про перебудову Австрії серед людности товмацького повіту. На пропозицію д-ра Макуха я погодився бути одним із головних доповідачів на вічу. У Товмаччині було тоді чимало австрійських старшин на відпустці, а також німців і малярів, що з частинами австрійської армії заготовляли харчові продукти для австрійської й малярської армій, тим то я вирішив виступити на вічу в селянському одягу. Дружина Михася Домбровського з Хотимира, що прекрасно вишивала, спорядила мені селянський одяг, і я в убранню молодого газди виступив на вічу в неділю 27 жовтня 1918 року.

На вічу д-р Іван Макух лагідно й обережно пояснив цісарський маніфест. Я, також обережно, говорив про становище нашого народу. Я казав, що наш нарід дочекався вже держави в Наддніпрянській Україні, а в Галичині ми, ідучи за вказівками новоутвореної Української Національної Ради у Львові, докладемо всіх зусиль, щоб розбудувати наше життя у Східній Галичині й у північній Буковині. Андрій Яремчук на вічу не виступав. Після віча, за яких два дні, я мав уже коло 50 вояків, що були на відпустці, до свого розпорядження для оборони нашого права на нашій землі. Д-р Макух після віча виїхав до Львова, де вже починала формуватися наша Державність і Уряд Української Західньої Народної Республіки.

29 жовтня 1918 року вранці приїхав до мене до Хотимира Іван Парашук, директор «Народної Торгівлі» в Товмачі, з певними відомостями від дружини д-ра Макуха, що вночі проти 30 жовтня поляки готуються вирізати всю українську інтелігенцію в Товмачі. Я прийняв цю вістку за правдоподібну й о 10-ій годині ввечері на цегольні Корнила Юрчака зібрав 50 озброєних вояків, щоб не допустити до різни, але, як виявилось, підстав до тих заходів не було жодних.

Товмацький повіт у жовтні 1918 року, крім кількох десятків священників, інтелігенції майже не мав. Крім д-ра Макуха та його конципіента, що дуже був зайнятий парцеляцією панських ґрунтів, започаткованою 1917 року, не було нікого. Правда, у Товмачі була установа для відбудови знищеного війною повіту. У ній працювало кілька українців службовців, але вони за

зайняттями у своєму бюро нічого іншого не могли робити. Молодих учителів — громадських діячів не було, бо вони були в австрійській армії. Із старших учителів був у Тисьмениці Володимир Михайловський та молоденька учителька Павлина Гринева з Долини. З військовиків, зі старшин я був єдиний, перебуваючи у відпустці. Правда, був ще другий старшина в Станиславові Андрій Яремчук, про якого була вже мова також, і він підтримував тісний зв'язок зі мною і також із учителем В. Михайловським у селі Хом'яківці та з о. С. Левицьким у Тисьмениці. Отже, коротко кажучи, точні відомості щодо подій, які назрівали тоді, я мав найбільше від поручника Яремчука. Ми вдвох міркували над тим, що коли доведеться перебрати владу в Товмацькому повіті, то треба мати на увазі, що велика станиця австрійської жандармерії в Хотимирі, під командою вахмістра Лучинського, поляка-шовініста, може вчинити чималий спротив. Найбільшою підпорою для жандармерії Лучинського було тільки велике село польських колоністів — Тарновиця. Я мав відомості, що в Тарновиці було майже 100 дезертирів із австрійської армії, але на них Лучинський дивився крізь пальці.

У самому Товмачі була також сильна станиця повітової жандармерії, склад якої і команда були українські. Командантом товмацької жандармерії був Іван Наконечний, інтелігентний і дуже свідомий українець. Його заступником був також українець Микола Романюк. У Товмаччині фактично не було австрійського війська, а відділ, що упорядковував військові могили, та два господарські відділи, що заготовляли харчі для великого Станиславівського гарнізону, не становили жодної мілітарної сили.

Я з Яремчуком почали перебрати владу в Товмаччині з того, що найперше роззброїли хотимирську австрійську жандармерію, переформували її на свою українську, а також наставивши своїх людей для влади в польському селі Тарновиці. Андрій Яремчук, що приїхав до Хотимира вантажним авто з двома скорострілами, по переведенні акції в Хотимирі й Тарновиці, поїхав до Нижнева, щоб забезпечити міст на Дністрі, і призначив командантом охорони моста хорунжого Євгена Рибак. Сам Яремчук із Нижнева подався до Станиславова, до 58-го піхотного полку. Він коло 15 листопада 1918 року відійшов із новобранцями з Товмаччини під Львів і в перших днях грудня 1918 року загинув у бою з поляками.

У самому Товмачі жандармерія із Іваном Наконечним на чолі досвіта 1-го листопада 1918 року перебрала цивільну владу.

У Тисьмениці й околиці перебрали владу учитель В. Михайловський та о. С. Левицький, з допомогою підстаршин О. Кікти, Миколи Конького, Михайла Чемного та багатьох колишніх австрійських вояків. Вони перевезли харчові продукти заготовлені для австрійської армії з фільварку Косів до нашої окружної команди в Станиславові.

Улітку 1916 року Хотимир перебував між двома фронтами — російським і австрійським. Бої в так званому Брусилівському наступі російської армії тривали в Хотимирі й околиці кілька тижнів. Австрійська артилерія тоді вживала отруйні набої. Таким отруйним набоем був ранений мій батько, бл. п. Степан Клодницький; після поранення він через кілька годин помер. Через воєнні операції його поховали на власному городі. Мама з моїми сестрами самі насипали могилу над батьком і поставили залізний хрест, коли вже фронт пересунувся далі на захід від Хотимира. Нас трьох синів тоді не було вдома. Ми всі троє, я, Франко й Осип були на фронті.

На протязі року могила мого батька, обсаджена квітами, була тим місцем, куди мама й мої сестри кожного дня приходили молитися й пла-

кати за любим і дорогим батьком, якого таким жорстоким способом забрала нам війна.

Приїхавши, як сказано вище, у відпустку, я, порадившись із священником Дурделлою, вирішив за всяку ціну перенести тлінні останки мого батька на наш цвинтар у Хотимирі. Щоб перенести тлінні останки цивільної людини з одного місця на друге, треба було мати урядовий дозвіл, і при тому мав бути лікар.

Призначений день перенесення тлінних останків був 3-є листопада 1918 р. На той самий день припав також похорон наймолодшого брата Івана, що помер на іспанку ввечері 1-го листопада. Отже, день 3-го листопада 1918 року був для мене трагічним днем, бо я ховав батька й брата. А вдома в нас мама, дві мої сестри та троє сестриних дітей лежали покотом важко хворі на іспанку. Відбувши похорон та залишивши хворих під доглядом сусідів, я вернувся урядувати, як повітовий командант, до Товмача.

На моє велике здивування ввечері 3 листопада 1918 року я побачив тут розліплені великі афіші, що закликали молодих людей йти на фронт до Львова обороняти Україну. «Товариші, Україна вас кличе боронити землю й волю. Зголошуйтеся до війська, бо у Львові киплять бої за нашу столицю».

Такими словами взивав д-р Іван Макух, підписавшись під проклямацією. Я безмежно був здивований вчинком д-ра Макуха, бо ще 1-го листопада я поінформував його, що має бути організована Повітова Військова Команда, яка матиме за головне завдання перепровадити мобілізацію до війська людей від 20 до 40 років. Я післав кількох людей з Команди й дав наказ поздирати всі афіші.

О 10-ій годині ввечері, у дуже поденерованому стані, прибіг д-р Іван Макух до Повітової Команди, почав кричати й називати мене солдатською, яка не мала права зривати його афішів. Я попросив д-ра Макуха заспокоїтися й перед персоналом Повітової Команди в урядовому приміщенні не ображати мене таким словом, як «солдатеска». Я повторив д-рові Макухові дані йому ще 1 листопада інформації про організацію Повітової Військової Команди та про регулярний набір-мобілізацію для нашої армії. Д-р Макух не хотів утихомиритися та далі кричав, що я не знаю, як організовується держава і що він зробить відповідні висновки та притягне мене до відповідальности за моє «дурне здирання афішів».

Очевидна річ, що така несподівана поведінка д-ра Макуха вивела мене з рівноваги, і я рішуче заявив йому, що до цивільної адміністрації не мішаюся, бо хочу вірити, що він, як адвокат, на цивільній адміністрації розуміється, а що до військових справ, то він на них не розуміється. Цієї нашої перепалки ми оба не взяли собі дуже трагічно, бо коли на другий день я в своїй канцелярії налаштував справу з мобілізацією, то д-р Макух працював над роздачею й розпродажем збіжжя із складів австрійського «віртшафтамту» в Товмачі.

Тут таки треба пояснити, що австрійський «віртшафтамт» мав кілька сот мішків збіжжя, заготовленого для австрійської армії. На складі була пшениця, жито та овес. Те збіжжя частково роздано бідному населенню, а частково розпродано парцелянтам села Грушки. Через кілька днів запросила мене п-ні Макух на вечерю, і під час вечері ми знову провадили дискусії на різні поточні теми. Я, наприклад, критикував відкрито д-ра Макуха за те, що він не відіслав збіжжя для війська під Львів, а роздавав чи продавав цивільному населенню.

У д-ра Макуха на протязі місяців листопада й грудня 1918 року я був не менше, як 20 разів на гостині. З ним та його конципієнтом обговорював я всі поточні справи. Я критикував заборону, що її видала цивільна адміністрація, вивозити худобу на заріз до Станиславова, поголовний податок на населення, і радив запровадити податок на военні потреби, найбільше на багатших громадян Товмаччини. Критикував я також роздавання землі, що його провадила наполегливо вже тоді канцелярія д-ра Івана Макуха, і то в той час, як ми, беручи до війська вояків, оголошували, що в першу чергу ЗУНР забезпечить землю тих, хто боронять її своїми грудьми, тобто українських вояків.

Д-р Іван Макух організував у Товмацькому повіті повітове законодавче тіло, яке домагалася від мене не забирати молодих учителів до війська, бо вони, мовляв, мають організувати й урухомити українське народне шкільництво. Я співчував, що наше шкільництво не урухомлено, однак я був того переконання, що в нас на першій черзі стоїть організація армії.

З рамени Військової Команди старався я улаштувати віча по селах Товмаччини, щоб викликати в людей запал до визвольної війни. Я старався в кожному селі організувати із старших людей-вояків міліцію, яка підтримувала б правопорядок та головне не давала б можливості ширитися дезертирству. Усю мою працю старався паралізувати д-р Іван Макух, бо йому все щось не подобалося. Йому не подобалася обсада мосту через Дністер, бо мовляв там забагато тримаю я війська, йому не подобалася збірка грошей, яєць, хліба й овочів на ялинку для військових шпиталів у Станиславові, а також не подобалася йому організація міліції по селах. Усе це свідчить про тертя між цивільною та військовою владою в повіті.

З кінцем грудня 1918 року моя праця в Товмачі добігала до кінця. Мобілізація чоловіків від 20 до 40 р. життя була закінчена, але моя помилка була в тому, що я мобілізував до 40 року, а наше Міністерство Військових справ з кінцем листопада 1918 року оголосило покликання тільки до 38 років життя.

Я підкреслюю, що вже 8 листопада 1918 року в Товмаччині відбувалася регулярна мобілізація. Місто за містом, село за селом, на заклик Військової Команди, на її повістки, приставляли новобранців, яких до трьох днів після покликання відправляли до Округової Команди в Станиславові.

Коли наказ Військового Міністерства про мобілізацію 20—38 років дійшов до загального відома населення, то рідня неправильно покликаних почала скаржитися. Покривджені зверталися не до Військової Команди, а до канцелярії д-ра Івана Макуха, і він з д-ром Левом Хоминським із насолодою переслухували покривджених і засипали листами Повітову Військову Команду, щоб неправно покликаних до війська повернути додому. Щоправда, було чимало таких покривджених, що зверталися безпосередньо до Повітової Військової Команди й просили повернути їх до рідних домів. Повітова Військова Команда, очевидна річ, ставилася прихильно до тих скарг і повідомляла Військову Команду, що помилково покликаних до війська треба відсилати додому.

Наприкінці грудня 1918 року в Товмачі гостював у д-ра Івана Макуха військовий міністер Дмитро Вітовський. Я був запрошений на вечерю до д-ра Макуха, де мені представили нашого військового міністра. Не скажу, щоб міністер був дуже ввічливий до мене, бо видно, що д-р Макух та д-р Хоминський відповідно його настроїли. При прощанні «на добраніч» з мін. Вітовським мені було сказано, що на другий день він десь коло 10-ої години ранку навідається до Повітової Військової Команди.

Правду кажучи, мені не подобалося перебування «інкогніто» міністра в Товмачі. Повернувшись по вечері до Команди, я зразу наказав запросити до себе команданта повітової жандармерії Івана Наконечного, якого я утаємничив, що в домі д-ра Івана Макуха «інкогніто» перебуває наш військовий міністер. Я просив Наконечного збільшити варту, особливо в районі будинку д-ра Івана Макуха.

На другий день міністер Вітовський завітав до Повітової Військової Команди, де пробув щось із зо дві години на інспекції. Я поінформував його, що мобілізація в Товмачі на закінченні. Повітова Команда вважала за доцільне організувати в кожному селі від 5 до 10 міліціонерів з немобілізаційних річників. Кожний міліціонер має рушницю й невелику кількість набоїв. Списки міліціонерів є в Повітовому Комісаріяті та Повітовій Військовій Команді. Кожний міліціонер має посвідку від Повітової Військової Команди. Міліція дисциплінована так, що на поклик Повітової Військової Команди чи Повітового Комісаріату (Староства) має дати якнайшвидше половину міліційної сили до їхнього розпорядження. Як сказано раніш, міліція дотримує правопорядку, виловлює дезертирів та всіляких непевних типів, що волочаться по селах та підривають авторитет нашої української влади.

За австрійських часів громадський уряд мав звичайно одного чи двох поліціантів, яких ніхто звичайно не поважав. Міліціонер був гордий з того, що він дотримує порядок у нашій молодій Українській Державі. Справа організації міліції дуже сподобалася військовому міністрові. Він навіть поробив собі чимало записів про міліцію. Його настрої дуже змінився на добре. Він навіть попросив чашку кави, якою ми його й потракували. Наприкінці я заявив міністрові Вітовському, що десь у січні 1919 року я зголошуся до фронтової служби, як фаховий артилерист, і справді, наприкінці січня 1919 року я у Чорткові організував тяжку батарею 4/8. З цією батареєю в м. лютому 1919 року я був уже на фронті під Белзом.

Щоб мати точні дані про тодішню адміністрацію Товмаччини, було б добре мати перед собою «Товмацькі Вісті». У цьому органі містилися вісті Повітового Комісаріату й Повітової Військової Команди. «Товмацькі Вісті» — це рекорд праці військових і цивільних чинників. На жаль, у моєму архіві збереглося тільки 7-ме число, з датою 3-го січня 1919 року. «Товмацькі Вісті» малого формату газетка, мала тільки чотири сторінки дрібного друку.

ТОВМАЧ ЗА УКРАЇНСЬКИХ ЧАСІВ

Спогадів про 1918—1919 роки є вже чимало — про організацію поодиноких бойових частин, про їх бойові акції, про роди зброї, про успіхи й поразки, але, треба визнати, мало маємо спогадів про те, що робилося з запілля під час визвольної боротьби того року. Нема їх про те, як запілля творило й підсилювало фронт збройної боротьби. Адже знати наступним поколінням, як запілля реагувало на події визвольної боротьби не менше важливо, і ті відомості не менше вартісні для науки, як і про самі бойові дії на фронті. Фронт нічого не може зробити без добре організованого запілля, так само, як і саме запілля не може дійти до добрих наслідків боротьби без патріотично настроєного фронту. Обидва ці чинники однаково важливі. Щоправда, у 2-му томі «УГА» Д. Микитюка є дещо про запілля, але ті згадки дуже побіжні й якісь небагатослівні. І хоч у слові від Редакції (стор. 44) сказано, що автор поставив собі за мету «забезпечити для майбутнього історика синтетичну історію УГА й прізвища будівничих Української Держави», я доповнив би, що не тільки прізвища, а й все те, що ті, із згаданими прізвищами люди, зробили для своєї рідної держави, та що вони до її будови внесли. Бо ж, на мою думку, не те важливе, що якийсь поручник «Х» був командантом, а адвокат «У» очолював повітовий комісаріят, чи учитель «Н» був директором гімназії, а як вони урядували і що доброго зробили на тих своїх посадах. Без цього ані ті з учасників, що на терені даного повіту не були, ані молодше покоління нічого не знатимуть про те, що та як там діялось.

Досить докладно про все це розповів у своїй статті в названому виданні підхор. УСС Андрій Кігічак, але я не можу погодитися з його твердженням, «що схема організації по цілому краю була ідентична». Якраз навпаки. Скрізь було інакше. Не було якогось зразка, за яким би все однаково робилося. Так само й люди, що бралися тоді до державної роботи, не мали якогось певно виробленого досвіду. Кожний робив відповідно до своєї організаційної здібності та спроможности.

Мета цієї моєї статті подати по можливості докладно все те, що робилося наприкінці 1918 р. в повітовому місті Товмачі та в цілій Товмаччині. Товмаччина — великий повіт, заселений переважно українською людністю. Дехто називав його «повітом радикалів і доменою Івана Макуха». Отже, ця «домена» від самого початку революції в Австро-Угорщині активно включилася в будівняння своєї держави. Якось не доводилося мені досі читати якісь спогади про часи перебрання української влади та про дальшу працю цієї влади.

У книжці «На народній службі» д-ра Івана Макуха, що її видала спеціальна колегія в Детройті, США, 1958 року, є тільки ледве кілька рядків про той час, і, що найважливіше, подано їх тенденційно. Правда, колегія

ТОВМАЦЬКІ ВІСТІ

ОРГАН ДЕРЖАВНОГО ПОВІТОВОГО КОМІСАРІЯТУ В ТОВМАЧИ.

Що таке дезертер?

Дезертер се жовнір, що самовільно віддаляв ся зі свого місця побуту, не повідомивши, о тім старшини. Відколи ми привикли до сього слова? Ще за часів австрійських називали ми дезертером жовніра, який втік зі свого місця побуту. Застановім ся однак чому жовнір утікав з австрійської армії? до сего побуджували його дві причини: 1) жовнір був кишений в далекий, в чужий йому край, обертав ся серед чужого йому народу: 2) старшини та підстаршини се були люди чужі, яких він по найбільшій часті не розумів, а які з ним обходили ся наче з худобиною. Або навіть ще і те, що нашого жовніра вів австрійська команда до полку німецького або малярського, мотивуючи і тим, що Український жовнір се зрадник. Се було для нашого жовніра не вигідне, бо він з ніким не міг porozуміти ся. Се отже були безпосередні причини, які приневолювали нашого жовніра дезертувати. Той дезертер був волом, який на своїому марку двигав ярмо чужої держави, наставляв свою грудь та проливав свою кров за чужі інтереси. Застановивши ся над тим, чи дезерція австрійського жовніра можна оправдати, прийдемо до переконання, що з одної сторони дезерція оправдана, а з другої ні. Після висше наведених фактів дезерція жовніра в повній мірі оправдана, одначе в другий ні, бо дезертер зламав святу присягу, розгнівнив самого Бога і всіх Святих. За зломане присяги чекає його тяжка кара і від Бога і від людей. Та не тільки його самого чекає кара, але і його потомство.

Вартоб спитати, чи і в нашій українській армії є дезертери? З чистою совістю мусимо сказати собі сумну правду в очи, що є. Одначе чому тепер жовнір дезертує? Над сим хіба довго не треба розводити ся. Дезертує тепер в першій мірі чоловік без путя і чести, польський раб-підніжок, який дав ся підкупити польськими грішми. Поляки бо старають ся всіми силами, щоби нас знищити. Видумують всякі підступи, силують грішми, щоби тільки нашого жовніра наклонити до дезерції. Старають ся ще далі о те, щоби перешкодити зібранню ся українського сойму, який ме радити над тим, щоби

нашим селянам розділити землі дідичів. Поляки хотять заняти нашу матірню землю, закувати нас в кайдани і пігнати до Варшави в леїони, а опісля гнати нас, українців на наших рідних братів, українців.

Чесний же жовнір не дезертує; він розуміє вагу хвилі, бере ся мов лев, за волю і долю України і українського народу. Дезертер - же - се хрунь, се злодій народного добра, бо він, утїкши з кадри, краде дані йому до ужитку річи, як одяг, обуву і оруже.

Якаж заплата чекає дезертера? По перше покараєть ся його по приказам воєнних законів, по друге же більшою карою буде для нього те, що будуть ним всі погорджувати й ненавидіти, як зрадника свого народу. При земельній реформі не сміє дістати ся в руки дезертера ані оден клатин панської землі. Український народе! Не укривай, а переслідуй тих хрунів, що не хотять постояти за свою справу, що утікають з війська і сим способом ідуть на руку нашим ворогам. Виганяй їх з села, не давай їм спокійно пересидіти в громаді, передай їх в руки українських військових властей. Дівчата і жінки встадайте ся таких хрунів! Ловіть їх, оплюйте та на встид і ганьбу вибийте кочергами і гоніть на перід себе до війскової властей.

Не спочивай тепер народе, бо хвиля важна! Викинь ворога поза свої межі, уладь своє господарство, а тоді спочинеш, - бо прийде час добробуту і гаразду для нашого народу.

Пов. Військ. Кмда.

Інструкція

Про організацію сільської міліції

Під теперішну важну і переломову хвилю добре zorganizована і адисциплінована міліція є дуже потрібна в кожному селі. Ту і там можна замітити, що декотрий мелодій вїйт, на якого є сильно огірчена стара рада, не має такої екзекутиви, яку повинен мати. Щоби на случай потреби молодий вїйт, міг мати якийсь опертє та щоби він міг тримати в дулях всяких хруників, то в селі мусить бути міліція, виконавчий орган громадської зверх-

зазначає на початку, що було пороблено в цій книжці деякі скорочення та деякі зміни. Проте, про 1-е листопада 1918 року повинно було б бути багато більше. Чия то провина, чи авторова, чи упорядників книжки, з'ясувати тут не беруся.

Переворот у Товмачі й у повіті підготував і перебрав владу офіцер австрійської армії, що був тоді на терені повіту, сам уродженець Товмаччини, Володимир Клодницький.

Згаданий Володимир Клодницький у липні 1918 року дістав в армії тримісячну відпустку й більшу частину часу перебував у своєму родинному містечку Хотимирі та готувався до університетського іспиту. Час від часу він навідувався до Львова, а пізніше увійшов у тісніший контакт із кадровим поручником 58 піхотного полку, що стояв у Станиславові, Андрієм Яремчуком, що був у близьких стосунках з Військовим Комітетом у Львові й діставав звідти різні інформації й директиви та передавав їх до інших повітів, і в тому числі й до Товмаччини для Володимира Клодницького.

У половині жовтня Володимирові Клодницькому кінчалася відпустка, і він повинен був повернутися до своєї військової частини. Тим часом усі знаки на землі й на небі вказували на те, що дні й години Австрії обраховані, що назріває неминучий переворот, і тоді може настати час для української влади. Австрія ще животіла, і було небезпечно не повернутися до своєї військової частини, проте Володимир Клодницький вирішив таки не вертатися, а взявся готуватися до перебрання в слушний час влади в Товмачі. Він докладно обговорив усі справи з невеликим гуртом певних людей, й одночасно з установленням української влади у Львові й у Станиславові, удосвіта 1 листопада 1918 року влада в цілому повіті опинилася в українських руках. Перебрати владу в Товмачі й в Товмаччині не становило великих труднощів, бо на терені Товмаччини не було ніде жодного гарнізону війська, а озброєною силою були тільки станиці жандармерії. До того ж майже в кожній станиці були окремі жандарми української національності, то вони зразу по перевороті зробилися командантами станиць, а не-українців позвільнювано.

У самому місті Товмачі був старший штабовий вахмістр Наконечний. Він став командантом усіх станиць повіту, які зразу подоповнювано відповідними підстаршинами-українцями. Усі державні установи в Товмачі, як староство, державна скарбниця, залізниця тощо були перебрані без будь-яких труднощів, а на ті посади призначено своїх людей.

Того самого дня вранці організовано Повітову Військову Команду, на чолі якої став Володимир Клодницький. Наладнано цілий військовий апарат, щоб якнайшвидше забезпечити лад і порядок у повіті та, що найголовніше, перепровадити мобілізацію. Від самої української влади, ні з Станиславова, ні зі Львова тоді ще не було ніяких розпоряджень, тим то на власну руку вирішено мобілізувати чоловіків від 18 до 40 років віку.

Комісаром призивної й доповнювальної комісії у Товмачі за австрійської влади був свідомий українець Ігнатій Лошнів, то його й призначено було зразу до Повітової Команди. В. Клодницький і Лошнів зразу склали плян мобілізації, і вже з 3 листопада мобілізаційний відділ при Повітовому Комісаріяті почав інтенсивно працювати. До праці в канцелярії призначено студентів однорічників, підхорунжих Осипа Атаманюка, Б. Кобилянського, О. Клодницького, А. Кайданського, А. Ортинського й інших, що були під рукою чи прийшли з війська. А. Ортинський з Жидачева був колишній січовий стрілець; він щойно повернувся тоді з російського полону, мав гімназіяльну освіту, сам зголосився до Повітової Товмачької Команди.

Пізніше він відійшов на фронт, уже як старшина, і там загинув в одній із частин II корпусу. Так само й згадуваний Андрій Яремчук був зразковий старшина, дуже вимогливий до підлеглих йому людей і сам не дуже оберігався і загинув на фронті в боротьбі з поляками.

Повітова Команда надрукувала кільканадцять тисяч призовних карток і розіслала всім, що підлягали покликанню до війська за мобілізацією. На прохання Повітової Команди священники виготовляли найдокладніші списки покликаних. Священникам цілого повіту було доручено відповідно з'ясувати мобілізованим політичну ситуацію, звільнити їх від присяги, даної колись на вірність австрійському цісареві та, де тільки це можна було зробити, привести до присяги на вірність Західній Українській Народній Республіці, що постала на місце Австрійської монархії.

Підготувавши все, якнайшвидше розпочато регулярний набір до війська. Усе це відбувалося переважно в самому Товмачі. Не раз приймали по 500 новобранців за день, а ввечері приводили до присяги у великій залі польського «Сокола». Приходив туди український, дуже поважний священник о. Северин Ступницький, клав на столі Євангелію й виголошував промову в дусі звільнення вояків від попередньої присяги австрійському цісареві. Потім були інші промови, а серед них і промова повітового команданта в справі організації своєї армії, її завдань і дисципліни в ній. Після промов кожний новобранець підходив до стола й цілував євангелію на вірність Україні. Тоді новобранців відводили до імпровізованої касарні, що її зробили в одній школі. Там з них формували сотні, перевіряли списки, ставили при кожній сотні підстаршин, робили трохи муштри, а по двох-трьох днях поїздами відправляли до Округової Команди в Станиславові.

Було чимало й труднощів, а між ними те, що бракувало лікарів. Щось на кілька днів запропонував свої послуги місцевий лікар-жид, але пізніше, мабуть під тиском поляків, відмовився. Комісія без лікарів не мала належної поваги. Треба було якось зарадити лихові. Тоді час від часу, «на показ», виконували функції лікаря деякі старшини, що зголошувалися для цього завдання. Якщо такий «лікар» на око бачив, що новобранець здоровий, то «робив» його здатним до війська. Моральним виправданням для них було те, що в Станиславові, де були лікарі, кожного новобранця вони оглядали докладно і, коли треба було когось звільнити, то звільняли. Роллю такого «лікаря» добре загравав хорунжий УСС Рибак, який перебував на той час у повіті. Тільки тоді, коли виявлялося, що новобранця нікому заступити в господарстві, і це стверджували і священник і вїйт, то його комісія звільняла на місці, або пересувала час виклику надалі, і звільне-

Володимир Клодницький в однострої поручника австрійської армії (1916 року)

ний новобранець одержував на це легальне посвідчення від Повітової Команди.

Як сказано раніше, призов роблено до 40 років, бо не було ще жодних розпоряджень згори, але пізніше надійшло розпорядження брати до 38 років, тим то вже в Станиславові позвільнювано людей старших від 38 років. Проте, деякі підстаршини, старші за 38 років залишилися добровільно.

Перепроваджена мобілізація дала нашій армії добрих кілька тисяч вояків з одного Товмацького повіту.

У Товмачі перебрано державну скарбницю з чималою кількістю грошей, організовано Харчову управу на чолі з Петром Загайдаком. Її завдання було дбати за харчування новобранців та перевозити їх до Станиславова, а звідтіля на фронт.

Почали відразу функціонувати й школи, хоч і не всі. Для нагляду й керування шкільною справою призначено інспектором Августина Домбровського.

Жандармерія дбала про безпеку життя людности й її майна та підтримувала лад і порядок. Римо-католики, що називали себе поляками, і таки правдиві поляки, за малими винятками, не давали приводу для деяких утисків над ними, і на терені повіту був абсолютний спокій. Щось почав був ворохобити один польський ксьондз Табачковський; його затримано на кілька днів і звільнено з попередженням, і більше скарг на нього не було. А то був випадок у Тисьмениці, коли один польський учень семінарії друкував афіші, в яких закликав новобранців не слухатися старшин, не віддавати військової одежі й амуніції, не йти до війська, не постачати провіанту тощо. Підозра впала на того учня. Жандармерія зробила в нього ревізію і знайшла промокальний папір, яким він висушував свої афіші. У люстрі виявлено ідентичність з афішею, і його заарештовано. Його мав судити польовий суд, але на превелике здивування всіх д-р Іван Макух, що був тоді міністром, звільнив його особисто. Поза тими випадками не було поважних виступів. З військових відділів було кільканадцять вояків із підстаршинами в Нижневі. Вони охороняли міст через Дністер. Те саме було в Отинії. Тим часом знайшлися люди, які нарікали на даремну витрату військової сили, не розуміючи того, що мости треба оберігати, щоб якийсь ворожий диверсант не висадив їх у повітря.

Десь наприкінці грудня я тяжко захворів на грипу та запалення легенів і пролежав у ліжку кілька тижнів. За цей час Команда закінчила мобілізацію у цілому повіті. Повітовий Командант Володимир Клодницький переїхав до Станиславова, склав звіт про мобілізацію й попросив Секретаріат Військових Справ призначити його до якоїсь фронтової військової частини. Призначення дістав до Чорткова. Там він організував батарею тяжких гавбиць і пішов на фронт під Сокаль. Він узяв із собою середущого брата, хоч той мусів би був залишитися вдома на господарстві. А я, видужавши трохи, також зголосився в Станиславові в Команді запасної батареї й дістав призначення до батареї гавбиць при 7-му гарматному полку, яка була вже на фронті під Львовом. Отож і стався такий збіг обставин, що три брати Клодницькі були гарматчиками й опинилися в УГА.

А в Товмачі Повітова Команда зліквідувалася. Решту справ, що залишалися, — додаткові покликання, розгляд заяв про звільнення з війська — перебрав на себе комісар Лошнів, що й провадив їх далі.

Я вирішив усе списати, щоб затримати в пам'яті для майбутніх поколінь, як одна людина з допомогою жменьки помічників так блискуче виконала взятий на себе патріотичний обов'язок і в казково короткий час перепро-вадила мобілізацію й дала для армії молодій Українській Державі вже в першій декаді листопада кілька тисяч вояків. Коли б кожний повіт дав був стільки вояків, то військові справи у Львові, Перемишлі та на інших відтинках нашої визвольної боротьби зразу набули б ліпших наслідків. Але не тільки це сприяло б ліпшій ситуації у визвольній нашій боротьбі на терені тодішньої Західньої Української Народної Республіки. Були ще й інші причини зла. Наші більші міста, як Станиславів, Тернопіль, Стрий і Коломия затримували занадто багато війська, ніби сподіваючись польського повстання. Страх цей був безпідставний, а те військо, що його тримали в містах, могло б, можливо, вирішити боротьбу з кращими наслідками, бо, як казав Лонгин Цегельський, та й інші тогочасні діячі, на початку боротьби якась сотня війська могла зробити те, чого пізніше не змогла зробити тисяча. Коли послаблявся фронт, то з тих гарнізонів воякам недалеко було розбігатися по своїх селах, і вони забирали із собою військовий одяг і рушниці. А коли б вони були на фронті під Львовом чи Перемишлем, то обставини до мандрівки їм до рідних сіл через далеку відстань не були б такі сприятливі.

ТОВМАЧЧИНА

Територія, населення, природні ресурси і господарство

Товмацький повіт становить частину Покуття. Саме слово Покуття вивчають по-різному. Одні кажуть, що воно походить від назви міста Кути, інші виводять його від слова «кут», утворений з півночі рікою Дністер, а з півдня горами, чи власне Чорногорою, а ще інші виводять його від слова «покута»-грішників, що жили в цій частині Галицької землі, як запроторенці чи засланці.

Давніше назвою Покуття визначали багато більшу територію, мало не цілу Галицьку задністрянську землю, зараховуючи до нього людність Надпруття та Подністрів'я, тобто не тільки Галицької низини, а й гірську людність — гуцулів і бойків. Історик Бельовський подає такі слова Петра Могили з його твору «Літос»: ... підеш на Покуття до Ски-ту, і там знайдеш монахів...».

Дехто зараховує до Покуття також горішню сторону ріки Стрий, місцевість Синевідсько, тощо. Тепер границі Покуття так далеко не сягають, і ми під цією назвою розуміємо кут, що його замикає Дністер із півночі, а Карпати з півдня. І ось у тому зменшеному Покутті й міститься Товмацький повіт, що його ми далі будемо описувати.

Столиця Покуття — місто Коломия, що його назву також по-різному толкують. Дехто вважає, що ця назва пішла від слова *colonia* (римська оселя), інші, як ось Шараневич, що вона пішла від назви місцевості — Коло Мия (це річка), а ще інші, як ось о. Петрушевич, виводять цю назву від слів Холм і Мия (горбок над річкою), і нарешті є ще така думка, що назва Коломия пішла від прізвища Кольомана, Галицького короля, що заснував це місто 1214 року.

Цілий Товмацький повіт, сьогодні обмежений до району, крім кількох сіл, лежить по правій стороні Дністра, і межує з п'ятьма сусідніми повітами, з якими має довшу чи коротшу границю. А саме: на сході Городенківський

Д-р Осип Клодницький

повіт, на півночі — Бучацький, на заході — Івано-Франківський (раніш — Станиславівський), на південному заході — на дуже короткому відтинку, коло села Камінна — Надвірнянський і на півдні й південному заході — Коломийський. По другій, лівій стороні Дністра лежать такі села: Петрилів, Новосілка, Горигляди та Делява (Делева). Ці місцевості з якихось розрахунків польський окупант приділив був до Товмацького повіту. Згідно з Шематизмом Станиславівської Єпархії, від 1938 року тоді в Товмаччині було 108 972 мешканців. Із них українців 85 550; поляків 15 259 і жидів 6 169, а на інші національності припало 1 994. Є відомості з 1892 року (Słownik Geograficzny Króla. Polskiego), що на один квадратний кілометр припадало 90 чоловіка людности. А всього населення на терені тодішнього повіту було 80 900; із них чоловіків 40 970 і жінок 39 930. Неписемних із того числа людности було 76 832. Смертність у 1878 році була 46,5 на 100. Згаданих 108 972 людей жили на території Товмацького повіту в трьох містах — Товмачі, Тисьмениці й Отинії, двох містечках — Нижневі й Хотимирі та 80-трьох селах і присілках, з яких село Олеша, найбільше в повіті, мало коло 6 000 мешканців і було одним із найдіяльніших сіл у Галичині.

Товмаччина — складова частина Покутсько-Басарабської височини. Поверхня Товмаччини в північно-східній частині горбковата, а в південно-західній частині становить рівнину. Переважає врожайний чорнозем з підкладом глини, а подекуди й вапняку. Полуднево-західна частина менше врожайна, а саме Отинійщина. На сході й північному сході часто трапляються більше чи менше заглиблені низини; із них деякі на кільканадцять метрів углиб. Ці низини місцева людність, як і в сусідніх повітах, називає вертебами (а не вертепами). Утворилися вони протягом багатьох сторіч у наслідок наводнення й виполіскування підгрунтовою водою вапнякового підгрунтя. На сході такого вертеба звичайно буває щілина, якою стікає дощова вода, тим то навіть за найбільших і найдовших дощів вода ніколи не затримується. Звичайно на дні такого вертеба мають свої нори лиси й борсуки, які там у бачних відгалуженнях і розплоджуються. У таких вертебах трапляються т. зв. сталактити й сталагміти; їх можна бачити там, де є доступ до тих вертебів, як це маємо під високою горою в селі Локітках під Товмачем, і де в тих вертебах завжди сльозить малесенький струмочок води.

Товмацький повіт поперетинаний численними дорогами, з яких декілька головних: Львів—Рогатин—Галич—Тисьмениця. У Тисьмениці шлях розгалужується на три дороги: 1) Тисьмениця—Монастирська—Бучач; 2) Тисьмениця—Марківці, де знову розгалужується на дві а) Отиня—Коломия на Молдавію та б) у долину р. Прута на Угорщину. Далі на схід від Тисьмениці, у селі Клубівцях, шлях, що йде до Бучача, перетинається шляхом, що йде через Товмач—Озеряни до Городенки. З Товмача відгалужується шлях, що йде просто на схід до Дністра до с. Долини, а з Озерян від шляху, що йде до Городенки, відгалужується через Хотимир, Обертин до Коломиї. Крім того ціла мережа менших доріг, що сполучали між собою окремі місцевості; із них тільки деякі цілком, а то частково покриті шосею. Залізниця прокладені дуже некорисно. Одна проходить західнім краєм повіту Станиславів—Отинія—Коломия, і друга, що проходить на не дуже довгому просторі повіту зі Станиславова до Нижнева—Бучача, з вісімкілометровим відгалуженням, т. зв. льокалькою, до Товмача.

Практично беручи, то майже цілий простір великого Товмацького повіту опирається на чотирьох колесах селянського воза.

Ріки: на півночі й сході Товмаччини перепливає, майже границею повіту,

ріка Дністер. Є ще кілька менших річок: Ворона, Стримба, Велесниця, Товмач, тут і там малі млинівки та дрібніші потічки, звичайно без назви, які з'являються здебільшого після довготривалих дощів, і розливаються вони широко по полях.

Тут треба ще згадати т. зв. вікна, яких на терені повіту є кілька, як ось у Хотині, Вікнянах, Тисьмениці і ще подекуди. Це великі джерела, що дають чисту, холодну підземну воду, і ця джерельна вода ніколи, навіть за найпошушливішого літа, не висихає, а взимі ніколи не замерзає. Ці джерела звичайно дають початок меншим чи більшим потічкам чи млинівкам.

Людність на 80% українська. Українці, чи раніш взагалі якісь люди, живуть на тих теренах від стародавніх часів, що можна бачити хоч би з тих археологічних речей, які тут при розкопах знайдено. Наприклад, у Хотимирі знайдено камінну статую з трьома головами, т. зв. Світовита. Знайдено її в минулому столітті, і як звичайно забрано до музею чи не в Кракові. Ще й тепер затрималася в народі назва того поля, де ту статую знайдено з трьома головами. Воно називається — Триголоватка. А походження статуї безперечно ще з поганських часів і була вона, мабуть, зображенням бога Триглава.

Друга нація на терені Товмаччини — поляки. Більшість їх говорить українською мовою, бо й не знає польської мови. Це давні колоністи, що оселилися тут тоді, коли за польського короля Казіміра Великого ці наші землі зайняла Польща. По містах це були переважно урядовці. Багато поляків, здебільшого ремісників, спроваджували до себе пани, які були майже в кожній місцевості. Більшими скупченнями поляки жили тільки по деяких селах, як ось, приміром, у селі Озерянах. Воно мало в 1938 році 2 780 людности, в тому 1 200 було поляків. Це була польська шляхта, але розмовна мова в неї була тільки українська, хоч називали вони себе поляками.

Цікаве село було Тарновиця пільна. Селян цього села кілька сот років тому хтось спровадив сюди на утворений при черговому розподілі якогось землеволодіння фільварок. Крім трьох чи чотирьох родин українців, решта були поляки, і вони вживали своєї польської мови. Але та мова була дуже деформована.

Було кілька невеликих польських сіл, що постали з парцеляції, як ось Глембока. Також було по трохи латинників по інших селах. Крім згаданих Озерян, Тарновиці пільної, Глембокої, було їх коло 10% в Хотимирі, у Богородичині тощо. Але польською мовою вони не розмовляли, бо не знали її.

По Першій світовій війні нашло багато поляків на поділені панські маєтки. Цікаво те, що багато з них зовсім не вміли працювати коло землі.

Наприклад, бачив я сам таких колоністів-поляків, що жали збіжжя сидячи. Вижавши його довкола себе, тільки підсувалися до невижатого й далі так жали. Крім того, багато з них, дарма що діставали допомогу від уряду, не могли давати собі раду, тим то деякі пустилися на крадіжки, розбій, а деякі повернулися до своїх попередніх сіл. У 40-вих роках майже всі поголовно переселилися на Захід.

Третя нація щодо порядкового числа — були жиди. Жили вони по містах, містечках, а також і по селах, провадячи торгівлю, або працюючи, як ремісники. Бувало хоч дуже рідко, що жид мав господарку й провадив її сам, але, як кажу, то були дуже рідкі випадки. Більше вже було жидів власників фільварків, та подекуди орендарів фільварків.

Дальша народностева група Товмаччини — вірмени. Вони прибули на наші землі з Півдня десь у 14-му столітті. У Галичині їх було кілька тисяч.

Вони мали у Львові свого єпископа, а в деяких містах мали свої церкви й своїх священиків. Належали до т. зв. вірменсько-католицького обряду. Між іншим мали свою церкву в Тисьмениці. Як купецький нарід, вони чимало спричинилися до піднесення добробуту в Тисьмениці. Багато з них торгівлею свиней доробилися маєтків — понакупувували фільварків, здебільшого на Покутті, і поставали дідичами. Мову свою майже всі забули й уживали польську, та ще й помагали польонізувати наш нарід. У наслідок того й повелися такі прізвища, як Агопсовичі, Ватонявичі, Нікосевичі тощо.

У повіті була якась кількість німців, які творили кілька сіл і дуже добре провадили свої господарства. Вони мали свої школи й інші установи. Було тут то там небагато болгарів. Вони переважно провадили городництво. По деяких селах були залишки й турко-татарів — Туган, Бей тощо.

Клімат Товмаччини такий самий, як і в цілій Галичині — часами морозні зими й мокрі літа, а деколи теплі зими й засушливі літа.

Населення в загальному не було багатим. Перед першою світовою війною в кожному селі був фільварок (панський двір). Багато землі належало панам, була в чужих руках. Для прикладу можна сказати, що в селі, де було близько 3 000 людности, двір (пан) мав на кількадесят моргів більше, ніж всі люди в селі разом. Деякі люди, не маючи з чого жити, виїздили на заробітки до Угорщини, Німеччини, а пізніше почали емігрувати до Канади, Америки, Аргентини, Бразилії та інших південно-американських держав.

Мова людности українська, і то не тільки серед українців, а й у великій мірі серед польської людности. Польську мову можна було почути тільки серед нечисленних нових колоністів. Жиди говорили жаргоном між собою, а з людьми ламаною українською або польською мовами.

Релігія була на 80% греко-католицька. На решту відсотків припадали: римо-католицька, мейсеєва, вірмено-католицька, протестантська (у німців кальвіністів). Перед другою світовою війною було кілька невеликих груп українських євангеліків (Палагичі, Озеряни). Також були в деяких селах над Дністром секти баптистів і дослідників Св. Письма. Однак їх було дуже мало.

Велика більшість людности провадила рільництво, а по містах — торгівлю й ремесла. Почали провадити й городництво, особливо в селах ближчих до міст. Розвивалося також трохи садівництво; до цього найбільше спричинилася сільсько-господарська школа в Милованю.

Селяни вирощували жито, пшеницю, ячмінь, овес, кукурудзу, горох, біб, просо, гречку, льон, коноплі, а на пашу конюшину, люцерну, спарцету й павші. Перед війною були спроби сіяти сою, яка надзвичайно буїно росте. З городини садили бараболю, видаток якої в деяких місцевостях часами доходив до 150 центнерів з морга. Садили також тютюн, але він не виправдав себе.

Промисловість була дуже бідна. На терені повіту була колись єдина цукроварня в Товмачі. Через брак доброї води її хотіли перенести до Тисьмениці, але тамошні люди не хотіли, навіть за плату, відпустити землю, щоб на ній збудувати цукроварню, тим то її збудували в селі Ходорові. Коли цукроварня запрацювала, то це село почало розвиватися й стало врешті містом. Отинія мала малу фабричку сільсько-господарських машин. У Тисьмениці була чинбарня, яка вичинювала шкіри для кушнірства й на взуття, тим то там і розвинулося сильно кушнірство й шевство. Майже в кожному селі були кушнірі й шевці, але то були селяни, які, працюючи коло землі,

мали собі підсобну кушнірську або шевську роботу. Так само й ткацтво було розвинене, особливо в селах над Дністром.

У Тисьмениці була колись ливарня, що виливала дзвони, здебільшого невеликого розміру. В Хом'яківцях була ткацька фабрика Корнила Чемного, яка виробляла сукно, але вона згоріла в 1908 році. А в селі Олешові була професійно організована вапнярка, яка постачала вапно споживачам на досить широкі околиці. Подекуди були каменярі, але робота в них провадилася дуже примітивно, застарілим способом. По цілому повіті були млини, здебільшого водяні, і рідше парові, — тільки в Товмачі, Тисьмениці, Отинії, Хом'яківцях та ще може в двох-трьох селах. У Тисьмениці була й ганчарня, а давніше ганчарні були й по інших селах.

Такі ремесла, як стельмаство, колодійство, ковальство та частково шевство провадили наші люди, а столярі, шклярі, бляхарі, кравці — то здебільшого були жиди.

Молочарство давніше майже не існувало через забобони в селян. Вони не хотіли змішувати молока, щоб не сталося чогось злого з худобиною. Молоко з фільварків переробляли молочарі-чужинці. І тільки по Першій світовій війні молочарство почало швидко розвиватися і через короткий час створилися по селах сметанкові станції, а по більших осередках були зразково проваджені молочарні, переважно українські. А в Отинії Маслосоюз збудував і устаткував таку молочарню, якою не посоромилася б жадна європейська країна. Конкурували з нашими молочарнями жидівські молочарні. В Отинії була їхня фабрика сирів. Подекуди й поляки почали організовувати свої молочарні. Подам тут такий приклад: В одному не дуже то великому селі було сім сметанкових станцій — 5 жидівських, 1 українська та 1 польська.

Ще одну галузь промисловости годиться згадати — горілчану. Вона не давала селянам користи, а тільки шкоду. Бараболю, що її переробляла ґуральня на спирт, постачали панські фільварки, але це зовсім не впливало на збут селянської бараболі. Подекуди по селах були й олійні, що примітивним способом видушували олію з соняшника.

На терені Товмаччини було досить багато лісів. Вони починалися недалеко від Обертина, Городенківського повіту, і тягнулися на захід і південний захід, а потім далі від Олеші понад Дністер у сторону Тисьмениці. Але майже всі ці ліси належали панам. У них були: дуб, граб, рідше бук, береза, осока звана трепетою, вільха, небагато шпилькових і дуже рідко модреля.

У лісах було досить звірини — дикі свині, серни, рідше олені, лиси, зайці, що також водилися й на полях, у згаданих вище вертебах борсуки, які живилися здебільшого кукурудзою, часом можна було натрапити на риса й дикого kota.

Мисливство було майже цілком у руках власників великих маєтків. Приблизно 70 років тому були вовки, але останніми часами вони зовсім зникли. Було їх дуже багато. Водилися вони в лісах, а також по каменоломнях та вертебах, зовсім близько коло села. Мисливці твердять, що вовки зникли через диких свиней, які розмножились по лісах і виперли їх. Правда, останніми часами вони з'являлися, але дуже рідко, здебільшого в великі морози. Пішла чутка, що тепер знову розвелися вовки, бо мало хто на них полює, і ще через те, що советські окупанти дуже винищують ліси в Карпатах, то вони спустилися в долину.

Із свійських тварин люди плекали коней, худобу, свині, вівці, різні кози, а з дробу — кури, гуси, качки, пантарки, рідше індики, голуби. Корови були здебільшого племінні — сементальки; їх запровадив уряд ще за

Австрії, а пізніше подбала про це сільсько-господарська школа в Милованю й спроваджувала чистої раси розплодові зразки, дуже дорогі. Були спроби розвести біло-чорну расу (фризійську), що дає більше молока, але з меншим відсотком товщу, та уряд не давав на це своєї згоди.

У минулому столітті селяни тримали на господарстві, як робочу силу, волів. Коні тримали тільки деякі багатші селяни та пани, — розводили їх здебільшого для війська — кінноти, і на тому добре заробляли.

Кількадесят років тому воли поступово вивелися, і їх заступили тільки коні. Села, де селяни розводили ліпші породи коней, були Бортники, Бра-тишів, Озеряни й інші. Між двома війнами Польща, що мала 40 полків кінноти, чимало сприяла тому, що люди почали розводити кращих коней. Тоді рівномірно були розміщені станиці расових жеребців (англійської, араб-ської, гуцульської раси) і було суворо заборонено злучати з жеребцями без ліцензій.

З диких птахів водяться ще й тепер гайворони, круки, ворони, сороки, кавки, два роди горобців, шпаки, щиглики, чижики, гілі, жайворонки, за-гално знані солов'ї та бузьки, інакше звані черногузи або лелеки.

Крім рільництва, лісівництва, городництва, садівництва, у селах над Дністром та меншими річками селяни рибалили, але їхнє рибальство вели-кого впливу на економіку не мало.

По Першій світовій війні в декількох місцевостях годували коропа, так званого подільського, але в цьому промислі місцеві люди не мали великої користи через державне водне право, з якого різними протизаконними ма-хінаціями користали чужинці.

Товмачський повіт складався за Польщі з 83 заселених точок. Із них три міста, два містечка, а решта, тобто 80 сіл. Повітове місто — Товмач, а інші два — Тисьмениця й Отинія. Містечка були такі: Нижнів над Дні-стром, що мав понад 5 500 людности та Хотимир, що мав щось яких 3 000 людей.

У Товмачі, Тисьмениці й Отинії були міські суди, а за адміністративну владу в тих містах правили Міські Ради з головами міста на чолі. Адміні-стративну владу в селах перед польською окупацією, а також ще кілька років за Польщі становили сільські ради з війтом (старостою) на чолі. Пізніше за польської окупації потворено т. зв. збірні громади, до яких на-лежало кілька сіл із призначеними війтами. І це нібито мав бути самовря-дувальний спосіб управління. Але призначувані від польської влади війти здебільшого були колишні військові й переважно п'яниці, мало розумілися на самоврядуванні, і їх обов'язок був зміцнювати польську владу.

За німецької окупації збірні громади затрималися, але начальниками в них були вже українці.

Колись повітовим містом була Тисьмениця, що мала тоді 10 000 люд-ности, а недалекий Станиславів був маленьким сільцем. Називали його тоді Станиславів коло Тисьмениці. Коли в цій місцевості будували залізницю, а це було ще за Австро-Угорщини, то уряд хотів збудувати станцію на Тисьменицьких полях, і за це місце навіть добре мав заплатити, але тись-меницькі люди не погодилися відступити землю на станцію. Тоді її збуду-вали в Станиславові. Після цього Станиславів швидко розвинувся на досить велике місто, кидаючи свою тінь на Тисьменицю, яка почала втрачати своє значення. Повітові установи з неї перенеслися до Товмача, а Тисьмениця залишилася провінційальним містом, хоч і перевищувала Товмач числом населення, а Товмач ніколи не переходив за 7 000 людности.

Народний одяг

Щоб говорити про народний одяг Товмаччини, треба було б описувати народну ношу кожного села, бо в кожному із сіл цей одяг чимось різниться від одягу в сусідніх селах. Вистачило колись стати в ярмарковий день на якійсь із вулиць Товмача, щоб зустрівши селянина чи селянку, можна було сказати, з якого села ця людина.

Це стосується найбільше капелюха, шапки, сердака, кожуха, зав'язаної хустки в жінок чи вишивки на сорочці. Проте, всі вони мають також багато спільного. Наприклад, чоловіки, а також і жінки носять сердаки з чорного сукна, здебільшого власного виробу, які різняться тільки кольором і формою лямівки чи вишивкою. Скрізь носять киптарі (кожушки без рукавів), що різняться оздобою чи вишивкою. Узимку, так чоловіки, як і жінки, носять кожухи, які теж у кожному селі інакші. Барва оздоби — червона, зелена, синя, чорна, а сама оздоба — з тоненької сап'янової шкіри.

Чоловіки носять уліті штани із саморобного полотна, зав'язані в поясі очкуром. Називають їх портками. Взимку чоловіки носять зимові штани

Петрук «Українська селянка» з Товмаччини» (Видання В. Клодницького у Відні, 1922 р.)

Петрук «Українська сільська дівчина з Хотимира» (видання В. Клодницького у Відні, 1922 року)

з білої овечої вовни, так звані холоші. Чоботи з позагинаними халявами носять чоловіки й жінки. Крім того, жінки носили чоботи фалдовані (зі зморшками) на висоті кісток, називано їх подекуди «буфровані». На урочисті свята жінки й дівчата, здебільшого заможніші, носили чобітки жовті на колір, так звані «сап'янці».

Чоловіки й жінки носять сорочки з саморобного полотна. Жіночі сорочки довгі аж до самої землі, обшиті вузькою вишивкою довкола кінців рукавів, шиї та пазухи, а на горішній частині рукавів вишивкою завширшки подекуди (по деяких селах) понад 10 сантиметрів. Ці вишивки називаються «установками». Сорочку, яка сягає аж до землі, жінки підперізують поясом із сукна, а потім крайкою, скорочуючи її, і тоді утворюється пазуха, що править за сшовок для хустинки, в якій на рижку зав'язують часом трохи дрібних грошей.

Чоловіки носять сорочки по коліна, обшиті звичайно вузькою уставкою на долині, довкола шиї і пазухи. Носять сорочку в більшості сіл поверх штанів. Підперезана вона широким шкіряним паском (ременем) або чересом. Черес — вдвоє зложена шкіра з відтисками різної оздоби. Череси бувають різні завширшки, у деяких селах щось із 10 сантиметрів, а в інших багато ширші. До череса прив'язаний малий мішечок, так званий капшук зі свинячого висушеного міхура, в якому курці тримають тютюн, а дехто гроші. Також до череса звичайно прив'язаний ніжик, що звисає і яким користуються для різних потреб поза хатою.

Капелюхи носять зроблені з плетених у зубці стеблин жита, зжатою поки ще воно не зовсім достигло (бо тоді воно міцніше й не ламається) і зшитих разом. Капелюхи мають найрізноманітнішу форму. По деяких селах криси вузькі, а частина, що на голові сягає близько 20 сантиметрів заввишки. Капелюх прикрашений чорною вузькою стяжкою, а в молодих парубків різними оздобами — перами з когутячого хвоста, китицями з кольорової волічки, з павиних пер, із закручених пер качура, різних дрібнесеньких скляних пацьорків, насилених на нитку чи дріт. Усі ті оздоби містяться тільки з одного боку капелюха. Старші люди — господарі носять довкола капелюха тільки одну вузьку чорну стяжку. Деякі носили куповані капелюхи з фільцю так само, як і солом'яні. Тут годиться додати, що хлопець, якому померли батько чи мати, цілий рік не оздоблював капелюха, а мав на ньому тільки чорну стяжку довкола капелюха, так само, як і одружений.

Взимку чоловіки носять чорні баранячі шапки або так звані клапані. Це капuzи, виложені зсередини шкірою, обложені берегом лисячим хвостом, а зверху шкірою або кольоровим сукном, синім або червоним. По деяких селах, головню в сторону Отинії чоловіки носили перевішену через плече кольорову чотирикутню торбу, т. зв. дзюбеньку, в якій тримали потрібні на похваті, здебільшого в дорозі, речі.

Жінки та дівчата носять замість спідниці довкола бедер т. зв. фоту (плахту). Це різнокольорова квадратиками тканина матерія з фарбованої вовни. Спереду з такої самої тканини фартух-запаска. Обидві ці частини обшиті в поясі крайкою, також кольоровою. Плахта і запаска коротші від сорочки на яких 8—10 см, отже сорочку видно з-під плахти.

Дівчата зачісуються гладко, заплітають волосся в косу, яка звисає на плечах і встромляють часом у неї квіти чи інші кольорові оздоби. Зав'язують голову попід бороду квітчастою, здебільшого червоною хусткою, іноді зеленою, рідше жовтою, а молодиці чи старші жінки зав'язують такі самі хустки, але вже поза вуха, зав'язуючи з-заду, накриваючи обрі-

зані або заплетені і накриті чепцем (очіпком) коси, залежно від звичаю в тому селі.

В околицях Товмаччини, у південно-західній її частині одяг був більш подібний до гуцульського, а в деяких селах Отинійщини носили постоли. В деяких селах Тисьмениччини носили чемерки-сердаки з капузою на плечах, званою «богородицею». Сіраки чорні, т. зв. опанчі з каптуром.

Жінки, здебільшого багатші, зав'язували голову на великі свята — Різдво, Йордан, Великдень чи храмове свято — переміткою (наміткою) чи рахнutoм з білого полотна, інколи з карбованими тобто виложеними фалдами, спеціально зав'язаними на карку.

Це було б стільки про стрій по селах Товмаччини. Він дуже консервативно затримувався до найменших дрібниць до самої Першої світової війни. У війну і по війні почалися радикальні зміни, спричинені різними впливами. Найперше, більшість чоловіків була у війську. Під час війни не можна було купити різних речей. Натомість, до людей дісталось багато військових матеріалів австрійського, німецького і російського війська. Народ почав переробляти, перефарбовувати військові матеріали до непізнання. Замість оздоблених капелюхів, кожухів з'явилися кашкети, райтки (військові штани) і різні куртки. Після Першої світової війни потроху почало вертатися старе, але дуже поволі й мало. З саморобних частин одяжі залишилося дуже мало, а натомість щораз більше почало з'являтися дешеве, куповане барахло. Народний одяг почав нестримно котитися до занепаду. З нього тепер залишилося дуже мало.

Вищезгаданий стрій описано той, що його носила одна частина людности, а саме селяни.

Певна, значно менша частина людей віддавна носила міщанський одяг, т. зв. шляхетський. Він був поширений скрізь по містах, тільки може трохи гіршої якості й дешевий.

Шляхтичі носили капелюх купований, звичайно чорний, але нерідко й іншого кольору, влітку — білий солом'яний, фабричної роботи. Білизну мали з місцевого, доморобного полотна, або з купованого перкалю. Часом запинали сорочку білим порцеляновим гудзиком, а деякі мали й краватку. З таких часом люди сміялися, вигукуючи: «шляхтич із гудзиком», або «шляхтич із шпичкою, а навіть краваткою». На верхній одяг мали плащі з купованого матеріалу, а часом із чорного, власної роботи, вовняного матеріалу, шитого на міський покрій. Такий плащ називається «чемеркою». На зиму мали шляхтичі також білі кожухи, але інакше пошиті й інакше викінчені, чим і різнилися від селянських.

Із взуття носили чоботи, а вліті черевики, але ті й ті різнилися від селянських кроєм і викінченням. На голову взимі надягали смушкові шапки.

Харчування

Загально люди харчувалися бідно й невиспачально. За головний харч була кулеша, у рідкій формі — чир. Каші — з кукурудзянних і ячмінних круп. Крупи дрібні й грубші, т. зв. логаза, молоко, яйця, сир, капуста, огірки (майже єдина вітамінна пожива), олія з конопель, льону, ріпаку, гарбузянних зернят, маку й соняшника. Багаті частіше їли м'ясо, а бідні рідше, свиняче, з овець — переважно восени, дріб — здебільшого кури, часом качки, а гусей продавали й майже ніколи їх не їли. Останніми ча-

сами збільшилося споживання городини й садовини — моркви, брукви, ріпи, помідорів, ягід, овочів, грибів тощо. Через недостатнє харчування діти виглядали блідими.

Житло

Хати здебільшого були з одної кімнати, і в ній спало багато людей — на печі, на лаві, між ліжком і піччю. А під ліжком взимі тримали повно бараболі. Хату мало опалювали, а ще гірше провітрювали.

Тільки заможніші мали хату з двох кімнат, але одна вважалася за світлицю, а родина жила тільки в одній кімнаті.

Смертність, особливо серед дітей, була велика. Був, наприклад, випадок, що з дев'ятох дітей однієї родини, народжених між 1856 та 1876 роками, по двадцятьох роках вижило тільки троє, а шестеро померли в перших роках життя, правдоподібно на дитячі заразливі хвороби. Лікарів було дуже мало, а коли й були, то до них селяни здебільшого й не зверталися.

Уже дальша генерація мала ліпші умови життя, і смертність була менша. Із родини в 12—10 членів за той самий час залишалось при житті 10—8. Дуже поширена була туберкульоза (сухоти). У деяких родинах майже всі діти, одне по одному, падали жертвою цієї хвороби.

Багато дітей і матерей умирало при злогах, бо не було кваліфікованих повитух. А якщо й були, то селянки взагалі мало користувалися зі сторонньої допомоги при злогах.

По Першій світовій війні по деяких селах поширився сифіліс — пранці. Його занесло туди російське військо.

Черевний тиф також лютував по деяких селах і багато людей вимерло від цієї хвороби. Було село з трьома тисячами людности, і там так поширився черевний тиф, що від 1916 року рік-річно хворіло багато людей, особливо в другій половині року, і чимало з них умирало. Найголовніше джерело зарази була вода з відкритих криниць, а також і від людей, що вже колись хворіли на черевний тиф, і могли розносити його довгими роками.

Народні звичаї

Пости: Пилипівка перед Різдвом. Під час цього посту не тільки м'ясних страв не їдять, а й набілу (молоко, яйця тощо) і то не тільки дорослі, а навіть і діти, старі й немічні. Не причепурюються, не співають, не танцюють і не забавляються, бо то гріх.

Вечорами переважно уряджують толоки, тобто сходяться разом і прядуть чи деруть пир'я з гусей чи качок, шиють, вишивають.

Св. Андрія — Андрійко. Сходяться забавляються, ворожать, приповідують, пророкують тощо.

Різдво

Найважливіше свято взимку — Різдво. Воно сходиться і повинно сходиться з переселенням — зміною зими на літо. Готуються до нього здалегідь, а найпильніше в останній тиждень. Господарі їздять до лісу по дрова, до млина змолоти збіжжя, на ярмарок купити потрібні на свята

продукти, готують пашу для коней, ріжуть січку, бо треба буде годувати худобу три повних днів, а то часом і чотири, колять кабана на сало, м'ясо, ковбаси, а головню на омасту після довгого посту.

Різдво проводять по всій Україні більш-менш однаково, але кожне село має свої власні особливості. Тому будемо згадувати у нашому оповіданні тільки ті притаманності, що їх має Товмаччина.

Напередодні Різдва всі встають рано й готуються до Святого Вечора, до Святої Вечері. Цілий день нічого не їдять, хіба що тільки малі діти. Газдиня (господиня) варить і готує вечерю. Давніше мало бути повних дванадцять страв, усі пісні, без м'яса, товцю і без набілу. Останніми часами упродовж кількох десятків років поволі число страв зменшувалося, але й було їх ще досить. Перша й найголовніша страва це опихана (облущена) пшениця, що звалася загально «кутя». Варять пшеницю без соли та без будь-якої заправки, тільки на воді. Варять довго, аж зерно розвариться та стане м'яке. Потім до неї додають досить тертого маку, багато родзинок, волоських горіхів і нарешті меду й цукру, а бідні люди додають тільки олії, але це дуже рідко, бо кожний старається придбати цукру чи меду, щоб її трохи підсолодити. Крім куті, вариться борщ з вушками (крепликами), начиненими грибами або рибою чи оселедцем. Далі, кілька гатунків пирогів з капустою, бараболю, пovidлами, маком і різними овочами, голубці, каша, риба смажена або рибний холодець, оселедець, у кількох видах, сушені овочі, звані вар або узвар із солодким буряком і нарешті пампушки, усіх тих страв у кожному селі не варили. Я згадав тут усі ті страви, що їх готували по різних селах багатші та бідніші. До вечері сідали з появою першої зірки на небі, а це бувало не однаково, бо не скрізь одночасно її зауважували. Як усе вже було готове, господар наносив худобі й коням повно сіна, тоді йшов з молодшим сином до стодоли, брав один сніп збіжжя (також різного по різних селах), найчастіше пшениці або вівса, подекуди жита чи ячменю, а в деяких селах у тому снопі було різного збіжжя потроху. Тоді давав хлопцеві в руки трохи пахучого сіна, і обидва йшли до хати. Тут уже все готове, все чисте, усі чисто поумивані, зачесані, святково убрані, чекають. Господар, беручи той сніп, званий «дідом», починає побажанням: «Віншую вас цими святами і бажаю щастя, здоров'я в радості й веселості ліпших, кращих дочекати від нині за рік. Христос рождається!» Йому всі відповідають: «Славте Його!» Діда кладе в кут на землю стояком або в кут на лаві. Газдиня (господиня) бере від хлопця сіно, частину його кладе на стіл і накриває сніжнобілою скатертиною, що подекуди зветься обрусом. Під обрус кладе в роги по кілька зубків часнику, трохи маку та деякого іншого зерна. Тоді ставлять засвічену свічку, а по деяких місцевостях, навіть в окремих хатах, дві свічки, а на середину стола приготовані калачі, так звані струцлі та три білі пшеничні буханки хліба, або разові. Решту сіна кладуть під стіл. По деяких селах стелили на долівці солому. Потім спалювали ту солому й діда.

Коли все було готове, всі сідали до столу. Усі разом, або хтось з родини проказував молитву й починали вечерю. У місцевостях, де був звичай, що священник давав маленькі печені проскурки, там газдиня краяла їх на маленькі кусники й укладала їх на тарілці з медом. Батько брав один кусник і, мачаючи його в мед, казав: «Дай, Боже, дочекати відтепер за рік». З'їдав його, і всі робили те саме.

Першою стравою була кутя в макітрі. Батько, а за ним усі брали по одній ложці. При батькові була порожня таріллка чи мисочка, до якої відкладалося по ложці кожної страви для т. зв. палазника. Що то за палаз-

ник і що означає те слово, скажу пізніше. Покушавши першу ложку куті та відложивши другу для палазника, батько брав третю повну ложку і кидав її на стелю. Усі присутні наставляли руки, і скільки зерен куті щастиво зловити, стільки кожний зловить роїв бджіл. На тому кінчають з пшеницею, «бо то на порожній шлунок за тяжка страва». Батько, мати і старша челядь п'є по одній чарці горілки (дітям дають зафарбовану якимсь соком чисту воду). По горілці їдять рибу й всі інші страви, не забуваючи відкласти третю ложку для палазника; і так аж до кінця.

Одне місце при столі звичайно порожнє, призначене для когось з родини, кого з певних причин нема при вечері, або для недавно померлого. Одну мисочку або тарілку ставлять на вікні, віруючи, що дана особа чи небіжчик прийде невидимо і покуштує страву.

Тепер хочу сказати про палазника. Походження цього слова мені не пощастило вияснити, хоч у кожному майже селі (кажу: «майже», бо я, розуміється в усіх селах Товмаччини не був), але в тих, що я був, була мова про палазника. Чи слово «палазник» походить від «полазити» (походити) чи від полізати, важко мені сказати. Палазником звичайно буває молодий бичок, якого рано-раненько приводять перед хату, а нерідко й до сіней, і дають йому ту другу ложку всіх страв, які батько вчора при святій вечері відкладав. Деколи бичка заступає, де його немає, молода теличка, а то й корова. У тій мисчині зібрані різні страви, як наприклад, риба, тимто звичайно присолюють ту мішанину, тоді молодий бичок її з'їдає. Чув я, але не бачив, що десь хтось приводив за палазника молодого лошака. Знаючи, що нюх у коня гостріший і що кінь такої мішанини не їстиме, то очевидно, це роблено більше для звичайного порядку. Невільно під загрозою великої кари давати страви призначені для палазника псові.

По вечері дівчата на відданню збирають усі ложки та начиння і з ним виходять за хату і калатають ним. З того ворожать, що з тої сторони, звідки загавкає перший пес, прийдуть старости з молодим.

Скінчивши вечерю, діти й молодша челядь підходять до батька й матері і цілують їх в руку, дякуючи за вечерю, а після того діти залазять під стіл у сіно і бавляться там, кудкудахкуючи, до чого мати їх заохоче, щоб кури добре неслися.

Після вечері всі співають колядки. Перша колядка завжди — «Бог предвічний народився», а потім ідуть інші.

У більшості сіл хлопці на Святий Вечір не ходять колядувати, а роблять це аж на другий день свята пополудні, але подекуди колядують відразу ж по вечері. На другий Свят-Вечір, тобто на Йорданський, який цілком подібний до Різдвяного Святого Вечора, ідуть щедрувати зразу по вечері.

Решту куті доїдають по вечері (Не дай, Боже, щоб ложка впала зі столу!) Всі втомлені засинають, і хіба може жіноцтво — мама й старші дочки — кінчають деяку роботу (зашити, пришити) на завтра.

Уночі по деяких селах опівночі, а подекуди й під ранок, чути дзвони в церкві, що скликають на Богослужбу. Усі поспішають до церкви пішки, але якщо далеко, то саньми або возом. Навіть такі, що звичайно рідко ходять до церкви протягом року і про яких часом кажуть, що «він до церкви ходить тільки на Різдво та на Великдень», і ті обов'язково приходять.

Богослуження кінчається десь коло 7—8 годин ранку. Вернувшись додому, всі засідають до столу. Треба тут підкреслити, що на перший день Різдва не палять у печі, а споживають усі страви холодні. Їдять ковбасу, печене м'ясо, холодець і решту страв, що залишилися від учорашньої

вечері. Тільки там, де є зовсім малі діти, там палять і пражать їм молоко, старші, навіть тільки кількарічні їдять на перший день Різдва холодні страви. Тільки на другий день варять і підігрівають, що залишилося від Святої Вечері.

У гості звичайно ніхто не ходить, хіба що близька родина, але якщо таке трапилося, що хтось уночі змушений обставинами вступити до якоїсь хати, то його приймають, як свого рідного, навіть коней нагодують.

Як сказано вище, на Святий Вечір не ходять колядувати попід хати, але в деяких селах ходять. Колядування починається на третій день Різдва і триває три дні. По обіді ще вдень ходять малі хлопці колядувати для себе. Дають їм трохи грошей, іноді булочку, чи кавалок калача або хліба, яблучко. Деякі хлопці збираються гуртом і ходять колядувати із шопкою чи звіздуо. Малі хлопці переодягаються на грюх царів, на одного рудою жидо, на козу, ведмеда, на проводирів тих звірят, деякі часом мають між собою такого, що грає на скрипці або на сопілці. Вони виучують тоді різних довших чи коротших деклямацій, часом віншують досить дотепно: «Віншую вас сими святами, абисьте ходили наперед пальцями, назад п'ятами, аби вам сі когут зніс». Цим шопкарям чи звіздарям дають трохи більше, вони бо мали більші видатки, більше працювали й довше й краще колядують та віншують. Вечором ходять колядувати старші підпарубки чи парубки. Деякі і по деяких селах колядують для себе, а деінде на церкву. Останніми часами, між двома війнами віддавали заколядовані гроші на Рідну Школу. Така сама справа із старшими дівчатами, які ходять за дня, поки не смеркнеться.

Інакша річ з колядою церковного братства й сестрицтва, які колядують на церкву. Зачинають вони першого дня по Богослуженні й по сніданку. Ходять від хати до хати, не минаючи нікого. Один чи одна несе із собою замкнену скриньку, звану скарбонкою, а другий несе дзвінок, яким дзвонить, наближаючись до хати. Стають перед дверима і починають колядувати: «Бог Предвічний», «Нова радість стала», «Новая радість світом засіяла» та інші колядки. До хати не входять, хіба що господарі запросять. Вечором наостанку йдуть колядувати до одного з братства і там по трудах цілоденних приступають до прийняття, добре закропленого горілкою та пивом. На другий чи третій день ідуть до іншого члена братства. Вони колядують не тільки три дні, а кілька тижнів по святах у неділі й свята, аж поки не обійдуть усі хати в селі.

Такі самі прийняття влаштовують у себе по черзі й сестриці, з тою різницею, що їхні прийняття не такі гучні, відбуваються вдень і не так багато п'ють.

Отже, кожний член братства чи сестрицтва влаштовує в себе такі коляди, хіба щось непередбачене перешкодить.

У різних селах є різні звичаї з «дідом» (дідухом) і сіном чи соломою, отже говорити про всі села однаково не можна.

Діда — сніп із молоченого збіжжя (пшениці, вівса, подекуди жита чи ячменю, а то й різного збіжжя в одному снопі потроху) виносить перший засівальник, що ранесенько на Новий Рік ходить по хатах засівати, про що буде мова пізніше. Той самий засівальник, що винесе діда, дістає трохи більше коляди. Виносить і ставить його на дворі денебудь під хатою чи стодолю.

Сіно, яке було на столі під обрусом і під столом і там, де стелять під дідом, по деяких селах палять, а з соломи роблять перевесла і підв'язують овочеві дерева в саду, щоб добре родили. По деяких селах підв'язують

дерева аж по Йордані, або на другий Святий Вечір (Йордан, Ардан, Водохрещі, Богоявлення, Голодна Кутя). А денедє сіна не палять, дерев не підв'язують. Отже, кожне село, навіть сумежне, має інші звичаї. Останніми часами, ще за Австрії, а потім за Польщі жандармерія чи поліція не дозволяли палити діда, і той звичай поволі зникав. Подекуди зі соломи з-під того діда роблять гнізда для квочок. У деяких селах той сніп-дідух стоїть аж до Йордану і тільки по Йордані його виносять, зробивши з нього перевесла, і підв'язують ними дерева. По деяких селах на Йордан роблять новий сніп, знову по інших ані виносять, ані затримують його з Різдва.

Останніми часами подекуди почали прибирати на Різдво деревце — ялинку. Цей звичай не український, і він не запустив коріння. Його рідко де дотримувалися і то переважно новоприбулі, не місцеві люди.

Новий Рік

Про це свято можна сказати коротко. У навечір'я в церкві відправляється довге-предовге Богослуження. Потім молодь збирається в хаті якогонебудь з господарів, переважно там, де є дівчина на виданню, передягають одного з хлопців на дівчину, вибирають одного з хлопців у його таки власному убранні, співають, грають, жартують, а по деяких селах ходять по хатах, співають, жартують, але не танцюють. Нема по селах такого звичаю, як по містах, уряджувати «маланку». Тільки вранці, до схід сонця, менші хлопці ходять засівати вівсом, пшеницею, рідше житом але, не дай Боже, не кукурудзою, бо від того могло б обкидати чиряками, і такого засівальника не прийняли б до хати, а прогнали б. Засіваючи, так промовляють: «Сійся, родися, жито, пшениця», а часом додають ще «і всяка пашниця», а закінчують словами: «На новий рік, щоб ліпше, краще, веселіше, як торік». А хатні відповідають: «Дякую, Дякую!» і дають гріш чи хліба кавалок, чи щось інше, бо засівання кінчається перед полуднем.

Йордан — Богоявлення

Це урочисте й велике свято. У навечір'я нарід іде до церкви на Богослуження і несе збанок води, яку священник по відправі святив. Господар і родина готують таку саму вечерю, як і на Святий Вечір, такі самі пісні страви, тільки їх багато менше, і така сама кутя. Дідух у деяких селах також, свіжо зроблений або залишений від Різдва, або й зовсім його нема. Сіна чи соломи не кладуть під стіл. Так само не відкладають страв для палазника. Тим то цей вечір і має назву «Голодна кутя». По вечері хлопці, менші й більші йдуть по хатах щедрувати, не чекаючи другого дня.

Сама урочистість посвячення води відбувається на другий день удосвіта, після Служби Божої. Воду святять на річці, якщо вона є, або на ставу, а де нема ані того, ані другого, то при криниці. На місці свячення ставлять великий хрест, вирізаний з грубого леду, прикрашений різнокольоровими витинками паперу, а побіч обставляють молодими деревцями ялиці чи смереки. Над хрестом завішаний вирізьблений і помальований на біло голуб. Побіч криниці, якщо свячення відбувається не біля річки, ставили діжку, велику, наповнену водою з криниці. За прибрання і вирізування хреста та прикрашування відповідав старший парубок. Він десь вирізував хрест з льоду, привозив і вставляв його на місце свячення. Це роблять парубки, а дівчата під його керівництвом приоздоблюють той хрест. Звичайно на

Водохреща буває сильний мороз і лід буває грубий. Вирізати його пилою і перевезти не спричиняло великих труднощів.

По відправі в церкві священник і дяк з хором, а також усі люди поспішають на місце свячення, над річку чи до криниці. Кожний має з собою воскову свічку, прикрашену стяжками, сухими квітами й колосками збіжжя, пшениці чи вівса. Свічка та називається «трипад», хоч трьох свічок нема. Трійцю (три злучені до купи свічки) має тільки в свічнику священник. Ту посвячену свічку тримають звичайно за сволюком цілий рік, а світять її під час сильної грозовиці, і вона має хоронити хату від грому, а також якщо хтось тяжко хворий і вмирає, то дають йому в руку ту свячену свічку, що скорочує йому час умирання. Так само тримають свячену воду для таких самих потреб. Після відправи над водою священник занурює три рамена засвічених свічок, і це править за сигнал, що можна набирати воду в принесену для цього посудину. Всі тиснуться, щоб зачерпнути якнайшвидше і скоріше йти додому.

На день 19 січня припадало свято дня народження чи імени когось із цісарського дому (не знаю, кого саме), тим то там, де були гарнізони війська, команда гарнізону завжди висилала якийсь відділ війська, парадно одягнених з рушницями та оркестрою на місце свячення води, який по закінченні служби віддавав три сальви. Цей звичай з довгими роками увійшов у традицію, а більшість людей навіть не знали причини тої паради при свяченні води. За окупації Польщею поляки перейняли той звичай, аж поки не дійшло до непорозуміння між українцями й поляками в 20-х чи 30-х роках.

В деяких місцевостях де були парафії обох віровизнань, греко-католицького і римо-католицького, був звичай, що латинники виходили з процесією на умовлений час перед церкву, де обидві процесії вітали одна одну обопільними нахиленням хоругов, а тоді разом ішли на місце свячення. Греко-католики реваншувалися тим, що так само брали участь у процесі римо-католиків на Боже Тіло. Такий звичай був у самому місті Товмачі й по інших містах.

У церемонії свячення брали участь командант гарнізону, бургомістр, начальник суду із суддями й ін.

По посвяченні води невелика група людей відпровожувала священника і процесію до церкви і та, може найбільша після свячення пасок на Великдень, парада закінчувалася.

Співані під час Йорданських Свят щедрівки — це більш-менш напів-світські пісні з побажаннями врожаю, всіякого добра, прибутку в стайні між худобою, вівцями і т. д. Як ось, наприклад:

Ой, чи є чи нема пан господар дома,

Щедрий вечір, добрий вечір, добрим людям на здоров'я!

або:

Пречиста Діво, десь Христа діла. Ардан, вода студененька!

Сховалам Його в яру пшеницю. Ардан, вода студененька!

або:

Ой, нема, ой, нема, поїхав до Львова

Купувати кам'яницю, будувати церковцю.

М'ясниці і пости

М'ясницями називаються такі періоди часу в році, коли можна їсти м'ясо, улаштовувати забави з танцями та справляти весілля. Таких м'ясниць

у році є дві, — зимні м'ясниці від Різдва аж до Великого посту і другі — перед Пилипівкою, тобто перед постом, що попереджає Різдво Христове. Крім згаданих двох довгих постів є ще два коротших пости — Петрівка і Спасівка.

Зимні м'ясниці бувають довші або коротші, залежно від того, коли в даному році припадає Великдень. Останній тиждень м'ясниць, тобто тиждень перед Великим постом, називається сиропусним; тому то в тому тижні м'яса не їдять, а тільки набіл, тобто молочні страви й яйця.

Піст починається в понеділок після сиропусного тижня. Великого посту люди дотримуються дуже суворо. Пісна їжа, а деякі не їдять навіть набілу. Бараболя, олія, каша, хліб та оселедець, бо тим людям, що живуть далеко від Дністра чи інших річок, важко діставати рибу.

Великдень

Остання неділя перед Великоднем називається тутковою (або квітною, вербною, вербицею), бо тоді святять у церкві тутку (рід верби). Вернувшись із церкви, старші, тобто батьки чи брат або сестра легко ударяють тою туткою одне одного, приказуючи: «Тутка б'є, не я б'ю! За тиждень буде Великдень!»

В часі між тутковою неділею й Великоднем готуються до Великодня; перуть, миють, білять хату, їдуть до млина намолоти борошна тощо. У четвер, що зветься живним, колють кабана, — хто цілого для себе, а хто в спілці з іншими по половині, по чвертці, а то й по одній восьмій. Роблять з нього ковбаси та інші вироби. Увечері в четвер ідуть до церкви на дуже довге Богослуження, так звані Страсті або Дванадцять Євангелій. Під час тої вечірньої Служби Божої, після кожної Євангелії, як і перед ним, ще дзвонять, а після Страстів до півночі Великодня зовсім не дзвонять.

Потім священик кладе Плащаницю на спеціальний стіл посеред церкви, і вона там лежить аж до півночі проти неділі. Церква тоді відчинена майже цілий день, і люди приходять прикладатися до Плащаниці, коли хто може. Від Страстів до Великодня дзвони заступає калатальце, зроблене з дерева; ним калатають цілий той час дококола церкви звичайно хлопці, а то й старші люди. І тільки опівночі проти Великодня підносять Плащаницю й обносять її тричі дококола церкви. Несуть її над головою священика четверо найповажніших у парафії людей. Обійшовши так з нею три рази дококола церкви, під звуки всіх дзвонів, вносять її до церкви, і священик розстелює її на престолі, після чого починається Великодня Служба Божа — заутрення й літургія. Після служби священик з процесією, а за ними всі люди під звуки дзвонів і співів «Христос Воскрес!» обходять і святять паски, крашанки, ковбаси і все, що люди принесли до церкви для свячення в кошиках, розставлених на землі навколо церкви. Кошики виплітали спеціально для свячення пасок, а паску обвивали білою серветкою. У кошику, як у кого, була ковбаса, кусень сала, сир, кусок масла, часом виробленого у формі баранчика, не рідко шинка, не раз ціле печене порося з куском хрину в роті (у заможніших), баба тощо. Кошики прикрашали зеленим барвінком. У меншому кошику несли варені яйця (крашанки) і писанки.

Не було Різдва без куті, а Великодня без яєць. Малювання писанок це справжнє мистецтво. Як не кожний може намалювати картину, так не кожний може зробити писанку. У кожному селі було тільки кілька жінок чи дівчат, що мали той хист малювати наші чудові писанки. Правда, пи-

санок було багато, але не всі були високо художні. Писанки робили з допомогою писальця, уживали кольорового воску. Писанки були тільки легко зварені, майже напівсирі. Крім писанок були ще галунки або крашанки, як їх подекуди називали. Були то варені фарбовані на один колір яйця, що їх їли під час свят. Фарбу добували з яблуневої кори (жовту), з соняшникових зерен (фіялкову), із святоіванського зілля (зелену) і т. д. Додавали до того хемічного складника-галуну, щоб фарба добре трималася. Звідти й назва «галунки». Це не вимагало якогось спеціального таланту, і їх робили в кожній хаті.

Багатші господарі приносили з собою до церкви торбину з малими пасками, крашанками та часом ще з чимсь і обділювали бідних людей, які ходили старцями і яких чомусь називали жebraками, хоч вони не завжди були старцями, часом це були каліки.

Вернувшись з церкви, найперше розговлялися. Насамперед краляли круто зварену крашанку на стільки частин, скільки є членів родини, і кожний з'їдав свою порцію із словами: «Христос Воскрес!».

Між народом Покуття є звичай вітати стрічного словами: «Слава Ісусу Христу!», а друга сторона відповідала: «На віки слава Богу святому!» А на Великдень і аж до Вознесіння вітаються словами «Христос Воскрес» і відповідають «Воістину Воскрес!»

Споживши свяченого, усі йдуть здебільшого на цвинтар коло церкви, де починаються забави. Найперше завжди знаходиться один, або й кілька вправних дзвонарів, які видзвонюють різні мелодії, особливо меншими дзвонами і роблять це дуже майстерно. Цілих три дні без перерви, крім того часу, коли правиться в церкві, дзвонять, змінюючи один одного.

Дівчата та молоді жінки, які перший рік заможем, бавляться в т. зв. розпустки, від розпускати коло. Стають колом по дві, а одна намагається зайняти порожнє місце в тому колі. Якщо це їй пощастить, то вона стає, а інша робить те саме. Хлопці приглядаються, часом жартують, утруднюючи дівчатам ту забаву, а часом і самі пристають до них.

Далі дівчата виводять різні гагілки (гаївки), співаючи при тому різні пісні.

Воробей:

Сам ходжу, сам ходжу, сам же я йду.

А ти, старий воробею, сам загинь, сам загинь, сам її втопи.

Огірок (огірочок):

Зелені огірочки тож сі завивають

Жовтенькі пупліночки тож мі сі завивають.

Вербовая дощечка:

Вербовая дощечка, дощечка.

Ходить по ній Настечка, Настечка,

На всі боки глядіє, глядіє,

Звідки вітер повіє, повіє.

Жук (жучок):

Ой, ходить жучок по жучині,

А дівчина по ручині.

Граї, жуче, граї,

Граї, жуче, граї, небоже,

Най ті Пан Біг допоможе,

Граї, жуче, граї!

Воротар:

Воротарю, воротарочку, отвори нам воротечка . . . і т. д.
Ой, горобчику, пташко, чи бував ти в садку,

Зельман:

Іде, іде Зельман, іде, іде його брат,
Іде, іде Зельман і вся його родина . . .

Перепеличка:

Тут була, тут нема, от та перепілка.

Таких пісенок є безліч, і в кожному майже селі додаються різні слова. Хлопці мають свої забави, — ставлять вежі, перескакування тощо.

Другий день Великодня називається поливаний понеділок. Цей звичай закоринився не тільки в нас, українців, але мають його й інші наші сусіди, як поляки, мадяри, так по селах, як і по містах. У мадярів це щось дуже важливе. Молода особа приходить до старшої, і навіть старої і просить дозволу вилляти кілька крапель води на руки (долоні). У нас в Товмачині цей звичай поливання ведеться між молоддю — дівчатами та хлопцями, інколи дуже бурхливо. Часом, хоч дуже рідко, траплялося, що хлопці поливали дівчину водою, а то й кидали її в ставок або в саджавку, і це мало не раз трагічний кінець.

Хлопці мають також багато різних забав, як сказано раніше, наприклад, ставлення веж, у дзвонарів, а найпопулярніша забава це «хвіст» або левок. Бавляться у цю забаву під самий кінець Великодня, на третій день пополуночі. Ряд хлопців, і то сильних, ловлячи один одного за сердак з-заду, творять шнур. Перший бере в руки прут і намагається ним ударити останнього. Викрикуючи: «Закидай», останній, намагаючись уникнути удару, відскакує на бік, звичайно туди, де дівчата виводять свої забави. Часом той левок кінчається трагічно, особливо там, де перший в тім ряді сильніший, а останній не дуже сильний, то закинувши тим хвостом підкидає того останнього цілою силою до стіни чи плота або дерева, що спричиняє ушкодження, часом дуже болюче.

У Великодній понеділок по багатьох селах ходить процесія на цвинтар, де відправляються панахиди на гробах померлих.

Вибір старшого парубка

Деся взимку перед Різдом відбувалися в селах Товмачини вибори старшого парубка. У деяких частинах Галичини звали його, того старшого парубка, Березою. Я не втаємничений у ту справу, чи він так і в Товмачині звався. Не чув я й не можу твердити, як не можу і заперечувати цього. Його офіційний титул був — старший парубок, і так будемо його називати. Вибирали його хлопці, яким минуло 18 років, і вони з підпарубків переходили до парубків. Вони сходилися до якоїсь хати, приносили по пляшці горілки й запивали свій перехід до парубоцтва. Такий вибір завжди викликав у селі сенсацію, і вже задовго перед тим обговорювано особу майбутнього старшого парубка та його заступника, який на випадок покликання до війська або одруження того старшого парубка, чи коли б сталася, не дай Боже, якась інша перешкода. З хвилиною вибору він діставав владу, але також і обов'язки: мав перепроваджувати коляду та щедрівку, мав по-дбати про вирізування хреста з льоду на Водохреща, перевезти його на

місце свячення та поставити його, наперед визначити, хто і коли має тримати коругви під час процесії, в церкві під час Богослужби, дбати, щоб не танцювали на вигоні, чи десь у хаті під час відправ у церкві, мусів пильнувати порядку на всіх парубочих зборах і виступах. На Великдень мусів дбати про порядок у церкві і коло церкви під час свячення пасок. Де то було у звичаю, призначав підвладних стояти при Божім Гробі. Його каденція тривала рік. Зайво казати про те, що його моральна кваліфікація мала бути бездоганна. По деяких селах, хоч і не у всіх, також і дівчата вибирали з-поміж себе дівчину, але тому, що до того становища було прив'язане слово «старша», то не було багато охочих, і звичайно дівчата достовувались до заряджень старшого парубка.

Описуючи вибори старшого парубка, хочу звернути увагу, або підкреслити, що до парубоцтва належали тільки селянські хлопці, але ніколи не шляхецькі, тобто ті, що носили міщанський одяг. І хоч поміж тими двома групами не було жадної ворожнечі, проте шляхтичі не належали до селянського гурту і в цій організації участі не брали.

Дальше цікаве явище було, що селянська молодь, як дівчата, так і парубки, майже ніколи не одружувалися поза своїм селом. Якщо якийсь хлопець спробував би залицятися до дівчини з другого села, то міг наразитися на те, що односельчани дівчини його при нагоді наб'ють. Парубки з одного села ходили на свята чи на танці до сусіднього села, брали спільну участь у різних виступах, але коли приходило до залицяння, то справа набирала іншого обороту. Ті, так звані шляхтичі часто, навіть дуже часто, женилися чи виходили заміж за хлопців із інших сіл, але такі випадки між молоддю селянською траплялися дуже рідко. На мою думку причиною тому був одяг, однаковий в одному селі, але відмінний у іншому. Тоді хлопці чи відданиці, перейшовши до іншого села, мусіли б буквально все, до найдрібніших речей міняти, усі петики, сердаки, інші вишивки сорочок, інші капелюхи у чоловіків. І на мою думку ця обставина була найголовнішою перешкодою до залицяння в інших селах. Якщо покладуся на свою пам'ять, щодо мого села, то на пальцях одної руки я міг би порахувати такі випадки. Частіше було, що хлопець, бувало, оженився в іншому селі чи дівчина вийде на друге село, то тоді вони передягалися в міщанський одяг. Таких уже випадків було більше.

ВЕСІЛЛЯ НА ТОВМАЧЧИНІ

Мавши намір женитися та підшукувати собі дівчину до вподоби, хлопець після відповідної розмови з нею, доставши їй згоду, посилає до батьків тієї дівчини двох старших жонатих чоловіків, здебільшого статечних господарів, як старостів, і сам іде з ними сватати її. Це відбувається звичайно в неписні дні, тобто — вівторок, четвер, або суботу.

Старости починають розмовляти з батьками дівчини алегоричною мовою про те, про се, із недвозначними натяками на сватовство, із різними примівками, залежно від своєї вдачі й гумору, і нарешті запитують, чи не можна було б подружити отого хлопця, що прийшов із ними, з їхньою дівчиною.

«Можна то можна» — відповідають на це батьки, — але ми порадимось, запитаємо саму дівчину, а тоді щось будемо робити».

Якщо вони тому раді й виявлять свою згоду, то незабаром дають про це знати й сходяться вдруге, на так звані оглядини, чи як їх називають у Галичині — обзорини. На оглядинах докладно домовляються про те, який, та що саме, має дістати молода на посаг, чи як інакше ще звать — віно, і тоді через декілька днів батьки обох молодих із двома свідками та самими молодими йдуть увечері до священика — давати «на заповіді», чи як подекуди кажуть «на оповіді». При цьому батьки молодої приносять священикові курку й дають трохи грошей.

Заповіді священик оголошує тричі після служб Божих у неділі чи інші свята. Вони полягають у тому, що священик оголошує про майбутній шлюб такого то хлопця з такою то дівчиною. Це робиться для того, щоб переконатися, чи нема від якихось інших дівчат якихось законних претенсій до молодого. Дуже рідко, коли є на те поважні причини, священик може оголосити всі три заповіді впродовж однієї служби Божої. У Галичині це називається «за так званим індультом». Після заповідів призначається день шлюбу й готуються до весілля.

По третій заповіді в неділю якогось дня на дальшому тижні печуть коровай. То велика булка, прикрашена різними оздобами з того самого тіста. Коли печуть той коровай, жінки співають різних весільних пісень, яких є дуже багато, і в різних селах вони інші. Ось хоч би така:

*«Сварилася пшениця з кукілем,
Тебе, кукілю, за пліт мечуть,
А з мене, пшениці, коровай печуть».*

Весільні співи називаються ладканками. Деякі жінки знають дуже багато весільних пісень.

Коровай печуть і в хаті молодої (княгині) і в хаті молодого (князя). Колись весілля тривало тиждень, а то й довше, і за той час випивали

багато горілки, бо кожну обставину, найменше побожання обов'язково відзначали чаркою.

Весільні звичаї щодо їх форми й виявів були різні не тільки по різних селах, а навіть у тому самому селі на його різних кінцях вони мали бодай невеликі відміни.

Останніми часами весільні звичаї дуже скоротилися й фактично все відбувалося за два дні — один день перед днем шлюбу готувалися до весілля — пекли коровай, плели віночки, запрошували гостей, пекли й варили для них різні страви тощо, а в день шлюбу, зрання в церкві під час служби Божої сповідь, причастя й шлюб, а потім удома гостина, танці, і все кінчалось того самого дня. Отже, саме весілля тривало один день.

Поважнішими особами в усіх весільних церемоніях цілком натурально були: *молодий* (князь), *молода* (відданиця — княгиня), потім *дружба* (подекуди бувало два дружби — старший і молодший) — звичайно молоді хлопці з родини (брат, кузен, чи сусід і знайомий), *дружка* (подекуди дві дружки — старша й молодша — сестри, або знайомі) і *світилка* — мала дівчинка, звичайно молодша сестра молодого, або з близької родини.

Дальшою поважною особою був *староста*. Був ним звичайно старший жонатий чоловік, що знав різні звичаї та мав певний талант виголосити промову й провадити весілля. Крім того була ще досвідчена в весільних церемоніях жінка, так звана *свашка*.

Мала бути й добра *кухарка*, що вміла добре зварити й подати.

Весілля відбувалося звичайно у м'ясниці в непісні дні — вівторок, четвер і суботу. Напередодні весілля пекли коровай. Уранці того дня сходилися жінки, переважно з рідні, плели вінки для молодої й дружки, а також для молодого, дружби й для світилки, і при тому співали:

*Вийся, віночку, гладко,
Як виннеє ябко;
Ми підем межі люди,
Наша славонька буде.*

Інші жінки печуть коровай, а деякі з них, і між ними й чоловіки, прибирають деревце. Така робота відбувалася того дня в обох хатах, у молодой й у молодого.

Короваїв пекли два, а крім того колачів часами щось із 30, а то й 40, залежно від числа запрошених гостей. Коли пекли коровай, то одночасно готували вечірні страви для гостей того дня, бо згідно з повір'ям після короваї належиться палити в печі до другого дня. При цій роботі співали відповідні пісні (ладкалі), як ось:

*Ой вінку, мій вінку,
З хрещатого барвінку,
Замикалам тя в скриньку,
А тепер тя рушу, та й заплакати мушу.*

Староста вносив деревце — малу смерічку чи ялиночку й давав жінкам, щоб прибрали його гарно, щоб було з чим до людей піти.

Прибирають деревце ягодами калини, колосками збіжжя, пір'ям птиць, квітами, барвінком тощо, і втикають його в колач, і при тому співають:

*Дай нам, Боже, добрий час,
Як у людей, так і в нас
Та й щасливу годину
Межі нашу родину.*

Або: *Благослови ж, Боже,
І Отець і Мати,
Своєму дитяті
Деревце убирати.*

Тим часом сходилися ще деякі люди. І ото, поробивши все це, сідали до вечері, а після вечері грали й танцювали до пізньої ночі.

А вранці збираються до церкви. Але перед тим, як виходити, батьки, а часом, як є, то й дід і баба сідають серед хати на застелену килимом чи ветерою лавку, а молодий клякає перед ними на постелений кожух, що поклала його сестра, а староста звертається до батьків та до всіх рідних і сусідів із проханням дати благословення до шлюбу. Батьки тоді відповідають: «Хай вас Бог благословить». Молодий цілує батьків у руки й коліна. Це повторюється три рази. А присутні при тому співають:

*«Калиночка ся ломить,
Молодий ся клонить
Вітцеві, матінці
І найменшій дитинці».*

Після цієї церемонії всі йдуть до церкви. Така сама церемонія відбувається одночасно також у хаті молодої.

Перед церквою зустрічаються обидві родини й гості, а вдома залишаються тільки батьки.

У церкві староста кладе три калачі, один на одному, на парастас, а подекуди ще й кусень сала чи печеного м'яса.

Після відправи священник дає шлюб. Він кладе молодим на голови вінки з барвінку і приводить молодих до присяги, накладаючи їм на пальці перстені.

Вийшовши з церкви, обоє молодих переломлюють пополювині калачі і дають одне одному половину, а другою половиною вона обділює по куснику його родину, а він, молодий, її родину.

Потім, молодий із своїми гостями, а молода із своїми вертаються окремо до своїх хат.

На весілля запрошують такими словами: «Просили вас тато й мама і я вас прошу, абисьте були ласкаві і прийшли до нас на весілля (по деяких селах кажуть: «на коровай» або «на коровай і весілля»). Молодий і дружби мають на головах чорні баранячі шапки, навіть улітку. До шапок причеплений віночок з позліткою. Рукав молодого перев'язаний кольоровою хусткою, що звисає додолу. Тією хусткою тільки й можна відрізнити молодого від дружби.

Молода, святочно одягнена та прикрашена багатьма стяжками, коралями й пацьорками на ший, має на голові вінок з барвінку, листочки якого покриті позоліткою. Вона також обходить село і запрошує своїх гостей на весілля (чи на коровай і весілля).

Коли молоді вертаються з церкви, кожний до своєї хати, батько вітає молодого, а молодої батько молоду, благословляючи їх тими самими калачами, що ними благословляли перед виходом до церкви на шлюб, заводять до хати й садовлять за стіл. Присутні тоді співають:

*«Радуйся, матінко,
Звінчане дитятко,
Не одно, але двоє
Тепер твої обоє».*

Засідають усі за стіл і їдять обід, попиваючи при тому.

По обіді молодь танцює під звуки музики. Пізніше сідає за стіл дружба, крає коровай, роздаючи між присутніх, співаючи:

*«Благослови, Боже,
Отцю й мати,
Коровай починати»*

А свашки співають:

*«А наш дружба красний, його ножик красний,
Не жаль йому ножа дати, коровай краяти».*

Пізно ввечері виходять із другим короваєм до молодої. Батько дає свашці один калач, що ним благословляв до шлюбу і пучку соли. З ним іде музика, староста з деревцем, молодий, світилка, що так само прибрана, як і молода із свічкою та гості. Музики грають.

Прийшовши до молодої, обидва старости, жартуючи, удають, ніби б'ються, тоді застромлюють обидва деревця в стріху над входом до хати. Потім знову перекидаються одні до одних, ладкаючи:

*«Ой, чому ж ти, молоденька, а тужиш,
Вже другий раз дівочити не будеш,
Вже дівоче гуляннячко забудеш,
Та вже не радь раду з дівками,
Бо вже твої порадоньки з жінками».*

*«А що ж то ми нарobili з хліба паляницю,
А з дівки молодицю!»*

*«Ой, отвори, мамо, ліску, ведемо до тебе невістку,
Велику, як тополя, а гнилу (ліниву), як фасоль?»*

Перед відходом до молодого співають:

*«Сидить дівка кінець столу, барвінком ся обвила,
Де ж ти мене відправляєш, мамко моя мила?»*

*«Та ти ж мене годувала з дитини малої,
Тепер мене відправляєш ніченьки темної!»*

Перед самим відходом молодої до молодого, разом із її гостями, ще відбувається плясання (плісання) дружби і дружки. Деякі автори називають це плешанням або плесканням, що, на мою думку, неправдиво.

Коли батьки ще раз благословляють дочку калачами в сінях, дружка сидить за столом, тримаючи в правій руці калач, а в лівій рушник, а дружба тримає в лівій руці калач і з ним підскоком добігає до стола і вимінює в неї калач, а свахи співають:

*«Що би дати, то би дати, коли дружку виплісати,
А від стола до порога наша дружка, ей небога! і т. д.*

На мою думку, ходить тут не про плескання чи плешання, а про плісання або плясання, тобто обтанцьовування (плісати-танцювати). По вечері відпроваджують молодих до спеціально приготованої для них спальні — в коморі чи літом деінде, жартуючи при тому:

Вранці співають свашки:

*«Ой, ходила молоденька по ганку,
Визирала від матіньки сніданку.
Відай моя ненька заснула,
Що за моє сніданячко забула».*

По сніданку ведуть молоду до церкви, до так званого «виводу», завиту в рантук, що накинув був на неї брат при столі.

*

Останніми часами весілля та всілякі церемонії змінилися й скоротилися. Напередодні весілля відбувається коровай, печуть, варять, плетуть вінки, прибирають деревця, молоді ходять по селі та запрошують на весілля. Вечором гостяться, співають, ладкають, танцюють і т. д. У день шлюбу молодий приходиться з гостями і музиками до молодої дістати благословення батьків калачами і вже разом ідуть до церкви до шлюбу. З церкви вертаються всі разом до хати молодої. Їх зустрічають промовою, чаркою, співом-ладканням та обсипають пшеницею. Засідають за стіл, їдять, п'ють, ладкають, а потім танцюють до пізньої ночі.

Пізно вночі здіймають вінець, підтикають коси, накладають чеpecь (очіпок), зав'язують хустку, як у молодиць, співаючи, і при тім дехто плаче. Над ранком, а то й вранці на другий день беруть скриню з посагом, на якій сидить брат молодої, і везуть до дому молодого.

Весілля шляхтичів

Шляхтичі, чи перебрані в них, мають дещо відмінні весільні звичаї. У них нема короваю ані деревця. Напередодні весілля йдуть просити на весілля — молодий із двома друзьбами та молода із двома друзьками. Друзьби й молодий причіплюють на грудях з лівого боку горсточку мірти і довгі білі шовкові стяжки. Молода з двома друзьками йде просити на весілля, припнявши собі до волосся галузку мірту, а на грудях мірт, перев'язаний білою шовковою стяжкою. Молодий зав'яже собі до сорочки краватку на шию. Давніше не всі мали краватки.

На другий день молодий з друзьбами та музиками приходиться до молодої із своїми гостями. По церемонії привітання молодий і молода клякають перед батьками, що сидять на лавці, застеленій килимом. Якщо когось з батьків нема, його заступає хтось з близьких родичів. Вони благословляють калачем. Староста три рази просить прощу, молоді цілують батьків у руки й коліна, а потім вибираються до церкви, до шлюбу, найчастіше по полудні, а то й вечором. Ідуть або їдуть, якщо до церкви далеко. Попереду йде молода з друзьками, а за нею молодий з друзьбами. Не вільно молодій оглядатися під час тої дороги, щоб потім не треба було оглядатися, куди чоловік ходить. Перед церквою стають у пари, молодий із молодою — він з правого боку, а вона з лівого боку. Далі за ним слідує дві пари друзьбів. Перед вівтарем священник кладе обом віночки на голови, читає молитву, приводить до присяги й одягає їм на пальці обручки. Під час цього обряду молоді звичайно стоять на колінах. Серед людей є повір'я, що якщо кінець вельона (фати) хтось покладе на ноги молодого, то він буде робити все, що вона скаже. З її рідні хтось незауважений підходить і накидає вельона (фату) на ноги молодого, коли вони стоять навколішках. Одначе, рідня молодого пильно за тим слідкує, і якщо хтось наклав вельоном ноги, то відразу підходить і скидає вельон з ніг молодого на бік.

БОРТНИКИ

Село Бортники віддалене на 12 км від Товмача та 14 км від залізничної стації Отинія. В 1938 р. в селі було — за Шематизмом 1938 р., — 1826 українців, 146 поляків і 43 жиди. Тепер, 1970 р., воно нараховує 1544 людей.

У письмових джерелах Бортники згадуються вперше 1462 року. В 1648 —1654 рр. селяни з Бортник брали участь в повстанні С. Височана.

В селі була велика й гарна дерев'яна церква, Успіння Пречистої Діви Марії. Стояла вона при битому шляху (гостинці), що вів на Богородичин. Біля неї велика священнича садиба. Біля церкви була велика школа, 4-клясна утраквістична в 1938 р.

Довгий час у Бортниках був парохом о. Тихович, патріот-русин, видатний діяч Товмаччини, маршалок Повітового Виділу в Товмачі. За його урядування була збудована штурована дорога (шосе) від Товмача до Богородичина в напрямі до залізничної стації Коршів. Заснував о. Тихович також повітову бурсу для учнів при Колинецькій вулиці в Товмачі, що в ній багато наших бідніших і здібних дітей могли жити за невеликою оплатою, а то й безплатно. Після смерти о. Тиховича з неї користали здебільшого польські діти.

Із місцевих селянських дітей у Бортниках о. Тихович вибирав здібніших хлопців і посилав їх вчитися в гімназіях чи й університетах. Одним із таких був Лев Кликало. Коли він скінчив сільську школу, о. Тихович післав його вчитися до Станиславова. Скінчивши там державну учительську семінарію, Кликало учителював у різних місцевостях Товмаччини, найдовше, як управитель народної школи в селі Колинцях біля Товмача. За Польщі був довший час без посади і тільки в останні роки життя повернули йому право вчителювання, але на польських землях. Мав Л. Кликало двох синів. Один із них був заарештований за советської окупації 1941 р. і з того часу слід за ним пропав. Так само, як і Кликала, післав був о. Тихович до Станиславова бортницького учня Михайла Комановського, сина Івана, свідомого й політично виробленого селянина. Закінчивши також учительську семінарію, М. Комановський вчителював початково в народних школах Товмаччини, згодом в державній учительській семінарії, що в ній він вчився, і пізніше в учительській семінарії СС. Василіянок у Станиславові, де й помер. Уродженцем Бортник був також Лев Комановський, як і попередні — вчитель. Повернувшись після першої війни з російського полону, деякий час перебував у батька в Бортниках і за української влади вчителював. В 1941 р. був заарештований у зв'язку із викриттям протикомуністичного гуртка серед учнів Товмацької гімназії, між якими був і син Л. Комановського, і вивезений разом із своєю дружиною.

Після смерти о. Тиховича на пароха Бортник був призначений о. Антін Балицький (народжений 1866 р., був висвячений 1891 р.). Господарством о.

Балицький не займався, дбав про моральне піднесення парафіян. Знав мови англійську, французьку, німецьку, еспанську і майже усі слов'янські. Мав він чотирьох синів. Михайло — скінчив німецьку гімназію й університет у Чернівцях і вчителював в українській гімназії в Станиславові і потім десь на Наддніпрячині; в 1920-их рр. був знищений більшовиками. Олекса — був поручником УГА, потім учителем; вчився в Чехії й одружився з чешкою і, мабуть, живе й досі в ЧСР. Юліян — освітній діяч й організатор протиалькогольного руху, був редактором видань «Просвіти» і був вивезений російською владою 1915 року в Сибір; помер у Красноярську. Омелян — був вояком УГА; загинув, мабуть, в час терору 1930-их років. Омелянова дружина повернулася з двоїма дітьми до Бортник в 1934 році і жила в домі о. А. Балицького. В березні 1944 загинула там же разом з дітьми і з о. Балицьким від бомби.

О. К.

БРАТИШІВ

Село Братишів, що колись мало назву Підкамінне, розташоване на 19 клм від Товмача та 28 клм від залізничної стації в Станиславові. Присілками Братишева була до 1939 р. польська колонія Загір'я, перейменована після 1945 р. на Радянське Загір'я, і Антонівка. Разом із цими присілками Братишів нараховував за Шематизмом Станиславівської Єпархії 1938 р. 2381 українців, 150 поляків та 19 жидів. Тепер, 1970 р. у Братишеві живе тільки 1193 людей.

В різний час були знайдені в селі знаряддя праці бронзової доби і збереглися на його території кургани скитського часу. Перша письмова згадка про Братишів датована 1459 роком. Згідно із місцевим переказом Братишів мали заснувати якісь брати і з того пішла його назва. Один із братів Антін, відділившись, збудував собі хату в долині за річкою Товмачик і навколо неї вирросло згодом село Антонівка.

В селі біля цвинтаря найпоказнішою будівлею була церква, але вона згоріла. Тоді збудували другу — св. Параскеви при головній вулиці, що звалася Горішня, протеж і вона зазнала тієї долі, що й перша: під час Другої світової війни її спалили більшовики. Біля церкви була мурована школа з мешканням для вчителя. В 1938 р. ця школа була 4-класною утравквістичною. В Загір'ю існувала в той час 1-класна польська школа.

Перед Першою світовою війною дідичем у Братишеві був Абгарович. По війні він усю землю, поділивши, продав. Проте, місцеві селяни нічого не могли купити, бо польська влада спроводила сюди поляків-колоністів, і вони розібрали всю землю. Із тих поляків-колоністів створилася колонія із назвою «Загір'я». Перед Першою світовою війною й під час неї війтом села був Дмитро Семенів, а за української влади Іван Головатий. За Польщі війтами були Іван Федішин й інші.

Довгі роки перед Першою світовою війною священиком був о. Корнелій Литвинович — русофіл. Його зразу на початку війни австрійська влада інтернувала й вивезла до концентраційного табору в Г'юнді.

Після Литвиновича священики часто мінялися, але треба згадати про двох улюблених — о. о. Чеховського й Жилавого.

Учителем був Шулер, а за української влади Лев Комановський, якого польська влада переслідувала й не давала учителювати, а за більшовицької влади 1941 року його вивезли у Сибір, де він і помер.

За польської окупації учителював Василь Лукасевич, а після нього була учителька Марія Домбровська — поетеса (відома, під псевдонімом Марійка Підгірянка), що писала здебільшого вірші для дитячих журналів. За головніший її поетичний твір можна вважати «Мати-страдниця» про страждання матері (українського народу) в австрійському концтаборі «Гмюнд». У неї було четверо дітей: Остап — д-р філософії, якого большевики вивезли, разом із родиною його нареченої, в Сибір. Роман — економіст; третій — інженер і дочка — учителька.

Із старшої генерації з цього села греба згадати сина колишнього віта Семенова, учасника визвольної боротьби, пок. Івана Рибчина, д-ра філософії, гімназійного учителя, його брата Михайла Головатого та кооператора Василя Головатого; заарештований за большевицької влади, він загинув у чортківській в'язниці.

Було в селі кілька видатних ремісників: Крук, що виливав і тесав з каменю надгробні хрести й різні орнаменти. Його син Григор — відомий скульптор, праці якого були на виставках у різних країнах.

Для підвищення освіти в селі чимало попрацювали сини о. Чеховського та їх кривні Крушельницькі.

Регентами церковного хору були Михайло Стефани з Нижнева, а після нього Михайло Стасів, також із Нижнева. А після них були спочатку Михайло і потім Василь Головаті.

Струнні струменти виробляв Михайло Гринів.

У селі була досить сильна політична організація радикальної партії. Вона поступово змінювала свій характер і врешті стала національно-революційною.

Була в селі й молодеча спортова організація «Луг». Існували читальня «Просвіти», Кооператива, декілька приватних крамниць і Позичкова каса.

о. Йосиф Атаманюк

Фото: Ф. Гордій
Учні 4-ої класи народної школи в с. Братишів, 1923 р. Перший хлопчик зліва — Григор Крук, видатний сьогодні скульптор. Угорі в дверях (з правого боку) учитель Василь Лукасевич

ГАРАСИМІВ

Гарасимів, село розташоване в долині річки Гостилів, 25 клм від Товмача і 32 км від залізничної стації Годи-Турка. Через село веде автошлях на Обертин і Коломию. Населення в 1970 р. 1763 людей.

На території села були знайдені крем'яні знаряддя доби пізнього палеоліту. В письмових джерелах перша згадка про Гарасимів датується 1449 р.

Р. М.

ГОСТІВ

Село Гостів лежить 20 клм від Товмача і 9 клм від залізничної стації Отинія. Разом із присілками Прибилів, Богородичин і Тарновиця Шільна воно нараховувало в 1938 р. 2834 українців, 1708 поляків і 102 жидів. Тепер філікція населення самого Гостова — 1264 людей.

На території села були знайдені кам'яні знаряддя бронзової доби. Згадується вперше Гостів 1649 р.

Село розташовано серед гористого терену, з усіх сторін, крім півночі оточене лісами. Один з лісів називається Гуків, — переказ говорить, що назва походить від козацького отамана Гука, де він був похований. Його могила під високими грабами, хоч вже і заросла, збереглася до цього часу. Також одне поле, де була велика могила при дорозі з Гостова до села Богородичина, називалося «могилки»; може й там спочивають кості наших братів-козаків, які тут боролися з ворожою навалою.

В селі стоїть ще до цього часу церква св. Юрія, де 6 травня відбувався відпуст. Старі люди говорили, що вона в 1940 р. мала вже 360 років. Були в ній прегарні «райські ворота» та два побічні вівтарі, а над одним з них була приміщена високо жовта таблиця з написом латинською мовою, що фундатором церкви був Адам Калиновський. Церква була, як сказано, дерев'яна, крита гонтами з трьома, критими бляхою, банями, — побіч неї була 4-поверхова дзвіниця. Поляки збудували свій костьол щойно 1912 р.

Село нараховувало 750 господарств. Поляки говорили переважно українською мовою, бо всі вони були властиво українського походження, а перейшли на латинство як фільварочна служба, підо впливом агітації, яка виходила з костьола та не без тиску збоку польських власників фільварків. А було їх два і перейшли вони у державну власність, коли около 1920 р. їх власниця, Людвіка Айвасова, збожеволіла.

В 1938 році в Гостові була 2-клясова утраквістична школа. Така ж школа була у Прибиліві. У Богородичині існувала 1-клясова утраквістична школа.

Ще перед Першою світовою війною організовано в селі Т-во «Січ». Для читальні «Просвіти» побудовано гарне приміщення в 1924 р., де діяв зор-

*Вид на село Гостів. На горі — між хатами — церква св. Юрія
(Фото з 1962 року)*

*Спортивне товариство «Луг» у Гостові 1938 року
(Фото із збірки В. Петришина)*

ганізований дружиною пароха, о. М. Стрийського, аматорський гурток. Перша його вистава «Сватання на Гончарівці» відбулася ще в парохіяльній столі. В читальні «Просвіти», яка була близько церкви, існувала багата в книжки бібліотека, мали в ній приміщення теж Т-во «Рідна Школа», «Сільський Господар», Т-во «Луг» (в 1939. р. 90 членів), гурток «Доріст» для молоді, яка не могла ще бути членами «Просвіти», а при «Сільському Господарі» — «Хліборобський Вишкіл Молоді».

Вже тільки зі самого цього вичислення організацій, які діяли в селі, видно як широко розгорнулося в ньому громадське життя: усе це сталося за почином і при невтомній участі відданих народній справі священників, учителів та свідомих, діяльних громадян, зокрема молоді. Праця в Гостові була всебічна й жива, громада горнулася до неї щиро й заповідала ще кращі висліди, якби не советські окупанти, які знищили все організоване національне життя в селі.

В. Петришин (Англія)

ГРИНІВЦІ

Село Гринівці розташоване на 5 клм від Товмача та 30 клм від залізничної стації Станиславів. За Шематизмом Станиславівської Єпархії 1938 р. воно мало разом із присілком Колинці 3044 українців, з того числа в самих Гринівцях 1647 українців, 393 поляків і 31 жидів. Тепер, 1970 р., населення Гринівцевь нараховує 1556 людей.

У Гринівцях знайдено знаряддя доби палеоліту. Вперше село згадується 1447 р.

У Гринівцях була церква ПДМ, у Колинцях — Успіння ПДМ.

О. К.

ГРУШКА

Село Грушка лежить на відстані 7 клм від Товмача і 35 клм від залізничної стації у Станиславові. За Австрії й Польщі воно належало до Товмацького повіту, тепер до Товмацького (Тлумацького) Району Івано-Франківської області. За даними шематизму Станиславівської Єпархії 1938 року в селі було 2785 людей, в тому числі 2730 українців, 48 поляків і тільки 7 жидів. Сьогодні (1970 р.) Грушка має 2191 особу людности. Грушківській сільраді підпорядковані села Мельники та Озеряни.

Поблизу села був знайдений скарб із 142 ливарних виробів доби пізньої бронзи. В письмових джерелах Грушка згадується вперше 1485 року.

Назву села Грушки виводить дехто від овочевого дерева — грушки. За переказом, теперішнє Підзамче, яке лежить тепер майже в центрі села, віками стояло пустою. З трьох сторін було облите водами, а хребет його був зарослий дуже густими кущами, між якими росло дико також й овочеве дерево грушка. Засновниками села Грушки, мали бути три прибулі зі сходу мандрівники. Один називався — Козак, другий — Ровенко, а третій — Мельниченко. На нинішнє Підзамче вони зайшли перед заходом сонця. Вигідно переночували під грушкою, і зараз же розгадали тут добрий захист перед ворогом, та вирішили залишитися на завжди. До них долучувалися інші мандрівники зі сходу, які правдоподібно не витримували утисків наших князів, або частих нападів чужих диких племен, спільними силами побудували вони тут з каменю високий замок, з якого пізніше боронилися перед татарами та іншими напасниками. Харчувалися нові поселенці рибою і м'ясом дикої птиці та звірят, а шкіру їх використовували для одягу. Тепер на дні водоспаду ростуть буйні трави, а на колишньому півострові стоять господарські будинки. Хоч вже й сліду нема зі старого замку, проте це місце, на якому започатковано село Грушку, дотепер має назву — Підзамче.

Сусідні села Грушки: Королівка, Прибилів, Бортники і Пужники — розташовані від заходу на південь, Озеряни — на сході, Олеша — на північний схід, Яцівка — на північ, а Пілявщина і Товмач — на захід. Коло десяти кілометрів на північний схід від села Грушка, пливе у високих берегах ріка Дністер. Зі сходу на захід попри Грушку пливе мала річка т. зв. Млинівка. Її джерело вибухає з-під невисокої кам'яної гори за селом. Вона серпентиною в'ється левадами попри містечко Товмач та села Слобідку, Палагичі, Олешів, Антонівку до Нижнева, а там впадає до Дністра.

З другої сторони села є битий шлях (гостинець), що на схід веде до м. Городенки, а на захід до Товмача, Тисьмениці і Станиславова. За битим шляхом простягалися сіножаті і пасовиська, т. з. млаки. Під с. Яцівкою, на грушецькій території, було кільканадцять моргів лісу, який, не знаю й сам чому, мав назву — Гринчак. Крім Гринчаку, село Грушка на своїй території лісу більше не мала, а для домашнього вжитку заможніші селяни купували лісові наділи, що лежали на територіях Яцівки, Бортник, Пужник, Надорожної та інших. Під с. Озерянами, на млаках, недалеко битого шляху грушецької території, було від віків велике озеро. Нормальний доплив води до нього відбувався з сусідньої пільної кринички вузьким потічком, а літом, дуже часто зливні дощі наповняли озеро своїми водами по самі береги. Недалеко цього озера, при битій дорозі, був ставок з рибою, а на Тодорівці другий. На долинах між сусіднім селом Королівкою і грушецьким присілком Мельниками, знаходився грубий поклад торфу, яким за Польщі користувалися лише власники посіlostей. В деяких місцях цього присілка, а також посеред села Грушки на «глинниках», два а подекуди і три метри вглиб, знаходилися грубі поклади жовтої, а місцями й сивої глини.

*Микола Тимчук
автор статті про Грушку*

Поле, що належало до Грушки, було поділене на так звані «гони», між якими проходили пільні дороги і стежки. Поле від одної такої польової дороги до другої було власне «гоном». «Гони» мали свої назви, наприклад: На мельницькім, в Руді, За Рудою, Милівське, Кадобецьке, Помірки, Могилки, Млаки, Левади, Оподи, Солотвина, Цовдри, Пужницьке, За горою, За левадами, Над лавками, Жолоб і т. д.

Назви вулиць: Підзамче (початок села), Білуники, Кашуби, Шкромиди, Городенка, Рай, Кривотули, Царинка, Ровенки, Бартки, Балагурівка, Кучерівка і Ринок. До Грушки належало ще три присілки: присілок, про який я вже згадував, Мельники, мав коло 50 родин. Милівка яких 10 родин, а Кадіб 8 родин. Деякі вулиці мають назви подібні до прізвищ декотрих родин, що, напевно, колись першими поселилися на цій вулиці.

Прізвища селян: Андрушкевичі, Барчуки, Білуники, Боговичі, Беззерхові, Волощуки, Возняки, Гуцуляки, Гуменюки, Григоркові, Глинки, Дузінкевичі, Душинські, Дриндаки, Дудичі, Дудюки, Калинюки, Копельчуки, Кузишини, Кашуби, Королі, Козаки, Кузеви, Крижановські, Колісники, Лазарі, Лялюки, Максимови, Михайленки, Морози, Матковські, Мельниченки, Меринди, Матіяки, Маціборки, Мінтяники, Нищуки, Найди, Окуні, Олійники, Паламарчуки, Панькови, Пастригани, Павлюки, Потерали, Пошеди, Рібаки, Риндики, Спасюки, Спасови, Саси, Собчуки, Славичі, Тарки, Тимчуки, Терлецькі, Федороцаки, Хоменці, Хмільовські, Цуркани, Шкромиди, Щербани, Юзики і Ягущі.

Більшість селян не вживали правдивих прізвищ, а прибрані. Бо не могло бути інакше. Грушка мала небагато, лише 35 родин самих Шкромидів, які не творили спільної, однокровоної родини. Щоб знати, про котру однокровну родину Шкромидів йде розмова, треба було обов'язково підкреслити сільський псевдонім: «сенчині», «фадуневі», «мельничукові», «юстинині», «юркові», «фісокові», або «цабієві». Таке саме було і з іншими неоднокровними родинами під одним прізвищем. Але однокровну фамілію, без огляду на те, із скільки родин вона складається, кликали правдивим прізвищем. Наприклад: коли йшла мова про Копельчука, то всі знали, що говориться про Копельчука, бо іншого в селі не було.

Крім місця, де колись стояв оборонний замок, стояла на підгір'ю між с. Грушкою й Озерянами ще з татарських часів висока могила. В сусідстві, недалеко битого шляху, було пару могил, але вже досить розсунені. Від них власне, цілий загін поля від битого шляху до пільних доріг в трикутник, називався «могилки». До залишків минулого можна ще додати багато стародавніх кам'яних хрестів, що стояли покриті мохом на роздоріжжях піль-

них доріг, та на роздоріжжях в селі. На вулиці Шкромиди стояла старинна фігура, а на центрі присілка Мельники досить велика капличка.

Як село Грушка розвивалося економічно в давні часи, тяжко тепер сказати. У книжці під заголовком «Хмельниччина в Галичині» (на підставі матеріялу зібраного і зредатованого д-ром Ст. Томашівським) В. Будзиновський пише, що під час повстання Хмельницького 1648 року, «на Покуття товмацькі люди перші почали нищити поляків. Під проводом полковника Яремка з Товмача, сотні народу з дооколишніх сіл Товмача, в склад яких входила й грушецька громада на чолі з попом, нищили тоді панський замок в Палагичах. Власника товмацького двору — Петра Островського, забили в лісі, а маєток його цілковито спустошили».

Фото із зб. М. Тимчука
*Селянська родина із села Грушки:
старші й діти — усі в народних одягах*

Отож, виходить, якщо в першій половині 17-го ст. в с. Грушці був священик, то напевно ще до того часу була й церква. В найстаршому Шематизмі, який я міг віднайти, з 1841 року, подано так: «Деканат: Товмач. Грушка, парохія, церква св. Миколая. Патрон: Генрик Дзвєдушинські. Парох: Іван де Любич Могилянський ур. 1803, рукопол. 1830. Кількість душ гр. кат. — 1139. Парох. школа». Це й все. А в Шематизмі Станиславівської Єпархії на 1888 рік є подано так: «Грушка С. Пар. Ц. Перенесенія мощей св. Николая, от, катедри 33 к., дерев'яна, стара. Метрики мас от р. 1785. Дом парох. муров., вист. в початку Посл. виз. канонічний 1884. Патрон: П. Т. Теодор Бредь. Парох: Пр. О. Александер Кадайський, род. 1836, рук. 1860, инст. 1871, Жен... Число душ гр. кат. 1561. Школа етат. сист. р. 1880. Дітей гр. к. в віку шк. 160. Дотація парох.: орн. поля 100 мор., сінож. 24 мор., ліса 9 моргів». В Шематизмі з року 1889 подано, що в селі знаходиться 1549 душ гр. обряду, а 1890 року було 1587 душ. В Шематизмі з року 1899 подано, що в селі знаходиться 1811 душ гр. обряду, 350 латинників і 50 жидів.

В другій половині 19 століття, вінцем обсажену грубими (100—150-літніми) липами стару церкву розібрано, а на тому місці поставлено нову, також дерев'яну. Тоді коло церкви побудовано і дзвіницю, на якій висіли два малі, аж почорнілі від старости, і потім чотири нові великі дзвони, куплені вже під час польської окупації. Кожен дзвін був посвячений і мав ім'я котрогось із Апостолів. В долішній частині дзвіниці стояла на чотирьох колесах, дерев'яна сикавка (ручна) приготована, що її сторожа пожарна вживала проти огню. Коли німці зажадали здачі дзвонів 1943-го року, грушецька громада вночі зняла їх з дзвіниці і заховала під підлогу посередині церкви. А рік пізніше, як посувався на захід німецько-більшевицький фронт, на сам третій день Великодніх свят 1944 року, під церкву заїхав большевицький танк. З нього виліз танкіст, обілляв церковний ганок бензиною і запалив. Від палаючої церкви дзвони розтопилися, і за подувом вітру запалала вогнем майже вся вулиця Городенка. В цей самий день горіли церкви в Королівці, Бортниках та інших сусідніх селах.

Що в давні часи цвинтар був коло церкви, то про це свідчать старі камінні хрести, які де-не-де на церковній площі дотепер виглядали із землі. Після побудови нової церкви (якої давно вже нема) цвинтар знаходився за селом, на закупленім ґрунті Букоємських.

Перед першою світовою війною о. А. Кадайський, перейшовши на пенсію, виїхав до Черновець, а на його місце до Грушки прибув, толі ще молодим, о. Дмитро Лисий, який перебув у селі до 1944 року. В котрім році померла пані-матка, не знаю, залишаючи сиротами сина Ярослава і дві дочки: Марійку і Дзюху. Приходство, розложене добрих 100 м. від церкви, перед і під час другої світової війни було дуже занедбане. Поле о. Лисий винаймав селянам, залишаючи собі лише пару моргів для утримання, пару коней і кілька корів. Коло приходства був великий сад, з якого найбільшу користь мала сільська дітвора.

Колись в Грушці було три фільварки. На городах теперішнього центру села, стояли будинки предків Ханіни Мангайм. Вся двірська обслуга увесь час була в жидівських руках. З'кінцем 19-го століття двір перенесено на Теодорівку, де побудовано нове дворище серед панських ланів на полудне від села. Деякі старі двірські будинки почасти розібрано і перевезено на новий двір, а панське поле в селі розпарцельовано між селян. Про цілковите знищення цього маєтку, у книжці д-ра І. Макуха п. з. «На народній службі» ст. 140 дослівно пишеться так: «Цей фільварок по смерті власника припав шістьом спадкоємцям. Тому, що вони між собою не могли погодитися щодо розділу, то й трудно було парцелювати фільварок без їх згоди. Але кожний співвласник потребував грошей і продавав окремо місцевим селянам по одному, чи по кілька моргів поля без дозволу земельного уряду в Станиславові. Так вони продали 200 моргів ґрунту. Земельний уряд не затвердив контрактів, зроблених щось на 60 моргів проданої землі, бо це було без його дозволу, так звана «дика парцеляція». Побачивши це, селяни Грушки вже на решту землі не робили контрактів і вживали куплену землю без контрактів аж до другої світової війни».

Другий фільварок за панцизнаних часів в Грушці був Еремброди, з Букачівців, на Зарудю. Розпарцельований 1918-го року, дав селянам Грушки і Плявщини, передмістя Товмача, до 500 моргів дуже врожайної землі.

В дев'ятдесятих роках 19-го ст. засновано в Грушці читальню «Просвіта». Її основниками були: о. А. Кадайський, і п'ять свідомих в той час селян, як Лялюк Іван, Лазарів Микола (Василів), Лазарів Микола (Проців), Шевчук Іван і Меринда Теодор (Рошків). Читальня «Просвіта» містилася з початку в опорожненім двірським будинку, а пізніше в центрі села побудовано власний будинок. Була й бібліотека в Читальні, але які і котрих авторів книжки там були, тяжко тепер сказати. При Читальні «Просвіта» існував хор, оркестра, аматорський гурток, танцювальний гурток і «Відродження». Грушецька громада, після I-ої світової війни бажала мати свій хор, але ж не мала щастя з диригентами. Щойно 1937-го року до села прибув диригент родом із Зеленого Устя, Богдан Юрій. Протягом короткого часу zorganizував чоловічий хор, вивчив багато народних пісень і дав ряд концертів на місці, а на повітовому конкурсі хорів в Товмачі 1939 року відспівав три пісні: «Розпрягайте, хлопці, коні», «Вирушає косар в поле» і «Як умру, то поховайте», за які грушецький хор взяв перше місце. Богдан був засновником і рівночасно диригентом місцевої мандолінової оркестри, яка складалася з 29 осіб. Коли польська влада, безпосередньо перед другою світовою війною 1939-го року покликала Богдана до війська, тоді хор й оркестра розв'язалися.

Фото із зб. М. Тимчука

Танцювальна група «Грушка»

За австрійської і польської окупації аматорським гуртком проводили на зміну Михайло Лазарів, Михайло Кузишин (склепар) і Іван Шкроміда (писар), а під час другої московсько-більшевицької і німецької головою аматорського гуртка був — Мельниченко Василь. На невеличкій сцені, в театральній залі, яка містилася в будинку «Просвіта», місцевий аматорський гурток давав такі вистави: «Безталанна» «Дай серцю волю», «Ой не ходи Грицю», «Сорочинський ярмарок», «Невольник», «Наймичка», «Наталка Полтавка», «Маруся Богуславка», «Степовий гість», «Мартин Буруля», «Суєта» та ряд інших.

Керівником танцювальної групи, що виконувала на фестинах (здвигах молоді) народні танці майже по всіх селах Товмаччини, спершу був Ровенко Іван (Капуш). На повітовім каменярським святі в Станиславові член грушецької танцювальної групи Пилип Спасів взяв перше місце за клясичне виконання народного танцю «Чумак». А дещо пізніше, на місце Ровенка, довший час керівником танцювальної групи був Спасів.

Товариство «Відродження», хоч й небагаточленне, проте дуже активне, чомусь своєю діяльністю ніяк не могло вплинути на головних п'яниць і курців, яких було чимало.

Молодечі організації «Січ», «Луг» а пізніше «Каменярі», до яких належали свідоміші хлопці і дівчата, також організувалися й розвивалися при читальні «Просвіта». Щороку, літом або під осінь, в селі відбувався здвиг молоді, фестин. На фестин сходилися товариства «Каменярів» із сусідніх сіл, де спільно під звуки дутої оркестри виконували на широкій площі вільноручні вправи. Виводили народні танці, ставили «вежі» тощо, до чого приглядались не раз тисячі зібраних. В Грушці була ще й дитяча бібліотека, але не містилася в «Просвіті» а в хаті Михайла Тарка, на Городенці. Там було багато старих журналів, як «Життя», «Світло», «Живе Слово», «Молоді Каменярі», «Дзвіночок» та інші.

На фестинах хлопці до власноручних вправ вживали дерев'яні топірці і молоти, а дівчата — національні прапорці, хустини і правдиві серпи, обв'язані тонким папером синьо-жовтого кольору. Були випадки, що перед початком фестину, після виголошення патріотичної промови, промовця польська поліція арештувала й обвинувачувала в образі Речі Посполитої.

При читальні «Просвіти» в Грушці існував до 1939-го року ще й кружок «Сільського Господаря», заснований 1934-го року інж. Гриськом. Протягом п'ятих років головою кружка був Микола Шкроміда (Мельничук), учень школи в с. Миловані. Всі члени Кружка (а пізніше і нечлени), вирощували на городах з різного роду щеп овочеві садки, розводили великі кури, кармазини, свині і худобу, спроваджені школою «Сільського Господаря» в с. Миловані. Вирощували також заграничну моркву, капусту, гарбузи, буряки, горох, помідори та іншу ярину, а восени кожного року всі Кружки Товмаччини з'їжджалися до Милованя на конкурс.

В першій половині 19-го століття в Грушці була однокласова школа, в якій учителював сільський дяк. Як довго і чи була до того часу в селі школа, невідомо. Але в другій половині 19-го ст. в селі було вже дві класи, де учителювали: Михайло Сальчак (поляк) і Катерина Кішка (українка). Ця учителька брала дуже живу участь в громадському життю, але в короткому часі Шкільна Рада забрала її з Грушки. На зміну їм, по 1900-их роках, в селі учителювали поляки: Кульчицький і Місецький. В той час в селі було близько двох соток дітей шкільного віку.

В перших роках після Першої світової війни в центрі села побудовано з цегли двоповерхову, 6-тикласову початкову школу. Долішні дві кімнати займав директор школи Атанас Шевчук, українець, родом із Заліщик, який перебув у Грушці аж до 1944-го року. В тих чотирьох класах, і в п'ятій, що містилася в будинку громадської канцелярії, кожного року навчалися понад дві сотки дітей. Учительками були: Марта Мартинець, Галина Мартинець, Оля Сінгалевич, Марія Семпівна, Марія Бодревич (українки), і Мечислава Новосвят (полька). Під час большевицької і німецької окупацій (1940—1944) кілька згаданих учительок відійшли з Грушки, а їх місце зайняли: Палуба (дівчина з центральних земель України), Володимир Ганюк — з Товмача і Стасюк — з Богородичина.

Село Грушка славилася тим, що з нього вийшов один священник. Першим гімназійним учнем був Шкроміда Ілько (або Василь), син багатого тоді господаря. До гімназії ходив у Коломиї і Станиславові, а богословські студії покінчив у Львові. Душпастирював у селі Жабокруках й Жуківі.

Десь коло 1902-3 року до учительської семінарії в Станиславові (або у Львові) на науку з Грушки зголосився Василь Цуркан, син бідних батьків. В короткому часі його студій написав малу збірку поезій, але не видав їх друком тому, бо передчасно помер на сухоти. А в 1908-му році три особи з Грушки закінчили учительську семінарію: Олекса Ровенко, Михайло Дунікевич і Михайло Гуменюк. Два перші по maturі учителювали в товмачькому повіті, а третій в повіті Долина. Іван Шкроміда закінчив 4 класи гімназії і далі вчитися не міг тому, що не дозволяли матеріальні обставини його батьків. Він був довший час громадським секретарем, тому його прозвали — «писар». По I-ій світовій війні закінчили учительську семінарію в Самборі — Іван Дриндак і Василь Барчук.

Близько перед Другою світовою війною (1936—39), за Польщі, до Товмачької гімназії Грушка дала 12 учнів. Всі вони, крім одного, деякі скорше а інші пізніше залишили гімназію з різних причин. Михайло Нищук, син Івана склав maturу в Товмачі і зголосився на політехніку до Львова, але на

жаль не закінчив вищих студій, бо 1942 році гестапо заарештувало його, закидаючи йому приналежність до ОУН. Він якось вирвався з рук гестапа, і перебував в підпіллі аж до кінця німецької окупації 1944-го року.

— — —

Село Грушка мало три млини. Два водяні стояли над річкою Млинівкою і мололи тільки разівку. Один з них, на Ровенках, був чинний лише в давні часи, ще за Австрії, другий був на присілку Мельниках, а третій, якого співвласником був Василь Ровенко, мав три вальці, стояв при битому шляху, зараз коло ставка, що його власником був Ціник.

Всі мешканці Грушки, навіть ті, що мали по 1—2 морги поля, займалися хліборобством. Сіяли жито, пшеницю, ячмінь, кукурудзу, «ленчу» (ячмінь із чорним горохом), конюшину, овес, просо, коноплі, лен і дуже рідко гречку. Багато садили картоплі і дещо менше фасолі (різних сортів), бобу, гарбузів, буряків і дуже рідко дині та сонячники. Тютюн за Польщі садив лише той, хто мав державний дозвіл.

В селі було декілька ткацьких варстатів, на яких виробляли покривала на ліжка т. з. «верети» і полотно, скатерті, обруси, ручники, крайки і різні пояси. Літом полотно мочили у ріці Млинівці і сушили на сонці і знов мочили і сушили на сонці так довго, аж поки воно не стало біле як сніг. З вибіленого полотна шили сорочки і штани. Тому, що місцеві ремісники не були спроможні обслужити всіх місцевих селян, то багато з них везли свої матеріали на тканину до села Одаї, над Дністром.

Були в селі й шевці. Найліпше з них робив взуття Василь Мороз (Кривий), на вулиці Городенка. Столярством займався Михайло Паньків, Михайло Кузишин (Михайлик), Микола Копельчук і два брати Душинські — Микола і Василь. Кравецтвом займався Богдан Мороз і Михайло Гуменюк

Фото із зб. М. Тимчука

Посвячення Українського Народного Дому в селі Грушка 1938 року. Посередині в першому ряді (п'ятий зліва, за першим із тих, що лежать) сенатор д-р Іван Макух

(Гуменюччин). Кушнірством — Микола Маціборко. Він шив нові кожухи і направляв старі. Багато селян давали шити кожухи до Тисьмениці.

Були в селі також дві олійниці, які обслуговували переважно місцевих селян, як рівнож, хоч й не часто, позамісцевих, себто селян із сусідніх сіл. Було ще й кілька груп столярів, що будували дерев'яні хати, стодоли, стайні і комори. Щодо пасічництва, то в Грушці ним займалися лише пару господарів.

Приблизно около 40% господарів посідало від 10 до 30 моргів поля, і майже всі вони мали господарський інвентар, як віз, плуг, плужок до підгортання бараболі, машину до молочення збіжжя, керат, січкарню і млинок, який виділював зерно від полови. Треба зазначити ще й те, що майже кожний господар мав на господарці жорна, але вживав їх лише тоді, як не стало в коморі муки з млина. Найбільшим господарем в Грушці був Василь Ровенко. Він був в Америці на заробітках, а після Першої світової війни вернувся додому і накупив багато поля, відбудував господарство, і був взірцевим господарем на ціле село. А тому, що він був в Америці, селяни прозивали його «американ». Перед і після Першої світової війни, з Грушки виїхало багато родин до Америки, Канади, Уругваю і Парагваю на заробітки, але вони більше до рідного села не вернулися. Український релігійно-суспільний місячник «Життя» з 1955 року, що виходить в Аргентині, подає, що до Аргентини колись прибули і на постійно поселилися з Грушки такі родини: Цуркани, Потрави, Окуні, Хоминці, Тимчуки, Козаки, Морози, Мельниченки, Михайленки, Шкромиди, Калинюки, Кашуби, Кузеви, Білуники, Нищуки, Барчуки, Найді, Олійники, Дудичі, Пошеди, Спасюки, Рибакі, Волцуки, Кузишини, Крижановські, Паламарчуки, Безверхові, Меринди, Матіяки, Андрушевичі, Дриндаки, Королі, Павлюки, Потерали, Панькови, Федоріцаки і Зоркани (правильно — Цуркани).

Кооператива «Гаразд», містилася також в окремій кімнаті будинку читальні «Просвіти». Її заснували 1923-го року такі особи: Михайло Тарко, Михайло Лазарів, Теодор Мороз, Ілько Барчук, Юрій Ровенко, Михайло Ровенко, Василь Шкромида (Юрків), Гнат Лялюк, Теодор Мельниченко, Іван Гуменюк (Козаків) й Іван Гуменюк (Гуменюччин).

Двоповерховий з цегли Народний Дім в Грушці почали будувати 1937-го року. До будівельного комітету входили такі особи: Іван Гуменюк (Козаків) — голова, Михайло Барчук (Рекрут), Михайло Лазарів (Процько), Олекса Дриндак, Дмитро Дриндак, Василь Ровенко, Юрій Ровенко, Іван Гуменюк (Гуменюччин), Іван Шкромида (Писар) і Микола Копельчук. До 1939-го року дім вже був під дахом, але в середині, через брак грошей, ще не був викінчений.

В селі було дві молочарні. Одна громадська, з якої сметану доставляли до головної централі Маслосоюзу в Товмачі, а власником другої був жид, Абрамко, на вул. Білуниках. Коли частина села заложила для себе третю молочарню, Абрамко був змушений залишати село. Забрав Абрамко увесь хатній інвентар, а до порожнього будинку перенесено кооперативу «Друзі Націоналісти» і молочарню. Крім Абрамка, який мав молочарню і трафіку, його сусіди Мошка, що мав лише трафіку, і Шмиртка з горілкою, в Грушці було кілька приватних крамниць, що їх власниками були українці: Михайло Кузишин — харчова крамниця на вул. Білуниках, Микола Шкромида (Мельничук) — харчова крамниця і трафіка в Підзамчі, Терлецький — харчова крамниця на вул. Городенці, Микола Славич — харч. крамниця в Раю і Микола Шкромида (Королик) — харч. крамниця на вул. Куче-

*Хор Читальні «Просвіти» в селі Грушка, 1939 року
(Фото із збірки Василя Мельничина)*

рівці. Була й ще одна харчова крамниця у присілку Мельниках, але хто був її власником, тяжко тепер сказати.

— — —

Було чимало господарів, що мали свої власні криниці, а громадських було в селі шість. Одна в долині, між вулицями Раєм і Городенкою, дві в царинці, одна на Шкромидях, одна між Білуниками і Кучерівкою, а шеста, глибока і широка із журавлем, коло якої щороку святили на Йордан воду, популярно звана Ведрівка, між Шкромидями, Білуниками і Підзамчем. Хто мав коні, возив воду бочками, хто не мав, той носив воду відрами на плечах, на коромеслі. На полях було пару джерел.

— — —

Крім мандолінової оркестри, про яку вже була мова, було пару сільських оркестр, так званих «музик». До складу сільської оркестри входила скрипка, бубон і бас. Вони грали по весіллях і різних забавах молоді. Танцювали в Грушці переважно танець «коломижку», дуже часто приспівуючи під такт музики. Дуже рідко танцювали «польку» чи «валець». До танцю викликали з гурту дівчину по батькові. Наприклад, як залунав з гурту хлопців голос «Марійко Іванова!» — дівчина вже знала з ким має танцювати. Зимою, після Різдвяних свят майже кожної неділі по полудні танці відбувалися в театральній залі, а літом під чистим небом на вигоні серед села поблизу церкви. Забава, яку часом справляли в хаті якоїсь дівчини, заповіджена «березою», називалася «зальоти». До народних звичаїв, що їх дотримувалася молодь в с. Грушці, треба зарахувати й Андріївські вечори, що їх щороку влаштовували дівчата в хаті котроїсь дівчини, і день св. Анни, коли то парубки вибирали з-поміж себе старшого парубка «Березу» на цілий рік. На новий рік вранці малі хлопці ходили засівати до своїх рідних, знайомих і сусідів. Сіяли по хаті житом, пшеницею, вів-

сом, але не ячменем. При сїянні говорили: «Сїйся, родися, жито й пшениця і вся пашниця, лен по колїна, щоби вас хрищених голова не болїла».

В Пилипївку дївчата сходилися на вечерниці, на яких пряли прядиво на кужелях. Хлопці на вечерницях оповїдали рїзні смїховинки і разом з дївчатами співали народних пїсень. Під час посту, перед Великодними святами, дївчата сходилися разом вишивати фартушки, до сорочки вузький ковнїрець і «вуставки». До чоловїчих сорочок вишивали ковнїрець з пазушкою і «дуди» — кїнцївки рукавїв.

Щодо релїгїйного життя, то найперше треба згадати церковне братство і сестрицтво. Чоловїки мали мїж собою вибраного Старшого брата, а жїнки Старшу сестрицю, якї перед читанням євангелїї роздавали своїм членам свїчки. Під час Рїздвяних свят братство і сестрицтво колядувало на церкву. До святої вечерї, що складалася з дванадцяти страв, у Грушці засїдали з появою першої зїрки на небї, а хто запїзнився, — так говорили в селї — той буде запїзнятися зі щоденною вечерєю цїлий рїк. Протягом трьох днїв Рїздва, пїсля Богослуження, лунали по селї до пїзньої ночї колядки, як «Нова радїсть стала», «Бог предвїчний, «Дивная новина, «Бог ся рождає», та багато їнших. Ходили з колядою дїти, ходила вся молодь у своєму товариствї, ходили і старшї, але цї дуже рїдко. Колядували на церкву, громадську бїбліотеку.

На Йордан дуже урочисто вїдбувалася процесїя до великої цибринової криниці Ведрївки, де святили воду. Пїсля Богослуження, кожний господар набирав свяченої води до дзбанка, замаєного пахучим сухим зїллям, васильком, м'ятою, колосками пшениці, жита та вївса і приносив додому. Дома, кожний член родини, хрестившися, пив трохи свяченої води із дзбанка і тодї сїдали до снїдання. Хто мав власну криницю, той доливав до неї свяченої води, нею кропили в stodолї, стайнї і коморї та їнших будинках, якщо були, а решту, що залишилася в дзбанку, зливали до пляшки і тримали цїлий рїк як лїкарство, для охорони вїд вогню і рїзних хворїб.

Микола Тимчук

ДОЛИНА НАД ДНІСТРОМ

Село Долина, розташоване на правому березї р. Днїстра 20 клм вїд Товмача та 74 клм вїд залїзничої стацїї у Станиславовї. В 1938 р., за даними Шематизму Станиславївської Єпархїї, Долина разом з присїлками Одаї, Думка й Суходїл нараховувала 2171 душ населення, в тому числї 2076 українцїв і 95 полякїв. Сьгодні (1970 р.) в селї — 1112 осіб.

На територїї села, на урочищї Кремїнна виявлено стоянку доби палеолїту. Знайдено також кам'яну сокиру доби бронзи та римську монету 2-ого ст. по Хр. Вперше згадується Долина в письмових джерелах 1489 року.

В 1938 р. в селї була одна 3-клясова утравкїстична школа й одна 1-клясова польська. В Долинї була церква св. Покрови, у дочерних: в Думцї — церква Воздвиження Чесного Хреста, в Суходолї — св. Петра і Павла.

Долина — невелике село. Воно мальовничо розтягнулося над Днїстром, де вїн утворює закрут, спираючись на гористий правий берег, який у мїсцї закруту переходить у невисокї стрїмкї скелї, і по них вода стїкає водоспадом. Далї схил вкритий лїсом, а в горїшнїй частинї виступають скелї

*Народна вчителька
Павлина Гринів*

*Инж. Володимир Гринів
(Фото з 29 квітня 1919 р.)*

із стрімким спадом, і в одній із них є великий отвір, наче двері. Ця скеля має назву «дірява говдя». Молоді студенти хотіли прослідкувати, куди провадить той отвір, але заходити глибоко було тяжко. Можливо то був якийсь підземний хід із прадавніх часів. Природа обдарувала село Долину чарівною красою. Молоді мандрівники, здебільшого студенти, що плили Дністром і досліджували його береги з печерами, прикрашеними вапняковими сталактитами та сталагмітами, зважаючи на красу природи в тій місцевості, часто затримувалися в Долині на кілька днів.

Долина — одне з перших сіл — мала вже досить великий гурток інтелігенції з дітей місцевих селян. У 1910 році було вже 17 студентів і 2 студентки. Треба окремо відзначити заслугу й приклад у прагненні до освіти родини селян Гриневих. Ця родина із своїх 9-тьох дітей перша післала четверо після сільської школи до дальших шкіл. Із них двоє синів — Володимир і Михайло здобули високу освіту 1910 року. Наймолодший Іван, що родився 1901 року, з шостої класи гімназії пішов до Галицької Армії та не вернувся, а дочка Павлина, з дівчат селянок, перша скінчила Учительську Семінарію в Станиславові 1910 року, і працювала в сільських школах та виховала чимало дітей і старших людей на свідомих і вірних синів України. Удень вона провадила працю в школі з дівторою, а вечорами вчила писати старших людей. Провадячи цю роботу, вона оповідала й читала книжки людям про наше минуле й тим підносила їх національну свідомість, збуджувала любов до своєї країни та пошану до нашої боротьби й жертв за самостійне життя на своїй землі. Вона захочувала до освіти, щоб уміти продовжувати боротьбу, що її провадили наші предки, щоб стати господарями в своїй хаті. Батьками тих дітей був селянин Василь Гринів і Марія з Павлюків. Василів батько народився 1819 року і був неписьменний, але розумний і інтелігентний селянин-газда. Він збагнув, що сліпота (неписьменність) становить причину горя нашого селянина, і тому вирішив відкрити очі своєму синові Василеві. Він послав його до дяка на науку, щоб міг читати, а з прочитаного міг розповісти батькові та й іншим людям, як поліпшити свою селянську долю. Дідусь помер 1885 року. Уже юнаком син Василь працював над тим, щоб самоосвітою поширити свої знання, і навіть вивчив німецьку мову. Читав багато, щоб стати в допомозі старень-

кому батькові ліпше й раціональніше провадити своє невеличке господарство.

Парохом у Долині за тих часів був високоосвічений і великий народолюбець св. п. о. Іван Ляторовський. Він своїми порадами і вказівками допомагав господареві В. Гриневому та іншим розумним заощаджуванням та працею поширювати свою скромну господарку, прикуповуючи землі при різних парцеляціях. Із матеріальним поліпшенням життя росла й національна свідомість та почуття гідности. Доцінюючи здобуті знання та користь у застосованні їх у житті, він вирішив бодай частині дітей дати освіту.

Тяжко було селянинові одночасно посилати трое дітей до школи, проте він заохочував ще й інших, щоб ішли слідами Гриневих.

У цьому напрямі працювала також учителька, св. п. Павліна Дмитрикова, що перед Першою світовою війною довгі роки учителювала в Долині та безплатно підготовляла дітей до іспитів, і сама їздила з ними, коли вони їх складали. Директори чи директорки польських шкіл відраджували їй і казали: «Поцо тих дзеці тутай пшипровадзаце, вшак оні бендов чуцьсєв нещєвлівимі, одєрвані од своєй земі і всі».

Володимир і Михайло Гринєви здобули високу освіту, Володимир — інженера, а Михайло — правничу, і був адвокатом у Бучачі в роках 1920—1939, а дочка Павліна — учителька. За їх прикладом пішли інші односельчани, з яких визначилися такі особи, як Федь Федорців — редактор «Діла» та славний скульптор Михайло Бринський (він помер у Празі 1957 року).

Ця молодь, об'єднавши здібніших хлопців і дівчат — селян, організувала хор і драматичний гурток та давали концерти й вистави не тільки в своєму, а й по інших селах. Вони закладали по селах Читальні Просвіти та заохочували до освітньої праці. Хором керував суддя Володимир Михалевич. Він помер на розрив серця під час приходу «визволителів» зі Сходу 1939 року.

Село Долина одне з перших стало національно свідомішим. Під час вакацій систематично провадилася робота в читальні «Просвіти». Вона завжди

Із зб. о. д-ра В. Клодницького
Михайло Гринів, адвокат у Бучачі
(Загинув на Сибірі)

Із зб. о. д-ра В. Клодницького
Народний Дім в с. Долина

Із зб. о. д-ра В. Клодницького
Хор і драматичний гурток в с. Долина 1942 р.

була переповнена. Там не одна жінка поплакала над долею Шевченкових «Катерини» чи «Наймички». Тоді, під час вакацій, збільшувався гурток, бо приїздили з Коломиї Витвицькі до своєї тітки, св. п. учительки Дмитрикової, а з Бучача Рогозинські до свого дідуся св. п. о. Івана Ляторовського.

1914 року вибухла війна й порозносила по світі ту Долинську громадку, злютовану спільною працею серед свого народу. Володимир і Михайло Гринєви були в австрійській армії. Володимир потрапив до російського полону, і тільки завдяки українцям-придніпрянцям був врятований з іншими старшинами-українцями полоненими від большевицького розстрілу в Саратові. У 1918 році він був уже в Києві, а після Листопадового зриву в Галицькій Армії. Михайло перебував в італійському полоні аж до закінчення визвольної боротьби 1920 року. Учителька Павліна Гринєва активно працювала, підтримуючи визвольну боротьбу в 1918—20 рр. нашої героїчної Української Армії. 1919 р. вона змушена була залишити своє рідне село, а в 1930 р. вся родина Гринєвих була жорстоко спацифікована.

Коли у важкій війні з ворогами встояти не було сили, і нашу Галичину знову загорнула Польща, то долиняни не опускали рук, а взялися до праці під проводом того ж таки свого інженера Володимира Гринєва. Він не прийняв від польської влади пропонуваної йому роботи, а залишився в своєму селі — на материнщині. Працював він тут у кооперативній ділянці, відбудовував своє рідне село та зруйновані війною церкви, і будував кооперативні будинки й молочарні. У Хотимирі збудував церкву св. Миколая.

У Долині спільними силами з народом та добровільною працею всіх людей села збудували гарний Народний Дім, в якому містилася кооперативна крамниця, читальня та театральна зала. Почалася жвава культурна праця; відновлено культурно-освітню роботу, збиралися в читальні, робили проби хору, працював драматичний гурток, і були горді, що власними силами дійшли свого, і здійснилася їх мета. Проте польська жандармерія дуже ними «опікувалася».

На горі коло цвинтаря долиняни висипали високу могилу в пам'ять тих, що загинули у визвольній боротьбі від 1914 до 1920 року. Кожних Зелених свят була урочиста відправа на могилі, на вершкуні якої стояв березовий хрест із терновим вінком. Цю роботу продовжувало й провадило вже молодше покоління й під час Другої світової війни.

Инж. Володимир Гринів помер 1954 року в Самборі в Галичині.

Згадаю ще про долю Михайла Гринева та його сестри Павлини. Як згадано раніше, Михайло Гринів повернувся з полону, і відбувши адвокатську практику, став адвокатом у Бучачі. Там він до 1939 року обороняв наших селян від знуцання поляків. 23 вересня 1939 року криваві «визволителі», московські загарбники вивезли його на Сибір, і там він пропав безслідно. А його дружину з двома дітьми вивезли до Казахстану.

Павлина Гринева перебула свою Голготу в советській Україні, і працювала все ж таки в школі, хоч під суворою «опікою» ГПУ, а пізніше НКВД. 1933 року замучено її чоловіка, старшину війська УНР, у застінках Харківського ГПУ. 1942 року вона повернулася з дочкою й сином Ростиславом до рідної хати. Тут 18-річний син зголосився до Дивізії, і загинув у бою під Бродами. А засмучена мати з дочкою, перекочувавши з далекого Сходу на далекий Захід, ще від 1952 року 17 років працювала в школі українознавства в Чикаго в Америці.

Ось так родину, що любила й дорожила своєю рідною країною, вороги розбили і зменшили; з 9-тьох живе ще тільки трое.

о. Володимир Клодницький

КОРОЛІВКА

Село Королівка віддалене від Товмача на яких 7 клм і на 18 клм від залізничної стації в Отинії. В 1938 р. за даними Шематизму Стан. Стархії в селі було 1641 осіб людности, в тому числі 1612 українців, 16 поляків і 13 жидів. Сьогодні (1970 р.) в селі живе 1694 людей.

Королівка була заснована мабуть в першій половині 19-ого ст. Перша письмова згадка про село датована 1857 роком. На території села виявлено поселення культури бронзової доби та рештки поселення з княжої доби.

В селі була церква св. Михайла. Довгий час парохом Королівки був о. Данило Сосенко, батько видатного українського маляра Модеста Сосенка. З тієї родини походив також і радник судової палати Сосенко у Львові; його син і дочка згинули з рук гестапо в одній із львівських в'язниць, на Лонцького або в Бригідках.

З родини Сосенків жила у ЗСА Ярослава Сосенко, заміжня Острук, авторка повістей «Провалля» (1961), «Оля» (1963), «Родина Гольдів» (1964), «Хуртовина гряде» (1967) та роману «Те, що роз'єднує» (1967). Крім згаданих уже, середню освіту з цього села набув Круп'як, який довго учителював у Товмачі, а за Польщі його перевели до корінної Польщі. Другий — Ілько Розметанюк; коли він склав матуру, його мобілізували до австрійської армії, він воював проти большевиків, а пізніше був у галицькій армії, і потім залишився в Україні, і по якомусь часі большевики його зліквідували.

По о. Д. Сосенкові священником у цьому селі був о. Євстахій Тесля. За його часів ходив до гімназії хлопець із Королівки Олекса Цюп'як. Чи скінчив він гімназію, невідомо. За Польщі мав досить велику крамницю, там таки в Королівці, і добре торгував, бо то була на той час єдина крамниця. Тільки пізніше там відкрилася кооператива.

Священик Тесля мав двох синів — Івана й Володимира. Сам він був енергійний і великий патріот. Був активний громадський діяч; 1919 року поляки заарештували його й заслали до Букшовиць коло Перемишля, а згодом до Домб'я, де він просидів 9 місяців. Заходами з Риму, за почином єпископа станиславівського Григорія, його звільнили, але заборонили будь-куди виїздити й будь з ким зустрічатися, а два рази на тиждень мав зголошуватися до поліції в Товмачі. 1949 він приїхав був до Америки, до Гартфорду — Коннектикат, де й помер.

До села Королівки належав ще фільварок «Зади» німця Кунце, що був одружений з українкою, і в його хаті панувала українська атмосфера.

о. Осип Атаманюк

НИЖНІВ

Нижнів — до 1944 р. місто, тепер село, розташоване над Дністром, при впадінні річки Товмачик, 21 клм. від Товмача і яких 30 клм. від залізничної стації у Станиславові. Через Нижнів і міст з Нижнева через Дністер проходила залізниця на Чортків, сьогодні також автомагістраля із Станиславова на Тернопіль. Сільській раді Нижнева підпорядковані села (населені пункти): Бушкалик, Вільне, Діброва, Золота Липа, Купелів, Смерклів. За польським переписом 1921 р. місто нараховувало 2945 українців, 1589

*Залізничний міст через Дністер у Нижневі
(Фото із серпня 1911 року, із збірки ред. Івана Ставничого)*

(Фото із збірки Миколи Василичина)

Руханкове Товариство «Луг» в Нижнєві 1930 року

поляків і 118 жидів. За переписом 1931 р. в Нижнєві було 2376 поляків і 2955 інших, тобто українців і жидів. За даними шематизму Станіславівської єпархії з 1938 р. в Нижнєві із присілками Діброва і Смерклів жило 3942 українці, 965 поляків і 685 жидів. Тепер (1970 р.) Нижнів нараховує тільки 2390 людей.

Територія Нижнева багата на археологічні відкриття і знахідки: поховання в кургані, знаряддя праці бронзової доби, скарб із 100 арабськими монетами X ст. п. Хр., знайдений між урочищами Могильним і Городищем. Згадується Нижнів вперше в записі однієї із судових справ, що відбувалася 1474 року в Галичі.

Пасічничо-огородничо-садівничий і ветеринарно-годівельний курс в Нижнєві, 16 лютого — 3 березня 1938 року

Населення Нижнева зазнавало великих втраг і шкоди від татарських нападів. 1594 р. Нижнів був зруйнований повністю татарами і тільки в першій половині XVII ст. почав відбудовуватися. Літом 1686 року через Дністер біля Нижнева переправлялося польське військо в поході на турків.

У XVIII ст. Нижнів належав польському магнатові Станіславові Яблонському. Його заходами й коштом був збудований тут римокатолицький монастир і костел. 1740 р. була створена в Нижневі римокатолицька парафія. Даних про початки українського церковного життя і коли була збудована існуюча в Нижневі церква св. Михайла, немає. Перша школа в місті була заснована 1857 р. із навчанням німецькою і польською мовами. За Польщі 1938 р. тут існувала 7-класова утравквістична школа і в присілку Діброва — така ж 1-класова. Діяла в Нижневі й околиці «Просвіта» й «Рідна Школа», як також інші українські організації.

В лютому 1915 р. в околиці Нижнева відбувалися важкі бої між австрійським і російським військами. У вересні 1939 р. Нижнів був окупований советським військом, 3 липня 1941 р. відділами німецької армії, і 25 липня 1944 р. знову перейшов під советську окупацію.

В. К

ОЛЕША

Село Олеша, розташоване серед лісів у долині, за 4 клм від Дністра і 16 клм від Товмача та 39 клм від залізничної станції у Станиславові, було до 2-ої світової війни одним із найбільших сіл і містечок Товмаччини. За даним Шематизму на 1938 рік Олеша нараховувала 5781 людей, в тому числі 105 поляків і 5 жидів. За сов. часів (1970) в селі жило тільки 2947 осіб.

Згадується село Олеша вперше в Галицько-Волинському Літописі під рр. 1205—1292. Під час розкопів на території села були знайдені знаряддя праці пізньої бронзової доби. Під час визвольної війни Б. Хмельницького в 1648—54 рр. мешканці села брали участь в боях проти поляків.

За народним переказом засновником села був козак Олекса. Найперше була заселена сьогоднішня частина села Радівка, потім Перелісок і Чабарівка і наприкінці Пшенична Гора.

Із Олешич вийшло багато інтелігенції. Священиками були сини з родин Пилипових, Семенових, Кухніїв, Хоминців. З Олеші походили вчителі Василь Кузьмич, Василь Лукасевич, Дмитро Головатий (усі три старшини УГА, перший помер у таборі інтернованих), Н. Могильницький, Н. Турчин, Василь Ремчук, Дмитро Кухній, Микола Білинський, Олена Сосяк, Мира Яворська, Марія Кухній, Софія Турчин, лікар д-р Гной, суддя Дмитро Семенів, адвокат Іван Грабовецький, банковий урядник Василь Кузьмин.

Найстаршими сільськими родами вважалися Тугаї, Шеремети, Кульбаби, Стринаглюк.

Мала Олеша яких 6000 моргів землі, в тому 1000 моргів лісу.

В 1872 р. в Олеші була заснована читальня ім. М. Качковського. Головою читальні був Іван Пацаган, заступник Дмитро Кушнерик з поля.

Існувала ця читальня десь до початку 1890-их років. Потім діяла в селі читальня «Просвіти» ім. Т. Шевченка. Будинок читальні згорів під час Першої світової війни і відбудовано його щойно в другій половині 1920 років. Був тоді головою читальні Федір Кухній, його заступником Іван Турчин, секретарем Василь Пацаган і бібліотекарем Дмитро Танчак. Дуже активним був у читальні і багато причинився до поширення освіти і національної свідомости син священника Ярослав Стрийський, пізніший організатор Пласту в Олеші.

Наприкінці 19 віку в Олеші був парохом і деканом о. Шепарович, який також займав уряд повітового маршалка в Товмачі. Син о. Шепаровича Петро організував і провадив у селі церковні і сільські хори. В 1900-их рр. парохом був о. Йосиф Кисілевський; помер 1911 року. Перед самою війною, до 1939 року парохом Олеші був о. Корнель Сильвестер Стрийський.

Пробували добиратися до села комуністи із села Кутиська, в 1928 році намагалися розбити народні збори в читальні, але їх із Олеші вигнали, а то й побили.

Федір Кухній

ОТИНІЯ

Отинія — мале місто, розкинене по обох берегах річки Серб, що бере свій початок з потічка Опращин, при залізничній лінії Станиславів — Коломия, на відстані 32 клм. від останньої. До 1940 р. належала до Товмацького повіту, за советської окупації, як селище міського типу, Отинія, під назвою Отиня, входить у склад Коломийського району. За даними Шематизму Станиславівської Єпархії з 1938 р. Отинія, разом із приналежними до отинійської парафії селами Угорники і Грабич, нараховувала 5678 душ, з того числа: українців — 2891 (1663 в самій Отинії), поляків — 1541 і жидів — 1238. Тепер (1970 р.) в Отинії — 3943 осіб.

Належить Отинія до стародавніх поселень Покуття. Перша згадка про це поселення сягає 1144 року. Вірменський історик Станиславова й інших міст Покуття й Галичини Садок Баронч виводить назву Отинії від слова «Отин» — невеликий замок, оточений валами, побудований для охорони проти татарських нападів. З того часу й походить, мабуть, й назва однієї з дільниць Отинії «За валами» або ж «Завал».

Поділяється Отинія на центр міста і п'ять дільниць (кінців): Завал, Борисівка, Бочкарівка, Загребля і Мікульсдорф.

Існували в Отинії дві греко-католицькі церкви — «горішня» і «долішня», одна з них Введення Пречистої Діви Марії. Був великий польський костюл, новий, побудований вже за Польщі, двоповерховий шкільний будинок, ратуш (магістрат), городський суд, нотаріят, заснований москвофілами Народний Дім і дім польського «Сокола» та дві жидівські синагоги. З торговельних домів існували українська кооператива, кілька приватних крамниць і польська кооператива «Польске Рольніче Кулко». Центр міста в цілості замешкували жиди, які займалися головню (як і в цілій Галичині) торгівлею. Жиди мали добре зорганізоване спортове товариство «Езра».

Завал, Борисівку, Бочкарівку, Загреблю і Мікульсдорф замешкували головню українці (їх було найбільше), поляки, і німці.

На початку 17-ого століття Отинія з приналежними селами належала українському магнатові Олександрові Балабанові і в той час, Отинію на-

зивали Балабанівкою, а також Корчаковом. З 1618 року Отинія з довколишніми маєтками перейшла у руки польських магнатів Понятовських, і з 1643 року Потоцьких; а останнім її власником був польський дідич Лукасевич, який помер десь у 20-их роках ХХ сторіччя, а маєток його розparcelьовано головню між польських колоністів.

Від найдавніших часів населення терпіло від частих нападів турків і татар. На схід від центру Отинії є став і висока гора прозвана «Стражницею», які належали до оборонної системи міста. У 1626 р. татари зруйнували і спалили Корчаків-Отинію з околицями аж під Коломию, а народ забрали у неволю.

Найбільше тиску і довготривалих знущань зазнавало українське населення від польських панів, які завели кріпацтво, відбираючи від селян усю землю. Українські селяни були приватною власністю — інвентарем польських можновладців. Утискувані й експлуатовані жорстоко українські селяни пробували визволитися з-під польського ярма з допомогою повстань, що їх здушувала криваво польська влада. Під час визвольної війни Богдана Хмельницького одним із теренів українського повстанського руху стала Отинія. Повстанців очолив Семен Височан, який в дуже короткому часі зумів зорганізувати 15000 війська, яке вдарило на поляків і знищило багато замків і польських фортець на цілім Покутті. Але польській шляхті прийшло на поміч регулярне польське військо, яке здушило українське повстання, а Семен Височан разом із своїми загонами подався на Правобережну Україну, де й продовжував боротьбу з поляками.

З посиленням польського гніту в Галичині в другій половині 17-го і в першій половині 18-го сторіччя на Покутті і Гуцульщині виник рух опришків, які нападали на маєтки польських панів і їх орендарів. Опришки відіграли видатну роль в обороні українського населення на Покутті і стали легендарними героями народу. Серед такого політично-соціального гніту не було й мови про будь-яку культурну працю. Населення було бідне, безземельне, морально і фізично зруйноване.

Деякі зміни на краще сталися після приєднання Галичини до Австрії в 1772 році. 1817 року в Отинії засновано однокласну народну школу, але з польською викладовою мовою і польськими вчителями. По скасуванню панщини в 1848 р. народ поволі почав відроджуватися. Вправді «Весна Народів» не дуже багато принесла українцям, але дала поштовх до культурно-освітньої праці. Почали розвиватися ремесло і торгівля. Головними предметами торгівлі була сіль і тютюн, а з промисловости дерево. Отинія також славилася ганчарством. В 50-тих роках ХІХ століття в Отинії була заснована фабрика сільсько-господарських машин Бредта. Перед першою світовою війною в цій фабриці працювало 1000 робітників. Хоч умовини праці були дуже важкі, але для малоземних отиніян, це був великий соціальний здобуток. Під час першої світової війни фабрика була знищена.

Більшість українського населення Отинії займалася рільництвом, була бідна і несвідома, але зате трималася своїх церков, своєї віри й мови у протигагу місцевій шляхті і дрібним урядовцям, які частогусто польоні-

Із зб. І. Ставничого
Будинок повітового суду в Отинії
(Поштова картка з 1918 року)

зувалися. В Отинії майже не було інтелігенції. У другій половині 19-го століття були по черзі парохами о. Настайко, а опісля о. Ступницький — обидва москвофіли, які пропагували «велику Росію».

Їм помагав нотар Строцький і Е. Атановський. Вони мали свою велику і гарну читальню ім. Качковського.

Великою групою мешканців Отинії були поляки. Це були мало культурні люди, однак великі польські патріоти. Вони займали всі урядничі посади у суді, школі, на пошті, в громаді. В центрі міста мали величавий костюл і трьох священників. Мали також великий вплив на жидів і москвофілів. В час міських і соймових виборів ті три групи населення йшли разом. І не диво, що українці вибори програвали.

Соціальна нужда населення, малоземельність, польонізація і колонізація Отинійщини і врешті політичний гніт, цілком не сприяли культурно-освітній роботі.

У 1877 р. школу замінено на триклясну, а в 1908 р. на чотироклясну, очевидно з польською мовою навчання і з польськими учителями.

В 1885—1890 р. почалися перші прояви національного відродження. В тому часі засновано першу читальню «Просвіти». Засновуючі збори відбулися у stodолі Томи Ковалева. Першими піонерами освіти і національного відродження були Василь Павлусевич, А. Гасюк, Богаченко, Ф. Глухий, Яків Ковалів та інші.

В 1908 р. катехитом став о. Іван Маркевич, який був дуже добрим проповідником і він поклав перші тривкі підвалини національного відродження Отинії. З початком Першої світової війни багато молоді зголосилося до Українських Січових Стрільців. Згодом багато почали вчитися в середніх та високих школах, інші пішли до ремесла і торгівлі.

В другій половині 19-ого століття в Товмачі поселився адвокат д-р Іван Макух, громадський і політичний діяч, член української радикальної партії. Працю свою він зосереджував головню на виборах. Пробував поширити радикальний рух і в Отинії, але це йому не вдалося, бо Отинія не прийняла ідей цього руху. Але і його вислів, що «Отинія Богом і людьми забута», не був оправданий, чого доказом можуть бути часи безпосередньо перед Першою світовою війною, в часі визвольних змагань і в часі польської окупації Галичини. В час визвольних змагань народна школа перейшла в українські руки. В ній працювали учительки Н. Буцманюк і П. Бжезінська. Читальня «Просвіти» розгорнула свою діяльність, створюючи аматорський гурток і хор. В Отинії зорганізовано Військову Команду міста, в якій важливішу роль відіграли чотар Іван Скоморівський, чотар Самборський, М. Троць і учителька Н. Буцманюк та інші. Заведено лад і порядок у магістраті, суді і на пошті. Всі уряди опинилися в українських руках. Українці стали будувати своє життя і свою державу.

Невдача Визвольних Змагань не зламала українського духа, а часи 20-літньої польської окупації принесли повне національне відродження. Заява Грабського — ідеолога польської ендеції, згодом міністра, що «за 50 літ ціла Галичина і Білорусь фізично буде знищена і залишиться одноцільна польська держава з чисто польським населенням», не оправдала себе. Бо не проминуло і 20 літ, а польської держави не стало на українських землях й український народ живе й досі.

В 1920 р. до Отинії призначено на катехита о. Осипа Наконечного, а парохом став о. Ілля Лабій (нар. 1861, висвячений 1889) — обидва щирі українці. В 1925 р. відкрив адвокатську канцелярію в Отинії д-р Степан Дрогомирецький. В тому часі зорганізовано філію «Просвіти» і він став

Із зб. І. Ставничого

Отинія — головна «Народна вулиця» (Поштова листівка з 1918 року)

першим головою філії. Філія «Просвіти» координувала життям усіх організацій в самій Отинії і по належних до неї селах. Вона мала постійного організатора-урядовця. До найбільш ідейних організаторів належали Я. Осадчук і В. Гарасим'юк (якого разом із дружиною зліквідували більшовики в 1940 р.)

Від того часу суспільно-політичне життя Отинії пішло скорим темпом вперед. Отинія з приналежними до неї 16 селами, покритася українськими організаціями — читальнями «Просвіти» і кооперативами. В 1932 році Філія «Просвіти» об'єднувала 15 читалень. От. О. Наконечний розгорнув працю головно на кооперативному відтинку. З ним співпрацювали Ол. Атановський і М. Ковальський. Культурно-освітню працю в самій Отинії переняв Ераст Лабій. Українська громада при допомозі ідейних студентів: Р. Ковальського, М. Ковальського, В. Пасічняка, О. Вінтоняка, та міщан В. Приймака (який згинув у концентраційному таборі 1944 р. в Авшвіці), та братів Іванцевих і братів Чернооких та інших поширила та поглибила культурно-освітню роботу. В 1932 році доповнив кадри культурно-освітніх робітників д-р В. Коцюба. Але тиск польської влади посилювався до тої міри, що молодь почала організувати тайні гуртки і масово включилася в ряди ОУН. Багато молоді виарештовано і запроторено до тюрем; в 1935 р. вивезено до Берези Картузької Романа Ковальського. Але праця не вгавала. Завдяки о. Наконечному в самій Отинії відкрито українську щадницю-банк, побудовано модерну молочарню, яка була найкращою на цілу околицю.

В тому часі відбулося величаве свято «Просвіти» з участю 5000 людей, з дуже оригінальною програмою. Режисер Сіятовський зі Станиславова вивів козацькі герці, в яких взяло участь 300 козаків на конях у військових одностроях. Це виглядало на малу війну, що нагнало польській владі багато страху.

Двадцятилітня праця поставила Отинію й околицю на певний рівень передових культурно-освітніх осередків Галичини.

З приходом більшовиків в 1939 р. молодь пішла у підпілля і вела боротьбу аж до 1954 р. Більшевицька окупація перекреслила всі надії і сподівання, всю мозольну і повну посвяти працю передових громадян Отинії.

Вересень 1971 р.

Р. Ковальський

ІЗ СПОГАДІВ ПРО ОТИНІЮ

Сама назва «Отинія» нічого не нагадує. Деякі люди казали, що ця назва пішла від імени якоїсь дідички-польки Антоніни. З цієї Антоніни ніби й вийшла Отинія. Через містечко протікала річка Ворона, яка давалася всім мешканцям добре в знаки своїми повенями. Інколи заливала вона половину міста своїми водами. Було там велике пасовисько; його люди називали ставом. Так й казали: «пігнав пасти корови на став». Мабуть там таки справді був колись великий став, на який один або й два кілометри завдовжки, бо це пасовисько навесні цілком заливало водою, і тоді налітали великі зграї диких гусей і качок. Але з часом той став висох. Його перетинав маленький і вузький потічок, який легко було перескочити.

Отож від того потічка й набиралося стільки води, що могли пароплави переходити. Зразу після Першої світової війни це велике пасовисько було поділене на частки для продажу. Навіть мій батько купив був два морги, недалеко від міста.

Щодо людности, то в Отинії було багато жидів, які займали центр міста й тримали в своїх руках усю торгівлю. Початково крамниця мого батька була єдина серед жидівських, і її називали «католицьким склепом». Постійними покупцями були в ній польські мазури, бо в околиці Отинії було кілька польських сіл. Як називалися ті села, не пригадую. Пам'ятаю тільки одне село, здається, Гостів та ще Грабич. Про Грабич наші люди кепкували — «Грабицькі соколи — один ріже, другий коле». Усі ті села були асимільовані, тобто зукраїнізовані до того, що прибрали наш національний одяг, а з польської мови залишилася тільки вітання: «нех бендзе похвальони Єзус Христус!» Поляки пробували їх привернути до польськості організацією польських «соколів», але з цього нічого не виходило.

Щодо шкільництва, то в Отинії була одна велика чотириклясна школа, у польських руках. Українську, чи як вони називали «руську» мову вчили, здається у другій або в третій класі. Знаю, що я навчився української абетки з газет, що їх передплачував батько. Інтелігенції за тих часів не було жадної, крім духівництва. Священиком за мого дитинства був о. Ступницький (москвофіл). То був інтелігентний священик; його дуже шанували всі, навіть жиди, але в політику він зовсім не втручався. Москофілство було тоді дуже поширене. Українського духу приніс молодий священик о. Іван Маркевич, що був катехитом тієї польської школи.

Наших купців взагалі не було багато. Мій батько Петро Угорчак походив з міщанської старовинної родини з Тисьмениці. Тисьменицьке міщанство було відмінне своїми традиціями. Щось подібне до шляхти, бо всі не любили селян, чи мужиків, як вони казали. Мій батько до таких міщан не належав. Він був дуже скромний, нікуди не пхався і тільки пильнував своєї торговельної справи. Був завжди під впливом своєї матері, і хоч вона дуже рано померла, він виконував її волю й усім нам, дітям дав змогу здобути освіту.

Таких людей, як мій батько, в Отинії не було багато. Пригадую, що першим з отинійських міщан післав свого сина до гімназії досить багатий селянин на прізвище Богаченко. Проте, що сталося з його сином, не знаю. Він якось зник з ока й не залишилося по ньому ніяких слідів.

Був ще один, здається називався Гасюк, що теж післав сина до гімназії, і він брав активну участь у громадському й культурному житті. Був також один на прізвище Атановський (москвофіл), що походив з польської родини. Його син був у гімназії, здається польській, але недовго, і покинув її.

Щодо крамниць, то одну мав ще Стемпурський, що торгував вуджениною. Також була кооперативна крамниця, що містилася в будинку Народного Дому. У ній працював довший час, майже до самої смерти москвофіл Ключенко.

Сам я родився в Тисьмениці, учився в Коломії. А що вакації були короткі, то й мало доводилося входити в отинійське русло. Десь у 1920 році вся моя родина переїхала до Снятина, і тоді довелося пірвати зв'язки з Отинією.

Покинув я Отинію зовсім десь приблизно 1922 року і більше до неї не повертався. Там ми мали свою хату, а коли виїхав з Отинії, то винайнив її адвокатові Дрогомирецькому та українській кооперативі, яка досить добре розвивалася. Пізніше ту хату ми продали.

Щодо мене самого, то я автор здебільшого дитячих книжок. Почав писати їх ще в Галичині. На еміграції вийшла третім виданням «Гетьманська Булава». У Канаді вийшло історичне оповідання для молоді «Срібна Гривна», а в Аргентині книжка для дітей «Пригоди Котика Мурчика». Крім того, друкував проповіді й дописував до газет та журналів. Для дітей підготував нові дві збірки казок та байок і оповідань. Здебільшого писав я під псевдонімом Микола Погідний.

Під час революції й української державности я пішов добровільно до української армії й опинився в старшинській школі в Коломії, але не довелося її закінчити через поразку нашої боротьби. Кінчав я гімназію вже за Польщі.

о. Н. Угорчак

ПРИБИЛІВ

Село Прибилів невелике, до війни мало воно яких 200 хат. Сьогодні воно підпорядковане сільраді в Королівці.

Людність села була вбога. Вся найкраща земля належала панові. По скасуванні панщини селяни одержали більш віддалені від села й гірші земельні ділянки. Лісу селяни не мали, бо увесь ліс, понад 500 моргів належав місцевим дідичам. Також і пасовиська були в панських руках. Отож селяни ледве животіли.

Колишній дідич Прибилова Добровольський, провадивши розгульне життя, вибився з грошей і мусів маєток продати. Купив його жид Нагельберг — хусит. Незабаром і він продав і знову купив цей маєток жид Гіршгорн, за фахом дантист. Згодом Гіршгорн відпродав маєток польці Гординській, заїлій шовіністці. Розпродуючи свій маєток за Польщі, вона жадної частки не продала місцевим селянам; усе розкупили поляки з-під Ряшева. В селі створилися три колонії й кількість українців поменшала.

Село мало свою церкву — Трьох Святих, але свого священика не мало, бо було дочерною парафією в Гостові. Усіх парафіян греко-католиків було у Прибилові 993 в 1938 році. Була в селі в тому часі також 2-клясна утраквістична школа.

За спогадами місцевих людей, з допомогою священика Левицького з села вийшов у священики один селянський хлопець з Прибилова — Федюк, який згодом був священиком в одному із сіл Коломийщини. Крім о. Федюка село дало ще двох священиків оо. Осипа і Теодосія Атаманюків. Вчився в духовній семінарії також син о. Федюка.

о. Осип Атаманюк

ПУЖНИКИ

Село Пужники — віддалене від Хотимира приблизно на 2 клм. В 1938 р. воно нараховувало разом із присілком — колонією Олещина — 1680 українців; в Олещині крім 250 українців жило ок. 200 поляків. Тепер Пужники підпорядковані сільраді села Бортники. Кількість теперішнього населення невідома.

Село за польських часів було вбоге, бо майже вся земля була в панських руках. Селяни мали її небагато. З села не вийшов ніхто, хто скінчив би середню чи високу школу.

В Пужниках була церква св. Параскевії, дерев'яна, досить висока, збудована в гуцульському стилі. Парохом був якийсь час о. Совяковський. Згодом прийшов на його місце з Товмача о. Антін Яворський, який був парохом аж до другого приходу большевиків у 1944 році. Поляки мали свій костіол, збудований місцевими польськими дідами, що його обслуговував ксьондз із Хотимира.

В селі була в 1938 році 2-класна утравістична школа. В Олещині — 1-класна польська школа.

О. К.

ТИСЬМЕНИЦЯ

Тисьмениця (сьогодні Тисмениця) — була найбільшим містом у Товмачині до 1944 року. Розташована на 10 клм на схід від Станиславова, вона включена тепер, як селище міського типу, до Івано-Франківського району. Через місто проходить автострада Львів — Чернівці та Івано-Франківськ — Тернопіль — Кам'янець Подільський. За шематизмом Стан. Єпархії з 1938 р. це місто разом з присілками Монастирська і Кокора нараховувало ок. 7100 мешканців, в тому числі 5100 українців і по 1000 поляків та жидів. За польськими статистичними даними того часу Тисьмениця мала 7257 населення, серед них — 5052 українців, 1139 жидів та 066 поляків. Сьогодні (1970 р.) населення Тисьмениці всього 6955 осіб.

На території сьогоднішньої Тисьмениці розкопами і знахідками виявлено поселення трипільської культури, як також рештки укріпленого городища княжого часу. Належить Тисьмениця до одного з найстарших міст Галичини. Згадана вона в Іпатіївськiм літописі під 1143 роком. В Галицько-Волинському літописі є згадка, що до неї приїздив на лови король Данило. Були в Тисьмениці княжі ловецькі замки, але їх спалили під час своїх частих нападів татари.

На підставі одержаного 1449 р. Магдебурзького права тисьменицькі ремісники були звільнені від панщини. Вони жили в місті окремо від міщан, т. зв. «хлопів», і були нащадками боярів-шляхти. Так ніби вони мали жити в центрі міста, а «хлопи» на передмісті, але в дійсності було інакше. Якщо ремісник перед тим, як набув права бути нащадком боярина — шляхтича, жив на передмісті, то там залишався жити й пізніше.

Не зважаючи на важкі і тривожні події, що їх переживала Галичина і з нею її населення, шляхта зберегла аж до найновіших часів свої звичаї, одяг, стиль своїх будинків тощо. Численніших скупчень шляхти було чимало. Було багато в Ляцькому-шляхецькому, кілька десятків родин у Хотимирі, трохи в Отинійщині, а центром всієї підкарпатської шляхти був Галич, де вона, хоч і збідніла, відбувала свої з'їзди. Дуже багато шляхти

по всіх селах жило більшими чи меншими скупченнями по селах Товмаччини.

Перед Другою світовою війною Тисьмениця мала п'ять кооператив, що належали до Округного Союзу Кооператив у Станиславові. Була також українська кредитова установа під назвою «Віра». Пізніше з неї став Українбанк. Вона була заснована ще 1874 року. А що в ній було кілька поляків, то вона належала до «Звйонзку», бо мала польський характер. Багато пізніше якось на Загальних Зборах вирішили виступити із «Звйонзку» й перейти до Крайового Кредитового Союзу.

За переказами давніше мало бути в Тисьмениці дванадцять церков, але останніми часами їх було тільки три — св. Миколая в Тисьмениці, Різдва Пречистої Діви Марії в Монастириськах та св. Миколая в Кокорах. Поляки мали монастир о. о. Домініканів і костьол, що його збудував Потоцький. Була також жидівська синагога з архівом, де зберігалось багато документів, писаних на пергамені.

Школи були шестикласові, окремо для хлопців, і окремо для дівчат. За Австро-Угорщини вчителів у них було наполовину українців і поляків, а коли настала Польща, то в тих школах учителями залишилися тільки два українці. За останніх 50 років закінчило високі школи: 5 священників, 4 лікарів, 8 правників, 4 інженерів, 1 ветеринарний лікар, 1 середньошкільний учитель та 1 економіст. Понад 20 закінчило середню школу.

Діяла в Тисьмениці Філія «Просвіти», заснована 1908 року. В 1910—12 роках головою її був учитель Атанас Островський. На всіх 13 громад в тисьменицькій окрузі існувало в ті роки 15 читалень, із них сім у власних домах. Читальняних кас було тоді 6, крамниць 3, одна трафіка й один шпихлір. При читальнях діяло 4 театральних кружки і 1 хор. Після війни в 1925—26 роках філія об'єднувала 17 читалень, головою був д-р Ярослав Шипайло, місцевий адвокат. В 1931—32 рр. на терені Філії діяло 18 читалень із 10 бібліотеками, 9 аматорськими гуртками і 4 хорами.

У середині міста був Народний Дім з бібліотекою та великою театральною залю з бальконом. У ньому містилися українські установи: філія «Просвіти», читальня «Просвіти», «Союз Українок» «Рідна Школа» й інші.

Було два спортивних товариства — «Січ» і «Сокіл». Пізніше, за Польщі, назву «Січ» змінено на «Луг».

Був у Тисьмениці другий гарний двоповерховий будинок для Сестер Службниць із медичною залюю для дітей, яких було тут понад сто.

Культурно-освітні досягнення в Тисьмениці були чималі проти інших міст. Хоч Тисьмениця й утратила дуже багато від того, що нерозважно відмовилася дати місце під залізницю, і її збудували в Станиславові, а також і під цукроварню, що її збудовано в Ходорові, усе ж таки культурно-освітні здобутки проти інших міст були великі.

Осип Клодницький

ЩЕ ПРО ТИСЬМЕНИЦЮ І СІЛЬЦЕ ПОГОНЮ

Містечко Тисьмениця давнє своїми початками. Є переказ, що вже князь галицький Володимирко, син Володаря, який помер 1153 р., їздив у тисьменицькі дубові ліси на лови, там застудився і та простуда була причиною його смерти.

Назви місцевих піль були: Богородецька (Богородична) гора, Мірниця, Городище, Ставище, Мокрець, під Вільшаницею та інші . . .

Ноша в тисьменичан була старовинна, зимою особливого крою кожухи, що їх носили і дівчата, прикраси у жіноцтва: дорогі правдиві коралі обов'язково із правдивими золотими дукатами, що переходили як віно від матерей до дочок. Довгі оксамитні юпки-жупани, із біленькими виложеним ковнірцем угорі під шию, нагадували одяг українських боярів.

Найстарші із домів були будовані на камінних склепіннях із грубезними мурами з випалюваної на місці цегли. До таких домів належали: Братський дім, дім жидівського рабина, дім каси «Віра» та дім Пірановських. Особливою структурою відзначалися доми вірменських купців: великі просторі кімнати вказували на заможність. Вірменський костел належав до найстарших будов: збудований як базиліка з криптою, пивницею під костелом, що в ній були поховані видатніші вірмени. Виведені із паленої цегли грубезні мури були надщерблені зубом часу. Вірменський відпуст відбувся на св. Каєтана. Стояла ще резиденція для священника. Богослуження правилися нерегулярно через брак священників-вірмен. До останнього часу перед Другою світовою війною вірмени задержали свій обряд, літургічну мову та ризи. Проповідь виголощували священники уже польською мовою.

Хати у Тисьмениці міщани будували з дерева, на дубових підвалинах, бо околиця славилася дубовими лісами такими, як Мокрець і Вільшанецький ліс. Щойно останніми роками бралися міщани будувати більш витривалі вже доми з цегли, але їх було небагато.

Тисьмениця славилася колись п'ятьма українськими церквами. Репрезентативною церквою була т. зв. міська, в ринку, збудована із цегли у візан-

Дерев'яна церква в Тисьмениці
збудована у 18-ім сторіччі

Фото із зб. Дмитра Фучка
Українська міщанка з Тисьмениці

тійському стилі, з гарним іконостасом, в честь Воздвиження Чесного Хреста. Перед Другою світовою війною були вже тільки три церкви: Міська, Кокорська і Монастирська.

Міська церква була колись під опікою Церковного Братства, складеного в більшості із ремісників. Це братство пов'язувало свій початок із Ставропігійським Братством у Львові, що було засноване 1586 р., коли то Антіохійський патріарх Йоаким переїжджав через Львів з уповаженням від Царгородського Патріарха налагоджувати тодішнє церковне життя і заспокоювати його потреби. Цей патріарх потвердив статут Братства, та підчинив його безпосередньо Царгородському патріархові, надавши йому права «Ставропігії». За прикладом цього Ставропігійського Братства постали тоді інші братства: в Рогатині, в Перемишлі, в Тернополі, у Тисьмениці, у Володимирі Великім, у Комарні та інших місцевостях. На свої давні статuti покликувалося Братство в Тисьмениці особливо в часі вибору «нового заряду». Ці статuti Братства, хоч ніколи не удостоїлися апробати церковних властей, доводили до частих непорозумінь між парохом і братчиками і спричиняли немало клопоту. З часом діяльність цього братства обмежилася до справ церковних особливо ж після заснування читалень «Просвіти», які перейняли освітню працю.

З часом у цьому братстві прийшли до голосу «рільники» з походження, які при виборах виділу змайоризували своїм членством «ремісників». Із славного колись міщанства в Тисьмениці залишився тільки спогад, хоч населення і до найновіших часів розрізняло, хто належить до «ремісників», а хто до «рільників», і це мало навіть вплив на встановлення подружних зв'язків.

Ще до останніх років перед Другою світовою війною зберігався серед ремісників поділ на «цехи», ремісничі об'єднання, як наприклад цех кушнірський, цех шевський і т. п. (колись були ще цехи ганчарський, боднарський). Щоб стати самостійним ремісником, треба було перейти ступені: учня, челядника у свого майстра, здати приписаний іспит теоретично і практично, дістати свідоцтво вміння у своїм ремеслі, тобто перейти «визвілку». Всього цього суворот дотримувалися.

Внаслідок знецінення польського золотого, ремісництво зубожіло, попало в залежність капіталу, яким розпоряджало жидівське населення і це також було однією з причин, що ремісництво менше цікавилася вже релігійним і культурним життям громади, а лихва у задовженні була причиною селярківської і згодом комуністичної активності.

Церква «Кокора» стояла на Станіславівському передмісті. Посвячена на празник «Перенесення мощів св. Отця Николая з Мир Лікійських до Бар». Була новозбудована з дерева і з іконостасом. Кокорою була названа від священика, який започаткував її будову. Біля церкви була збудована і резиденція для священика. В ній, у дяківці приміщувалася кутом читальня «Просвіти», що була пульсом освітнього життя для даного передмістя.

Монастирська церква, в честь Матері Божої, була названа тому, що її побудовано за перебування оо. Василіан у Тисьмениці із XVI століття. Як слід по оо. Василіанах в церкві зберігалася нагробна плита ігумена Юроци, що шов на Службу Божу до церкви, впав на порозі і тут помер нагло, із датою смерті 1702 р. Це була найстарша церква, збудована із грубих дубових брусів із чудовим мистецьким іконостасом. Зуб часу притемнив його живопис. Перед Другою світовою війною парохіяни найняли місцевого маляра (Сеньку Лишегу), щоб його відновив. На вакації приїхав до батька лікаря Морвая син, абсолювент Малярської Академії в Кракові, та не зміг

надивуватися давній, мистецької вартости, красі цього іконостасу і пропонував, щоб привернути йому первісний вигляд. Це повний іконостас із чотирьох рядів образів — просто чудо старого українського малярства. При церкві мешкав парох, хоч парохіяльною церквою була міська церква, а Монастирську церкву вважали дочерною.

Останнім парохом був Всч. о. Іван Коцюба, що закінчив теологічні студії в Римі, людина дуже доброго серця і шляхетного характеру. Помер десь 1934 року.

У Тисьмениці зберігається традиція, що там прийшов на світ бл. п. Йов Княгиницький, якому і приписують красу іконостасу в цій церкві. Показують навіть печеру викопану в скалі над річкою Вороною із двох кімнат поза містом, недалеко села Підпечари, де жив Йов, як покутник.

За наказом цисаря Йосифа II. монастир був скасований, монахи перенеслися до монастиря в Угорниках і потім до Погоні. Церква, яку вони будували, стала дочерною церквою Міської церкви. Залишилася тільки назва церкви Монастирська і назва передмістя — Монастирське передмістя.

Останнім адміністратором Тисьменицької парафії був Всч. о. І. Панчишин.

За пароха І. Коцюби 11 квітня 1927 р. була заснована в Тисьмениці захоронка для дітей під проводом Сестер Служебниць П.Д.М., до якої вже тоді учало 50 дітей. Захоронку приміщено в закупленому старому домі на передмісті званім «Гребля». За дозволом бл. п. Єпископа-мученика Григорія Хомишина, захоронка була вивінована церковним полем на удержання дому сестер і на видатки пов'язані з утриманням захоронки. Сестри й захоронка тішилися загальною пошаною, праця в ній велася з великим успіхом і надією на будуче. У 1938 р. за адміністратора о. І. Панчишина збудовано для захоронки нове модерне й вигідне приміщення. Крім дієцезальних фондів багато своїх грошей вкладав й о. Панчишин, але після приходу большевиків Сестер усунено і будинок захоронки перемінено на «Шевську артіль».

У Тисьмениці був ще римо-католицький костел, який майже до Другої світової війни був під проводом оо. Домініканів, а відтак під управою світських священників. Була також жидівська божниця збудована з цегли з осідком для рабина.

Населення Тисьмениці нараховувало українців греко-католиків 5 500, римо-католиків 1 400, жидів 1 200, разом 8 100.

Не зважаючи на різні політичні і суспільні напрямки й орієнтації, як також тиск польських урядових чинників, населення не піддавалося асиміляції, не було переходів на іншу віру. Часто дітей з мішаних подруж несли христити «там, де люди», значить до греко-католицької церкви. Такі мішані родини вимагали, щоб їхніх дітей навчали релігії греко-католицької катехити. Заклики різних польських чинників, щоб люди з прізвищами на -ський, чи -цький зголошувалися в ряди польської «шляхти» — населення приймало з кпинами і не йшло на різні обіцянки і привілеї. Немало неприємностей мали люди із згаданими прізвищами на -ський і -цький під час виборів. Коли виборець прийшов голосувати і подав, що він називається, наприклад, Сливінський, то йому заявляли, що в списках такого нема, є тільки подібні із закінченням на -скі і голос пропадав.

Не зважаючи на те, що кількість українців у Тисьмениці перевищала кількість поляків і жидів, то в школі була уведена польська мова навчання. Нічого не помагали петиції батьків з вимогою завести українську мову навчання. Товмацьке староство і шкільна влада збували ці петиції — відмовою.

Була в Тисьмениці також і захоронка для римо-католицьких дітей. Її зустріла така сама доля, як і захоронку СС. Службениць. На городі, біля будинку польської захоронки, був похований командант місцевої міліції за советської влади Василик, який згинув у бою з українськими партизанами на полях біля Милованя.

Освіту здобувало українське населення Тисьмениці в читальнях «Просвіти», що їх було кілька, а це:

1) Народний Дім в Ринку, збудований на тому самому місці, що й старий, коштом місцевих емігрантів в Америці під проводом В. Нича.

2) Читальня «Просвіти» на Монастирському передмісті, що в ній видатно працювали учитель Островський, разом із дружиною вчителькою та дітьми.

3) Читальня «Просвіти» на Товмацькім передмісті у власному будинку.

4) Читальня «Просвіти» на передмісті Гребля, із власним домом. В ній працювали: інж. Павло Волосенко, його син інж. Андрій, зять інж. Шох і дочка Ірина.

5) Читальня «Просвіти» на Слободі у власному домі.

6) Читальня «Просвіти» на Кокорському передмісті, приміщена в парохіяльній.

Майже при кожній читальні «Просвіти» існували кооперативи. Вони мали свої статuti й управи і приміщення винаймали в читальняних домах. Були такі кооперативи в Народнім Домі і при читальнях на Монастирі, на Греблі, за рікою — на Товмацькім передмістю і на Слободі. Всі вони були в початковій стадії свого розвитку і не могли ще похвалитися більшими досягненнями.

З Тисьмениці вийшло багато священників, як також культурно-освітніх діячів, між ними: о. д-р Михайло Оленчук, кол. ген. вікарій еп. Будки, тепер в Канаді; священники Мотюк (декан Єзуполя), Чернодоля (декан), Дубицький, Сворац, Ілько Штогрин; інженери Павло й Андрій Волосенки, Островський; вчителі Володимир й Ольга Островські; адвокат д-р Евстахій Федик; студ. мед. Ющишин; лікар д-р І. Сендецький; суддя Іван Лозинський; адвокат Євген Лозинський; Іван Чернодоля; Михайло Медвідь. Працювали на культурно-освітньому полі також д-р Шипітка, д-р Теодор Белей із дружиною Лідією та дітьми Богданом й Іриною, д-р Гаванський, проф. Теодор Залеський, о. Іван Панчишин, Струк, Скородинський, о. Базюк із дружиною і дітьми та інші.

Із Тисьменицею сусідує у віддалі яких 2 км, тільки через річку Ворону, сільце Погоня; славне на ціле Підгір'я своїм монастирем оо. Василіян. За давнім переказом, монастир був заснований ще за короля Данила — у печерах серед лісів. У великій пошані в монастирі був св. Онуфрій. Теперішній монастир, що дочекався нашого часу, був уфундований 1634 року краківським каштеляном, власником Тисьмениці Миколою Потоцьким над чернечими печерами. Син фундатора Миколи Яків Потоцький збагатив монастир наділами землі 1659 року і він користувався щедрими дотаціями й жертвами вірменських купців із Тисьмениці. В 1736 р. Іванна з Потоцьких Великогородська, каштелянова з Волині, збудувала в монастирі Свято-Успенську церкву в подяку за ласки, що їх вона зазнала при тамошньому чудотворному образі Пресв. Богоматері. В 1739-41 роках в монастирі в Погоні були влаштовані богословські курси для світських священників під проводом оо. Василіян. Так само, як і монастир в Бучачі, монастир в Погоні не був скасований за Йосифа II-го, але став осередком, в якому згуртувалися ченці із скасованих менших монастирів — у Тисьмениці, Угорниках, Городенці, Луці над Дністром. Під час касації монастирів, монастир у Погоні

мусів віддати тільки до австрійського державного скарбу срібні шати й золоту корону із чудотворної ікони.

Перед Першою світовою війною започатковані були заходи, щоб збудувати в монастирі у Погоні нову церкву; були вже й фундаменти. Проте ж, не зважаючи на всі старання ігуменів Муциковського і Шипітки, будови не доведено до кінця. Все ж таки культ Погінської чудотворної ікони Божої Матері залишається й далі живим серед навколишнього населення.

о. Степан Фіголь

ТОВМАЧ

Товмач — у советському назовництві, як і по-польському: Тлумач — був до 1939 року повітовим містом, тепер за советської окупації це районний центр. Розташований у долині над потоком Товмачем, що його населення називає Товмачиком (у советських публікаціях — Тлумачик), Товмач віддалений на 25 км від залізничної станції у Станиславові і через місто проходить автомагістралю на Городенку. За даними Шематизму Стан. Єпархії з 1924 р. в місті було 3224 греко-католиків. Шематизм тієї ж Єпархії з 1938 р. встановлює кількість населення Товмача, разом із присілками Локітки, Слобідка, Яцківка і Пілявщина, на 7760 осіб, в тому числі 3430 українців, 2080 поляків і 2250 жидів. Сьогодні (1970 р.) в Товмачі — 5085 осіб.

Виникнення міста Товмач відносять до 12 сторіччя. Тут, поблизу торгових шляхів, що йшли із Галича на схід, за панування галицького князя Осьмомисла було засноване поселення товмачів, князівських людей, які виконували митну службу і були перекладачами при переговорах із купцями і послами чужих держав. З цього виводять і назву Товмач, по-польському Тлумач. Згадується Товмач в Іпатіївському літописі під 1213 роком. Під час археологічних розкопів на території міста були виявлені поховання доби ранньої та пізньої бронзи.

1386 року Товмач був приєднаний до польських володінь і в ньому була створена римо-католицька парафія. В другій половині 14-ого ст. Товмач належав Миколі Кориткові і згодом Владиславові Опольському.

З розвитком різних ремесел у місті і поживаленням торгівлі Товмач одержав 1448 року Магдебурзьке право, і згодом, з 1511 року право щорічного і щотижневого ярмарків, що на них прибували купці з різних міст України і чужих земель.

Важкі часи переживав Товмач в 16 і 17 сторіччях у зв'язку з козацькими повстаннями, що були здушувані поляками, нападами турків і татар тощо. Восени 1648 року, під час повстання Б. Хмельницького, Товмач був захоплений місцевими повстанцями під проводом міщанина Яреми Поповича. Потім місто переходило з рук до рук і було зруйноване. Починаючи з другої половини 17-ого сторіччя Товмач відбудовується і після приєднання Галичини до Австрії в 1772 році місто нараховувало 860 мешканців у 1775 році, і згодом, у 1786 р. в ньому було 1014 осіб людности.

Протягом 18 сторіччя Товмач й околиця були власністю Потоцьких. Із переданням 1810 року Товмачького староства, разом із селами Надорожна, Долина, Озеряни, Грушка, Бортники й інші, графам Дзедушицьким вони стали власністю цих великих польських землевласників.

В 1838 році була збудована в Товмачі графом Дзедушицьким цукроварня, що стало приводом до розвитку інших промислів і ремесел у місті: столяр-

ства, теслярства, цегольництва тощо. Проіснувала цукроварня до 1882 року і в ній в час цукроваріння працювало по яких 4—5 тисяч робітників. Чимало для господарського розвитку міста причинилося збудування залізниці 1886 року.

Українське національне організоване життя розвинулося в Товмачі щойно з кінцем 19 ст. Року 1896 тут була заснована Філія «Просвіти». Заходами судового радника Івана Кивелюка, пізнішого посла до галицького союму в 1908—1918 рр. і голови «Просвіти» у Львові в 1910—1912 роках, був закуплений 1898 році невеликий будинок, в якому примістилася читальня «Просвіти», як також провід Філії. Після поселення в Товмачі відомого громадського і політичного діяча, адвоката Івана Макуха, що був одним з провідників Української Радикальної Партії й організатором «Січей», пожвавилось суспільне і культурно-освітнє життя, не так самого Товмача, як Товмаччини. В 1910—1912 роках Філія «Просвіти», що її очолював учитель Осип Мельницький, координувала працю 37 читалень в Товмачькому повіті (без Тисьменицького судового повіту). Читальні мали 10 власних домів, інші приміщувалися у винаймлених домівках або по хатах членів. При читальнях існувало 9 кас, 8 крамниць, 3 трафіки, 7 шпихлрів, 4 аматорських кружки і 5 хорів. За почином Філії було засноване Товариство «Спілкова Торговля» і бурса ім. Маркіяна Шашкевича для допомоги шкільній молоді. Після першої світової війни і визвольних змагань в 1924—26 роках філію очолював д-р Іван Макух й усіх діяльних читалень було 32. В 1931—1932 роках усіх читалень було 30. Заходами Філії був збудований 1928 року при головній вулиці Товмача будинок під бурсу, що в ній жило яких 20 учнів.

Осередком релігійного життя протягом 19-ого і першої пол. 20-ого сторіччя була церква Христа Царя, що її парохом був у 1920-их р. о. Порфірій Ступницький і в другій половині 1930-их рр. о. Роман Григорій Ріпецький. Катехитом у місцевій гімназії був у тому часі о. Іван Плав'юк.

Про Товмач в роки будування Української Державности, зокрема про 1918—1919 роки, і про події й життя Товмаччини між двома світовими війнами докладніше сказано у статтях і спогадах о. д-ра В. Клодницького та д-ра О. Клодницького, надрукованих у цьому збірнику.

*Загальний вид Товмача
(Поштова картка з 1910 року; із збірки ред. Івана Ставничого)*

*Будинок «Селянської Бурси»
в Товмачі 1932 року
(Фото із збірки д-ра О. Клодницького)*

де на ринку відбулися урочисті народні збори з промовами і співом національного гимну.

Згодом багато української молоді з Товмаччини боролосся в рядах УПА й Української Дивізії «Галичина».

Р. М.

ВІД СТРУПКОВА ДО МЮНХЕНУ

По обох берегах річки Опрашини простягнулось село Струпків. Побілені хатки, криті переважно соломною, розсілись по горбках, потопаючи в зелені овочевих садків. Воно поділене на дві частини: «Гора» і «Долина». Вздовж села, серединою, котилася сріблиста вода річки Опрашини, в якій жінки прали білля, а діти купались. На обох берегах званих зарінками жінки білили полотно і діти пасли гуси.

З лівого берега Опрашини тяглись орні поля аж до господарських лісів, за якими шуміли густі та грубодереві поміщицькі ліси. Як перейти поміщицький ліс, перед очима відкриваються два розлогі села — Велесниця і Виноград. Прямуючи зі села в сторону лісу пільними дорогами, треба було перейти річку Біленьке, яка пливла поміж орними полями, і далі річка Чорне перерізувала ліси.

Посередині села, високо на горбі стояла дерев'яна високобанна церква, яку збудовано в році 1904. Оподаль церкви — дім для священика. В частині села «Долина», також на горбі стояла школа, до року 1939 — чотирикласова. Наука в школі відбувалась українською мовою, бо шкільні діти — все були українці. На віддалі 500 метрів від школи на південний схід, при дорозі були два цвинтарі — старий і новий, так їх звало населення села, — обкопані глибоким ровом, щоб туди не заходили чотириногі домашні звірята, бо, починаючи від цвинтаря, простягались громадські луки, на яких випасалась літом скотина.

З трьох сторін села Струпкова: зі сходу, півдня і заходу, за селянськими царинами простягались поміщицькі поля, найбільше урожайні лани. Край села, на високому горбі, розсівся мурований поміщицький двір з багатьома приналежними йому забудованнями: хатки для панських слуг, стайні для скотини, шпихлірі на збіжжя, шопи на пашу і таке інше. Власником двора був Айзенштейн, за національністю — жид. Його поля обробляли наймити (так звали слуг у селі), а в часі жнив жали збіжжя вбогі селяни зі села

Струпкова, а також і з доколишніх сіл «за сніп» (за 16-ий). Треба було нажати 15 снопів для поміщика, а 16-ий для себе. Праця була дуже тяжка й мало платна.

В селі Струпкові, за даними шематизму Станиславівської єпархії із року 1925 було 1235 мешканців, в тому 3 римо-кат. та 34 жиди. До Струпківської парохії належала ще дочерна церква в сусідньому селі Баб'янці, яку збудовано в році 1908. В с. Баб'янці жило 352 греко-кат. Обидва села належали до повіту і деканату Товмацького.

В селі Струпкові були дві читальні і дві крамниці Сільського Господаря. В крамниці селяни продавали свої сільсько-господарські продукти й молоко та купували товари, потрібні для дому й господарства. Читальні вели культурно-освітню працю: відбувались курси для неграмотних, вишколювано хори та драматичні гуртки, уряджувано гутірки на тему визвольних змагань, сучасної політики тощо. Просвітянським діячам допомагали у їх праці чотири студенти зі Струпкова, які вчилися в польській гімназії в Станиславові, а потім вищу школу кінчали. При читальні була добірна бібліотека: видання «Червоної Калини», Івана Тиктора, Українського Наукового Інституту з Варшави, Сільського Господаря та інші.

В обох частинах села: в «Горі» і «Долині» було по одній жидівській корчмі. Жиди продавали дрібні товари: сіль, нафту, сірники, горілку, і з цього малого товарового обороту та з праці на ріллі могли скромно вижити. З населенням села вони жили згідливо і селяни звали їх не інакше як наш Сруль, Мошко, наша Фейка і т. д.

Пам'ятною для села Струпкова була подія із «святою» Оленою. На початку 1918 року рознеслася вістка по довколишніх селах, що Олені зі Струпкова з'явилася Матір Божа. Олена була проста сільська дівчина, яка не вміла ані читати, ані писати, але чесна була і побожна. Вона пасла коня на полі недалеко своєї хатини й там мала її явитися Матір Божа і з нею розмовляла. Богородиця мала її сказати, як переповідала Олена, що війна скоро закінчиться, але багато крові ще проллється. Щасливі будуть ті, що провадять чесне життя: моляться, дають милостиню, допомагають убогим. Мати Божа буде з Оленою говорити ще раз у свято Успення і, як оповідала Олена, наказувала їй, щоб вона очікувала її в тому самому місці. Про свою розмову з Матір'ю Божою Олена розповіла найближчим знайомим, а ці вістку понесли далеко, на сотки кілометрів. Тисячі людей приходило щодня до вбоєї хатини Олени, щоб її побачити та почути з її уст пророчі слова. Вона зі своїми побожними дівичами частіше перебувала в хаті на молитві й пости й не кожного дня показувалась прочанам. Народ, хоч не бачив Олени й не чув її «пророчих» слів, складав пожертви в грошах і задовольнявся тим, що мав можливість побувати в тих місцях, якими ходила босо «св.» Олена.

Різні люди, знявши з голови капелюха наставляли його прочанам з проханням «на Боже дайте», прочани вкидали гроші до капелюха, хрестились, а збирачі потішали їх словами: «св.» Олена допоможе вам, та буде за вас молитися.

Інтенсивний розвиток подій зі «св.» Оленою тривав до Успення Пресвятої Богородиці, бо в цей день Матір Божа мала знов з нею розмовляти. До цього дня Олена й її оточення — дівичі (їх було 12) дуже старанно приготувалися: молились, постили (їли лише один раз на день), співали релігійні пісні. На полі свого батька Ілька, на віддалі 500 м від хатини, в тому місці, де появилася Олені Богородиця, коли вона пасла коня, Олена наказала викопати широкий рів, щоб в ньому могли лежати 12 дівичь — 6 з одної

і 6 з другої сторони, а посередині місце для себе призначила. З одного боку рова закопано 3 високі дерев'яні хрести й збудовано каплицю з дерева. Рів вистелено веретами з грубого сільського льняного полотна. Три дні перед Успенням «св.» Олена і її 12 дівчиць-покутниць лежали день і ніч в рові, лицем до неба, постили і молились та чекали на прихід Матері Божої. Але Богородиці не побачила ані Олена, ані її дівчиці й голосу її також не почули. По Успенню Олена з дівчачими лежала ще кілька днів у рові, але безуспішно. Від цього дня дівчиці-покутниці й прочани почали сумніватись у «святості» Олени. Дівчиці були господарські дівчата з навколишніх сіл і вони розійшлись додому, щоб знов допомагати батькам у господарстві. Прочани перестали відвідувати Олену, тільки час до часу старенькі бабусі приходили на те місце, де мала «появитись» Олені Богородиця, молились в каплиці та брали воду з рова, в яким лежала «св.» Олена з дівчачими, з вірою, що ця вода скріпить їх здоров'я. Олена приходила кожного дня на місце «появи» і перебувала там годинами на молитві.

«Свята» Олена, як її називало сільське населення по цій «історичній події», жила зі своєю сестрою Марисею в старій убогій хатині та провадила побожне життя. Кожної неділі і свята ходила до церкви на Богослуження й приймала св. Тайни, а по полудні на вечірню. Коли большевики окупували Галичину у вересні 1939 року, Олену залишили в спокою. 15 вересня 1941 року заарештувало мене німецьке гестапо і від того часу контакт з моїм рідним селом Струпковом урвався і я не мав жадних відомостей про «св.» Олену.

Автор цієї статті, по закінченні сільської школи вчився в Другій польській гімназії в Станиславові і здав матуру 1937 року.

В польській гімназії українці зазнавали пониження на кожному кроці, і від своїх клясних «товаришів», як і гімназійних професорів. Найбільше докучливою в понижуванні «русінуф» була польська молодіжна організація «Гарцеже». Таке нетовариське ставлення поляків до молодих гімназистів-українців гартувало наші душі та додавало нам сили й охоти до науки. Українці вчилися краще як поляки. В 1937 році в моїй 8-ій клясі було 29 гімназистів, в тім 18 поляків, 8 українців і 3 жидів. Всі українці були допущені до матури й її склали. З моїх товаришів по матурі Богдан Цюцюра є професором права на університеті Галіфакс в Канаді, а про долю інших мені не відомо.

З професорів-українців вчили мене в польській гімназії: Микола Лепкий, Осип Залеський, Росткович, Бригідер, Теодор Грицак, д-р Іван Рибчин, Михайло Мацьків і о. Іван Слезюк, катехит, страдник і мученик за віру Христову.

В 1938 році я записався до духовної семінарії в Станиславові і закінчив там перший рік студій. В 1939 році, коли радянські війська окупували Галичину, советська влада розв'язала семінарію й не було можна вже продовжувати теологічні студії. Я вирішив стати вчителем й одержав призначення до мого родинного села Струпкова.

Село за радянської влади мало зовсім інший вигляд як за польської окупації. Літом, вечорами не відлунювали по селі грімкі та чудові козацькі й стрілецькі пісні як колись і не чути було дівочого сміху. В селі запанувала якась гробова тишина. Люди мало зі собою говорили, а якщо вже цікавились чимось то, переважно, буденними справами: чи сіль, нафту, сірники, шкуру та сукно до крамниці привезли. Хто з радянських людей прийшов до села та в якій справі, чи вивезли когось вночі тощо. В маєтку поміщика Айзен-

штейна створено радгосп. Колгоспу в селі ще не запроваджено, але багатіших селян «розкуркулено» в цей спосіб, що наложено на них великі податки. Щоб їх могли заплатити, селяни були примушені продавати державі по низьких цінах худобу, збіжжя, сіно тощо. Важким тягарем для селян були також «добровільні» позики державі.

22 червня 1941 року розпочалась війна Советського Союзу з Німеччиною й на нашу землю прийшов новий наїздник, не краший від попереднього — німці. 15 вересня 1941 заарештувало мене гестапо в Отинії й по короткому перебуванні в гестапівських тюрмах в Коломиї, Станиславові і Львові, 19 вересня привезли цілу групу, близько 90 осіб стероризованих та вимучених українських патріотів до Кракова і замкнули в гестапівській тюрмі «Монтелюпіх». Там застали ми вже наших товаришів недолі, яких привезли сюди з Волині та зі занятих теренів Східної України.

Нас, шістьох українців, замкнули до малої камери на партері, яка за Польщі була призначена для одного в'язня. Почалось важке тюремне життя. На цементовій долівці спало нас п'ятьох, а один на змїну на нарах. Раненько виносили «парашу», потім кухарі приносили каву й на цьому рання частина дня для в'язня кінчалась. На полуденок, юшка з брукви і капусти. По полудні давали по 300 гр. хліба для кожного в'язня на цілий день. Кожного тижня в п'ятницю по полудні заїжджав на в'язничне подвір'я малим возиком запряжений худою кониною отець М. Сопуляк і привозив з Українського Комітету, який приміщувався при вулиці Зеленої у Кракові для в'язнів сухарі, цибулю, часом мармеляду з буряків. Начальство в'язничне розділяло ці харчі для кожного українця. Польські в'язні одержували також раз на тиждень харчі зі свого комітету. Українці сиділи окремо в камерах, а не разом з поляками.

Першу групу українських в'язнів (24 особи) вивезено 20 липня 1942 гестапівським транспортним авто до концентраційного табору в Авшвіці В цій групі я був також. На брамі в Авшвіці привітали нас криком і лайкою польські в'язні, які в таборі працювали в адміністрації. Нас повели звідти до купальні. Там ми роздяглися до нага, а вбрання та інші дрібні речі кожний окремо вкинув до паперового мішка й ці речі зберігалися так довго, доки в'язень перебував у таборі. Кожний з нас одержав число і від тепер табірна адміністрація контактувалась з в'язнем за числом, а не за прізвищем. В лазні постригли голову й виголили всюди на тілі волосся, потім помазали ціле тіло пекучим плинном (мабуть, нафтою) — дезінфекційним засобом, з натрисків поплила холодна вода на нас і купіль була скінчена. Кожний з нас одержав в'язничне сіре вбрання в паски та повели нас під адміністраційний блок шпиталю. Там нас зважили, зміряли висоту й дальша подорож на блок 11-ий, де мали відбутися 3-тижневий карантин. Цей блок був обмежений високим муром. Зі сторони подвір'я одна стіна цього муру була чорна, мабуть з асфальту, а по її боках зняряддя тортур. Під цією стіною тортували та розстрілювали в'язнів.

На подвір'ю цього блоку нас вишикували в один ряд, тоді «блокфюрер» (така була офіційна назва гестапівця — наглядача кожного блоку) всіх порахував, записав до своєї книги і відійшов. Нас перебрала тепер блокова адміністрація, яка була в руках поляків. Один з них, т. зв. «Болек» пізнав кількох наших українців — студентів з Варшави і почав їх бити в звірський спосіб. Побили Миколу Коваля, Бориса Вітошинського, о. Миколу Доманського, мґра Дмитра Яцева, Л. Дякова, а передовсім Василя Бандеру, брата Степана. Його обвинувачували в тому, що він замордував міністра Перацького. Він вияснював їм, що в цю справу замішаний був його брат Степан,

але їх це не переконувало й вони збили його так тяжко вже на подвір'ю, що він почав кашляти кров'ю, поранили голову, покалічили обличчя. По цім макабричнім «привітанні» принесли котел з чорною кавою й вляли кожному до бляшаної миски по півлітри. Це була вечеря. Потім усіх запровадили на бльок і показали кожному його ліжку. В одному ліжку спало шестеро в'язнів по три з обох сторін, ногами до середини. Вночі приходили до нас ще ці звироднільці, шукали свої жертви й били. І тут побили ще Василя Бандеру, о. М. Доманського, Л. Дякова, Д. Яцева.

О год. 5-ій рано нас збудили, треба було скоро помитись, випити каву і ставитись о год. 5.30 на подвір'ю на «апелю». Прийшов опікун бльоку — «бльокфюрер» перерахував усіх і відійшов, а ми далі стояли, чекаючи на розподіл до праці. На подвір'я бльоку прийшов «оберкапо» (керівник робочої групи, кількістю до 1000 в'язнів) Краль (фольксдойч) і вибрав коло 100 людей. В це число входили всі ми, українці (24). Нас усіх повели на «Ной-бав» — будівництво нових бльоків. Праця була тяжка. Василя Бандеру, тяжко збитого, босого (не міг натягнути на поранені ноги дерев'яних черевиків) призначено розвозити залізною тачкою бетон, при бетонуванні суфіту на першому поверсі. Розроблений бетон тягнуто знизу по пасі, нагорі він спливав до тачок. Коли тачка Бандери була вже повна, він хотів її піднести і по вузькій дощці, завезти на місце призначення, але сил йому не вистачило, він перевернувся разом із тачкою. Цю сцену побачив капо Подкульський, зчинив крик, прийшов оберкапо Краль з гестапівцем, Подкульський зголосив, що в'язень ч. 49721 саботує роботу, тоді оберкапо Краль почав бити Бандеру дерев'яною латою, куди попало. Тяжко пораненого потягнули вниз і там кинули його до бочки з брудною водою — в цій воді обмивали руки й лопати з цементу й до неї всипали ще й соли. Коли Бандеру витягнули з бочки, він з болю жажливо кричав, бо сіль і цемент вгризалися в поранене тіло. Замкнули його в якийсь комірці, а по полудні запровадили до табірнього шпиталю. В тому часі лікарями в табірних шпиталях були на 95% поляки, колишні військові лікарі, а вся шпитальна обслуга також поляки. Увечері на «апелю» ще того самого дня ми довідалися, що наш друг спільної недолі, Василь Бандера, вже не живе.

В кінцевих днях липня 1942 року привезли до Авшвіцу д-ра Олексу Бандеру, брата Василя і по кількох днях його також не було вже між живими. Від тяжкої праці, побиття, холоду та голоду в Авшвіці згинули крім двох Бандер: мгр Дмитро Яців, Леонтій Дяків, Гриць Яворів, Микола Коваль, Олекса Пилипонько, Андрій Пасічник. В таборі Ебензе, де ми опинилися в квітні 1945 року, згинули з нашої групи: Юліян Савицький, Теодор Галема, Михайло Семчишин.

В Авшвіці, крім людей, які були пов'язані з подіями 30 червня 1941 року у Львові сиділо ще коло тисячі молодих людей із Східньої України, переважно з Кам'янець-Подільської області. Це були, переважно, молоді люди, активісти в українській визвольницькій справі, що їх гестапо заарештувало по зайнятті цих теренів. Вони погинули майже всі в Авшвіці при кінці 1941 та в першій половині 1942 років від тяжкої праці, побиття, голоду та холоду.

Коли червона армія наближалась до Кракова усіх в'язнів з Авшвіцу в середині січня 1945 року евакуйовано до табору Мавтгазвену, коло Лінцу в Австрії, а звідти в середині квітня до Ебензе (Зальцкамергут — австрійські Альпи). 6 травня 1945 року, в неділю рано, на український Великдень в'їхали на терен табору американські танки і принесли волю для тих, які залишилися ще живими. Для нас, українців, з Воскресінням Христовим прийшла воля, плач з радости, який тяжко словами передати, по таких

довгих роках тюремного страждання. Хто мав ще трохи сил, лишав концтабір Ебензе, щоб бути від нього якнайдалі — воля до кожного усміхалась. Я з деякими друзями, ще того самого дня вийшли з табору й пішки через Лямбах, Лінц, Бравна (тут народився і провів молодечі роки кат мільйонових жертв Другої світової війни — Адольф Гитлер), Сінбах — 10 червня ми добились до Мюнхену. В Мюнхені я лічив свої недуги: туберкульозу і шлункові хвороби, зломану руку, та відбтдував себе загальною, бо по виході з табору я важив лише 40 кг (моя висота 1.66 м).

В Мюнхені я студіював на Українському Вільному Університеті від осени 1946 року історію України у професорів: Олександра Оглоблина, Бориса Крупницького і Наталії Полонської-Василенко, археологію у проф. Петра Курінного й етнологію у проф. Вадима Щербаківського, а в грудні 1950 року промувався на доктора філософії з історії України у професора Олександра Оглоблина. Тепер викладаю в літньому семестрі на УВУ історію України.

В 1953 році з трьома спільниками я заснував в-во книжок «Дніпрова Хвиля», яке існує й досі. Згодом мої спільники один за одним виємігрували до ЗСА та Канади й у видавництві я залишився сам. За 20 років надруковано 60 книжок, разом приблизно 180 тисяч тиражу, які на 90% розійшлися серед української читацької громади. Є між ними романи, повісті, оповідання, зокрема історичні та пригодницькі повісті, а також наукові твори, для прикладу назвемо кілька книжок: «Люди старої України» і «Опанас Лобисевич 1732—1805» Олександра Оглоблина, «Гетьман Пилип Орлик 1672—1742. Його життя і доля» Бориса Крупницького, «Нарис історії України» в 2 томах Дмитра Дорошенка, «Українська музика» Антона Рудницького, «Мала українська музична енциклопедія» Осипа Залеського, «Запоріжжя 18 століття та його спадщина» Наталії Полонської-Василенко, «По похилій площі» — записки журналіста і дипломата Євгена Онацького, «Жидівська національна автономія в Україні 1917—1920» Соломона Гольдельмана, «Андрій Войнаровський» і «Михайло Грушевський і НТШ 1892—1930» Любомира Винара, Твори Василя Мови-Лиманського, «Записки полоненого» Олексі Кобця та інші. «Дніпрова Хвиля», це не тільки накладня книжок, але також велика книгарня, центр постійної виміни і торгівлі українських книжок, і книжок про Україну, які появляються сьогодні у вільному світі. У «Дніпровій Хвилі» можна набути також і українські старі книжки, карти України, оригінальні образи і репродукції українських малярів, календарі, побажаневі картки, українські грамофонні платівки, різьбу на дереві, українські вишивки тощо.

Олекса М. Вінтоняк

ХОТИМИР

Містечко Хотимир, тепер село Товмацького району, лежить при шляху Коломия — Обертин — Товмач — Тисьмениця — Станиславів, яких 16 клм від Товмача, 9 від Обертини і 35 клм від Коломії. В 1938 р. це містечко нараховувало 2991 осіб населення, в тому числі 1981 українець, 840 поляків і 170 жидів. Сьогодні (1970 р.) в Хотимирі всього 1554 осіб людности. В давніші роки жидів у Хотимирі було багато більше, але вони попереселювалися до Товмача, Отинії й Коломії.

Поселення Хотимир в селянському назовництві — Хоцемир або Коцемир, по-польськи — Хоцімерж) згадується вперше в письмових джерелах

1443 року. Засноване в 15-ому сторіччі, воно мало статус містечка. У польському Географічному Словнику згадано, що римо-католицька парафія була заснована в Хотимирі Войтіхом Хоцімірським, гербу Граблі, 1602 року.

В околиці Хотимира виявлено сліди людського життя ще з пізньопалеолітичної доби, як також поселення трипільської культури, поховання доби бронзи й укріплення з часу княжої Русі-України. З існуючого колись тут городища залишилася тільки назва «Городище» одного з хотимирських піль. Це поселення було мабуть знищене татарами.

Величезну більшість населення до 1939 року становили українці — греко-католики і римо-католики, що їх у переписах записувано, як поляків. Усі вживали тільки української мови. Іншої мови ніхто не знав. Польською мовою говорив тільки польський ксьондз, дідич і учитель. По Першій світовій війні, під впливом учителів, трохи більше римо-католиків почали вживати каліченої польської мови, головно з дітьми.

Цікаве явище становлять найрізноманітніші назви полів: городище, сільце, калиняк, вовча гора, вишнячка, берестки, егрищі (ігрища) і триголоватка. Про останні дві назви — ігрища й триголоватку — хочу сказати трохи більше. Назви ці збереглися іще з давніх поганських часів. Ігрища мали відбуватись на широких полях на горі, недалеко від села Жабокруків. Недалеко було поле, зване Триголоватка. Десь у другій половині 19 століття там знайдено кам'яну фігуру поганського бога «Триглава» з трьома обличчями, частково розбиту. Її забрано до музею. Той дослідник, що досліджував горби, яскині й копалини, був поляк на прізвище А. Г. Кіркор.

Збоку гори, де колись відбувалися якісь ігрища, була яскиня (велика печера). Вхід до неї був невисокий, — треба було згинатися, щоб увійти. Увійшовши, можна вже було дорослій людині йти вільно, не згинаючись. При вході до тої печери була ціла купа дрібно потовчених черепків. То я бачив своїми очима, будиши ще хлопцем. Заходив я до тієї печери тільки на кілька метрів. Сміливіші дорослі люди заходили досить далеко з електричними ліхтариками, і через кілька десятків метрів натрапили на старі жорна.

Люди оповідали про ту печеру різні історії, що ніби вона йшла аж під дзвіницю в селі Чортовець, що хтось пускав у ту печеру півня, і той півень ніби перейшов на другий кінець тієї печери й піяв під дзвіницею. Розуміється, усе це був витвір людської фантазії, проте та печера тягнеться під землею досить далеко; під час наїздів різних кочовиків місцеві люди зносили до неї своє майно й самі переховувались у ній, поки кочовики не відходили.

У зовсім протилежному напрямі, близько трьох кілометрів на захід, є поле, що тягнеться аж до ліса, і називалося «Сільцем». У лісі під горою мала бути церква. Старі люди пробували показати дві чи три сходини, які, на думку одних, вели колись до церкви, а на думку інших — до віттаря. Побіч тих сходів мала бути криниця, засипана тепер землею й камінням; з неї сльозилася вода. У ту криницю вкинули колись і дзвони з тієї церкви. Ще й досі затрималося в людей повір'я, що вранці на Великдень праведні люди можуть чути, як ті дзвони дзвонять.

Були й новішого походження назви піль, як ось чеський лан, думка, кути, вітраки, під перелісом, грунячка, чорні лози, молочний горб, чагри й ін.

Північний кінець Хотимира мав так званий ринок у формі квадрата, довкола якого були хати, майже виключно жидівські, а на східній стороні того квадрата був цегляний шкільний будинок, зруйнований під час війни

1916 року, і досі не відбудований. На північному розі стояв — римо-католицький костьол. Ціла південна частина — то було велике розлоге село, де тут і там були поодинокі жидівські хати, в яких були різні крамниці чи варстати праці — кравець, кравчиня, швець, скляр, гандляр кіньми (ліверант) тощо.

У селі при шляху (шосі) була мурована церква св. Миколая і при ній садиба священика, приходство, як вона звалася в Галичині. Друга церква, стара, під покровом Пречистої Богородиці. Вона була дерев'яна й стояла в західній частині села, на скелі, у так званих Берегах. Ця церковця справді була стара, бо одна стіна була ще з 12-ого століття. Обидві церкви й костьол згоріли під час війни 1916 року. Їх запалила німецька артилерія, що обстрілювала російське військо, розташоване в селі. Недалеко за містечком на північ були російські позиції, а далі під селом Озеряни були німці. Вони й стріляли в село та спалили всі три святині, зруйнували багато хатів, і від тієї стрілянини загинуло багато цивільних людей. Тоді саме, 8 липня 1916 р. загинув і батько автора цих рядків.

Церкву в Берегах не відбудовано, а на місці отої нової кам'яної перед Другою світовою війною збудовано велику муровану церкву за проектом інженера Володимира Гринєва з Долини Товмацького повіту. У ній не була закінчена тільки головна баня, а покрита провізоричним дахом. Під час війни 1944 року й ця церква зазнала чималої руїни, бо і німці і москалі тримали в ній коні, а стіни були пошкоджені гарматним обстрілом. Коли большевики запровадили православ'я на московський лад, то богослуження відбувалися в будинку римо-католицького ксьондза. А коли згорів двірський палац, де містилася школа, то школу перенесли до того ксьондзівського будинку, а люди мусіли ходити до церкви в сусідньому селі Жабокруках (4 км.), а за останніми відомостями до іншого сусіднього села Живачева за 5 кілометрів. Мова так в українців греко-католиків, як і римо-католиків була українська, а в жидів був жаргон; у стосунках із не — жидами — ламана українська мова.

Місцеві люди працювали коло землі, були хлібороби, і тільки як побічна робота для декого із них було доморобне ремесло — столярство, стельмаство, кушнірство та будівництво. Торгівля переважно була в руках жидів.

Земля — чорнозем, загалом урожайна; навіть при низькій рілничій культурі досить видатна. Селяни загалом, усі разом, мали менше орної землі, як один дідич. Тим то, коли селянин мав 20 моргів землі, то вважався за багача, але то траплялося дуже рідко. Ліс цілком належав дідичеві. За переказами ліс, а також більшість поля давно дісталися в панські руки різними незаконними маніпуляціями.

Школа була триклясна з чотирма відділами. Вона мала власний цегляний будинок, покритий гонтою. Цей шкільний будинок був знищений (зго-

Із зб. д-ра О. Клодницького
*Селянська родина Михайла Кота
з Хотимира 1935 року*

Із зб. д-ра О. Клодницького

Аматорський гурток у Хотимирі 1913 року під проводом Федора Йони та Николи Кота

рів) під час війни 1916 року, і по війні його вже не відбудовували, а для школи громада наймала залі по різних хатах. Мовою навчання була польська, а українську мову вчили, як окрему дисципліну.

1921 року учителька, що народилася в Хотимирі, і стала учителювати в місцевій школі, серед шкільних паперів знайшла наказ австрійської влади, що ця школа мала б бути утравквістичною, тобто польсько-українською порівному. А завідувачі школи, що ними завжди були поляки, тримали той наказ в тайні, і місцеві люди за тим не впоминалися, то й школа довгі роки незаконно була тільки польська, із польською мовою навчання.

Коли то виявилось, тоді деякі громадяни з місцевим греко-католицьким священиком о. Григорієм Дурделлою на чолі почали домагатися від влади виконання згаданого наказу. Завдяки цьому були відкриті паралельні відділи з українською мовою навчання, і тоді було призначено кілька учительок-українок для українських відділів.

Залю для школи відступив згаданий священик у священичому будинку. Та з різних причин ті українські класи проіснували недовго, бо польська влада ліквідувала їх, а священик не дуже обороняв ту справу, щоб не мати клопоту з тією школою й дітьми в своїй хаті.

Був у Хотимирі й великий Народний Дім. Перед ним був менший Народний Дім, що його збудував приблизно 1910 року о. І. Котів. Цей священик хоч і був москвофілом, але працював для народу і своїх політичних однодумців у Хотимирі не мав.

Щодо грамотности, то серед старших людей було менше письменних, а серед молодших більше. Чужа школа й чужий учитель не могли причинитися до піднесення освіти населення.

Село видало певне число людей із високою чи середньою освітою, а саме: двох братів Мануляків, — із них один був священиком (помер у мо-

лодому віці й залишив вдову з трьома дітьми), а його брат був учитель гімназії.

Герула — закінчив гімназію й вступив на медичний факультет університету, але незабаром помер на туберкульозу легенів.

Із двох братів Клодницьких старший — Володимир закінчив Віденський Університет й здобув докторат політичних наук, а його молодший брат Осип, автор цієї хроніки, на медичних факультетах у Відні й Познані (Польща) здобув докторат медицини.

Броніслав Кобилянський, як сирота, виховувався у свого діда, а пізніше закінчив університет у Відні і здобув ступінь доктора філософії; тепер професор в Івано-Франківську (Станиславові).

Євген Пона, син Антона Пони, закінчив університет у Познані і здобув докторат медицини, — помер у відносно молодому віці після операції піджолудкової залози. Його молодший брат Іван Мечислав закінчив університет у Кракові із дипломом магістра прав.

Атанасій Дурделла, син священника, закінчив Політехніку в Чехії і здобув диплом інженера.

Кілька жінок здобули середню освіту, а саме:

Осипа, донька Стефана Пони, та Олена Дурделла, дочка священника, закінчили учительську семінарію.

Олена Пона, донька Стефана Пони й сестра Осипи, закінчила університет у Львові з дипломом магістра фармації.

Здобули середню освіту також чоловіки:

Володимир Кіт, син Миколи, закінчив гімназію, служив у большевицькій армії, а потім у польській, як кадровий майор.

Василь Пона, син Федора, скінчив гімназію в Товмачі.

Гриць Пона склав матуру в учительській семінарії.

Крім згаданих, кількоро скінчили по кілька класів гімназії в довколишніх містах.

Здалося б згадати ще про одну людину. У Хотимирі в 1835 році народився Ксенофонт Климкович, син священника. Він був письменник, перекладач і журналіст. Перекладав твори чужих письменників на українську мову, а твори Шевченка, Марка Вовчка на німецьку мову. Співробітничав в українських періодичних виданнях у Львові й Відні. Помер 1881 р.

Нарешті можна згадати про одного, що схибив із правдивого життєвого шляху й пішов не туди, куди треба. То був ксьондз Яловицький, нащадок українського роду, але спольщився. Він народився в Україні й малим хлопцем приїхав до Хотимира з мамою й братом, бо його батько помер у дорозі до Хотимира. Коли він виріс, був польським ксьондзом у Теребовлі. Там і помер він у 30-их роках.

Осип Клодницький

Проект церкви св. о. Миколая в Хотимирі, що її будову започатковано 1935 року під проводом пароха о. Григорія Дурделли

ПАМ'ЯТІ ІНІЦІАТОРІВ І ТВОРЦІВ АЛЬМАНАХА СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЗЕМЛІ

Ідея видання Альманаха Станиславівської Землі, чи коротко Станиславівського Збірника виникла цілих п'ятнадцять років тому — 1960 року в розмовах і листах ініціатора цього почину редактора Івана Ставничого. Перша редакційна колегія для здійснення цієї ідеї була створена під час Першого З'їзду Станиславівців у травні 1965 року, десять років до виходу нашої книги. Історія її видання й усі перепити зв'язані з цим навітлені в заключній статті ентузіяста цієї справи О. Гайського п. н. «Як поставала наша книга».

В силу еміграційних умов і неблаганного пливу часу більшість з ініціаторів і редакторів Альманаха, як також багато з-поміж авторів — відійшли у вічність, не дочекавшись його виходу, появи вміщених в ньому їхніх праць, їх відгомону серед Станиславівських Земляків. Не стало в живих душі Альманаха Станиславівської Землі ред. Івана Ставничого, невтомного редактора зібраних для збірника матеріалів проф. Осипа Левицького, патріота Товмацької Землі й редактора стосовних матеріалів о. д-ра Володимира Клодницького, члена Центрального Станиславівського Комітету й автора статті про станиславівських лікарів д-ра Богдана Олесницького, організатора фондів для видання і скарбника Комітету Осипи Грабовенської. Про життя й діяльність кожного з названих, про їхні заслуги й досягнення можна писати цілі окремі книги. Щоб хоч частинно вшанувати пам'ять тих, що були основоположниками цього почину, що горіли ідеєю його здійснення і наполегливо трудилися для неї, подаємо на завершення складеного і зредагованого ще за їхнього життя, але ж ненадрукованого своєчасно Альманаха Станиславівської Землі, короткі життєписні нариси про Них.

ІВАН СТАВНИЧИЙ

Народжений 6 липня 1891 року в місті Товстому (Тлусте), заліщицького повіту, в родині Радислава Василя й Михайлини із Струтинських Ставничих, закінчив польську гімназію у Станиславові, потім був слухачем права на університетах Кракова та Львова.

Відбувши під час Першої світової війни військову службу (від червня 1915 до лютого 1918), працював за Австрії у Секції зберігання залізничних шляхів у Станиславові і від 1 листопада 1918 до польської окупації Західної України в травні 1919 року в Дирекції українських державних залізниць. Згодом — був безплатним урядовцем Української Міщанської Каси у Станиславові і від серпня 1923 до вересня 1931 року урядовцем польських державних залізниць. Звільнений із служби, працював в різних українських

установах, якийсь час, як видавець і редактор, зокрема часопису «Станиславівські Вісті». Під час Другої війни, за советської окупації був бібліотекарем в обласній бібліотеці, за німецької влади — директором Бібліотеки ім. Т. Шевченка у Станиславові. Емігрувавши 1945 року на Захід, перебував у таборі Ді-Пі в Ашафенбургу і з 1949, переїхавши до ЗСА, жив у Клівленді, де й помер 2 жовтня 1973 року. Осиротив дружину Михайлину з Федєвих, доньку Орісю з чоловіком д-ром М. Савчаком і внуків Марту й Романа.

Журналістична, літературна, наукова, бібліотечна і громадська діяльність ред. Івана Ставничого була багатогранною і кожна із ділянок його праці вимагала б окремого і ширшого розгляду.

В журналі «Бжол», що його редагував Микола Венгжин, в числі за липень-серпень 1908 року появилсь друком перший переклад І. Ставничого — оповідання Гю де Мопасана «Самота». В 1909 разом з Богданом Заклинським І. Ставничий видавав і редагував місячник середньошкільників «Зірка». В 1912 був коректором і редактором тижневика «Станиславівські Вісти»; в листопаді-грудні, за української влади, головним і відповідальним редактором офіційного тижневика Української Національної Вади «Станиславівський Голос»; весною 1919 відп. редактором місячника «Пролом»; в 1921 і 1922 роках редактором тижневика «Українське Життя», що його видавав Зіновій Козловський; в 1933 гол. редактором економічно-освітнього часопису «Фаховий Вістник»: в 1937 гол. редактором тижневика «Станиславівські Вісті». На еміграції у ЗСА, ред. І. Ставничий був мовним редактором альманаха «Проліски» у Клівленді 1957 року та головою редакційної Колегії нашого Збірника з 1965 року.

За польської окупації 1920 року заснував Видавництво «Ватра» у Станиславові і в 1934—1939 роках редактором В-ва «Універсальна Бібліотека», що в ньому появилсь два томи зрадагованого ним же тритомного видання Шевченкового «Кобзаря», як також інші книжки. В 1942—1943 роках був редактором книжкових видань книгарні П. Самоверського у Станиславові (підручників, читанок тощо). На еміграції у ЗСА був мовним редактором другого видання праці Л. Чачковського і Я. Хмільєвського «Княжий Галич» (1957) та історичної повісти Ю. Радзиковича «Полковник Данило Нечай».

Водночас із цим, почавши вже від 1907 року аж до своєї смерти 1973 року, ред. І. Ставничий був співробітником багатьох українських журналів і газет в краю і на еміграції, між ними таких, як «Громадський Голос» (за Михайла Павлика), «Дзвінок», «Діло», «Українська Хата» в Києві, Ілюстрована Україна у Львові (1913—1914), «Світ», «Рідна Мова», «Назустріч», «Львівські Вісті», «Свобода» й «Америка» у ЗСА й багато інших.

Як перекладач, крім низки творів Мопасана й інших західніх письменників, переклав в липні 1908 року підручник народознавства Джорджа Лоренса Гамма п. н. «Фолкльор» (друкований у журналі «Прапор» у Коломиї й окремою відбиткою 1911 року з передмовою д-ра З. Кузелі); в серпні 1908 — працю Клінгера «Малярство і рисунок» та інші.

Крім вищезгаданого тритомного «Кобзаря» з передмовою, статтями і примітками І. Ставничого, перу його належить теж низка популярнонаукових праць на літературні, мовні й інші теми, друкованих головню на еміграції в журналі «Київ», альманаху «Проліски» та інших. Залишив багато недрукованих праць та перекладів.

Протягом свого життя, в краю й на еміграції, ред. Іван Ставничий брав активну участь у громадському й подеколи у політичному житті. Ще учнем

польської гімназії у Станиславові, з 1907 року був членом таємного кружка середньошкільників, що його очолював Микола Федюшка (пізніший літературний критик М. Євшан). З того ж 1907 р. був секретарем заснованого ним разом з Ф. Андрусевичем таємного «Артистичного Кружка» й у вересні 1908 р. заснував разом з ним т. зв. «Централку», до якої входили голови всіх таємних середньошкільних кружків у Станиславові; заходами цієї централі 1 листопада 1909 р. відбувся у Львові крайовий з'їзд представників таємних кружків з усієї Галичини. Від квітня 1918 працював у Філії «Просвіти», відновляючи передвоєні читальні. Від 23 листопада 1918 року був разом з Ю. Каменецьким засновником і заступником голови товариства «Молода Громада», що повело широку акцію за проголошенням злуки ЗОУНР з УНР. Після польської окупації в травні 1919 працював до кінця 1923 року секретарем Філії «Просвіти». Водночас із цим був засновником т-ва «Українська Студентська Громада». Буд членом товариств «Українська Бесіда», Українська Хата», Товариства науково-популярних викладів ім. П. Могили та інших. Вліті 1936 заініціював і провів святкування 45-річчя читальні «Просвіти» в Павелчі. Після відступу советських військ, вліті 1941 разом з проф. А. Княжинським і проф. Ю. Каменецьким відновив діяльність Філії «Просвіти» у Станиславові. На еміграції, в травні 1945 р. разом з П. Самоверським zorganizував Український Комітет в Шердінгу над Інном. Перебуваючи в таборі Ді-Пі в Ашафенбургу, став членом президії Обласного Представництва Української Еміграції та керманічем Відділу Преси і Пропаганди і засновником Українського Наукового Товариства в Ашафенбургу. Переїхавши до ЗСА, брав активну участь в українському громадському житті Клівленду. Був головою комітету для відзначення 700-річчя Львова. В грудні 1954 був обраний на голову Відділу Українського Католицького Об'єднання «Обнова». В 1949 році став звичайним членом Наукового Товариства ім. Шевченка і в березні 1956 був співзасновником Осередку НТШ у Клівленді.

Неоціненні заслуги мав ред. Іван Ставничий в зібранні матеріалів для Альманаха Станиславівської Землі. Крім написаних ним багатьох статей до історії українського Станиславова, на основі його ж матеріалів була написана низка інших статей. Майже увесь багатющий і подеколи унікальний ілюстраційний матеріал для цього збірника був зібраний ред. Іваном Ставничим, абож переданий для використання з його архіву.

ПРОФ. ОСИП ЛЕВИЦЬКИЙ

Педагог, вояк, пластун Осип Михайло Левицький, народжени й 21 грудня 1886 року у священничій родині, в селі Вербіж біля Коломиї, перших п'ять клас вчився в коломийській гімназії (1898—1902), останні три в Академічній Гімназії у Львові, що її закінчив матуральним іспитом у травні 1905 року. Студії класичної філології у Львівському Університеті перервала йому однорічна військова служба у 15-ом полку піхоти. Перейшовши 1909 року на університет у Грацу, закінчив свої студії вчительським іспитом в червні 1913. У вересні того ж року одержав від Ц. К. Крайової Шкільної Ради у Львові призначення на працю суплента (заступника вчителя) в державній гімназії з «руською мовою навчання» у Станиславові, що її директором був у той час проф. д-р Никола Сабат. В липні 1914 одружився з Надією Уляною, донькою о. Еміліяна Білинського, пароха Виспи в Бібрецькому повіті. В серпні 1914 був мобілізований, як поручник австрійської армії.

Здобувши в час колишнього однорічного військового вишколу диплом перекладача російської мови, лейтенант О. М. Левицький одержував різні окремі призначення. Спочатку був командантом сотні в штабі кавалерійської дивізії, потім полковим адьютантом на російському, італійському й румунському фронтах і з весною 1918 адьютантом австрійського військового аташе в Києві, де м. ін. виконував обов'язки перекладача в розмовах з Головним Отаманом С. Петлюрою та Гетьманом П. Скоропадським.

Після розвалу Австро-Угорщини восени 1918 вернувся до краю й відразу включився в ряди Української Галицької Армії. Був повітовим командантом Рогатина, адьютантом команданта Військової Округи Бережани і після переходу УГА за Збруч — начальником Пресової Кватири в Кам'янці Подільському. У Вінниці виконував обов'язки «матеріального референта» і старшини для окремих доручень в Начальній Команді УГА. З цього останнього титулу брав участь у переговорах з ген. Денікіним. У грудні 1919 з доручення ген. М. Тарнавського виїхав до Відня для зв'язку з урядом Диктатора ЗОУНР.

В 1920 вернувся до Львова і, пройшовши «реабілітаційний» розгляд своєї діяльності, проведений польською шкільною кураторією, був призначений на становище етатового вчителя до української гімназії у Станиславові, де працював під керівництвом Гната Павлюха, згодом Олександра Бойцуна, Николи Сабата, Григора Кичуна і Данила Джержжа. В тому ж часі проф. О. М. Левицький разом із своєю дружиною Надією були організаторами хлоп'ячого і дівочого Пласту у Станиславові і в підміських селах. (Про пластову діяльність Осипана й Надії Левицьких — див. статтю О. Є. Бойчука в цьому Збірнику).

Перенесений польському шкільною адміністрацією 1927 року нібито «для добра служби» на працю до горунської шкільної округи в корінній Польщі, повертається проф. О. М. Левицький нарід знову до Станиславова, але вже з призначенням до Першої і Другої польських гімназій.

В шкільному 1934/35 році виграє конкурс на становище директора своєї ж «корінної» Української Гімназії у Станиславові й веде її до кінця польської окупації у вересні 1939 року. Залишений советською владою як управител. цієї школи, переорганізованої на «десятирічку», О. М. Левицький не бачить можливості працювати під новим окупантом і з початком січня виїжджає до Відня. Після відходу советських військ в липні 1941 року повертається до Станиславова на становище директора української гімназії і працює аж до відступу німецьких армій та виїзду на Захід (у квітні 1944). В травні-вересні 1944 був ще директором українських гімназій у Криницькій й у Відні. Після ліквідації, із советською окупацією Відня цієї останньої віденської вже гімназії, працював канцеляристом і перекладачем в міжнародному Червоному Хресті та приватним вчителем. Влітку 1948 переїхав до Зальцбургу в американській зоні Австрії, вчителював в українській гімназії у Лексенфельді, був головою Учительської Громади, інспектором трьох народних шкіл та головою Таборової й Міжтаборової Ради.

Переїхавши в листопаді 1949 року до Чикаго у ЗСА, включився, як виховний референт у працю т-ва «Самодопомога», zorganizував й вів до кінця шк. року 1956/57 українознавчу школу в парафії св. о. Миколая. В 1954—1962 рр. виконував також функцію інспектора Шкільної Ради УККА для стейтів Ілліной, Мічіген й Огайо.

Був сл. п. проф. Осип М. Левицький справжнім рушієм зредагування й видання Альманаху Станиславівської Землі. Відредагував зібрані мате-

ріяли, вів широке листування з авторами статей й іншими редакторами збірника, збагатив зміст його своїми ґрунтовно написаними статтями і спогадами, зокрема ж про свою — Українську Гімназію у Станиславові.

Помер, не побачивши висліду своєї праці, до кінця своїх днів активний на 87-ому році життя 11 червня 1973 року у шпиталі форт Вейн Ілл. Похований там же на цвинтарі Лінденвуд. Осиротив доньку Тетяну з чоловіком Ярославом Стрільбицьким і донькою Ксенею та сина Михайла з дружиною Тамарою і сином Михайлом.

Був Покійний автором важливих для історії українських Визвольних змагань спогадів і матеріалів. Своє перебування в рядах УГА за Збручем описав у книжці «Галицька Армія на Великій Україні», що була видана 1921 року у Відні. Історію переговорів й договору УГА з ген. Денікіним на-світлив у праці, що була надрукована у першому томі видаваних Д. Мики-тюком п. н. «Українська Галицька Армія» збірників.

О. Д-Р ВОЛОДИМИР КЛОДНИЦЬКИЙ

Вояком, як і проф. Осип М. Левицький, і провідним громадським діячем був також пізніший священик і церковний дяч о. д-р Володимир Клодницький, колишній отаман (майор) Української Галицької Армії.

Народжений 8 квітня 1891 року в селі Хотимирі, Товмацького повіту, закінчив гімназію в Коломиї, університет у Львові й докторат політичних наук здобув у Віденському Університеті.

Про батьківський дім, юнацькі і військові роки докладніше подано в його і його брата д-ра Осипа Клодницького статтях, вміщених у цьому Аль-манаху. Про участь о-д-ра Володимира Клодницького в українських Виз-вольних Змаганнях подано коротко у статті Дмитра Микитюка, надруко-ваній у щоденнику «Свобода», ч. 132 з 17 липня 1973 року, наступне:

«Військову службу в австрійській армії відбув як однорічний охотник в 29-му полку полевої артилерії в Ярославі. В рядах цього полку, як його старшина, спочатку чотар, а потім поручник, відбув всю воєнну компанію на російським фронті. В 1917 році був приділений до німецької армії на румунському фронті як зв'язковий старшина.

«По розпаді Австрії вступив у ряди рідного війська і був від 1 листопада 1918 р. до 20 січня 1919 р. повітовим командантом в місті Товмачі і в тому часі перевів дуже успішну мобілізацію молодих новобранців.

«З початком лютого 1919 року zorganizував у Чорткові батарею тяжких гармат, яка під назвою «батері 4/8» (чотири вісім) під його командою брала участь в боях з поляками під Белзом і потім в Угринові, Тудорковичах і Варяжі.

«Під час переможної Чортківської Офензиви в рядах 5-ої Сокальської бригади ця батарея брала участь в кривавих і завзятих боях під Копичин-цями, Мшанцем, Іванівкою (тут 12 червня згинув геройською смертю ко-мандант куреня пор. Копаницький) і вкінці під Теребовлею.

«По відвороті УГА за Збруч був командантом галицької залоги в містечку Хмельник на Поділлі. Ця залога видержала на своїй стійці до останку, зберігаючи лад і порядок. За весь час її перебування в Хмельнику не було ані одного протижидівського виступу. Головний рабін міста Хмельника — Шалула, за своїм підписом і печаткою жидівської громади в Хмельнику,

видав Покійному отаманові УГА грамоту, в якій складає щире признання та подяку за охорону жидівського населення та зберігання ладу й порядку так в самому Хмельнику як і в цілому районі. Це перебування галицької залози в Хмельнику Покійний отаман описав у своїй докладній і джерельній статті під заголовком: «Галицька залоза в Хмельнику і Українська Крайова Рада» і цю статтю помістив в історії «Українська Галицька Армія», том перший.»

Після закінчення Першої світової війни д-р В. Клодницький переїхав до ЗСА, став священиком і був парохом Української Православної Церкви в Скрентоні, Нью Гемптоні, Байоні й Ньюарку.

Був дуже активним й захопленим співредактором Альманаха Станиславської Землі, пишучи, збираючи й редагуючи разом із своїм братом сл. п. д-ром Осипом Клодницьким, статті й матеріали до включеного до цієї книги розділу про Товмаччину.

Помер сл. п. о. д-р Володимир Клодницький 23 червня 1973 року на 83-ому році життя. Осиротив Дружину Ксеню, сина Степана, брата Антона з дружиною Івою, братову Катерину Клодницьку і численну ближчу й дальшу родину.

Д-Р БОГДАН ОЛЕСНИЦЬКИЙ

Коротким, але сповненим громадської і професійної активності було життя незабутнього д-ра Богдана Олесницького, члена Центрального Комітету Станиславівщини й голови Організаційного Комітету для запланованого Третього З'їзду Станиславівців.

Народжений 5 лютого 1914 року в Берліні, в Німеччині, у патріотичній українській родині, син сл. п. Федора й Софії Олесницьких, студював медицину в закордонних університетах і згодом працював у Станиславові, разом з іншими українськими лікарями, що їх силуетки він вивів у своїй ґрунтовній статті «Наші лікарі» в цьому збірнику.

Переїхавши разом з родиною до ЗСА, включився не тільки в лікарське, але й громадське життя української громади. Був головою і провідним членом Управи Українського Лікарського Товариства Північної Америки, співробітником його органу «Лікарський Вістник», ініціатором багатьох громадських зокрема збіркових акцій — на церковні, народні, виховні, харитативні та інші цілі і був сам одним із найщедріших жертводавців.

Помер 26 березня 1974 року в Ньюарку і похований на Українському Православному Цвинтарі у Бавнд Бруку. Осиротив Матір Софію, Дружину Іку з Вергановських, сина д-ра Марка, доньку Марусю та численну дальшу і ближчу родину.

ОСИПА ГРАБОВЕНСЬКА

Активною й видатною громадською діячкою була померла передчасно й невіджалувано 26 жовтня 1973 року у Філядельфії Осипа Грабовенська, скарбник й організатор фондів на видання Альманаха Станиславівської Землі.

Народжена 1914 року у Філядельфії в родині українських імігрантів Ілярія й Софії Білинських із Самбірщини, вернулася після Першої війни в Західну Україну, вчилася в учительській семінарії, що її закінчила 1934 року, пра-

цювала в Союзі Українок. 1935 року вийшла заміж за проф. Маркіяна Грабовенського. Разом із чоловіком напередодні Другої світової війни переїхала до Станиславова, де знову ж включилася в активне громадське життя. Під час советської окупації в М. й О. Грабовенських народилася донька Ярина. У важкі воєнні роки під німецькою окупацією працювала Осипа Грабовенська в Жіночій Службі України, згодом в суспільній секції Українського Допомогового Комітету, що їх завданням була допомога полоненим, втікачам і сиротам, як також в'язням, що заповнювали німецькі тюрми. Була й сама ув'язнена після викриття криївки ОУН в адміністрованому нею сиротинці. Після двох місяців була звільнена на інтервенцію УДК. Тоді ж згинув від німецької кулі її молодший брат Михайло.

Осипа Грабовенська

В 1944 році виїхала на Захід, в Баварію, звідти, відновивши зв'язок з батьком і братом в Америці, переїхала до ЗСА. Поселившись спочатку в Честері, Па., і згодом у Філядельфії, стала членом Союзу Українок Америки, була засновницею нового 43 Відділу СУА, увійшла до Окружної Ради у Філядельфії і на XI Конвенції СУА була обрана на імпрезову референтку. В 1965—1966 роках проводила, як голова, Філядельфійською Округою СУА. На XII Конвенції СУА 1962 року була обрана на пресову референту і на XIV Конвенції 1965 року на секретаря Головної Управи. На цьому пості працювала два роки, аж до вибору на заступницю голови Головної Управи на XVI Конвенції 1971 р. В 1966 році увійшла до Головної Управи СФУЖО, як референтка молоді. Осиротила чоловіка Маркіяна і доньку Ярину.

ЯК ПОСТАВАЛА НАША КНИГА

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ СТАНИСЛАВІВЩИНИ І ЙОГО ПРАЦЯ ДЛЯ ВИДАННЯ АЛЬМАНАХА СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЗЕМЛІ

На початку була ідея в редактора Івана Ставничого: увіковічнити свою вужчу батьківщину в солідно опрацьованому альманаху. В нас досі не було, чи майже не було таких книг про окремі наші землі — а різні окупанти у своїх виданнях представляли ці землі як «свої» (польські, німецькі, чи тепер «руські»). З уваги на тотальне нищення ознак українства двома останніми окупантами та події другої світової війни поставала загроза, що цілий світлий період відродження Західньої України між двома війнами — цілий етап готування до «другої дії» визвольних змагань — міг пропасти. Вкінці, книга, як ось ця наша, була потрібна політичній еміграції, як дзеркало-пригадка про те хто ми, чого ми тут і які наші завдання; нашим нащадкам — для пізнання, хто вони, чиї діти, ким, за що закута країна їхніх батьків. Історикам — як джерело для студій.

Редактор Іван Ставничий не випадково був ініціатором і душею цього діла в нас. Він вже замолоду збирав різні матеріяли про Станиславів і околиці, був редактором газети «Станиславівські вісті», він теж за німецьких часів відав скомасованою (з усіх станиславівських бібліотек) великою репрезентативною бібліотекою нашого міста, в якій знайшов чимало довідкового матеріялу — книжок, журналів тощо — українських, польських і німецьких — про Станиславів і околиці.

Коли на еміграції почався регіональний рух, ред. І. Ставничий зараз зареагував листом до д-ра Сави Никифоряка у Нью-Йорку в справі видання альманаха про нашу вужчу батьківщину.

В календарі писався рік 1960-ий. Лист був спрямований до Нью-Йорку, тому, що там ред. Ставничий сподівався знайти осередок праці задуманого діла.

Коли сподівання не справилися, а потенціяльні співпрацівники-автори статей до плянованого альманаха почали відходити у вічність, ред. І. Ставничий почав думати про створення потрібного центру в Клівленді, Огайо.

7-го квітня 1963-го року в Клівленді створився такий комітет у складі: ред. Іван Ставничий — голова, дир. Ярема Попель й учителька Слава Барнич — заступники голови, мгр. Мирослав Іванишин — протокольний секретар, д-р Михайло Гимків, Богдан Стрийський і Микола Грняк (після резигнації мгр. Ярослава Желехівського) — організаційні референти, ред. Осип Гайський — інформаційний референт, д-р Петро Ісаїв (Філадельфія) — референт публікації (альманаха), Зіновія Комарянська і Степан Зубаль (Лорейн) — члени. До перевіркої комісії увійшли: інж. Тарас Грушкевич — голова, інж. Володимир Пік — секретар і д-р Олександр Фединський — член.

*Редактор Іван Ставничий
ініціатор, перший голова (1963—1968),
потім почесний голова Центрального
Комітету Станіславівщини, член
Редакційної Колегії Збірника*

Комітет почав діяти, як Центральний Комітет Станіславівщини, а його першим завданням було зібрати список землячок і земляків у все-світньому розпорощенні та здобути їхні адреси.

«З цією метою — цитуємо статтю ред. Івана Ставничого в ч. 1., «Голосу Станіславівщини» (з березня 1965 року) — утворилися кілька місцевих комітетів Станіславівщини. І так:

«22-го червня 1963 (з нагоди ювілейного з'їзду Матурантів Станіславської гімназії) в Торонті вибрано місцевий Комітет Станіславівщини, в складі: д-р Степан Шлапак — голова, Володимир Макар, інж. Ярослав Федюшко. На місце вибулого з Торонта інж. Я. Гарасевича докооптовано інж. Леоніду Хромовську-Вертипорох.

«В Чикаго 14-го грудня 1963 постав місцевий (чи окружний Комітет під головуванням о. Ярослава Свищука, та з Дмитром Прідундом, Дозею Хоркавою, Ганною Леник, дир. Гарасом Лиськевичом і Ярославом Струтинським — як членами. В Детройті

15-го грудня 1963 вибрано місцевий Комітет: д-р Атанас Слюсарчук — голова, ред. Дарія Скочдополь-Бойчук — секретарка, Ірина Король, Олександр Камінський, Ярослав Хичій — члени.

«В Монтреалі 17-го листопада 1964 на сходинах земляків обрано місцевий Комітет у складі: мгр. Євген Орищук — голова, Я. Двожак, Я. Сербин, В. Панейко, В. Шулякевич, К. Когутяк, Я. Колянківський — члени. Найновіший місцевий Комітет Станіславівщини 23-го січня 1965 у Ньюарку. На чолі його станули: д-р Лев Голінатий — голова, М. Лозинський — заступник голови, Лідія з Мойсеовичів Гладка — секретарка, мгр. Ярослав Пиндус — скарбник, проф. Орест Лисинецький — організаційний, Віктор Сигалів — реф. транспорту».

«Місцеві, чи окружні комітети постали теж у Філадельфії (перший голова — о. крил. Роман Лободич, члени: інж. Микола Остап'як і ред. Петро Ісаїв), у Нью-Йорку (заходами проф. Сави Никифоряка). Навіть у Мюнхені (Німеччина) постав такий Комітет. Де комітету не зорганізовано, там діяли «Тимчасові Комітети» (напр. у Вінніпегу, з мгр-м Петром Салигою у проводі), чи представники-зв'язкові.

«Практично беручи, ці місцеві, чи окружні комітети в більшості не виконали покладених на них завдань: збирати гроші на альманах і бюлетень Центрального Комітету, збирати серед місцевих земляків матеріали для книги-альманаха (документи, світлини, газетні вирізки тощо), та виповнити присланий усім їм «Запитник для опису (своїї) місцевости».

Та на виправдання цих комітетів треба сказати, що станіславівці чомусь воліли контактуватися просто з Центральним Комітетом Станіславівщини, а далекі віддалі між земляками та різний час заробіткової праці утруднювали людям із місцевого комітету контакт із ними. Що ж до «Запитника», то багатьох відстрашувала дуже велика кількість питань у ньому.

В таких умовах більш ніж про роботу цілих комітетів доводиться радше говорити про виконану роботу одиниць, від яких потім спливала добра слава на цілий місцевий комітет. До таких треба зарахувати передусім Дарію Бойчук, мгр-а Володимира Макара, проф. Володимира Феданкова, проф. Миколу Остап'яка, дир. Михайла Дем'янчука і д-ра Саву Никифоряка. Та всі рекорди побив дир. Осип Левицький, який написав сотки листів із запитам, проектами, порадами й підбадьорюванням до праці.

*

Як же виглядала праць Центрального Комітету, чи пак, Першого Комітету Станіславівщини, у Клівленді, Огайо, ЗСА, який у силу фактів діяв тимчасово як центральний — до часу Загального З'їзду Земляків Станіславівщини?

В першу неділю грудня 1963-го року в приміщеннях Парма Сейвінгс Компані, в Пармі, Огайо, відбулася перша імпреза комітету для місцевих довколишніх землячок і земляків.

В програмі була доповідь голови — ред. Івана Ставничого про значення, ціль і завдання регіонального руху та про потребу видати збірник-альманах, а пресовий референт О. Гайський дав живий «фільм у слові», під наголовком «Наше місто».

Після цього відбулася ліcitaція образів станіславівських малярів — Ніни з Попелів Раковської і Юліяна Волянюка, які подарували ці образи Центральному Комітетові на початок і «розплід» його фінансів. Ліcitaція принесла коло 65 доларів — і то був перший основний капітал Комітету.

Після закінчення імпрези приванні представники Детройту — д-р Осип Бойчук та інж. Тарас Грушкевич — одногосно заявили: «Ви переконали нас — тепер ми віримо, що справа вдасться»... Це був перший моральний капітал для комітету.

В час між цією імпрезою і весною 1965 ішла підготовна робота, яка виявлялася головню в листуванні з земляками й наміченими авторами. Це велике листування вів голова — ред. Іван Ставничий. Заступник голови — дир. Ярема Попель відбув поїздки до Чикаґа та Детройту і саме в час цих поїздок постали місцеві (окружні) Комітети в названих містах. А пресовий референт статтями в загальній українській пресі «сурмив на збірку» земляків, в'ясняв цілі Цетрального Комітету й підготовляв земляків до Першого З'їзду, запропонованого на 29 й 30 травня 1965, у Клівленді-Лейквуді, Огайо, ЗСА.

В березні 1965-го року вийшло перше число бюлетеня ЦК Станіславівщини — «Голос Станіславівщини», що його земляки прийняли із захопленням. Сеньйор Северин Снігурович дрижачою рукою писав: «Перечитую

'Голос Станиславівщини' від дошки до дошки, не раз, вже кілька разів перечитав, бо неначе хочеться ще чогось дочитатися — рідного, близького . . . Всі знайомі прізвища зворушують до глибини серця. Пересилаю чек на 50 доларів — з того сорок на видання книги, а 10 на біжучі видатки» . . .

А дочка цього колишнього організатора ремісничої молоді в Станиславові І. Любов Шулякевич, появу газети-бюлетеня сквитувала словами актуальної пісні: «Ожило все знайоме до болю ! . . »

27-го березня 1965 у Пластовому домі Детройту відбулася нарада представників усіх Комітетів Станиславівщини для виміни думок і методів організаційної праці та поширення дотеперішнього Клівлендського Комітету представниками різних Окружних Комітетів.

На нараду прибули представники Торонта, Детройту, Клівленду, й Лорейну. Свої пропозиції прислав комітет з Монтреалю, виправдало свою неприсутність Чикаго. Тільки Схід Америки лишився без реакції . . .

Нарада, якою провадив д-р М. Тимків, з Клівленду, одноголосно залишила в дії дотеперішній Клівлендський Комітет як Центральний — з тим, щоб доповнити його представниками всіх існуючих місцевих Комітетів (пропозиція інж. Я. Федюшка).

Д-р Ст. Шлапак (Торонто) пропонував, щоб Центральний Комітет Станиславівщини діяв «вічно», тобто, так довго, як існують на еміграції Станиславівці — і щоб так довго виходив його бюлетень. Переважила думка, що Центральний Комітет постав з метою видати книгу й тоді має самоліквідуватися. Врешті компромісово доручено рішення в цій справі Першому З'їздові Земляків.

Цей же д-р Шлапак порадував учасників наради вісткою про те, що д-р Тимотей Мацьків і проф. Дмитро Козій із Торонта, погодилися співпрацювати з Центральним Комітетом і включити свою працю про станиславівську (чоловічу) гімназію, як відділ у збірнику «Станиславів і Станиславівщина».

Нарада одноголосно затвердила час і місце Першого Загального З'їзду Земляків Станиславівщини: субота 29-ого й неділя 30-ого травня 1965, готель Лейкшор, Клівленд-Лейквуд, Огайо.

Напередодні З'їзду вийшло друге число бюлетеня «Голос Станиславівщини».

*

Врешті прийшов той вимріяний, довгожданий день: 29-го травня.

Холодна, вогка погода була ідеальна для зустрічей і контемпліяції земляків, які в числі 260 душ з'явилися на наради і в кількості трьох сотень (із «гаком») — на вечірній бенкет-забаву.

Господарі З'їзду, Ярема Попель і Богдан Стрийський ідеально все przygotowили — о год. 2-гій по пол. Ірка Барнич Дубас виходить на естраду, а потім вільно сходить із неї і крокуючи між рядами крісел, вітає їх інтродукцією:

«Чи бачите? . . . Ми знову між собою,
Так само, як колись — гей, скільки то вже літ? . . .
У залі «Сокола», в Народнім Домі, чи в «Просвіті»,
У рідному селі, у рідному повіті —
Ми знов разом зійшлись —
Сповнився сон і міт . . .

Чи чуєте? Довкола нас лунають
Знайомі голоси. Ті самі, що колись
Лунали в школі нам, на вигоні, в забавах,
По одиссеях і дантейських переправах
Лунають знову нам —
Звідкіль вони взялись?

Подумати: де Клівленд — де Підгір'я?
Де Африка — де Відень? Де води Колыми? . . .
. . . І знову сидимо пліч-о-пліч із собою
І сумнів Хомин підповза і не дає спокою:
Чи привид у пустині —
Чи це на правду ми? . . .

Ликуймо, братія! Це ми таки зійшлися:
Всі недостріляні ворожими кульми,
Нездолані в тюрмі і лихом недобиті,
«Призирством людським наче струпом вкриті»,
Це ми зійшлися тут —
Воїстину: це ми!

Читаймо ж прізвища на грудях друг у друга*
І очі відведім, бо зір обдурить нас . . .
На вірність слуху лиш — як той сліпець — ми здаймося,
Мов той Хома невірний лиш дотиком впевняймося,
Що тут ті самі ми —
Хоч позміняв нас час . . .

Молимося, братія! Подякуймо Творцеві
І чуда попросім, що ним усі живем:
Щоб по Єгиптах ми вже більше не скитались,
Щоб прахи наші по чужині не валялись,
Щоб повернулись ми туди —
У рідний Вифлеєм! . . .»

З черги Слава Барнич рецитуює «Молитву» Юрія Клена:

«Помолимося за тих, що у розлуці
Помруть відірвані від рідних хат,
Помолимося за тих, що у розпуці
Вночі гризуть залізні штаби ґрат,
Що душать жаль у невимовній муці,
За тих, кого веде на страту кат» . . .

---

* Всі учасники носили на одягу карточки зі своїми прізвищами.

Отець Ярослав Бенеш проводить три Отченаші: За всіх замучених і поляглих за волю України Землячок і Земляків; за витривалість для тих, що на рідних землях борються за життя й волю народу; і за кращу долю України і наш щасливий поворот у вільні рідні сторони.

На естраді появляється 14-річна Марта Новицька з «Інтермеццо» тут родженої генерації:

*«Родилась я уже поцейбіч океану,
Земля батьків моїх мені — країна снів,
Лише з книжок її, з оповідань я знаю
І тільки з патефону чула солов'їний спів.*

*І так хотілось би полинути тудою,
Вселитися у ті білесенькі хатки,
Через оспівані стрибати перелази,
Балянсом понад кручами проходитьи кладки . . .*

*В Різдво під вікнами їти колядувати,
Сховатись від очей за крайчики загат,
Інвазію бузьків на весну зустрічати
І скорострільний клекіт їх з верхів зайнятих хат . . .*

*У ночі майові до казки прислухатись,
Яку п'янкий у вуха шепче суховій,
Концерту слухати, який дають дівчата,
Жабки і цвіркуни й карузо-соловій.*

*О, як бажалось би пішком пройти Карпати,
Де сила і краса живе ще й має змисл,
Де месників народних водив Олекса Довбуш,
Де панував колись великий Осъмомисл! ? . . .*

*Побути в місті тім, що проти нас колись-то
Його побудувати ворог заходивсь,
Кобринська де жила, де жив Денис Січинський,
Де січень другий нам — Соборний — народивсь . . .*

*. . . Обітуєм Тобі, «Близька нам, хоч далека»,
До тебе ми шляхи-калинові мости
Збудуємо й по них повернемось до Тебе,
У щасті із Тобою, щоб вільною цвісти!» . . .*

Навіть привіту «звідти», з рідної землі, не бракувало. Слава Барнич читає вірш неназваного станіславівського поета:

*«Карпатських верховин незрівняна краса,
Глибока неба синь, гірських потоків клекіт,
На горах запашних сріблеста роса
І таємничий шум столітньої смереки.*

*Це все наш рідний край. Ви разом з нами тут
Родились і росли, ділили радість-горе . . .*

*Не знали ви тоді чужих шляхів-розпутъ,
Не знали, що закине доля вас за море.*

*... Щодня стрічав нас ряд студентських лав
(У «п'ятій* буді» їх було чимало!)
«Крулевске вољне място» Станислав
Щодня нас вулицъ гомоном стрічало.*

*А дні пливли у безвість, в небуття,
А ми росли і сили набирали...
У даль ясну манило нас життя
І звали нас високі ідеали.*

*Та грянув грім і буря загула
І розшаліла грізна хуртовина,
Що багатьох з лица землі змела,
А багатьох загнала на чужину.*

*Там снитъся вам зелений килим трав,
Вам снятъся милі синії Карпати,
Вас знов у снах стрічає Станислав,
Стрічає рідна Україна-мати...»*

Настрій у залі, де центром уваги було прибуле подружжя сеньйорів С. Снігуровичів, досягло меж завороження. Присутні і не стямилися, як пройшли доповіді О. Гайського, ред. І. Ставничого, (відчитана в заступстві) стаття ред. І. Дурбака про регіональний рух і ціла майстерно ведена д-ром Осипом Бойчуком, офіційна програма.

З'їзд схвалив пропозицію видати книгу «Станиславів і Станиславівщина», висловив признання для Клівлендського Комітету й голови ред. І. Ставничого, підкреслив необхідність мати постійний Центральний Комітет і запропонував перевибрати дотеперішній Ц. К., доповнивши його представниками Окружних Комітетів. Клівлендці на це погодилися і після дебат на пропозицію Комісії-Матки З'їзд обрав Центральний Комітет Станиславівщини в такому складі: Президія — ред. Іван Ставничий — голова, ред. Осип Гайський і д-р Микола Климишин — заступники голови, Богдан Дейчаківський і Марія Зубаль — секретарі; Редакційна Колегія — д-р Петро Ісаїв, проф. Володимир Радзикович, дир. Осип Левицький; Господарська Комісія — д-р Михайло Кокорудз, дир. Тарас Ліськевич, Осипа Олінкевич, яка сповняла обов'язки касирки; Контрольна Комісія — інж. Роман Раковський, дир. Степан Слюсарчук, мгр. Володимир Макар.

В час вечірнього бенкету промовляли: дир. Осип Левицький (про шкільництво Станиславівщини), Софія Олесницька (про жіночу працю) д-р Микола Климишин (про борців за волю), д-р Микола Грушкевич (про лікарів) і інші. Дир. Тарас Ліськевич закликав учасників до складання датків (чи передплат) на альманах, при чому як стандарт правила сума 25 доларів. (Таку суму ще до з'їзду запропонував і енергійно збирав серед клівлендських станиславівців дир. Ярема Попель зі своїми співробітниками). Збірка на залі дала несподівано гарний вислід: крім датків на газету-бюлетень «Голос

---

* У двадцятих роках українська чоловіча гімназія мала порядкове число 4 — отже була «четвертою будою».

Перший Загальний З'їзд Станиславівщини 1965 року 29—30 травня у Клівленді, Огайо

Станиславівщини», зібрано 1 081 доляр на книгу-альманах. Разом із збіркою у Клівленді (до часу з'їзду) та з прибутками із з'їздової імпрези, після відтягнення всіх витрат, лишилася готівка 2 756,60 долярів. Цілу цю суму написано на conto Центрального Комітету в Парма Сейвінг Компані. Пізніше conto Центрального Комітету Станиславівщини перенесено до кредитівки «Основа» в Клівленді.

*

З'їзд своєю діловою частиною, бенкетом-забавою (з незабутніми коломиїками «гуцулів» — Орісі і Лесі Руденських та Степана Зубаля), недільним Богослуженням в каплиці свцм. Йосафата (такій дуже подібній до каплиці оо. Редемптористів у Станиславові) з проповіддю-екзортою о. А. Тимкова і прогулянкою до Українського Городу Культури — до решти полонив учасників. Полонив, але — як це буває з нашими святковими імпрезами — не окрилив до праці й пожертв. Замість трирічного етапу найвищих зусиль, щоб у 50-тиріччя столицности Станиславова в Західній Українській Народній Республіці видати альманах прийшов трирічний «Leerlauf» — біг у порожнечі.

Хоч новий Центральний Комітет тепер був складений з представників різних округ, користи від цього не було. Замешкалі в Лорейні секретарі (з яких Б. Дейчаківський швидко перейшов на пост організаційного) зі зрозумілих причин не могли якстій поладжувати переписки — ця робота в більшості «впала» на голову голови Ц. К. — ред. І. Ставничого, який мав аж забагато свого листування в справі здобування матеріялів для альманаха. Не було касира, бо Осипа Олінкевич, вийшовши заміж, виїхала з Клівленду — касові впливи поладнували урядовці установ, де було conto Ц. К. (в Парма Сейвінг — д-р Михайло Тимків, а в Кредитівці «Основа» — Богдан Стрийський).

З обраних на З'їзд трьох членів Редакційної Колегії один був нечинний з уваги на брак часу, а другий — з уваги на погане здоров'я (1966-го р. він помер). Лишився тільки дир. Осип Левицький, а він, подаючи як причину свій завансований вік, погодився бути тільки упорядником матеріялів.

«На потребу» була енергійна людина адміністративного покрою, як дир. Ярема Попель, а такої у складі Ц. К., на жаль, не було.

Щоб зрушити справу з місця, ред. І. Ставничий скликав на 28 серпня 1965 до Детройту пленарні сходи, Центрального Комітету. На сходи в домі д-ра М. Климишина, прибули... дві особи: голова І. Ставничий і заступник голови О. Гайський — разом із господарем голова і два заступники. Все!..

Друга спроба пленарних сходів, цим разом без участі голови, була успішніша. 4 грудня 1965 в домі ОДВУ в Чікаго, відбулися такі сходи з участю 10 представників Чікаго, Детройту, Торонта, Клівленду й Лорейну. Схід Америки знову блистів відсутністю.

Сходина рішили кооптувати д-ра Антона Перегінця (Чікаго) на першого містоголову, з функціями урядуючого заступника голови й інж. Леоніду Вертипорох — на заступника голови для Канади. Богдан Дейчаківський з посту секретаря перейшов на становище організаційного референта.

В справі Редакційної Колегії покищо не роблено ніяких кооптацій, зате створено секретаріат (канцелярію) Редакційної Колегії в Детройті для листування з наміченими авторами статей збірника. Цю справу доручено д-ру

М. Климишинові й д-ру А. Слюсарчукові, з Детройту. Практично беручи, цю роботу дуже сумлінно сповняв сам д-р М. Климишин. Сотки його листів до авторів дали в наслідку десятки статей і інших матеріалів, які наспіли на адресу голови — ред. І. Ставничого, на його власну адресу та на адресу дир. О. Левицького.

Щоб зрушити Окружні Комітети й широкі кола земляків до праці (збирання матеріалів до книги) і грошових пожертв — крім звітів у загальній пресі, видано велике, подвійне 48-сторінкове 3—4 число «Голосу Станиславівщини», в якому неприязним землякам показано словесний фільм З'їзду. До газетки був долучений «Запитник» для опису місцевини для відповіді земляків.

Коли і ця коштовна спроба виявилася безуспішною, організаційний референт Б. Дейчаківський поклав тезу: зацікавлення і гроші від людей можна здобути тільки з'їздами... Отже, якнайшвидше робити з'їзд ч. 2!

З цією постановою організаційний референт 1966 року відбув на власний кошт поїздки до Торонта (двічі), Чикаго, Нью-Йорку, Філядельфії й інших міст. Стало на рішенні організувати З'їзд у Торонті, 23 жовтня 1966. Але тоді несподівано помер о. Ярослав Бенеш, душа й намічений організатор-господар імпрези — справу треба було відкладати знову на рік. Не вийшло нічого з плянів з'їзду 1967 р. на Сході ЗСА — тамошні Окружні Комітети Станиславівщини вимагали рік часу для підготовки. Отже — 1968...

*

Врешті прийшов 1968-ий рік, а з ним довго-очікуваний пролом (як про це писав «Голос Станиславівщини» ч. 5). З березня того року на сходинах Центрального Комітету у Клівленді до Ц. К. кооптовано дир. Ярему Попеля на діючого заступника голови, Степана Зубаля — на касира та Дарію Бойчук і Б. Стрийського — на членів.

Скоро упорядковано книговедення, заведено книгу протоколів, всім наміченим авторам статей до збірника вислано «пригадку»-ургенсі.

На пропозицію діючого заступника голови рішено відбутися того самого року З'їзд ч. 2. на Сході Америки. В тій цілі Я. Попель відбув поїздки до Ньюарку, де на спільних сходинах Ньюаркського, Нью-Йоркського, й Філядельфійського Комітетів, рішено влаштувати такий з'їзд на Союзівці 21 й 22 вересня 1968 р. Рухливий Комітет Ньюарку, під головуванням д-ра Лева Голінатого, був головним рушієм імпрези. Організування з'їзду на Сході ЗСА мало свою добру причину: з цього найбільшого на еміграції резервуару наших земляків на Перший З'їзд до Клівленду, приїхало було... десять осіб. І поза ними, мало-хто з тих сторін взяв був на себе фінансові зобов'язання щодо альманаха й газетки-бюлетеня.

Згідно з плянуванням З'їзд — повна назва: Другий Загальний З'їзд Землячок і Земляків Станиславівщини — у названий час і в названому місці відбувся. Був він, численніший самозрозуміло за перший (320 осіб на нарадах, понад 400 на бенкеті). Центральною постаттю цим разом був голова Світового Конгресу Вільних Українців, о. прелат д-р Василь Кушнір, який провів вступну молитву. Нарадами проводив д-р Богдан Шебунчак. Друковані звіти доповняли усно дир. Я. Попель і О. Гайський, який прочитав звіт неприязного впорядника матеріалів Редакційної Колегії — дир. О. Левицького. Крім того сумарично усно звітував голова — ред. І. Ставничий.

З'їзд, із бенкетом, та мистецькою програмою мисткині Лідії Крушельницької (під гаслом: «Станиславівські виконавці презентують твори станиславівських творців»), з Богослужбою в каплиці, серед природи, що нагадувала відпусткову обстановку Скиту Манявського, та з проповідями о. Любомира Гузара й о. Петра Мельничука — залишив найкращі враження і спомини в учасників.

Після довгих пересправ Комісія-Матка намітила, а З'їзд аклямацією затвердив нові органи Ц. К.: Почесний голова Центрального Комітету Станиславівщини — ред. Іван Ставничий; Ділова Управа: ред. Богдан Катамай — голова; д-р Лев Голінатий — заступник голови на Америку; інж. Ярослав Федюшко — заступник голови на Канаду, Лідія Гладка — секретар; Осипа Грабовенська — касир; ред. Осип Гайський — пресовий референт, д-р Богдан Олесницький і проф. Лев Попович — члени. Фінансова Комісія: д-р Михайло Логазя, Дарія Бойчук, Оксана Луцька, мгр. Володимир Макар і проф. Микола Остап'як; Контрольна Комісія: інж. Роман Раковський, інж. Роман Степаняк, дир. Михайло Дем'янчук. Отже зруб проводу створено з людей зі Сходу Америки.

Новий провід, у якому дуже ревною працею визначилися секретар Лідія Гладка та касир Осипа Грабовенська, після довгих і важких пошукувань знайшов кандидата на редактора альманаха в особі ред. Богдана Кравцева (до речі, уродженця Станиславівщини).

Сходина Станиславівців у Сіднею, Нова Південна Валія, в Австралії в серпні 1969 р. На фото — в першому ряді (зліва): Емілія Яськевичева, Ірина Вітковська, проф. д-р Іван Рибчин, Ольга Кисілевська, Ольга Рудницька. У другому ряді: Михайло Ткачук, Мар'ян Ткачук, Християн Ткачук, Дмитро Ткачук, Віра Н. Проць, Наталка Менцінська з Кисілевським, Орест Проць. У третьому ряді: Василь Сворака, полк. Сава Яськевич, Роман Менцінський і Роман Вітковський

Фото: Р. Загайкевич

Учасники наради Центрального Комітету Станиславівщини в Ірвінгтоні, Н. Дж., в травні 1973 р. На фото — в першому ряді (зліва): Осипа Грабовенська, Лідія Гладка, Софія Олесницька, Ксеня Клодницька, Оксана Луцька. Стоять (зліва): д-р Осип Голінатий, о. д-р Володимир Клодницький, ред. Богдан Катамай, ред. Богдан Кравців і д-р Богдан Олесницький

До часу писання цих рядків Провід відбув п'ять сходин: 16 жовтня 1968, 15 лютого 1969, 10 червня 1969, — всі в Ньюарку, 18 жовтня 1969 — у Філядельфії, та 14 листопада 1970 — знову в Ньюарку. Двоє останніх були пленарні й рішальні у справі видання альманаха.

На філядельфійських сходинах офіційно заангажовано ред. Богдана Кравцева на редактора книги й підписано з ним відповідний контракт.

Ред. Б. Кравців, який до того часу вспів був уже переглянути й посортувати матеріали, заявив, що матеріалів є вдосталь на «три альманахи . . .»

Привяні були за те, щоб альманах мав не більше 800 сторінок, тоді він коштував би 14 000 доларів. Стан вplat виявляв 9 432,45 доларів. На цю суму (з якої на видатки альманаха вже було розраховано 2 000 доларів) склалися: клівлендське conto, яке перенесено до Філядельфії на одно спільне conto в кредитівці Українська Шаднича і Позичкова Асоціяція, — 5 032,22 дол. реєстраційні вplати Другого З'їзду — 860 дол. — вplати під час і після Другого З'їзду — 3 540,23 дол.

Роком пізніше, 14-го листопада 1970, В Народному Домі Ньюарку відбулися другі пленарні сходини — окремо для Проводу Ц. К., а окремо як відкриті сходини, з участю земляків-гостей. В ході цих нарад привяні з радістю зустріли заяви, що книга-альманах частинно вже друкується в дуже солідній, набагато дешевшій, ніж де інде друкарні нашого станиславівського земляка — д-ра Петра Белея, у Мюнхені, Німеччина, з яким підписано контракт. Відпав тимчасово бич інфляції — але розв'язки домагалася інша

проблема: великий наплив матеріалів. Під час ширших сходин голоси земляків домагалися розбити альманах на два томи (щоб не калічити матеріалів) — але ці самі голоси втихали, як заторкнено справу фінансового покриття на другий том і подвійні технічно-адміністративні видатки. Вирішено натомість побільшити об'єм книги до 1 000 сторінок. Загальний кошт: 17 000 доларів.

Касир Осипа Грабовенська подала суму усіх дотеперішніх фондів на книгу-альманах цифрою 10 259 доларів — отже бракувало все ще 7 000 доларів.

Як і попереднього року, ред. Б. Кравців з великим признанням висловився про цінну працю, яку проробили перший і головний організатор матеріалів — ред. І. Ставничий, та впорядник матеріалів — дир. Осип Левицький. Сюди додати б ще солідну працю д-ра Миколи Климишина на пості одноособової канцелярії Редакційної Колегії, який діяв у час між двома першими з'їздами.

О. Гайський

*

Наступні сходи Центрального Станиславівського Комітету, що відбулися в 1971—1973 роках, були присвячені справам, зв'язаним з друкуванням Альманаха. Почав складатися наш Збірник в липні 1970 року і до листопада 1973 року були вислані редактором до Друкарні у Мюнхені в основному всі матеріали разом з ілюстраціями. Протягом 1974 року була проведена коректа вискладаних матеріалів і з кінцем 1974 року почалася верстка Збірника разом з другою коректою і з березнем 1975 року друк цілої книги.